KANSATIETEELLINEN ARKISTO 41
SUOMEN MUINAISMUISTOYHDISTYS

J. Juhani Kortesalmi

POHJOIS-VIENAN PORONHOITO

Talonpoikien poronhoidon alue, ominaislaatu, ikä, alkuperä ja kehityslinjat vuoteen 1922

English Summary:

Peasant Reindeer Breeding in Northernmost Russian Karelia: Its Origins and Development up to 1922

Резюме на русском языке:

Оленеводство в северной части Беломорской Карелии: Ареал, специфика, возраст, происхождение и развитие крестьянского оленеводства вплоть до 1922 года

HELSINKI 1996

Toimittaja:
Leena Sammallahti

ISBN 951-9057-22-6
ISSN 0355-1830

Vammalan Kirjapaino Oy
Vammala 1996

SISÄLLYS

ESIPUHE 9

JOHDANTO 13
1. Tutkimuksen alue, aika ja tavoitteet 13
2. Aineiston keruu ja tutkimuksen kehitys 14
3. Kenttämateriaalin tarkastelu 16

1. POHJOIS-EURAASIAN PORONHOIDON KEHITYKSEN PÄÄPIIRTEET 19
1.1. Pohjois-Euraasian poronhoidon pääpiirteet 19
1.2. Fennoskandian poronhoitoalueiden erikoispiirteet ja yhtäläisyydet. 22
1.3. Lappalais-suomalaisen poronhoidon historia 35
1.3.1. Synty ja kehityslinjat 35
1.3.2. 1500- ja 1600-luvun hajatiedot talonpoikien poronomistuksesta 45
1.3.3. Hailuodon porotalous 1700-luvulla 49
1.3.4. Kainuu, Pudasjärvi ja Kuusamo 52
1.3.5. Talollisporonhoidon etelä- ja länsiraja 1700-1800-luvun vaihteessa 60
1.3.6. Talonpojan uudennokset 63
1.3.6.1. Poronkelkka – tärkeä uutuussovellus 63
1.3.6.2. Pororaito pitenee – poronkäytön teho lisääntyy 70
1.3.6.3. »Poropelto» – talonpojan ratkaisu porojen kokoamisessa 73

2. PORONHOITO POHJOIS-VIENASSA 80
2.1. Vienan Karjalan poronhoidon alue, luonne ja merkitys 1800- ja 1900-luvun vaihteessa 80
2.2. Pohjois-Vienan poronhoidon termistö, tekniikka ja vuotuiskierto 110
2.2.1. Poron nimitykset ja poromiesten sanontoja 110
2.2.2. Poron anatomia, fysiologia, elintavat ja taudit 114
2.2.3. Poronhoidon vuotuiskierto ja poromiehen työvuosi 116
2.2.3.1. Porot kesällä 117
2.2.3.2. Poroaitojen korjailu 117
2.2.3.3. Porovarkauksien ehkäisy Pistojärvellä *Selkosen kävely* Pistojärven Tuhkalan palkisessa 117
Kattšelu Pistojärven Vuosmon palkisessa 118
2.2.3.4. *Poronettšo, poronhaku, kokuonta* 118
2.2.3.5. Poroaidat eli vetoaidat 123
Poroaitojen järjestelmä 123

Poroaitojen rakenne ja sijoitus maastoon 125
2.2.3.6. Erotus eli *jakamińi* 135
2.2.3.7. Kuohinta eli *puromińi* 138
2.2.3.8. Paimennus, poromiehen talvinen elämä ja varusteet 140
2.2.3.9. Vasotus 148
2.2.3.10. Poronhoidon vuotuiskierron erikoispiirteet – pohjoisvienalainen porotalo ja paimennusyhtymät .. 149
2.2.4. Poron vetovälineet ja porolla ajo 150
2.2.4.1. *Tšuna* eli poronkelkka 150
2.2.4.2. *Ahkivo* eli pulkka 152
2.2.4.3. Valjaat 153
2.2.4.4. Tšunan ja ahkivon käyttö 156
2.2.4.5. Poron opetus ja ohjaaminen 157
2.2.4.6. Suksilta ajo porolla 158
2.2.4.7. Poro tilapäisesti kantojuhtana 158
2.3. Poron käyttö ja merkitys taloudessa 159
2.3.1. Poronomistajatalouksien päätyypit 159
2.3.2. Poro vetoeläimenä 161
2.3.2.1. Työvuoden jäsentely ja poronkäytön tehokkuus 161
2.3.2.2. Kotiajot vetoporoilla 163
2.3.2.3. Rahdinajo pororaidoilla; raidon rakenne, tekniikka ja organisaatio 163
2.3.2.4. Muu ansioajo poroilla 172
2.3.2.5. Jäkälännosto 173
2.3.2.6. Poron käyttökelpoisuus vetoeläimenä 175
2.3.3. Poro teuraana 178
2.3.3.1. Teurastaminen 178
2.3.3.2. Teurastuotteiden käsittely ja käyttö: liha, taljat, sarvet, veri 180
2.4. Poronhoitoyhteisö 183
2.4.1. *Palkińi* – käsite, nimi, alue, rajat 183
2.4.2. Paliskunnan juuret 189
2.4.3. Palkisen toiminta ja organisoituminen: porokokoukset ja *poroherra* 191
2.4.4. Palkisten välinen yhteistoiminta 194
2.4.5. Korvamerkit 196
2.5. Poronrosvous 201

3. SUOMALAISTEN JA VIENANKARJALAISTEN KOSKETUKSET POROTALOUDESSA 206
3.1. Porovarkaudet rajanvarren vuosisataisongelmana 206
3.2. Suomalaiset poromiehet Vienassa 232
3.2.1. Poronkävelyssä ja -haussa, erotuksissa ja talvipaimennuksessa 232
3.2.2. Raitomiehinä rahdinajossa ja musikanvedossa 256
3.3. Karjalaisten pororaidot Suomen puolella 264
3.4. Poronlihan ja elävien teurasporojen kuljetus Suomeen 264
3.5. Loppukatsaus porotalouskosketuksiin 269

4. POHJOIS-VIENAN PORONHOIDON ALKUPERÄ 271
4.1. Pohjois-Vienan porotalouden kehityslinjat 271
4.2. Asutushistoria ja porotalouden synty 284
4.3. Vertailu suomalaiseen porotalouteen 295
4.4. Sanastomaantieteellinen katsaus 297
4.5. Samuus suomalaisen poronhoidon kanssa: juuret Suomessa .. 298

LIITEOSA

LIITE 1 *PORONETTŠO, PORONHAKU, KOKUONTA* 301
1.1. Poronetso Pistojärven Vuosmon palkisessa 301
1.2. Poronetso Pistojärven Tuhkalan palkisessa 304
1.3. Poronetso Pistojärven Petrajärven palkisessa 306
LIITE 2 POROAITOJEN JÄRJESTELMÄ 308
LIITE 3 POROAITOJEN RAKENNE JA SIJOITUS MAASTOON 311
LIITE 4 EROTUS ELI *JAKAMIŃI* 314
4.1. Pistojärven Vuosmon palkisen poroaitatyöt 314
4.2. Pistojärven Tiiron palkisen »isot kokoukset» 314
4.3. Pistojärven Tuhkalan palkinen poroaidalla 315
4.4. *Pankotus* Pistojärven Petrajärven palkisen poroaidalla. 316
LIITE 5 PORONHOIDON VUOTUISKIERRON ERIKOISPIIRTEET – POHJOISVIENALAINEN POROTALO JA PAIMENNUSYHTYMÄT 317
5.1. Oulangan Vartiolammin Homanen 317
5.2. Oulangan Kankahaisen Saavanen 319
5.3. Oulangan Soukelon porotalot 320
5.4. Oulangan Taavon Vanhatalo 321
5.5. Pistojärven Vuosmon Vaassilan talo 322
5.6. Pistojärven Tuhkalan Aho 324
5.7. Pistojärven Kiimasvaaran Savina 325
5.8. Uhtuan Röhön Mikinniemi 326

LIITE 6 KOTIAJOT VETOPOROILLA 328
6.1. Pistojärven Vuosmon Vaassilan talon kotiajot 328
6.2. Pistojärven Tuhkalan Ahon kotiajot 329
6.3. Uhtuan Röhön Mikinniemen kotiajot 331
6.4. Eräiden Oulangan kylien porotalojen kotiajot 332
LIITE 7 RAHDINAJO PORORAIDOILLA; RAIDON RAKENNE, TEKNIIKKA JA ORGANISAATIO 334
7.1. Pistojärven Vuosmon Vaassilan talon raitoajot 334
7.2. Pistojärven Tuhkalan Ahon raitoajot 335
7.3. Uhtuan Röhön Mikinniemen raitoajot 336
7.4. Oulangan Soukelon pororaidot 338
7.5. Kiestingin Ahvenlahden pororaidot 339
LIITE 8 POHJOIS-VIENAN PORONHOITOTERMISTÖN SANASTOMAANTIETEELLINEN KATSAUS 340
8.1. Poron ikää ja sukupuolta koskevat nimitykset 340
8.2. Vetovälineiden nimitykset 344
8.3. Muuta tavallisinta poronhoitosanastoa 347
8.4. Kuusamon ja Pohjois-Vienan muita yhteisiä poronhoitosanoja 352
8.5. Vain Pohjois-Vienassa esiintyneitä sanoja 352
LIITE 9 KARTAKKEET, PIIRROSLEHDET, KUVAT JA TILASTOT 355
LÄHDEVIITTEET 358
LÄHTEET JA LYHENTEET 425
Haastatellut 1960–61 ja 1964–65 425
Pohjoisvienalaiset 425
Suomalaiset 427
Lappalaiset 429
Nauhoitteet 430
Painamattomat kirjalliset lähteet ja käsikirjoitukset 430
Lähdejulkaisut 434
Kirjallisuus 435
Lyhenteet 457
SANA-, NIMI- JA ASIAHAKEMISTO 459
ENGLISH SUMMARY 486
РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ 522

ESIPUHE

Harrastukseni kansanelämän ilmiöihin ja talonpojan elinkeinoihin, myös porotalouteen, pohjautuvat lapsuuteeni, josta suuren osan vietin sukuni vuosisataisilla asuinsijoilla itärajan pinnassa Kuusamon Lämsänkylän Kortesalmella lähes omavaraisen luontaistalouden viimeisessä vaiheessa 1930-luvun lopulla ja 1940-luvulla.

Yliopisto-opintojeni suuntautuminen 1950-luvun lopulla kansatieteeseen johti siihen, että 1960 sain Suomalais-ugrilaiselta Seuralta kaksi stipendiä Pohjois-Vienan porotalousaineiston keruuta varten ja 1964–1965 Suomen Kulttuurirahastolta apurahan Suomen talonpoikien poronhoidon tutkimiseen. Olen saanut apurahan myös Emil Aaltosen Säätiöltä sekä Ella ja Georg Ehrnroothin Säätiöltä. Kiitän lämpimästi rahoittajiani.

Haastateltaviani, joiden kokemuksiin ja tietoihin tutkimukseni keskeisesti perustuu, kiitokseni ei enää tavoita, mutta muistan heitä kaikkia erittäin lämpimästi.

Tutkimustyöni aikana olen saanut apua myös monilta muilta henkilöiltä ja yhteisöiltä. Kiitokseni kohdistuu luonnollisesti akateemisille opettajilleni, professoreille KUSTAA VILKUNA, E. A. VIRTANEN ja NIILO VALONEN. Viime vaiheessa työtäni on ohjannut professori JUHANI U. E. LEHTONEN, jota kiitän kannustuksesta ja monista hyvistä neuvoista. Professori TERHO ITKOSTA kiitän poronhoitosanaston etymologioita, oikeakielisyyttä ja typografiaa koskevasta arvokkaasta avusta ja filosofian maisteri ALFRED KOLEHMAISTA käyttämäni venäjänkielisen kirjallisen aineiston suomentamisesta.

Petroskoin yliopiston historian professori LEO SUNI on koonnut ja suomentanut alkuvuodesta 1993 minulle tilastoaineistoa Pohjois-Vienan poroluvuista vuosilta 1870–1915 ja selvitellyt aihettani koskevaa venäläistä tutkimuskirjallisuutta, fil. tohtori MATTI PÖLLÄ on neuvonut ja suomentanut minulle eräitä kiintoisia ja hyödyllisiä venäläisiä lähteitä sekä tarkistanut tämän teoksen venäjänkielisen referaatin, Mikkelin maakuntaarkiston johtaja RAIMO VIIKKI on auttanut minua erään 1700-luvun vaikeaselkoisen rajaseudun porovarkauksia sisältävän arkistolähderyhmän tulkinnassa, fil. tohtori ANNELI MÄKELÄ on avustanut minua mm. 1500- ja 1600-luvun voudintilien ja sakkoluetteloiden selvittelyssä, Oulun maakuntaarkistossa ovat minulle keränneet 1700-luvulta täydennysaineistoa fil. maisteri KAISU SARKKINEN kirkon-, henki- ja perunkirjoista sekä fil. ylioppilas MERVI KOSKELA tuomiokirjoista, Kansallisarkiston henkilökunta ja erityisesti professori VEIKKO LITZÉN, dosentti ELJAS ORRMAN, fil. maisteri MATTI WALTA ja fil. maisteri MARKKU LEPPÄNEN ovat antaneet minulle arvokasta asiantuntija-apua, professori PENTTI VIRRANKOSKI, apulaisprofessori JOUKO VAHTOLA ja dosentti ILKKA MÄNTYLÄ ovat ilmoittaneet tutkimukselleni tärkeitä 1600-luvun lähteitä. Osoitan kaikille heille mitä lämpimimmän kiitokseni.

Kuusamon pitäjänhistorian kirjoittamisvaiheessa olin yhteistyössä fil. maisteri SEPPO ERVASTIN kanssa. Häntä kiitän 1700-luvun porotaloutta koskevan asiakirja-aineiston luovuttamisesta. Kiitän myös Oulun maakunta-arkistoa ja sen johtajaa SAMULI ONNELAa avusta ja yhteistyöstä sekä Oulun ja Mikkelin kaupunginkirjastoa, Eduskunnan kirjastoa, Åbo Akademin kirjastoa ja Helsingin yliopiston kirjastoa hyvistä kirjastopalveluista. Samoin saamastani avusta kiitän Kotimaisten kielten tutkimuskeskusta, Suomen kielen nauhoitearkistoa, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunous- ja kirjallisuusarkistoa, Karjalan Sivistysseuran arkistoa, Maanmittaushallituksen maanmittausarkistoa ja Sota-arkistoa. Museovirastoa, kustannusosakeyhtiö Otavaa ja puolustusvoimien Pääesikuntaa kiitän kuva-aineistosta. Tässä tutkimuksessa julkaistujen Vienan-puoleisten kartakkeiden laadinnassa pohjana ovat olleet vuonna 1921 julkaistun Karjalan oikeus -teoksen karttaliite sekä Akateemisen Karjala-Seuran vuonna 1934 toimittaman kartan vuonna 1941 julkaistu uusintapainos. Olen hyödyntänyt myös Sota-arkiston jatkosodan aikaisia venäläisiä sotilaskarttoja. Suomen-puoleisten kartakkeiden pohjana on ollut useita maanmittaushallituksen karttaversioita. Kartakkeiden puhtaaksi piirtämisestä kiitän teknikko JOUNI HALMETta ja piirtäjä VELI-MATTI KÄRKKÄISTÄ, kahden harvinaisen ja kansatieteellisesti arvokkaan valokuvan selkeyttämisestä piirroksiksi graafikko MARTTI ARKKOa sekä tekstinkäsittelyn asiantuntija-avusta lehtori ERKKI MUSTAJOKEA. Lämpimästi kiitän vaimoani lehtori MARJUKKA KORTESALMEA kielentarkastuksesta, tytärtäni fil.ylioppilas ANNA KORTESALMEA ja toimitusjohtaja DARRYL CAUSTONia teoksen lopussa olevan tiivistelmän englannintamisesta, Venäjän kirjallisuuden lehtoria TAMARA PADARINAa tiivistelmän venäjäntämisestä sekä toimistosihteeri HELI KYYRÖÄ käsikirjoituksen puhtaaksikirjoituksesta.

Väitöskirjani ennakkotarkastuksesta kiitän professori JUKKA PENNASTA ja dosentti TEPPO KORHOSTA, joiden ohjeet ja suositukset ovat koituneet tämän tutkimuksen eduksi. Suomen Muinaismuistoyhdistystä kiitän työni julkaisemisesta Kansatieteellisessä arkistossa sekä kirjapainoa teoksen hyvästä painoasusta.

Mikkelissä toukokuussa 1996

J. Juhani Kortesalmi

Oskari Heikkinen (vas.), entinen Ossippa Feodorov, Pistojärven Vuosmosta (s. 1881) on ollut tämän tutkimuksen merkittävä tietolähde. Oikealla kirjoittajan isä, Iisak Herman Kortesalmi (s. 1904). Heikkinen ja Kortesalmi osallistuivat 1941–1942 Itä-Karjalan sotilashallinnon Vienan piiriesikunnan järjestämään poronhoitoon silloisella sotatoimialueella. Omistan teokseni heidän muistolleen. — Kuva 1930-luvulta. Simo Salon (ent. Potapov) yksityiskokoelma.

JOHDANTO

1. Tutkimuksen alue, aika ja tavoitteet

Tässä kansatieteellisessä tutkimuksessa käsitellään tsaarivallan aikaisen Vienan Karjalan talonpoikaisporonhoitoa. Vienan Karjala rajantakaisen Itä-Karjalan pohjoisimpana osana – *Arhangelskaja Karelija* – kuului tuolloin Arkangelin kuvernementtiin eli lääniin ja (Vienan) Kemin ujezdiin eli kihlakuntaan.[1]

Pohjois-Vienalla tarkoitetaan tässä työssä Kuittijärvistä Uhtuan tasalta pohjoiseen Koutajärven korkeudelle ulottuvaa vienankarjalaisen väestön asuma-aluetta, joka lännessä rajautuu Suomeen ja idässä Vienanmeren länsipuolen venäläistyneeseen rannikkokaistaan.

Tutkimusjakso ulottuu vuoteen 1922, koska Vienan Karjalan elämänmeno merkittävästi muuttui vuosien 1917–22 poliittisen kuohunnan johdosta ja lopuksi Itä-Karjalan itsenäisyystaistelun eli ns. kansannousun epäonnistuttua ja päätyttyä Suomeen suuntautuneeseen pakolaistulvaan. Erityisen paljon itäkarjalaisia pakeni Suomeen rajautuneilta alueilta, pohjoisimmista poropitäjistäkin sadoittain.[2] Ensimmäisen maailmansodan ja bolševikkivallankumouksen vuoksi Pohjois-Vienan porolukukin vuosina 1914–1921 romahdusmaisesti laski.[3] Kun yhteiskuntajärjestelmä Venäjällä muuttui, se johti myös porotalouden kollektivointiin: muodostettiin porokolhooseja ja -sovhooseja.[4]

Tutkimustyöni tavoitteet ovat olleet: (1) tallentaa saatavilla ollut sanasto ja muu muistitieto Pohjois-Vienan porotaloudesta mahdollisimman hyvin ennen sen lopullista katoamista, (2) laatia aineistosta selkeä ja jäsennelty kuvaus sekä (3) selvittää haastattelu- ja kirjallisen aineiston avulla Pohjois-Vienan talonpoikaisporonhoidon alue, ominaislaatu, ikä, alkuperä ja kehityslinjat. Sen vuoksi en ole lähtenyt soveltamaan aineistooni anglosaksisen antropologisen elinkeinotutkimuksen strukturalistista näkökulmaa (esim. Tim Ingold 1980), joka saattaa johtaa jopa liialliseen ja hedelmättömäänkin teoriointiin, vaan olen pysyttäytynyt perinteellisessä kansatieteellis-historiallisessa tarkastelutavassa. Tämä vaihtoehto on nimenomaisesti paikallaan tutkittaessa ennestään lähes tutkimatonta aihetta, joka on ollut tähän saakka vailla perusteellista monografiaa. Tutkimuskohteita on pitkin matkaa tarvittavissa kohdin tarkasteltu kokonaisvaltaisesti myös kulttuuriekologiselta kannalta, koska kysymyksessä on luontaistaloudessa eläneiden ihmisten toimintaympäristö: luonnon ja ihmisen tiivis yhteys. Pohjois-Vienan porotalouden alkuperän ja ominaislaadun tutkimisen kannalta on ollut tärkeätä selvittää myös Suomen puolen talonpoikien poronhoidon syntyprosessi ja kehityksen ydinkysymykset: talonpojat poronhoidon omaksujina, soveltajina ja kehittäjinä. Niihin on paneuduttu tämän tutkimuksen alkuluvuissa, joissa Pohjois-Vienan poron-

hoitoa tarkastellaan myös vertailevasti osana koko laajaa Pohjois-Euraasian poronhoitoaluetta.

2. Aineiston keruu ja tutkimuksen kehitys

Tutkimukseni on saanut alkusysäyksensä kansatieteen opettajaltani professori E. A. VIRTASELTA vuonna 1960. Koska Vienan Karjalan poronhoitoa kokonaisuutena ei ennen ollut varsinaisesti tutkittu eikä siitä näkynyt kansatieteellisessä kirjallisuudessa kuin ylimalkaisia mainintoja, sain opettajaltani kehotuksen jatkaa jo aiemmin aloittamaani Kuusamon poronhoidon tutkimista suuntaamalla jatkotyö rajan yli Pohjois-Vienan pitäjiin. Kyseessä oli siis kokonaan uuden tiedon hankinta ja sen pelastaminen tutkimukselle. Vuonna 1956 olin haastatellut Kuusamon rajapaliskuntien vanhoja poromiehiä laatiessani suomalais-ugrilaisen kansatieteen seminaariesitelmää »Entisaikaisesta kuusamolaisesta porotaloudesta» prof. VIRTASELLE ja prof. KUSTAA VILKUNALLE. Sen jälkeenkin olin useissa yhteyksissä, mm. nauhoittaessani erilaista kansanperinnettä, joutunut puheisiin poronhoitoon perehtyneiden kuusamolaisten kanssa.

Kesäkuussa 1961 sain valmiiksi pro gradu -työni Pohjois-Vienan entisaikaisesta porotaloudesta. Tärkeänä perusedellytyksenä tuon työni aloittamiselle oli Suomalais-ugrilaisen Seuran stipendi, jota professori ERKKI ITKOSEN kehotuksesta anoin keväällä 1960. Tuon taloudellisen tuen turvin saatoin kesän aikana kerätä **poronhoitosanastoa** kahdesta Pohjois-Vienan pitäjästä: **Pistojärveltä** (n. 280 sanalippua) ja **Oulangasta** (n. 200 sanalippua). Saman vuoden joulukuussa sain seuralta toisen stipendin ja tällä kertaa keräsin Pohjois-Vienan poronhoitoelinkeinoa koskevia asiatietoja, siis **kansatieteellistä aineistoa.** Näin kertynyt materiaali on tutkimukseni keskeisimpiä lähteitä. Kaiken kaikkiaan käytin stipendien edellyttämään työhön, arkistotutkimuksiin, matkoihin, sanastukseen, sanalippujen puhtaaksikirjoittamiseen sekä toisen matkan haastatteluihin kuutisen viikkoa. Sanastoa käsitellessäni pidin kummankin pitäjän erillään, vaikka termistö molemmissa onkin suurin piirtein sama.

Sanaliput (yht. n. 480) ovat säilytteillä Karjalan kielen sanakirjan arkistokokoelmissa Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa. Kansatieteellinen aineisto on kenttämuistiinpanoina omassa hallussani.

Saatuani ensimmäisen stipendin tutustuin toukokuulla 1960 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa IIVO MARTTISEN kuvaukseen »Poronhoidosta Wienan Karjalassa Pistojärven seuduilla» (käsikirjoitus v:lta 1930) sekä hänen muistiinpanoihinsa »Poronhoidosta Kuusamon rajamailla» (v. 1930). Sanakirjasäätiön arkistossa perehdyin ERKKI TIESMAAN perusteelliseen kansatieteellis-sanastolliseen laudaturkirjoitukseen »Poronhoito Kittilän pitäjän Kyrön ja Kuivasalmen palkisissa» (käsikirj. v:lta 1932). Näistä käsikirjoituksista poimin talteen poronhoitotermistön, jota sitten kenttätyössä saatoin käyttää hyväkseni.

Matkani suuntautui touko-kesäkuun vaihteessa 1960 Kemiin, jossa asui mm. Oulangan pitäjästä 1920-luvulla Suomeen paenneita vienankarjalaisia poromiehiä sekä poronhoitoon perehtyneitä vanhan polven ihmisiä. Varsinaisina kielenoppainani olivat SAKARI ja MARIA PERHO, MIKKO PUDAS ja KUSTI HAAPAMÄKI. Kuusamossa haastattelin useaan otteeseen Pistojärveltä niin ikään 1920-luvulla Suomeen paennutta kokenutta poromiestä OSKARI HEIKKISTÄ, joka osoittautui hyvin luotettavaksi asiantuntijaksi. Joulukuussa 1960 tekemälläni toisella matkalla, joka suuntautui jälleen Kemiin ja Kuusamoon sekä myös Rovaniemelle, haastattelin uudelleen Sakari Perhoa, Kusti Haapamäkeä ja Oskari Heikkistä. Uusia tiedonantajia olivat SIMO ja PERTTA NIEMELÄ, KUSTI LAAKSO ja JUSSI HOMANEN, jotka kaikki olivat olleet porotalon väkeä Vienan Karjalassa. Huhtikuussa 1961 kyselin vielä kirjeitse pohjoisvienalaisilta pakolaisilta poronhoitotietoja. Kirjalliset vastaukset kysymyksiini lähettivät Kemissä asuneet ANTTI ENO, VASILI KORKONIEMI ja JUHO MAKAROV.

Vienan Karjalan ja Suomen poromiesten välisestä yhteistoiminnasta, porovarkauksista ym. suhteista olen saanut tietoja pääasiassa Kuolajärven eli Sallan pohjois- ja eteläpaliskunnan, Kuusamon Mikkolan, Enojärven ja Kallioluoman sekä Suomussalmen (osittain Kuusamon) Hossan paliskunnan vanhoilta poromiehiltä, joista monia olen useaan otteeseen nauhoittanutkin. Äänitteet ovat säilytteillä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston äänitearkistossa ja Suomen kielen nauhoitearkistossa (nykyään Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa).

Lisäksi olen käyttänyt Karjalan kielen sanakirjan kokoelmia sekä SEPPO ERVASTIN stipendiaattitutkimusta »Kuusamolaisten yhteydet Vienan Karjalaan» (v:lta 1960), joka on Suomen Historiallisen Seuran hallussa.

Pro gradu -työni valmistumisen jälkeen sain käsiini vuonna 1924 ilmestyneen neuvostoliittolaisen tutkijan L. L. KAPITSAN kuvauksen, jonka nimi suomennettuna kuuluu: »Karjalan ja Vienanmeren länsirannikon paikoillaan asuvien poronhoidon kouluttamiseen tarkoitettu aineisto». Tämä 11-sivuinen laadukas artikkeli sisältyy »Karjalan yhteiskunnallisen tutkimuksen tiedonantoihin». Siinä on Pohjois-Vienan porolukuja sekä kansatieteellinen kuvaus poronhoidon tavoista, menetelmistä ja välineistä. Tiedot ovat sopusoinnussa oman aineistoni kanssa paitsi Pohjois-Vienan poronhoitoalueen etelärajaa, jonka KAPITSA laatimassaan kartassa on vienyt noin 50 kilometriä etelämmäs kuin se tosiasiassa oli. Tämänhetkisen tietämykseni mukaan KAPITSAN kuvaus on ainoa Vienan Karjalan karjalaisväestön porotaloudesta keskeiset asiat luotettavasti kertova venäläinen painettu kirjallinen lähde. Pyynnöstäni venäläisiä lähteitä tutkinut professori LEO SUNI Petroskoin yliopistosta kirjoitti minulle 30. 5. 1993, että »melkein kaikki kirjallisuus koskee vain Kuolan lappalaisten porotaloutta, kun taas Vienasta ei ole mitään». Pohjois-Vienan kansatieteellistä ja historiallista aineistoa tunteva fil. lisensiaatti MATTI PÖLLÄ on todennut minulle suullisesti saman 21. 10. 1993. Venäläisen lähdeaineiston niukkuus on pakottanut Pohjois-Vienan porotalouden ikää, aluetta ja alkuperää selviteltäessä

syventymään ehkä poikkeuksellisenkin perusteellisesti suomalaiseen asiakirja-aineistoon sekä turvautumaan jopa laajahkoihin nimistö- ja sanastovertailuihin ja lisäksi melko seikkaperäiseen asutushistorian ja väestönsiirtymien tutkimiseen.

Pro gradu -työni syventämiseen ja laajentamiseen sain elokuussa 1987 kehotuksen professori JUHANI U. E. LEHTOSELTA, jonka kanssa olin käynyt keskusteluja ja kirjeenvaihtoa kansatieteellisten opintojeni ja tutkimustyöni jatkamisesta.

Talonpoikaisporonhoitoa ja paliskuntalaitosta käsittelevää väitöskirjatyötä olin tehnyt vuosina 1964–1967 ja sen jälkeen katkelmittain. Tultuani vuonna 1970 valituksi kansanedustajaksi kansatieteellinen tutkimustyöni keskeytyi lähes kokonaan. Kuitenkin olin ehtinyt koota kenttämuistiinpanoin vuosina 1964 ja 1965 lisää aineistoa myös vienankarjalaisilta poromiehiltä. Tuolloin haastattelin jo entuudestaan tuttuja Kusti Laaksoa ja Oskari Heikkistä. Uusia tiedonantajia olivat pakolaisina Kuusamoon asettuneet ANTTI NIIKKONEN, RISTO HOMANEN ja MARINA TAKALO. Lisäksi keräsin myös useilta vanhoilta lähdeluettelossa mainituilta kuusamolaisilta rajakylissä asuneilta ja paljon rajan takana kulkeneilta poro- ja raitomiehiltä täydennysaineistoa Pohjois-Vienan poronhoidosta. Kesällä 1963 nauhoitin Posiolla ja Sallassa vanhaa murretta ja perinnettä Helsingin yliopiston suomen kielen nauhoitearkistolle, jolloin karttui uutta tietoa myös Suomen ja Vienan rajanvarsiselkosten poronhoidosta.

Tutkimustyöni viimeisessä tarkistus- ja haravointivaiheessa olen tutustunut myös Sota-arkistossa Itä-Karjalan sotilashallinnon Vienan piiriesikunnan maataloustoimiston vuosien 1941–1944 poronhoitoaineistoon, joka tukee ja hieman täydentää haastatelluilta saamaani muistitietoa (mm. poronhoitoalue, porolaitumet ja poroaidat). Vielä sen jälkeen, kun olin jättänyt väitöskirjakäsikirjoitukseni tarkastettavaksi syyskuussa 1994, sain tutustua fil. lis. MAIJU KEYNÄÄN 1939–1940 haastatteluina keräämään laajaan itäkarjalaismateriaaliin, joka on säilytteillä Karjalan Sivistysseuran arkistossa. Siitä poimimani porotalousaineisto täydentää tutkimustani.

Kaikki entinen ja uusi kenttäaineisto sekä aikaisemman ohella myös uusin tutkimuskirjallisuus ja arkistolähteet ovat olleet pohjana muokatessani, laajentaessani ja syventäessäni pro gradu -työtäni väitöskirjatutkimukseksi.

3. Kenttämateriaalin tarkastelu

Haastattelemieni vienankarjalaisten puheesta havaitsin, että hyvin paljon heiltä oli unohtunut sekä asioita että etenkin kieltä. Varsinkin äänne- ja muoto-opillisia korjauksia jouduin puhujilla usein hyväksyttämään (esim. opas: »ke*sk*elle pant*iin*» / minä: »ke*sell*ä pant*ih*» eli sk:n astevaihtelu, allatiivin pääte, passiivin pääte). Sanalippuihin olen kuitenkin jättänyt suo-

malaisuuksiakin, koska ne ilmeisesti ovat olleet faktisia 1900-luvun alkupuolella Pohjois-Vienan Suomea vasten sijainneissa rajakylissä. Sakari Perho kertoi murteesta seuraavasti: »Esi-isät puhu eri tavalla ja me [nuori polvi] eri tavalla. Meijän aikana puhuttiin eri lailla: nuotta no*s*/*ʃ*atettih, mutta vanha kansa sano no*ss*atettih, vaimot sano no*ss*atettih, mutta oppivat sitte miehiltä että no*s*/*ʃ*atettih. Yleensä minun aikana rajalla puhuttiin kerrassa eri tavalla kun vanha kansa.» Hän jatkoi, että vanha kansa sanoi esim. »myö roatoma», »kakla», »hepońi», »tšakka», ja nuoret taas: »myö työjelimmä», »kaula», »hevonen», »räkkä». Siis monen karjalankielisen sanan rinnalle oli tunkeutunut suomalainen sana ja jopa syrjäyttänyt sen nuoren polven keskuudessa nimenomaan rajakylissä. Ja vielä tämä oppaani mainitsi havainneensa, että »nuo aunuslaiset puhuu paremmin karjalaa kuin me vienalaiset». Kusti Haapamäki kertoi, että »sekasin meni puhe suomen kans», koska paljon oltiin kosketuksissa rajan kahta puolta. Oskari Heikkinen puolestaan erotti »kovan kielen», jota puhuttiin mm. Pistojärvellä ja etenkin rajoilla, ja »pehmien kielen», jota puhuttiin kauempana sisämaassa, esim. Pingassa: »Siellä sevottau se venäjän kieli, siellä sanotah *z*ie ja mie ja meillä sanotah *s*ie ja mie.» Niinpä esim. poron vetohihna oli Pistojärvellä suomen sana *vuotturaippa* mutta »pehmien kielen» alueella venäläisperäinen *snoasti*.

Toisella matkallani vuonna 1960 sekä vuosien 1964–65 haastatteluissani kiinnitin huomiotani pääasiassa aiheeni aineelliseen puoleen. Haastattelujen välillä ja niiden kestäessä aineistoon perehtyminen aiheutti luonnollisesti uusia kysymyksiä, mikä syvensi ja laajensi tutkimuskohdetta. Koska haastatelluista kaikki olivat joko poromiehiä tai porotaloutta hyvin läheltä seuranneita henkilöitä, voidaan heiltä saatua materiaalia pitää varsin luotettavana. Kun yksistään pohjoisvienalaisia haastateltuja on kuusitoista ja kuusamolaisia ja kuolajärveläisiä eli sallalaisia Vienaa tunteneita ja siellä usein käyneitä yhteensä vielä paljon enempi, kontrolloivat näin monen henkilön tiedot itseään myös keskenään. Enintään **eri talojen ja kylien poroluvuissa saattaa olla muistivirheitä ja epätarkkuuksia.** On muistettava, että talojen poroluvut on koottu Itä-Karjalasta poliittisista syistä Suomeen muuttaneilta pakolaisilta, eikä liene kovinkaan harvinaista, että pakolainen muistaa oman kotinsa ja mantunsa asiat ja varallisuudenkin mieluummin yli- kuin aliarvioiden. Kun pohjoisvienalaisten muistitiedossa voi yhden talonkin poroluku olla milloin 500, milloin yli 400 tai 300, katson, että tällaiset luvut ovat pikemmin ylärajoja.

Kaikkiaan haastattelin kuuttatoista pohjoisvienalaista. Viimeisenä pakolaisten Suomeen tulovuonna 1922 vanhimman ikä oli 41 ja nuorimman 20 vuotta. Kahden iäkkäimmän muistitieto lähtee noin vuodesta 1890, viiden seuraavaksi vanhimman noin vuodesta 1900, yhdeksän nuorimman muistamat asiat kattavat koko 1910-luvun.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa olevissa muistiinpanoissaan »Poronhoidosta Kuusamon rajamailla» (v:lta 1930) Iivo Marttinen mainitsee (s. 2) mm. seuraavaa:

»Keräyksiä toimitettaessa on ollut huomattavissa että eri henkilöiltä saadut tiedot ovat olleet pääasiassa melkein yhtäpitävät. Samoin olen havainnut, että **poron hoitotavat Karjalan rajan molemmin puolin ovat melkein samat**; – vieläpä porojen nimityksetkin ovat useimmissa tapauksissa samat. Tämä yhtäläisyys johtuu sitä, että aikaisemmin, kun rajan ylikulku oli vapaa, kävivät kuusamolaiset poroineen [vetoporoineen] Karjalassa – ja päin vastoin, karjalaiset vedättivät pororaidoillaan kala- ym. kuormia Vienanmeren rannoilta Kuusamoon. Muuten tuntuu siltä, että karjalaisten [Pistojärven seudun] porojen ja niiden valjastusesineiden nimiin on sekoittunut joitakin venäläisiä sanoja [sani jne.], joita ei tapaa Kuusamossa.»

Teoksessaan Kalevalan laulumailta (s. 31) I. K. INHA kuvaa tutkimusalueemme Pohjois-Vienan rajanvarren elämää 1800- ja 1900-luvun vaihteessa näin:

»Tiirovaaran [Pistojärveä] taloista useat olivat meikäläiseen malliin rakennetut. Väestössäkin huomasi rajan vaikutusta, sen **kieli on turmeltunutta**, se oli arkimielisempää, jopa jonkun verran raaempaa kuin karjalaiset yleensä, joka ehkä johtuu siitä, että niillä kulmilla **porovarkaudet** ja **huono naapurisopu** Suomen rajatalojen kanssa ovat vanhastaan rehottaneet.» (Molemmissa sitaateissa lihavointi on kirjoittajan.)

Edellä lainattuun ja itse keräämääni aineistoon nojautuen on todettava, että Pohjois-Vienan poronhoitotermistössä on huomattavan paljon samanlaista kuin Suomen puolella Kuusamossa. Ylimalkaan on sanottava, että »Wörter», ts. kielen karjalaisuus, on kärsinyt eniten rajan läheisyydestä ja kielenoppaiden pitkäaikaisesta pakolaisuudesta Suomen puolella, kun taas »Sachen», ts. aineelliset yksityiskohdat, ovat säilyneet muistissa paremmin, mikä onkin tässä tutkimuksessa tärkeintä.

Itä-Karjalan paikannimien kieliasun normaalistamisessa olen noudattanut VILJO NISSILÄn, MATTI SARMELAn ja AINO SINISALOn 1970 julkaistun hakemiston suosituksia. Aidon paikallisvärin säilyttämiseksi paikannimiä esiintyy, kuten muutakin nimistöä, sanastoa ja puheenpartta, myös alkuperäisessä pohjoisvienalaisessa kieliasussa.

1. POHJOIS-EURAASIAN PORONHOIDON KEHITYKSEN PÄÄPIIRTEET

1.1. Pohjois-Euraasian poronhoidon pääpiirteet

Poronhoito ns. vanhassa maailmassa on levinnyt suurimpaan osaan Pohjois-Euraasian arktista ja subarktista, polaari- ja mannerilmaston hallitsemaa tundra- ja havumetsävyöhykettä. Poronhoitoalue ulottuu Skandinavian keskiosista Koillis-Siperiaan, Atlantilta Beringin- ja Ohotanmerelle.[5]

Poronhoitajia tällä alueella ovat mm. samojedikansat, tunguusit eli evenkit, jakuutit, jukagiirit, tšuktšit, dolgaanit, giljakit, sojootit, lamuutit ja korjakit sekä suomalais-ugrilaisista kansoista ostjakit eli hantit, vogulit eli mansit ja lappalaiset eli saamelaiset. Myös osalla syrjäänejä eli komeja on ollut poroja[6], samoin Pohjois-Suomen ja Pohjois-Vienan talonpojilla.

Poronhoidon eteläraja noudattelee suurin piirtein vanhan maailman peura-alueen levintärajoja. Eteläisimmät poronhoitajat ovat Sajanin vuoriston sojootit ja Amurin tunguusit eli evenkit. Varhemmin peuraa esiintyi kuitenkin huomattavasti etelämpänä. Mm. suurin osa Suomea ja koko Itä-Karjala kuului peura-alueeseen vielä 1700-luvun puolivälissä Laatokkaa ja Ilmajärveä myöten. Itä-Venäjällä peuroja esiintyi 1700-luvulla suurin laumoin Ufan ja Kaman välillä. Vanhan ajan Etelä-Euroopan kulttuurikansat tunsivat peuran mutteivät poroa. Esihistoriallisella ajalla peuraa esiintyi sangen eteläisissä Euroopan osissa ja se oli mm. Magdalena-kulttuurin tärkeimpiä pyyntieläimiä nykyisessä Sveitsissä ja Ranskassa. Reliktinä peura säilyikin sekä Alpeilla että Pyreneillä. Peuraa esiintyy paikoin nykyisinkin lähinnä varsinaisen poronhoitoalueen ulkopuolella, mm. Taimyrin niemimaalla ja evenkien (tunguusien) kansallisella alueella, paikoin Vienanmeren ja Uralin välisellä alueella, Novaja Zemljassa, Uuden Siperian saarilla, Huippuvuorilla, Grönlannissa, Etelä-Kamtšatkassa, Sahalinissa ja myös Etelä-Norjan tuntureilla ja Kuolan niemimaalla. Muistettakoon myös Alaskan ja Kanadan karibupeurat.[7]

Itä-Karjalassa, Kostamuksen, Kiimasjärven ja Repolan laajoissa erämaissa elävä metsäpeurakanta käsitti 1970-luvulla 1 000–2 000 yksilöä. Näiltä alueilta metsäpeura on levinnyt II maailmansodan jälkeen Suomen puolelle Kuhmon itäselkosille – Viiksimon ja Lentuan harjujaksoille sekä Elimyssalolle ja Vuosangan salolle – Suomussalmelle sekä Pohjois-Karjalaan Ruunaan alueelle ja Ilomantsiin. Vahvin metsäpeurakanta oli 1970-luvulla Kuhmossa, 250–300 yksilöä.[8]

Kulttuurimaantieteen ja maailmantalouden kannalta Pohjois-Euraasian poronhoitoaluetta luonnehtivat seuraavat piirteet: (1) sangen harva asutus, pääosin alle 1 asukas/km^2, (2) heikosti kehittynyt liikenneverkko, (3) tyypillisiä talousmuotoja ovat pohjoisosalle pyynti, keräily, osaksi primitiivinen peltoviljely ja näiden lomassa nomadismia, eteläosalle metsätalous ja paikoin hajallinen peltoviljely, (4) päätuotteet saadaan turkiseläimistä, poroista sekä puutavarasta, (5) viljanviljelyn pohjoisraja noudattelee suu-

rin piirtein poronhoidon etelärajaa, mutta on paikoin tunkeutunut perinnäiselle poronhoitoalueelle; muun peltoviljelyn pohjoisraja ylittää melkoisesti poronhoidon etelärajan.[9]

Kun Neuvostoliiton poromäärä oli esim. 1960-luvulla noin kaksi miljoonaa ja Alaskan oli vuonna 1938 noin 600 000, ovat Norjan noin 170 000–200 000, Ruotsin 200 000–280 000 ja Suomen 170 000–240 000 poroa käsittäneet vuotuiskannat[10] muodostaneet edellisten suurtuottajamaiden määriin verrattuna varsin vaatimattoman panoksen viime vuosikymmenten maailmantaloudessa.

Koska poronhoidon (kuten suksienkin) levintäaluetta ovat alun perin vain vanhan maailman pohjoisosat, tutkimus pitää sitä suhteellisen nuorena kulttuuri-ilmiönä samoin kuin itse poroa nuorimpana kotieläimenä. Ikäkysymyksiä ei ole lopullisesti ratkaistu.

Poronhoidon on osoitettu saaneen vaikutteita kolmelta taholta: Arktikumin omista elementeistä, kuten esim. peuranpyynnistä ja koiravaljakosta, sekä eteläisten naapurikansojen karja- ja hevostaloudesta.[11] Esimerkiksi WIKLUNDin (1919) mukaan pohjoismaisen karjanhoidon vaikutus lappalaisten poronhoitoon näkyy mm. siitä, että lappalaisten poronlypsy- ja maitotalouden koko **sanasto** on selvästi lainattu skandinaaveilta kantaskandinaavisena kautena, joka ajoitetaan noin vuosiin 200–800 jKr.[12]

Fennoskandian alkuperäisen poron kantamuotona on ollut tunturipeura.[13]

Vanhin historiallinen tieto Skandinavian poronhoidosta on noin vuodelta 870, jolloin jo käytettiin kesyjä poroja houkutuseläiminä peuranpyynnissä, sekä Siperiasta noin vuodelta 600, jolloin Baikalin seudulla poroja lypsettiin.[14]

Peuran kesytyksen perussyistä on eri käsityksiä. Esimerkiksi GUDMUND HATT (1918) katsoo, että peuran kesyttivät poroksi peuranmetsästäjät, jotka tarvitsivat sitä **houkutuseläimenä**. Malli saatiin yleisestä tavasta käyttää kesyjä eläimiä villieläinten pyynnissä houkutuseläiminä. Peura kesytettiin ihmisen virtsan ja savun avulla, eläin kun tarvitsee kivennäissuoloja ja savu suojaa sitä pahimpana hyönteisaikana. Kesytettyä poroa ryhdyttiin sen jälkeen käyttämään myös **vetoeläimenä**, jolloin sillä oli monia etuja vetokoiriin verrattuna. Myöhemmässä vaiheessa porolla alettiin paikoin ratsastaa ja käyttää sitä myös **lypsyeläimenä**.[15] GUTORM GJESSING (1953) puolestaan päättelee peuran kesytyksen saaneen alkunsa **hevosnomadismista**, koska poronhoidossa on hänen mukaansa paljon sen piirteitä.[16] JUKKA PENNANEN (1986) korostaa sitä, miten kumpikin, sekä kesytettävä peura että ihminen, joutui mukautumaan toisensa tarpeisiin ja ehtoihin ja samalla hyötyi tästä **symbioosista**. Tämä oli perusta **arkaaiselle poronhoidolle**, joka juontuu peuranpyynnistä.[17]

Poroa on tarvittu, paitsi houkutuseläimenä peuranpyynnissä, myös ravinnon (liha, ydin, veri, maito), pukimien ja asuintarpeiden (taljat) hankintaan, kulkuun ja kuljetuksiin (ajokas, veto- ja kantojuhta, ratsu) sekä erinäisten työkalujen ja tarve-esineiden raaka-aineiden tuottajana (luu, sarvi, nahka, jänteet, suonet, kalvot).

Poronhoidon yhteisiä ikivanhoja elementtejä ovat hirvaiden (urosten) **puremalla kuohinta** kesytystä ja lihotusta varten, **korvamerkit** omistusmerk-

keinä, **suopunki** kiinniottovälineenä, **suksilla** kulku paimennuksessa sekä ihmisen **virtsan** tai **suolan** käyttö kesytys- ja houkutusvälineenä.[18] Eri osissa Pohjois-Euraasiaa poronhoito on kehittynyt eri suuntiin paikallisten ympäristötekijöiden, poron käyttötarpeiden ja hoitotekniikan sekä naapureilta saatujen vaikutteiden mukaan, ja siten monet muut elementit ovat saaneet rajallisen levikin.

Porojen hyödyntämisen pääpaino on erilainen eri alueilla ja eri kehitystasoilla. Esimerkiksi Fennoskandiassa **pyyntielinkeinoja** harjoittaneet vähäporoiset metsälappalaiset ovat käyttäneet poroa houkutuseläimenä sekä kanto- ja vetojuhtana; porolappalais-**nomadeille** poro on puolestaan ollut kaikki kaikessa: teuras-, lypsy-, turkis- ja vetoeläimenä[19]; pohjoissuomalaiset ja pohjoisvienalaiset **talonpojat** ovat käyttäneet poroa veto- ja lihaeläimenä.

Vaikeakulkuisilla ja tiettömillä alueilla poro on muun ohella sangen pitkään säilyttänyt tärkeän sijan veto- ja kantoeläimenä. Tyypillisiä porolla ajajia ovat lappalaiset, samojedit, obinugrilaiset, korjakit ja tšuktšit (samoin vielä 1900-luvun alkukymmenille saakka pohjoissuomalaiset ja pohjoisvienalaiset porotalonpojat); tyypillisiä ratsastajia taas sojootit, karagassit ja tunguusit, joille kaikille on ominaista myös poronlypsytalous.[20]

Poron käytön ja hoitotekniikan perusteella voidaan erottaa **intensiivinen** eli voimaperäinen porotalous, jolloin poroja paimennetaan huolellisesti ja esimerkiksi lypsetään mahdollisimman paljon ja jolloin perhe seuraa poroja vuotuisilla laidunnus- ja muuttomatkoilla (esim. tunturilappalaiset Ruotsin Lapin keski- ja itäosissa[21]), ja **ekstensiivinen** eli laajaperäinen porotalous, joka on suhteellisen myöhäsyntyistä ja jossa poroja ei lypsetä vaan poronhoidon kannattavuus perustuu lihantuotantoon ja lihan sekä muiden tuotteiden markkinointiin; tavallisesti vain paimen on porolauman mukana (esim. Ruotsin Lapin pohjoisosien ja Ruijan eli Finnmarkenin tunturilappalaisten[22] sekä syrjäänien ja suurelta osalta Pohjois-Suomen ja Pohjois-Vienan talonpoikien poronhoito).

Useat tutkijat ovat pohtineet intensiivisen ja ekstensiivisen poronhoidon käsitteitä ja aste-eroja.[23]

Terminologinen ryhmittely on pakostakin yleistävää ja myös vaikeaa. Todettakoon tässä vain yhtenä esimerkkinä se, että pelkästään Ruotsin metsälappalaiset on jaettu kolmeen pääryhmään: (1) pohjoinen, (2) keskinen ja eteläinen sekä (3) Tornion-Kalixin metsälappalaiskulttuuri. Näistä taas yksistään keski- ja eteläryhmän on Ernst Manker (1968) jakanut peräti seitsemään alaryhmään elinkeinorakenteen perusteella.[24] Filip Hultblad (1968) puolestaan on jakanut lappalaisten nomadismin kuuteen päätyyppiin vuotuismuuttojen maantieteellisen ympäristön mukaan.[25]

Englantilainen antropologi Tim Ingold (1980) ei pidä määritelmiä »intensiivinen», »ekstensiivinen» ja »hyperekstensiivinen» porotalouteen sovellettuina tyydyttävinä. Hän on luonut porotaloutta tutkiessaan uuden teoreettisen rakennelman, jossa hän vertailee keskenään metsästystä, paimentolaisuutta ja karjanhoitoa ja käyttää tässä yhteydessä ihmis- ja eläinyhteisön ekologisista suhteista käsitteitä »saalistus» (predation) ja »suojelu» (protection).[26] Niinpä hän teorioi esi-

merkiksi Suomen kolttien poronhoidosta, että porojen olo vapaina metsässä ilman paimennusta on omaisuuden ja omistuksen kannalta paimentolaisuutta, mutta ekologiselta kannalta katsottuna tuo mieleen metsästyksen.[27]

Poronhoito on tutkimuskirjallisuudessa lisäksi jaettu **täysnomadiseen** (esim. tunturi- eli porolappalaiset, joilla *jutaminen* eli vuotuismuutot lauman mukana ovat tyypillinen ilmiö; jurakkisamojedit), **puolinomadiseen** (esim. Ruotsin, Suomen ja Kuolan metsälappalaiset, joilla on poronhoidon ja pyyntielinkeinojen muodostama sekatalous)[28] sekä **kiinteästi** eli **paikoillaan asuvien poronhoitoon** (Pohjois-Suomen ja Pohjois-Vienan erätalonpoikien poronhoito talonpoikaiselinkeinojen sivu- tai valtahaarana). Esimerkiksi KAPITSA 1924 ilmestyneessä artikkelissaan käyttää Pohjois-Vienan talonpoikien poronhoidosta ilmausta »paikoillaan asuvien poronhoito» erotukseksi Kuolan kolttien poronhoidosta.

JUKKA PENNASEN (1986) mielestä tämän päivän etnologian näkökulmasta poronhoidon kansatieteellis-maantieteellinen luokittelu on vanhanaikainen ja riittämätön. Poronhoitoa on tarkasteltava myös **sosiaalisista** ja **taloudellisista** lähtökohdista. Alkuperäisestä arkaaisesta poronhoidosta kehittyivät perinteinen suurporonhoito (täysnomadismi) ja rahatalouteen perustuva suurporonhoito (porokapitalismi).[29]

Pohjois-Vienan ja Pohjois-Suomen talonpoikien poronhoito eli porotalous liittyy edellä kuvattuun laajaan, monia alueellisia omaleimaisuuksia ja eri kehitystasoja ja talousmuotoja sisältävään Pohjois-Euraasian poronhoitoalueeseen.

1.2. Fennoskandian poronhoitoalueiden erikoispiirteet ja yhtäläisyydet

Eri poronhoitoalueiden ja kulttuuripiirien porotaloudessa voidaan selvästi havaita jyrkkiäkin eroavuuksia mutta myös yhtäläisyyksiä. Eroja esiintyy nimenomaan poronhoidon vuotuiskierrossa ja sen karkeasti erotettavissa yleislinjoissa. Niitä ovat mm. yhtäältä poronhoidon ekstensiivisyys: satapäiset laumat ja niiden käyttö maitotaloudessa, lihantuotannossa ja rahdinajossa ja toisaalta muutamien porojen käyttö vain houkutus- ja takkaporoina. Kiintoisia piirteitä, joissa eroja ja yhtäläisyyksiä esiintyy, ovat mm. poronlypsy, takkaporo, porokoira, vasotus, kesämerkintä, puremalla kuohinta, korvamerkit, merkkikilpukka, poronkello, jäkälänkeruu, teurastustavat. Näistä muutamia voidaan jäljittää hyvinkin etäisiin aikoihin ja jopa palauttaa yleiseuraasialaisen primitiivisen tekniikan yhteyteen.

VUOTUISKIERTO

Poronhoidon **vuotuiskierrossa** erottuu kaksi päälinjaa: ympärivuotinen tai lähes läpi kesänkin kestävä paimennus ja toisaalta vain talvipaimennus. Ympärivuotinen tai lähes ympärivuotinen tokan kaitsenta kuuluu länsilappalaisten poro- ja poronlypsykulttuurin olennaisimpiin piirteisiin.[30] Tämä porotalousmuoto esiintyy mm. Ruotsin metsälappalaisilla[31] sekä Enontekiön, Inarin ja Utsjoen porolappalaisilla[32] samoin kuin Ruotsin ja Norjan poro- eli tunturisaamelaisilla.[33]

Sen sijaan Inarin kalastajalappalaiset, jotka edustavat vanhaa Kemin Lapin metsästäjä- ja kalastajakulttuuria, olivat vielä 1800-luvun puolivälissä vähäporoisia eivätkä 1940-luvullakaan omistaneet kuin enintään muutaman sadan poron tokkia.

Heidän poronsa olivat kesällä vapaudessa, etso aloitettiin ristinpyhän (14. 9.) aikana syyskuussa. Puolitalvesta syvän lumen aikana porot laskettiin toisinaan irti kuukaudeksi tai pariksi. Kevättalvella ne päästettiin asteittain kesäksi vapauteen, ensin härät, sitten mahovaatimet ja viimeksi vasotetut vaatimet, niin että kesäkuun puolimaissa jo kaikki porot olivat vapaudessaan.[34]

Kemin Lapin metsälappalaiset käyttivät varsin vähiä porojaan vain ajokkaina ja vetoeläiminä sekä lihansaantia varten, mutta eivät lypsäneet niitä koskaan. Keväällä he päästivät poronsa irralleen metsään; siellä ne vasoivat ja olivat koko kesän ja osan syksyäkin, jolloin kolmasosa laumaa melkein aina katosi.[35] Kemin Lapin metsälappalaisten vähien porojen palinmaina olivat myös suurten järvien saaret, näin mm. Kuusamossa 1680-luvulla[36] ja Inarissa 1680-[37] ja vielä 1840-luvulla.[38] Entisen Suur-Kuusamon kaikissa isoimmissa järvissä onkin jokaisessa suuri *Porosaari*: Muo-, Kuusamo-, Kitka-, Suoli- ja Simojärvessä; samoin on Sodankylän Unarijärvessä sekä Pohjois-Vienan suuressa Koutajärvessä. Vienanmeren Kannanlahden pohjukassa on iso *Petra-* eli *Oleniansaari* ja siitä etelään Koudan kauppalan pohjoispuolella ja Kalkalahden edustalla Peurasaari ja Mustajoen suussa Petrasaari. TEGENGREN (1952) on rekonstruoinut keminlappalaisten poronhoidon vuotuiskierron seuraavasti:

Eskon päivän (12. 6.) ja Olavin päivän (29. 7.) välisenä aikana porot olivat vapaina metsissä tai niitä pidettiin järvien suurissa saarissa. Jaakon päivän (25. 7.) ja pyhäinpäivän (1. 11.) välisenä aikana metsästettiin peuroja houkutusporon avulla, jolloin osa poroja otettiin kiinni tätä tarkoitusta varten sekä myös metsästäjien kantojuhdiksi. Pyhäinpäivän ja »Anteruksen» (30. 11.) välisenä aikana loput porot haettiin ja koottiin ja metsästettiin samanaikaisesti myös peuroja. Huhtikuun lopussa porot päästettiin jälleen kesäksi vapauteen.[39]

Samaan tapaan kuin keminlappalaisten myös kuolanlappalaisten porot saivat palkia vapaina kesäkauden, ainakin vielä 1800-luvulla. Porot kulkivat tällöin mantereen metsissä tai Imandran saarissa ja merenrannikolla.[40]

SAMULI PAULAHARJU kertoo (1921), että Kuolan lappalaisten porot saivat kesänsä viettää vapaina niemimaan suurilla jängillä ja tuntureilla. Elokuun lopulla ja syyskuun alussa koltat lähtivät etsimään porojaan, siis jo sulan aikana, ja haku

kesti viikkomääriä. Ennen Sviissenjan (= mikkelin, 29. 9.) päivän seutuja, jolloin porolla on kiima-aika, porokarjan piti olla koossa syyspaikoilla. Rykimä- eli kiima-aikana poroja paimennettiin erittäin huolellisesti syystalon läheisyydessä. Vaatimet pidettiin sidottuina ja hirvaitakin vartioitiin, ainoastaan kaikesta välittämättömät härät saivat olla omissa valloissaan. Vasta kun parin viikon huolettava aika lokakuun alussa Pokrovan (1. 10.) tienoilla oli mennyt ohi, laskettiin porot vapaammin laitumille. Koltan porot saivat olla varsin vapaina talvellakin lukuun ottamatta raitoporoja. Normaalisti itsekseen kiekerössä olevaa tokkaa käytiin katsomassa noin viikon tai kahden päästä. Porolla ajettiin parissa miehin laidunkankaalle ja katsottiin, että kaikki olivat tallella, ja saman tien palattiin takaisin. Jos sudet olivat uhkana, silloin paimennettiin huolellisesti koiran kanssa. Koltat merkitsivät vasat jo keväällä ennen kuin päästivät poronsa vapauteen.[41]

Kolttain talvipaimennuksesta T. I. Itkonen mainitsee, että tokka ei kaivannut alituista kaitsemista, kotoa käytiin vain pari kertaa päivässä siirtämässä kiinni olevia vaatimia.[42]

Karl Nickul (1948) on tallentanut teoksessaan »The Skolt Lapp Community Suenjelsijd during the year 1938» Petsamon Suonikylän kolttien poronhoidon vuotuiskierron.

»Huhtikuun lopulla perheet muuttivat talvikylästä pitkillä pororaidoilla kevätpaikoilleen sukualueille ja kesäkuussa edelleen kesäpaikoille, missä käyttöporot laskettiin irti. Syyspaikka valittiin osittain kalastusta ja osittain poroja ajatellen. Porojen kokoaminen aloitettiin jo elokuun lopulla, ja sitä jatkui sitten pari kolme kuukautta. Vähitellen syyspaikan läheisyyteen kerääntyi kotitokka. Porot palkivat yleensä sukualueella, eikä niiden kokoaminen tuottanut kovin suurta työtä. Sen ohessa saattoi myös metsästää. Mitään suuria poroerotuksia ei tarvittu, vaan löydetyt porot vaihdettiin omiin naapurien kanssa sovituilla tapaamispaikoilla, 'liittopaikoilla' (lettsaij).»[43]

Tatjana Lukjantšenkon (1971) mukaan Kuolan lappalaisten poronhoidossa oli vaihtelua, mikä johtui mm. porojen erilaisesta kesyysasteesta ja siitä, vasotettiinko vaatimia vai ei:

Koltat päästivät poronsa vasonnan jälkeen vapauteen noin 10. kesäkuuta. Usein tokka ajettiin jonkin järven niemeen, jonka tyvi oli aidattu. Lokakuussa poroja alettiin taas koota. – Idempänä Kuolassa, jossa poronhoito oli kehittyneempää, porojen kokoaminen alkoi jo noin 10. elokuuta ja kesti lokakuun puoliväliin. Ensin otettiin kiinni härkäporot. Kun porot olivat koossa, toimitettiin erotus eri omistajien korvamerkkien perusteella. – Poroja vasottivat huolellisesti esim. Turjan (ven. Tersk) lappalaiset, joilla enemmistönä olivat kesyt porot. – Pohjoisen jäämeren rannikolla asuvien Muetken eli Muotkan (ven. Motovsk) ja Kildinin eli Kiltinän (ven. Kildinsk) lappalaisten porot siirtyivät maaliskuun lopulla kevätlaitumille tundralle ja vähitellen Jäämeren rantaan. Toukokuun lopulla toimitettiin erotus lähellä kesäpaikkaa. Täällä porot päästettiin vapaiksi. Vasat merkittiin vasta syksyllä. Miehet lähtivät kalaan. Kesyt porot lähetettiin erotuksen jälkeen saarille. Suosittuja olivat kolme saarta Possojajoen suiston lähellä.[44]

Paitsi itäisillä metsälappalaisilla on myös entisen Kemin Lapin ja sen eteläpuolisen poronhoitoalueen poroja omistaneilla **talonpojilla** ollut alusta alkaen ja pitkällekin 1900-luvulle saakka se menetelmä, että porot *palkivat* vapaina eli paimentamatta koko sulan ajan. Tästä on tietoja jo 1700-luvulta alkaen Sodankylän, Kuusamon ja Pudasjärven suurista emäpitäjistä sekä Suur-Paltamon Kiannan kylästä (nykyistä Suomussalmea), jotka

kattavatkin pääosan Suomen silloisesta ja myös nykyisestä talonpoikaisporonhoidon alueesta.[45] Myös Kuusamon poropitäjän lähimmässä itäisessä naapuristossa eli Pohjois-Vienan varsinaisissa poronhoitopitäjissä oli samanlainen käytäntö: talonpoikien porot palkivat vapaina koko sulan ajan, kuten luvussa 2.2. todetaan ja kuten myös kirjallisista lähteistä käy ilmi.[46]

Pohjois-Vienassa ja sen lähimmässä läntisessä naapuristossa, Kuusamossa ja Suomussalmella sekä muuallakin eteläisellä poronhoitoalueella (samoin kuin yleensä suomalaisilla), poronhoidon vuotuiskierto oli 1900-luvun alkukymmeninä päälinjoiltaan samanlainen:

> Porot koottiin syyspuoleen ensilumilla ja pitkin alkutalvea, erotettiin korvamerkkien perusteella oikeille omistajilleen teurastusta, paimennusta ja yksityisiä talviajoja varten. Kokoon saatuja ja käsiteltyjä poroja paimennettiin taloittain tai paimennusyhtymissä kotitalojen läheisyydessä ja käytiin niitä päivittäin tai parin kolmen päivän päästä katsomassa, siirtelemässä ja kiertämässä. Paikoin poroja jouduttiin viemään laidunten vuoksi kauaskin erämaihin viikko- ja kuukausimääriksikin. Tämän lisäksi talvella veto- ja ajoporoja käytettiin tarvittaessa heinien ja polttopuiden ajoon sekä ajokkaina. Keväthankien tullessa poron kantaviksi lauma rupesi hajoilemaan ja sen annettiin mennä kesäpalkisilleen vapauteen. Toisin paikoin vaatimia on, ainakin myöhempinä aikoina, vasotettukin.[47]

Lapin suomalaisten keskuudessa porot 1900-luvun alkukymmeninä koottiin syyspuolella ja niitä paimennettiin erotukseen asti yhdessä. Suurin erotus oli tavallisesti marraskuussa. Lopulliset isot »pykällykset» suoritettiin useimmiten vasta tammikuun jälkipuoliskolla.[48]

> Kittilässä 1930-luvulla poroja alettiin talvipaimennusta varten koota lokakuussa ennen lumen tuloa tai heti sen jälkeen. »Ettomiehillä» oli joko kelloniekkainen juovatinporo matkassa tai pelkkä kello, jota helistettiin porojen houkuttelemiseksi. Haku jatkui pitkin syystalvea, toiset ettomiehet paimensivat koottuja poroja, toiset olivat hakemassa vielä vapaina palkivia. Ennen joulua toimitettiin härkäerotus, jossa otettiin erilleen ajokkaat ja niiksi opetettavat härät. Paimenet paimentelivat, asustaen laavussa, poroja aina keväthankiin saakka. Useamman kerran päivässä he kiersivät tokan hiihtäen. Joulun jälkeen, tammi- tai helmikuulla, oli pykällys eli lukeminen ja erotus. Pykällys toimitettiin siksi, että paliskunta sai kunkin poronomistajan poroluvun selville verotusta varten. Erotus suoritettiin sen vuoksi, että saatiin oman palkisen poroista erotetuiksi pois muiden paliskuntien porot ja että poronomistajat saivat tilaisuuden teurastukseen ja häriksi purtavien hirvaiden kuohintaan. Pykällyksen jälkeen paimennus jatkui tavalliseen tapaan. Kuivasalmen palkisessa kuitenkin poronomistajat itse huolehtivat porojen paimentamisesta. Kun keväthanget kovettuivat, porot päästettiin irti. Kittilässä poronhoitovuoden laskettiin alkavan kesäkuun 15. päivänä. Ensimmäinen vaihe oli vasojen merkintä. Räkän aikana yhteen kokoontuneet porot ajettiin vähin miehin porokaarteisiin, joissa vasat merkittiin. Merkintään lähdettiin jo heti juhannuksen jälkeen. Vasojen merkintä oli **kesän ainoa poronhoitotoimi**.[49]

PORONLYPSY

Poronlypsy ja poronmaitotalous, jotka oli omaksuttu skandinaavien karjanhoidosta, sekä siihen liittyvä paimentolaisuus, olivat luonteenomainen ja hallitseva piirre länsilappalaisten kulttuurissa. Tämän vuoksi poroja piti erityisesti kesäaikana huolellisesti kaita. Länsilappalaiskulttuurissa voidaan

kuitenkin puhua kahdentyyppisestä elämänmuodosta: metsä- ja tunturinomadismista eli puoli- ja täyspaimentolaisuudesta, kuten luvuissa 1.1. ja 1.3. selostetaan.

Poronlypsyn raja kulki suunnilleen vanhaa Tornion Lapin ja Kemin Lapin rajaa myöten eli Tornionjoen ja Ounasjoen välillä; lypsytalouteen kuuluivat vielä Utsjoki sekä myöhemmin Inariin ja Pohjois-Sodankylään siirtyneet porolappalaiset.

Pohjois-Sodankylästä mainitaan vaatimien kesälypsy, mutta kyseessä oli sinne 1870–90-luvuilla Enontekiön Hetasta ja Ruijan (Finnmarkenin) Koutokeinosta muuttaneiden porolappalaisten talousmuoto. Jo vuoden 1784 kuvauksessa kerrotaan, että pitäjään oli muuttanut Tornion Lapin Jukkasjärveltä porolappalaisia. Myös Kolarista oli tullut lappalaisraitioita.[50]

Alkuperäiset metsälappalaiset sen enempää Sodankylässä, Suur-Kuusamossa kuin muuallakaan Kemin Lapissa eivät lypsäneet poroa. Eivät myöskään samaan kulttuurimuotoon kuuluvat kuolanlappalaiset alkuaan tunteneet poronmaitotaloutta.[51] Koltista tosin PAULAHARJU (1921) mainitsee, että entiseen aikaan poroja myös lypsettiin syksyllä, kun ne oli kesälaitumilta kerätty, sekä kesälläkin, jos porokarjalla oli kesätalon lähellä oma aitauksensa ja poroliakka (porolato sääskiaikaa varten).[52] Suonikylän koltista NICKUL 1938 totesi: »Poroja lypsetään vain 4–5 viikkoa syys-lokakuussa. Kauimpana lännessä asuvat perheet valmistavat poronjuustoa.»[53] T. I. ITKONEN kuitenkin selittää, että koltat eivät lypsäneet vaatimiaan ennen vanhaan ollenkaan, paitsi Kolttakönkäällä, mutta myöhemmin tämä tapa opittiin inarilaisilta (= Inarin porolappalaisilta).[54] Kysymyksessä olivat siis ne koltat, jotka asuivat Suomen ja Norjan välisen aikaisemman rajan eli porolappalaisten tuntumassa, ja heilläkin poronlypsy oli aiemmin tuntematon ilmiö.[55] HALLSTRÖM (1912) kertoo, että kuolanlappalaiset eivät lypsäneet poroja.[56] Myös LUKJANTŠENKON mukaan kolttavanhukset eivät muista poroa lypsetyn.[57]

Poronmaitotaloutta harrastaneiden **lappalaisten** tuoreimmassa **naapuruudessa** ovat suomalaisetkin oppineet poronlypsyn: mm. Turtolassa, Kolarissa, Muoniossa ja Kittilässä.[58]

Tämä ei olekaan ihme, sillä rajansulkuun eli vuoteen 1853 asti tuli joka vuosi 20 Norjan »laajasti kiertelevää» porolappalaisperhettä – ainakin kolmea eri sukua – Kittilän seuduille laiduntamaan porojaan. Kolariin, Turtolaan, Ylitorniolle, jopa Tervolaan ja Rovaniemelle muutti 1700- ja 1800-luvulla silloin tällöin Enontekiöstä ja Länsipohjasta, mm. Jukkasjärveltä, »raitioita» ja porolappalaisia. Vuoteen 1860 heitä oli Tornionjokivarressa 20–30, sitten he vähitellen vähenivät ja suomalaistuivat.[59]

Kittilästä on vuodelta 1933 tieto, että poronmaitoa ei ollut käytetty pitkään aikaan; Hanhimaassa oli lypsetty aivan 1900-luvun alussa. Kuitenkin pitäjässä oli poronmaitotaloutta ennen harjoitettu, sillä siellä tunnettiin mm. erilaisia maitotalousvälineitä sekä siihen kuulunutta sanastoa.[60] Ylitornion Lohijärvellä Ruotsin lappalaisista polveutuneen Karl Johan Holsterin vaatimia lypsettiin ja tehtiin poronjuustoja vielä 1930-luvun alussa.[61]

Mutta **Pohjois-Vienassa ei lypsetty poroa**. Kokonaan tuntematonta poronmaitotalous on ollut myös suurilla laajoilla eteläisillä talonpoikaisporonhoidon alueilla kuten Suur-Pudasjärvellä ja Suur-Kuusamossa ja koko entisessä Kemin Lapissa Sodankylää myöten[62] sekä muuallakin Suomen talollisporonhoitajien keskuudessa, paitsi edellä mainittuja muutamia pohjoisia pitäjiä, joissa kyseessä oli aivan selvä lappalaisvaikutus. Sodankylän kirkkoherra HENRICUS WEGELIUS Kemin Lapin -kuvauksessaan 1754 jopa moitti koko »itäisen Lapinmaan» porotaloutta »perverssiksi», koska siellä ei käytetty poronmaitoa eikä poroista huolehdittu lainkaan koko kesäkautena.[63] »Typeränä» lypsämättä jättämistä oli pitänyt jo 1747 SAMUEL CHYDENIUS, Kuusamon kirkkoherran poika.[64]

»Poron maitotaloutta eivät suomalaiset yleensä ole suosineet, koska sikiäminen on sikäli vähentynyt, mikäli poroja on paimennettu ja lypsetty», toteaa U. T. SIRELIUS (1919).[65] Suomessa myös tutkimuksissa 1930-luvulla havaittiin, että vaatimien lypsäminen heikensi vasojen kehitystä.[66]

ROSBERG toteaa jo 1911 poronmaidon ja juuston olevan harvinaisia Suomen Lapissa.[67]

Kuusamossa syntyi 1760-luvulla kahden toisistaan poikenneen porotalouspohjan **jyrkkä yhteentörmäys juuri poronlypsyn takia**.

LAGUKSEN mukaan pahoina susivuosina 1756–62 pitäjään pestattiin muutamiin paikkoihin Jukkasjärven lappalaisia paimeniksi. Mutta kun sudet saatiin hävitetyksi, saivat paimenetkin eron, lähinnä siksi, että he lypsivät vaatimia, mikä rahvaan mielestä vaikutti haitallisesti sekä emiin että vasoihin.[68]

Kirkonkirjojen mukaan Kuusamoon muutti 1758 kaksi lappalaispariskuntaa Torniosta ja yksi lappalaisvaimo Ylitorniolta ja vuonna 1760 kaksi lappalaispariskuntaa Ylitorniolta ja yksi lappalaispariskunta Jukkasjärveltä eli kaikkiaan 11 lappalaisporopaimenta perhekuntineen. Kaksi heistä kuoli 1764 Kuusamossa. Loput muuttivat pois vuosina 1764–65.[69]

TAKKAPORO

Takkaporona eli kantojuhtana poroa on käytetty jo alkuperäisessä metsälappalaiskulttuurissa. Keminlappalaiset käyttivät kantoporoa metsästysmatkoillaan.[70] Tämä perinne jatkui vielä 1800-luvulla peuranpyyntikaudella Sompiossa ja Kuolajärvellä. Siellä erätalonpojat *uurtoon* eli *uurtokeinoon* (peuranpyyntiin) jo perttulilta (24. 8.) lähtiessään ottivat mukaansa »takkahärkiä», joilla kannatettiin varusteita ja peuranlihoja.[71] Kuolanlappalaiset ja koltat samoin sälyttivät kantamuksia poron selkään.[72] Ruotsin ja Norjan lappalaisille poron kantosatula kuului nomadiseen elämään olennaisena osana sulan maan aikana. Sen katsotaan olevan laina pohjoismaisesta hevostaloudesta.[73] Pääosin varsinaisella suomalaisella talonpoikaisporonhoidon alueella takkasatula ja yleensäkin poron käyttö kantojuhtana oli tuntematonta.[74] Näin oli myös Kuusamossa.[75] Myöskään **Pohjois-Vienassa ei käytetty takkaporoa** kuin joskus ja sattumalta. Takkasatulaa eli pakatuksia täällä ei tunnettu.

Jälleen havaitaan, että suomalaisten talollisporonhoitajien keskuudessa oli **lappalaisalueen tuntumassa** omaksuttu taakkaporo kuten poronlypsykin. JACOB FELLMAN kertoo, että kesämatkalla 1825 hänen tavaransa lastattiin Ivalossa uudisasukkaan Tuomas Kyrön parin poron selkään.[76] Kittilässä poron käyttö kantoeläimenä oli ennen vanhaan hyvin yleistä; Hanhimaassa ja sen ympäristössä tapa oli voimassa vielä 1930-luvulla. Satulan eli *pakatukset* muodostivat kaksi noin 60 sentin pituista käyrää puuta, jotka lovilla voitiin yhdistää. Pehmikkeinä olivat *toukoset*. Tavallinen määrä kuormaa oli 30–40 kiloa.[77]

POROKOIRA

Porokoiran käyttö riippuu selvästi poronhoitajain kulttuurimuodosta. Se tunnetaan lappalaisilta ja Euroopan puoleisilta samojedeilta sekä syrjääneiltä ja obinugrilaisilta.[78] Vähäporoiset metsä- ja kalastajalappalaiset eivät ennen vanhaan käyttäneet paimennuksessa ollenkaan koiraa, päinvastoin, porot sitä kaihtoivat. Heillä oli yksinomaan metsästyskoiria, jotka olivat tarpeen etenkin peuranpyynnissä.[79] Sen sijaan porolappalaiselle koirat ovat olleet välttämätön apu, sillä ilman niitä tokkaa ei olisi voitu pitää koossa.[80] Koiraa on käytetty paikoin apuna poronetsossa; samoin paimentaessaan raitio on palauttanut tokasta karanneen poron koiran avulla takaisin. Länsi-Inarin porolappalaisilla oli tokkaa kohti kaksi paimenta ja kummallakin oli oma koiransa. Inarin ja Utsjoen porolappalaisilla yksi paimen ja koira hallitsivat jopa tuhatpäisen tokan, mutta sulalla maalla 1 000–2 000 poroa vaati kaksi miestä ja koiran. Inarin kalastajalappalaisilla poropaimen piti alusta saakka apunaan koiraa, joka pystyi kaitsemaan 400:kin irtoporoa. Porolappalaisilla oli koiria enemmän, jopa kymmenkunta suurta eloa kohti.[81] PAULAHARJUn (1921) mukaan myös koltilla oli koirat mukana syksyisessä poronhaussa ja kokoonsaadun tokan kasassa pitämiseksi.[82] ITKONEN taas toteaa (1948), että kolttien »paimennukseen ei koiria käytetä apuna kovinkaan paljoa».[83] GROTENFELT (1920) mainitsee, että porokoiria käyttävät tokasta eronneiden porojen palauttamiseen sekä paimentolaisporonomistajat että muutkin, mutta että »paimenkoiria ei kuitenkaan tavata poronhoitoalueen eteläisimmissä osissa».[84] Komiteanmietintö vuodelta 1929 toteaa, että porokoira Suomen eteläisellä poronhoitoalueella »vielä rajoittuu kokeiluihin tai on aivan tuntematon».[85] Niinpä jälleen Kittilässä porokoiria käytettiin esimerkiksi 1930-luvulla kesällä koottaessa poroja vasojen merkintää varten. Tällöin koirat olivat apuna pitämässä koossa aitaan ajettavaa tokkaa.[86] Mutta esimerkiksi **Kuusamossa**[87] samoin kuin **Pohjois-Vienassakin porokoiran** käyttö oli **tuntematonta**.[88]

Itä-Karjalan sotilashallinnon porotalousasiakirjoissa 1941–1944 todetaan: »Tiettävästi ei Vienassa ole käytetty porokoiraa paimennustehtävissä.» Porotalousupseeri Kalle Honka suositti sellaisen käyttöön ottoa. Pistojärvelle tuotiinkin Petsamosta porokoira, »joka antoikin ajossa ja paimennuksessa hyviä tuloksia».[89]

VASOTUS

Inarin ja Utsjoen porolappalaiset vasottivat vaatimiaan keväällä hihnassa ja merkitsivät vasat joko tällöin tai myöhemmin kesällä räkän aikana.[90] Inarin kalastajalappalaiset päästivät poronsa keväällä irti tarkoituksenmukaisesti siten, että ensin laskettiin vapauteen härät, sitten mahovaatimet ja viimeksi vasoneet vaatimet, joita oli pidetty hihnassa vasonta-aika. Näin vasat saattoi heti »panna merkkiin» eli »pykältää», minkä jälkeen ne emineen päästettiin irti. Kesäkuun puoliväliin mennessä olivat jo kaikki porot vapaudessa.[91] Kemin Lapin metsälappalaiset eivät ilmeisesti vasottaneet, koska he päästivät poronsa vapauteen jo huhtikuun lopussa, jolloin vasonta juuri alkaa.[92] Koltat tavallisesti vasottivat vaatimensa keväisin pälvisellä jängällä asunnon lähellä. Emät sidottiin nuoralla puuhun kiinni, kunnes ne olivat vasoneet, ja vastasyntyneet vasat merkittiin ennen kuin porot päästettiin kesäksi vapauteen.[93] Lukjantšenkon (1971) mukaan Kuolanniemen turjanlappalaiset vasottivat vaatimiaan huolellisesti. Ne sidottiin kiinni isoihin kiviin vasonta-ajaksi, jotteivät ne olisi lähteneet tiehensä ja hylänneet vasojaan. Lounais-Kuolan »ena-saamelaiset» (= Juonin lappalaiset) sitoivat vaatimen puuhun vasonta-ajaksi. Vasat merkittiin emän merkille 1–2 päivää syntymisen jälkeen.[94]

Jo edellä tässä luvussa, käsiteltäessä vertailevasti porotalouden vuotuiskiertoa, todettiin, että entisen Kemin Lapin ja sen eteläpuolisen poronhoitoalueen sekä Pohjois-Vienan porotalonpojat päästivät keväthankien tultua poronsa vapaiksi – »killelle», kuten Pudasjärvellä sanottiin, eli »hangen selekään», kuten kuusamolainen asian ilmaisi –, ja että porot palkivat vapaina koko sulan ajan aina ensilumille asti. Keväällä vaatimet myös vasoivat vapaudessaan.

Poro vasoo vapun ja juhannuksen välillä. »Vappuna vasa hangella» on vanha sanonta eteläisellä talonpoikaisporonhoitoalueella. Täällä – siis Pudasjärvellä, Kuusamossa, Pohjois-Vienassa – porojen valtavasonta on, kuten Kuusamossa sanottiin, »Erkkiin välissä» eli 18. – 30. 5. (vanha ja uusi Erkki). Joku innokas poromies saattoi esim. Kuusamossa ja Kuolajärvellä 1900-luvun alkupuolella käydä seurailemassa vasontaakin. Tämä oli kuitenkin harvinaista. »Vasa uskottiin mehtään», todettiin esimerkiksi Kuusamossa, vaikka kokot ja ketut niitä usein tappoivatkin. Iivo Marttinen (1930) korostaa Kuusamossa olevan yleinen tapa, että hoitaja ei ole vasottamassa. »Itse [vaatimet] valitsevat vasonta-paikan luonnon hoijossa.»[95] Kittilässäkin Tiesmaan (1933) mukaan vartavastinen vaatimien vasottaminen hihnassa oli harvinaista esimerkiksi 1930-luvulla: suurin osa vaatimista vasoi vapaina luonnossa. Vain joku köyhä poronomistaja piti vaatimensa kotosalla »vennettynä» kantoon, jotta vasonta olisi onnistunut ja jotta vasa olisi varmasti tullut merkityksi oikealle omistajalleen.[96] Grotenfeltin (1920) mukaan huolelliset poronomistajat vasottivat vaatimiaan ja merkitsivät siinä yhteydessä myös vasat.[97] Hän ei kuitenkaan mainitse, olivatko kyseessä lappalaiset vai suomalaiset poromiehet, eikä sitäkään, missä pi-

täjässä näin meneteltiin. Komiteanmietintö vuodelta 1905 kertoo, että Perä-Lapissa talollislappalaiset ja muutamin paikoin suomalaisetkin poronomistajat Sodankylässä ja Kemijärvellä harjoittivat hihnavasotusta, mutta että »poronhoitoalueen muissa osissa ovat porojen ruokamaat siksi huonot ettei tällainen hoitaminen ole mahdollista».[98] Komiteanmietintö vuodelta 1929 mainitsee hihnavasotuksen Kuolajärveltä (Sallasta), Sodankylästä, Inarista ja Utsjoelta sekä toteaa, että se »tulee kysymykseen etupäässä vain pienporonomistajain kesken».[99] Kuolajärven vanhat poromiehet kertoivat, että 1900-luvun alkupuolella Eteläpaliskunnassa ei vasotettu – syyksi he mainitsivat riittämättömät jäkälämaat – mutta Pohjoispaliskunnassa *hihnavasotus* tunnettiin: se alkoi vanhana Erkkinä (18. 5.) ja päättyi juhannuksena.[100] **Pohjois-Vienassa vasotusta** tapahtui muistitiedon mukaan **eräin paikoin** »joskus», »kokeeksi» ja »vanhaan aikaan» sekä silloin, jos pedoista oli vasonta-aikana tavallista suurempi uhka.

Vasotus ei siis näytä liittyvän niinkään johonkin poronhoidon tiettyyn kulttuuripiiriin tai -perinteeseen – kuten esimerkiksi poronlypsy, porokoira ja taakkasatula – vaan enempikin **tilanteeseen** (pedot, laitumet) tai vähäporoisuuteen, jolloin poronomistajan oli välttämätön pakko vasottaa ja saada vasa varmasti pelastetuksi sekä merkityksi omalle merkilleen.

KESÄMERKINTÄ

Siellä, missä poroja vasotettiin keväisin, merkittiin siis saman tien vasatkin. Milloin poroja lypsyn vuoksi pidettiin kaitsennassa kesälläkin, oli tilaisuus merkitä vasoja pitkin sulan aikaa. Utsjoen porolappalaiset pitivät kesällä räkän aikana poroille suitsua ja tällöin merkitsivät vasoja.[101] Länsi-Inarin porolappalaiset merkitsivät varhemmin vasansa juhannuksen ja perttulin välillä. Myöhempinä aikoina – II maailmansodan jälkeen – heidän poronsa kuitenkin ovat saaneet olla koko kesän vapaina, koska poronlypsy lakkasi:

> »Vähän ennen juhannusta lähtee tunturiin 20–30 miestä ottaakseen paimennukseen sääskien koolle ajamia poroja, omia ja muille kuuluvia. Nyt merkitään vasoja parin viikon kuluessa, jonka jälkeen porot lasketaan taas vapauteensa syksyyn asti.»[102]

Myös Kittilän, Muonion, Kolarin ja Turtolan suomalaiset poronhoitajat käyttivät 1930-luvulla räkkäaikaa hyväkseen ja lähtivät heti juhannukselta keräämään poroja vasojen merkintää varten. »Merkitys» kesti viikon tai pari ja oli kesän ainoa poronhoitotoimi.[103] Vasojen kesämerkintää suomalaisten poronhoitajien keskuuteen alkoi voimaperäisesti levittää Suomen Poronjalostusyhdistys 1930-luvulla, koska sen ansiosta saadaan vasat merkityksi oikeille omistajilleen varmemmin kuin talvella.[104]

Eteläisellä poronhoitoalueella – Pudasjärvellä, Kuusamossa ja Kainuussa sekä Kuolajärvellä – kesämerkintä ei ollut vielä 1900-luvun alkupuolella käytössä laajamittaisena poronhoitotoimena, vaan vain yksittäisenä ja satunnaisena, **ei myöskään Pohjois-Vienassa**: täällä porot saivat olla koko

Urosporoja kuohitaan puremalla Pudasjärvellä 1927. — Kustannusosakeyhtiö Otavan kuva-arkisto. — Urosporojen kuohinta on keskeisiä poronhoitotoimia. Se tapahtuu tavallisimmin poroerotuksessa poroaidalla syys- tai keskitalvella. Poro voitiin vanhakantaisessa poronhoidossa purra eri-ikäisenä: urakkana, hirvaana tai vaikkapa vasta kuntuksena. Jos purtavana oli urakka, riitti purijan apuna yksikin mies, mutta isoa hirvasta tantereeseen kellistämään ja sarvista ja takakoivista pitelemään tarvittiin kolme neljä miestä. Hyvällä purijalla piti olla vahvat ja tasaiset hampaat. Hän kyykistyi toimeensa, möyhensi kivekset hajalle, kivespussi ei rikkoutunut eikä verta tullut pisaraakaan. Työn tehtyään hän syljeskeli karvat suustaan. Puremalla kuohinta oli täysin steriili, eläin parani nopeasti.

kesän vapaina, vasat merkittiin vasta syystalvesta (mikäli joskus keväällä ei vasotettu) sitä mukaa kuin poroja saatiin kokoon poroaitoihin.

Tarkastelen seuraavaksi eräitä poronhoitajakulttuureissa laajalle levinneitä ja yhteisiä tai ainakin ikivanhoja porotalouden ilmiöitä.

PUREMALLA KUOHINTA

Hirvaiden puremalla kuohitseminen on ikivanha ilmiö, joka tavataan kaikkien vanhojen poronhoitajakansojen keskuudessa, yhtä hyvin samojedeilla kuin lappalaisillakin.[105] Myös suomalaiset poronhoitajatalonpojat ovat kuohinneet urosporon hampain puremalla.[106] Näin on tapahtunut esimerkiksi Pudasjärvellä[107], Kittilässä[108] ja Kuusamossa[109]. Myös **Pohjois-Vienassa** poromiehet turvautuivat yksinomaan **puremalla kuohintaan** (ks. lukua 2.2.3.7.). Puremalla kuohinnan Pohjois-Vienasta mainitsee myös KAPITSA (1924).[110]

KORVAMERKIT

Poron **korvamerkit** palautuvat ammoisiin aikoihin ja tunnetaan kautta koko Euraasian poronhoitoalueen.[111] T. I. ITKONEN (1948) arvioi, että »varhaisella asteella, kun kullakin perheellä oli vain jokunen poro, merkkejä tuskin tarvittiin, sillä harvat eläimet tunnettiin muutenkin», sekä otaksuu, että lappalaiset ovat soveltaneet poroihinsa skandinaavien ja suomalaisten lampaanmerkkejä sen jälkeen, kun poronhoito alkoi enemmälti laajeta ja kehittyä.[112] Samaan viittaa myös esim. VORREN (1976).[113] Porojen korvamerkkijärjestelmä on tunnettu myös kaikkialla suomalaisten poronhoitoalueilla, samoin myös Pohjois-Vienassa. Varhaisimmat asiakirjatiedot suomalaistalonpoikien poromerkeistä ovat Sodankylästä vuodelta 1710 ja Kuusamosta vuodelta 1732.[114] **Vienankarjalaiset katsoivat poromerkkinsä vanhaan tapaan edestä,** mistä oli jäänteitä myös Suomen puolella, esim. Kuusamossa ja Pudasjärvellä, vielä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Viralliset poronhoito-ohjesäännöt velvoittivat myöhemmin Suomen puolella katsomaan poromerkin takaapäin. (Ks. lukua 2.4.5.)

Korvamerkkejä vastaava ja korvaava puinen merkkikilpukka eli *kilkalo* (synonyymejä: *kilkula, kilkilö, kilkuri* ym.) on lapin kielestä suomeen lainattu termi.[115] Se tunnetaan eri variantteineen käytännöllisesti katsoen koko suomalaisella poronhoitoalueella, kuten tämän tutkimuksen sanastokatsauksesta käy ilmi. Myös Ruotsin metsälappalaisporonhoidossa oli käytössä »*killkor*».[116] Tällainen pieni puinen litteä merkkilevy sidottiin toiselta ostetun poron kaulaan, kun siihen oli ensin puukolla leikattu uuden omistajan puumerkki. Kilkalo pantiin myös porolle, jonka korva oli paleltunut tai muuten vioittunut.[117] Kilkalo tunnetaan paitsi Suomen lappalaisilta myös koltilta (*kiellgal)*, jotka käyttivät sitä niin ikään vierailta ostettujen ja vierailla merkeillä varustettujen porojen merkintään.[118] HALLSTRÖMin (1912) mukaan Kuolan niemimaalla erityisesti venäläiset poronomistajat (»ryska renägare») käyttivät hyvien porojensa omistusmerkkeinä merkkikilpukkaa, jonka nimi oli »kejkalo». Sen lapinkielinen nimi oli »tjialgall».[119] Puukilpukalla merkitseminen on siis ollut tapana myös suomalaisilla talonpoikaisporonhoitajilla[120], mistä on kirjallisia mainintoja esimerkiksi Kittilästä[121] ja Kuusamosta.[122] **Pohjois-Vienassa** niin ikään *kilkalo* (eri synonyymivariantteineen) on ollut käytössä samassa tehtävässä kuin muuallakin (ks. lukua 2.4.5.).

KELLO

Kelloa porojoukon löytämiseksi, houkuttelemiseksi, juovattamiseksi ja koossa pitämiseksi ovat käyttäneet lappalaiset, suomalaiset ja syrjäänit mutta eivät esimerkiksi samojedit.[123] Poronhaussa lappalainen ripusti kellon kantoporonsa kaulaan; tämän ääni houkutteli toisia vapaina palkivia poroja hakijan luo.[124] Koltat jättivät kesäksi kellon jonkin poron kaulaan, ja siitä hakijat syksyllä jo kuulivat ja tunsivat omansa.[125] Suomalaiset

poronhoitajat niin ikään ovat jättäneet usein muutamille poroille kellon kesäksi kaulaan, jotta poronhaussa on voitu kellon äänen avulla suunnistaa ja paremmin löytää porotokka. Myös on käytetty haussa apuna juovatinporoa, jolle on pantu muiden houkuttimeksi kello kaulaan. Poron puuttuessa on saatettu muutenkin helistellä kelloa. Näin on menetelty eri puolilla suomalaisten poronhoitajien keskuudessa, esimerkiksi Kittilässä.[126] ERIC CASTRÉN kertoo 1754 Paltamon Kiannan (nyk. Suomussalmea) kylästä, että talvella porojen laidunjäkäliköissä pidettiin kiinni vanhinta poroa, jolla oli kello; silloin toiset porot pysyttelivät sen lähellä koossa. Syystalvella poronhaussa löydetystä laumasta otettiin kiinni kesyin poro, jolle pantiin poronkello kaulaan; näin muut porot seurasivat sen perässä poronkokuuaitaukseen, »**poronpeltoon**».[127] Samat tavat olivat käytössä myös Kuusamossa[128] ja **Pohjois-Vienassa** (ks. lukua 2.2.3.4.). Vienassa saatettiin jättää jollekulle porolle kesäksikin kello kaulaan. Myös KAPITSA (1924) mainitsee Pohjois-Vienasta poronkellon.[129]

JÄKÄLÄNKERUU

Jäkälänkeruuta on harrastettu ainakin jonkin verran kaikkialla Fennoskandian poronhoitoalueella. Lappalaiset ovat keränneet jäkälää jossain määrin pantioiksi ja limpuiksi ajo- ja pitoporojaan sekä myös lehmiään varten.[130] GROTENFELTin (1920) mukaan monin paikoin myös Suomen poromaakuntien eteläosissa on kerätty ajoporoille jäkäliä, jotka on sullottu seipäiden väliin pantioiksi.[131] Jäkälänkeruu poroille mainitaan jo 1700-luvun lopulta Paltamosta, samoin Kuusamosta ja muualtakin Kemin Lapista.[132] Jäkälännostosta on tiedot myös Puolangalta 1920-luvulta sekä Kittilästä ja Muoniosta 1930-luvulta.[133] Kuusamossa jäkälänkeruu pantioihin ei ainakaan 1900-luvulla kaikin paikoin ole ollut enää yleistä. MARTTINEN (1930) mainitsee kuitenkin täältäkin pantiot ja jäkälänkeruun.[134] Varmaa ainakin on, että jäkälää Kuusamossa syötettiin opetettaville poroille, joita ruokittiin kotikartanoilla.[135] Jäkälänkeruu **ei** ollut aivan **tuntematonta** myöskään **Pohjois-Vienan** poronhoitoalueella (ks. lukua 2.3.2.5.).

TEURASTUSTAVAT

Poron teurastuksessa lienee vanhin tapa puukon pistäminen sydämeen, minkä jälkeen veren annettiin keräytyä rintaonteloon myöhempää talteenottoa varten. Näin teurastuksessa on menetelty vielä 1900-luvun alkukymmeninä Lapissa ja poronhoitoalueen pohjoisosissa.[136]

Suomen lappalaiset teurastivat poronsa 1820-luvulla JACOB FELLMANin mukaan pistämällä puukon sydämeen. Silloin poro kaatui ja se käännettiin selälleen, niin että veri valui onteloihin, joista se otettiin astiaan tai ammennettiin poronmahaan.[137]

»Tappo tapahtuu pistämällä puukko sydämeen. Tainnuttamista ei tapahdu.» Kuva on vuodelta 1931. Paikkakuntaa ei mainita. — Kustannusosakeyhtiö Otavan kuva-arkisto. — Poronlihan laadun kannalta paras tulos saavutettiin silloin, kun poro ei teurastuksen alkuvaiheessa kuollut, vaan meni enintään tainnoksiin. Tällöin sydän toimi ja pumppasi veren pois lihoista.

Ruotsin metsälappalaisalueella Vittangissa vuonna 1932 teurasporo oli kahden sylen mittaisessa nuorassa kiinni. Mies kaatoi poron kyljelleen, istui kahdareisin sen päälle, pisti puukon etujalkojen välitse poron sydämeen ja jätti puukon paikoilleen. Veri valui rintaonteloon. MANKERin mukaan tämä teurastustapa on vanhastaan ollut yleinen kaikille »pohjoislappalaisille», sekä tunturi- että metsälappalaisille Tornion Lapissa ja sen pohjois- ja itäpuolisissa lapinmaissa. Eteläisemmillä lappalaisilla on vanhastaan ollut tapana antaa ensin porolle tainnuttava puukonisku niskaan ennen sydämeen pistoa, jolloin poro kaatui heti eikä sätkytellyt.[138]

PAULAHARJUn (1921) mukaan koltta sitoi teurasporon talutushihnalla petäjään ja survaisi suuren puukkonsa etujalan vieritse suoraan sydämeen, jolloin poro keikahti paikalleen. Rintaonteloon valunut veri otettiin talteen.[139]

Puukko sydämeen -tapa oli käytössä vielä 1930-luvulla mm. Kittilässä ja muuallakin Suomen Lapissa.[140] Pudasjärvellä 1900-luvun alussa porojen hengenotto tapahtui pistämällä: »Porojen teurastuksessa on hirveän paljon harjoitettu eläinrääkkäystä. Näkijät sanovat sen olleen kauheata nähdä. Nyt on ruvettu jossain määrin lopettamaan porojen päiviä ampumalla.»[141] Kittilässä, kuten poronhoitoalueen eteläosissa, tunnettiin myös inhimillisempi teurastuskeino: poro tainnutettiin ensin esimerkiksi pistämällä

puukko niskaan ja sen jälkeen iskettiin sydämeen tai katkaistiin valtimo.[142] Kuusamossa oli vielä 1900-luvun alussa tapana kaataa poro kenttään ja tainnuttamatta aukaista puukolla kurkusta nahka ja katkaista valtimosuonet, mutta myöhempinä aikoina poro tainnutettiin lyömällä sitä kirveen hamaralla niskaan ja vasta sitten »kulukku aukastiin».[143] Myös **Pohjois-Vienassa** oli käytössä sekä alkeellinen **tainnuttamatta** teurastaminen – jolloin puukko pistettiin poron sydämeen ja annettiin veren valua maahan tai vatsaonteloon – että tapa ensin tainnuttaa eläin lyömällä sitä kirveellä sarvien väliin tai niskaan. KAPITSA (1924) mainitsee Pohjois-Vienasta porojen teurastustavaksi: kirveellä päähän, puukolla sydämeen, veri maahan.[144] (Ks. lukua 2.3.4.1.)

1.3. Lappalais-suomalaisen poronhoidon historia

1.3.1. Synty ja kehityslinjat

Tutkijat ovat jo kauan pohtineet, kumpi poronhoitomuoto on vanhempi: paimentolaisten vai pyyntikansojen. Jo 1800-luvun puolivälistä lähtien on keskusteltu siitä, miten lappalaisten eli saamelaisten poronhoito on syntynyt. Vuosisadan vaihteessa lappalaisten poronhoidon alkuperästä muotoutui kaksi pääteoriaa: **evoluutio-** ja **diffuusioteoria**. Edellistä kannatti erityisesti tunnettu lappologi K. B. WIKLUND (1908), jälkimmäistä puolustivat mm. U. T. SIRELIUS (1916), B. LAUFER (1917) ja GUDMUND HATT (1918).

Evoluutioteorian mukaan lappalaiset metsästäjä- ja kalastajakansana kesyttivät peuran poroksi nykyisillä asuinsijoillaan. WIKLUND (1908, 1919) oli sitkeästi sitä mieltä, että läntisen Skandinavian lappalaiset oppivat peuran kesyttämisen poroksi itsenäisesti. Hän katsoi, että poronhoitoa ei voi pitää yhtenäisenä käsitteenä. Eri edellytykset ja ympäristöolot loivat hänen mukaansa vaihtelevia poronhoitomuotoja.[145] Diffuusioteorian mukaan poronhoidon alkukoti on Itä-Aasiassa Baikaljärven ympäristössä, mistä se levisi koko nykyiselle poronhoitoalueelle kansalta kansalle itään ja länteen ja lopulta saavutti samojedien välityksellä myös lappalaiset.[146]

Myös eräiden venäläisten tutkijoiden ja norjalaisen O. SOLBERGin (1910) mukaan peura olisi kesytetty poroksi ensimmäiseksi ja vain kerran: Itä- ja Keski-Siperiassa noin 200 vuotta ennen ajanlaskumme alkua. Kun Englannin kuninkaan Alfred Suuren mukaelmaan Orosiuksen maailmanhistoriasta vuodelta 893 jKr. sisältyy norjalaisen Ottarin kertomus kuudesta houkutusporosta (vaatimesta) ja 600 myymättömästä porosta Pohjois-Norjassa, olisi poronhoito Siperiasta lähteneenä saavuttanut pohjoisimman Skandinavian noin 200 eKr.-800 jKr.[147] PHEBE FJELLSTRÖM (1986) jatkaa tätä teoriaa ja olettaa poronkesytystaidon saavuttaneen Ruijan (Finnmarkenin) lappalaiset ehkä noin 300 jKr. ja tämän jälkeen läntisen Skandinavian lappalaiset; tällöin ajo- ja vetoporoilla (Fjellström: »körrenar»)

olisi ollut ratkaiseva osuus laajentuneeseen kaupankäyntiin ja tiheämpiin kosketuksiin. Taito kouluttaa ajoporoja olisi – hän olettaa – saavuttanut Länsi-Skandinavian lappalaiset heti vuoden 300 jKr. jälkeen.[148]

Ajoporon käytön ikäkysymyksissä huomattakoon tässä yhteydessä seuraavaa:

1100-luvun alkupuolen Norjasta kertovassa Thinga-saagassa selostetaan Haalogalannin suurtalonpoikien ja kuninkaan välisiä sopimuksia ja riitoja lapinkaupasta ja -verosta. Suurtalonpojilla oli säännöllisiä kosketuksia lappalaisiin. Näitä aiheita on lainattu myös Egilin saagaan.[149] Lapinkäynti, -kauppa ja -verotus olivat siis vakiintunut tapa jo tuolloin. Huomio kiintyy nyt siihen, että esim. 1100-luvun lopulla kirjoitetussa Orkneyingasaagan Fundinn Noregr -sikermässä kerrotaan Norrista, joka seurueineen lähti liikkeelle Kvenlandista lumen tultua, koska silloin **hiihtäminen** kävi hyvin päinsä. (»En Nórr, bróðir hans, beið Þess, er snjó lagði á heiðar ok skiðfæri gerði gott.») Hän kulki merenlahden sisälaitaa ja tuli paikkaan, missä asui **lappalaisiksi** kutsuttuja ihmisiä (»er Þeir menn væru, er Lappir heita»).[150]

KYÖSTI JULKU (1986) tulkitsee kertomusta niin, että keskuspaikka, josta Norr lähti liikkeelle, oli Pohjanlahden perukka.[151] Tämän saagan mukaan siis Pohjanlahden perukasta **lappalaisten luo talvella matkannut seurue ei käyttänyt poroja** vaan suksia.

Tunnetuimmat tutkijat ovat yhtä mieltä siitä, että eri puolilla Fennoskandiaa asuneet lappalaiset elivät alun perin metsästyksellä ja kalastuksella. Siten lähtökohtana on ollut **pyyntikulttuuri** (Vorren 1976: »veidekultur»), jolloin liikkuma-alueet olivat suhteellisen suppeat. Poroja lappalaisilla oli alkuaan vain vähän ja niitä he käyttivät houkutuseläiminä peuranpyynnissä sekä vetojuhtina; kesäisin porot saivat palkia vapaina metsissä.[152] Esimerkiksi ERNST MANKER (1968) toteaa tutkimuksessa käyneen entistä selvemmäksi, että »lappalainen ja poro aikaisimmin ovat kohdanneet toisensa metsämaassa ja täällä poro on kesytetty ja poronhoito saanut alkunsa». Hänen mukaansa juuri metsälappalaisten poronhoito edustaa vanhinta porotalousmuotoa. Tällä kannalla oli jo 1922 K. B. WIKLUND.[153]

Tästä lappalaisten pyyntikulttuurista kehittyi heidän **poronomadisminsa**, erityisesti kun peurakanta ja muu riista olivat uhkaavasti vähentyneet – mihin olivat vaikuttaneet mm. tuliaseiden käyttöönotto ja talonpoikainen uudisasutus –, ja kun puuttomat Jäämeren rannikot ja tunturit otettiin käyttöön poronhoitoalueina. Lappalaisten poropaimentolaisalueeksi muodostui puuton rannikkokaista, tunturisto sekä metsävyöhyke eli alue koillisesta Kalastajasaarennolta aina lounaaseen Rörosviddaan.[154]

»Koko tällä alueella lappalaiset ovat vaeltaneet syksyin keväin kesälaitumilta talvilaitumille ja takaisin, – paikoin jopa 35–40 peninkulman matkoja. Heidän muuttoreittinsä ovat kulkeneet sukupolvi toisensa jälkeen yli samojen tunturien ja läpi samojen laaksojen, – yli samojen lumikenttien ja poikki samojen virtojen ja järvien», kuvailee norjalainen ØRNULV VORREN.[155]

Laajapohjaista eli ekstensiivistä poronhoitoa, **poronomadismia**, on populaarikirjallisuudessa ainakin meillä Suomessa totuttu pitämään lappalaisuuden ikisymbolina. Sen lappalaiset omaksuivat siis **läntisillä** alueilla, Skandinaviassa, huomattavalta osin 1400–1600-luvulla peurojen ja muun riistan vähennyttyä ratkaisevasti. Porojensa kanssa *jutavien lappalaisten* (Vorren 1976: »flyttsamene») keskeisimmät alueet ovat siis Ruotsin ja Norjan pohjois- ja sisäosissa; Keski-Skandinaviaan verrattuna Suomessa on ollut hyvin vähän lappalaisia poronomadeja. Läntisillä alueilla lappalaisten lähimpinä naapureina olivat skandinaavit. Näiden harjoittamasta karjanhoidosta, erityisesti liikkuvasta ja laajasäteisestä **karjamaja-taloudesta** (**säterbruk**, **fäbod**-system) ja **maitotaloudesta** lappalaiset saivat voimakkaita vaikutteita. Noiden elementtien pohjalta heidän oma porotaloutensa ja elintapansa muovautuivat. Vasta isot porolaumat johtivat lappalaisen täysnomadiseen vuotuiskiertoon, jolloin myös **koira** – joka ITKOSEN (1948) mukaan on lappalaisten vanhin kotieläin – tuli välttämättömäksi apulaiseksi paimennuksessa. Erityisesti **poronlypsyn** omaksunta merkitsi poron **intensiivisempää** hyväksikäyttöä. HULTBLAD (1968) olettaa, että täysnomadismi syntyi vuoden 1200 tienoilla Norjan Vefsenin seudulla, josta tuli sen levenemiskeskus. Kehitys organisoituun suurporonhoitoon alkoi esim. STECKZÉNin (1964) mukaan Piitimen ja Luulajan Lapissa jo 1400-luvun alkupuolella, mutta Tornionjokilaaksossa vasta 1600-luvulla, ARELLin (1977) mukaan Enontekiöllä vasta 1700-luvun alussa – minkä voi havaita mm. verotuspolitiikasta –, kun taas esim. Ruijan vuonoissa oli vallalla edelleenkin meripyynti. LUNDMARKin (1982) mukaan taas lähteet todistavat, että Luulajan Lapin poronomadismi varsinaisesti sai alkunsa vasta 1600-luvun alussa.[156] – Näin poronhoito muovautui lännessä eli Skandinaviassa.

Itälappalaisilla alueilla – Kemin, Kuolan ja Vienan Lapissa – vähäporoinen pyyntikulttuuri säilyi entisellään. Kun peurat ja muu riista ehtyivät (tuliaseet, uudisasutus voimaperäisine huuhtaviljelyineen), olivat seuraukset erityisesti Kemin Lapissa kohtalokkaammat: nälkä, väistyminen uudisasutuksen tieltä ja myös siihen sulautuminen. Täällä hätä ei keksinyt keinoa: poronlypsytaloutta ja täysnomadista vuotuiskiertoa ei omaksuttu.[157]

Norjalainen lappalaisten tutkija ØRNULV VORREN (1976) luokittelee lappalaiskulttuurit siten, että lähtökohtana kaikilla on aluksi ollut pyyntikulttuuri mutta viimeisten 300–400 vuoden aikana on tapahtunut jako kolmia: merilappalaiset, metsälappalaiset ja tunturilappalaiset eli poronomadit.[158]

1500-luvun veroluetteloissa ja 1600- ja 1700-luvun oppineiden kuvauksissa Ruotsin lappalaiset jaettiin elinympäristönsä ja elinkeinojensa perusteella kahteen ryhmään: vähäporoisiin kalastusta ja metsästystä harjoittaneisiin metsälappalaisiin ja enempi poroja omistaneisiin tunturi- eli porolappalaisiin. 1800-luvulla tuli voimaan kolmijako: metsä-, kalastaja- ja tunturilappalaiset.[159]

Suomen lappalaiset jakoi JACOB FELLMAN 1830-luvulla elinkeinojen ja elämäntapojen mukaan poro-, kalastaja- ja metsälappalaisiin sekä raitiolappalaisiin (»Raidlapparne»), jotka elättivät itseään paimentamalla talonpoikien poroja.[160]

Suomalainen lappalaisten ja erityisesti kolttien tutkija KARL NICKUL (1970) puolestaan toteaa, että luonnonvarainen elämä muodostui hyvin erilaiseksi eri osissa Fennoskandiaa ja että »on ollut asiallista puhua metsä-, tunturi-, meri-, järvi- ja jokisaamelaisista, sillä nuo maisematyypit löivät leimansa saamelaisryhmiin».[161]

Erityisesti porotalouden kannalta voidaan kuitenkin erottaa kaksi lappalaiskulttuuria: **läntinen** – itäisimpänä Tornion Lappi –, joka perustui koko- tai puolinomadiseen poronhoitoon sekä poronmaito- ja -juustotalouteen, sekä **itäinen**, joka säilyi vanhalla vähäporoisella metsästäjä- ja kalastajaasteella. Näiden kulttuurien raja kulki Tornionjoen ja Ounasjoen välillä, vedenjakajalla. Raja oli paitsi maantieteellinen vedenjakaja myös kahden etnisesti, taloudellisesti, poliittisilta siteiltään ja jopa kieleltään eri suuntaan kehittyneen lappalaiskulttuurin erottaja, kuten esim. HELMER TEGENGREN (1952) on selkeästi ja tuoreen havainnollisesti osoittanut.[162] Länsi- ja itälappalaisen talousmuodon huomattava ero käy selville myös Ruotsin kamarikollegion mietinnöstä vuodelta 1692: Tornion Lappia piti verottaa poroista, mutta Kemin Lapin lappalaiset »eivät omista monta poroa, vaan elättävät itsensä kalastuksella ja metsänriistan pyynnillä».[163]

Tämä läntisen ja itäisen lappalaiskulttuurin raja – rajakkain olivat siis Tornion Lappi ja Kemin Lappi – säilyi talonpoikaiseen uudisasutukseen eli suomalaisten ja karjalaisten invaasioon asti 1600- 1700-luvulle ja vielä sen jälkeenkin.[164]

Suuri osa pohjoisinta Suomea oli myöhäiskeskiajalla ja uudella ajalla pitkästi 1700-luvulle asti ns. **Kemin Lappia**. Täällä samoin kuin **Kuolan niemimaalla** vallitsi siis **metsälappalaisten vähäporoinen pyyntikulttuuri**, alkuperäisin lapinkulttuuri. Poroja täällä oli taloutta kohti vain muutamia ja näitä käytettiin houkutuseläiminä peuranpyynnissä sekä vetojuhtina (kesasvaljaat, ahkio, pulkka). Kesäisin porot saivat olla vapaina metsissä tai suurissa saarissa. Syyspuoleen otettiin osa poroista houkutuseläimiksi peuranpyyntiin ja myöhemmin syystalvella loput talven ajaksi ajokkaiksi tai vetoporoiksi.[165]

Esimerkiksi Kemin Lapin metsälappalaisten tärkeimmät ravinto- ja tulolähteet 1640-luvulla kuten aikaisemminkin olivat OLOF TRESKIN mukaan peuranmetsästys, majavanpyynti ja kalastus.[166] Vuosina 1605–1609 keminlappalaisilla oli keskimäärin 3,5 poroa henkikirjoitettua lappalaista kohden. TEGENGREN (1952) pitää jopa mahdollisena, että kaikki keminlappalaiset eivät pitäneet ollenkaan poroja.[167] Vetoporojen puute näyttää olleen sangen huomattava: omaa liikkumistaan varten metsälappalainen ei tarvinnut kovinkaan monta poroa. Ajoporoja tarvittiin eritoten virkamies-

ENTINEN KEMIN LAPPI JA SEN KYLÄT

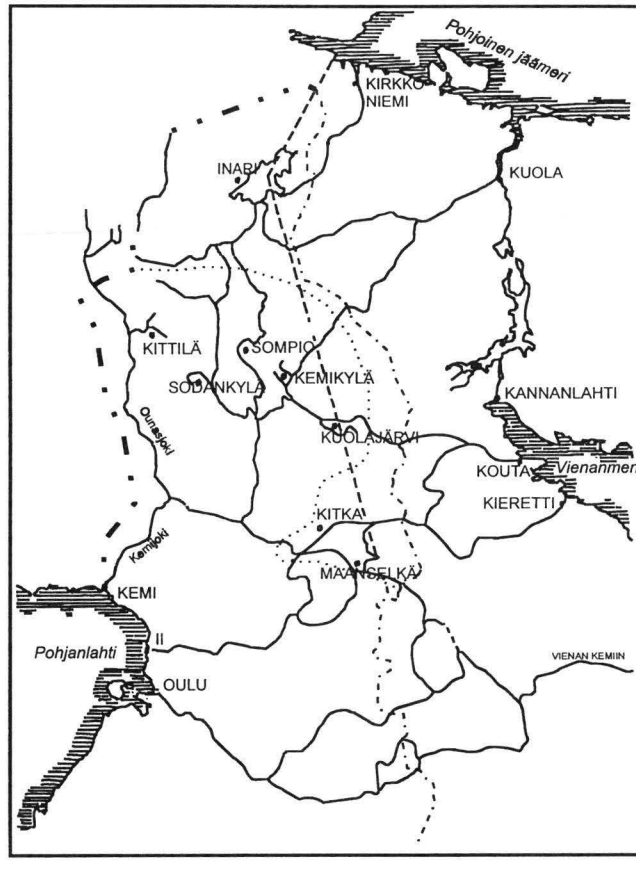

= Ruotsin ja Suomen välinen hallintoraja vuoteen 1751 pohjoisessa ja vuoteen 1809 lännessä

= Vuoden 1595 Täyssinän rauhan valtakunnanrajan suunta

= Alueen asujamiston noudattama sopimusraja Treskin vuoden 1642 kartan mukaan

= Vuonna 1833 virallisesti vahvistettu raja (Rajamerkkien selitykset Tegengrenin mukaan)

Kemin Lappi ja sen metsälappalaisten talvikylät, jotka on OLOF TRESKin kartan (1642) mukaan sijoittanut HELMER TEGENGREN (1952)[168]. Kyliä on tässä kahdeksan, sillä läntisin eli Peltojärvi, nykyisen Enontekiön Peltovuoma, siirrettiin vuoden 1642 jälkeen Tornion Lappiin. Maanselkää ja Kitkaa alettiin kutsua 1600-luvun lopulta alkaen yhteisesti Kuusamoksi. Muut talvikylät olivat Kuolajärvi, Kemikylä, Sodankylä, Sompio, Kittilä ja Inari. Kartassa korostuvat selvästi vesistöyhteydet kolmen meren – Pohjanlahden, Jäämeren ja Vienanmeren – välillä.

Kemin Lapissa samoin kuin siitä itään Kuolan niemimaalla vallitsi metsälappalaisten vähäporoinen pyyntikulttuuri, alkuperäisin lappalaiskulttuuri, jossa poroja käytettiin houkutuseläiminä peuranpyynnissä, veto- ja kantojuhtina sekä teuraina. Ounas- ja Tornionjoen välinen vedenjakaja muodosti kulttuurirajan, jonka länsipuolelle Tornion, Luulajan, Piitimen ja Uumajan Lappiin oli kehittynyt jo 1600-luvulle tultaessa suhteellisen runsasporoinen puoli- tai kokonomadinen poronhoito. Sille oli ominaista skandinaavien karjataloudesta omaksuttu poronlypsy ja juustojen teko poronmaidosta, mikä oli tuntematonta itäisellä lappalaisalueella eli Kemin ja Kuolan Lapissa.

Kun talonpoikia uudisasukkaina asettui 1600-luvun lopulta alkaen Kemin Lappiin, he omaksuivat metsälappalaisilta poronhoidon ja alkoivat soveltaa poroa omiin tarkoituksiinsa. Uudisasukkaiden porokarjat kasvoivat nopeasti erityisesti Kuusamossa 1700-luvun puolivälissä ja myös sen jälkeen. Tällöin syntyi vesistöreittejä korvaamaan ja täydentämään vilkas pororaitoliikenne, joka Kuusamon – Kuolajärven vedenjakajaylängöltä suuntautui aikaa myöten viuhkamaisesti kolmelle merelle: Perämeren, Jäämeren ja Vienanmeren kauppakeskuksiin.

ten ja pappien kyyditsemiseen. Niinpä Kemin Lapin ajoporojen vähyyttä valiteltiin tämän tästä 1700-luvulla.[169]

Samoin Kemin Lapin itäpuolella Kuolan niemimaalla eli Venäjän Lapissa – *Russkaja Laplandija* – metsälappalaisilla oli vähän poroja. JACOB FELLMANin mukaan esim. Tuuloman lappalaisilla oli 1829 vain 5–6 poroa taloutta kohden.[170] Venäjän lappalaisista hän toteaa yleisesti, että heitä oli 1820-luvulla hieman alle 2 000, he olivat köyhiä ja elivät järvi-, joki- ja osin merikalastuksella ja heillä oli vain vähän poroja.[171] Vähäporoisiksi päättelee ja toteaa myös M. A. CASTRÉN kuolanlappalaiset matkallaan 1842.[172] Samaa todistaa edelleen myös virallinen venäläinen tilasto vuodelta 1861: Venäjän Lapissa oli lappalaisia noin 2 000 ja heillä poroja 4 181 eli noin kaksi poroa henkeä kohden.[173] Akkalan lappalaiset omistivat vuoden 1867 tienoilla noin 700 poroa, rikkaimmalla näistä oli noin 70 päätä. THAUVÓNin mukaan 1870 Akkalan lappalaisilla poroja »ei kumminkaan ole erittäin paljo».[174] Arkangelin kuvernöörin ALEXANDER ENGELHARDTin mukaan 1897 Kuolanniemen poroluvuksi laskettiin 40 000, joista 10 000 kuului syrjääneille eli komeille, 5 000 venäläisille ja suomalaisille ja 25 000 lappalaisille; vain harvoilla lappalaisilla oli isoja porokarjoja, pääosalla poroja oli vain sen verran kuin tarvittiin kotikäyttöön eli ruuaksi, pukineiksi ja kulkuun.[175] Kun lappalaisia tuolloin oli Kuolanniemellä 2 040[176], oli heidän porolukunsa henkeä kohden hieman yli 12 päätä. Neuvostoliittolainen kansatieteilijä TATJANA LUKJANTŠENKO (1971) toteaa, että 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa Kuolanniemen lappalaisilla oli vain »pieniä poromääriä». Vallalla oli kalastuksen, poronhoidon ja metsästyksen muodostama sekatalous.[177]

Kuolanlappalaisten poroluvuista 1800- ja 1900-luvun vaihteessa tilastotietoja koonnut HALLSTRÖM (1912) korostaa poronhoidon tärkeyttä kuolanlappalaisten elämässä, mitä voitaneen osittain pitää tendenssimäisenä asenteena, koska hän oli huolissaan näiden lappalaisten olemassaolosta ja erityisesti porosyrjäänien muodostamasta uhkasta koko kuolanlappalaisten olemassaololle. Hallström kuvasi myös Kuolaan muuttaneiden syrjäänien eli komien voimaperäisen porotalouden vaikutusta kuolanlappalaisten porotalouteen ja -tekniikkaan.[178]

Länsilappalaisilla, jotka harjoittivat ekstensiivistä, suurin piirtein ympärivuotista, nomadismiin ja maitotalouteen pohjautuvaa poronhoitoa, **poroluvut olivat aivan toista luokkaa** kuin itälappalaisilla. Esimerkiksi Piitimen Lapissa oli vuonna 1613 varakkaalla lappalaisella 400 poroa, köyhimmällä 20.[179] LINNÉ kertoo 1732 Lyckselen Lapista: »Lappalaisten omaisuus on porojen määrässä. Köyhemmillä on 50 à 100 poroa, varakkaammilla 300 à 700, rikkailla 1000.»[180] Jemtlannissa rikkain lappalainen saattoi 1750-luvulla omistaa 400–500 vaadinta ja lisäksi härät ja vasat.[181] Enontekiöllä 1800-luvun alkupuoliskolla keskivarakkaan porolappalaisen lauma käsitti noin 200 poroa, joista joka kolmas tai neljäs oli lypsävä vaadin.[182] Utsjoelta JACOB FELLMAN kertoo 1820-luvulta, että siellä oli 25 porolappalaisperhettä, jotka elivät kuten Norjan porolappalaiset. Varakkaimmalla oli 1 000–1 200 poroa, köyhimmällä 80; yleensä poroluku taloutta kohti oli 150–300,

mikä yksin ei riittänyt porolappalaisen koko elantoon, ellei hän sivussa harjoittanut ainakin jossain määrin kalastusta ja metsästystä.[183]

Suomen talonpoikaisporonhoidon syntyä ja historiaa ei ole vielä yksityiskohtaisesti tutkimuskirjallisuudessa selvitetty. Itse olen kerännyt tästä aiheesta runsaan materiaalin, mm. arkistolähteistä ja lähdejulkaisuista, sekä laatinut Suomen porotalouden historiasta laajahkoja käsikirjoitusluonnoksia, jotka odottavat muokkausta ja julkaisemista aikanaan. Vuonna 1977 julkaistiin Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirjassa Faravidissa käsikirjoituksina olevien tutkimusteni tiivistelmänä esitelmäni Porot Tornionlaakson lapinliikenteessä. Nyt voin vain tiiviisti paneutua peruskysymyksiin ja tukeutua keskeisimpään lähdeaineistooni.

Tutkimuksissani olen lähtenyt liikkeelle poron käytön ja omistuksen tarpeesta. Koko laaja 1400-luvulta 1700-luvulle ulottuva materiaalini on pakottanut erottamaan heti alkuun toisistaan **porojen käytön** ja **porojen omistuksen.**

Ennen pohjoisten ylimaiden eli Suomen Lapin ja sen eteläisten reuna-alueiden talonpoikaista asuttamista poroa käytettiin Suomen alueella Pohjanlahden rannikon ja lapinmaiden välisessä **liikenteessä** ainakin jo 1300-luvulta lähtien. Faravid-artikkelissani totesin, että kansatieteen kannalta tutkimisen arvoisia ja osittain aikaisemmin selvittämättömiä ongelmia ovat seuraavat:

1. Miksi poroja käytettiin lapinliikenteessä?
2. Ketkä poroja lapinliikenteessä tarvitsivat ja käyttivät?
3. Ketkä näitä poroja hoitivat ja omistivat?
4. Mikä oli varsinainen poronhoitoalue?
5. Millainen oli porojen käytön tekniikka ja organisaatio?

Päätelminä totesin seuraavaa:

Poroja jouduttiin käyttämään Tornionjokilaakson lapinliikenteessä ilmeisesti jo varsin pian pysyvän talonpoikais-asutuksen tapahduttua, epäilemättä ainakin jo 1300-luvulta alkaen. Poro oli vetojuhtana talvisin ainoa mahdollinen ja käytännöllinenkin tiettömissä oloissa pitkillä matkoilla.

Poroja tarvitsivat monien lapintoimiensa vuoksi aluksi pirkkalaiset ja heidän ohellaan ja jälkeensä lapinmaissa liikkuneet virkamiehet ja papit sekä myöhemmin myös Tornion porvarit. Nämä ei-lappalaiset porontarvitsijat käyttivät lapinmatkoillaan niin paljon kuin mahdollista lappalaisten vetoporoja (vapaakyydit, pakko-otot ja vuokraus). Tällöin poronkäyttötekniikasta, ts. pororaitojen kuljetuksesta ja opastuksesta, vastasivat lappalaiset ammattiporomiehet ja -naiset. Kun poroja ei laajamittaisiin kuljetuksiin saatu lappalaisilta riittävästi, joutuivat pirkkalaiset, kruunu, papisto, virkamiehet ja sittemmin porvarit hankkimaan tarjolla olleiden kuljetusmahdollisuuksien tehostamiseksi ja varmistamiseksi myös omia poroja, joita he kuitenkin hoidattivat lappalaisilla ammattiporonhoitajilla pääasiassa lapinmaissa, välistä kuitenkin talonpoikaisalueellakin eli jopa Ylitorniolla asti.

Tornionjokilaakson lapinliikenteessä koko poronkäyttö- ja poronhoitotekniikka olivat siis vankasti lappalaisten ammattiporonhoitajien käsissä porojen omistussuhteista riippumatta.

Pirkkalaisilla tapaamamme porontarve-, poronkäyttö-, poronomistus- ja poronhoidatusjärjestelmä siirtyi muuttumattomana perinnekompleksina Ruotsin kruunulle, sen lapinmaissa toimivalle virkamiehistölle ja papistolle sekä porvareille. Tämä perinnekompleksi eli satoja vuosia ja jatkui Tornionjokilaaksossa koko Ruotsin vallan ajan ja sen jälkeenkin. Sama koskee myös muita Länsipohjan jokilaaksoja ja niiden lapinmaita.[184]

Edellä esitetyssä on kysymys **esitalonpoikaisesta poronkäytöstä ja -omistuksesta.**

Suomen alueella talonpoikien porotalous muovautui kahteen pääsuuntaan. Tornion piirilääkäri HENRIC DEUTSCH, jolla oli laaja Pohjois-Suomen tuntemus, kuvasi tilannetta havainnollisesti 1815:

Ylitorniolla noin joka viides talollinen omisti 10–30 poroa. Tornionjoella porot jätettiin aina lappalaisten hoidettaviksi (»under tillsyn af Lappar»), joilla porot olivat aina käsillä (»omkring sig»).

Muissa Pohjois-Suomen pitäjissä – Rovaniemellä, Kemijärvellä, Kuusamossa, Pudasjärvellä, Suomussalmella ja Puolangalla – rahvas itse hoiti poronsa. Tällöin ne saivat juosta vapaina yli kesän. Syksyllä ne koottiin aitauksiin teurastusta, vasojen merkintää ja yksityistä talvipaimennusta varten.[185]

Tämä kahtalaisuus, kahden erilaisen porotalousalueen muovautuminen, oli luonnollinen seuraus jo varhain syntyneestä kahdenlaisesta etnisestä perustasta, **substraatista**, jota käsiteltiin tämän luvun alussa. Tornion Lappi ja Tornionjokilaakso rakentuivat Suomen läntisimpänä 'poromaakuntana' runsasporoiselle **läntiselle porotalouspohjalle**, jonka peruspiirteitä tyypillisimmillään olivat (1) porojen suhteellinen runsaus itse lappalaisilla, (2) näiden harjoittama **porojen jokseenkin ympärivuotinen paimennus**, (3) maitotalous poronlypsyineen ja juustontekoineen sekä (4) ei-lappalaisilla (kruunulla, virkamiehillä, porvareilla ja talonpojilla) vain poronomistus mutta lappalaisten ammattiporomiesten ja -naisten eli »raitioiden» käyttö näiden porojen – »kattomaporojen» – paimentamisessa. Sama systeemi – »sköterenar», »sytningsrenar», »koncessionsrenskötsel» – oli vallalla myös Ruotsin ja Norjan talonpoikaisporonomistajien ja lappalaisten kesken.[186]

Idempänä ja etelämpänä – Kemin Lapissa sekä Pohjois-Pohjanmaalla, Kainuussa ja Pohjois-Vienassa – talonpoikaisporonhoito rakentui **itäiselle porotalouspohjalle** eli vähäporoisten metsälappalaisten poronhoidolle, jossa (1) **porot palkivat kesän vapaina** ja (2) ne koottiin syksyllä yhteisvoimin määräalueiltaan eli palkisilta, (3) erotettiin itse kullekin poronomistajalle talven ajaksi (4) omaan käyttöön ja paimennukseen ja jossa (5) ei poronlypsyä tunnettu.

Varhaisimmat lähdejulkaisuissa ja tutkimuskirjallisuudessa esiintyvät maininnat, jotka viittaavat joidenkin Pohjois-Suomen **talonpoikien mahdolliseen poronomistukseen** ja kertovat porojen käytöstä, ovat kolme niukkaa asiakirjatietoa myöhäiskeskiajan lopulta.

Näistä yhdessä mainitaan poronvasat Kemin ja Salon (Saloisten) kirkkopitäjän pappien kymmenyksinä.[187] Tämän asiakirjan on KAUKO PIRINEN (1962) todennut epäperäiseksi ja suurelta osin virheelliseksi, mutta pitää mahdollisena, että pohjana on ollut oikea teksti, jota myöhemmin on muutettu ja interpoloitu. Hän ajoittaa sen **1470**- tai **1480**-luvulle.[188] Koska myöskään samanaikaisessa Kemin pitäjän papinveroluettelossa ei poronvasoja mainita[189], on porojen kymmenysverotusta pidettävä epävarmana.

Vuonna 1490 valittivat Kemin, Iin ja Limingan talonpojat, että »venäläiset» olivat ryöstäneet noin **1461** ja **1489** Kemin **talonpojilta** näiden **Lapin-matkoilla** yhteensä toista sataa veto- ja ajoporoa.[190]

Vuonna **1526** ainakin 30 suomalaista talonpoikaa – nähtävästi Kemin pirkkamiehiä eli birkarleja (pirkkalaisia) – 300 vetoporon kanssa ja 12 venäläistä (tai karjalaista) 76 vetoporon kanssa kulki vero- ja kauppamatkalla kaukana Lapissa, Utsjoella asti. Syntyneissä kahakoissa vetoporot olivat edelleen haluttua ryöstösaalista.[191]

1400-luvun lopun ja vuoden 1526 lähteiden mukaan **Kemin pitäjän talonpojat käyttivät poroja Lapin-matkoillaan**, jotka olivat suurisuuntaisia yhteisyrityksiä. Lähteet **eivät kerro** sitä, (1) kuka nämä porot omisti: talonpojat vai lappalaiset, (2) missä niitä hoidettiin: Kemin pitäjässä rannikolla vai sisämaassa Lapissa, (3) kutka niitä hoitivat: talonpojat vai lappalaiset, (4) olivatko porot talonpoikien omia vai oliko osa tai olivatko kaikki lappalaisilta tilapäiseen käyttöön otettuja tai vuokrattuja.

Näihin kysymyksiin vastaa mielestäni selkeästi eräs noihin suurhankkeisiin rinnastuva retki, joka liittyi Kaarle IX:n Jäämeren-politiikkaan. Tarkoitan Norrlannin ja Lapin käskynhaltijan BALTZAR BÄCKin sotaretkeä, jonka hän teki Kuolansuuhun kevättalvella **1611**. Matkaa varten koottiin Rovaniemelle yli 300 sotamiestä ja lisäksi neljäkymmentä Iin ja Kemin talonpoikaa suksimiehiksi sekä kuormastoksi 400 poroa kolmenkymmenen lappalaisen ajamana.[192] Mutta **kaikki porot ja lappalaiset olivatkin Luulajan, Piitimen ja Uumajan Lapista komennettuja** – eivät ollenkaan suomalaiselta talonpoikaisalueelta tai edes Kemin Lapista. Peräti 17 Piitimen ja Uumajan pirkkamiestä oli luovuttanut 79 porohärkää kaikkine vetovälineineen Kuolan-sotaretken kuljetuksiin. Tämä selviää **alkuperäisistä tiliasiakirjoista.**[193]

Siis vielä näinkin myöhään suurta kulku- ja kuljetuskalustoa sekä poronkäsittelyä vaatineessa operaatiossa turvauduttiin yksinomaan läntisten lapinmaiden poroihin ja lappalaisten ammattitaitoon. Nimenomaan läntisiä **lappalaisia** tarvittiin **poromiehinä**. Iin ja Kemin **suomalaisia talonpoikiakin** tarvittiin – **suksimiehinä**.

Myös **verotus** puhuu sen puolesta, että 1400- ja 1500-luvulla Perämeren rannikon suomalaiset talonpojat eivät omistaneet poroja eivätkä har-

joittaneet sen kaltaista porotaloutta, jonka tunnemme jo 1700-luvun lähteistä. 1400-luvulta verotus kertoo tuon alueen talonpoikien erätaloudesta, jossa pyyntielinkeinoilla – metsästyksellä ja kalastuksella – oli valtasija; 1500-luvulla taas karjatalouden merkitys kasvoi.[194] Erittäin todistusvoimaisia ovat Pohjanmaan voudintilit vuosilta 1539–1616. Esimerkiksi vuonna **1553** niihin tuli poronnahkoja vain Kemin pitäjän lapinmaasta eli Kemin Lapista – ei siis talonpoikaisalueelta, sillä koko Pohjanmaan tiliyhdistelmässä oli poronnahkoja vain yhdeksän kappaletta eli sama määrä, mikä oli Kemin pitäjän lapinverona.[195] Vielä puhuvampaa on, että **vuoden 1571 hopeaveroluetteloissa Iin ja Tornion rannikkopitäjistä ei mainita poroja**, ei edes Tornion pirkkamiesten eli birkarlien karjaluetteloissa.[196]

1600-luvullakaan ei – J. H. Vennolan mukaan – esimerkiksi Iin ja Kemin alueen maalaisvarallisuuteen kuulunut poroja.[197] Esimerkiksi Pohjanmaan karja- ja kylvöveroluetteloista vuosilta 1622, 1626 ja 1635 **ei löydy edes porosaraketta** Oulusta, Iistä, Kemistä, Rovaniemeltä, Oulujärveltä eikä muualtakaan **Pohjois-Suomen silloiselta talonpoikaisalueelta.**[198]

Helmer Tegengren on Kemin Lappi -tutkimuksessaan (1952) päätellyt – edellä käsiteltyyn 1400-luvun jälkipuolen porolähteeseen nojautuen – Kemin pitäjän talonpojista, että »nämä suomalaiset pitivät sangen huomattavia porolaumoja».[199] Tätä käsitystä ovat toistaneet myöhemmin eräät muut tutkijat – esim. Pentti Virrankoski 1973, Martti Montonen 1974, Timo Helle 1982 sekä Jorma Keränen 1984 ja 1986.[200]

Kaikki edellä esitetty kuitenkin kumoaa noin kategoriset päätelmät. Huomattava on sekin, että esimerkiksi vuoden **1624** maantarkastuspöytäkirjassa koko rannikkoalueelta – Salo, Hailuoto, Liminka ja Oulu – ei mainita lainkaan poroja eikä edes peuranpyyntiä talonpoikien elinkeinojen ja elinkeinomahdollisuuksien joukossa. Peuranpyyntiinkin todettiin olevan kohtalainen tai hyvä mahdollisuus vasta Ounasjoella, Kemijoella (Tervolan) Lapinniemessä, Koivukylässä, Jaatilassa, Muurolassa, Rovaniemellä, Korkalossa ja Keminhaarassa sekä Iijoen keskijuoksulla Iin (myöhemmin Pudasjärven) Kurjen kylässä.[201]

Todettakoon vielä muutama lähde kolmelta eri vuosisadalta.

Vuosien **1615–1616** laajalla matkallaan saksalainen Adolf von Steinkallenfels kulki Pohjanlahden rantaa Kokkolasta Ouluun ja Tornioon sekä alas Tukholmaan. Tornioon tultuaan hän alkaa kertoa seikkaperäisesti poroista, mutta nimenomaan lappalaisten, ei suomalaisten talonpoikien.[202] Johan Ferdinand Körningh kertoo Lapin-matkakuvauksessaan **1660**, että poro ei elä Lapin ulkopuolella, ei edes lähimmässä naapurustossa Pohjanmaalla (»cum alibi non vivant»). Hän jatkaa, että muukalaiset ostavat välistä poroja lappalaisilta ja jättävät ne määrämaksusta heille hoidettaviksi.[203] Tässä hän nojaa paitsi omiin havaintoihinsa myös epäilemättä isäntäänsä rovasti Tornæukseen, joka oli kymmeniä vuosia pappina Torniossa, julkaisi itsekin useita Lapin-kuvauksia ja vakuutti **1672** poroista kirjoittaessaan, että vain lappalaisilla oli kesyjä poroja, ei muilla (»Lappen allena och ingen annan hafwer dem tambda»).[204]

Lääninkamreeri Eric Tulindbergin (1782) mukaan **1780-luvulla** olivat kalastus ja meripyynti (lohi, silakka, hylje) keskeisiä valta- tai sivuelinkeinoja Hailuodossa sekä Oulun, Muhoksen, Iin ja Kemin pitäjässä. **Poronhoito** tuli elinkeinojen

joukkoon vasta Pudasjärven yläosassa ja **ennen kaikkea Kuusamossa.**[205] Sama todettiin Oulun läänin maantarkastuskirjassa vuonna **1798**: poronhoitoa harjoitettiin läänin pohjoisosassa »lähimpänä Lapinmaata».[206]

HENRIC DEUTSCHin (1815) mukaan Pohjois-Suomen talonpoikaisporonhoitoalue alkoi **1800-luvun alussa** vasta 14–15 peninkulman (70–75 km:n) päässä rannikosta sisämaahan päin: Ylitorniolla, Kemin pitäjän itäosissa, Rovaniemellä, Kemijärvellä, Pudasjärvellä, Kuusamossa, Suomussalmella ja Puolangalla oli poroja, **rannikolla ei ollut.**[207]

1500- ja 1600-luvulta on asiakirjoissa kuitenkin kymmenkunta hajatapausta, jotka kertovat talonpoikien poronomistuksesta ja kosketuksista poroihin. Niitä tutkitaan seuraavassa luvussa.

1.3.2. 1500- ja 1600-luvun hajatiedot talonpoikien poronomistuksesta

Pohjanmaan 1500-luvun tilimateriaalin sakkoluetteloissa on kuusi tapausta, joissa poroihin ja poronomistajiin kohdistuneesta rikoksesta syyllinen tuomittiin sakkoihin.

1. Iin käräjillä 16. 1. 1554 neljä Kellon kylän miestä tuomittiin sakkoihin muutamille poroille tehdystä vahingosta. Lähteestä ei selviä, kuka tai ketkä olivat omistaneet nuo porot ja missä vahingonteko oli tapahtunut.[208]

2. Kemin käräjillä 10. 7. 1554 Antti Niilonpoika Paakkolasta tuomittiin sakkoon vahingonteosta, jonka hän oli tehnyt saman kylän talollisen Olli Maununpojan poroille.[209] Siis kiistatta **Paakkola oli kylä, jossa oli talonpoikaista poronomistusta 1550-luvulla. Mutta lähde ei kerro, missä poroja hoidettiin, kuka niitä hoiti ja missä vahingonteko tapahtui.**

3. Iin käräjillä 13. 7. 1556 tuomittiin Heikki Ollinpoika Kellosta sakkoihin, koska hän oli ottanut poron Tuomas Kortiaiselta[210], joka voudintilien mukaan asui Limingan pitäjän Oulunsuun kylässä eli Muhoksen Laitasaaren alapuolella.[211] Siis myös **Muhoksen Laitasaari oli kylä**, jossa oli ainakin **yksi poronomistaja**, mutta lähde ei kerro, **missä poro oli hoidossa, kuka sitä hoiti ja missä poro oli anastettu.**

4. Limingan käräjillä 27. 7. 1570 tuomittiin Sipi Erkinpoika Lumijoen Hirvasniemestä sakkoon vahingonteosta »på en renn». Sen oli hänen naapurinsa Olli Ollinpoika kaatanut.[212] Ruotsin kielen »renn» voi tarkoittaa joko poroa tai peuraa. Asiayhteydestä voi päätellä, että oli kaadettu peura, mutta ilkityön tapahtumapaikka ei käy selville.

5. Salon käräjillä 20. 7. 1584 sai sakkoja Pentti Juhonpoika Vihannista vahingonteosta saman kylän Pentti Ollinpojan poroille.[213] **Porojen omistajan kotipaikka on kiistatta Vihanti**, mutta lähde ei kerro, **missä poroille oli vahinkoa tehty eikä missä poroja hoidettiin.**

6. Iin käräjillä 17. 7. 1592 Heikki Pulkkinen Iin Karjalankylästä tuomittiin sakkoihin, koska hän oli ryöstänyt poron saman pitäjän Mikko Heikinpojalta ja ryöstön yhteydessä myös pahoinpidellyt tätä.[214] **Poron omistaja asui siis Iissä**, mutta lähde ei kerro, missä poro oli hoidossa ja kuka sitä hoiti.

Sakkoluettelot aikajaksolta 1554–1592 siis kertovat, että eräät Pohjois-Pohjanmaan rannikkoseudun talonpojat omistivat poroja, joita eräät toiset talonpojat olivat pahoinpidelleet, rääkänneet, vahingoittaneet – mitä kä-

räjäjuttujen termit »ohold» ja »overkan» tarkoittavat – tai varastaneet; jopa yksi ryöstökin oli tapahtunut.

Kun voudintilit ja muut lähteet kertovat, että Pohjois-Pohjanmaan rannikkopitäjät ja Oulujärven seutukaan eivät olleet varsinaista poronhoitoaluetta 1500-luvulla eivätkä myöhemminkään, miten ovat siis selitettävissä sakkoluetteloiden varmat poronomistustapaukset Paakkolassa, Laitasaaressa, Vihannissa ja Iissä? Nämä on syytä yhdistää seuraaviin 1600-luvun neljään niukkaan hajatietoon, joista kolmea PENTTI VIRRANKOSKI on Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historiassaan 1973 suppeasti esitellyt.[215]

1. Kemin käräjillä 23. – 24. 1. 1634 **Koroiskylän** Tuomas Maununpoika Maunu syytti veljeään Ollia siitä, että tämä oli ajanut häneltä vuokraamansa poron matkalla kuoliaaksi.[216] Lähde ei kerro, missä porolla oli ajettu, kuka sitä hoiti ja missä. Se ei suoraan valaise sitä, oliko Koroiskylä 1630-luvulla varsinaista talollisporonhoidon aluetta. Vastausta on etsittävä kiertoteitse.

Kolme Koroiskylän taloa, kaksi Maunua ja Ämmä, olivat tuolloin osallisia Sodankylän suuren Unarijärven kalastukseen.[217] Unarijärvestä 20 kilometriä luoteeseen on **Maunujärvi**, joka todennäköisesti on saanut nimensä juuri Maunun suvun ja talojen kaukonautinnasta ylhäällä Kemin Lapissa. Ongelma poronomistuksesta ratkeaa luontevasti, jos oletamme, että Kemijokisuulla Koroiskylässä asunut talonpoika Tuomas Maununpoika Maunu olisi hankkinut yhden tai useampia poroja Lapin-matkojaan varten. Poro tai porot olisivat palkineet tällä varsinaisella poronhoitoalueella ja olleet Sodankylän metsälappalaisten kaitsennassa. Kyseessä olisi ollut samanlainen poronhoitomenetelmä kuin pirkkamiehilläkin, Kemin pitäjässähän asui 1600-luvun alussa yhdeksän pirkkamiessukua, joista Koroisissakin kaksi.[218]

2. Kemin käräjille 22. 7. 1635 oli Heikki Tapani (tai Tapaninpoika) Kemijoen suupuolesta **Hirmulasta** haastanut rovaniemeläisen Hannu Törmäisen yhtä poroa koskeneessa asiassa. Jutusta ei selviä, kenen poro oli, sillä tuomio annettiin Törmäiselle oikeuteen saapumatta jäämisestä.[219]

3. Kemin käräjillä 26. – 27. 2. 1649 **Koivukylän** Runkauksen Erkki Erkinpoika Kurvi ilmoitti, että hän oli Rovaniemellä asuneelle Pekka Pekanpoika Poikelalle antanut **ruokolle kaksi poroa**, joista toinen oli menehtynyt, ja vaati tästä korvausta. Poron todettiin kuitenkin menehtyneen tautiin ja niin oli tapahtunut eräille toisillekin.[220] Vuoden 1650 kymmenysluettelon mukaan Erkki Kurvi oli varallisuudeltaan Koivukylän kärkipäässä, mutta hänen porojensa ruokolle ottaja, Rovaniemen Pekka Poikela, alle keskitason.[221]

Runkaus on noin 50 kilometriä Kemijoen suusta ylöspäin, mutta Erkki Kurvin kaksi poroa olivat **toisen henkilön hoidettavina ylimaissa**, Rovaniemellä asti, kaukana omistajansa kotiseudulta. Käräjätieto voitaisiin tulkita siten, että Rovaniemen seutu jo 1640-luvulla olisi ollut jonkinasteista talonpoikien poronhoitoaluetta, mutta yhtä hyvin voi olettaa, että Rovaniemen talollisetkin olisivat olleet poronhoidossa yhteistyössä vielä tuolloin metsälappalaisten kanssa.

4. Kemin käräjillä 18. – 20. 1. 1683 **Ilmolan** »Caupilan Caupi» vannoi omakseen poron, jonka Sipolan Heikki, Valkkolan Juho ja Torkkisen Nuutti olivat edellisenä syksynä ampuneet Miesjärvellä (»widh Miesjerfwi skutit»).[222] Tämäkin käräjälähde on niukka. Siitä ei selviä, kuka oli Kauppilan Kaupin omistamaa poroa tarvinnut, käyttänyt ja hoitanut ja missä. Eikä tämäkään lähde valaise sitä, olisiko Kemijoen alajuoksun Ilmolan kylä ollut 1680-luvulla talollisporonhoidon aluetta. Nytkin nämä ongelmat on ratkaistava ottaen lähtökohdaksi erityisesti Kemijoen

alajuoksun kylien talonpoikien eräkulttuuri eli heidän perinteiset kaukoretkensä ja -nautintaoikeutensa ylimaissa, Kemin Lapissa, metsälappalais- ja silloisella poronhoitoalueella, mm. Sodankylän suurella Unarijärvellä.[223] Kyseinen »Jakob Jakobsson Cauppila» oli manttaaliluvultaan Ilmolan kylän suurin ja kylvöltään toiseksi suurin talollinen.[224] Hän esiintyy useissa käräjäjutuissa, joista käy ilmi hänen olleen mm. osallisena Sodankylän Unarijärven ja Vaiskojoen kalastukseen ja kauppatoimensa Sodankylässä.[225] Vuoden 1683 henkikirjan ja kymmenysluettelon mukaan Kaupin riitaveljet Sipola ja Valkkola eli Valkiapää olivat samasta kylästä eli Ilmolasta ja Torkkinen eli Tarkkunen (mahdollisesti Tarkiainen) Jaatilasta.[226] Kemin talonpoikien kaukonautinnasta kertovat Unarijärven suuri saari **Kemiläissaari** sekä talonnimet Poikela ja Sipola, metsälappalaisten poronhoidosta taas saman järven suurin saari, **Porosaari:** porojen palkimasaari. Vuoden 1683 jutun »Miesjärveä» ei löydy KKTK:n nimitoimiston arkistomateriaalin mukaan Suomen Lapista. Kyseessä onkin ilmeisesti kirjurin erehdys; oikea nimi on **Niesijärvi**, joka sijaitsee Unarijärvestä 17 kilometriä kaakkoon. Niesijärvi sopii erittäin hyvin Kauppilan Kaupin ja muiden Kemijoen suupuolen talollisten Unarin-retkien varrelle reitillä Kemijoki – Ounasjoki – Meltausjoki – Unari. Niesijärvestä kolme kilometriä etelään on Iso Venejärvi, jonka eteläpäässä on lahti nimeltä **Kemiläisperä.**

Vuoden 1683 niukan käräjäjutun saatteeksi kertynyt aineisto kertoo varakkaasta ja toimeliaasta talonpojasta Kauppi Kauppilasta. Hänen taloudellisen toimintansa piiriin kuului hänen kotiseutunsa Kemijoen suupuolen lisäksi myös Sodankylän metsälappalaisalueen eteläosa (Unarijärvi ja Vaiskojoki), jossa hänellä oli kalastusoikeus ja jossa hän harjoitti maakauppaa metsälappalaisten kanssa. Kaupin poron olivat ampuneet hänen naapurinsa syksyllä 1682 todennäköisimmin juuri Unarijärven lähistöllä Niesijärvellä. Tuskin lienee liian rohkeaa olettaa, että tämä monitoiminen talonpoika olisi hankkinut omistukseensa joitakin poroja, jotka palkivat ylimaissa metsälappalaisalueella ja olivat metsälappalaisten kaitsennassakin. Menetelmä olisi ollut sama kuin oli vastaavasti ollut monitoimisilla Lapinkävijöillä ja kauppiastalonpojilla pirkkamiehillä eli birkarleilla.

Aivan kuten 1500-luvun sakkoluettelojen niin myös 1600-luvun tuomiokirjojen tiedot talonpoikien omistamista poroista ovat hyvin niukkoja. Ensimmäisessä käräjäjutussa kerrotaan yhden poron vuokraamisesta ajotai vetoporoksi ja poron rääkkäytymisestä kuoliaaksi. Toisesta selviää vain, että yksi poro oli aiheuttanut haasteen. Kolmannessa varsin vauras talonpoika antoi noin 50 kilometrin päässä kotiseudultaan asuvan pikkutalollisen hoidettavaksi kaksi omistamaansa poroa; muutkin tuolla alueella omistivat poroja, joita oli menehtynyt tautiin. Neljännessä tapauksessa todettiin yksi poro ammutuksi.

Kiistatonta on se, että ainakin muutamilla Kemijokivarren alajuoksun talonpojilla ilmeni 1600-luvulla jonkinasteista **porojen tarvetta, poron käyttöä vetoeläimenä sekä porojen omistusta**. Yhdessä tapauksessa on selvää, että **omistaja ei itse hoitanut porojaan omalla kotiseudullaan** Kemin yläpitäjässä Koivukylän Runkauksessa vaan hoidatti niitä vielä ylempänä eli Rovaniemellä asuneella pikkutalollisella. Muissa tapauksissa ei ole täyttä varmuutta siitä, kuka talonpoikien omistamia poroja hoiti ja missä niitä hoidettiin.

Vaikka tiedot ovat niukkoja, ei sovi sivuuttaa sitä seikkaa, että poroja näkyvät omistaneen näiden käräjäjuttujen oheisaineistoksi keräämieni tietojen mukaan varakkaat talonpojat (Erkki Erkinpoika Kurvi Runkaukses-

ta ja Kauppi Kauppila Ilmolasta). Vuoden 1634 Koroisniemen Tuomas ja Olli Maununpoika Maunusta ei ollut Kansallisarkistossa saatavilla varallisuustietoja.

Varsinaisena talonpoikaisporonhoidon alueena – edellä esittämääni viitaten – en pitäisi 1600-luvulla Kemijoen suupuolta enkä alajuoksua, en esimerkiksi Hirmulaa, Ilmolaa, Koroiskylää enkä Runkaustakaan. Esimerkiksi vuosien 1760–1809 perunkirjoista ei koko laajasta Kemin pitäjästä löydy yhden ainokaista poroa, kuten luvussa 1.3.5. tarkemmin käy ilmi. Väitettäni vahvistaa, sen ohella mitä tiedetään kyseisen jokivarsiasutuksen vuosisataisesta elinkeinorakenteesta, mm. Runkauksen Erkki Erkinpoika Kurvin poronhoidatus Rovaniemellä asuneella Pekka Pekanpoika Poikelalla. Tässäkään tapauksessa ei ole lainkaan varmaa se, hoitiko Poikela toisen omistajan poroa juuri ja nimenomaan Rovaniemen seudulla eli kotikylässään vai oliko todellinen poronhoitoalue vieläkin pohjoisempana, esimerkiksi metsälappalaisalueella, ja tapahtuiko poronhoito yhteistoimin metsälappalaisten kanssa. (Vrt. että Unarijärvellä on myös Poikelan talo, mikä kuvastaa Poikelan suvun kaukonautintaa tuolla seudulla ja siis myös metsälappalaiskontakteja.) Kemijoen alajuoksun – Koroisniemen ja Ilmolan – kolmen talollisen (Tuomas ja Olli Maununpoika Maunun sekä Kauppilan Kaupin) porontarpeen, poronkäytön ja poronomistuksen tekee ymmärrettäväksi se, että heidän taloillaan ja suvuillaan olivat toiminta-alueina myös ylimaat, jolloin porojen käyttö siellä kulkuun ja kuljetuksiin saattoi olla aiheellista. Mutta voi olettaa niinkin, että muutamat harvat porot olisivat satunnaisesti joutuneet edellä mainittujen ylimaissa liikkuneiden Kemijoen alajuoksun talollisten omistukseen ilman polttavaa porontarvettakin esimerkiksi metsälappalaisten lahjana, maksuna velasta tai jostakin kauppatavarasta. Porot olisivat jääneet ylimaihin varsinaisille palinmailleen metsälappalaisten kaitsentaan ja olisivat olleet vain tilapäisesti tai vain määrätilanteissa omistajiensa eli mainittujen talonpoikien käytössä. – Sama selitys on annettava myös 1500-luvun sakkoluetteloiden porotiedoista.

Sen sijaan ei ole syytä epäillä, että jo 1600-luvun jälkipuolella on esiintynyt jonkin verran **talonpoikaisporonhoitoa harvaan asutussa sisämaassa, ylimaassa, jossa uudisasukkaat joutuivat likeisempään kosketukseen metsälappalaisten kanssa** ja jossa poro vetoeläimenä oli hyvin tarpeellinen. Varhaisin selvin tapaus lienee **1684** Kemin talvikäräjillä esiintynyt **kemijärveläisten talollisten** Tuomas Ollinpoika Halosen ja Yrjö Jaakonpojan riita poronvasasta. Jutun mukaan näillä kahdella talollisella oli poroja (ainakin muutamia), jotka olivat palkineet samalla palinmaalla.[227] Uudisasukkaita oli harvakseltaan alkanut asettua Kemijärvelle 1610–1620-luvulta lähtien.[228] Vuonna **1697** Paltamon Kiannan Taurialan autiotalon niityillä ja huuhtamailla liikkui **Pudasjärven poroja.**[229] Tila sijaitsi Perankajärvellä[230] eli nykyisen Suomussalmen pohjoisimmassa osassa ja lähellä silloisen Pudasjärven itäisintä laitaa, nykyisen Taivalkosken Tyräjärven naapurina.

1.3.3. Hailuodon porotalous 1700-luvulla

Erityistapauksen Suomen porotalouden historiassa muodostaa **Hailuoto**, Perämeren suuri runsasjäkäläinen saari Oulun edustalla. Hailuodon porotalous on synnyttänyt kiintoisan historiallis-kansatieteellisen johtopäätösten floran, joka kaipaa perkausta.

HELMER TEGENGRENin (1952) käsityksen mukaan Hailuodossa talonpojat »vielä koko 1700-luvun ajan pitivät poroja», minkä hän näkee »hyvin myöhäisenä jäänteenä erittäin alkukantaisesta talousjärjestelmästä». Siinä kalastus ja hylkeenpyynti hänen mielestään yhdistyivät hyvin laajaperäiseen (»extensiv») poronhoitoon, jota harjoitettiin nimenomaan lihantuotannon vuoksi. Tälle yhdistelmälle Tegengren etsii vertauskohtia myös muualta Fennoskandian rantavyöhykkeeltä (Norjan lappalaiset, Kuolanniemi ja yleensä koko Pohjois-Atlantin rannikko).[231]

Tegengrenin päätelmiin nojaa myös PENTTI VIRRANKOSKI (1973) arvellessaan, että poroja pidettiin Hailuodossa jo 1600-luvulla »vaikka tuskin kovin paljon». Hän kuitenkin ihmettelee 1600-luvun tuomiokirjojen vaitioloa poroista.[232]

Painetut lähteet ja pari käsikirjoitusta kertovat Hailuodon porotaloudesta ensinnäkin seuraavaa:

HALILAN (1954) mukaan Hailuodossa oli **1730-luvulla** oululaisilla **kauppiailla** – mm. johtavaan porvarissukuun kuuluneella Jacob Estlanderilla – poroja ja **omia paimenia.**[233]

Maanmittari CARL FREDRIK STIERWALD (1774) kirjoitti, että saarella on aikaisemmin pidetty poroja suuri määrä hyvän jäkälänsaannin vuoksi, mutta 30 vuotta aiemmin – eli **1744** – ankarana talvena suuri susijoukko oli hävittänyt ne. Nyt, kun väki entistä paremmin pystyy pedoista selviytymään, pitäisi poronhoito saarella elvyttää ja väestöä siihen kannustaa.[234] Maanmittausselostuksessaan **1766–1767** Stierwald toteaa, että saarelaisten mielestä porot vain houkuttelisivat sinne talvella petoja, kuten aiemmin oli tapahtunut, jäisivät sinne kesäksikin ja tuhoaisivat karjaa kuten porojakin.[235]

PEHR ADRIAN GADD (1776) referoi osin Stierwaldia, mutta lisäsi, että maaherra oli 18. 2. **1776** kirjeessään kertonut nähneensä Hailuodossa yhdellä kertaa **300–400 poroa**, joita hoiti vain »**yksi ainoa Lappalainen Vaimonsa kanssa**» muutamien kylänmiesten palkkaamana.[236]

Lääninkamreeri ERIC TULINDBERG (1782) kirjoitti, että **1776** Hailuotoon tuotiin porolauma, jota hoiti **yksi lappalainen**. Porot kuitenkin hävitettiin sittemmin, koska ne olivat tehneet vahinkoa laitumille ja niityille.[237]

U. T. SIRELIUS (1919) kirjoitti – ja häntä lainasi myös T. I. ITKONEN (1948) – että rovasti Falander koetti aikanaan kotiuttaa poroja Hailuotoon.[238] Tarkennettakoon, että Hailuodon kirkkoherran ERIC JOHAN FROSTERUKSEN (1815) mukaan Jacob Falander oli Hailuodon kirkkoherrana 1750–1779 ja **hänen aikanaan vuonna 1776** tuotiin (»infördes») pitäjään poronhoito. Muilta osin Frosteruksen porotiedot perustuvat Tulindbergiin. Liitteeksi Hailuodon pitäjänkuvaukseen Frosterus on jäljentänyt otteen Falanderin muistiinpanoista saaren merkillisistä ja epätavallisista tapahtumista vuosilta 1750–1773, mutta tuolta kaudelta ei ole vielä poroista mitään mainintaa.[239] Sen sijaan Falander oli kiinnostunut Hailuodon lammastalouden edistämisestä.[240]

Eric Tunelin Ruotsin maantiede **1794** toteaa, että saarella on poroja, jotka kuitenkin ovat vähenemässä.[241]

Tuomio-, kirkon- ja perunkirjoista sekä maantarkastuspöytäkirjoista on saatavissa edelliseen täydennystä.

Käräjäjutuista **1732–1736** ilmenee, että **kauppias** Jacob Estlander oli **1725** palkannut poropaimenekseen eli raitiokseen Hailuotoon Anna Lappalaisen eli Anna Raition, joka oli saanut liian vähän palkkaa. Vuosina 1727–1733 Anna oli jo paimentamassa **vouti** Simon Ruuthin, **rovastin** ja useiden muiden poroja; myös **porvari** Lars Kranck Raahesta oli yksi poronomistajista. Estlanderilla puolestaan oli nyt porovahtina (»Reenwagt») Nuutti Jaakonpoika ja tämän vaimo Elli Ollintytär, jotka olivat saarella jo 1727. Jutussa syytettiin Annaa Estlanderin porojen varastamisesta.[242] Vuonna 1738 kuoli »lapinukko» Nuutti Jaakonpoika, joka 1734 oli asunut Prokkolassa, ja 1739 kuoli »lapineukko» Elli Juhontytär.[243]

Hailuodon perunkirjoja 1737–1823 on yhteensä 161. Vuosilta 1737–1738 niitä on seitsemän. Vain yhdessä mainitaan poroja: kirkonkylän **talollisten** Paavo ja Jaakko Prokon (kruununtila n:o 14) omaisuutena **1737** oli 10 poroa. Vuosilta 1739–1755 ei ole yhtään perunkirjaa, mutta 1756–1792 niitä on 48. Poroja esiintyy eräillä **talollisilla** vuosina **1777–1792**, jolloin niitä on viimeisen kerran perunkirjoissa:

1777	Matti Antinp. Valppu	Ojakylä	2 poroa
1778	Pentti Juhonp. Prokko	kirkonkylä	5
1778	Pekka Yrjönp. Sipilän vaimon Anna Juhontr. Prokon jälkeen	kirkonkylä	5
1781	Talollisen lesken Kaija Pekantr. Prokkolan jälkeen	kirkonkylä	10
1783	Simo Sipinp. Trupukka	Ojakylä	3
1783	Juho Kujala	kirkonkylä	2
1788	Juho Kustaanp. Heikkala	Ojakylä	5
1788	Juho Antinp. Marke	Ojakylä	2
1789	Juho Simonp. Töyrä	Ojakylä	4
1791	Olli Ollinp. Kujala	kirkonkylä	6
1792	Kaarina Juhontr. Nissilä	kirkonkylä	6

Yhdessäkään perunkirjassa ei mainita porokalustoa – ei valjaita, ei ajoneuvoja, ei poronlypsyesineistöä[244] –, joten poroja pidettiin vain lihantuotannon vuoksi.

Vuosisadan lopulla poroista taas riideltiin käräjillä ja niistä valitettiin myös maaherran tarkastuskäynnillä.

Vuoden 1783 käräjillä ilmeni, että hailuotolaiset olivat **1780** yhteisesti palkanneet irtolaismiehen Juho Leskisen poronkaitsijakseen. Myös Kempeleen **apupapilla** Keckmanilla oli ollut saarella poroja, jotka Ojakylän Matti Vanhala oli ostanut.[245]

Vuosien **1793–1794** käräjäjuttujen mukaan Hailuodon Ojakylällä oli yhteinen poropaimen, »Lappalainen» Juho Renwall, jota Erkki Isola syytti kymmenen oman poronsa varastamisesta. Myös Ojakylän talollisella Pekka Haapalalla oli poroja, samoin **lukkari** Jacob Ahlholmilla.[246]

Maantarkastuksessa 13. 8. **1793** todettiin, että vaikka pitäjäläiset olivat taannoin yhteisissä kokouksissaan usein valittaneet niitty- ja heinävahingoista, joita aiheuttivat joidenkin pitäjäläisten **yhä** omistamat porot, ei kuitenkaan tätä pitäjän ahtaisiin oloihin sopimatonta elinkeinoa ollut vielä hävitetty. Siksi pääosa pitäjänmiehistä anoi maaherralta tämän epäkohdan, porovahinkojen, poistamista. Maaherra aikoi voimakkaammin keinoin edistää pitäjäläisten kohtuullista toivomusta,

vaikka hänen mielestään porot pian häviäisivätkin, jos jo aikaansaatuja säännöksiä paremmin noudatettaisiin.[247]

Hailuodon maantarkastuspöytäkirjojen taloluetteloissa **1787** ja **1795** on sarakkeet erityisiä huomautuksia varten, mutta poroja ei missään mainita.[248] Myöskään vuoden **1798** maantarkastuksessa ei enää ole tietoja poroista.[249] – Asiakirjatiedot Hailuodon poroista ovat päättyneet.

Mikä oli siis Hailuodon porotalouden alku ja kulku, mikä sen ominaislaatu? Mitä on sanottava TEGENGRENin (1952) linjanvedoista: Hailuodon poronhoidon historian ulottamisesta kauas 1700-luvun takaiseen muinaisuuteen?

Todettakoon heti, että Tegengrenin päätelmiä vastaan puhuvat kaikki tunnetut perusasiat: (1) verotus 1400–1600-luvulta ei tunne poroja koko laajalta rannikkoseudulta Hailuoto mukaan lukien, kuten edellä jo ilmeni, (2) vuoden 1622 karja- ja kylvöluettelo Hailuodosta sisältää talolliset ja torpparit, mutta siinä ei ole edes saraketta poroja varten,[250] (3) vuoden 1624 maantarkastuspöytäkirja ei mainitse mitään poroista,[251] (4) vuoden 1626 karjaveroluettelossa ei ole poroja,[252] (5) edes 1743 annetussa Hailuodon pappien palkkaussäännössä eivät porot esiinny, lampaista papitkin saivat osansa,[253] (6) Hailuodon luontaisimmat elinkeinot 1600- ja 1700-luvulla olivat maa- ja karjatalouden ohella lähi- ja kaukokalastus – kalastus oli lähes ympärivuotista – sekä hylkeiden ja vesilintujen pyynti.[254] Sama käy ilmi jo OLAUS MAGNUKSEN Carta marinasta vuodelta 1539: Hailuoto ja Perämeri esitetään kalastuksen ja hylkeenpyynnin alueena, porolla ajo ja porolauma – »grex rangiferorum» – on kuvattu Perämeren länsipuolella Luulajan Lapissa ja poronlypsy Uumajan Lapissa.[255]

Hailuodossa poroja pitivät eräät saaren ulkopuolella asuneet porvarit ja säätyläiset sekä joukko saaren talollisia. Kaikki turvautuivat pääasiassa lappalaisiin palkkapaimeniin. Vuosilta 1725–1736 mainitaan Anna Lappalainen eli Raitio, ja ainakin jo vuodesta 1727 alkaen lappalaispariskunta Nuutti Jaakonpoika ja Elli Ollintytär. Vuonna 1780 oli palkattu irtolaismies Juho Leskinen, mutta 1790-luvulla tavataan taas lappalainen, Juho Renwall, joka 1803 mainitaan torpparina. Vuosina 1767–1795 kirkonkirjoissa esiintyy »Lappalainen» Lassi Pankka (kuoli 1795) ja 1773 mainitaan Ojakylässä lappalaisen Piettar Mustan vaimo Kaija Nousu haudatuksi. Mustan ja Nousun sukujuuret olivat Sodankylässä.[256]

Edellä esitetyt lähteet kertovat sen, että muutamat yritteliäät porvarit ja virkamiehet olivat alkuunpanijoina Hailuodon porotalouskokeiluille, joihin antoivat sysäyksen saaren erinomaiset jäkälämaat; mukaan tulivat myös eräät talolliset. HALILA (1953) toteaa, että juuri Jacob Estlander (1688–1744) oli Oulun yritteliäimpiä porvareita. Hän harjoitti laajoja liiketoimia ja kävi suuren pohjan sodan jälkeen rohkeasti jälleenrakennustyöhön,[257] jossa myös kruununvouti Simon Ruuthin – toisen oululaisen poronomistajan – osuus oli huomattava.[258] Vuonna **1725** Estlander oli palkannut poropaimenekseen eli raitiokseen Anna Lappalaisen eli Anna Raition. Tämä vuosiluku merkitsee asiakirjatietojen mukaan **Hailuodon poronhoidon alkua.**

Vuosien 1732–1736 käräjäjutuissa mainitaan anonyymi poronomistajarovasti. Oliko hän ehkä papiston merkkimies, Oulun kirkkoherra ja sittemmin kontrahtirovasti (1721–1743) Zacharias Lithovius?[259] Hän saattoi olla myös Josef Kranck, joka oli Hailuodon kirkkoherrana 1728–1748 ja jonka veli, raahelais-oululainen porvari Lars Kranck, oli jutuissa myös poronomistajana. Veljesten isä Alexander Kranck oli Rovaniemen kappalaisena 1702–1717 ja Hailuodon kirkkoherrana 1717–1724, jolloin kuoli.[260]

Hailuodon poronhoidon ensimmäinen vaihe kesti asiakirjatietojen mukaan parisenkymmentä vuotta eli 1725–1744, minkä jälkeen siihen tuli 32 vuoden katkos. Jo vuosina 1738–1739 oli kuollut kaksi lappalaispaimenta. Pikkuvihan aikana 1741–1743 Hailuodossa käytiin sissisotaa ja saari oli venäläisjoukkojen miehityksessä.[261] Vuonna 1744 sudet hävittivät porot lopullisesti sukupuuttoon. Lisäksi Ruuth oli kuollut 1742 ja Estlander 1744.[262] Mutta 1776 porotalous taas elvytettiin, ja se jaksoi elää jälleen parikymmentä vuotta eli 1790-luvun puoliväliin. Tällä toisella kaudella ainoa Hailuodon ulkopuolinen säätyläisporonomistaja oli asiakirjatietojen mukaan Kempeleen apupappi Lars Keckman, jolla 1770-luvulla oli siellä poroja, mutta pääosa poronomistajista oli käräjäjuttujen ja perunkirjojen mukaan nyt saaren talonpoikia; lisäksi poroja oli seurakunnan lukkarilla Ahlholmilla.

Miten Hailuodon toinen porotalousvaihe sai alkunsa? Ehkäpä saarella 1766–1767 isonjaon maanmittarina toiminut CARL FREDRIK STIERWALD oli vaikuttanut jotenkin asiaan. Maanmittausselostuksessaan 1766–1767 sekä 1774 julkaistussa Hailuoto-kuvauksessaan hän painokkaasti suositti porotalouden uudelleen tuontia saarelle (»ren-afwelens återinförande härstädes»).[263] Hänen tiedetään olleen etevä, toimelias ja vaikutusvaltainen henkilö.[264] Myös VIRRANKOSKI (1955) uumoilee Stierwaldin vaikuttaneen Hailuodon porotalouden elvyttämiseen.[265]

Hailuodon porotalous oli siis alun perin ulkoa saarelle importoitu 1700-luvun katkelmallinen ilmiö: sillä ei ollut ikivanhoja talonpoikaisia juuria eikä sillä ollut tulevaisuuttakaan. Sen vaikeuksia olivat sopeutumattomuus saaren perinteiseen elämänmenoon ja osin myös muualta pestattujen palkkapaimenten epäluotettavuus. Se eli ainoastaan kaksi kahdenkymmenen vuoden jaksoa, yhteensä vain neljäkymmentä vuotta koko sataluvulla.

1.3.4. Kainuu, Pudasjärvi ja Kuusamo

Pohjois-Vienan porotalouden juurien tutkimisen kannalta on tärkeätä selvittää myös sen naapurialueen, itäisen ja koillisen Pohjanmaan eli Kainuun, Pudasjärven ja Kuusamon, porotalouden historian peruspiirteet.

Myös TEGENGREN (1952) on tutkinut tätä ja käyttänyt lähteenä vuoden **1559** Oulujärven ja Kemin Lapin voudintilejä. Hän ilmoittaa löytäneensä Oulujärven erämaatalonpoikien veroparselien joukosta neljä porohärkää ja kaksi vaadinta ja päättelee Oulujärven talonpojista, että »he ainakin pitivät poroja», sekä vetää Suomen poronhoitoalueen etelärajan kulkemaan

1795 Hailuodosta Oulujärven eteläpuolelle.[266] Tämän käsityksen on – tosin hieman epäröiden – kirjannut myös MARTTI LINKOLA (1976) Suomen kansankulttuurin kartastoon kirjoittamaansa artikkeliin.[267] Tegengren ei kuitenkaan ole huomannut, että **alkuperäislähteessä** mainitut neljä porohärkää ja kaksi vaadinta ovat **Kemin Lappia tarkoittavan** alaotsikon alla. Alaotsikko on »Och äre Udij Kim Lappemark lapper». Porot olivatkin siis Kemin Lapin metsälappalaisten veroparseleja, mutta niitäkään ei saatu vuodelta 1559, sillä ne merkittiin rästeiksi vuoden 1560 tileihin.[268] Esimerkiksi vuoden **1574** tilien mukaan Oulujärven erämaasta ei kannettu muita veroja kuin oravia ja haukia,[269] kruunu omisti Kemin Lapissa seitsemän poroa lappalaisten luona (»hoos lapparne»),[270] ja yksi kruunun 2-vuotias poro oli menehtynyt Lapissa (»udi Lappmarken»).[271]

Myöskään HANNES GEBHARDin (1887) julkaisemissa Oulujärven verotustiedoissa vuosilta 1559 ja 1577 ei mainita poroja eikä porontaljoja, sen sijaan kyllä muut turkikset ja kala.[272] Oulujärven talonpoikien porottomuutta todistavat myös ARMAS LUUKON (1954) julkaisemat verotiedot vuosilta 1538, 1555, 1569 ja 1573[273] sekä JORMA KERÄSEN (1986) laaja selvitys Kainuun verotuksesta 1500- ja 1600-luvulla[274], samoin aikakauden tuomiokirjojen vaitiolo poroista. Oulujärven alueen karja- ja kylvöluettelossa esim. vuodelta 1622 ei ole poroista edes saraketta.[275] Todettakoon siis, että:

1. Oulujärven talonpojat eivät 1500-luvulla olleet poronhoitajia eivätkä poronomistajia.

2. Poronhoidon alue ja sen eteläraja oli 1500-luvulla Oulujärveltä vähintään 150 kilometrin päässä koilliseen eli silloisen Kemin Lapin eteläosassa: Maanselän ja Kitkan metsälappalaiskylien alueella eli nykyisessä Kuusamossa.

Hyvin selvästi Oulujärven erämaan talonpoikien porottomuudesta todistavat seuraavatkin tosiasiat:

Kaarle IX pyrki tarmokkaasti mutta heikoin tuloksin paikallisen papin välityksellä levittämään poronhoidon oppia juuri Oulujärven talonpojille vuosina 1602–1609. Poroja piti siirtää sinne kaukaa Tornion Lapista ja perustettavan kruunun porokarjan hoitajiksi oli asetettava lappalaisia.[276] Kainuun historian kirjoittaja JORMA KERÄNEN (1986) otsikoi asian »Poronhoidon yrityksiä».[277]

Vuonna 1620 Kemin Lapin lappalaiset käyttivät aikalaiskuvauksen mukaan poroa ja ahkiota, mutta Suur-Paltamossa **ahkiota vetivät miehet**.[278] Vielä 1660-luvulla Paltamon erätalonpoikien tärkeimpiä elinkeinoja olivat kalastus ja metsästys, erityisesti **peuranpyynti**, jolloin eväitä ja saalista edelleen veti mies ahkiolla; vetoporoja ei mainita.[279] Myöskään vuoden 1734 kuvauksessa Paltamosta ei mainita poroja.[280]

Olot eivät muutenkaan olleet suotuisat poronhoidon juurtumiselle Oulujärven ympäristöön. Alueen väestöä, joka pääosin oli jo **lähtöisinkin porottomalta alueelta** kaukaa Savosta, rasittivat asutushistorian alusta 1550-luvulta lähtien vuosisadan lopulle asti alituiset sota-, vaino- ja hävitysvuodet, 1600-luvun lopun kuolovuosien ankara väestökato sekä vuosina 1700–1721 suuren pohjansodan sotatoimet, taudit ja nälänhätä.[281]

Varhaisin luotettava asiakirjatieto Kainuun talonpoikaisporonhoidosta on vuodelta **1728**, jolloin Suur-Paltamon **Kiannon kylässä** (nykyisen Suomussalmen pohjoisosaa) Joonas Väisäsellä oli ainakin yksi poro nimeltään »Lusicka».[282]

Täältä – Kainuun koilliskulmalta, Kiannalta – ovat peräisin myös ensimmäiset historialliset asiakirjalähteet suomalaistalonpoikien ja rajantakaisten karjalaisten pororiidoista vuodelta 1736, kuten luvussa 3.1. selostetaan.

Kajaanin läänin kruununvouti MATHIAS CASTREEN kertoi kirjeessään 12. 10. **1736** maaherralle, että **Venäjään ja Kuusamon Lappiin rajautuvilla köyhillä talonpojilla** oli vähän peltoa ja niittyä, minkä vuoksi heillä on tapana pitää poroja (»...derföre äro vane at underhålla en hoop reenar...»). Saman toisti maaherra kuninkaalle 28. 10. 1736 mainiten nimeltä **Kiannan kylän**.[283]

Edetessämme törmäämme jälleen TEGENGRENiin (1952), joka käyttäessään lähteenään ERIC CASTRÉNin kuvausta Kajaanin läänistä vuodelta **1754** tulkitsee tätä väärin: »Castrén otaksuu että asukkaat, niin suomalaiset kuin lappalaiset, Kajaanin läänissä vanhempina aikoina ovat pitäneet poroja. 1700-luvun puolivälissä näin oli vielä ennen kaikkea Kiannan kylässä Paltamon pitäjässä.»[284] Castrénia ei voi tulkita niin väljästi, että poroja olisi ollut suomalaisillakin eli talonpojilla koko Kajaanin läänissä. Castrénhan todistelee mm. paikannimien avulla, että Kajaanin läänissä on aikaisemmin asunut lappalaisia, mitä hänen mielestään vahvistaa sekin, että vieläkin asukkaat näitä elinkeinoiltaan paljolti muistuttavat. Hän lisää, että »sillä kyläkunnalla, joka rajautuu Kuusamon Lapinmaahan, on ollut ikimuistoisista ajoista, ja vielä nykyäänkin on kesyjä Poroja, joita asukkaat siellä samalla tavalla, kuin Lappalaiset, käyttävät ajoihin».[285] Hän jatkaa: »Kiannon kylässä, joka sijaitsee lähimpänä Kuusamoa, pidetään myös kesyjä Poroja, joita sikäläiset talonpojat itse kukin omistavat enempi tai vähempi...» Poroja käytettiin talvisin ajoihin paksun lumen aikana: niillä ajettiin kotiin heinät ja huuhtamaiden viljat puitavaksi; niillä käytiin myös kaupungissa ja käräjillä. Mutta Kajaanin läänissä poroja ei ollut läheskään tarpeeksi edes pappien talvikyyteihin, vaan heidän piti paljolti taivaltaa hiihtäen.[286]

Edellisiä dokumentteja vahvistaa Paltamon käräjillä 30. 1. **1766** käsitelty huomattava 32 poron ammuntajuttu, joka oli tapahtunut Puolangan ja Pudasjärven rajamailla. Tällöin lautakunta todisti, että »porot kulkevat koko kesän laitumella ja niitä pitävät vain pitäjän yläosassa asuvat, jotka eivät voi elättää paljon muuta karjaa, joten he käyttävät poroja ajoihin ja saavat niistä vasoja, sekä vuosittain myyvät porontaljoja ja lihaa, kuten pitäjän muut talolliset myyvät teuraskarjaa».[287]

Vuosina **1773–1776 Paltamon käräjillä** käsiteltiin yhdeksää porovarkaustapausta, jotka kaikki olivat sattuneet Pudasjärven ja Kiannan kylän rajamailla. Näistä seitsemässä kiantalaiset olivat ampuneet **Pudasjärven** Kurjen, Puhoksen ja Sotkajärven kylän **poroja**. Jutuissa mainitaan **poronomis-**

tajia myös ja nimenomaan Kiannalta. Näillä seuduin väitettiin porojen seassa nähdyn vielä myös **peuroja**, millä puolusteltiin porojen ampumista.[288]

Maaherra CARPELANin maantarkastuksessa Sotkamon kirkolla 4. – 6. 7. **1788** todettiin, että pitäjäläisistä joillakin oli vähäinen määrä poroja, »jotka kulkevat erämaassa, yhdessä paltamolaisten porojen kanssa».[289] Tämän täytyy tarkoittaa sitä, että sotkamolaisten omistamat vähäiset porot palkivat Kainuun pohjoisosissa.

Nykyisen Kainuun pohjoisosien talonpoikien poronhoidosta ja muun Kainuun porottomuudesta 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa kertovat myös **perunkirjat**.

CALAMNIUKSEN mukaan eräässä perunkirjassa 1754 mainitaan Suomussalmelta 60 poroa. Vuonna 1768 Suomussalmen Näljängän Polvelassa Simo Moilasella oli kolme poroa.[290] Piispajärven Tervolan tilan Juha Manniselta jäi 1774 kolme poroa.[291] Vuosilta 1761–1823 Hyrynsalmen, Ristijärven, Puolangan ja Suomussalmen perunkirjoja on yhteensä 260. Poroja löytyy edellisten lisäksi vain Kiannalta seitsemästä ja Puolangan Suolijärveltä yhdestä perunkirjasta, **eteläisimpinä paikkoina nykyisen Suomussalmen Kiantajärven itärannan Rönnynniemi ja Ala-Näljängän Sääskelä.**[292] Paltamosta on 205 perunkirjaa vuosilta 1761–1809 eikä yhtään poroa, Sotkamosta 134 perunkirjaa vuosilta 1760–1821 eikä yhtään poroa; Kajaanin kaupungin perunkirjoja vuosilta 1737–1824 on 1 166 sivua – yhtään poroa ei mainita.[293] Myöskään 1700-luvun puolivälin kajaanilaisten karja- ja veroluetteloissa ei esiinny poroja.[294]

Vielä 1819 HENRIC DEUTSCH vakuuttaa, että **poronhoito** on säilynyt Kajaanin kihlakunnassa **vain Suomussalmella ja Puolangalla.** Poroja oli noin 500, joista suurempi osa kuitenkin saattoi olla naapuripitäjistä, Kuusamosta ja Pudasjärveltä, karanneita.[295]

ILMAR TALVE (1990) kirjoittaa Suomen kansankulttuuri -teoksessaan viitaten Suomen kansankulttuurin kartastoon I (1976 kartta 4), että 1700-luvulla poronhoidon »alue on käsittänyt koko Kainuun».[296]

Edellä on esitetty vahva dokumentaatio siitä, että varsinaista **talonpoikaisporonhoitoa kansatieteellisenä alue- ja perinneilmiönä** entisessä Oulujärven erämaassa, myöhemmässä Kajaanin kihlakunnassa, nykyisessä Kainuun maakunnassa, ei tavattu muualla kuin alueen pohjoisimmassa osassa eli silloisen Suur-Paltamon **Kiannan ja Suolijärven kylissä**, jotka sijaitsivat Suur-Pudasjärven ja vielä 1600- ja 1700-luvulla Kemin Lappiin kuuluneen Kuusamon lähinaapuruudessa.

Kuitenkin on asiakirja- ja perimätietoa siitä, että 1700-luvun jälkipuolella myös Kainuun eteläisemmässä osassa esiintyi poronhoidon yritelmiä.

Kajaanin raastuvanoikeudessa 9. 4. **1752** porvari Sigfred Mustonen kertoi hankkineensa pari kuukautta aiemmin poroja – seitsemän vaadinta ja yhden 2-vuotiaan hirvaan – osaksi **Kuusamon Lapista**, osaksi **Paltamon Kiannon kylästä** aikoen totuttaa ne »tähän seutuun». Mutta talollinen Heikki Karjalainen Paltamon Melalahdesta ja hänen kaksi renkiään olivat tavanneet hirvaan 30. 3. kaupungin lähellä eräällä lahdella Kontiosaaren ja Peuronpäälahden välillä, luulleet sitä villipeuraksi ja surmanneet sen. Mustonen vaati Karjalaista hankkimaan tilalle toisen hirvaan ja maksamaan vahingonkorvausta siitä, että hänen seitsemän vaadintaan olivat nyt jääneet ilman hirvasta.[297]

KAJAANIN KIHLAKUNNAN (KAINUUN) PORONHOITOALUE 1700 - 1800-LUVUN VAIHTEESSA

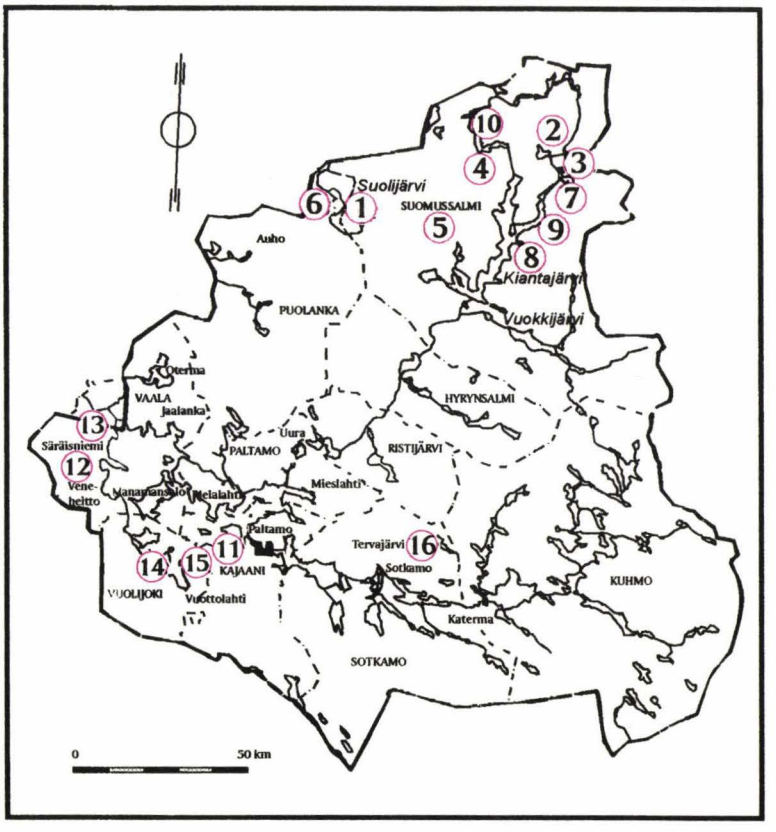

Kainuun perunkirjojen porojäämistöt vuosilta 1761–1824 todistavat yhtäpitävästi muiden asiakirjatietojen kanssa, että varsinaista talonpoikien poronhoitoaluetta oli vain maakunnan pohjoisin kolkka: Suomussalmen pohjoisosa – Kianta, Ruhtinansalmi, Piispajärvi ja Näljänkä – sekä Puolangan Suolijärvi. Perunkirjojen ilmoittamista porotaloista on yhdeksän Suomussalmelta ja yksi (numero 6) Puolangalta. Porotalot, perinnönjättäjä, kylä ja poroluku on numeroitu karttaan aikajärjestyksessä.

1	1768	Polvela eli Polviniemi	Simo Moilanen	Ala-Näljänkä	3 poroa
2	1774	Tervola	Juha Manninen	Piispajärvi	3
3	1796	Kemilä	Jaakko Juntunen	Ruhtinansalmi	10
4	1802	Haapovaara	Pauli Väisänen	Piispajärvi	10
5	1804	Sääskelä	Antti Seppänen	Suolijärvi/Ala-Näljänkä	2
6	1805	Moilala	Jaakko Moilanen	Suolijärvi/Puolanka	9
7	1806	Valkola eli Kuusivaara	Juho Manninen	Ruhtinansalmi	50
8	1808	Röntylä	Lauri Juntunen	Kianta	10
9	1809	Kemppaala	Lauri Manninen	Ruhtinansalmi	15
10	1818	Tauriala eli Peranka	Antti Tauriainen	Piispajärvi	10

Perunkirjalähteet on mainittu nooteissa 290, 291 ja 292. Tilat on sijoitettu karttaan Jorma Keräsen (1984 ja 1986) ja Osmo Turpeisen (1992) teosten karttojen sekä talo- ja isäntäluetteloiden perusteella.

Poronhoidon esiintymisestä muualla Kainuussa eli Oulujärven seuduilla ja Sotkamossa on tiedossa yhteensä kuusi hajatapausta. Porvari Sigfred Mustonen oli 1752 hankkinut Kuusamosta ja Paltamon Kiannalta kahdeksan poroa aikomuksenaan totuttaa ne Kajaanin seudulle (kartassa n:o 11). Maaherran tarkastuksessa vuonna 1793 kerrotaan säräisniemeläisten poroista (n:o 12). Muut tapaukset perustuvat O.A.F. Mustosen 1800-luvun lopulla tallentamaan perimätietoon noin sata vuotta aikaisemmalta ajalta eli 1700-luvun lopulta: Vaalan Raappana (n:o 13), joka voi tarkoittaa läheisyytensä vuoksi vuoden 1793 tapausta, Vuolijoen Vuottolahden Halola (n:o 14), Kajaanin Vuoreslahti (n:o 15) ja Sotkamon Sumsan Tervajärvi (n:o 16). Myös Kajaanin porvari Mustosen porot ja Vuoreslahden perimätieto voivat lähekkäisyyden vuoksi olla yksi ja sama asia.

Maaherran maantarkastuksessa Pulkkilassa 10. 7. **1793** todettiin, että Paltamon **säräisniemeläisten** Kestilän kylän takalistolla hoitamat **porolaumat** tekivät vahinkoa kestiläläisten heinäsuoville, minkä epäkohdan maaherra lupasi korjata.[298]

O. A. F. MUSTOSEN (1885) julkaiseman muistitiedon mukaan »kenties sata vuotta sitten» eli **1700-luvun lopulla** poroja »kuuluu» olleen **Vuottolahden** Halolassa, jossa »kaksi miestä oli aivan niiden vartijana». Susien ahdistelemina niitä vietiin 25 Ärjänsaareen, mutta sudet tekivät sielläkin vahinkoa. Mustosen mukaan myös **Vuoreslahden** perillä Oulujärven eteläpuolella kerrottiin »viime aikoihin asti olleen» porotarhojen lahonneita jäänteitä. Sikäläiset viimeiset porot olivat peuroittuneet. **Sotkamossakin** muistettiin poroja »pidetyn muinoin» **Sumsan Tervajärvellä**, jossa »oli Lapin mies ollut paimenena». Eräs herastuomari oli tuottanut Tervajärvelle Lapista porolauman ja paimenet.[299] Mustoselle vanhat muistelivat lisäksi, että **Vaalan** Raappanassa oli elänyt poropaimenena »pieni lapinukko».[300]

Nämä kuusi tapausta ovat yksittäisiä. Yhtä ja samaa voivat lähekkäisinä tarkoittaa Säräisniemi ja Raappana samoin kuin myös Kajaanin Vuoreslahden ja porvari Mustosen tapaus. Ne eivät muuta Kainuun talonpoikaisporonhoidon historian kokonaiskuvaa. Koska Sotkamossa ja Vaalassa paimenina olivat perimätiedon mukaan lappalaiset ja Vuottolahdessakin oli kaksi erityistä »vartijaa», kyseessä lienevät olleet samanlaiset epäonniset porotalouskokeilut, jollaisia tapasimme 1700-luvulla Hailuodossa. (Ks. lukua 1.3.3.) Lappalaisia ammattiporonhoitajiahan oli Ylitorniolta ja Tornion Lapista pestattuina 1756–1762 myös Kuusamoon ja 1774–1779 Ranuan Simojärvelle, mutta eteläisellä poronhoitoalueella heidän olonsa jäi lyhytaikaiseksi. (Ks. lukuja 1.2. ja 1.3.5.) Haastattelemani KAARLO HILTULAN äidinisä Heikki ja tämän veli Pudasjärven Taipaleenharjun Sankalassa palkkasivat yritteliäinä poronomistajina 1840-luvulla kaksi lappalaista hoitamaan porojaan, joita oli »monta sataa.» Pesti kesti täälläkin vain 2–3 vuotta. Lappalaispaimenet olivat hoitaneet poroja ympäri vuoden, pitäneet niitä kesällä aitauksessa savulla ja myös lypsäneet. Ehkä tähän yhteyteen kuuluu myös JACOB FELLMANin tosin dokumentoimaton aikalaismaininta 1830-luvulta, että tuolloin poroja oli talonpojilla Pieliselle asti (»ända ned till Pielis»).[301] Esimerkiksi äsken mainitun Sotkamon Tervajärven ja Pielisen väliä on noin 70 kilometriä.

Kainuun hajatapaukset tuovat mieleen saman aikakauden Hailuodon muutenkin kuin lappalaispaimenista. Sinne porotalouden olivat 1700-luvulla istuttaneet ulkopuoliset porvarit ja virkamiehet. Poronhoitoa propagoi erityisesti 1760-luvulla saarella toiminut tarmokas ja vaikutusvaltainen maanmittari STIERWALD. Hänen aikalaisensa ja virkaveljensä FREDRIK GABRIEL ODELMAN toimi 1764–1765 Paltamon Mieslahdessa ja Säräisniemellä sekä 1766 Pudasjärvellä, jonka porotaloutta hän laajahkosti kuvaili.[302] Samoin kuin Hailuodossa myös Oulujärven ympäristössä oli runsaasti jäkälämaita, mm. Säräisniemen Neittävänkankailla ja läheisissä Rokuanvaaroissa, joten tässäkin oli samankaltaisuutta. Kaiken tämän pohjalta houkuttautuu ajattelemaan, että ehkäpä myös Oulujärven seutujen sporadisen poronhoidon alkuperä on löydettävissä juuri 1700-luvun hyödyn aikakauden virkamiesten ja porvarien toimeliaisuudesta. Sen sijaan pohjoisimman Kainuun poronhoito on selvästi talonpoikaista ja mitä ilmeisimmin metsälappalaislähtöistä, kuten tuonnempana pyritään osoittamaan.

Talonpoikien poronhoidosta alkaa olla runsaastikin paitsi hajatietoja myös yhtenäisiä kuvauksia ja tilastoja 1740–1780-luvulta ja siitä eteenpäin. Sitä ennenhän talonpoikaisasutus oli ehtinyt vakiintua ja vahvistua huomattavaan osaan Kemin Lappia ja siihen rajautuneisiin eteläisempiin ylimaihin, Pudasjärvelle (ja Jokijärvelle eli Taivalkoskelle) ja Kiannalle (Suomussalmelle).

Enin osa Suomen talonpoikaisporonhoidon kuvauksista sisältyy 1700-luvun hyödyn aikakauden ja 1800-luvun alkupuolen pappismiesten ja oppineiden laatimiin historiallis-taloudellisiin paikalliskuvauksiin.[303] Kuvauksia poronhoidosta on Kemin Lapista ja erityisesti Kuusamosta vuosilta 1747[304] ja 1754,[305] Kuusamosta erikseen 1770,[306] Kuolajärveltä 1748,[307] Sodankylästä 1784,[308] Pudasjärveltä 1767 ja 1776[309] sekä Paltamon Kiannalta 1754 ja 1776.[310]

1700-luvun paikalliskuvauksista selviää, että Kemin Lapin – **erityisesti Kuusamon** – poroluvut kasvoivat talonpoikien uudisasutuksen myötä. Uudisasukas ja nimenomaan vakiintunut yritteliäs erätalonpoika tarvitsi monipuoliseen ja laajasäteiseen talouteensa poroja erityisesti kuljetuksiin pitkillä ja vaikeakulkuisilla selkostaipaleilla eli rehujen, huuhtaviljan, puiden ja rahdin ajoon. Hänen porontarpeensa erämaissa oli suurempi kuin metsälappalaisten, jotka olivat saaneet liharavintonsakin huomattavalta osin peuranpyynnillä.[311] Jo vuonna 1747 Kuusamon kirkkoherran poika SAMUEL CHYDENIUS, joka hyvin tunsi sekä oman pitäjänsä että matkoiltaan myös muuta Kemin Lappia, totesi, että »jokaisella lappalaisella ja uudisasukkaalla on poroja myös täällä Kemin Lapissa».[312]

Kun Kemin Lapissa 1605 oli 113 metsälappalaistaloudella vain 418 poroa, oli alueelle syntyneiden talonpoikaispitäjien, Sodankylän ja Kuusamon, poroluku vuonna 1750 yhteensä 2 620 ja 1828–1830 yhteensä 10 750. Kuusamossa poromäärä oli 80 vuodessa noussut 2 000:sta 6 416:een.[313] Vaikka poroluvut tältä ajalta kuten myöhemmältäkin ovat epätarkkoja, mikä johtuu poronhoidon erityisluonteesta ja siitä, että erityisesti verottajalle on mielellään pienennelty tuloja ja omaisuuksia, ne osoittavat kuitenkin kehityksen suunnan. Tätä luonnollisesti edisti se biologinen tosio, että **normaalioloissa porot lisääntyvät nopeasti**. Olot Kajaanin lääniin ja muuhun Suomeen verrattuna pysyivätkin täällä sekä ison- että pikkuvihan aikana jokseenkin vakaina, koska Kuusamo osana Kemin Lappia maksoi veroa myös Venäjälle ja sen vuoksi **säilytti rajarauhan** noina sotaisina aikoina.[314]

Talonpojat siis omaksuivat Kemin Lapissa ja **erityisesti Kuusamossa poronhoidon tuloksekkaasti** ja luontevasti. Tätä kuvailee Sodankylän kirkkoherra HENRICUS WEGELIUS innostuneesti ja osin selvästi liioitellenkin 1754:

»Eikä ole ajateltavissa niin, että lappalaisten suuresti rakastama vaeltava elintapa johtuisi seudun luonnosta ja poroista; sillä uudisasukkaiden kautta lapinmaan antama tunnettu esimerkki osoittaa, että hyvin suuria porolaumoja voidaan elättää muuttamatta asuinpaikkaa ja asuntoa. Niinpä Kuusamon seurakunnassa, jossa ei ole jäljellä enää yhtään lappalaista, kaikki uudisasukkaat, jotka tavalla tai toisella viettävät talonpoikaiselämää [»vitam... rusticam»], omistavat suunnattomia

porolaumoja [»ingentes possident rangiferorum greges»], jopa suurempia kuin itse lappalaiset. Enkä näe mitään syytä, joka estäisi menettelemästä aivan samoin muuallakin.»[315]

Sama kehityksen suunta todettiin Kuusamon käräjillä samana vuonna, 2. 3. 1754: pitäjässä oli 85 uudisasukastaloutta, ja pitäjäläisten porokarjat olivat »tuntuvasti muutamassa vuodessa lisääntyneet, niin että monet heistä omistavat nyt 50 vaadinta, eli porolehmää, ja myös yhtä monta härkäporoa». Vuoden 1760 veroluettelon mukaan Kuusamossa oli 2 058 poroa, Sodankylässä 747.[316]

Nykyisen tutkimuksen mukaan Kuusamon talonpoikainen uudisasutus käynnistyi 1670-luvulla ja jatkui voimakkaana vuosisadan lopulle. Pääosa uudisasukkaista tuli Kajaanin kihlakunnasta Paltamosta ja Sotkamosta, osa myös mm. Pudasjärveltä.[317]

Tunnetun ja luotettavana pidettävän Kuusamon kuvaajan ELIAS LAGUKSEN (1770) mukaan jo ennen Kuusamon varsinaista talonpoikaista uudisasutusta olivat naapuripitäjien talonpojat harjoittaneet Kitkan ja Maanselän lappalaisten kanssa ahkeraa maakauppaa, käyneet näillä alueilla **etsimässä porojaan** tai metsästämässä peuroja (»reste och hit at upsöka sina tama renar eller jaga efter de willa») sekä kalastaneet lappalaisalueilla syksyin keväin. Näin he tutustuivat maahan, näkivät laajat metsät, edulliset kalavedet sekä mahdollisuudet pellon ja niityn raivuuseen.[318] – Laguksen mukaan siis Suur-Paltamon ja Suur-Pudasjärven talonpojat olisivat jo harjoittaneet poronhoitoa. Selvää joka tapauksessa on, että noilla talonpojilla oli läheisimmät kosketukset metsälappalaisiin ja likeisin tuntuma myös heidän poroihinsa ja poronhoitoonsa.

VIRRANKOSKELLA (1973) on toisenlainen näkemys: Kun suuri joukko paltamolaisia siirtyi 1680-luvulta lähtien Kuusamoon, he siellä tutustuivat lappalaisten porotalouteen ja totesivat ajoporon hyödylliseksi kotieläimeksi; kun yhteys ei heti katkennut Paltamoon jääneisiin sukulaisiin, on poronhoito voinut levitä Kuusamosta Paltamon pohjoisiin kyliin.[319]

Itse olen valmis hyväksymään LAGUKSEN kannan. Pidän mahdollisena, että likimpänä Maanselän ja Kitkan (sittemmin Kuusamon) metsälappalaisia asuneilla Suur-Iin ja Suur-Paltamon erämaatalollisilla olisi ollut omiakin poroja jo 1600-luvulla. Näin olisi voinut olla esim. (nykyisen Taivalkosken) Tyräjärven – Kurtin alueella, jossa oli talonpoikaisasutusta jo 1590-luvulta lähtien,[320] sekä (nykyisen Suomussalmen) Kiantajärven – Näljängän seudulla, joka asutettiin 1610–20-luvulla.[321] **Poronhoidon tekniikan näiden seutujen talonpojat olisivat oppineet naapureiltaan Kuusamon metsälappalaisilta, joihin heillä oli likeinen kosketus jo 1600-luvun alussa.** Esimerkiksi Suur-Iin (myöhemmän Pudasjärven) Yli-Kurjen kylän talonpojista mainitaan v. 1624, että he kalastivat keväisin karjalaisten ja lappalaisten kanssa. Myös Kostonjärvellä talonpojat ja lappalaiset kalastivat yhdessä. Joki- ja Tyräjärvelläkin lappalaiset tuolloin viihtyivät runsaiden kalansaaliiden vuoksi.[322] Laguksen toteamusta tukee myös tieto vuosilta 1718–1720: Pudasjärven rovastin Eric Frosteruksen renki Matti Puhakka ja kappalaisen poika Samuel Anglenius olivat matkanneet syksyllä Kuusa-

moon hakemaan porojaan, jotka palkivat vuosittain kesäaikana siellä ja Kitkalla.[323] On hyvinkin mahdollista, että käytäntö oli vanhaa perua eli Kuusamon metsälappalaisalueella kauppa- ja erämatkoilla liikkuneilla alun perin porottomien lähialueiden asujilla olisi ollut omistettuja poroja täällä jo ennen niiden talonpoikaistumista: **asuttiin talonpoikaisalueella mutta omistettiin poroja, jotka palkivat silloisella poronhoitoalueella.**

Kuusamoon muuttaneet uudistalokkaat ehkä ovat siis osaksi jo muuttaessaan olleet myös poronomistajia mutta ryhtyneet harjoittamaan porotaloutta suurimmalta osaa vasta asetuttuaan myöhemmin Kuusamoon, jossa he nyt asuivat metsälappalaisten keskuudessa.

1.3.5. Talollisporonhoidon etelä- ja länsiraja 1700-1800-luvun vaihteessa

Edellä olevasta on jo selvinnyt, että 1700-luvulla talonpoikien poronhoitoaluetta olivat etelästä alkaen Suur-Paltamon Kiannan ja Suolijärven kylä, Pudasjärvi, Kuusamo, Kuolajärvi ja Sodankylä eli **silloinen Kemin Lappi eteläisine ja läntisine lähialueineen.**

Kiinnostavaa on kuitenkin etsiä talollisporonhoidon tarkempaa rajaa etelässä ja lännessä. Sen määrityksessä apuna voidaan muun edellä esitetyn aineiston lisäksi käyttää myös perunkirjoja. Niiden mukaan, kuten edellä luvussa 1.3.4. todettiin, 1700-luvun jälkipuoliskolla ja 1800-luvun alussa eteläisintä poronhoitoaluetta olivat Suomussalmen Rönnynniemi Kiantajärven itärannan keskipaikkeilla ja Sääskelä Ala-Näljängällä sekä Puolangan Suolijärvi. Länteen päin mentäessä eteläisimmät porokylät 1700-luvun jälkipuoliskolla olivat perunkirjojen mukaan Pudasjärven Puhos, Sotkajärvi ja Hetejärvi. Myös Pudasjärven ja Kurjen sekä läntisimmässä Kollajan kylässä, johon tuolloin kuului huomattava osa nykyistä Ranuaa aina Simojärveä myöten, oli poroja. Vuosien 1755–1809 perunkirjojen mukaan Pudasjärven pitäjän läntisimmät poroalueet näyttäisivät olleen Kollajankylän Panumajärvi, Ikosenniemi, Kuukasjärvi ja Kuhajärvi.[324] Ranuan Simojärvelle oli palkattu 1774–1779 Ylitorniolta lappalainen poropaimeneksi.[325] Oulun pitäjän, joka käsitti mm. Muhoksen ja Utajärven, perunkirjoista 1739–1810 löytyy vain kaksi porotaloa – vuosilta 1791 ja 1803 – molemmat Utajärven Särkijärveltä[326] eli heti Pudasjärven poronhoitoalueen Puhoksen ja Hetekylän eteläpuolelta. Iin perunkirjat 1738–1805 kertovat, että poroja oli 1700-luvun jälkipuoliskolla joillakin taloilla Ylikiimingissä, (Ala-)Kiimingissä ja Karjalankylässä eli sisämaassa, mutta ei rannikon kylissä Haukiputaalta Olhavaan ja Kuivaniemelle asti.[327] Samoin Kemin pitäjän perunkirjoista, joita vuosilta 1760–1809 on 165, koko laajalta alueelta alkaen Simosta ja Simoniemestä aina Kemijokea ylös Tervolaa, Runkausta ja Koivua myöten ei löydy yhtään poroa. Sen sijaan monen talon jäämistössä on runsaasti erityyppisiä kalastusvälineitä, mikä selvästi kertoo merenranta- ja jokipitäjän elinkeinoelämän suuntautuneisuudesta.[328] Rovaniemen pitäjän perunkirjoja vuosilta 1761–1829 on 175. Poroja

SUOMEN PORONHOITOALUEEN ETELÄ- JA LÄNSIRAJA 1700 - 1800-LUVUN VAIHTEESSA

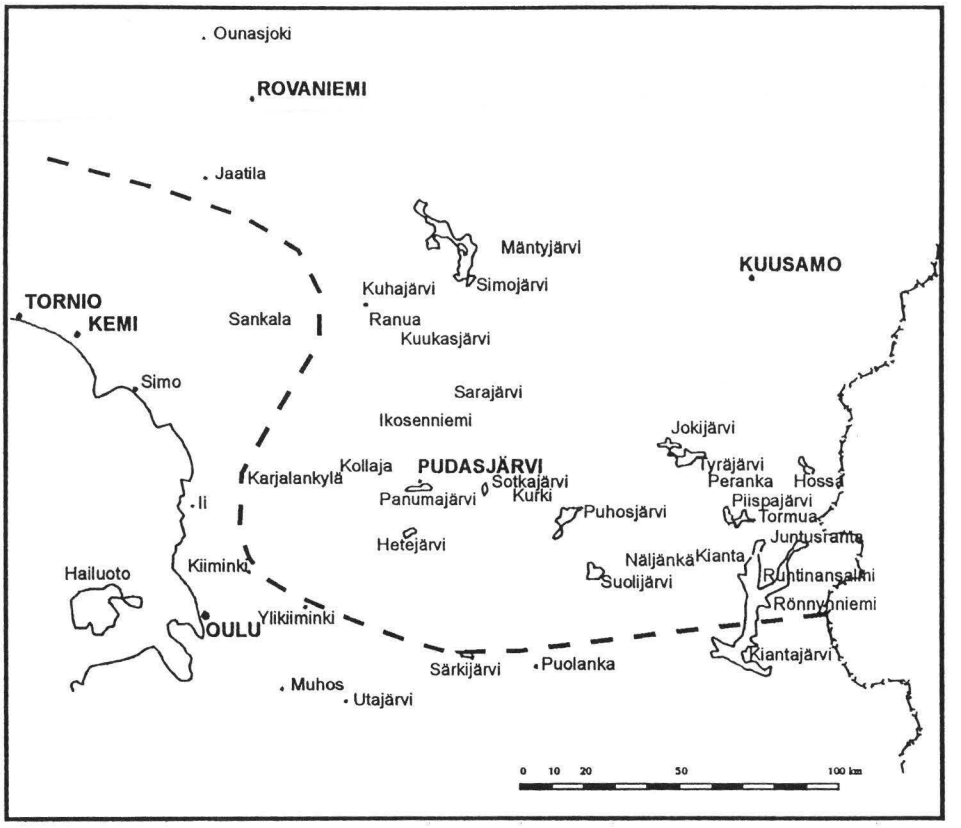

— — Suomen poronhoitoalueen likimääräinen etelä- ja länsiraja 1700-luvun jälkipuoliskolla ja 1800-luvun alussa perunkirjojen mukaan.

Simo- ja Kemijokivarren kauas rannikolta sisämaahan ulottuva poroton lovi selittyy elinkeinoelämän rakenteesta ja asutushistoriasta. Täällä oli 1700-luvun jälki- ja 1800-luvun alkupuolella kalastuksella, erityisesti lohenpyynnillä, keskeinen merkitys. Silloisessa Kemin pitäjässä, joka käsitti Kemin emä- sekä Tervolan ja Simon kappeliseurakunnan, talot olivat sijoittuneet jokitörmille ja meren rannalle. Erämaat Kemi- ja Simojoen välillä olivat asumattomia. Simojoella väki oli niin kiintynyt hylkeen- ja lohenpyyntiin, ettei halunnut muuttaa sisämaahan. Vuonna 1802 Simojärvellä oli vain kolme uudistilaa ja Simojokivarressa seitsemän taloa. Simon kappelin muu väestö asui rannikolla. Vuonna 1815 koko Kemin pitäjässäkään ei ollut kosolti poroja: pitäjän yläosassa vain 100–200. Alatorniolla ei ollut poroja ollenkaan. Ylitornion ja Rovaniemen poroluku oli yhteensä 600.[329] Iin Karjalankylän ja Rovaniemen Jaatilan välille Simojokivarteen 2–3 peninkulman päähän Perämeren rannikolta poronhoito kotiutui vasta 1800-luvun puolivälissä, kun ensimmäiset porot tuotiin Pudasjärveltä Sankalaan. Sen sijaan kaukana sisämaassa eli Simo-, Kuha-, Mänty-, Kuukas- ja Sarajärvellä oli poroja 1770–1790 -luvulla. Vuonna 1798 silloisen Oulun läänin maantarkastuksessa todettiin poronhoitoa harjoitettavan läänin pohjoisosissa eli »lähimpänä Lapinmaata».

Perunkirja-aineisto ja kirjalliset lähteet on mainittu nooteissa 185, 205–207, 290–292 ja 324–331.

SUOMEN PORONHOITOALUEEN ETELÄRAJA VUONNA 1900

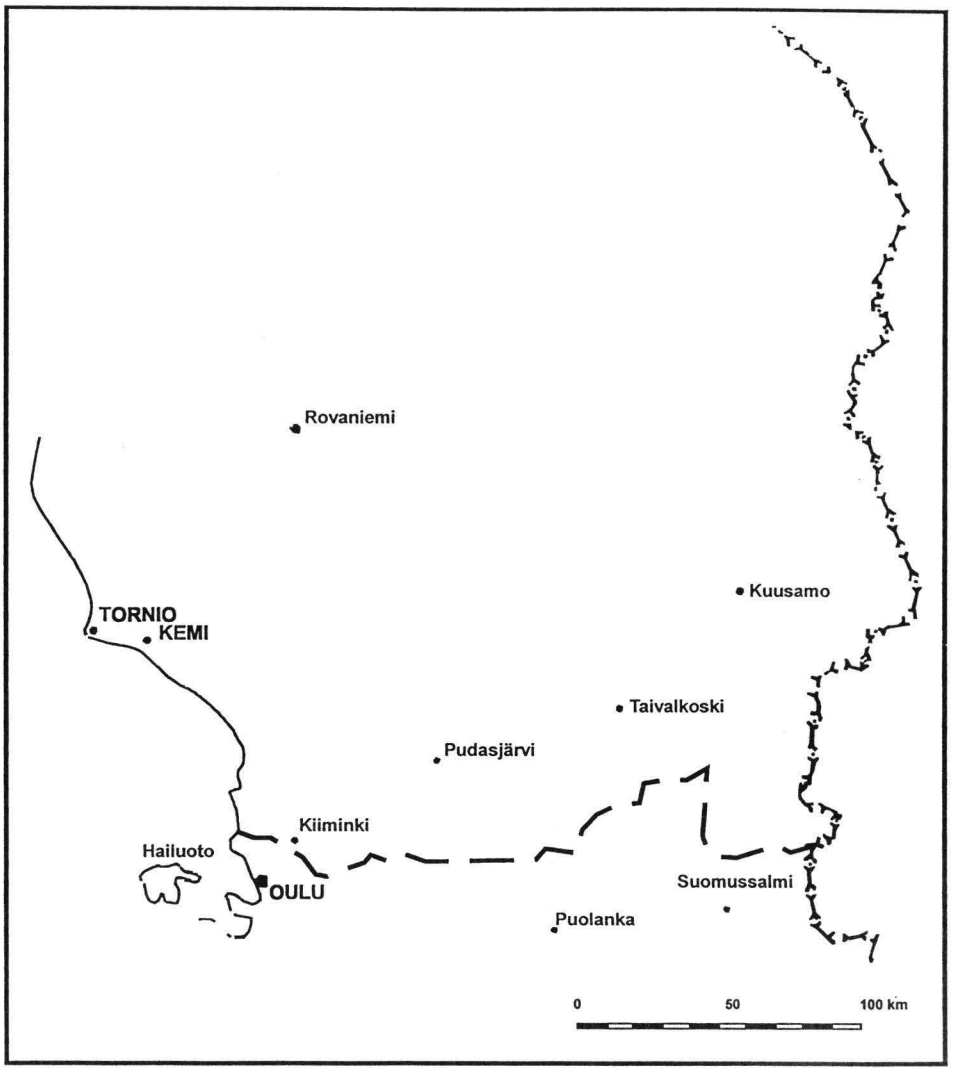

= Suomen poronhoitoalueen eteläraja vuonna 1900
(Grotenfelt 1920 Suomen poronhoito, kartta)

ja porokalustoa löytyy 15 talon jäämistöstä. Poroluku vaihteli 2–32. Kahden talon porot olivat lappalaispaimenten hoidossa. Poronomistajatalot olivat seuraavista kylistä: Ounasjoki, Kemihaara, Korkalo, Rovaniemi ja Jaatila.[330] – 1800-luvun puolivälissä poronhoito kotiutui myös Simojokivarteen 2–3 peninkulman päähän Perämeren rannikosta, kun Juha Sankala Pudasjärveltä toi sinne ensimmäiset porot. Sitä ennen Simon pitäjän poronhoidosta ei ole mainintoja.[331]

Talollisporonhoidon etelä- ja länsiraja kulki 1700-luvun jälki- ja 1800-luvun alkupuolella perunkirjojen mukaan Suomen itärajalta lähtien siis seuraavasti: Suomussalmen Kiantajärven Rönnynniemi – Ala-Näljänkä – Puolangan Suolijärvi – Pudasjärven Puhos – Utajärven Särkijärvi – Pudasjärven Hetekylä – Ylikiiminki – Kiiminki – Yli-Iin Karjalankylä – Pudas-

järven Kollajankylän Ikosenniemi – nykyisen Ranuan Kuukas- ja Kuhajärvi – Rovaniemen Jaatila. Siten **talollisporonhoidon eteläraja ei paljon poikkea siitä poronhoitoalueen rajasta, joka oli vakiintunut Suomessa vuoteen 1900 mennessä.**[332] Lisäksi on muistettava 1700-luvun poronhoidon katkelmallinen erikoistapaus Hailuoto (ks. lukua 1.3.3.) sekä pienet yksittäiset ja lyhytikäiset poronhoitosaarekkeet Oulujärven ympäristössä samoin 1700-luvulla (ks. lukua 1.3.4.).

1.3.6. Talonpojan uudennokset

HELMER TEGENGRENin (1952) mukaan pidetään epävarmana, ovatko lappalaiset alun perin opettaneet suomalaisille poron kesyttämisen.[333] Myös JORMA AHVENAINEN (1970) kirjoittaa Lapin uudisasukkaista – tosin ilman lähteitä –, että nämä »olivat kesyttäneet peuroja ajoporoikseen».[334] Mielestäni tätä ei tarvitse sen kummemmin aprikoida: Fennoskandiassa tunturipeura oli jo ammoin kesytetty poroksi, suomalaisten ei tarvinnut sitä kesyttää. **Suomalaiset oppivat koko poronhoitotekniikan ja -järjestelmän keskeisintä sanastoa ja käsitteistöä myöten tultuaan likeiseen kosketukseen poronhoitoa harjoittaneiden lappalaisten kanssa ja nimenomaan jouduttuaan sellaisiin oloihin ja tilanteisiin, joissa hekin alkoivat poroa tarvita ja totesivat sen käyttökelpoiseksi hyötyeläimeksi itselleen.** Tämä prosessi nivoutuu ennen kaikkea Pohjois-Suomen ylimaiden uudisasutukseen 1600- ja 1700-luvulla. Sen sijaan on tärkeätä selvitellä, **miten talonpoika sovelsi poroa omaan käyttöönsä, omaan elämänpiiriinsä, omaan talousjärjestelmäänsä, ja miten hän kehitti poronhoitoa.** Seuraavissa luvuissa käsitellään eräitä keskeisiä **talonpojan novaatioita, uudennoksia**, jotka auttoivat häntä hyödyntämään poroa metsälappalaisilta omaksumiensa valmiiden lainaelementtien lisäksi.

1.3.6.1. Poronkelkka – tärkeä uutuussovellus

Kautta vuosisatojen ovat havainnoitsijat ja tutkijat korostaneet, että poro pohjolan hangilla ja tiettömissä maastoissa on ollut mitä tärkein ja oivallisin hyötyeläin kululle ja kuljetuksille.[335] Mutta oliko porossa ja poronhoidon tekniikassa jo sellaisenaan jotakin erityistä, joka teki sen soveliaaksi juuri talonpoikaisen uudisasukkaan elämänpiirissä? Vai joutuiko talonpoika omaperäisesti kehittelemään poronhoidon joitakin lainaelementtejä juuri itselleen ja elämänpiirilleen sopiviksi ja tarkoituksenmukaisiksi? Molempiin kysymyksiin vastaus on myönteinen.

Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun talonpoikia 1600-luvulla – jo ennen uudisasutusryntäystä – lähimpänä asuneet Kuusamon, Kitkan ja Kuolajärven harvalukuiset metsälappalaiset käyttivät vähiä porojaan paitsi ravinnoksi myös kulkuun, riistan, kalansaaliiden ja polttopuiden kuljetukseen, papin, virkakunnan ja kauppiaiden kyyditsemiseen sekä kanto- ja houku-

Poronkelkka eli raitokelkka Kuusamon Poussunkylän Vihtalaisesta. Kelkka on tehty noin vuonna 1900. Se on kulkenut raitomatkoilla Oulussa asti. Rakenteeltaan ja tyypiltään se on samanlainen kuin vienankarjalainen poronkelkka eli tšuna. — Valok. J. Juhani Kortesalmi 11. 7. 1964.

tusporona peuran syysmetsästyksessä, *uurtokeinossa*. Ajo- ja vetovälineinä olivat pulkka ja ahkio.[336]

Ylimaihin asettunut talonpoika käytti poroja samoihin tarkoituksiin, paitsi ei enää juuri houkutuseläimenä peuranpyynnissä ainakaan niillä alueilla, joilla peurakanta poromäärän kasvaessa ja tuliaseiden tehon vuoksi nopeasti väheni, eli erityisesti Pudasjärvellä ja Kuusamossa.[337]

Metsälappalaisten poronkäytössä talvisin olivat kulku- ja kuljetusvälineenä siis pulkka ihmistä varten ja ahkio tavaroita varten. Mutta nyt tulemme **talonpoikaiselämässä avaintekijään: pulkka ja ahkio eivät yksinomaan riittäneet talonpojan tarpeisiin poronkäytössä.** Talonpojan hajallaan sijainneiden kaukoniittyjen heinien, huuhtien viljalyhteiden ja lehtikerp-

Antti Karjalaisen poronkelkka Kuusamon Poussunkylän Pikkaraisesta. — Valok. Juhani Kinnunen kirjoittajan matkalla 11. 11. 1964.

pujen kotiin kuljetukseen sekä poltto- ja rakennuspuiden ajoon porotalouden omaksunut talonpoika kehitti oman uutuussovelluksen: tavallisen vetokelkan ja hevosen työreen välimuodon, **poronkelkan**, jolle Pohjois-Vienassa lainautui kuolanlapista ahkiota ja pulkkaa tarkoittava nimitys **tšuna** (ks. liitettä 8). T. I. ITKONEN (1948) otaksuu, että tšuna-nimitys on lainattu jo silloin, kun sana tarkoitti 'rekeä' eikä ahkiota.[338]

Poronkelkka on rakenteeltaan ja tekotavaltaan itäsuomalaisen painojalaksisen hevosvetoisen työ- eli pajureen kaltainen, mutta sitä paljon ja kaikin puolin kevyttekoisempi. Koulutettu poro veti sitä vetohihnalla eli vuotturaipalla kuten pulkkaa ja ahkiotakin ja kuten ihminen veti köydellä eli jukolla tai hihnalla tavallista kelkkaa. **Vetotavan** lisäksi se muistutti tavallista **kelkkaa** erityisesti **jalaksiltaan**, jotka keveyden lisäämiseksi **poikkileikkaukseltaan** olivat **litteät**, kun taas hevosen reen jalasten poikkileikkaus oli neliömäisempi. Nämä kaksi eroavuutta hevosreestä yhdistivät sen tavalliseen vetokelkkaan, ja näistä syistä tämän **talonpoikaiskeksinnön** nimeksi tuli poron**kelkka** eikä poron**reki**. (Poronkelkan eli tšunan tekotapa, kepeys, rakenne ja käyttö on kuvattu luvuissa 2.2.4., 2.3. ja 2.3.3. – Poronkelkkatyypeistä ovat kirjoittaneet myös T. I. ITKONEN 1948[339] ja ERKKI TIESMAA 1933 ja 1965.[340])

Varhaisin asiakirjamerkintä painojalaksisesta poronkelkasta lienee Kuusamosta vuodelta **1735**, jolloin kirkkoherran pojan SAMUEL CHYDENIUKSEN mukaan eräältä pappilan niityltä korjattiin 15 **porokuormaa** hyvää heinää

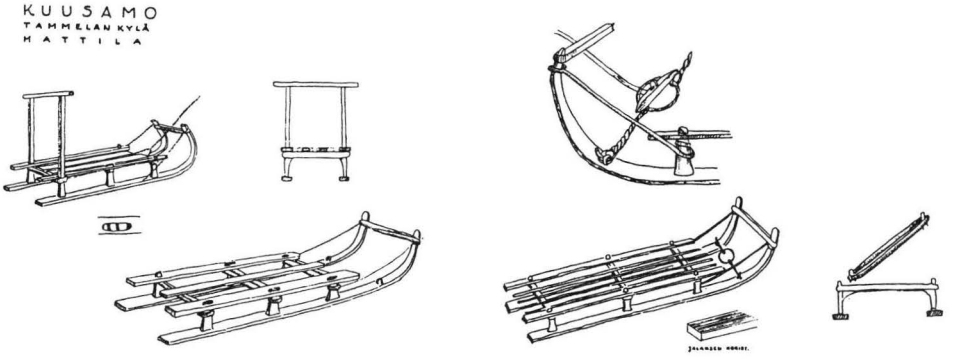

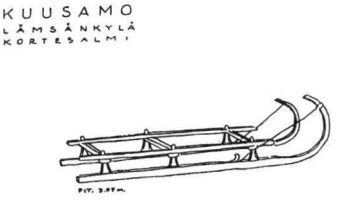

Kuusamon Tammelankylän Mattilan porotalon talvikalustoa. Vasemmalta alkaen: työntökelkka, hevosen reki, poronkelkka, vetokelkka. Hevosen reen ja poronkelkan kokoero näkyy selvästi. — Valok. J. Juhani Kortesalmi 9.7.1964.

Piirrokset kuvaavat valokuvan esittämiä Kuusamon Tammelankylän Mattilan kelkkoja. Vasemmalta: työntökelkka, vetokelkka ja poronkelkka sekä sen keulaosan rakenne ja vuotturaipan eli poron vetohihnan kiinnitysmenetelmä. Piirroksessa näkyy selvästi poronkelkan jalasten poikkileikkauksen litteys, mikä teki siitä omalta osaltaan poroille kepeän vetää. — Piirtänyt kirjoittajan matkalla Alfred Kolehmainen 1964. Museoviraston kuva-arkisto 3611:153.

Kuusamon Lämsänkylän Kortesalmen Alatalon hevosten työreki. Piirros osoittaa reen jalaksen poikkileikkauksen olevan lähellä neliön muotoa ja siten huomattavasti raskaamman rakenteeltaan kun veto- ja poronkelkan jalas. — Piirtänyt kirjoittajan matkalla Alfred Kolehmainen 1964. Museoviraston kuva-arkisto 3611:155.

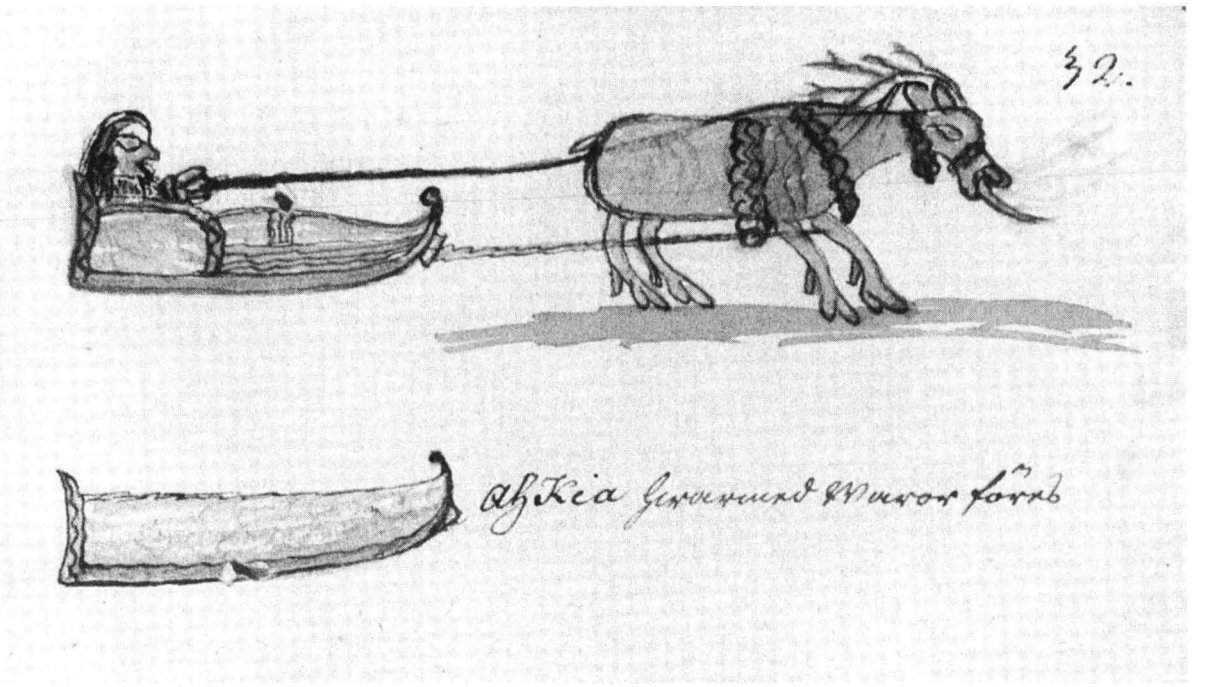

Maanmittari Fredrik Gabriel Odelmanin Pudasjärven pitäjänkuvauksessa vuodelta 1767 on piirrokset vain porolla ajosta pulkalla sekä ahkiosta tekstein »**Ahkia** jolla tavaroita kuljetetaan». Poronkelkasta ei ole mainintaa.[341] Se ei vielä ollut päässyt kotiutumaan ainakaan mainittavassa määrin silloisen suurpitäjän länsi- ja lounaisosaan, jossa Odelman toimi.

(»15 reenlass godt höö»).[342] Vuonna 1736 todettiin Sompion käräjillä, että porokuorma heiniä maksoi yhden talarin, hevoskuorma kolme.[343] Seuraava maininta aikakirjoissa on vuodelta 1754, jolloin Paltamon kirkkoherran apulainen ERIC CASTRÉN kertoi, että Paltamon Kiannan kylässä poroilla ajettiin talvisin kotiin **heiniä** ja huuhtamailta puimatonta **viljaa**, mutta niillä tehtiin myös kaupunkimatkoja.[344] Kuusamosta kirjoittaa kirkkoherran apulainen ELIAS LAGUS **1770**, että »paitsi **Pulkkaa** jossa ajetaan, sekä **Ahkiaa** johon pannaan kuormat, täällä käytetään myös **Kelkkoja** joilla näissä erämaissa vedetään heinää, olkia, puita, tukkeja, mutta kaupunkimatkoilla kelkkoja ei käytetä».[345] Laguksen aikalainen, Pudasjärvellä 1766 maanmittarina toiminut FREDRIK GABRIEL ODELMAN, kuvaa laajahkosti pitäjän porotaloutta mutta mainitsee porojen vetovälineinä useaan otteeseen vain pulkan ja »ahkian». Siinä poro saattoi vetää 30–40 (silloisen vanhan) peninkulman eli 150–200 kilometrin matkan kaupunkiin 12–14 leiviskää (102–119 kiloa) elintarvikkeita, jolloin noin 50 poroa oli peräkkäin (minkä täytyi tarkoittaa vähintään kahta erillistä pororaitoa). Vetoporolle ei voitu panna useampaa kuormaa kuin yksi tynnyri tervaa (125 litraa) tai sitä vastaava paino. Poroja varten **oli yritetty valmistaa myös muunlaista ajokalustoa** mutta onnistumatta, koska silloin ei voitu ajaa metsissä eikä rämeillä.[346] Odelman toimi silloisen Suur-Pudasjärven länsi- ja lounaisosassa eli Jongun-, Sotka-, Pudas- ja Hetejärvellä.[347]

Heinäraito Kuusamon itärajan selkosessa. — Valok. Uuno Peltoniemi 1936. — Vielä 1900-luvun alussa poron näki Kuusamossa vetojuhtana aivan yleisesti, erityisesti heinien kaukokuljetuksessa. Talvisotaan saakka Itä-Kuusamon rajakylissä poroilla vedätettiin selkosheinät paikoin jopa 30 kilometrin takaa. Kaukoniittyjen hylkääminen ja siirtyminen nurmiviljelyyn sekä Kuusamon itäosan pakkoluovutus Neuvostoliitolle johtivat siihen, että »poro sai länkesän jätteä» — viimeistään II maailmansodan jälkeen. Poronkelkka ja vetoporo olivat palvelleet selkosen talonpoikia asutushistorian alusta alkaen lähes 300 vuotta.

Sen sijaan äsken mainittu Paltamon-kuvaaja ERIC CASTRÉN, joka toimi myöhemmin Pudasjärven kirkkoherrana, kirjoitti 1776 miltei samoin sanoin kuin Kiannan kylästä, että myös Pudasjärvellä useat **ylempänä asujat** (»åtskillige överbyggare») käyttivät poroja kaupunki- ja kirkkomatkoihin sekä ajoivat niillä kotiin **heiniä.**[348]

Luetellun aineiston mukaan poronkelkan käyttöalue 1700-luvulla oli Suomen puolella Kuusamo, Kianta eli nykyisen Suomussalmen keski- ja pohjoisosa ja Pudasjärven itä- ja koillisosa eli nykyinen Taivalkoski ja Posion eteläosa sekä pohjoisessa Sompio.

Perunkirjojen kalustoluettelot 1700-luvun jälki- ja 1800-luvun alkupuolelta kertovat yhtäpitävästi samaa. Poron pulkkia ja ahkioita löytyy jäämistöistä koko eteläiseltä poronhoitoalueelta, mutta **poronkelkkoja** pulkkien ja ahkioiden ohella esiintyy vasta Pudasjärven yläosasta alkaen eli Kurjen kylästä, siis nykyisen Taivalkosken ja Posion alueelta. Poikkeuksena on Pudasjärven Kollajan kylä, josta löytyy kahdesta talosta poronkelkkakin (1801 ja 1808). Rovaniemen pitäjän porotalojen ja Tornionjokivarren pitäjien jäämistöissä on vain ahkioita ja pulkkia.[349] Todettakoon vielä sekin, että Tornion pesäluetteloiden mukaan vuosina 1679–1798 kaikkiaan 29 porvarilla oli poroja Lapissa. He omistivat myös kymmenit-

»Poro jäkälän vedossa.» Tässä kuljetetaan kesällä »poakkuun» nostettua jäkälää Puolangalla. — Valok. E. Mäkeläinen 1929. Kustannusosakeyhtiö Otavan kuva-arkisto. — Huomio kiintyy siihen, että tässä talonpoika on kehittänyt poron valjastustekniikkaa tavanomaista pidemmälle: poron jalkojen välitse kulkevan vetohihnan eli vuotturaipan sijasta poronkelkka on varustettu aisoilla ja valjaat luokilla. On noudatettu samaa tapaa kuin hevosen talvivaljastuksessa.

täin ahkioita, oli myös pulkkia, kesaita ja hihnoja, mutta **eivät kelkkoja.**[350] E. CAJANUKSEN mukaan 1816 Tornion porvarien porokalustoa olivat »Ahkia ja Pulkka».[351] Näin ollen perunkirjat vahvistavat CHYDENIUKSEN, LAGUKSEN, ODELMANin ja CASTRÉNin kuvauksia. LÖNNROT mainitsee 1838 poronkelkan Sallasta.[352] ROSBERG totesi 1911, että poronkelkkoja käytetään tavallisesti Kuolajärvellä ja yleensä Etelä-Lapissa, kun taas Pohjois-Lapissa ajetaan »lappalaisten keksimillä ahkioilla».[353] TIESMAAN (1933) mukaan myös Kittilän ja Rovaniemen välillä pororaidot vetivät kuormansa ahkioissa,[354] mutta hän (1965) painottaa erityisesti »itäisten raitotaipaleitten» suurehkoa kelkkaa.[355] Aineistot oikeuttavat päättelemään, että **talonpoikien painojalaksinen poronkelkka on kehitelty eteläisellä eli Pudasjärven – Taivalkosken – Suomussalmen – Kuusamon – Posion poronhoitoalueella.**

Siten **poronkelkka oli pohjoisen erätalonpojan etevä tekninen novaatio, uutuussovellus, jonka avulla hän kykeni hyödyntämään poroa vetojuhtana paljon laajemmin, tehokkaammin ja tarkoituksenmukaisemmin kuin mihin hän olisi pystynyt tyytymällä käyttämään vain jo keksittyjä pulkkaa ja ahkiota. Juuri poronkelkka – sen käyttökelpoisuus – oli yksi 'seesam', joka avasi samalla tien poronhoidon nopealle omaksumiselle, vakiintumiselle ja kasvulle**

Heinänajoa vetoporolla Rovaniemellä vuonna 1929. — Kustannusosakeyhtiö Otavan kuvaarkisto. — Poro on valjastettu vetämään aisoilla mutta ilman luokkia. Heinäkuorman kuljetukseen on sovellettu hevosreen heinähäkkiä, joka kuten kuormakin on tehty poron vetokykyä ajatellen pienemmäksi. Kuormanpanoltaan tämä poikkesi Kuusamon ja Puolangan kuvien näyttämästä varhaiskantaisesta menetelmästä eli siitä, että heinät saatiin pysymään kelkassa köyttämällä ilman häkkiä.

Kemin Lapin ja sen reunamien uudistalonpoikaisalueella sekä lisäsi poronhoidon ekspansiokykyä myös itään päin: Pohjois-Vienaan. – Edellä kuvattu »kiveräkeulainen» poronkelkka valtasi alaa 1800- ja 1900-luvun vaihteessa myös Suomen lappalaisten keskuudessa.[356]

Poronkelkan käytön ja valjastuksen kehittely saavutti talonpoikaisoloissa huippunsa silloin, kun kelkka varustettiin poron jalkojen välitse kulkevan vetohihnan eli vuotturaipan sijasta aisoilla ja valjaiden nahkainen kesas korvattiin puisilla längillä ja niihin lisättiin vielä luokki. Tämän lopputuloksen osoittaa kuva Puolangalta vuodelta 1929: vetoporolla ajettiin nyt kuten hevosella talvella.

1.3.6.2. Pororaito pitenee – poronkäytön teho lisääntyy

Poronhoidon oppinut ja poron hyötyeläimekseen omaksunut talonpoika tehosti poron vetoeläimenä käyttöä muutenkin kuin kehittämällä etevän poronkelkan. Myös pororaidon koko ansioajoissa kasvoi – talonpojan pororaito rahdinkuljetuksessa piteni lappalaiseen raitoon verrattuna.

Lappalaisten pororaidon koosta poimittakoon eri vuosisatojen runsaasta aineistosta seuraavat esimerkit.

Pororaito Lapista. Postikortti 1900-luvun alusta. — Museoviraston kuva-arkisto neg. 93213. — Matkueessa on kaksi raitoa ja kaksi raidonkuljettajaa. Poroja on 15. Ensimmäiselle porolle on valjastettu pulkka, jossa ajaja istuu. Muilla poroilla on täydet kuorma-ahkiot. Kyseessä on siis tavanomainen Pohjois-Lapin pitkän matkan raito.

Moskovan tsaarin »gramotassa» vuodelta **1517** on määräys, että Kuolanniemen lappalaisten oli verovoudille annettava tämän matkantekoon 15 poroa.[357]

Lapinvouti Olli Anundinpoika otti vuonna **1558** Enontekiön Rounalan lapinkylästä viisi vetoporoa sekä saattajan kuljettamaan tavaroitaan Norjaan.[358]

Norlannin ja Lapin käskynhaltijan Baltzar Bäckin johtamalle sotaretkelle Kuolansuuhun kevättalvella **1611** oli komennettu Luulajan Lapista kuormastoksi 400 poroa 30 lappalaisen ajamana.[359] Jokaista lappalaista raidonkuljettajaa kohti tuli siis 13–14 poroa.

Kemin käräjillä **1669** todettiin, että lappalaisilla oli vanhastaan ollut velvollisuus kyydittä yhdeksällä porolla kirkkoherraa.[360]

Kaarle XI määräsi **1695**, että tuomari ja lapinvouti eivät saaneet ottaa lappalaisilta kyytiä enempi kuin kuusi poroa kumpikin.[361]

Högströmin mukaan Ruotsin lapinmaissa oli **1747** pororaidon koko 8–12 poroa, joskus enempi, joskus vähempi, tilanteen mukaan.[362]

Tornion porvarit käyttivät Lapissa apulaisinaan ja raidonkuljettajinaan mm. Enontekiön ja Jukkasjärven lappalaisia **1700-luvun** puolimaissa ja **1800-luvun** alussa. Yhteen raitoon kuului 8–15 poroa, keskimäärin 10 poroa, jolloin jälkimmäiset 1–3 poroa olivat varalla ilman ahkioita.[363]

Lönnrotin matkatessa **1837** Kuolassa oli lappalaisten pororaidossa 10 poroa: ensimmäinen poro veti pulkkaa, jossa mies istui, ja sen jälkeen seurasi yhdeksän ahkiota vetävää poroa.[364] Myös T. I. Itkosen mukaan kolttien raidossa oli keskimäärin 10 poroa.[365]

Kuusamolainen pororaito alamaissa Oulussa. — Valok. Ina Liljeqvist & C:o v. 1889. Museoviraston kuva-arkisto 1546:11. — Oikeanpuolimmaisella raidon ensimmäisellä porolla on länkivaljaat selkävöineen, rahkeineen ja mahapuineen, muilla vain kesasvaljaat.

Jacob Fellman kertoo **1831** Karasjoen lappalaisten rahtimatkueesta. Siihen kuului kuusi miestä ja neljä naista. Jokaisella miehellä oli kahdeksan poroa ja jokaisella naisella kuusi poroa. Tavanomaiseen lappalaisten raitoon kuului 7–8 poroa ahkioineen ja yksi varaporo viimeisen ahkion perässä.[366]

Rosbergin mukaan **1911** oli Suomen Pohjois-Lapissa raidon koko 7–8 poroa.[367]

Inarin Menesjärvellä kertoi 1966 haastattelemani porolappalainen Matti Jomppanen, että vielä **1930-luvulla**, jolloin pororaidoilla kuljetettiin ahkioissa tavaraa Inarin ja Jäämeren rannikon välillä, oli yhtä miestä kohti raidossa 10–11 poroa. Tämän poromäärän yksi mies kykeni valvomaan ja hallitsemaan.

Merkille pantavaa on se, että **myös pohjoisella talonpoikaisporonhoitoalueella pororaidon koko oli 10–15 poroa ja tavarat kuljetettiin ahkioissa,** kuten Tiesmaa (1933) kertoo:

»Ounasjoella raito on ollut jokapäiväinen näky, kun Kittilästä Rovaniemelle ja päinvastoin rahtimiehet ovat kuljettaneet tavaroitaan.» Raidossa oli tavallisesti 10–15 poroa, joihin kuuluivat raidonkuljettajan ajokas, sitä seurannut juovatinporo sekä viimeisenä kulkenut pidätysporo. Kuormat kuljetettiin ahkioissa.[368]

Sen sijaan Suomen eteläisellä ja samojen leveysasteiden Pohjois-Vienan poronhoitoalueella oli pitkän matkan rahdinkuljetukseen pororaidon kooksi kehittynyt ja vakiintunut 22–25 poroa yhtä raitomiestä kohti.[369] (Ks. lukua 2.3.2.3.) Tämä oli **keskimäärin kymmenen poroa enempi raidonkuljettajaa kohti kuin lappalaisten ja Ounasjokivarren talonpoikien raidossa.**

Verrattakoon myös rahtikuormien painoja. Tornion Lapissa poron kuorma **ahkiota** kohden oli 10–12 leiviskää eli 85–102 kiloa.[370] Tämä teki yhtä 10 poron raitoa kohti siis 850–1 020 kiloa. Sen sijaan esimerkiksi Kuusamon pororaitomiesten kuorma yhtä **poronkelkkaa** kohden Oulusta Kuusamoon jauho- ja suolarahtia kuljetettaessa oli noin 150–200 kiloa eli raitoa kohti noin 3 000–4 200 kiloa, kun raidossa oli 21 kuormaa vetänyttä poroa.[371] KIANNON (1913) mukaan Kajaanin ja Suomussalmen välillä raitoporon kelkkaan pantiin kolme 72 kilon jauhosäkkiä eli 216 kiloa poroa kohti.[372] Samat painot ja määrät olivat myös Pohjois-Vienan poromiesten raitokelkoissa ja raidoissa. (Ks. lukua 2.3.2.3.) Vertailu lappalaisten raitoon osoittaa, että eteläisen poronhoitoalueen ja Pohjois-Vienan pororaidon kuljetusvolyymi oli 3–4-kertainen miestä kohden. Tosin lappalaisten kuormaraito kulki nopeammin. STECKZÉNin (1964) mukaan lappalaisen kuormaraidon nopeus oli 8–12 vanhaa peninkulmaa eli 40–60 kilometriä päivässä,[373] kun taas Kuusamon ja Pohjois-Vienan talonpoikien rahtiraito kuormattuna kulki 12–20 kilometriä päivässä.[374] (Ks. lukua 2.3.2.3.)

Joka tapauksessa **poronkelkan keksiminen ja pororaidon koon kasvattaminen merkitsivät huomattavaa ja laajakantoista parannusta kauppatavaroiden ammattimaisessa kuljetuksessa pitkillä raitomatkoilla. Molemmat novaatiot lisäsivät huomattavasti poronhoidon kannattavuutta Suomen eteläisellä porotalousalueella ja Pohjois-Vienassa.**

1.3.6.3. »Poropelto» – talonpojan ratkaisu porojen kokoamisessa

Vähäporoiset itäiset metsälappalaiset, koltat ja inarinlappalaiset, kokosivat ja erottivat eli »ratkoivat» kesällä vapaina palkineet porot syyspuoleen ja alkutalvesta **ilman veto- eli poroaitaa.**[375]

T. I. ITKONEN kuvaa entisten inarinlappalaisten menetelmää seuraavasti: Naapurukset, joiden porot palkivat suunnilleen samoilla seuduilla, tekivät syksyllä poronhakuaikana »liiton» *(litto)* eli sopivat kokoontumisajan ja -paikan. Sitä ennen he kulkivat aiemmin kiinni otettuine takkahärkineen ja heittelivät suopungilla kiinni tapaamiaan poroja. Ne kollostettiin hihnoilla peräkkäin ja kokoonnuttiin liittopaikkaan, jossa piti olla hyvä jäkälä. Kun kaikki olivat paikalla, porot erotettiin eli »ratkottiin» kukin oikealle omistajalleen ja vietiin omaan hoitoonsa. Etsomiehet sopivat taas uudesta kohtaamisesta, liitosta, noin parin viikon kuluttua ja toimivat samoin kuin äsken.[376]

L. L. KAPITSAN mukaan myös Vienanmeren länsirannan vähäporoiset venäläiset pomorit, mikäli päästivät porojaan kesäksi vapauteen, hakivat ne syksyllä palinmailta, ottivat ne kiinni suopungilla ja kuljettivat ne kotiin. Erityistä porojen kokuuaitaa ei poronhaussa ollut.[377]

Yllä kuvattuun tapaan myös SAMUEL CHYDENIUS kertoo 1747 Kemin Lapin metsälappalaisten ja **uudisasukkaiden** poronhausta. Heti talven tultua miltei joka mies rientää etsimään porojaan. Kun he niitä löytävät, he heittävät pitkän nuoran poron sarviin, ja näin ne otetaan kiinni yksi toisensa perään (»och blifwa de så fast tagne den ena efter den andra»). Poroaidasta kirjoittaja ei puhu mitään.[378]

Suomalaisten talonpoikien poronhoidon kuvauksissa 1750-luvulta alkaen mainitaan kuitenkin säännönmukaisesti, että porot koottiin syksyllä poronhakuaikana erityisiin aitauksiin, joista ruotsinkielisissä teksteissä käytetään kuutta eri sanaa: **giärdesgård, gård, stängsel, hage, gärde, inhägnad**.[379] Sanat tarkoittavat aitausta, aitaa, hakaa, tarhaa. Suomenkielisenä vastineena CASTRÉN 1754 ja 1776 mainitsee Kiannalta termit »**poronpelto**» ja »**Poron Pelto**».[380]

Porojen kokuuaidan, veto- eli poroaidan, nimityksenä *poropelto* oli yleinen vanhojen poromiesten sanastossa Pudasjärvellä ja Kuusamossa vielä 1950-ja 1960-luvulla, jolloin keräsin poronhoitoaineistoa.[381] »Poropelto» esiintyy myös esimerkiksi Kuusamon kirjallisissa poronhoito-ohjesäännöissä 1821 ja 1869.[382] Sanan mainitsevat Kainuusta yleisenä myös MUSTONEN 1885 ja KIANTO 1913.[383]

Kiintoisaa on se, että Pudasjärven poronhoitosopimuksessa 17. joulukuuta 1769 kielletään sakon uhalla porojen kuljetus ilman yhteistä lupaa poroerotusta ja vasojen merkintää varten »**tavalliselle pellolle**» (»uti den vanliga åkern»). Sopimuksessa mainitaan myös termi »Renåker» eli poropelto porojen erottelupaikkana.[384] Vielä mielenkiintoisempaa on se, että eteläisen talonpoikaisporonhoitoalueen – Kuusamon, Taivalkosken ja Pudasjärven – eräiden talojen **tavallisten peltojen nimien joukossa** esiintyy 1700-luvulta alkaen porotaloudesta kertovia erisnimiä kuten juuri **Poropelto** sekä **Vasanpelto** ja **Kahapelto**.

Kuusamon käräjäpöytäkirjassa 12. 3. 1767 § 4 Purnuvaaran Saunajärven tilan peltojen luettelossa on »Påråpelto 3/8 Tunna».[385]

Vuoden 1766 maanmittaustoimituksen mukaan Pudasjärven kirkonkylän Antti Kerälällä oli mm. »Wasanpelto», 14 3/4 kapanalaa.[386]

Pudasjärven Kurjen kylässä 21. 9. 1791 toimitetun Säkkilän kruununtilan 11:19 tilusten jaossa peltojen joukossa oli »Påropeldo».[387] Perunkirjojen mukaan tilalla oli 1786 50 poroa.[388]

Taivalkosken Jokijärven Räisänen-Juusolan tilalla oli 1875 »Poropelto» (0.09 tunneland) ja »Kahapelto» (0.06 tunneland), samoin Keskisimosen tilalla oli »Poropelto» (0.85 tunneland).[389] Taivalkosken nykyisessä kirkonkylässä oli vuosien 1880–1881 isojakoasiakirjojen mukaan kolme »Poropeltoa»: seurakunnan »kirkonmaalla», Sakarin tilalla ja Jakkilan tilalla.[390]

Edellä mainitun Pudasjärven vuoden 1769 poronhoitosopimuksen mukaan poroja voitiin kuljettaa poroerotusta varten myös tavalliselle pellolle, jonka täytyi olla aidattu, aidan ympäröimä. Keräämäni haastatteluaineiston mukaan esimerkiksi Kuusamossa oli vielä 1900-luvun ensipuoliskolla tapauksia, joissa poroerotusaita, vetoaita eli poropelto, oli rakennettu jonkin porotalon peltojen ympärysaidan tai taloon johtaneen karjankujan yhtey-

teen. Ympärysaita tai kuja oli jo valmiiksi tehty karjataloutta ja peltoviljelyä varten, joten oli käytännöllistä saada poroerotusaita vähällä vaivalla, kun tarvitsi rakentaa vain toinen kaha tai jatkaa karjankujaa ja leventää osaa siitä emäaidaksi.

Kuusamon Kallioluoman paliskunnan Mattilan poroaita oli 1900-luvun alkukymmeninä Mattilan vauraan yksinäisen erämaatalon lähellä Kotiahossa ja oli talon ympärysaitaan eli *rinta-aitaan* yhdistetty: tämä viljelysaita oli toisena kahana, »ja toinen kaha oli tehty poroin tähen». Erikseen tehtiin emäaita: se koostui kahdesta peräaidasta, joiden kyljessä oli erotuskarsinoita. Tämä poroaita oli ikivanha, »maalimanaikanen», käytössä talvisotaan asti. Kun talo itse piti kunnossa ympärysaidan, jäi poromiesten huoleksi vain muun osan korjailu.[391]

Kallioluoman paliskunnan Hiltusen hyvin vanha poroaita oli Päätalon lähellä ja myös rakennettu siten, että Päätalon rinta-aidan kylkeen oli tehty emäaita ja peräaita; viljelysaita oli valmiina toiseksi kahaksi, ja toisen kahan olivat tehneet poromiehet. Aitaan vedettiin syksyllä lähistöllä palkinut härkäjoukko eli raitoporot. Se oli käytössä noin vuoteen 1914, jolloin Päätalo jakautui kahtia ja poroaidan **emäaidan kohta tuli pelloksi**, siis viljelykseen.[392]

Vielä vanhempi versio tästä poroaidasta oli se, että Hiltusen talon karjankujaa oli isonnettu emäaitaa varten ja kuja-aidat olivat kahoina. Emäaidan takana oli vielä peräaita. Tätä aitaa käytettiin raitoaikana vetoporojen kokoamiseen.[393]

Kallioluoman paliskunnan Jämpsän aidan emäaita tehtiin 1928 Jämpsän talojen ympärysaidan kylkeen; toinen kaha rakennettiin erikseen.[394]

Kuusamon Enojärven paliskunnassa oli 1900-luvun ensipuoliskolla eri aikoina neljä sellaista poroaitaa, joiden teossa oli käytetty hyväksi jo valmiita muita aitoja. Kärpänkylän Sipolassa oli 1900-luvun alussa raitohärkien erotusta varten tehty erotusaita talon ympärysaidan kylkeen.[395] Maivalaisen poroaita oli samannimisen talon kuja-aidan kupeessa ja Nevalaisen aita talon sarka-aituuksen kyljessä.[396] Kosken aita tehtiin 1930 siten, että talon karjankujaan rakennettiin emäaita ja yksi karsina ja viljelysten aidat olivat kahoina, joita erikseen jatkettiin noin 60 metriä.[397]

Myös Oivangin paliskunnan Oivangin vanha erotusaita oli samannimisen talon rinta-aidan yhteydessä. Siinä oli 2-osainen emäaita.[398]

Kuusamossa oli raitoajojen aikakaudella tapana vetää raitoporoja sopivassa tilanteessa talojen karjankujaan. Näin tapahtui esimerkiksi Oivangin paliskunnassa, jossa niitä vedettiin Muosalmen talon kujaan. Enojärven paliskunnassa Maivalaisen kujaa käytettiin samaan tarkoitukseen. Kujansuut olivat tällöin normaalia leveämmät.[399]

Myös Hyrynsalmen Hallan paliskunnassa oli kauppias-poronomistaja J. A. Heikkisen eli »Hallan ukon» aikana 1900-luvun alussa vedetty porot veräjästä talon viljelysaitaukseen, johon oli rakennettu poroille erikseen kiinniottoaitaus.[400] Vielä 1976 Hallan talolla oli *Poropelto*-niminen pelto.[401]

Vuodelta 1754 kerrotaan Sodankylästä, että osa uudisasukkaista, kuten Kelujärven lapinsyntyinen Matti Raasakka, oli rakentanut peltonsa aidan ympärille poroaidan (»Ren-giärdesgård»).[402]

Paulaharju (1922) kertoo Lapin-muistelmissaan Kittilän Alakylän Tuomas-äijän suuresta porotalosta, että »kylän koko vainio täyttyi, kun valtava karja siihen ajettiin».[403]

GROTENFELT (1920) on kuvannut Sodankylän Purnumukasta uudistalon poroaidan, joka oli rakennettu tilusten ympäri suojaksi poroilta, mutta joka oli samalla osittain myös porojen erotusaitana.[404]

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen (KKTK) nimiarkiston kokoelmissa **Poropelto** yksin tai yhdysosana esiintyy porotalouteen ja porojen kokuuseen ja erotukseen selvästi liittyvänä tai tavallisen pellon erisnimenä erityisesti eteläisellä poronhoitoalueella seuraavasti:

Suomusalmi (2 nimeä), Hyrynsalmi (2), Puolanka (1), Kuusamo (3), Posio (2), Taivalkoski (7), Pudasjärvi (8), Ylikiiminki (3), Ii (3), Yli-Ii (2), Ranua (4), Simo (4), Kemin pitäjä (1), Rovaniemi (2), Kemijärvi (2), Savukoski (1)

Viljelyspellon erisnimenä Poropellosta on seuraavia tietoja:

Suomussalmi, Piispajärvi, Hemmilän pelto, jossa ollut ennen vanhaan poroaita

Hyrynsalmi, Halla, Hallan talon pelto

Puolanka, Suolijärvi, Kotikummun talon pelto

Kuusamo, Poussu, Siikaluoman talon pelto, jonka reunassa ollut poroaita

Taivalkoski, Metsäkylä, Partasen talon pelto, entinen poronerotusaitaus
Jokijärvi, entinen Sorosen pelto

Pudasjärvi, Puhos, Vainion talon vanha pelto
Vaarakylä, Vainion pelto

Ii, Pohjois-Ii, Kukkolan pelto, jossa arvellaan olleen poroaitaus
Olhava, Takaluoman talon pelto, jolla ollut poroaita
Olhava, Jaakkolan talon pelto, jolla ollut poroaita

Yli-Ii, Pahkala, Männikön talo, erikoisen mallinen pelto, osa isommasta peltoalueesta, lähellä peltoa ollut ennen poroaita

Ranua, Ranuankylä, Ellala, aidattu peltoalue, aitauksessa pidettiin poroja

Simo, Alaniemi, Alakärpän Poropellonjakso, peltojakso, paikalla ollut aikaisemmin poroaita

Rovaniemi, Korkalo, Maununiemi, talon takana oleva pelto, laidunmaa, jossa on ollut poroaita

Kemijärvi, kauppala, Ala-Tohmolan pieni pelto, jossa on poroja käytetty ennen vanhaan
Soppela, Takalan talon pelto, »ollut poroja laitumella»

Savukoski, Martti, Poropellot ovat kaksi peltoa kylän keskellä: vanhaan aikaan »poroaitaan tehty pellot»

Toinen Poropelto-vyöhyke paikannimistössä on poronhoitoalueen eteläpuolella, missä Poro-sanalla on merkitys 'pöly, hieno tuhka' eli maaperän »poroisuus».[405]

Vähäporoisilla Kemin Lapin metsälappalaisilla ei ollut poronhaussa ja erotuksessa apuna veto- eli erotus- eli poroaitoja, vaan he heittelivät tapaamansa porot suopungilla kiinni ja erottivat ne sitten sovitussa liittopaikassa oikeille omistajilleen.

Miten menetteli talonpoika omaksuttuaan poronhoidon? Alkuun hän saattoi toimia metsälappalaisten tavoin. Siihen viittaa myös CHYDENIUKSEN vuonna 1747 laatima Kemin Lapin lappalaisten ja uudisasukkaiden poronhaun kuvaus, jossa poroaitaa ei mainita. **Vähäporoisella kaudella** kaikki porot oli opetettu hihnoihin, ajoihin ja talumaan miehen perässä. Opettamattomia olivat vain keväiset vasat, jotka puolestaan seurasivat emiään. Opetetut kesyt porot saatiin syksyllä metsässä kiinni suopungilla missä vain, ja ne voitiin ilman poroerotusaitaakin erottaa sovitussa **liittopaikassa**, kuten tekivät metsälappalaisetkin. Tällaisesta menettelystä on esimerkki myös Pohjois-Vienasta. Uhtuan Röhön Mikinniemen ja Kiestingin Kiisjoen kolmen porotalon poroja oli alkanut palkia Kunnivojärven kankailla. Kun tänne ei ollut ehditty rakentaa poroaitaa porojen kokuuta ja erottelua varten, noiden talojen poromiehet menettelivät poikkeuksellisesti siten, että ottivat poroja kiinni suopungilla, hihnoittivat osan odotusajaksi puihin, merkitsivät vasat ja lähtivät kukin poroineen kotitienoilleen. (Ks. liitettä 1.) Mutta edellä olevasta on käynyt ilmi, että **talonpoika saattoi jo heti alkuun hyödyntää porojen kokuussa ja erotuksessa myös oman peruselinkeinonsa vuoksi rakennettuja peltoaitauksia ja karjankujia joko sellaisinaan tai vähin lisäyksin.** Kun ajatellaan uudistalonpoikaa omaksumassa poronhoitoa 1600- ja 1700-luvulla, jolloin porokarjat aluksi olivat vielä pieniä, sopii kuvaan mitä luontevimmin se, että juuri tässä vaiheessa käytettiin tehokkaasti hyväksi olemassa olleet peltoja ympäröineet valmiit aitarakennelmat.

Hyvä esimerkki on Pohjois-Vienan Pistojärven Vuosmon eli Sulkuveräjän aita. Se oli rakennettu **vähäporoisena aikana** Vuosmonniemen talojen selkä- ja ympärysaidan kylkeen; tämä toimi toisena eli pitempänä kahana, ja vain toinen kaha tehtiin erikseen. Emäaita oli aivan sulkuveräjän korvassa. Vähäporoisuuden vuoksi ei tarvittu edes karsinoita. (Ks. kaaviopiirrosta sivulla 130 ja liitettä 3.)

Poropelto-termillä ja sillä seikalla, että tavallista peltoa (»vanliga åkern») käytettiin hyväksi porotaloudessa, on selvästikin yhteyttä keskenään. Poroaitoja jouduttiin rakentamaan myös muualle kuin talojen lähelle, mutta eteläisellä poronhoitoalueella käyttöön tullut poropelto-nimitys seurasi mukana. Pudasjärvellä poromieskielessä käytettiin poropellon rinnakkaisnimenä myös pelkkää **pelto**-sanaa.[406]

Esimerkiksi Pudasjärven paliskunnan huomattavan poronomistajan, kauppias Aukusti Hiltulan tilikirjassa vuosilta 1888–1894 on poroaidat ilmaistu seuraavasti: »Korentokankaan pellossa», »Törrön pellossa», »Haanelan pellossa», »Walkeaisen pellossa».[407]

Pudasjärven paliskunnan vanha poromies KALLE NIVA selitti poropeltonimityksen johtuvan hyvästä aidasta. Arvelun perusteluksi sopisi ehkä se, että vanhaan aikaan aidattiin hyvin vain viljelykset, pellot, ja toinen hyvin rakennettu oli poroaita, mistä se sai – erotukseksi aidatusta tavallisesta pellosta – nimen poropelto. Luontevampi selitys on kuitenkin se, että se pelto, jonka aidan sisäpuolelle poroja säännöllisesti syksyisin koottiin käsittelyä varten, sai erisnimen Poropelto. – Poroerotusaitojen teko talo-

Kuusamon Kallioluoman paliskunnan Isonkankaan poroaidan emäaita eli poropelto on karulla hiekkakankaalla, mutta porot ovat erotusaikoina lannoittaneet aidan sisäpuolella maapohjan niin, että se on kasvattanut vankan heinikon. — Valok. J. Juhani Kortesalmi 11.7.1964.

jen viljelysaitojen sisälle ja kupeille tuotti myös sen hyödyn, että erotusaikana aitauksessa ollessaan **porot lannoittivat maapohjaa**, jota saattoi käyttää myös viljelykseen. Senkin vuoksi tällaisen paikan erisnimenä Poropelto oli mitä luontevin. Kittilän Kaukosessa muisteltiin PAULAHARJULLE v. 1920, että »porokaarteeseen», jossa poroja lypsettiin, kylvettiin keväällä naurista. Todettakoon vielä, että eri puolilla Suomea kuten muuallakin Euroopassa pidettiin entisaikaan karjaa ja lampaita peltoaitauksissa lannoituksen vuoksi.[408]

Kun porokarjat kasvoivat, oli porojen kokuu- ja erotusaitoja rakennettava kauemmaksikin kuin vain talojen lähelle ja peltoaitausten yhteyteen. Jo 1700-luvulla oli talollisporonomistajilla yhteisiä poroaitoja, joihin porot koottiin erotettaviksi.

Esimerkiksi Sodankylän käräjillä 3. 3. 1767 sopivat ne pitäjäläiset, joiden porot palkivat Orajärven ympäristössä, yhteisestä poronhausta ja poroerotusaidan rakentamisesta Palomaahan.[409] Myös Kuusamon käräjillä 15. 3. 1780 pitäjänmiehet päättivät, että poronhakuajan tultua jokaisen oli sanan saatuaan saavuttava yhteisesti kokoamaan poroja poroaitoihin.[410] Vastaavanlainen sopimushan oli tehty Pudasjärvelläkin 1769.[411]

1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa poroaidat niin Suomen eteläisellä poronhoitoalueella kuin myös Pohjois-Vienassa rakennettiin edelleenkin, jos mahdollista, talojen tuntumaan. Tällöin miesten majapaikka oli lähellä. Vielä keskeisempi poroaitapaikan valintaperuste oli se, missä pääosa poroista syyshakuaikana palki, jolloin aitapaikan lähellä piti olla myös jäkälikköä porojen hihnassa syöttöä varten. (Ks. myös lukua 2.2.3.5.)

Joka tapauksessa talonpoikaisporonhoidon synnyn ajankohtana talojen valmiiden aitarakennelmien yhteyteen pystytetyt poropellot olivat merkittävä kehitysvaihe porojen kokuussa, ja *poropelto*-termi eli sitkeästi poromiesten kielessä ainakin kolmattasataa vuotta.

2. PORONHOITO POHJOIS-VIENASSA

2.1. Vienan Karjalan poronhoidon alue, luonne ja merkitys 1800- ja 1900-luvun vaihteessa

Suomalaisissa kansatieteellisissä teoksissa ja matkakuvauksissa Vienan Karjalan karja- ja porotaloudesta on seuraavanlaisia yleisluonteisia mainintoja:

J. W. JUVELIUS toteaa matkaltaan 1886, että pohjoisemmissa osissa Karjalaa (etupäässä Pääjärven tienoilla) pidetään poroja. »Niinpä muun muassa Kiimasjärven kyläläisillä kerrotaan olevan 200 poroa, eräällä Kananaisten talolla 500. Näitä käytetään talvella rahdinvetoon; kesät ne ovat hajalla metsissä.»[412]

»Vienan Karjalan taloissa on keskimäärin kaksi kolme elukkaa. Tuntuvan poikkeuksen tekevät sentään pohjoisen Vienan Karjalan talot, joissa lehmäin lisänä pidetään poroja. Poronhoito näet on myös eräs elinkeino Vienassa, eikä suinkaan yhtä mitätön kuin muu karjanhoito.»[413]

I. K. INHA kertoo matkaltaan 1894: »Karjat ovat laitumien kehnouden ja petoeläinten vuoksi niin vähäiset, ettei karjasta saada muuta kuin niukasti omat tarpeet. Pienen kylän karja on tuskin suurempi kuin meidän puolella tavallisen talon. Voita tuskin vietäneen ensinkään ulos, ja se onkin enimmäkseen huonoa laadultaan. Pohjoisessa, Tuoppajärven pohjoispuolella ja Suomen rajalla etelämmässäkin, pidetään poroja, ja poronhoito on, missä se menestyy, arvokas apuelinkeino. Mutta niin suureen voimaan ei tämä elinkeino ole Vienan Karjalassa päässyt kuin Kuusamossa Suomen puolella.»[414]

»Poronhoitoa harjoitetaan sivuelinkeinona Kuolanniemeen rajoittuvassa osassa Karjalaa, m.m. Pääjärven tienoilla. Taloa kohti pidetään poroja muutamia kymmeniä kappaleita, mutta suurimmalla omistajalla (Kananaisten talolla) tiedetään aikoinaan olleen 500 poroa. Talvisin vedätetään ajokkailla rahtia, mutta toukokuun alussa lasketaan porot irralleen metsään, josta ne jälleen kootaan syys- ja lokakuulla, samaan tapaan kuin meilläkin Peräpohjolassa.»[415]

»Kun on puhe Vienan kotieläimistä, ei sovi unohtaa poroja, vaikkei niitä kaikissa kylissä pidettykään, ei Akonlahden kylissä eikä esim. Vuokkiniemessä. Pororaitoja kyllä kulki Kemistä Vuokkiniemeen ja siitä eteenpäinkin kun talvella jauhokuormia tuotiin. – Pohjoisen puolessa Kiestingissä, Pistojärvellä, Oulangassa, Röhössä ja Ohdassa poroja oli runsaasti.»[416]

»Oliko sielä Lonkassa [Vuokkiniemeä] hukkie?» ---»... Sielä kun ei ollum poroja, nin ei ollun ni hukkie. Kiimaisvoarassa kun oli poroja ta oli yhtenä talvena semmoni hukka [jot]ta, iham monin kymmenin koatu yhellä järvellä...»[417]

»Pistojärvi oli Vienan puolella eteläisin seutu, missä poroja pidettiin.»[418]

»Pistojärven l. Piston kunta ... eteläisin seutu Vienan Karjalassa, missä poronhoitoa harjoitetaan.»[419]

J. LUKKARINEN kirjoittaa 1918: »Poronhoitoa harjoitetaan kaikissa kylissä Uhtualta pohjoiseen päin. Itsessään Uhtualla ei tapaa enää noita ruunupäitä, vaikka kyllä olisi erinomaisia jäkäläkankaita niiden laitumiksi.»[420]

HOMÉNin mukaan poroja Kemin kihlakunnassa oli v. 1905 seuraavasti: Kemin kaupunki 78, Suman kauppala 4, Kannanlahti 675, Kouta 351, Kieretti 680, Oulanka 1 984, Kiestinki 3 567, Vitsataipale 400, Pistojärvi 3 020, Uhtua 18, Ponkama 174, Jyskyjärvi 20, Suiku 32, yhteensä 11 003 kpl.[421]

»Karjan lukumäärää koskevat tiedot ovat tosin ristiriitaisia, mutta varmana voidaan pitää, että erikoisesti aivan viime vuosina karjakanta on suuresti vähentynyt. V. 1932 oli maassa suunnilleen 42.700 hevosta, 64.000 lehmää, 3.000 sikaa ja 70.000 lammasta sekä 3.500 poroa.»[422]

Näiden lähteiden perusteella Pohjois-Vienan varsinaisia poronhoitopitäjiä olivat **Pistojärvi, Kiestinki** ja **Oulanka**. Poronhoito siellä, missä sitä harjoitettiin, saattoi olla arvokas **sivuelinkeino**, jopa voittaa karjanhoidon. Talvisin poroilla vedätettiin myös **rahtia** satojenkin kilometrien matkoja. **Poronhoitotavat** olivat pääpiirteittäin samat kuin Peräpohjan suomalaisilla.

Poronhoitoa ei kylläkään harjoitettu »kaikissa kylissä Uhtualta pohjoiseen päin», niin kuin LUKKARINEN väittää, vaan tälläkin alueella oli porottomia kyliä siellä täällä.

Varhaisin saamani tilastotieto Vienan Kemin kihlakunnan poroista on vuodelta 1839, jolloin poroluvuksi ilmoitettiin 451. Vuonna 1865 Oulangassa oli 757 poroa, Kiestingissä 419, Pistojärvellä 201, Vitsataipaleessa 325 ja Uhtualla 34 eli yhteensä 1 736. Myös Ponkaman karjalaisalueella oli porotaloutta; esimerkiksi vuonna 1875 Ponkamassa oli poroja 139.[423]

Arkangelin kuvernööri ALEXANDER ENGELHARDT teki tutustumismatkan lääniinsä 1890-luvulla. Kuvauksessaan (1899) hän ei mainitse Vienan Karjalasta poronhoitoa lainkaan muiden elinkeinojen joukossa.[424] Hänen julkaisemansa teoksen tilasto-osassa kuitenkin mainitaan Kemin alueelta poroja seuraavasti:

Vuosi	Poroja
1893	10 776
1894	12 465
1895	11 317
1896	5 964
1897	7 106[425]

Arkangelin kuvernementin tilastoaineistosta olen poiminut seuraavan: Poroluvut Kemin ujestissa eli kihlakunnassa:

Vuosi	Poroja
1870	17 656
1898	12 706
1899	11 484
1900	10 686
1904	10 921
1907	11 509
1910	9 416[426]

Seuraavassa luettelen otoksia Pohjois-Vienan varsinaisen poronhoitoalueen eri volostien eli kuntien ja lievealueiden (Uhtuan ja Vuokkiniemen) poroluvuista muutamilta vuosilta aikajaksolta 1875–1915:

	1875	1885	1896	1899	1914
Oulanka	2 921	2 472	4 000	3 040	2 950
Kiestinki	855	1 250	2 980	3 272	2 225
Pistojärvi	954	471	2 618	2 800	3 058
Vitsataipale	330	278	379	550	507
Ponkama	139	62	229	170	186
Uhtua	5		6	15	87
Yhteensä	5 203	4 533	10 212	9 847	9 013

Vuokkiniemen poroista ainoat tiedot ovat

1891	1892	1901	1913
1	1	4	20[427]

Kiisjokelainen »Poromies Riiko» kirjoittaa 1925, että noin 1880 ilmestyi susia, jotka hävittivät »paljon poroja kaikkialla Karjalassa». Hän jatkaa, että vuoden 1900 tienoissa »oli Karjalan porokanta suurimmillaan». Vuonna 1908 tuli taas susia Lapista ja ne tekivät suurta vahinkoa.

»Itäpuolella Tuoppajärveä hävittivät ne porot melkein sukupuuttoon, ja poroja ahdistaneilla ihmisillä oli myös hyvä tilaisuus tehdä suden työtä, mikä kaikki lankesikin suden tilille. Tietääkseni ei nyt ole siellä enää mualla suurempaa määrää poroja kuin Kuarnisjärven kylässä ja jossakin merenrantakylässä jokunen kappale. Länsipuolelle Tuoppajärveä sudet saapuivat sitten vasta myöhemmin ja ennättivät tehdä vähemmän tuhoa, sillä ne saatiin hävitetyiksi, joten porokanta säilyi siellä paremmin ja ihmiset myös olivat hyväsydämisempiä. Sitten tuli toinen painajainen: maailmansota alkoi, miehet vietiin kaikki rintamalle ja porot jäivät taas hoidottomiksi. Sen hyvän päälle tuli kommunismi, joka ei säästänyt enemmän poroja kuin ihmistäkään...»[428]

Neuvostoliittolainen tutkija L. L. KAPITSA keräsi Pohjois-Vienasta poronhoitoaineistoa 1921.[429] Hän toteaa, että poronhoitoa esiintyy Karjalassa **Oulangassa, Kiestingissä, Pistojärvellä, Vitsataipaleessa** ja **Uhtualla**, ja esittää Arkangelin kuvernementin tilastokomitean tiedot poroluvuista:

	v. 1865	v. 1907
Oulanka	–	2 783
Kiestinki	419	3 000
Pistojärvi	201	3 090
Vitsataipale	325	416
Uhtua	34	30
Yhteensä	979	9 319[430]

Poroluvut vastaavat suurin piirtein HOMÉNin edellä esittämiä[431], paitsi että luettelo ei sisällä kaikkia tämän mainitsemia paikkakuntia. Seuraavaksi KAPITSA luettelee kyläkohtaisia porolukuja, jotka hän kesällä 1921

POHJOIS-VIENA LÄHIALUEINEEN

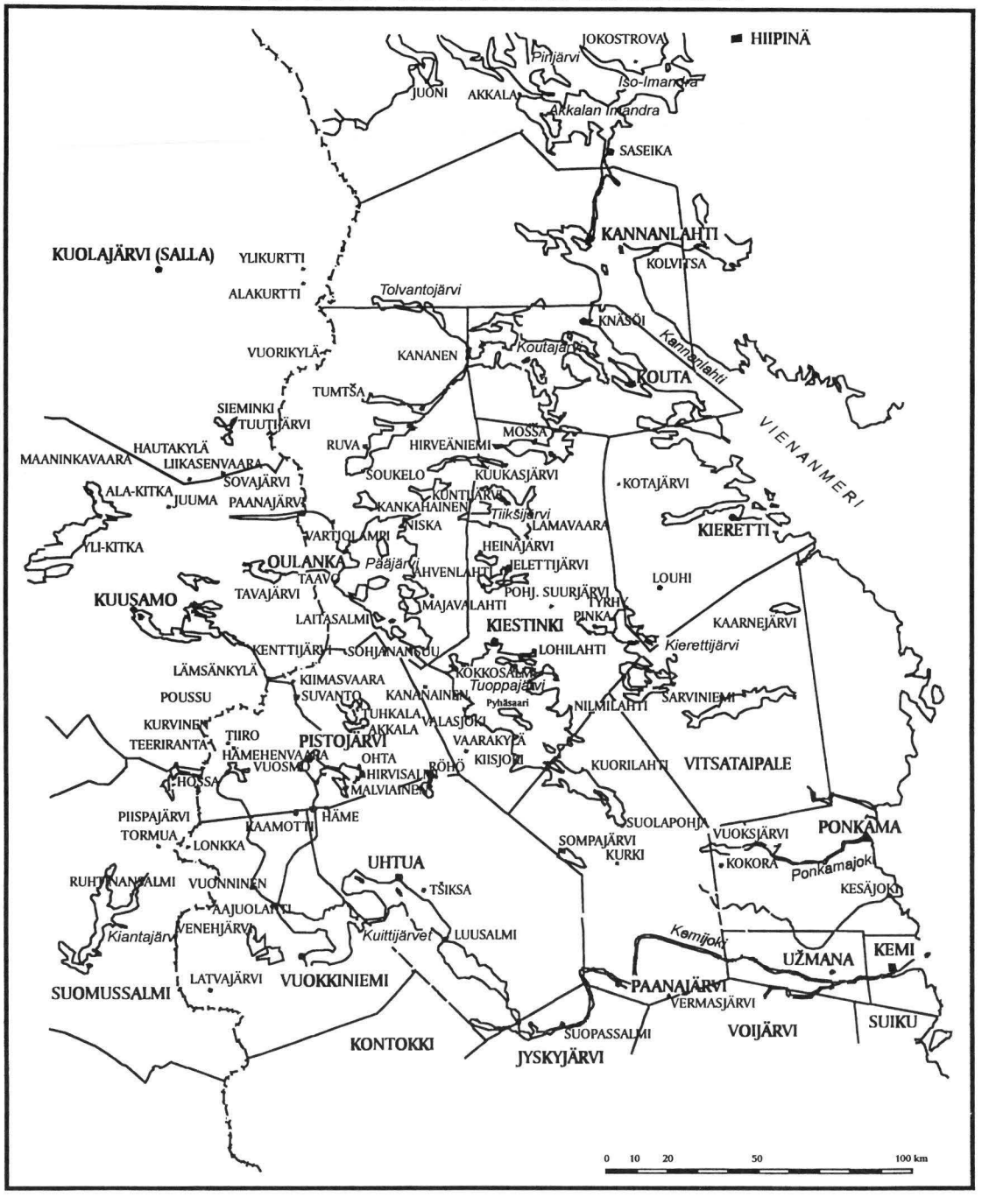

Pohjois-Vienan ja sen likeisimpien Pohjois-Suomen pitäjien rajat, tärkeimmät vesistöt ja keskeisin paikannimistö. Pohjois-Vienalla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa Kuittijärvien tasalta pohjoiseen Koutajärven korkeudelle ulottuvaa vienankarjalaisen väestön asuma-aluetta, joka lännessä rajautuu Suomeen ja idässä Vienanmeren venäläistyneeseen länsirannikkoon. Kartakkeen pohjana on vuonna 1921 julkaistun Karjalan oikeus -teoksen karttaliite sekä Akateemisen Karjala-Seuran vuonna 1941 julkaisema kartta.

oli kerännyt 19 kylästä lähteinään viralliset tilastot ja paikkakuntalaisten haastattelut (taulukointi Kapitsan mukaan):

Kylien nimet	Taloluku	Porotalojen luku	%	Kylän porojen kokonais-määrä	Porotalojen keski-määräinen poroluku
Kiestingin piiri v. 1921					
1. Kokkosalmi	30	2	6,6	70	35
2. Pontšelensuu	6	2	33	40	20
3. Kananainen (Tunjärvi)	20	4	20	100	25
4. Käpäli	15	5	33	20	4
5. Miikkulan- eli Majavalahti	15	5	33	80	16
6. Jelettijärvi	40	1	2,5	30	30
7. Ahvenlahti	22	4	18	140	35
8. Šaapkajärvi	16	1	6	40	40
9. Tiikšijärvi	20	6	20	200	34
10. Heinäjärvi (Senozero)	44	3	7	58	19
11. Kiestinki	56	ei	0	–	–
12. Pinkosalmi	17	ei	0	–	–
13. Suurijärvi	12	ei	0	–	–
Yhteensä	333	33	9,9	778	23,8
Pistojärven piiri v. 1921					
1. Korpijärvi	4	2	50	60	30
2. Tuhkala eli Saivojärvi	16	7	44	100	14
3. Akkala	9	5	55	100	20
4. Katoslampi	19	2	11	20	10
Yhteensä	48	16	33,3	280	17,5
Kieretin piirin karjalaiset kylät					
1. Uusikylä (Novaja)	13	ei	–	–	–
2. Tyrhy (Parjefejevo)	10	ei	–	–	–

Oulangasta Kapitsalla ei ole minkäänlaisia kyläkohtaisia porolukuja, paitsi että Oulangan *Majavalahden* eli *Miikkulanlahden* (ven. *Nikolskoje)* hän on sijoittanut Kiestingin volostiin.[432] – Kapitsan tiedot osoittavat Pohjois-Vienan poronhoidon romahduksen: vuoden 1914 poroluku 9 013 oli vuoteen 1921 tultaessa pudonnut 1 058:aan. Porotalojakin oli enää vain 49.

Roza F. Tarojeva (1965) toteaa, että tavallisen kotieläinhoidon ohella Pohjois-Vienassa hoidettiin 1800-luvulla myös poroja. Niistä koulutettiin hänen mukaansa vetoeläimiä »eikä tämänkaltainen poron kasvatus vastannut porotaloutta». Kuitenkin hän jatkaa, että **poronhoito sen varsinaisessa merkityksessä oli levinnyt vain lähelle Suomen raja-alueita; tosin hajanaisia porotalouksia oli myös lähellä merenrannikkoa** Kemin pohjoispuolella; poroja oli sitä enempi, mitä pohjoisemmaksi mentiin.[433]

Kenttäaineistoni – lähteinä pohjoisvienalaiset sekä rajanvarren kuusamolaiset ja sallalaiset haastatellut – sekä kirjallisuudesta ja arkistolähteistä saamieni tietojen perusteella pyrin nyt selvittämään **1800- ja 1900-luvun vaihteen Pohjois-Vienan poronhoitoalueen ja sen rajan sekä poroluvut** mahdollisimman tarkasti. Suluissa olevat kylien taloluvut ovat vuodelta 1905, ja ne on julkaistu IIVO HÄRKÖSEN teoksessa Itäinen vartio.[434]

PISTOJÄRVI

Suomen rajaa vasten *Pistojärvi* eli *Tiuhtusero* (ven. *Tihtozero)* oli Pohjois-Vienan eteläisin poronhoitopitäjä. Porotalous näytti keskittyneen erityisesti (1) Suomen rajan tuntumaan Tiiroon, Kiimasvaaraan ja Suvantoon, (2) Pistojärven länsirannalle Vuosmoon, Kanto- ja Sepänniemeen sekä (3) Tuhkalaan. – Esim. tiirolaisilla, suvantolaisilla ja pistolaisilla oli alkujaan vain vähän poroja, mutta I maailmansodan edellä poroja sikisi heille enemmän, koska poronliha alkoi mennä hyvin kaupaksi, aina Saksaan asti.

Tiiro eli »Koĺĺola» (Koljola, ven. *Tirozero* tai *Kirozero*, 15 taloa) oli jakaantunut kahteen osaan: »Ylipeässä» asuivat pororikkaat Sehvoset, Kostaset, Hilippäiset ja Leskiset, »Alapeässä» eli »Partalanpeähisessä» asuivat vähäporoiset ja porottomat, joita ylpeähköt ylipääläiset kutsuivat »kötyreiksi». Muutamilla ylipääläisillä oli isojakin porokarjoja: »Hilipän Poavolla» 300, Mitrolla 300, Sohvonalla eli »Sehvon Oskarilla» 300, »Kostan veljeksillä» 200, Olekseilla, joka kulki pororaidoillakin, oli 120 ja Markella 30. Ansioajoissa kahdella pororaidolla kulki myös Kiirikkä, sukunimeltään Koljonen. Tiirolaisten porokarjat kasvoivat huomattavasti I maailmansotaan saakka, ja niiden laitumet laajenivat etelään Kangasjärven selkoselle ja Huuraan, missä oli neitseelliset jäkäliköt.[435] LÖNNROTin mukaan »näillä seuduin» Venäjän puolella ei 1830-luvulla ollut poroja, porovarkaita kylläkin.[436] ILMARI KIANTO huhtikuisella matkallaan 1910 törmäsi heti Tiiron kylän alalaidassa poroihin. Ensimmäisen talon pihalla teurastettiin poroja, toiset makasivat elävinä, toiset kuolleina hangella, »nuoria miehiä hääri käsivarret verisinä puukot hampaissa...» – »Nuorten miesten puheentapa ei tuntunut karjalaiselta – mikähän tämä kylä oikein olikaan?» Kirjailija majoittui »Hilipan taloon», jossa emäntä oli Suomussalmen Hossasta. »Saijutoverinani oli eräs kuusamolainen poronhiihtäjä Kusti Hiltunen.» Isäntä Hilippa oli Kieretissä Vienanmeren rannassa tavaranhaussa: »jauhon ja viinakullan... riivatusti juovatkin kylässä tässä... Kun on kerran petran lihaa ja pororuukki ruplia jauhaa, tottakai olla pitää sakuskavoiteet palan painimeksi. Ei ennen juoppoudesta tiettynä – nyt ollaan sillä asteella.» Valtasukuja olivat Jarassimov, Koljoni, Bogdanov.[437] (Ks. lukua 3.2.1., jossa Kuusamon rajapaliskuntien ja Tiiron kylän yhteisistä porotaloustoimista laaja kuvaus.)

Tiiron naapurissa *Hämeenvaarassa* (»Hämehenvoara», 3 taloa) oli enintään »pikkukarjoja» mutta vasta »viime aikoina».[438] Eräs kertoja kumoaa tämän ja toteaa suorasukaisesti: »Hämeenkylässä ei ollu poroja. Se oli kerjuukylä, melekein joka talosta kulukivat kerjuulla Kuusamossa!»[439]

Ölkyn (ven. *Jelka*, 4 taloa) pienessä kylässä oli vain vähäisiä poromääriä: Mikolla, Riikolla ja Ahtameilla yhteensä enimmillään n. 30 poroa, Ahon Jussilla 2–3 poroa.[440] »Niillä oli joetae poroja niin kun nimeksi vaen ja että syöttinä, että niijen turvinhan se on helepompi syyvä sitte suomalaestenni poroja. Ja niillä talavet sitte veättivät kaeken, puut ja heinät, ja niillähän ne sen talouvesan teki, yksi lehmähän niillä oli talossaan ja soatto jossai olla kaksii.»[441]

Pistojärven Suvannon kylä. — Valok. Osvald Hedenström 15.8.1941. SA-kuva 36555. — Suvanto Pistojoen latvoilla oli Kuusamon Lämsänkylän likimmäisiä rajakyliä Vienan Karjalan Pistojärven pitäjässä. Kylän alkuperäinen nimi Kuusisuvanto esiintyy ruotsinkielisessä asiakirjassa 1720-luvulla muodossa »Cosuando» ja 1820-luvulla muodossa »Kuschvando»; vuoden 1905 kyläluettelossa venäjänkielinen nimiasu on »Kushevanda». Vuonna 1786 kylässä asui ainakin kolme perhettä, 1820-luvulla sieltä kirjattiin jo viisi taloa ja kaksikymmentä miestä. Kuusamon Lämsänkylän porokarjat olivat jo 1700-luvun jälkipuoliskolla ja 1800-luvun alussa kasvaneet niin suuriksi, että niistä melkoinen osa palki läheisten karjalaiskylien Kiimasvaaran ja Suvannon alueella. Tästä aiheutui tietysti riitoja ja epäsopua karjalaisten kanssa, joiden poroja vuorostaan sulan aikana tuli Kuusamon puolelle. Porot palkivat sulan maan aikana rajan kahta puolta sekaisin.

Kiimasvaarassa eli *Närhilässä* (ven. *Narvijev dvor*, 12 taloa) oli JUVELIUKSEN mukaan 1886 200 poroa.[442] 1900-luvun alussa kylässä oli ainakin yksi iso porotalo, Savina, jossa asui neljä veljestä »yhtä taloa» ja jossa oli enimmillään viidettäsataa poroa ja 120 vetohärkää: 3–4 pororaidolla talo ajoi rahtia Vienan Kemistä Uhtualle.[443] Kyseessä on sama talo, jonka miniä on kertonut saman poromäärän ja raitoasiat VIRTARANNALLE ja muistellut, että yhtä lukuun ottamatta kylän kaikilla taloilla oli poroja.[444] ILMARI KIANTO kertoo Kiimasvaarasta matkaltaan 1910, että »sen pääsuvut Moissejohvit ja Nikitinit puhuivat jäykkää, kuusamonsekaista karjalaiskieltä ja tuo mielestäni karjalaiseen luonteeseen käymätön poroviljelys näytti painaneen karuhkon leiman sen kauniimpaankin sukupuoleen.»[445]

Myös *Suvanto* eli *Kuusisuvanto* (ven. *Šuvanda, Kuševanda*, 27 taloa) oli porokylä. Parhaalla talolla eli »Huuhtiniemen Hotatalla» oli yli sata poroa ja 1–2 pororaitoa.[446] Rotosella oli noin 100 poroa ja yksi raito. Talo harjoitti myös talonpoikaiskauppaa.[447]

Makarielassa (ven. *Makareli*, 2 taloa) oli vain »kaksi mökkie eikä niillä ollu poroja».[448]

Vienalaisia poromiehiä saapumassa Pistojärven Tuhkalaan. — Valok. Hannes Syrjälä joulukuussa 1941. »Sotatilasta huolimatta kulkivat vienalaiset poromiehet Tuhkalan kylässä mikä oli Kuusamon — Kiestingin huoltotien varressa.» Joskus näitä poromiehiä tavattiin partiomatkoilla sydänmailta. Jos heillä oli rehelliset aikeet saapua Tuhkalaan tai Suvantoon, saatettiin heidät määräpaikkaansa, kertoo kuvan teksti. — Museoviraston kuva-arkisto SUK 582:9.

Kutusessa oli 7–8 mökkiä, jotka kaikki olivat »heikkoja eläjiä»; poroja oli enintään yhdellä eli Teppanalla.[449]

Katoslammissa (18 taloa) oli kahdella talolla poroja: Tiilikäisessä ja Okkeilla.[450] Tiilikäinen oli vauras talo, jossa oli n. 100 poroa, näistä noin 40 oli opetettuja vetoporoja eli kahden raidon verran. Isäntä Miitrei (Dmitri) oli kauppias ja porontuotteiden välittäjä.[451]

Tuhkala eli *Saivojärvi* (ven. *Šaivozero*, 13 taloa): »Tuhkalaisilla oli kaikkiin isommat porokarjat. Sillä kylyveellähän oli kaikkein enimän poroja.»[452] Kylän taloista kymmenellä oli poroja,ja talojen porokarjat olivat lisääntymään päin I maailmansotaan asti.[453] Ahon Kriissan suomalaiseen malliin rakennetussa talossa oli 300 poroa ja 3–4 pororaitoa, koska isännällä oli viisi työkuntoista poikaa.[454] Toisen tiedon mukaan Kriissan pojilla poroja oli 200.[455] – Toinen iso porotalo oli Kuismala (»Kuśmała»), jolla oli kylän suurin porokarja silloin, kun veljekset Iivana ja »Poavila» olivat »yhtenä talona».[456] Yleensä Tuhkalan niillä taloilla, jotka kulkivat pororaidoilla, oli 30–40 poroa. Vähempiporoiset ajoivat vain omia ajoja: polttopuita ja heiniä.[457]

Korpijärvessä (4 taloa) oli ainakin yksi vankka porotalo, Rönsälä, jossa oli 70 poroa.[458]

Akkalassa (8 taloa) neljällä talolla oli poroja; mm. Tanilaisen veljeksillä Huotarilla ja Vassiileilla oli 35 poroa eli yksi raito ja sen lisäksi joutokarja eli »risuporot».[459]

Poroja ja pulkkia Pistojärven Tuhkalan kylässä Niikkanoffin talon pihalla. — Valok. Hannes Syrjälä joulukuussa 1941. — Alemman kuvan selosteen mukaan taustalla näkyy jokin Tuhkalan kylän talo. »Yleensä on jätetty asuin- ja ulkohuonerakennuksia rakennettaessa nurkkasalvokset epätasaisiksi. Asuinrakennusten ulkoseinät olivat veistämättä, nurkat enimmäkseen »koirankaulalle» salvettuja.» Rakennushirsiä ei ollut »varattu», vain saumat oli tiivistetty runsaalla sammalkerroksella, todetaan kuvaselosteessa. — Museoviraston kuva-arkisto SUK 582:11 ja 12.

Ohta (17 taloa) mainitaan porokylänä.[460] Poroja oli kolmessa talossa, mutta ei kovin runsaasti.[461] Eniten eli 30 poroa oli Tero Kondradjovilla. Ohtaan poronhoito oli muistitiedon aikana eli 1800- ja 1900-luvun vaihteessa levinnyt Pistojärven Kantoniemestä.[462] Ohdan asutus oli JUVELIUKSEN mukaan syntynytkin vasta 1800-luvulla.[463]

Malviainen (3 taloa) ja *Hirvisalmi* (8 taloa) eivät olleet varsinaisia porokyliä,[464] vaikka täällä oli hyvät jäkäliköt aina Uhtualle saakka. Kuitenkin »Malviaisen Tero», joka oli »mettšiherra», hankki yhden ajokkaan Uhtuan Hämeenkylän Prokkoselta. Hirvisalmen Huotari puolestaan vaihtoi niittymaihin ja ketoihin Vuosmon Ossippa Feodorovilta eli Oskari Heikkiseltä 15 poroa, jotka jäivät palkimaan Vuosmon palkiselle. Poronhoitoon houkuttelivat Hirvisalmessa seudun hyvät jäkäliköt.[465] Vuosmosta oli tänne poikamiehenä muuttanut Kirilä Potapov. Hän oli kauppamies ja omisti »poroja useita kymmeniä».[466] JUVELIUS kertoo matkaltaan 1886, että asutus oli tullut Malviaiseen vasta 1800-luvulla »Pistokylästä» ja *Salmeen* eli Hirvisalmeen Pistojärven Vuosmosta »miespolven aikaa sitten» eli niin myöhään kuin 1850-luvulla.[467]

Pistojärvi (27 taloa) eli kirkonkylä jakaantui Vuosmonniemeen, Kontuun ja Sepänniemeen.

Vuosmo Pistojärven länsirannalla oli JUVELIUKSEN mukaan asutettu Pistokylästä vasta 1800-luvulla.[468] Siellä oli 1800- ja 1900-luvun vaihteessa kolme taloa. »Voassilan» talossa (Feodorov) oli n. 80 poroa, joista 14 ajokasta, hänen veljellään eli »Poavon talossa» 10 poroa ja »Mikittäisen talossa» eli Iivanalassa 70–80 poroa. Vuosmon seudun poromäärä kasvoi I maailmansotaan mennessä kaksinkertaiseksi, ja poronhoitoalue laajeni 1900-luvun alussa etelään päin aina Uhtuan puolelle Hämeenkylän taakse, jossa ei aikaisemmin ollut paimennettu poroja.[469]

Sepänniemessä oli *Kontu*-niminen kylänosa, joka oli asutettu JUVELIUKSEN mukaan Pistokylästä vasta 1800-luvulla.[470] Siellä oli kaksi taloa: Savinalla (Potapov) 40 poroa ja Huotarilla 70. Muilla taloilla oli poroja seuraavasti: Kursun Iivanalla oli n. 10 poroa, Homasen Miihkalilla 30, »Mikittäisellä Miitreillä» 35, Orttolassa 30, »Joakkosen Miihkalin talossa» 80, »Joakon Hilipällä» n. 15, »Onekein Poavolla» 40, Leskisen Teppanalla 60, Niemen Iivanalla 50, Matrosen Huotarilla 70, Matrosen Trohkimalla 50 ja Matrosen Simanalla 40. Kaikkiaan tässä kylässä oli n. 600 poroa.[471]

Kantoniemessä (14 taloa) poroja oli seuraavilla: Hoikkalan Miitreillä 60, Matalaisen Kaurolla 40, Jouhkon Ontolla 70, »Joakon Kuśmalla» 20, »Ohvosen Voassilan pojilla» 50 ja »Hoikkalan Jyrin pojalla» 30.[472] Sirkeilässä (Koljojev) oli noin 100 poroa.[473]

OULANKA

Oulangan (ven. *Olanga*) pitäjän porotalous oli voimakkainta suuren Pääjärven pohjoispuolisissa ja erityisesti Suomen rajaa vasten sijainneissa kylissä: Vartiolammisssa, Niskassa, Kankahaisessa, Soukelossa, Ruvassa ja Tumtšassa.

Majoalahdessa eli *Miikkulanlahdessa* (ven. *Nikolskaja Guba*, 17 taloa) Pääjärven rannalla oli poronhoito INHAN mukaan 1894 »jo tärkein elinkeino».[474] KAPITSAN mukaan v. 1921 kylässä oli poroja yhteensä 80.[475]

Sohjanansuussa (ven. *Sofjanga*, 27 taloa) Pääjärven rannalla oli poroja »Poikkijo-

Oulangan kirkonkylä eli Oulangansuu. Taustalla Kivakkatunturi. — Valok. U. T. Sirelius 1911. Museoviraston kuva-arkisto SUK 73:73. — Kylässä oli stantsija eli majatalo, kirkko ja pappila, kertoo Ilmari Kianto matkaltaan v. 1914. Taloja täällä oli 33 vuonna 1905. Vain kahdella oli poroja. Porotalous oli keskittynyt pitäjän pohjoisosiin ja erityisesti Suomen rajan lähelle syntyneisiin kyliin.

vem puolella» sen verran, että saatiin heinät soilta ja lintulavoilla säilytetyt metsälinnut kotiin.[476] Seudun poroilla ajettiin myös jauhorahtia Vienan Kemistä Uhtuan kauppiaille. Iivana Pestrikovilla oli kotona kauppa ja poroja »kymmeniä».[477]

Laitasalmessa (23 taloa) Pääjärven länsirannalla oli jonkin verran poroja, mm. Vaskolan (Arhipov) yli 30-henkisellä suurperheellä. »Ne kulki raijolla paljo. Ne Kieretistä veti jauhuo.»[478] Myös Knäsöistä ajettiin poroilla omiksi tarpeiksi jauhoja ja kauppiaille rahtia.[479] Levontei-nimisellä rammalla miehellä oli 3 pororaitoa, joilla hän kulki Vienan Kemissä.[480]

Kormua eli *Kormanen* (ven. *Kormanka*, 1 talo) oli poroton.[481]

Taavossa (ven. *Tavanga*, 8 taloa) ei ollut poroja enää 1910-luvulla. 1800-luvun lopulla oli Marina Takalon isällä, Vanhantalon eli Palakaisen Iivana Nikitinillä, 30–40 poroa, jotka hän hävitti suuttuneena porovarkauksiin. Muilla taavolaisilla ei ollut poroja.[482]

Oulangansuu eli *Oulanka* (ven. *Olanga*, 33 taloa) oli pitäjän kirkonkylä. Kyläläiset olivat »ahkeroita kalastajia». Poroja oli vain kahdella talolla, serkuksilla Jelessei Issakovilla 30 ja Samppa Issakovilla 25. Niitä käytettiin ajokkaina sekä heinien ja puiden ajossa. Raidoilla ei täältä enää kuljettu. Jelessei oli myös kauppias ja teurasporojen välittäjä.[483]

Näköala Kivakkatunturille. Oulangan Vartiolammin kylä. — Valok. U. T. Sirelius 1911. Museoviraston kuva-arkisto SUK 92:60. — Oulangan pitäjän Vartiolampi oli Kuusamon Paanajärven lähin karjalaisnaapuri ja huomattava porokylä. Paanajärveläisillä ja Vartiolammin kyläläisillä oli hyvät suhteet, »veljesten välit». Rajanlikeisyys oli vaikuttanut mm. siihen, että ainakin kahdessa suuressa porotalossa, Homasessa (Arhipov) ja Jaakkosessa (Pastuhov), oli suomalaistyyliset rakennukset. Kummankin porotalon isäntä oli paitsi poronomistaja myös kauppias ja porotuotteiden välittäjä.

Vartiolampi (14 taloa) likinnä Kuusamoa oli huomattava porokylä.[484] 1910-luvulla kylässä oli n. 1 000 poroa. Suurimmassa ja suomalaismallisessa porotalossa Homasessa (Arhipov), jonka Iivana-isäntä oli myös kauppias ja poroteuraiden välittäjä, poroja oli 300–340. »Homanen oli rikas.» Poikia oli kuusi, joista Laasari ja Jöyssei olivat »aina vain poroissa». »Joakkosessa» (Pastuhov), jossa myös oli suomalaistyyliset rakennukset, poroja oli n. 280 ja talon Iivana-isäntä oli kauppias, Orttosessa 150, Petrisellä (Artemjev) 60–70 ja Apron Juholla 10.[485] Poroilla vedätettiin jauhoja Vienanmeren rannasta Karjalaan ja myös Suomen puolelle.[486]

Niskassa (ven. *Zašejek*, 18 taloa) Pääjärven pohjoisrannalla oli Simanaisella 400 poroa. »Jehhimeisen Vaselilla oli yhen aekoa seittšemänkymmentä vasantuojoa» eli vaadinta, ja härkien sekä pienkarjan kanssa poroja oli yhteensä n. 300. Hänkin oli kauppias ja teurasporojen välittäjä.[487]

Oulangan Tšiprinkijärvi ja »Päinuoru»-tunturi. — Valok. U. T. Sirelius 1911. Museoviraston kuva-arkisto SUK 92:57. — Kankahaisen kylä järven etelärannalla oli nuori, syntynyt 1800-luvun puolivälissä. Vuonna 1905 siellä oli yhdeksän taloa. Näistä vain yhdellä eli Saavasella (Arhipov) oli poroja ja jopa runsaasti, 250–500. Tšiprinkijärven ympäristössä olikin laajoja jäkälikköjä männikkökankailla, joten luonnonolot poronhoidolle olivat mitä parhaat.

Kankahaisessa (ven. *Bor, Borovskaja*, 9 taloa) Tšiprinkijärven rannalla vain »Soavasella» oli poroja, joiden luku vaihteli 250–500.[488]

Kuntijärven (ven. *Kundozero*, 22 taloa) kylässä vain yhdessä talossa oli poroja.[489]

Soukelossa (ven. *Sokolozero*, 18 taloa) 1890-luvulla iso porokarja oli »Roton Joakolla ja Arhipalla», jotka ajoivat pororaidollaan jauhoja Knäsöistä, mutta Paavilan talon porokarjaa »lammilla mitattiin». Päälukua ei sen paremmin tiedetty kuin että kun syksyllä poronhakuaikana porot »lammille veittiin» ja jos jäi näkyviin jäätä, eivät kaikki talon porot olleet vielä löytyneet. Paavila jakautui myöhemmin moneksi taloksi.[490] 1910-luvulla parhaalla aikaa poroja oli kolmin sadoin yksissä taloissa: Vaseli Iijasella (Saikkov) 100–300 ja »Huotarin talossa» yli 300. Iijanen oli myös kauppias ja kuljetti porontuotteitaan myytäväksi Ouluun sekä ajatti hevosilla ja poroilla kauppatavaroita Knäsöistä kotikauppaansa.[491] Lisäksi Arhipalla oli 20–30, Roto-ukolla 20–30, Iijalla 20–30 ja Seretinin Ortolla 20–30 poroa. »Etupäässä raijolla ennen vanhaan kulettih.»[492]

Platonassa oli kaksi taloa, joissa oli poroja yhteensä 200–300.[493]

Soukelon kylä Oulangan pitäjässä. — Valok. U. T. Sirelius 1911. Museoviraston kuvaarkisto SUK 73:70. — Soukelossa oli 1820-luvulla kolme taloa ja vuonna 1905 jo 18. Poronhoidon voimakeskuksen Kuusamon naapurissa sijainneen Soukelon porotalous oli noussut 1890-luvulle tultaessa huomattavan laajaksi. Porotalouden painopiste oli siirtynyt pororaitoliikenteestä paljolti suurten porokarjojen kasvattamiseen lihantuotantoa ja myyntiä varten. Tämä johti kotilaidunten syöpymiseen ja porojen kaukopaimennukseen talvella kaukana pohjoisessa Tolvantojärven asumattomissa tunturiselkosissa, 60–70 km:n päässä kotipalkiselta.

Kuukasjärven eli *Hirveänniemen* (»Hirvieniemi», 3 taloa) kylässä poroja oli »jonku verran».[494]

Ruva (ven. *Rugozero*, 27 taloa) oli LÖNNROTin mukaan 1837 pohjoisimpia karjalaiskyliä ja eli »poronhoidolla».[495] DAA kertoo v. 1867, että Ruva sai asutuksensa sitä ennen pohjoisimmasta karjalaiskylästä Soukelosta, jonka asukkaat olivat karjalaistuneita lappalaisia. Daa majoittui Ruvassa taloon, jossa oli mm. 130 poroa. Kylässä oli tuolloin 8 taloa ja 89 asukasta.[496] Ruvassa eli Ruvanjärvellä olivat FRIISIN (1872) mukaan vuonna 1867 kaikki 7 taloa karjalaisia. Ne saivat elantonsa kalastuksesta, karjanhoidosta ja porotaloudesta. Kylän varakkaimmalla, Jeremeillä, oli 15 lehmää, 3 hevosta ja noin 300 poroa. Häntä voitiin pitää sikäläisissä oloissa erittäin hyvinvoipana isäntänä.[497] 1900-luvun alussa suurin porotalo oli Sokka (Sokkala eli Tšokkala), jolla arvioitiin olleen 200 poroa ja jossa asui kolme veljestä yhdessä. »Sokkalaisilla oli mahoton [määrä poroja].» Sokan talo veti kahdella raidolla rahtia Knäsöistä ja osallistui myös »pomoran ajoon» eli kuljetti

Oulangan Tumtšan (Tuntsan) kylä. — Valok. Heikki Roivainen 26.11.1941. SA-kuva 65702. — Tumtšan kylälle oli peuranpyynti vielä 1800-luvun puolivälissä tärkeä elinkeino muun metsästyksen ja kalastuksen rinnalla. Vähillä poroilla oli merkitystä nimenomaan vetoeläiminä. Tumtšaa pidettiin tuolloin »puolilappalaisena». Aikaa myöten kylän porokarjat kasvoivat: 1910-luvulla siellä oli kolme suurehkoa porotaloa.

kevättalvisin kausikalastajia pohjoiseen. »Niillähän oli härkie mahoton [määrä].»[498] Arhippa Vdovin (Leskinen) oli niin kiinni porotaloudessaan, ettei ehtinyt kevätkalastukseen.[499]

Tumtša (16 taloa) oli LÖNNROTin kulkiessa v. 1837 kaikkein pohjoisin karjalaiskylä ja eli »poronhoidolla».[500] DAA kertoi v. 1867 tumtšalaisten olevan puolilappalaisia ja pitävän karjaa ja poroja.[501] 1910-luvulla poroja oli Tumtšassa »aika paljo» ja kyläläiset kuljettivat pororaidoilla rahtiakin.[502] Vaskon Pekalla oli kylän suurin porokarja. Muita tunnettuja porotaloja olivat Mikkisen eli Mikkilän Iivana, joka oli myös kauppamies, sekä Hilippala, jossa oli viisi veljestä.[503]

Kananen eli *Koutajärvenpää* eli *Järvenpää* (ven. *Konets Kovdozero*, 6 taloa). Itse suuri Koutajärvi oli DAAn mukaan v. 1867 vielä asumatonta erämaata. Pari suomalaista oli kuitenkin yritellyt asua täällä. Toinen oli Herman Kurvinen, joka asui juuri Konets-järvellä eli Kanasessa 8-henkisine perheineen. ERVASTI kertoi 1884

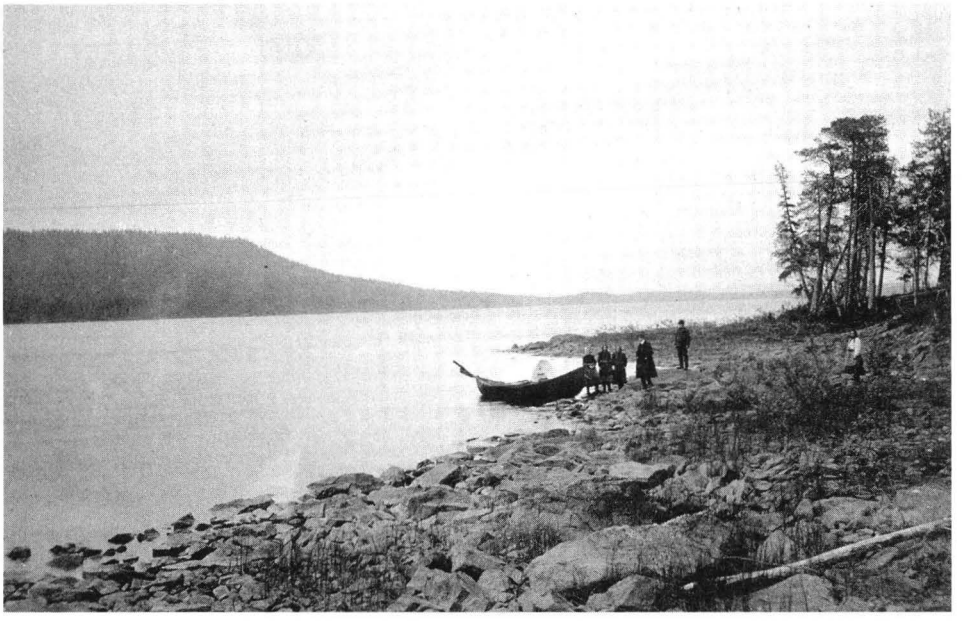

Koutajärvi Vienan Karjalassa. — Valok. U. T. Sirelius 1911. Museoviraston kuva-arkisto SUK 73:64. — Koutajärven asuttaminen 1800-luvulla oli katkelmallista. Osa asukkaista tuli todennäköisesti Kuusamosta. Vuonna 1905 Koutajärvenpäässä eli Kanasen kylässä oli kuusi taloa. Kaksi kylän porotaloista oli siirtynyt Kanaseen juuri poronhoidon eli hyvien jäkälämaiden vuoksi Soukelon kylästä, jossa porokarjojen kasvettua suuriksi laitumet olivat alkaneet ehtyä. Kananen oli pohjoisin vienalaiskylä 1910-luvulla ja samalla Pohjois-Vienan poronhoitoalueen uloin reuna tällä suunnalla, alkoivathan täältä hyvin laajat asumattomat selkoset ennen Vienanmeren ranta-asutusta ja Kuolanniemen lappalaisten poronhoitoaluetta. Kanasen ja eteläisimpien lappalaiskylien Juonin ja Akkalan väliä oli 90 kilometriä.

siellä olleen neljä taloa, joista yksi »meidänpuolelaisten».[504] JACOB FELLMANin mukaan Kanasessa oli kolme savua jo vuonna 1829, mutta ELIAS LÖNNROT kirjoitti matkaltaan 1837, että »Koutajärven rannalla ei nyt enää ole ainoatakaan ihmisasuntoa».[505] BORENIUKSEN muistiinpanojen mukaan 1872 »Koutajärven rannassa ei eläjiä». SIRELIUKSEN mukaan ensimmäinen talo oli pystytetty sinne 1870-luvulla.[506] Kylässä oli 1910-luvulla poroja yhteensä noin 100 eli »pikku karjoja»; niitä oli mm. Peskosen talossa.[507] Kaksi porotaloa oli siirtynyt Kanaseen Soukelosta juuri poronhoidon eli parempien jäkälämaiden vuoksi.[508]

KIESTINKI

Suuren Tuoppajärven jakaman *Kiestingin* (ven. *Kestenga*) pitäjän eteläosassa huomattavin poronhoitoseutu oli Kananainen, pohjoispuolella taas Jelettijärven Ahvenlahti ja Tiikšijärven Särkiniemi. Kalaisan Tuoppajärven useimmissa rantakylissä poronhoitoa ei harjoitettu.

Kiestingin Kananainen. — Valok. Antti V. Uomala kesällä 1941. SA-kuva 29584. — Kananainen oli Kiestingin eteläosan porokylistä tunnetuin. Luonnonolot olivat poronhoidolle suotuisat. Täällä oli hyvät jäkäliköt kylän itäpuolella laajoilla Permantokankailla. Myös kylästä länteen Suomen rajalle asti oli 30 kilometriä yksiä jäkäläkankaita: Ponselinkankaat Ponseli- eli Pontšelenjoen kahden puolen. Siten täällä oli talvilaitumia myös muille läheisille porokylille eli Pontšelensuulle, Tuhkalalle, Suvannolle ja Kiimasvaaralle.

Kananainen eli *Tungutjärvi* (ven. *Tungozero*, 13 taloa) oli Tuoppajärven eteläpuolisista Kiestingin kylistä tunnetuin porokylä. JUVELIUS kertoo matkaltaan 1886, että poroja oli »eräällä Kananaisten talolla 500».[509] Täällä oli hyvät jäkäliköt mm. laajoilla Permantokankailla. »Poroja oli Kananaisessa yksi mahoton.»[510] Suurin porotalo pääkylällä oli Mihheilä eli Lotvola (Osipov): »Siinä oli neljäkymmentä henkie ja siellä sitä poika poruo oli! Yheksän tytärtä oli menny naimisiin siitä talosta.»[511] Kerrotaan, että poronhakuaikana talon porot koottiin ensin poroaitaan ja sen jälkeen erään lammen jäälle: »Kun porot lammille veittih niin jos täyty lampi, niin ne oli kaikki.» Jos lampi jäi vajaaksi, lähdettiin jatkamaan poronetsoa. Tuohon aikaan, 1900-luvun alussa, taloa isännöi kolme veljestä, joista yhdellä oli vaimo.[512] Porotöihin piti syksyllä pestata seitsemän *kasakkaa* eli palkkalaista. Keväällä ajettiin kolmena päivänä 50 porolla tunkiosta lantaa etäisemmille pelloille. MAIJU KEYNÄÄN muistiinpanojen mukaan Mihheilän suurperheessä oli noin 1894 neljä veljestä ja noin 40 henkeä, poroja jopa yli 3 000. Veljesten kuoltua talo jakaantui kuudeksi taloksi ja porokarja »pieneni aivan minimimäärään».[513] LUKKARINEN kertoo Mihheilän suurperheellä olleen yli tuhat poroa.[514] Nimimerkki »Poromies Riiko» kertoo vuoden 1900 tienoilta: »Mainituimpia porotaloja oli paikkakunnalla Kananaisen kylän suuri talo, jossa oli toistatuhatta kappaletta, vaan sitten Kananaisen porot alkoivat villiintyä hoidon puutteessa.»[515] Poroja oli myös »Jeremiellä» ja »Miihkalilla» sekä Kovallarannalla »Kaurosella» ja »Kiprolla».[516]

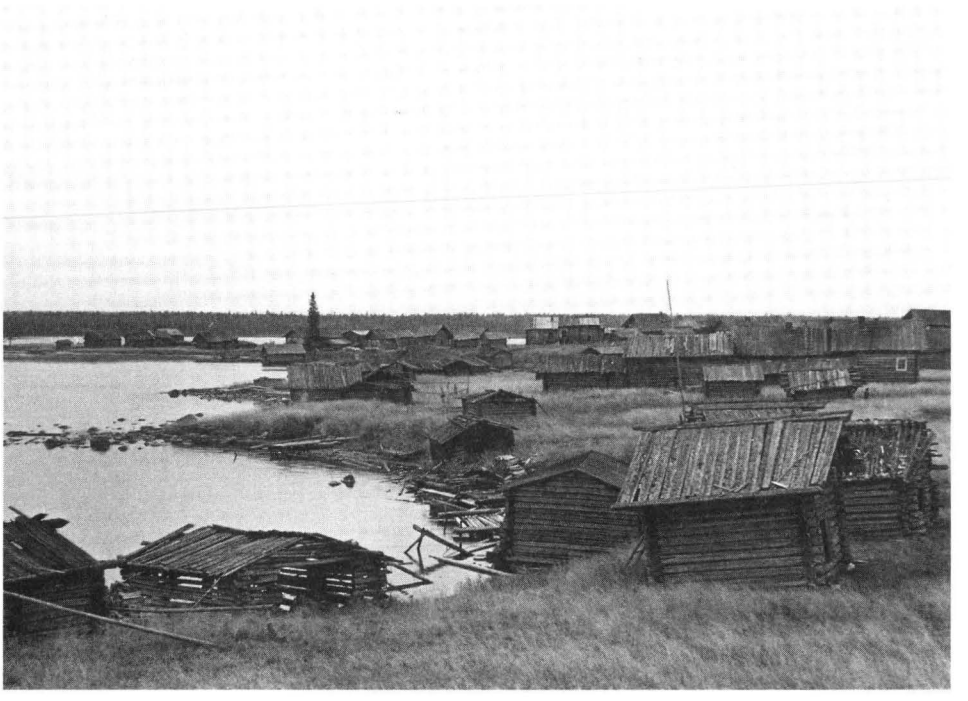

Kiestingin Kiisjoki Tuoppajärven etelärannalla. — Valok. Hugo Sundström 2.10.1941. SA-kuva 54500. — Kiisjoki oli jo vuonna 1723 seudun suurin kylä. Se oli 1900-luvun alussa ainoa järven etelärannan porokylä ja samalla Pohjois-Vienan poronhoitoalueen itäisin uloke Tuoppajärven eteläpuolella. Kylässä oli tuolloin 36 taloa, joille kalastus ja laukkukauppa olivat merkittäviä elinkeinoja. Vain kolmella talolla oli poroja, mutta niiden määrä oli lisääntymässä. Kiisjoen poroja palki mm. Tuoppajärven suurissa saarissa, erityisesti Eläjiensaaressa ja Kukatsaaressa, mutta myös mantereella järven eteläpuolella aina Uhtuan pohjoisosan Kunnivonkankaita myöten; täällä kasvoi kuutta tuumaa korkea jäkälä, ja läheinen Kepajokivarsi oli puolestaan mainio porojen kesälaidun.

Käpälissä (16 taloa) poroja oli »vähänlaisesti».[517] KAPITSA mainitsee v. 1921 Käpälissä olleen 15 taloa, joista viidellä oli poroja yht. 20.[518] LÖNNROT kertoo v. 1837 Kiestingin Käpälistä, että koko kylä oli täynnä porovarkaita, »toinen toisensa porot ovat jo niin tuiki syöneet, ettei kuulu enää ni mitä syötävätä niistä olevan».[519]

Kiisjoki (36 taloa) oli Tuoppajärven eteläpuolella itäisin porokylä.[520] Poroja oli kuitenkin vain kolmella talolla, koska kalastus oli huomattava elikeino täällä.[521] Iivana Leontjevilla oli 1910-luvulla toista sataa poroa; hän ajoi poroillaan jauhoja Kieretistä Uhtualle.[522] Kiisjokelainen nimimerkki »Poromies Riiko» – sukuaan Karppanen – kirjoitti 1925, että pohjoisemmassa osassa Karjalaa poroja oli ollut ainakin jo 1770-luvulla ja Kiisjoella Karppalassa, Taraskolassa, Arhippalassa ja Riikolassa. Karppalassa poronhoito loppui noin 1845, mutta toisissa taloissa se jatkui, kunnes loppui niistäkin. Kertoja muistaa lapsuudessaan poroja olleen jonkin verran Olkkosella. Myös Karppala, Stepanala ja Taraskola alkoivat »taas hankkia poroja». Hyvin porotalous jälleen edistyikin, sillä »jonkun ajan kuluttua oli niitä jo kolmessa talossa kolmensadan vaiheille».[523] Karppala oli vuoden 1900 tienoilla varakas talo.[524]

Kiestingin Kokkosalmi Tuoppajärven länsirannalla. — Valok. Antti V. Uomala 8.8.1941. SA-kuva 33413. — Kokkosalmi mainitaan vuonna 1723 yhtenä Tuoppajärven ympäristön seitsemästä uudesta kylästä. Vuonna 1905 siellä oli 28 taloa. Kuitenkin vain kolmella talolla oli poroja, sillä tuottoisa kalastus sekä Suomeen suuntautunut laukkukauppa olivat merkittävällä sijalla Tuoppajärven rantakylien elinkeinoelämässä. Kokkosalmessa poronhoidon merkitys perustui erityisesti vetoporojen käyttöön jauhorahdin ajossa.

Suvi-Suuressajärvessä (ven. *Bolšoje ozero*, 26 taloa) ei ollut poroja.[525] Porovarkaita kylässä kylläkin oli.[526]

Vaarakylässä (ven. *Logovaaraka*, 43 taloa) ei myöskään ollut poroja.[527]

Valasjoki (22 taloa) Tuoppajärven etelärannalla oli poroton kylä. Täällä ei ollut »poropalkisia» eli jäkälikköjä poroille.[528]

Pontšelensuu (5 taloa) Sohjananjoen varressa oli porokylä. *Pontšin* eli »Saltatan» (sotilaan) talossa oli poroja toista raitoa eli n. 30.[529] Myös VIRTARANNAN mukaan pontšilaisilla oli ennen niin paljon poroja, että »ne raijoilla kulettih».[530]

Kokkosalmessa (28 taloa) Tuoppajärven länsirannalla oli poroja kolmella talolla. Kužmalan suurperheellä, jossa oli kauppa, oli 200 poroa ja 3–4 pororaitoa jauhorahdin kuljetukseen.[531] Täältä kuljettiin pororaidolla Kieretissä 2–3 kertaa talvessa.[532] KAPITSA mainitsee v. 1921 Kokkosalmessa olleen kahdella talolla 70 poroa.[533]

Kiestingin (ven. *Kestenga*, 50 taloa) kirkonkylässä ei tiettävästi ollut poroja.[534] Porottomana näemme sen myös KAPITSAlla v. 1921.[535]

Lohilahti (14 taloa) oli myös poroton kylä.[536]

Pingassa eli *Pinkosalmessa* (15 taloa) oli Klämänäisellä kolmen härkäraidon porot, joilla hän ajatti tavaraa palkkalaisillaan Kieretistä Vaarakylään ja Uhtualle. Kylässä oli SJÖGRENin v. 1826 käydessä vain 5 taloa, parhaassa oli 6 lehmää; poroista ei ole mainintaa.[537]

Pohjoinen Suurijärvi (ven. *Bolšoje Severnoje ozero*, 11 taloa) oli v. 1921 KAPITSAN mukaan poroton kylä.[538]

Ahvenlahti (ven. *Okunjeva Guba*, 15 taloa) Jelettijärven rannalla oli porokylä. Kylässä oli viisi porotaloa, joiden yhteinen poromäärä oli 200–250.[539] Esim. Makarovin talossa oli enimmillään 103 poroa. »Työporoilla» vedätettiin rahtia. Porokarja oli hankittu 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Sudet täällä harvensivat porolaumoja niin, etteivät ne päässeet kovin hyvin lisääntymään.[540] Lipajevin talossa oli noin 100 poroa. Kotiajojen lisäksi vetoporoilla käytiin kolmekin kertaa talvessa Vienan Kemissä tai Kieretissä viljan haussa. Kemistä vilja ajettiin Uhtualle, Kieretistä Jelettijärven piirimakasiiniin.[541]

Jelettijärvessä (37 taloa) oli v. 1914 seitsemän porotaloa. Sergejevin talossa oli 40 poroa ja isäntä ajoi raitomiehenä rahtia.[542] KAPITSAN mukaan kylässä oli v. 1921 vain yksi porotalo ja siinä oli 30 poroa.[543]

Heinäjärvi (ven. *Sennozero*) oli v. 1921 KAPITSAN mukaan 44 talon kylä, jossa porotaloja oli 3 ja näillä yhteensä poroja 58.[544]

Šaapkajärvellä oli v. 1921 KAPITSAN mukaan 16 taloa, joista yhdellä oli 40 poroa; v. 1914 porotaloja oli viisi.[545]

Tiikšijärvessä eli *Särkiniemessä* (16 taloa) oli 1910-luvulla kaikissa taloissa poroja. Niillä ajettiin jauhoja mm. Kieretistä Kiestinkiin.[546] KAPITSAN mukaan Tiikšijärvessä oli v. 1921 20 taloa, joista 6 porotaloa, ja poroja yhteensä 200.[547]

Nuottajärvi eli *Mošša* eli *Moššala* (4 taloa) oli v. 1882 neljän talon kylä, asukkaita 34 ja poroja 84.[548]

Lama- eli *Lamakkavaarasta* (ven. *Lomaka-vara, Lamakkavaraka*, 4 taloa) ILMARI KIANTO kirjoittaa matkaltaan 1914: »Kalastajia, karhuntappajia, poroviljelijöitä, maanviljelijöitä – kas siinä kylän elinkeinot.»[549]

Kolmen varsinaisen pohjoisvienalaisen poropitäjän – Pistojärven, Kiestingin ja Oulangan – jälkeen tarkastelen näiden reuna-alueita: (1) *Kieretin* kunnan sisäosia ja *Vitsataipaleen* kuntaa, (2) *Uhtuan* ja *Vuokkiniemen* pohjoisosaa, (3) Kuolanniemen pohjoisvienalaisia siirtokuntia *Kolvitsassa*, *Saseikassa* ja *Petsamossa* sekä (4) *Vienanmeren* eli *Valkeanmeren* (ven. *Beloje more*) läntistä rannikkokaistaa.

KIERETTI JA VITSATAIPALE

Kotajärvi (ven. *Kotozero)* oli vuonna 1914 ILMARI KIANNON kulkiessa karjalainen »kolmen talon salokylä» Kieretin jo venäläistyneen Mustajoen kylän (Tšernaja Retška) ja Kiestingin Tiikšijärven Särkiniemen kylän välisessä laajassa asumattomassa selkosessa. »Kun minulle kerrottiin että tässäkin kylässä talvella viljeltiin poroja, pyysin saada nähdä pulkkia, joita sanottiin ahkioiksi. Ne olivat tavattoman kokoliaita ja raskaita, josta pää-

tin että porot näillä mailla olivat suhteellisesti suuria ja vahvempia kuin meillä.»[550] Toisen sisämaakylän *Tyrhyn* (ven. *Parfejevo*, 10 taloa) KAPITSA toteaa v. 1921 porottomaksi.[551] Muistitiedon mukaan ennen I maailmansotaa oli täällä Tyrhysellä pororaito ja poroja yhteensä 40–50, myös Karppasella oli poroja. Myös Vitsataipaleen Enkijärven *Sarviniemessä* (ven. *Buldyrskaja*, 15 taloa) oli muistitiedon mukaan poroja.[552] Saman kunnan »Kuarnisjärvi» eli *Kaarnejärvi* (ven. *Voronskaja*, 12 taloa) mainitaan porokylänä 1925.[553]

UHTUA JA VUOKKINIEMI

Uhut eli *Uhtua* (ven. *Uhta*, nyk. *Kalevala*) ja *Vuokkiniemi* (ven. *Voknavolok*) olivat 1900-luvun alussa käytännöllisesti katsoen porottomia pitäjiä, vaikka siellä oli hyviä jäkälikköjä. Tätä kummeksui myös ILMARI KIANTO matkallaan 1914: »Maisemat herättivät huomiotani erikoisesti siinä suhteessa että tämä Röhön ja Uhtuan välinen erämaa näytti olevan yhtä ainoata mitä loistavinta jäkäläkangasta. Kummeksittavaa siis oli ettei täällä poroviljelystä harjoitettu juuri nimeksikään, vaan että juuri ne rajakarjalaiset seudut, joissa jäkälä aikoja sitten oli loppunut, olivat porojen tyyssijoja.»[554] Myös kuusamolaiset poro- ja raitomiehet totesivat kuin yhdestä suusta Uhtuan porottomaksi: »Uhtuossa ei ollu yhtään poroja.»[555] »Uhtuolla ei oo elläissään ollu poroja.»[556]

Muutamia myöhäsyntyisiä poikkeuksia kuitenkin oli.

Röhö (ven. *Regozero*, 28 taloa) oli Uhtuan pohjoisin kylä. Siellä ainoastaan Mikineli Mikitänniemen talossa Vassiilei Luukkojevilla oli 60–70 poroa eli kahden raidon porot. Porokarjan siemen tähän tuolloin porottomaan kylään oli tullut 1890-luvulla, jolloin Vassiilei nai Pistojärven Tuhkalan »Kuśmalan» napatalon tyttären ja tämä sai myötäjäisinä 5 poroa.[557]

Hämeen kylä eli *Voikula* (18 taloa) oli toinen Uhtuan pohjoisimmista kylistä. Täällä poroja oli »Huotarisella Iivanalla», »Prokon Timolla», »Soavan Kostalla» ja »Suurenniemen Huotarilla», noin 50 poroa yhteensä. »Ne niillä heinöä vetivät umpikelillä.» Alkujaan kylä oli poroton ja siellä oli pororosvoja, mutta kun kyläläisiä oli saatu ryhtymään poronomistajiksi, varkaudet vähenivät. – Hevoseton Suurenniemen Huotari karhitsi peltoaan härkäporolla, joka veti puukarhia.[558] 1920- ja 1930-luvulla Hämeen kylässä »porollaki kyntimä, härillä niillä», kun hevoset oli päästetty kesäksi metsälaitumelle. »Yksi härkä veti vältin.»[559] (Ks. lukua 2.5.)

Tšiksa (15 taloa) Keski-Kuittijärven pohjoisrannalla ei omien haastattelutietojeni mukaan ollut porokylä.[560] VIRTARANNAN murrekirjan mukaan kylässä oli poroja 3–4 talossa ja niitä käytettiin heinänajossa. Rupi-Trohkimalla oli 2–3 poroa.[561]

Uhtuan kirkonkylässä (204 taloa) poroja ei tiedetä olleen muilla kuin metsätyönjohtaja Antti Tikanovilla ajokkaina »muuan poro»,[562] »Rinteellä joitakin» sekä »Hilippälän pojilla» (Afanasjev) kymmenkunta, jotka palkivat Hämeen selkosella Pistojärven pitäjää vasten ja kuuluivat Vuosmon palkiseen.[563] Myös Tikanovin porot palkivat siellä ja olivat Vuosmon Ossippa Feodorovin eli Oskari Heikkisen hoidossa.[564]

Vuokkiniemen pohjoisimpaan kylään *Kaamottiin* (2 taloa), jossa oli hyvät jäkäliköt, vei porokarjan siemenen hieman ennen I maailmansotaa »Onorein Aleksi» (tunnettu pakolaisena Kuusamossa venemestari Rantalana). Aleksi tarvitsi ajokasta ja osti ensin yhden poron Ossippa Feodorovilta Pistojärven Vuosmosta ja »sikeytti» siitä muutaman lisää.[565]

KUOLANNIEMI

Kannanlahdessa oli SJÖGRENin käydessä v. 1826 vain 54 taloa. Asukkaat olivat venäläisiä. Poroja oli kolmisensataa. Hieman aiemmin niitä oli ollut paljon enempi, mutta sudet olivat niitä melkoisesti vähentäneet. Hevosia oli vain 6. Pääelinkeino oli merikalastus. J. A. FRIIS kertoi v. 1867, että kylässä asui venäläis-karjalaista sekaväestöä, taloja oli 88. Jonkin verran oli poroja, jotka oleskelivat kesäisin Vienanmeren saarissa.[566]

Kolvitsaan (5 taloa), 25 km Kannanlahdesta itään, oli vuoden 1890 vaiheilla muuttanut jonkin verran siirtolaisia uudisasukkaiksi Oulangan kylistä – mm. Vartiolammista, Kankahaisesta ja Kuntijoelta – sekä Pistojärveltä. He elivät täällä kalastuksella, metsästyksellä ja osittain myös poronhoidolla. Eräällä Kirilällä oli 1900-luvun alussa noin 300 poroa. – Pistojärveltä oli 1800- ja 1900-luvun vaihteessa siirtynyt 11 perhekuntaa Kolvitsaan. Näistä Sepänniemen »Lassi Joakkonen» (Jaakoljov) vei mennessään noin 20 poroa. – Kolvitsassa poroja täytyi pitää kesällä monta kilometriä laajassa aitauksessa, jotteivät ne olisi sekaantuneet Kuolanniemen satapäisiin villipeuralaumoihin. Syksyllä ne koottiin ja kiekeröitiin talvella hihnassa. – Talvella kolvitsalaiset metsästivät peuroja, oravia ja näätiä. Täältä saatiin myös *simptšukkoja* eli helmisimpukoita. Kaanasera, n. 30 km itään Kolvitsasta, oli kyläläisten kesäinen kalanpyyntipaikka.[567]

Myös Kuolan suuren Imanterojärven (ven. Imandra) etelärannalla Nivajoen niskassa *Saseikassa* (ven. *Zašejek*) asui karjalaisia; heillä oli isoja ja vaaleita poroja.[568]

Petsamoon saakka oli siirtynyt katovuosina vienankarjalaisia, ja siellä porolappalaiset paimensivat heidän eläimiään.[569]

VIENANMEREN LÄNSIRANNIKKO

Vain osaksi vienankarjalaisasutuksena voidaan pitää Vienanmeren länsirannikkoa.[570] HOMÉNin tilaston mukaan täällä oli v. 1905 poroja seuraavasti: *Kannanlahti* (ven. *Kandalakša*) 675, *Kouta* 351 ja *Kieretti* 680, *Kemin* kaupunki 78, *Suiku* 32 ja *Suman* kauppala 4 poroa. Koudassa ei v. 1826 SJÖGRENin käydessä ollut lainkaan poroja, vaikka taloja oli noin 40. Taloa kohti oli enintään 3 lehmää. Merikalastus oli pääelinkeino.[571] Vuonna 1914 oli Suiussa KAPITSAN mukaan 250 taloutta ja poroja 300.[572] LÖNNROT kertoi matkaltaan 1837, että Koudassa ja Kannanlahdessa enimmät polttopuut kuljetettiin kotiin **koirilla**.[573] Vielä 1800-luvun lopulla myös Vienan Kemissä käytettiin heinien ja puiden vedätyksessä suuria koiria.[574]

Knäsöissä eli *Ruhtinanlahdessa* (ven. *Knjažaja Guba)*, joka kuului Koutaan, oli v. 1829 JACOB FELLMANin mukaan 20 taloa ja vain vähän hevosia ja siksi enimmät ajot ajettiin poroilla ja **suurilla koirilla.** Vetokoirat olivat välttämättömiä kuljettaessa jäällä kalastamassa ja hylkeenpyynnissä. Poroja kylässä oli n. 300, enimmäk-

Näköala Knäsöistä merelle. — Valok. A. O. Väisänen 1915. Museoviraston kuva-arkisto SUK 129:2. — Vienanmeren Kannanlahden perukan länsirannalla Knäsöi eli Ruhtinanlahti (ven. Knjažaja Guba), suomeksi Näsö eli Näse, oli muodostunut kalastus-, satama- ja kauppapaikaksi. Kylä oli venäläistynyt, mutta siellä asui myös karjalaisia. Vuonna 1905 asukkaita oli 165. Heillä oli jonkin verran poroja, joilla ansaittiin rahatuloja kyyditettäessä talvisin kausikalastajia pohjoiseen. Kotosalla poroilla ajettiin puita ja heiniä. Myös isokokoisia koiria käytettiin täällä vetolaisina erityisesti pyyntiretkillä meren jäällä.

seen ajoporoja, joilla talvisin kuljetettiin Jäämeren rannikolle matkaajia.[575] Norjalaisen tutkimusmatkailijan DAAn mukaan vuonna 1867 eräs kylän hyvinvoivia asujia oli majatalon pitäjä, jolla oli kaksi lehmää, hevonen, kuusi lammasta ja kaksi poroa.[576] – 1900-luvun alkupuolella haastattelutietojen mukaan Knäsöissä (58 taloa) oli »vähempi poroja ja ne oli ajokkaita».[577] Sallan sovakyläläisen AATOVI KULTASEN havaintojen mukaan »Näsö kuulu jo Ryssään», mutta siellä asui myös karjalaisia. »Näsöläisillä oli poroja. Niillähän ne kaikki puusan veätti ja heinäsän, ja olihan niillä joku lehmä. Ei niillä hevosie ollu monella.» »Näsöläisistä» ne, joilla oli puolikaankymmentä poroa, olivat »pomoran ajossa» eli kyyditsivät Jäämerelle matkaavia kausikalastajia.[578]

Kieretti oli v. 1826 SJÖGRENin mukaan suuri venäläinen 94 talon kylä, joka eli pääasiassa merikalastuksella. Poroja hän ei täältä mainitse. Vuonna 1905 taloja oli 117. Poroja ei 1900-luvun alussakaan ollut muistitiedon mukaan kovin paljon, enintään vetoporo taloa kohti. Porot elätettiin »luomajäkälällä» eli nostamalla jäkälää sulan maan aikana »tukkuihin», jotka ympäröitiin puukehikolla.[579]

Kuusamon lämsänkyläläinen poromies PEKKA PESONEN kertoi, että *Vienan Kemin* pieneläjät ostivat itselleen ajokashärkiä mm. kaupungissa käyneiltä sisämaan pororaitomiehiltä, pääasiassa vienankarjalaisilta. Užmanan ja Kemin välillä oli mahdottoman isoja jäkälikköjä, joista kemiläiset keräsivät pantioihin jäkälää. He pitivät porojaan kiinni tolpassa »kotona kartanolla» kesää talvea, elättivät niitä

leivällä ja jäkälällä, ja »niillä ne kituutti puita veätteä». – Samaa kerrottiin Pistojärveltäkin. Vienan Kemiin ostettiin ajokasporoja sisämaan karjalaisilta: niinpä kun nuoria miehiä lähti sotapalvelukseen eli »arvannostoon», he ostivat esim. Pistojärveltä, Tiirosta ja Katoslammista ajokasporoja – jotkut ottivat myös omia ajokkaitaan –, ajoivat niillä Kemiin ja möivät ne siellä paikkakuntalaisille.[580] Pistojärven Tuhkalan Ahostakin myytiin kerran ajokasporo Venäjän Kemiin, mutta se palasi kesällä takaisin kotipalkiselleen.[581]

Vuodelta 1909 on kuvaus Vienanmeren länsirannikon venäläisasukkaiden, pomorien, poronhoidosta:

Pomorit käyttivät poroja vetojuhtina. He omistivat 10–30, joskus vain 3–5 poroa taloa kohti. Talvikauden jälkeen pomorit päästivät metsään poronsa »ogorodaan» eli haka-aitaukseen, joka oli riu'uista tehty ja niin korkea, ettei poro päässyt ylitse. Yhden neliövirstan laajuinen aitaus riitti 5–7 porolle eikä laidun ehtynyt. Aitausten läheisyyteen oli rakennettu majoja, joissa asuneet vahdit valvoivat poroja ja aidan kuntoa.[582]

KAPITSA kuvasi Vienanmeren rannikon poronhoitoa vuonna 1924. Hän totesi eron varsinaisen Karjalan (sisämaan) ja Vienanmeren rannikon kylien poronhoidon välillä. Suurin ero oli se, että merenrannikolla oli yksityisissä talouksissa vain 1–2 poroa, enintään 5.

Niitä käytettiin välttämättömissä ajoissa: puiden ja heinien vedätyksessä, talvikalastuksessa sekä talvimarkkinoilla kuljettaessa. Näihin tarpeisiin 1–2 poroa riitti rannikolla. Rannikkolaiset eivät myöskään itse siittäneet porojaan, vaan ostivat pääasiassa härkäporoja vetoporoikseen lappalaisilta ja Turjan rannikolta Kuolasta ja pyrkivät kuljettamaan ne syksyyn mennessä laivakyydillä. Itse Karjalasta vältettiin ostamasta poroja, koska ne karkasivat takaisin, jos niitä pidettiin irtaallaan. Keväällä, kuten Karjalassakin, porot laskettiin irti. Niiden kaulaan oli sidottu lautalevy, jossa oli isännän nimi ja kotipaikka. Porot liikkuivat 20–40 virstan etäisyydellä taloista. Ensilumilla porot haettiin ja otettiin kiinni suopungilla ilman koiraa ja kuljetettiin kotiin. Kuitenkin kesällä poroja katosi melkoisesti. Joka omisti hyvälaatuisen poron, ei laskenut sitä kesälläkään vapaaksi, vaan piti sitä talonsa lähellä liekanarussa tai aitauksessa.[583]

Jotkut rannikkolaiset mm. Kemissä, Knäsöissä ja Kannanlahdessa pitivät porojaan kesällä myös meren saarissa.[584] DAA matkakuvauksessaan vuodelta 1867 kertoi rannikkolaisten ostavan poroja myös Suomesta.[585] Jo vuonna 1785 Aunuksen läänin maaherra GAVRIIL DERŽAVIN totesi, että poroja tuotiin talvisin Sumaan ja sen pohjoispuolisiin kyliin jostakin muualta ja niitä käytettiin vetojuhtina.[586] Koska Vienanmeren länsirannikolle, jossa pääelinkeinona oli meripyynti, hankittiin säännöllisesti poroja muualta eli varsinaisilta poronhoitoalueilta ja kun taas kookkailla vetokoirilla oli merkittävä sija 1800-luvun alkukymmeninä puiden ja heinien ajossa sekä meren jäällä talvipyynnissä, tämä antaa aiheen olettaa, että **poro vetoeläimenä oli täällä myöhempi tulokas ja vetokoira alkuperäisempi.**

Sisämaan vienankarjalaisesta talonpoikaisporonhoidosta Vienanmeren länsirannikon poronhoito poikkesi kolmessa olennaisessa kohdassa: (1) poroja oli taloutta kohden säännönmukaisesti vain välttämätön vetoporoina tarvittava vähäinen määrä, (2) ne ostettiin muualta eli kaukaa Kuolanniemeltä tai sisämaan varsinaisilta poronhoitoalueilta ja (3) sen vuoksi eli

porojen kotipalkisille karkaamisen estämiseksi ne pidettiin hoidossa ja kaitsennassa ympäri vuoden eli myös kesällä; mikäli niitä päästettiin kesäksi palkimaan irtaalleen, sai varautua suuren osan katoamiseen.

Vienankarjalaiset ja kuusamolaiset haastatellut, jotka ovat aivan 1900-luvun alussa kulkeneet pororaidoilla kotiseuduiltaan Vienanmeren rannikon kauppapaikoissa, toteavat saman, minkä myös tilastot ja kirjalliset tiedot osoittavat: Pohjois-Vienan rajakylissä – siis »ylimoassa» Suomea vasten – oli useimmissa poroja, mutta merenrantaan päin mentäessä poroja oli vähemmän tai ei ollenkaan.[587] »Näillä rajaseuvuilla sitä oli sitä poruo.»[588] Esimerkiksi Uhtualta Vienan Kemiin mentäessä ei ainakaan pororaitotien varren kylissä ollut yhtään poroja.[589] Vaikka esim. Vitsataipaleen pitäjässä tilastojen mukaan oli 1900-luvun alussa noin 400 poroa[590], olivat useimmat haastatellut sitä mieltä, että siellä ei ollut poroja – ei ainakaan itse Vitsakylässä, koska se »oli paremmin merenrantaa lähellä».[591]

Edellä esitetty aineisto osoittaa, että Pohjois-Vienan varsinaisten poronhoitopitäjienkään kaikissa kylissä ei ollut poroja eikä porokylienkään kaikissa taloissa niitä pidetty.

Omien haastattelutietojeni mukaan Pohjois-Vienan poronhoitoalueen eteläisimmät kylät Suomen rajalta lähtien olivat Pistojärven pitäjän Tiiro eli »Koĺĺola» (Koljola) ja Hämeenvaara, Pistojärven rantakylät Vuosmo, Sepänniemi ja Kantoniemi, Ohta sekä juuri ja juuri Hirvisalmi ja Malviainen, samoin aivan täpärästi Vuokkiniemen pohjoisin kylä Kaamotti, edelleen Uhtuan pitäjän pohjoisimmat kylät Häme ja Röhö sekä Kiestingin pitäjän Käpäli, Kananainen ja Kiisjoki, joka oli poronhoitoalueen itäisin uloke Tuoppajärven etelärannalla. Siitä seuraava kylä, 30 kilometriä kaakkoon sijainnut Paanajärven Sompajärvi, oli VIRTARANNAN haastattelutiedon mukaan jo poroton.[592] Tuoppajärven pohjoispuolella eteläisimmät poronhoitokylät olivat oman aineistoni mukaan Kokkosalmi, Ahvenlahti, Jelettijärvi ja Pinka sekä itäisimmät Kieretin Tyrhy ja Vitsataipaleen Enkijärven Sarviniemi. Vuoden 1925 kirjallisen lähteen mukaan kuitenkin Vitsataipaleen Kaarnejärvi (ven. Voronskaja) olisi ollut kaikkein itäisin vienalainen porokylä.

Omien haastattelutietojeni sekä kirjallisten lähteiden kanssa sopusoinnussa on myös Itä-Karjalan sotilashallinnon vuosien 1941–1944 porotalousasiakirjan toteamus Vienan poronhoitoalueesta: »Raja kulkee Hämeenkylän kohdalla, jonka eteläpuolella ei poronhoitoa ole harjoitettu.»[593]

Tässä yhteydessä on syytä korjata KAPITSAN (1924) julkaisemaa Pohjois-Vienan poronhoitoalueen karttaa. Hän on merkinnyt poronhoitoalueen alkamaan Suomen rajalta noin 50 km Pistojärven Tiirosta etelään eli niin, että jopa Vuokkiniemen Lonkka ja miltei Vuonninenkin kuuluisivat siihen.[594] Kuitenkin sekä Vienan että Kuusamon haastatellut totesivat yksituumaisesti, että Tiirosta etelään ei ollut poroja ja että Vuokkiniemessä, Vuonnisessa ja Lonkassa ei ole ikinä ollutkaan porotaloutta.[595] Myös VIRTARANNAN vienalaiskertojat (1958) todistavat samaa.[596] Saman totesi jo

L. L. KAPITSAN KARTTA PORONHOITOALUEIDEN RAJOISTA VUONNA 1922 POHJOIS-VIENASSA JA KUOLANNIEMELLÄ

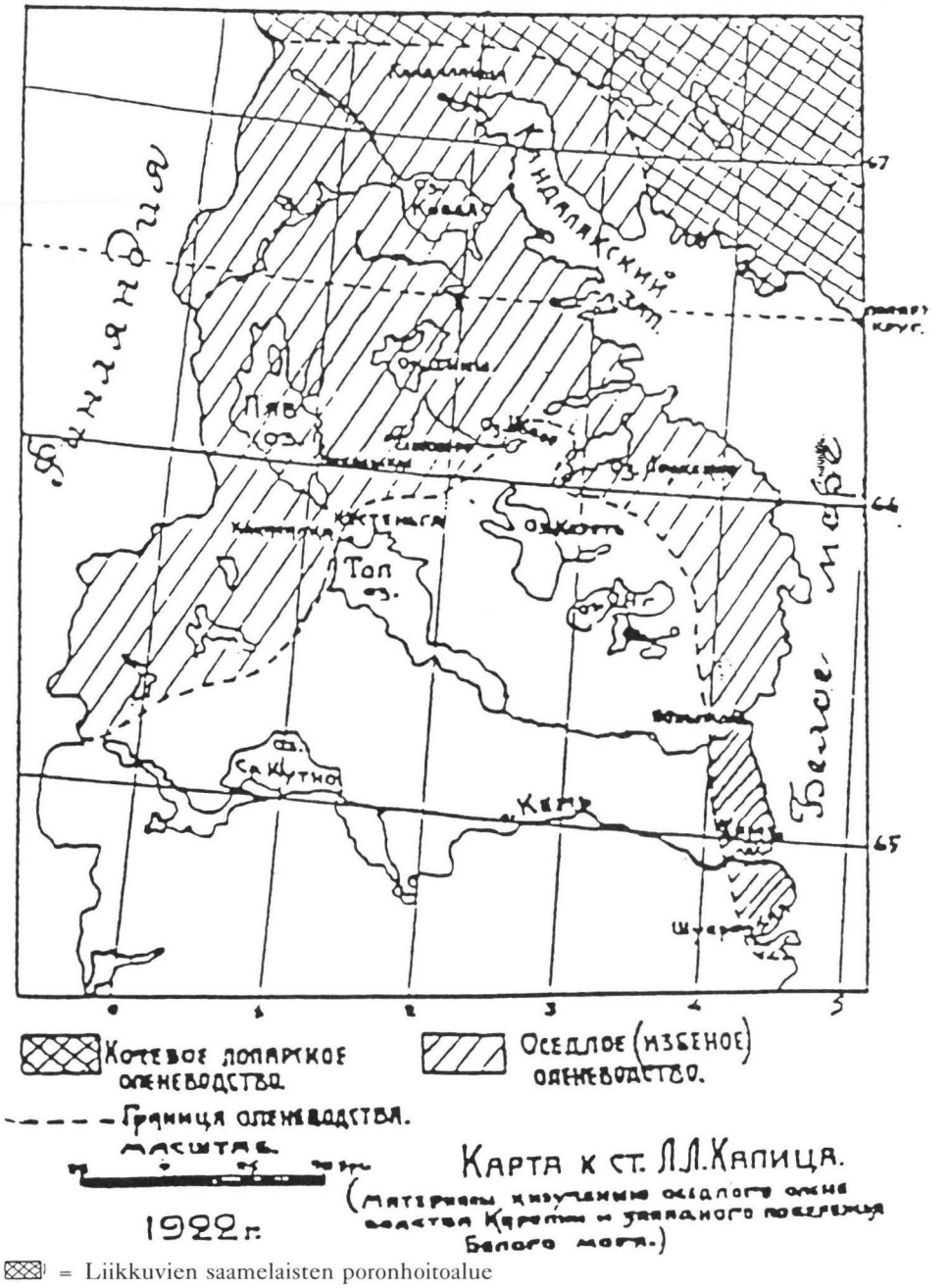

▨ = Liikkuvien saamelaisten poronhoitoalue

▨ = Kiinteästi asuvien poronhoitoalue

--- = Poronhoitoalueen raja

KAPITSAN karttaansa piirtämä Pohjois-Vienan poronhoitoalueen eteläraja on epätarkka, ts. se kulkee Suomen rajalta lähtien 50 km liian etelässä. Edetessään koilliseen raja jättää pois Röhön ja Kiisjoen, joissa 1910-luvulla oli poroja, mutta joissa poronhoito oli taantunut vuoteen 1922 mennessä I maailmansodan, bolševikkien valtaantulon ja pakolaisuuden vuoksi. Tarkemmin Pohjois-Vienan poronhoitoaluetta kuvaa seuraava kartake, joka on laadittu sekä haastattelutietojen että kirjallisten lähteiden sekä osin myös Kapitsan kartan perusteella.

LÖNNROT matkallaan v. 1834: Lonkan korkeudella Venäjän puolella ei ollut poroja eikä Pistojärven Tiirossa eli Koljolassa.[597] Siksipä, kun Pistojärven Tiiron kylän ja Kuusamon Kallioluoman ja Suomussalmen Hossan palkisen poroluvut 1900-luvun alussa huomattavasti kasvoivat, niiden porojen talvilaitumet laajenivat juuri etelään Lonkan selkosen ja Vuonnisselkosen koskemattomille jäkäliköille – siellähän paikoin kasvoi jopa kahta korttelia pitkää jäkälää. Näin porotalouden paine purkautui poronhoitoalueelta luoteesta käsin näille alueille, joilla ei ollut omaa porotaloutta. – KAPITSAn karttaa on tarkennettava myös lisäämällä poronhoitoalueeseen Uhtuan Röhö sekä Kiestingin Kiisjoki, joissa haastattelutietojeni mukaan oli 1910-luvulla poroja. Sanallisessa selostuksessaan poronhoitoalueen rajasta KAPITSA osuu lähemmin oikeaan, kun hän toteaa, että poronhoidon eteläraja kulkee Suomen rajalta Pistojärven pitäjän eteläreunaa pitkin, ottaa palasen Uhtuan pohjoisosasta, nousee luoteissuuntaan ja kiertää Kiestingin ja Pohjois-Suurenjärven pohjoispuolitse, kääntyy etelään ja kulkee Vitsataipaleen halki sekä tulee Vienanmeren rannalle Ponkaman seudulla, josta se laskeutuu rannikkoa myötäillen Suikuun eli eteläisimpään paikkaan, jossa poroja pidetään. »Tämän rajaviivan eteläpuolella poroja ei tavata asutuilla alueilla.»[598]

Itäisimmät vienankarjalaiset porokylät pohjoisesta etelään olivat Oulangan Kananen eli Koutajärvenpää, Kiestingin Mošša eli Nuottajärvi, Kieretin Kotajärvi ja Tyrhy sekä Vitsataipaleen Kaarnisjärvi ja Sarviniemi. Näistä kylistä itään ja Sarviniemestä kaakkoon Pohjois-Vienan talonpoikaisporonhoitoalue rajoittui Vienanmeren rannikon venäläis-karjalaisen sekaväestön omaleimaiseen vähäporoiseen (1–5-poroiseen) poronhoitoalueeseen. Pohjoisessa taas Kiestingin Nuottajärvestä eli Moššalasta ja Oulangan Tumtšasta ja Kanasesta eli Koutajärvenpäästä pohjoiseen mentäessä tulivat vastaan hyvin laajat asumattomat selkoset ennen Vienanmeren ranta-asutusta ja Kuolan saamelaisporonhoitoaluetta. »Sašeikasta Lappi lähtöö», merkitsi BORENIUS 1872.[599] Tällä korkeudella olivatkin eteläisimmät Kuolanniemen lappalaiskylät Juoni (ven. Ena) ja Akkala (ven. Babino). Niinpä Suomen rajan lähistöllä – esim. Tolvantojärven ympäristössä – oli tilaa kuusamolaisten ja kuolajärveläisten eli sallalaisten poromiesten talviselle valtakunnanrajan takaiselle kaukopaimennustoiminnalle ja koltta-alueen tuntumassa Juoninvuomassa kuolajärveläisten rajantakaiselle kaukopaimennukselle. Lännessä Pistojärven ja Oulangan poronhoitopitäjät rajautuivat pääasiassa Kuusamon ja osin Kuolajärven eli Sallan runsasporoiseen alueeseen.

Aineisto osoittaa lopuksi myös sen, että **1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alkuun tultaessa vienankarjalaisten talonpoikien poronhoito (1) oli erityisesti keskittynyt Suomen rajan lähialueille, (2) oli kasvamassa poromäärältään ja (3) laajenemassa alueeltaan jokaiseen porottomaan ilmansuuntaan eli pohjoiseen, koilliseen, itään, kaakkoon ja etelään.** Laajenemissuunnissaan sille riitti hyviä jäkälikköjä eli talvilaitumia. Vain lännessä eli Suomen puolella vastassa oli levenemiseste: Kuusamon ja Kuolajärven eli

Sallan vankka porotalous. Todettakoon vielä, että Pohjois-Vienan Pistojärven kunnan eteläisimmät porokylät eli Pistojärven Kontu, Vuosmo, Ohta ja Malviainen olivat nuoria asutuksia, syntyneet vasta 1800-luvulla, Hirvisalmi 1850-luvulla.

Mutta jo ennen I maailmansodan, sosialistisen vallankumouksen ja sitä seuranneen pakolaistulvan aiheuttamaa Pohjois-Vienan porotalouden katastrofaalista romahdusta oli KAPITSAN (1924) mukaan poronhoito vähennyt monissa vienankarjalaiskylissä »20 viime vuoden aikana», siis noin vuodesta 1904 lähtien. Tärkeimpänä syynä hän näkee suhteellisen tuottoisien metsätöiden merkityksen lisääntymisen eli talviset tukkisavotat ja keväiset uitot sisämaasta Vienanmeren rannikon sahoille. Isännän poissaolo kotoa talvisin heikensi poronhoitoa.[600] Asia voidaan ilmaista myös käänteisesti: omat haastattelutietoni esim. Pistojärveltä osoittavat, että jos talossa ei ollut poroja, sen oli elettävä muusta »tienasta», esim. tukinajosta;[601] ja taas esim. Oulangan Vartiolammin, Niskan, Kankahaisen ja Soukelon suurista porotaloista ei ansion vuoksi edes tarvinnut savotoille lähteä eikä olisi porotöiltä joudettukaan.[602] Porojen vähenemiseen erityisesti Tuoppajärven itäpuolella olivat syynä myös vuonna 1908 alueelle Lapista ilmestyneet sudet ja susituhojen suojassa lisääntyneet porovarkaudet.[603] Myös Tuoppajärven pohjoispuolella, Ahvenlahdessa, sudet estivät porokarjojen kasvun. Tuoppajärven Lohilahden takalistolla piti Uhtuan Röhön Mikinniemen raitomiestenkin Kieretin-matkoillaan 1910-luvulla yöpyä »tulilla» ja vartioida vetoporoja susilta.[604]

Laatimani kartakkeen mukaan Pohjois-Vienan poronhoitoalue muodosti 1910-luvulla Suomen rajalta lähtien kohti Vienanmerta pullistuman, joka oli omituisesti haarakas siten, että suuren Tuoppajärven ympäristö ja erityisesti järven pohjois- ja itäpuoli Kiestinkiä, Lampahaista, Lohi-, Nilmi- ja Kuorilahtea sekä Suolapohjaa myöten jäi porottomaksi luoteeseen työntyneeksi lahdekkeeksi. Tuoppajärven etelärannalla ainoastaan Kiisjoessa ja länsirannalla Kokkosalmessa oli tuolloin poroja, kummassakin kylässä vain kolmella talolla. Tuoppajärven rantakyliä oli 12. Niiden suuren enemmistön – ja järven lähistöllä myös sisämaassa sijainneiden kylien – porottomuus selittyy ensiksikin siitä, että kalastus oli täällä tärkeällä sijalla ja tuottoisaa.[605] Toiseksi myös laukkukauppa vaikutti. Erityisesti sitä harjoitettiin Kiestingistä, Kokkosalmesta, Valas- ja Kiisjoesta Suomeen päin. Tällöin miehet olivat koko poronhoitokauden ajan syksystä kevään peltotöihin saakka poissa kotoa. Lisäksi Tuoppajärven rantakylistä vietiin Äänisjärvelle Sunkuun riistaa ja voita matkueina, jotka saattoivat käsittää toista sataa hevosta; tuontitavarana oli viljaa ja pellavaa. Tämäkin tapahtui talvella. Tuoppajärven seuduilta kulki kevättalvisin työkuntoisia miehiä myös Jäämerellä asti ansiokalastuksessa.[606] Tuoppajärven itäosassa ehkä vielä peuroillakin oli suurriistana pitkään merkitystä (ks. karttaa peurojen esiintymisestä sivulla 222). Tällainen perinteinen elinkeinorakenne selittää sen, että poronhoito ei enemmälti ehtinyt saada sijaa Tuoppajärven ranta- ja ympäristökylissä.

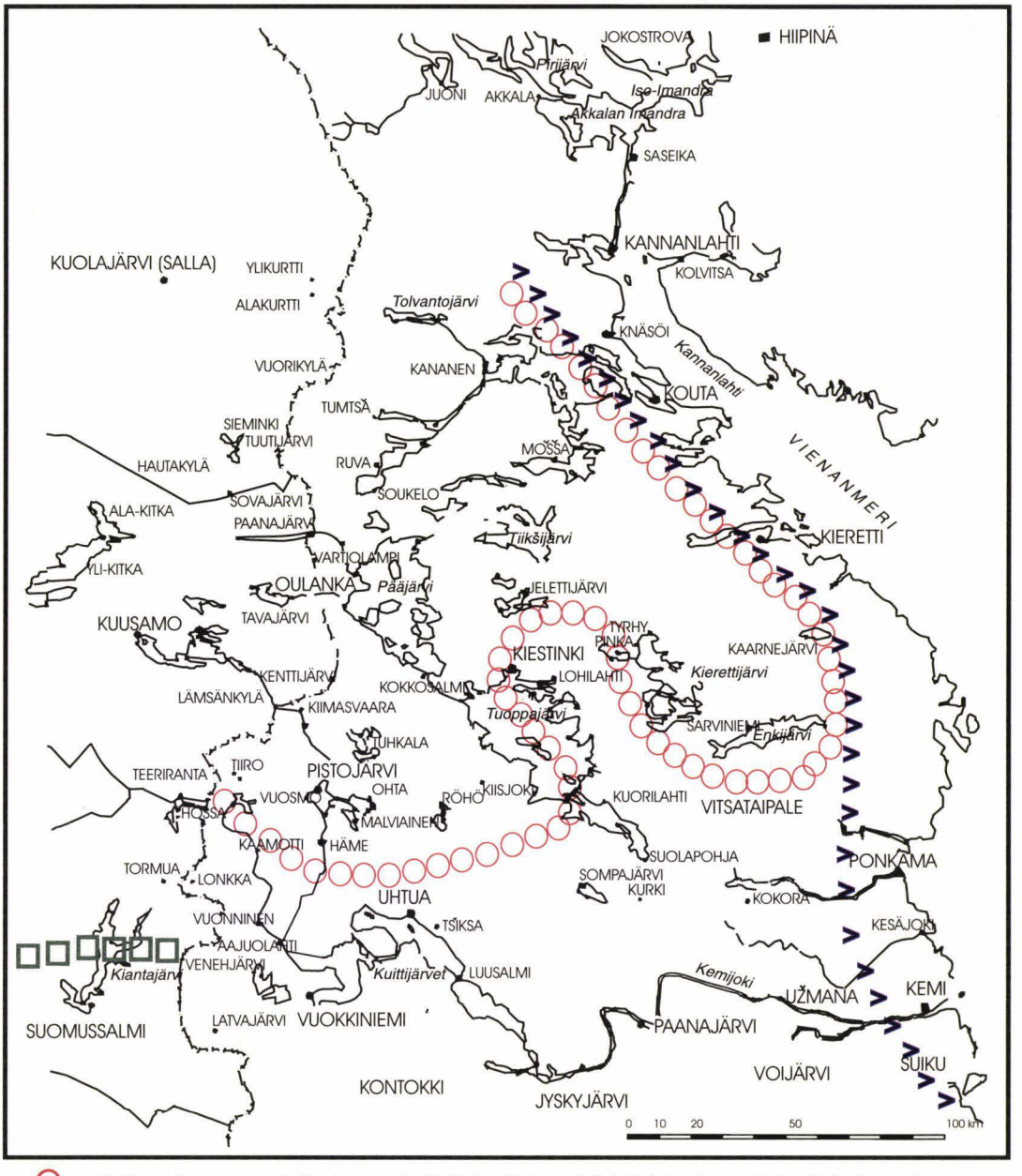

Pohjois-Vienan poronhoitoalueen raja 1910-luvulla haastattelutietojen ja kirjallisten lähteiden mukaan

Vienanmeren länsirannikon poronhoitoalueen raja 1910-luvulla haastattelutietojen, kirjallisten lähteiden ja Kapitsan (1924) mukaan

Suomen poronhoitoalueen raja vuonna 1900 Grotenfeltin mukaan

Tässä karttapiirroksessa herättää huomiota kaakosta syvälle luoteeseen työntynyt poroton lahdeke Tuoppajärven ympäristössä. Tämän valtaisan järven kahdestatoista rantakylästä ainoastaan etelärannan Kiisjoessa ja länsirannan Kokkosalmessa oli poroja, kummassakin vain kolmella talolla. Porottomuus selittyy sillä, että täällä kalastus, laukkukauppa Suomeen, runsas hevosrahdinajo Sunkuun ja ehkäpä järven itäpäässä vielä peuranpyyntikin olivat niin merkittäviä perinteisiä elinkeinoja, että poronhoitoa ei enemmälti omaksuttu.

PORONHOIDON LEVIÄMINEN POHJOIS-VIENASSA

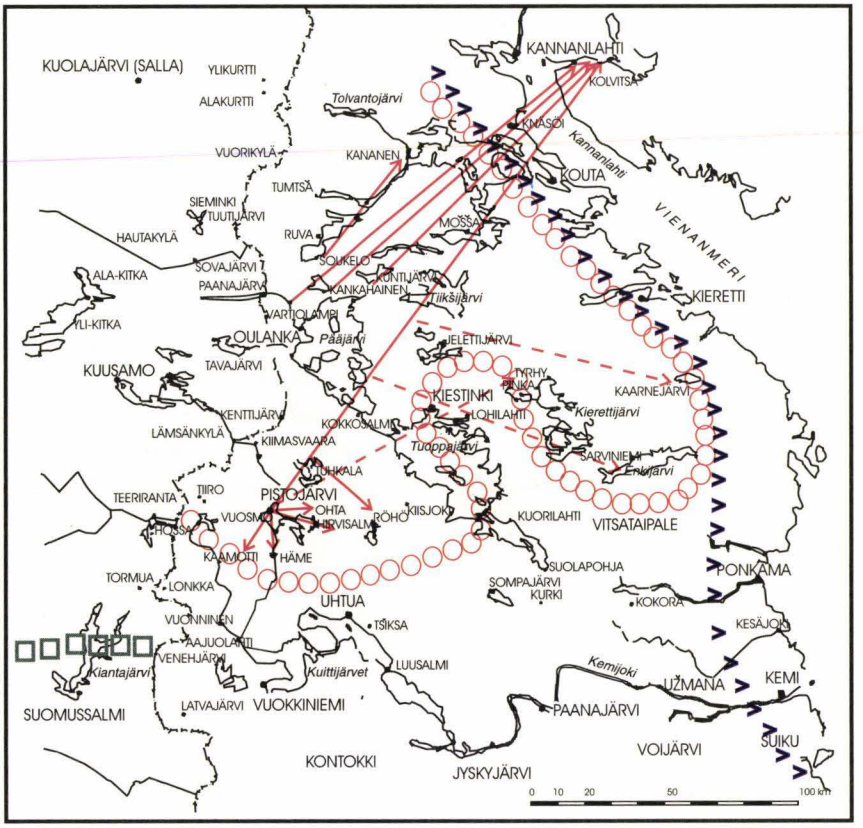

Pohjois-Vienan poronhoitoalueen raja 1910-luvulla haastattelutietojen ja kirjallisten lähteiden mukaan

Vienanmeren länsirannikon poronhoitoalueen raja 1910-luvulla haastattelutietojen, kirjallisten lähteiden ja Kapitsan (1924) mukaan

Suomen poronhoitoalueen raja vuonna 1900 Grotenfeltin mukaan

Poronhoidon varmat leviämissuunnat

Poronhoidon mahdolliset leviämissuunnat

Poronhoito levisi 1890-luvulla Pohjois-Vienan omista porokylistä eli Oulangan Vartiolammista, Kankahaisesta ja Kuntijoelta sekä Pistojärven Sepänniemestä siirtolaisten mukana Kannanlahden pohjoisrannalle Kolvitsaan. Oulangan Soukelosta muutti Kanaseen eli Koutajärvenpäähän kaksi porotaloa parempien jäkälämaiden vuoksi. Samoihin aikoihin eli 1800–1900-luvun vaihteessa poronhoito levisi Pistojärven Kantoniemeltä Ohdan kylään ja Vuosmonniemeltä Hirvisalmeen sekä Uhtuan pitäjän Hämeen kylään ja Vuokkiniemen Kaamottiin. Pistojärven Tuhkalasta poronhoidon siemen siirtyi myötäjäisinä Uhtuan Röhön kylän Mikinniemen taloon 1890-luvulla.

Kartakkeessa huomiota herättävä itään työntynyt pohjoinen porotalouskieleke selittynee ainakin osittain muuttoliikkeestä, joka suuntautui tänne Pistojärveltä ja Kiestingin – Oulangan alueelta. Esimerkiksi Kiestingin Pinkaan oli muuttanut neljä taloa Pistojärven Konnusta. Vitsataipaleen Kaarnejärveen asutus oli tullut Kiestingistä ja Sarviniemeen mahdollisesti myös Kiestingin, ehkä jopa Oulangan pitäjästä (Ks. lukua 4.2.)

Poronhoidon leviämisen syynä Pohjois-Vienan omalle alueelle ja sen ulkopuolellekin oli paikoin uusien laidunmaiden tarve ja sen ohella ja aiheuttajana yleiseurooppalainen taloudellinen suhdanne eli poronlihan kysynnän voimakas kasvu 1800-luvun lopulta I maailmansotaan saakka. Noihin aikoihin porolla oli vielä tärkeä merkitys Pohjois-Vienassa myös vetoeläimenä sekä koti- että rahdinajossa.

2.2. Pohjois-Vienan poronhoidon termistö, tekniikka ja vuotuiskierto

2.2.1. Poron nimitykset ja poromiesten sanontoja

Ennen Pohjois-Vienan poronhoidon etnografiaa on syytä tutustua sen termistöön. Samalla tulee luonnollisesti esitetyksi myös jonkin verran kansatieteellisiä näkökohtia.

Itse poron appellatiivisia nimityksiä oli melko runsaasti, ja ne määräytyivät eläimen eri ominaisuuksien kuten iän ja sukupuolen, värin, sarvien, luonteen tai muun sellaisen seikan perusteella sekä sen mukaan, millainen asema ja tehtävä poroyksilöllä oli elinkeinossa eri tilanteissa.

Vastasyntyneen sekä naaras- että urospuolisen poronvasikan nimi oli *vasa* tai *vaša* noin vuoden verran. Toisella vuodella naarasporon nimi oli *vuońńilo* tai *vuońńelo*, kolmannella *vuorsovoajin* (suomen yleiskielen -vaadin) tai pelkkä *voajin*. Neljännellä vuodella naarasta voitiin sanoa *kuntusvoatimeksi* ja tämän jälkeen »se ei ole kun *täysivoajin*, täysikäńi»; tätä täysikäistä vaadinta voitiin sanoa myös *aikavoatimeksi*. Hyvin vanhaa vaadinta saatettiin sanoa myös *vanhaksivoatimeksi*, jona se pysyi sitten vaikka »kahtehkymmenehyhteh vuoteh saakka». Tavallisesti lienee naarasporoa kolmannelta vuodelta lähtien sanottu vain *voatimeksi*: »Voajin sitte [nim. vuońńelon jälkeen] ja siis se pysähty se nimi», vaikka kolmatta vuotta seuraavien ikävuosien erityisnimet olivatkin tunnettuja ja jossain määrin myös käytettyjä.

Toisella vuodella urosporo oli *urakka*, kolmannella *hirvas*. Jos sitä ei »purtu» eli kuohittu, ts. se jätettiin siitosporoksi, se kulki eräin paikoin (mm. Oulangassa) hirvaana lopun ikäänsä, toisin paikoin (esim. Pistojärvellä) se oli neljännellä vuodella *piet't'ivö* ja pysyi sen nimisenä siitä eteenpäinkin. Kuitenkin useimmiten »hirvahasta purtih *härkä*». Uros purtiin sen ollessa 2., 3. tai 4. vuodella, siis »urakkana», »hirvahana» tai »piettivönä». *Piettivö*-nimitys esiintyi kahtalaisessa käytössä: jotkut sanoivat piettivöksi 4. vuodella olevaa urosporoa ja »menöö jos kuin pitkäh piettivönä jos ei purra» (so. loppuikänsä), toiset taas kutsuivat piettivöksi – tai myös nimellä *piete(h)*, *piettie* – urosta, joka epäonnistui purtaessa niin, että sille jäi jäljelle hirvaan kujeita: »Huonosti kun purtih niin siitä tuli piettie.» Samanlaista kahtalaisuutta tämän nimen merkityksessä esiintyi myös Kuusamon puolella. Urakasta purrulla uroolla oli erityisnimenä *vuorsohärkä*, hirvaasta purrulla *kuntushärkä*. Tuntuu kuitenkin siltä, että tavallisimmin oli kuohitsemattoman poron nimityksenä kolmannelta vuodelta lähtien *hirvas* tai *piettivö* (samoin *piettivö* eräin paikoin huonosti purrun uroksen nimityksenä). Purrun uroksen nimitys taas oli *härkä*. – Esitettäköön tähän vielä lisäyksiä parilta taholta. Simo Niemelä Oulangasta luetteli poron nimityksiä seuraavasti: *vuoverso* 'kolmas vuosi', *kuntous* 'neĺĺäs vuosi', *kosotus* 'viijes vuosi'. Nämä nimitykset koskivat hänen mukaansa etupäässä urospuolta: »Härkie ne nimittäy mutta ei voatimie. Härät on ensi alalla

käteh otettavie: syöntih, myöntih, ajoh.» Kiestingistä on merkitty nimitys *kuntassu* 'neljännellä vuodella oleva poro, tav. käytetään urosporosta' ja *koittassu* 'viidennellä vuodella oleva poro, lasketaan vain uroksia.'[607] Täysi-ikäinen sekä uros- että naaraspuolinen poro oli myös *roavas* (adj.).

KAPITSA (1924) on kirjannut karjalaisia poronnimityksiä seuraavasti: Vastasyntynyt alle vuoden vanha vasikka on *vaza*, yhden ja kahden vuoden välillä oleva on *vonilo*, 2–3 vuoden välillä oleva *vuveršovain*, uros on *girvas*, naaras *herke*.[608] Oikaisuna näistä todettakoon, että »vonilo»-nimityksen tulee siis kuulua *vuońńilo*, »vuveršovain»-nimityksen tulee olla *vuoveršo* tai *vuoveršovoajin* ja »girvas»-nimitys on tietysti *hirvas*. Suurin virhe on viimeisessä termissä: »herke» ei luonnollisestikaan ole naarasporo, vaan *härkä* on hirvaasta eli uroksesta puremalla kuohittu poro.

TAROJEVA (1965) on kirjannut vienankarjalaisia poronnimiä seuraavasti: 1-vuotinen poro on *porovasikko*, 2-vuotinen on *vuanillo* ja 3-vuotias on *hirvaš*; naarasporo on *vuanin* ja uros on *härkä*; kastroitu poro on *urakka*.[609] Oikaisuna näistä on todettava, että »vuanillo»-nimityksen pitää siis olla *vuońńilo*, ja se tarkoittaa nimenomaan toisella vuodella olevaa naarasporoa, ja *hirvaš* tarkoittaa kolmannella vuodella olevaa urosporoa. Naarasporon yleisnimi ei ole »vuanin», vaan *voajin* tai *vuajin*. »Härkä» ei tarkoita urosporoa, vaan kuohittua urosta. Suurin virhe on viimeisessä termissä »urakka». Se ei ole kuohittu poro vaan toisella vuodella oleva kuohitsematon urosporo.

Nimityksiä annettiin myös sen mukaan, mikä tehtävä ja asema porolla oli elinkeinossa eri tilanteissa. *Ajokas* eli *ajoporo* oli koulutettu vetämään pulkkaa, kelkkaa tai suksimiestä: »Hyvä ajoporo mänöy suorah»; »Pulkalla, tšunalla ja ahkivolla ajettih». Hyvin umpihankeakin suoraan kulkevaa ajoporoa sanottiin vielä *oijukseksi*: »Oijus meni suorah vaikka järvie, se oli hyvä suorah mänömäh niin se oli oijus.» »Se ojustau, härkä joka on ajokas, että se mänöy suorah viittoamalla keällä [kädellä]». Rahti- ym. kuormia vetämään opetetut härät ja vankat vaatimet olivat *raito-* eli *vetoporoja*: »Mi tapettih, mi myötih, mi tuota siitä... otettih vetoh raitoporokse.»[610] Sitä osaa porokarjaa, joka jäi jäljelle, kun siitä oli erotettu vetoporot, kutsuttiin *risuporoiksi*. »Vasat, urakat ja vuońńilot jeäpi kun vetoporot eli raetoporot otetah, ne on risuporot.» Kun lähdettiin syystalvella »poronettšoh» ja »vetämäh aitah» poroja, otettiin tavatusta laumasta kiinni *talutusporo* eli *käsiporo* eli *kellokas*, joka oli tavallisesti kesynlainen ajo- ja talutusporo. Se oli usein opetettu leivälle, joten sitä kutsuttiin myös *leipäporoksi*. »Leipäporo... se jaksau vetöä, se on kesu, se tulou leivällä mętšästä.» Tällä samaisella talutus- (jne.) porolla oli vielä viideskin nimi, *maima*. »Kun poronhakuh lähettih, niin se piti ottoa maima matkah.» *Juovo* oli nimeltään se poro, joka tuli poroja talutettaessa heti ensimmäisen talutusporon jäljessä. »Juovo oli se joka tuli ensimäiseksi sen maiman perässä ja sitte toiset juovo [juovoivat 'seurasivat'] jälkeh..., juovo, se toisen jäläkeh lähtöy.» Raidossa oleva ensimmäinen poro oli *talukas*. »Sitä talutetah, hiihnasta vejetäh.» Tämän perässä seurasi *keänrajahińi* ('kädenrajainen'), siis järjestyksessä toinen poro raidossa; tämä eläin oli herkkä luonnoltaan, niin että se osasi kulkea oikein eikä kiinnittänyt liikaa hihnaa. *Irtoporo* oli irtaallaan oleva eläin, näitä oli sekä »tšiekerössä» eli »kiekerössä» hihnoil-

la puihin kiinnitettyjen *hiihnaporojen* ohella että myös muissa poronhoitotoimituksissa »hiihnassa» olevien rinnalla. *Kiekeröporot* olivat niitä, joita pidettiin talvisin kiekeröissä; vetoporothan olivat ajossa, mutta kyllä niihinkin sopi nimitys kiekeröporo. Nimitykset *petra*, *peura* ja *mettšäporo* ovat jossakin määrin sekautuneet keskenään, ja eri haastateltavilta voi saada hieman ristiriitaisia tiedonantoja. Kuitenkin Pohjois-Vienan varsinaisella poronhoitoalueella *petra* tarkoitti ilmeisesti yksinomaan villiä peuraa: »Villit porot on petrat, niil ei ole merkkie, eivät koskaan käy ihmisissä, ne ei ole kenenkää, niitä ei saa kun ampumalla.»

On ilmeistä, että peura-asu oli lainautunut rajakylien kieleen Suomen puolelta, missä se porotalousterminä tarkoitti 'merkitsemättä jäänyttä kesyä poroa'. Kuusamon »mehtäporo» oli 'eläin, jota ei ollut sinä poronhoitovuonna saatu aitaan eikä luetuksi eikä merkityksi'. Oma käsitykseni näistä Pohjois-Vienan kolmesta termistä on se, että *mettšäporo* lähinnä tarkoitti muusta laumasta erilleen ajautunutta alun perin kesyä poroa, merkkipäätäkin, *peura* merkitsemättä jäänyttä kesyä poroa (äänneasu ja merkitys olisivat lainaa esim. Kuusamosta), ja *petra* alkujaan olisi tarkoittanut villiä peuraa, jota esiintyi Vienassa vielä varsin myöhään 1800-luvulla ja jota pyydettiin ampumalla ja ansoilla. Joskus »petra» saattoi sekautua poroihinkin. Myöhemmin olisivat, varsinkin villipeurojen jo hävittyä, *peura* ja *petra* merkitykseltään ja käytöltään jossain määrin sekaantuneet keskenään muutamin paikoin.

»Ei ole yksikää poro yhennäkönen», totesi vanha pohjoisvienalainen kokenut poromies Oskari Heikkinen. Niinpä esim. värin ja karvan laadun mukaan poroa kutsuttiin erilaisilla nimillä ja laatusanoilla. »Valakie poro, kokonaan valakie» on *valakko* (subst. ja adj.). Se, jolla oli »valakie pilkka oţšassa», oli *laukki* (subst.) tai *laukkińokka* (subst. ja adj). Poro, jolla oli nahkassaan »ruskieta ja valakieta, mustaprikkoja», oli *papuńi* (adj.). Juhannuksen tienoilla kesäkarvalla oleva poro oli *kesakko* (subst.). *Piirtońokaksi* (subst. ja adj.) sanottiin sellaista, jolla oli valkea viiru otsassa.

Sarvien laadun mukaan poroille annettiin lukuisia substantiivis-adjektiivisia yhdyssananimityksiä, ns. bahuvriihi-kompositumeja.[611] Osa näistä nimityksistä perustui poron vuosittaisiin fysiologisiin muutoksiin, osa taas sarvien muotoon. Silloin, »kun nahkat lähtöy sarvista pois, kun on puhistunun ne sarvet», poro oli *kilosarvi* tai *pihkasarvi*. Silloin taas, kun sillä oli nahkaa kasvavat sarvet, se oli *nahkasarvi* ja myös *tuppisarvi*, jos sen sarvet olivat »umpitupessa» karvaisen nahkan peittäminä. Leveäsarvinen poro oli *lapasarvi*. Jos sen sarvien eteenpäin pistävät haarat eli »etutšolat» olivat leveät eli »loapat», se oli *loappasarvi*. Silloin se oli *luikkasarvi*, kun sillä oli »suorat sarvet taaksepäin eikä niissä ole tšolie [haaroja], toaksepäin kun näin luikallah on, ne ei ole pystysarvet, [vaan] pitkin selköä sarvet». Vielä oli sellaisia nimiä kuin *koukkusarvi*, *käyräsarvi* ja *suorasarvi*. Sarveton poro oli *muĺĺu*, ja sarviniekkainen oli *sarvipeä*. – Ulkonäön mukaan annettuja nimiä olivat lisäksi esim. *notkoselkä* ja *köykkyselkä*.

Luonteen ym. ominaisuuksien mukaan oli myös joitakin nimityksiä.

Lauman voimakas johtajahirvas oli *valttihirvas*, niskuroiva vetoporo *tenikkö* (subst. ja adj.), »joka ei lähe minnenä päin, se on tenikkö semmońi että se ujoutuu, se moah heittäytyy makoamah». Vaadin, joka ei tehnyt vasaa koskaan eli oli maho, oli *marto* (adj.).

Poroille iän, sukupuolen, sarvien, värin, luonteen yms. seikkojen perusteella annetut nimet ovat lapissa, koltassa, suomessa ja karjalassa samantyyppiset, ja kaikkialla niillä on samanlainen tehtävä.[612] Esimerkkinä mainittakoon vain yksi nimilaji, vaikkapa bahuvriihi-tyyppi: *kal'jâ-tšoarvi* 'kelosarvi' (pohjoislappi), *harri-tšuarv* 'haarasarvi' (koltta), *sirppisarvi* (suomi), *luappasarvi* (karjala).

Nimistö on ylivoimaisesti runsainta lappalaisilla. Niinpä esim. Suomen Lapissa iän ja sukupuolen mukaan annettuja nimityksiä on n. 12, sarvien mukaan n. 53, värin mukaan n. 52, karvan laadun mukaan n. 20, ruumiinrakenteen mukaan n. 65, luonteenominaisuuksien mukaan n. 110, sekalaisia nimityksiä on n. 65 ja kollektiivinimityksiä n. 18; lisäksi muita poronhoitotermejä on noin 12.[613]

Vain iän ja sukupuolen mukaan annettuja nimiä on suomessa ja karjalassa suunnilleen yhtä paljon kuin lapissa, muissa ryhmissä nämä lähisukukielet jäävät siitä huomattavasti jälkeen. Tämä johtunee siitä, että poronhoito on lappalaisilla pitkälle kehittynyttä.[614] Laajan erikoisnimistön käyttäminenhän tulee varsin tarpeelliseksi ja mielekkääksi ainakin silloin, kun on kyseessä suurten porotokkien paimentaminen. Tällöin poromies voi helposti osoittaa kumppanilleen laumasta jonkin eläimen, *muĺĺun, piet't'ivön* tai *Íuikkasarven*, tai kertoa nähneensä siellä ja siellä *laukin, valakon, piirtońokan* tai *kuntusvuatimen*, ja toinen käsittää asian heti, saa selvän kuvan yhdestä ainoasta sanasta. Rinnakkaisilmiönä tulee tässä yhteydessä mieleen toiseen kansanomaiseen elinkeinoon, nim. lohenkalastukseen, liittyvä runsas spesiaalitermistö samoin kuin itse lohen erilaiset nimitykset.[615]

Poromiehet antoivat myös lempinimiä mieleisilleen tai jostakin syystä huomiota herättäneille poroille. Raitoporoilla, joilla ajettiin rahtia, sekä ajokkailla saattoi olla tällaisia erisnimiä. Niinpä ölkkyläisellä Riikolla oli »Rusko»-niminen ajokashärkä, ja vuosmolaisella Oskari Heikkisellä oli »Tuppelovoajin» (»No se oli niin pieni»), »Kaunisvoajin», »Mustavoajin» sekä »Soarihärkä», joka palki kesäisin Pistojärven Multisaaressa. Toisinaan on kyllä vaikeata erottaa, mikä tämäntyyppisistä nimistä oli todella erisnimi, mikä taas muuten sopivasti ulkonäön, ruumiinrakenteen, luonteen tms. seikan perusteella annettu ja ehkä vain tilapäisluonteisessa käytössä ollut, koska nimenantoperusteet molemmissa tapauksissa olivat samat. Erisnimen ja appellatiivin rajatapauksina voitaneen pitää sellaisia nimityksiä kuin esim. »ruskie voajin», »kaunis voajin», »harmua voajin», »ruskie härkä», »huarasarvi» jne. Yleensä varsinaisia erisnimiä lienee ollut etupäässä vain veto- ja ajoporoilla. Sama ilmiö esiintyy myös Kuusamossa ja esim. Suomen lappalaisilla.[616]

Itse poroon ja poronhoitoon liittyviä sanoja ja sanontoja tulkoon mai-

nituksi vielä muutamia. Poromiehet kuvailevat töitään seuraavanlaisilla ilmauksilla: »Poroih lähettih», »Tultih poroista», »Myö olima poroloissa» tai »poromeţšässä», »Ka äijä [paljon] sitä sykysyllä poruo [poroja] löytyy».

2.2.2. Poron anatomia, fysiologia, elintavat ja taudit

Tässä luvussa perehdytään havaintoihin, joita pohjoisvienalaiset **kansanmiehet,** ennen muita Oskari Heikkinen Pistojärven Vuosmosta, ovat tehneet porosta, sen ominaisuuksista ja käyttäytymisestä eri aikoina ja eri tilanteissa. Kyseiset seikat ovat myös tärkeä osa poronhoitoa, ovathan ne vaikuttaneet mm. sen tekniseen puoleen. Samalla tulee varsin yksityiskohtaisesti esitetyksi kansanomaista termistöä sen oikeissa yhteyksissä. Ensiksi käsitellään poron **anatomiaa.** – Pääruumiinosia olivat *piä* eli *peä*, *kakla*, *kyl'ki*, *jal'ka*, *sel'kä*, *rintapeä*, *ńokka* eli *nokko*, *niska*, *sapero*, *nännit* (naaraalla), *munat* eli *kal'kut* eli *jeäliţšät* 'kivekset' ja *suoro* 'siitin'. Poron pintarasva oli *piki* eli *kuu*. – Luustosta mainittakoon *sel'käranka*, *kyl'kiluut*, kaulaluut eli *kaklaluut*, *ristiluut*, *lapa*, *reisiluu*, *kiltsansil'mä* eli *kiljansil'mä* »semmoñi renkas peän ja kaulan välissä», *yvin* 'ydin', *rousku* 'rusto', esim. *ńokkarousku* 'nenärusto porolla'. – Jalkojen osia olivat *koivet*, *pol'vi*, *kinttumutka* (takajalassa), *luikku* eli *seäriluu*, *sorkka* »jalka ronkkah asti», *kapiet* eli *kaputat* eli *käpälät* 'kaviot', *kynnet* eli *mustaset*, *kynttyrät* 'nilkan yläpuolella olevat luut', *poaskat* 'kavioja jalkapöydänluut', joista isompi laji oli *soekku* ja pienempi *prittšu*, *sutti* 'takajalan varpaiden välissä oleva rauhanen, jolla poro voitelee kasvavia sarviaan'. – Poron sarvista mainittakoon *emäsarvet* 'pää- eli valtahaarat', *tšolat* 'pienet haarat emäsarvissa', *sil'mikaihtimet* »ńokkua pitin huarat», *sasu* 'pehmeä ja harva luu sarven sisässä', *rahka* 'sarvien sija, josta uusi sarvi kasvaa'. – Poron nahkasta käytettiin seuraavia ilmauksia: elävällä porolla oli *nahka*, nyljetty ja muokattu nahka oli *talĺa*, vuodenaikojen mukaan porolla voi olla *vanha karva* tai *uusi karva*, pitkä sinertävä karva oli *kuurakarva*, ohut untuvakarva *uujukarva*. – Sisäelimiä olivat *syvän* eli *seämijäiñi*, *munumaiset* eli *seänhiiret*, *keuhkot*, *vattša* 'maha', *perna*, *maksa*, *sappi*, *rapamaha* eli *rapapaita*, *pöttšö*, *satakerros* eli *satakerta*, *kusitin* 'virtsarakko', *suolet*, *sisä-*, *sisus-* eli *maharasvat*, *emätin* eli *emätti* eli *nielimet* poron kurkkuperässä, *kul'kku* 'ruokatorvi', *keroni* 'henkitorvi'.

Poron fysiologiaa ja elintapoja

Poron jokavuotisia fysiologisia muutoksia on *karvanluonti*. Kevätkesästä, noin juhannuksen tienoilla, alkaa *vanha karva* lähteä. Karvanlähdön jälkeen poron ulkoasu on muuttunut: »Kun karvah luopi, kun vanha karva lähtöy pois ja on oikein lyhyt karva niin sillon se [poro] on *kesakko*.» *Uusi karva* on lyhyttä ja tummaa, mutta karva alkaa vaaleta sitä mukaa kuin kasvaa ja täydeksi päästyään on väriltään »harmua», jokin poro saattaa olla »vualakampi». »Karvallähön aikana porot yksih joukkoih männäh, sakeikoissa juoksennellah.» Yleensä porot liikkuvat joka kesä samoilla seuduilla karvanlähdön aikana ja polkevat tanteren jopa aivan mullalle. Hyvinä ruoka-aikoina vanha karva putoaa aikaisemmin ja pikemmin, usein kahdessa viikossa. – Toinen periodinen vaiva porolla on kesäisin *tšakka* eli *räkkä*: »Tšakka-aika... se ollah seäskiaika, kun on karjassa äijä tšakkua.» Tšakka tarkoittaa erilaisia kiusallisia hyönteisiä: *pitkänenä* eli *pitkäseäriñi* 'sääski', *polttajaiñi* eli *mäkärä* ja *puarma*, jonka eri lajeja ovat *isopuarma* ja *kirjavapuarma* eli *poutapuarma*. Räkkäaikana porot ovat joukoissa. Kun alku- ja keskikesällä poron uusi karva on lyhyttä, on syöpäläisten jo senkin vuoksi helppo ahdistella poroa; paarma silloin pureutuu nahkaan: »Joskus puarmat vasan tapetah.» Räkkäaikana porolla on huonot olot. Se juoksentelee silloin soilla ja usein se paiskautuu rannoille ja juoksee niitä pitkin, jotta vesi räiskyisi häätämään räkkiä pois. Aukeilla rannoilla tuulikin paremmin kaiottelee syöpäläisiä. Myös sakeikkoihin

eli »räkkätarhaan» poro etsiytyy juoksentelemaan. Kun hyönteiset ovat kesän aikana laskeneet muniaan poron nahkan alle, niistä kehittyy talven mittaan *poramoita* 'toukkia': »Kevöällä se poro on poramoissa, aivin soseen aikana ja sitte se *hökiy* poramat pois, ne suun kautti tulou pois.» Paitsi suusta, tulee näitä toukkia myös nahkasta: »Se on niinkun mato, se poron pinnasta nousou ylös, nahkasta *kurmou* pois.» Poramoiden eli permujen vuoksi taljoihin jää joskus reikiä, niin että ne saattavat mennä aivan ala-arvoisiksi. MARINA TAKALO kertoi uskomuksesta, jonka mukaan »jos poro syö ampiaispesie niin häviää permut». – Poron jokavuotisia fysiologisia prosesseja on myös *sarvienluonti*. Sarvet putoavat kuohituilta urosporoilta ja piettiöiltä kevättalvella, vaatimilta keväällä: »Kun poro sarvet luopi niin siitä tulou *mullu* [nuuppo].» Päähän jäävät sarvien sijat, *rahkat*: »Rahkasta kasvau uusi sarvi.» Kun uudet sarvet kasvavat, poro on aluksi verisarvella: »Sillon *verisarvella* on kun sarvet kasvau, se ei sillon kestä, jos mihin koskou niin se katkiu.» Poron takajaloissa on kynsien välissä jonkinlainen rauhanen, *sutti*, jolla eläin voitelee kasvavia sarviaan: »Sutiksi ne sanou jolla se kastelou sarvenrahkoja, se on tuumoa pitkä.» Uudet sarvet kasvavat karvapeitteisen nahkan sisässä, mistä johtuu nimi *nahkasarvi*. Nahka alkaa lähteä loka-marraskuussa, jolloin poro hankaa, *hivou* eli *kilou* sarviaan puunkylkiin: »Sarvijah hankau, *kiluo luopi* sarvista.» Ja sen jälkeen: »Nahkat kun lähtöy sarvista pois, tulou [porosta] *kilosarvi*.» – Poron *kiima-aika* on syyskesällä: »Kun peltoja aletah leikata, hirvahat *rököttyö* aletah, sarvijah puhissetah; hirvas tai piettivö voatimie ajau niemien kärkih rantoa vasten, yksin tahtou olla *valtti* koko joukossa, härät porottau pois; hirvahat ne *rykiy*, no ne sillä lailla *hököttäy*. Hirvahat ne ajau pikku karjan pois ja ne tappelou kovasta. Yksin hirvas *valtivoitsou* joukkoh [joukkonsa], piettivö ajau hirvahat ja härät. *Valttihirvas* pitäy joukon koossa, se ajau pikku hirvahie ja urakkoja pois joukosta mutta ei se voatimie laske. Valttihirvahat on voimakkahie hirvahie. Hirvahat *röhkäy* kun ne voatimie ajau.»[617] Juuri röhkämällä uros pitää vaatimia kurissa, ei päästä niitä erilleen laumasta. Kun poro on kiimassa, on se karjalaksi *suovillah* (= suovillaan) tai *härilläh*.

Poron *vasomiń* eli *vasonta* on keväällä, suunnilleen vapun ja juhannuksen välillä: »Sitä aekoa poro vasou. Ruavahampi vuajin vasou aikasempah, heikompi myöhempäh. Vuajin ittše nuolou vasan ja ittše purou *napanuorasen*.» Vasa seuraa emäänsä pitkät ajat, tavallisesti noin vuoden verran, mutta joskus jopa häräksi asti: »Miula oli kerran vuajin, vuorsuvuajin emäh rinnalla raijossa vielä neĺĺäntenä vuotena.» Joskus harvoin myös kokeeksi »vasotettih» eli pantiin tiineet vaatimet »hiihnah» puihin kiinni ja seurattiin niiden poi'intaa ja samalla huollettiin vasaa: »Niitähän vasotettih hiihnassaki. Myö siinä kentällä [kotitanterella] vasottima.» Mutta vasa on kyllä jo pienestä pitäen usein niin terhakka, että »kun kuivaksi piäsöy, ei enämpi mies tavota». Enimmäkseen vaatimet kuitenkin vasoivat oman onnensa nojassa: »Siellä iţšekseh vasottih.» »Porot on vasottu», sanottiin. Toisinaan »porot *sikeyvyttih* hyvin», toisinaan sattui onnettomuuskin, tuli keskenmeno: »*Kesen loi*» eli »murtiutu jos on loukkautunu emä ja se [vasa] tulou kesen.» Tästä tapahtumasta käytettiin myös teonsanaa *murentautuo*: »Rävässä [upottavassa hangessa] jos koira poruo ajau, voipi tiine vuajin murentautuo.» Keskenmenossa vasa tavallisesti syntyi kuolleena. – Kun vaadin tuli tiineeksi, sanottiin Oulangan puolessa, että se »tuli vaţšan [vatsan, mahan] kera». Kiestingissä tiineen vaatimen sanottiin olevan »vašanalasena».[618]

Poron elintapoja pohjoisvienalaiset poromiehet, lähinnä OSKARI HEIKKINEN Pistojärveltä, kuvailevat seuraavaan tapaan: »Poro syönyön aikana makuau, päivänkoittiessa nousou syömäh, aamiaisen aikah [n. klo 8] makuau.» Poro etsii lumesta jäkälää turvallaan vainuamalla, »lumeh painaltau peän»; se kulkee lumessa, *koalou* eli kahlaa ja etsii jäkälää, *koapiu*, *kaivau* eli *kuokkiu* lunta; se kyntää lunta *eteyksittäin*. Vahvassa lumessa pieni ja heikko poro yrittää joskus kulkea voimakkaamman eläimen perässä ja sivulla, jolloin vahvempi sitä usein vihaa ja *puskou*. Paikka, jossa poro kuopii lunta ja kaivaa jäkälää, on *kaivos*. Talvella poron pää-

asiallisin ruoka on jäkälä, jota on eri lajeja: *sienijäkälä*, *kukkajäkälä* ja *kankasjäkälä*. Vahvimman lumen ja kovan hangen aikana on hätärehuna naava eli *luppo*: »Poro onki kevöällä ahne lupolla [lupolle].» »Kesällä poro syöpi *roatehta*, *kortehta* ja *lehtie*, syöpi *hilluoki* [suomuurainta], ja sienie syöpi, syöy *heinööki*.» Syyskesällä sieni onkin mieluisinta ja sitä paitsi lihottavaa. Jäkäläkin maistuu kesällä vesisateella, mutta ei kuivana; sen sijaan kesäruokana varsinaisesti onkin juuri raate, korte ja lehdet. Talvella poro syö mielellään lunta, johon on virtsattu. Poron ulostus, *sittu*, tulee talvella tavallisesti aivan kuivina palleroina, *kakaroina* eli *paperoina*. Ruohon- ja luponsyöntiaikoina sittu tulee pötkyinä, ei kuitenkaan ihan pehmeänä. Virtsanheitto on välttämätöntä milloin poro sitä haluaa, muuten *pakahuttau*, jos ei esim. ajettaessa anneta ajallaan virtsata, tällöin poro »siäntyy [suuttuu], ei lähe, lyöttäytyy muate». Kun poro vetää painavaa kuormaa tai sillä kovasti ajetaan, se raskaasti »huahittau, kieli pois suusta». Poro ei ajettaessakaan hiostu koskaan, pakkasella vain kuuraa tulee selkään, vaahtoa ei ollenkaan. Pohjoisen puolessa, Oulangassa, sanottiin, että poro *soalou*, kun se hengittäessään huokui. Jos poro oli liian kuumaksi ajettu, se oli *pakahutettu*. – Poron liikkumisesta käytetään seuraavanlaisia ilmauksia: poro *kävelöy*, sitten se *nul^{u}kkoau* eli »juoksou hil^{i}jakseh, ei täyttä juoksuo», sitten se »*juoksou*, sitte on *tol^{v}va*, se *tol^{v}voau*, ja sitte *laukka*, se *laukkoau*». Kun poro seuraa toista poroa, esimerkiksi vasa emäänsä tai ihmistä, sanotaan, että se *juovou*. Porot oleskelevat talvisaikaan etupäässä kankailla, kesäisin räkän eli »tšakan» aikana aukeilla soilla ja järvien rannoilla sekä sakeikoissa.

Poro voi olla luonteeltaan arka tai *tyyni* 'kesy': »Pitäy arat porot tyynnytteä jotta tyyneksi soahah.» Tyynestä porosta käytettiin myös sanontaa *kesu*, vaikka »kesu oli suomie»: »Kesu on semmońi joka ei varaja [varo, pelkää] ihmistä.» Joskus raito- tai ajoporo saattoi *juroutuo* eli *teniytyö* eli *ujoutuo*: »Mutta joka ujoutuu, joka ei lähe minnenä päin, se on *tenikkö*, semmońi että se moahah keittäytyy makoamah.» »Poro ruttoseh [pian] mieltyy ihmiseh», mutta »vihańi poro *kapeittšou*, se lyöpi toista poruo kapeilla [etukavioilla], ja kapeittšou se miestäki jos niinku vallastamah rupeu». Lisäksi tällainen äksy eläin vielä *potkiu* takajaloillaan ja *puskou* sarvillaan. Porolla on tarkka hajuaisti, *vainu*. Kun porot haluavat ilmoittaa toisilleen olemassaolostaan, ne ääntelevät: »Poro *röhkäy*, ne kuttšutah toisijah.» Näin esim. emät ja vasat pitävät keskenään yhteyttä, ja kiiman aikana hirvas ja piettivö myös röhkää: »Hirvahat ne röhkäy kun ne voatimie ajau.»

Poron taudeista jo mainittiin paarmojen aiheuttamat *poramat*, madot, jotka loisivat nahkan alla selässä ja kyljissä tai kitalaessa, kurkkuperässä ja sieraimissa. Nämä vievät usein eläimen sangen huonoon kuntoon. Joskus poro halvautuu; tämän turman nimi on *ampumińi*: »Lyöpi laaki, halvaus; nuoli ampuu, jumi käypi, se tulou semmońi sinińi juova [poron lihaan].» Toisinaan poroa ampuu niin äkkiä, että »aivin suksilla kuolou». Keväällä poroa saattaa vaivata *kevätti*, heikkoustauti, joka kuitenkin tavallisimmin on hevosten vaiva. Tämä esiintyy silloin, kun aurinko alkaa lämmittää keväällä; silloin poro ei jaksa vetää kuormaa.

2.2.3. Poronhoidon vuotuiskierto ja poromiehen työvuosi

Nimenomaan poronhoidon yhteydessä voidaan puhua ns. **vuotuiskierrosta**, ja se onkin mitä kiintoisin ja kiitollisin tutkimuskohde. Se ajanjakso, jolloin poroa varsinaisesti hoidetaan ja jolloin sitä käytetään hyötytarkoituksiin, sekä tuon jakson eri vaiheet ja piirteet määräytyvät monien tekijöiden mukaan. Siihen vaikuttaa ensiksikin luonto: vuodenajat, säät, ruokamaiden laatu ja laajuus sekä porojen vuotuinen fysiologia ja elintavat.

Toiseksi sitä rytmittävät paikalliset olot ja kokonaistalouden tarpeet, esim. heinän-, polttopuun- ja rahdinajo, paikoin jopa porovarkauksien ehkäisytoimet.

Fennoskandian eri osissa **poronhoidon vuotuiskierto** alkaa hieman eri aikoina. Siellä, missä porot palkivat kesän vapaina, poronhoitovuoden alkamisen ajankohta voi vaihdella muutamia viikkoja, jopa pari kuukauttakin. Kuitenkin poroja ylimalkaan lähdetään hakemaan, kokoamaan, lukemaan ja merkitsemään kesä-syyspuolella, ts. poronhoitovuoden määräävinä tekijöinä ovat poron kevätkesäinen vasonta ja syksyinen kiima-aika, kesän tulo, talven tulo.[619]

2.2.3.1. Porot kesällä

Pohjois-Vienassa **porot palkivat kesäisin vapaina**. Silloin poromiehillä ei ollut muita varsinaisia poronhoitotoimia kuin jolloinkin poroaitojen korjailua. Porovarkaat kyllä olivat paikoin liikkeellä loppukesällä. Näiden varalta oli ainakin Pistojärven Vuosmon ja Tuhkalan palkisen poromiesten oltava liikkeellä välistä jo sulan aikana.

2.2.3.2. Poroaitojen korjailu

Poromiesten töihin sulan maan aikana kuului porojen kokuuaitojen eli *vetoaitojen* korjailu.

Esim. Pistojärven Vuosmon palkisessa poroaidat korjailtiin *sviizenien* (= Ristin ylentämisen juhla 27. 9.) edellä ennen varsinaista poronhakua. Pitkän matkan takana olevat poroaidat korjattiin kuitenkin vasta poronhakuaikana ennen porojen varsinaista *aitaanvetoa*.[620]

2.2.3.3. Porovarkauksien ehkäisy Pistojärvellä *Selkosen kävely* Pistojärven Tuhkalan palkisessa

Tuhkalan palkisessa käytiin jo ennen poronhakua syyskuun lopulla »kävelemässä selkońi», pistämässä poronhakemista varten rakennetun Kollattijärven haka-aitauksen veräjät kiinni ja korjaamassa aidan heikot ja rikkoutuneet kohdat. Tämän hoitivat muutamat 2–4 miehen ryhmät 2–3 päivän aikana. He yöpyivät taloissa ja poropirtillä. Samalla katseltiin missä poroja asusteli ja minkälaisille poroille oli vasoja. »Kävelyyn» osallistui poromiehistä niitä, jotka kulloinkin sattuivat parhaiten muilta töiltä joutamaan – nimenomaan isojen porotalojen miehiä. Tämä »kävely» oli tarkoitettu myös »peloksi» mahdollisille porovarkaille: näin muutkin selkosissa kulkijat näkivät, että nyt oli poromiehiä liikkeellä.[621]

Kattšelu Pistojärven Vuosmon palkisessa

Pistojärven Vuosmossa poromiesten piti – »yhen aikoa», kun selkosissa oli alkanut näkyä pororosvojen virittämiä poronansoja – jo ennen varsinaista lumen tuloon ajoittuvaa *poronettšoa* järjestää poronrosvousta ehkäisevä noin kuukauden kestävä *kattšelu*. Se alkoi syyskesällä *pellonleikkuun* jälkeen ja kesti aivan lumiin asti. Porovarkaat näet olivat jo sulan maan aikana liikkeellä, sillä porot olivat lihavimmillaan ja poronliha syötäväksi kelpaavaa, – sydänkesällähän poro oli räkän vaivaamana laiha ja huonokuntoinen. Näillä poronkatselumatkoilla tulivat tietoon usein myös porojen syyspalkiset, millä tiedolla oli merkitystä myöhempää poronhakua varten.

Poronkatseluun osallistui Vuosmon palkisessa kaksi miestä kerrallaan noin kolmen päivän ajan, sitten oli muutama päivä välissä, minkä jälkeen uusi miespari lähti katselemaan. Matkat suunnattiin Vuosmosta lounaaseen Lonkan selkoselle sekä etelään Uhtuan selkoselle Kaamottiin ja Hämeeseen päin. Näillä alueilla poronkatselijat liikkuivat ja pitivät silmällä, etteivät »lonkkalaiset, hämehläiset, vuonnislaiset ja uhtuolaiset» olisi syöneet heidän porojaan, joita siellä kesäaikoina paljon palki. Syksyisillä metsästysmatkoillaan nämä porottomien kylien eläjät saattoivat ampua porojakin; jotkut pyytivät poroja myös ansoilla. Katselun aikana majailtiin Hämeen kylässä Huotarisen talossa, jonne »illalla piiloitše mäntih ja oamuvarahin lähtimä mettšäh». Kun tärkeimmät paikat oli katseltu, voitiin jo näyttäytyä kylässäkin. Varusteina miehillä oli eväslaukku, kirves ja »yksi pahattšaini pyssy, nallikko» eli suustaladattava.[622]

(Samasta syystä, poronrosvonnan pelosta, Vienan Karjalaan rajoittuvassa Kuusamon Kallioluoman paliskunnassa järjestettiin syksyisin perttulilta (24. 8.) lumiin asti Vienan-puoleisissa selkosissa vastaavanlainen ns. *poronkävely*, jotteivät Pistojärven ölkkyläiset, hämeenvaaralaiset ja tiirolaiset olisi saaneet tilaisuutta rosvota suomalaisten poroja. – Samoin Kuusamon Enojärven paliskunnan miehet »pitivät *sulakävelyö*» ennen varsinaista poronhakua porovarkaiden pelotukseksi Suomen puolen kankailla Kiiankuuron ja Enojärven välillä Karjalan puolen Taavon ja Kormuan kylää vasten sekä eteläpuolella Kiimaskylää, Kutusta ja Suvantoa vasten. – Ks. lukuja 3.1. ja 3.2.1.)

2.2.3.4. *Poronettšo, poronhaku, kokuonta*

Koko kesän porot vaeltivat eli *palkivat* vapaina selkosilla. **Kiima-aika** eli *pivon aika* (= pidon aika) tällä eläimellä on elo-syyskuussa perttulin (24. 8.) ja mikkelin (29. 9.) välillä. Silloin porot keräytyvät isoihin tokkiin. Hirvaat kokoavat vaatimia ja vasoja ja pitävät niitä koossa ja kurissa järviä ja soita vasten. Härät ovat tavallisesti erillään omissa joukoissaan, sillä hirvaat eivät salli niiden oleilla samassa tokassa vaadinten kanssa. Lisäksi porot näihin aikoihin siirtyvät huonoruokaisiksi käyneiltä jängiltä kangasmaiden jäkälikköihin.

Porojen kesä- ja syyspalkiset olivat vanhastaan poromiesten tiedossa. Poroja nähtiin sulan aikana liikuttaessa selkosissa kalassa, niityllä, riistan pyynnissä ja kuljettaessa kylien väliä. Sanat kulkivat, **tieto levisi**. Sellaiselle tavallista kesymmälle porolle, joka »piti palakisen» eli asusteli kiin-

teästi vuodesta vuoteen samoilla palinmailla, pantiin kesäksi *kello* kaulaan. »Kello oli aina vanhalla ja varmalla asujalla kaulassa.» Esim. silloin, kun Pistojärven Tuhkalan Ahossa oli vasoineen noin 140 poron karja, kellokasporoja talolla oli 4–6.[623] *Kellokkaita* oli »usiemmalla talolla», ja ne olivat vaatimia ja härkiä. Esim. Pistojärven Vuosmossa Ossippa Feodorovin kotona eli »Voassilan talossa» oli noin 80 poron karja, ja kahdella porolla oli kello: »Soarihärällä», joka palki kesäisin Pistojärven »Multisoaressa», sekä »Mussallavoatimella». Toiset porot pysyttelivät näiden kanssa samassa joukossa.[624] Nämä kaikki seikat jo merkittävästi auttoivat ja helpottivat porojen etsimistä, löytämistä ja kokoamista. Oli jo ennalta kokemusta ja tietoa siitä, minne suunnata syystalven poronhakumatkat: jäkäläkankaille porojen vakituisille syyspalkisille. Toisaalta oli myös tiedossa laajoja alueita, missä poroja **ei ollut** syyskierän aikana: ei esim. kuusikkovaaroissa, jonne poronhakumatkoja ei kannattanut suunnata.

Kelit sekä kulkemisen helppous ja vaikeus luonnossa olivat varhaiskantaisessa elämänmenossa – kuten vielä 1900-luvun alun pohjoissuomalaisessa ja pohjoisvienalaisessa talonpoikaisporonhoidossa – merkittävä seikka. Niinpä vanhat poromiehet valtakunnanrajan molemmin puolin säännönmukaisesti puhuivat vähälumisesta »hienon lumen ajasta» ja paksulumisesta »vahvan lumen ajasta». Lumen paksuushan on tärkeä asia itse porojenkin elämän ja elintapojen kannalta.

Pohjois-Vienassa, samoin kuin esim. Kuusamossa tällä puolen rajaa, **poronhakuun** lähdettiin varhain syystalvesta jo ensimmäisillä lumikeleillä: »Lumi kun tuli ni se peätti, lumi ittše.»[625] Lunta tai kuuraa piti olla, jotta **poronjäljet näkyivät** poronhakijoille ja jotta porot kiinni pidettäessä saattoivat lunta syömällä sammuttaa janonsa. Tärkeätä oli myös **hyvä pohja:** että maat olivat jäätyneet ja suot, lammet ja järvet alkoivat riittävästi kantaa poroja ja miehiä. Tämä vaihe alkutalvesta, jolloin ensilumet olivat sataneet routiutuneeseen maahan, oli *kierän* aika. Myös **teurastusta ja lihojen säilytystä** varten piti olla jo talvinen ilma. Lumi oli määräävä tekijä porotaloudessa senkin vuoksi, että lumen tultua piti jo niin aikaisin kuin mahdollista kiirehtiä **opetetuilla vetoporoilla** eli *härillä* ja *vetovoatimilla* »heinänajoh» ja polttopuiden vedätykseen. Vetoporot piti heti saada hyötykäyttöön.

Nyt alkoi siis varsinainen poronhoitovuosi: »Nämä evähät otettih selekäh ja hiihnat ja kirves. Ensimäiset kuurat kun tuli niin sillon lähettih, *poroja hajettih* ja niitä *aitoih vejettih* ja *hiihnoih pantih* ja *hiihnoissa opetettih. Merkittih* sitte vasat sillon kun aitah soatih.»[626]

Tämän poronhoitovuoden keskeisen toimituksen nimi oli Pistojärvellä *poronettšo* eli *poronhaku*, joista jälkimmäinen – selvästi suomalaisperäinen sana – oli yleisemmässä käytössä lähellä Suomen rajaa eli Kuusamoa.[627] Oulangassa nimiä olivat *ettšimińi, ettšo, kokuonta.*[628] »Ettšimińi oli se kun lähettih kokuomah.»[629]

Ettšomiehet – useita miehiä joukossa, kymmenen tai ylikin, ja tavallisesti kylittäin – lähtivät hakemaan ja kokoamaan selkosella vapaina pal-

kivia poroja varta vasten rakennettuihin *veto-* eli *poroaitoihin* porojen oikeille omistajille erottelua, vasojen merkintää, uroitten kuohintaa sekä teurasporojen valintaa varten. Lisäksi poronhaun yhteydessä kunkin omistajan oli kätevää ottaa erilleen omat eläimensä itsenäistä tai muutamien porotalojen yhteisesti järjestämää talvipaimennusta sekä yksityistä ajo- ja kuljetustarvetta varten.

Varsinainen poronhakuaika kesti tavallisesti pari kolme viikkoa ja jatkui tarvittaessa marraskuulle saakka. Mutta esim. Pistojärven Tiiron selkosilla poronhaku kesti sydäntalvelle asti, jopa helmi-maaliskuulle saakka, sillä vasta tähän mennessä eri talojen ja eri palkisten ja kahden eri kansallisuuden – karjalaisten ja suomalaisten – porot oli saatu pääpiirtein käytetyksi aidassa, luetuksi, merkityksi ja oikeille omistajilleen erotetuksi. Tämä johtui siitä, että täällä todella palki runsaasti poroja ja niistä huomattava osa oli opettamattomia ja siksi niin arkoja, että niitä ei kaikkia saatu kootuksi eikä kuljetetuksi poroaitoihin ennen kuin vasta vahvan lumen aikana.

Poronhaun alkaessa *ettšomiehet* kokoontuivat sovittuna aikana eväineen ja varusteineen sovitulle poroaidalle, jonka viereen oli tavallisesti rakennettu miesten majailua varten *poropirtti*, jos aita oli kaukana taloista. Jos aita oli kylän kupeella, miehet asustelivat taloissa.

Poroaidalta poronhakijat hihnoineen ja suopunkeineen kahden miehen hakupareina tai 3–4 miehen ryhminä lähtivät eri suuntiin katselemaan poronjälkiä joko kävelemällä tai myöhemmin vahvemman lumen aikana mukanaan tuomillaan ajoporoilla ajaen. Ajokkaat oli siis jo ennemmin käyty ottamassa kiinni sopivana aikana. Poronhakuun lähtijät olivat tavallisesti hyväkuntoisia ja rivakoita – »parahassa iässä» –, sillä välistä vauhti oli aitaan tultaessa kova ja piti juostakin.

Kun porojoukko löytyi, siitä otettiin suopungilla *luomalla* (= heittämällä) tai leivällä houkuttelemalla kiinni semmoinen yksilö, josta näkyi, että sen perässä muut lähtisivät hyvin *juovomah* (= seuraamaan), eli kesy kellokasporo tai vasaniekka vaadin, jolle pantiin kello kaulaan. Voitiinpa ottaa pari kolmekin poroa talutettavaksi. Kiinni otetut oli usein opetettu myös leivänsyöjiksi. Niiden piti olla myös herkkiä talumaan eli kulkemaan hihnassa miehen perässä. Tällaisilla kiinni helpoiten saatavilla poroyksilöillä oli useitakin nimityksiä, jotka kaikki sattuvasti selittävät niiden tehtävän poronhoidossa: (1) *maima* (merkitsee myös 'täkyä' eli 'syöttiä' kalastettaessa), (2) *kellokas*, (3) *käsiporo*, (4) *talutusporo* ja (5) *leipäporo*: »Kun poronhakuh lähettih niin se piti ottoa maima..., kello sillä pannah maimalla kaulah. Maima on herkkä talumah ja se otetah kiini joukosta ja sitä talutetah joukon iessä [edessä].» »Leipäporo..., se jaksau vetöä, se on kesu, se tulou leivällä meţšästä.»[630]

Kun löydetystä porojoukosta oli saatu kiinni kesy taluporo joko suopungilla heittämällä tai leivällä houkuttelemalla ja sille oli pantu kello kaulaan, sen kanssa sitä *hiihnasta* taluttaen kierrettiin muuta porojoukkoa vähän aikaa, kunnes toiset porot tarttuivat mukaan, ensin juovoporot

Porokollos Kuusamosta. — Valokuva 1930-luvulta. Museoviraston kuva-arkisto neg. 93209.

vasoineen, sitten muut. Jos talutusporoja otettiin kiinni useampia, ne »kollostettih» eli sidottiin hihnoilla kiinni peräkkäin toisiinsa. Näin porojoukko saatiin hallintaan ja sen kuljetus poroaitaan saattoi alkaa. – Kun ensimmäiset kellokastalujat oli poronhakuaikana saatu kiinni, niitä pidettiin sen jälkeen hihnassa, joten ne olivat valmiina maimoina eli talutusporoina otettaviksi mukaan uusille poronhakumatkoille.

Poronhaussa löydetty ja hallintaan saatu *porojoukko* kuljetettiin eli »vejettih» *poroaitaan* eli vetoaitaan. Kellokas-talutusporoa tai kollostettua taluporojoukkoa hihnasta taluttava mies ryhtyi tällöin *vetomieheksi* eli lähti kulkemaan kohti poroaitaa. Toiset miehet – pari kolme, usein vain yksikin vetomiehen toverina – asettuivat porojoukon taakse ja sivuille *ajomiehiksi* ohjailemaan sen kulkua joko kävellen tai vahvemman lumen aikana pulkalla ajaen tai hiihtäen. »Porojoukon iessä oli vetomies, takana ajomiehet.» – Jos oltiin vahvemman lumen aikana liikkeellä pulkilla, vetomies kiinnitti talutusporon ajokasporon pulkan perään, istui pulkkaan ja lähti ajamaan; tilanteen mukaan hän saattoi kävelläkin ja taluttaa ajokasta ja talutusporoa, jolloin pulkka kulki tyhjänä.

Talutusporolla oleva kello toimi porojoukon aitaan kuljetuksessa osaltaan jonkinlaisena houkuttimena, ja porohan on laumaeläin, joten puolivilli joukko yleensä saatiin kohtalaisen hyvin kulkemaan. Laumassa oli yleensä aina sellaisia poroja, jotka mielellään seurailivat kellokasta. Tällaisen nimi oli *juovo*: »Juovo oli se joka ensimmäiseksi tuli sen maiman perässä ja sitte ne toiset juovo [seurasivat] jäläkeh.» »Juovo on se joka toisen jäläkeh lähtöy.»[631]

Oli arkoja ja äksyjäkin poroja, jotka eivät juovoneet laumaa, vaan erkailivat siitä pois: »Ne *petrauvuttih*, niistä tuli *mettšäporoja*.» Nämä saatiin usein vasta talvimyöhällä paksun lumen aikana kiinni, lukuun ja merkkiin – tai ammuttiin: »Jos sattu niin arka poro ettei soatu matkah, se piti ampuo ja sieltä poroilla kelkoilla käytih.» Siksi poronhaussa oli myöhemmin kelkkakelin aikana jollakulla poromiehellä aina pyssy matkassa, ja arat porot ammuttiin vasta sitten, kun pääsi poronkelkalla kulkemaan ja ammutun ruhon kotiin kuljettamaan.[632]

Joskus sattui niin arkoja kokonaisia porojoukkojakin, että niistä ei lähtenyt vetomiehen mukaan muita kuin kiinni otettu maima eli talutusporo, toiset piti hakea myöhemmin. Useimmiten kuitenkin päästiin suuremmitta vaikeuksitta kulkemaan: porojoukko lähti juovomaan vetomiehen kuljettamaa talutusporoa ja tätä seuraavia juovoja.

Porojoukko kuljetettiin poroaitaan, mikäli mahdollista, suorinta tietä: kangasmaita, talviteitä, soita, rämeen solukoita ja muita aukeita myöten sekä lampia ja järviä pitkin, jos niitä sattui välille. Jos porot kulkivat hyvin, ajomiesten ei tarvinnut muuta kuin kulkea perässä. Jos joukko matkasi huonommasti, ajomiesten piti juoksennella sen sivuillakin palauttelemassa erilleen pyrkiviä poroyksilöitä takaisin muun lauman yhteyteen. Tällöin – jos oltiin liikkeellä pulkilla – yksi mies joutui kuljettamaan pulkkaporoja ja muut miehet pitivät jalan tokkaa koossa. – Monesti yksi miesparikin, vetomies ja ajomies, veti tokan aitaan: vetomies kuljetti edessä talutusporoa eli kellokasta ja ajomies kulki lauman takana.

Kun poroaitaa alettiin lähetä, saattoi vetomies huutamalla ilmoittaa tulosta. Jos aidalla oli miehiä, nämä saattoivat siirtyä poroaidan kiilamaisten kahojen siuloille ja nieluille vartioimaan, ettei poroja mennyt karkuun. Kun porojoukko oli edennyt siulojen suulle, siulamiehet liittyivät varsinaisiin ajomiehiin. Porojoukko piti nyt mahdollisimman rivakasti kuljettaa perille poroaidan *emäaitah* eli *suureh karsinah*. Varsinkin milloin »vejettih syysporoja», piti vetomiehen ja ajajien poroaidan kahoille eli johteille tullessaan juosta, jotteivät porot olisi ehtineet vilkuilla sivuilleen ja siten kenties pelästyneet aidan nähtyään ja yrittäneet takaisin paluuta. Jos porot yrittivät pyörtää takaisin, ajomiehet pelottelivat niitä emäaitaa kohti sihauttamalla ja karjahtelemalla, käsillä huitoen ja niitä yhteen lyömällä. Porojen takaisin paluun ja karkaamisen estämiseksi poroaidan kahoissa eli johteissa oli poikittaisia *peikaloita* eli *valehjuohtehie* vastahankaan, joten koko aitarakennelma suippeni kuin rysä nieluineen kärkipäätä kohti. Sitä mukaa kuin porolauma vetomiehien vetämänä eteni emäaitaa kohti, takana olevat ajomiehet siirtyivät nielulta nielulle ja ajoivat sitä edellään. Kun porojoukko oli onnellisesti emäaidassa, pantiin sen veräjä kiinni.

Tähän tapaan »porojoukkoja vejettih aitah» eri puolilta poroaidan ympäristöstä – sitä aitaa ympäröivältä palkiselta. Kerralla poroaitaan vedetyn porojoukon pääluku luonnollisesti vaihteli; pienimmät joukot olivat kymmenkunta yksilöä, suurimmat jopa satakunta päätä, harvoin sen yli.

Kun porojoukko oli onnellisesti emäaidassa, alettiin – jos päivää riitti – ottaa yksittäisiä poroja kiinni ja erotella niitä korvamerkkien perusteella oikeille omistajilleen sekä merkitä vasoja emiensä merkille. Välistä nämä toimet kuitenkin lykkäytyivät seuraavaan aamuun, sillä hakuaikana voitiin joutua tekemään hyvinkin pitkää päivää, jopa pimeästä pimeään.

Todettakoon vielä eräs hyvin olennainen seikka: **porokoiria ei käytetty** ainakaan Oulangassa, Kiestingissä eikä Pistojärvellä ollenkaan, ei poronhaussa eikä talvella paimennuksessakaan.

Myös KAPITSAN mukaan koiria ei Karjalassa käytetty poronhaussa koskaan. Muutenkin KAPITSAN (1924) lyhyt kuvaus porojen palkimisesta ja vienankarjalaisten poromiesten poronkokuusta on yhdenmukainen omien haastattelutietojeni kanssa:

> Keväällä Jyrin päivän aikoihin (23. huhtikuuta vanhan ajanlaskun mukaan) porot päästettiin kesäksi irtaalleen, jolloin ne asuskelivat kylästä 30–50 virstan etäisyydellä ja pysyivät tietyillä alueilla; tavallisesti saman kylän porot liikkuivat samassa joukossa.
>
> Ensilumilla maan jäädyttyä kaikki poroja omistavat isännät lähtivät yhdessä porohakuun. He kävelivät sinne, mistä olettivat poroja löytävänsä, ja etsivät niitä jälkiä seuraten. Kun porojoukko löytyi, osa miehistä alkoi varovasti kiertää niitä ja ajella kohti toisia miehiä, jotka ottivat kiinni suopungilla lauman johtajaporoja. Koiria ei koskaan tässä käytetty.
>
> Kun yksi porojoukko oli saatu kiinni, lähdettiin etsimään seuraavaa ja jatkettiin, kunnes kaikki oli saatu kiinni, minkä jälkeen porolauma kuljetettiin paikalle, jota kutsuttiin aitaukseksi. Täällä jokainen omistaja otti merkin perusteella erilleen omat poronsa.[633]

Poronetson yleiskatsauksen täydennykseksi on syytä esittää, vaikka eräät asiat toistuvatkin, muutamia yksityiskohtaisia paikkakunnittaisia kuvauksia, joiden aineistonkeruussa eli jo haastattelutilanteessa olen kiinnittänyt huomiota **kokonaisvaltaisesti porojen palkima-alueisiin, luonnonvuoden ja poronhoitovuoden suhteeseen, tiedonvälitykseen selkosten olosuhteissa, poromiesten organisoitumiseen ja yhteistoimintaan sekä poronhoidon tekniikkaan.** Kuvaukset kolmen eri palkisen poronhausta ovat liitteessä 1.

2.2.3.5. Poroaidat eli vetoaidat

Poroaitojen järjestelmä

Porojen kokuuta varten pystytetyn rysämäisen rakennelman nimi oli *poroaita* eli *vetoaita*: »mihin *vejetäh*». Näistä jälkimmäinen näytti olevan edellistä yleisempi haastateltujen puheessa, mikä johtui siitä, että porojen aitaan kuljetuksesta käytettiin sanontaa »aitah veto»: porojoukon edessä kulkeva *vetomies* talutti *hiihnasta* eli veti talutusporoa *(käsiporoa, leipäporoa, kellokasta, maimaa)*, jota seurasivat *juovot* ja muu *porojoukko ajomiesten* takaa ja sivuilta ohjailemina. SAMULI PAULAHARJU on 1910 valokuvannut ja piirtänyt Pistojärven Tiirovaarasta poroaidan ja käyttänyt siitä nimitystä

POHJOIS-VIENAN ETELÄISEN PORONHOITOALUEEN POROAIDAT JA -PIRTIT

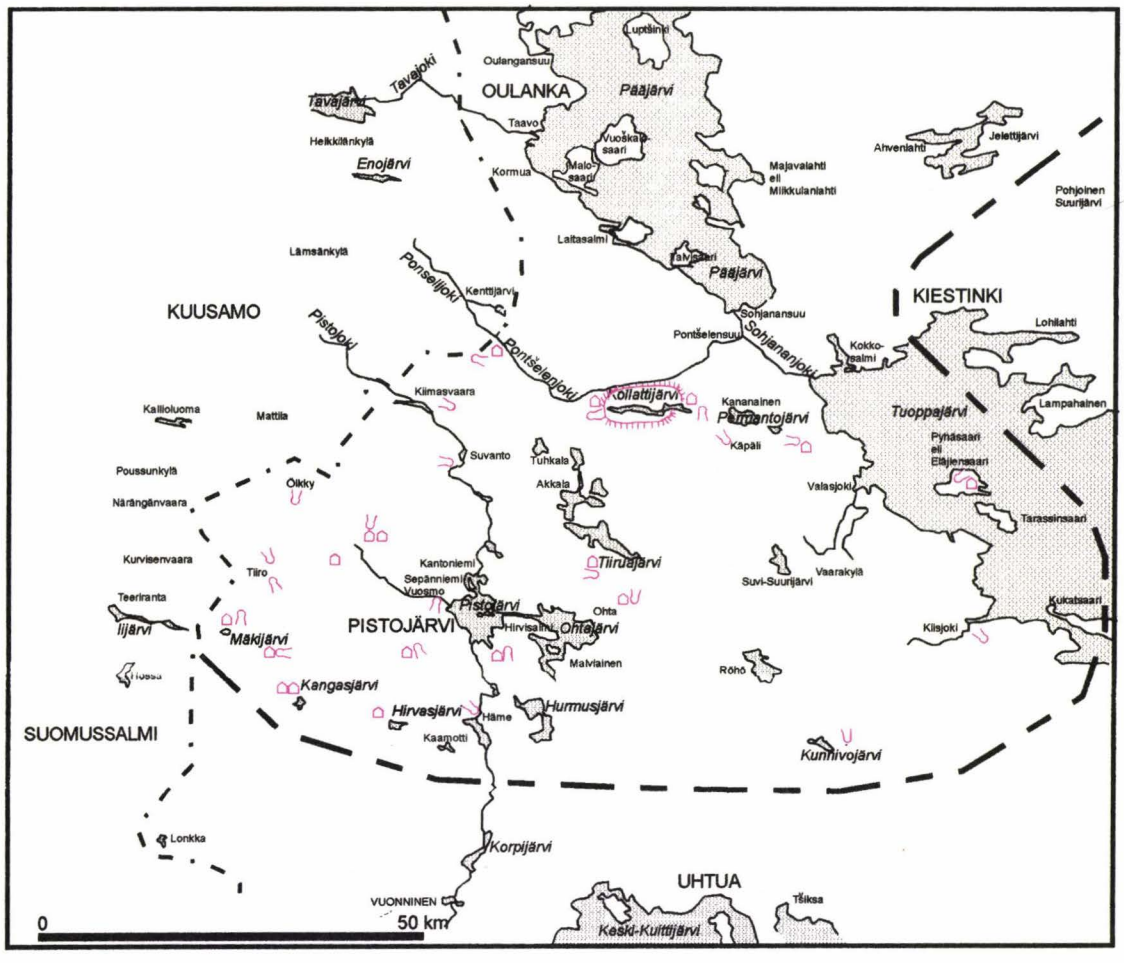

- — — · Valtakunnanraja
- — — Poronhoitoalueen raja
- Kollattijärven poroaitaus
- Poroaidat ja poropirtit Tuoppajärven - Sohjananjoen - Pontšelenjoen - Suomen rajan - poronhoitoalueen rajan välisellä alueella Pohjois-Vienassa
- Suunniteltu poroaita

Kartake kuvaa 1910-luvun tilannetta Pohjois-Vienan poronhoitoalueen eteläosassa. Poronhoitoalue oli ehtinyt laajeta Tiirosta etelään Kangasjärven selkoselle asti, Pistojärveltä myös etelään Hämeen kylään ja länteen Ohdan kylään sekä Tuhkalasta Röhön kylän Mikinniemeen eli aikaisemmin porottomille alueille, joille myös piti rakentaa poroaitoja ja -pirttejä.

Kullakin poroaidalla oli oma porojenhakualueensa, jolta porot aitaan vedettiin. Näin poroeli vetoaidat muodostivat poronhakuaikana koko poronhoitoalueen kattaneen verkon. Poroaitojen käytöstä kehkeytyi kunkin palkisen sisäinen ja palkisten välinen yhteinen porojenkokuujärjestelmä, joka rajaseudulla ylitti myös valtakunnanrajan. Poronhausta sekä poroaidoista ja niiden käytöstä tarkemmin liitteissä 1–4.

poropelto.[634] Poropelto-sana oli käytössä jo 1700-luvulla Suomen eteläisellä talonpoikaisporonhoitoalueella, jossa se Kuusamossa, Pudasjärvellä ja Kainuussa oli yleinen vielä 1900-luvun alkukymmeninä.[635] (Ks. lukua 1.3.6.3.)

Poroaitoja tehtiin tarpeen mukaan sellaisille seuduille, joilla porojen tiedettiin syystalvesta asustelevan eli *palkivan*, siis jäkäläkankaille eli porojen *palkisille*. Jos poromäärä kasvoi ja palinmaat laajenivat tai siirtyivät esim. jäkälikköjen kulumisen vuoksi eri seudulle, tehtiin uusi vetoaita sinne ja entinen jäi vähemmälle käytölle tai hylättiin. Myös liian pitkiksi käyneiden aitaankuljetusmatkojen lyhentämiseksi voitiin tehdä uusi lisäaita.

Poroaitoja käytettiin porojen kokuussa vain syystalvella. Poikkeuksena oli Pistojärven Tiiron palkinen, jossa oli pakko koota arkiutuneita poroja myös keskitalvella.

Poroaitoja korjailtiin tarvittaessa syksyllä. Jos aita oli talojen lähellä, se tarkastettiin ja korjattiin jo ennen poronhakua. Kaukana talosta sijainneet poroaidat korjattiin vasta, kun mentiin poronhakuun. Koska poroaidat Pohjois-Vienassa olivat pääasiassa vahvarakenteisia ns. tasmiaitoja, ne olivat kestäviä, joten niiden korjailussa ei ollut paljon vaivaa; niiden kunto piti kuitenkin tarkistaa ennen poronhakua.

Poronhakua ja poroaitoja koskevasta liite 2:n aineistosta käy ilmi, että porojen syystalvisille palinmaille rakennetuista poroaidoista muodostui koko poronhoitoalueen kattanut **verkko** ja niiden syystalvella aktuaalistuneesta käytöstä olennainen osa kunkin palkisen sisäistä ja naapuripalkisten välistä yhteistä **poronkokuujärjestelmää**.

Poroaitojen rakenne ja sijoitus maastoon

Poro- eli vetoaidan pääosat olivat **kaksi johdeaitaa** ja **perä** eli *kahat* (Pistojärvi, Kuusamo) eli *juohteet, juonet* (Oulanka), jotka sojottivat aitaan vedettävään eli kuljetettavaan porojoukkoon nähden kahtaalle päin ottavasti haarallaan ja supistuivat kiilamaisesti kohti tärkeintä osaa eli *emäaitaa* (Oulanka, Pistojärvi) eli *suurta karsinaa* (Uhtuan Röhö), porojen lopullista kokoamis- ja erotteluaitausta, jonka »hirret oltih jykiet». Kahojen uloimpia päitä kutsuttiin *siuloiksi* eli *sikloiksi*. Aitarakennelman suupuolessa siulojen piti olla niin kaukana toisistaan, »että poro ei niä [näe]».[636]

»Kahan suuhuh kun peäsis» porojoukon kanssa, se oli tärkeintä aitaan vedossa.[637] Mutta sen jälkeen ajomiesten ja poroaidalla mahdollisesti olevien ja ajajiin siuloilta avuksi liittyvien miesten oli pidettävä huolta siitä, että »porojoukko ei rynttöäy» takaisin, jos se on huomannut joutuneensa ansaan. Porojoukon takaisin paluun estämisen tehostamiseksi kahoista pisti vielä porojen kuljetussuuntaan nähden vinosti eteenpäin koukkumaisia aitoja eli menomyötäisiä hakauksia, *peikaloita* (Pistojärvi) eli *valehjuohtehie* (Oulanka), jotka osaltaan estivät poroja karkaamasta pois kahojen sisästä. Ne pistivät tavallisesti kahoista toisiaan kohti vastakkain ja muodostivat samantapaisia *nieluja* kuin on rysässä, siis siulan puolessa peuka-

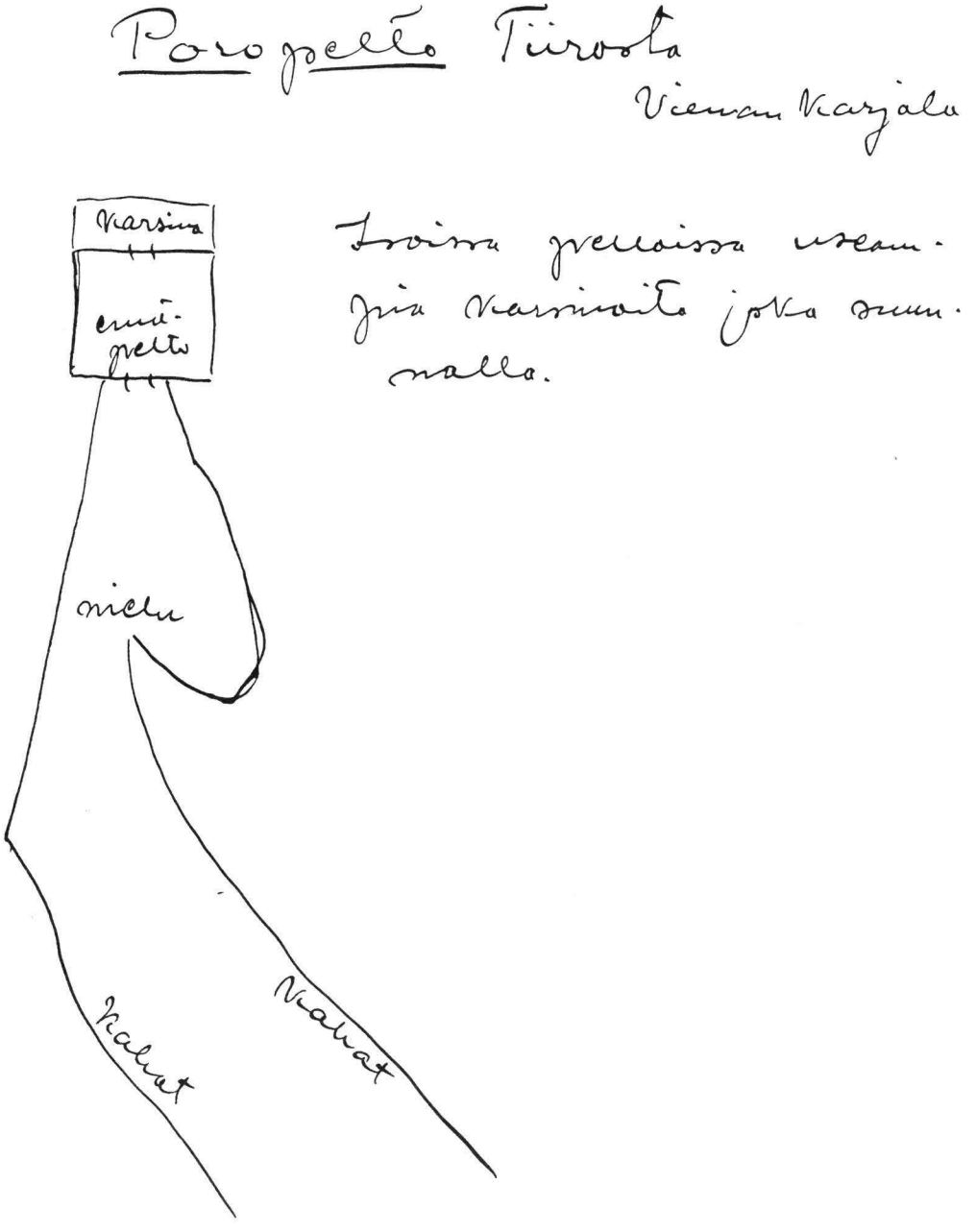

Samuli Paulaharjun pohjakaavapiirros Tiiron *poropellosta* vuodelta 1910. — Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto E 5:3952 *5*.

lot eli valejuohteet olivat pisimmät ja nieluaukko vastaavasti levein, ja nielut kapenivät emäaitaa kohti edettäessä. Viimeisen aukon muodostikin sitten emäaidassa oleva 3–5 metrin levyinen *kahaveräjä* eli *vetoveräjä*.

»Poropelto» eli poroaita Pistojärven Tiirovaarasta. — Valok. Samuli Paulaharju 1910. Museoviraston kuva-arkisto 3490:973. — Oikealta ja vasemmalta *kahat* ja keskeltä *kaha-* eli *vetoveräjä* muodostivat väylän koko rakennelman pohjukkaan eli *emäaitaan*, jossa porot erotettiin korvamerkkien perusteella oikeille omistajilleen ja merkittiin vasat. Kuvassa näkyvät osat emäaidan tuntumassa olevista kahoista ovat rakenteeltaan sorkka-aitaa.

Emäaidan perässä tai kyljillä saattoi olla yksi tai useampi pienehkö *karsina* (Oulanka) eli *sakasti* (Pistojärvi); siihen siirrettiin emäaidasta tuntemattomat ja vieraiden palkisten porot. Karsinassa oli sekä emäaidan puolella että ulkoseinällä pieni *veräjä*, jonka kautta poroja siirreltiin. – Karsinaa ei rakennettu ollenkaan, jos poroaidassa käsiteltiin vain pienehköjä poromääriä eikä vieraita ja tuntemattomia poroja paljon kertynyt.

Poroaidan eri osien muodot ja mitat vaihtelivat. Emäaita saattoi olla soikea, pyöreähkö, neliö tai suorakaide. Se saattoi olla 1-, 2- tai 3-osainen. Sen mitatkin vaihtelivat, keskimäärin koko oli 10–15 m x 15–20 m. Myös kahojen pituuus vaihteli: lyhimmät olivat 60–70 metriä, keskipituus oli 200–500 metriä, yhdessä jopa 2 km. Joissakin tapauksissa kahoja jouduttiin jatkamaan sen vuoksi, että porot olivat oppineet karkaamaan siulasta. Kahojen suu eli siula-aukko vaihteli: pienissä aidoissa se oli 60–130 metriä, keskimäärin 200–300 metriä. Kahoista on mainittava vielä pari poikkeustapausta: Pistojärven Vuosmon vanhimman poroaidan eli Sulkuveräjän aidan toisessa kahassa oli talojen ympärysaita, ja Oulangan Vartiolammin Pitkäjärven poroaidan kahat olivat kierteiset.

Poroaitapaikan valintaperusteista Pistojärven Vuosmon palkisen poromies Ossippa Feodorov totesi: »Poroaita kaţšottih yhteisestä tuumasta sinne missä ne porot asuksenteli.» Siis aita tehtiin mahdollisimman lähelle ja keskelle syyslaitumilla vapaina palkivia poroja jo yksistään niiden

aitaan kokuun helpottamiseksi. Mutta poroaidan piti olla **jäkäläkankaalla** senkin vuoksi, että aitaan koottuja poroja voitiin käsittelyn ja erottelun jälkeen poroerotusaikana tarvittaessa pitää ja syöttää hihnassa aidan lähellä siihen saakka, kunnes itse kukin omistaja vei poronsa omille varsinaisille kiekeröintipaikoilleen. Poroaita voitiin rakentaa myös kylän lähelle, jos siellä oli riittävästi jäkälikköä, mistä oli se etu, että majoitusta varten ei tarvinnut erikseen tehdä poropirttiä. Asutuksen läheisyys ei kuitenkaan ollut välttämätön poroaitapaikan edellytys.

Aitapaikan valinnassa oli myös muita huomioon otettavia tekijöitä. Pyrittiin käyttämään hyväksi sellaisia maastoseikkoja, joilla oli **myönteistä vaikutusta siinä kriittisessä tilanteessa**, kun porojoukkoja poroaitaan kuljetettiin eli vedettiin. Jos aitamaastossa oli vesistöjä tai soita – lampi, järvi, joki, jänkä – sijoitettiin aita siten, että vesi tai suo muodosti toisen tai kummankin kahan jatkeen. Kierän aikanahan jää oli mustaa ja liukasta, sille poro varoi menemästä. Porojen aitaan kuljetusta helpotti se, jos aitakangas oli kaitainen ja jängät ja vesistöt ohjailivat porojoukon kulkua poroaidan kahojen suulle. Tärkeätä oli sijoittaa aitarakennelma metsän suojaan niin, etteivät kuljetettavat porot sitä nähneet. Itse emäaita piilotettiin tästä syystä mielellään johonkin painanteeseen tai myötämäkeen ja tiheän metsän suojaan, jotta se oli poroilta näkösuojassa ja jotta porojen vauhti aitaan vedon loppuvaiheessa oli joutuisa ja ne siten helposti saatiin menemään perille asti. Toki emäaita voitiin tehdä myös tasamaalle, jos sopivaa notkoa tai myötälettä ei ollut. Poroaidan ja poropirtin paikkaa valittaessa oli tärkeää vielä se, että lähistöllä oli poromiehiä varten juomavesipaikka: järvi, lampi, joki, puro tai ainakin hete.[638]

Rakennettavan aidan materiaalin ja tyypin määräsi metsä eli se, millaista aitapuuta poroaitakankaalla oli tarjolla. Tavallinen ja Oulangan pitäjässä yksinomainen aitatyyppi oli erityisesti emäaidassa koirankaulasalvoksinen ns. *tasmiaita*. Sen aidakset olivat 5–6-tuumaisia eli ladonhirren paksuisia. Ne oli asetettu päällekkäin noin 15 sentin välein ja joka rakoon oli takaapäin ulkopuolelta pantu sidepuu-pönkkä eli *tasmi*. Korkeutta emäaidalla oli yli kaksi metriä eli niin paljon, että porot eivät päässeet hyppimään aidan yli; mieskään ei maasta yltänyt kädellään ylimpään aidaspuuhun. Tasmiaita oli monessa mielessä hyvä ja kätevä. Kun oli vankkaa metsää, se oli paljon helpompi ja nopeampi tehdä kuin pysty- eli pisteaita: ei tarvittu muuta kuin kirves, ei nauloja, ei aidasten halkomista eikä vitsaksia, joiden hautominen pehmeäksi ja vääntäminen olikin suuritöistä. Tasmiaita oli myös luja, se lahoi hitaasti, se ei kaatunut, se kesti lumen painon ja suurenkin porojoukon töytäilyt. Lisäksi noihin aikoihin selkosissa metsää ei tarvinnut säästää: »Sitä oli puuta, se ei loppunu!» Kylän lähelle tehtyjen poroaitojen emäaidat olivat Pistojärvellä kuitenkin yleensä pystyaitaa eli *kurensiipistä*, koska asutuksen kupeella ei ollut enää järeää aitapuuta. Kurensiipisiä olivat Vuosmon Sulkuveräjänaita talon vieressä, Kiimasvaaran, Suvannon Huuhtiniemen, Tiiron Joutenojan eli Koistisen aita sekä Kananaisen Tuhkapatunan aita.[639]

»Poro purraan» perinteiseen tapaan Taivalkosken Heinäsuon poroaidalla 1910. Purijana Aukusti Koskela, poron koipea pitelee Juho Koskela ja sarvissa on kiinni Heikki Koskela. — Kustannusosakeyhtiö Otavan kuva-arkisto sekä Rytkönen 1978 *251*. — Tässä näkyy hyvin myös vanhakantaisen tasmiaidan jykevä rakenne.

Myös poroaidan kahat eli johteet olivat useimmiten tasmiaitaa, korkeudeltaan noin 2 metriä eli hieman matalampia kuin emäaita. Siuloissa kahaaidan korkeudeksi riitti 1,5 metriä. Joskus kahojen siuloina oli *sorkka-aita*, joka myös oli helppotekoista ja jossa aidakset lepäsivät vinoon asetettuina ristissä pareittain olevien tukiseipäiden varassa.

Yllä olevan yleiskatsauksen täydennyksenä on haastateltujen yksityiskohtaisia selostuksia poroaidoista. Ne ovat liitteessä 3.

Erotuskarsinoiden määrän ja kahojen pituuden ja muodon mukaan **voidaan pelkistää kolme poroaidan perustyyppiä, joista kukin vastaa tiettyä porotalouden kehitysvaihetta.**

(1) Varhaiskantaisinta tyyppiä edustaa Pistojärven Vuosmon Sulkuverä-jän aita, joka tehtiin vähien mutta hyvin opetettujen porojen kaudella aidanrakennustyötä säästäen talon ympärysaidan kylkeen. Erikseen tehty kaha oli lyhyt, vain 60 metriä. Vähäporoisuuden vuoksi ei tarvittu edes vasakarsinaa. Tämän rakennelman käyttö poroaitana loppui noin 1890. – Ks. kaaviopiirrosta.

(2) Tavanomaisin tyyppi oli kankaalle rakennettu poroaita ja siinä suorat kahat, joiden keskipituus oli 200–500 metriä. Tämä soveltui edellistä runsaampien poromäärien kokuuseen, jolloin poroista kuitenkin vielä huomattava osa oli hihnoihin totutettuja. Karsinoita oli 1–3. – Ks. Paula-

KAAVIO PISTOJÄRVEN VUOSMON SULKUVERÄJÄN POROAIDASTA

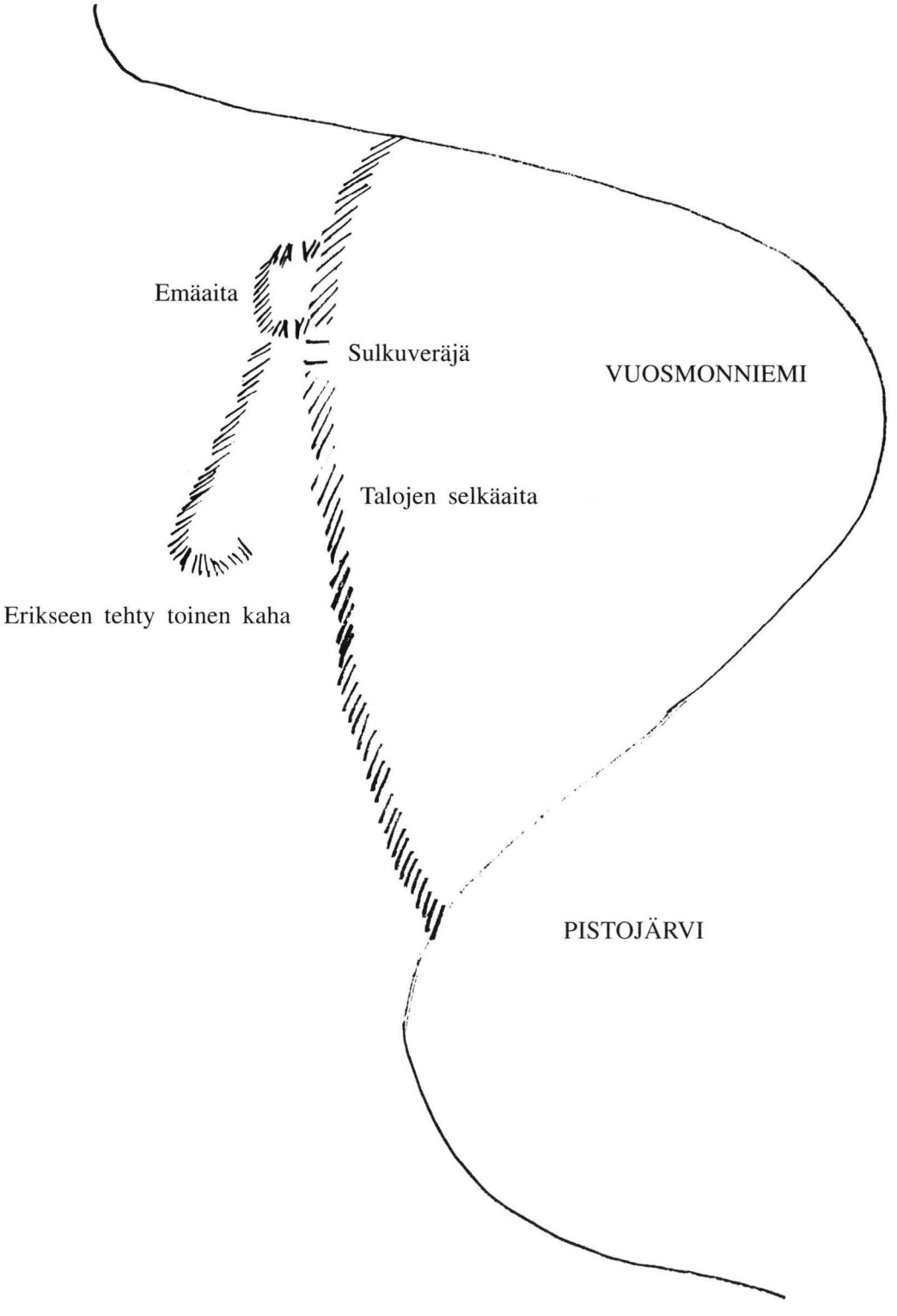

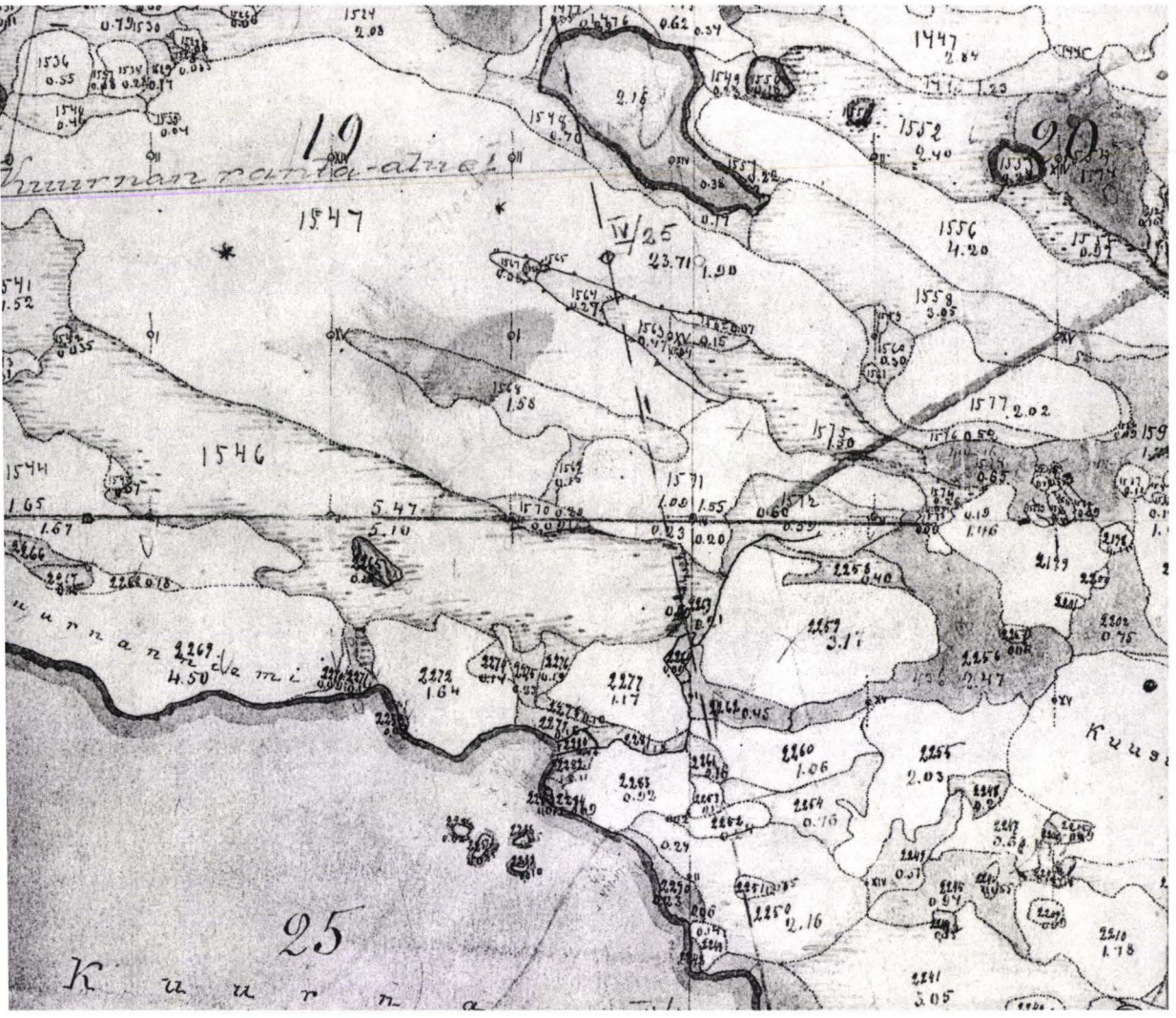

Kuusamon Enojärven paliskunnan Kuurnan »vetoaita» Kuurnajärven pohjoispuolella Isossa-ahossa. Poroja oli hyvä kuljettaa aitaan idästä päin »kun aavalta suolta lähti ja ahot oli kahta puolta». Kartasta selviää, että poroaidan kahat ovat suorat ja molempien pituus noin 240 metriä, ja niiden keskivälillä on nielu hakauksineen ja perässä soikeahko emäaita. Koko aita oli rakenteeltaan pystyaitaa. Se sijaitsi vain 2–3 kilometrin päässä lähimmistä Lämsänkylän Multiperän taloista. Vuoden 1944 uusi valtakunnanraja kulkee Kuurnajärven itäpäästä ja katkaisee poroaidan kohdan keskeltä. — Kuusamon verollepano- ja isojakokartta vuodelta 1904, lehti XII:28. Mittakaava 1 : 8 000. Oulun maanmittaustoimisto.

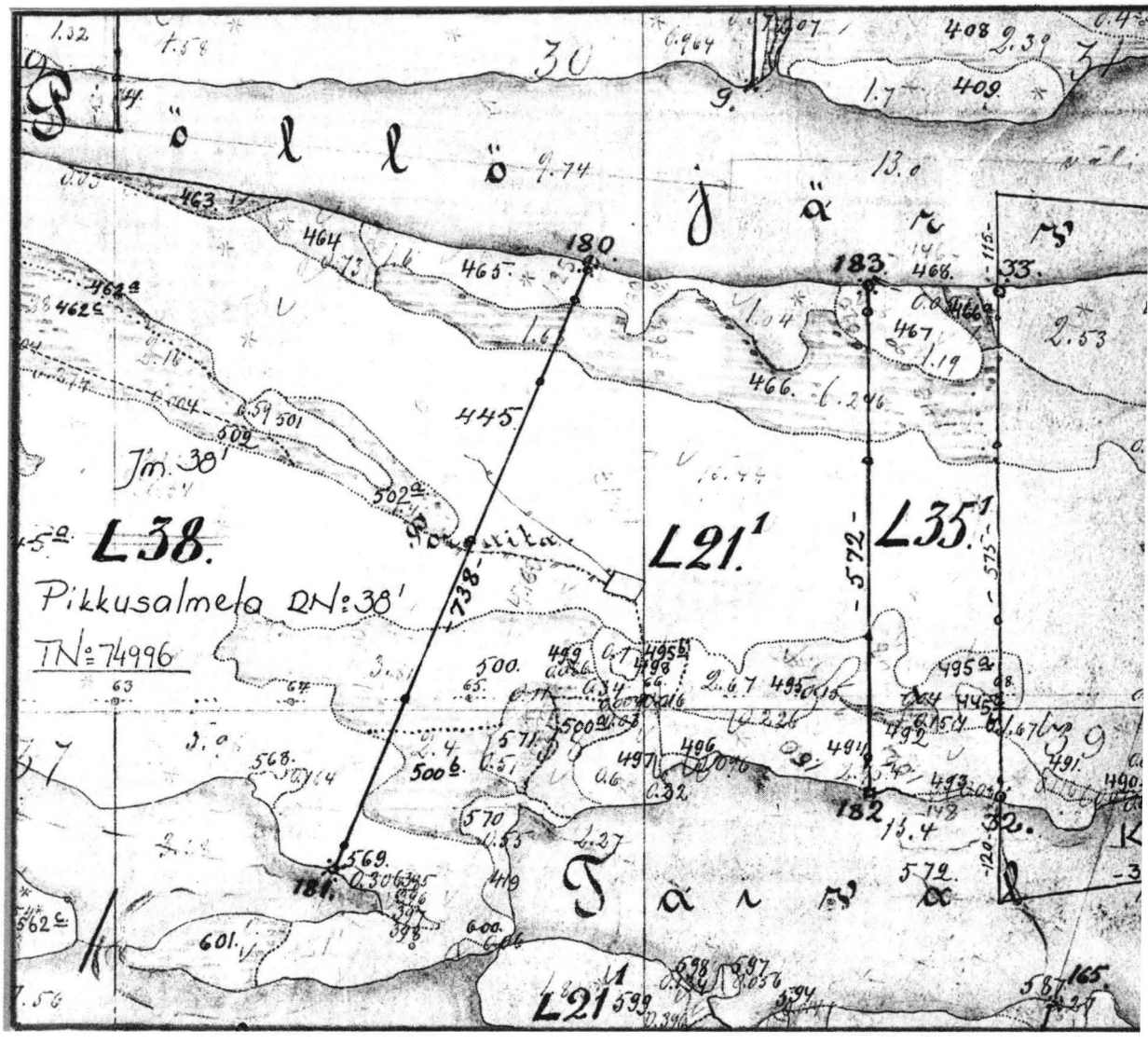

Kuusamon Kallioluoman paliskunnan Kintasnaulan eli Taivalperän aita Lämsänkylän Joukamojärven Taivalperän ja Pöllöjärven välisellä Poroaitakankaalla. Porot tuotiin suolta »luve' 'ilimalta» eli länneltä aidan suulle ja sitten suorien kahojen sisään kankaalle. Maasto vietti melko jyrkästi suorakaiteen muotoiseen emäaitaan, joka oli tasmirakenteinen. Kahat olivat emäaidasta lähtien jonkin matkaa tasmiaitaa, siuloissa sorkka-aitaa. Molempien kahojen pituus oli noin 200 metriä. Lähimpään Taivalperän taloon oli matkaa kaksi kilometriä. Vuonna 1925 poroaita perusteellisesti korjattiin: eteläkahaa jatkettiin ja tehtiin kierteiseksi; myös pohjoiskahaa pidennettiin ja koukistettiin siulasta etelään. — Kuusamon verollepano- ja isojakokartta vuodelta 1905, lehti XII:24. Mittakaava 1 : 8 000. Oulun maanmittaustoimisto.

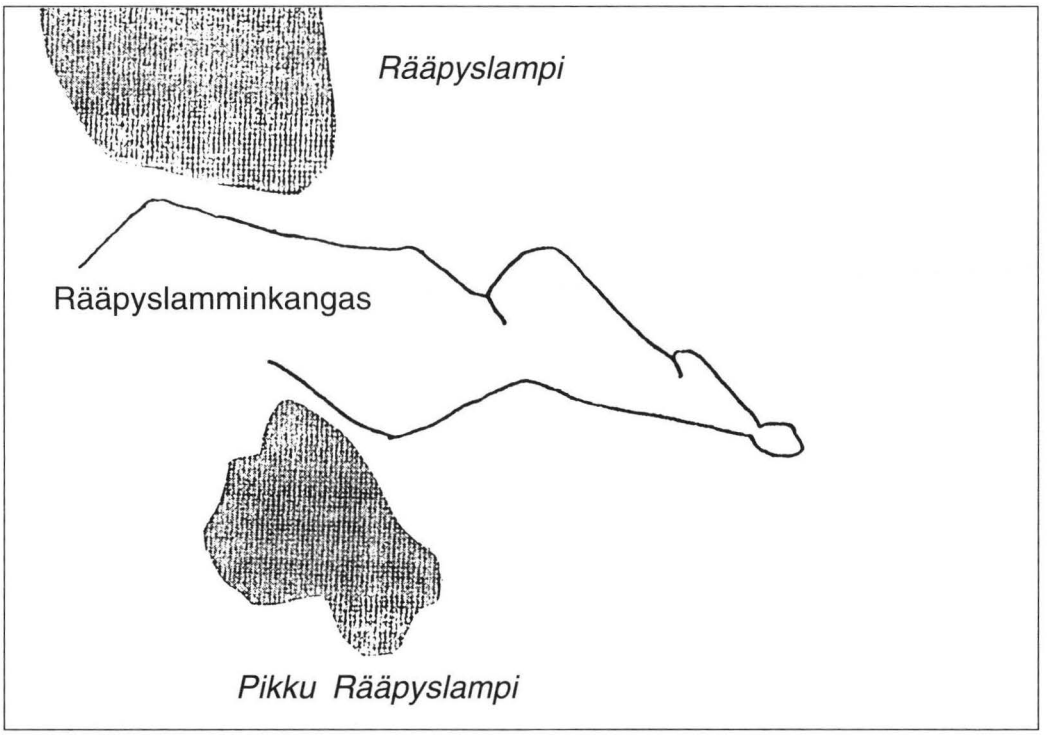

Kuusamon Oivangin paliskunnan Rääpyslammin aita, joka on piirretty karttaan Kuusamon isonjaon aikana 1950-luvulla. Kahoissa on kierteisyyttä ja koukkuja. Pohjoiskahan pituus on noin 880 metriä, eteläkahan noin 560 metriä. — Kuusamon verollepano- ja isojakokartta vuodelta 1902, lehti IX:19. Mittakaava 1 : 8 000. Oulun maanmittaustoimisto.

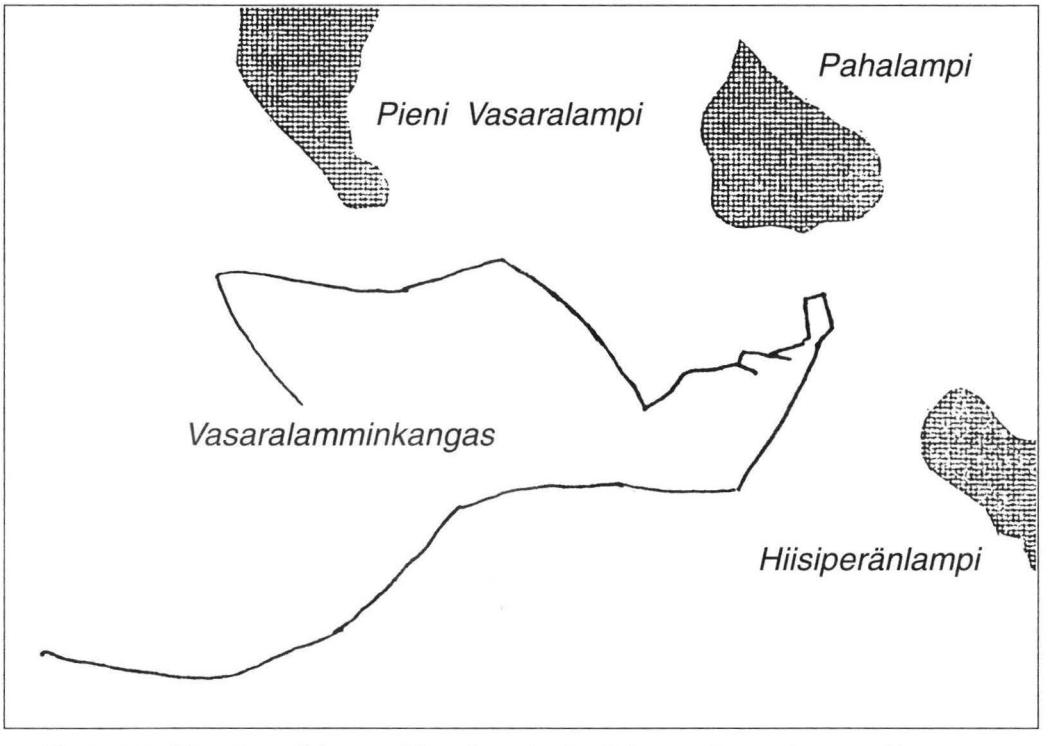

Kuusamon Oivangin paliskunnan Vasaralammin aita, joka on piirretty karttaan Kuusamon isonjaon aikana 1950-luvulla. Kahoissa on kierteisyyttä ja koukkuja. Pohjoiskahan pituus on noin 880 metriä, eteläkahan noin 960 metriä. — Kuusamon verollepano- ja isojakokartta vuodelta 1902, lehti IX:17. Mittakaava 1 : 8 000. Oulun maanmittaustoimisto.

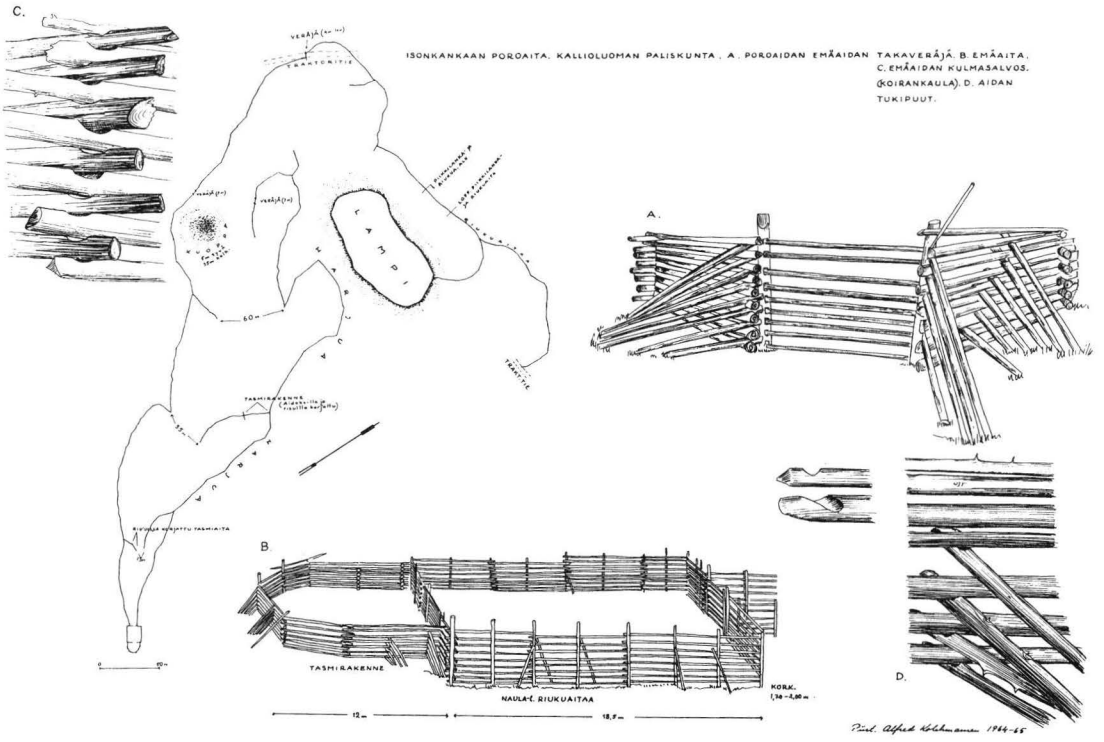

Kuusamon Kallioluoman paliskunnan Isonkankaan poroaita, jonka kahat edellisiin Oivangin paliskunnan 1950-luvulla piirrettyihin aitoihin verrattuina ovat paljon kierteisemmät ja jossa on paljon enemmän koukkauksia 'ottavuuden' tehostamiseksi. Pitempi kaha on noin 900 metriä, lyhyempi noin 650 metriä. — Tarkkaan mittaukseen perustuen kirjoittajan matkalla piirtänyt Alfred Kolehmainen 1964. Museoviraston kuva-arkisto 3611:157.

harjun piirrosta Pistojärven Tiiron »poropellosta» vuodelta 1910 sekä karttapiirroksia Kuusamon Enojärven paliskunnan Kuurnan ja Kallioluoman paliskunnan Kintasnaulan eli Taivalperän poroaidasta vuosilta 1904–1905.

(3) Nuorinta tyyppiä edustaa Oulangan Vartiolammin Pitkäjärven poroaita, jossa oli kierteiset kahat ja viisi karsinaa, koska lihantuotantoon siirtymisen vuoksi poroja oli seudulle karttunut runsaasti ja enemmistöä poroista ei enää opetettu hihnoihin. (Ks. liitettä 3 ja lukua 1.3.6.3.) – Ks. piirroksia Kuusamon Oivangin paliskunnan Rääpyslammin ja Vasaralammin poroaidasta 1950-luvulta sekä Kuusamon Kallioluoman paliskunnan Isonkankaan poroaidasta vuodelta 1964.

Samat perustyypit on löydettävissä myös lähinaapurin Kuusamon poroaidoista. **Porotalouden painopisteen siirryttyä 1900-luvun alusta lähtien opetettujen vetoporojen käytöstä lihantuotantoon porojen kesyysaste laski, jolloin poroaidan ottavuutta oli tehostettava** lisäämällä kahojen pituutta, tekemällä niihin mutkia ja muuttamalla ne kierteisiksi.[640]

Myös porojen koko aitaankuljetuksen tekniikka muuttui Suomen puolella porojen aitaan vedosta niiden aitaan ajoksi. Vanhakantaisessa vetotekniikas-

sa *vetomies* talutti hihnasta kesyä *talu-* eli *käsiporoa* (kellokasta, leivänsyöjää) edellä, muu porolauma seurasi perässä ja sen kulkua poroaitaan ohjailivat toiset poromiehet (2–5 miestä) takaa ja sivuilta kaha-aitojen siulojen sisään ja lopulta emäaitaan. Uudenaikaisessa ajotekniikassa ei vetomiestä eikä talutusporoa enää käytetty, koska ei ollut enää opetettuja poroja, vaan koko löydetty porolauma pelkästään *ajomiesten* muodostaman ajoketjun (10–15 miestä) voimin ajettiin takaa ja sivuilta ohjaillen poroaitaan. Tämän mukaan esimerkiksi Kuusamossa poromiehet 1960-luvulla kutsuivat vanhakantaisia suorakahaisia poroaitoja nimellä *vetoaita* ja uudenaikaisia kiertokahaisia nimellä *ajoaita* tai *ajuaita*. – Pohjois-Vienassa vanha suora- ja lyhytkahainen poroaitatyyppi säilyi vuoteen 1922 lähes yksinomaisena; poikkeuksena oli Oulangan Vartiolammin Pitkäjärven poroaita.

2.2.3.6. Erotus eli *jakamińi*

Keskeinen asia porojen syystalvisessa haussa ja kokuussa oli kullakin hakukerralla erotusaitaan saatujen **porojen erottelu korvamerkkien mukaan oikeille omistajille** sekä emiään seuranneiden **vasojen merkintä**. Palaamme siis poronhoitotekniikan tähän vaiheeseen eli poroaidalle.

Kun porojoukko oli »vejetty aitah» ja se oli saanut tarpeeksi rauhoittua emäaidassa ja vasoilla ja emillä oli ollut tilaisuus löytää toisensa, aloitettiin joko samana päivänä, *vetopäivänä*, tai seuraavana päivänä, *aitapäivänä*, toimitus, josta Pohjois-Vienassa käytettiin nimityksiä *erotus*, *jakamińi* tai *pankotus*. Tämä oli järjestyksessä toinen tekninen vaihe poronhoidon vuotuiskierrossa. Kiirettä oli nyt pidettävä, sillä usein aita oli tupaten täynnä poroeloa, joten sen, varsinkin heikkojen vasojen, olo saattoi käydä ahtaudessa hyvinkin tukalaksi. Porojoukko sai tilanteen mukaan olla rauhassa emäaidassa joko yön yli tai n. 4–5 tuntia, joskus jopa vain sen aikaa, että miehet ehtivät syödä tai hieman hengähtää rasittavan aitaanvedon jälkeen.

Erotus oli poronhoitovuoden kohokohtia, ja siihen sisältyi moninaisia toimituksia. Ensiksikin porot erotettiin kullekin omistajalle korvamerkkien perusteella, vasat merkittiin emän korvamerkin nojalla ja emättömät vasat pantiin palkisen merkkiin. Useimmiten juuri tällöin valittiin myös teurasporot ja vetoporot erilleen risuporoista ja kuohittiin vetoeläimiksi tarkoitetut hirvaat. Samoin myytiin tuntemattomat porot ja merkittömät porot eli *peurat* huutokaupalla eli *aksuunissa*.

Nyt kuvaan poroerotuksen pääpiirteistä kulkua.

Poromiehiä meni emäaitaan, mukana oli *nuoruva* eli *suopunki*, joka »luotih poron sarvih». Poro voitiin ottaa aidassa kiinni myös tarttumalla käsin sarvesta tai jalasta. Näin kukin eläin otettiin aidassa olevasta porojoukosta ja katsottiin kenelle se kuului, sen lapaan tai lonkkaan viillettiin

puukolla *karvamerkki* eli *lukumerkki* eli *aitamerkki* osoitukseksi käsittelystä: »Karvamerkki merkitäh talvella että poro on luvettu tai purtu [kuohittu]; lukumerkki lavassa että on luvettu.»[641] Tällainen aitamerkki tehtiin siten, että puukolla vedettiin esim. oikeaan lapaan kolme viiltoa, joten karvanlatvat katkesivat. Kun kiinni otettiin *vasokas* eli »vasańiekka voajin», tämän vasa merkittiin emän merkkiin. Jos vaatimelle tiedettiin olevan vasa, joka ei sitä kiinniotettaessa kuitenkaan seurannut, talutettiin emää aitauksessa, jolloin vasa usein löytyikin ja lähti mukaan. Vasalle tulevan *merkin* eli *kleinän* yksityiset *tevot* (teot eli perusviillokset) leikattiin puukolla sen korviin. Tämän jälkeen vaadin vasoineen – niin kuin yleensä muutkin korvamerkkien perusteella luetut porot – siirrettiin joko karsinaan eli sakastiin tai aidan ulkopuolelle, missä se pantiin *hiihnalla* kiinni puuhun. Näin erotus ja vasojen *merkittšy* eli *merkitšentä* jatkui: syntyi *vitakorvie, poikkikorvie* – joskus jätettiin jopa *kokokorva* – tehtiin *pykälöä, pistosta, hoaroa,* vuoltiin *hankoa peällä, tynkie halaki, lohkuo alla.*

Aidalla erotuksen yhteydessä yleensä valittiin teurasporot ja siirrettiin ne erilleen omaan karsinaansa tai pantiin hihnoilla puihin kiinni. Itse aidalla ei yleensä poroja teurastettu, paitsi jos jokin eläin oli haavoittunut tai muuten kivulloinen tai liian uppiniskainen käsiteltäväksi. Teuraiksi valitut eläimet – edellisten lisäksi sellaiset vanhat porot, härät ja vaatimet, jotka eivät enää kelvanneet vetoporoiksi – kuljetettiin tavallisesti kolloissa kotiin tai johonkin lähikylään ja siellä teurastettiin. Joskus myöhemmällä talvella voitiin aidallakin teurastaa. Yleensä teurastusaikana piti olla jo varsin paljon lunta ja jäätä.

Tärkeä toimitus, joka pääasiassa tapahtui juuri aidalla erotuksen yhteydessä, oli kuohinta eli *puromiń*. Tällöin purtiin melkein kaikki *hirvahat* ja *urakat; piettivöksi* asti urosta ei juuri päästettykään. Jokunen isohko hirvas jätettiin siitosporoksi. Kuohitsemalla saadut *härät* olivat tarpeellisia veto-, ajokas- ja raitoporoina, samoin teuraiksi tarkoitettuina ne olivat seuraavana syksynä lihavampia kuin hirvaat.

Aitaan oli usein joutunut myös vieraiden palkisten poroja, aivan tuntemattomiakin eläimiä, sekä merkittömiä poroja eli *peuroja.* Näitä sekä oman palkisen yhteisiä poroja myytiin usein poroaidalla, pidettiin huutokauppa eli *aksuuni*: »Poroja huuvettih aksuunissa, vierahie poroja; peurat ja orvot vasat myötih aksuunissa, se oli poroaijalla.»[642] Oli sääntönä, että aksuunissa piti olla vähintään kolme miestä, jotta hinta kohoaisi, ja toiseksi siitä piti ilmoittaa muillekin poromiehille. Huutokauppaa odoteltaessa aksuuniporoja pidettiin kiinni. Tuntemattomien merkkipäiden merkki ilmoitettiin siltä varalta, että poromiesten joukossa sattui olemaan joku sellainen, joka tiesi merkin omistajan. Ellei poroa tunnistettu, se myytiin ja ajan mittaan koetettiin löytää saaduille rahoille oikea omistaja. Ostajina olivat poromiehet, jotka huutivat yleensä nuoria peuroja eli merkittömiä poroja omaan karjaansa eloporoiksi. Myös teurasporojen ostelijoita saattoi aidalle ilmaantua. Nämä olivat »kauppiashenkisie» välittäjiä ja liikemiehiä, joita tuli esim. Pistojärven Suvannosta sekä Suomen puolelta Kuu-

»Oivangin poroaidassa Kuusamossa vuonna 1910.» — Kustannusosakeyhtiö Otavan kuva-arkisto. — Kun porojoukko oli saatu emäaitaan, voitiin käsiteltäviä poroja aluksi ottaa kiinni käsin sarvista ja jaloista. Kun porot vähenivät, tarvittiin suopunkiakin. Ylemmässä kuvassa porojoukko on jo harventunut, ja keskellä oleva poromies valmistautuu suopungin heittoon. Alemmassa kuvassa poromies kiskoo suopungilla »luomaansa» poroa luokseen. — Metsän arvon kohottua alettiin emäaidatkin tehdä särjetyistä aidaksista pystyaita-rakenteisiksi. Kylien lähellä asutuksen kupeessa ei ehkä muutenkaan olisi enää riittänyt järeää puuta tasmiaidan tekoon.

samosta, jopa Oulusta asti. Kuusamolaisista ostelijoista muistetaan nimeltä mm. Huuto-Aatami (A. Huutola), Siikalaiset, Koutalaiset ja Hänniset Heikkilänkylästä ja Ville Konttinen Lämsänkylästä. Ostajat veivät hankkimansa teurasporot yleensä elävinä kolloissa jonkin matkaa, kuusamolaiset tavallisesti kotiinsa, missä he vasta teurastivat ne sopivan kulkureitin varrella. Näin he saivat myös kaikki teurastuotteet, kuten veren ja sisusrasvat, talteen oman taloutensa käyttöön.

Kuusamolainen Antti Määttä Teerirannalta saa nyt muistella Pistojärven tiirolaisten huutokauppaa: »Niillä oli hirveästi poroja ja ne möevät palakisen poroja kuukausittain. Ja minä kerran ostin joulukuulla – ne ne oli paraat kuukauvet tappuporoelle, että ne oli kunnossa – ja minä sanon että minä puolet maksan niistä, ja kun minä tämän tavaran käytän niin minä maksan toesen puolen. Siinä oli porokokouksessa sillon paljo miehie, se oli keväkkokous...» – Jos huutokaupasta tai muuten toiselta ostetulla eloporolla oli jo ennestään korvissa merkit, ei näitä »tekoja» ruvettu tavallisesti muuttelemaan, vaan pantiin eläimelle kaulaan puusta tehty kilpukka, johon uusi omistaja vuoli oman merkkinsä. Tämän kapulan nimi oli *kilkalo, kilkerö* tai *kilpukka*: »Kilkalo pantih porolla kaklah jos oli ostettu poro[643]; kilpukka pahtih ostoporolla kaulah mikä aksuunista huuvettih.»[644]

Aidassa oli kerralla keskimäärin 50–300 poroa, ja yksi erotus kesti tavallisesti päivän, joskus parikin. Uutta porojoukkoa ei aitaan tuotu, ennen kuin entinen oli saatu käsitellyksi.

Erotus oli raskasta ja hikistä työtä. Monesti mies joutui aivan painisille jonkin vahvan härän tai hirvaan kanssa. Työ oli kuitenkin mieluisaa, varsinkin, milloin »meän kleinällä» oli karttunut paljon poroja hyvän vasavuoden tai – ainakin muutamissa Pistojärven rajakylissä varsin tavallista kyllä – taitavan ja röyhkeän poronrosvonnan ansiosta. Illalla mentiin poropirtille, jollainen oli tavallisesti poroaidan lähellä. »Pirtissä kattilassa lihoa keitettih.»[645]

Pistojärven läntisten rajakylien, Tiiron, Ölkyn, Kiimasvaaran ja Suvannon, samoin kuin Oulangan Vartiolammin ja Soukelon, poronhoitoon liittyi varsin karakteristisena piirteenä niillä tienoin palkineet Suomen puolen porot ja tämän aiheuttama monenlainen yhteistoiminta, mutta paikoitellen kahnauksetkin, suomalaisten, lähinnä Hossan ja Kallioluoman paliskunnan poromiesten kanssa.

Edellä olevan poroerotuksen yleiskatsauksen täydennykseksi esitän haastatteluaineistosta yksityiskohtaiset kuvaukset neljän palkisen poroerotuksesta. Ne ovat liitteessä 4.

2.2.3.7. Kuohinta eli *puromiñi*

Urosporoja *purtih* eli kuohittiin hampain puremalla tavallisimmin poroaidalla erotuksen yhteydessä. Tämä oli nimeltään *puromiñi*. Tietysti urosporo voitiin purra muunakin aikana talvella, tilanteen ja tarpeen mukaan.

Niinpä esim. Pistojärven Petrajärven palkisessa joskus jo kiima-aikana ennen lumen tuloa käytiin puremassa *valttihirvahie* (= johtajahirvaita). Nämähän eivät nimenomaan isossa tokassa joutaneet tekemään muuta kuin ajamaan urakkoja ja nuoria hirvaita pois joukosta kerkiämättä juuri ollenkaan siittämään. Näin ollen – koska ne häiritsivät liikaa laumaa, niin ettei sillä ollut tilaisuutta rauhassa oleilla ja syödä – oli parasta tehdä ne rauhallisiksi. Kolme neljä miestä meni tokan luo, valttihirvaat otettiin suopungilla kiinni ja purtiin, muut porot jäivät rauhaan vielä noin kuukaudeksi varsinaiseen poronetsoon asti.[646] Myös muulloin poronhoitokauden aikana saatettiin purra esim. jokin pahankurinen piettiö (huonosti purtu eli »puolimunańi»).

Poro purtiin siten, että eri-ikäinen uros – *urakka* (2. vuodella), *hirvas* (3. vuodella) tai *piettivö* (4. vuodella) eli *kuntus* – otettiin miehissä kiinni ja kellistettiin tantereeseen. Yksi piti huolta pääpuolesta, toinen piteli takakoipia ja kolmas kävi käsiksi itse asiaan: »poro selälläh ja hampahin mulukkuih».[647] Urakan piti aisoissa yksi mies purijan apuna, mutta isolle hirvaalle täytyi olla kolme neljä miestä, jotka pitelivät kiinni sarvista ja takakoivista. (Ks. kuvia sivuilla 31 ja 129).

Kuten nimestä käy ilmi, urosporo kuohittiin puremalla. »Pitäy purra munat pois: poro purtih, ei salavettu poruo.»[648] Vahva- ja mieluimmin tasahampainen poromies kyykistyi alas ja möyhensi etuhampaillaan *munat, kalakut* eli *jeäliţšät* (kivekset) hajalle. Niitä suojaava nahkapussi ei mennyt rikki eikä verta tullut tippaakaan. Koska puremalla suoritetussa kuohinnassa ei syntynyt avohaavoja, työ oli täysin steriili ja eläin parani nopeasti. Puremisen piti tapahtua lauhalla säällä.

Kuohinnan tarkoituksena oli saada uroosta säyseähkö **vetoeläin**, *härkä*. Siitä tuli myös lihavampi kuin esim. hirvaasta tai piettiöstä, joten seuraavan syksyn **teurastustakin** ajatellen tuollainen kastraatio oli tärkeää: härkähän tuli vuoden kuuluttua aitaan lihavampana kuin hirvas, joka kiima-aikana oli laihtunut. Kuitenkin jätettiin tarpeellinen määrä kookkaimpia ja hyvärotuisimpia hirvaita ja piettiöitäkin siitosporoiksi; kaikin paikoin »piettivöksi asti ei pijettykää». Urosporo voitiin ennen vanhaan purra eri tavoilla sen mukaan, millaiseksi omistaja halusi härän kehittyvän: »Rotu paranou kun vanhemmaksi on puromatta, tuonne piettivöksi.» »Se tulou suurempi härkä mitä kauemmin on purematta.» Uros purtiin yleensä viimeistään nelivuotiaana: »Jos nelivuotiaana purrah ja sitte kun se viijentenä tuloo [aitaan] niin se on komie härkä.» Pureminen oli tarkka tehtävä: »Tulis lujempi vetoh jos hyvin onnistuu. Jos lujah purrah, ei taho sarvista lähtie nahkat ta poro jiäpi pienemmäkse. Jos lujasta purrah, se on nahkasarvella ja jos hyvästä purrah, kilosarvella.»[649] Jos siis kivekset purtiin hienoksi, härkä oli seuraavana syksynä *nahkasarvi* – sarvet putosivatkin vasta toukokuulla – ja luonteeltaan melko lauhkea. Näin sitä voitiin helposti käsitellä vetoeläimenä, jona se joskus saattoi olla liiankin »vetku» ja heikko. Se jäi usein myös täyttä hirvasta pienemmäksi. Jos taas uros purtiin varovammin, siitä tuli *kilosarvi*, ts. sarviin ei kasvanut nahkaa, ja

ne putosivat jo helmi- ja maaliskuun vaihteessa. Tämä yksilö oli edellistä sisukasluontoisempi ja niin muodoin äksympi, mutta kestävämpi ajokkaana ja raitoporona. Puremiseen oli olemassa viimein – teuras- ja vetoporotarkoituksen lisäksi – kolmaskin syy, **muun lauman turvallisuus**: »Ei soa mahotointa meäreä olla hirvahana, ne tappau kaikki porot. Se on imeheksi vain yksi kaksi isuo hirvasta palakisella, nehän tappaa [muuten] toisesan...»[650]

Tavallisesti kuohittua poroa sanottiin *häräksi*, mutta käytössä oli tarkempiakin nimityksiä, jotka selvittivät sen, minkä ikäisenä uros oli purtu. Urakasta eli toisella vuodella olevasta uroosta purtu oli *vuorso-* tai *vuorsuhärkä*. Hirvaasta eli kolmannella vuodella olevasta uroosta kuohittu oli *kuntushärkä*. *Piettivö*-nimitys ja -käsite menivät ristiin. Toiset sanoivat piettivöksi neljännellä vuodella olevaa ja sitä vanhempaa kuohitsematonta urosta: »Piettivöstä jos purrah niin härkä tulou, mutta se menöö jos kuin pitkäh piettivönä jos ei purra.» Toiset taas kutsuivat huonosti kuohittua urosta piettivöksi tai nimellä *pieteh*, *piettie*: »Jos purtih lujempah, se [nim. sarvi] oli aina tupessa, jos heitettih piettiensekaseksi niin sillon meni sarvi paljahaksi; huonosti kun purtih niin siitä tuli piettie.» Tästä epäonnistuneesti kuohitusta porosta mainittiin vielä, että »se on kilosarviŋi ja se aina rököttäy, voatimie ajattau [on syksyllä kiimassa], mutta se ei mänesty, sillä ei ole sitä kykyö [siitoskykyä]». Siis piettiöksi jäänyt uros oli pahankurinen, se ajatti syksyllä naaraita ja tappeli hirvaitten kanssa. Se saatettiin myöhemmin kuohita paremmaksi esim. pistelemällä naskalilla kivekset puhki.[651]

2.2.3.8. Paimennus, poromiehen talvinen elämä ja varusteet

Kun syystalvisesta porojenhausta ja erottelusta alettiin enimmältä osaa selvitä, poronhoitovuosi jatkui jakaantuneena kahteen pääsuuntaan: (1) *vetoporojen* hoitoon ja hyväksikäyttöön ja (2) joutokarjan eli *risuporojen* paimennukseen, kesyttämiseen ja kouluttamiseen. Poronhakuaikana kukin porotalo, poronomistaja, sai omat poronsa vetoaidassa erilleen ja (1) valitsi teurastettavat yksilöt sekä (2) otti opetetut ja kesyt härät ja vahvat vaatimet *ajokkaiksi*, *veto-* ja *raitoporoiksi* erityiskäyttöön eli koti- ja rahdinajoihin ja samalla erikseen hoitoon ja paimennukseen, kun taas (3) joutokarjaa eli jäljelle jääneitä *risuporoja* – opetettavia ja kesytettäviä nuoria poroja: vasoja, vuonniloita ja urakkoja – ruvettiin pitämään omassa joukossaan jäkäläkankailla, *tšiekerössä* eli *kiekerössä*.

Paimennustavat ja poron käyttö hyötyeläiminä vaihtelivat kunkin poronomistajan oman talouden tarpeiden, paikallisten olojen ja tilanteiden sekä taloudellisten suhdanteiden mukaan, esimerkiksi sen mukaan, otettiinko päätuotto poroista

(1) vain kotiajoista (talossa pieni porokarja, mutta opetettuja vetoporoja)
(2) sekä koti- että rahdinajoista (talossa isohko koulutettujen vetoporojen määrä) vai

(3) pääasiassa poronlihan myynnistä (talossa isohko kouluttamattomien porojen määrä).

Näitä kaikkia variantteja esiintyi Pohjois-Vienan porotaloudessa muistitiedon kattamana tutkimusajankohtana noin 1890–1922, kuten käy ilmi jo edellä esitetystä pitäjittäisestä ja kylittäisestä katsauksesta (luku 2.1.) sekä jäljempänä poron käyttöä ja merkitystä taloudessa käsittelevästä luvusta 2.3.

Kun vetoporot hoiti ja käytti kukin poronomistaja yksityisesti – »ittše kuki omua hoituo» –, paimennettiin risuporoja tavallisimmin kahden tai useammankin porotalon yhteisessä kiekerössä. Muodostui enemmän tai vähemmän kiinteitä **paimennusyhtymiä.** Olihan helpompi hoitaa poroeloa, kun osakkaat saattoivat vuoron perään käydä kiekeröä katsomassa. Yhtymä kehkeytyi välistä senkin vuoksi, että eri porotalojen porot toisinaan talven mittaan yhtyivät itsestään, kun olivat »yksillä kankailla». Joskus saattoivat olla yhdessä joukossa jopa koko kylän porotalojen risuporot. Tällöin kukin poronomistaja – kuka parhaiten muilta töiltään jouti – kävi vuoroin kiekeröä katsomassa, useammin ne, joilla oli enempi poroja, harvemmin ne, joilla oli vähempi. Mutta saatettiinpa järjestää niinkin, että »yksi mies palkalla hoitau *tšiekerössä* usiemman poromiehen poroja ja se kiertäy; neĺlä-viis isänteä palkkasi hiihtajan ja se kierteli ja hiihteli ja kattšo, että pevot ei mänty syömäh, hiihteli talven kokonaan».[652] – Vieraan työmiehen nimi oli *palkkalaińi, kasakka, raińikka, hiihtaja* tai vain yksinkertaisesti *poromies.*

Porojen talvipaimennuspaikat määräytyivät laidunten – jäkälämaiden ja naavikkojen – sijainnin ja riittävyyden mukaan. Kukin porotalo pyrki tietysti paimentamaan porojaan niin lähellä kotia kuin mahdollista, jotta niitä olisi voitu hoitaa kotoa käsin päiväseltään. Paikoin se onnistui hyvin. Toisin paikoin ja ajoin taas porot oli vietävä niinkin kauas kotoa, että kiekerömiehen oli yövyttävä poro-, kala- tai niittypirtillä, joskus jopa rakovalkealla. Suuret porokarjat eräissä Oulangan pohjoiskylissä johtivat varsinaiseen **kaukopaimennukseen** kuukausiksi kymmenien kilometrien päähän kotipalkiselta.

Palaamme vielä poroaidalle. Sitä mukaa kuin poroja aidalla erotettiin, kukin omistaja vei käsitellyt porot ennen pitkää läheisiin jäkälikköihin, joissa ne pantiin hihnoilla puihin kiinni. Vasat olivat irtaallaan emiensä luona. Poroja siirrettiin tavallisesti 3–4 kertaa päivässä uuteen syöntipaikkaan. Oppimattomia, eli paremminkin opetettavia, nuoria poroja, urakkoja ja vuonniloita, ei siirretty kuin ehkä kerran tai ei sitäkään, jotta ne paremmin olisivat talttuneet ja tottuneet hihnassapitoon ja -kuljetteluun. Tämä tapahtui siis poroaidalla erottelun aikana. Samalla hakumiehet jatkuvasti olivat etsimässä palinmailta lisää porojoukkoja erotettavaksi. Ja jälleen erotetut ja käsitellyt porot siirsi kukin omistaja erikseen kankaaseen entisten luo syömään ja odottamaan jatkotoimia. Vähitellen poromiehet alkoivat kuljettaa aidan lähistöllä pitämiään poroja kotitienoille. Ta-

vallisesti ensimmäisinä erotetut porot olivat saaneet odotella 2–3 päivää, jopa viikonkin, ennen kuin joukkoa oli kertynyt niin paljon, että sitä kannatti lähteä siirtämään. Perillä kotiväki rupesi hoitamaan laumaa, ja tuoja palasi takaisin aidalle odottelemaan, löytyisikö vielä lisää omia poroja.

Kun erotusaidalta lähdettiin poroja siirtämään kotitienoille tai selkosille paimennusta varten, eläimet kuljetettiin *kollohossa*: »Kollo on kun sivotah parikymmentä poruo kollohoh ja pannah... eli viijäh toiselta aijalta kyläh.»[653] »Kollohoh pannah, peräkkäh pannah poroja ja talutetah toisilta aijoilta, paikasta toiseh.»[654] Tämä *kollo* (suom. kollos) oli seuraavanlainen: edessä oli talutusporo, jota mies veti, sitä seuraavat eläimet, 10–20 päätä, oli sidottu toisiinsa *peähyställä* (= päitsillä, pangalla) varustetuilla *hiihnoilla* siten, että jälkimmäisen hihna oli edellisen kaulassa. Nuoret porot seurasivat opetettuja hihnaporoja irtaallaan. Oulangan pohjoiskylissä suurten porotalojen porot jokseenkin heti hakuajan päätyttyä vietiin kolloissa 3–4 miehen joukolla kauas tunturiin, hyville jäkälämaille, jopa 70 km:n päähän kotoa. Tänne tavallisesti yksi mies jäi paimentamaan poroja koko talveksi aina kelirikkoon asti, jolloin lauma taas miesvoimin haettiin kotipalkiselle.

Toisin paikoin, kun oli erotuksesta selvitty, pidettiin muutamia kellokkaita viikko tai pari puissa kiinni, jotta porot olisivat paremmin rauhoittuneet ja oleutuneet pysymään koossa. Sen jälkeen kellokkaatkin löysättiin irti ja tokka sai olla vapaana koko talven, – vain parin kolmen päivän päästä se käytiin kiertämässä ja katsomassa, olivatko kaikki pysyneet yhdessä, ja varmistamassa samalla, etteivät pedot päässeet tekemään tuhojaan. Joissakin seuduin poroista pidettiin vielä parempaa huolta, mikäli laitumet sattuivat olemaan lähellä kotia: »joka päivä kattšomassa käytih», kierrettiin lauma ja siirrettiin hihnassa olevia poroja 3–4 kertaa päivässä eri kohtaan syömään.

Kun lumi vahvoi, oli kiekerö kierrettävä hiihtäen. Näin syntyi kiekerön ympärille *kiertolatu*. Kiekeröstä eronneet yksilöt ajettiin takaisin laumaan. Jos ajelu ei onnistunut, otettiin *sarviniekkaset* karkulaiset *luomalla* (= heittämällä) suopungilla kiinni. – Jos karkulainen oli *nuuppoporo*, se otettiin kiinni *polkimella*, jolloin tarvittiin kaksi miestä. Polkimessa oli *suopunki* (Pistojärvi, Oulanka) eli *nuoruva* (Oulanka, Kiestinki), jonka silmukka oli vaakasuorassa hieman lumella peitettynä poron hankkeen tallaamalla polulla eli *jokkoholla (jokoh*, suom. *jokos*). Suopunkinuora oli kiinnitetty toisesta päästään *vapah* eli *rippuukeppih*, jonka tyvipäästä toinen, polun varteen piiloutunut mies tempaisi eli *rippasi* silmukan tiukalle silloin, kun poro toisen miehen takaa-ajamana oli tallaamassa siihen: »Nuoruva kiini vapah ja sitte kun poro astu niin sitte ripattih.» (Oulanka)[655]; »Jokohta myöte tuli poro ja jokkoholla oli polin, niin se piti ripata, piti rippoaja olla toisessa peässä suopunkie; ripatah eli vejälletäh, mutta rippuuksi sanotah; rippuukeppi, ripatah kepillä; vavakse sanotah, jossa suopunki kiinni» (Pistojärvi).[656] – Jos poropaimen oli yksin, oli suopungista

tehtävä *ansa* eli asetettava sen silmukka pystysuoraan puiden väliin jokkoolle. Sitten mies ajeli karkulaisporoa varovasti polkua, jolloin eläin tarttui ansaan. – Myös sarviniekkainen arka poro piti pyytää polkimella tai ansalla, jos mies ei päässyt sitä lähelle eli suopunginheittomatkan päähän. – Poromiehet löysivät selkosia kierrellessään silloin tällöin arkiutuneita *mettšäporoja*, joita ei ollut saatu poronhakuaikana vetoaitoihin. Nekin piti saada kiinni ja toimitetuksi oikeille omistajille. Näitäkin pyydystettiin polkimella tai ansalla. Arimmat poroyksilöt voitiin ampua, jos oli pyssy matkassa. – Ansoja käyttivät myös pororosvot, jotka virittelivät niitä linnunansan tapana puiden väliin porojon poluille sekä *heinä-* ja *kortehsoaproille* eli suoville.

Talvipaimennuksessa yleensä yksi mies hoiti melkoisen porolauman – jopa 200–300 poroa –, mutta miehiä saattoi ja pitikin olla kaksi ja kolme, jopa neljäkin yhdessä, jos petoja oli runsaasti liikkeellä.

Paikka, jossa porot metsässä oleilivat ja kaivoivat jäkälää, oli nimeltään *kiekerö* (Pistojärvi) eli *tšiekerö* (Oulanka). Tämän vuoksi siellä olevia poroja nimitettiin yhteisesti *kiekeröporoiksi*. Osaa niistä, paria kolmea kellokasta ja kymmenkuntaa vaadinta, pidettiin alkutalvesta hihnoissa puihin kiinnitettyinä. Näin piti tehdä vähän lumen aikana sen vuoksi, että porot eivät olisi lähteneet omille teilleen, porohan hienon lumen aikana saattaa kävellä kymmeniä kilometrejä päivässä. Kun kellokkaat ja jokunen muukin vanhahko vaadin, *hiihnaporot*, olivat kiinni, eivät nuoret porotkaan, *irtoporot*, lähteneet minnekään. Myös vakaviksi tiedetyt vaatimet saivat olla irtaallaan. Hihnaporoja piti siis 3–4 kertaa päivässä siirtää uuteen kohtaan syömään, irtoporot luonnollisesti siirtyilivät itsekseen jäkälän perässä. Sitten kun tuli vahva lumi, ei kellokkaitakaan enää tarvinnut pitää hihnassa, koska »poro ei pehmiessä lumessa jaksanun koahlata», siis porot pysyttelivät tällöin suhteellisen hyvin koossa ja yksillä kankailla. Milloin raitoporot ja vetoporot otettiin kiekeröstä ajoihin, jätettiin sinne vasojen, vuonniloiden ja urakkojen joukkoon usein yksi vanhahko kellokasvaadin, joka ei pyrkiytynyt pois palkimelta. Tällöin nuori karjakin paremmin pysyi paikoillaan.

Kiekerössä, jonne »porot vietih kaivamah», hihnaporot oli sidottu puihin kiinni *peähystästä* (= päitsistä eli pangasta) lähtevällä *hiihnalla* siten, että puun puoleiseen päähän oli tehty löysä lenkki. Tällöin puun ympäriltä raivattiin pois pienet vesat ym. esteet, jotta poro pääsi vapaasti liikkumaan hihnanmitan säteellä. Enin osa poroista oli kuitenkin irtaallaan. Arkoja poroja koetettiin pysyttää kiekerössä siten, että niiden kaulaan kiinnitettiin noin 60 sentin pituisella hihnanpätkällä puuhaitto, *petel* (= petkel, Oulanka) eli *kurikka* (Pistojärvi). Tämä oli noin metrin pituinen ja noin kuuden tuuman paksuinen pölkky, joka laahautui poron etu- ja takajalkain välissä: »...kurikka, että se soahah kiini [nim. poro], se pannah keseltä kiini ja lyhyveltä...»[657] Oulangan *petel* tehtiin siten, että pölkyn toiseen päähän väännettiin kairilla reikä, johon pantiin enintään metrinen nuora. Se kiinnitettiin rautaiseen »pyöräh eli rissah», joka oli poron kau-

lapangassa.[658] Haitto kiinnitettiin sen vuoksi, että tuollainen arkaluontoinen poro ei päässyt liian kauaksi kiekeröstä ja että se saatiin helposti kiinni, jos sitä tarvittiin esim. vetoporoksi. Lisäksi se saattoi kurikkaniekkaisena erikseen siirtämättä kiertää laajemmalta jäkälikköä kuin hihnalla puuhun kiinnitetty. »Porot on kurikassa», kuului sanonta. Jotkut poronhoitajat eivät kiekeröintiaikanakaan pitäneet poroja puissa kiinni ollenkaan. Ainoastaan parille kellokkaalle ja arimmille vaatimille pantiin kurikka kaulaan ja muu joukko oli irtaallaan. Vain yksinäiset ajoporot pidettiin puissa kiinni.

Näin poro syö ja oleilee kiekerössä, *koalou* lumessa, *kyntäy* sitä *eteyksittäin*, tekee *kaivoksen*: *koapiu*, *kaivau* eli *kuokkiu* lunta ja jyrsii jäkälää.[659] Milloin kotijäkäliköillä paimennettiin, poroja käytiin yleensä joka päivä katsomassa: kiekerö kierrettiin hiihtämällä, jotta nähtiin, oliko siitä lähtenyt kenties jokin poro liian kauaksi karkuteille muun joukon yhteydestä ja oliko mahdollisesti petoja liikkeellä. Lisäksi hihnaporoja siirrettiin 3–4 kertaa uuteen paikkaan syömään, katsottiin, että ne eivät päässeet »nulistamah pankoa» pois päästään ja että muutkin eläimet pysyttelivät aloillaan.

Kiekeröimisvaiheen aikaan totutettiin myös nuoria poroja eli toisella vuodella olevia urakkoja ja vuonniloja hihnaporoiksi. Tällainen opetettava sidottiin aivan lyhyelle puuhun kiinni – puuta sanottiin *oppipuuksi* – jottei se tottumattomana olisi päässyt poukkoilemaan pystyyn ja taittamaan niskojaan eikä kuristumaan hihnaan. Sitä ei siirretty useaan vuorokauteen paikoiltaan, joten se nälkiytyi, talttui ja rupesi vähitellen hyvin *talumah* (talumaan) miehen perässä. Sitten se voitiin jo panna valjaihinkin ja ruveta ajamaan kelkalla tai pulkalla. Tällä tavoin opetettuja poroja käytettiin myöhemmin kolloksissa ja kiekeröissä *hiihnaporoina*, osaa myös koti- ja raitoajoissa *vetoporoina*.

Näin poroja kiekeröitiin alkutalvesta: »No sitä piettih niin että se lumi alako vahvuo.» Kun lunta tuli niin paljon, että porojen oli vaikeata enää hihnaan kiinnitettyinä kaivaa tarpeeksi jäkälää, ne päästettiin irtaalleen *laitimellah* (laitumellensa), jotta niillä oli tilaisuus laajemmalti kulkea. Jotkut poronomistajat jättivät porolaumansa oman onnensa nojaan ja kävivät sitä vain päivän, parin tai kolmen päästä katsomassa. Toiset rupesivat paimentamaan niitä selkosilla hiihtämällä. Paimenet, *kiekerömiehet*, ohjailivat porojoukkoa hyville ruokamaille, kiersivät lauman joka päivä, vartioivat sitä pedoilta ja pitivät huolta siitä, etteivät eläimet päässeet syömään selkosniityillä olevia heinäsuovia. Paimennettaessa ei ollut vakituisia reittejä eikä syöttöpaikkoja, mentiin aina sinne, mistä parhaiten arveltiin saatavan jäkälää. Kun yhdestä paikasta syöminen loppui, lauma *vejettih* uudelle jäkäläkankaalle, missä porot sitten itsekseen etsivät ruokansa. Lauma siirrettiin siten, että otettiin maima eli kellokas hihnaan ja lähdettiin kuljettamaan sitä, jolloin koko joukko seurasi perässä. Lauma kierrettiin suksilla hiihtäen heti aamulla: »Kierrettih kiekerö, että ollahko kaikki, jos oli erottu ni ajettih samah joukkoh.»[660] Siis erilleen lähteneet yksinäisporot ajettiin takaisin muun joukon yhteyteen. »Päivä poromie-

hellä on pitkä i lyhyt.» Toisin päivin ei tarvinnut muuta kuin »kiertöä yksi kerta päivässä, kun valkeni päivä, että onko kaikki kovossa». Tämä nähtiin jäljistä. »Jos porot oli kävelty kauas», piti tehdä joskus pitkääkin päivää, koska ne oli haettava takaisin kiekeröön. Jos taas kaikki oli kunnossa, poromiehellä oli työnä vain *nuotijon* teko, ateriointi ja muut pikku toimet. Jos oli petoja liikkeellä, lauma oli syytä kiertää vielä illallakin.

Porojen talvinen paimennus oli nimeltään *raitijointa*: »Raitijoinnaksi sanottih, ku hoijettih poroja teällä kevöällä [keväällä], ettei sujet ja ahmat peästy tappamah.»[661] Petojen pelottamiseksi tehtiin joskus honkatulet tai »pissettih juurikkah tuli». Jos kotoa jaloin paimennettiin ja tiedettiin ilveksen tai ahman olevan liikkeella, jäätiin yöksi kiekeröpaikalle laumaa vartioimaan.

Vahvan lumen aikana ja varsinkin kevättalvella, jolloin porojen jäkälänkaivu entisestäänkin vaikeutui, niille alettiin hakata naavapuita lisäruuaksi. Näistä porot saivat *luppuo* eli *noavoa*: »Hanken aikana piti hakata luppuo, poro onki kevöällä ahne lupolla [lupolle].» Myös kasvavien puiden kuivia naavaisia oksia karisteltiin kepillä alas. Hakkuulta, johon naavapuita oli kaadettu, poromies usein kutsui eläimiä huutamalla, *oukottamalla* »ooo-o, ooo-o, ooo-o». »Ja luppuo kun hakattih ja oukotettih, niin porot tultih kilometrien peästä.» Näin porot tottuivat miehiin ja paimennukseen, kesyyntyivät ja monesti hädän tullen turvautuivatkin ihmiseen. Ne sikeytyivätkin paremmin, kun niitä hyvin hoidettiin.

Poromiehet yöpyivät talvisilla paimennusretkillään luonnollisesti taloissa, milloin sattuivat kylien lähistöllä liikkumaan. Silloin, kun he joutuivat olemaan kaukana selkosilla, he viettivät yönsä metsäpirteissä tai muun suojan puuttuessa yksinkertaisesti honkatulilla. Tällaisessa kaukopaimennuksessa meni viikkokausia, parin kolmen viikon päästä käytiin kotona »saunoamassa ja evästä hakemassa». Vienassa oli tiheässä pieniä *mettšäpirttejä*, kala-, niitty- tai poromiesten rakentamia kiukaalla tai piisillä varustettuja hongasta tehtyjä saunantapaisia kömmänöitä, joihin mahtui pari kolme miestä majailemaan[662]. »Siinä oli [Virmajoen Saaruvasuvannon rannalla] mehtäsauna, niittymiesten kämppä. Sehän oli melekein joka kilometrin peässä ennen niitä pirttie, semmosie niityn laijassa kuivalla moalla ja jokiin rannalla niittyjen luona niittypirttejä», kertoi muuan kuusamolainen poromies Vienan oloista.[663] Milloin ulkosalla taivasalla jouduttiin yöpymään, tehtiin kiekeröön porokarjan keskelle *tulittša*. Tämä saattoi olla joko *peätuli*: »kannon juureh eli mihin [tahansa] tuli, siih puita hakatah, siih vain lyyväh rovijoh [puut]», tai oikein rakovalkea, jolloin oltiin *honkalla* eli *nuotijolla*: »honkasta tulen teki ja köllötteli siellä, honkat vassakkah».[664] Tällöin hongat pantiin päällekkäin ja niiden väliin asetettiin pienet kapulat, *tulukkuhut*, honkien vastakkain oleviin pintoihin tehtiin kirveellä *kotkaukset* eli *vestokset* ja päällimmäiseen honkaan iskettiin keskelle kiilamainen *knäsä*, josta johti rakennelmaa tukeva *riuku* maahan. Näin oli tulet tehty ja nukkua voitiin vaikka laavuntapaisessa kodassa, jossa oli havuja alla pehmikkeenä. Nuotion edessä oli vielä *kynsipuu*, joka esti

jalkoja menemästä liian lähelle tulta. Joskus oli mukana säkistä tai muusta kankaasta tehty louteen tapainen *koattšavoate*, joka laitettiin tuulen suojaksi ja sen vuoksi, että sitä vasten tuli paremmin lämmitti. *Evähät* olivat *voeta, kuivoa leipöä, kalakukkoja, kaloja* ja *paissettuo lihoa. Kattilapuu* oli tulella *korvakkojen* varassa, ja siinä *tšäinikässä* (teekattilassa) *tšäijyö* (= teetä) *keitettih.* Lunta sulatettiin juomavedeksi siten, että haettiin kannon nokasta tai puun oksalta lumipaakku, *tykky*, joka asetettiin *kepin nokkah.* Tästä tippui vettä tulen lämmössä astiaan, tavallisesti voirasian kanteen.[665]

Poromiehen varsinaisina työvarusteina olivat reppu tai nahkalaukku, keittoastia, kirves, sukset, suopunki ja jokunen hihna sekä lakin sisäpuolella äimä ja lankaa varusteiden korjailua varten.

Suksella pyrittiin hiihtelemään mieluimmin tasaisia ja aukeita maastoja: »Aukiet kantau paremmin ja tasasemmat moat taas on soilla.» Mutta jos vaara tuli vastaan, sekin ylitettiin hiihtämällä.

Sukset olivat tasapariset. Koska ne oli tarkoitettu ummen hiihtoa varten, ne olivat pitkät, leveät ja kantavat: »Semmoset leviet pätäskät ja pitkänlaiset, että ne kantovat hyvin.» Pituutta oli noin kaksi metriä, leveyttä jopa 12 senttiä. Pohja oli tervattu ja siinä oli *olas. Mäykset* oli tehty nahkasta. Niissä oli vitsasta, nahkaremmistä tai narusta tehdyt *kannantakaset* »sen tavutta, että voitih vastamäkeh noussa». Kannantakaiset olivat välttämättömät siitäkin syystä, että sen enempää nahkakengissä eli *pahkiloissa* kuin huopakengissäkään eli *koatantšoissa* ei ollut terävää kärkeä, joka olisi pitänyt sen mäyksessä kiinni. Suksien *päläät* olivat tuohesta tai pellistä »ettei tierannu». Hiihdeltäessä käytettiin kahta koivuista suksikeppiä, joissa oli *vittšasommat.* Keppien alapäässä oli rautapiikki, esim. hevosenkengän naula. Suksikepin alapään ympäri oli sen halkeamisen estämiseksi kierretty rautalanka. Kepin yläpäässä oli toisinaan rautanaulasta tai vahvasta rautalangasta väännetty koukku – joskus varta vasten maasepällä teetetty –, jolla oli helppo ottaa raitoporo pangasta tai sarvesta kiinni valjastusta varten. Joillakin saattoi olla toisen suksikepin yläpäässä rautainen keihäänkärki, jolla saattoi syksyllä kokeilla löyhän jään kantavuutta.[666]

Poromiehen paras tuntomerkki oli 20–30 metriä – vanhan mitan mukaan 12–14 syltä – pitkä *nuoruva, nuora* eli *suopunki.* Se oli tavallisesti 9-säikeistä ja punottu hamppu- tai pellava- ja myöhemmin myös puuvillalangasta –, joko venäläisestä *lompovoi*-nuorasta, jossa oli »tinatemppeli» (-leima), tai Suomesta tuodusta rihmanuorasta. Suopunkinuoraa rasvattiin poronrasvalla: näin se pysyi liukkaana, ei vettynyt eikä sykertynyt. Kuluneita ja pehmenneitä suopunkinuoria voideltiin myös tervalla, joka jäykisti niitä. Suopungin kummassakin päässä oli poronsarvesta tehty kaksireikäinen *suopunkinluu.* Isommasta reiästä nuora juoksi heitettäessä ja pienempään luuhun oli solmittu nuoran pää kiinni. Kumpaa tahansa suopunginluuta voitiin käyttää »luuvessa» eli »nakatessa» poroa kiinni, jolloin toinen luu jäi aina käteen ja esti nuoraa luiskahtamasta kourasta, kun kiinni otettu poro tempoili ja riuhtoili toisessa päässä suopunkia.[667]

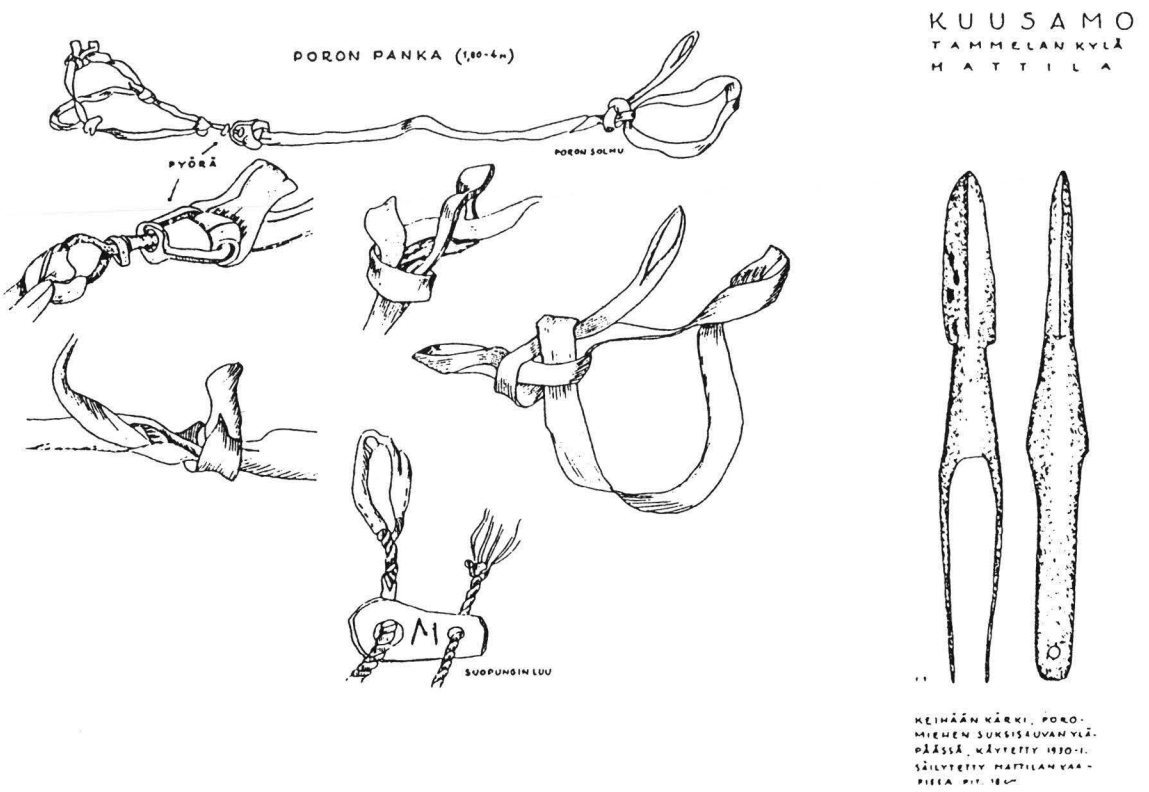

Porotalousesineistöä itärajalta, Kuusamon Tammelankylän Mattilan erämaatalosta: poron panka hihnoineen, poronhihnan rautainen pyörä jolla panka kiinnitettiin hihnaan, poronsolmuja, suopunginluu sekä poromiehen suksikepin yläpään keihäs. — Piirtänyt kirjoittajan matkalla Alfred Kolehmainen 1964. Museoviraston kuva-arkisto 3611:153.

Suopunkia käytettiin luonnollisesti eniten poroa heittämällä kiinni otettaessa poronhaussa ja poroaidassa. Se voitiin virittää pystysuoraan ansaksi tai vaakasuoraan polkimeksi arkiutuneita poroja talvella kiinni pyydystettäessä. Joskus se toimi vetohihnan korvikkeena, kun porolla tilapäisesti ajettiin suksilta sekä myös poronhihnan ja -pangan korvikkeena. Luonnollisesti suopunkinuoraa voitiin käyttää köytteenä ja vaikkapa poroaidan veräjäpuuta kiinni sidottaessa.[668]

Hiihnat olivat erittäin monikäyttöisiä poromiehen työvälineitä. Ne olivat tavallisimmin nelivuotisen sonnin vuotaa eli lujaa nahkaa, mutta oli myös köydestä eli *rossista* tehtyjä nuorahihnoja.[669]

Mikäli arkojen porojen tai petojen ampumista varten tarvittiin asetta, saattoi poromiehellä olla mukanaan suustaladattava rihlattu luotipyssy eli *rihvikkö* tai perästäladattava *vinsisteri* tai *pertantka* (Venäjän armeijan sotilaskivääri Berdan 2).

Tähän tapaan poromiehen elämä sujui Pohjois-Vienan talvisissa erämaissa. Työ oli vaativaa, moninaisia taitoja ja sitkeyttä kysyvää eräelinkeinon harjoittamista. Oli sopeuduttava luontoon, säiden vaihteluihin, ja oli

rohjettava käydä lauman puolustamiseksi petojakin, ahmaa, sutta ja ilvestä, vastaan. »Kiimaišvoarassa kun oli poroja ta oli yhtenä talvena semmońi hukka [jot]ta, iham mońin kymmeńin koatu yhellä järvellä. Miuv veikolla i sielä, kun se oli siinä talossa išäntänä ńi, kuin äijä yhtenä yönä koatu ńiitä poroja, hukka leikkai!»[670] Hiihtäminen kävi usein raskaaksi *koalamalla*: »Kun vahva lumi on ja kun hiihetäh niin se upottau syväh, pehmyt lumi.» Vaikeata oli kulku myös silloin, kun hanki alkoi *lavantoa* hiihtäessä eli milloin kantoi, milloin ei. Kun tuli *räpä*, joka »ahman kestäy ja poruo ei kessä», olivat porot vaarassa, sillä ahma tuhosi niitä joskus aivan kymmenittäin: »nisasta puri poikki».[671] Petoja ajettiin takaa hiihtämällä ja sitten ammuttiin, myös myrkyillä ja raudoilla niitä yritettiin saada hengiltä. Liikkeellä oltiin kuitenkin aivan kevääseen asti. Vielä joskus piti poroja *vasottoa* eli panna tiineet vaatimet hihnalla puuhun kiinni ja seurata niiden vasomista.

Näin poroja hoidettiin »aivin viime pälävih asti, sitte ne peässettih irti; sitte toas syksyllä otettih, heinäaikana niitä ei hoijettu kyllä». Mikäli poroja ei vasotettu, ne löysättiin irti yleensä silloin, kun arveltiin niiden rupeavan saamaan itse ruokansa, kun maa alkoi olla »pälvipohjissa» ja puunjuuret paljaina. Jokin ajokashärkä saatettiin jättää vielä *kevätyshäräksi*: sitä käytettiin ajokkaana käytäessä kalastelemassa kevätsulissa.[672]

Oulangan Laitasalmessa poroja vietiin keväällä jäitse Pääjärven suuriin saariin, joissa oli jo sulat rinteet ja poroilla ruokaa. Suuren tuulisen järven saarissa *räkkä* ei kesällä vaivannut poroja »puoliksikaa mitä mantereella». Laajojen selkien takana myös petovaara oli pienempi kuin tavallisella kesäpalkisella. Saarissa oli myös poroaitoja, joihin porot taas jäiden tultua syksyllä koottiin.[673]

Edellä olevaa porojen talvipaimennuksen yleiskatsausta on syytä verrata KAPITSAN (1924) kuvaukseen ja todeta sen yhtäpitävyys:

Talvella tavallisesti talon luona pidetään 2–3 poroa, joita ruokitaan jäkälällä, loput porot tulevat toimeen metsässä sieltä saatavan ravinnon turvin. Näillä on johtajaporo, jolla on kello kaulassa; se sidotaan kiinni puuhun, jolloin irtaallaan olevat porot pysyttelevät sen lähellä. Aika ajoin kellokasporoa siirretään paikasta toiseen, ja muut porot siirtyvät perässä. – Niinä vuosina, jolloin lunta on erittäin paksulti tai on kova hanki, kaadetaan metsästä naavapuita, joista porot kiskovat naavaa ravinnokseen.[674]

2.2.3.9 Vasotus

Tiineiden vaadinten vartavastinen vasottaminen ei ollut säännönmukaista Pohjois-Vienan talonpoikaisporonhoidossa. Sitä tapahtui eräin paikoin »joskus» tai »kokeeksi» sekä silloin, jos pedot uhkasivat vasontaa.

Vasotusaika oli keväällä huhti-toukokuun vaihteessa ja sitä kesti 2–3 viikkoa; joskus jopa pellonpanoon asti piti odottaa, ennen kuin kaikki tiineet vaatimet olivat vasoneet. Miehet siirtelivät kangasjäkäliköissä hihnassa olevia emiä tarpeen mukaan puusta puuhun 3–4 kertaa päivässä. *Syöttöpuun* ympäriltä raivattiin pois pieniä puita ja muita esteitä, jottei

hihna olisi takertunut niihin. Jos ei ollut enää lunta riittävästi, piti emiä käydä juottamassa suolla tai järvirannassa. Kun vasat olivat syntyneet, ne merkittiin emän merkkiin eli tehtiin »kleinä». Sen jälkeen vasat emineen saivat mennä vapauteen. Yleensä tällainen pakollinen kiinniolo kesti yhtä tiinettä vaadinta kohden 3–4 vuorokautta. Vasotuksen tarkoituksena oli tehdä poronhoito kannattavammaksi: kaikki vasat saatiin tällöin heti merkkiin, ja samalla emälle ja vasalle voitiin taata täysi suoja; esim. pedot saattoivat saada vasasta helpon saaliin niin kauan kuin se oli märkänä, ja emäkin oli tiineysaikansa lopulla tietenkin avuton. Kaikin paikoin ei joka vuosi vasotettu, silloin tällöin vain kokeeksi, antaako se paremman tuloksen poroelon karttumiseen. Mutta sillä, joka ei vasottanut, saalis oli kuitenkin aina epävarmempi.[675]

Pohjois-Vienan poronhoitoalueen eteläosassa eli Pistojärvellä vasotus menetelmänä tunnettiin[676], mutta vaatimia ei säännönmukaisesti vasotettu, koska poroilla oli hyvät jäkäliköt ja petojakaan ei ollut paljon: »Siellä iţšekseh vasottih.»[677] Uhtuan Röhön Mikinniemessä vasotusta kokeiltiin kahtena talvena 1911–12.[678] Myöskään Oulangan Kankahaisen kylässä ei vasotettu.[679] Sen sijaan Soukelossa ja Niskassa ahkerimmat ja huolellisimmat poromiehet vasottivat.[680] Myös Vartiolammissa oli »vanhaan aikaan» tapana vasottaa: tällöin vasat saatiin heti ja varmasti omien emiensä merkkiin ja vasonta-aikana emillä ja vasoilla oli turva pedoiltakin.[681] Oulangan Taavon kylän ainoan porotalon Vanhantalon eli Palakaisen isäntä Iivana Nikitin omisti 1890-luvulla 30–40 poroa. Vasonta-aikana hän toi tiineet vaatimet kotikankaalle pälviin ja piti niitä hihnassa, »ja vasa kun tuli niin merkittih». Kerran vasoja tuli 17, mutta syksyllä niitä löytyi vain seitsemän. Tästä isäntä suuttui ja möi pois koko porokarjansa.[682] Oulangan Sohjanansuussa härkäporot laskettiin metsään heti kevättalvella pääsiäisen tienoilla, kun oli tultu toiselta raitomatkalta Vienan Kemistä. Tiineitä vaatimia pidettiin aidassa vasontaan asti. Vasta kun vasat oli merkitty, emät vasoineen päästettiin aidasta vapaiksi.[683]

2.2.3.10. Poronhoidon vuotuiskierron erikoispiirteet – pohjoisvienalainen porotalo ja paimennusyhtymät

Näin olemme seuranneet Pohjois-Vienan porotalouden kiertokulkua eli 'työkalenteria' koko vuoden ympäri. Keskeiset syksyn ja alkutalven vaiheet olivat poronhaku ja aitoihinveto sekä porojen erottelu korvamerkkien mukaan oikeille omistajille, emiään seuranneiden vasojen merkintä, uroiden kuohinta sekä vieraiden porojen huutokauppa poroaidalla. Sitten seurasivat koti- ja raitoajot opetetuilla vetoporoilla sekä joutokarjan eli risuporojen kiekeröinti ja opettaminen *hiihnaporoiksi* aluksi poroaidan tai kotikulman lähijäkäliköllä ja myöhemmin vahvan lumen aikana hiihtämällä paimentaminen eli lauman kiertäminen ja tarkkailu sekä viimeisenä poronhoitovaiheena joskus vasotuskin.

Kansanelämää ei voida kuitenkaan pusertaa teoreettisiin kaavoihin eikä lähteä laajoihin yleistyksiin tekemättä vääryyttä yksityiskohdille. On otettava huomioon paikalliset olot, eri vuosinakin vaihtuvat tilanteet sekä niiden aiheuttamat erityispiirteet ja vaikutukset. Siksi on syytä perehtyä yksityiskohtaisesti ja samalla kokonaisvaltaisesti muutamien yksityisten

porotalojen elinkeinorakenteeseen ja poronhoitovuoden kulkuun sekä **eri tilanteissa syntyneisiin paimennusyhtymiin**. Yleiskatsauksen tueksi esitänkin liitteessä 5 omista haastatteluistani seitsemän esimerkkiä talvipaimennuksesta sekä paimennusyhtiöiden muodostumisesta. Kahdeksas esimerkki on kirjallisesta lähteestä.

2.2.4. Poron vetovälineet ja porolla ajo

Koska Pohjois-Vienan erätalonpoikaistaloudessa oli poron käytöllä talvisin vetoeläimenä koti- ja ansioajoissa merkittävä sijansa, on tutustuttava poron vetovälineisiin. Niitä olivat *hiihnat*, *vuotturaipat*, *käsäykset*, *länket*, *tšunat* ja *ahkivot*. Myös *suopunki* oli käytössä tilapäisesti vetohihnana.

2.2.4.1. *Tšuna* eli poronkelkka

Ajettaessa rahtia *raijolla* (raidolla) ja vedätettäessä kotioloissa heiniä, puita ja muita tarpeita kuljetettiin kuorma porokuljetuksiin varta vasten tehdyllä poronkelkalla eli *tšunalla*. Se jäljitteli itäsuomalaista rekityyppiä ja oli mahdollisimman kevyttekoinen, »ylen kepie»: tyhjänä se painoi 20–30 kiloa, pituus oli 1,5–2 metriä, jalasten leveys ja etäisyys toisistaan oli sama kuin hevosen reen, joten sillä saattoi ajaa myös talvisin hevosteitä. Hevosreen ja poronkelkan jalasten sama leveys ja sama etäisyys toisistaan oli käytännöllinen myös siksi, että monesti ajettiin poronkelkalla tieurat ensin, joten samaa jälkeä pääsi helposti hevosellakin. Jalaksen paksuus oli enintään 1,5 tuumaa ja leveys 3–3,5 tuumaa. Jalas oli litteä ja leveä siksi, ettei se olisi painunut syvälle lumeen.

Koivuiset *jalakset* oli luonnonväärän paininpuun avulla lämpimässä uunissa haudutettu ja taivutettu etupuolelta käyriksi. Uunista oton jälkeen jalaspuut saivat kuivua ja painua käyriksi paininpuussa vielä useita viikkoja, jopa kuukausia, välistä »vuosimitalla», jotta niiden keula asettui kohdalleen sopivan kaarevaksi.

Kummassakin jalaksessa oli kolme koivuista *kaplasta*, joiden yläpäähän oli kiinnitetty kuusiset tai koivuiset *kaustat*. Kaplaat olivat oksakaplaat eli jokaisen yläpäässä oli oksa, joka sidottiin kaplaita yhdistävään *poikkipajuun* eli *poikkipuoliseen* kiinni. Pajuja oli keulasta lukien neljä: *sepä-*, *etu-*, *keski-* ja *taka-* eli *kantapaju*. Ne oli tehty mieluimmin ja tavallisimmin raidasta, mutta myös pajusta tai kuusennäreestä, joka kuitenkin oli helpompi murtumaan kuin raita ja paju. Keulapuolella jalaksen taivutettu kärkiosa oli nimeltään *ketara*. Sepäpajusta keulimmaiseen kaplaaseen johti koivunvesasta, välistä myös rautalangasta, väännetty *tšoappa-*, *kainalo-* eli *reisivittša*. Keulassa oli vielä paksusta rautalangasta tehdyllä U:n muotoisella *rohvilla* jalaksiin kiinnitetty tuomesta tai koivusta väännetty *rinta-* eli *jukkovittša*, jonka keskelle oli punottu erillinen rengasmainen *silmävittša*. Tähän pujotettiin *vuotturaipan* eli vetohihnan päähän kiinnitetty koi-

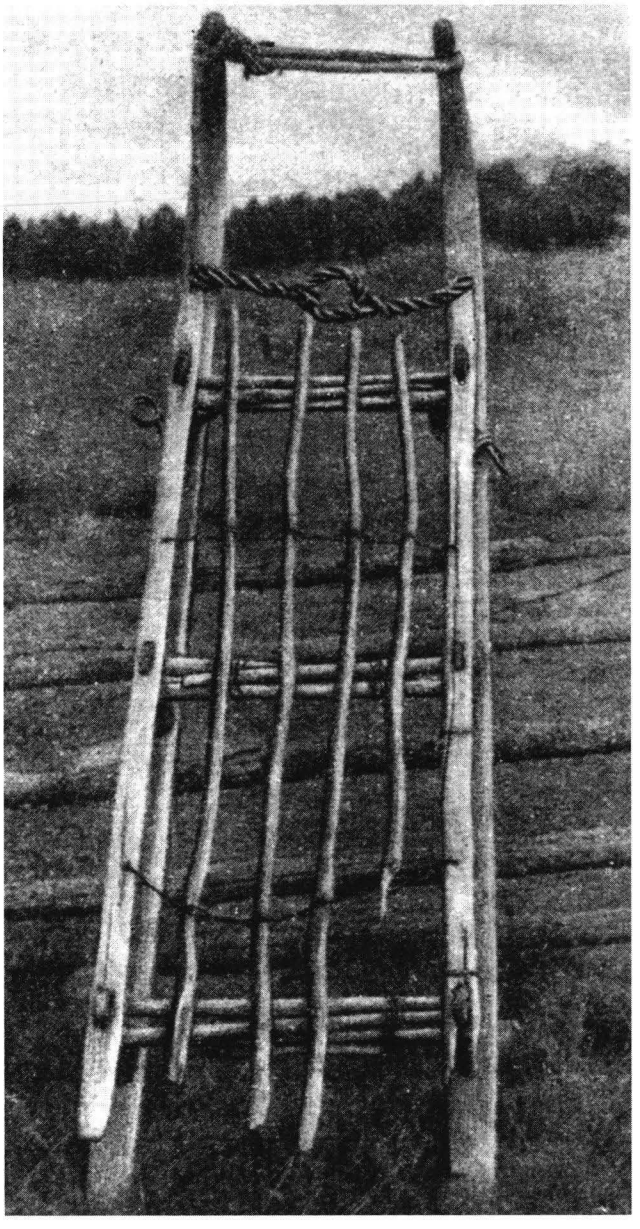

Poronkelkka Pohjois-Vienasta. — Kuva Roza F. Tarojevan teoksesta Materialnaja kultura Karel, 1965. — Rakenteeltaan ja tekotavaltaan tämä pohjoisvienalainen tšuna eli poronkelkka oli samanlainen kuin kuusamolainen poronkelkka.

vuinen vetokalikka eli *poloka* (suom. pola). Liisteinä pajujen päällä oli tavallisesti neljä tai viisi *varpaa*, jotka olivat ohuesta koivusta oksittuja ja veistetty alta ja päältä kevyiksi, sileiksi ja litteiksi. Varvat sidottiin koivunvitsoilla neljästä kohti kukin yhteen ja laidoilla kaustoihin kiinni.

Talvella matkattaessa poronkelkoilla oli poromiehellä oltava vitsojen pakkasella katkeilemisen varalta iso nippu nilavitsoja mukanaan.

Tšunat korjattiin keväällä Iivanan päivän (juhannuksen) aikana, »kun alko vittša nilalla olla». »Nilavitšan aikana vitšat väennetih ja tuhkassa keitettih.» Tällöin myös »tervattih jalakset ja kaplahie jalaksen rajasta, että oli liukkahampi eikä syövy eli kulu eli ei mäne *koapehella*».

Huolellisessa talossa, kuten Pistojärven Tuhkalan Ahossa, oli varta vasten kelkkalato, jossa nämä ajoneuvot säilytettiin sulan aikana.[684]

Tšunalla ajettiin pääasiassa teitä myöten. I. K. INHA kertoo poronkelkasta ja sillä ajostaan Pohjois-Vienassa 1894 näin:

»Kelkka oli yhtä leveä kuin tavallinen työreki, mutta melkoista lyhempi ja rakennettu niin kevyeksi kuin suinkin. Ei ole edes raahdittu panna lautoja pohjalle, vaan istu kolmella tai neljällä kepillä, jotka vaivaavat lihoja, kylkiä ja kyynärpäitä. Poron kaulan ympäri on nahkainen lenkki, jonka alapäästä vetohihna jatkuu rinnan ja vatsan alatse ja koipien välitse vitsasta väännettyyn »käsäkseen». [Tässä virhe: *käsäys* oli poronkoipinahkaa ja pantiin poron kaulaan länkiä vastaamaan. Inhan tarkoittama vitsasta väännetty esine oli *silmävittša*.] Kuonon ympärillä on riimu. Siitä juoksee ajajan käteen vahva poronnahkainen hihna, jota nakataan selän yli toiselle taikka toiselle puolelle, minne poroa tahdotaan kääntää. Mutta kun kelkoilla enimmäkseen ajetaan valmista tietä, niin ei ohjaamisesta ole suurta vaivaa.»[685]

L. L. KAPITSA (1924) mainitsee poron vetovälineinä kelkan, josta hän käyttää venäjänkielistä nimeä *sani* ja joka muistutti rekeä (ven. *drovni*) mutta oli pienempi, sekä pulkan, jonka venäjänkielinen – lapista juontuva – nimi oli *kereža*. Kelkkaa käytettiin pääasiassa tavarankuljetukseen, kun taas henkilökuljetuksessa käytettiin pulkkaa ja vain harvoin kelkkaa. Kelkan tai pulkan eteen valjastettiin vain yksi poro. Kuorman paino vaihteli 8–12 puutaan.[686]

Myös ROZA F. TAROJEVA (1965) on kuvannut pohjoisvienalaisia poronvaljaita ja poronkelkkaa, joista hänellä on piirros ja valokuva.[687]

2.2.4.2. *Ahkivo* eli pulkka

Ahkivolla eli *pulkalla* ajettiin ajoporon vetämänä. HANNES PUKKI (1929) on merkinnyt muistiin Kiestingistä, että käyttötarkoituksen mukaan oli olemassa *ajoahkivo* ja *raitoahkivo*:

Ajoahkivossa oli selkänojana perälauta, joka oli »liekokše loajittu» eli taaksepäin vähän kallellaan. Raitoahkivosta perälauta puuttui. Ahkivon emäpuu eli pohjapuu »loajitah lylykšeštä, a listiet männystä». Listeiden eli laitojen päät puristettiin emäpuun keulaan poronjänteisellä siteellä ja »puunoakloilla». Muualla pitivät listeitä ja emäpuuta kiinni »koaret», ahkivon sisäpuolella olevat ja puisilla nauloilla kiinnitetyt. – Raitoahkivo oli kuorma-ahkivo. Se oli ajoahkivoa suurempi, leveämpi ja leveäpohjaisempi. Perälauta useimmiten, kenties aina, puuttui; näin perä jäi avoimeksi, jolloin ahkivo voitiin helposti kuormittaa.[688]

Uhtuan Röhön Mikinniemen porotalolla oli kaksi »ajoahkivuo»; ne oli tehty ohuista koivunliisteistä, jotka oli yhdistetty toisiinsa puisilla kaarilla ja puunau-

loilla. Ainoa rautaosa oli ahkivon perässä oleva rautarengas, johon jäljessä tulevan poron hihnan saattoi kiinnittää.[689]

Oulangassa ahkivon *koaret* saatettiin neuloa kiinni katajalla. Ahkivon keulassa oli nahka*renkas*, johon pantiin vuotturaipan *poloka*. Rengas vastasi siis tšunan rintavitsan silmävitsaa. Myös ahkivon perässä oli *renkas*, johon tarvittaessa kiinnitettiin *hiihnasta* toinen poro.[690]

2.2.4.3. Valjaat

Poron *valjahien* osia olivat koivupuiset *länket*, joissa oli yläpäässä *niskanahka* ja alapäässä nahkainen *rinnusrenkas*. »*Rahkehet* mäntih länkistä *mahapuuhuh*.» Mahapuu eli *vetopuu* oli hieman käyräksi vuoltu. Siitä lähti vetohihna, jolla oli useita nimiä: *vuotturaippa*, *snoasti*, *potško* eli *potškous*. Sen päässä oleva poikittainen puukalikka *poloka* pujotettiin poronkelkan rintavitsan rengasmaiseen silmävitsaan tai pulkan keulan vetorenkaaseen.

Valjaisiin kuului vielä *sitolka* eli *setolka* – noin 15 sentin levyinen selkävyö, joka oli päältä vaatetta, esim. koristeltua punaista verkaa, ja alta nahkaa.[691] »Setolka on länkivaljahissa, se rahkehesta rahkeheseh mänöy, selästä yli niinkun hevosella sitolka.»[692]

Länkivaljaiden asemesta käytettiin kuitenkin useimmin *käsäystä* (suom. *kesas*), etenkin vetoporoilla. Se oli länkien mallinen ja tehty parkitsemattomista karvapäällisistä poronkoipinahkoista. »Malliksi» oli myös parkitusta nahkasta tehtyjä käsäyksiä. Käsäyksen alapäässä oli kaksi pollukkaa, *tuplat*, jotka olivat sileää parkittua nahkaa. Niihin kiinnitettiin vuotturaipan etupää siihen liitetyistä nuoraisista *sukahista* tehdyllä silmukalla, *petlalla*. Käsäysvaljaissa oli *vyötäys* eli *vyötähinen*: »Nuora vain on sukahissa ja selän yli mänöy, lapojen rajassa.»[693] Vuotturaippa kulki siis näissä valjaissa ilman mahapuuta suoraan käsäyksestä kaulan alitse ja koipien välitse tšunaan tai ahkivoon.[694]

Länkivaljaita käytettiin vain ajokkailla ja isoimmilla vetohärkäporoilla sekä raitomatkoilla vain raidon ensimmäisellä ja joskus toisellakin porolla. **Kesasvaljaita** oli siis porotaloissa paljon enempi kuin länkivaljaita, jotka sitä paitsi olivat suuritöisempiä tehdä ja valjastaa porolle.[695] Esimerkiksi Pistojärven Tuhkalan Ahon suuressa porotalossa länkivaljaita oli noin 10 ajokkaalla, kun taas talon kymmenillä vetoporoilla »käsäyksie oli satoja». Käsäyksiä piti olla myös särkymisen eli katkeilun varalta mukana matkassa vaihtoa varten.[696]

Pistojärven Vuosmon Vaassila Feodorovin vetoporojen »kaikki valjahat oli käsäyksellä», mutta naapureilla eli »Kontulaisella» ja »Miihkalissa» oli molemmilla yhdet »länket».[697]

Pidettäessä poroa hihnassa tai talutettaessa sitä oli sen päässä päitsien tapainen nahkaremmistä valmistettu *panka* eli *peähystä* eli *peähiset*. Panka oli kiinni hihnan päähän laitetussa nivelikkäässä kaksiosaisessa rautaisessa *pyörässä* eli *kerkossa*, joka esti hihnaa kiertymästä punokselle. Milloin

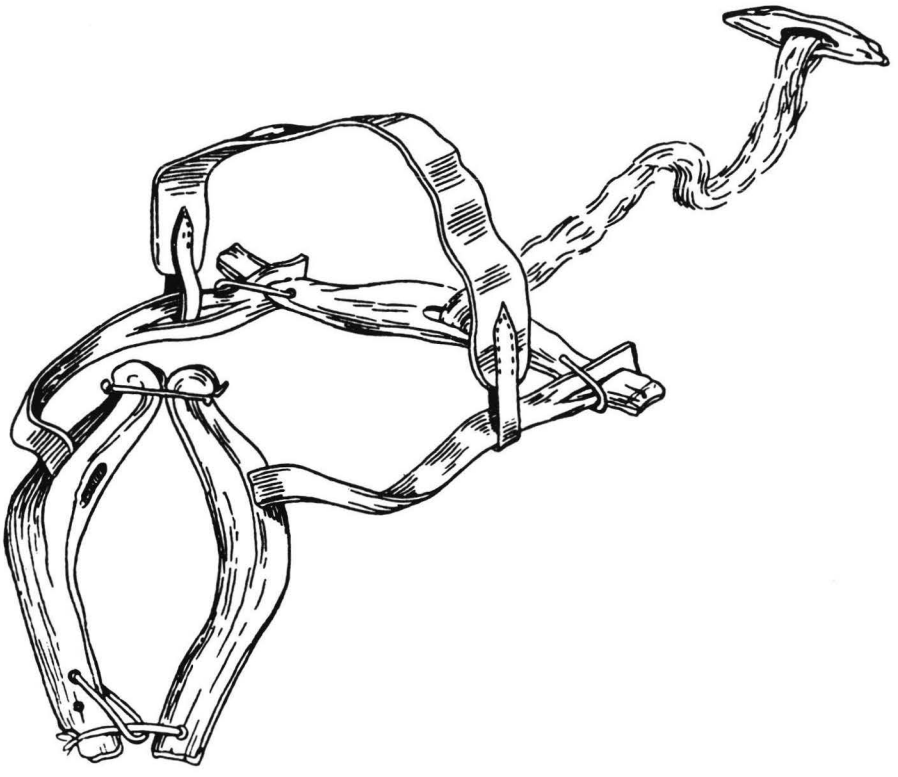

Рис. 10. Оленья упряжь (poron länget).

Poron länget Pohjois-Vienasta. — Piirros Roza F. Tarojevan teoksesta Materialnaja kultura Karel, 1965. — Pohjoisvienalaiset poronlänkivaljaat olivat samanlaiset kuin pohjoissuomalaisetkin, koska niiden teko ja käyttö oli omaksuttu Suomen puolelta.

kelloa pidettiin poron kaulassa, se oli kiinnitetty siihen nahkahihnasta tehdyllä *kantimella*.[698]

Valjaiden nahkaiset osat, hihnat, pangat ja vuotturaipat, voideltiin pehmeiksi tuohentervalla eli *tötkillä*.[699]

Erkki Tiesmaan (1965) mukaan »suuri muutos poron ajovaljaissa tapahtui viime vuosisadan jälkipuoliskolla». *Kesäte* eli *kesas* (karjalassa *käsäys)* rasitti liikaa poron niskaa ja nulistui helposti irti poron kaulasta. Länkivaljaiden esimerkkinä olivat hevosvaljaat. Niiden mallin mukaan porolle soveltaen kehitellyt länkivaljaat rasittivat vetävää poroa tasaisemmin kuin yksinkertainen kesas. Vuoden 1857 tienoilla ensimmäiset länkivaljaat nähtiin Ylitornion Raanujärvellä. Vuonna 1881 länkivaljaat mainitaan jo Enontekiöltä, jonne ne oli tuotu Muoniosta päin. Vuonna 1887 ensimmäiset poronlänget tuotiin Kuusamoon. Venäläisen lähteen (1909) mukaan

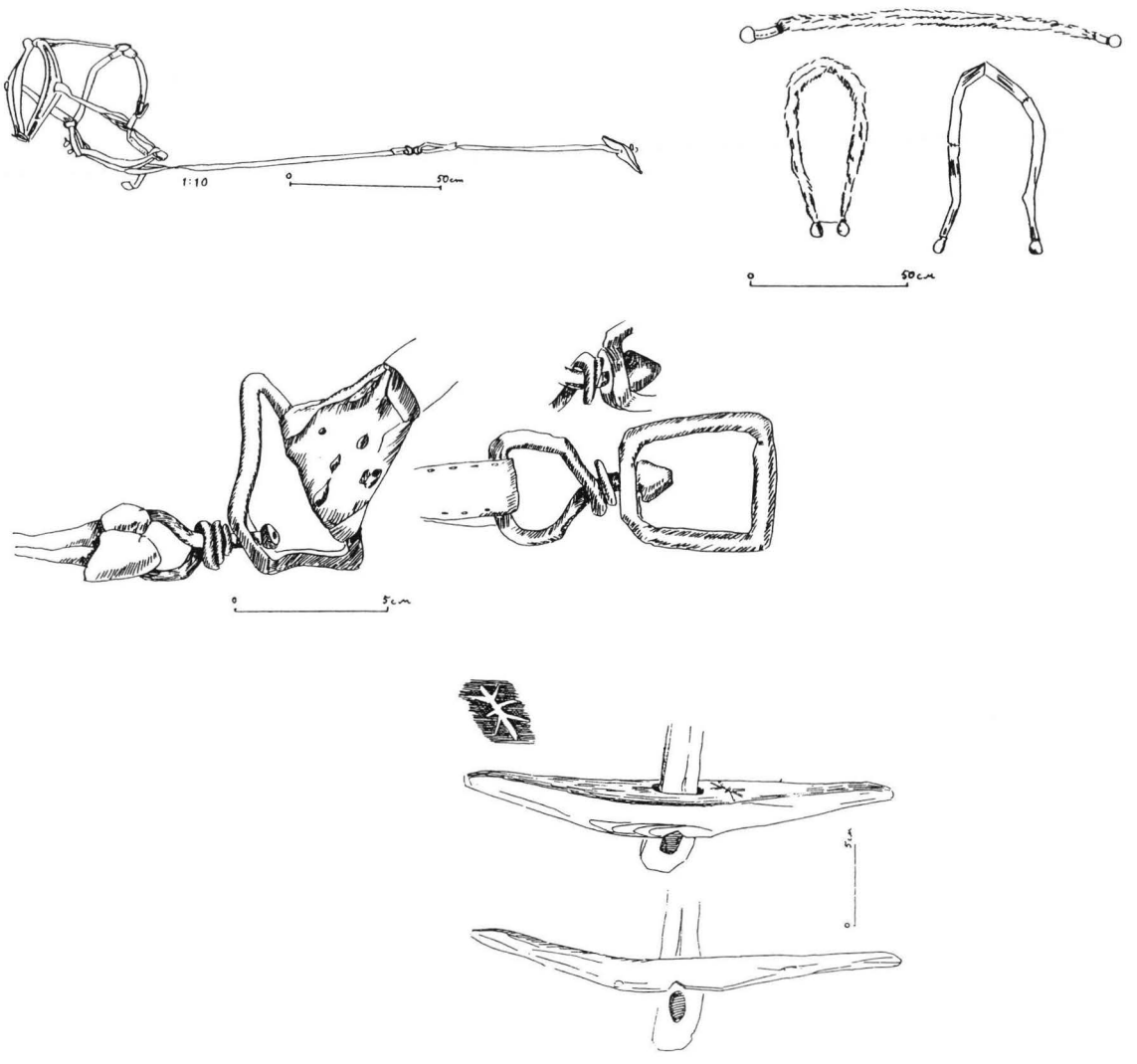

Poron vetovälineitä itärajalta:
- poronlänkivaljaat Sallan Hietajärven kylästä
- kaksi poron kesasta Kuusamosta, toinen karvapäällisestä poronkoipinahkasta, toinen parkitusta
- kaksi poronhihnan rautapyörää, vas. Sallan Hietajärveltä, oik. Kuusamon Lämsänkylän Kortesalmelta
- poronhihnan puinen pola Kuusamon Kortesalmelta. — Piirtänyt kirjoittajan matkalla Alfred Kolehmainen 1964. Museoviraston kuva-arkisto 3611:59, 60, 143–146.

vetoporoa kiusaava kesas oli yleinen lappalaisilla, venäläisillä ja iżmalaisilla (syrjäänejä), mutta Suomen rajan lähellä olevissa karjalaiskylissä oli »käytössä paljon käytännöllisemmät puiset länget».[700]

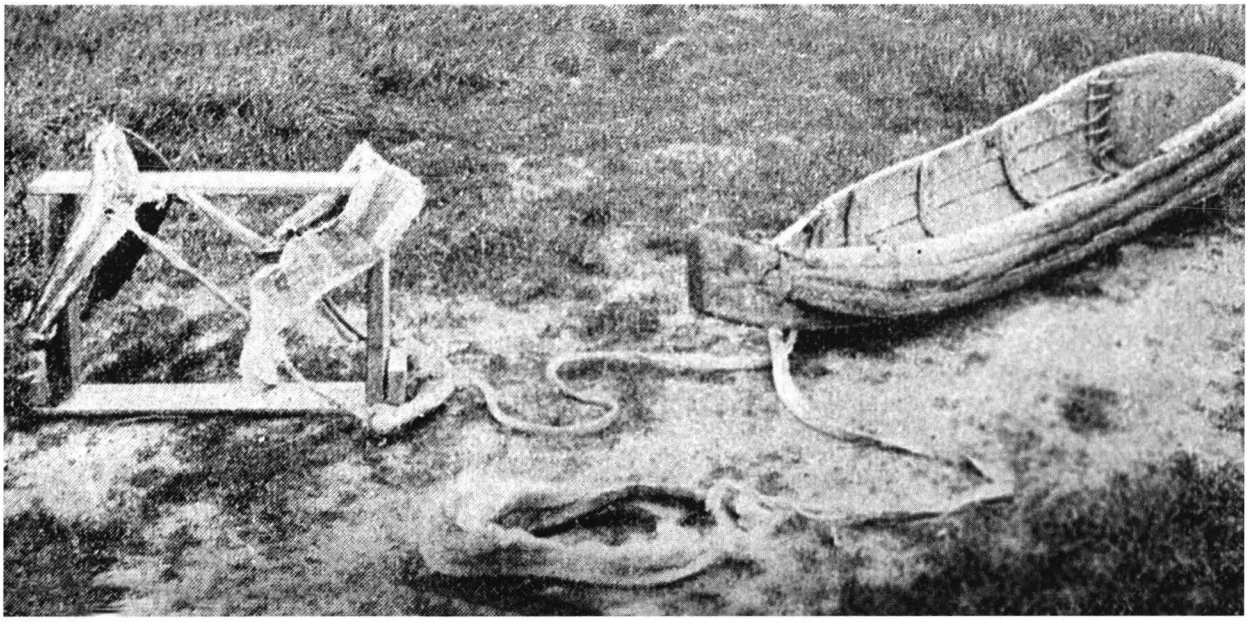

Poron vetovälineitä Kuusamon Lämsänkylän Koskelta, joka oli huomattava porotalo 1900-luvun alkupuolella. Vasemmalta oikealle: länget, sitolka eli selkävyö, rahkeet eli vetoruomat, mahakarttu eli vahtapuu, kesas, vetoremmi eli vuotturaippa, pulkka. — Valok. U.T. Sirelius 1912. Museoviraston kuva-arkisto 1069:73.

2.2.4.4. Tšunan ja ahkivon käyttö

Tšunan ja ahkivon käytöstä kertoo aluksi seuraava sitaatti: »Tšunat oli raitovehkeinä, ahkivo oli vain mettšäpeli. Ahkivolla metšässä ajettih, tšunalla ei voi metšässä ajoa, teillä vain soattau tšunalla ajoa. Mutta ahkivolla metšässä, sillä on tie joka paikasta.»[701]

Pulkalla eli ajoahkivolla ajettiin etupäässä 5–10-senttisen »vähän lumen» eli *kierän* aikana, kuten välistä syystalvella poronhakuaikana.[702] Pulkalla pääsi kierän aikana millaisia maita tahansa, mistä vain poro pääsi. Tšunaan verrattuna pulkalla pääsi »vaikka mittyöstä puunraosta».[703] »Syksyllä pulkalla ajo paremmin», talvella ja keväällä kelkalla – näin kertoi myös MARINA TAKALO Oulangan Taavosta. Pahoissa »töreiköissä», joissa ei ollut teitä, mies käveli ja poro veti pulkkaa ja siihen pantuja eväitä. »Paremmilla maisemilla» mies istui pulkassa.[704] Pulkka painoi tyhjänä noin 20 kiloa.[705] Tiettömässä metsässä tšuna oli pulkkaa hankalampi: »Se oli aina kiini joka mättähässä, joka kannossa.» Jos kelkalla jouduttiin kulkemaan tiettömässä metsässä, piti miehellä olla vyön alla kirves, jolla hän raivasi menoaukkoja: puut ja oksat piti katkoa tarkkaan, jottei tšunan

rintavitsa tarttunut kiinni. Pulkalla »peäsi umpie», jos oli semmoinen ajokas, joka jaksoi vetää. Pulkalla ajettiin myös teitä myöten. Se kyllä pysyi tielläkin pystyssä, kun ajaja osasi oikein istua.[706]

Uhtuan Röhön Mikinniemen porotalossa »ajoahkivuo» käytettiin poronetsossa syksyllä parhaastaan: sillä ei paksun lumen aikana psytynyt ajamaan, koska »se oli niin raskas» porolle vetää. Se upposi lumeen syvemmälle kuin kelkka, joka oli paksulla lumella kevyempi vetää.[707]

Pistojärven Tuhkalassa ahkivoa eli pulkkaa käytettiin vain syyskierällä poronhakuaikana, jolloin siinä kuljetettiin myös eväitä. Pulkkaa ei käytetty keski- eikä kevättalvella, koska se oli porolle raskas vetää: »Se ottaa niin laajasti lunta.»[708]

Pistojärven Vuosmon seudulla oli koko kylässä vain yksi pulkka, jota käytettiin vain poronhaussa: »Eipä sitä muualla käytetty.»[709]

Pistojärvellä ei pororaidoissakaan käytetty pulkkia eikä kuorma-ahkivoita, ainoastaan poronkelkkoja, tšunia[710], koska pulkissa »ei mitään saattanu kulettoa».[711] Viimeinen sitaatti tarkoittaa, että pulkassa ja kuorma-ahkivossa ei saattanut kuljettaa merkittävän suurta rahtikuormaa kuten tšunassa.

Oulangan Kankahaisissa ajettiin varsin vähän pulkalla ja ajoporolla: »Joskus huvin peältä ajettih.» Ajokkaasta oli näet se vaiva, että sitä piti käydä syöttämässä ja siirtelemässä jäkälikössä.[712]

Tšuna eli **poronkelkka oli siis Pohjois-Vienassa monin verroin tärkeämpi kuin pulkka ja kuorma-ahkivo**. Sitä porolla ajettaessa eniten käytettiin: heinän- ja puunajossa kotosalla sekä rahdinajossa pitkillä raitomatkoilla. Tšunalla ajettiin enimmäkseen tien pohjaa, mutta tarvittaessa myös umpea. Tšunat otettiin käyttöön heti, kun alkoi olla »keliksi lunta» eli hieman enempi kuin pulkalle, jolle tarvittiin vain vähän kuuraa. Tšunaa käytettiin sekä vähän lumen että paksunkin lumen ja hangen aikana ja vielä kevätsoseen ja kelirikonkin tultua: »Tšuna kaikkeh sopiu.»[713] Sillä voitiin ajaa ihan umpeakin: tällöin mies hiihti edellä ja tšuna oli poron perässä tyhjänä, mutta palatessa olikin jo jälki valmiina. Tšunalla vei esim. Tuhkalan Ahon talo kevätysaikana »pyytöjä ja veneitä selkosjärviin» kuten Varpajärveen.[714]

2.2.4.5. Poron opetus ja ohjaaminen

Oppimattomien nuorten porojen totuttaminen hihnassa pitoon ja taluttamiseen alkoi jo syystalvella porojen aitoihinvedon ja kiekeröinnin yhteydessä. Näin ne pääsivät kesyyntymisen alkuun ja niillä oli pohjaa ja valmiutta myös pitemmälle menevään kouluttamiseen valjailla ja kelkalla eli opettamiseen ajokkaiksi ja vetoporoiksi.

Uhtuan Röhön Mikinniemen porotalossa vasat sidottiin poronhaun jälkeen tolppiin kotiaitaukseen. Ne oppivat hihnaan yleensä kolmessa, jotkut vasta neljässä tai viidessä vuorokaudessa. Kun ne olivat oppineet hihnassa talumaan, ne vietiin muiden risuporojen luo kotikiekeröön ja pidettiin puissa hihnassa.[715]

Ajoporoiksi eli ajokkaiksi koulutettiin sellaisia poroja, joilla oli taipumusta kulkea hyvin eteenpäin eli »joka hyvin oijusti». Ajokkaiksi valittiin etupäässä härkiä, mutta myös isoja vaatimia sekä hirvaita, jotka olivat hyviä »talumaan» eli kulkemaan hihnassa miehen perässä. Ajokkaaksi koulutettava hirvas kuitenkin aina purtiin häräksi, vaikka opetus olisikin aloitettu »munaniekkana». Ajoporoa opetettiin siten, että se valjastettiin kelkan eteen ja pakotettiin menemään eteenpäin. Jos se hyppi sivuille, sitä lyötiin hihnalla. Tästä jatkettiin niin kauan, että poro oppi, ja »hyvä poro oppi melekein ensi reissulla». Raitoporoa eli vetoporoa opetettiin siten, että se valjastettiin kelkan eteen ja kiinnitettiin hihnalla edellä kulkevan poron kelkan kantapajuun. Näin se vain kulki toisen jäljessä ja oppi vetämään. Jos haluttiin saada pienestä urosporosta nopeasti luja vetohärkä, se purtiin »vähä löyhemmästi, munien nokkie», jolloin se jäi »vähä piettiensekaseksi». Jos taas isokokoisesta hirvaasta haluttiin vetoporo, se piti »purra lujasti» ja äimälläkin pisteltiin kiveksiä.[716]

Poroa ohjattiin ajettaessa joko kädellä viittaamalla tai hihnalla selän ylitse eli »säjän peältä», jolloin poro kääntyi sinne päin, minne hihna siirräytettiin, oikealle tai vasemmalle.[717] Hyvä ajoporo eli *oijus* ymmärsi kädestäkin: »Oijus mäni suorah vaikka järvie. Se oli hyvä suorah mänömäh. Se *ojustau* härkä joka on ajokas, että se mänöy suorah, viittoamalla keällä [kädellä].»[718]

Lähtökäskynä oli samanlainen »maiskautus» kuin hevosellekin. Pysähtymismerkkinä oli vihellys.[719]

2.2.4.6. Suksilta ajo porolla

Joskus ajettiin myös *suksilta*: »Suksilla seisou ja hiihnalla ohjoau.»[720] Näin tapahtui, jos käytiin porolla kiekeröä katsomassa tai haettiin kiekeröstä vetoporo ajoihin tai oli saatu kiinni karannut poro. Tällöin porolle pantiin päähän *panka* (päitset) ja siihen ohjaushihna, jolla ohjattiin poron kulkua. Poro veti suopungista, joka oli kaulan ympärillä ja kulki poron jalkojen välitse miehen vyötäröön tai käteen. Tällä tavoin ajettiin etupäässä valmista tietä tai jälkeä myöten, ei monesti umpea.[721]

2.2.4.7. Poro tilapäisesti kantojuhtana

Kantojuhtana poroa ei käytetty mainittavasti; ei esim. ole tietoa minkäänlaisista kantolaitteista, jollaisia oli esim. Peräpohjassa ja Lapissa (pakatukset). Oulangan Soukelossa voitiin suurelle härälle joskus tilapäisesti panna kantamus kahta puolta selkää, kun oli niin huono keli, ettei ahkivolla voinut vedättää esim. makauksia eikä eväitä.[722] Pistojärven Tuhkalan kylässä asuva Kuismalan Iivana, joka oli ahkera metsänriistan pyytäjä, kannatti keväällä soitimesta ampumiaan metsoja porolla. Hän sitoi linnut kahden puolen poron selkään hihnoilla.[723] Tuhkalan Ahossa voitiin sulan

aikana syksyllä poroja haettaessa kannattaa mukana olevalla talutusporolla nahkaisia eväslaukkuja sekä poronhihnanippuja, jotka kuormattiin poron molemmille kyljille ja sidottiin mahan alta kiinni.[724]

2.3. Poron käyttö ja merkitys taloudessa

Pohjois-Vienassa porolla oli moninainen käyttö hyötyeläimenä. Koulutetuilla vetoporoilla ajettiin talvikelillä omassa taloudessa puita ja heiniä sekä huuhtamailta elot kotiin puitaviksi, samoin syksyllä ja soidinaikana pyydetyt linnut säilytyslavoilta metsien uumenista. Vetoporoja käytettiin myös *kevätyksessä* eli kevätkalastuksessa pyydysten ja saaliiden kuljetukseen. Poro olikin huonojen kelien aikana ja tiettömissä selkosissa käytännöllisempi vetojuhta kuin hevonen. Myös rahdinajossa se oli sangen edullinen, sillä se kaivoi itse syömisensä metsästä, joten evästä ei tarvinnut kuljettaa matkassa, ja toiseksi: kaikissa taloissa ei edes ollut hevosta, ja hevoset eivät olisi kaikin paikoin riittäneetkään valtavaan kotitarve- ja kauppatavaroiden rahtaukseen. Lisäksi hevoset olivat 1800- ja 1900-luvun taitteessa talvisin pitkiä aikoja tukkisavotoilla, jolloin välttämättömiin kotiajoihin tarvittiin opetettuja vetoporoja. Lihaeläimenä porosta taas oli lisää kotoiseen ruokapöytään sekä tuloa kaupan tavarana.

2.3.1. Poronomistajatalouksien päätyypit

Sen mukaan, mistä päätuotto saatiin eli missä oli poronkäytön ja porotalouden merkityksen painopiste kussakin poronomistajataloudessa, voidaan erottaa karkeasti neljä viisi päätyyppiä:

(1)Taloudessa vain yksi tai muutama opetettu ajokasporo.

Esimerkkeinä **Uhtuan** kirkolla Antti Tikanov, **Vuokkiniemen** Kaamotissa »Onorein Aleksi» ja **Pistojärvellä** »Malviaisen Tero».

(2)Poron käyttö vain kotiajossa eli heinien ja puiden ajo, jolloin talossa oli vain pienehkö määrä opetettuja vetoporoja.

Esimerkkeinä **Uhtuan** Hämeen kylän ja Tšiksan muutamat vähäporoiset eläjät, **Pistojärven** Sepänniemen »Homasen Miihkali» ja »Mikittäinen Miitrei», Ölkyn, Tiiron ja Tuhkalan mökkiläiset sekä Kutusen ja Ohdan vähäporoiset, **Oulangan** Sohjanansuun »Poikkijoven puoli», Oulangansuun Jelessei ja Samppa Issakov sekä Taavon Vanhatalo eli Palakainen.

(3)Porotalon porotalous perustui opetettuihin vetoporoihin, joita käytettiin välttämättömiin kotiajoihin, mutta joiden päätuotto saatiin ansio- eli rahdinajosta. Tällöin talossa oli suurehko opetettujen vetoporojen määrä, yleensä vähintään yhden raidon porot eli 22–25 vetolaista.

Esimerkkeinä **Kieretin** Tyrhyn kylän Tyrhysen pororaito, **Kiestingin** Pingan eli Pinkosalmen kauppias Klämänäisen kolme härkäraitoa, Tiikšijärven Särkiniemen talojen raitoporot, Jelettijärven Sergejevin raito, Ahvenlahden Lipajevin ja Makarovin »työporot» eli rahtiporot sekä kolmen muun ahvenlahtelaisen pororaidot, Pontšelensuun Pontšin eli »Saltatan» talon »toista raituo» sekä muidenkin pontšilaisten raitoporot; myös Kokkosalmen Kužmalan kauppa- ja porotalosta sekä Kiisjoesta kuljettiin poroaidoilla Kieretissä; edelleen **Oulangan** Ruvan kylän Sokan eli Tšokkalan talon kaksi raitoa, Soukelon »Roton Joakon ja Arhipan» raito sekä Tumtšan kylän pororaidot, Laitasalmen Levontein kolme raitoa ja muiden laitasalmelaisten pororaidot, **Pistojärven** Tiiron Oleksein raito ja Kiirikän (Koljonen) kaksi raitoa, Kiimasvaaran Savinan talon 3–4 raitoa, Suvannon Huuhtiniemen Hotatan 1–2 raitoa ja kauppias Rotosen raito, Tuhkalan Ahon Griissan (Niikkonen) neljä raitoa sekä useat muut Tuhkalan raitotalot, Akkalan Tanilaisen veljesten raito, Katoslammin kauppias Miitrei Tiilikäisen kaksi raitoa, Vuosmon Vaassila Feodorovin puoli raitoa, Sepänniemen Konnun Huotarin toista raitoa eli 35 kelkkaa ja »Joakkosen Miihkalin» raito, sekä **Uhtuan** Röhön Mikinniemen kaksi raitoa.

(4) Porotalon porokarjasta päätuotto saatiin poronlihanmyynnistä, jolloin talossa oli isohko kouluttamattomien porojen määrä.

Esimerkkeinä **Pistojärven** Tiiron suuret porotalot »Hilipän Poavo», Mitro ja Sohvona, joilla kullakin oli noin 300 poroa, ja Kostan veljesten 200 poroa, **Kiestingin** Kananaisen Mihheilän eli Lotvolan suurperheen 500–3 000 poroa, **Oulangan** Vartiolammin Homasen 300 poroa, »Joakkosen» 280 poroa, Niskan Simanaisen 400 poroa ja Jehhimeisen Vaselin 300 poroa, Kankahaisen »Soavasen» 250–500 poroa, Soukelon Iijasen 300 ja Huotarin talon yli 300 poroa sekä Ruvan Jeremein noin 300 poroa.

(5) Yhdeksi erityistyypiksi voidaan vielä erottaa ne vauraat ja yritteliäät poronomistaja-talonpojat, jotka toimivat myös kauppiaina ja rahdinajattajina vetoporoillaan, osa vieläpä teurasporojen ostelijoina ja niiden sekä muidenkin erätuotteiden välittäjinä.

Esimerkkeinä jo edellä kohdassa 2 mainittu **Oulangan** pitäjän Oulangansuun Jelessei Issakov, kohdassa 3 mainitut saman pitäjän Ruvan kylän Tšokkalan »Sokka-Hilippa» ja Kuisma, **Kiestingin** Kokkosalmen Kužmala ja Pingan eli Pinkosalmen Klämänäinen, **Pistojärven** Suvannon Rotonen ja Katoslammin Tiilikäinen sekä kohdassa 4 mainitut **Oulangan** Vartiolammin Homanen ja Jaakkonen, Niskan kylän Jehhimeinen ja Soukelon Iijanen.

Ilmari Kiannon 1900-luvun alkupuolen matkakuvauksista käy ilmi, että usein kylän jokin porotalo oli myös matkalaisten käymätalo: Oulangan Vartiolammin Homanen, Niskan kylän »Jehkimeisen talo» ja Kanasen eli Koutajärvenpään Peskosen talo, Kiestingin Ahvenlahden Makarovin talo sekä Pistojärven kirkonkylän Miihkalin ja Mikittanan talot sekä Tiiron »Hilipan talo».[725] Inhakin oli 1894 »kortteeria» Tiirossa »Sohvonjan» talossa, jossa oli kamarikin vierasta varten.[726] Talo oli kylän vauraimpia porokarjaltaan. Mainitut porotalot poikkesivat siis edukseen ympäristössään, koskapa ne olivat vakiintuneet tuon ajan säätyläisten majailupaikoiksi.

Poronhoito ei kuitenkaan missään talossa ollut yksinomainen pääelinkeino, mutta **valtaelinkeino** se monessa taloudessa oli. Poroja ei ollut lä-

heskään kaikissa poronhoitoalueenkaan taloissa, ja missä niitä oli, poroluku riippui tietysti siitäkin, miten paljon talossa oli niiden hoitajia. Oli pikkutalouksia, joissa poroja pidettiin vain muutamia tai jokunen kymmen pääasiassa kotiajoja varten. Jos talossa taas oli esim. 200–300 poroa, ei yksin tällä vielä eletty, vaan oli käytävä tukkitöissä ja viljeltävä maata, osa taloista harjoitti lisäksi kauppiaan ammattia; muita apuelinkeinoja olivat kalastus ja metsästys. Näkyviä rahatuloja sai juuri tukkisavotoista ja poroista: sekä teurasporoista että rahdinvedätyksestä pororaidoilla.

Monin paikoin Pohjois-Vienan kylissä – varsinkin missä maanviljely oli vähäistä ja alkeellista – oli »elämä Arkangelissa»: jauhot, ryynit, suolat, sokerit, rinkilät, tee, tupakka ja lamppuöljy haettiin Vienanmeren kauppapaikoista Kannanlahdesta, Knäsöistä, Koudasta, Kieretistä ja Vienan Kemistä. Tällöin mm. raitoajoista saatiin sen verran ansiota, että tuo »elämä» voitiin rahalla lunastaa.

Todettakoon jo tässä sekin, että erityisesti Pistojärven ja Vuokkiniemen vähävaraisten eläjien – joukossa myös muutamia poronomistajia – elämisen lähteen yhtenä osana oli poronrosvous.

2.3.2. Poro vetoeläimenä

2.3.2.1. Työvuoden jäsentely ja poronkäytön tehokkuus

Porojen käyttö vetoeläimenä oli sidoksissa luonnonoloihin eli talventuloon, keleihin, soiden ja järvien jäätymiseen, vahvan lumen ja hangen aikaan, jäiden löyhtymiseen ja kelirikkoon, kunkin porotalon poromäärään ja siihen, millainen oli porotalon poronkäytön painopiste ja talon muiden elinkeinojen asema ja merkitys. Samoin kulkuyhteydet, etäisyydet kauppakeskuksiin sekä taloudelliset suhdanteet vaikuttivat 'makrotasolla' porojen käyttöön. Näiden tekijöiden mukaan jäsentyi porotalouden työvuoden järjestely ja työnjako eli 'työkalenteri'. Vuodet eivät tosin ole veljeksiä, mutta pääpiirtein porojen käyttö vetoeläiminä muotoutui seuraavasti:

VETOPOROJEN JA AJOKKAIDEN KÄYTÖN 'TYÖKALENTERI'

Luonnonvuosi	Työvuosi
I Kierän ja hienon lumen aika marraskuun alusta 2–3 viikkoa.	Poronhakuaika vielä osittain menossa. Vasojen ja nuorten porojen opetus hihnoihin ja vetoporoiksi. Vetoporoilla kotiajoja: heiniä ja polttopuita kiirehdittiin ajamaan heti, kun tuli keliksi asti kuuraa tai lunta, viimeistään marraskuun lopulta lähtien noin 2–4 viikkoa.

II Isojen järvien – Kouta-, Pää-, Tuoppa-, Kieretti- ja Kuittijärven – jäätyminen poron kantaviksi, tavallisesti marras- ja joulukuun vaihteessa »neljää viikkuo ennen rostuota» tai joulukuun puolivälissä. (Joulu eli *rostuo* oli Vienan Karjalassa 13 päivää myöhemmin kuin Suomessa.)	Ensimmäinen ansiorahdin ajomatka – syyskerta – poroaidoilla Vienanmeren länsirannikon kauppapaikoista: Kannanlahti, Knäsöi, Kouta, Kieretti, Vienan Kemi. Syyskerta kesti 3–6 viikkoa edestakaisin. Jouluksi eli »rostuoksi» kotiin.
III Keskitalven aika. Vahvan lumen aika. Tammi-helmikuu.	Ensimmäiseltä raitomatkalta palattua vetoporojen levähdytys noin viikko ja kotiajoja 1–2 viikkoa. Toinen raitomatka kauppapaikkoihin – kevätkerta – kesti huonompien kelien ja porojen vaikeamman jäkälänkaivun vuoksi noin 6 viikkoa. Paluu helmikuun lopulla, viimeistään maaliskuun puolivälissä.
IV Keväthankien aika. Kelirikko. Maalis-huhtikuu.	Viimeiset kotiajot vetoporoilla: heiniä ja polttopuita, tukkeja, tervaspuita huhtikuun puoliväliin eli »viime hölseille» asti, minkä jälkeen pääosa vetoporoista päästettiin vapauteen.
V Pälven aika. Huhtikuu ja toukokuun alku.	Pääosa poroista vapaina. Muutamilla ajokashärillä kevätyksessä käynti: soitimissa ja kalastamassa huhtikuun alkupuolella. Nämäkin porot irti huhti-toukokuun vaihteessa.

Poromies kuljettaa poroilla ja poronkelkoilla heiniä selkosesta Kuusamon itärajalla. — Valok. Uuno Peltoniemi 1936. — Samaan tapaan vetoporoilla ja poronkelkoilla vedettiin heiniä ja puita myös Pohjois-Vienan poronhoitoalueella. Yksikin mies, kuten tässä, tuli toimeen kotiajoissa lyhyillä matkoilla muutaman poron raidon kanssa.

2.3.2.2. Kotiajot vetoporoilla

Heti kun poroja alettiin saada syystalvella kokoon, ryhdyttiin jo **syyskierän** ja **vähän lumen aikana** koulutetuilla vetoporoilla kotiajoihin. Ajettiin lähietäisyydeltä polttopuita ja lehtikerppuja sekä kauimmaisilta selkosniityiltä heiniä. Vetoporoja käyttivät varsinkin ne, joilla ei ollut hevosta, heti kun suot ja pehmeiköt kantoivat poron. Hevostaloissakin heinät piti huonon pohjan aikana syystalvella kuljettaa poroilla. Milloin ajoja ei ollut, saivat vetoporot olla hihnassa talon lähijäkälikössä tai kevättalvella hakkuulla naavoja syömässä. Kotitanhuvilla niille syötettiin kortteita, heiniä ja leipääkin.

Poroilla ajettiin heiniä ja puita myös keskitalvella, mutta toinen erityinen poronkäyttökausi oli kevättalvella **hangen aika**: kun hanki kantoi poron kuormineen, mutta ei hevosta. Kevätaamun varhaistunteina ja lähelle puoltapäivää oli porokeli. Silloin haettiin taas lyhyen matkan, 1–3 kilometrin päästä, honkia ja kuivajaisia polttopuiksi ja pitkistä hevosen pääsemättömistä 10–30 kilometrin matkoista heiniä. Aivan viimeisille porokeleille jätettiin vielä paikoin muutama vetoporo kevätkalastusta eli kevätystä varten sekä soitimilla käyntiin. – Tarkkoja taloittaisia kuvauksia vetoporojen käytöstä kotiajoissa on liitteessä 6.

2.3.2.3. Rahdinajo pororaidoilla; raidon rakenne, tekniikka ja organisaatio

1800- ja 1900-luvun vaihteessa merkittävä osa rahdista Suomen pohjoisimmilla seuduilla – mm. Kuusamossa ja Kuolajärvellä (Sallassa) – sekä Pohjois-Vienassa kuljetettiin merenrannikon kauppakeskusten ja sisämaan välillä pororaidoilla.

Rahtimatkojen suuntautuminen eri tahoille ja porojen tai hevosten käyttö johtui sekä paikallisista oloista että kulloisistakin suhdanteista: »Ta eihän ńiin äijä hevoišta oliš olluj jotta kaikella rahvahalla vetöä vuuvel leipä! – Poroloillahan sielä tuotih.»[727]

Suomen itärajan tuntumassa Kuolajärven ja Kuusamon kohdalla poro- ja hevosraidot useinkin ajoivat ristiin rajan kahta puolta. Kuusamolaisia ja kuolajärveläisiä raitomiehiä kulki Vienassa, ja vienankarjalaiset pistäytyivät joskus tuomassa rahtikuormia poroillaan läheisiin rajakyliin; hevosilla he ajoivat liha- ja lintukuormiaan esim. Oulangasta aina Ouluun asti. Enimmäkseen vienankarjalaiset ajoivat poroillaan rahtia omalla puolellaan, mutta rajakylien välillä keskinäistä vuorovaikutusta raitoajoissakin esiintyi. Pohjois-Vienan jauhonhakupaikat olivat Vienanmeren rannikolla Kannanlahti, Knäsöi, Kouta, Kieretti ja Vienan Kemi. Talvisesta jauhokuormien ja muun rahdin ajosta pororaidoilla mainitaan joissakin kansatieteellisissä kuvauksissa viitattaessa Pohjois-Vienan porotalouteen.[728]

Seuraavassa muutamia näytteitä näistä sekä myös omista muistiinpanoistani:

»Siitä sanottih pohjaśem perällä kun ńiitä oli poroja äijä, kun tuotih jauhuo ńiillä poroloilla vejettih Kemistä Vuokkińiemeh, ńin sanottih jotta »raijot tullah!» aina – kun ne oli raitoloiśśa semmošiśśa ne porot.»[729]

»Ka Kemissä käytih, Kemih mäntih, tyhjillä raijoilla ta, Uhtuolla tuotih jauhuo ta, Kieretissä käytih ta tuotih siitä ńiihi kauppoih – ńiihi tuotih jauhuo raitoloilla.»[730]

»»Pohjosen kylissä» oli »poroa ta petroa», sieltä »tultih poroloilla leivän vetoh». Uhtuassa ei ollut poroja viime aikoina. Lamminpohjassa oli kerran ollut kymmenkunta ja Onoilan Iivanalla oli vieläkin kaksi. Pitäjän laitakulmien kylät olivat köyhiä »päin mäntävie, perseh lähättävie ta Uhtuvalta kai leipöä piettih». Poroilla vedättivät viljan.»[731]

Borenius kertoo 1872: »Jauhot Uhtualla otetaan makasiinista, jotka osaksi kyläkunnat itse, osaksi ruunu on perustanut viimeisten kovien katovuosien jälkeen ja joihin ruunu toimittaa jauhoja ja jyviä Wienan kautta.»[732]

Omissa paikannimimuistiinpanoissani on mm. tieto Kiestingin Kananaisista: »...Karpahaisvoara Kananaisenjärven länsirannalla ja länsipeässä Karpahaislampi. Siitä oli se »*leipätie*», se valtatie kun kuletettih jauhoja Kieretistä Karjalah, Pistojärven kuntah ja joka kuntah tänne, poroilla ja hevosilla.»[733]

Oulangan Taavosta Marina Takalo muisteli, että hänen isänsä Iivana Nikitin ja appensa olivat olleet »rainikkana» eli pororaidonkuljettajina, samoin Laitasalmesta Leskelän Huoti, ja että hänen kotiseudullaan kuljetettiin »kesän leipä» jo edellisenä talvena »Näseestä» eli Knäsöistä Vienanmeren rannalta sekä hevosilla että poroilla. Rahtia kuljetuttivat sekä kauppiaat että »valtio». »Joka kylässä oli valtion makasiini ja niihin enimmäkseen poroilla vejätettih.»

Pistojärveltä Ossippa Feodorov kertoi, että kesäteitä ei ollut muuta kuin kinttupolut, joten kesällä ei hevosella voinut rahtia kuljettaa. Siksi tavarat kuljetettiin talvella: »Talvella ne hankki kesän leivän. Velaksi otettih ja syksyllä maksettih. Valtio veätti mahasein eluo porolla ja hevosella.» Pistojärvelläkin oli »mahasei» eli valtion siemen- ja jauhovarasto. – Jos eväs loppui kesällä, se piti kantamalla hakea. Siksi esim. tiirolaiset varasivat jo talvella »kaikki evähät».

Pistojärven Tuhkalasta Antti Niikkanov kertoi, että naapurikylien kauppiaat – Katoslammin Tiilikäinen, Suvannon Rotonen ja Hirvisalmen Hilivana Jakolev – matkasivat kesä-heinäkuulla Kierettiin ja sieltä laivalla Vienanmeren yli Vienaan (= Vienankaupunkiin) eli Arkangeliin. Täältä he ostivat ja kuljetuttivat laivalla jauhoja, suolaa ja lamppuöljyä Kierettiin ja ajattivat nämä tavarat talvikelillä pororaidoilla ja hevosilla kotikyliinsä. Kyseessä oli »kova» rahdinajo, sillä »kaikki muona sinne rajoille» piti kuljettaa talvella, koska teitä ei ollut.

I. K. Inha 1894 kertoo: »Kalanpyynnin ja kaupan ohella kierettiläiset harjoittavat sisämaahan melkoista jauhon kauppaa ja paljon viljaa on siellä varastossa.»[734]

Pistojärven Suvannosta syntyisin ollut Iivana Rotonen (Rodionov, myöhemmin Janne Rajamaa) muisteli, että elintarvikkeita ei Suvantoon kannattanut Oulusta kuljettaa, koska joka vuosi käytiin myös Kieretissä Vienanmeren rannalla. »Sieltä Tšavinin kaupasta tuotiin jauhot, ryynit, suolat ja lamppuöljy. Kuusamolaisetkin kävivät Kieretissä ostosmatkoillaan, koska sinne oli matkaa vain 200 kilometriä, kun Ouluun oli 250 kilometriä.»[735]

Oulangan Ruvan kylän Sokan eli Tšokkalan suuren porotalon isäntä »Sokka-Hilippa» kävi kesällä laivakyydillä jauhoja, viinaa ja muuta tavaraa Vienankaupungista eli Arkangelista varastoon Knäsöihin, josta sitten talvella poroilla kuljetutti ne kotiseudulle. Sokan talossa oli porohärkiä kahden raidon verran.[736] Tšokkalan Kuisma kävi yhdessä Kuusamon Paanajärven Juho Kustaa Rajalan kanssa jauhonostomatkalla Arkangelissa, sitten Ruvan raitomiehet ajoivat hänen jauhonsa talvella Knäsöistä kotikylään. Rajalan isännän matkassa Arkangelissa jauhonostossa kulkivat myös Oulangan Vartiolammin Homasen porotalon isäntä Iivana Arhipov ja Jaakkosen porotalon isäntä Iivana Pastuhov. He vuokrasivat yhteisesti laivan, jolla rahtauttivat jauhot Knäsöihin. Sieltä vartiolampilaiset kuljettivat talvella omat jauhonsa omilla raidoillaan.[737] Myös Oulangan Soukelon poronomistaja-kauppias Vaseli Iijanen (Saikkov) »haki Arkangelista joka kesä laivalla Knäsöihin kauppatavaran ja talvella se vedettiin hevosella ja poroilla kotikauppaan». Arkangelista ostettiin tulitikkuja, suolaa, jauhoja, ryynejä, sokeria ja vaatetavaraa.[738]

Itse *raito* oli matkue, jossa tavallisesti – pitkillä rahtimatkoilla kuljettaessa – oli 24–25 *raitoporuo*: etupäässä *härkie*, mutta syystalvella myös vahvoja *voatimie*, joskus *urakkoja* lisänä. Kevättalvella ei tiineitä vetovaatimia käytetty pitkillä ja raskailla raitomatkoilla, sillä kantava eläin olisi murtiutunut, saanut keskenmenon. Kelkat oli 22 porolla. Loput ilman kelkkaa olevat 2–3 *varaporuo* kulkivat raidon hännillä kiinnitettyinä hihnalla raidon viimeiseen kelkkaan: »Kaksi poruo liikoa, ne oli varaporoja, sattuuhan se joku kuolemah ja joku tapaus tulemah, – liiat porot.» Raitoporoilla oli perässään *tšunat* eli kelkat. Joskus saattoi olla etumaisella porolla kelkan sijasta *ahkivo*, jossa kuljetettiin *evähie*, kirvestä, suksia ja muita tarpeita. Vetolaiset etumaista lukuun ottamatta oli kiinnitetty hihnalla edellä kulkevaan vetoneuvoon siten, että poron kaulasta johti siihen noin 70–100 sentin pituinen hihnanpätkä. Ensimmäisellä porolla eli *talukkahalla* oli *länket*, muilla tavallisesti *käsäykset* vetovaljainaan. Raidossa olivat oppineimmat porot kärjessä. *Raijonvetäjä* eli *raińikka* istui tyhjänä matkattaessa ensimmäisessä kelkassa. Kuorman kanssa kuljettaessakin mies saattoi istua tšunassa tasaisilla mailla ajettaessa, mutta yleensä tällöin »enempi käveltih»: raitomies kulki keulilla taluttaen hihnasta »iellimäistä poruo» eli *talukasta*, »sitä talutetah, hiihnasta vejetäh». Se oli tavallisesti härkäporo. Talukkaan vetoneuvoon kiinnitettynä kulki *keänrajahiń*: »ensimmäiń poro kelkan perässä; no se kun oli siinä aivin keän [käden] rajassa, härkä oikein herkkä luonnoltaan, että se ei kiinnittäny sitä toista [so. että hihna oli tarpeeksi löysällä]». Usein »keänrajahiseksi» pantiin laiskin ja ilkein poro, joka muuten olisi maannut hihnan päällä; »kiintieksi» (= kiinteä) poroksi sanottiin sellaista poroa, joka maatessaan hihnan päällä kiinnitti sitä ja siis kulkiessaan kiusasi muita poroja. Tämän järjestyksessä toisen poron kelkassa kuljetettiin eväät ja muut matkatarvikkeet silloin, jos talukkaan kelkassa istui raidonvetäjä. Usein »talukkahan» ja »keänrajahisen» välillä oli hihnaa noin 2–4 metriä, muiden välillä 70–100 senttiä. »Häjy» poro pantiin vielä lyhyemmälle kiinni, jos se pyrki sivuille pakkautumaan. »Hiihnat oli pantu jalakeśittši, jalkojev välittši.»[739] Raidon viimeisellä porolla, varaporolla, oli sarvissa tiuku tai kaulassa kello, jotta poromies keulille kuuli, »että se on raito kaikki matassa».

Raidolla kulkevat poromiehet olivat nimeltään joko *raitomiehie* tai *raińikoita*, ja koko rahdinajo poroilla oli *raińikointa*; käytettiin myös sanontaa »raijolla kulettih».

Pohjois-Vienassa oli kylien välillä vakituisia talviteitä, hevosteitä, jotka järvitaipaleilla oli viitoitettu. Näitä teitä voitiin ajaa myös pororaidoilla. Jotkut poromiehet tahtoivat välttää hevosteitä sen vuoksi, että väistäminen hevosrahtimiesten kanssa oli välistä hankalaa.[740]

Pororaidoilla pyrittiin ajamaan niin paljon kuin mahdollista soita, jänkiä ja vesistöjä eli tasaisia kulkuväyliä myöten. Pororaidolla kuljettaessa piti välttää mäkisiä maita, koska poro veti vuotturaipalla eikä aisoilla, jotka olisivat estäneet myötämäessä poronkelkkojen läjäytymisen ja liukumisen katkomaan porojen kinttuja. Jos kelkat alkoivat läjäytyä, poro pyrki hyppäämään sivuun ja vitamäessä ylämäen puolelle.[741]

Oulangasta kulki yleinen talvitie Kankahaiseen, Soukeloon, Ruvaan, Tumtša- ja Susijärveen sekä Koutajoen kautta Koutajärvenpäähän eli Kanaseen sekä edelleen Koutajärveä myöten Läkköminän sivuitse Knäsöihin eli Ruhtinanlahteen, josta tie vielä jatkui merenlahden yli ja Petrasaaren eli Oleniansaaren vieritse Kannanlahteen.[742] Kuolajärveläisten eniten käyttämä talvireitti kulki Kanasen – Knäsöin – Hetessovan (ven. Fedosejevo) kautta Kannanlahteen.[743]

Etelämpänä kulki toinen tie seuraavasti: Oulanka – Niska – Kuntijärvi – Hirvieniemi – Mošša eli Nuottajärvi – Koutajärvi – Kouta.[744]

Pistojärveltä hevoskuormat ja pororaidot kulkivat esim. Kiimasvaarasta Suvantoon, Tuhkalaan, Katoslampiin, Käpäliin ja Kananaisen kautta Tuoppajärven yli Lohilahteen ja edelleen Pingan ja Tyrhyn kautta Kierettiin. – Toinen tie kulki Pistojärveltä Ohdan ja Vaarakylän kautta Kiisjokeen, josta Tuoppajärven yli Nilmilahteen sekä Vitsakylän ja Tyrhyn kautta Kierettiin.[745]

Pistojärveltä ja **Uhtualta** Vienan Kemiin kulki sekä poro- että hevosmiesten käyttämä talvitie seuraavasti: Kiimasvaara – Suvanto – Pistojärvi – Malviainen – Uhtua – Kerkkieš – Luusalmi – Nurmilakši – Maima – Suopassalmi – Paanajärvi – Vermasjärvi – Užmana – Kemi.[746]

Tärkeimpänä rahtitavarana olivat jauhot. Tavallisen vahvuisille härille ja vankoille vaatimille pantiin »kaksi *värtsie* [säkkiä] tšunoa kohti», isoimmille härille kolmekin säkkiä kelkkaansa. Säkit olivat »pitin tšunoa rinnakkah». Ne oli sidottu nuoralla kahdesta kohti kiinni. Yksi jauhosäkki painoi 4 1/2 puutaa (puuta = 16 kg), ja »porolla pantih aina *skuĺa* [säkkipari]».[747] Jos pantiin kolme värtsiä, silloin kaksi säkkiä asetettiin rinnakkain ja kolmas kelkan etupuolelle poikittain. Suolaa kuljetettiin etupäässä hevosilla, pororaidoilla harvoin, sillä poronkyydissä se olisi kastunut jouduttaessa matkaamaan viikkokausia. Sitä paitsi porot pakkautuivat nuolemaan suolasäkkejä. Kuormaustapa näkyy sivuilla 72, 169, 257.

Yhtä raitoa kuljetti ja hoiti yksi mies, *raijonvetäjä* eli *raińikka*, mutta yleensä yhteen matkueeseen oli liittynyt 2–4 raitoa: »Omoa raituo jokahińi [kuljetti], mutta usiempi porukassa sen tavutta, että parempi honkoa hakata ja peästöä [porot] lepöämäh, ja hupasampi ja turvallisempi.»[748]

Kannanlahti. — Valok. J. A. Friis 1867. Museoviraston kuva-arkisto SUK 539:24. — Kannanlahti oli merkittävä etappi Vienan Karjalasta Kuolanniemelle ja Jäämerelle suuntautuneelle poroliikenteelle ainakin jo 1500-luvulta lähtien. Vielä 1800-luvun jälkipuolella matkaajat talvisin kuljetettiin Kannanlahdesta pohjoiseen poroilla. Vetoporoilla noudettiin Kannanlahdesta myös rahtitavaroita. Tänne tuotiin laivoilla viljaa, jota hakivat poroilla mm. Kuusamon Ala-Kitkan ja Paanajärven, Kuolajärven itäkylien sekä Oulangan rajakylien raitomiehet.

Useamman miehen voimin oli helpompi myös ottaa porot kiinni ja valjastaa aamulla, sillä yöksi ne vietiin metsään kaivamaan jäkälää. Korkeintaan lienee samassa matkueessa ollut neljä tai viisi raitoa: näin ruoka paremmin riitti poroille yöpymis- ja levähdyttämispaikoissa ja porot saivat olla suhteellisen suppealla alalla, jolta ne oli helpompi saada kiinni jatkettaessa matkaa.

Pistojärven Tuhkalan seudulla useimmilla porotaloilla oli vetoporoja vain yhden raidon verran eli noin 22–24 vetolaista. Raitomatkalle lähti vähintään kaksi miestä ja raitoa; koskaan ei yksin kuljettu, sillä jo porojen kiinniotossa ja valjastuksessa syöttö- ja levähdyspaikoissa tarvittiin toisen apua, yksin olisi porojen kiinniotto ollut vaikeaa. Tuhkalan Ahosta lähti syyskerralle neljä miestä ja neljä raitoa. Neljääkin raitoa pidettiin paljona yhteen matkueeseen, »vastamiehet» eli

Kouta. — J. W. Mattilan akvarelli syyskuulta 1911. Museoviraston kuva-arkisto SUK 73:87. — Kouta oli yksi Vienanmeren länsirannan kauppapaikoista, joista viljakuormia pororaidoilla hakivat sekä Oulangan ja Kiestingin porokylien että Kuolajärven kaakkoisten rajakylien raitomiehet, raihnikat.

vastaantulevat hevosmiehet saivat näin monen raidon sivuutusta odottaa vähintään puoli tuntia, jopa tunnin, jos sattui jotain poikkeavaa hämminkiä.

Lähdettäessä kotoa raidolle kelkat olivat tavallisesti tyhjinä ja matkanteko varsinkin hyväkulkuisilla ja tasaisilla taipaleilla kävi juosten ja »kelkat parissa» (= kaksi päällekkäin), niin että joka toinen poro sai kulkea kelkatta ja joka toisella oli kaksi kelkkaa. Poikkeuksena tästä järjestelystä olivat raidon 1. poro eli talukas ja 2. poro eli kädenrajainen, jotka molemmat vetivät ajoneuvoaan. Ne porot, joiden kelkat olivat päällekkäin, kulkivat rinnan siten, että toinen veti kelkkaparia ja toinen oli sidottuna pangan ja hihnan avulla edessä olevaan kelkkapariin.

Kuormatta ajettaessa tehtiin taivalta kelien ja maisemien mukaan 30–40–50 km päivässä. Paluumatkalla oli kelkkaa kohti painoa 144–216 kiloa (2–3 säkkiä), ja niinpä kulku oli tuntuvasti hitaampaa, noin 12–20 km päivässä. Matkanteko riippui suuresti ilmoista ja keleistä. Toisinaan taipaleella saattoi joutua odottamaan hyviä säitä viikon tai kaksi, sillä huonolla ilmalla, kovilla pakkasilla ja tuiskuilla, raitomiehet eivät liikkuneet ollenkaan vaan *päivättivät*: syöttelivät ja levähdyttivät poroja. Pakkasesta oli mm. se haitta, että tšunien rintavitsat helposti katkeilivat ja hihnat jäätyivät. Kova pakkanen esti porokuormien kuljetuksen senkin vuoksi, että poro oli altis pakkasella läkähtymään hengästyttyään. Tuisku taas tukki

Talvikuormia Koudassa. — Kuva teoksesta Suomen suku II 1928. Valokuvan mukaan piirtänyt Martti Arkko 1995. — Viljasäkit, värtsit, poronkelkkoihin kuormattuina havainnollistavat sen, että »elämä oli Arkangelissa», kuten kummallakin puolen rajaa muisteltiin. Jauhot, ryynit, suola, lamppuöljy ja paljon muuta tavaraa kuljetettiin laivoilla Vienankaupungista eli Arkangelista Koutaan ja muihin Vienanmeren länsirannan kauppapaikkoihin. Vilja ja muut tarvikkeet varastoitiin odottamaan talvikeliä, jonka tultua alkoi niiden rahtaus poroilla ja hevosillakin Vienan Karjalan sisämaan kyliin ja myös Kuusamoon ja Kuolajärven puolelle. Vienan kylissä oli myös erityisiä valtion makasiineja, joihin viljaa, »mahasein eluo», rahdattiin.

tien, ja monesti raitomiehet odottelivat, että joku toinen kulkija ennen heitä ehtisi aukaista kulku-uran. Jos kuitenkin itse piti tie aukaista, kevennettiin ensimmäisen poron kuormaa ja raidonvetäjä hiihti etumaisena. Yöt oltiin joko matkanvarren kylissä tai metsätaipaleilla rakotulilla. Luonnollisesti yöpymispaikka koetettiin valita sieltä, missä oli lähistöllä poroille jäkälämaita. Sitä paitsi poroja täytyi levähdyttääkin ja pitää jäkäliköissä melko usein ja joskus kauankin samassa paikassa: »Päivä kaksi kun ajettih raijoilla, niin sitte *päiväytettih* [oltiin levossa yksi tai useampi päivä], vuoaran rintieseh lasettih [porot] syömäh ja miehet nuotivolla makoili.» Näin ollen yksi raitomatka mutkin esim. Uhtuan Röhöstä tai Pistojärven Vuosmosta Vienanmeren rannalle Kierettiin ja takaisin kesti 4–6 viikkoa.

Kieretti. — Valok. I. K. Inha 1894. Museoviraston kuva-arkisto SUK 5:62. — Jo LÖNNROT mainitsee matkallaan 1837 Kieretin ja Koudan Vienanmeren länsirannan jauhokaupan paikkoina. Kieretistä ajettiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa jauhoja ja muutakin rahtia erityisesti Kiestingin ja Pistojärven kyliin ja jopa Uhtuan kauppiaille. Pistojärven Kiimasvaarasta Suvannon, Tuhkalan ja Kananaisen kautta Kierettiin johtanut vilkas pororaito- ja hevostie sai Kananaisessa puolileikillisen nimen Leipätie, mikä kertoo, että tärkein rahtitavara tällä talvitiellä oli leipävilja.

Hyvillä jäkäläkankailla poroja varsinkin huonoilla keleillä ja ilmoilla voitiin levähdyttää ja syöttää useita päiviä, jopa viikko, kaksikin. Tällaisina syöttöpaikkoina raitoteiden varsilla olivat mm. Uhtuan Kelĺalammineli Puolivälinkankaat Röhön ja Uhtuan välillä, Kiestingin Käpälin, Kananaisen, Tuoppajärven Eläjiensaaren ja Lohilahden jäkäliköt, Pistojärven Katoslammin ja Malviaisen kankaat sekä Kieretin Tyrhyn Oravakangas.[749] – Kerran kokoontui Tyrhyn Oravakankaalle huonoilla ilmoilla 29 pororaitoa kuormineen paluumatkalla Kieretistä. Raidot olivat kotoisin Pingasta, Tyrhystä, Kokkosalmesta, Tuhkalasta, Pistojärveltä ja Kiisjoesta.[750]

Yövyntä- ja päivätyspaikoissa kelkat siirrettiin »tien viereh» suolle tai järvelle, sillä »aukiella oli parempi ottoa [porot] kiini ja valĺastoa» sen jälkeen, kun ne aamulla oli jäkäliköstä saatu kuljetetuksi tien viereen aukeaan paikkaan, missä puut eivät olleet haittana. Illalla päivän taivalluksen jälkeen kaikki porot vietiin jäkälikköön, jossa ne saivat olla irtaallaan, hihnat oli käärittу niille kaulaan. Kellokasporo saattoi joskus olla hihnalla puussa kiinni ja »aralla porolla pijettih peteltä», joka oli noin 10–

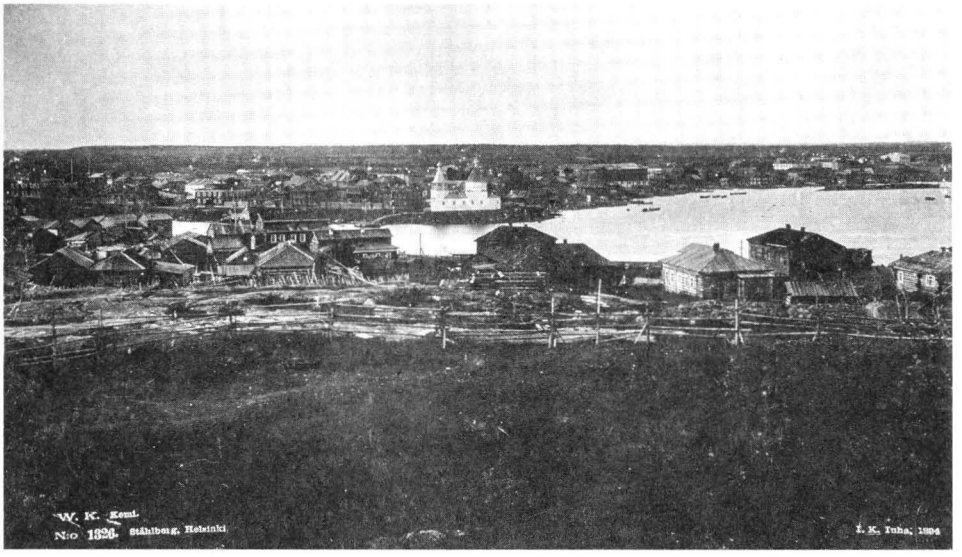

Vienan Kemi. — Valok. I. K. Inha 1894. Museoviraston kuva-arkisto SUK 5:74. — Kihlakunnan eli ujezdin pääkaupungilla Kemillä oli viljakaupassa laaja markkina-alue. Pororaidoilla ajettiin täältä viljaa ja muuta kauppatavaraa Pistojärven, Uhtuan ja Vuokkiniemen alueelle ja Kuusamon Lämsän- ja Poussunkylään. Pororaitomiehiä ansiorahdinajoon Kemin-matkoille hakeutui Lämsänkylästä asti sekä erityisesti Pistojärven porokylistä ja lisäksi Oulangan Laitasalmesta ja Sohjanansuusta.

20 cm:n pituisella hihnanosalla kiinnitettynä sen kaulaan. Mutta enimmäkseen vetoporot saivat olla irtaallaan, ei niillä ollut tapana juuri karata pois kiekeröstä. – Kun porot oli viety yöksi kankaalle jäkälikköön, niin »sitte nuotivon tekoh, tšajut tulella [tulelle] ja syömäh ja juomah». Metsätaipaleilla siis yövyttiin *honkalla* (= rakovalkealla). Tehtiin *kota* (= laavu) kuusenoksista tai levitettiin vinoon asetettujen keppien varaan *hursti*, ettei lunta satanut päälle. Joskus saatettiin laatia kaksi kotaa vastakkain ja rakonuotio väliin. Lumen päälle katoksen alle pistettiin ensin havuja ja niiden päälle levitettiin makauksiksi porontaljoja, turkki saattoi olla pieluksena ja lammasnahkavelti peitteenä; kun tuli hyvin lämmitti, ei edes peittoa tarvittu. Tulilla keiteltiin ja paisteltiin ruuat ja sulateltiin lumesta juomavesi. Jos seuraava päivä oli *päivätys-* eli *leväytyspäivä*, kävivät miehet vain kiertämässä kiekerön ja porot saivat jäädä metsään toiseksikin yöksi. Sen jälkeen miehet lepäilivät, laittoivat yötä varten hongat ja keittelivät keitoksiaan. Kun lähtöpäivä koitti, mentiin jo aamuhämärissä kiekeröön – usein oli sukset sitä varten matkassa –, otettiin kellokas kiinni joko suopungilla tai suksisauvan yläpään koukulla ja »vejettih» tokka

aukealle paikalle lähelle kuormia. Yksi mies veti kellokasta hihnasta, ja toinen (tai toiset, jos oli useampia raitoja samassa matkueessa) ajeli irtaallaan olevia muita vetoporoja juovomaan kellokasta.

Kellokkaan kaulaan pantiin suopunki, joka sai pitkänään venyä perässä. Kun porot oli saatu aukealle, jälkimmäinen mies otti suopungin loppupäästä kiinni ja alkoi kiertää sitä porojoukon ympäri ja kellokkaan taluttaja kaartoi häntä vastaan. Näin kaikki porot koetettiin sulkea suopungilla yhteen kasaan, mistä ne sitten yksitellen otettiin kiinni hihnasta ja sidottiin peräkkäin kollooseen. Jäljelle jääneet porot taas kierrettiin suopungilla samaan tapaan.

Tuhkalan Ahon raitomiehet ottivat kiekeröstä ensin suopungilla kellokkaita ja kurikkaporoja kiinni ja panivat ne kollooseen ja vetivät järvelle, jonne kelkat oli jätetty. Toiset miehet ajelivat irtanaisia poroja. Nyt aukealla kierrettiin kolloolla irtanaisia poroja yhteen läjään. Siitä kukin poro otettiin käsin kiinni hihnasta, jollainen oli jokaiselle kääritty kaulan ympäri. Kaikki porot nyt kollostettiin ja vietiin kelkkain luokse valjastettaviksi.

Osa poroista saattoi olla arkojakin ja karata takaisin metsään, joten niitä joutui joskus pyytämään kiinni jopa koko päivän. Tällöin päästiin vasta yötä vasten matkan tekoon. Kun vetolaiset oli kaikki saatu laitetuksi kollooseen, pantiin jokainen poro oman kelkkansa eteen. Kullekin kiedottiin käsäys kaulaan ja *vyötähys* (nuora) selän päältä vetosolmuun. Sitten voitiinkin lähteä matkaan ja huutaa »ou-o, ou-o, ou-o», jotta jälkipääkin tiesi ruveta liikkumaan.[751]

Täydennykseksi, yksityiskohtien ja erityispiirteiden saamiseksi, esitän liitteessä 7 muutamien raitomiesten kuvauksia raitomatkoistaan ja niiden lomittamisesta muun porotalouden yhteyteen.

2.3.2.4. Muu ansioajo poroilla

Silloin tällöin porotaloista jouduttiin kuljettamaan ajoporoilla paikasta toiseen myös satunnaisia matkalaisia, esim. metsänostajia ja puutavarayhtiöiden »pomoja». Kun oli kelirikko tai muuten »huono pohja» ja hevosmiehet eivät lähteneet kyytiin, turvauduttiin poroihin.[752] Näin kävi myös runonkerääjä I. K. Inhalle 1894 Pistojärvellä: »Mutta kun ei luultu tien enää hevosta kannattavan, niin lähdettiin minua kyyditsemään poroilla...»[753]

Muutakin satunnaisajoa oli. Esim. Pistojärven Vuosmon Vaassilan talon Ossippa-poika kuljetti kerran vuosisadan vaihteessa erään tukkiyhtiön rahtia eli köysiä ja kiinnityslenkkejä 15 porolla Parvajärven savotalle Kuusamon Lämsänkylän Mattilan talon lähelle.[754]

Pohjois-Vienan poronhoitoalueella ja sen porottomaan alueeseen rajautuneessa osassa oli tavallista myös se, että poronomistajatalojen vetoporoilla ajettiin ennen raitomatkoille lähtöä ja niiden välillä porottomien ja hevosettomien talojen heiniä ja puita, kuten liitteen 6 taloittaisista kuvauksista ilmenee. Niinpä kun Kiestingin Vaarakylässä ei ollut poroja ja

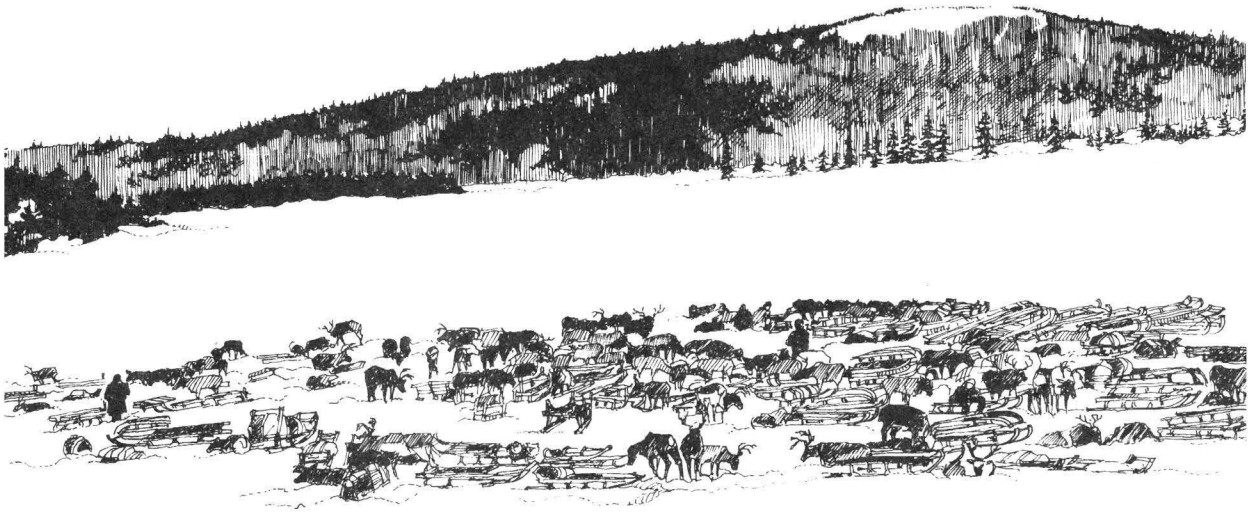

Karjalaisia kyytiporoja Imanteron jäällä Jokostrovin (Tšyk-sual) lähellä paluumatkalla Muurmannin rannikolta, jonne ovat vieneet venäläisiä kalastajia. Taustalla Tšoalmoaivendš (vaara). Valokuvannut A. Oswald Kairamo 1.4.1889. — Terra 1938. Valokuvan mukaan piirtänyt Martti Arkko 1995.

Kuvassa on selvästi erotettavissa kolmentyyppisiä poronkelkkoja. Pääosa on painojalaksisia kiveräkeulaisia kelkkoja, joita käyttivät Kuusamon ja Pohjois-Vienan pororaitomiehet. Muutamissa, kuten edessä keskellä olevassa, keula on suora. Tällaisia kutsuttiin Petsamossa »nulppokelkoiksi». Yhdessä sisempänä keskellä olevassa kelkassa on korkeat kaplaat, ja se muistuttaa kolttien kuormasania. Viistokaplaiset korkeat sanit lainautuivat koltille niiltä syrjääneiltä eli komeilta, jotka olivat 1800-luvun jälkipuolella muuttaneet Iźman alajuoksulta ja Mezenin seuduilta Kuolanniemelle porotaloutta harjoittamaan.[755] Kelkkojen joukossa näkyy myös pulkkia. Osa kelkoista on kaksin päällekkäin — »kelkat parissa» — mikä kertoo, että ollaan todella paluumatkalla ja ilman kuormia.

Erityyppiset poronkelkat Kuolanniemen kyytitaipaleilla ovat täysin ymmärrettävissä, sillä porokuljetusta — »pomoranajoa» eli »musikanvetoa» — tarjosivat venäläisille, karjalaisille ja suomalaisille kausikalastajille Kannanlahden ja Knäsöin vähäporoisten asukkaiden lisäksi lappalaiset sekä karjalaiset ja myös Kuusamon Paanajärven ja Kuolajärven rajakylien pororaitomiehet. Talviliikenne poroilla Kannanlahden perukasta Jäämerelle oli siis hyvin kansainvälistä.

kun oli huono hevoskulku, käytiin Pistojärven Tuhkalan Ahon porotalosta ajamassa siellä kerran helmi-maaliskuulla jopa kuukauden ajan heiniä 15 porolla.[756]

Vähäporoisetkin harjoittivat ansioajoja. Esim. Pistojärven Sepänniemeltä Homanen Miihkali ja Mikittäinen Miitrei kävivät Uhtualla ajamassa »taloisille» heiniä talvikelin aikana toista ja kaksikin kuukautta. Miihkalilla ja Miitreillä ei ollut tarpeeksi vetoporoja pitkän matkan rahtiraidoksi asti, mutta ne riittivät heinäraidoksi.[757] Samoin esim. Pistojärven Ohdassa ja Kutusessa oli niin vähän poroja, että niillä ajettiin vain heiniä ja muita kylän tarpeita; rahtiraidoilla ei näistä kylistä käyty.[758]

Ammattimaisesti ja laajamittaisesti kyydittiin poroilla ja myös hevosilla talvisin Jäämerelle matkaavia kausikalastajia, sekä vienankarjalaisia että »pomoreita» eli Vienanmeren rannikon venäläisiä, ainakin osan matkaa

Vienasta pohjoista kohti. Tätä kyytiä talonpojat tulivat tarjoamaan matkalaisille jopa 100–200 virstan päästä. »Matka kävi ensin Kantalahteen ja sieltä Imandrajärveä noudatellen Rasnjargaan...»[759] Esimerkiksi Oulangan Soukelosta Roton Arhippa ja »Joako»[760] sekä Ruvan kylän Sokan porotalo olivat vetohärillään »pomoran ajossa».[761]

Myös KAPITSA kertoo, että entisaikaan karjalaiset kuljettivat poroillaan pomoreja varhain keväällä Murmanskiin.[762] Vieläpä Kuusamon Paanajärveltä ja Kuolajärveltä (Sallasta) poromiehiä tuli Knäsöihin ja Kannanlahteen. Täältä he kyyditsivät »ummikkovenäläisie» eli »pomoreita» Imanterojärvelle Jokostrovskiin asti, mistä kuljettajiksi vaihtuivat Kuolanniemen lappalaiset, joita tuli porokyytiä tarjoamaan kylläkin myös Kannanlahteen ja Knäsöihin asti.[763] Suomen puolella Jäämeren-matkalaiset turvautuivat pääasiassa porokyytiin.[764]

Sesonkikalastajien porokyydityksellä Knäsöistä pohjoiseen oli pitkät perinteet. Jo vuonna 1828 JACOB FELLMAN matkallaan totesi, että Knäsöissä oli noin 300 poroa, enimmäkseen vetoporoja; niillä kuljetettiin Jäämerelle matkaajia, joita oli suurin joukoin kulussa talvet läpeensä. Kyläläisille tämä kyyditys oli hyvin tuottoisaa.[765] LÖNNROTin (1837) mukaan näitä sesonkikalastajia, joita tuhansittain tulvi Kannanlahden ja Onegan väliseltä rannikolta kevättalvisin Jäämerelle, sanottiin *murmanneiksi* eli *murmanskoiksi*.[766] (Ks. myös lukua 3.2.2.)

2.3.2.5. Jäkälännosto

Talvisin saivat risuporot ruokansa itse kaivamalla jäkälää kiekeröissä ja raitoporot yöpymis- ja levähdyspaikoissa. Kevättalvella paksun hangen ja huonon kaivun vuoksi hoitajat hakkasivat niille hätäruuaksi myös naavapuita.

Monesti ajokkaita pidettiin talojen läheisillä kankailla hihnassa kaivamassa. Kesällä oli jo valmiiksi raivattu syöttöpuiden ympäriltä pois näreitä ja vesoja, jottei hihna niihin talvella olisi takertunut.

Silloin, kun ajokkaita pidettiin aivan kotikartanoilla, niille syötettiin heiniä, kortteita, lehtikerppuja, leipää ja myös jäkälää, jota oli syyskesällä sadeilmoilla nostettu ja pantu paakkuihin. – Jäkälännostosta kertovat seuraavat esimerkit.

Pistojärven Vuosmon Vaassilan talossa nosti Ossippa-poika vaimonsa kanssa jäkälää kolmena syksynä »Mikkelin iellä Hämehen takoata» eli 20 km talosta etelään. Jäkälä »kovottih ja pantih tukkuh» eli paakuiksi: havuja laitettiin maahan pohjalle, sitten 6–7 pystypuuta eli keppiä ympyrän muotoon ja siihen painettiin jäkälät, jotka korilla kannettiin paikalle. – Jäkäläpaakut »käytih kevöällä ajokkahilla, tšunalla ajettih». Kaksi tukkua pantiin kelkkaa kohti ja »ne pisy kovossa», kun ne nuoralla köytettiih. »Kotosalla ne saunassa sulatettih ja annettih ajokkahilla.» Vaassilan talossa ei annettu ajokkaille kortteita eikä lehdeksiä, mutta »leipeä annettih». Talossa olikin jokunen leivällä kesytetty »leipäporo», ajokas, ja myös yksi »leipävoajin».[767]

Pistojärven Tuhkalan Ahossa ja muissakin porotaloissa käytiin joinakin vuosina nostamassa kostealla syysilmalla elo-syyskuulla jäkälää ajoporoja varten Karsikkokankaalta, joka sijaitsi Tiiruajärvestä kaksi kilometriä itään eli 25 kilometriä Tuhkalan kylästä »vesietelään» eli kaakkoon. Jäkälännostoon lähti 6–7 henkeä kylästä, 1–2 henkeä talosta. Veneellä kuljettiin järvitaipaleet, aluksi omilla, loppumatkasta lainaveneillä. Jäkälät koottiin rautaharavilla irti, sitten pantiin 1–1½ metrin pituiset kepit ympyröihin, jonka halkaisija oli 60–70 senttiä. Tähän kehikkoon jäkälät paineltiin käsin. Jäkälännostossa oltiin 1–2 päivää. Jäkälät noudettiin syystalvesta poroilla ja tšunilla. Kepit nykäistiin irti ja ne, jotka eivät irronneet maasta vetämällä, katkaistiin kirveellä. Jäkäläkeko pukattiin tšunaan, yksi kuhunkin. Ahoon tuotiin 10–15 porolla yhdellä kertaa kaikki jäkälät.[768]

Röhön Mikinniemessä kerättiin ajoporoille syyskuussa märällä ilmalla Kunnivon kankailta, noin 12 kilometriä talosta kaakkoon, 6-tuumaista jäkälää. Tavallisesti sitä koottiin 20 »nippuo» eli kelkallista. Tämä määrä riitti hyvin »vesiporolle», jolla ajettiin talvisin taloon järvestä juoma- ja talousvettä, sekä muillekin ajokkaille, joita tilapäisesti pidettiin kotikartanolla. Jos jäkälää jäi poroilta, loput syötettiin lampaille. Jäkälänippu tehtiin siten, että pantiin riuku maahan, sen päälle havuja poikittain ja tähän kaadettiin kopalla tuodut jäkälät, joita vielä vähän paineltiin. Tähän ne jäätyivät kiinteäksi paakuksi. Talvella ne tultiin noin 20 porolla hakemaan. Nyt nostettiin riuku toisesta päästä, jolloin koko jäkäläpaakku kohosi pystyyn. Sitten lykättiin kelkka alle ja kuorma oli valmis, sitä ei tarvinnut edes köyttää. Yksi »jäkälätukku» oli noin 80 senttiä leveä, kaksi metriä pitkä ja painoi noin 100 kiloa.[769]

Myös Oulangassa käytiin joskus jäkälänkeruussa: »Kourilla jäkälöä kovottih nippuih ja ne takertu siihe ja jeäty, pantih puun juureh ja talavella hevosella tai porolla hajettih ja annettih ajokasporolla.» Jäkälännosto ei Oulangassa kuitenkaan ollut hyvin yleistä.[770] Esimerkiksi Niskan kylässä ei koottu jäkälää ollenkaan, koska kylän lähellä Juurikankaalla oli hyvät jäkäliköt.[771]

Kannanlahden pohjoisrannalle Kolvitsaan oli muutamista Oulangan kylistä muuttanut poronhoitajia uudisasukkaiksi. Eräällä Kirilä-ukolla oli täällä noin 300 poroa. Hänen talossaan jäkälää kerättiin pystyseipäiden ympärille, paineltiin käsillä kekoon ja koottiin talvella ajoporoille syötettäväksi. – Kolvitsaan piti myös raitoporoille ottaa evääksi jäkälää, koska raitomatkoilla sattui taivallusta **merenkin** yli, joten poronruoka piti kuljettaa kelkassa.[772]

2.3.2.6. Poron käyttökelpoisuus vetoeläimenä

Ilmari Kianto kertoo 1910 talvimatkaltaan Kontokin – Vuokkiniemen porottomalta alueelta eli Akonlahdesta ja Niskajärveltä:

»Ei kellään täällä Ahonlahdessa [pitää olla: Akonlahti] ollut poroa, vaikka maat olivat jäkälikköjä. – Heinänjuonnanta, kuten kansankieli sitä aina nimittää, on kevätpakkasöinä hyvin tavallinen painajainen joka talossa Raja-Karjalassa. Heinä on tehty sydänmaihin ja jätetty hankikelin varaan sellaisiin paikkoihin, joihin ei pääse hevosella. Kylminä aamuöinä vedetään ne kelkalla tai reellä lähimmälle ajotielle, josta sitten hevosella voi vetää kotiin. Tätä perävetoa, jonka useimmiten naiset toimittavat, niityltä talvitielle, nimitetään juontamiseksi.»[773]

Kun nyt porottoman alueen oloja verrataan poronhoitoalueen tilanteeseen, käy havainnollisesti ilmi, että poro oli talvisissa tiettömissä erämaissa pohjoisvienalaiselle talonpojalle monessa tilanteessa erittäin käyttökelpoi-

nen, jopa välttämätön ja ainoa ajateltavissa oleva vetojuhta. Jokunen kirjallisuudesta poimittu sitaattikin jo valaisee asiaa:

Kiestingin Sohjanansuusta: »Poroilla t'iet loajittih selkośišša. Siitä kun kylmäy jälen, siitä jo hepośenki kestäy, kuv vaim pakkańi sattuu.»[774]

Upottavilla kevätkeleillä poro oli kevyempi ja käytännöllisempi ajokas kuin hevonen, kuten esim. INHA muistelee Pistojärveltä: »Mutta kun ei luultu tien enää hevosta kannattavan, niin lähdettiin minua kyyditsemään poroilla, joita Pistojärvessä pidettiin ainakin yhdessä talossa.[775]

Pistojärven Kiimasvaarasta: »Poro ov vankka vetämäh! Ta se peäsöy lumellaki, ei ńiinku hepoń rypöy. Jos luntaki on ńiin se peäsöy poro paremminki. Ta jos huono i pohja sattuu ńinkun suot eli mit järvet ńim porolla paremmim peäset ei kun hepośella.»[776]

Uhtuan Tšiksasta kerrotaan: »Tšiksass oli, melkeij joka talossa, kolmessa ńeĺĺässä talossa oli porot. No meilä ku hepoń oli tukišša ńi ku heinän hätä tuli ńi kävin heinöä.»[777]

Poronkäytöstä kevättalvella huuhdantekomatkoilla kertoo Pääjärveltä v. 1874 AKSEL BERNER: »Kun päiwät kewättalvella käywät pitemmiksi ajaa hän [karjalainen] poroillaan jollekulle waaralle ja hakkaa poikki puita...»[778]

Tiettömissä selkosissa taipaleet olivat useimmiten »umpiset», mutta syyskierällä **vähän lumen aikana** porolla pääsi paremmin kuin hevosella. Huono pohja ei haitannut porolla kulkua paljonkaan, vaikka lumi olisi satanut sulaankin maahan. Jos suot eivät sattuneet vielä kantamaan, tehtiin poroille tienreikä siten, että **porokolloolla poljetettiin jälki** esim. heinäpaikkaan tai kylästä toiseen tai ajettiin reitti ensin tyhjin kelkoin. Nyt jälki sai odottaa kylmän tuloa, minkä jälkeen se kesti sekä porokuorman että hevosellakin ajon. Esim. Röhön kauppias »Petriń Iivana» teetti eräänä talvena tällaisen tien Mikinniemen poroilla Röhöstä Suvi-Suureenjärveen ja maksoi tästä korvauksen.[779]

Pistojärven Tuhkalan kylässä **huonon pohjan aikana** tehtiin näin:

Kollostettiin 2–3 poroa ja pantiin kelkat kaikille tai viimeiselle porolle. Mies hiihteli edellä ja talutti raitoa. Näin mentiin heinäpaikkaan ja tehtiin sinne tien pohja. Usein tämä jälki oli jo ehtinut kylmettyä ja kovettua heinäpaikkaan päästyä, joten palatessa voitiin tuoda jo heinäkuormatkin. Välistä tietä teki parikin miestä, jolloin poroja saattoi olla 8–10.[780]

Kun huonon pohjan aikana hevosmiehet eivät lähteneet kuljettamaan matkustavaisia, tehtiin poroilla kyytiä. Esimerkiksi Uhtuan Röhössä metsänostajia kyydittiin melkein joka syksy, jolloin porokyyti oli nopeampi kuin hevosella kulku olisi ollut. **Syysporo jaksoi hyvin vetää.**[781]

Keskitalvella **vahvan lumen aikana** poromies hiihtämällä talutti poron kelkkoineen määräpaikkaan. Kun pororaito kulki perässä, syntyi hyvä tie, jota myöten oli hyvä palata takaisin.

Kevättalvella oli monesti viikkokausia hyvä ja **kantava hanki**, joten poro oli tällöin erinomainen vetojuhta heinän- ja puunajossa sekä kuljettaessa huuhtamaille: poro pääsi hyvin hangen selässä. Kelirikon aikana käytet-

tiin poroajoissa tarkkaan **aamukylmänen** hyväksi ennen keski- ja iltapäivää, jolloin hanki jo petti.

Porolla pääsi myös **jäitä myöten** ajamaan syksyllä paljon **varhemmin** kuin hevosella: jo viiden sentin jää kesti poron ja miehen, hevoselle piti olla 10-senttinen. Vastaava oli tilanne keväällä **jäiden alkaessa löyhtyä**: kun ei uskallettu enää hevosella kulkea joen tai järven poikki, käytiin heiniä ja puita poroilla.

Tarkasteltaessa poron käyttöä ja käyttökelpoisuutta vetoeläimenä on havaittavissa monia kansatieteellisesti kiinnostavia seikkoja:

(1) Kun kunnollisia kesäteitä ei ollut – vain kinttupolkuja –, ratkaisi vetoporojen käyttö talvikeleillä **tiettömyyden** ongelman. Samoin poron avulla voitettiin monet muut **vaikeakulkuisuuden** pulmat eli huono kulkupohja, heikot jäät, paksu lumi ja umpihanki sekä kelirikko, jotka hevoselle olivat ylivoimaisia.

(2) Opetetut vetoporot otettiin mahdollisimman pian syystalvesta eli heti ensi keleillä tehokkaaseen hyötykäyttöön eli kotitalouden heinän- ja polttopuunajoihin, jotta niiden jälkeen päästiin ansioajoihin pororaidoilla, sillä rahdinkuljetuksen aika oli talvikeleillä ja tavaraa piti kuljettaa pitkien matkojen taakse syystalvesta lähtien.

(3) Pohjois-Vienan porotaloudessa **käytettiin myös vahvoja vaatimia** härkien ohella **vetoporoina**, mikä lisäsi porojen hyötykäytön tehoa.

(4) **Vetoporoja käytettiin tehokkaasti koko talvikausi ansio- ja kotiajoissa aina viimeisiin kevätkeleihin ja pälven aikaan asti**, kuten käy ilmi liitteen 6 yksityisten porotalojen kuvauksista sekä 'työkalenteri'-koosteesta.

(5) **Vetoporojen käyttö lisäksi korvasi määrätilanteissa hevosen joko kokonaan ja ainakin täydensi hevoskuljetuksia sekä pidensi koko talven ajokautta usealla viikolla syksyin keväin.**

(6) **Avaintekijä** poron hyötykäytölle puolestaan oli tekninen **uutuussovellus** eli **poronkelkka** (tšuna), joka oli hevosen reen ja kelkan välimuoto ja **kehitetty nimenomaan poron vetovälineeksi talonpoikaisoloihin**; eihän perinteisellä ahkiolla olisi voinut kuljettaa esim. heiniä, ja polttopuitakin mahtui paremmin kelkkaan kuin ahkioon. (Ks. lukuja 2.2.4. ja 1.3.6.1.)

(7) Pitkiä rahdinajomatkoja varten oli kehittynyt **vakiintunut pororaito-järjestelmä ja -organisoituminen**: oli kokemuksesta tultu siihen tulokseen, että noin 22 vetoporon ja 2–3 varaporon muodostama raito oli sopivan kokoinen yhtä raitomiestä kohden ja että pitkillä raitomatkoilla täytyi olla vähintään kaksi miestä raitoineen yhdessä matkueessa. Tämä **kelkkaraitojärjestelmä oli sen aikakauden paikallisissa oloissa rahdinajossa taloudellisesti kannattavampi kuin hevoskuljetus.** Toki hevostakin käytet-

tiin – mielellään esim. suolan kuljetukseen –, mutta jauhon ja muunkin rahtitavaran kuljetus tuli pororaidolla halvemmaksi. »Hepoŕi söi enempi», ja se pystyi vetämään yhtä rekeä ja siinä vain kuutta säkkiä; yhdellä 22 vetoporon rahtiraidolla taas kuljetettiin parhaassa tapauksessa 44 säkkiä. Lisäksi porot kulkivat »omilla evähillä» eli kaivoivat itse jäkälänsä syöttöpaikoissa metsästä. (Ks. lukuja 2.3.2.3. ja 1.3.6.2.)

Poron käyttö ja käyttökelpoisuus vetoeläimenä on asetettava myös aikakautensa taloushistoriallisiin ja talousmaantieteellisiin yhteyksiin. Edellä on jo useissa kohdin todettu, että tärkein rahtitavara poronkelkoissa oli jauhot eli leipävilja. Niinpä Kuusamon Paanajärveltä Oulangan Soukelon kautta Knäsöihin kulkeva talvitie oli kansan suussa puolileikillisesti *Jauhotie* ja etelämpänä Kiestingin Kananaisen kautta Kierettiin menevä raitoja hevostie puolestaan *Leipätie*. **Taloudellisesti kannattavan pohjan laajamittaiselle viljankuljetukselle pohjoisen ylimaihin oli luonut Vienanjoen (ven. *Severnaja Dvina*) ja Volgan yhdistäminen vuonna 1828 kanavalla. Se oli avannut vesiyhteyden halvan viljan kuljettamiseksi Sisä-Venäjän viljantuotantoalueilta Arkangeliin, josta oli kehittynyt merkittävä satamakaupunki ja kauppakeskus.**[782] 1820-luvulta alkaen Venäjältä olikin alettu myydä halpaa viljaa niin runsaasti, että se oli tehnyt viljanviljelyn monin paikoin Itä-Suomessa täysin kannattamattomaksi.[783] Esimerkiksi Kieretin ja Koudan mainitsee jo LÖNNROT matkallaan 1837 jauhokaupan paikkoina.[784]

Laaja leipäviljan kuljetus Vienan- eli Valkeanmeren rannikon kauppapaikoista – Kannanlahdesta, Knäsöistä, Koudasta, Kieretistä ja Vienan Kemistä – Vienan sekä Kuusamon ja Kuolajärven eli Sallan kauppiaille merkitsi sitä, että »elämä oli Arkangelissa», kuten kummallakin puolella rajaa vanhat muistelivat.[785] Tämä tilanne kytkeytyi myös Pohjois-Vienassa vähäiseen ja alkeelliseen maanviljelyyn, polttoviljelyn (*huuhtien*) kieltämiseen 1850-luvun lopulla ja epäedullisiin maanomistusoloihin.[786] Vienankarjalaiset olivat muutenkin vahvasti kiinni perinteisissä ekstensiivisissä eräelinkeinoissaan eli kalastuksessa, metsästyksessä ja kaukoniityissään.[787] Tähän talousmuotoon ja viljakaupan kokonaistilanteeseen poronhoito sopi ja sopeutui. Poro kävi tiettömien selkosten vetoeläimeksi sekä kotiajoihin että rahdinkuljetukseen Vienanmeren länsirannan kauppakeskuksista Pohjois-Vienan sisämaan periferioihin, maanselälle, Vienanmeren ja Pohjanlahden kauppapaikkojen välimaastoon.

2.3.3. Poro teuraana

2.3.3.1. Teurastaminen

Raitoansioiden ohella porosta saatiin lisätuloja myös lihaeläimenä: poronlihan kuljetus ja myynti Pohjois-Vienasta Suomeen oli 1890-luvulta 1910-luvulle varsin laajamittaista, ja oman taloudenkin tarpeiksi teurastuotteita tietysti käytettiin monin tavoin.

Teuraiksi valitut porot pyrittiin teurastamaan enimmälti kotosalla, vain vaivaiset ja liian uppiniskaiset porot lyötiin lihoiksi jo erotusaidalla. Teurasporot talutettiin kolloissa normaalisti erotusaidalta kotipellolle. Näin säästyttiin liialta lihojen kuljetukselta ja saatiin sisälmykset ja veri talteen, mikäli verta käytettiin.[788] Lisäksi oli otettava huomioon sääsuhteet: »Ilmoja myöten pitäy poro tappoa, ettei se peäse pilautumah.»[789] Lauhalla ei saanut teurastaa, vaan pakkasella, että ruho »peäsöy kylymäksi».[790]

Alkeellisin teurastustapa oli *pistämiń*: ilman tainnutusta pistettiin puukko poron sydämeen. Poro pysyi seisaallaan, kunnes veri oli vuotanut kuiviin, ja tuupertui sitten hankeen. **Näin lihat eivät vereytyneet.** Yhden tiedonannon mukaan veri eli *punań* vuoti noin minuutissa hankeen ja poro seisoi sen ajan rauhallisena eikä talja päässyt täten vereytymään.[791] Toinen poromies kertoi, että veri valui poron vatsaonteloon.[792] Tämä tiedonantojen erilaisuus kertoo kahdesta erilaisesta teurastustekniikasta.

Inhimillisempi tapa oli lyödä poroa esim. kirveellä sarvien väliin tai niskaan niin, että »se turmijoh mäni». Sitten se kieräytettiin selälleen, »leikattih puukolla keroń [kurkku]» ja laskettiin veri maahan tai joskus astiaan.[793]

Oulangan rajakylissä verta otettiin joskus talteen suomalaisia varten, itse sitä ei juuri käytetty.[794] Tämä oli vanha – uskomuksiin perustuva – kansantapa Vienassa.

Kun veri oli saatu pois, ryhdyttiin ruhoa nylkemään: nahka halkaistiin puukolla kurkun alta mahaa pitkin peräreikään asti, samoin koivista nahka viillettiin koipivartta myöten siten, että viilto yhtyi keskipiirtoon sekä rintapuolella että takapäässä lähellä peräreikää. Tämän jälkeen nylkeminen sujuikin enimmäkseen nyrkein ja sormin pukkaamalla, pää vaati vielä puukkoa. Sitten katkaistiin pää niskasta ja koivet polvista. Tässä vaiheessa otettiin myös suolet ja rapamaha pois; sisäelimet, kuten maksa, sydän ja keuhkot, jätettiin ruhoon kiinni. Sen jälkeen ruho asetettiin lumeen tai jonkin puulavan päälle jalantynkien varaan kontalleen. Tällä tavoin poronruhot »kylymätettih» teurastuspaikalla yön yli. Koira tai mies »talosta jaloin vahtasi», että ruhot säilyivät paikalla huomeneen, jolloin kylmettyneet ruhot *pilikottih* eli *roajottih:* »Palotettih lavat pois ja paistit pois» eli sahattiin ne kolmeen pääosaan siten, että erotettiin takapaistit kappaleeksi, selkälevy kuineen (= pintarasvoineen) omaksi kappaleekseen ja etupuoli lapoineen, kylkineen ja kauloineen kolmanneksi osaksi.[795]

Pistojärven Vuosmossa teurastettavaa poroa lyötiin ensin kirveen hamaralla takaraivoon niin, että eläin meni tyrmään eli tainnoksiin. Sen jälkeen aukaistiin puukolla »kulukku» (kurkku), josta veri laski, sen jälkeen nyljettiin nahka ja otettiin pois »sisukset» eli sisälmykset. Vanhempaan aikaan eläintä ei edes tainnutettu, vaan sidottiin teurastettavalta jalat ja aukaistiin puukolla kurkku ja laskettiin veri pois.[796]

L. L. Kapitsa (1924) kertoi pohjoisvienalaisten poronteurastuksesta näin:

Poroja teurastettiin pääasiassa lihan vuoksi sekä silloin, kun eläin lakkasi jostain syystä olemasta hyödyllinen taloudessa. – Tavallisesti poroja teurastettiin syksyl-

lä. Eläintä iskettiin veitsellä lavan taakse sydämeen ja kirveellä päähän. Veri laskettiin pois eikä sitä käytetty ruuassa kuten tekivät samojedit, syrjäänit ja lappalaiset.[797]

2.3.3.2. Teurastuotteiden käsittely ja käyttö: liha, taljat, sarvet, veri

Todettakoon heti alkuun pohjoisvienalaisten laajamittainen poronlihojen ja -nahkojen sekä elävän teuraskarjan kaupitseminen ja kuljettaminen 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Näitä tuotteita vietiin huomattavat määrät Suomeen nimenomaan Kuusamon kautta, ja rahtia ajoivat sekä karjalaiset että kuusamolaiset hevosmiehet.[798] Myyntiporot teurastettiin etupäässä syystalvella, omaan käyttöön voitiin pitkin talvea joskus lyödä jokin yksilö lihoiksi.

Palaamme porotaloon lihojen käsittelyyn. Kun ruhot oli palasteltu, erotettiin paistit ja selkäkappaleet kuineen kaupan tavaraksi ja luulihat jätettiin itselle. Kiestingin Jelettijärvellä poronlihaa kevättalvella suolattiin ja kuivattiin ja heinäaikana keitettiin.[799] Oulangan Soukelossa »paistit pantih paistiksi ja ne vietih Ouluh ja ne selät kuun [pintarasvan] kera vietih Ouluh».[800] Kyllä lihaa sentään itsekin syötiin, poromiehet talvisilla paimennusretkillään ja raitomatkoillaan: »Pirtissä [poropirtissä] kattilassa lihoa keitettih» ja kotosalla »rokkoa keitettih lihasta ja pantih potakkoa [perunaa] lisäksi». Tämä ei tue (Tarojeva-)Nikolskajan (1981) väitettä, että poronlihaa olisi Pohjois-Vienassa käytetty vain kuivattuna.[801]

Oulangan Soukelossa poronlihat vietiin kylmään huoneeseen, aittaan tms. ja sieltä itselle keitettiin niitä kappaleita, jotka oli jätetty omaan käyttöön. Lapoja ja kauloja saatettiin antaa tuttaville ja porottomille tai vähäisellä hinnalla myydä esim. Kuusamon Paanajärven pieneläjille. Kinttumutkat »lumettih aittoih hinkaloih» ja niitä keitettiin pitkin talvea. Maaliskuulla lihat otettiin aitasta – lapoja, kylkiä ja kaulalihoja – »sulatettih ne ja suolattih karkiella suolalla» tynnyreihin. Ne saivat olla siellä viikon päivät, minkä jälkeen »ne nossettih pärekorih ja kannettih aitan seinällä». Aitan ulkoseinälle lihat sijoitettiin paremmin varjon puolelle, että pakkanen olisi ne tehokkaammin läpi kylmänyt ja että ne eivät olisi tulleet toukkiin. Ne pantiin kiikkumaan orsien varaan ja niiden suojaksi levitettiin verkonkappaleita, etteivät linnut päässeet niitä nokkimaan eivätkä sotkemaan.[802]

Myös Pentikäinen (1971) toteaa, että Oulangassa teurasporosta myytiin yleensä vain paisti ja lavat. Lihat vietiin hevosella Kuusamon kautta Ouluun. »Oulankalaiset veivät poronlihan tavallisesti kuivattuna.»[803]

Virtaranta (1958) on merkinnyt muistiin Pistojärven Kiimasvaarasta, että poronlihat suolattiin syksyllä. Keväällä, kun ilmat alkoivat kuivua, ne nostettiin suolavedestä kuivumaan seinälle ja pidettiin siellä lähemmäksi kesää. Kun ne olivat läpi kuivuneet, ne nostettiin pois. Suurissa porotaloissa oli räystäiden alla, paremmin päivän puolella (vrt. edellä!), puuorsia, joissa lihat kiikkuivat kuivamassa nilavitsaan kiinnitettyinä. Seinällä kuivattua lihaa syötiin siltään, sitä pantiin myös keittoon. Kesällä se oli vakituisena eväänä »heinänurmilla». Samaan tapaan kuivattiin ulkona muutakin lihaa: »lampahal lihoa ta hirven – ta joka lihoa soattau palvata».[804]

Samanlainen poronlihan ja muunkin lihan seinälläkuivaamis-menetelmä ja ruuaksi käyttö oli vallalla myös Suomen puolella Kuusamossa.[805]

Poronlihoja kuivumassa Pistojärven Tuhkalan kylässä Kustu Niikkanoffin talon katolla joulukuussa 1941. — Valok. Hannes Syrjälä. Museoviraston kuva-arkisto SUK 582:10. — Tavallisesti poronlihat pantiin kuivumaan ulos rakennuksen seinälle. Tässä kuvassa lihat on nostettu katolle rakennettuihin telineisiin, mitä tapaa käytettiin Suomenkin puolella, esimerkiksi Posiolla ja muuallakin Peräpohjassa.

Myös vähempiarvoisia teurastuotteita käytettiin ruuanvalmistukseen: »Sanottih luikuiksi seäriluita, niistä keitettih hyvöä keittuo.» Edelleen tehtiin makkarantapaista valmistetta, jonka nimi oli *tunka*: »Se tehäh siitä poron peräsuolesta, siihen pannah sitä poronrasvoa leikatah ja suurimuo pannah, sisusrasvoa ja suurimuo, nin tunkuo tuli siitä.»[806]

Suolista otettiin pois tali ja sitä käytettiin perunoiden höystönä, sen jälkeen ne joutivat koirille. Sarvia ja luita ei käytetty mihinkään, ne heitettiin tunkioon, paitsi pienet kavioluut *poaskat* 'paaskat', joilla oli oma käyttönsä leikkikaluina: »lähettih poaskah» ja »oltih poaskassa», kuuluivat sanonnat tästä leikistä.[807] – »Luista ja sarvista ei tehty käsitöitä», toteaa myös PENTIKÄINEN (1971) Oulangasta.[808]

Poron nyljetty nahka eli talja, *talla*, »peijettih»: levitettiin peidinpuiden – yksi pitkin taljaa ja 7–8 poikittain – avulla kuivamaan. Omaan käyttöön tarkoitettuihin rekitaljoihin jätettiin sarvet ja koivet, myyntitaljoista ne leikattiin irti.[809]

Vienassa ei yleensä syöty lehmän eikä lampaan verta; pohjoisissa porokylissä jotkut porotalot käyttivät poron verta ruuaksi. Tästä mainitsee mm. VIRTARANTA (1958).[810] Poron veren käyttämättä jättämisestä on puolestaan maininta KAPITSAlla (1924), kun taas ROZA F. TAROJEVA-

NIKOLSKAJA (1965, 1981) toteaa, että 1800-luvulla Vienan poronhoitoalueella, etenkin Pistojärvellä, poronverestä paistettiin verimämmiä ja -lättyjä.[811] Tämä kahtalaisuus näkyy myös omassa haastatteluaineistossani:

Oulangan Niskan kylässä verta ei käytetty ollenkaan omassa taloudessa: »Vertä ei meillä syötykää; kaiken elukan veri pantih moah [maahan].»[812] Joissakin taloissa, kuten Jehhimeisessä, poronveri laskettiin »korvoih ja Suomeh vietih ja myötih rajalla» kuusamolaisiin taloihin, siis paanajärveläisille.[813]

Oulangan Soukelon kylän Iijasen porotalossa poron veri, keuhkot ja maksat annettiin Kuusamon Paanajärven pieneläjille, esim. Petterin Ellalle, jotakuinkin ilmaiseksi.[814] Veriruokaa alettiin Iijasessa käyttää 1910-luvulla.[815]

Oulangan Vartiolammin kylässä poron veri otettiin korvoihin, ja Kuusamon Paanajärven naiset saivat sen ilmaiseksi, kunhan vain kävivät hevosella noutamassa. Samoin teurasporojen päät annettiin oman kylän köyhille ja Paanajärven alapääläisille ilmaiseksi. Poron verta meni tietysti paljon maahankin teurastuksen yhteydessä, koska sille ei omassa taloudessa ollut käyttöä. Milloin kaukana kotoa jouduttiin teurastamaan, meni luonnollisesti kaikki veri maahan.[816]

VIRTARANNAN (1958) julkaisemassa haastattelussa Pistojärven Kiimasvaaran Savinan suuren porotalon miniä kertoi: »Porov vertä pijettih uuniśśa, jyrietä suurmoa ta suoloa ta rasvoa – ei hyvin sakiekse tehty sitä. – Punaiśputrokse sanottih meilä.» Naiset eivät tätäkään »verihuttuo» oikein mielellään syöneet, mutta miehet kyllä. Sen sijaan lehmän »punaišta» (verta) »tuskin kenkänä» söi Kiimasvaarassa.[817]

Aivan Kuusamoon rajautuvassa Pistojärven Tiiron porokylässä syötiin poron verta. Hilipan porotalon emäntä olikin Suomussalmen Hossasta. Myös Pistojärven Vuosmossa opeteltiin veren syöntiä: »Verimämmä pannussa paistettih ja siihen rasvoa pantih.» Sisusrasvat kierrettiin suolista ja käytettiin veriruokiin. Vanhaan aikaan ei Vuosmossakaan ollut syöty verta.[818]

Uhtuan Röhön kylän ainoassa porotalossa Mikinniemessä paistettiin pannussa verileipää poron verestä ja rasvasta sekä jauhoista. Samoista aineksista tehtiin *kampsuja*, jotka keitettiin vedessä. Rasvaisista poronsuolista tehtiin suurimo- eli ryynimakkaroita panemalla suoliin täytteeksi ohrasuurimoita. »Monessa paikassa ei verta syötykään», totesi yllä mainitun tiedon antaja KUSTI LAAKSO.

Veren syöminen oli siis Vienan Karjalan perinteessä ja tapakulttuurissa *reähkä* eli synti. Myös Suomessa Laatokan Karjalan ortodoksisella alueella ja Karjalan kannaksen itäosassa ja mm. Inkerissä eläinten veri laskettiin maahan uskonnollisista ja uskomuksellisista syistä.[819]

Yllä esitetty aineisto osoittaa, että Oulangassa ei poron verta perinteisesti käytetty ruokiin, vaan se laskettiin maahan tai annettiin (rajakylissä) Kuusamon paanajärveläisille, mutta Pistojärven Kuusamoa lähinnä olleissa rajakylissä Tiirossa, Kiimasvaarassa ja Vuosmossa sekä Uhtuan Röhön Mikinniemen porotalossa poron verta käytettiin, samoin Oulangan Soukelossa jo 1910-luvulla.

(TAROJEVA-)NIKOLSKAJA (1981) otaksuu, että Pohjois-Vienassa poron veren käyttö ruokataloudessa olisi omaksuttu lappalaisilta. Tämä ei ole todennäköistä. Sikäli kuin Pohjois-Vienan porotaloissa poron verta ruokiin käytettiin, tapa oli selvästi uusi ja tekemässä tuloaan. Se oli omaksuttu luterilaisesta Suomesta, lähinnä rajanaapurista Kuusamosta. Siellä poron suolistorasvoista ja verestä keitettiin »punaspuuroa» ja paistettiin ohrajau-

hoihin sekoitettuna »punasmämmeä» (= veripalttua) ja »punaslättyjä». »Punasleipeä» Kuusamossa leivottiin poronverestä sekä ohra- ja ruisjauhoista. Nämä verileivät tehtiin hyvin ohuiksi ja kuivatettiin tangossa.[820] – Pistojärveltä on tiedossa sellainenkin tapaus, että talossa, jossa poron verta käytettiin verimämmin ja -lättyjen valmistukseen, emäntä oli Suomesta Puolangalta.[821]

Huomio kiintyy myös siihen, että poron peräsuolesta tehtyyn **tunkaan ei Pohjois-Vienassa pantu verta**, vaan ainoastaan poron sisusrasvoja ja suurimoita, kun taas heti rajan takana Suomen puolella Kuusamossa, Kuolajärvellä (Sallassa) ja muualla Peräpohjassa tunkamakkaraan pantiin verta, rasvaa ja jauhojakin.[822]

Pohjoiset poronhoitajakansat – mm. lappalaiset, syrjäänit eli komit, samojedit, tunguusit eli evenkit ja tšuktšit – ovat käyttäneet poron verta ruokataloudessaan, samoin eskimot peuran verta.[823]

Laajalla pohjoiseuraasialaisella vyöhykkeellä poron veren käyttö on siten kuulunut poronhoitajakansojen ruokatalouteen. Kun pohjoisvienalaisten porotalonpoikien tapakulttuuri silti vieroksui poron kuten muidenkin teuraseläinten veren käyttöä, voisi ajatella tämän ilmiön kuvastavan sikäläisen poronhoidon nuoruutta: veren käytön kieltoperinne oli vanhempi ja voimakkaampi aines elinkeinoelämässä kuin porotalouteen elimellisesti kuulunut veren käyttö ruokataloudessa.

2.4. Poronhoitoyhteisö

2.4.1. *Palkiń* — käsite, nimi, alue, rajat

Yritys hahmottaa ja määritellä **palkisen käsitettä poronomistajayhteisönä** tuntui melko vaikealta useimmista vienankarjalaisista haastatelluista. Myös **palkisten erisnimissä, alueissa** ja **rajoissa** esiintyi **horjuvuutta** tai väljyyttä.

Oulanka, Taavo, Marina Takalo (Nikitin):

»Palkinen on se missä ne porot asuvat. Palkinen tarkottaa laijunta.» »Laitasalmen ja Oulankan porot palki Vartielampih ja Paanajärvellä. Vartielammissa oli palkinen.»

Oulanka, Soukelo, Pertta Niemelä (Palaka Saikkov):

»Palkiń on se kun on tehty poroaita ja oltu osakkahana. Osakkahie pitäy olla isompi joukko.»

Oulanka, Soukelo, Simo Niemelä (Saikkov):

»Palkiń on poron laijun, yhtä hyvin kun sanotaan lehmän tai hevosen laijun.» — Yleensä oli yksi (poro)aita palkisella (= palkista kohti).

Palkisen nimi

Soukelon, Platonan, Kuntijärven ja Hirveäniemen kylien poronomistajilla oli yhteinen poroaita Patosuon lähistöllä noin 30 km Soukelosta itään, ja kylät muodostivat **Patosuon palkisen**. Tämä tunnettiin myös nimellä **»Hirvieniemen palkińi»**.

Ruvan ja Tumtšan kylä kuuluivat **Hiisijärven palkiseen** ja niiden yhteinen poroaita oli Hiisijärven kupeella. (Kyseisen järven oikea nimi ehkä on kuitenkin **Viisijärvi**, joksi se on merkitty venäläisissä kartoissa. Sen nimisen järven täältä muisti myös haastattelemani kuusamolainen Aukusti Ronkainen.)[824]

Oulanka, Kankahainen, Kusti Haapamäki (Arhipov) ja Oulanka, Niska, Sakari Perho (Porodkin):

Kankahaisen kylän »Soavasen» (Arhipov) porotalolla ja Niskan kylän Jehhimeisen (Kuntoserov) porotalolla oli yhteinen »Juurikankahan» poroaita, joka sijaitsi kylien välillä, Niskasta luoteeseen. Kankahaisesta sinne oli viitisen kilometriä. Nämä kaksi taloa muodostivat yhdessä **»Juurikankahan palkisen»**, mutta puhuttiin myös **»Kankahien palkisesta»**.

Jokaisella oli oma palkinen siellä, missä sillä oli poroaita. Yksi aita oli palkista kohti.

Tavallisesti oli yksi kylä yhdessä palkisessa, mutta jos oli vähäporoisempia kyliä, ne mahdollisesti olivat yhtyneet omaksi palkisekseen.

Niskan kylässä oli muitakin porotaloja kuin Jehhimeinen — mm. Simanainen, jolla oli 400 poroa —, mutta ne kuuluivat eri palkiseen siitä syystä, että »Nisan asukkaat osti poroja muista kylistä ja niin ne kuulu eri palkiseen».

Oulangan pitäjästä muistettiin vielä »Kätkävoaran» palkinen ja Kuman palkinen.

Oulanka, Vartiolampi, Jussi ja Risto Homanen:

Palkisen nimi

Poroaidat tehtiin yleensä **kylittäin** porojen vakituisimmille oleskelupaikoille, ja tavallisesti oli yksi porojenkokuuaita yhtä palkista kohti. Tämän vuoksi palkisia kutsuttiin myös **kylän nimellä**: Vartiolammin, Laitasalmen, Sohjanan, *Majoalahen*, Oulangan, *Nisan* (= Niskan), Kuntijärven, Soukelon, Ruvan ja Tumtšan *palkiń*.

Vartiolammin kylän poroaita oli Pitkänjärven pohjoispäässä, noin viisi kilometriä kylästä pohjoiseen. Tähän aitakuntaan kuuluivat myös Kankahaisen, Kostovaaran ja Oulangansuun eli kirkonkylän porotalot.

Pistojärvi, Vuosmo, Oskari Heikkinen (Ossippa Feodorov):

»Palkiń on se kuinka monen talon porot on palkisessa. Poroaijat oli joka palkisella. Kyläkunnan mukaan oli se palkiń ja aita mihin veitäh [porot syystalvella].»

»Meän kylässä oli kaksi palista, **Kantoniemen palis** ja **Sepänniemen palis.** Sanottih kahella nimellä: palakiń ja palis.»

»Meill oli kaheksan taluo palakisessa. Kellä poroja oli niin ne oli sitte palakisen osakkahana. Meän palakisessa ei ollu kun kaheksan taluo.» Nämä olivat kolme

Vuosmonniemen ja viisi Sepänniemen porotaloa, myöhemmin lisäksi Uhtuan Hämeen kylän neljä poronomistajaa, kun poronhoito oli sinne levinnyt. Poroja tällä palkisella oli enimmillään hieman toista tuhatta.

Palkisella oli kolme poro- eli *vetoaitaa*: Rasvalammin, Haukilammin eli Uudensuon ja Jutkon eli Toppisen aita. Hämeeläisillä oli vuosmolaisten kanssa Toppisen aita; se riitti heille, koska heillä »ei ollu isompaa» porotaloutta: neljällä poronomistajalla yhteensä enintään 50 poroa.

Palkisen nimi ei ollut täsmällisesti vakiintunut. Haastateltu puhui vuoroin **Vuosmon,** vuoroin **Sepänniemen palkisesta.** — Tämän palkisen toimintaa on laajahkosti kuvattu liitteessä 1 Poronetso Pistojärven Vuosmon palkisessa.

Raja- eli naapuripalkiset

Vuosmon eli Sepänniemen palkisen raja- eli naapuripalkisiksi lännessä haastateltu sanoi **Tiiron palkisen** ja Kuusamon **Kallioluoman paliskunnan,** pohjoisessa **Suvannon palkisen** ja **Akkalan palkisen** (= **Tuhkalan palkinen)** sekä »itäpohjasessa» eli koillisessa **Kantoniemen palkisen.**

Palkisen nimi

Kantoniemen palkiseen kuuluivat Kantoniemen kuuden porotalon lisäksi Sepänniemestä kahdeksan porotaloa, Akkalan, Katoslammin, Suvannon, Ohdan porotalot ja Uhtuan Röhön kylän ainoa porotalo Mikinniemi, yhteensä 30 poronomistajataloa. — Palkisessa oli noin 700 poroa. Kantoniemi oli **palkisen nimi,** »kun siellä oli enämpi poruo».

Kantoniemen palkisesta käytettiin myös nimiä **Piston palkinen** ja **Petrajärven palkinen,** koska poroaita oli Petrajärven etelärannalla, sekä jopa nimeä **Tiiruajärven palkinen** alueella olevan samannimisen suuren järven mukaan.

Pistojärven Suvannon poronomistajilla oli oma aita kylän lähellä. »Se oli Suvannon eli Huuhtiniemen aita.»

Palkisen rajat ja alue

Kysyessäni palkisten rajoista haastateltu sanoi, ettei palkisten välillä ollut rajoja. Toisessa yhteydessä hän kuitenkin totesi, että Pistojärven Kantoniemen palkinen oli *Eerikinjoven* pohjoispuolella ja Vuosmon eli Sepänniemen palkinen sen eteläpuolella niin, että **joki oli rajana.** Myöhemmin haastateltu sanoi, että palkisten raja oli Tetrijoki, joka kylläkin on lähellä Eerikinjokea, hieman pohjoisempana. — Vielä tarkemmassa haastattelussa selvisi, että Vuosmon eli Sepänniemen palkisen alueeksi lännessä voitiin katsoa 15 km »Tiiroh käsin» eli »Tiirosta puolivälih», ts. Tiiron porokylän ja Vuosmon puolivälissä eli Puolivälinharjussa katsottiin olleen palkisen länsiraja. Pohjoisessa rajana oli siis Eerikinjoen — Tetrijoen linja. Idässä tuli vastaan suuri Pistojärvi ja Hirvisalmen kylä. Täällä ei ollut vastassa sen kummempaa rajaa, koska täällä ei ollut palkisia eli poronhoitoaluetta, sillä tällä suunnalla sijainneet Hirvisalmi ja Malviainen eivät olleet varsinaisia porokyliä. Myöskään etelässä ei ollut vastassa muita palkisia vaan poroton alue. Etelässä Vuosmon palkisen poromiehet **hakivat** porojaan poronhakuaikana Matalanlammin Huuraa myöten, jonne Vuosmosta oli noin 20 km. Huura oli syvä uoma, jota reunustivat kivikot ja kalliot, joten »siitä ei peäse yli porojen kera».

Tärkeäksi palkisten rajojen kriteeriksi paljastui lopulta sekin, että **poronhakuaikana** ei rajan toiselta puolen saanut »vetää» poroja omaan poroaitaan, ellei naapuripalkisen poromiehiä ollut mukana.

Pistojärvi, Tuhkala, Antti Niikkonen (Niikkanov):

Tuhkalan palkiseen kuuluivat Tuhkalan kylän lisäksi Korpijärven, Kutusen, Katoslammin ja Akkalan kylä eli noin 18 porotaloa, joilla oli yhteensä 700–800 poroa. Tuhkalaa ja Tuhkalanjärveä ympäröivät laajat »porokankaat» eli jäkäliköt, joten se oli »poronliikkeen» (porojen palkimisen) keskusseutua. — Tämän palkisen toimintaa on laajasti kuvattu liitteessä 1 Poronetso Pistojärven Tuhkalan palkisessa.

Palkisen rajat

Kun kysyin haastateltavalta **Tuhkalan palkisen rajoja**, hän aluksi totesi, että Pistojärven, Suvannon, Vaarakylän ja Suvi-Suurenjärven seudut ja Kiimasvaara olivat eri palkisia. Tosin on muistettava, että Vaarakylässä ja Suvi-Suuressajärvessä ei ollut poroja ollenkaan. Oman palkisensa eli Tuhkalan palkisen rajoja haastateltava ei alkuun osannut tarkasti selittää. Hän alkoi liittää Tuhkalan palkiseen kuuluvaksi myös sellaisia kyliä, joita ei aluksi maininnut (ks. edellä), kuten Sohjanan ja Kiimasvaaran eli Kiimaskylän, jolloin Tuhkalan palkisen rajana lännessä olisi ollut Suomen raja ja etelässä Tiiro ja Pistojärvi. Röhö ja Suvi-Suurijärvi jäivät hänen uudessa selostuksessaan edelleen eri palkiseen, samoin Vaarakylä ja Kananainen, Kokkosalmi ja Laitasalmi, mutta nyt hän laski Tuhkalan palkiseen kuuluvaksi myös Sohjanan, Suvannon ja Makarielan (jossa ei ollut poroja) sekä Käpälin, jonka hän toisessa yhteydessä laski kuuluvaksi Kananaisen palkiseen.

Kun huomautin hänelle tästä horjuvuudesta ja epäselvyydestä, hän totesi sen johtuvan siitä, että **»porot kulkivat ristiin».**

Hakusäde

Tämän jälkeen hänelle aivan välähtäen selvisi, että **mistä kukin palkinen haki poroja** syystalvesta, **se määräsi** poropalkiset eli niiden **alueen ja rajat.**

Uhtua, Röhö, Kusti Laakso (Kuśma Luukkojev):

Palkisen nimi

Kusti Laakson kotitalo, Uhtuan Röhön Mikinniemi, oli kylän ainoa porotalo. Sen poroja palki kahdessa palkisessa, **Urakkakankaan palkisessa** ja **Petrajärven palkisessa**, jota haastateltu kutsui välillä myös **Tiiruajärven** palkiseksi.

Petrajärven palkinen eli »Petrajärven aitakunta» oli näistä vanhempi: poroaita ja -pirtti oli rakennettu 1900-luvun alussa. Haastateltu kertoi palkisen saaneen nimensä poroaidan mukaan, koska siihen kuului niin monta kylää — Kantoniemi, Sepänniemi, Akkala, Katoslampi, Kutunen, Suvanto, Ohta ja Röhö —, ettei sitä voinutkaan kutsua yhden kylän nimellä. Todettakoon kuitenkin, että pari muuta haastateltua käytti tästä palkisesta myös nimeä Piston palkinen ja Kantoniemen palkinen.

Kiestingin pitäjän Käpälin kylällä ja Kananaisen kylällä oli yhteinen palkinen. Kylien yhteinen poroaita oli kylien välillä sievillä kankailla Valkojärven lähellä; sen nimi oli Käpälin aita.

Kiestingin Kiisjoen kylässä oli vain kolme porotaloa. Ne muodostivat **»Kiisjoven palkisen»**, jolla oli kaksi poroaitaa: toinen noin viisi kilometriä kylästä itään ja toinen Tuoppajärven »Eläjiensoaressa».

Kusti Laakso mainitsi myös »Hämeen palkisen», johon hänen mukaansa kuuluivat Hirvisalmen ja Ohdan poronomistajat. Täällä palki myös pistojärveläisten poroja. — Muistettakoon kuitenkin, että toinen haastateltu eli Oskari Heikkinen kertoi, että Uhtuan Hämeen kylän neljä poronomistajaa kuuluivat Vuosmon eli

Sepänniemen palkiseen. — Kusti Laakso jatkoi, että palkiset olivat melkein yhteisiä eri kylien kesken, koska porot menivät kesäpalkisillaan sekaisin ja poronomistajat hakivat syksyllä poronhakuaikana porojaan eri aidoilta.

Hakusäde= palkisen rajat

Kusti Laakson mukaan palkinen oli alue, jolla porot kesällä asuivat ja jonne ne syksyllä kerääntyivät. Palkisten välillä ei ollut rajoja (samaan tapaan kuin Suomen puolen paliskuntien välillä oli), mutta porotoimissa **tietyt kylät** tai poroyhtymät **hakivat** syystalvisin poroja tietyiltä **mailta** eli **palkisilta** eli **poroaita-alueiltaan** ja toiset taas omiltaan. Esimerkiksi Kiestingin Käpälin poromiehet hakivat syksyllä porojaan Ohtaan päin eräitä laajoja soita myöten omalle poroaidalleen, joka oli Käpälin kylän eteläpuolella ja oli Käpälin ja Kananaisen poromiesten yhteinen, ja Röhön Mikinniemen ja Ohdan kylän poromiehet hakivat mainittujen soiden etelälaitaa myöten poroja Petrajärven poroaidalle Tiiruajärven länsipäätä myöten.

Laajat suot ja isot järvet rajoina

Tivatessani uudelleen palkisten rajoja haastateltu totesi: »Ei sunkaan siellä ollu rajoja [kartalla ja kirjoissa]. Järvet erotti siellä.» Toisin sanoen: järvien takaa ei poroja voinut tuoda poroaitaan hakuaikana, vaan ne menivät eli koottiin toiselle aidalle. Petrajärven palkisen luonnollisina rajoina olivat Tiiruajärvi pohjoisessa, Ohta- ja Pistojärvi etelässä ja Haukkariutta idässä.

Pohjois-Vienassa käytetyt sanat *palkiń (:palkisella), palin (:palkimella)* ja *palis* ovat samaa pesyettä – suomen kautta lapista kulkeutuneita.[825]

Edellä esitetyn haastatteluaineiston perusteella nuo sanat tarkoittavat kahta erillistä, vaikka toisiinsa läheisesti kytkeytyvää asiaa: (1) alkuaan tietyn seudun vakituista porojen liikkuma- ja laidunaluetta, jolla porot asuivat kesällä tai jolle ne syksyisin kerääntyivät, sekä (2) väljemmin yhden kylän tai läheisten kylien poronomistajien muodostamaa poronhaku- ja kokuuyhtymää. Siten nuo nimitykset porojen liikkuma-, laidun-, haku- ja kokuualuetta tarkoittavina lankeavat myös yhteen: »Millä palkimella oli teän porot?»; »Mihin palakiseh nyt lähetäh hakuh?»[826]

Tässä luvussa edellä esitetyn aineiston ja myös poronhoidon vuotuiskiertoa ja poromiehen työvuotta käsittelevien lukujen (otsikko 2.2.3. alalukuineen) perusteella voidaan todeta, että Pohjois-Vienassa **palkinen** oli sellainen poronomistajien muodostama poronhoitoyhteisö, jolla oli yksi tai useampi yhteinen porojenkokuuaita. Se oli **aitakunta**, joka yhteisesti rakensi ja piti kunnossa poroaidan. Palkisen **aluetta** oli se, kuinka laajalta alueelta eli **miltä säteeltä** kesäkauden vapaina palkineet **porot** syystalvella etsittiin ja **koottiin** eli vedettiin omiin **poronkokuuaitoihin. Hakusäteeseen** eli palkisen alueeseen ja rajoihin vaikuttivat mm. poromiesten kulkua ja porojen kuljetusta vaikeuttaneet **maastot**, kuten laajat suot, suuret järvet, vaikeakulkuiset louhikot, jyrkänteet ja syvät rotkot *(riutat* ja *huurat).* **Palkinen oli nimenomaisesti sesonkiluonteinen myöhäissyksyllä ja syystalvella aktuaalistunut poroja palkima-alueelta hakeneiden poronomistajien työyhteisö, porojenkokuuyhtymä. Yhteisesti rakennetut poro- eli vetoaidat muodostivat koko poronhoitoalueen kattaneen verkon. Syystalvella poronhakuaikana poroaitojen käytöstä kehkeytyi ja aktuaalistui kunkin palkisen sisäinen ja naapuripalkisten välinen yhteinen poronkokuujärjestelmä.** Näitä päätelmiä tukevat myös Suomen puolen käytänteet 1800-luvulta.

Suomessakin paliskuntien rajat vakiintuivat pakollisiksi vasta senaatin 1898 antamassa päätöksessä: paliskuntien esimiesten piti **vuosittain** ennen 1.10. ilmoittaa asianomaiselle metsänhoitajalle paliskuntien **rajat**. Samoin Rovaniemen poroyhtiön ohjesäännössä 3. 10. 1876 § 19 todettiin, että »**paliskuntain rajat ovat vuosittain sovittavat**» marras- ja joulukuussa siten kuin »rajapalkiset sen keskuudessaan hyväkseen näkevät». Kuusamossakin vasta kuntakokouksessa 28. 3. 1880 keskusteltiin paliskuntien rajoista ja jaosta, mitä varten valittuun komiteaan tulivat paliskuntien »päällysmiehet» sekä 14 isäntää eri puolilta pitäjää.[827]

Palkisten rajojen määrittelyn lisäksi oli haastatelluilla vaikeuksia, **epämääräisyyttä** ja **kahtalaisuutta** myös **palkisten nimissä**. Samalla palkisella saattoi olla nimi, joka määräytyi poroaidan sijaintipaikan (maaston) nimen mukaan tai läheisen kylän nimen mukaan. KUSTI LAAKSON (ent. Kuśma Luukkojev) mukaan palkisella oli kylän nimi erityisesti silloin, kun palkisen poroaita oli kylän lähellä (esim. *Kiisjoven* palkinen).

Palkisten nimien kiinteyden puute, horjuvuus, johtui siitä, että nimiä ei ollut millään tavoin virallisesti vahvistettu.

Haastatteluaineistoani ja siitä tehtyjä päätelmiä tukee myös rajanvarren vanhoilta suomalaisilta poromiehiltä saamani muistitieto:

Kuolajärven Sovakylän vanha poromies PEKKA KAUTTIO vastasi tiedusteluuni, montako palkista hän muisti Karjalan puolelta: »Se oli vain Kojamaksi kuttuttiin. Se oli yksi josta minä tiesin. Se oli **Kojaman aita**. Siinä piettiin vain yhteisie erotuksie nuijen karjalaisten kansa. Siinä oli kummallekki poroja, Venäjän poroja ja Suomen.»[828]

Saman kylän vanhat poromiehet JUHO HEIKKILÄ ja AATOVI KULTANEN ilmaisivat asian vanhakantaisesti: Kojama oli poromiesten »**liittopaikka**».[829]

Kysyessäni kuusamolaiselta Hossan paliskunnan vanhimmalta poromieheltä ANTTI POLOJÄRVELTÄ, oliko karjalaisilla paliskuntia, hän vastasi: »Ei kait sitä paliskunnaksi sanottu, mutta se oli **oma kyläsän** omassa porukassa, että se ei sen loajempi ollu niillä se yhtymä.»

Samaan tapaan muisteltiin Kuusamon Lämsänkylässäkin, että ei karjalaisilla, ei ainakaan Suvannon, Tiiron eikä Piston seutujen poromiehillä, ollut samanlaisia yhtä kehittyneitä ja useita kyliä ja asutusryhmiä käsittäneitä paliskuntia kuin Suomen puolella, vaan he tekivät **poroaidat** vain **kylittäin**.[830] Se kyllä tiedettiin, että poronhoitoyhtymän nimenä Karjalan puolella oli palkinen: »Palakisethan niillä oli.»[831]

Saman vahvistivat myös pohjoisvienalaiset poromiehet. Oulangan Niskan kylästä SAKARI PERHO (ent. Porodkin) totesi: »Paliskunnasta ei puhuttu juuri mitään.» Oulangan Kankahaisen kylän KUSTI HAAPAMÄKI (ent. Arhipov) mainitsi, että »paliskunta oli paremmin suomie, palakini oli paremmin Karjalassa». Tämä kaikkineen merkitsi sitä, että mikäli paliskunnasta Pohjois-Vienassa puhuttiin, tällä tarkoitettiin nimenomaan Suomen puolella kehittynyttä virallisten elinten päätöksiin perustunutta paliskuntajärjestelmää. Myöskään Karjalan kielen sanakirjan arkiston (KKSA) sanakokoelmissa ei ole paliskunta-sanaa, ainoastaan *palkisen* karjalankieliset variantit.

2.4.2. Paliskunnan juuret

Suomessa paliskuntajärjestelmä oli kehittynyt suurimpaan osaan poronhoitoaluetta jo 1870- ja 1880-luvulle ehdittäessä, mutta tuli käytännössä pakolliseksi senaatin 1898 antaman päätöksen johdosta, sillä poronomistajien piti nyt kuulua paliskuntaan saadakseen laiduntaa porojaan valtion mailla. Poronhoitoalue oli jaettava paliskuntiin, joilla tuli olla viralliset nimet, rajat ja vastuuhenkilöt ja joita koskivat monet muutkin määräykset.[832] Näin ei tapahtunut Pohjois-Vienassa. Siellä poromiesten yhteistoiminta ja tapaoikeus jatkuivat kansanomaisella pohjalla. Mutta edellä esitetyn aineiston avulla **myös Suomen puolen poronomistaja-talonpoikien paliskunta-järjestelmän alkumuoto on ilmielävänä löytynyt ja kehkeytynyt näkyville Pohjois-Vienan talonpoikaisporonhoitoalueelta.** Suomen paliskuntalaitoksen – joka on maailmassa ainutlaatuinen – synnyn ja kehityksen tarkemmalle tutkimiselle juuri Pohjois-Vienan aineisto tarjoaa hyvän pohjan.

Tässä yhteydessä on syytä lyhyesti mainita Kemin Lappiin metsälappalaisten keskuuteen asettuneiden **uudisasukkaiden poronhaun käytännöstä 1700-luvulla.** Se **noudatteli metsälappalaisten tapakulttuuria**, joka oli vallalla vielä 1900-luvulla mm. Petsamon Suonikylän koltilla. Asiaa on käsitellyt E. A. VIRTANEN 10-sivuisessa artikkelissaan 1945.

Käräjäpöytäkirjojen mukaan poronhoidon omaksuneet uudisasukkaat muodostivat poronhakuaikana pieniä lähinaapurien tai lähikylien välisiä 3–8 miehen poronetsoryhmiä, jotka saattoivat samalla myös metsästää yhtymänä peuroja ja muutakin riistaa. Tällaisista **pienistä poronhakuyhtymistä** on esimerkkejä Kittilästä vuosilta 1773, 1781, 1788 ja 1797, Kuolajärveltä vuosilta 1796, 1800, 1805 ja 1807 sekä Sodankylästä vuodelta 1829. Vielä 1780-luvulla näyttivät Kittilässä vain lähimmät naapurit hakeneen yhteisesti poroja. Kuitenkin jo 9. 3. 1768 Kittilän käräjillä päätettiin, että siitä lähtien kaikkien kylänmiesten piti lähteä syys-Mattina (21. 9.) poronetsoon. – Samassa artikkelissa Virtanen viittaa myös Petsamon Suonikylän **kolttien syksyisiin poronhaku-liittoihin, joita lähekkäin asuneet perheet** muodostivat.

Suomen puolen 1700-luvun asiakirjalähteistä paljastuu siis sama käytänne, joka oli vallalla Pohjois-Vienassa koko tutkimuskautemme ajan eli vuoteen 1922. Myös Pohjois-Vienassa oli pieniä lähinaapurusten ja -kylien muodostamia palkisia eli poronkokuuyhtymiä: kahden porotalon muodostama »Juurikankahan» eli »Kankahien» palkinen Oulangassa, kahdeksan taloa käsittävä Vuosmon eli Sepänniemen palkinen Pistojärvellä ja kolmen porotalon Kiisjoen palkinen Kiestingissä. **Paliskunnan alkumuoto on näin ollen lähinaapurusten muodostama porojenkokuuyhtymä, ja paliskunnan ja palkisen juuret ovat Kemin Lapin metsälappalaisten ja alueen varhaisten uudistalonpoikien poronhakuajan poroliitoissa ja liittopaikoissa.**

Vasta 1880-luvulla paliskunta-sana tavataan kirjallisuudessa, nimittäin vuonna 1886 LÖNNROTin sanakirjan lisävihkossa. Kuitenkin esim. Kuusamon porotaloutta koskevissa asiakirjateksteissä paliskunta-sana esiintyy jo 17 vuotta aiemmin eli vuonna 1869; vuonna 1821 käytettiin termiä »renbolag» ja vuonna 1827 nimeä »poroseuruus». CHYDENIUS mainitsee 1747

SUOMEN PALISKUNNAT VUONNA 1900

1 Kaldoivi
2 Paistunturi
3 Muddusjärvi
4 Paatsjoki
5 Paadari
6 Ivalo
7 Kyrö (I)
8 Peltovuoma
9 Palojoensuu
10 Näkkälä
11 Lappi (E)
12 Muonio
13 Kihlanki
14 Kuivasalmi
15 Alakylä
16 Kyrö (K)
17 Kaukonen
18 Lappi (S)
19 Keminkylä
20 Orajärvi
21 Sattanen
22 Syväjärvi
23 Keminniemi
24 Pyhäjärvi
25 Pohjois-Kuolajärvi
26 Etelä-Kuolajärvi
27 Hirvasniemi
28 Suomuvuoma
29 Kemijärven Länsi
30 Narkaus
31 Poikajärvi
32 Kalliosalmi
33 Jääskö
34 Niemelä
35 Muurola
36 Mänty
37 Kolarin Ylipalkinen
38 Kolarin Alipalkinen
39 Turtola
40 Raanujärvi
41 Meltosjärvi
42 Ylitornion Alanen
43 Livo (K)
44 Timisjärvi
45 Tolva
46 Ruanniemi
47 Hirviselkä
48 Mikkola
49 Juuma
50 Enojärvi
51 Oivanki
52 Akanlahti
53 Kallioluoma
54 Oijusluoma
55 Irni
56 Kuukas
57 Mäntyjärvi
58 Jokijärvi
59 Livo (P)
60 Pudasjärvi
61 Ikonen
62 Kollaja
63 Pintamo
64 Taivalkoski
65 Alasydänmaa
66 Kiiminki
67 Hossa
68 *Saukkojärvi*
69 *Isosydänmaa*
70 *Kemi-Simo*

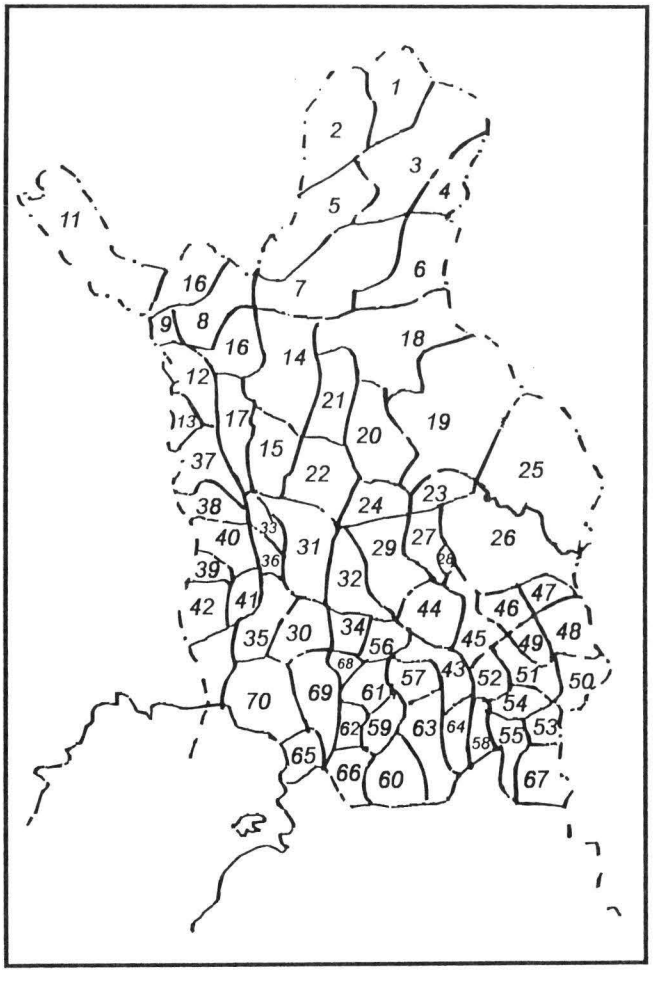

Lähteet:

1. Komiteamietintö 1905:3, karttaliite

2. Reijo Savolaisen pro gradu -työ 1984 (JYK), jonka liitteessä 4 hän toteaa, että vuoden 1905 komiteamietinnön karttaliitteestä puuttuvat Kemin ja Simon kolme paliskuntaa 68, 69 ja 70, jotka on kursivoitu.

Kuusamosta sanan »palkime» tarkoittamassa porojen liikkuma- ja laidunaluetta.[833]

Vaikka Suomessa viranomaiset olivat säätäneet paliskuntajärjestelmän alueineen ja rajoineen, **aiemman kansanomaisen järjestelmän juuret paljastuvat** lähemmässä tarkastelussa ilman asiakirjatodisteitakin. Meilläkin käytännössä poromiehet poronhaussa ja muissa keskeisissä porotöissä toimivat paliskunnan sisällä silti yhä kulmakunnittain: **porotalojen läheisyys vaikutti edelleen.**

Esimerkiksi Kuusamon itärajalla Enojärven paliskunta, jossa 1900-luvun alussa oli 15 porotaloa, jakautui toiminnassaan selkeästi kahtia: »eteläpuoleen» eli »Kuurnan puoleen» ja »pohjaspuoleen» eli »Riekin puoleen». Eteläpuolta kutsuttiin sekä Kuusamossa että Vienan rajakylissä myös vanhalta nimeltään »Kuurnan palakiseksi», koska sen puolen poroerotusaita oli Kuurnajärven pohjoispuolella. Siihen kuuluneita porotaloja olivat Nevalainen, Sipola, Koski, Kiitämä eli Rajala ja Maikku. »Riekin puolen» suurimpia porotaloja olivat Pukari, Maivalainen ja Enojärvellä Riekin suvun asuma Pohjas-Mattila eli Alatalo, jonka lähellä oli tämän puolen poroaita. Näitä virallisen Enojärven paliskunnan osia erotti Pukarilta itään avautuva laaja asumaton »Väliselekonen», jolla ei poroja syystalvella juuri asustellutkaan. (Ks. lukua 3.2.1. ja sekä liitteitä 1.2. ja 5.4.)

Myös Kuusamon Kallioluoman paliskunta, sekin itärajalla, oli 1900-luvun alkupuolella jakaantunut toiminnassaan – porovarkauksien ehkäisyssä, poronhaussa ja talvipaimennuksessa – »pohjaspuoleen» ja »eteläpuoleen». (Ks. lukua 3.2.1.)

2.4.3. Palkisen toiminta ja organisoituminen: porokokoukset ja *poroherra*

Pohjois-Vienassa palkisen toiminta poronhoitoyhteisönä keskittyi syksyyn ja erityisesti syystalveen: se oli porojen liikkeiden ja oleskelupaikkojen seurailua, porovarkauksien ehkäisyä *(kattšelu, selkosen kävely)* siellä, missä varastelua esiintyi, poroaitojen (vetoaitojen) korjailua sekä ennen kaikkea porojen hakua ja kokoamista eli »vetämistä» poronkokuu- ja -erotusaitoihin, joissa porot eroteltiin korvamerkkien perusteella oikeille omistajilleen.

Pohjois-Vienan palkisissa ei ollut seikkaperäisiä säännöksiä yksityisen poronomistajan porolukuun perustuvasta työvelvollisuudesta palkisen yhteisissä töissä, kuten poroaitojen korjailussa ja poronetsossa. Tämä johtui siitä, että »se oli niin vähäaikanen se poronhakuaika». Vähempiporoiset olivat vielä huolekkaampia tulemaan poronhakuun kuin ne, joilla oli enempi poroja.[834] Toisaalta oli luonnollista, että se, jolla oli paljon poroja, joutui käyttämään vastaavasti enempi miestyövoimaa kuin se, jolla oli vähän poroja. Käytäntö oli se, että itse kukin poronomistaja (porotalo) oli »poronhavussa» niin kauan kuin tiedettiin omia poroja löytyvän, minkä jälkeen kukin vei poronsa omaan hoitoonsa.[835]

Poronhaun eli poronetson jälkeinen eri poronomistajien yhteistoiminta oli vapaamuotoisempaa: se saattoi olla yksityistä porotaloittaista porojen

paimennusta (»ittše kuki omua hoituo») tai kahden tai useamman poronomistajatalon määräaikaisten paimennusyhtymien muodostumista, kuten luvussa 2.2.3.9. ja erityisesti luvussa 2.2.3.10. ja liitteessä 5 on osoitettu. Eräin paikoin palkinen valitsi kokeneiden ja varakkaimpien poromiesten joukosta vanhimman eli esimiehen: *poroherran*. Nimi oli sama kuin esim. Suomussalmella, Hyrynsalmella ja Kuusamossa kansankielessä vanhaan aikaan, jolloin kansanhuumorin mukaan ei ollut olemassakaan muita herroja kuin maaherra, kirkkoherra ja poroherra.[836] Poroherran piti olla »kirjataitonen» eli luku-, kirjoitus- ja laskutaitoinen ja maineeltaan luotettava sekä hyvä poromerkkien tuntija. Poroherraksi ei mielellään juuri kukaan halunnut, koska hänen piti yrittää toimia kaikkien mieliksi ja sovitella asioita.[837]

Poroherra palkisen esimiehenä oli ainakin Pistojärven seudulla kolmessa palkisessa, samoin Oulangan Vartiolammissa, mutta ei esim. Oulangan Soukelon eikä Juurikankaan palkisessa.

Muita erityisesti nimettyjä palkisen toimihenkilöitä ei ollut kuin tuo poroherra, joka oli eräänlainen työnjohtaja ja vastasi samalla myös nykyaikaisen yhdistyksen puheenjohtajaa, sihteeriä ja rahastonhoitajaa.

Palkisella saattoi olla jonkinlainen kassa, johon kertyi hieman rahaa – useimmiten kai vain »kipenen verran» – huutokaupalla myydyistä peuroista ja tuntemattomista poroista. Näillä varoilla korvattiin joskus mm. porojen tekemiä heinävahinkoja ja maksettiin poroaidan korjaamisesta palkisen osakkaille palkkioita esim. Pistojärven – Röhön seudulla.[838] Palkisen puitteissa lienee kuitenkin käytetty yleensä varsin vähän rahaa, esim. vieraiden porojen säilytyksestä perittävien *aitarahojen* sijasta oltiin »väkivelkasilla», ts. vuoroin autettiin naapuripalkisia, niin että »ei se aina ollu se pörssi [rahakukkaro] käessä».[839] Mikäli palkisella oli kokouksia (tavallisimmin syyskokous), ei niistä pidetty pöytäkirjaa, keskenään vain juteltiin ja tehtiin »suusanapäätöksiä».[840] Muutakaan kirjanpitoa ei ollut karjalaisilla, näin muisteltiin Kuusamossa.[841]

Oulangan Soukelo

Oulangan Soukelossa palkisella ei ollut poroherraa eikä poronhoitosesongin alkaessa mitään erityistä alkutilaisuutta, vaan: »Syksy kun tuli, mäntih aijalla ja ruvettih kokuomah ja sitte piettih niin kauon kun soatih kaikki erotetuksi. Sitte ittše kuki kiekeröh omilla paikkakunnilla, otti omasan pois.» Naapuripalkisille ilmoitettiin omasta poronhakuajasta.[842]

Oulangan Kankahainen

Oulangan Kankahaisen kylän »Juurikankahan» eli »Kankahien» palkisen muodostivat vain kaksi vaurasta porotaloa, Kankahaisen »Soavanen» (Arhipov) ja Niskan kylän »Jehhimeinen» (Kuntoserov), joten yhteistoiminta sujui porojen kokuuaikana hyvin ilman erityistä poroherraakin: porot koottiin kerran tai kahdesti syksyssä Juurikankaalla olevaan erotusaitaan, jossa porot eroteltiin, merkittiin vasat

ja vietiin kiekeröön. Kuitenkin naapuripalkisille eli *Kuntijoven*, Soukelon, Ruvan ja Vartiolammin palkiseen piti ilmoittaa Juurikankaan palkisen poronhakuaika, jotta noista lähipalkisista tiedettiin tulla katsomaan, oliko Juurikankaan aitaan joutunut heidän porojaan. Näinhän meneteltiin muissakin palkisissa.[843]

Oulangan Vartiolampi

Oulangan Vartiolammin palkisessa poroherra hoiti palkisen kaikki asiat. Muita toimihenkilöitä ei ollut. Poroherran tehtäviin kuului vieraiden porojen säilyttämisestä määrättyjen ns. *aitarahojen* perintä sekä huutokauppaporoista saatujen rahojen maksaminen noiden myytyjen porojen oikeille omistajille.[844]

Pistojärven Vuosmo

Pistojärven Vuosmon eli Sepänniemen kahdeksan porotalon palkisessa »joukko peätti» valita 2–3 vuodeksi kerrallaan poroherraksi semmoisen poromiehen, joka »merkit tiesi». Hänellä oli hallussaan pikku kirjanen, jossa olivat sekä oman palkisen että naapuripalkisten poromerkit eli Tiiron, Suvannon ja Kantoniemen palkisen sekä Kuusamon Kallioluoman paliskunnan poronomistajien poromerkit. Samassa kirjasessa oli myös huutokaupassa myytyjen porojen merkit, hinta sekä huutajan nimi. Poroherra toimi vasaramiehenä huutokaupassa, kun palkinen päätti myydä peuroja, tuntemattomia sekä yli naapuripalkisen juosseita poroja. Poroherra oli tarvittaessa yhteydessä poroasioissa naapuripalkisiin: »poroherrat vastakkah». Poroherrana Vuosmon palkisessa oli useaan otteeseen »Mikittäisen Poavo»; kertoja, Ossippa Feodorov, ehti olla toista vuotta.

Palkisella ei ollut tarvetta pitää syksyllä erityistä kokousta, koska »useinkinhan ne miehet pyhinä kävivät yksissä ja siellä juteltiin mitä tarvittiin». Lumen tultua palkisen poromiehet lähtivät suoraan poronetsoon, jolloin poroasioista – mm. vieraista poroista ja peuroista – keskusteltiin ja päätettiin poroaidalla. Pöytäkirjaa ei pidetty.[845]

Pistojärven Petrajärvi

Pistojärven Petrajärven palkisessa poromiehet valitsivat vuodeksi kerrallaan vanhimman eli etumiehen, jota kutsuttiin poroherraksi. Poroherrana oli tavallisesti joku Kantoniemen kylän poromies, mutta myös Katoslammin Miitrei Tiilikäinen, joka oli kauppias ja poronlihan välittäjä sekä kahden pororaidon omistaja. Hänen tehtäviinsä kuului ilmoittaa, milloin *poronettšo* eli *kokuonta* Petrajärven poroaidalla alkoi. Kun ensimmäiset porot oli saatu kokoon, päätettiin poroaidassa eli »porojen joukossa» erottelun ja muiden porotoimien aikana mm. siitä, myydäänkö omien porojen mukana poroaitaan tulleet tuntemattomat porot ja *peurat* (= merkittömät porot) huutokaupalla vai ilmoitetaanko niistä niiden oikeille omistajille vai ottaako joku poromies niitä huostaansa luovuttaakseen ne myöhemmin omistajille. Poroherra toimi huutokaupassa eli *aksuunissa* vasaramiehenä. Hän järjesti myös poroaidan korjaukset sekä hoiti palkisen yhteiset raha-asiat. Pöytäkirjaa ei pidetty, päätökset olivat »suusanapäätöksiä». Sen sijaan poroherralla oli vahakantinen 1/4-arkin kokoinen pieni vihko, johon hän merkitsi tiedot peuroista ja huutokaupatut porot ja niiden merkit. Lisäksi hänellä oli toinen vihkonen, johon oli piirretty oman palkisen ja naapuripalkisten poronomistajien poromerkit.[846]

Pistojärven Tuhkala

Pistojärven Tuhkalan palkisessa valittiin porokokouksessa *poroherra* vuodeksi kerrallaan. Hän huolehti palkisen poromiesten kokoontumisesta ja otti talteen poronhakuaikana tuntemattomista poroista huutokaupassa saadut rahat.

Tuhkalan palkisen poroherrana oli »moneh tovih» Ahon talon isäntä Griissa Niikkanov, samoin Korpijärven Rönsäsestä »vanha ukko moneh tovih» sekä Tuhkalan Kuismalasta »Poavo» ja Janne, koska »niillä oli enempi poruo ja oltih pystyvämpie miehie ja lukutaitosie ja kirjamiehie [luku- ja kirjoitustaitoisia]».

Poroherrat olivat aina runsasporoisia, eivät vähäporoisia, jotka eivät monesti kokouksissa olleetkaan. Poroherran piti olla luotettava ja hyvin toimensa hoitanut rehellinen mies.

Poromiehet pitivät kokouksiaan syyskuun lopulla enimmäkseen Tuhkalan Ahon talossa, joka oli suurin porotalo ja keskellä *palista*. Tavallisesti koolle tuli yhteisistä poroasioista päättämään parisenkymmentä poronomistajaa eli ne, joilla oli eniten poroja, koska heillä oli yhteisissä asioissa »enemmän isäntävaltaa». Porokokouksissa yhteiset asiat päätettiin »sakilla».[847]

2.4.4. Palkisten välinen yhteistoiminta

Pääasiassa syystalvella tapahtunut *erotus* eli *jakamiñi* toimitettiin palkisen puitteissa poroaidalla porojen **korvamerkkien** perusteella. Täällä myös enin osa vasoista sai merkin sen emän mukaan, jota se seurasi.

Poroaitaan tuli useimmiten myös vieraita – muitakin kuin oman palkisen – poroja: merkistä tunnettavia naapuripalkisten poroja, tuntemattomia kauempaa juosseita poroja sekä vielä merkittömiäkin poroja eli *peuroja*.

Naapuripalkisten merkistä tunnettavista poroista **»laitettih sana»** asianomaisille, jotka saivat tulla joko itse noutamaan poronsa tai joku naapuripalkisen poromies haki kaikki oman palkisensa porot ja huolehti niistä niin kauan, kunnes oli saattanut ne omistajilleen. Vieraiden porojen omistaja saattoi antaa luvan myydäkin huutokaupalla eläimensä, jolloin rahat toimitettiin hänelle. Huutokaupalla myydyistä tuntemattomista poroista saadut rahat otti poroherra talteen, ja ne luovutettiin porojen oikeille omistajille, mikäli sellaisia löytyi ja ilmoittautui. Poroherra säilytti rahoja parisen vuotta, ja jos omistajaa ei ilmaantunut, rahat jäivät palkisen hyväksi.[848] Naapuripalkisten poroherrat antoivat toisilleen tietoon palkistensa poromerkit, jottei naapuripalkisiin juosseita poroja myytäisi huutokaupalla.[849]

Pistojärvellä oli palkisten kesken sopimus, että lähimpien eli naapuripalkisten poroja ei myyty huutokaupalla, vaan odotettiin ja hoidettiin se aika, kunnes oikeat omistajat hakivat omansa pois. Vasta kun vieras poro oli tullut »palkisen yli» eli kauempaa kuin naapuripalkisesta, se huutokaupattiin.[850]

Vieraita poroja varten poroaidassa oli oikein oma karsinansakin useissa paikoin, mm. Oulangan Kankahien kylässä.[851] Muutamilla seuduilla, esim.

Oulangan Soukelossa, joku poromies saattoi ottaa vieraat porot joksikin aikaa huostaansa, vei ne omaan kiekeröönsä ja »sitte vaihettih», niin että kukin isäntä sai omansa.[852] Kun Kiestingin Kokkosalmessa kahden poronomistajan porot olivat vasoneet ristiin toistensa palkisilla, oli »mukava tapa porojen kotitanhuvilla pysyttämiseen tällaisten porojen vaihto».[853]

Joissakin paikoin, esim. Oulangan Vartiolammissa, palkinen peri toisen palkisen poroista ns. *aitarahan*, jos tämän puolesta ei ollut miehiä poronhakuaikana »kokuomassa».[854] Samoin esim. Uhtuan Röhössä Mikinniemen poroja haettiin syystalvisin esim. Käpälistä ja *Kiisjovesta* pois pientä maksua, ns. lunastusmaksua, vastaan: muutama kopeekka piti päästä maksaa hoitopalkkaa, kun poroja oli mennyt väärälle palkiselle.[855] Kuusamon Paanajärveltä taas kerrottiin, että sikäläisen Mikkolan palkisen (Oulangan pitäjän kohdalla) porot saatiin hakea Vienan puolelta ilman lunastusmaksua ja vastaavasti karjalaiset myös saivat omansa pois suomalaisten aidoilta korvauksetta.[856] Ne vieraat porot, joille ei löytynyt omistajaa, jäivät **palkisen omaisuudeksi.** E. A. VIRTANEN (1940) on merkinnyt muistiin Oulangan Soukelosta, että myös porojen joukosta löytynyt peura (»Wildrenntier») oli palkisen yhteinen.[857]

Poromiesten piti siis tietää melko laajalti toistensa ja myös vieraitten palkisten poromerkkejä. Valtakunnanrajan varressa sekä suomalaisten että karjalaisten piti tietää toistensa merkit, jotta vieraat porot tai niistä saadut rahat voitiin asianmukaisesti toimittaa oikeille omistajilleen.[858]

Merkittömät porot siis myytiin poroaidalla huutokaupalla: »Peurat ja orvot vasat myötih aksuunissa, se oli poroaijalla.»[859] Vieraan poron, tuntemattomankin, myyntiin liittyi kuitenkin määräys, että »kolometta miehettä ei soanu myyvä poruo, se piti olla kolome, ja ilimottoa [toisille palkisen miehille] että aksuunih tulla».[860]

Peuroista ja orvoista vasoista sekä tuntemattomista poroista saadut rahat olivat palkisen yhteisiä ja ne pantiin palkisen kassaan: »Peura on se joka tuloo merkittömänä aitah, se myyväh keskenäh, se on palkisen hyväksi, palkisen kassaan pannaan rahat.»[861] Peura ja tuntematon poro oli palkisen kannalta helpompi säilyttää ja käsitellä rahana kuin porona. Siksi se myytiin yksityiselle: »Ostaja pani tuntemattomalle heti kilpukan kaulaan että se [poro] on hänen.»[862] Näitä palkisen yhteisiksi katsottuja poroja siis myytiin erotusaidalla, jolla niitä poromiehet ostivat keskenään. Mutta aidalle saattoi tulla ostelijoina myös rajakylien suomalaisia, varsinkin Kuusamon puolen miehiä, jotka ostivat muutenkin teurasporoja karjalaisilta.

Palkisten välistä yhteistoimintaa on selostettu edellä myös luvuissa 2.2.3.4. ja 2.2.3.6. sekä liitteissä 1 ja 4.

2.4.5. Korvamerkit

Poroja on täytynyt jo ammoin ryhtyä merkitsemään, jotta olisi voitu tietää, kenelle omistajalle mikin poro kuului. Varsinkin vapaina palkiessaanhan porot sekautuvat toisiinsa, joten olisi ollut mahdotonta ilman jotakin merkkiä päätellä kunkin poron omistajaa.

Pohjois-Vienassa poronvasat merkittiin enimmäkseen syystalvella porojen aitoihinkokuun yhteydessä. Tietysti merkittömiä vasoja löytyi jokunen muulloinkin talven aikana ja näille piti tehdä samat *»tevot»* (yks. nom. *teko)* kuin emälläkin oli. Milloin vaatimia vasotettiin hihnassa keväällä, oli luonnollisinta jo tällöin leikata korviin emän *merkki* eli *kleinä*. Merkkinimitys oli käytössä Pistojärvellä, mutta siellä tunnettiin myös venäläisperäinen sana kleinä, jota merkin ohella käytettiin Kiestingissä (mm. Käpälissä ja Pingassa)[863] sekä Oulangassa.[864]

Yleisimmät korviin puukolla leikatut yksityiset *tevot* (suom. teot) eli viillokset, joista varsinainen poron korvamerkki, omistusmerkki eli poromerkki, muodostui, olivat seuraavat: *poikki, hanka, pykälä, halki, hoara, vino* eli *vita, lohko, lippu* eli *lippo, pistos, reikä, kokokorva* (täysin ehyt). Näistä eri tavoin yhdistelemällä saatiin monenmoisia korvamerkkejä. Luettelen muutamia Pohjois-Vienassa käytössä olleita poromerkkejä:

Oskari Heikkinen (ent. Ossippa Feodorov) luki kotitalonsa Pistojärven Vuosmonniemen Vaassilan talon poromerkin eri haastattelukerroilla kolmella eri tavalla:

1. »Miula oli kumpii [korva] poikki ja vasen kahesta kohti halaki ja alla pykälä ja oikien peällä hanka.»

2. »Kumpii korva poikki, oikien peällä hanka ja vasemen tynki kahesta kohti halaki ja alla pykälä.»

3. »Vasen poikki ja tynki kahesta kohti halaki ja alla pykälä ja oikie poikki ja hanka peällä.»

Mikittäisen talon poromerkki; Pistojärven Vuosmonniemi:

»Molemmat poikki ja oikien alla hanka ja tynki halaki; vasemen alla kaksi pykälöä.»[865]

Konnun Savinan poromerkki; Pistojärven Sepänniemi:

»Molemmat poikki ja oikien tynki kahesta kohti halaki ja peällä pykälä.»[866]

Ahon talon (Riissa Niikkanovin eli Niikkosen) poromerkki; Pistojärven Tuhkala:

»Oikie poikki; vasemen alla lohko ja peällä pykälä.»[867]

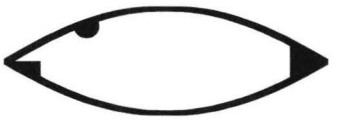

Mikinniemen talon (Luukkojev) poromerkki; Uhtuan Röhön kylä, kahdella tavalla luettuna:

1. »Oikie poikki, kahesti halaki; vasen poikki, tynki halaki ja pykälät kahen puolen.»
2. »Oikie poikki ja kahesti tynki halaki; vasen poikki ja halaki ja pykälät kahen puolen.»[868]

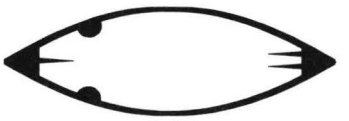

Saavasen talon (Arhipov) poromerkki; Oulangan Kankahien kylä:

»Oikie poikki, kahen puolen pykälät; vasemen alla lohko.»[869]

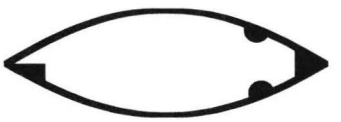

Jehhimeisen Vaselin poromerkki; Oulangan Niskan kylä:

»Vasen poikki, alla kaksi pykäleä; oikiessa pykälä alla.»[870]

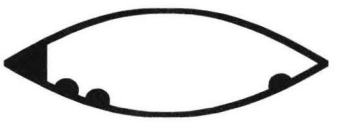

Homalan eli Homasen talon poromerkki; Oulangan Vartiolammin kylä:

»Oikie poikki, tynki halaki ja peällä pykälä; vasen kokonaan [eli ehyt].»[871]

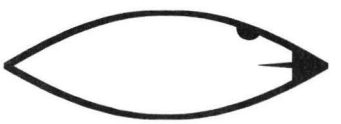

Vaseli Iijasen poromerkki; Oulangan Soukelo:

»Vasen korva poikki ja peällä lohko; oikiessa alla pykälä.»[872]

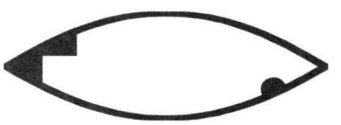

Jos talon porokarja jaettiin esimerkiksi perillisten kesken, tehtiin kantamerkkiin pieniä muutoksia, vaikkapa lisättiin yksi pykälä tai jokin teko vähennettiin tai muutettiin toisesta korvasta toiseen.[873] Kun esimerkiksi Vaseli Iijasen merkki Oulangan Soukelosta kuului »vasen korva poikki ja peällä lohko, oikiessa alla pykälä», hänen tyttärellään Palakalla (Pelagei)

ja tämän miehellä oli erotukseksi apen merkistä vielä »oikiessa peällä pykälä», siis yksi teko tuli lisää kantamerkkiin.[874]

Palkisen poromiesten piti yhteisesti sopia, soveltuvatko uudet merkit kyseiseen palkiseen. Ehdotettu uusi merkki ei saanut liiaksi muistuttaa jotakuta oman palkisen tai naapuripalkisten merkkiä. Se ei myöskään saanut olla sellainen, että sitä olisi ollut helppo tavalla tai toisella muuttaa jonkun sivullisen merkille. Myöskään ei mielellään hyväksytty *reikäkorvaa* merkiksi, koska se helposti meni pilaan.[875]

Joskus poromiehet antoivat hyväntahtoisuuttaan papillekin poroja, jos tämä halusi niitä pitää. Papin merkkinä oli molemmat korvat juuresta poikki. Tätä oli mahdoton ainakaan väärentää.[876] Samanlainen poromerkki oli aikoinaan papilla myös Kuusamossa.[877]

Poromerkkisysteemi eri tekoineen oli Pohjois-Vienassa aivan samanlainen kuin Suomenkin puolella.[878] Ainoa silmäänpistävä ero oli se, että **vienankarjalaiset katsoivat merkin edestäpäin,** suomalaiset takaa: »Iestä meillä kaţšottih ja suomalaiset kaţšottih jäleltä.»[879] Näin oli ainakin kahdessa suuressa poropitäjässä, Pistojärvellä ja Oulangassa.[880] Pudasjärveläinen kauppias-poromies KAARLO HILTULA kertoi, että varhemmin myös Suomen puolella Kuusamossa ja Pudasjärvellä poromerkit katsottiin edestä, mutta viralliset poro-ohjesäännöt myöhemmin määräsivät poromerkit katsottavaksi takaa. Saman asian totesivat myös poromiehet KALLE NIVA Pudasjärveltä[881] sekä PEKKA PESONEN ja EETU RAJALA Kuusamosta.

Jos huutokaupassa tai muuten toiselta ostetulla porolla oli jo ennestään korvissa merkit, ei näitä tekoja ruvettu yleensä muuttelemaan, vaan eläimen kaulaan ripustettiin puusta tehty litteä puulevy, johon uusi omistaja vuoli merkkinsä. Levyllä oli monta nimeä: *kilpukka, kilkalo, kilkelö, kilkilo, kilkaro, kilkerö, kilkura, kilkuri, keikkalo.*[882] »Kilkalo pantih ostoporolla kaklah.»[883] – »Kilkaluo pijettih sen tavutta jos ostettih poro ja oli eri merkissä niin jos heän [ostaja] halusi sen että eloh jeätih niin kilkalon pani kaulah.»[884] – »Kilpukka pantih ostoporolla kaulah, mikä aksuunista huuvettih.»[885] Myös jos poro oli vahingossa »veärin korvin» merkitty, so. oikeassa vasemman ja vasemmassa oikean korvan merkki, pantiin kilkalo oikaisuksi.[886] – Tällä sanalla on alkujuurensa lapin murteissa, joissa se tarkoittaa samaa kuin karjalassa ja suomessakin.[887]

Pohjois-Vienan kaikilla palkisilla ei ollut erityistä omaa palkisen merkkiä. Esimerkiksi Petrajärven palkisessa Pistojärven – Röhön tienoilla sekä Tuhkalan palkisessa kaikki merkittömät ja muut samaan luokkaan kuuluvat palkisen yhteisiksi katsotut porot myytiin heti poroaidalla huutokaupalla, joten ei ollut aihetta pitää vartavastista palkisen merkkiä.[888] Oulangan Soukelossakaan ei ollut palkisella merkkiä: »Peurat myötih, poromiehet osti keskenäh.»[889]

Mikäli palkisella oli oma poromerkkinsä, sen piti olla niin »pienitekonen», jotta palkisen merkille merkityn poron myöhempi omistaja saattoi sen helposti muuttaa omalle merkilleen. Sama käytäntö oli myös Pohjois-Suomessa.[890] Pistojärven Vuosmon eli Sepänniemen palkisen merkki oli:

»Kumpii poikki ja oikien peällä pykälä.»

Vuosmon palkisella oli oma merkki sen vuoksi, että jos hirvaat olivat syksyllä kiima-aikana hajottaneet vasoja emistään ja vasa tuli poroaitaan emättömänä, tälle pantiin palkisen merkki. Jos vasa kuitenkin myöhemmin löyti emänsä, se pantiin emän merkkiin. Jos se ei löytänyt emäänsä toiseen syksyyn mennessä, se oli lopullisesti palkisen omaisuutta ja se myytiin *aksuunissa* eniten maksavalle ja rahat sai palkinen. Vuosmon palkiselle ei kuitenkaan karttunut kovin paljon emättömiä vasoja.[891]

Itä-Karjalan sotilashallinnon vuosien 1941–1944 porotalousasiakirjoista löytyvät myös »ikivanha Vienan Pistojärven palkisen merkki» sekä »Oulangan palkisen merkki».[892]

Pistojärven palkisen merkki on luettava: Molemmat poikki.

Oulangan palkisen merkki on luettava: Oikea ehyt; vasen halki, päällä pykälä.

Myös Pistojärven Tiiron palkisen poromerkki oli »pienitekonen».[893] Täällä palkisen merkki olikin tärkeä, sillä Tiiron porokarjat olivat nopeasti kasvaneet, painopiste oli lihantuotannossa ja opetettuja kesyjä vetoporoja oli vain kahdella talolla. Sen vuoksi porojoukot olivat täällä arkoja ja poroista saatiin pääosa kokoon vasta kevättalvella, jolloin vasat eivät monestikaan enää kovin tarkasti seuranneet emiään. Kun poroaitaan oli koottu sadoittain sekä oman palkisen että naapuripalkisten poroja, jäi paljon emättömiä vasoja, jotka merkittiin palkisen merkille ja voitiin myöhemmin myydä huutokaupalla.

Täällä kuitenkin isojen karjojen omistajat olivat »tällänneet» omat merkkinsä sellaisiksi, että ne vain teolla tai kahdella erosivat palkisen merkistä, mikä helpotti porovarkautta. Tiirossa tapahtuikin sitten joskus niin, että kun poroerotus iltasella oli päättynyt ja merkittömät vasat oli saatu palkisen merkkiin ja ruvettiin keräämään teurasporoja, kokoontuivat muutamat tiirolaiset pororikkaat joidenkin suomalaisten (kuusamolaisten) kanssa yksissä tuumin merkitsemään noita äsken jo käsiteltyjä palkisen poroja omalle merkilleen. Tämä oli jo mitä selvintä porontosvousta, ja sitä voitiin helposti tehdä juuri iltapimeällä, kun köyhemmät poron-

omistajat eli »kötyrit» oli saatettu aidan ulkopuolelle nylkemään ja heille muka pyydettiin lisää teurastettavia eläimiä aituuksesta.[894]

Myös yksityinen poromerkki saattoi olla niin yksinkertainen, että porovaras pystyi sen helposti muuttamaan oman merkkinsä mukaiseksi. Esimerkiksi Oulangan Taavon kylän ainoan porotalon, Vanhantalon eli Palakaisen, isännän Iivana Nikitinin merkki oli niin pienitekoinen, että porovarkauksien vuoksi talo joutui luopumaan koko porokarjastaan. Nikitinin merkki oli tällainen:

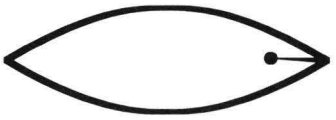

»Oikie halki ja reikä.»[895]

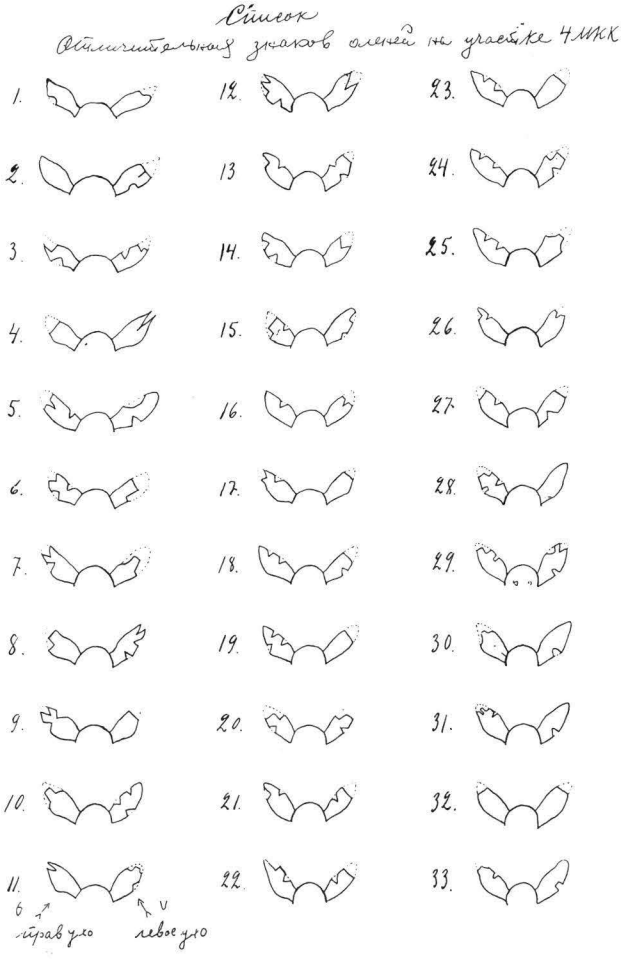

Osa Sota-arkistossa olevasta Vienan Karjalan poromerkkiluettelosta, joka sisältyy Itä-Karjalan sotilashallinnon Vienan piiriesikunnan maataloustoimiston Poronhoitokansioon (Riistamerkit, Poromerkit) vuosilta 1941–1944. Luettelossa on yhteensä 236 poromerkkiä. Merkkien piirtäminen poikkeaa siitä, mikä on ollut tapana Suomen puolella ja myös Pohjois-Vienan haastatelluilla poromiehillä. Kyseessä on venäläinen poromerkkien kuvaamistapa.

2.5. Poronrosvous

Siellä, missä porotaloutta on harjoitettu, myös porovarkaudet tunnetaan. Jo LÖNNROT v. 1837 kertoo Kiestingin Käpälistä, että »toinen toisensa porot ovat jo niin tuiki syöneet, ettei kuulu enää ni mitä syötävätä niistä olevan». Pistojärven Tuhkalasta hän antaa samantapaisen luonnehdinnan.[896] Vielä 1900-luvun alussa esim. Pistojärvellä enimmät riitajutut alioikeudessa (*suutu*) koskivat poro- ja niittyasioita.[897] Myös T. I. ITKONEN (1928) mainitsee »Karjalan pohjoisäärillä» esiintyneen porovarkautta.[898]

ROZA F. TAROJEVA (1965) toteaa, että kesän jäljeltä puuttui poroja osin niiden villiintymisen vuoksi, osan tappoivat **metsästäjät** luullen niitä peuroiksi, osan varastivat naapurikylien asukkaat. Paljon vahinkoa poronomistajille tuotti myös porojen pyydystäminen **ansoilla**, mikä oli saanut alkunsa peuranpyynnistä. Kiinni saatuja porovarkaita kuritettiin ensin oman käden oikeudella, pieksämällä, ja sen jälkeen heidät toimitettiin viranomaisten tuomittaviksi.[899]

Seuraavassa esitän oman keruuaineistoni tietoja eri puolilta Pohjois-Vienaa.

Uhtuan Röhön ympäristössä oli monessa kylässä semmoisia porottomia eläjiä, jotka syyskesällä metsästysaikana **ammuskelivat** toisten poroja. Toisinaan katosi kesän aikana kymmenittäin hyviä porohärkiä. Erityisesti Pistojärven joidenkin Ohdan kyläläisten tiedettiin rosvoavan poroja juuri ampumalla. Ainakin kerran oli tavattu myös Kiestingin porottoman Suvi-Suurijärven kyläläisiä samasta teosta. – Kerran Röhön Mikinniemen poromiehet saivat kiinni kaksi **Uhtuan pääkylästä** ollutta porotonta metsästäjää, jotka olivat ampuneet ison porohärän. Joku oli nähnyt miesten kuljettaneen lihoja. Rosvot joutuivat luovuttamaan lihat sekä nuoren lehmän korvaukseksi. Juttu meni lisäksi oikeuteen. – Toisen kerran kaksi **Uhtuan** porotonta **tahkolahtelaista** varasti Mikinniemen Kuśma-pojalta neljä porohärkää näiden syöttöpaikalta Uhtuan kirkonkylän läheltä. He ajattivat porot hevosella kirkasta jäätä myöten, luullen ettei jälki näy, kotiinsa Tahkolahteen, kun omistajan veli tapasi heidät niitä ampumassa. Syylliset joutuivat maksamaan porot ja korvaukseksi kaksi nuorta lehmää, koska juttu käsiteltiin oikeudessa. – Uhtuan suunnalla poronhoitoalueen poromiehillä olivat jonkin verran turvana Uhtuan pääkylän Hilippälän pojat (Afanasjev), joilla oli kymmenkunta poroa ja jotka olivat innokkaita ottamaan kiinni pororosvoja. Yksi veljeksistä oli lautamies ja myös oikeudessa tuomitsemassa rosvoja. (Ks. myös lukua 2.1. Uhtua ja Vuokkiniemi.)

Poronrosvontaan Röhön tienoilla olivat syyllistyneet etupäässä **niittymiehet heinäntekoaikana:** heillä oli niityillä majaillessaan pyssyt matkassa, ja korvessa oli hyvä kellistää toisen omistama merkkipää ja keitellä se sitten syömisiksi. – Poroja voitiin varastaa myös **merkitsemällä:** vieraita vasoja saatettiin merkitä omalle merkille kesällä, jolloin ne menivät räkkiä pakoon metsäpirtteihin ja tukkikämppiin tai latoihin: täältä ne oli helppo saada kiinni. Jos talvella sattui vieras poro tulemaan omaan porokarjaan, saatettiin tämä jo ennestään toisen merkillä oleva eläin siirtää omalle merkille, jos »tevot» olivat sopivan malliset.[900]

Itsessään Pistojärven kylässä, joka oli poronhoitoaluetta, ei porovarkauksia havaittu, mutta **Pistojärven Vuosmon** palkisella oli vastassaan sekä lounaassa että etelässä **porottomat kylät** Lonkka, Vuonninen, Kaamotti ja Häme, joissa asui porovarkaita – köyhiä eläjiä. Näiden vuoksi **ehkäisevänä varotoimena** palkisen miesten piti jo ennen varsinaista poronhakuaikaa järjestää pellonleikkuun jälkeen noin

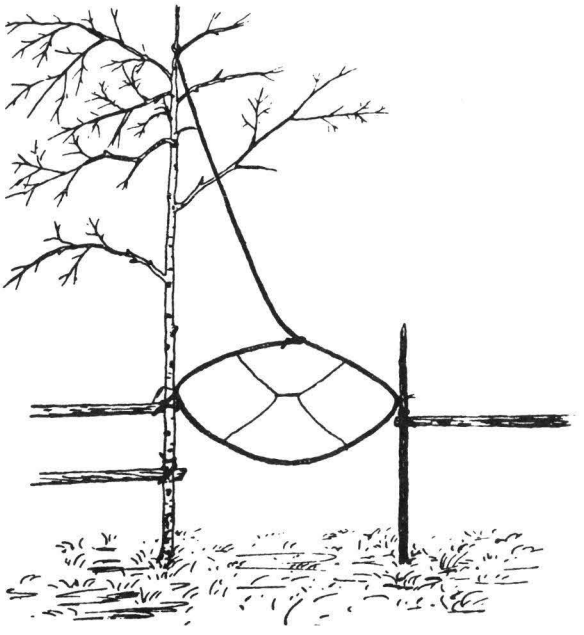

Peurahankaan ansa Lapista. — Piirros U. T. Sireliuksen teoksesta Suomen kansanomaista kulttuuria I, 1919.

kuukauden mittainen selkosen kävely eli *kattšelu* (ks. lukua 2.2.3.3.). Tähän ryhdyttiin, kun alkoi kuulua viestejä, että selkosissa oli nähty **poronansoja**. Pororosvojen ansaan oli kerran mennyt hevonenkin, joka kovasti »hirnakoi» ja saatiin pelastetuksi. Kerran Vuosmon palkisen poronkatselijat saivatkin kiinni kaksi veljestä, jotka Hurmuksen (järvi) päässä Hämeen selkosella pyytivät poroja ansalla. Nämä olivat Hämeen kylässä asuneen Oksenie-akan pojat »Joakko» ja Huotari. Poromiehet ottivat heidät kiinni, veivät kotiin, jossa tarkastivat paikat ja löysivät muutamia porontaljoja. Käräjiin näitä rosvoja ei viety, vaan »myö vannottima», että ei saa enää tappaa poroja, mikä auttoikin. – Toisella kertaa saatiin kiinni niin ikään eräs Hämeen kylän mies, joka kulki kokemassa virittämiään poroansoja. Mies kuljetettiin kotiin ja taas »vannotettih että ei enämpi tappais». Tämä tepsi pororosvoihinkin, joten katselua ei kovin monena syksynä tarvittukaan.

Kaamotin lähellä Siikajärvellä asunut köyhä, vedellä ja kalalla elänyt »Kokkapeikalon akka» (hänen miehellään oli kaksihaarainen peukalo, siitä korkonimi) oli elinaikanaan tappanut 60 pistojärveläisten ja tiirolaisten poroa ansoilla, jotka hän talvella viritti porojen jokkoille ja kesäisin porojen poluille, kun porot »multapaikoissa rypöy». Siika- ja Ryöttijärven välisen noin 120 metrin levyisen kannaksen poikki hän oli rakentanut jopa »semmoset vihjat» eli aidan ja jättänyt siihen porojen polkujen kohdalle 3–4 aukkoa, joihin viritti ansat. Kyseessä oli siis **hangas**, entisaikain **peuranansapyytö.** – Vuosmon palkisen poromiehet Ossippa Feodorov ja »Mikittäisen Poavo» löysivät eräänä syksynä näillä selkosilla kulkiessaan kaikkiaan 60 poronansansijaa »polkuloilta». Alue ulottui Kaamottijärvestä Hurmusjärveen ja Patasulkamajärveen.

Uhtuan Hämeen kylä (18 taloa) oli alkuaan porotonta aluetta. Kyläläiset elivät linnunpyynnillä ja savotoista ja varastamalla Pistojärven vuosmolaisten poroja. Mutta Vuosmon palkisen poromiehet houkuttelivat hämeeläisiä ostamaan poroja

ja ryhtymään poromiehiksi kertomalla, »että kyllä se tuottaa». Vuosmolaiset saivatkin houkutelluiksi poronomistajiksi ja liittymään Vuosmon palkiseen Hämeen kylästä »Prokon Timon», »Huotarisen Iivanan», »Soavan Kostan» ja »Suurenniemen Huotarin», joilla oli 1910-luvulla yhteensä jo noin 50 poroa. Kun Hämeen kylään näin oli syntynyt poronomistusta, porovarkaudetkin vähenivät.[901] Silti esimerkiksi »Hämeen Kosta» ilmoitti tunnonvaivoihin tultuansa, että hän oli varastanut kaksi Kuusamon Kallioluoman paliskunnan Jaakko Kurvisen poroa, jotka olivat sekautuneet hänen omiin poroihinsa.[902]

»Nehän vihasi poroja» Uhtuallakin eli pääkylässä. Tännekin Vuosmon palkisen miehet pyrkivät levittämään poronhoitoa. Täällä oli kolme poronomistajaa. Heillä yhteensä oli ehkä enintään noin 20 poroa, jotka kuuluivat Vuosmon palkiseen. (Ks. lukua 2.1. Uhtua ja Vuokkiniemi.)

Vuokkiniemen Lonkan kyläläiset »söivät» runsaasti Suomussalmen Hossan paliskunnan poroja mutta myös jonkin verran pistojärveläisten poroja. Vuonnislaiset verottivat vielä runsaammin pistolaisten poroja. Yhtenä syksynä he olivat **ampuneet** yhdeksän isoa ajokasporoa ja kätkeneet ne »kovan alla» (karjakodan alle).

Pistojärven Tiiron kylässä Tiirojärven eteläpuolella eli »Kolassun puolella» eleli aikonaan viekas ja kuuluisa pororosvo »Kolassu», joka pyyti poroja talvella **ansalla heinäsuovilta.**[903] Hänestä myös LÖNNROT mainitsee matkakuvauksessaan vuodelta 1837.[904]

Pistojärven Ölkyn pienessä ja vähäporoisessa kylässä asui Alimpee-niminen »oikein paha rosvo», joka »söi» sekä karjalaisten että suomalaisten poroja. Mies pani sulan aikana **ansoja porojen poluille**. Samassa kylässä ja samoin keinoin varastivat poroja myös veljekset Mikko ja Riiko.[905]

Pistojärven Tuhkalankin seudun kylissä porovarkaita oli, mutta heitä saatiin hyvin harvoin kiinni. Porovarkaita olivat yleensä heikosti toimeentulevat. Myös poromiehissä uskottiin olevan porovarkaita, mutta ketään ei saatu kiinni. Täälläkin porovarkaiden saalistuskeinoina olivat syyskesällä **ampuminen** ja **nuora-ansojen** virittäminen porojen poluille.[906]

Jopa Tuhkalan Ahon porotalon isännän Kriissan (Niikkanov) kerrotaan olleen »poronvaras», vaikka oli kylän suurimman porokarjan omistaja (ks. liitettä 5). Hänen sanotaan varastaneen keväällä **hangen aikana** toisten kyläläisten poroja muuttamalla poromerkkejä tai panemalla omia merkkikilpukkojaan vieraiden porojen kaulaan. Mutta myös muiden tuhkalaisten kerrotaan tehneen samalla tavalla.[907] Kerran löydettiin Kuusamon Kenttijärven kylän läheltä Karjalan puolelta Kaarnisjärvestä etelään tiheästä näreiköistä tyhjiä ammeita ja taljojen peidinpuita, jolloin epäiltiin, että ne olisivat olleet kenttijärveläisten porovarkaiden poronlihakätköjä. Kenttijärveläisten sanottiin varastaneen yhtä lailla sekä suomalaisten eli Enojärven paliskunnan että karjalaisten eli tuhkalaisten poroja. Heillä itsellään oli hyvin vähän poroja: metsänriista oli pääelinkeino ja pellot niin pieniä, että »akka hameellaan peitti». Kenttijärveläisten kerrottiin myös **leikanneen keväällä hangen aikana** Enojärven paliskunnan ja Tuhkalan palkisen **poroja omille merkeilleen,** niin että heidän merkeillään olevia poroja alkoi tulla epätavallisen paljon syksyllä poronkokuuaitoihin. Suomalaiset ottivat asian tiukalle, ja metsänhoitaja määräsi, että kenttiläisten – jotka olivat kruununtorppareita – piti hävittää poronsa pois, koska valtion metsissä ei saanut rosvoja asua.[908]

Porovarkauksien torjumiseksi myös Tuhkalan palkisessa syys- ja lokakuun vaihteessa ennen poronhakua »peloksi käytih kävelemässä selkońi» ja pistämässä samalla Kollattijärven poroaitauksen veräjä kiinni. Näin »asujat nähtih että siellä oli liikettä».[909] (Ks. myös lukua 2.2.3.3.)

Oulangan poropitäjässä ei yleensä kovin paljon poroja varastettu. Tiedot porovarkauksista olivat etupäässä huhupuheita ja varkauksiin syyllistyneet yleensä porottomia. Oulankalaisen »Kauron Soavan» tiedetään olleen »pikkunen pororosvo».[910]

Haastatellut totesivat yksimielisesti, että poromies ei juuri varastanut toiselta raavasta poroa merkkejä muuttelemalla, sillä tämän huomasi helposti: korva meni pilaan, jos siinä entuudestaan oli jonkinlaista jälkeä, vain paljaan (merkittömän) korvan onnistui merkitsemään kunnolla. Vanhan poron saattoi parhaiten varastaa eloporoksi panemalla sille kilkilön eli merkkikilpukan kaulaan.[911] – Poronvarkaus salattiin parhaiten tappamalla elukka ja lyömällä se lihoiksi ja syömällä. Varas **houkutteli esim. leipäpalalla** poron luokseen, otti sen nuoralla kiinni ja tappoi. Mikäli oli kesä ja porama-aika (hyönteisaika), jolloin poro oli huonossa kunnossa, varas valitsi vain parhaat lihat, jotka vei kontissa kotiinsa, ja »huonommat, peät ja sorkat ja muut säkkih ja kivie täyteh ja järveh».[912]

Oulangan **Soukelosta** kerrottiin jokunen tapaus, että oli varastettu **ampumalla** toisen omistama poro, keitetty ja syöty.[913] **Vartiolammin** Homalan karjasta olivat oulangankyläläiset ampuneet kaksi härkää. Tapetun poron nahka upotettiin tavallisesti järveen, jokeen tai maahan, jottei kukaan olisi päässyt tietämään tapauksesta mitään.[914]

Oulangan **Taavon** kylän ainoan porotalon, Palakaisen eli Vanhantalon, porotalous loppui isännän kyllästyttyä porovarkauksiin.[915] (Ks. liitettä 5 ja lukua 2.4.4.)

Tuoppajärven itäpäästä, **Kiestingin Kiisjoen** ja **Paanajärven Kuorilahden** kylän väliltä, **poronhoitoalueen ja porottoman alueen välimailta**, on mielenkiintoinen kirjallinen kuvaus tapahtumista vuodelta 1919. Mukana ollut Kiisjoen »Poromies Riiko» kertoo:

Kiisjokelaisten poronhaku alkoi olla syksyllä mannerrannoilla jo lopuillaan, mutta eräissä suurissa Tuoppajärven saarissa oli vielä jokunen poro jäljellä, ainakin suurimmassa eli 8 kilometriä pitkässä Kukatsaaressa, jossa palki muutamia poroja kesälläkin. Poroille saari oli kuitenkin aivan turvaton, koska kuorilahtelaiset Tuoppajärven vastarannalta kävivät »hyvin usein vieraisilla siellä, ainakin syksyisin, kun poronliha oli makeanlaista».

Kukatsaarelta oli eräs metsästäjä kuullut laukauksia, arvasi pororosvojen olevan liikkeellä ja ilmoitti tästä Kiisjoen poromiehille. Raivoisan myrskyn vuoksi vasta viikkoa myöhemmin, järven jäädyttyä, kertoja ja hänen kaksi poromiestoveriaan – Iivo ja Pekka – lähtivät ajoporoineen, pulkkineen ja pyssyineen jäitse saareen. Sieltä he löysivätkin viiden poron tappopaikat. He jäljittivät rosvoja järven yli Kuorilahden kylään, josta rosvot olivat ehtineet siirtyä Lotokan kolmitaloiseen kyläpahaseen (= Ylä-Kuusemajärvi). Täällä takaa-ajajat yhyttivätkin rosvot, Ontrein ja Iivanan, jolloin näiden ja poromiesten välillä syntyi paitsi suukopua myös vakavanlaatuinen välikohtaus, jossa yhden poromiehen pyssykin piti pelotukseksi laukaista.[916]

Pororosvoja oli vaikeaa saada oikeuteen ja korvauksiin, koska selvät näytöt ja todisteet useimmiten puuttuivat: »Mistä sen tietää selkosilla...»[917] Rangaistukset poronrosvouksesta tuntuvat olleen monesti varsin mitättömiä. Usein asianosaiset sopivat keskenään, ja hinta korvattiin joko rahana tai tavarana (esim. Röhön seudulla). Vankilaan porovarkaudesta ei joutunut, eikä rosvolle kuulemma pystytty tekemään juuri mitään. Joskus käytiin käräjillä *pravljeniessa* (= kunnantalolla) ja syyllinen saattoi saada

muutaman ruplan sakkoja ja joutua jopa korvaamaan tappamansa porot esimerkiksi lehmällä tai sonnilla.

Kiisjokelainen »Poromies Riiko» kertoo, että »eihän porolla ollut laissa turvaa». Hän jatkaa: »Lait olivat ryssäin laatimia ja tuomarina oli joku vanha karjalaisukko, joka ei tuntenut i:tä eikä a:ta. Jos poron omistaja haastoi poron ampujan oikeuteen ja jos ampuja oli ehtinyt tällävälin viedä poron lavan lakimiehelle, niin laki muuttui äkkiä sellaiseksi, että poron omistaja sai maksaa ampujan kulut ja vaivoja valtiolle.»[918]

Haastattelemieni poromiesten mukaan pororosvoihin ei sovellettu korpilakia.[919] TAROJEVA kuitenkin toteaa näin tapahtuneen. Vakavasta välikohtauksesta kertoo Kiisjoenkin tapaus. Myös 1800-luvun alkupuolen kirjalliset lähteet todistavat poromiesten ja porovarkaiden väkivaltaisistakin välienselvittelyistä.[920]

3. SUOMALAISTEN JA VIENANKARJALAISTEN KOSKETUKSET POROTALOUDESSA

Vaikka varhaisimpina vuosisatoina suuret selkoset, erilainen uskonto ja esivalta erottivat Pohjois-Suomen rajanvarsiväestöä Vienan Karjalan asutuista alueista, oltiin jo 1700-luvulla molemmin puolin huomattavassa taloudellisessa riippuvuussuhteessa. Näin oli sekä Kajaanin läänissä että vielä suuremmassa määrin Kuusamon seuduilla ja Suomen Lapissa. Vuodelta 1760 on maininta, että Kuusamon varakkaimmat talonpojat toimivat välittäjinä Oulun ja Vienan kaupassa.[921]

Kun Suomesta seuraavalla vuosisadalla tuli Venäjän autonominen suuriruhtinaskunta, yhteydenpito vakiintui vielä enemmän. Keskeisin sija oli edelleenkin monenlaisella kaupankäynnillä ja tavarankuljetuksella eli rahdinajolla. Puolin ja toisin kuljettiin myös ansiotöissä: savotoilla ja tukinlaskussa. Myös muutamien eräelinkeinojen, kuten niitty- ja porotalouden, piirissä varsinkin rajimmaisten kylien väestö joutui kosketuksiin keskenään.

Yleensä näissä yhteyksissä **porolla** ja **porotaloudella** oli vielä 1900-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin asti huomattava osuus. Siinäkin on erotettavissa useita suhteellisen tarkkarajaisia puolia.

Ensimmäiset historialliset pohjoisten rajaseutujen poronhoitoa koskevat asiakirjamaininnat ovat tiedonantoja **poronrosvouksesta**. Vasta 1910-luvun lopulla päättyi Suomen itäisten rajapaliskuntien porojen palkiminen ja niiden kokoaminen ja monin paikoin paimennuskin Vienan puolen rajanvarsiselkosissa, samoin pororaitoliikenne valtakunnanrajan yli. Niin ikään karjalaisten poronlihan ja elävän teuraskarjan, lehmien ja porojen, kuljetus Kuusamoon ja siitä eteenpäinkin kuuluu 1900-luvun alun muistoihin.

3.1. Porovarkaudet rajanvarren vuosisataisongelmana

Valtakunnan itäraja on aina ollut poronhoidon keskeisimpiä ongelmia.

Suomen ja Vienan pohjoisten rajaseutujen poronhoitoon on karakteristisena piirteenä ja suoranaisena **vuosisataisongelmana** liittynyt poronrosvous. Sekä arkistoaineisto että painetut lähteet – mutta mehevämmin ja yksityiskohtaisemmin tallennettu muistitieto – kertovat suomalaisten ja karjalaisten välisistä pororiidoista, jotka 1700-luvulta lähtien olivat Venäjän puolen kylien kanssa tavallisia ja joiden yhteydessä vahinko usein »korvattiin itse luonnossa». Rajaselkkaukset olivat yleisiä ja syytösten aiheina olivat porot, huuhtaviljely ja kalavedet. Tämän lisäksi Vienassa oli

useistakin syistä – mm. pula-aikojen johdosta ja sotilaskarkureista – syntynyt rosvojoukkioita, jotka asuivat selkosten piilopirteissä, varastelivat poroja ja terroroivat koko rajaseutua.[922]

Kuusamon ja etenkin sen rajanlikeisten Lämsän- ja Poussunkylän porokarjat olivat 1700-luvulta lähtien 1800-luvun alkukymmenille saakka kasvaneet niin, että länsiosassa pitäjää ei riittänyt poroille laitumia. Siksi niiden paimennnus- ja palkima-alueiksi tulivat entistä enemmän itärajan selkoset ja myös rajantakaiset alueet, mihin kuusamolaisilla olikin Venäjän viranomaisten lupa, koska pitäjä oli vanhastaan maksanut veroa myös Venäjälle. Mutta kuusamolaisten porot aiheuttivat myös vahinkoja karjalaisten huuhtamaiden oraille ja aitaamattomille heinäsuoville. Erityisesti tähän vedoten rajaseudun karjalaiset ampuivat ja anastivat itä- ja eteläkuusamolaisten sekä kiantalaisten poroja. Rajantakaisten karjalaiskylien asukkaat etelästä Vuonnisesta ja Lonkasta aina Oulangan Taavoon, Oulangansuuhun, Vartiolampiin ja Kankahaiseen asti eivät aidanneet huuhtiaan eivätkä heinäsuoviaan. Kuusamolaiset vaativatkin pitäjänkokouksessaan 1832, että karjalaisten tuli – samaan tapaan kuin Suomen puolella aina tehtiin – asianmukaisesti aidata suovat ja huuhdat **poronpitäviksi**. Keisari antoi tällaisen päätöksen 1834.[923]

Henric Deutsch kirjoitti matkaltaan 1815, että oli onnetonta omistaa poroja silloin, kun naapuripitäjässä ei harjoitettu poronhoitoa. Juuri Kuusamossa oli suuri vastus Vienan Karjalan lähikylien – Vartiolammin, Laitasalmen, Tuhkalan, Tiiron, Vuonnisen ja muiden – asukkaista, jotka **laumoittain olivat vieneet kuusamolaisten poroja** omalle puolelleen ja kieltäytyneet korvauksista. Asiasta oli jo kaksilla käräjillä turhaan valitettu. Lisääntynyt varastelu rajalla oli suuri onnettomuus.[924]

A. J. Sjögren kertoi Kuusamosta 1820-luvulta, että pitäjänrajoista karjalaisten kanssa ei oltu yhtä mieltä, vaan katkeruutta oli molemmin puolin. Karjalaiset väittivät, että suomalaiset antoivat **suurten porolaumojensa – jotka olivat suurempia kuin karjalaisten** – tallata ja syödä putipuhtaiksi heidän huuhtaviljansa sekä vakain tuumin ylittivät rajan ja aiheuttivat heidän puolellaan kaikenlaista vahinkoa, mm. hakkasivat huuhtia ja tekivät heinää. Kuusamolaiset puolestaan valittivat, että **karjalaiset veivät heidän porolaumojaan** (»afleder deras renhjordar»). Etenkin Tuoppajärven raskolnikkojen luostari piti suojissaan kaikenlaisia karkulaisia, jotka tavan takaa koettelivat kuusamolaisia varastaen ja rosvoillen, vieläpä olivat hengenmenonkin uhkana.[925]

Rajankäyntiasiakirjat kertovat, että Tiirovaaraan erämaiden keskelle lähelle Suomen rajaa oli 1820-luvulla asettunut **13-miehinen pororosvojoukkio**, josta vain kolme oli henkikirjoitettu, näiden joukossa Iwan Koljonen eli Kolassu; muut olivat karkulaisia. He aiheuttivat väkivaltaisuudellaan suuren epävarmuuden suomalaisnaapureilleen.[926]

Kuusamon ja Arkangelin kuvernementin välisessä rajankäynnissä 1827 oli valitettu, että **kuusamolaisten porot tuottivat huomattavia vahinkoja,** mutta senaatin mielestä porojen paimentamisesta voitaisiin antaa määräyksiä ja vahingoista voitaisiin hakea korvausta tuomioistuimessa. Rajankäynnin jälkeenkin valitettiin **porojen tekemistä vahingoista ja porojen sala-ammunnasta.**[927]

Myös Oulun läänin maaherra oli kuullut useita kertoja yksityisiltä kuusamolaisilta, että rajantakaiset karjalaiset olivat anastaneet näiltä poroja ja aiheuttaneet siten

suurta vahinkoa. Siksi maaherra vetosi 1832 jo senaattiin. Nimismies Plantingin mukaan rajantakaiset talonpojat käyttäytyivät hyvin väkivaltaisesti, **kokoontuivat jo syyskuussa aseistautuneina talvea vasten suomalaisten poroja kaappaamaan.** Syksyllä 1831 karjalaiset olivat **anastaneet useita satoja kuusamolaisten poroja** suurilla huuhtamailla Tuhkalan kylän Hangasvaarassa ja Vuonnisselkosen Näätämöisenselänteillä Lonkan kylästä kaksi peninkulmaa koilliseen.[928]

Lisäksi useat Pudasjärven ja Hyrynsalmen pitäjän asukkaat – kyseessä olivat nykyisen Taivalkosken itäosa ja Suomussalmen Kiannan kylä – valittivat 1834, että Venäjän rajakylien Lonkan, Tiirovaaran, Vuonnisen, Kuusisuvannon (= Suvanto) ja Pistojärven eli Vuosmonsuun asukkaat olivat vieneet väkivalloin heidän porojaan erityisesti viimeisen kolmen vuoden aikana. **Anastettuja poroja oli useita satoja vuodessa. Karjalaiset ampuivat suomalaisten poroja ammattimaisella tavalla.**[929]

Elias Lönnrot luonnehti seikkaperäisesti noiden seutujen oloja, joihin hän perehtyi vuonna 1834 tekemällään viidennellä tallennusmatkalla. Hän totesi poronvarkauden olevan »seikka, joka täällä rajaseudulla tiheään saattaa rajanaapurit tekemisiin toistensa kanssa». Vuokkiniemen Lonkan kylässä hän tapasi Martiska-nimisen etevän runonlaulajan; tämä oli myös tunnettu pororosvo ja oli kiinni jouduttuaan viety Kajaanin linnaan, mutta päässyt sieltä pois. Näistä seikkailuistaan hän oli sepittänyt pitkän runon, jonka myös lauloi Lönnrotille.

Runossa esiintyy molemmin puolin rajaa hyvin tunnettuja henkilön- ja paikannimiä, kuten Hossalainen, Huttu, Oikarinen, Kurvilan (= Kurvisen talon) isäntä ja Lauttolampi, Hoilua, Kuusivaara, Kianta, Kuusamo.[930]

Asiakirjojen mukaan »Martin Bogdanov» eli Martiska Karjalainen oli **ammatikseen varastanut** rajanvarren kuusamolaisten ja kiantalaisten poroja. Viimeksi 10. 2. 1826 hän oli ampunut Saarijärvellä Lonkan pohjoispuolella seitsemän poroa. Vuorokautta myöhemmin kahdeksan suomalaista oli käynyt hänet vangitsemassa, ja hän joutui Oulun lääninvankilaan. Martiska puolustautui sillä, että porot olivat tuhonneet hänen kaalimaitaan.[931]

Vastavuoroisesti Martiska ja 11 muuta miestä Lonkasta ja Vuonnisesta olivat 16. 1. 1832 ottaneet Kuusamon Poussun kylän talollisen pojan Antti Juhonpoika Kurvisen vangiksi Ahvenjärven niittypirtillä, joka sijaitsi Venäjän puolella Lonkasta 1 1/2 Ruotsin peninkulmaa koilliseen. Kurvinen oli mennyt katsomaan karjalaisten ottamia poroja. He olivat julmasti tappouhkauksia ladellen sitoneet hänet ja pahoinpidelleet, mutta päästäneet lopulta irti.[932]

Lönnrotin tie kulki Suomussalmen Tormuan kautta Vienan Vuokkiniemen Lonkkaan. Suomen puolella väestö valitti, että heti kun porot vähänkin pistävät päätään rajan yli tai tulevat sen lähelle, ollaan Venäjän puolella valmiina pyytämässä ja ampumassa niitä. Keisarillisesta senaatista oli kyllä asetettu virkamies tutkimaan näitä asioita, mutta niin kauan kuin tuomio oli langettamatta, poronvarkautta harjoitettiin vielä hurjemmin. Arveltiin näet, että kaikki kävisi nyt entisten kustannuksella ja että entisistäkään ei tulisi mitään rangaistusta monien lakimutkien ja käräjöinnin kalleuden vuoksi. Vuokkiniemen kohdalla lisäksi Suomen puolella oli poroja mutta vienalaisilla ei, mikä erityisesti kiihotti rajantakaisia saalistamaan suoma-

laisten poroja. Ylempänä (Kuusamon korkeudella) sen sijaan poroja oli molemmin puolin rajaa, ja Lönnrotin mukaan siellä »kunkin täytyy pitää huolta siitä, ettei lähimmäiselleen tee sellaista, jota ei soisi toisen itselleen tekevän».[933]

Lönnrot kertoo edelleen Pistojärven Koljolan eli Tiirovaaran kuulusta pororosvosta Koljasusta (pistojärveläinen Oskari Heikkinen käytti nimitystä Kolassu), joka erittäin viekkain keinoin varasti Kuusamon ja Kiannan poroja, vei poron jopa raidosta.[934]

Pistojärven Makarielasta eli Multimakarista hän kertoo: »Makarissa eli eräs Kuusamonki mies akkanensa ja kolmine lapsinensa. Hän oli tänne muuttaunut täällä paremmin rauhassa saaha poroja varastella ja syöä.» Kylässä oli vain kolme savua. »Kaikki ylen köyhiä.»[935]

Vuonna 1837 Lönnrot vielä kirjoittaa:

»Koko Käpälin kylä ilman kuuluu poronvarkaita täynnä olevan. Toinen toisensa porot ovat jo niin tuiki syöneet, ettei kuulu enää ni mitä syötävätä niistä olevan. Ei sanottu päälle kahen talon koko kylässä olevan, joissa matkamieskän saisi omansa liikuttamatta pitää. Ei paljoa paremmaksi sanottu Tuhkalankan kylää, johon sitte tulin.»[936]

Myös 1850- ja 1860-luvun Kuusamon porovarkauksia koskevat lukuisat kihlakunnanoikeuden pöytäkirjat kertovat etenkin Pistojärven kiimasvaaralaisten ja tiirolaisten olleen melkoisia heinänvarastajia ja pororosvoja. Tämän tästä joku -noff, -jeff tai -koff kellisti suomalaisen hirvaan tai vaatimen tai merkitsi sen omalle merkilleen, mistä hyvästä sitten kiinni jouduttuaan ja käräjiin haastettuna sai maksaa korvauksia muutamia hopearuplia ja kopeekkoja.[937]

Muistitietokin kertoo, että joskus 1860-luvulla Pistojärven suvantolaiset ja kiimasvaaralaiset olivat vieneet »kierän» eli vähän lumen aikana Kuusamon Lämsänkylän Kopatinkankaalta porojoukon Karjalaan. Suomalaiset olivat »ajattaneet» rosvoja, mutta eivät olleet saaneet ainakaan kaikkia porojaan takaisin. Tästä oli syntynyt käräjäjuttu.[938]

Mutta osasivatpa joskus kuusamolaisetkin ottaa vahingon takaisin:

Kuusamon käräjillä 20. 2. 1747 vienankarjalainen Fedosi Jukarainen syytti kuusamolaisia Matti ja Pekka Karjalaista, että nämä olivat »Ketkoselkä»-nimisellä laitumella varastaneet häneltä 6-vuotiaan vaatimen ja teurastaneet sen.[939] – Kätköselkonen oli siihen aikaan Venäjän puolella.

Kuusamon käräjillä 10. – 18. 3. 1786 valittivat vienankarjalaiset Simana Jouhkoinen ja Rotjo Kananen, että Olli Likolampi oli ostanut Kuoringin talon Heikkilän kylästä Ruotsin ja Venäjän rajalta ja kävi tuhkatiheään varastelemassa poroja heidän puoleltaan ja harjoitti siellä muutakin omavaltaisuutta. Tähän syytökseen yhtyi Kuusamonkin käräjäyleisö: myös kuusamolaisilta Likolampi oli varastanut poroja, mihin hänellä oli oiva tilaisuus selkosen kätköissä rajan pinnassa. Varastipa hän kuusamolaisilta tai karjalaisilta, hän saattoi turvallisesti paeta aina toiselle puolelle rajaa. Oikeus päätti anoa kruununvoudilta hänen asumisoikeutensa peruutusta Kuoringin kruununtilaan.[940]

Vielä 1894 Lönnrotin jäljittäjä I. K. INHA totesi Pistojärven Tiirovaarasta, että noilla kulmilla olivat vanhastaan rehottaneet porovarkaudet, mikä oli aiheuttanut huonoa naapurisopua Suomen rajatalojen kanssa.[941]

Pääedellytyksenä siihen, että rajakylien vienalaisilla oli hyvä tilaisuus monella tapaa varastaa kuusamolaisten poroja, olivat **valtiolliset** seikat ja paikalliset **luonnonsuhteet**. Valtakuntain välinen raja oli autonomian aikana vain nimellinen, se oli jopa kirjaimellisesti auki, sillä rajalla ei ollut aitaa estämässä porojen menoa Vienan puolelle. Ns. esteaidan rakensi Suomen valtio vasta 1920-luvulla juuri poroja ja muuta karjaa varten. Niinpä juuri kesäisin sekä syksyllä poronhakuaikaan saakka Kuusamon ja Kuolajärven rajapaliskuntien porot ja rajimmaisten karjalaiskylien porot palkivat suurelta osalta sekaisin ja liikkuivat vapaasti puolelta toiselle:

»Ja sehän oli meillä [poromiehillä] melko rauhallista näin naapuriinni kansa, niinkun näejen karjalaesten. Mutta jäläkeen päen meillä valtausi karjat sitte vähä isommaksi. No nehän meni sitte Karjalan puolelle ja se tuli paremmin niinkun yhteiseksi se hoeto. Mutta niitä vähä me epäelimmä että ne ei oo oekein täysirehellisie ihmisie, että se pakkasi meillä niinkun riijalliseksii toesakseen siinä suhteessa, mutta siihen täyty alistuo kun ne porot meni sinne ja porohan on semmonen että se ruuvan perässä menöö... ja ottima me poes minkä saemma, mutta niitä paljo jäe sinne.»[942]

»Kun ei ollu rajalla aetoa niin ne meni porot sekali. Ne kävi teällä ne Venäjän puolen porot kesällä räkän aekana, teällä kun oli isoja järvie ja soeta niin niissä ei ollu niin räkkie. Niin ne vei sitte mennessään Kuusamon puolen poroja kun palasivat syksyllä Karjalan puolelle.»[943]

»Ja samonhan ne oli ne Kallieluoman palakisen porot, ne oli ihan vakavasti ja aevan siellä aena. Kun vaen syksy tuli, ja kyllä ne kävi teällä kesän aekana ja tiirolaesten porot kansa kävivät, mutta sitte kun syksy tuli että se kiima-aeka tuli, kun poro rupesi kiimolle perttulin ja mikkelin välillä, niin sillon ne lähti jo takasi käsin valtaumaan ja niitä ei sitte kun oekein lumi tuli ja hakuaeka, niin niitä ei liijon tavannu kun aevan nimeksi eneä tällä puolen sen Tiiron kylän, ne niin oppi sinne selekoseen menemään kun siellä oli hyvät ruokamaat.»[944]

Valtiollisten olojen ja **luonnonsuhteiden** lisäksi Pohjois-Vienan rajakylien harjoittaman poronrosvonnan edellytyksiksi voidaan hakea muitakin suotuisia **miljöötekijöitä**, jopa **psykologisia** osasyitä. Porovarkaushan on poronhoitajakansojen keskuudessa yleinen »arktinen pahe».[945]

Vienasta Elias Lönnrot kertoo v. 1836: »Peuroja eli poroja kävivät Kuusamon rajoilta varastelemassa, kun niitä ei enää siihenkään tarpeeseen omalla puolella löytynyt. Muuten niin porovarkautta ei pidettykään häpeällisenä työnä, se enemmin ylensi miehen arvoa, jos oli siinä toimessa hyvin onnistunut. – – – ... porovarkautta näillä seuduin ei näytä suurempana rikoksena pidettävän kuin meillä tavallisesti metsänvarkautta pidetään. Voisipa melkein porovarkaat täällä verrata naurismaan varkaisiin Suomen puolella, josta vanha sananlasku päättää ei hirtettävän.»[946]

Poronrosvous ei Kuusamonkaan puolella ollut tuntematon ilmiö. Esimerkiksi 1800-luvun alkupuolella tiedetään kuusamolaisten paheiksi mm. »paloviinanjuonti» ja »rahvaan keskinäiset porovarkaudet».[947] Edelleen samalta vuosisadalta

mainitaan, että »muinoin varsin tavalliset porovarkaudet olivat tovin aikaa huomattavasti vähenemään päin, mutta nyt [noin 1820–1835] niiden sanotaan jälleen lisääntyneen, muita varkauksia ei ylipäänsä esiinny».[948]

Poro on puolikesy tai puolivilli eläin. Siksipä Vienan Karjalassa oli varsinkin porottomien seutujen asukkailla, kuten Vuokkiniemen vuonnislaisilla, venehjärveläisillä, latvajärveläisillä ja aajuolahtelaisilla, sellainen käsitys, että porot olivat »metšävvilijoa», jota oli »niin äijä kun metšässä puita».[949] Poro ei myöskään paljon eronnut villistä metsäpeurasta, ja niinpä entinen peuranpyynti jatkui entisin pyyntikeinoin poronrosvontana. Vielä 1800-luvun jälkipuoliskolla esim. Tuoppajärven ja Kuittijärven saarista pyydettiin »mettšäpeuroja». Pohjoisessa Oulangan Ruvan kyläläiset hiihtivät ja ampuivat 1900-luvun alussa »petroja» Tolvantojärven takaisissa selkosissa. SIRELIUSkin tapasi vielä 1911 Ruvassa ja Soukelossa vanhoja peuranhiihtäjiä, jotka keihäin ja pyssyin olivat keväthangilla peuroja saalistaneet.[950] Vienan puolen metsäpeurojahan eksyi välistä jokunen porojenkin joukkoon; niitä tuli joskus poronhakuaikana Kuusamonkin rajapalkisten poroaitoihin.[951] Kun porot vielä usein kuuluivat vieraalle heimolle, »ruotšille», jonka kanssa oli vuosisatoja ollut epäsopua ja kaunaa, kuten kansan muistitieto ja asiakirjat kertovat, alkaa näyttämö olla hahmottumassa. Näyttämökuvaa täydentävät vielä »mehtärosvosakit» sekä yleensä Vienan lainkäytön ja yhteiskuntajärjestyksen höllyys:

»Niille [poronrosvoille] ei ollu lakie Venäällä, ne vei läpi käsistä. Se oli poro niinku villi siellä olemassa että se ei muka kenenkää oma oesi.»[952] Tähän tulee lisäpiirteeksi ainakin muutamia köyhien rajakylien, esim. Tiiron ja Ölkyn, varsin yleinen huonotapaisuus: »Ne oli kyllä oikein suosijollisie, että jos sinne meni niin kyllä siellä vierassa vaan piettiin. Vaen että ei mitää uskollisuutta ei sitte asijoissa ollu, sitä ei ollu niijen kansa, ei, se oli sitä kavalata kansaa. Että ne ei olleet puheijesa mittasie. Ja sitte taas se varkaushan siellä oli, että kun ne sae sitä pimeyvessä [salassa] tehä niin sitä ne kyllä teki.»[953] Tästä moraalisesta väljyydestä on kuvaavana osoituksena esim. se, että »meän moassa pissettih omah kesselih [konttiin]» lintu muitta mutkitta toisen ansasta eikä nostettu sitä puuhun turvaan riettaeläimiltä[954], kuten perinteinen kunniallinen vienankarjalainen erämiestapa olisi vaatinut.[955]

»Tiirolaesillae oli yleinen semmonen tapa, että ne oli rosvoja perkeleet...»[956]

Ölkyn kylä myös »se oli se paha kylä, jossa varastivat eväät laukusta, piti peän alla pitää laukku [nukkuessa]».[957]

Kun vielä useiden rajakylien asukkailla itsellääkin oli poroja, kellä suuria karjoja kuten esim. Pistojärven Kiimasvaaran Savinassa ja muutamilla Tiiron taloilla, kellä vähemmän kuten ölkkyläisillä eli »niin kun nimeksi vaen että syötiksi»[958], oli tästä seurauksena, että »niijen [porojensa] turvinhan ne soatto niitäi vieraita poroja tuhota että niistä ei peästy jälille».[959] Toisin sanoen **oma porotalous suojasi rosvousta,** sekä varsinaista tappamista ja syömistä että korvamerkkien muuttelemista.

Poronhoitoaluetta näillä kohdin halkovaa lähes 300 km:n pituista valtakunnanrajaa seurattaessa havaitaan rajanlikeisten pohjoisvienalaisten po-

ronrosvonnassa joitakin **alueellisia ominaispiirteitä.** Lähdemme pohjoisesta etelään.

Kuolajärven (Sallan) suuren pohjoispaliskunnan vastakkaiselle puolelle itärajan taakse vienankarjalainen kiinteä asutus ei tosin ulottunut, mutta täällä kuolajärveläisten poroja varastivat Juoninvuoman kolttalappalaiset: »**Isoja tokkia** rosvosivat. Kesät piti olla vartioimassa.»[960]

Selvää erilaisuutta karjalaisten suhtautumisessa suomalaisiin ja suomalaisten poroihin ilmeni jo aivan pienellä alalla Oulangan rajakylissä.

Kolttalappalaisten röyhkeitä tapoja noudattivat Kuolajärven eteläpaliskunnan kohdalla rajan takana vienankarjalaisen Oulangan pitäjän pohjoisen Tumtšan kylän pororosvot. Nämä kävivät joskus Suomen puolelta varastamassa **sulan aikana pikku tokankin**, koska silloin ei jälki näkynyt, sekä muutenkin varastivat ja söivät kuolajärveläisten poroja, kun niitä sattui menemään rajan yli hyville jäkäliköille.[961]

»Tuntsalaiset piessat varasti palijo näitä Suomen poroja, vain kävihän ne nämä suomalaiset niitä poiski noutamassa. Ei ruvalaiset olleet niin rosvoja. Ne oli niinkun suomalaiset Soukelossai ne asukkaat. Kun Suomen miehet menivät Soukeloon, ne piti vierassa [olivat vieraanvaraisia].» Tämä johtui siitä, että Sovakylän sekä Ruvan ja Soukelon poromiehillä oli yhteistyötä talvisilla kaukopaimennuspaikoilla rajan takana Vilmatunturissa ja Sorto-oivassa. Mutta: »Nehän tuntsalaiset oli aivan rosvoja. Varastivat suomalaisten poroja kuni vain kuni vain kuin kerkis!» Erityisesti sen jälkeen, kun karjalaisten kanssa »heitettiin hakemasta [poroja]» yhteisesti, alkoivat tumtšalaiset varastaa suomalaisten poroja. Näin kertoi 94-vuotias JUHO HEIKKILÄ Kuolajärven Sovakylästä vuonna 1963.[962]

Erityisesti pororosvoiksi mainittiin Tumtšan kylän suuren poronomistajan Vaskon Pekan pojat, ukko itse ei ollut rosvo. Sen sijaan vartiolampilaiset eivät varastaneet Suomen puolen poroja, kerrottiin Sovajärveltä.[963]

Näillä seuduin myös Suomen puolella Kuolajärven eli Sallan Sovajärven kyläläisissä oli ollut **ammattiporonrosvoja,** jotka 1850-luvulla varastivat Kuusamon Paanajärven Rajalan ja muiden isojen porotalojen poroja huomattavat määrät sulan aikana, joten jälkiä ei päästy seuraamaan. Poromiehet rakensivat Paanajärven pohjoisrannalle Malinavaaraan aitauksen, jonne porot tuotiin pälvien tultua. Siellä ne vasoivatkin ja olivat kesän ajan turvassa rosvoilta.[964] – Kuolajärven itäkyläläiset olivat kuusamolaisen muistitiedon mukaan ennen »melekeen ammattilaesie» poronvarastuksessa: »Nehän on vieneet aivan joukottain poroja.»[965]

Myöskään Kuusamon Paanajärven kohdalla ei rajantakaisissa Oulangan kylissä ollut porovarkaita paitsi oulankalainen »pikkunen pororosvo Kauron Soava».[966] Vartiolammissa ja Soukelossa oli monta suurporonomistajaa pitämässä huolta siitä, että porovarkauksia ei juuri päässyt syntymään.[967] Molemmin puolin rajaa vahvistettiin, että yleensä paanajärveläisillä ja Oulangan Soukelon ja Vartiolammin kyläläisillä oli hyvät suhteet[968], MARINA TAKALON kertoman mukaan »veljesten välit».[969]

Vuonna 1806 Kuusamon käräjillä kävi mielenkiintoisella tavalla ilmi, että vienankarjalainen Iivana Ossipanpoika »Sauco» oli maksanut Heikkilänkylän paanajärveläisille poronomistajille korvauksia erehdyksessä Vienan puolella ammutuista poroista. Tämä perustui 16. 3. 1803 päivättyyn kirjalliseen sopimukseen, jossa »Sauco» oli vakuuttanut, ettei kukaan hänen kanssaveljistään ammu poroja en-

PAANAJÄRVEN POROTALOJEN POROAITAUS

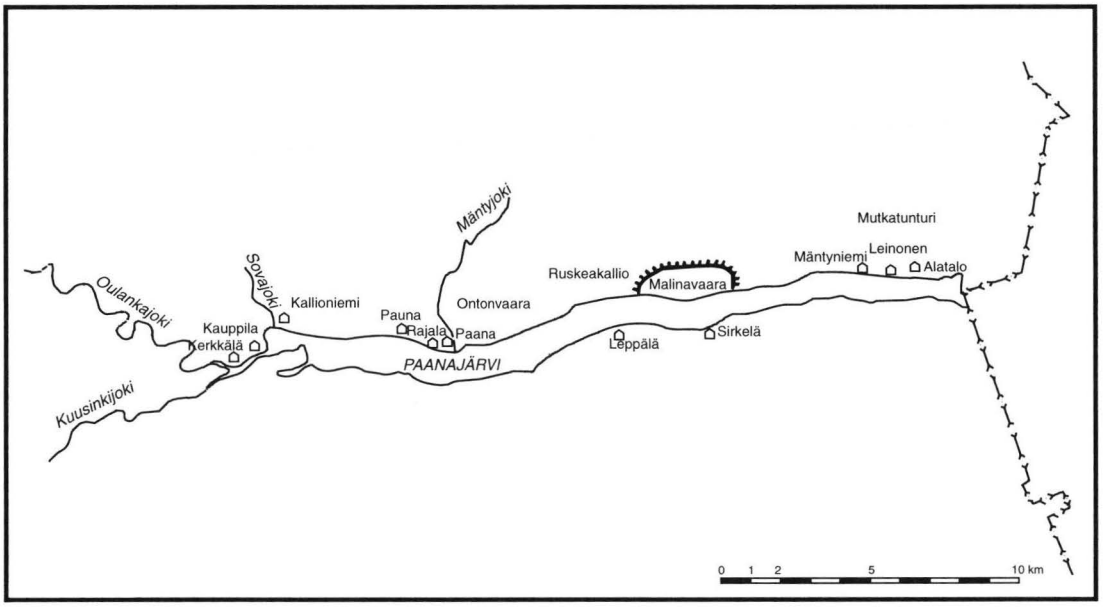

Paanajärven porotalojen poroaitaus
Malinavaarassa 1850-luvulla

Valtakunnanraja joka vahvistettiin rajankäynneissä 1823 - 1849

Kuusamon Paanajärvellä oli 1850-luvulla 11 taloa. Naapuripitäjän Kuolajärven sovakyläläisten ammattimaisen sulan ajan poronrosvonnan vuoksi Paanajärven Rajalan ja muiden suurehkojen porotalojen oli rakennettava Malinavaaraan aitaus, jossa poroja pidettiin pälvistä lähtien yli kesän turvassa rosvoilta. Porot vasoivatkin aitauksessa. Tämä oli poikkeuksellinen ratkaisu. Tavallisissa oloissahan keväthankien tultua kantaviksi porot päästettiin vapauteensa ja itsekseen myös vasomaan.

nen 8. lokakuuta. Sopimuksen olivat kuusamolaisten puolesta allekirjoittaneet nimismies ja vääpeli Fredrik Planting sekä G. W. Heikel. Kuusamon pitäjänhistorian kirjoittaja SEPPO ERVASTI (1978) tulkitsee asian niin, että »Heikkilän kylän kohdalla oli selvä kirjallinen sopimus rajantakaisten karjalaisten kanssa siitä, minä aikana poroja sai heidän palkisillaan rauhassa pitää. Ilmeisesti määräaika 8. 10. vastasi suurin piirtein aikaa, jolloin Heikkilän kylän miehet viimeistään alkoivat koota porojaan syksyisin.» Ervasti tulkitsee sukunimen olevan Saukko.[970] Nimi on todennäköisesti Saikov: »Ivan Saikoff» mainitaan vuonna 1844 Oulangan Soukelon kylästä.[971]

Myöskään Kuusamon Heikkilän ja Suiningin kylien ja rajantakaisten karjalaisten välillä ei kummempia selkkauksia tiedetä sattuneen.[972] »Rajoveh» – rajanvarren asujamisto molemmin puolin – eli kutakuinkin sovussa keskenään.[973] Tosin Enojärven paliskunnan poromiehet moitiskelivat, että Taavon ja Laitasalmen kyläläisissä oli porovarkaita.[974]

Mutta kun laskeudutaan rajan vartta etelään ja tullaan Pistojärven pitäjään, jota vasten Kuusamon puolella ovat Lämsänkylä, Poussunkylä, Kurvisenvaara ja Teeriranta, suhteet ovat jo aivan toisenlaiset: varsinkin Kiimasvaarassa, Ölkyssä, Tiirossa ja Hämeenvaarassa osa väestöstä suorastaan eli poronrosvouksella.[975] »Ne söe kun söe! Ja sitte syyspuoleen ja aevan läpi kesästä, ne söe aevan läpi kesistä!»[976] **Kylien köyhyyttä** kuusamolaiset kuvailivat näin: Ölkyn asukkaat olivat »tosiköyhie, oikein nälänkuolijoita»[977], ja Hämeenvaara oli »kerjuukylä, melekein joka talosta kulukivat kerjuulla Kuusamossa».[978] – Kuusamon ja Tiiron rajamailla tapahtunut huomattava porovarkaus oli Kuusamon käräjillä 15. 3. 1773:

Syytettynä oli tiirolaisen poronomistajan Gerassimo Koljosen työmies Sava Savanpoika »Hämheläinen». Hän oli syksyllä 1772 Koljosen kanssa hakenut pari viikkoa tämän poroja, joita oli löytynyt vain kaksi. Koljonen oli nyt lähettänyt hänet ja poikansa Vaselin seuraamaan paikalla olleita poronjälkiä Suomen puolelle. Täällä he Syrjäjärvellä löysivät suomalaisten poroja, jotka toivat Koljoselle. Tämä teurasti niistä 24, kaksi pääsi karkuun. Seuraavana päivänä he olivat ottaneet kiinni kaksi poroa ja sitä seuraavana 10, jotka kaikki olivat suomalaisten. Nekin teurastettiin.[979]

Näillä kylin harjoitettiin myös suomalaisten porojen **yksittäispyyntiä** sekä ansoilla että korvamerkkejä muuttelemalla ja vasoja merkitsemällä; joskus sivallettiin jopa vetoporo suomalaisen raidosta.

Kun suomalaisten ja vienalaisten porot tällä kohtaa rajaa, niin kuin yleensä muuallakin, olivat keväästä syksyyn sekaisin vapaina palinmailla, enimmäkseen Vienan puolella, ja vaatimille syntyi keväällä vasoja, jotka kulkivat merkittöminä seuraavaan syksyyn, tästä seurasi, että »varsinkin Kiimasvaaran ja Ölkyn kylien asukkaat varastivat näitä poron vasoja ja merkitsivät niitä itselleen. Tämä olikin kieltämättä hyvin ovela varastamiskeino, jota oli vaikea, useimmiten jopa mahdoton näyttää toteen... tämä on yleinen usko koko etelä-Kuusamon rajaseudulla ja haastateltavani ovat esittäneet aivan yhtäpitäviä kertomuksia väitteeni vakuudeksi.» Näin toteaa Seppo Ervasti haastatteluissaan vuodelta 1960.[980]

Vielä etelämpänä eli Vuokkiniemen tasossa vienankarjalaiset eivät harjoittaneet poronhoitoa, mutta vastapäätä Suomen puolella oli Hossan poropaliskunta. Täällä tapaamme 30–40 miehen voimin ja tuliasein järjestettyjä suoranaisia **suomalaisten porojen joukkoteurastuksia,** joihin ottivat osaa ainakin lonkkalaiset, vuonnislaiset, aajuolahtelaiset, venehjärveläiset sekä väkeä muutamista Kuittijärven ympäristön kylistä.[981] Tähän olikin hyvät edellytykset jo yksistään siitä syystä, että ei ollut vaaraa siitä, että ampujien omat porot olisivat tulleet tapetuiksi! Myös täällä **köyhyys oli silmäänpistävää.**

Borenius totesi 1872 Vuokkiniemen Venehjärveltä ja sen ympäristöstä, että koska ilmasto oli ankara ja maa karua, eivät maa- ja karjatalous menestyneet. Sen vuoksi asukkaat olivat saaneet elatuksensa tervanpoltolla siihen saakka, kunnes »ruunu vei metsät», minkä jälkeen »heidän oli hyvin vaikea tulla aikaan».[982]

Juveliuksen havainto 1886 oli: »Yleensä elävät karjalaiset suuressa *köyhyydessä*, joka seikka on seuraus siitä, ettei maanviljelys ole pääelinkeinoksi kohonnut.»[983]

Vuokkiniemen Venehjärven kylä. — Valok. I. K. Inha 1894. Museoviraston kuva-arkisto SUK 5:25. — Jo 1700-luvun asiakirjat kertovat, että Vienan rajakylien väestö ampui ja anasti suomalaisten poroja, kun ne menivät rajan yli. Tämä jatkui pitkin 1800-lukua ja 1900-luvun alkupuolelle. Eniten Kiannan ja Kuusamon kaakkoisosan poroja ampuivat ammattimaisesti ja jopa pyyntijoukkueiksi järjestäytyneinä Vuokkiniemen Latvajärven, Venehjärven, Aajuolahden, Vuonnisen ja Lonkan sekä Pistojärven Tiiron asukkaat. Kylät olivat Karjalan puolella Tiiroa lukuunottamatta porotonta aluetta, joten entisaikojen peuranpyynti jatkui jopa menettelytapoja myöten poronrosvouksena varsinkin, kun lain valvonta näillä äärialueilla oli heikkoa ja kun kylien muu elinkeinoelämä, esim. maatalous, ei päässyt riittävästi kehittymään, vaan köyhyys, jopa kerjuulle lähtö, oli yleistä.

Kun I. K. Inha 1894 matkasi Puolangan kautta Vuokkiniemelle, tuli häntä vastaan jo tällä puolen rajaa kerjuulle Suomeen vaeltavia »Vienan karjalaisia vaimoja ja lapsia» suurin joukoin. Kurjuutta ja kerjäläisiä hän kohtasi heti rajan takana Vuokkiniemen Vasovaarassa ja Latvajärvellä.[984]

Ilmari Kiantokin matkallaan 1914 mainitsi Vuokkiniemen »Latvajärven kerjäläiset», jotka olivat Suomussalmella tuttua väkeä, sekä Vasovaaran surkuteltavan kurjan karjalaiskylän.[985]

»Etelämpänä Lonkassa Suomussalmen Kovaavaaraa vasten karjalaiset söi suomalaisten poroja kovasti.»[986]

»Lonkkalaisilla ei ollu poroja ja ne söi hossalaisten poroja. Niillä oli hossalaisten kansa kovoa kaplakkata.»[987]

»Antti Määttä kertoi myös, että sekä Tiiron ja Lonkan että myös Salmenkylän muutamat poromiehet ampuivat teerirantalaisten poroja kun niitä talvea myöten ryöstäytyi rajan yli. Polo-Antti [Antti Polojärvi] puolestaan kertoi, että hän erään toisen poromiehen kanssa tapasi 18 porontaljaa piilotettuna lumen alle Tiironkylän Kajalammin jäällä. Korvissa olevista merkeistä saattoi päätellä, että porot olivat olleet teerirantalaisten.»[988]

Riistan säilytyslava ja metsäpirtti. Vuokkiniemen Venehjärven Raatajalampi. — Valok. Samuli Paulaharju 1915. Museoviraston kuva-arkisto 3490:2051.

Hossan paliskunnan poromiehet tulivat kerran Vuokkiniemen lonkkalaisten erä-pirtille Saarijärven rannalle. Karjalaiset olivat täällä valtakunnanrajan pinnassa »mehteämässä» suomalaisten poroja. Suomalaiset suunnittelivat tappelua pororosvojen kanssa, mutta lähtivät karkuun, kun karjalaiset illalla saapuivat pirtille. Pororosvot ottivat »Salamelaesen hiihtomiehen» eli Kuusamon Kurvisenvaaran Salmelan porotalon palkkalaisen vangiksi, mutta kohtelivat häntä hyvin, syöttivät lihaa ja päästivät vapaaksi, kun suomalaiset tulivat toveriaan hakemaan.[989]

Porovarkauksia esiintyi – kuten jo todettiin – myös Kuusamon puolella rajaa, mm. Lämsänkylän Kenttijärvellä ja Kurvisenvaaralla sekä Suomussalmen puolella Hossan paliskunnan alueella, ainakin Piispajärvellä.[990] »Oli Suomen puolellai pororosvoja. Nehän isoja poromiehie moitti, että ne rosvo toesten poroja.»[991] Esimerkiksi Kuusamon käräjillä pororiidat ja porovarkaussyytteet pitäjäläisten välillä olivat tavanomaisia jo 1700-luvulla.[992]

Edellä mainittiin jo Kuolajärven Sovajärven kylän ammattipororosvoista 1850-luvulla. Samalla vuosikymmenellä myös Sallan kyläläiset harjoit-

tivat »hävyttömällä rohkeudella» porovarkautta – olivathan **peurat samaan aikaan siellä loppuneet.** Vielä 1860-luvulla Sallan Sova- ja Tuutikylässä, Kuusamon rajalla, porovarkaus kukoisti kuten ennenkin. Näiden kylien ihmiset olivat melkein kaikki heimolaisia keskenään, poikkesivat murteeltaankin muista pitäjäläisistä ja olivat »kuin yksi ainoa varasliittokunta». He tappoivat sekä muiden poroja että söivät säälimättä toisiltaankin.[993] Myös Pudasjärvellä **peurakannan ehtyminen** 1700-luvun jälkipuoliskolla oli yksi todennäköinen syy porojen salametsästyksen lisääntymiseen.[994]

Oulun Wiikko-Sanomat kertoo v. 1866, että Kuusamon ja Jokijärven (Taivalkosken) poroja oli juossut Suomussalmen puolelle Kiantajärvelle, missä niitä olivat **ampuneet** Näljängän ja Piispajärven kinkerikuntalaiset. Sama lehti hieman myöhemmin kertoo, että Suomussalmen porovarkaille oli annettu 40 paria raippoja.[995]

Kuusamon Lämsänkylässä 1900-luvun alussa kolme porovarasta, »Kuusi-Hemma», »Perä-Ella» ja »Tavi-Pekka», istui porovarkauksista linnassa »vesileivällä».[996]

Kuitenkaan ei rosvonta rajan tällä puolella noussut likellekään niitä mittoja, jotka sillä oli jo vanhoilta ajoilta muutamissa Vienan rajakylissä, olivathan Suomessa jo laki, esivalta ja yhteiskuntajärjestyskin kehittyneemmällä kannalla.

Poronrosvonnassa voidaan havaita myös erilaisia **tilanteenmukaisia menettelytapoja.** Pyytäessään **ansoilla** suomalaisten poroja vienalaiset käyttivät hyväkseen poron elintapoja: ansat viritettiin **räkkäaikana** (= pahimpana hyönteisaikana) poluille, joita myöten porot pistinhyönteisten ahdistamina juoksentelivat.[997]

Tämä oli myös yksi sekä Kemin Lapin että Kuolanniemen metsälappalaisten peuranpyyntikeinoista. Samoin Sotkamon ja Paltamon erätalonpoikaispitäjissä pyydettiin ansoilla peuroja vanhaan aikaan.[998] Sekä kaula- että jalka-ansoja viritettiin peurojen poluille, *rannioille*, myös Peräpohjassa.[999] Varhaisin tieto Vienan Karjalan peuranpyynnistä on PÖLLÄN (1995) mukaan vuodelta 1681, jolloin Paanajärven pitäjän Suopassalmen (myöh. Jyskyjärveä) kylän asukkaat pyytivät peuroja ansoilla.[1000] IIVO MARTTINEN merkitsi Oulangan Tumtšan kylästä vuonna 1930, että peuroja pyydystettiin »ennen ansoilla».[1001]

Eräissä Pohjois-Vienan rajakylissä sovellettiin siis vanhaa **peuranpyyntikeinoa** suomalaisten poroihin.

Samoin saatettiin **virittää ansa korte- tai heinäsuovalle,** sillä porolla oli vahva taipumus ajautua siitä ruuaksiansa nyhtämään.[1002] Kuusamon rajapaliskuntien vanhat poromiehet kertoivat:

»Ei, niille ei voinu mitää, ne söe kun söe, ja sitte syyspuoleen... ja aevan läpi kesästä, ne söe aevan läpi kesistä. Ja siinä oli sitte se kuulu poronsyöjä se vanaha Maksima Lonkassa [Lönnrotin mainitseman Martiska-rosvon poika[1003]]. Se sano että »kyllä se voajinraeska kesällä ahvenkesselie vastovaa», ja se pyyti ansoellai sitte kesällä kun se poro juoksoo yksie polokuja. Niin kerran toas oli menneet

[suomalaiset poromiehet] Lonkkaan ja kysyneet, että onko se pappa kuinka lintuo soanu. »No oltih tuolla Ruokojärven rannalla pyy mennyn ansah, se hartivoista oli tarttunun ansah, siinä kaha päin lenti ja pani että pirs, pirs, pirs». Poron oli soanu siitäi ansasta mutta pyyksi sano. Ja sitte jälestä oli talavella pyytäny kortessuovalta ansalla. No nehän meni [suomalaiset] vähä puhumaan sille, että ootko sinä tappanu porroa. »A sain yhen voajinraesan [vaadinraiskan] kortehsoapralta. A kuin korttehet maksatta niin soatta voajinraesan.» No mitä, syönyhän se oli siltä sen jo ennemmin. – Semmosta härskettä se oli, mutta sittehän se vähitellen valistu.»[1004]

»Ölökyn kylässä oli Alimpee oikein iso pororosvo, joka söi sekä karjalaisten että suomalaisten poroja mitä sae eteesän. Pani teille [porojen poluille] sulalla nuorasta ansoja. Vaen kerran oli oma lehmä puuttunu ansaan niin sitte ei enää oikein tohtinu pitää niitä. Sillä keinon sai poroja sulalla, ne niin kun linnut puuttu ansaan. Olihan siellä vielä Mikko ja Riiko Ölökyn kylässä jotka oli poronsyöjie [söivät suomalaisten poroja]. – Sehän kyllä oli iso pororosvo se Alimpee, sehän ei muuta tehnykkää kun poroja söe, söe kun poeka.»[1005]

»Ölökyssä oli yksi Riiko-niminen ukko ja sillä velimies, Mikko. Ja kun se Riiko koetti varkaiti syyvä niitä poroja, ja kun sillä ei ollu pyssyö niin se koetti kesällä poroja pyytää syötäväksi ansolla ja kun sillä Riikolla niin kun muillai ölökkyläisillä oli itelläänni joetae poroja niinkun nimeksi vaen, että niijen turvinhan se on helepompi syyvä suomalaistenni poroja..., niin se laetto ansoja kesällä räkän aekana poroje poluille ja muille teille. Ja sepä sattui kerran menemään oma ajokas ansaan, niin itku peäsi sillä ukolla.»[1006]

Pistojärven Ölkyn kylästä kerrotaan, että siellä naisväki hoiteli risuporoja talvella hakkuulla miesten ollessa raitoajoissa. Kun **hakkuulle** sattui tulemaan suomalaisten poroja, nämä tapettiin: »Kirveellä kolistivat akat kuolijaaksi suomalaisten poroja.»[1007]

Vienan rajakylien väestön harjoittamasta suomalaisten **porojen ampumisesta** tietävät kertoa jo 1700-luvun asiakirjalähteet:

Kajaanin läänin kruununvouti MATHIAS CASTREEN kirjoitti 12. 10. 1736 Pohjanmaan läänin maaherralle joukon Paltamon rahvaan miehiä valittaneen, että rajantakaiset Vuokkiniemen ja Vuonnisen miehet ampuivat ja söivät heidän porojaan, kun niitä oli joutunut rajan yli Venäjän puolelle. Viisi nimeltä mainittua vuonnislaista olikin myöntänyt ampuneensa ja syöneensä 17 Kiannan kylän (sittemmin Suomussalmen pitäjää) poroa niiden tultua rajan yli. He kuitenkin olivat kieltäytyneet korvaamasta menetettyjä nahkoja ja lihoja. Tämän vuoksi kaikki Kiannan kyläläiset ja osa Pudasjärven pitäjäläisiä (tarkoittaa Jokijärveä eli nykyistä Taivalkoskea), jotka myös olivat samalla tavalla mennettäneet porojaan, aikoivat vastavuoroisesti ampua ne venäläisten (karjalaisten) porot, jotka tulivat rajan tälle puolelle. Kruununvouti Castreen oli kieltänyt heitä näin tekemästä, mutta kääntyi nyt maaherran puoleen sopivan korvauksen löytämiseksi. Myös maaherra kehotti kruununvoutia valvomaan, etteivät Kajaanin läänin asukkaat käytä oman käden oikeutta. He eivät siis saaneet lupaa Vienan Karjalan puolelta tulleiden porojen teurastamiseen.[1008] Kruununvouti Castreenin kirjeestä 12. 4. 1737 maaherralle käy ilmi tutkimuksissa selvinneen, että »venäläiset» eli siis Vuokkiniemen ja Vuonnisen miehet olivat ampuneet Kiannan kylän suomalaisten poroja aitaamattomilta huuhtamailta, joille porot olivat aiheuttaneet vahinkoa. Karjalaiset katsoivat, että sellaisista ammutuista poroista ei tarvinnut maksaa korvauksia, – päinvastoin suomalaisten raja-asukkaiden tuli maksaa korvauksia karjalaisille noista porojen tekemistä vahingoista. Asiaa tutkineen venäläisen majurin mielestä karjalaisilla oli vastakin oikeus ampua suomalaisten porot samasta syystä. – Kiantalaiset puolestaan olivat kertoneet kruununvoudille, että heitä **vastapäätä**

rajan takana asuvilla »venäläisillä» (karjalaisilla) oli osalla poroja, jotka puolestaan aiheuttivat vahinkoa Suomen puolen huuhtamailla, jos ne eivät olleet aidattuja. Kiantalaisten mielestä laki velvoitti myös rajan pinnassa asuneet karjalaiset aitaamaan huuhtansa. Näillä ei ainakaan pitäisi olla oikeutta ampua Ruotsin alamaisten poroja, ne voisi ajaa pois muilla keinoin. Muussa tapauksessa rajan tällä puolella asuvilla tulisi olla vastaava oikeus ampua karjalaisten porot. Se taas aiheuttaisi levottomuutta rajalla. – Kruunun vouti lopuksi pyysi maaherralta toimia, jotta rajalle saataisiin taas rauhalliset olot ja kiantalaisia tyydyttävä sopimus heidän kärsimistään vahingoista.[1009]

Vuonna 1782 lautamies Matti Kortesalmi Kuusamon Lämsänkylästä kertoi käräjillä, että poromiesten kaikki aika meni sen vahtimiseen, etteivät karjalaiset ampuisi heidän porojaan.[1010]

»Lämsänkyläläiset, erikoisesti Kortesalmen isännät valittivat, että venäläiset [karjalaiset] ampuivat heidän porojaan. Tämä valitus toistui kymmeniä jopa satoja kertoja tuomiokirjoissa.» Näin toteaa SEPPO ERVASTI (1978) Kuusamon pitäjänhistoriassa. Vuonna 1796 Kuusamon käräjillä käsiteltiin kannetta 13 tiirolaista ja pistojärveläistä vastaan 80 poron ampumisesta, mutta turhaan, sillä syytetyt eivät tulleet paikalle.[1011]

Tilanne oli 1820- ja 1830-luvulla samanlainen, kuten LÖNNROTin muistiinpanoista ja rajankäyntiasiakirjoista käy selville. Kun kuusamolaisten ja kiantalaisten porot ylittivät rajan, Karjalan puolella oltiin valmiit pyytämään tai ampumaan ne.[1012]

Suurimmaksi osaksi 1800-luvun loppupuolelle, mahdollisesti jopa 1900-luvun kahdelle ensimmäiselle vuosikymmenelle, ulottuvat porojen ampumalla varastamisesta ne tiedot, joita oli saatavissa vielä vuonna 1960 Hossan ja Kallioluoman paliskuntien vanhimmilta poromiehiltä. He muistivat jopa nimeltä Karjalan puolen »mehtärosvoja». Pistojärven Tiirossa asui »Leskisen Iivana», joka oli ollut »mehtärosvosakissa» kumppaneinaan lähellä asuneita hämeenvaaralaisia. Nämä joukkiot väijyivät selkosilla ja ottivat mitä saivat: lehmiä, lampaita ja etenkin poroja, joita tappoivat monin kymmenin yksiin läjiin ja ajoivat hevosilla selkosilta kotiinsa. Pahimpia pororosvoja olivat Vuokkiniemen vuonnislaiset, aajuolahtelaiset, venehjärveläiset ja latvajärveläiset. Luonto auttoi karjalaisia, sillä porot tahtoivat painua etelään ja kaakkoon järviä vasten ja hyville ruokamaille Vienan puolelle. Lisäksi karjalaiset olivat saaneet hankituksi hyviä Venäjän armeijan Berdan 2 -sotilaskivääreiä, jotka helpottivat tappamista.

»Kun suomalaisilla valtausi karjat vähä isommiksi, niin ne meni sitte Karjalan puolelle. Porohan on semmonen, että se ruuvan perässä menöö. Niin ne suuret sakit kokousivat sitte ja kun ne ammatikseen teki sitä, että selekosella väjyvät ja kun porot oli siellä, niin isomman joukon kun tapasivat, no nehän otti niin paljo kun saevat, ehän niillä ollu mitään lakie.»[1013]

Tiirolainen Iivana Jarassimo (»Leskisen Iivana») »joka syksy tälläysi aina asemiin ja ootti millon niitä ammuttavie rupejaa tulemaan». Kerran hän oli vahingossa oman ajokkaansa ampunut.[1014]

Enin osa Hossan paliskuntaa oli Suomussalmen puolella, vain pohjoisosa kuului Kuusamon pitäjään, joten rajan takana tällä kohtaa oli valtaosalta poroton Vuokkiniemen pitäjä: »Ne otti niin monella tavalla, ne keittivät ja merkihtivät ja ...

sitä oli semmosta seikkailuo hyvin paljo meijän kohalla. Että ne poromiehetki teki semmosta joilla oli poroja Karjalassa, mutta sitte taas kun mentiin pikkusen etemmäksi sinne, niin ne sitte oekein laumottaen ampuvat ja söevät, vuonniset ja kuinka kaukoa lie ollukkaa sieltä Kuittijärven ympäriltä kylistä. Monin kymmenin ampuvat yksiin laumoin ja veivät poes. – Ja olihan niitä vielä siihen aekaan mehtipeuroja, mutta ne ei soanu niitä ihan kyllikseen. Ne kun asuvat niillä isoilla järvillä, Kuittijärvellä ja Tuoppajärvellä. Ne soarissa olivat ne peurat talavella vahvan lumen aekana ja huonolla pyssylläpä niitä ei soanukkaa. Vaen sitte kun rupesivat soamaan niitä pertaanie [Berdan 2], niitä vanahoja sotakiväärie venäläesie niin niillähän ne sae loppumaan ne. Ja niihenhän [peurojen joukkoon] meni malliksi näetäi aljoporoja.» Metsäpeuroja tuli suomalaisten porojen matkassa joskus Suomenkin puolelle. Ne olivat poroa melkoisesti isokokoisempia: »Puoli ylistään se näky se yläosa [peuran selkää porojoukosta].»[1015]

Kiannan eli Suomussalmen Hossan paliskunnassa koitui 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla suuri vahinko poromiehille Hoiluankankaiden eli Itäkankaiden laajasta metsäpalosta. Kun porot menivät palosta yli Venäjän puolelle, karjalaiset olivat vastassa ja tappoivat niitä minkä ehtivät: »Söevät läpi käsistä.»[1016] Vuonnislaiset söivät yleensä viitisenkymmentä poroa syksyssä, mitä ei pidetty karjalaisten oman arvion mukaan kovinkaan suurena määränä verrattuna siihen, mitä venehjärveläiset, latvajärveläiset ja aajuolahtelaiset ampuivat. Nämä kokoutuivat 30–40 miehen joukkioina aseistettuina Venäjän armeijasta kulkeutuneilla Berdan 2 -kivääreillä: »Kun ne satahisen porojoukon soa eteh ja järven yli soatetah niin silloin se pertantka laulaa. Siellä veätetäh lihoa toisinaan monta viikkuo kaukaisiin kyliin.» Näillä alueilla Suomen porot alkoivat syksyllä vaeltaa kaakkoon käsin ja niitä alkoi olla enemmälti laajaa Kuittijärveä vasten. Jos oli liukas jää, porot vastautuivat rantamaastoon eivätkä menneet järven yli. Tähän niitä oli hyvä ampua. Joskus voitiin joukko ohjata järvelle ja järven yli ja silloin ampua poroja laumoittain. Kun saatiin iso joukko yli järvestä, kuului päiväkaudet ammunnan lokutus niin kuin sodasta konsanaan: »Sit ollah ruokasta aekoa syksyllä, sillon vejetäh kaloa ta sillon soahah lihoa ja sitä ei seästetä. Äijä hyvähän niit on syksyllä äijänki ottoa kun kylymä on ettei ne märkäne. Sillon voit satamitalla lyyvä läjäh, aekoa kun on niin tulou ne syyvyksi, vaen että ei ne vähene. Semmoni se porohomma on, ei ne vähene. Kun lie metšässä puita äijä, niin niin äijä siellä on poruo. Ja ei siellä liha silloin ole ostossa, silloin sitä soapi, siellä annetah lihoa. Kun kuka ei sua [ammutuksi] nin ottaa [muilta] ropin tai kaksi, ei ne sitä itke, että kyllä siellä on joka soapiki sitä [tapetuksi].»[1017]

Kuusamolainen raitomies Pekka Pesonen kertoi, että Uhtualta eteenpäin Kuittijärven seuduilla oli vielä 1900-luvun alussa joukoittain villipeuroja, joita karjalaiset ampuivat. Niitä oli »tokittain», niillä ei ollut merkkiä, ja ne olivat kaikkien yhteisiä.

Uhtualla oli hyvät jäkälämaat, ja siellä oli vielä 1800-luvun lopulla metsäpeuroja, joita karjalaiset tappoivat. Kun Suomen puolelta ja karjalaistenkin pohjoiselta poronhoitoalueelta karkasi poroja joskus Kuittijärveä vasten, kuultiin karjalaisten niitä ampuvan. Karjalaiset olivat tuumineet: »Ennen oltih petrat ehytkorvasie, a nyt korvat on leikelty...» – olihan poroilla toki korvamerkit.[1018]

Juvelius kertoo matkaltaan Ponkaman ja Paanajärven sydänmailta 1886, että Strahvilassa eli Kokorassa ja Kurjessa oli »tärkeänä elinkeinona peurojen ampuminen». Niitä ammuttiin etenkin syksyllä, jolloin ne olivat lihavimmillaan. Tätä varten oli erityisiä harjoitettuja koiria.[1019] Kieretin tienoilla »peuran-pyytö» oli Thauvónin mukaan 1870 »parhaassa woimassa». Vuonna 1887 peuroja kerrottiin olleen runsaasti myös jopa Vienan Kemin seuduilla.[1020] Vielä keväällä 1906 Vienan Kemin kaupungin lähellä liikkui isoja peuralaumoja, joiden otaksuttiin vaeltaneen sinne Aleksandrovskin eli Kuolan kihlakunnasta.[1021]

Ilmari Kianto kertoo 1900-luvun alussa kuvitteellisesta Korpikuisman kylästä eli Uhtuan seudulta: »Metsäporojen ja villipeurojen ajoammunta oli lähenemässä niissä kylissä, joissa oli tavastuttu porokarjoja viljelemään. Pyssyt ja ruudit kaivettiin kaikkialla esiin. Villit vaistot heräsivät...»[1022]

Vaikka edellä poroista puhutaan, saattaa ainakin osin olla kysymys myös metsäpeurojen ampumisesta: niitähän esiintyi tuolloin vielä noilla alueilla.[1023] Kapitsan mukaan 1860-luvulla Karjalassa metsästettiin vuosittain hieman yli tuhat peuraa.[1024] Tämä ei kuitenkaan muuta sitä tosiasiaa, että karjalaiset todella eräin paikoin, nimenomaan Vuokkiniemessä, ase kädessä kaatoivat suomalaisten poroeloa.

Voimme jälleen tehdä **rinnastuksen peuranpyyntiin.** Niinpä muinoin Savossa ja Karjalassa peurat, jotka oleskelivat saarissa syysjäiden katettua järvet, ajettiin liukkaalle jäälle ja tapettiin siellä. Kuopion – Leppävirran – Rantasalmen seuduilla rahvas järjesti 1760-luvulla suoranaisia massateurastuksia: pyytäjillä oli apunaan hyvin kengitetyt hevoset, ja he tappoivat peuroja suurin joukoin. Peurat vaelsivat pohjoisesta Paltamon kulmilta etelään; niiden joukkoon oli sekautunut myös poroja, jopa kelloniekkaisia.[1025]

Vieraita poroja, pääasiassa suomalaisten, anastivat eloporoiksi **korvamerkkejä muuttelemalla** ainakin Pistojärven useiden rajakylien, Kiimasvaaran, Ölkyn, Suvannon ja Tiiron poromiehet aivan vakituisesti.[1026] Merkit voitiin muuttaa sekä silloin, kun vieras poro saatiin pyydetyksi kiinni – esim. keväällä vahvan lumen aikana – että poroaidalla, jossa kokuuaikana poroja eroteltiin ja merkittiin.

Vanha Hossan palkiskunnan poromies Antti Polojärvi Kuusamon Kurvisenvaarasta totesi, että pororosvoja oli suomalaisissakin, esim. hänen kotiseudullaan, mutta korosti erityisesti, että »nämä karjalaiset, ne kyllä paljo merkihti», ja jatkoi: »Ne oli järkejään pororosvoja. Jonka eteen vaen tuli niin se merkihti, varsinni keväpuolella, että ne porot ei oo enää ihmisten kateltavina ennen kun toessa vuonna [seuraavana syksynä].» – »Ja niillä kasvo porokarjat. Ja teällä jonka porot rupesi oikein käymään [Vienan puolella] niinkun Kallieluoman palakisesta kun siellä ei ollu niillä niitä noavamehtie, niin kevähhankiin aekana kun sattu lipsahtamaan niijen [karjalaisten] esille niin ne yksinä vuosina kokonaeset karjat varastivat. Ei se kestäny Siikalaesenkaa karja monena vuotena niijen merkitä. Se oli sitte sen mallinen niillä merkki, että ne sae [tehdyksi itselleen] selevän merkin. Minä tiijän, se yksi talo, se Leskinen, niin sillä oli paremmin pieni karja, niin yhen kesän jäleltä kolomattakymmentä härkeä vei sitte Kuusamoon kaupaksi. Niin siihen oli otettu [varastettu]. Se Leskinen oli Tiiron kylästä. Mitro oli sen isännän nimi, mutta poijat ne oli siellä työn teossa [varastamassa], se oli Oleksei ja Illa, ja oli sillä velimies sitte Iivana-niminen sillä Leskisellä ja sehi oli vanahoilta ajoelta oekein niitä mehtärosvoja.»[1027]

Karjalaisten omankädenoikeudesta ei puuttunut huvittaviakaan piirteitä:

Pistojärven Kiimasvaaran Savinan talon vanha ukko hiihteli kevättalvella metsissä pyydystämässä suomalaisten poroja. Hänellä oli kontti selässä ja siinä omalla merkillään varustettuja puukilpukkoja, joita hän ripusti saamiensa porojen kaulaan. Sitten ukko vain kehahteli: »A kevöät kun kesselin kera hiihtau niin äijä

PEUROJEN ESIINTYMISTÄ POHJOIS-VIENASSA PORONHOITOALUEEN TUNTUMASSA

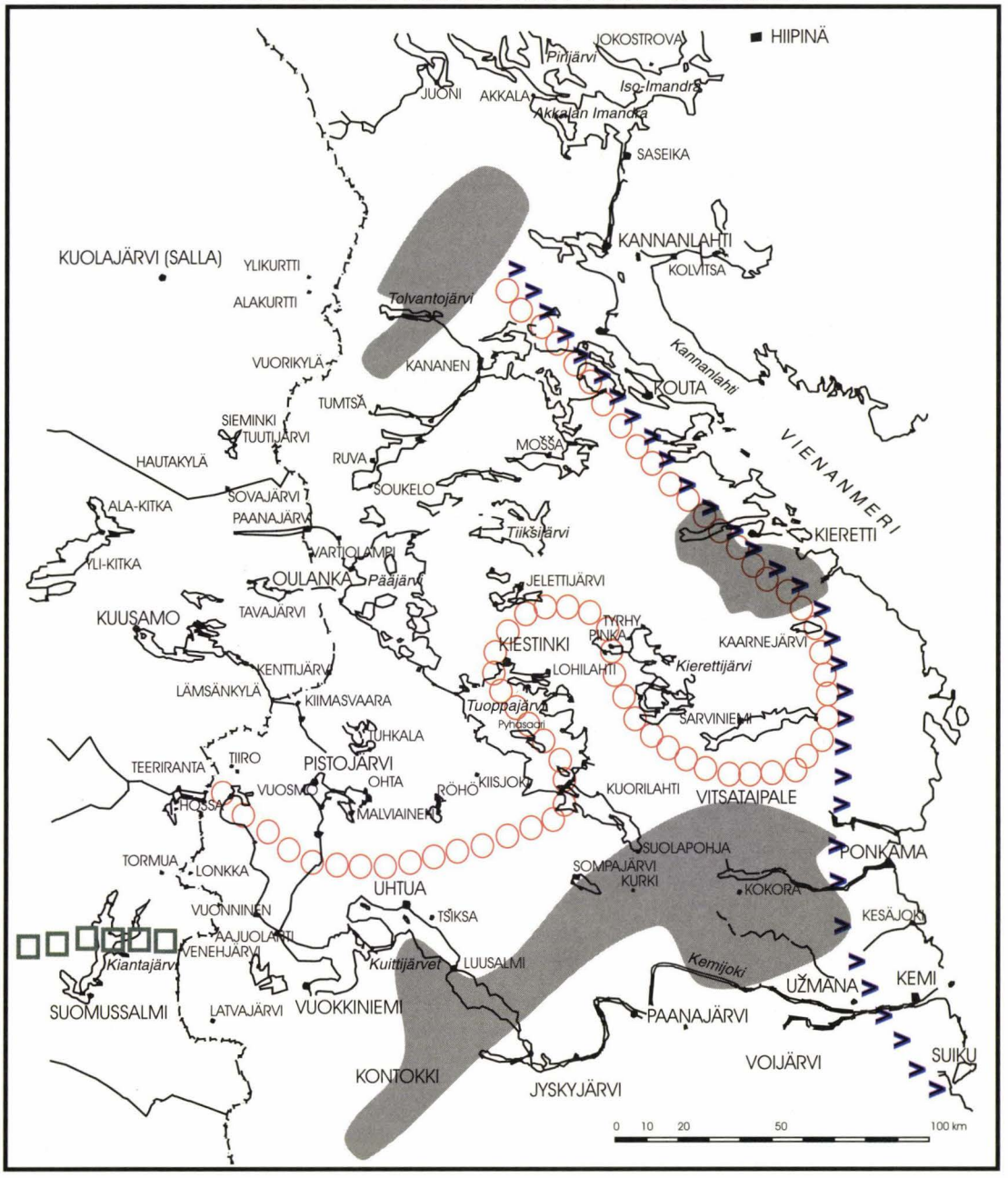

Pohjois-Vienan poronhoitoalueen raja 1910-luvulla haastattelutietojen ja kirjallisten lähteiden mukaan

Vienanmeren länsirannikon poronhoitoalueen raja 1910-luvulla haastattelutietojen, kirjallisten lähteiden ja Kapitsan (1924) mukaan

Suomen poronhoitoalueen raja 1900 Grotenfeltin mukaan

Peurojen esiintymisaluetta noin 1850 - 1900 haastattelujen ja kirjallisten lähteiden mukaan

sitä sykysyllä poruo löytyy!» Syksyllä suomalaiset tunsivat erotusaidalla omat tällä tavalla merkityt poronsa ja kovistelivat ukkoa, jolloin tämä säyseästi vain tuumi: »Poruo mie en tiijä kenen heän ollah, a merkki toalla näkyy miun olovan.»Kun suomalaiset ottivat ukolta poronsa pois, ei tämä vastaankaan pannut.[1028]

Vahingot kohtasivat välistä ankarinakin Kuusamon kaakkoisosan poromiehiä. Siikalaisen porotalo menetti muutamassa vuodessa ison määrän porojaan.[1029] Yhtenä ainoana talvena katosi Karjalan puolella Ölkyn selkosella Lämsänkylän Kortesalmen porokarjasta peräti 80 ja Lusmingin talolta 40 poroa![1030]

Kevättalvella erityisesti emättömien vasojen paljous edisti poronrosvontaa nimenomaan Pistojärven Tiirossa. (Ks. myös lukua 2.4.4. ja liitettä 4.)

Kun Tiiron kylän Matalanselän poroaitaan vedettiin usein kerralla 2 000–3 000 poroa, missä joukossa oli sekä karjalaisten että Suomen puolen, lähinnä Kallioluoman ja Hossan palkisen poroja, oli tällaisessa erotuksessa usein helppo harrastaa monenlaista konnuutta. Kerrankin kuusamolainen Soivion Antti oli tempaissut kaulasta kiinni oman nuupon hirvaansa ja hänen vienalainen kortteeri-isäntänsä ja ryyppykaverinsa »Hilipan Poavo» haki tälle »mullulle» urosporolle vasajoukosta yhden vasan, joka sai Antin merkin. Kallioluoman palkisen Antti Karjalaiselle samainen »Poavo» merkitsi täysikasvuisen merkittömän vaatimen eli »peuravoatimen», kun sai Antilta vastalahjaksi »polovitkan» pirtua.

Tiirolaiset isojen porokarjojen omistajat, Sehvoset (Sohvona), Hilippaiset, Kostaset, Leskiset, pettivät sikäläisiä vähäporoisia köyhiä eli »kötyrejä» juuri palkisen vasojen merkinnässä ja olivat tässä työssä yhtä maata Kallioluoman miesten kanssa. Kerrankin, kun erotus oli jo päättynyt, kuusamolaiset Kallioluoman paliskunnan miehet saaneet omat poronsa erilleen ja tiirolaiset myös ottaneet omansa erilleen sekä merkinneet emättömät vasat Tiiron palkisen merkkiin, ruvettiin ottamaan aidasta teurasporoja iltamyöhällä. Nyt laitettiin kaikki pienporolliset »kötyrit» korkean poroaidan ulkopuolelle nylkemään teurasporoja. Suurporolliset tiirolaiset järjestivät asian niin, että he yhdessä Kallioluoman poromiesten kanssa pyytivät noille kötyreille teurasporoja niin paljon kuin ikinä vain kerkisivät. Kun kötyreille oli saatu yllin kyllin työtä, että he eivät olleet häiritsemässä suurporollisia ja suomalaisia, rupesivat nämä yksissä tuumin pyytämään uudelleen kiinni äsken päivällä palkisen omaksi merkittyjä emättömiä vasoja ja muuttivat ne tällä kertaa omille merkeilleen. Kun tiirolaiset pororikkaat olivat oman poromerkkinsä laittaneet sellaiseksi, että ne vain yhdellä tai kahdella yksityisellä »tevolla» erosivat pienitekoisesta palkisen merkistä, niin »nehän silipo niin paljo kun ne vaen kerkisivät niille omille merkilleen. Vaen se tapahtu äkkie!» Samalla lailla pitivät puolensa myös suomalaiset, koska heidät oli puuhaan mukaan pyydetty: kuka puukkonsa vain sai, se merkitsi itselleen! Kallioluoman palkisen poromiehet yleensä »isommalta pärjäsi siinä vasahommassa, ne oli niin hyvissä välissä niijen pororikkaijen kansa että harva voajin se vasatta kyllä jäe».

Kevättalvella olikin tilanne sellainen, kun oli tavattoman paljon emättömiä vasoja, että vasat piti merkitä hyvin usein vain kunkin omistajan vaadinluvun mukaan. Juuri tässä Kallioluoman paliskunnan miehet saivat pidetyksi puolensa, mutta jos oli muualta etäisemmistä palkisista, esim. Suomen puolelta, juosseita vaatimia, niin nepä tahtoivat jäädä vasatta ainakin Tiiron poroaidoilla, koska omistajat eivät itse olleet paikalla pitämässä puoliaan.[1031]

Röyhkeyden huippuna poronrosvonnassa oli se, että Vienassa **varastettiin vetoporojakin suomalaisten raidoista.**

LÖNNROT kertoo 1830-luvulla Koljolan eli Tiiron kylän kuulusta pororosvosta »Koljasusta» (oik. Kolassu), joka »kuuluu aikoinansa olleen viekkahimpia porovarkaita näillä rajaseuduilla. Enimmästi oli Ruotsin (Kuusamon ja Kiannon) poroja varastanut, josta häntä emme kuitenkaan voi erittäin moittia, sillä Venäjän puolella ei ilmankan näillä seuduin ole poroja. Muutamanki kerran puikahti ulos metsästä, leikkasi paimenten havatsematta poron raidosta ja lähti kotiinsa kulettamaan. Vaan penkoen pian poroa kaivattavan ja jälkiä myöten hakemaan tultavan otti kengät omista jaloistaan ja puki peuran takajalat (kengitti), terät taas, kannan puolen eteenpäin sitoen. Poro takajaloillaan astuu juuri etujalan jälkeen, jonka tähen ei jää'kän näkymään kun takasten jalkain jälet. Niin laadittua talutti kauniisti poron kotiinsa sukkajalassa itse edellä astuen, löi lihoiksi ja söi suuhunsa. Poropaimenet kyllä olivat havanneet poron raidosta kaonneen, vaan eivät tienneet minne lähtiä hakemaan, kun jälkiä ei minne näkynyt menevän.»[1032]

Joiltakin Kuusamon Lämsänkylän poromiehiltä oli Vienassa vielä 1900-luvun alussa ryöstetty vetoporoja raidoista: »Juho Iisakki Kurtti kertoi, että raidoilla ollessa häneltäkin pari kertaa poro vietiin yön aikana sen ollessa kiinni puussa, puukolla oli vain luja remmi katkaistu. Samaa vakuutteli Pekka Pesonen.»[1033]

Viidentenä rosvoamistapana, varsin suurpiirteisenä tyypiltään, voidaan mainita Oulangan Tumtšan puolessa sattuneet tapaukset, jolloin pororosvot kävivät hakemassa Suomen puolelta sallalaisten porokarjoista **sulan aikana pikku tokankin.**[1034]

Vienan puolen **porovarkauksien oikeuskäsittelystä** todettiin v. 1834, että kuusamolaisten oli vaikeata saada siellä rikollisia tuomituiksi, koska vieraan maan kieli, lait ja oikeudenkäyntitavat olivat outoja, ja yli 300 virstan matka lähimpään tuomioistuimeen Vienan Kemiin teki jo kustannussyistä oikeuden haun kannattamattomaksi. Siksi kuusamolaiset anoivat keisarilta, että perustettaisiin erityinen rajatuomioistuin, jossa olisi jäseninä sekä Suomen että Venäjän puolen miehiä.[1035]

Käräjiä olivat haastattelutietojen mukaan karjalaisten poronrosvonnan takia joutuneet Vienan puolella käymään hyvin monet Kallioluoman ja Hossan paliskunnan miehet. Mutta tilanne oli sellainen, että ainakaan suomalaiselle ei tuntunut löytyneen oikeutta, jos hän meni käräjöimaan esim. Pistojärvelle:

»Mutta kun sitä ei ollu minkäällaista lakie Venäällä, ei ainakaan suomalaisilla ei ollu minkäällaista oikeutta sinne jos meni käräjöemään. Se oli poro niinku villi siellä olemassa että se ei muka kenenkää oma oesi.»[1036] Omat tuomarit eli »sutjat» (mirovoisutja = kansantuomari) pitivät tavallisesti omiensa puolta, niin että monesti Kuusamon poromies ei hyötynyt yhtään mitään. Joskus pantiin pororosvoja vähäksi aikaa putkaan, silloin tällöin joku maksoi hieman syödyistä poroista.[1037]

Kuusamon Teerirannalla oli koettu, että »Pistojärven uradniekka [poliisi] ei ottanut teerirantalaisten valituksia kuuleviin korviinsakaan.»[1038]

Rajantakaisille pororosvoille ei yleensä oikeusteitse voitu mitään. Mutta korvaus oli saatu, jos oli olemassa aivan selvät todisteet poronrosvonnasta: jos esim. löytyi vienalaisen hallussa olevasta porontaljasta kuusamolaisen korvamerkki tai jos selvästi havaittiin, että suomalaisen merkkiä oli yritetty

muuttaa karjalaisen merkiksi siinä kuitenkaan onnistumatta.[1039] Jos rosvo tavattiin itse tappo- tai syöntipuuhassa, saattoi »prauneliassa» (pravljenie = kunnantalo) annettu tuomio olla varsin tuntuvakin, kuten esim. silloin, kun Kallioluoman paliskunnan Vuoriniemen isännältä oli kaksi ölkkyläistä pororosvoa – toinen kuuluisa Alimpee – syönyt härkäajokkaan. Tästä selvästi todistetusta varkaudesta kumpikin joutui maksamaan asianomistajille korvaukseksi kaksivuotiaan sonnin ja lisäksi rangaistukseksi porrastamaan kahdella pälkityllä porraspuulla Tiiron ja Ölkyn välin suotaipaleet.[1040]

Suomalaisten porot tekivät kyllä usein vahinkoakin Vienan puolella syömällä suovista heiniä ja kortteita ja sotkemalla suovia. Tämä piti joskus korvata: »Suvannossa se Kirilä-ukko tahto kerran Ahon Kallelta heinistä maksuo ja potkie naukutti sitä Kallea persielle. No pitihän se meillä antoa yksi palakisen vasa.»[1041]

Toisin paikoin, esim. Suiningin ja Heikkilän tienoilla Kuusamossa, ei karjalaisten valituksista välitetty mitään, ja niin ne loppuivatkin ajan oloon.[1042] Tässä on kuitenkin muistettava, että yleensäkään porojen heinänsyönnistä ei maksettu korvauksia, koska oli olemassa ns. **aitalaki**, joka määräsi, että heinäsuovan ympärillä samoin kuin niittyjenkin suojana piti olla aita.

Joskus saattoi tilanne kärjistyä niinkin, että jopa tappelua hangattiin ja yritettiin »kopravoimin» selvitellä riitaisia poroasioita, mutta yleensä ei kovin isoja käsikähmiä tiedetä tapahtuneen. Suomalainen ei kuulemma ollut luonteeltaan niin »rouvi» kuin olisi pitänyt pororosvojen kanssa olla: ei ollut tarpeeksi karskiutta hoidella asioita oman käden oikeudella. Tosin vuosikymmeniä jälkeenpäin harmaantunut kuusamolainen poromies arveli, että korpilaki olisi ollut silloin paikallaan pororosvoa tuomittaessa, koska suomalaisen poronomistajan oli vaikeata saada oikeutta Vienan Karjalassa: »Sehän oes pitäny kertakaekkijaan kun metässä tapasi niin kuula panna kalloon ja antanu ois jeähä sinne. Sillon kun tapasi niin oes niskat lyöny nurin niin se se oesi lakie ollu parasta.»[1043]

Kun Kuusamon keski- ja eteläosien rajakylien poromiesten elinkeinoharjoitusta eivät edes Vienan oikeusistuimet pystyneet suojelemaan, **oli keksittävä muita keinoja turvaamaan poroelon säilyminen rajantakaisilla palinmailla.**

Yksi keino oli porovarkaiden peloksi ja **varkauksien ehkäisyksi järjestetty poromiesten kävely ja kiertely jo sulan maan aikana rajantakaisilla palinmailla** ennen varsinaista poronhakua eli perttulilta (24. 8.) alkaen. Näin tapahtui Kuusamon itäisissä Enojärven ja Kallioluoman paliskunnissa. Tämän nimiä olivat *kahtelu*, *sulakävely* ja *poronkävely*. Tapa juontui jo 1700-luvulta, kuten hyvin kiintoisa ja valaiseva käräjäjuttu kertoo:

Kuusamon käräjillä 21. 3. 1770 nimismies Planting syytti kahta Lämsän- ja kahta Heikkilänkylän talonpoikaa, että he olivat edellisvuonna – vastoin käräjillä 16. 3. 1767 annettua kieltoa mennä hakemaan poroja Venäjän puolelta ennen kaikkien pyhien päivää (1. 11.) – **menneet Venäjän rajan taakse Kätköselkoselle porojaan**

katsomaan jo kahdeksan päivää ennen mikkeliä (29. 9.). Seitsemän miestä olikin ajanut kaukaisille huuhtamailleen. Mutta Hanno Matinpoika Karjalainen Pukarilta kertoi ajaneensa naapurinsa kanssa Pääjärvelle katsomaan, **olivatko sittenkin karjalaiset alkaneet etsiä porojaan** (ennen pyhäinpäivää). Nyt ne noin 40 itäkuusamolaista poronomistajaa, joiden poroja palki Kätköselkosella, anoivat, että he voisivat peltotöiden jälkeen ja kuuran ja lumen tultua ajaa Kätköselkoselle **katsomaan, etteivät karjalaiset tappaisi heidän porojaan** (»at de icke af ryssarne dräpte varda»). Oikeus suostuikin tähän ja edellytti, että kaikki Kätköselkosella palkivien porojen omistajat kulkisivat siellä suunnilleen samanaikaisesti ja 10 miehen ryhminä.»[1044]

Käräjäjutussa mainittu Kätköselkonen on Kuusamon Lämsänkylän kohdalla. Se kuului autonomian aikana Suomeen ja oli juuri Enojärven paliskunnan aluetta vuoden 1940 Moskovan rauhaan asti. (Sulakävelystä eli poronkävelystä enempi luvussa 3.2.1. – Ks. myös lukua 2.2.3.3.) – Tässä on syytä viitata siihen, että **perinteinen peuranmetsästys oli tuottoisinta juuri perttulin (24. 8.) ja mikkelin (29. 9.) välillä** (esim. Kuolajärven pohjoisosissa vielä 1820-luvulla), jolloin peurat ja tietysti myös porot olivat lihavimmillaan.[1045]

Toinen keino porokarjan suojelemiseksi oli **houkutella poroja varastelevia porottomia vienankarjalaisia ryhtymään poronhoitajiksi.**

Lönnrot kertoo, että Suomussalmella, Vuokkiniemen Lonkan kohdalla, jokunen suomalainen talonpoika oli koettanut (1830:n tienoilla) estää »noita kuuluisia porovarkauksia» siten, että oli poronhoitokumppanikseen ottanut venäläisen (= vienankarjalaisen) talonpojan. Tämä saattoi paremmin pitää silmällä, etteivät naapurikyläläiset olisi päässeet tuhoamaan poroja, mutta näin ei kuitenkaan voitu estää mainittuja varkauksia.[1046]

Kolmas keino ehkäistä porovarkauksia mutta myös porojen porottomilla seuduilla tekemiä heinävahinkoja oli estää porojen pääsy uhanalaisille alueille rakentamalla pitkiä **suojelus-** eli **esteaitoja.**[1047]

Oulun läänin kuvernöörin virasto hyväksyi 1. 9. 1884 Kuolajärven Pohjoisen paliskunnan ohjesäännön, jossa todettiin: »Paliskuntalaiset hakkaavat ja ovat jo osaksi hakanneet, asianomaisella luvalla, suojelusaidan Wenäjää ja Sodankylää wastaan, ettei porot pääse ulkoumaan; osakassa suojelusaitaan on itsekukin sen syltämäärän jälkeen mitä hän on sitä hakannut; osakkaat ja heidän aitamääränsä pannaan eri luetteloon, jota paliskunnan päällysmies tallehtii.» Aidan kunnossapitoon ja vartiointiin palkattiin »urakka kaupalla, paliskunnan kassan kustannuksella, kolme wartiaa».[1048]

»Suojelusaita» oli noin 100 km pitkä. Se alkoi etelässä Vuorikylän itäpuolelta, kulki Ala- ja Ylikurtin kylien itäpuolitse aluksi pohjoiseen ja kaartui sitten Tuntsajoen länsirantaa pitkin Sodankylään päin.[1049]

Tämä suojelusaita olikin tarpeen sekä Kuolan kolttalappalaisten porovarkauksien vuoksi että myös estämään porojen kulku Sodankylän puolelle. Aidan vaikutuksesta paliskunnan porokanta kasvoi vuosisadan vaihteessa 10 vuodessa 2 000–3 000 porosta 20 000 poroon.[1050] Kansankielessä tällä aidalla oli useitakin nimiä: *väli-*, *raja-*, *poro-* ja *selkäaita.*[1051]

Kuusamon Kallioluoman paliskuntaan rakennettiin »esteaita» 1800-luvun jälkipuoliskolla pysäyttämään porojen meno syksyllä rajan taakse ölkynkyläläisten ja muiden karjalaisten varastettaviksi. Aita oli viisi kilometriä pitkä. Se alkoi Pikku

Vuorijoen yli johtavaa suojelus- eli esteaitaa »Kuolajärven Lapissa». — Valok. Samuli Paulaharju 1910. Museoviraston kuva-arkisto 3490:992. — Tätä esteaitaa ryhdyttiin rakentamaan Kuolajärven pohjoispaliskunnassa jo 1884. Siitä tuli 100 km pitkä. Aita oli tuiki tarpeellinen estämään porojen kulkua yli valtakunnan rajan Kuolanniemen kolttien varastettaviksi sekä pitämään porot poissa myös Sodankylän puolelta. Aidan vaikutuksesta paliskunnan poroluku kasvoi vuosisadan vaihteessa noin 2 000 porosta 20 000 poroon. Tämä taas johti siihen, että paliskunnan poroja ryhdyttiin valtaosin paimentamaan esteaidan takana Venäjän puolella, jossa oli määrättömästi laitumia, mm. Norreojoen varressa. Tätä kesti bolševikkivallankumouksen aiheuttamaan rajansulkuun eli noin vuoteen 1918 saakka.

Syrjäjärvestä, kulki Alimmaisen Kuikkalammin itäpään kautta yli Kuikka- eli Koppelojoen ja meni pohjoiseen Neljännenkankaan ja Hanhiharjun poikki Hanhilammin itäpäitse Kalettomanvaaraan, mistä se jatkui Parvajärven ja Rytilammin välitse Luokkijärven Luokkisalmeen. – Esteaita oli tasmi- ja puolitasmirakenteinen (tasmiaidoista ks.lukua 2.2.3.5.), joten sitä ei tarvinnut korjata ainakaan 20 vuoteen. Aidan olivat tehneet paliskunnan kustannuksella pääasiassa Kallioluoman ja Vihtavaaran eli Vihtalaisen talojen poromiehet.

Esteaidan paikka ja kulkusuunta oli valittu katkaisemaan porojen meno itään rajan taakse ulottuvia kankaita myöten nimenomaan syyskesällä kiima-aikana. Suomalaisten porot »vastausivat» tällä kohtaa aitaan ja jäivät oman puolen jäkälikkökankaille, joilta ne hakuaikana vedettiin omalle puolelle Tammelankylän

KALLIOLUOMAN PALISKUNNAN ESTEAITA 1800-LUVUN LOPULLA

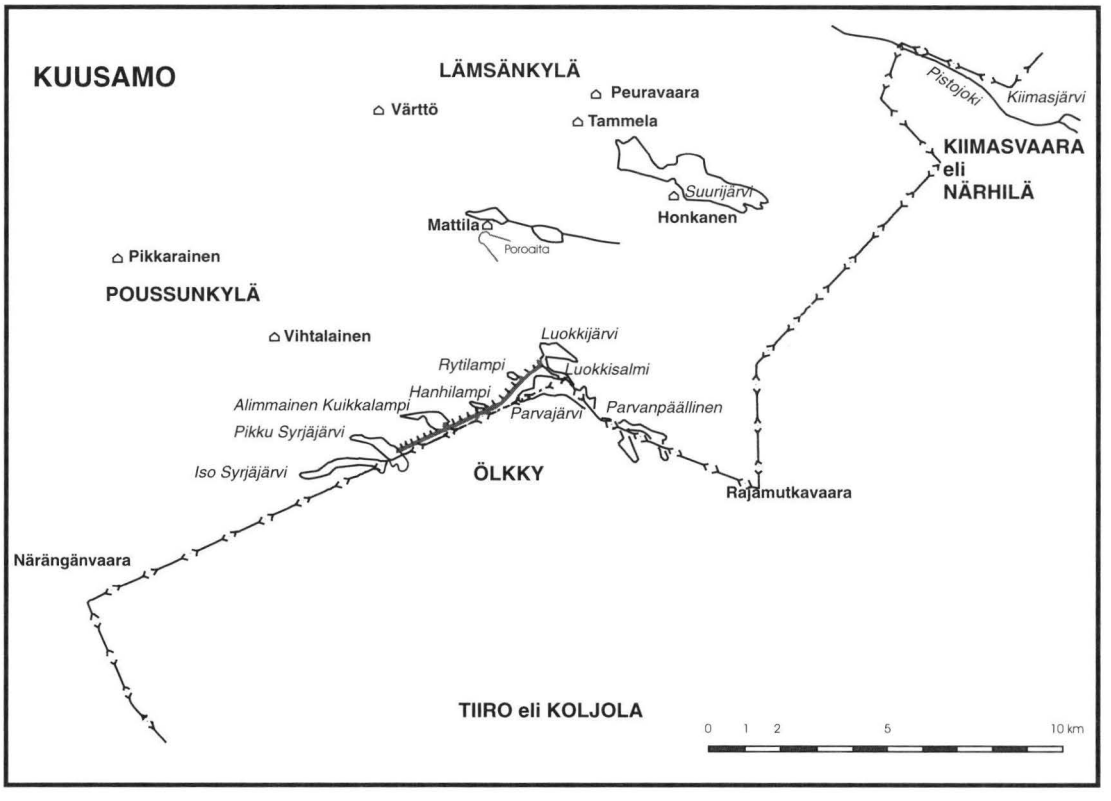

Suomen itäinen valtakunnanraja vuoteen 1940

Kallioluoman paliskunnan esteaita 1800-luvun jälkipuoliskolla

Poroaita

Mattilan poroaitaan. Myöhemmin syystalvella porot pääsivät kyllä painumaan Karjalan puolelle Ölkyn hyville jäkäläkankaille. Tämä esteaita jäi pois käytöstä 1900-luvun alussa, minkä jälkeen poromiehet varjelivat porojaan yksinomaan poronkävelyn (ks. lukua 3.2.1.) avulla.[1052]

Myös Suomen itärajan eteläisimmän eli Suomussalmen Hossan paliskunnan poromiehet olivat jo »vanhaan aikaan» rakentaneet esteaidan rajaa vasten Itäkankaille. Tätä varten senaatin valtiovaraintoimituskunta myönsi vuonna 1908 määräehdoin 15 vuoden mittaisen lainan. Aidan pituus oli 55 kilometriä.[1053]

Muuallakin Suomen poronhoitoalueella rakennettiin esteaitoja. Esimerkiksi Pudasjärvellä poronhoitoalueen etelärajalla »Kollajan, Pudasjärven ja Pintamon paliskunnissa eteläisellä laidalla on ollut suoja- eli esteaita» 1900-luvun alusta 120 kilometriä »estämässä porojen pääsyä vahinkoa tekemään suhteettoman laajalla alueella».[1054] »Se tehtiin kun porot meni kauas etelään sotkemaan ihmisten heiniä.»[1055]

Kallioluoman paliskunnan vanhaa tasmirakenteista esteaitaa Kuusamon itärajalla Pikku-Syrjäjärven ja Luokkijärven välillä. Muistitiedon mukaan aita oli rakennettu 1800-luvun lopulla estämään paliskunnan porojen menoa syksyllä Vienan Karjalan puolelle. Jykevän tasmiaidan lujuutta osoittaa se, että vielä 1970-luvulla se oli kuvien osoittamassa kunnossa. — Valok. J. Juhani Kortesalmi 15.4.1974. — Täällä tapahtunutta huomattavaa porovarkautta käsiteltiin 15.3.1773 Kuusamon käräjillä. Läheisen Tiiron kylän poronomistaja Gerassimo Koljonen oli poronhakuaikana syksyllä 1772 lähettänyt poikansa Vaselin ja renkinsä Savan seuraamaan Suomeen johtaneita poronjälkiä. Syrjäjärveltä he löysivätkin suomalaisten poroja, jotka he varastivat ja toivat Koljoselle. Tämä teurasti yhteensä 36 suomalaisten poroa.

Poronrosvouksella ja sen ehkäisyn keinovalikoimalla oli pitkät historialliset juuret, ja aineiston ihmeteltävä runsaus todistaa ilmiön karakteristisuutta ja efektiivisyyttä noinkin suppealla alueella.

Vienan puolella poronrosvonta muovautui ennen pitkää kahteen suuntaan paikallisten olojen ja oman porotalousmuodon mukaan: porollisuus rajoitti rosvonnan lähinnä yksittäispyynniksi mutta suojasi sitä; porottomuus taas johti tuliasein järjestettyihin joukkoteurastuksiin ilman vaaraa, että olisi omia poroja tuhottu (ks. lukujen 2.2. ja 3.1. karttoja). Kummassakin tapauksessa miljöö oli suotuisa tämän sivuelinkeinon harjoittamiselle, eikä Venäjän lakikaan juuri kyennyt asettamaan sille esteitä.

Vienankarjalaisten harjoittaman poronrosvonnan vaikutussäde ulottui Kuolajärven ja Kuusamon puolelle paitsi luonnollisesti taloudellisena vahinkona myös siinä, että se johti Enojärven ja Kallioluoman paliskunnissa sula- eli poronkävelyyn, mikä tuntuvasti pidensi niiden normaalia poronhoitovuotta sekä aiheutti runsaasti ylimääräistä vaivannäköä ja lisäkustannuksia.

Kuolajärven eteläpaliskuntaan Tumtšan kylästä kohdistuneet porovarkaudet muodostivat oman saarekkeensa, mutta erityisen luonteenomainen porotalouden lieveilmiö pororiidat ja -varkaudet olivat rajanvarressa alueella, joka alkoi Kuusamon Lämsänkylän kohdalta Kiimasvaaran seuduilta, jatkui noin sadan kilometrin matkan etelään Vuonnisen – Venehjärven – Latvajärven tienoille ja yhä voimistui siirryttäessä poronhoitoalueilta Vienan porottomille seuduille. Poroja varasteleville rajanvarren vienankarjalaisille olot olivat suotuisat, mutta rajapaliskuntien kuusamolaisille ja kiantalaisille eli suomussalmelaisille poromiehille epäsuotuisat. Valtiolliset rajaolot aina noin vuoteen 1918, paikalliset luonnonolot – Vienan puolen »luomajäkäliköt» ja Itä-Kuusamon »juurinaavikot» – sekä porojen periodinen vaellusvietti, monin paikoin Vienassa vallinnut köyhien kylien metsäläismentaliteetti ja huonotapaisuus (muukin varastelu, metsärosvot eli *rosboinikit*, sotilaskarkurit eli *piekloit)*, valistuksen puute, lainkäytön löyhyys ja virkavallan välinpitämättömyys muodostivat suotuisan maaperän tälle muutamien Pohjois-Vienan rajakylien tuottoisalle 'sivuelinkeinolle', porotalouden perin haitalliselle sivujuonteelle, joka varhaisista ajoista asti rehotti rajansulkuun saakka.

Kaakkois- ja Etelä-Kuusamon ja erityisesti Hossan paliskunnan kohdalla poronrosvoustilanne oli kaiken aikaa synkin. Mutta kiintoisat ovat syytkin. Tämä aluehan – siis Pistojärven lounainen ja Vuokkiniemen luoteinen osa – oli **usean rajan kohtauspaikka:** (1) täällä oli Vienan omalla puolella karjalaisten poronhoidon ja porottomuuden raja, (2) täällä oli myös Suomen poronhoidon ja Vienan porottomuuden raja, (3) täällä oli vuosisatainen heimokirojen (»ruotsi» ja »ryssä») varjostama valtiollinen raja sekä (4) poronhoitoalueiden ja villi- eli metsäpeura-alueen välimaasto, vaihettumisalue.

Lähimmäksi vertauskohdaksi edelliselle tarjoutuvat Suomen Lapin poromiesten ja Kuolan kolttalappalaisten väliset poroselkkaukset.[1056] Yh-

PORONHOIDON, PORONROSVOUKSEN JA PEURANPYYNNIN RAJA-ALUEET

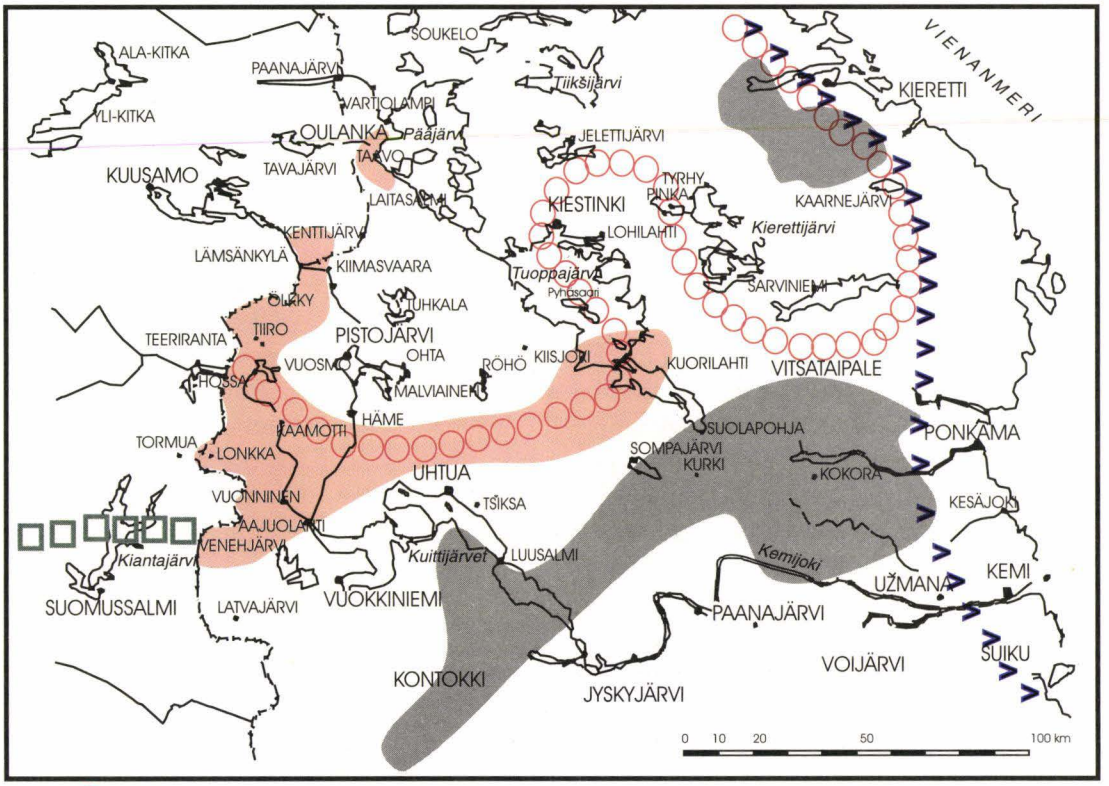

Pohjois-Vienan poronhoitoalueen raja 1910-luvulla haastattelutietojen ja kirjallisten lähteiden mukaan

Vienanmeren länsirannikon poronhoitoalueen raja 1910-luvulla haastattelutietojen, kirjallisten lähteiden ja Kapitsan (1924) mukaan

Suomen poronhoitoalueen raja 1900 Grotenfeltin mukaan

Peurojen esiintymisaluetta poronhoitoalueen tuntumassa noin 1850 - 1900 haastattelujen ja kirjallisten lähteiden mukaan

Pahimmat poronrosvousalueet

Kirjallisten lähteiden ja muistitiedon mukaan kaikkein pahinta poronrosvousaluetta oli jo 1700-luvan ensikymmeniltä lähtien aina 1900-luvun alkuun saakka Pistojärven Tiiron ja Vuokkiniemen Venehjärven välinen kaista Suomen ja Venäjän rajan tuntumassa. Tiiron selkoselle valtakuntien rajamaastoon oli 1800-luvulla eri aikoina pesiytynyt jopa rosvojoukkioita, »mehtärosvoja», jotka ammatikseen varastivat poroja. Tämä alue oli usean rajan kohtauspaikka: (1) täällä oli Vienan omalla puolella karjalaisten 1700-luvulla alkutaipaleelle lähteneen poronhoidon alueen ja porottomana pysyneen alueen raja, (2) täällä oli Suomen puolen eli Suomussalmen ja Kuusamon itäosien poronhoidon ja Vienan puolen porottomuuden raja, (3) täällä oli myös vuosisatainen heimokirojen (»ruotsi» ja »ryssä») varjostama valtiollinen raja, ja viimein (4) porojen ja villipeurojen esiintymisalueen 'vaihettumisvyöhyke': perinteinen peuranpyynti eli entinen meno jatkui Kuittijärvien ympäristön peura-alueella ja kohdistui säälittä myös sekä suomalaisten että karjalaisten poroihin. Poronrosvousvyöhyke jatkui Pohjois-Vienan puolella Vuokkiniemen Kaamotin ja Uhtuan Hämeen kylän kautta aina Röhön, Kiisjoen ja Kuorilahden selkosille saakka, sillä myös tämä oli poro- ja peura-alueen välimaastoa. Poronrosvous oli siis suoraa jatkoa peuranpyynnille ja osin myös yhtäaikaista sen kanssa. Tavallisimpia poronrosvousmenetelmiä olivat ansoilla pyynti ja ampuminen. Otettiin myös kiinni porolaumoja poronhakuaikana ja vietiin teurastettavaksi.

täläisyys kolttain ja Pohjois-Vienan mainittujen rajakylien mentaliteetin, menettelytapojen, luonnon- ja rajaolojen välillä on silmäänpistävä. Samanlaiset olot synnyttivät samanlaista toimintaa.

Vielä on todettava, että entisaikain peuranpyynti ja poronrosvous olivat Pohjois-Vienassa **geneettisessä suhteessa** toisiinsa. Peuroja esiintyi vielä 1800-luvun lopulla Vienan selkosissa – nimenomaan sekä poronhoitoalueen pohjois- että eteläpuolella – ja isojen järvien, Tuoppajärven ja Kuittijärven, saarissa[1057], ja porojen rosvonnassahan käytettiin monesti tarkalleen samoja menettelytapoja kuin vanhaan aikaan sekä Vienassa että Itä-Suomessa, Lapissa ja Kuolanniemellä peuranpyyntiin[1058]: viritettiin ansoja räkkäaikana poluille, muodostettiin pyyntikuntia ja järjestettiin joukkoteurastuksia jääkaljaman aikana syystalvella. **Poronrosvous oli siis Pohjois-Vienassa paljolti suoraa jatkoa peuranpyynnille, osin jopa yhtäaikaista.** Poronrosvousta voidaan täällä pitää myös **siirtymävaiheen ilmauksena:** vähitellen väistyvän pyyntitalouden tavat ja keinot jatkuivat vielä, koska kaikin paikoin ei kyetty aivan heti omaksumaan muita toimeentulon menetelmiä, esim. kannattavaa porotaloutta, joka kylläkin oli vahvistumassa ja hankkimassa uutta elintilaa.

3.2. Suomalaiset poromiehet Vienassa

3.2.1. Poronkävelyssä ja -haussa, erotuksissa ja talvipaimennuksessa

Koska autonomian aikana valtakunnan itäraja oli avoin, Suomen itäisten rajapaliskuntien ja pohjoisvienalaisten porot palkivat kesäisin »kahta puolta sekasin».[1059] Porot noudattelivat luonnonmukaisia elintapojaan ja kulkivat ruokansa perässä. Kesän pahimpana hyönteis- eli *räkkäaikana* ne hakeutuivat laajoille soille ja suurten järvien rannoille. Karjalan puolella valtava Pääjärvi ja Suomen puolella Itä- ja Etelä-Kuusamon suuret järvet ja laajat suot (mm. Hyöteikönsuo) houkuttelivat poroja hakemaan tuulten antamaa lievitystä kiusaavilta hyönteisiltä ja helteeltä. Kesävapaudessaan palkineet porot käyttäytyivät samoin kuin aikoinaan villipeuralaumat.[1060] Niinpä Kuolajärven eteläpaliskunnan kaakkoisten kylien – Siemingin, Sova-, Tuuti- ja Vuorikylän – sekä Kuusamon Mikkolan paliskunnan paanajärveläisten porot olivat sekaisin Oulangan pitäjän Tumtšan, Ruvan, Soukelon, Vartiolammin ja Oulangansuun porojen kanssa.[1061] Sama tilanne oli etelämpänä Kuusamon Enojärven ja Kallioluoman sekä Suomussalmen Hossan paliskunnan ja vastaavien rajantakaisten kylien, Oulangan Taavon ja Laitasalmen sekä Pistojärven Kiimasvaaran, Suvannon, Tuhkalan, Ölkyn ja Tiiron kohdalla:[1062] »Kun ei ollu rajalla aetoa, ne meni porot sekali.»[1063] Kiima-aikana perttulin ja mikkelin välillä (24. 8. – 29. 9.) taas jäkäliköt vetivät puoleensa poroja: Pääjärven rannoilta Enojärven paliskuntaan Suomen puolelle, mutta Kallioluoman ja Hossan paliskunnasta Karjalan puolen ruokaisille kankaille.[1064] Näistä syistä Kuolajärven eteläpalis-

Kalasauna Ruvajärven itäpäässä Oulangan pitäjässä. — Valok. U. T. Sirelius 1911. Museoviraston kuva-arkisto SUK 92:48. — Pohjoisissa selkosissa toimeentulo vaati laajaa liikkuvuutta. Elannon hankkimiseksi oli kuljettava pyynti- ja niittymatkoilla pitkienkin taivalten takana. Majailua ja yöpymistä varten Vienan Karjalassa olikin tiheässä kiukaallisia niitty- eli heinä- sekä kala-, ansa- ja poropirttejä.

kunnan ja Kuusamon Mikkolan, Enojärven ja Kallioluoman sekä Suomussalmen Hossan rajapaliskuntien poromiehet joutuivat paljon liikkumaan syksyisin »poromoissa» Vienan rajanvarsiselkosissa. Poroista täytyi pitää huolta jo senkin vuoksi, että poronrosvousta harjoitettiin toisin paikoin Vienan rajakylissä »ihan ammatikseen», mikä tuotti tuntuvia vahinkoja rajanvarren suomalaisille poroelinkeinon harjoittajille. Toisaalta rajantakaiset runsaat »luomajäkäliköt» vetivät Suomen rajapaliskuntien poromiehiä talvisaikaan paimentamaan eloa Vienan Karjalan puolelle viikko- ja kuukausimääriksi. Suomalaisten poromiesten toimintaa Karjalan puolella helpotti mm. se, että täällä oli tiheässä karjalaisten niitty-, kala-, ansa- ja poropirttejä majoittumista ja yöpymistä varten.[1065]

SUOMEN RAJAPALISKUNNAT POHJOIS-VIENAA VASTEN VUONNA 1900

Kartakkeen pohjana on komiteanmietinnön 1905:3 karttaliite sekä Grotenfelt 1920 Suomen poronhoito, kartta.

KUOLAJÄRVEN ETELÄPALISKUNTA

Kuolajärven **eteläpaliskuntaan** kuuluneilla Sova- ja Tuutikylän, Siemingin ja Vuorijärven rajakylien poromiehillä ja rajantakaisen Oulangan pitäjän Tumtšan, Ruvan, Soukelon ja Vartiolammin poromiehillä oli **poronhakuaikana yhteistoimintaa:** »*Poroliittopaikat* oli yhteiset venäläisten [karjalaisten] kansa.» Sovajärven ja Tumtšan kylän puolivälissä »Venäjän selekosessa», kolmisen peninkulmaa Sovakylästä, oli **Kojamassa syysaita.** »Siihen veittiin porot aina puolelta ja toiselta [valtakunnan rajan molemmin puolin].» Kojaman aidan olivat **yhteisesti** tehneet suomalaiset ja karjalaiset poromiehet, ja siellä oli myös poropirtti. »Kojama oli **poromiesten liittopaikka.**» Täällä porot yhteisesti koottiin ja pidettiin yhteisiä erotuksia karjalaisten kanssa: »Siinä oli kummallekki poroja, Venäjän poroja ja Suomen.» Täältä kävivät hakemassa porojaan myös Kuusamon Paanajärven Rajalan poromiehet.

Lähellä Tumtšan kylää oli karjalaisten rakentama »Kuusinkilammin aita», jolta suomalaiset kävivät ottamassa pois omat poronsa, kun saivat sanan, että »siellä veitään». Vastavuoroisesti »Tumpsalaisie enämpi kävi Tuutikylässä, kun sinne veittiin. Siellä oli niijen poroja aina enämpi.»

Rajan varressa Kuolajärven puolella oli myös Siemingissä poroaita: siellä oli »oikein iso hiihto». Sieltä myös karjalaiset hakivat porojaan. Kuusamon puolella oli lisäksi Koukkulammin aita ja Nuupajärven aita, joilta Soukelon, Ruvan ja Vartiolammin poromiehet hakivat porojaan. Nuupajärvellä oli myös poropirtti. Liikkuessaan tällä suunnalla karjalaiset poromiehet – soukelolaiset, ruvalaiset ja »tumpsalaiset» (tumtšalaiset) – kävivät myös Sovakylän porotaloissa.

Poronhaun jälkeen karjalaiset veivät poronsa omille laitumilleen, suomalaiset omilleen. Esimerkiksi Sovakylän Heikkilän eli Sovan poromiehet toivat poronsa pois Pierukurun kautta – muualta ei päässytkään – Suomen puolelle ja alkoivat paimentaa niitä rajan varressa: Suomen puolella Sieppijärvellä ja »Venäinmoassa» heti rajan takana Lunnastunturissa. Yksi sovakyläläisten rajantakainen talvipaimennuspaikka oli Ääretön-niminen iso vaara Siemingin kohdalla. Mutta Sovakylästä ainakin Antti Kurvinen ja Päiväniemen »Päivä-Hermanni» veivät poronsa noin **80 kilometrin päähän Venäjän puolelle** Tolvantojärven eteläpuolelle Sorto-oivaan (ven. kartoissa Tjortoiva, Tyrtoivavaara) ja Vilmajärven tuntureihin ja »talavet olivat siellä selekosella niijen ryssäin [karjalaisten] kansa», sillä täällä paimensivat myös esim. Ruvan Sokan talon ja Soukelon Roton talon poromiehet (ks. liitettä 5).

Sovakylän lisäksi myös muista eteläpaliskunnan kylistä – Tuutikylästä, Liikasenvaarasta ja Hietajärveltä – vietiin **pääosa poroista talvipaimennukseen Venäjän puolelle:** noin 6 000 poroa eli kaikki, jotka hakuaikana oli kokoon saatu. **Kaukopaimennus rajan takana oli alkanut ainakin jo vuonna 1904 ja jatkui I maailmansodan loppuun asti.** Kuolajärven Hietajärven vanha poromies Juho Hietajärvi kertoi olleensa rajantakaisessa kaukopaimennuksessa »kymmeniä vuosia». Hänen isänsä ei ollut kulkenut siellä, »kun oli vähempi poroja». Mutta kun porokarjat kasvoivat niin, että oli »mahoton määrä poroja», kävivät Suomen puolella laitumet vähiksi. Lisäksi »luppoja ei enää annettu hakata» Suomen puolella porojen hätäruuaksi, mutta Venäjän puolella ei edes tarvinnut hakata, koska siellä oli parhaissa

Maisema Vilmajärvien selkosilta. Jatkosodan aikainen kuvateksti on »Verman-linja». — Valok. Pehr Erik Jansson 28.10.1941. SA-kuva 62978. — Näillä asumattomilla itärajan takaisilla selkosilla oli poroille laitumia peninkulmittain. Täällä oli lukuisia paksun jäkälän peittämiä tuntureita ja niin laajoja kankaita, ettei tahtonut laitoja löytyä. Juuri tänne suuntautui huomattavan suuriksi kasvaneiden porokarjojen kaukopaimennus Kuusamon pohjoisista porokylistä Paanajärveltä ja Ala-Kitkalta, osin myös Vuotungista ja Tavajärveltä, erityisesti 1880-luvulta alkaen ja Kuolajärven paliskunnista noin vuodesta 1904 lähtien. Tätä kesti I maailmansodan loppuun eli rajansulkuun asti. Myös vienankarjalaisilla poromiehillä oli täällä kaukopaimennusta sen jälkeen, kun porokarjojen kasvettua kotilaitumet ehtyivät. Porojaan kuljettivat talvipaimennukseen Tolvantojärven itä- ja pohjoispuolisille tunturialueille Vartiolammin, Soukelon, Ruvan, Tumtšan ja Moššan eli Nuottajärven porotalot.

paikoissa toistakymmentä senttiä korkea jäkälä. Niinpä poroja oli ruvettu kuljettamaan rajan takana, jossa »laijunta» oli peninkulmittain. »Meitä oli kymmeniä taloja.» Eniten poroja oli Sovakylän »Päiväläisellä» eli Päiväniemen talolla, noin 300, ja »Kauttielaisella» eli Kauttion talolla noin 100. Porot vietiin ennen joulua 20–30 miehen voimin Kuolajärven Kurtin kylän kohdalta rajan yli »kaksi peninkuormaa Venäjän maan sisään ja enämpi, Ylimäiseen Vilmajärveen, ja vietiin kerran Kallielamminvaaraan». Poronpulkilla ajettiin ja *eväshärjät* vetivät eväitä. Paimennuspaikkoina olivat myös »Riutinoiva», Airistunturi, Kivijärven ympäristö ja jopa Kopukkijärvi (ven. kartoissa Kopit, Kobytjärvi). Poroeloa kuljettaneet apumiehet palasivat kotitienoilleen, ja tarvittava määrä paimenia eli 4–5 miestä jäi selkosiin talveksi: »*Raihnikat* oli talavet siellä, – aina pari miestä roikas-

Tuntsajoen latvan erämaata Pohjois-Vienassa 1930-luvulla. — Kustannusosakeyhtiö Otavan kuva-arkisto. — Kuolajärven eteläpaliskunnan Hietajärven poroja paimennettiin rajan takana Tuntsajoen varressa ja vielä kauempana Juonijoen latvahaaran Norreojoen varressa.

saan ja kämpän tekasivat, parin kolomen miehen kämpän.» Voitiin tehdä »asennoksi» myös edestä avoin laavu eli *kota*, jossa oltiin yötä »hongalla» eli rakotulilla. Välistä kelpasi tuulensuojaksi vain säkkikangas. Makuualusena olivat porontaljat ja lampaannahkaiset »rouvot». Mukana miehillä oli kahden kuukauden eväät; lisäksi he teurastivat aina »syömäporon», kun liha loppui. Kurtin kylässä käytiin pyhän aikana kylpemässä ja eväitäkin täydentämässä. Yleensä saman kylän porot olivat yhdessä. Niinpä Hietajärven poroja paimennettiin rajan takana Tuntsajoen varressa ja vielä kauempana Juonijoen latvahaaralla Norreojokivarressa (ven. kartassa Nora). Sova- ja tuutijärveläisten poroja oli yhteensä 500–600, ja niitä jäi paimentamaan talveksi 2–3 miestä. »Sivakalla kierrettiin ympäri porot aina ja piettiin kovossa.» Paimennusta kesti kevääseen eli siihen asti, kunnes rupesi suveamaan eli tavallisesti maariaan (25. 3.), jolloin ne tuotiin kotipalkisille kotoa tulleiden lisämiesten avulla. Mikäli eri kylien porot, jopa kahden pitäjän eli kuolajärveläisten ja kuusamolaisten, olivat menneet talven aikana sekaisin, ne takaisin tuotaessa erotettiin Suomen puolen poroaidoissa, esim. Siemingin poroaidassa tai Sovakylän kotiaidassa. Poroja paimennettiin vielä kotipalkisella rävän ja pälven aikaan asti, joilloin ne saivat jäädä vapauteensa.[1066]

KUOLAJÄRVEN POHJOISPALISKUNTA

Myös Kuolajärven pohjoispaliskunnasta, jossa poroluku oli itärajalle rakennetun poroesteaidan ansiosta kohahtanut 1900-luvun alkuun tultaessa jo 20 000:een[1067], pääosaa poroista, ainakin 18 000, paimennettiin talvisin Venäjän puolella. Sinne veivät poronsa paliskunnan kylistä mm. Kuolajärvi, Korja, Saija ja Kurtti. Tähän tulivat lisäksi edellä mainitut eteläpaliskunnan 6 000 poroa. Pääosa sekä eteläettä pohjoispaliskunnan poroista koottiin ennen joulua aluksi paliskuntien rajalle Kuolajärven kirkon lähelle, josta ne vietiin 1 000 ja 2 000 poron joukoissa ison miesmäärän voimin Venäjän puolelle: »Sinne aijan taka. Siellä on maita! Ja tunturia!» Parhaat laitumet olivat Juonijokeen lännesta laskevan Norreojoen varressa, jossa oli tuntureita ja myös »laajat, suuret, mahottomat kankaat ettei ollu liki laitaakaa». Riittävä määrä paimenia jäi talveksi porojen luo. Välistä eri porojoukot yhdistyivät talven mittaan, joten keväällä näiden kahden paliskunnan porot kotiintulomatkalla maarian aikana erotettiin Kuolajärven puolella Niittyjängän suuressa poroerotusaidassa, jossa saattoi olla erotettavana jopa 18 000 poroa. Pohjoispalkisessa oli tapana vasottaa vaatimia hihnassa. – Ainakin muutamina vuosina Kuolajärven monet kylät, Hautajärvi, Kallunki, Hirvasvaara, Onkamo, Märkäjärvi ja Salmivaara, kuljettivat vaatimiaan Venäjän puolella Juoninvuomassa eli kolttalappalaisalueella, noin 100 kilometrin päässä Kallungin kylästä koilliseen.[1068]

KUUSAMON MIKKOLAN JA ALA-KITKAN PALISKUNTA

Mikkolan paliskuntaan kuuluneilla Kuusamon Paana- ja Tavajärven poromiehillä oli **yhteistoimintaa poronhaussa** rajantakaisten Oulangan kylien, Soukelon, Vartiolammin ja Oulangansuun miesten kanssa: »Syksyllä oli suomalaisie *kokuonta-aikana* kolmin-nellin viikkoloin, kuukausimitalla Oulankan puolella.» Soukelossa heidän majapaikkanaan oli Iijasen porotalon suomalaismallinen iso pirtti.[1069] Vartiolammin seudulla sekaisin menneitä poroja »porukalla haettiin ja koottiin» sekä Kuusamon Nuupajärven ja Jyväjärven aitoihin, joilta esim. Vartiolammin Homasen poroja haettiin, että Vienan puolella Vartiolammin Pitkänjärven aitaan. Suomalaisista poromiehistä ahkerimpia Karjalan puolella kävijöitä olivat Paanajärven »rajalaiset, mäntyniemeläiset, rajimaiset ja leinoset [talon- ja sukunimiä]».[1070] Soukelolaisilla oli ainakin yksi poroaita Suomen puolella Paanajärven ja Kuolajärven eli Sallan Tuutikylän väliselkosella, arvion mukaan suomalaisten ja karjalaisten yhteisesti rakentama. Suomalaiset eivät olleet Paanajärven kohdalla tehneet Vienan puolelle poroaitoja.[1071]

Hakuajan jälkeen kuusamolaisten ja karjalaisten poromiesten kiinteä yhteistoiminta näillä kohdin rajaa loppui. Mutta Mikkolan paliskunnankin porotaloista suurimmat eli Paanajärven Rajala, Mäntyniemi, Paana, Heikkala, Takalo, Kauppila, Manninen, Onkamo ja Leinonen sekä Tavajärven Aittakumpu ja Vatajärven Peuraniemi ja joinakin talvina myös muutamat Vuotungin porotalot **paimensivat porojaan Vienan puolella rajanvarsiselkosissa suurimman osan talvea,** kekristä maariaan (1. 11. – 25. 3.). Syynä olivat täälläkin naavapuiden hakkuuseen kohdistuneet metsäviranomaisten rajoitukset ja kiellot sekä se, että kaukana rajan takana oli tuntureissa »vähät lumet ja hyvät jäkälämaat poroille». **Kaukopaimennusalue** oli rajan takana Tolvantojärven pohjoispuolella Kuolajärven eli Sallan Kurtilta noin 20 kilometriä koilliseen: Vilmajärvien ja Kivijärven ympäristössä Riutioivan, Vaatsimenoivan, Nuutsioivan ja Ketko-oivan metsä- ja tunturimaas-

Poroaidalla. »Kuolajärven Lappi». — Kortti on lähetetty uudenvuoden tervehdyksenä 1911. Museoviraston kuva-arkisto 3. 9. -43. — Poroaitoja tarvittiin sekä syystalvella poroja kesän jäljeltä koottaessa ja erotettaessa että myös talven kaukopaimennuksen jälkeen erotusta varten ennen porojen kuljetusta kotipalkisille, mikäli eri poronomistajien porot olivat talvipaimennuksen aikana sekautuneet tai yhdistetty. Kuolajärven Niittyjängän suuressa poroaidassa saattoi olla erotettavana jopa 18 000 poroa, kun ne maarian aikana tuotiin Venäjän puolelta kaukopaimennusalueilta kesäksi Suomeen. Muita merkittäviä poroerotusaitoja Kuolajärvellä itärajan pinnassa olivat Lusikkaojan aita Ylikurtilla ja Siemingin aita.

toissa sekä Tavantojärven vaaroissa ja kankailla. Tänne oli Paanajärveltä 3–4 päivän taivallus porokarjojen kanssa. Poroluku vaihteli 600:sta 1 200 poroon. Tänne toivat poronsa omana ryhmänään myös Kuusamon juumalaiset sekä Ala-Kitkan isot porotalot Ollila, Kallunki, Kurtti, Rontti ja Kilpivaara yhdessä joukossa ja monissa miehin ennen joulua »Anteruksen» (30. 11.) seudussa, »kun se rupes kylmäämähän ja sait porot kokohon». Paluu kotipalkiselle oli maarialta (25. 3.).[1072] Myös Kuolajärven eli Sallan eteläpaliskunnan Hieta-, Sova- ja Tuutijärven sekä Liikasenvaaran poromiehet paimensivat täällä porojaan, kuten edellä jo on selostettu.

Suomalaisten porojen paimennusalue täällä ulottui lännessä Kuolajärven pohjoispaliskunnan **suojelusaitaan** eli **poroesteaitaan** – pohjoisessa Vaatsimenoivaan eli Vaatsintunturiin ja Kivijoen latvoille – idässä Kivijärven ja Kivijoen itäpuolelle ja Tavantojärven länsipäähän sekä etelässä Kopraoivaan, Tolvantojärven länsipäähän ja Voitajokeen.

Perille tultua Paanajärveltä tuodut Mikkolan paliskunnan porot yhdistettiin ja jätettiin 3–4 paimenen hoitoon. Paimennus alkoi syksytalvesta Suomen puolella rajan pinnassa olevan poroesteaidan itäpuolelta, mistä porot siirtyilivät itsekseen laajemmalle alalle itään ja pohjoiseen. Täällä poroilla kaivatettiin alue, joka ulot-

Vaatsimenoiva etelästä katsoen »Kuolajärven Lapissa». — Valok. Samuli Paulaharju 1910. Museoviraston kuva-arkisto 3490:994. — Riuti-, Nuutsi- ja Vaatsimenoiva olivat itärajan pinnassa tuntureita, joille Kuusamon Mikkolan paliskunnan porot ohjailtiin kevättalvella. Puuttomissa »tunturinlakoissa» oli ohuelti lunta, joten porojen oli helppo kaivaa korttelin pituista jäkälää.

tui Vilmajärvistä pohjoiseen aina rajamutkaan eli Vaatsimenoivaan asti. Sieltä porot aikaa myöten ohjailtiin etelään Ylimmäisen ja Alimmaisen Vilmajärven välille sekä itään Kivi- ja Tavantojärvelle. Sydäntalven aikana paimennusalueena olivat Riutioiva-tunturin rinteet Ylimmäisen Vilmajärven eteläpuolella, Kopraoiva ja Kivijokivarren maastot. Sen jälkeen siirryttiin Vaatsimenoivan itä- ja eteläpuolelle. »Talavisyötön aikana» porot olivat useana 100–200 poron tokkana, jotka erikseen kaivoivat omissa jäkälikkövaaroissaan. Syksystä maaliskuun alkuun tai puoliväliin poroja syötettiin kangasjäkäliköissä ja mäntyvaltaisissa vaaroissa, joissa kasvoi 25 senttiä korkea jäkälä. Kevättalvella, kun lumi alkoi kantaa poroa, hanki oli paksu eikä poron kopara pystynyt enää metsämaassa kaivamaan, paimenet kellokkaan avulla »vetämällä» ja takaa ja laidoilta ohjailemalla siirtivät porot Riuti-, Nuutsi- ja Vaatsimenoivan puuttomiin »tunturinlakkoihin», missä oli ohuelti lunta ja korttelin pituinen jäkälä. Tuntureilla porot olivat maaliskuun alusta ja puolivälistä kolmisen viikkoa eli maariaan (25. 3.) tai vielä viikon siitä, jos oli »hyvä kaivu» eivätkä sudet hätyytelleet.

Poropaimenet eivät olleet koskaan yksin, vaan aina oli vähintään 2–3 yhdessä. He asustelivat tekemissään poropirteissä ja karjalaisten kalasaunoissa. Tällaisia

Metsäsauna Vilmajoen rannalta »Kuolajärven Lapista». — Valok. Samuli Paulaharju 1910. Museoviraston kuva-arkisto 3490:995. — Kuusamon Paanajärven ja Ala-Kitkan poromiehet paimensivat 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa porojaan Venäjän puolella alueella, joka ulottui Kuolajärven Alakurtin kohdalta Suomen rajalta itään noin 30 km eli Tavantojärven länsipäähän, siitä pohjoiseen noin 15 km Musinojärvelle, josta länteen Suomen rajalle Vaatsimenoivaan noin 20 km. Tällä alueella oli paanajärveläisen Eetu Rajalan kertoman mukaan poropaimenten ja kalamiesten yöpymistä varten ainakin seitsemän eräpirttiä, jotka on tekstissä lueteltu. Yllä olevassa kuvassa on ehkä yksi niistä. Pirtit olivat kooltaan noin 3 x 3 metriä, koirankaulaan salvettuja, kiukaallisia eli sisäänlämpiäviä. Laipio oli kelleksistä eli särkylaudoista. Pirteissä oli maalattia. Makuualustana oli heiniä ja esim. porontaljoja ja raanuja.

noin 3 x 3 metrin kokoisia, kiukaallisia, sisäänlämpiäviä eräpirttejä oli tällä kaukopaimennusalueella seitsemän: (1) Ala-Kitkan poromiesten rakentama poropirtti Saarilammin rannalla Riutioivan juurella, (2) Kanasen ja Tumtšan karjalaisten kalapirtti Alimmaisen Vilmajärven itärannalla lähellä Kopraoivaa, (3) Kivijärven itärannalla karjalaisten kalapirtti, (4) Kivijärven länsirannalla alakitkalaisten rakentama pirtti, (5) Ylimmäisen Vilmajärven länsirannalla Paanajärven Rajalan ja Paanan talon sekä Ala-Kitkan poromiesten rakentama pirtti sekä (6) Vaatsimenoivan juurella Lautukkalammin pirtti, jonka olivat tehneet paanajärveläiset ja alakitkalaiset. Vielä oli (7) Vouvio-ojalla poropirtti, jonka olivat tehneet Ala-Kitkan poro-

miehet, koska he tavallisesti paimentivat tällä suunnalla porojaan »omassa porukassaan». Heidän aluettaan oli mm. Hanhivaara.

Poropaimenet kävivät tarpeen tullen ja yleensä kolmen viikon välein ajokkaillaan Suomen puolella Kuolajärven Kurtin kylässä pyhänseutua viettämässä, kylpemässä ja eväitä noutamassa. Paimenten normaaliin elämänmenoon kuului porotokan kiertäminen suksilla joka päivä, mikäli oli keliä. Talven mittaan eri paliskuntien poropaimenet joutuivat »yhtymään», koska porotokat menivät sekaisin eikä niitä paimennusaikana ryhdytty erottelemaan.

Kun keväällä maarialta (25. 3.) poislähdön aika koitti, tuli kotipaliskunnista apumiehiä, yksistään Mikkolan paliskunnasta 7–10 miestä. Porot oli valmiiksi koottu johonkin tunturinlakkaan. Kerran niitä oli jopa 6 000 päätä, kun Mikkolan, Ala-Kitkan ja Kuolajärven eteläpaliskunnan porot olivat talven mittaan yhtyneet ja yhdistetty poishakua varten. Yhteensä poroluku oli tavallisesti 3 000–6 000 päätä.

Kolmen suomalaispaliskunnan koko yhteinen porotokka kuljetettiin miehissä Suomen puolelle Kuolajärven pohjoispaliskunnan Lusikkaojan suureen poroerotusaitaan, joka oli noin kilometrin verran Ylikurtin talosta pohjoiseen. Aidassa kunkin paliskunnan porot erotettiin kotipalkisille kuljetusta varten. Laitumet olivat kaukopaimennusalueilla niin hyvät, että porot olivat vielä näin myöhään keväälläkin kotiin tuotuina teuraiksi kelpaavia »pikiselekie» eli hyvässä rasvassa ja lihassa. Paanajärveläiset veivät poronsa kotiseudulleen, jossa kunkin talon vetoporot erotettiin kotiajoihin ja elätettiin »hakkuulla». Muita poroja paimennettiin pälviin asti huhtikuun lopulle Paanajärven pohjoispuolella Ontonvaarassa sekä Mänty- ja Nuupatunturin alueella.[1073]

Kuusamolaisten poromiesten talvisesta rajantakaisesta kaukopaimennuksesta kertoo HEIKKI MERILÄINEN 1889: »Tuo [Paanajärven] Mäntyniemen talo onkin mitä vauraimpia taloja Kuusamossa. Nuo varansa ovat kartuttaneet aivan poronhoiolla. Nytkin siinä talossa on tuhatmääriä [!] poroja, joita hoitavat enimmäkseen Kuolajärven puolella ja Venäjän Karjalan erämailla Kannanlahtea vasten.»[1074]

Sanomalehti KALEVA kertoo Kuusamo-numerossaan 1912: »Porot lisääntyvät huimaavaa vauhtia, mistä seuraa, jotta laitumet käyvät aivan riittämättömiksi. Tähän nähden ovatkin paanajärveläiset ja osa alakitkalaisia jo useina talvina laiduntaneet karjojaan Wenäjän Lapissa.»[1075]

Muistitiedon mukaan esimerkiksi Paanajärven Rajalan eli Rajalaisen porotalon kaukopaimennus itärajan takana Vienan puolella oli lähtenyt alkuun ainakin jo 1860-luvulla, jolloin Rajalan poroja kuljetettiin muutamina talvina ensin Koutajärven pohjoispuolelle ja sitten Vilma- ja Kivijärven alueelle. Koutajärvenpäässä eli Kanasen kylässä oli silloisella Paanajärven Rajalan porotalon isännällä Juho Kustaalla poropaimenena paikallinen karjalaismies Apron Romana. Muutenkin Vienan miehet olivat hyviä yhteistyökumppaneita Rajalan isännälle, kun hän kulki sillä suunnalla ostamassa jauhoja ja kuljetutti niitä karjalaisten pororaidoilla.[1076]

Edellisten lisäksi myös **vienalaisilla poromiehillä oli kaukopaimennusta** Tolvantojärven selkosilla, mutta eri suunnalla kuin kuusamolaisilla. Oulangan Vartiolammin porotalot veivät poronsa talvipaimennukseen Tolvantojärven itäpäähän eli noin 70 kilometrin päähän ja Soukelon porotalot Kivikankaaseen. (Ks. liitettä 5.)

KUUSAMON POROMIESTEN POHJOISIN KAUKOPAIMENNUSALUE ITÄRAJAN TAKANA

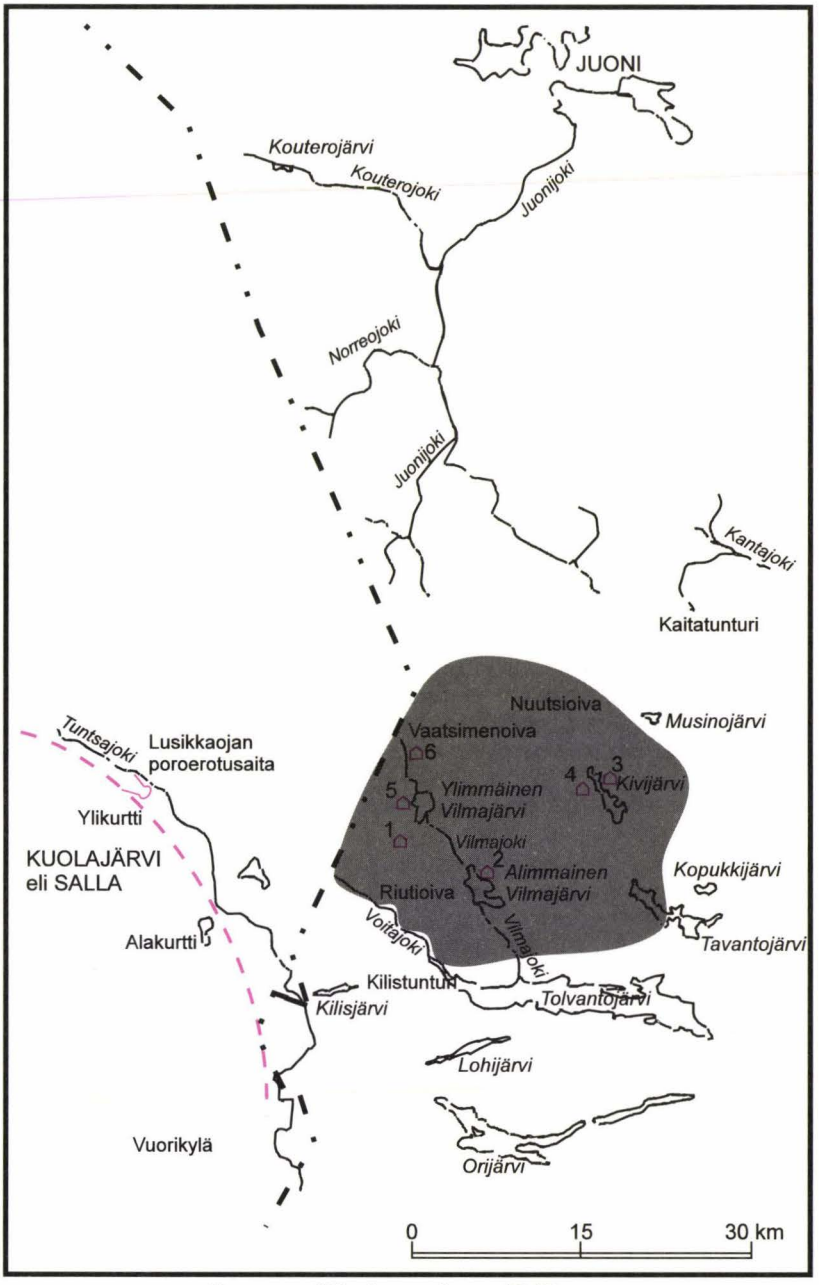

Kuusamon Ala-Kitkan ja Paanajärven poromiehet majailivat itärajan takana kaukopaimennusalueella itse rakentamissaan poropirteissä ja vienankarjalaisten kaukokalastajien kalapirteissä. Karttaan numeroiduista eräpirteistä on selostukset tekstiosassa. Vouvio-ojan pirttiä ei ole onnistuttu sijoittamaan karttaan.

Vielä 1941 everstiluutnantti V. PALOHEIMO raportoi Pääjärven – Paanajärven poronhoitoalueelta seuraavasti:

»Kun tällä alueella on yleensä huonot ruokamaat, on ikimuistoisista ajoista ollut tapana, että Oulangan – Vartiolammen – Paanajärven – Tuntsan – Mossan poronhoitoalueiden porot on syksyllä vedetty Tolvantojärven itä- ja pohjoispuolisille tunturiseuduille, joissa niitä on talvet paimennettu.»[1077]

Tämä käy yksiin edellä esitetyn kanssa. Lisäyksenä on vielä se, että myös Kiestingin pohjoisimmasta kylästä, Moššasta eli Nuottajärvestä, poroja vietiin talvella kaukopaimennukseen.

Suomen puolelta siis neljästä paliskunnasta – Kuusamon Mikkolan ja Ala-Kitkan sekä Kuolajärven eteläisestä ja pohjoisesta paliskunnasta – vietiin huomattava osa poroja rajan taakse Karjalan asumattomiin selkosiin. Syyt tähän olivat seuraavat: (1) porokarjat olivat kasvaneet niin suuriksi, että talvilaitumet eivät Suomen puolella enää riittäneet, (2) porot kasvoivat kookkaiksi ja pysyivät hyväkuntoisina kaukolaitumilla, joita peitti monin paikoin lähes kahta korttelia pitkä jäkälä, (3) vältyttiin tavanmukaiselta helmikuun alusta eli kynttilästä (2. 2.) hankiin ja pälviinkin kestäneestä isotöisestä naavapuiden hätäravinnoksi hakkuusta kotipalkisilla sekä (4) säästyttiin porojen asutuilla kotiseuduilla tekemiltä vahingoilta: heinäsuovien syömiseltä ja sotkemiselta, vahinkojen korvauksilta ja suovien aitaukselta; (5) lisäksi Tolvanto-, Tavanto-, Kivi- ja Vilmajärvien sekä Juonijoen latvojen porolaitumet olivat niin kaukana karjalaiskylistäkin, että suomalaisten porojen kaukopaimennus siellä ei haitannut karjalaisten omaa porotaloutta.

Talonpojan porojen paimennus kaukana kotilaitumilta on porotalouden kehityksen kannalta myöhäsyntyinen ilmiö ja johtuu porojen ravinnonsaannin vaikeutumisesta lähilaitumilla. Kuusamossakin ELIAS LAGUKSEN mukaan poroja laidunnettiin vielä 1770-luvulla »niin lähellä taloja kuin vain voi».[1078] Kuusamon ja Kuolajärven suuriksi kasvaneiden porokarjojen ahdistukseksi koitui myös se, kuten haastatteluaineistokin todisti, että viranomaiset alkoivat 1800-luvun jälkipuoliskolla pitää naavapuiden hakkuuta porojen hätäravinnoksi metsänhaaskauksena ja rajoittaa sitä.[1079] Kuusamon kuntakokouksissakin 1870-luvulla alettiin paheksua ja rajoittaa naavapuiden hakkuuta poroille.[1080] Myös tällaiset paineet vaikuttivat osaltaan kaukopaimennuksen syntyyn ja voimistumiseen.

KUUSAMON ENOJÄRVEN PALISKUNTA

Enojärven paliskunta joutui järjestämään **porovarkaiden pelotukseksi** jo sulan aikana perttulilta (24. 8.) talvipohjan ja normaalin poronhakuajan tuloon saakka kestäneen **vartioinnin**: *sulakävelyn, poronkävelyn* eli *kahtelun*. Paliskunta oli porotoiminnoissaan jakaantunut kahteen osaan: *pohjas-* ja *eteläpuoleen*. Kummastakin paliskunnan osasta käveli kaksi miesparia vuorotellen viikon kerrallaan porovarkaiden varalta, jolloin he samalla saivat tuoreita tietoja porojen liikkeistä ja olopaikoista. *Pohjaspuolen* eli »Riekin puolen» miesparit kävelivät Pääjärven ranta-

kyliä Taavoa ja Kormuaa »vasten»; myös Laitasalmi kuului porovarkaista epäiltyihin kyliin.

Eteläpuolen eli »Kuurnan puolen» miesparit kävelivät valtakunnanrajan takana Kiimasvaarassa, Suvannossa, Korpijärvessä, Tuhkalassa, Katoslammissa ja Kutusessa sekä joskus Kuusamonkin itäisimmässä rajakylässä Kenttijärvellä, jossa asui – suuren selkosen keskellä, noin 30 kilometriä Suomen asutuilta alueilta – 6–7 metsäläistavoistaan, mm. porovarkauksista, kuulua kruununtorpparia.[1081]

Eteläpuolelta Lämsänkylän Kiitämän eli Rajalan porotalon PEKKA PESONEN kertoi: Perttulilta lähdettiin poronkävelyyn katselemaan, »kuinka oli meikäläisten poroja sekautunu karjalaisten poroihin ja kun suoraan sanotaan niinkun pelekona pahantekijöille [pororosvoille]». Yksi ja kaksikin miesparia kulki Kiimasvaarassa ja Tuhkalassa. Välillä käytiin kotona ja taas uudestaan. Paliskunta maksoi *kävelijöille* porotilin yhteydessä päiväpalkan. Sulalla kävely oli »paremmin kahteluo», mutta »kun alako talavi pohjoa tehä», lähdettiin isommalla miesjoukolla kokoamaan poroja.

Enojärven paliskunnan »pohjaspuolen» porotalojen poronhausta, yhteistyöstä ja talvipaimennuksesta Venäjän puolella Oulangan Taavon kylän kankailla kerrotaan liitteessä 5.

Enojärven paliskunnan »eteläpuolen» eli »Kuurnan puolen» poromiehet hakivat sulan aikana sekaisin menneitä poroja **»seuron»** Tuhkalan ja Kiimasvaaran poromiesten kanssa. Tällöin Karjalan puolen Tuhkalan, Sohjanan ja Kiimasvaaran poromiehet majailivat eli »olivat kortteerie» Kuusamon Lämsänkylän Kiitämässä eli Rajalassa, joka olikin syksyisin oikein »miestalo», sillä sinne kokoontui karjalaisten lisäksi poromiehiä oman paliskunnankin alueelta »Pohjas-Mattilata myöten». Enojärven paliskunnan eteläpuolen miehet rakensivat jopa Pistojärven Tuhkalan palkisen miesten kanssa yhteisen porojenkokuuaidan Karjalan puolelle Ponselinkankaille lähelle Suomen rajaa: »Silienkankaan» aidan. (Ks. myös liitettä 2.)

Keisarivallan aikana 1905–1918 eli rajansulkuun asti myös »Kuurnan puolen» porotalot Koski ja Kiitämä eli Rajala paimensivat porojaan »enimmältä» Vienan puolella, koska porokarjat olivat kasvaneet ja omat jäkäliköt menneet heikoiksi. Erityisesti pahana »jäätikkätalavena» 1910–1911 rajantakaisen Ruomaanjokivarren »äylät» eli jyrkät rinteet olivat suotuisia jäkälänkaivupaikkoja. Muita rajantakaisia kiekeröintimaita olivat Syvänlamminkangas ja Sileäkangas. Kaikki nämä olivat Pistojoen pohjoispuolella vanhan valtakunnanrajan pinnassa, 25–30 kilometrin päässä Lämsänkylän Kiitämän eli Rajalan talosta. Poromiehiä oli aluksi kaksi, Koskelta Kustu ja Kiitämästä Kalle, myöhemmin neljä. He olivat porojen kanssa, joita oli näillä kahdella talolla yhteensä 300, Karjalan puolella kolmisen kuukautta eli melkein koko talvipaimennusajan pääsiäiseen asti. Miehet majailivat Kiimasvaaran Savinan suuressa porotalossa ja joskus karjalaisten metsäpirteillä. Porojen kiekerön ympäri oli hiihdettävä *kiertolatu* joka päivä, koska ahmoja ja ilveksiä oli runsaasti liikkeellä. Evät toi miehille kotiväki hevosella käydessään sillä suunnalla heinänajossa tai muilla asioilla. Joskus miehet hakivat itse evään sä. Kevättalvella porot nousivat »hangen selekään naavasalle». Nyt poroista ne, jotka saatiin vielä kokoon, tuotiin Suomen puolelle oman paliskunnan alueelle Kätkö- ja Palovaaraan. Kevään mittaan Enojärven paliskunnan ja karjalaisten porot menivät rajaseudulla taas sekaisin, koska porot vapaudessaan hakeutuivat Kuusamon puolelle, pohjoisessa Kiiankuuron ja etelässä Kätköselkosen kuusikkomaisemien »juurinaavikoihin» – *juurinaava* on naavaa, jonka porot itse hangen päältä yltävät naavakuusista syömään. Kätköselkosella kuuset olivatkin naavasta pöyheät kuin »villakuontalot». – Yhteistä talvipaimennusta ei »Kuurnan puolen» poromiehillä ollut karjalaisten kanssa. Kiimasvaaran poromiehillä oli omat kiekerönsä kylänsä lähellä, mm. Hukkajärven kankailla.[1082]

KUUSAMON KALLIOLUOMAN PALISKUNTA

Myös **Kallioluoman paliskunnassa,** jota vastassa rajan takana olivat poronrosvonnasta pahamaineiset Pistojärven kylät Kiimasvaara, Ölkky, Tiiro ja Hämeenvaara, järjestettiin **varsinainen poronhoitovuosi alkamaan syksyllä jo paljon aikaisemmin kuin normaalioloissa rajan tällä puolella** yleensä oli tapana ja tarpeellista eli täälläkin jo perttulilta (24. 8.), vaikka varsinaiseen porojen hakuun, kokoamiseen ja erotuksiin ryhdyttiin vasta ensilumilla. Paliskunnan syyskokous oli pidettävä sulalla jo perttulin aikoihin juuri rajantakaisen poronrosvonnan vuoksi. Kokouksessa määrättiin *miespari* kerrallaan viikoksi *poronkävelyyn* eli »vahtoamaan», ettei rajakylien karjalaiset olisi kovin paljon ehtineet kellistää Kallioluoman paliskunnan poroja. Perttulilta porot olivat jo kokoutuneet suurehkoihin joukkoihin ja lähtivät »lappaumaan» rajan taa. Poronkävely jatkui vuoroviikoin ja -miesparein lumiin ja poronhakuun asti:

»Karjalaiset söevät Suomen poroja ku evät raskineet omijaan tappoa. Sillähän niitä piti raetijoeja siellä. – Sitä lähettiin jo perttulin aekana sinne Vienan puolelle vahtoamaan, ettevät syö karjalaeset niitä [poroja], aena mies talosta ja kaksi miestä roekkaasan. Niitä oli sitte useammassa roekassa [ryhmässä] siellä muka vahtoajie, vaen mene niitä vahtoa selekosella syömämiehie! Siellä sitte piti viikkosan olla, poroisäntä kun meäräsi kennen milläi viikolla on se vahtaus. Kun lumi tuli niin sitte ei niinkää eneä vahattu. Sitte ruvettiin aitoin kokoamaan ja merkihtemään vasoja aijoissa.»[1083]

Miehet kävelivät kesäteitä eli kinttupolkuja myöten kylien väliä. Pyhänä he lähtivät, varusteina kirves ja eväslaukku, ja palasivat kotiin lauantaina. Seuraava pari lähti taas pyhänä jne. Miehet majailivat ja »muka kylästelivät» juuri poronrosvouksista epäillyissä kylissä. He kertoivat katselevansa, missä porot asustavat ja kuinka oli tullut vasoja. Saattoivatpa he mainita, että heillä oli edellistalvisia poroasioita Tiiron kylän suurporonomistajien kanssa. Syviin selkosiin poluilta syrjiin miehet eivät menneet, vaan minkä he näkivät poroja, sen he näkivät kylien välisillä taipaleilla. Karjalaiskylien väki kyllä tiesi, mikä poronkävelijöiden päätarkoitus oli: »Eihän ne hyveä kyllä tykänneet, nehän arvasivat, että heitähän ne vahtovaa.»

Miesparit vaihtelivat siten, että *etelä-* ja *pohjaspuoli* paliskuntaa vuorottelivat. Eteläpuolen miehet kulkivat Poussun kylän Kiveläisen talon ja Karjalan Tiiron kylän välistä kesäpolkua ensin Ölkkyyn, jossa yöpyivät Ahtamein mökissä. Tämä ei ollut »pahemmin» pororosvo. (Hänen kotonaan asustelivat talvisin myös Mattilan poromiehet.) Ölkyn kylässä yövyttäessä sai kylläkin olla varuillaan: poromiesten oli nukkuessaan viisainta pitää eväslaukku pään alla, sillä eväitäkin täällä varastettiin. Ölkystä miehet kävelivät kyläilemään Tiiron varakkaiden poronomistajien luo. Täällä he saivat ruokaa parhaastaan ilmaiseksi ja juopottelivatkin toisinaan tiirolaisten poromiesten kanssa, koska isokarjaiset poromiehet rajan molemmin puolin joutuivat paljon poroasioissa tekemisiin keskenään ja vetivät yhtä köyttä. He olivat keskenään »nakoimat», kuten karjalaiset tämän veljellisen suhteen ilmaisivat. Tiirosta miehet lähtivät lopulla viikkoa Ölkkyyn »pelotuksen takia että ne luuli että kävelijät juuri heitä jatkuvasti vahtaavat». Täällä he yöpyivät, jatkoivat Suomen puolelle Kiveläiseen ja siitä koteihinsa.

Seuraavalla viikolla kulki paliskunnan *pohjaspuolelta* miespari Lämsänkylän Mattilan porotalon kautta Ölkkyyn – Tiiroon – Ölkkyyn – Mattilaan – koteihinsa. Kävelijät saattoivat pistäytyä Karjalan puolella myös Suvannossa ja Kiimasvaarassa, koska näidenkin asukkaita epäiltiin porovarkauksista.

Toisinaan – etenkin lähempänä varsinaista poronhakuaikaa – jos miehet näkivät isohkon joukon omia poroja, he ajelivat niitä Suomeen päin.

Poronkävely oli Kallioluoman paliskunnassa ylimuistoinen menetelmä ja se jatkui rajansulkuun eli noin vuoteen 1918.[1084]

Kymmenvuotiskautena 1908–1918 Kallioluoman paliskunnan poroista huomattava osa, usein pääosa karjasta, kesyjä vetoporoja lukuun ottamatta, löytyi paliskunnan itäisiltä poroaita-alueilta sekä rajan takaa Kiimasvaaran, Suvannon ja Tiiron selkosilta. Omalta puolelta löytyi noin 600 poroa, Karjalan puolelta joskus jopa 2 000. Rajan takana Kallioluoman paliskunnan miesten pääosa meni poronhakuun Tiiroon ajokkailla heti, kun porokeli tuli. Täällä yhdessä Tiiron poromiesten kanssa koottiin sekaisin menneitä suomalaisten ja karjalaisten poroja Tiiron poroaitaan, erotettiin omat porot ja tuotiin ne syyskierän aikana kolloissa Suomen puolelle paimennettaviksi. Sydäntalvella taas oli suomalaisten ja karjalaisten yhteinen ns. iso kokous Tiirosta etelään sijaitsevalla Kangasjärven selkosella.

Kun Suomen puolella porokarjat kasvoivat ja villiytyivät ja samalla ruokamaat syöpyivät, oli poroilla jo syystalvesta taipumus rientää itään ja karata rajan taakse. Ne saattoivat lähteä yön aikana kiekeröstä kohti itää ja kulkea yhtenä yönseutuna kymmeniä kilometrejä, sillä Vienan puolella oli hyvät, paikoin koskemattomat kahdenkin korttelin – noin 30 sentin – paksuiset jäkäliköt. Huonoina ruokatalvina 1910–12 rajan taakse 30–40 kilometrin päähän Suomesta aina Kaamottiin asti kulkeutui poroja jopa Kuusamon keskipaliskunnista (Irni, Oijusluoma, Oivanki). Säännöllisesti sinne olivat oppineet rientämään Kallioluoman ja Hossan paliskunnan porot. Täällä porot myös lisäytyivät vuosittain huomattavasti, teurastuksista huolimatta. Kun poromiehet eivät voineet pidätellä porojaan kotipalkisilla ja kun laitumet olivat rajan takana hyvät, oli näiden kahden itäpaliskunnan talvisen poronhoidon painopiste ainakin vuosikymmenen ajan (1908–1918 eli rajansulkuun asti) juuri Vienan rajanvarsiselkosissa. Parhaalla aikaa ainakin puolet näiden paliskuntien poroista palki rajan takana. Suomalaisten näkökannalta heidän poronsa suorastaan »ryöstäysivät» rajan taakse, kun heidän karjansa olivat »valtauneet» isommiksi. Siksi oli mentävä perässä. Myös Pistojärven Tiiron kylässä (viisi kilometriä Suomen rajalta) porotalous oli 1900-luvun alussa kohahtanut suurimittaiseksi ja sen pääpaino oli siirtynyt lihantuotantoon, jolloin porot olivat villiytyneet, koska kaikkia ei ehditty eikä haluttukaan opettaa eikä kesyttää. Tällöin ei Tiiron rikkailla poromiehillä (Hilippäiset, Kostaset, Leskiset, Sehvot) ollut mitään sitä vastaan, että poronhoitotyöt ja erityisesti porojen kokuu ja talvipaimennus kuusamolaisten ja hossalaisten kanssa tulivat yhteisiksi ja tavallista kiinteämmiksi. Suomen puolella poroja tietenkin koottiin ja kiekeröitiin syyshakuaikana se, mikä saatiin omiin poroaitoihin, mutta huomattava osa poroja oli jo syystalvesta Vienan puolella. Kun ne olivat villiytyneet, oli niiden kokoaminen ja käsittely jätettävä **paksun lumen** aikaan keskitalveen. Silloin myös erotettiin eri paliskuntien, Kallioluoman, Hossan ja Tiiron, porot sekä tietysti muutkin joukkoon joutuneet vierasporot toisistaan, jotta jokainen poronomistaja ja paliskunta vihdoin saisi pois omansa. Siksi poroja ryhdyttiin näiden kahden suomalaisen paliskunnan ja yhden vienalaisen palkisen yhteisvoimin kokoilemaan ja paimentelemaan. Vihdoin helmi-maaliskuulla porokarjat vedettiin Tiiron eli Matalanselän poroaitaan, jossa pidettiin joka talvi 3–4 kertaa *iso kokous* eli *erotus*.

Porojen parhaita palinmaita oli **Kangasjärven selkonen**, jossa aikaisemmin ei ollut palkinut poroja. Se oli Tiirosta 20 kilometriä eteläkaakkoon. Joinakin talvina I maailmansodan aikana etumaiset porojoukot olivat menossa yhä etelään **Lonkan selkoselle**, joka oli myös aivan porotonta aluetta, ja jopa yli Lonkan-Vuonnisen tien **Vuonnisen selkoselle**. Pohjoisempana Kallioluoman paliskunnan poroja palki myös **Kiimasjärven – Pistojärven väliselkosella,** mutta myös täältä kuten lännestä eli Hossasta poroja painui etelämmäs Huuraan, rotkolaaksoon, joka alkaa Suomussalmen Hossan Itäkankaista ja jatkuu Uhtuan Hämeen kylään, sillä Huuran rinteillä oli valtavan hyvät jäkäliköt.

Kallioluoman paliskunnasta, jonka näkökulmasta tätä asiaa käsitellään, oli jo syyshakuaikana muutamia miehiä ottamassa ja kuljettamassa kotipalkiselle Vienan lähikylien poroaidoilta porojaan, mutta keskitalvella joululta alkaen oli noin 15 miestä, pääasiassa runsasporoisia, väliin vähäporoisiakin, säännöllisesti näillä selkosilla isoon kokoukseen asti eli 2–2 $^{1}/_{2}$ kuukautta. Pohjoisosasta paliskuntaa oli 5–6 miestä hiihtelemässä Kiimasvaaran – Piston – Huurajärven välisillä selkosilla, eteläosasta 9–10 miestä Tiiron – Kangasjärven selkosella. Lähempänä isoa kokousta miehiä tuli vielä jokunen lisää, koska piti saada käyntiin porojen kokoilu isompiin joukkoihin ja oli enempi hiihtoa. Itse ison kokouksen aikana ja erotuspäivänä Kallioluoman paliskunnan miesjoukko oli jo kaksinkertainen, noin 30 miestä. Huomattakoon, että myös Hossan paliskunnasta ja Tiiron kylästä oli poromiehiä, vaikkei yhtä paljon kuin Kallioluoman paliskunnasta. Tiiron pororikkaille oli mieluista, että suomalaisia oli täällä paimentamassa ja kokoamassa porojaan, sillä muuten ei heidänkään porotaloudestaan olisi tullut mitään – näin arveltiin Kuusamossa – koska Tiiron porot olivat suurimmalta osalta aivan villejä, niitä kun ei hyvien laidunten takia pidetty edes hakkuulla ja kun esimerkiksi Tiiron monia poromiehiä oli joutunut I maailmansotaan. Erityisen hyvät suhteet oli Tiiron ja Kallioluoman eteläpuolen miehillä, jotka paljolti »yksissä tuumin ja samoissa porukoissa» paimentivat. Sen sijaan Kallioluoman pohjoispuolen miesten ja Suvannon, Kiimasvaaran ja Piston vienalaiskylien poromiesten välit olivat porovarkauksien vuoksi huonommat, ja pohjoispuolen miehet liikkuivatkin paimentaessa omassa »porukassaan».

Kylien lähellä hiihdellessään suomalaiset yöpyivät karjalaistaloissa, etupäässä sikäläisten poromiesten luona, selkosilla asuttiin paimennuspaikoilla karjalaisten poropirteillä tai metsäsaunoilla. Noin 4–5 viikon välein miehet kävivät kotonaan Kuusamon puolella »paitaa vaihtamassa». Kotiväki toi suomalaisten eväitä hevosella Tiiroon ja Pistojärvelle ja samalla vei Suomen puolelle eläviä poroja kolloissa hevosen perässä ja teurastettujen porojen lihoja reessä.

Hyvinä jäkälätalvina Kallioluoman pohjoispuolen miehet asuivat – sen mukaan miten porot liikkuivat – paljolti Patunan niittypirtillä Erkinjoen varressa Ölkyn ja Piston puolivälissä, Raatejärven poropirtillä **Sarviselkosella** 15 kilometriä Kiimasvaaran kylästä etelään, Metsijärven pirtillä Hämeen kylän ja Kangasjärven puolivälissä Huurajärven lähellä, mutta myös Piston Vuosmonniemen taloissa, välimittäin käymäseltään myös Ölkyn, Kiimasvaaran ja Suvannon kylissä.

Kallioluoman eteläpuolen miehet asuivat Korppivaaran talossa ja Kangasjärven kala- ja poropirtillä (kaksi pirttiä) sekä välistä Tiirossa eväänhakumatkalla, syyshakuaikana myös Peräjärven ja Mäkijärven poropirteillä Tiiron ja Kangasjärven välillä, jonkin yön myös Hirvasjärven Kangasjärven kalapirtillä Huuran eteläpuolella 10 kilometriä Kaamotin kylästä luoteeseen, joskus harvoin Kaamotin taloissa.

Paimennnuksessa oli keskeisiä tehtäviä hiihdellen estää poroja painumasta kovin kauas itään ja etelään. Tämä oli nimeltään *vastuu*. Samalla poroja palauteltiin lännemmäksi. Kun tuli **vahvempi lumi**, asettuivat porotkin jo paremmin hyviin ruokakankaisiin, joihin poromiehet niitä kiertelivät. Sikäli kuin eri paliskuntien porot olivat menneet sekaisin, olivat myös Hossan, Kallioluoman ja Tiiron poromiehet yhdessä. Niinpä Huuran eteläpuolella ja pohjoispuolella aluksi erikseen paimennetut porotokat saattoivat sekautua joinakin talvina Huurassa, jolloin paimennusryhmätkin yhtyivät. Paimentelua kesti isoon kokoukseen helmi-maaliskuun vaihteeseen eli **paksuimman lumen aikaan** asti, jolloin poroja oli helpointa hallita ja kuljetella.

Koska poroja palki näissä seuduin yhteensä 5 000–6 000, oli isoja kokouksia 3–4 kertaa talvessa, ja miehiä tuli niitä varten toinen verta lisää. Jo 1–2 viikkoa

ennen isoa kokousta 30–40 miestä oli eri puolilla selkosia kokoilemassa poroja pienemmälle alalle: »laitapuolia käänneltiin ja supistettiin». Kangasjärven selkosella porojen keskeisin kokoamispaikka oli Kangasjärven ympäristö. Niitä kokoiltiin erityisesti järven pohjoispuolelle Palovaaraan, »paksun lumen kaivupaikkaan», jossa oli kilometrejä laajat jäkäliköt – mutta muillekin seudun kankaille. Kun porot oli saatu »läjemmäksi», päätettiin *vetopäivä*, johon mennessä miesluku oli jo 50. Kangasjärvi oli »oikein se poropaikka». Kalapirtin lisäksi tiirolaiset olivat rakentaneet sinne poropirtin, joka nyt paimennus- ja kokoiluaikana ennen porojen poroaitaan vientiä oli niin tupaten täynnä poromiehiä, että nämä eivät sopineet nukkumaan muuten kuin jalat ristikkäin ja hiukan nojallaan toisiaan vasten. Pirtin alimmaisiin hirsiin oli hakattu 15 x 15 senttiä laajat henkireiät ilmanvaihtoa varten.

Vetopäivänä kollostettiin 2–3 *taluhärkää*, joita yksi – välillä vaihtuva – *vetomies* lähti hiihtäen vetämään Tiiroon päin. Porojoukko saattoi olla 2 000-päinen ja muodosti kuljetettaessa kilometrin mittaisen jonon. *Ajajina* (perässä) ja *viilomiehinä* (laidoilla) oli 45–50 suksimiestä, siis Kallioluoman ja Hossan paliskunnan ja Tiiron kylän poromiehiä. Määräpaikkana oli 20 kilometrin päässä Tiiron kylän lähellä sijainnut Matalanselän poroaita. Siitä 15 kilometrin päässä porojoukko ja koko kuljetus pantiin kahtia, jotta porot olisi helpommin saatu aitaan. Osa ajomiehiä hiihti väliin ja ryhtyi I joukon ajo- ja viilomiehiksi. II joukko tuli näkömatkan päässä – tavallisesti ilman vetomiestä ja taluporoja – edellisen joukon tallaamaa jokosta myöten ja vain ajomiesten ajamana; joskus oli myös II joukolla vetomies. Joukot pantiin peräkkäin aitaan.

Kun aamulla oli lähdetty Kangasjärveltä, oltiin vasta iltamyöhällä Tiiron kylässä Matalanselän poroaidassa. Seuraavana päivänä oli *aitapäivä* eli *erotus*. Kolmanneksi päiväksi oli määrä tulla toiselta suunnalta, itä-kaakosta, Kallioluoman pohjoispuolen paimennusryhmä, jossa oli mukana muutamia Hämeenvaaran kylän karjalaisia vähäporoisia. Tämä ryhmä käsitti noin 18 miestä ja poroja oli noin 1 000. Tämä joukko tuli Huuran pohjoispuolta ja yhtyi edellisen, Kangasjärven joukon, jo valmiiksi polkemalle jokkoolle. Kerran miehet porojoukkoineen sattuivat tulemaan aitapäivän iltana, jolloin erotus oli vielä kesken. Joukkoa ei voitu tuoda aitaan, vaan se oli jätettävä kahojen väliin, johon hakattiin kavennuksen kohdalle tilapäinen sortoaita takasuluksi, ja osa miehiä jäi vielä yöksi tulille vartioon. Aamulla porot pantiin aitaan edellisen jäännösten sekaan. – Loput porot tuotiin selkosilta niin pian kuin ne oli saatu koolle ja niillekin pidettiin samassa aidassa iso kokous.

Matalanselän aidassa poroja paitsi erotettiin myös teurastettiin: härkiä ja martoja vaatimia pantiin lihoiksi. Teurasporot olivat vielä näinkin myöhään hyvässä lihassa, koska ne olivat koko talven olleet hyvissä jäkäliköissä. Joukossa oli myös isoja merkittömiä poroja, peuroja, ja näillä oli sarvet »että voi tässä synnin moalimassa!». Suomalaiset teuraat kuljetettiin kotiin hevosilla ja edelleen myytäviksi (paistit ja selät) Ouluun. Veri laskettiin maahan, mutta välistä jotkut tiirolaiset – köyhä väki – kävivät ottamassa sitä astioihinsa ilmaiseksi tai pientä viinaryyppyä vastaan. Myös vasat merkittiin enimmältä osaa vasta tällöin, koska porot nyt ensi kertaa olivat aidassa.

Kun vetopäivän iltana oli tultu Tiiroon ja porot oli saatu aitaan, aloittivat poromiehet, sekä suomalaiset että tiirolaiset, yhteisen juhlinnan ja juopottelun, joka kesti aamupuolelle yötä: »Viinan kansa juhlittiin ja kulettiin uulitsaa [kyläraittia].» Pääkortteeripaikkana oli Hilippäisen porotalo, loput miehet asuivat Kostasen ja Sehvon porotaloissa. Viina oli parhaastaan venäläistä *punaleima-pirtua*, joka oli halpaa mutta väkevää ja siksi suosittua salakuljetustavaraakin rajaseudulla. Näihin aikoihin oli tuskin yhtään poromiestä, joka Tiiron isossa kokouksessa ei olisi ainakin maistellut viinaa, sillä Tiiro oli sen verran »viinava kylä». Sopu oli

sikäli hyvä, että tappeluja ei syntynyt, mutta ääntä oli: »Joku karju kun norjankajava.» Aamulla poromiehet olivatkin juhlinnan jäljeltä vielä aika hyvässä »tönässä», kun ruvettiin aitaan selviämään ja erotusta aloittamaan, eikä tietenkään erinäisiltä kommelluksilta aina voinut välttyä.

Työnjako oli sellainen, että Tiiron rikkaat poromiehet yhdessä Suomen miesten kanssa toimittivat erotuksen ja merkitsivät vasat. Kylän köyhempi kansa ja vähäporoiset, *kötyrit*, pantiin emäaidan taakse teurastamaan ja nylkemään. Tapahtui niinkin, että päivän hämärtyessä Tiiron pororikkaat ja muutamat Kallioluoman miehet – jotka olivat poromies- ja juopotteluveljiä ja karjalaisittain »nakoimoita» (hyviä tuttavia) keskenään – merkitsivät yhteistuumin ja köyhältä kansalta salaa merkittömiä orpovasoja ja peuroja myös omille merkeilleen, Tiiron pororikkaat itselleen jopa kymmeniä, vaikka ne kaikki olisivat kuuluneet yhteisomaisuutena Tiiron palkiselle. Kerrankin, kun erotus oli jo toimitettu, Kallioluoman miehet saaneet omat poronsa erilleen ja tiirolaiset myös ottaneet omansa erilleen sekä merkinneet emättömät vasat Tiiron palkisen merkkiin, ruvettiin ottamaan aidasta teurasporoja iltamyöhällä. Nyt kötyrit laitettiin korkean emäaidan taakse nylkemään teurasporoja. Pororikkaat tiirolaiset järjestivät asian niin, että he yhdessä Kallioluoman poromiesten kanssa pyytivät noille kötyreille teurasporoja niin paljon kuin suinkin ehtivät. Kun kötyreille oli saatu yllin kyllin työtä, joten he eivät olleet häiritsemässä suurporollisia ja suomalaisia, rupesivat nämä yksissä tuumin pyytämään uudelleen kiinni äsken päivällä Tiiron palkisen omaksi merkittyjä emättömiä vasoja ja muuttivat ne tällä kertaa omille yksityisille merkeilleen. Kuka puukkonsa vain sai, se merkitsi itselleen! Kallioluoman paliskunnan poromiehet kuulemma yleensä »isommalta osalta pärjäsi siinä vasahommassa, ne oli niin hyvissä välissä niijen pororikkaijen kansa että harva voajin se vasatta kyllä jäe». Kevättalvella olikin tilanne sellainen, kun oli tavattoman paljon emättömiä vasoja, että vasat piti merkitä hyvin usein vain kunkin omistajan vaadinluvun mukaan. Juuri tässä Kallioluoman miehet saivat itse paikalla ollen pidetyksi puolensa, mutta jos oli muualta etäisemmistä paliskunnista, esim. Suomen puolelta, juosseita vaatimia, niin nepä tahtoivat jäädä vasatta ainakin Tiiron poroaidalla, koska omistajat eivät olleet paikalla pitämässä puoliaan. Yksityisistä tapauksista mainittakoon vielä, että kerran tiirolainen »Hilipän Poavo» merkitsi pirtupullosta raavaan peuravaatimen Kallioluoman paliskunnan Pikkaraisen Antille; toisen kerran merkitsi Kallioluoman Soivion Antti hirvaalleenkin vasan!

Tiirossa oli joitakin vähäporoisia ukkoja, jotka eivät olisi suvainneet suomalaisia. Kerran nämä olivat kutsuneet Uhtualta *uratniekan* (poliisin) juuri isoon kokoukseen Tiiroon. Kostasen talossa hän pidätti muutamia suomalaisia poromiehiä ja vei heidät Uhtualle kuulusteluun. Tiiron pororikkaat yrittivät estää, mutta tuloksetta. Niinpä joku heistä seurasi mukana. Uhtualla tiirolaiset selittivät, että poronhoito oli suomalaisten kanssa yhteistä. Suomalaiset päästettiinkin vapaiksi eikä mitään syytettä tai korvausvaatimusta laitumista tai muusta kuulunut.

Tiiron isot kokoukset tuhansine poroineen ja puoline satoine – kahden valtakunnan ja monenkin paliskunnan – poromiehineen olivat suuria tapahtumia tuonaikaisen rajaseudun porotaloudessa ja elämänmenossa. Siksi siellä käyneet Kallioluoman paliskunnan poromiehet vielä vanhoillaankin innostuneina muistelivat, kuinka »isuo kokousta vejettih» – puhuen miltei täyttä karjalan kieltä karjalaisia leikillisesti matkiessaan.

Tiiron ison kokouksen ja erotuksen jälkeen Kallioluoman paliskunnan eteläpuolen (Kallioluoman, Penikanniemen, Soivion ym.) poromiehet vetivät (vetomies + taluporo + ajomiehet) poronsa, joskus jopa 1 500 päätä, länteen rajan yli Pitämänselkoselle, 10 kilometriä Tiirosta länteen, oman paliskuntansa alueelle. Tällöin kuljettiin Tiiron – Kurvisenvaaran talvitietä. Joskus porot vietiin vielä

lännemmäksi Korpivaaran seutuun tai pohjoisemmaksi Näräng̈anvaaraan ja Näräng̈anjatkoon. Täällä poroja paimennettiin hakkuulla ja kiertelemällä. Noin 10 miestä jäi hakkuulle ja 10 miestä meni Tiiroon noutamaan loppuja poroja, jotka nekin tuotiin jo valmista jokosta myöten helposti tänne samalle selkoselle. Kuusia hakattiin *kilsihankiin* asti ja kierrettiin ja *vastattiin* hiihtämällä, etteivät porot enää sinä keväänä päässeet takaisin Tiiron ja Vuonnisen selkosille. Kovan hangen tultua porot »nostettiin» yhä lännemmäksi, Soivion kaakkoispuolelle Lehto-, Terva-, Kumpu- ja Mustaanvaaraan, joissa vielä hakattiin muutama päivä, kunnes porot alkoivat leveillä. Lännemmäs porot siirrettiin sen vuoksi, että ne paremmin »kesättysivät» Suomeen, kotilaitumilleen.

Kallioluoman paliskunnan pohjoispuolen (Mattilan, Honkasen, Tammelan, Ahon, Kortesalmen, Lusmingin ja Kemilän) poromiehet toivat poronsa, noin 800 päätä, Tiiron aidasta samoin rajan yli, mutta Tiirosta 20 kilometriä pohjois-luoteeseen Laihanvaaran maastoihin (Laihavaara, Laihasuo, Virmajokivarsi, Jousi- ja Palovaara, Vilponvaaran liepeet), viisi kilometriä Mattilan porotalosta länteen. Vielä useammin he veivät ne 15 kilometriä Tiirosta koilliseen aivan rajan varteen eli Mattilasta 8–10 kilometriä kaakkoon eli Näätämäisen mutkaan (rajanmutka), joka oli parhaastaan pohjoispuolen poromiesten *hakkuuselekonen*. Kulkutienä käytettiin täälläkin kylien välisiä talviteitä: Tiiro – Ölkky – Mattila. Täälläkin porot »kohotettiin Suomemmaksi» eli siirrettiin loppuvaiheessa mahdollisimman kauas rajasta länteen, Laihan-, Jousi- ja jopa Penikka- ja Iivaaran maastoihin, mm. Näätäjokimutkan naavikkoihin. Kotipaliskunnassa yövyttiin lähitaloissa, joita oli viiden kilometrin säteellä. – Erikseen oli porotaloilla käytössään vetoporot, joita paimennettiin talojen lähistöillä.

I maailmansodan aikana, jolloin Tiiron poromiehiä joutui sotaan, Tiiron Vuonnisen selkosilla palkineita Hossan, Kallioluoman ja Tiiron poroja ruvettiin yhteisesti enemmälti teurastamaan, etupäässä niitä, jotka olivat kauimmaisina rientämässä Lonkan selkoselle yli Lonkan – Vuonnisen tien. Eräänäkin vuonna teurastettiin ampumalla noin 800 näiden paliskuntien poroa. Noin 1918 tuli rajansulku, ja sekä haku että paimennus ja muu yhteistoiminta rajantakaisten kanssa katkesi radikaalisti.[1085]

Vielä todettakoon erikoistapauksena, että pahana jäätikkötalvena 1910–1911, jolloin porojen jäkälänkaivu oli erittäin huonoa, Kuusamon Kallioluoman paliskunnan poroja oli mahdotonta pitää koossa Suomen puolella. Porot »ryöstäysivät» kauas Karjalan puolelle. Tällöin Kallioluoman paliskunnan poromiehet pyysivät ja saivat luvan karjalaisilta Pistojärven ja Tuhkalan palkisen poromiehiltä paimentaa porojaan Pistojärven Malviaisen selkosen hyvissä jäkäliköissä. Alue oli käytännöllisesti katsoen porotonta (ks. lukua 2.2. Pistojärvi: Malviainen), mutta sijaitsi Kallioluoman paliskunnasta Suomen rajalta 50 kilometriä kaakkoon.[1086]

SUOMUSSALMEN HOSSAN PALISKUNTA

Suomen eteläisimmän rajapaliskunnan eli Suomussalmen **Hossan paliskunnan** ja vastapäisen Vienan Karjalan porotaloussuhteita valaisevat monipuolisesti myös eräät arkistolähteet. Hossan paliskunnan, johon kuului myös Etelä-Kuusamosta Murto- ja Kurvisenvaaran sekä Teerirannan poromiehiä, sekä Vienan puolen Pistojärven (»Tiuhtuseron») **Tiiron kylän** poronomistajien kesken syntyi 1890-luvun alussa erimielisyyttä porojen **yhteisestä kokoamisesta, vasojen merkitsemisestä ja suomalaisten talvilaiduntamisesta Karjalan puolella.**

Tiirolaiset valittivat Oulun läänin kuvernöörille 24. 9. 1894, että vaikka »vanha tapa ja sopimus Wenäjän ja Suomen poronhoitajien kesken on ollut senlainen, että porot, jotka talven tullessa ovat yhdessä, ovat koottavat aitaukseen sillä puolen rajaa jossa porot tavataan siellä omistajilleen eroitettavaksi, poronhoitajat Suomussalmen pitäjän Hossan kylässä kuitenkin viime kahden vuoden kuluessa tavatessaan poroja Wenäjän puolella rajaa, ovat kulettaneet niitä Hossan kylään, jossa ovat eroittaneet poronsa ja omistaneet sellaisiakin, jotka ovat kuuluneet talokkaille Tiiron kylässä, kuin myöskin että Suomen poronomistajat, silloin kun Tiiron kylässä aitaukseen saadut porot on huomattu suomalaisten omistamiksi, ovat merkittyä ne, heti laskeneet poronsa uudelleen irti aitauksesta, viemättä niitä rajalle, josta seurauksena on ollut että porot ovat kulkeneet paikasta toiseen ja syöneet heiniä, missä ovat niitä tavanneet...»

Tiirolaiset pyysivätkin kuvernööriä kieltämään Hossan kylän poronomistajia heidän »tavatessaan poroja Wenäjän puolella rajaa» kuljettamasta niitä Hossaan. Porot piti tiirolaisten mielestä viedä »aitaukseen Wenäjän puolella rajaa, siellä yhteisesti Tiiron talokasten kanssa eroitettaviksi».

Lisäksi tiirolaiset vaativat, että hossalaiset velvoitettaisiin viemään poronsa Tiiron kylän erotusaidasta suoraan kotipuoleensa laskematta niitä uudelleen irti ja että heitä myös **»kiellettäisiin talvella syöttämästä poroja Wenäjän puolella rajaa».** Hossan poromiehet puolestaan väittivät, että »kesä- ja syysaikana yksillä laitumilla olevat Suomen ja Venäjän porot, **vanhan tavan mukaan**, aina on vedetty lähimpään poroaitaukseen, huolimatta siitä, millä puolen rajaa ne ovat olleet». Hossalaiset totesivat edelleen, että heidän poronsa eivät kulje Tiiron kylän viljamailla eivätkä vahingoita tiirolaisten heiniäkään, koska Tiiro on kaukana syrjässä ja vastapäätä Hossaa on Vuokkiniemen Lonkan kylä. Hossalaiset pitivät kohtuuttomana sitä, että »Wenäläiset poronomistajat aina tahtovat vetää porot omiin aitoihinsa, vaikka matkan pituus niihin voipi olla paljon pitempi kuin lähimpään Suomen puolen aitaan». Esimerkiksi Lonkan kylän läheltä oli Tiiron kylän poroaitaan 40 kilometriä, kun taas Suomen puolelle Hossan aitaan oli vain viisi kilometriä. Hossalaiset vakuuttivat vielä, että Tiiron kylän poroja oli aina hoidettu Hossan poroaidassa yhtä hyvin kuin omiakin poroja ja merkitty vasat emiensä merkillä.

Kuvernööri havaitsi osapuolten selityksissä ristiriitoja ja kehotti 9. 1. 1895 Suomussalmen nimismiestä teettämään asiasta kirjallisen sopimuksen, joka laadittiinkin Hossan talossa 29. 1. 1895 pidetyssä kokouksessa. Siihen saapui kolme edustajaa kummastakin kylästä. Tiirosta olivat Sofrom, Filip ja Mitrofan Jarassimoff (meille aiemmin jo tutut tiirolaiset poronomistajat karjalaisittain: »Sohvona» eli »Sehvo», »Hilippä» ja »Mitro»). Hossan paliskuntaa edustivat talokkaan poika Juho Erkki Aapraminpoika Oikarinen ja Juho Seppänen-Kovavaara Suomussalmelta ja Aaprami Ollinpoika Murtovaara Kuusamon Poussun kylästä.

Nyt tehtiin sopimus, jonka mukaan porot, jotka Venäjän puolelta kootaan ja tavataan, vedetään lähimpään poroaitaan ja Venäjän puolelta koottujen porojen emättömät orpovasat ja peurat kuuluvat Tiiron poronomistajille. Porot, jotka Suomen puolelta tavataan, vedetään lähimpään poroaitaan, ja emättömät orpovasat ja peurat kuuluvat Hossan paliskunnan poronomistajille. Lisäksi sovittiin, että kumpikaan osapuoli **ei** laske poroaitaan vedettyjä poroja tahallisesti kuljeskelemaan **rajan toiselle puolelle.**[1087]

Päätelmänä tästä prosessista voi todeta, että nyt siis Hossan paliskunnan poromiehiltä tahdottiin kieltää porojen talvipaimennus Karjalan puolella, vaikka sillä kohtaa eli Lonkan kylän seudulla karjalaisilla ei ollut porotaloutta. Ehkä kielto johtui siitä, että tiirolaiset tahtoivat pitää nämäkin

hyvät jäkäliköt itsellään, koska heidän porokarjansa olivat kasvaneet huomattavasti, kuten aiemmin on todettu. Talvipaimennuskielto ei kuitenkaan näytä olleen kovin pitävä, kuten edellä on ilmennyt.

Mikä mahdollisti Suomen rajapaliskuntien porojen paimennuksen Venäjän Karjalan puolella, toisen valtakunnan alueella? Voidaan ajatella, että syrjäisillä rajaseuduilla ylimalkaan **riitti asumattomia selkosia** väestön tämäntapaisiin tarpeisiin. Lisäksi autonomian kaudella oltiin muodollisestikin saman hallitsijan valtakuntaa. Vienassa ei myöskään ollut päässyt syntymään samanlaista yhtä kehittynyttä, useita kyläkuntia käsittänyttä paliskuntalaitosta rajoineen kuin Suomessa: sikäläinen **kyläpalkinen** oli vain syyskauden lyhytaikainen porojenkokuuyhtymä, jolla ei ollut samanlaista järjestyneisyyden leimaa kuin Suomen oloissa. Rajapaliskuntien poronpaimennusekspansion selittää vielä sekin, että laidunmaat olivat Vienan puolella hyvät ja että 1700-luvulta lähtien juuri **Kuusamo oli poronhoidon voimakeskus.** Siellähän oli uudisasukkailla Kemin Lapin suurimmat porokarjat.[1088] Erityisesti Itä-Kuusamon kylissä, lähinnä rajaa, eli Heikkilän-, Lämsän- ja Poussunkylässä, poroluku oli esimerkiksi vuoden 1828 maakirjan mukaan lähes kolminkertainen pitäjän muihin kyliin verrattuna.[1089] 1800-luvun lopulla I. K. INHAn mukaan poronhoito oli nimenomaan Kuusamossa laajamittaisempaa ja voimaperäisempää kuin Vienassa.[1090] Lisäksi Kuolajärven poropitäjän rajantakainen alue oli pääosin asumatonta selkosta, sillä pohjoisimmat kylät Tumtša ja Kananen eli Koutajärvenpää olivat kymmenien kilometrien päässä valtakunnanrajasta. Siten laajat laitumet juuri täällä olivat **porotalouden kannalta tyhjiötä,** joka vain odotti täyttymistä.

Vienan puolella paimentamisen oikeus selittyy kuitenkin parhaiten siitä **historiallisesta** tosiosta, että Kuusamo, Kuolajärvi ja Sodankylä Kemin Lappina olivat vielä 1700-luvulla, Ruotsin vallan loppuaikana, ns. **kaksi-** eli **kahtiavetoista maata,** joka maksoi **veroa** sekä Ruotsille että Venäjälle (veto = vero). Tämä poikkeusilmiö juontui vanhoilta lappalaisasutuksen ja lapinverotuksen ajoilta.[1091] Tätä **jousiveroa** (»Båge-skatt») maksettiin Venäjälle vuoteen 1814.[1092]

Kun veroa maksettiin myös itään, katsottiin, että oli tiettyjä nautinta-oikeuksiakin niille rajaselkosten alueille, jotka kuuluivat kaksivetoisuuden piiriin.

Esimerkiksi 1765 Kuusamon käräjillä muutamat Vienan talonpojat valittivat neljän itäkuusamolaisen kaataneen huuhdan ja laiduntaneen porojaan heidän puolellaan rajaa. Kuusamolaiset vastasivat, että alue sijaitsi »niin sanotulla Kaksivetoisella maalla, eli sillä maalla, josta kuusamolaiset maksavat veroa sekä Ruotsille että Venäjälle».[1093] Käräjillä oli 1770–71 jälleen pääasiassa samoja itäkuusamolaisia. Nämä esittivät nyt Kuolan voivodin (maaherran) kirjelmän, jossa – viitaten siihen, että Venäjällä oli jonkinlaista entisajoilta juontunutta vaikutusvaltaa Kuusamossa – annettiin kuusamolaisille talonpojille lupa metsänhakkuuseen ja huuhdantekoon Venäjän puolella, koska ne olivat ajoittain tarpeellisimpia leivänhankintakeinoja. Luettiin myös toinen Kuolassa vahvistettu kirjelmä, jonka mukaan

ITÄRAJAN PORONHOITOALUEEN KAUKOPAIMENNUS-KOHTEET NOIN 1880 - 1918

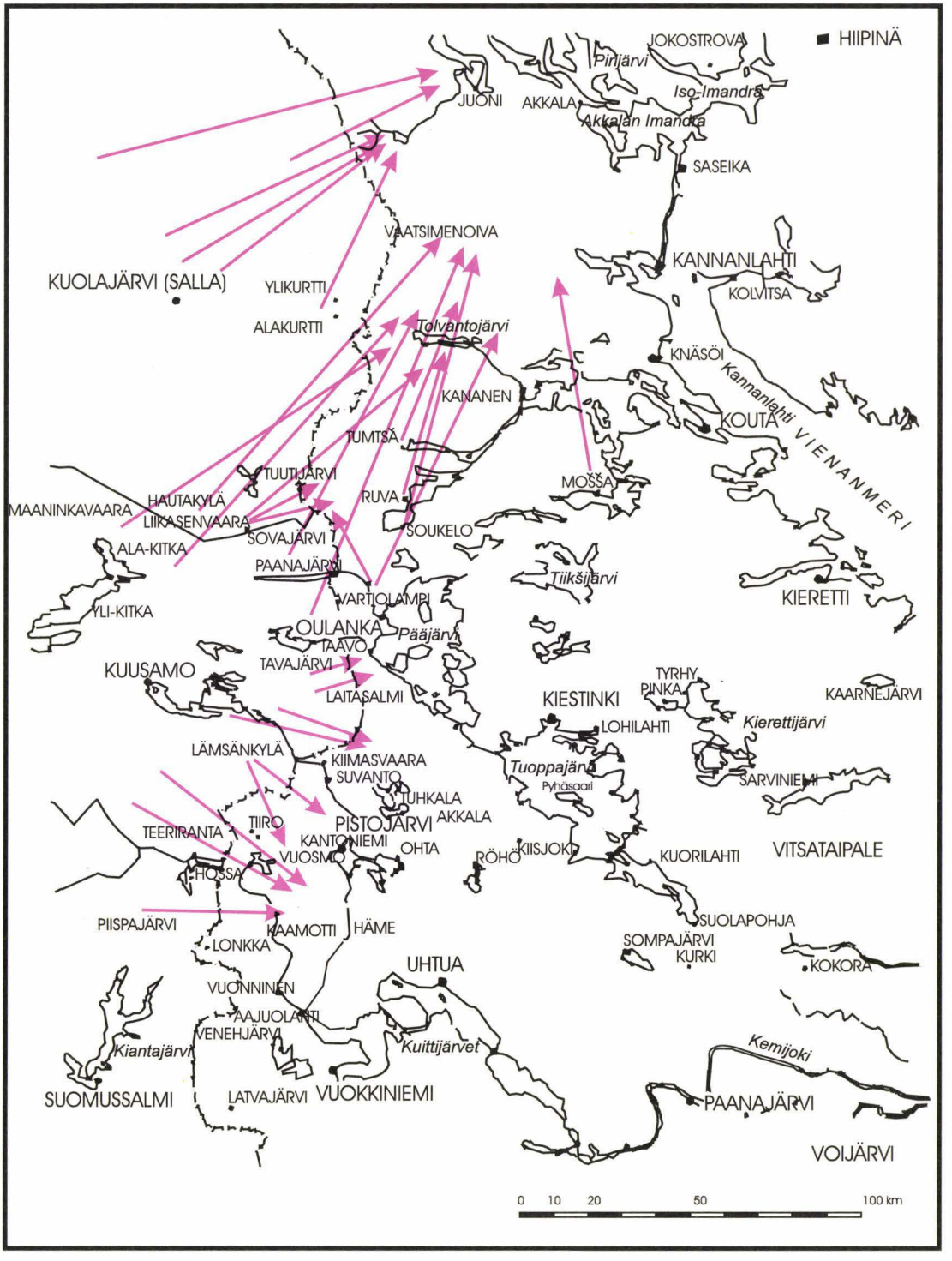

Kaavio itärajan poronhoitoalueen kaukopaimennuskohteista noin 1880 - 1918

kuusamolaiset Antti Koskelainen ja Taneli Lämsä olivat neuvotelleet Oulangan Pääjärven miesten kanssa ja saaneet näiltä luvan huuhdanviljelyyn heidän pitäjässään Venäjän puolella. Kuolassa 11. 2. 1769 päivätyn virallisen kirjelmän mukaan viranomaisia kehotettiin antamaan kuusamolaisten elää kuten ennenkin. Heitä ei saanut millään tavalla ahdistaa, jotta he vuosittain pystyivät maksamaan Venäjän veroa.[1094]

Kuusamolaisten veronmaksu Venäjälle oli kantautunut myös Ruotsin tulliviranomaisten tietoon. Nämä totesivat vuonna 1761 mm., »että jokin vuosittainen pieni rahasumma suoritetaan Venäjän valtiolle, joko rauhattomina aikoina turvallisuuden takeiksi, tai [kuusamolaisten] **oikeudesta käyttää yhteistä Venäjän puolella sijaitsevaa poronlaidunta,** tai jostakin epäselvästä rajalinjasta». DEUTSCHin (1815) mukaan Kuusamosta »**veroa maksettiin muinoin myös Venäjän kruunulle suojelurahoina elinkeinovapauksista**».[1095]

Vielä vuosien 1823–26 rajaselvityksissä Kuusamon Lämsänkylän talonpojat Olli ja Matti Koski, Olli Lehtola, Sippa Muosalmi, Esko Heiskanen ja Juho Pekkala esittivät Venäjän viranomaisten antamia venäjänkielisiä asiakirjoja, joissa oli vahvistettu heille oikeus viljellä huuhtia ja harjoittaa kaikkea muutakin luvallista toimintaa Venäjän puolella rajaa. Karjalaiset olivat valittaneet, että tällä kohden rajaa kuusamolaiset olivat kuljettaneet peräti 1 500 poroa laitumelle Närhilän eli Kiimasvaaran kylän alueelle ja kaataneet siellä paljon metsääkin.[1096] Edelleen vuoden 1844 rajankäyntiasiakirjan liitteessä todettiin, että Suomen puolella asuvilla rajaseudun kuusamolaisilla oli myös Venäjän viranomaisten myöntämä oikeus »Arkangelin Kuvernementissa omistaa maata» otaksuttavasti siitä syystä, että täällä oleva maa oli vanhempina aikoina ollut eräänlaista paimentolaismaata (»nomadland»), jonka rajat oli merkitty vain rajapistein (»puncter»), ja että alueen asukkaat aina vuoden 1809 sotaan ja Suomen Venäjään yhdistämiseen saakka olivat olleet niin sanottuja **»dvojedanie»** eli »**dvojedantzi**» eli maksaneet veroa (»**skattdragande**») kahdelle valtiolle, sekä Venäjän keisarille että Ruotsin kuninkaalle.[1097]

Kuusamon ja vastapäisten Vienan Karjalan pitäjien välisistä rajoista ja eränautinnoista ei kuitenkaan päästy täyteen yksimielisyyteen, vaan selkkaukset poronlaitumista, niityistä ja huuhtaviljelyalueista jatkuivat noin vuoteen 1850, jolloin valtakuntien välinen raja vakiintui.[1098] Itäkuusamolaisten talonpoikien voimakkaan taloudellisen toiminnan johdosta valtakunnanraja työntyi itään, mikä käy ilmi rajankäyntiasiakirjoista ja -toimituksista 1823–1850.[1099]

Edellä selostettuun Suomussalmen Hossan paliskunnan talvipaimennukseen rajan takana ei vanha verotuskäytäntö tietenkään soveltunut, koska Suomussalmi eli entisen Suur-Paltamon laaja Kiannan kylä ei ollut vanhaa Kemin Lappia eikä siis kuulunut historiallisen kaksivetoisuuden piiriin.

3.2.2. Raitomiehinä rahdinajossa ja musikanvedossa

Pitkin vuosisatoja Suomen- ja Vienan-puoleinen väestö oli huomattavassa taloudellisessa riippuvuussuhteessa keskenään, ja rauhan aikana totuttiin liikkumaan kauppa-asioissa kummallakin alueella.[1100] Kuolajärven ja Kuusamon seudut olivat vielä 1700-luvulla Ruotsin vallan periferiaa ja varsin höllästi emämaan hallinnassa, joten sikäläiset talonpojat joutuivat paljolti itse hoitamaan Venäjään suuntautuvan ulko- ja kauppapolitiikkansa.[1101]

Jo 1700-luvun alkupuolelta saakka kuusamolaiset olivat pororaidoillaan kuljettaneet rahtia Pohjois-Vienasta Suomeen. Myöhemmin pororaitoliikenteen vilkautta ylläpiti ja lienee edistänytkin se, että maakauppa tuli luvalliseksi 1859.[1102]

Vielä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa melkoinen osa rahdista Kuusamon – Kuolajärven ylängön ja merimaiden kauppapaikkojen välillä ajettiin pororaidoilla, koska teitä oli vähän ja pitkänmatkan vesiliikenne vaikeaa, joten oli turvauduttava talviliikenteeseen. Noin 1860–1905 Kuolajärveltä ja Kuusamosta pororaitoliikenne suuntautui kolmelle merelle: Pohjanlahden rannikolle Ouluun ja Tornioon, Vienanmeren rannikolle Kemiin, Kierettiin, Koutaan, Knäsöihin ja Kannanlahteen sekä Jäämerelle esimerkiksi Pummankiin, Vesisaareen ja Näätämövuonoon; Kuusamon pororaitoja kävi Kajaanissakin.[1103] Esimerkiksi Kuolajärven ja Kuusamon itäisiin kyliin tuotiin **jauhot Vienasta** aina 1800-luvun loppuun saakka, jolloin rahtiyhteydet Ouluun päin vähitellen vilkastuivat.[1104] Nimenomaan kuusamolaiset harjoittivat 1800-luvun loppupuolella vilkasta rahdinkuljetusta poroillaan. Niillä he ajoivat Arkangelista hankittuja jauhoja mm. Kainuun kauppiaille ja rautaruukeille. Ouluun kuusamolaisraidot ajoivat tervaa.[1105] Siispä Suomen rajapaliskuntien poromiehiäkin liikkui paitsi poronhaussa ja paimennuksessa myös **raitomiehinä** Vienan Karjalan puolella, luonnollisesti Vienan puolen poromiesten ohella. Kauppa- ja rahtiyhteydet itään jatkuivatkin aina vuoteen 1918, jolloin raja valtiollisten mullistusten vuoksi kertakaikkisesti sulkeutui.

Etelä-Kuusamossa, Kurvisenvaaralla ja Teerirannalla, poromiehet tekivät Vienan puolelle vain lyhyitä matkoja, hakivat omiksi tarpeikseen jauhoja läheisestä Tiiron kylästä, jonne tiirolaiset raitomiehet olivat kuljettaneet niitä Kieretistä paitsi itselleen myös suomalaisten naapuriensa varalle. Tämä tapahtui 1880- ja 1890-luvulla.[1106] Keron, Kurvisen ja Teerirannan poromiehet ajoivat pororaidoillaan rahtia pääasiassa Ouluun, minne he kuljettivat mm. suomussalmelaisten ja puolankalaisten tervoja.[1107] Joskus teerirantalaiset vuokrasivat tiirolaisilta jonkin saloniityn ja korvaukseksi tästä ajoivat tiirolaisille näiden heiniä pororaidoilla selkosesta kylään.[1108] Lämsänkylän raitomiesten suuntautuminen Karjalaan oli huomattavasti vilkkaampaa kuin Kurvisenvaaran ja Teerirannan poromiesten. Täältä raidot kulkivat sekä itään Vienaan että länteen Ouluun. Osa porotaloista kulki joko yksinomaan toiseen suuntaan, joidenkin talojen poromiehet kävivät raidolla sekä Vienanmeren että Pohjanlahden äärillä. Kortesalmel-

Ylimaiden pororaito Oulun rannassa vuonna 1889. — Valokuva Pohjois-Pohjanmaan museosta. — Kuusamolaiset kuljettivat pororaidoillaan mm. tervaa tynnyreissä ja puolikoissa Suomussalmen ja Puolangan »tervanruukaajilta» Ouluun. Paluurahtina oli jauhoja ja suolaa. Yhteen raitoon kuului 22 vetoporoa ja 1–2 varaporoa. Vetolaisina käytettiin pääasiassa härkiä mutta myös vankkoja vaatimia. Yksin ei lähdetty pitkälle raitomatkalle, vaan kuljettiin 2-5 miehen seurueina, mikä oli välttämätöntä mm. porojen suuritöisen valjastuksen sekä myös turvallisuuden vuoksi. Kotona poroilla ajettiin heiniä ja puita, mutta silloin raidot olivat pienempiä ja yksikin mies tuli toimeen, koska matkat olivat lyhyemmät.

la oli tavallisesti vähän yli 200 poroa ja kahdella raidolla ajettiin Ouluntaipaleella. Siellä kulkivat yhdellä raidolla myös Lusmingin ja Poussunkylän Kallioluoman, Vuoriniemen ja Vihtalaisen miehet. Vauraassa Mattilan porotalossa oli parhaalla aikaa vuosisadan vaihteessa yli 400 poroa ja kolme härkäraitoa, joilla ajettiin rahtia enimmäkseen Kiannan (Suomussalmen) ja Oulun välillä, mutta neljänä talvena ajettiin rahtia myös Vienan Kemistä Uhtuan kauppiaille. Kiitämästä eli Rajalasta kuljettiin kahdella raidolla pääasiassa Vienassa käsin. Vienan Kemissä kulki raidolla myös Tammelan Elias Lämsä, samoin Kirpistön, Kosken, Kärpän ja Maivalaisen porotalot. Maikusta ajettiin yhdellä raidolla vuoroin Vienassa, vuoroin Oulussa. Honkasessa oli yksi raito, jolla ajettiin rahtia Vienassa päin. Ahosta kulki yksi raito Oulussa, Koskelta ja Muosalmesta samoin yksi raito etupäässä Oulussa mutta joskus Vienassakin. Nevalaisesta kulki yksi raito Oulussa ja kaksi raitoa Vienan Kemissä.[1109]

Herman Kortesalmikin kulki monien muiden kuusamolaisten tapaan nuoruusvuosinaan sekä rahdinajossa että tukkitöissä laajalti Venäjän puolellakin, aina Kierettiä ja Näsöä myöten. Kuusamon kauttahan kävi vakinainen talvinen rahtitie Vienaan, josta tuotiin lintuja, poronlihaa, lohia ja jauhoja Ouluun ja täältä paluurahtina taas suolaa, tulitikkuja, saippuaa ym. tavaraa. Aikaisemmin tapahtui kuljetus pääasiallisesti pororaidoilla, mutta myöhemmin yhä enemmän hevospelein. Porolla oli 150–200 kilon kuorma ja yhdessä raidossa tavallisesti 20–25 poroa sekä lisäksi vielä varaporoja. Poroja käytettiin laajassa mitassa myös raudan kuljetukseen Kainuun rautaruukeille ja niistä Ouluun, josta paluurahtina tuotiin kauppatavaraa. Rautaruukkien lakattua kannattamattomina ryhdyttiin kuljettamaan samalla tavoin tervaa Kainuusta Ouluun. **Ajoittain saatiin näissä ajoissa niin hyviä ansioita, että kaikki koettivat hankkia pororaitoja itselleen.** Raito kerkisi talvessa tehdä Oulun-matkan vain kaksi kertaa. Matkan varrella piti näet pysähtyä pitkiksi ajoiksi syöttämään poroja; saattoipa tällainen pysähdys viedä kolmekin viikkoa, kun sattui epäsuotuisat säät. Syöttöajoiksi majoittuivat miehet joko lähitaloihin tai »hongalle» erämaahan. Jos mentiin taloihin, jätettiin kuormat ja muut tavarat pysähdyspaikalle, eikä koskaan tiedetä mitään hävinneen, vaikka tiellä kulki muutakin väkeä.[1110]

Vienassa kuljettaessa Lämsänkylästä lähdettiin ensimmäisen kerran syksyllä, tavallisesti »Anteruksen viikolla», tyhjänä ja ajettiin Venäjän Kemiin. Sieltä otettiin jauhokuorma, joka vietiin Uhtuan kauppiaille. Täältä matkattiin takaisin samaan Kemiin milloin kuorman kanssa, milloin ilman ja palatessa taas tuotiin »jauhomattoja» uhtualaisille sekä samalla itselle »joku ryynisäkki» oman talouden tarpeiksi, sillä tältä toiselta Kemin-matkalta tultiinkin jo kotiin täyden kelin aikana »lähellä pääsiäistä». Vienassa kulku kannatti taloudellisesti suunnilleen yhtä hyvin kuin Oulun-matkatkin. Yöpymispaikkoina olivat paitsi talot myös metsäsaunat, välistä piti olla honkatulillakin taivasalla. Joskus ajettiin uhtualaisille heiniäkin heidän selkosniityiltään pororaidolla. Venäjän puolella kuljettaessa hevos- ja poromiehet käyttivät samoja teitä, Suomen puolella poromiehillä oli omat tiensä ja hevosmiehillä omansa. Yleisiä maanteitä ei Suomen puolella saattanut käyttää sen vuoksi, että ravit olivat haittana esimerkiksi sivuutuksissa ja yöpymistoimissa.[1111]

Kuvaan nyt kahden lämsänkyläläisen poromiehen, Honkasen Juho Iisakki Kurtin ja Kiitämän eli Rajalan talon Pekka Pesosen raitomatkoja, joita he tekivät rajan taakse ajaessaan jauhoja vienankarjalaisille kauppiaille.

Vuosina 1902–1906 Kurtti oli »veättäny» jauhoja Vienan Kemistä Uhtualle ja Enonsuuhun reittiä Vienan Kemi – Usmana – Vermasjärvi –Paanajärvi – Suopassalmi – Nurmilaksi – Luusalmi – Uhtua; milloin kuljettiin Enonsuuhun, erottiin Luusalmesta ja mentiin määräpaikkaan Alajärven kautta. Kemistä rahdattiin jauhoja ja rinkilöitä. Kuusikin raitoa saattoi olla yhdellä kertaa kulussa. Uhtualle vietiin jauhot kauppias Jakoleville.[1112] Pesonen aloitti alle 20-vuotiaana eli noin 1900 ja kävi neljänä talvena pororaidolla Vienan Kemistä jauhoja Uhtualle kauppias Oksenteille. Kun oli tullut tieto, että Uhtualle tarvitaan raitomiehiä, lähti Lämsänkylästä sinne poromiehiä ansioajoihin. Pekka Pesosen kotitalosta lähti kaksi raitoa, joista toista ajoi Pekka ja toista saman kylän mies Uulovi Tauriainen »jätkänä». Aholta lähti yksi raito ja Mattilasta kolme raitoa (Ville, Pekka ja Antti Määttä). Paluumatkalla he syöttivät raitoporoja mm. Pistojärven Malviaisen hyvissä jäkäliköissä. Samaan aikaan täällä kulki myös vienankarjalaisten omia raitoja, jotka ajoivat jauhoja Vienan Kemistä Uhtualle ja Vuokkiniemelle: Pistojärven Kiimasvaarasta oli kolme raitoa, jotka kulkivat Pekka Pesosen kanssa yhtä matkaa; samaan aikaan kulki täällä myös Oulangan Laitasalmen Levontein kolme raitoa.[1113]

Heikkilän-Suiningin seuduilta, jotka sijaitsevat Lämsänkylästä pohjoiseen, ei yleensä kuljettu pororaidoilla Vienassa vaan Oulussa. Tänne Pohjanlahden rannalle ajettiin puolankalaisten ja suomussalmelaisten tervatynnyreitä.[1114]

Norjassa pororaidoilla kuljettiin Pohjois-Kuusamosta mm. Mustosenvaarasta, Ollilasta, Kallungista, Rontista, Säkkisestä, Juumasta ja Suorajärveltä sekä kirkonkylän Mäkelästä. Posion Maaninkavaarasta raidot suuntautuivat sekä Norjaan että Tornioon.

Ollilan Kustu Ala-Kitkalta kulki 40 vuotta aina vuoteen 1905 asti jopa kahdella pororaidolla sekä Jäämerelle Norjaan, jonne hän kuljetti voita ja poronpaisteja eli »takapäitä» ja josta toi jauhoja, ryynejä ja vähän kahviakin, että Venäjälle Kannanlahteen, josta kuljetti »niinimatoissa» jauhoja, sekä ajoi sielläkin rahtia paikallisille kauppiaille.[1115]

Pohjois-Kuusamosta kulki Kallungin talon isäntä kolmisenkymmentä talvea pororaitoajoissa Torniossa ja Kittilässä. Paluurahtina hän toi Kuusamoon jauhoja ja suoloja Torniosta ja Rovaniemeltä. Säkkilänvaaralta Antti Säkkinen ajoi 13 talvea Norjaan voita. Kallungin Juho Pekka Tiermas kulki raidolla sekä Torniossa että Norjassa. Paanajärven Rajalassa oli kolme raitoa, joiden rahtimatkat suuntautuivat sekä Ouluun että Vienan puolelle Knäsöihin ja Kannanlahteen, muutaman kerran myös Rovaniemelle, josta ajettiin jauhoja Kemijärven savotoille. Paanajärven raitotalojen rahtimatkat olivat varhemmin suuntautuneet jopa Jäämerelle, mm. Pummankiin. Vasaraperän Jäkäläisestä raito kulki Vienan puolella. Meskuksesta ajettiin 1860-luvulla kahdella raidolla Knäsöissä, Koudassa ja Kieretissä.[1116]

Kuusamon Paana- ja Tavajärvelle samoin kuin Kuolajärvelle eli Sallaan haettiin 1800-luvun lopussa jauhoja pororaidoilla Vienanmeren rannalta Knäsöistä eli Ruhtinanlahdesta. »Näseekin harjoittaa viljakauppaa. Sieltä muun muassa Salla eli Kuolajärvi tuo viljatarpeensa», totesi Inha 1894.[1117] Esimerkiksi Kuolajärven Sovakylän Kauttion Iikka, Kuusamon Paanajärven Rajalan isäntä Juho Kustaa eli »Rajalainen» sekä Tavajärven Koutaniemen isännät Kalle ja Erkki Määttä tekivät 1870- ja 1880-luvulla jauhonostomatkoja Arkangeliin eli Vienankaupunkiin, kuljetuttivat jauhot laivalla Knäsöihin ja ajattivat ne talvella omilla ja myös vienankarjalaisten pororaidoilla kotikyliinsä. Näitä talonpoikaisia jauhonostaja-välittäjiä kutsuttiinkin Kuusamon Paanajärvellä osuvasti *vienamiehiksi*. Paanajärven suurissa porotaloissa Rajalassa ja Mäntyniemessä oli tuolloin kummassakin kaksi pororaitoa. Tyhjin kelkoin ajettiin Kuusamosta Knäsöihin, josta tuotiin jauhoja, ryynejä, rinkilöitä, teetä ja tupakkaa. Esimerkiksi Paanajärven Paanan porotalon Antti Paana kulki pororaidollaan jauhonhaussa Knäsöissä yksin matkoin Oulangan Soukelon pororaitomiesten Roton Arhipan ja Jaakon kanssa.[1118]

Jacob Fellman kertoo jo 1830-luvulla kuusamolaisten kauppamatkoista Vienanlahden rannikolle ja jopa Arkangeliin, jonne vietiin mm. nahkoja ja josta tuotiin viljaa, jauhoja, suolaa, hamppua, pellavaa, köysiä ja kankaita.[1119]

Ludvig Daa matkallaan **1867** sai kuulla, että **kuusamolaisilla arvioitiin olleen yli 1 500 vetoporoa**, joita käytettiin talvisin pitkiin viljan- ja kalankuljetusmatkoihin Knäsöistä tai Vienan Kemistä. Välistä kuusamolaiset ulottivat kauppamatkansa jopa Arkangeliin.[1120]

Krogerus-Ritoniemi kertoo 1800-luvun jälkipuolelta ja 1900-luvun alusta, että Kuolajärvi kuten Kuusamokin saivat helposti jauhonsa Arkangelista. Kevätkesästä oli Suomen raha vaihdettava Venäjän rahaksi ja sillä ostettava »jauhoväkseli». Juhannukselta lähti pari miestä vekselit laukussa ja jalkapatikassa Knäsöihin ja sieltä »tampissa» eli höyrylaivalla Arkangeliin tekemään jauhokauppaa sekä oman että naapuripitäjien tarpeeksi. »Tampissa» miehet toivat jauholastin palatessaan Knäsöihin, jossa se varastoitiin makasiineihin, kunnes seuraavana talvena pororaidoilla vedettiin kotiin.[1121]

Kaleva-lehti kertoi 1912, että Kuusamosta ajettiin varhemmin poroilla rahtia Norjaan, Vienanmeren rantaan, Tornioon, Ouluun ja vieläpä **syvälle Itä-Venäjällekin**, jonne tehdyt matkat olivat olleet varsin kannattavia, mutta siihen aikaan siellä asustaneet susilaumat ja vihamielinen asujamisto olivat tehneet rahdin vedon sinne mahdottomaksi.[1122]

Kuolajärven Kallungin ja Selkälän kylästä pororaitoliikenne suuntautui mm. Suomen Kemiin. Kallungin Ylitalosta käytiin raidolla paitsi Norjassa myös »Venäjällä» eli Knäsöissä, josta tuotiin jauhoja ja tupakkaa kahdesti talvessa Kuolajärven kauppiaille. Tuuti- ja Sovajärven raidot kulkivat Norjassa mutta kuljettivat sen lisäksi »jauhomattoja» Vienanmeren rannalta Kannanlahdesta, Knäsöistä ja Koudasta. Esimerkiksi Sovakylän Heikkilä ajoi yhdellä raidolla jauhoja Knäsöistä ja Koudastakin, mutta talosta käytiin raitomatkoilla myös Norjassa, jonne vietiin voita ja josta tuotiin »jauhoja ja suoloja». Norjassa kulki myös saman kylän Kauttion Henterikki. Myös Hietajärven kylästä kuljettiin ahkerasti Norjassa. Sovajärven Pekka Kurvinen ulotti kahdella raidollaan matkansa paitsi Knäsöihin myös jopa Vienan Kemiin, josta hän kuljetti rahtia Kuusamoon; kävipä hän kerran raidolla Oulussakin. Hervan Jussi Liikasenvaaralta kulki raidolla sekä Torniossa että Norjassa.[1123]

Aivan erikoislaatuinen ilmiö 1700- ja 1800-luvulla oli laajamittainen jokatalvinen **kausikalastajien – pomorien** eli **murmannien – kuljetus** eri keinoin Vienasta »Vätöinniemen tyvite» (Svjatoi Nos = Pyhä Niemi, Kuolanniemi) Jäämerelle.[1124]

»Jäämerikalastus on vanhoina aikoina ollut tärkeä tulolähde, niinkuin pohjoissuomalaisillekin... Entisaikoina lähti satoja miehiä Kemin seuduilta, Sumasta, Sungusta, mutta myös Kuitti-, Tuoppa- ja Pääjärveltä, pyrkimään kevättalvella pohjoista kohti. Matka suoritettiin suurelta osalta jalan tai hiihtäen 20–50 hengen ryhmissä, joukossa myös naisia ja poikia. Tavaroita vedettiin perässä pienissä ahkioissa, mutta toiset turvautuivat poro- ja hevoskyytiin, jota talonpojat tulivat tarjoamaan matkalaisille 100–200:kin virstan päästä. Matka kävi ensin Kantalahteen ja sieltä Imandrajärveä noudatellen Rasnjargaan, 40 virstaa Kuolan kaupungista etelään. Täältä toiset suuntasivat kulun Kuolan kautta Länsi-Muurmannille, toiset taas kääntyivät Itä-Muurmannille ajaen poroilla tunturiselän yli.»[1125]

Tähän kuljetukseen eli *musikanvetoon* oli osallistuttu mm. Kuusamon Paanajärven Rajalasta. Haastattelemani EETU RAJALAN isän setä Antti oli matkannut kahdella pororaidolla eli 40 porohärällä kynttilänpäivänä (2. 2.) Knäsöihin eli »Näseeseen». Tänne oli saapunut hevoskyydillä jostakin Vienanmeren rannikolta ummikkovenäläisiä, joita kutsuttiin »pomoreiksi». Nämä olivat »Pomorian» eli Vienanmeren Kemin ja Onegan välisen rannikon venäläisiä talonpoikia. Heidän johtajansa kanssa sovittiin matkan pituudesta ja kyytipalkasta. Sen jälkeen kukin musikka asettui tavaroineen poronkelkkaan. Matka alkoi. Pomoreja kyydittiin Knäsöistä Kannanlahden kautta Imanterojärvelle (Imandra), jossa oltiin yötä Isonkivenniemessä tai Saseikassa (Niska, ven. Zašejek). Toinen yöpaikka oli Jokostrova (ven. Jokostrovsk) Imanterojärven länsirannalla. Vielä jatkettiin Maanselkään. Täällä kuljettajiksi vaihtuivat Kuolan lappalaiset, jotka veivät matkaajat Kuolavuonon rantaan. Maanselästä raitomiehet palasivat Knäsöihin hakemaan uuden kuorman musikoita ja kuljettivat heidät taas Maanselkään. Täältä he vielä tulivat takaisin Knäsöihin, josta nyt ottivat poronkelkkoihinsa jauhokuormat ja palasivat viimein kotiseudulleen. – Pomorien kuljettajina oli alkutaipaleella, Knäsöistä lähtien, ollut myös muita kuusamolaisia – mm. Paanajärven Mäntyniemestä kaksi raitoa ja Leinosesta yksi raito – ja kuolajärveläisiä poromiehiä mm. Kurtin kylästä sekä Oulangan Soukelosta Roton veljekset ja Ruvasta Tšokkalan raito, jotka olivat ansainneet hyvin tällä »musikanveolla». Maksu porokyydistä oli rupla hengeltä. Jollei tätä ansiokeinoa olisi ollut, moni olisi saanut kärsiä leivän puutetta, sillä omat pellot olivat tuolloin vähäiset eikä ollut vielä metsätöitäkään, joista olisi lisätuloja saatu; näin kertojani arveli lopuksi.

Kun Kuusamon Paanajärvellä kausikalastajien kuljetus oli *musikanvetoa*, niin Etelä-Kuolajärvellä sillä oli nimenä *pomoranajo*. »Venäällä pomoranajossa» kävivät mm. Kurtin kylän poromiehet, Sovajärven Heikkilän härkäraito, Päiväniemen raito, Kauttion raito ja Pekka Kurvisen kaksi raitoa. Ajettiin tyhjin kelkoin joko Knäsöihin tai Kannanlahteen, jossa oli jo lappalaisiakin kyytiä tarjoamassa. Paluurahtina tuotiin jauhoja tai Vienanmeren sillinsukuista kalaa »halletta».[1126]

Vielä syvemmällekin itään yritteliäät kuusamolaiset pororaitoineen kokeilivat mennä, mutta siellä sudet ja vihamielinen väestö tulivat esteeksi.

Edellä esitetyn perusteella voi puhua suoranaisesta Vienan Karjalan puolelle suuntautuneesta **itäkuusamolaisten ja itäkuolajärveläisten pororaitoekspansiosta,** joka on nivellettävissä kiintoisiin syy-yhteyksiin. Pohjoisvienalaiset poromiehet kuljettivat kyllä jonkin verran raidoillaan rahtia Kuusamoon ja Kuolajärvelle, mutta haastateltujen mukaan kuusamolaiset ja kuolajärveläiset raitomiehet hoitivat pääasiassa ensiksikin oman puolen ajot Pohjanlahden ja Jäämeren rantoja myöten ja lisäksi monet – etenkin Kuusamon lämsänkyläläiset – olivat vielä vienalaiskauppiaidenkin rahdinkuljetuksessa ansiota hankkimassa.

Uhut. — Valok. I. K. Inha 1894. Museoviraston kuva-arkisto SUK 5:35.

Kuusamolaisten poromiesten palkkaaminen rahdin- ja heinänajoon Uhtualle johtui siitä, että vaikka se oli »vankin kylä» koko Vienassa[1127], oli poromäärä siellä aivan minimaalinen, sillä nämä seudut jäivät Pohjois-Vienan varsinaisen poronhoitoalueen eteläpuolelle. (Ks. lukua 2.1.) Täällä oli kuitenkin kauppiaita, jotka tarvitsivat rahtimiehiä. **Uhtuan seutujen porottomuus oli tyhjiö,** joka veti puoleensa, paitsi vienalaisia poromiehiä, mm. Pistojärveltä, Röhöstä, Oulangan Laitasalmesta ja Sohjanansuusta sekä Kiestingin Kiisjoesta, Pingasta ja Ahvenlahdesta, myös Kuusamon Lämsänkylän raitomiehiä. Lisäksi kuusamolaisilla itselläänkin oli jauhontarve, joten kun Kuusamon poromies oli ajanut pari raitoa jauhoja Vienan Kemistä Uhtuan kauppiaille, hän toiselta matkalta palatessaan toi samalla jauhot kotiin omankin talouden tarpeiksi.

Vienanmeren Kannanlahden länsiperukassa taas **Knäsöi oli kehittynyt Jäämerelle matkaajien porokyyditysetapiksi ja viljan tuontisatamaksi,** kuten JACOB FELLMAN jo 1820-luvulla kertoo.[1128] Kun kylän omat porot ja Kuolan lappalaisten ja vienankarjalaistenkaan raitoporot eivät riittäneet, tämä tilanne tarjosi viljanrahtauksen ohella ansiomahdollisuuden Kuusamon Paanajärven sekä Kuolajärven itäkylien pororaitomiehille »musikanveossa» eli »pomoranajossa», josta oli muotoutunut todella monikansallinen liiketoimi.

Nimenomaan Kuusamon – Kuolajärven ylängön **maantieteellinen sijainti,** asema kolmen meren vedenjakajalla – maanselällä – , oli taloudellisten

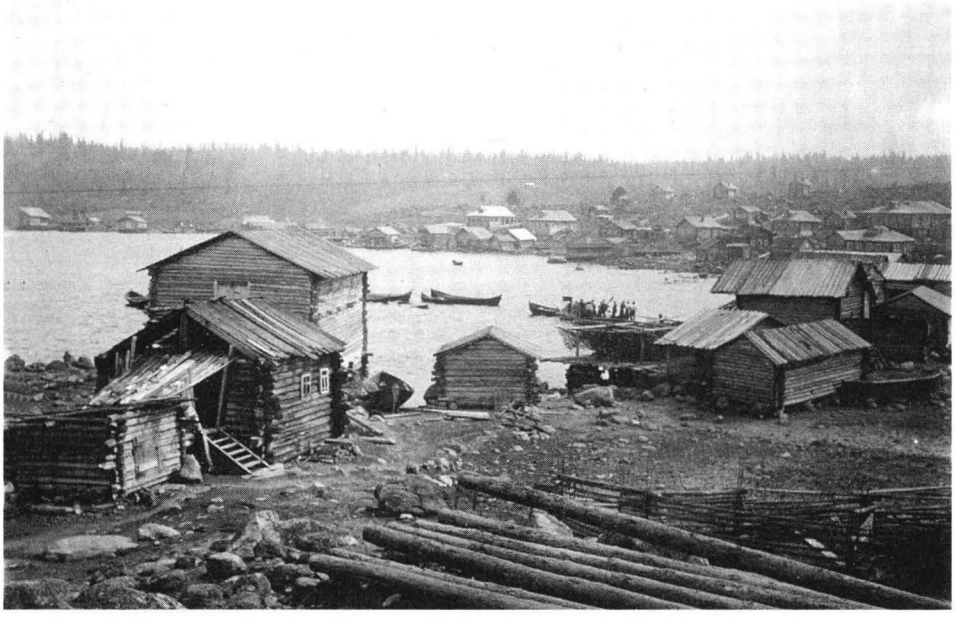

Knäsöi eli Ruhtinanlahti. — Valok. H. Lindberg 1913. Museoviraston kuva-arkisto SUK 374:8. — Knäsöi Kannanlahden länsiperukassa oli kehittynyt viljan tuontisatamaksi ja Jäämerelle matkaavien kausikalastajien — pomorien eli murmannien — porokyydityspaikaksi. Porokuljetusta tarvinneet musikat olivat kotoisin pääosin Pomoriasta eli Vienanmeren Kemin ja Onegan väliseltä rannikolta. Kun Knäsöin kylän omat porot eivät riittäneet suurimittaiseen jokatalviseen musikanvetoon eli pomoranajoon, tuli porokyytiä tarjoamaan lappalaisia Kuolanniemeltä, vienankarjalaisia mm. Soukelosta ja Ruvasta sekä myös Kuusamon Paanajärven ja Kuolajärven Sovajärven ja Kurtin kylän raitomiehiä. Oulangan porokylien sekä Kuusamon Paanajärven ja Kuolajärven raidoilla ajettiin myös runsaasti jauhoja sekä muuta rahtia Knäsöistä eli Näseestä sisämaan kyliin kahden puolen rajaa. Siksipä Kuusamon Paanajärveltä Oulangan Soukelon kautta Knäsöihin johtanut talvitie olikin kansan suussa Paanajärvellä ristitty Jauhotieksi.

suhdanteitten lisäksi syynä siihen, että tältä talonpoikaisporonhoitoalueelta **pororaitoliikenne hakeutui viuhkamaisesti kolmeen suuntaan:** Jäämeren, Perämeren ja Vienanmeren kauppakeskuksiin. Samasta kylästä ja samasta porotalostakin voitiin käydä välillä Oulussa, välillä Vienanmeren rannikolla, toisesta taas vuoroin Jäämerellä, vuoroin Vienanmerellä, kolmannesta toisinaan Norjassa, joskus Torniossa. Kuusamon ja Kuolajärven itälaiteet olivat todellista **pororaitoliikenteen 'vedenjakajaseutua'** sen lisäksi, että ne olivat maantieteellisestikin maanselällä.

Pororaitoliikenteessä oli haittapuolensakin. Kesasvaljaissa porot usein rääkkäytyivät, jauho- ja suolasäkit monesti kostuivat ja kulku vei runsaasti aikaa. Siksi, ja koska tiestökin kehittyi, kauppiaat alkoivat yhä enempi turvautua hevosmiehiin. Metsän arvon noustua eivät maanomistajat esimerkiksi Suomussalmella ja Puolangalla enää mielellään antaneet syöttää

raitoporoja jäkäliköissä eivätkä hakata naavapuita. Raitoliikenteen aikakausi päättyi 1900-luvun alussa. Kuusamosta viimeiset raidot kävivät Jäämerellä ja Vienanmerellä noin vuonna 1906, Oulussa noin 1907, Kajaanissa noin 1912. Myös tukkisavotat antoivat 1890-luvulta alkaen yhä enempi talvikautena töitä miehille ja hevosille. Raitokauden loppuvaiheessa esimerkiksi Kuusamossa myytiin suuret määrät porohärkiä teuraiksi. Muistoiksi jäivät moneen taloon isot poronkelkkaläjät. Vuosina 1891–1913 myös porotuotteiden vienti moninkertaistui, minkä johdosta porokarjat kasvoivat huomattavasti ja porotalouden painopiste siirtyi valtaosin lihantuotantoon (ks. lukua 4.1.).[1129]

3.3. Karjalaisten pororaidot Suomen puolella

Vienankarjalaisilla raitomiehillä oli riittämiin ansioajoja omalla puolellaan, ja heillä oli lyhyemmät ja luonnollisemmat yhteydet Vienanmeren kauppapaikkoihin kuin esimerkiksi Pohjanlahden rannalle. Nimeksi heitäkin joskus liikkui Suomen puolella.

Pistojärven Tiiron poromiehet hakivat joskus pororaidolla Suomen puolelta Taivalkoskelta suolaa, joka oli kuitenkin jätettävä Kuusamon puolelle Kurvisenvaaralle, koska Venäjän vallan aikana tavaroiden kuljetus rajan yli Karjalan puolelle oli kielletty. Suola vietiin myöhemmin salaa Tiiroon. Suomen rajan lähellä oleviin karjalaiskyliin, kuten Tiiroon, Salmenkylään (Hirvisalmeen) ja Lonkkaan, hankittiin Taivalkoskelta kauppias Jalavalta (ent. Jakovlev, lähtöisin Pistojärven Hirvisalmesta) vaatetta, kahvia ja sokeria, jotka pororaidolla kuljetettiin perille.[1130]

Kuusamon Lämsänkylän Multilan talossa eli Multilaisessa oli kauppa, johon toivat talvella pororaidolla Suvannon kylän Iikka-ukon jauhoja läheisen Pistojärven Kiimasvaaran eli Närhilän poromiehet »Iivanan Kosta» ja »Timon Mikittä» (Moissejev). Tämä tapahtui noin 1905, jolloin suomalaisia raitomiehiä ei enää juuri kulkenut Karjalan puolella.[1131]

Paanajärven seuduille kuljetettiin 1800- ja 1900-luvun vaihteessa jauhoja sekä paanajärveläisten että vienankarjalaisten pororaidoilla mm. Paanajärven Rajalan isännän laskuun.[1132] Paanajärvelle sekä Kuolajärvelle kertoi myös Oulangan Soukelosta kotoisin ollut Simo Niemelä (ent. Saikkov) ajaneensa raidolla jauhoja kahden naapuritalon miehen kanssa. Kolme raitoa oli matkannut yhdessä. Jauhot oli tuotu Paanajärvelle Russanoff-yhtiön savottaan; samoin Kuolajärvellä määräpaikkana oli jonkin tukkiyhtiön työmaa. (Ks. liitettä 7.)

3.4. Poronlihan ja elävien teurasporojen kuljetus Suomeen

Sekä painettu sana että molemmin puolin rajaa saatu muistitieto kertovat poronlihan ja -nahkojen sekä elävien teurasporojen laajamittaisesta kuljetuksesta noin 1890–1918 rajan takaa Suomeen. Tämä kytkeytyi poronlihan kysynnän kasvuun Suomessa ja kansainvälisillä markkinoilla. (Ks. lukua 4.1.)

»Porokarjalaiset Vienan pohjoisosista saivat myöskin tuotteitaan kuljettaa tavattomia taipaleita. Sekä sanotusta maakunnasta että Kuolan puolesta tuotiin vielä 1890-luvulla talvisin Kuusamoon tuhansittain teurasporoja. Siellä ne teurastettiin ja vietiin lihoina Ouluun.»[1133]

Eläviä teurasporoja Vienan miehet kuljettivat ajaen vetoporojen kelkoissa. Tiet kulkivat etupäässä Lämsänkylän, Tava- ja Paanajärven kautta Kuusamon puolelle, missä porot sopivaksi katsotussa paikassa syrjäkylillä tai Kuusamon kirkolla Kirkkoselän jäällä teurastettiin. Pääasiassa kuusamolaiset rahtimiehet kuljettivat ruhot ja nahkat edelleen Ouluun.[1134]

Tässä porontuotteiden taivalluksessa Pohjois-Vienasta Kuusamon kautta edelleen markkinoille on erotettava toisistaan **suora poronlihojen rahtaus** ja toisaalta **elävien teurasporojen kuljetus alkumatkalla** ja niiden teurastaminen välillä, enimmäkseen Kuusamossa mutta myös Taivalkoskella, ja ruhojen kuljetus sieltä Ouluun.

Oulangan rajakylien poronomistajat eivät kuljettaneet porontuotteitaan elävänä vaan suoraan lihoina Kuusamon kautta Ouluun.[1135] Näin tehtiin mm. Ruvassa, Soukelossa, Kankahaisessa, Vartiolammissa ja Oulangansuussa: »Ne teurastettih ja kylymätettih ja tuotih Ouluh, paistit vietih hevosilla ja selkälihat ja muut lihat keitettih kotona.»[1136] Poronomistajat joko kuljettivat lihat itse tai käyttivät rahtimiehinä esimerkiksi muita oman kylän miehiä tai Kuusamon Paana- ja Tavajärven hevosmiehiä. Kankahaisen Saavasesta (Arhipov) paistit vietiin yhdellä kertaa joko oman talon tai vieraiden hevosilla joulun tienoissa Ouluun.[1137]

Soukelon Iijasen talosta (Saikkov) poronlihoja ajettiin kaksi kertaa talvessa. Ensimmäinen matka tehtiin joulun maissa. Reitti kulki Siikalaisen ja Tavajärven kautta Kuusamon kirkolle ja edelleen Ouluun. Matka kesti kaksi viikkoa ja kaksi päivää. Sen jälkeen oltiin parisen viikkoa kotosalla, »omoa jouluo piettih», ja sitten tehtiin toinen matka. Kahdella hevosella kuljettiin, isä tyttärineen tai talon tytär velimiehen kanssa. Rahtina oli sekä omien teurasporojen paisteja ja parempaa kuuselkää että myös jääsiikoja ja turkiseläinten nahkoja. »Oulusta tuotih rekirautoa, vempelie, tiukuja, kettinkie, suoloa ja läskie ja kätkettih lumeh ja heinälavon alle [nim. omalla puolella] ja heinie käyvessä hajettih.»[1138] Todettakoon selitykseksi, että tsaarivallan loppuaikana mm. raudan kuljetus Suomesta Vienaan oli luvatonta.[1139] – Ilmari Kianto kertoo matkaltaan 1914, että Soukelosta »ennenvanhaan äijälti [paljon] vietiin poronlihoja Tornioon saakka».[1140]

Oulangansuussa kauppiaat ostivat poroja elävinä poromiehiltä, teurastuttivat ne ja kuljetuttivat paikkakuntalaisilla rahtimiehillä paistit, selät ja kielet Ouluun ja matkasivat itse ne myymään perille joko omalla hevosellaan tai kestikievarikyydillä.[1141] Niskan kylässä esimerkiksi kauppias-talonpoika Jehhimeini Vaseli (Kuntoserov), joka itse omisti noin 300 poroa, osti omien teurasporojensa lisäksi muiltakin teurasporoja. Samoin hän osti kalaa ja lintuja ja ajatti nämä yhdessä poronpaistien ja -selkien kanssa kuusamolaisilla rahtimiehillä Ouluun. »Jehhimeisellä Vaselilla» oli myös yhteistoimintaa Kuusamon Tavajärven kauppias-talonpojan »Kouta-Kallen» eli Kalle Koutaniemen kanssa. He ostivat yhdessä Karjalan puolelta poroja, jotka kolloossa kuljetettiin Tavajärven Koutaniemeen. Siellä ne teurastettiin, nahat parkittiin, paistit kylmätettiin ja ajatettiin Ouluun, jossa kauppias Montin ne osti.[1142]

Oulangan Vartiolammin Homasen suuressa porotalossa, jossa poroja oli 300–340, isäntä Iivana oli myös kauppias, joka osteli teurasporoja syystalvella eri poroai-

doilta. Eläimet kuljetettiin kolloossa kotiin, jossa ne teurastettiin ja »raajottiin» eli paloiteltiin. Ouluun vietiin paistit ja selät, muut lihat syötiin kotona.[1143]

Myös kuusamolaiset talonpoikaiskauppiaat ja -välittäjät ostivat vuosisadan vaihteen tienoilla paljon teurasporoja Oulangasta ja Pistojärveltä. He kuljettivat porot elävinä kolloossa Kuusamoon, jossa he kotonaan ne teurastivat. Tämän jälkeen he veivät paistit ja selät Ouluun ja toimittivat muut osat savotoille tai käyttivät ne omassa taloudessaan. Tällaisia kuusamolaisia ostaja-välittäjiä olivat mm. »Pukarin Pekka», Aadolf Heponiemi Vuotungista, »Peuralainen» eli Heikki Peuraniemi ja »Koutalainen» eli Erkki Määttä Tavajärveltä, »Maivalainen» eli Antti Tornberg Heikkilän Maivalaisesta ja »Hänniset» eli Herman ja Pekka Hänninen Heikkilästä sekä Kalle ja Ville Konttinen Lämsänkylästä. Vieraspaikkakuntalaisia olivat mm. »Pahka-Jussi» ja »Pahka-Kustu» Iistä sekä August Kakko Yli-Iistä.[1144]

Poronlihan ostajia ja välittäjiä oli siis kahta puolta rajaa, sekä kuusamolaisia että vienalaisia. Esimerkiksi Oulangansuun kauppiaalla Jelessei Issakovilla oli poroyhteyksiä Kuusamon Heikkilänkylän Hännisten kanssa. Issakov hankki Oulangasta poroja ja lähetti ne tokittain Hänniseen. Täällä ne teurastettiin, minkä jälkeen lihat ja nahkat talvea myöten toimitettiin Ouluun. Saman kylän Maivalaiseen oli ostettu 1910-luvulla poroja Vienasta, jopa 300:kin kerrallaan. Maivalaisen »vanha ukko» Antti Tornberg kulki joka syksy ostamassa poroja Pistojärven Tuhkalasta, Katoslammista, Suvannosta ja Kiimasvaarasta sekä myös Kuusamon puolelta Enojärven paliskunnasta, kuljetti ne kolloossa kotiinsa, jossa ne teurastettiin ja lähetettiin ruhoina ja nahkoina hevoskyydillä Ouluun.[1145]

Kuusamon Lämsänkylän kautta vienalaisten teurasporoja alettiin kuljettaa syksyllä lumen tultua. Tätä jatkui joulun tienoille saakka. Tämän poroelon päämääränä oli tavallisesti Kuusamon kirkonkylä, jossa se Kirkkolahden jäällä teurastettiin. Sen jälkeen poronnahat parkittiin ja muokattiin kirkolla Kelan talon aitassa. Sieltä ruhot ja nahkat toimitettiin Ouluun kuusamolaisten rahtimiesten hevosilla.[1146]

Muun muassa vienalainen kauppias Miitrei Tiilikov eli kuusamolaisittain Tiilikäinen Pistojärven Katoslammista osteli poroja Karjalan kylistä ja kuljetutti ne omilla miehillään sopivaksi katsottuun teurastuspaikkaan. Näin säästyttiin hevosrahdilta alkutaipaleella eikä palkkaa tarvinnut maksaa kuin porolauman kuljettajille. Elävät porot kuljetettiin kolloossa siten, että yksi mies ajoi ajokkaan vetämällä kelkalla edessä, keskellä oli luultavasti myös yksi kelkkamies ja viimeisenä ajoi yksi mies kelkalla. Eläimiä tällaisessa matkueessa oli 30–40 päätä. Joskus poroja teurastettiin mm. jo Lämsänkylän Kortesalmella, »ropit» eli ruhot jäädytettiin, paloiteltiin justeerilla paistit erilleen ja nostettiin Kortesalmen riiheen säilöön. Täältä ne kuljetutettiin lämsänkyläläisten hevosilla Ouluun.[1147]

Pistojärven suvantolainen nuori kauppias Iivana Rotonen (Rodionov) oli joutunut kutsuntoihin Vienan Kemiin 1914. Tullessaan takaisin »hän osti matkalla 100 porohärkää ja toi ne sitten Suomen puolelle myydäkseen ne täällä».[1148]

Myös Pistojärven tiirolaiset kuljettivat ennen ensimmäistä maailmansotaa suuria määriä poronlihoja Suomeen, joko Kuusamon kirkolle, Taivalkoskelle tai suoraan Ouluun: »Se oli mahoton lihanveättö mikä Karjalasta

veätettiin. Ei sillon roppi kelevannu muuta kun paesti ja selekä.»[1149] Teurasporot lienevät enimmältä osaa olleet heidän omiaan, mutta osaksi kuusamolaisilta tavalla tai toisella varastettuja. Oulusta palatessaan tiirolaiset toivat jauhoja, suoloja ja sokeria.[1150]

Pistojärveläinen poromies Oskari Heikkinen (ent. Ossippa Feodorov) kertoi seuraavaa: »Poronlihoa vähä syötih kotona, Suomeh myötih elävinä paljo», samoin poronnahkoja. Syksyllä kun jäät alkoivat kestää, rupesivat teurasporojen ostelijat, Katoslammin »Tiilikäini Miitrei» – kauppias ja kahden pororaidon omistaja itsekin – sekä »Koutalainen» eli »Kouta-Kalle» Kuusamon Tavajärveltä ja useana vuonna »Pahka-Jussi» ja »Pahka-Kustu» Iistä liikkumaan Pistojärvellä, ostelemaan poroja ja kuljetuttamaan niitä kolloissa Suomeen. Poroja ottivat vastaan ja teurastuttivat Kuusamon kirkolla kauppias Haataja ja Taivalkosken kirkolla poliisi Nevala ja kauppiaat Karvonen ja Teppo Jalava (sukujaan Jakovlev Pistojärven Hirvisalmesta). »Pahkalaiset» kuljetuttivat porot elävinä jopa Iihin. Poroa vietiin myös »roppina» eli ruhoina ja »pyöreinä paisteina». Ruhot kelpasivat erityisesti Saksaan. Paisteja ja lihoja osti myös Pistojärven »Salmen» kylän eli Hirvisalmen kauppias »Hilivana», joka kuljetutti ne hevoskyydillä Taivalkosken kauppiaille.

Toinen Pistojärven poromies, Tuhkalan Antti Niikkonen (ent. Niikkanov), kertoi, että eläviä teurasporoja kuljetettiin runsaasti Suomeen Karjalasta: Tuhkalasta, Akkasesta, Kananaisesta, Suvannosta, Kiimasvaarasta. Tällä suunnalla kulkivat ostelijoina Kuusamon Lämsänkylästä mm. Ville Viheriäinen eli Konttinen, Jussi Koski sekä »Maemalaeset» eli Heikkilän Maivalaisen talon miehet. He teurastivat porot kotonaan ja veivät lihat hevoskyydillä Ouluun. Vienanlahden kauppapaikkoihin ei täältä viety poronlihaa: »Kyllä ne Suomeh vei kaiken riistan ja kalat ja linnut ja poronlihat.»

Uhtuan pohjoisen porokylän Röhön ainoassa porotalossa Mikinniemessä (Luukkojev) poroja teurastettiin vain omiksi tarpeiksi ja myyntiporot myytiin elävinä suomalaisille tai karjalaisille ostajille. Ostajina oli mm. Pistojärven suvantolaisia ja »Akkasen Riiko» sekä Kuusamon Lämsänkylän Konttisen miehiä. Elävinä porot oli helppo kuljettaa ja sitten ne voitiin sopivaksi katsotussa paikassa hyvän kuljetustien varrella teurastaa. Joskus Konttisen miehet kävivät ostamassa eläviä teurasporoja mm. Urakkakankaan aidalta, joka sijaitsi Pistojärvellä Ohdan ja Akkasen välillä. Ostajat kuljettivat nämä »tappuporot» elävinä kolloossa ja teurastivat ne jossakin sellaisen kulkureitin varrella, josta ne sai helposti lihoina kuljetetuksi eteenpäin. Konttisen miehet kuljettivat porot kotiinsa, jonne Urakkakankaan aidalta oli vain noin 40 kilometrin matka. Samoin suvantolaiset löivät ostoporot lihoiksi kotitantereillaan.[1151]

Vienan porontuotteiden markkinoinnissa oli lihanostajina, -välittäjinä ja -kuljettajina sekä suomalaisia että vienalaisia. Raja oli auki. Mikään ei estänyt vilkasta liike- ja rahtitoimintaa. Joissakin paikoin poromiehet tappoivat teurasporonsa itse ja kuljettivat ne omilla tai vieraiden hevosilla markkinoille. Toisissa seuduin taas teurasporot myytiin elävinä suomalaisille tai karjalaisille talonpoikaiskauppiaille. Nämä teurastuttivat ne heti tai kuljetuttivat ne elävinä alkumatkan. Elävät teurasporot kuljetettiin yleensä syystalvesta siksi, että porot olivat tuolloin parhaassa lihassa eikä lumi vielä haitannut liikaa porokolloiden kulkua. Silti kuljetusmatkan pituudellakin oli määränsä, sillä kovin pitkillä matkoilla teuraskarja olisi liikaa laihtunut. Elävinä kuljetettaessa säästyttiin alkutaipaleella rahtikustannuksilta, koska porot kulkivat itse, toisaalta kuljetus ei saanut venyä

liian pitkäksi. Kuusamon seutu oli siis laskettu tässä suhteessa sopivimmaksi teurastuspaikaksi Vienan poronhoitoalueen pohjoisosasta eli Oulangasta ja osin Pistojärveltäkin tuoduille poroille ja Taivalkoski taas poronhoitoalueen eteläpuolen eli Pistojärven keskiosien ja Tiiron poroille. Myyntiporot tapettiin etupäässä syystalvella, jolloin ne olivat lihavimmillaan. Poronlihat ja nahkat kuljetettiin muiden eläintennahkojen kanssa. – Näemme, että teurastuotteiden monivaiheisessa käsittelyssä ja kuljetuksessa otettiin huomioon taloudelliset kannattavuusseikat. Oli katsottava sopivat ilmat, kelit ja kuljetusreitit samoin kuin sekin, miten pitkälle poronhoitajan itsensä oli edullista tuotteitaan käsitellä ja kuljettaa, olihan olemassa tätä varten jo laaja suomalais-karjalaisten ostaja-välittäjäin ammattikunta.

Elävien teurasporojen kuljetuksen rinnakkaisilmiönä voidaan pitää vienankarjalaisten **elävien lehmikarjojen kuljettamista Kuusamoon ja Kuolajärvelle.** Näitä karjoja tuotiin mm. Irnin kautta jo heti kevätsulilla. Matkueeseen saattoi kuulua esimerkiksi kaksi miestä ja kuljetettavia lehmiä oli kolmattakymmentäkin.[1152] Samoin Lämsänkylän ja Tavajärven kautta tuotiin Vienasta kevätkesällä lehmikarjoja Kuusamon kirkolle juhannusmarkkinoilla myytäviksi. Myös Kuolajärven kirkolle, Kurtille ja Vuorikylään tuotiin rajan takaa jopa puolensadan lehmän parttioita.[1153]

Kuusamon kautta kuljetettiin jonkin verran myös **Kuolanniemen syrjäänien** eli **komien** ja **samojedien teurasporoja**. Kuolajärven kautta markkinoille toimitettiin samojedien teurasporoja.

»Takavuosina oli rikkaimilla poromiehillä, Polikarpalla ja muilla [Kuolan syrjäänejä], tapana ostaa naapureiltaan omiensa lisäksi poroja, joita sitten suurin laumoin joka talvi ajattivat Vienan Karjalan Koutajärvelle, jopa aina etelämmäksi, aina Sipretinjärvelle asti [Tšiprinkijärvi] ja siellä vasta ne teurastivat ja sitten hevoskuormittain ajattivat Ouluun. Oulusta taas matkasivat ukot tavaroineen, lihoineen ja nahkoineen Pietariin ja Moskovaan.»[1154]

Kuolajärven Sovajärveltä Aatovi Kultanen kertoi nähneensä, kuinka samojedeja oli tullut Oulangan pitäjän Tšiprinkijärvelle mukanaan kuutisenkymmentä suurta ja mustaa porohärkää. Järvellä porot teurastettiin. Kuusamolainen Hänninen osti lihat ja kuljetutti ne hevoskyydillä eteenpäin. Järven jäällä samojedeilla oli »teltta ja siinä oli akat ja lapset». Samojedit iskivät puukolla halki poron sääriluita ja söivät ytimen raakana. He olivat tulleet »Vätöinniemeltä» (Kuolanniemeltä) Imanterojärven itäpuolelta.[1155]

Esimerkiksi Oulangasta karjalaiset eivät kuljettaneet poroja elävinä, mutta »ne meän lappalaiset» Kuolasta, jotka mitä ilmeisimmin olivat juuri syrjäänejä, kuljettivat huomattavia määriä poroja elävinä mm. Soukelon ja Kuusamon Paanajärven kautta Kuusamoon. He teurastivat näitä poroja »vähä missäänki», mm. Soukelossa ja Kuusamon kirkolla. Matkue näillä »meän lappalaisilla» oli sellainen, että »niillähän oli raijot matkassa ja teurasporot irti», edellä ajoi yksi mies porolla ja takana oli monta miestä ajajina. Teurastettuaan matkan varrella porojaan »ne löi lihat kelkkah ja poroilla [vetoporoilla] Suomeh». Että kysymyksessä mitä todennäköisimmin olivat syrjäänit, osoittaa mm. se, että heillä oli korkeakaplaiset poronkelkat. Lisäksi he olivat pukeutuneet vasannahkoista tehtyihin pehmeisiin ja

umpinaisiin turkkeihin, joiden nimi oli *maalitsa*, päässä oli vielä huppu. Tämän arveltiin olleen »Spolikarpan touhuo». Se oli tapahtunut vuosisadan vaihteessa.[1156]

Kuusamon Paanajärvellä muisteltiin, että »lappalaiset» olivat vuosisadan vaihteessa kuljettaneet jonkin verran »Polikarpan» poroja Paanajärven kautta. Heillä oli vaimot matkassa. Porot olivat olleet hihnoissa, ja niitä oli teurastettukin Paanajärvellä Rajalassa, jonne matkalaiset olivat jättäneet muutamia korkeakaplaisia poronkelkkojakin.[1157]

Juho Kujala Kuusamon Nissinvaaralta kertoi, että eläviä teurasporoja tuotiin »keisarivallan aikana Vätöinniemeltä» (Kuolanniemeltä). Joukossa oli »kauhean isoja», jopa 100-kiloisia härkiä. Niitä toi mm. »Polikarppa, joka oli valtoporomies siellä». Poroja kuljetettiin kolmen miehen »porukassa»: yksi ajoi härällä edessä, perässä oli kollosporoja, ja loput porot tulivat »tokassa» irtaallaan kahden kelkkamiehen takaa ohjailemina. Kelkat olivat korkeakaplaisia. Porot myytiin Kuusamon kirkolla kauppiaille, jotka teurastuttivat ne Haatajan pellolla ja välittivät lihat Ouluun hevosrahdilla.

Samojedien kerrotaan tuoneen vuosisadan molemmin puolin Kuolan niemimaan kärjestä satoja poroja, esim. vuonna 1902 peräti 400 teurasporoa, Kuolajärvelle, jossa ne teurastettiin ja lihat myytiin edelleen.[1158]

Elävien teurasporojen kuljetuksella oli pitkät perinteet erityisesti Kuusamossa. Jo 1830-luvulla sieltä vietiin poroja elävinä Ouluun, jossa ne teurastettiin.[1159]

3.5. Loppukatsaus porotalouskosketuksiin

Pohjois-Vienan ja Suomen itäisten rajapalkisten porotalouskosketuksista voidaan todeta, että valtakunnanraja – siitä huolimatta, että se oli historiallinen ja kahta eri kulttuuripiiriä ja kielialuetta selvästi erottava tekijä – oli etenkin talonpoikien elinkeinoelämässä monesti vain nimellinen. Poronhoitoalueen rajimmaisten kylien välillä tämä merkitsi sitä, että porokarjat olivat sulan maan aikana sekaisin ja poromiehet rajan kahta puolta joutuivat nimenomaan poronhaussa ja poroerotuksissa, joskus talvipaimennuksessakin, yhteistoimintaan keskenään. Silti rajasta on haittaakin: poronrosvous, jolle »ei ollu lakie Venäällä». Rahtia ajettaessa pororaidoilla samoin kuin porontuotteiden kuljetuksessa oltiin ikään kuin samaa valtakuntaa.

Taloudelliset ja maantieteelliset seikat, etenkin välimatkat kauppakeskuksiin, muotoilivat koillisen rajaseudun pororaitoliikenteen suuntaa ja jakautumista Vienanmeren, Pohjanlahden ja Jäämeren vaikutuspiirin kesken. Myös luonto sekä historialliset ja valtiolliset syyt (mm. Kuusamon ja Kuolajärven »kaksi- eli kahtiavetoisuus») vaikuttivat talvipaimennukseen nimenomaan aktiivisten suomalaisten poromiesten eduksi. Elävien teurasporojen ja poronlihan kuljetus ja myynti Suomeen Pohjois-Vienasta ja Kuolanniemeltä sai noin 1890–1920 suorastaan ekspansion luonteen, kun taas yritteliäillä rajakuusamolaisilla ja -kuolajärveläisillä oli tilaisuus porokarjojensa kasvun pakottamana ja omien talvilaidunten käytyä riittämättö-

miksi työntyä talvipaimennuksessa vienalaisten porottomille ja vähäporoisille mutta runsaille jäkälämaille ja raitoajoissa Vienan rahtimarkkinoiden kysynnän imuun.

Näin kosketukset jatkuivat porotaloudenkin piirissä vilkkaina aina bolševikkivallankumoukseen asti, jonka jälkeen kaikki luonnolliset yhteydet Vienan ja Suomen välillä radikaalisti katkesivat.

4. POHJOIS-VIENAN PORONHOIDON ALKUPERÄ

Luvussa 1.3. on selvitetty Suomen talonpoikaisporonhoidon syntyprosessia ja aluetta 1500-luvulta 1800-luvun alkuun sekä novaatioita, koska tällaista pohjatutkimusta ei ole aikaisemmin tehty ja koska juuri sen avulla voidaan päästä ratkomaan myös Pohjois-Vienan porotalouden syntyä, alkuperää ja kehityslinjoja.

Useat lähteet, mm. aikalaiset, kertovat, että **Kuusamo oli talonpoikaisporonhoidon merkittävä voimakeskus jo pian talonpoikaisasutuksen vakiinnuttua Kemin Lapin metsälappalaiskylien – Maanselän, Kitkan ja Kuolajärven – alueella.**[1160]

Porokarjojen kasvettua Kuusamon itäosan porot alkoivat työntyä yhä idemmäs rajanvarsiselkosiin, kahden valtakunnan verottamalle kaksivetoiselle maalle ja kiistattomalle Venäjän puoleiselle alueellekin. (Ks. lukuja 3.1. ja 3.2.)

Mikä oli voimakkaan porotalouspitäjän, Kuusamon, lähinaapuruuden vaikutus ja merkitys Pohjois-Vienan porotalouden syntyyn ja ominaislaatuun? Tätä selvitellään seuraavissa luvuissa.

4.1. Pohjois-Vienan porotalouden kehityslinjat

Vanhin Venäjän Lappia koskenut kirjelmä on Moskovan ensimmäisen tsaarin, suuriruhtinas IVAN VASILJEVITŠin gramota eli veronkantoa koskeva käskykirje vuodelta **1517**. Sen mukaan suuriruhtinaalla oli kaksi veronkantajaa, jotka kiersivät Kuolanniemen lappalaispogostat eli kyläyhteisöt Kannanlahdesta ja Varsugasta (Varsajoelta) käsin. Kummallakin oli mukanaan tulkki, kokki ja kaksi palvelijaa. Vero oli suoritettava verovoudeille »**arvokkaimpien karjalaisten läsnäollessa**». Lappalaisten oli kummallekin verovoudille annettava **15 poroa vetoeläimiksi** »minun ruhtinaallista veroani varten».[1161] HEIKKI KIRKINEN (1970) päättelee gramotasta, että suuriruhtinaan veronkantajilla oli avustajina ja oppaina karjalaisia, jotka saivat palkkionsa osuutena verosta. »He olivat Lapin asiantuntijoita.»[1162]

Asiakirjasta selviää se, että **karjalaiset ainakin tunsivat vetoporojen käytön jo tuolloin**. Sen sijaan siitä ei voi päätellä karjalaisten vielä 1500-luvun alussa harjoittaneen vakiintunutta porotaloutta. Mahdollisesti kuitenkin jo tällä kaudella karjalaan lainautuivat ja vakiintuivat Kuolanniemen lappalaismurteista porolla ajon keskeiset termit *tšuna* 'ahkio > poronkelkka' ja *potškous* 'poron vetohihna'. (Ks. lukua 4.4. ja liitettä 8.5.)

Gramotassa suuriruhtinas vielä puolusti lappalaisia ja määräsi, että »niiden, jotka tulevat heidän luokseen Lapinmaahan, täytyy itse ja samoin

heidän väkensä kuljettaa tavaransa omilla hevosillaan ja omalla kustannuksellaan eikä lappalaisten kustannuksella heidän vetoeläimillään eikä myöskään tyrkyttää tavaraansa eikä vaatia väkivallalla lappalaisia tekemään kauppaa heidän kanssansa».[1163] Tämän kohdan KIRKINEN (1970) tulkitsee tarkoittavan nimenomaan karjalaisia kauppiaita ja heidän **hevosiaan.**[1164] Jos karjalaiset olisivat harjoittaneet jo tuolloin omaa porotaloutta, he Lappiin päin olisivat matkanneet vetoporoilla eivätkä hevosilla. Karjalaiset eivät kuitenkaan ajaneet hevosilla Kuolanniemen poikki 1500-luvulla, koskapa vielä vuosisatoja myöhemmin täällä kuljettiin talvisin poroilla.

Esimerkiksi A. J. SJÖGREN kulki 1826 Kuolanniemen poikki Kantalahteen porokyydillä ja vasta siitä etelään merenlahden yli hevosella.[1165] LÖNNROTin kertoman ja kokeman mukaan 1837 koko matka Kannanlahdesta Kuolan kaupunkiin kuljettiin poroilla.[1166] Vielä 1800-luvun lopulla Jäämerelle Vienan Karjalasta matkaajat kuljetettiin talvikelillä poroilla, kuten luvuissa 2.3.2.4. ja 3.2.2. seikkaperäisesti osoitetaan. Suomalaisten tiedemiesten suuri Kuolan-retkikuntakin vaihtoi hevoset poroihin 23. 4. 1887 Imanterojärven eteläarannalla Saseikassa (ven. Zašejek).[1167]

Karjalaisten hevoskulun on 1500-luvulla täytynyt talvioloissa loppua viimeistään Kannanlahteen ja vastaavasti idempänä Varsugaan. Näistä tukikohdista matkan on täytynyt jatkua Kuolanniemen halki kuolanlappalaisten poroilla.

Kuitenkin Vienanmeren länsirannikolta Kuolanniemelle suuntautuneet kauppa- ja veronkantomatkat johtivat ennen pitkää siihen, että rannikkolaiset tutustuttuaan poron käyttöön vetoeläimenä alkoivat ostaa aluksi ylimaiden lappalaisilta ja sittemmin sisämaan asuttamisen jälkeen – kun talonpoikaisporonhoito oli sinne syntynyt – myös karjalaisilta ja suomalaisilta poronomistajilta ajoihinsa tarvitsemiaan vähäisiä poromääriä. Varhaisin kirjallinen tieto tällaisten porojen ostelusta Sumaan ja sen pohjoispuolisiin rannikon kyliin on vuodelta 1785. (Ks. lukua 2.1.)

Varhaisimmat Suomen puolen asiakirjatiedot Pohjois-Vienan talonpoikien poroista ovat 1700-luvulta.

PISTOJÄRVEN TIIRO, KIIMASVAARA JA TUHKALA

Edellä porovarkauksia käsitelleessä luvussa 3.1. selostin vuosien **1736** ja **1737** asiakirjalähteitä, joissa kerrottiin, kuinka rajantakaisten Vuokkiniemen ja Vuonnisen miehet olivat ampuneet Suomen puolen Kiannan kylän (nykyistä Suomussalmea) ja myös Pudasjärven pitäjän (tarkoittaa pitäjän itäosaa, nykyistä Taivalkoskea) poroja, jotka olivat menneet rajan taakse ja tehneet vahinkoa karjalaisten aitaamattomille huuhtamaille. Kruununvouti CASTREEN raportoi Kiannan asukkaiden kertoneen, **etteivät ainoastaan lähinnä Kiannan rajaa asuvat »venäläiset» omista poroja, vaan myös »villit porot» eli peurat** ovat syöneet halmemaiden laihoa. Vahinkoa kärsineet Kiannan kyläläiset ja myös pudasjärveläiset **aikoivat vastavuoroisesti ampua karjalaisten poroja, jotka tulivat rajan tälle puolelle**, minkä kuitenkin sekä kruununvouti että maaherra kielsivät.[1168]

Kiantalaisten kertoman mukaan heitä **vastapäätä rajan takana asuvilla karjalaisilla oli osalla poroja**, jotka puolestaan tekivät vahinkoa Suomen puolen huuhtamailla rajan pinnassa, mikäli halmeita ei ollut aidattu.[1169]

Asiakirjamaininnat ovat mielenkiintoisia, mutta niistä ei valitettavasti selviä se, missä kylissä rajan takana Vienan puolella karjalaisilla oli poroja. Kaikki 1800- ja 1900-luvun kirjalliset ja haastattelulähteet todistavat yhtäpitävästi, että Pistojärven Tiirosta etelään eli **Suomussalmen kohdalla rajan takana Vuokkiniemellä ja Vuonnisessa ei ollut poroja**. Ehkä lähteessä mainitut karjalaisten porot olivat siis hieman pohjoisemman alueen eli Tiiron rajakylän poroja. (Ks. lukua 2.1.) Suomussalmen Hossan, joka on perinteikästä poronhoitoaluetta, etäisyys Tiirosta on vain 20 kilometriä ja Pistojärvestä noin 40 kilometriä. Täällä porot kesäisin menivät sekaisin kahta puolta jatkuvasti. (Ks. lukuja 3.1. ja 3.2.1.)

Kuusamon käräjillä 19. 2. **1747** käsiteltiin monimutkaista pororiitaa, jonka mukaan Juho Kurtti Kuusamon Kuntijärveltä oli 4–5 vuotta takaperin antanut leiviskästä hamppua »venäläiselle» Simana Tuhkaiselle (»Simon Tuckainen») toisella vuodella olleen porohärän (»Ox Rehn»). Tämä oli pannut sen korviin **oman poromerkkinsä** (»märkt med sitt wanlige Bomärke i öronen»). Tuhkainen kertoi, että hän oli useamman kerran ostanut poroja.

Jutun mukaan Pauli Holappa Posion Livolta puolestaan oli **1743** tehnyt »venäläisen» Lauri Malisen kanssa kaupan tämän omistamasta uudistilasta, joka sijaitsi Venäjän ja Ruotsin rajalla **Tiirojärvellä** ja antanut tälle kauppahintana porohärän, jonka Malinen oli merkinnyt **omalle merkilleen**. Malinen oli kuitenkin palauttanut poron, koska kauppa oli peruuntunut.[1170]

Juttu osoittaa, että valtakunnanrajan pinnassa asuneet vienankarjalaiset, Malinen Pistojärven Tiirosta eli Koljolasta ja Tuhkainen todennäköisesti Tuhkalan kylästä, **ostelivat kuusamolaisilta poroja**. Malinen ja Tuhkainen olivat siis nähtävästi jo **vakiintuneita poronomistajia 1740-luvun alussa**, koskapa kummallakin oli jo oma poromerkkikin.

Suuren porovarkausjutun käsittelyssä Kuusamon käräjillä 15. 3. **1773** kävi selville, että tiirolaisella Gerassimo Koljosella oli poroja, joita edellissyksynä kaksiviikkoisella poronhakumatkalla löytyi vain kaksi. Koljonen oli käskenyt työmiehensä ja poikansa seurata löytyneitä poronjälkiä Suomen puolelle, josta nämä toivat suomalaisen porojoukon Tiiroon. Varastettuja ja teurastettuja suomalaisten poroja oli yhteensä 36.[1171] (Ks. lukua 3.1.)

Tiiron porotalous näyttää kirjallisten lähteiden mukaan olleen katkelmallista ainakin päätellen Elias Lönnrotin 1830-luvun matkahavainnoista, joiden mukaan tuolloin Tiiron korkeudella ei ollut poroja mutta kylläkin poronrosvousta.[1172] Juuri Tiirovaaraan erämaiden keskelle oli 1820-luvulla pesiytynyt 13-miehinen pororosvojoukkio, joka terroroi koko rajaseutua[1173], joten ei ole ihme, jos tälle alueelle porotalous ei kovin hyvin päässyt juurtumaan eikä vakiintumaan. (Ks. lukuja 2.1. ja 3.1.)

Kuusamon käräjillä 26. 2. **1748** oli kiista 6-vuotiaasta härkäporosta, jota samankaltaisen poromerkin vuoksi omistelivat »venäläinen» talonpoika »Terentius Näri» eli »Nähre» ja Heikkilänkylän Pukarin Matti Hannunpoika Karjalainen.[1174]

Vienankarjalaisen poronomistajan sukunimi viittaa aivan selvästi Kuusamon rajan tuntumassa sijainneeseen myöhemmän Pistojärven pitäjän Närhilän eli Kiimasvaaran kylään, josta Pukarille onkin linnuntietä vain 27 kilometriä.

Vuoden **1759** käräjillä Kuusamon Lämsänkylän Kortesalmella asunut poromies Samuel Karjalainen lupasi palauttaa »Venäläiselle Talonpojalle» Sirkei Iivananpojalle 4-vuotiaan härkäporon, jonka tämä oli kolmisen vuotta aikaisemmin Karjalaiselle lainannut, tai korvata sen rahana, mikäli poro oli kuollut.[1175]

Sirkein kotipaikkaa on vaikea identifioida muuten kuin arvella hänen olleen jostakin rajantakaisesta lähikylästä.

PÄÄJÄRVEN LÄNSIRANTA: VARTIOLAMPI, OULANGANSUU, LAITASALMI, SOHJANANSUU

Tiiroa ja Kiimasvaaraa pohjoisempana rajanvarressa ensimmäiset suomalaiset asiakirjatiedot vienankarjalaisten poronhoidosta ovat Kuusamon Heikkilänkylän Pukarin – Kirpistön sekä Ala-Kitkan korkeudelta vuosilta 1740, 1741, 1742 ja 1743.

Kuusamon käräjillä 20. 2. 1747 vienankarjalainen Fedosi Jukarainen syytti kuusamolaisia Matti ja Pekka Karjalaista, että nämä olivat »Ketkoselkä»-nimisellä laitumella varastaneet häneltä syksyllä **1741** 6-vuotiaan vaatimen ja teurastaneet sen.[1176]

Kuusamolaiset Matti ja Pekka Karjalainen asuivat aivan silloisen rajan tuntumassa Heikkilänkylän Pukarilla.[1177] »Ketkoselkä» tarkoittaa Kuusamon Lämsänkylän Kätköjärviä ympäröivää laajaa erämaata Kätköselkosta, joka siihen aikaan oli ja II maailmansodan aiheuttaman Suomen itäisten alueiden pakkoluovutuksen jälkeen nytkin on rajan takana.

Lisäksi Fedosi Jukarainen vaati yhdestä vaatimestaan kuusi kuparitalaria Kuusamon Heikkilänkylän Kirpistön lautamieheltä, kauppiaalta ja karjalaistavaroiden välittäjältä Lauri Heikkiseltä, joka oli sen **1740** takavarikoinut.[1178]

Vienankarjalaisen poronomistajan Fedosi Jukaraisen suvun asuinpaikka oli **Kiisjoen** kylä Tuoppajärven eteläarannalla. Vuonna 1723 se oli seudun suurin kylä. Sen kolmessa talossa asui 30 verovelvollista, joista seitsemän kuului Jugarovin sukuun. Muita ennen vuotta 1723 syntyneitä kyliä Tuoppajärven etelä- ja länsipuolella olivat Valasjoki, Vaarakylä, Suvi-Suurijärvi, Kananainen ja Kokkosalmi.[1179] – Todettakoon, että Kiisjoki oli 1900-luvun alussa porokylä ja poronhoitoalueen itäisin uloke Tuoppajärven eteläpuolella. (Ks. lukua 2.1.) Mutta kun Kiisjoki on noin 80 kilometrin päässä 1741 varastetuksi väitetyn poron palkima-alueelta Kuusamon Kätköselkoselta, on mahdollista, että poron omistaja Fedosi Jukarainen olisi 1740-luvulla asunut lähempänä Kuusamoa, esimerkiksi Laitasalmessa, Sohjanansuussa, Suvannossa, Kiimasvaarassa tai peräti Lämsänkylän Multijärvellä, koska näillä seuduin oli jo tuolloin karjalaista asutusta.[1180] Tätä tukee myös

se, että Kuusamossa asui 1810-luvulla Jukaraisen sukua, nimittäin torppari Antti Jukarainen (syntynyt 1777) perheineen.[1181] Kuusamon käräjillä 21. – 26. 2. 1806 Venäjän alamainen Samuel Johansson Jukarainen tarkastutti uudistilan Kuntilahden takalistolla Heikkilänkylässä.[1182]

Kuusamon käräjillä 1759 käsitellystä pororiidasta kävi ilmi, että jo vuonna **1742** »Venäläinen Talonpoika» Simana Torvinen oli poronomistaja. Kuusamon Heikkilänkylän Pukarilla asuneen poronomistajan Matti Karjalaisen aitauksesta löytyi poro, jonka väitettiin kuuluneen Torviselle.[1183]

Torvisen sukua asui jo 1700-luvun alusta asti Oulangansuussa,[1184] josta on vain 36 kilometriä Pukarille. Voidaan päätellä, että 1740-luvulla Oulangansuussa oli talonpoikaisporonhoitoa.

Kuusamon käräjillä **1748** todistettiin, että 4-vuotiaan härkäporon omisti merkin perusteella »Venäläinen talonpoika Mårten Iwarsson Sirki». Poroa oli omistellut myös Juho Holappa Vasaraperältä.[1185]

Vienankarjalaisen poronomistajan kotipaikkaa on vaikea identifioida muuten kuin arvella hänen olleen jostakin rajantakaisesta Pääjärven pogostan lähikylästä.

Kuusamon käräjillä 1748 selviteltiin pororiitaa, jonka mukaan »venäläinen Simon Alexin» oli **1743** ostanut Ala-Kitkan Kilpivaaran Sihveri Kurtilta 2-vuotiaan poron.[1186]

Koska Ala-Kitkan Kilpivaara on Pohjois-Kuusamossa, voi olettaa ostajan olleen jostain samalla korkeudella sijainneesta Pääjärven pogostan karjalaiskylästä: Paanajärveltä, Vartiolammista tai Oulangansuusta.

Seuraava suomalainen asiakirjatieto on vuodelta **1765**, jolloin Kuusamon käräjillä viisi vienankarjalaista syytti neljää itäkuusamolaista – Lämsän- ja Heikkilänkylän – talonpoikaa huuhdanpoltoista Kätköjärven ja Sarvilammin seudulla sekä heinänteosta Vitsankijoella eli kiistanalaisella kaksivetoisella maalla (»Kaxiwettonenma»). Lisäksi sekä itäkuusamolaisten porot että **karjalaisten porot** menivät vapaina palkiessaan sekaisin rajan kahta puolta. Karjalaisten nimet olivat Niihkana Mikkonen, Rotjo Kananen, Petri Kraskå, Simana Karppainen ja Procko Pardonen.[1187]

Kolmelle nimelle löytyy sukunimivastineet vuoden 1844 rajantarkastusasiakirjassa: Laitasalmesta Kraskoff, Sohjanansuusta Karpoff ja Oulangansuusta Partasen venäjännös Borodkin.[1188]

Kuusamon käräjillä 21. 3. **1770** (ks. lukua 3.1.) kävi selvästi ilmi, että itäkuusamolaiset halusivat ennalta estää karjalaisten poronrosvonnan rajaselkosissa. Sitä varten Heikkilänkylän Pukarin Hanno Matinpoika Karjalainen oli naapurinsa kanssa syyskierällä ajanut **Pääjärvelle katsomaan, olivatko karjalaiset alkaneet etsiä omia porojaan** ennen Kuusamon käräjillä 1767 sovittua määräaikaa eli kekriä.[1189] Tällä kohtaa lähimmät Pääjärven kylät olivat tuolloin Laitasalmi ja Oulangansuu.

Vuoden **1786** käräjäjutun mukaan Kuusamon Heikkilänkylän Kuorinkiin Tavajärvelle asettunut Olli Likolampi varasteli sekä kuusamolaisten että **karjalaisten poroja**.[1190] Täällä läheisimmät karjalaiskylät vuonna 1788

olivat kolmen karjalaistalon Paanajärvi, joka sittemmin suomalaistui,[1191] sekä Vartiolampi, Oulangansuu ja Laitasalmi.[1192]

Vuosien 1747, 1748, 1759, 1765, 1770, 1773 ja 1786 käräjäjuttujen mukaan Kuusamon rajantakaisten lähialueiden vienankarjalaisilla talonpojilla oli poroja. Poronomistajia oli ainakin Pistojärven Tiirossa eli Koljolassa, Kiimasvaarassa ja Tuhkalassa sekä Pääjärven pogostan länsiosissa eli Oulangansuussa, Vartiolammissa ja Laitasalmessa. Todennäköisesti poroja oli myös tuolloin karjalaisten asuttamassa, myöhemmin Kuusamoon kuuluneessa Paanajärven kylässä sekä Oulangan pitäjään kuuluneessa Sohjanansuussa. – On myös syytä mainita Kiestingin Kiisjoen kylän »Poromies Riikon» kertoma perimätieto, jonka mukaan ainakin jo 1770-luvulla »pohjoisemmassa osassa Karjalaa oli poroja... sekä hoidon alaisina että villeinä». Villejä kutsuttiin »petroiksi». Noina aikoina perimätiedon mukaan poroja oli ollut jo Kiisjoella Karppalassa, Taraskolassa, Arhippalassa ja Riikolassa.[1193]

Tämän jälkeen on tarkasteltava venäläisiä ja eräitä muita asiakirjalähteitä.

Pääjärvellä lappalaisia asui kauemmin kuin muualla Vienassa. Vanhimmat talonpoikaiskylät – Sohjanansuu, Oulanka eli Oulangansuu ja Kuntijärvi – syntyivät 1700-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä.[1194] Näissä kaikissa oli porotaloutta 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. (Ks. lukua 2.1.)

Hämmästyttävältä poronhoidon kannalta tuntuu vuoden **1785** venäläinen tieto, jonka mukaan Pääjärven pohjoispuolella **Orijärven lappalaiskylässä** ei ollut hevosia **eikä poroja.**[1195] Merkille pantavaa on myös samalta vuodelta **1785** oleva **Pääjärven pogostan taloudellista tilaa tutkineen venäläisen kirjurin toteamus, etteivät alueen asukkaat pitäneet poroja.**[1196] Orijärven lappalaisen kyläyhteisön mahdollinen porottomuus 1785 saa kylläkin vahvistusta läheisen Tumtšan kylän asukkaiden tilanteesta vuosilta 1844 ja 1849, jolloin rajankäyntiasiakirjat toteavat noiden seutujen tärkeiksi elinkeinoiksi metsästyksen ja kalastuksen ja erityisesti Tumtšan seudulla **peurojen (»vildrenar») pyynnin.** Peuroja asusteli Tumtšajoen pohjoispuolella.[1197]

Mutta venäläisen kirjurin tiedot vuodelta 1785 eivät voi pitää paikkaansa ainakaan Kuusamon lähimpien karjalaiskylien – Oulangansuun, Laitasalmen ja Sohjanansuun – eli Pääjärven silloisten asuttujen länsirannan kylien osalta. Sen sijaan Oulangan Orijärveä koskeva tieto voi olla oikea.

Jos kirjurin toteamus pääosiltaan pitää paikkansa, **poronhoito lähti laajemmalti alkuun Pääjärven pogostassa eli myöhemmän Oulangan pitäjän alueella vasta seuraavien vuosikymmenten aikana eli 1700- ja 1800-luvun vaihteessa.** Vajaat 50 vuotta myöhemmin eli 1829 näet JACOB FELLMAN kertoi Kuolan piirin tilanteesta matkakuvauksessaan seuraavaa:

Paitsi puhtaasti lappalaisia kyliä Kuolan piirissä oli 26 muuta kylää, osin venäläisiä, osin suomalais-karjalaisia. Seutua, jossa oli »suomalaisia kyliä», kutsuttiin nimellä »Korelskoi (= Karjala)». Näitä kyliä, joiden kirjoitusasun olen tarvittavilta osin oikaissut, oli 11: Vartiolampi (7 savua), Oulanka (7), Laitasalmi (6), Pontše-

lensuu, Laksi (4), joka tarkoitti Pääjärven itärannan Majoa- eli Miikkulanlahtea, Niska (6), Kuntijoki (7), Soukelojärvi (3), Ruva (7), Tumtša (6) ja Kananen (3).

Näiden kylien **kaikki asukkaat olivat köyhiä**. Vain näissä »suomalaisissa kylissä» harjoitettiin varsinaista maataloutta, mutta harvalla oli enempi kuin kaksi lehmää. **Osalla ei ollut edes hevosta. Ajot hoidettiin sen vuoksi poroilla.** Mitättömät pellot käännettiin lapiolla. Järvikalastus, metsästys ja majavanpyynti olivat asujamiston merkittävimmät elinkeinot.[1198] Fellmanin luettelemat kylät olivat siis Pääjärven-Koutajärven alueelta eli pohjoisinta vienalaistalonpoikien asuma-aluetta. Fellman ei mainitse porokyliä yksitellen, vaan toteaa yleisesti, että ajot hoidetaan poroilla. Voi pitää todennäköisenä, että kaikissa 11 kylässä oli tuolloin poroja, olivathan ne porokyliä 1800- ja 1900-luvun vaihteessakin. (Ks. lukua 2.1.) Fellman ei mainitse Taavoa, joka tuolloin oli jo asuttu.

Perimätiedon mukaan Pääjärven länsirannan pienessä Taavon kylässä oli ollut poroja jo 1800-luvun alusta[1199], jolloin kylän kanta-asukas Ijona (Joonas) Nikitin muutti sinne Oulangansuusta.[1200] Taavo (Tavajoki eli Taavonsuu, ven. »Tavanga») mainitaan kylänä jo 1829 ja 1832. Vuonna 1844 Tavajoella asui edelleen ainoana isäntänä Joonas Nikitin.[1201]

Jacob Fellmanin aikalainen ja samoin Karjalan-kävijä ELIAS LÖNNROTkin havainnoi matkoillaan 1834–1842 muun ohella myös porotaloutta.

Oulangan Ruva ja Tumtša olivat 1837 pohjoisimpia karjalaiskyliä, joissa maanviljelystä oli hyvin vähän, »tuskin ollenkaan», ja jotka elivät poronhoidolla.[1202] Nämä kyläthän olivat Kuolajärven eli Sallan kohdalla. Vuonna 1842 LÖNNROT tapasi Kuolan Maaselässä Pääjärven seudun karjalaisen *staarostan* eli kylänvanhimman, joka oli omilla poroillaan käynyt viemässä vuotuiset kruununverot Kuolaan.[1203]

Lönnrotin mukaan myös Kuusamon kohdalla Karjalan puolella oli poroja, mutta myös porovarkaita. Kiestingin Käpälin kyläläiset olivat syöneet toistensa porot tuiki loppuun. Paljon parempi ei tässä suhteessa ollut myöskään Pistojärven Tuhkala. Myös Makarielan seudulla oli poroja ja porovarkautta.[1204] **Kuusamon rajaa vasten sijainneen Pistojärven Tiiron kylän seutuvilla ei Lönnrotin mukaan ollut 1830-luvulla poroja**, mutta kylläkin porovarkaita kuusamolaisten ja kiantalaisten poromiesten suureksi kiusaksi.[1205] Kiannan eli Suomussalmen pohjoiskylissä oli poroja, mutta ei vastakkaisella puolella Vuokkiniemen Lonkassa, jonka asukkaat harjoittivatkin suomalaisiin kohdistunutta **ammattimaista poronrosvontaa**. Tätä estääkseen oli jokunen suomalainen talonpoika ottanut rajantakaisen karjalaisen talonpojan poronhoitokumppanikseen ja samalla pitämään silmällä, etteivät naapurikyläläiset olisi päässeet tuhoamaan suomalaisten poroja, mutta tämäkään keino ei estänyt porovarkauksia.[1206]

Todistusvoimaa on silläkin, että vuosien **1823–1826** rajantarkastuspöytäkirjan mukaan suomalaisten ja karjalaisten rajariidat koskivat Suomussalmen ja Vuonnisen korkeudella **vain niittyjä ja huuhtaviljelyä**. Vasta Tiirostakin vielä 30 kilometriä pohjoisempana eli Kuusamon Lämsänkylän ja vastapäisten karjalaiskylien väliset nautintariidat koskivat niittyjen ja huuhtamaiden lisäksi **myös porotaloutta**. Nämä karjalaiskylät olivat Kiimasvaara eli Närhilä (»Närgiff Dwor») ja Suvanto eli Kuusisuvanto (»Kuschvando») sekä »Scholisero», joka lienee tarkoittanut Tuhkalaa eli Saivojär-

veä, venäjäksi Šaivozero. Närhin kylässä oli tuolloin kolme taloa ja viisi miestä, Suvannon kylässä viisi taloa ja kaksikymmentä miestä. Neljällä lämsänkyläläisellä oli peräti 1 500 poroa, joita he paimensivat Närhilän eli Kiimasvaaran kylän mailla. Kuusamolaiset myönsivät, että heidän poronsa ylittivät välistä rajan ja tekivät vahinkoja Kiimasvaaran ja Suvannon alueella, mutta vastavuoroisesti **»Venäjän talonpoikien porot»** tulivat Kuusamon puolelle. Tässäkään dokumentissa siis ei ole mitään mainintaa siitä, että Tiirossa eli Koljolassa olisi ollut poroja juuri tuolloin.[1207]

Kiintoisa on myös vuoden **1849** rajantarkistajien toteamus Kuusamon Paanajärveä vastassa sijainneiden Oulangan pitäjän rajakylien porotaloudesta: »Kesyt porot palkivat parhaastaan [»hålla sig heldst»] Lunnastunturin ja Jäkälätunturin seuduilla, missä ne laiduntavat yhdessä suomalaisten porojen kanssa.» Jatko kuului: »Peuroja [»Wilda renar»] on Tumsajoelta pohjoiseen.»[1208] Rajankäyntiasiakirja sisältää tekstiä niityistä 30 sivua, kalastuksesta 2 1/2 sivua, kun taas porotalous kuitataan yhdellä virkkeellä. Lisäksi porolaitumet eivät olleet täällä suomalaisten ja karjalaisten riidanaiheena, kuten etelämpänä Lämsänkylän kohdalla. Tämä selittyy mm. siitä, että **Lämsänkylän porotalous oli voimakasta jo 1700-luvulta lähtien**[1209] ja vastapäiset vienalaiskylät Kiimasvaara ja Suvanto poroineen olivat verraten lähellä, kun taas pohjoisempana asumattomat selkoset suomalais- ja karjalaiskylien välillä olivat laajemmat.

Rajantarkastuskokouksessa Oulangansuussa 23. 6. 1844 Kuusamon Paanajärven vienalaisten naapurikylien Sohjanansuun, Laitasalmen, Taavon, Oulangansuun, Kankahaisen, Vartiolammin, Soukelon, Ruvan ja Tumtšan talonpojat – pääluvultaan 47 – syyttivät paanajärveläisiä paitsi tunkeutumisesta heidän kalavesilleen sekä niitty- ja riistamailleen myös **peurojen ammunnasta Tuntsajärven kylän lähellä** ja vaativat, että suomalaiset eivät saa asettua asumaan vuoden 1829 rajalinjan itäpuolelle eivätkä siellä omistaa **niittyjä**, eivät **metsästää** eivätkä **kalastaa**.[1210] Porotalous ei nytkään tällä korkeudella ollut ongelma: **karjalaisten erätalous täällä painottui niittyihin, metsänriistaan ja kalastukseen**. Lisäksi Tumtšan kylä hankki siis vielä 1800-luvun puolivälissä elantoaan myös peuranpyynnistä, mikä ei vastaa täysin LÖNNROTin suoraviivaista väitettä, että Ruva ja Tumtša elivät poronhoidolla.[1211] Tallentamani muistitiedon mukaan vielä 1900-luvun alussa Oulangan »ruvalaiset tappo petroja ampumalla kevöällä» 15 kertaa laukeavilla »helsinkiläisillä». Tuolloin »petroja» asusti vielä Tolvantojärven pohjoispuolella. Niitä hiihdettiin ja tapettiin ampumalla. Ruvan ja Soukelon vanhoja peuranpyytäjiä tapasi myös SIRELIUS vuonna 1911.[1212] Oulangassa eli vielä tätä perua leikillinen sanontakin. Jos isäntä oli kauan poissa kotoa, saattoi joku kysyä: »Ei suinki se ole petroih männyn?»[1213] Soukelon seudulla saattoi vielä porojenkin joukkoon joskus ilmestyä villipeura.[1214]

Venäläinen rajakomissaari kertoo kirjeessään 3. 7. **1844** Paanajärveä lähinnä olevien vienalaisten rajakylien – Vartiolammin, Oulangansuun, Taavon (»Tavanga»), Laitasalmen, Soukelon, Ruvan ja Tumtšan – asuk-

kaista ja elinkeinoista, että näissä kylissä oli miehiä 165, naisia 223, karjaa 362, lampaita 541; heinää saatiin 1 117 häkkiä eli noin yksi häkki kotieläintä kohden, minkä vuoksi rahvaan piti suurimmalta osin ruokkia karjaansa oljilla, lehdeksillä ja jäkälällä. **Poroista ei mainita mitään** tässä asiakirjassa.[1215] Tästäkin voi päätellä, että porotaloudella ei Pääjärven pogostan länsi- ja pohjoisosissa vielä tuolloin ollut niin suurta merkitystä ja laajuutta kuin myöhemmin eli tultaessa 1800- ja 1900-luvun vaihteeseen.

Sen, että Pohjois-Vienan rajakylien elinkeinoelämässä porotaloudella oli 1820- ja 1830-luvulla selvästi vähäisempi asema ja merkitys kuin Kuusamossa, vahvistaa kiintoisalla tavalla jopa **erilainen heinäsuovien ja huuhtien aitauskäytänne**. Kuusamossa oli voimaperäisen porotalouden vuoksi opittu ajan mittaan rakentamaan tarpeellisiin paikkoihin riittävän korkeita **poronpitäviä** aitoja.[1216] Karjalan puolella taas oli vallalla **aitaamattomuus ja aitojen heikko pitävyys juuri poroja vastaan**, minkä täytyy kuvastaa paitsi poroelinkeinon tuonaikaista vaatimattomuutta myös sen nuoruutta Vienan puolella. Tämä käy ilmi seuraavasta.

> Kuusamon pitäjänkokouksessa 1832 rahvas kantoi huolta siitä, että rajanlikeisten karjalaiskylien asukkaat etelästä Vuokkiniemen Vuonnisesta aina Oulangan Kankahaiseen asti eivät aidanneet huuhtalaihojaan eivätkä heinäsuoviaan, joten kuusamolaisten rajan yli menevät porot tekivät niille vahinkoa. Näin karjalaiset saivat syyn ampua ja anastaa niitä. Kuusamolaiset vaativat viranomaisia toimimaan ja säätämään niin, että Venäjän puolella kaikki heinäsuovat ja huuhtalaihot asianmukaisesti aidataan, jotta heidän poronsa eivät pääsisi heiniä ja laihoja syömään ja sotkemaan. Kokous todisti, että Suomen puolella suovat ja huuhdat aidattiin aina.[1217] Tämä johtikin keisarin 1834 antamaan päätökseen, jonka mukaan (Venäjän) Kemin kihlakunnan asukkaiden piti suojata peltonsa, niittynsä, viljansa ja heinänsä 2 1/2 Suomen kyynärää eli 2 Venäjän arssinaa (noin 1.5 metriä) korkeilla aidoilla. Jos aitaus laiminlyötiin, porojen aiheuttamista vahingoista ei voitu vaatia korvausta.[1218]

Edellä esitetystä aineistosta päätellen **poronhoidon eteläraja Pohjois-Vienassa kulki 1820- ja 1830-luvulla jossain Pistojärven Tiiron eli Koljolan kylän pohjoispuolella. Varmaa eteläistä poronhoitoaluetta 1820-luvun raja-asiakirjan mukaan olivat Pistojärven Kiimasvaara ja Suvanto sekä Elias Lönnrotin 1830-luvun matkakuvauksen mukaan Pistojärven Tuhkalan ja Makarielan sekä Kiestingin Käpälin seudut.** Mikäli Juveliuksen 1886 keräämät asutushistorialliset perimätiedot pitävät paikkansa, saivat Pistojärven eteläisimmät varsinaiset porokylät Vuosmo ja Kontu asutuksensa vasta 1800-luvulla läheisestä keskuskylästä, Pistokylästä,[1219] joten näiden Pistojärven kylänosien poronhoito on peräisin varhaisintaan 1800-luvun alkupuolelta. Oskari Heikkisen kertoman mukaan hänen kotonaan Vuosmon Vaassilan talossa on ollut poroja jo »isänisän aikana» eli 1800-luvun alkupuolella.

Pohjois-Vienan eteläistä poronhoitoaluetta eli myöhempää Pistojärven pitäjää tarkasteltaessa on muistettava seuraava. Lonkan ja Vuonnisen porotaloutta harjoittamattomalta alueelta juuri Kuusamoa vasten sijainneisiin porokyliin eli Tiiron, Pistojärven eli Vuosmonsuun, Suvannon ja Tuhkalan alueelle saakka ulottui voimakas **poronrosvousvyöhyke** ainakin

1840-luvulle asti, kuten lukuisat kirjalliset lähteet kertovat. Kun karjalaiset ammattimaisesti miesjoukoin ja ajoittain jopa satamitalla ampuivat suomalaisten sinne sulan aikana palkimaan tulleita poroja (ks. lukua 3.1.), on selvää, että samalla tuhoutui myös karjalaisten omia poroja, koska porot palkiessaan menivät rajan kahta puolta sekaisin. Tämän on täytynyt olla **esteenä** myös Pohjois-Vienan eteläisen poronhoitoalueen eli Pistojärven pitäjän **oman porotalouden kasvulle**. Koska pohjoisempanakin Suomen rajan lähellä eli Laitasalmessa ja Vartiolammissa esiintyi 1800-luvun alussa ahkeraa suomalaisten porojen varastelua – mikä osaksi turvasi poronlihan saannin – **ei porokarjoja tarvinnut täällä kasvatella ainakaan lihan vuoksi**, riitti, kun poroja oli sen verran kuin välttämättömiin kotiajoihin tarvittiin.

Pohjoisessa todennäköisesti **kaikissa Pääjärven 1820- ja 1830-luvun ranta- ja ympäristökylissä oli poroja**. Näin voi päätellä JACOB FELLMANin sekä ELIAS LÖNNROTin matkaselostusten sekä noiden kylien myöhemmän poronomistuksen perusteella.

Kolmannen ja viimeisen Pohjois-Vienan porotalouden aikatason tässä tutkimuksessa muodostavat vuosikymmenet **1890–1920**, joilta on ollut saatavissa runsas elävä muistitieto ja lyhyehköjä kirjallisia kuvauksia. Tällä aikakaudella ensinnäkin (1) **poromäärät kasvavat** ja voidaan esittää ilmeisen luotettavia tai ainakin suuntaa antavia porolukuja taloittain ja pitäjittäin, (2) voidaan todeta **poronhoitoalueen laajeneminen ja poronhoidon leviäminen ennestään porottomiin kyliin**: Pistojärven Ohtaan, Hirvisalmeen ja Malviaiseen, Uhtuan Röhöön ja Hämeeseen sekä Vuokkiniemen Kaamottiin, Oulangan Koutajärvenpäähän eli Kanaseen sekä Kannanlahden pohjoisrannalle Kolvitsaan. Lisäksi (3) kyetään saadun aineiston avulla määrittelemään **1910-luvun poronhoitoalue ja sen rajat Pohjois-Vienassa sekä poronhoitoalueen porokylät ja porottomat kylät** ja vihdoin varhempia ja viimeisen aikatason tietoja vertailemalla voidaan (4) nähdä **Pohjois-Vienan porotalouden eriytyminen suhteessa aikaan, uusiin haasteisiin ja ulkoisiin impulsseihin.**

Pohjois-Vienan porotalouden selvät ensiesiintymät, joista osasta ilmenee nimeltä mainittuja poronomistajia ja jopa joidenkin kotipaikat, ovat siis suomalaisissa asiakirjalähteissä vuosilta 1736–1786. Ne kertovat poron ostosta Kuusamosta kolmessa tapauksessa (1743, 1747), samankaltaisesta poromerkistä kuusamolaisen kanssa kahdessa tapauksessa (1748), poron lainaamisesta, takavarikoinnista ja porojen varastamisesta useassa tapauksessa (1736, 1740, 1741, 1759, 1773, 1786) sekä yleensä vienankarjalaisten porojen esiintymisestä rajantakaisilla alueilla jossain Suomussalmen Hossan tasalla (1736) ja Kuusamon korkeudella Pääjärveä vasten (1765, 1770, 1786).

Pohjois-Vienan porotalous poronhoitotaloissa ja -kylissä on luonnollisesti syntynyt noita vuosia aikaisemmin, kenties heti tai melko pian uudisasutuksen vakiinnuttua. Uudisasukas ei tietysti heti alkuun voi omistaa kovin suuria poromääriä, enintään muutamia ajokkaita ja vetoporoja kotiajoja varten.

Vähäporoisuus on siis normaalisti kehityksen ensiaste. Tämä tilanne vallitsi Oulangan kylissä JACOB FELLMANin mukaan 1829 ja rajankäyntiasiakirjan mukaan vielä 1844. Pistojärvellä taas runsaiden asiakirjatietojen ja myös LÖNNROTin mukaan tilanne oli 1840-luvulle saakka sellainen, että **rinnan poronhoidon kanssa viihtyi myös ahkera porojen varastelu** (Käpäli, Tuhkala, Makariela, Vuosmo, Suvanto, Tiiro), mikä ilmentää **porotalouden synnyn ja sopeutumisen vaikeutta alkujaan porottomalla alueella**, erittäin harvaan asutuissa rajaseudun selkosissa, joissa kaiken lisäksi piileksi myös sotilaskarkureita *(piekloit)* ja metsärosvoja *(rosboinikit)* ylläpitämässä huonotapaisuutta ja piittaamattomuutta laista ja toisen omaisuuden kunnioittamisesta. Vuosien 1823–1826 rajankäyntiasiakirjan mukaan Kuusamon Lämsänkylän porotalous oli huomattavan voimakasta ja työntyi silloisen rajan taakse Kiimasvaaran porokylän palinmaille jopa niin, että kiimasvaaralaiset näyttivät olleen hätää kärsimässä.

Hyvin kiintoisa Pohjois-Vienan porotalouden historian kannalta on SAMUEL CHYDENIUKSEN toteamus Kemin Lapin -kuvauksessaan **1747**: »Venäjän lappalaiset kuljettavat tänne sekä ruista että ohraa Arkangelista ja [Vienan] Kemistä kyllä riittävästi...»[1220] Tämä todistaa **Pohjois-Vienan** talonpoikien porottomuudesta ja **vähäporoisuudesta.**

Pohjois-Vienan porojen vähyydestä kertoo myös se, että esimerkiksi 1700-luvun jälkipuoliskolla ja 1800-luvun alussa vienankarjalaisten kauttakulkukaupassa Kuusamon läpi Tornioon ja Ouluun rahtia ajoivat pororaidoilla ja hevosilla nimenomaan kuusamolaiset.[1221] Kuusamon käräjillä 10. – 18. 3. **1786** käsiteltiin laajakantoista rahdinkuljetusasiaa yksityiskohtaisesti.

Kuusamolaiset olivat kuljettaneet vienankarjalaisia »kaupparyssiä» ja heidän tavaroitaan Kuusamosta Kemiin ja Rovaniemelle. Nyt Tervolan ja Rovaniemen miehet olivat 30–40 hevosella vallanneet nämä kuljetusmarkkinat ja aiheuttaneet kuusamolaisille ansionmenetyksiä. Karjalaiset valittivat, että kuusamolaiset olivat saattaakseen heidät pulaan osittain mielivaltaisesti määränneet kyytimaksut, osittain laiminlyöneet kuljetukset, joten heidän oli pitänyt turvautua noihin hevoskyyteihin. Lisäksi kuusamolaiset määräsivät saman taksan sekä hevos- että **porokuljetuksista**, vaikka karjalaisten mielestä porokuljetuksissa tavarat usein tärveltyivät, poroajoneuvot olivat hyvin sopimattomia varovasti kuljetettavien kuormien rahtaukseen ja itse porotkin olivat äksyjä, joten tavarat voitiin paljon varmemmin rahdata hevosilla.

Neuvottelujen jälkeen sovittiin taksa: 4 killinkiä puudalta (puuta = 16 kiloa) hevosrahdista Kuusamon tullihuoneelta Rovaniemelle, mutta 3 killinkiä 6 runstykkiä porokyydistä. Kuusamolaiset vaativat aluksi yhtäläistä 4 killingin taksaa sekä hevos- että porokyydistä, mutta suostuivat edelliseen ehtoon ja sitoutuivat myös vastaamaan, että karjalaisten tavarat eivät heidän kuljetuksissaan turmeltuisi. Oikeus katsoi kuusamolaisten olevan oikeutettuja kuljettamaan karjalaisten rahtia siitäkin syystä, että **rahvas maksoi veroa paitsi Ruotsille myös Venäjälle.** Kihlakunnanoikeudella ei kuitenkaan ollut oikeutta virallisesti päättää tällaisesta asiasta, ainoastaan suosittaa ensiksi mainittua esitystä.[1222]

Kuusamolaisten pororaidoilla haettiin Vienan Karjalasta jauhoja ennen kaikkea katovuosina. Esimerkiksi **1812** Sihveri Törmänen Heikkilänkylästä kävi hakemassa Karjalan puolelta jauhoja pudasjärveläiselle Jaakko Räisäselle ja oli varannut poroja ja kelkkoja 100 puudan (= 1 638 kiloa) kuljetusta varten. Hän oli hakenut

myös pudasjärveläiselle Salomon Sirniölle jauhoja, jotka varastoitiin Kuusamon kirkolle Kelan talon aittaan.[1223]

Edellä olevasta voi päätellä, että Pohjois-Vienassa ei 1700-luvulla eikä vielä 1820–1840-luvullakaan porotalous ollut niin pitkällä eikä niin voimakasta, että pororaitoja olisi ollut riittävästi pitkän matkan ansioajoihin ainakaan Suomen puolelle. Sama oli tilanne koko ajan eli vielä 1910-luvulla: vienalaiset raidot ajoivat myöhemminkin lähes yksinomaan omalla puolellaan ja tekivät vain lyhyitä ajoja Kuusamon ja Kuolajärven rajakyliin, kun taas Kuusamon ja Sallan pororaidot ainakin 1800- ja 1900-luvun vaihteessa ajoivat rahtia ja kuljettivat Jäämeren-matkaajia Vienankin puolella. (Ks. lukua 3.2.2.)

Seuraava Pohjois-Vienan porotalouden kehitysvaihe on pitkän matkan pororaitojen synnyttäminen ja varustaminen. Tämän aikakauden voi päätellä alkaneen Pohjois-Vienassa valtaosin silloin, kun viljan rahtaus Vienanmeren rannikon kauppapaikoista Kannanlahdesta, Knäsöistä, Koudasta, Kieretistä ja Vienan Kemistä sisämaan kyliin voimistui eli 1800-luvun alkupuolelta lähtien. Tämä kausi kesti aina tutkimusjaksomme päättymiseen eli 1910-luvun lopulle. (Ks. lukuja 2.3.1., 2.3.3. ja 3.2.2.ja liitettä 7.) Myös HALLSTRÖM totesi 1912 poroa pidettävän Kemin kihlakunnassa »enimmäkseen vetoeläimenä».[1224]

Viimeistä Pohjois-Vienan porotalouden kehitysvaihetta voi kuvata **porokapitalismin** nimellä: yritteliäissä porotaloissa poronhoito kehittyi yhä enemmän kaupalliseksi toiminnaksi, porokarjat kasvoivat, ja **porotalouden painopiste näissä talouksissa siirtyi poronlihan tuotantoon ja myyntiin.** Näin tapahtui erityisesti Kuusamoa – porotalouden vuosisataista voimakeskusta – lähinnä sijainneissa Pohjois-Vienan rajakylissä: Oulangan Vartiolammissa, Kankahaisessa, Niskassa, Soukelossa ja Ruvassa, Kiestingin Kananaisessa ja Pistojärven Tiirossa ja Kiimasvaarassa.

Oulangan Vartiolammin **porotalojen poromäärien kasvu johti kotilaidunten syöpymiseen, mistä seurasi koko kylän kaukopaimennuksen ja sen porotalojen kaukopaimennusyhtymän syntyminen ja palkatun poropaimenen käyttö.** Myös Oulangan Soukelon kylän kotilaitumet ehtyivät porokarjojen kasvun johdosta, ja täälläkin syntyi kaukopaimennus. Samoin Ruvasta, Tumtšasta ja Kiestingin Moššasta eli Nuottajärvestä poroja vietiin talveksi kaukopaimennukseen pohjoisille tunturialueille. Kaksi porotaloa vieläpä siirtyi Soukelosta Kanaseen eli Koutajärvenpäähän juuri uusien ja parempien jäkälämaiden vuoksi. Porotaloutta harjoittavia uudisasukkaita siirtyi mm. Oulangan Vartiolammista ja Pistojärven Sepänniemestä jopa kauas Kannanlahden pohjoisrannalle Kolvitsaan. Myös Pistojärven Tiiron porotalous kääntyi pääosin lihantuotantoon, jolloin **porojen kesyysaste laski ja porojen talvipaimennusalue laajeni kylästä kauas etelään ennestään porottomille jäkälämaille. Tämä johti poronhaussa, erotuksissa ja talvipaimennuksessa laajamittaiseen yhteistoimintaan Suomen puolen kahden rajapaliskunnan, Kuusamon Kallioluoman ja Suomussalmen Hossan paliskunnan, kanssa.** (Ks. lukuja 2.1., 3.2.1.ja liitettä 5.)

Pohjois-Vienan porotalouden kehityskulku noudattelee Suomen, Ruotsin, Norjan ja Pohjois-Venäjän porolukujen kasvua eli yleiseurooppalaisia taloudellisia suhdanteita.

Suomen porotalous edistyi tilastojen mukaan valtavasti 1800-luvulla, ja poroluvut kohosivat vuoteen 1910. Lapissa 1845–1910 nousu oli 13 000:sta 60 000:een poroon. Alueella, joka käsitti Kuolajärven (Sallan), Kemijärven, Rovaniemen, Kolarin sekä näiden eteläpuoliset pitäjät Pudasjärveä, Taivalkoskea, Kuusamoa ja Suomussalmea myöten, poroluku 1840–1910 nousi 24 000:sta 60 000:een poroon.[1225] Porolukujen nousun huippu oli Ruotsissa ja Norjassa noin 1890.[1226] Myös Kuolanniemellä ja muuallakin Pohjois-Venäjällä porokarjat kasvoivat I maailmansotaan saakka.[1227]

Ainakin Suomen eteläisellä poronhoitoalueella (Kuusamo, Taivalkoski, Pudasjärvi, Suomussalmi) sekä Pohjois-Vienassa porolukujen kasvuun ja lihantuotannon lisääntymiseen eli teurasporojen kasvattamiseen 1900-luvun alussa aina I maailmansotaan saakka vaikutti haastattelemieni vanhojen poromiesten ja mm. tullitilastojen mukaan se, että Saksa alkoi ostaa huomattavasti poronlihaa.[1228] Myös Ruotsi ja Tanska ostivat suuret määrät poronlihaa ja -nahkoja.[1229] Esimerkiksi vuosina 1891–1913 Suomen porotuotteiden vienti moninkertaistui.[1230]

1800-luvun loppukymmeninä – kytkeytyneenä porokarjojen ja lihantuotannon kasvuun sekä muun maaseutukapitalismin versontaan – alkoi Suomen talonpoikaisporonhoitoalueella syntyä eräänlaista **porokapitalismia**: poronomistuksen joutumista paikoin yksiin käsiin ja porotalouden muuttumista varhaisemmasta talonpoikaisesta poronhoidosta osittain suurliikemäiseksi toiminnaksi.[1231] Porotalot olivatkin paikkakunnallaan muutenkin, myös maa- ja karjataloudessa, yleensä vöyreimpiä, yritteliäimpiä ja edistyneimpiä taloja.[1232] Esimerkiksi 1889–1891 totesivat paikalliset metsänhoitajat Simon, Pudasjärven, Taivalkosken ja Kuusamon alueelta, että »melkein yksinomaan varakkaat omistavat poroja».[1233] Näihin aikoihin, noin 1880–1920, esimerkiksi Koillis-Pohjanmaalla, Kuolajärvellä eli Sallassa ja Kemijärvellä oli porotaloja, suurperheitä eli *miestaloja* (paljon työkuntoisia miehiä talossa), jotka omistivat satapäisiä porokarjoja ja joista miehet eivät talvisin joutaneetkaan paljon muuhun työhön kuin poroja hoitamaan, olipa käytettävä palkkalaisiakin.[1234] Monet porotalojen isännät olivat myös teurasporojen ostelijoita ja poronlihanvälittäjiä. Suuriksi poronomistajiksi, poroyrittäjiksi ja porotuotteiden välittäjiksi kohosivat myös eräät talonpoikaiset **maakauppiaat** ja heihin verrattavat **maaseutuyrittäjät**.

Suurporonomistajia olivat esimerkiksi Rovaniemellä Autti ja Tennilä, Sodankylässä Gabriel Savukoski eli »Sau-Kaaperi» ja Hannulat, Kittilässä Hanhivaara, Kuolajärvellä eli Sallassa Herva, Sulasalmi, Ylitalo ja lisäksi kirkonkylän Antti Alapeteri, Sovakylän »Kauttiolainen» ja Kallungin kylän M. Kallunki, Kemijärvellä Soppela ja Kellokumpu, Kuusamossa Ollila, Mäntyniemi, Koski, Hänninen, »Koutalainen» ja »Maivalainen», Posiolla Pernu ja Raistakka, Taivalkoskella Huttu, Kurtti, Sakari, Salmela, Karvonen ja Jalava, Pudasjärvellä Taipale, Hiltula ja Pietarila, Ranualla Kuha, Impiö, Hosio, Kumpuniemi, Ranua eli Erkkilä ja Haarahiltunen, Simossa Kuivas, Sankala ja Yli-Kärppä, Yli-Iissä Yli-Siurua. Suo-

mussalmella Hossan isäntä Aapo Oikarinen oli suurporonomistaja. Hyrynsalmella jääkäriliikkeestäkin tunnettu »Hallan-ukko», kauppias ja valtiopäivämies Johan Alfred Heikkinen, oli huomattava poroyrittäjä. Vuoteen 1912 mennessä **Suomen poronhoitoalue laajenikin itärajalla etelään**: Suomussalmelle ja Hyrynsalmelle syntyivät Näljängän ja Hallan paliskunnat.[1235]

Pohjois-Vienan porotalouden **uusi kehitysvaihe eli läntisten rajakylien porotaloudessa syntynyt pääosin lihantuotantoon tähdännyt suurporonhoito ja porolukujen kasvu, poronhoitoalueen laajentuminen ja kaukopaimennusjärjestelmän kehittyminen muovautuivat samanlaisiksi kuin heti rajan takana Suomen puolella**, Kuusamossa ja Kuolajärvellä. Syynä oli poronlihan kysynnän kasvu kansainvälisillä markkinoilla. Samoin kuin Pohjois-Suomessa myös Pohjois-Vienan poronhoitoalueella syntyi yritteliäiden porotalojen 'sosioekonominen' ryhmä: **kauppias-talonpojat, joilla oli suuret porokarjat**. Heistä muutamat käyttivät, kuten Suomessakin eräät suurporonomistajat ja kauppias-talonpojat, porotöissä **palkkalaisiakin**. Näin menettelivät Oulangan Soukelon Iijanen sekä Vartiolammin Homanen ja Jaakkonen yhdessä kylän muiden poronomistajien kanssa talvella kaukopaimennuksessa, Kiestingin Kananaisen Mihheilä syyssesongin aikana sekä Pingan kauppias Klämänäinen rahdinajossa kolmella pororaidollaan. Vartiolammin Homasella oli myös poronhakuaikana apuna 2–3 vierasta miestä. Myös Pistojärven Tuhkalan Ahon Kriissa piti kasakkaa kiekerömiehenä silloin, kun omat pojat olivat vielä pieniä. (Ks. lukuja 2.1. ja 2.3.1. sekä liitteen 5 lukuja 5.1., 5.3., 5.6.) Pääsääntöisesti kuitenkin **porotalojen oma väki riitti** Pohjois-Vienassa samoin kuin lähialueella Suomen puolella porojen kokuuseen, kiekeröintiin sekä koti- ja rahdinajoihin.

Edellä on pelkistetty kolme Pohjois-Vienan poronhoidon taloushistoriallista kehitysastetta: (1) vähäporoisuus ja porojen käyttö vain kotiajoissa uudisasutusvaiheessa ja yleensäkin hevosen puuttuessa, (2) rahdinajo pororaidoilla ansiotarkoituksessa sekä (3) lihantuotantoon painottunut suurporonhoito. Näitä kaikkia porotaloustyyppejä – vähäporoisuutta, erikoistumista ansiorahdinajoon ja keskittymistä lihantuotantoon – esiintyi myös rinnakkain ja lomitusten Pohjois-Vienan poronhoitoalueella 1800-luvun jälkipuolelta 1910-luvun lopulle asti. (Ks. lukuja 2.1. ja 2.3.1.) Kaiken tämän rinnalla eli koko ajan myös porotalouden loiselinkeino porovarkaudet, jotka runsaimpina, räikeimpinä ja kärjistyneimpinä esiintyivät Suomen vastaisella rajaseudulla sekä Vienan puolella poronhoitoalueen etelärajalla ja sen jatkealueella eli sillä vaihettumisvyöhykkeellä, joka oli muodostunut poro- ja metsäpeura-alueen väliin. (Ks. lukuja 2.5. ja 3.1. sekä kartakkeita s. 222 ja 231)

4.2. Asutushistoria ja porotalouden synty

Pohjois-Vienan karjalaistalonpoikien poronhoidon iän ja alkuperän selvittämiseksi on syytä syventyä keskeisiltä osin **Kuusamoa, poronhoidon**

voimakeskusta, lähinnä olevien alueiden asutushistoriaan ja asiakirja- ja perimätietojen sekä nimistövertailujen avulla siihen **muuttoliikkeeseen, joka suuntautui Pohjois-Suomen poronhoitoalueelta Pohjois-Vienaan syntyneelle poronhoitoalueelle.**

Vienan Karjalan vanhin karjalaisasutus oli lähtöisin Laatokan Karjalasta, Äänisjärven rannoilta sekä entisestä bjarmien maasta. Keskiajalla Itä-Karjalan kaikki varsinaiset asutuskeskukset sijaitsivat »suolankeittoseudulla», Suman, Sorokan, Kemin, Kannanlahden tienoilla, jopa Kuolanniemen eteläarannikolla. Sisämaassa asui lappalaisia, joista on mainintoja vielä uuden ajan alussa.[1236] Eräiden asiakirjojen mukaan vielä 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa lappalaiskyliä oli Suiku- ja Kemijoen korkeudella, mutta Novgorodin Lapin vuoden 1597 verokirjan mukaan lappalaisia asui vasta Paanajärvellä eli Suomussalmen tasalla. Yli-Kuittijärven rannat olivat vailla kiinteää asutusta.[1237]

Jo 1400-luvun puolivälissä Kemijoen suupuolen karjalaiset omistivat kalastusalueita Yli-Kuittijärvellä ja Pistojoella ja eräjärvillä aina »Kainuun rajaan asti», mutta esimerkiksi Sohjananjoki ja Pääjärvi kuuluivat vielä 1600-luvun alussa lappalaisille.[1238]

Vienanmeren rannikko, joka oli Kemistä Kannanlahden suulle karjalaisten asuttama, venäläistyi vasta myöhään Stolbovan rauhan jälkeen. Yhtenäisen karjalaisalueen pohjoisraja kulki 1600-luvulle asti todennäköisesti Kiitehenselän (Kivijärven) – Kemijoen vesistöä myöten, mutta alkoi edetä pohjoisemmaksi siten, että sen takana olevalle **lappalaisalueelle** tunkeutui uudisasukkaita sekä Kemijoen seuduilta että myös tuntuvassa määrin **Suomen puoleiselta rajamaalta.**[1239]

Heikki Kirkisen (1970) mukaan uuden ajan alussa Vienan Karjalaan alkoi siirtyä asukkaita Suomen puolelta taloudellisten vaikeuksien vuoksi ja myös siksi, että Ruotsin valta lujittui Kainuussa ja Lapissa, mistä useat vanhat karjalaiset ja itäsuomalaiset suvut väistyivät sen tieltä Venäjän puolelle.[1240] Rajan taakse siirryttiin Pohjois-Pohjanmaalta 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa varsinkin karkuun sotaväenottoja, 1600-luvun kuolovuosina pakoon nälkää ja 1700-luvun alussa turvaan suuren pohjan sodan levottomuuksilta. Muuttaneita oli mm. Suur-Kemin ja Suur-Iin alueelta sekä Kajaanin läänistä.[1241] T. I. Itkosen (1928) mukaan Luoteis-Vienassa Tuoppa- ja Kuittijärven tienoilla väestön sukujuuret juontuvat suurelta osin **suomalaisesta rajarahvaasta.**[1242]

Vienan Karjalan vanhimpana kylänä pidetään Vienan Kemijokivarren Paanajärveä, joka oli pitkään venäläisen hallinnon keskuksena ja josta asutus levisi Suopassalmeen ja Jyskyjärvelle.[1243] Kiinteä asutus Paana- ja Jyskyjärvelle syntyi 1500-luvun alkupuolella.[1244] Myös Uhtuasta muodostui merkittävä väestökeskus: 1880 se oli A. W. Ervastin mukaan pohjoisen Vienan »vankin kylä».[1245]

Suomalaiset asiakirjalähteet todistavat karjalaisen asutuksen ulottuneen 1700-luvun alkukymmeninä Kuusamon korkeudella jo Pistojoen latvoille eli ainakin Suvantoon ja Kiimasvaaraan (Kiimasjärvelle) eli Närhilään[1246] ja jopa nykyisen Kuusamon Lämsänkylän Multijärvelle, jossa kuusamolaisasutuksen rinnalla vielä 1780-luvulla oli karjalaista asutusta ja niittymaiden ja kalavesien omistusta.

Vuonna 1754 Multijärvellä oli jopa 3-miehinen venäläinen rajavartioasema (»Rysk wagt»).[1247] Raja-asiakirjojen mukaan kuusamolainen Juho Ollinpoika Pesonen oli 1747 ostanut Multijärven Vuola- ja Joukamojärven välikannaksella sijainneen Vuolajärven tilan »venäläiseltä» Iivana Värttiäiseltä, mutta tilan oli jo 1670-luvulla omistanut suomalainen Lauri Räisänen. Multijärvellä oli viljellyt huuhtaa myös »venäläinen Gregorius Mälikäinen» (= Mielikäinen?). Lisäksi »venäläinen» Gregorius Saavanpoika Luukkonen omisti 1772 Multijärvellä kalastusoikeuksia ja niittyä. »Venäjän alamainen» Makarius Gregorinpoika Luukkonen oli vielä 1787 omistanut täällä maita, jotka osti Matti Ikäpäivänpoika. Samana vuonna Sakari Palosaari osti Venäjän alamaiselta »Mikitoph Bohdinilta» 13 vuotta aikaisemmin perustetun uudistilan. Multijärvellä asui 1778 myös karjalainen Suva Miikkulainen.[1248] Multijärven taloista Tavela ja Lyhytniemi olivat vielä 1800-luvun alussa Arkangelin kuvernementin »Kemin piirikunnan talonpoikien hallussa».[1249]

Pohjoisempana, Heikkilänkylän Vatajärvellä, asui 1760-luvulla »venäläinen», samoin Kuntijärvellä 1777, ja Tavajärven Hautaniemen tilaa isännöi 1778–1795 vienankarjalainen Vasili Maksimanpoika Lankinen.[1250] Vuonna 1791 täältä tunnetaan niitty »Langoisen korpi».[1251] Vielä vuoden 1808 maakirjan mukaan tilan isäntänä oli »venäläinen Waselius Langonen».[1252] Hänen lähtöpaikkansa oli 1700-luvun alussa syntynyt Tiikšijärven kylä Kiestingissä.[1253]

Oulankajokea ylös karjalainen erätalonpoikaisasutus oli kiilautunut jopa Paanajärvelle viimeistään 1700-luvun alussa ja jatkui vielä 1770-luvulle saakka, josta alkaen alue suomalaistui kuusamolaisten uudistilojen perustamisen myötä.[1254]

Jo ennen vuotta 1705 Paanajärvelle oli asettunut kaksi Venäjän puolen talonpoikaa, Ivan Sava eli Törröinen ja Mihail Petrikoff, jotka halusivat vahvistaa asumisoikeutensa maksamalla veroa myös Ruotsin kuninkaalle.[1255] 1700-luvun lopulla pääosa Paanajärven karjalaisista muutti turvallisuussyistä Oulangan pitäjän Vartiolampiin »Venäjämmäksi» (»mera inåt Ryssland»). Vuonna 1769 Andrei Jyrinpoika Maronoff ja 1787 Jacob ja Ohvo Mikosoro möivät tilansa kuusamolaisille.[1256] Vain eräs Isakoff jäi Paanajärven alapäähän, mutta hänen kuoltuaan ja katovuosien tultua hänen poikansa Ilja 1810-luvulla möi talonsa suomalaiselle Sirkelälle ja muutti Vartiolampiin.[1257]

Suomalaisten asiakirjatietojen mukaan suurina nälkävuosina 1695–1697 muutamia uudisasukkaita Kuusamon Kitkan ja Maanselän kylistä lähti elannon hakuun Venäjälle, missä heitä haluttiin käännyttää kreikanuskoon. Osa taipui uuteen kasteeseen, mutta osa halusi palata takaisin, mikäli heitä ei rangaistaisi.[1258] Nälkä ajoi myös lappalaisia Kuusamosta Venäjälle ja muille seuduille kerjäämään elantoa.[1259]

Pohjois-Vienan lähimpien suomalaispitäjien Kemi- ja Kuolajärven, Kuusamon ja Paltamon (Suomussalmen) kirkonkirjojen muuttaneiden luetteloissa ei 1700-luvulta ole tietoja Venäjälle siirtymisistä.[1260]

Muiden asiakirjalähteiden mukaan Kuusamon Heikkilänkylästä oli jo 1700-luvun alussa muuttanut Venäjälle veroja pakoon Kirpistöjärven tilalta Antti Pekanpoika.[1261] 1770-luvulla sinne olivat siirtyneet Vuotungin Pohjolaisen eli Käkilehdon isäntä Simo Juhonpoika Määttä,[1262] 1804 Tavajärven tilalta Heikki Tauriainen[1263] ja 1800-luvun alussa Vatajärven tilalta köyhänä Niilo Hannunpoika Säkkinen.[1264]

Jälleen katovuosina 1810–1812 Kuusamosta ja Kuolajärveltä muutti talonpoikia lukuisasti, nyt sekä Jäämerelle että Vienanmeren rannikolle, missä he pian joutuivat kääntymään kreikanuskoon.[1265] Esimerkiksi Knäsöissä JACOB FELLMAN tapasi vuonna 1829 kaksi Kuusamosta 1810 ja 1812 muuttanutta talonpoikaa, jotka olivat naineet venakon ja venäläistyneet täysin.[1266] LÖNNROT tapasi vuonna 1834 Pistojärven Makarielassa äsken Kuusamosta perheineen muuttaneen. Hän kertoi myös Kiestingin Heinäjärvelle muuttaneesta kuusamolaismiehestä.[1267]

SEPPO ERVASTI (1978) Kuusamon pitäjänhistoriassaan toteaa, että **katovuosina 1811–1812 Kuusamosta muutti Venäjälle noin 500 henkeä.**[1268]

Kuusamon rippikirjojen mukaan 1810–1815 erityisesti **rajakylistä** eli Heikkilän- ja Lämsänkylästä **muutto Venäjälle oli rajua.** Heikkilänkylästä muutti neljä kokonaista tilaa perhekuntineen eli Lammasniemi, Huutoniemi, Välijärvi ja Sarajärvi sekä suuri määrä tilattomia, yhteensä 32 tilallisväkeen laskettua ja 34 tilatonta, joista kymmenkunta kääntyi kreikanuskoon. Lämsänkylän Siivolasta meni 3 henkeä, Talviniemestä 3, Tammela ja Suurijärvi kokonaan, yhteensä tilallisväkeä 25 henkeä ja tilattomia 22. Poussusta, Ala-Kitkalta ja kirkonkylästä meni vain muutamia ja läntisimmistä kylistä eli Vasaraperästä ja Posiolta ei ketään.[1269]

JACOB FELLMAN kritisoidessaan 1846 A. J. SJÖGRENin 1828 ilmestynyttä Kemin Lapin -kuvausta totesi, että Sjögrenin Kuusamosta hävinneiksi väittämistä sukunimistä – Heiskanen, Hukka, Kieli eli Kielo, Kärkkänen, Nissi, Siurua, Tolva ja Torvinen – kaikki »tavataan Arkangelin kuvernementin Kuolan ja Kemin piireissä» muuttojen johdosta.[1270]

Yksityiskohtaista ja paljolti **venäläiseen asiakirja-aineistoon** perustuvaa tietoa **Pohjois-Vienan poronhoitoalueen väestö- ja asutushistoriasta** sisältyy MATTI PÖLLÄN (1995) väitöskirjaan Vienan-Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600–1800-luvulla. Hän toteaa, että **Pistojärven** kunnan väestökehitys oli 1800-luvulla epätasaista. Talo-, väki- ja kyläkoko kasvoivat seuraavasti: v. 1838 oli kyliä 9, taloja 52 ja asukkaita 331, mutta vuonna 1859 luvut olivat jo 12–101–806. Talo- ja väkiluvun rajun kasvun hän tulkitsee johtuneen alueelle **ulkopuolelta suuntautuneesta muuttoliikkeestä, joka johtui etupäässä nälkävuosista 1811–1812**, ja viittaa juuri Kuusamosta noina vuosina Venäjälle muuttaneeseen 500 henkeen. »Nämä nälkäpakolaiset kaiketi asettuivat ennen muuta heti rajan takana sijaitsevien Pistojärven kunnan sekä Oulangan ja Kiestingin kuntien kyliin», Pöllä päättelee, mutta pitää tulokkaiden toisena mahdollisena lähtöalueena 1800-luvun alun melko tiheästi asuttua Kuittijärven seutua.[1271]

Pääjärven rannoilla ja sen pohjoispuolella eli myöhemmässä **Oulangan** pitäjässä kasvoi vuosina 1710–1766 verovelvollisten miesten luku 9:stä 97:ään. PÖLLÄ päättelee, että »talo- ja verovelvollisten luvun voimakas kasvu» johtui **ulkopuolelta saadusta huomattavasta väestönlisästä.** Kahden suvun eli Kundozerovin ja Kannojevin hän otaksuu muuttaneen Kuusamosta: Kuntijärveltä ja Kantoniemeltä.[1272]

MATTI PÖLLÄN mukaan **Kiestingissä** oli v. 1723 11 kylää ja 18 taloa, v. 1745 13 kylää, v. 1788 14 kylää, v. 1800 13 kylää ja 100 taloa, v. 1838 16 kylää ja 171 taloa, v. 1859 22 kylää ja 262 taloa, v. 1885 24 kylää ja

312 taloa sekä v. 1905 31 kylää ja 478 taloa. Lukujen perusteella hänestä näyttäisi siltä, että ainakin vuosina 1745–1788 sekä 1838–1859 myöhemmän Kiestingin kunnan asutus olisi saanut **ulkopuolisen väestönlisän ja että 1800-luvun puolivälissä huomattavan väestönlisäyksen aiheuttanut siirtolaisuusaalto lienee saapunut Kuusamosta.** »Mikäli Lohilahden, Lampahaisen ja Heinäjärven kylien kantasukuja pidetään kuusamolaislähtöisinä, taustaltaan suomalaisten sukujen lukumäärä nousee kahteentoista.»[1273]

Suomalaisinvaasion mainitsi jo 1872 BORENIUS, jonka mukaan Vienan Karjalan luoteisosaan väestö oli tullut pääasiassa lännestä, Suomesta.[1274]

Todettakoon jo tässä sekin, että **Pohjois-Vienan keskeisin poronhoitosanasto on sama kuin lähimmässä läntisessä naapurissa eli Kuusamossa ja Sallassa ja yleensä Pohjois-Suomen poronhoitoalueella.** (Ks. lukua 4.4. ja liitettä 8.)

Seuraavassa käsitellään niitä Kuusamosta tapahtuneita väestönsiirtymiä, joiden on syytä olettaa olevan yhteydessä poronhoidon syntymiseen Pohjois-Vienaan.

KIESTINGIN KANANAINEN

Kananainen oli 1800- ja 1900-luvun vaihteessa Kiestingin pitäjän eteläosan huomattavin poronhoitoalue. Täällä oli hyvät porojen talvilaitumet laajoilla Permantokankailla. (Ks. lukua 2.1.)

J. W. JUVELIUKSEN 1886 merkitsemän tiedon mukaan Kiestingin Kananaisten kylään oli ensimmäinen asukas, **Jyrki**, tullut Kuusamosta.[1275]

Kylä oli syntynyt ennen vuotta 1723, mutta mainitaan venäläisessä luettelossa uutena kylänä, jossa oli yksi ainoa talo isäntänään Pjotr Konanov eli Konaninpoika.[1276]

Todettakoon, että Kananaisen suurimman porotalon **Mihheilän** rinnakkaisnimi oli **Lotvola** ja että myös Kuusamossa on samanniminen talo ja Lotvolanlahti Kangerjärven eli Lotvolanjärven luoteisrannalla nykyisessä Rukajärven kylässä, ja mikä kiintoisinta: Kangerjärven länsirannalla on Kanasenkangas ja niitty Kanasenhete jo vuodelta 1764 useine nimijohdoksineen.[1277] Kanas-nimistöä on myös Kuusamon Penttilänvaaralla, Ala-Kitkan Virrankylässä, Yli-Juumassa, Paanajärven länsi- ja itäpäässä, Heikkilänkylän Tavajärven Siikajärvellä sekä Oulangan Laitasalmen kylässä Suomen rajan lähellä.[1278]

Kuusamon Kangerjärven Lotvola- ja Kanas-nimistö sekä muukin Kuusamon laaja-alainen Kanas-nimistö tukevat vahvasti perimätietoa, jonka mukaan asutusta Kiestingin Kananaisen kylään on tullut Kuusamosta.

JUVELIUKSEN merkitsemän perimätiedon tekee uskottavaksi sekin, että vuosina 1754, 1762, 1765, 1767 ja 1768 Kuusamon käräjillä esiintyivät Rotjo Jyrinpoika ja **Jyrki** Kananainen huuhtamaa- ja pororiitojen vuoksi. Rotjo Jyrinpoika oli karjalaisten luottamusmies ja järjestyksenvalvoja.[1279] Voi hyvin uskoa, että Jyrki Kananainen eli Kananen muutettuaan Kuusamosta Karjalan puolelle oli poikansa Rotjon kanssa hyvin sopiva karjalaisten edusmies entisen kotipitäjänsä Kuusamon käräjillä pororiidoissa ja muissakin asioissa.

Kiestingin Kananainen. — Valok. Antti V. Uomala 1941. SA-kuva 29584.

KIESTINGIN SUVI-SUURIJÄRVI

Vaikka Suvi-Suuressajärvessä ei ainakaan 1800- ja 1900-luvun vaihteessa ollut porotaloutta, kannattaa selostaa sen asutushistoriaa, koska se oli Kiisjoen ja Kananaisen porokylien naapuri.

A. A. BORENIUS-LÄHTEENKORVAN vuonna 1871 keräämän perimätiedon mukaan Kiestingin Suureenjärveen tuli kolme veljestä, Karvasia, Kuusamosta, ja heistä koko kylä sai alkunsa. JUVELIUKSEN 1886 saaman tiedon mukaan Suurijärvi oli saanut asutuksensa Suomesta, ensimmäinen asukas oli Karva-Riiko. (Vrt., että Etelä-Kuusamon Murtovaaralla asuu Karvosia.) Toisen tiedon mukaan suku oli lappalaista lähtöä. Saman Suurenjärven Homasten suku olisi ollut myös Suomesta lähtöisin.[1280]

KIESTINGIN JELETTIJÄRVI, HEINÄJÄRVI, LOHILAHTI, LAMPAHAINEN JA MOŠŠALA

Kiestingin pohjoisosan poronhoitokyliä 1900-luvun alussa olivat Ahvenlahti, Jelettijärvi, Heinäjärvi, Šaapkajärvi, Tiikšijärven Särkiniemi ja Lamakkavaara sekä Kotajärvi ja Nuottajärvi eli Moššala (ks. lukua 2.1.). Venäläisten asiakirjalähteiden perusteella MATTI PÖLLÄ (1993) päättelee, että 1600-luvun alussa Jelettijärvellä oli ainakin yksi lapinkylä, että vuonna 1800 Jelettijärven kylästä mainittu Gjamarov-sukunimi olisi yhtä kuin suomalainen Kämäräinen ja että Kuusamon Kämäräisen suku – joka tun-

netaan sieltä jo ainakin vuodesta 1716 alkaen ja jota asui mm. rajan pinnassa Heikkilänkylän Kuoringin ja Korppiniemen taloissa 1800-luvun alussa – »maantieteellisen läheisyyden ja pienen aikavälin vuoksi sopii parhaiten Jelettijärven Gjamarovien kantasuvuksi».[1281]

Heinäjärven uudiskylä vuodelta 1762 olisi PÖLLÄN mielestä yhdistettävä Kuusamon Vasaraperän Heinäjärven sukuun.[1282] Kuusamon rippikirjassa 1804–1809 mainitaan Vasaraperältä Staffan Lohilahti Heinäjärvi, Simon Määttä Heinäjärvi ja Påhl Matero Heinäjärvi.[1283] Se voitaisiin yhdistää myös Kuusamon Kuoliovaaralla asuneeseen Materoon eli Heinäjärven Matti ja Pekka Materoon, jotka 1757 kuuluivat Kuusamon vauraimpiin poronomistajiin mutta joita ei enää vuosina 1769 ja 1776 mainita poronomistajien luttelossa.[1284] Olisiko Materon poronomistajasukua siirtynyt Kuusamon Kuoliolta, jossa on Heinäjärvi-niminen järvi, Kiestingin Heinäjärvelle, jolloin uudisasukkaan mukaan uuteen asuinpaikkaan siirtyi paitsi poronhoito myös järven nimi?

Vaikka Lohilahti ja Lampahainen eivät olleet porokyliä, on niiden asutushistoria syytä todeta.

MATTI PÖLLÄ (1995) on vertaillut keskenään vuoden 1723 asukasluetteloissa mainittua Tuoppajärven Lovoguban eli Lohilahden kylää ja Kuusamon, Posion ja Taivalkosken Lohilahti-nimisiä taloja, esimerkiksi Kuusamon Vasaraperässähän asui 1784 Lohilahden sukua. Samoin hän vertaa vuonna 1723 mainittua Kiestingin Lammašguban eli Lampahaisen kylää Kuusamon Tavajärven Lampahaisen perheeseen. (Kyseessä on tarkasti ottaen läheisen Vatajärven Lampainen eli Lammasniemi.) Tosin hän pitää mahdollisena sitäkin, että edellä luetellut kylän- ja sukunimet (Heinäjärvi, Lohilahti, Lampahainen) ovat syntyneet eri aikoina ja toisistaan riippumatta.[1285]

Kuusamon rippikirjan 1810–1815 mukaan Heikkilän kinkerikunnan Vatajärven Lammasniemestä oli 1810-luvulla muuttanut isäntä vaimonsa ja poikansa kanssa Venäjälle.[1286]

Todettakoon vielä, että Kuusamon Heikkilänkylässä oli 1830-luvulla Mossanniemi-niminen talo[1287] ja että Kiestingin pohjoisin kylä oli Mošša eli Mošša la eli Nuottajärvi, joka oli myös porokylä.

PISTOJÄRVEN KIRKONKYLÄN SEPÄNNIEMI JA KANTONIEMI

Pistojärvellä asui 1726 16 henkeä ja 1745 23 henkeä.[1288] PÖLLÄN (1995) mukaan v. 1793 siellä oli kolme taloa. Toinen Sepänniemen vanhimmista suvuista oli J. W. JUVELIUKSEN v. 1886 tallentaman perimätiedon mukaan Matronen, jonka Pöllä tulkitsee kainuulais-kuusamolaiseksi Matero-nimeksi ja jatkaa, että tätä »pistojärveläistä sukua sopii pitää Kuusamosta aikaisintaan 1790-luvulla saapuneena».[1289] BORENIUKSEN mukaan Pistossa oli »Seppälä vanhin suku»,[1290] mikä hyvin selittääkin kylänosan erisnimen.

Todettakoon, että Pistojärven kirkonkylän Sepänniemessä asui 1900-luvun alussa Matrosen poronomistajasuku: Matrosen Huotarilla oli 70 poroa, Matrosen Trohkimalla 50 ja Matrosen Simanalla 40. (Ks. lukua 2.1.)

Matero-sukua asui jo 1700-luvun alkupuolelta lähtien Kuusamossa, mm. uudistilallisina Kuoliojärvellä. Vuoden 1757 veroluettelon mukaan uudistilalliset Pekka ja Matti Matero kuuluivat tuolloin pitäjän vauraimpiin poronomistajiin: heillä oli 40 poroa, mutta vuosina 1769 ja 1776 heitä ei enää mainita poronomistajien luettelossa.[1291] Merkitsikö tämä sitä, että sukua olisi siirtynyt Pistojärvelle ja sen mukana myös porotalous? (Vrt. edellä käsiteltyyn Kiestingin Heinäjärven asutushistoriaan.) Todettakoon vielä, että Pistojärven pohjoispäässä Kantoniemessä oli 1900-luvun alussa 14 taloa ja näistä kuudella oli poroja (ks. lukua 2.1.) ja että Kuusamojärven pohjoisrannalla oli jo 1671 nimismiehen virkataloksi tarkastettu Kantoniemi.[1292]

PISTOJÄRVEN TIIRO ELI KOLJOLA

Suomalaislähteessä Tiirojärven kylä mainitaan jo 1705. Sieltä oli Jaakko Koljonen (»Kolhoinen») renkinä Kuusamossa.[1293] Perimätiedon mukaan kylän perustajasuku Koljonen tuli Suomesta,[1294] todennäköisesti Kainuusta.[1295] Posiolla ja Kuusamon Lämsänkylässä asui Koljosten sukua 1760-luvulla.[1296] Suomalaiset käräjäpöytäkirjat kertovat, että Tiirossa oli jonkinasteista porotaloutta vuosina 1743 ja 1773. (Ks. lukua 4.1.)

Kuitenkin 1810- ja 1830-luvulla kylä suomalaisissa lähteissä todetaan porottomaksi. Henric Deutsch kirjoitti 1815 matkaltaan, että oli onnetonta omistaa poroja silloin, kun naapuripitäjässä ei harjoitettu porotaloutta. Juuri Kuusamossa oli suuri vastus Vienan Karjalan lähikylien – Vartiolammin, Laitasalmen, Tuhkalan, Tiiron, Vuonnisen ja muiden – asukkaista, jotka laumoittain olivat vieneet kuusamolaisten poroja omalle puolelleen ja kieltäytyneet korvauksista.[1297] Lönnrotin mukaan Kuusamon rajaa vasten sijainneen Pistojärven Tiiron kylän seutuvilla ei 1830-luvulla ollut poroja, porovarkaita kylläkin.[1298] Tiiron ja Pistojärven poroasioista perillä olleet lähdemieheni Antti Polojärvi ja Jaakko Kurvinen Kuusamosta sekä Ossippa Feodorov (myöh. Oskari Heikkinen) Pistojärveltä kertoivat, että alkuaan Tiiron, Suvannon ja Piston porotalous oli pienehköä ja johtui porojen tarpeesta ja käytöstä raitoajoissa, mutta 1900-luvun alusta aina I maailmansotaan saakka poroluku kasvoi tuntuvasti poronlihan kysynnän ja kaupan vilkastuttua. Rajanvarren kuusamolaiset poromiehet syyttivät tiirolaisia jatkuvasta suomalaisten porojen varastamisesta, mikä osaltaan nosti tiirolaisten porolukua. (Ks. lukua 3.1.)

UHTUAN RÖHÖ

Uhtuan Röhöön kerrotaan ensimmäisen asukkaan tulleen Suomesta.[1299] Pöllän (1993) mukaan kylä oli perustettu noin 1670 ja yhtenä sukunimenä mainitaan 1679 »Lukkojev» eli Luukkonen.[1300]

Röhöläinen haastateltavani Kusti Laakso (ent. Kusma Luukkojev) kertoi vuonna 1960, että hänen isänisänsä vanhemmat olivat riistan ja kalavesien houkuttelemina muuttaneet Vienaan Kuusamon Kitkalta, missä sukunimi oli ollut Luukkonen. Röhöön oli hänen kertomansa mukaan muuttanut asukkaita aikoinaan mm.

Puolangalta, Hyrynsalmelta, Vaalasta ja Taivalkoskelta. Sukunimiä olivat mm. Larionov (Larinen), Leontjev (Levonen), Lasarov (Lauronen) ja Rodionov.

Asiakirjat todistavat Luukkosten sukua tulleen Sotkamosta ja Paltamon Kiannalta Kuusamoon, jossa sitä asui 1686 Muosalmella ja 1760-luvulla Lämsänkylän Kortesalmella, Vasaraperässä ja Ala-Kitkan Kuontijärvellä,[1301] mutta levittäytyneen jo melko pian valtakunnanrajan taaksekin. Kuusamolaisella Krister Luukkosella oli kirkonkirjan mukaan 1732 vaimo Venäjällä,[1302] mutta hän itse asui Kuusamossa, jossa hänen hoidettavanaan oli ainakin yksi oululaisen kauppiaan Boneliuksen poro: hän oli Boneliuksen »raidia» eli raitio, poropaimen.[1303]

Rajankäyntiasiakirjojen mukaan »venäläiset» Luukkoset omistivat 1770- ja 1780-luvulla maita, niittyä ja kalastusoikeuksia Kuusamon Lämsänkylän Multijärvellä.[1304]

Röhön Luukkosten Mikin- eli Mikitänniemi oli 1890-luvulla kylän ainut porotalo. (Ks. lukua 2.1. ja liitettä 5.) Kylässä oli kuitenkin ollut jo varhemmin porotaloutta, koska vuoden 1865 tilastossa mainitaan Uhtualta 34 poroa[1305] ja koska Röhö oli tuolloin Uhtuan ainut varsinainen porokylä.[1306]

Venäläisen tilaston mukaan Uhtuan eli siis Röhön kylän poroluku nousi vuosien 1875–1879 viidestä 22 poroon, vuodet 1881–1892 olivat porottomia, mutta vuonna 1892 oli taas kuusi poroa, ja poroluku kasvoi niin, että 1914 oli 87 poroa.[1307]

Lähdemieheni Kusti Laakson (Luukkojev) kotitalo Röhön Mikinniemi oli saanut Tuhkalan Kuśmalan porotalosta 1890-luvulla siemeneksi myötäjäisinä viisi poroa, mistä poroluku kasvoi niin, että talossa oli 1910-luvun lopulla 60–70 poroa. (Ks. lukuja 2.1. ja liitettä 5.) Venäläisten tilastojen tiedot sopivat hyvin yhteen Mikinniemen talon poronhoidon kehityksen kanssa. Kuitenkin siis Röhössä oli poroja 34 jo 1865, välillä poroluku laski viiteen ja loppui 1881–1892 kokonaan ennen uutta alkua. Valitettavasti ei ole tietoja Röhön poroista vuotta 1865 aikaisemmalta kaudelta.

Perimätiedon mukaan ensimmäinen asutus Röhöön siis tuli Suomesta, ja kylä sai merkittävän väestönlisän juuri porohoitoalueelta, Kuusamosta ja Taivalkoskelta. Kylän ainoan porotalon, Luukkosten Mikinniemen, sukujuuret juontuvat juuri porotalouspitäjästä, Kuusamosta.

OULANGAN KUNTIJÄRVI

Oulangan Kuntijärven kylän yhdessä talossa oli 1800- ja 1900-luvun vaihteessa poroja (ks. lukua 2.1.). Matti Pöllän (1995) mukaan Pääjärven hallintopitäjän mailla asui v. 1785 viisi ruokakuntaa Kundozeroveja, nähtävästi kaikki Kuntijärven kylässä. Kylään oli ensimmäinen asukas asettunut ennen vuotta 1710. Pöllä yhdistää kylän ja suvun nimen Kuusamoon, josta otaksuu suvun tulleen Vienan puolelle.[1308] Kuusamon Heikkilänkylässä onkin Kuntijärvi-niminen järvi, ja esimerkiksi vuosien 1804–1809 rippikirjasta löytyy Heikkilän kinkerikunnasta myös Kuntijärvi-niminen tila.[1309] Vuonna 1777 Kuusamon Kuntijärvelle oli asettunut myös »venäläinen» asukas.[1310]

Kuntoserovin sukua oli myös Oulangan Niskan kylässä 1900-luvun alussa asunut huomattava poronomistaja ja talonpoikaiskauppias Jehhimeinen Vaseli. (Ks. lukuja 2.1. ja 3.4.)

OULANGAN KANANEN ELI KOUTAJÄRVENPÄÄ

Oulangan pitäjän pohjoisimmasta kylästä Kanasesta eli Koutajärvenpäästä (ven. Konets Kovdozero) U. T. SIRELIUS totesi 1911, että ensimmäinen talo oli pystytetty sinne »lähes 40 vuotta sitten». DAA kertoi matkaltaan 1867, että siellä oli pari suomalaista yritellyt asua. Toinen oli Herman Kurvinen, jolla oli 8-henkinen perhe.[1311] Todettakoon, että Etelä-Kuusamossa on Kurvisenvaaran kylä, aiempaa Poussun kylää. Kurvisia asui täällä eli Salmijärvellä jo 1700-luvun alussa. Erkki Kurvinen (Salmijärvi) oli vuonna 1769 kylänsä vaurain poronomistaja, hänellä oli 25 poroa.[1312] Suku- ja etunimensä perusteella Herman Kurvisen kotipitäjäksi sopisi Kuusamo, jossa 1900-luvun alussa oli sananpartenakin: »Se ei oo talo eikä mikkää, jossa ei oo Hermannie.» Todettakoon vielä, että Kurvisen suvussa porotalous eli sitkeänä polvesta polveen, sillä perimätiedon mukaan suvun esi-isä oli asunut Suomussalmen Hossassa ja omistanut jo siellä poroja.[1313] – Muistettakoon sekin, että kaksi porotaloa oli Kanaseen muuttanut myös Oulangan Soukelosta juuri poronhoidon eli hyvien jäkälämaiden vuoksi. (Ks. lukua 2.1.)

Itse kylän nimen alkuperää mietittäessä tulevat mieleen edellä Kananaisen kylän asutushistoriassa mainitut Kuusamon useat Kanas-nimipesyeet, mikä panee otaksumaan, että myös Kanasen kylän kaikkein ensimmäinen asukas ja nimen antaja olisi ollut lähtöisin Kuusamosta.

SIIRTOLAISUUS KUOLAJÄRVELTÄ

JACOB FELLMAN kertoo 1827 Kuolajärveltä Venäjän puolelle Tumtšan heinäville rannoille muuttaneesta siirtokunnasta, joka piti vielä kirkollista yhteyttä suomalaiseen emäseurakuntaan.[1314]

GUSTAV HALLSTRÖM (1912) kertoo Kuolajärveltä Kuolanniemen Akkalan lappalaisalueelle Juoninjoelle 1850-luvulla muuttaneista uudisasukkaista, joita oli viisi perhettä. Näillä oli karjaa, mutta heidän pääelinkeinonsa oli porotalous. Poroja oli noin 500. Myös Nuortijoelle oli 1880 muuttanut suomalainen uudistalonpoika, jolla oli karjaa ja parikymmentä poroa.[1315]

ITÄINEN POROTALOUSKIELEKE

Pistojärven, Oulangan ja Kiestingin poronhoitoalue työntyi kielekkeenä itään **Kiestingin** itäisimpään kylään **Pinkaan**, jossa ennen I maailmansotaa oli Klämänäisellä kolmen rahtiraidon porot, sekä **Kieretin Tyrhyyn**, jossa Tyrhysellä oli pororaito ja poroja yhteensä 40–50 sekä myös Karppasella oli poroja, ja vieläkin edemmäksi **Vitsataipaleen Kaarnejärveen** ja **Enkijärven Sarviniemeen**, joissa muistitiedon mukaan myös oli poroja, jopa **Ponkamankin** karjalaisalueelle. Vuonna 1914 Vitsataipaleen koko poroluku oli 517 ja Ponkaman 186. (Ks. lukua 2.1.)

Pingan kylän porotalouden syntyä voisi valaista ensinnäkin se, että SJÖGREN käydessään täällä v. 1826 ei mainitse poroista mitään. Taloja oli viisi, joista parhaassa oli kuusi lehmää. BORENIUS totesi v. 1871, että tähän silloin kuuden talon kylään oli neljä taloa tullut Konnusta. Tuolloin kylässä asui kolmas polvi. [1316] Kontuhan oli Pistojärven Sepänniemen kylän-

Kiestingin Kiisjoen kylä Tuoppajärven etelärannalla. — Valok. Hugo Sundström 2.10.1941. SA-kuva 54501.

osa, jossa 1900-luvun alussa oli kaksi taloa ja molemmilla poroja. Ehkä Konnusta muuttaneet toivat ja kotiuttivat porotalouden Pinkaan. Lisäksi Pingan kylä oli Pistojärveltä ja Uhtuan Röhöstä Kierettiin suuntautuneen pororaitotien yksi etappi ja raitomiehet yöpyivätkin kylässä, joten kosketus porotalouteen syntyi tätäkin kautta. (Ks. lukuja 2.1., 2.3.2.3. ja liitettä 7.)

Tyrhyn kylän porotalouden syntyä ja alkuperää mietittäessä kannattaa viitata siihen, että Kuusamon nykyisessä Kärpänkylässä, entistä Lämsänkylää, on Tyrhy-niminen talo, että Kiestingin **Kiisjoen porokylässä** asui Karppalan porotalossa Karppasia[1317] sekä että vakiintunut pororaitotie Pistojärveltä kulki juuri Kiisjoen kautta ja Tuoppajärven yli Nilmilahteen sekä Vitsakylän ja Tyrhyn kautta Kierettiin. Toinenkin pororaitoreitti, joka meni Tuoppajärven pohjoispuolitse Kierettiin, kulki Tyrhyn kautta. Tyrhyn taloissa jotkut raitomiehet yöpyivätkin. (Ks. lukua 2.3.2.3. ja liitettä 7.) Ehkä näistä kosketuksista Tyrhyn porotalous pororaitoineen sai alkunsa.

Vitsataipaleen Sarviniemen »aito vienalainen» murre sekä tämän alueen eli Itä-Vienan pohjoisosan kansankulttuurin pohjoisvienalaisiksi selittyvät piirteet ovat antaneet aiheen MATTI PÖLLÄN (1993) mielestä otaksua, että 1800-luvulla tänne »olisi muuttanut väkeä lännempää, Kiestingin ja mahdollisesti myös Oulangan kunnista». BORENIUS sai 1872 tietää, että »Kaarnisjärveen eläjät tulivat Kiestingistä».[1318] Muuttoliike voisi olla syynä Vitsataipaleen alueen poronhoidon syntyyn, johon olisi voinut vai-

kuttaa myös vilkas pororaitoliikenne »Vitsakylän» kautta Kierettiin. (Ks. liitettä 7.)

Kaukaisen Ponkaman porotalouden lähtökohtia mietittäessä on todettava, että Ponkaman Kesäjoen kylässä asui vuonna 1800 Jugarovin (alkuaan Jukaraisen) sukua, että Jukaraisiahan asui Tuoppajärven eteläpuolella Kiisjoen porokylässä[1319] ja että vienankarjalainen Fedosi Jukarainen esiintyi poronomistajana Kuusamon käräjillä jo 1740-luvulla. Toisaalta on muistettava, että Ponkama oli Vienanmeren rannikkoa, jonka porotalous oli 1–5-poroista ja erityyppistä kuin Pohjois-Vienan varsinainen talonpoikaisporonhoito (ks. lukua 2.1.). Lisäksi Kesäjoki oli merenrantakylä.

Pohjois-Vienan asutushistorian, Suomen puolen poronhoitoalueelta ja nimenomaan rajanaapurista Kuusamosta Pohjois-Vienan poronhoitoalueelle suuntautuneiden **väestönsiirtymien** sekä Pohjois-Vienan **varhaisimpien porotaloustietojen** yhdistelmänä on pääteltävissä seuraava: Kiestingin Kananaisen kylän poronhoidon alkuperää voidaan **perimätiedon** ja **nimistövertailun** perusteella pitää jokseenkin varmasti kuusamolaislähtöisenä. Muiden edellä käsiteltyjen kylien eli Kiestingin Jeletti- ja Heinäjärven, Oulangan Kuntijärven ja Kanasen eli Koutajärvenpään, Pistojärven kirkonkylän Sepänniemen ja Kantoniemen sekä Uhtuan Röhön poronhoidon kuusamolaisalkuperä on hyvin mahdollinen, ja tätäkin tukee perimätiedon lisäksi myös nimistövertailu. **Laajahko muukin yleinen muuttoliike poronhoidon voimakeskuksesta Kuusamosta Pohjois-Vienan lähialueelle – Pistojärvelle, Oulankaan ja Kiestinkiin – toi mukanaan todennäköisesti myös muita poronhoitajia ja poronhoitotaitoa, -tekniikkaa, -välineistöä ja -sanastoa tänne rajan taakse, jossa oli riittämiin porojen talvilaitumia, mäntykangasmetsien jäkälikköjä ja kuusivaltaisten metsien naavapuita.**

Vuonna 1989 ilmestyneen Karjalan tasavallan kartaston kasvillisuuskartan mukaan Pohjois-Vienan Oulangan ja Kiestingin entisten poronhoitokylien mailla eli Pääjärven, Tšiprinki-, Soukelo-, Kunti- ja Tiikšijärven ympäristöissä on laajoja enimmälti mäntymetsää ja jäkälää kasvavia alueita, jotka jatkuvat Tuoppajärven pohjoispuolitse Kieretti- ja Enkijärvelle eli entiseen Vitsataipaleen pitäjään asti. Samanlaista aluetta on myös aikaisempi poronhoitopitäjä Pistojärvi heti Suomen rajasta itään ja entisen Kiestingin pitäjän Tuoppajärven eteläpuolinen osa sekä Uhtua. Kaikilla näillä mäntyvaltaisilla alueilla kasvaa siellä täällä myös mäntykuusi -sekametsää.[1320]

Luonnonolojenkin kannalta Pohjois-Viena oli siis kaikin puolin suotuisaa aluetta talonpoikaisporonhoidon syntymiselle ja leviämiselle.

4.3. Vertailu suomalaiseen porotalouteen

Jo tämän tutkimuksen alussa eli kenttämateriaalin tarkastelussa (Johdanto: 3. luku) olen siteerannut havaintoa suomalaisen ja vienankarjalaisen poronhoidon samankaltaisuudesta.

Syntyperäinen vienankarjalainen kansanperinteen suurkerääjä Iivo Marttinen totesi vuonna 1930 muistiinpanoissaan »Poronhoidosta Kuusamon rajamailla», että »poron hoitotavat Karjalan rajan molemmin puolin ovat melkein samat; – vieläpä porojen nimityksetkin ovat useimmissa tapauksissa samat». Yhtäläisyyden hän päätteli johtuvan siitä, että valtakunnan rajan ylikulku oli vapaa vilkkaalle molemminpuoliselle pororaitoliikenteelle.[1321] Samalta vuodelta 1930 hänellä on muistiinpanoja »Poronhoidosta Wienan-Karjalassa Pistojärven seudulla»[1322], joten hänellä on ollut hyvä vertailupohja päätelmälleen. Marttisen keskeisenä lähdemiehenä oli Pistojärven Vuosmon poromies Ossippa Feodorov, joka asetuttuaan pakolaisena Kuusamoon muutti nimensä Oskari Heikkiseksi. Hän on ollut minunkin merkittävä tietolähteeni.

Kuusamon itärajalla Lämsänkylässä 1883 syntynyt ja siellä elänyt poromies Pekka Pesonen, joka oli yhteistyössä karjalaisten poromiesten kanssa, kulki pororaidolla Vienan Kemissä asti ja siten tunsi poronhoidon molemmin puolin rajaa, vastasi kysyessäni karjalaisten ja suomalaisten poronhoidon eroja: »Karjalaisten poronhoito viittaa yksiin kuusamolaisten poronhoijon kansa.» Samassa kylässä 1873 syntynyt rajantakaista poronhoitoa myös hyvin tuntenut poromies Fredrik Kortesalmi totesi: »Kyllä se oli melekeen yhenlaista.»[1323] Lisättäköön tähän vielä ruotsalaisen tutkijan Gustav Hallströmin toteamus vuodelta 1912: »Kuolan ja Kemin ujezdit muodostavat alueen, jonka eteläosassa (Kemin ujezdissa ja niemimaan eteläosassa) harjoitetaan poronhoitoa pääasiassa suomalaisporonhoitajien tapaan...»[1324]

Luvussa 1.2. vertailin koko Fennoskandian poronhoitoalueiden erikoispiirteitä ja yhtäläisyyksiä. Käsiteltävänä oli yksitoista peruspiirrettä.

Keskeinen on poronhoitovuosi. Sekä suomalaisten että pohjoisvienalaisten **porot saivat palkia vapaina koko sulan ajan**, samoin Kemin Lapin ja Kuolanniemen metsälappalaisten porot.

Yhteistä näille kaikille oli myös se, että alun perin missään näistä **ei esiintynyt poronlypsyä, ei takkaporoa, ei porokoiraa, ei yleensä liioin vasotusta eikä kesämerkintää**. Samoin yhteisiä kaikille näille olivat poronhoitajakulttuurien ikivanhat elementit: hirvaiden puremalla kuohinta, korvamerkit ja niitä korvaavat puukilpukat, kello, jäkälänkeruu ajoporoille ja tainnuttamatta teurastaminen.

Kun varta vasten useaan otteeseen ja monelta kuusamolaiselta poromieheltä tiedustelin Pohjois-Vienan ja Kuusamon poronhoidon eroja, he totesivat seuraavan:

(1) Pohjois-Vienassa poromerkki katsottiin edestä, Suomessa takaa
(2) Pohjois-Vienassa käytettiin vetovälineenä enempi kesasta (karjalaksi *käsäys*, *käšäyš)* länkien asemesta
(3) Pohjois-Vienassa käytettiin vaatimia verrattain paljon vetojuhtina porohärkien ohella tai sijasta, kun taas Kuusamossa vedätettiin kuormia etupäässä härillä
(4) suomalaistyyppinen paliskuntajärjestelmä puuttui Pohjois-Vienasta.

Se, että poromerkki Pohjois-Vienassa katsottiin edestä ja Pohjois-Suomessa takaa, on vain näennäinen ero, sillä varhemmin Suomenkin puolella poromerkki esimerkiksi Kuusamossa ja Pudasjärvellä voitiin katsoa edestä, ts. Pohjois-Vienassa vallitsi vanhakantaisempi tapa. Käsäyksen runsaampi käyttö Pohjois-Vienassa edusti vain vanhempaa kantaa. Vaadinten käyttö vetoporoina johtui taas siitä, ettei härkiä aina ollut riittävästi. TIESMAAN (1945) mukaan vaatimia on vetoporoina käytetty »suomalaisten itäisillä alueilla ja Itä-Karjalassa». Kuusamossakin vaatimia pitivät raito- ja kotiajoissa lisänä ne, joilla härät eivät riittäneet.[1325] Näin tekivät myös vähäporoiset inarilaiset ja koltat sekä jossain määrin myös enontekiöläiset.[1326]

Samoin paliskuntajärjestelmän puute Pohjois-Vienassa on vain osoitus siitä, että viranomaisten ei sillä puolen rajaa tarvinnut keskusjohtoisesti puuttua porotalouden organisoimiseen.

Pohjaltaan ja peruspiirteiltään eli kaikissa olennaisissa etnografisissa seikoissa Pohjois-Vienan talonpoikien poronhoito oli siten samanlaista kuin suomalaisten eli lähimmän läntisen naapurin, Kuusamon, poronhoito. Kansatieteen kannalta keskeiset elementit – poronhoidon tekniikka, poromiesten työvuoden kulku ja porojen hyödyntäminen – olivat samat.

4.4. Sanastomaantieteellinen katsaus

Jotta Pohjois-Vienan poronhoito myös kielitieteellisesti voitaisiin sijoittaa oikeisiin historiallis-maantieteellisiin yhteyksiin, on ollut syytä selvittää keskeisimpien sekä muutamien muiden kiintoisien **poronhoitosanojen levikki ja merkitykset.** Tätä varten olen sanastomaantieteellisesti mahdollisimman laaja-alaisesti saarrostanut Pohjois-Vienan sekä Suomesta että Itä-Karjalasta käsin: sanastotutkimuksen alueeseen kuuluvat koko Pohjois- ja Itä-Suomi sekä Itä-Karjala. Luettelo poronhoitosanoista, niiden levikistä ja merkityksistä on tämän tutkimuksen liiteessä 8.

Luettelossa ensiksi käsiteltyjen 30 poronhoitosanan – jotka ovat yhteisiä Pohjois-Suomelle ja Pohjois-Vienalle – kielimaantieteellinen tarkastelu osoittaa, että Suomen puolella noiden termien levikki noudattelee melko tarkasti poronhoitoalueen rajoja, sillä etelässä Pohjois-Pohjanmaan pitäjät Ii, Yli-Ii, Pudasjärvi, Posio ja Kuusamo ovat **sanastomaantieteellisen poronhoitoalueen** eteläisimpiä pitäjiä. Tämä sopii kutakuinkin tarkasti yhteen **faktisen poronhoitoalueen etelärajan** kanssa. Itä-Karjalan puolella on todettavissa sama tilanne: **poronhoitosanojen levikkitiedot rajoittuvat pääasiassa juuri kolmeen Pohjois-Vienan poronhoitopitäjään, Oulankaan, Kiestinkiin ja Pistojärveen.** Valtaosa porotalouden termeistä puuttuu Itä-Karjalan puolella jo heti Vuokkiniemen – Uhtuan korkeudelta – mainitut pitäjät mukaan luettuina – etelään päin siirryttäessä.

Pohjois-Vienalle ja Kuusamolle yhteisiä poronhoitosanoja on edellisten lisäksi noin 43. Jäljelle jäävistä Suomen puolella tuntemattomista sanoista, joita luettelossa on vain 10, on ainoastaan neljä sellaista *(nuoruva,*

potškous, raiŋikka, tšola), joita voidaan pitää yksistään poronhoitoon rajoittuvina termeinä. Loput *(kleinä, maima, muĺĺu, snoasti, tšoappa, tšuna)* ovat näet käytössä muuallakin kansanomaisen elämän kuin vain poronhoidon piirissä.

Näin kielimaantieteellinen tarkastelu osoittaa, että **Kuusamon seutujen ja yleensä Pohjois-Suomen ja Pohjois-Vienan poronhoidon yhtäläisyydet eivät rajoitu yksinomaan tekniikkaan, vuotuiskiertoon ja poron hyödyntämiseen, vaan ulottuvat lähes kaikessa olennaisessa myös sanastoon.** Poikkeuksina ovat suomen *kiekeröstä* äänneasultaan eroava *tšiekerö* 'porojen jäkälänkaivupaikka talvella' sekä sanat *potškous* 'poron vetohihna, vuotturaippa' ja *tšuna* 'poronkelkka', jotka Kuolanniemen lappalaismurteista karjalaan lainautuneina voivat kuvastaa vienankarjalaisten varhaisia kosketuksia nimenomaan itäisten lappalaisten porotekniikkaan ja porolla kulkuun ajalta, jolloin karjalaiset eivät vielä harjoittaneet omaa porotalouttaan.

4.5. Samuus suomalaisen poronhoidon kanssa: juuret Suomessa

Tämän tutkimuksen keskeisinä tavoitteina on ollut selvittää Pohjois-Vienan talonpoikaisporonhoidon ikä, alue, ominaislaatu, kehityslinjat ja alkuperä.

Mistä Pohjois-Vienan talonpoikaisporonhoito sai alkunsa? Tarjolla on kaksi päävaihtoehtoa: joko (1) metsälappalaisilta, jotka asuivat Pää- ja Tuoppajärven tienoilla ennen karjalaisen uudisasutuksen sinne tunkeutumista, tai (2) suomalaisilta naapureilta eli Suomussalmen pohjoisosan (Kiannan), Kuusamon ja Kuolajärven (Sallan) uudistalonpojilta.

Sanasto

Tällöin tulee sanasto avuksi. Sanastomaantieteellinen tutkimus (luku 4.4. ja liite 8) osoitti, että Pohjois-Vienan koko keskeinen poronhoitosanasto on sama kuin Kuusamossa ja yleensä Pohjois-Suomen poronhoitoalueella. Se on siis lainattu Suomen puolelta. Koko keskeinen elinkeinosanasto ei suinkaan lainautunut yksin. Se omaksuttiin luonnollisesti yhdessä koko tekniikan ja koko systeemin kanssa.

Miten Pohjois-Vienan talonpoikaisporonhoito sai alkunsa? **Käytettävissä olleiden lähteiden perusteella** tutkimuksen tuloksena on todettava, että porotalouden voimakeskusta Kuusamoa vastapäätä syntyneillä Pohjois-Vienan uudisasutusalueilla poronhoito varsin pian asutuksen vakiinnuttua omaksuttiin 1700-luvulla kaistalla, joka ulottui Pistojärven Tiirosta Oulangan Pääjärven pogostan läntisiin kyliin. Se muodosti Suomesta itään päin ulokkeen, joka aikaa myöten laajeni Vienan puolelle kaikkiin niihin ilmansuuntiin, joissa sillä oli elintilaa, ja muodosti lopulta 1920-luvulle tultaessa huomattavan pullistuman kohti Vienanmerta.

Ikä
Alue

Poronhoitoalueen eteläraja oli Pohjois-Vienassa huomattavasti pohjoisempana kuin Suomen puolella: **porotonta aluetta** oli Vienan puolella Suomussalmen pohjoisosan poronhoitoalueen kohdalla **50 kilometriä** eli Vuokkiniemen Venehjärven korkeudelta Pistojärven Tiiron liepeille.

POROTALOUDEN YLEISTILANNE 1900-LUVUN ALUSSA

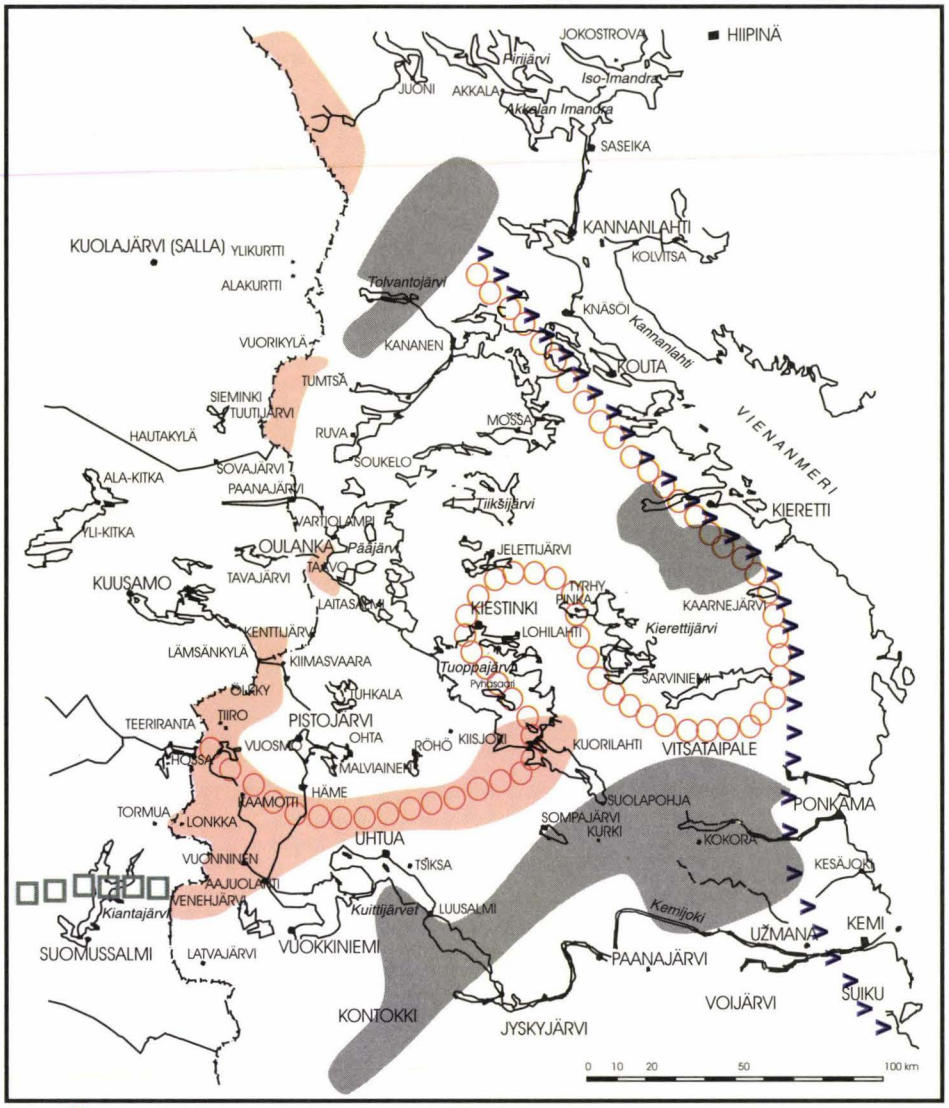

Pohjois-Vienan poronhoitoalueen raja 1910-luvulla haastattelutietojen ja kirjallisten lähteiden mukaan

Vienanmeren länsirannikon poronhoitoalueen raja 1910-luvulla haastattelutietojen, kirjallisten lähteiden ja Kapitsan (1924) mukaan

Suomen poronhoitoalueen raja 1900 Grotenfeltin mukaan

Peurojen esiintymisaluetta poronhoitoalueen tuntumassa noin 1850 - 1900 haastattelujen ja kirjallisten lähteiden mukaan

Pahimmat poronrosvousalueet

Poronhoito oli Suomesta käsin levinnyt Vienan puolelle ulokkeena, pullistumana, huolimatta porovarkauksista. Se oli vähin erin laajenemassa kaikkiin vapaisiin eli porottomiin ilmansuuntiin. Suuren Tuoppajärven ympäristössä kalastus sekä muut perinteiset elinkeinot, järven itäpäässä ehkä vielä peuranpyyntikin, hidastivat poronhoidon kotiutumista. Peura-alueen ja poronhoitoalueen väliin oli muodostunut sellainen metsästysvyöhyke, jolla ei säästetty peuraa eikä poroa. Suomen rajalla porovarkaudet kohdistuivat pääasiassa suomalaisten poroeloon, mutta sisempänä Vienassa eli Pisto- ja Tuoppajärven eteläpuolella myös karjalaisten poroihin.

Tämä osoittaa, että **poronhoito Pohjois-Vienassa oli nuorehko elinkeino** eikä siis kuulunut Vienan Karjalan vanhimpien ja vankimpien alueiden erätalonpoikaiskulttuuriin. Samaa todistaa myös poronhoitosanaston levikkialue.

Laatu

Pohjois-Vienan poronhoito oli kaikilta keskeisiltä elementeiltään – tekniikkaa, kalustoa, sanastoa, poromiesten työvuoden kulkua ja porojen eri hyödyntämistapoja myöten – samankaltaista kuin lähimmässä läntisessä naapurissa, Suomussalmen pohjoisosissa, Kuusamossa ja Kuolajärvellä.

Samuus

Voidaan siis todeta **samuus suomalaisen poronhoidon kanssa.** Tämä selittyy aivan luonnollisesti ensiksikin likeisestä naapuruudesta ja uudisasutuksen alusta alkaen jatkuneesta vilkkaasta taloudellisesta kanssakäymisestä ja toiseksi huomattavista väestönsiirtymistä erityisesti Kuusamon porotalouspitäjästä Vienan pohjoisille alueille: Pistojärvelle, Oulankaan, Kiestinkiin. **Poronhoito omaksuttiin siis Pohjois-Vienan pohjoisosiin Pohjois-Suomen talonpoikaisporonhoitoalueen itälaiteilta, erityisesti Kuusamosta, sellaisenaan**, yhtenä kokonaisuutena ja systeeminä sanastoineen ja tekniikkoineen läheisten ja monipuolisten naapuruussuhteiden ja myös runsaiden väestönsiirtymien myötä. **Pohjois-Vienan poronhoidon**

Juuret

juuret ovat siis Suomessa. Vastaanottaneella alueella Pohjois-Vienassa, jossa pyyntielinkeinoilla oli merkittävä sija, ehtyvän peuranmetsästyksen jatkuminen porovarkauksina tuotti porotaloudelle juurtumis- ja sopeutumisvaikeuksia. Mutta alueen erinomaiset ja riittoisat poronlaitumet sekä hyvä soveltuvuus muuhun elinkeinorakenteeseen, erätalonpoikaiselämän tarpeisiin, erityisesti ihmisten kulkuun ja tavaroiden kuljetukseen, muodostivat porotalouden omaksumiselle ja laajenemiselle otollisen ja vankan pohjan. Pohjois-Vienan porotalous mukautui myös ajan myötä syntyneisiin uusiin haasteisiin, kuten lisääntyneeseen rahdinajon

Kehitys

tarpeeseen ja poronlihan kansainvälisen kysynnän kasvuun, ja noudatteli tässä samoja kehityslinjoja kuin Suomen puolen porotalous.

LIITEOSA

LIITE 1

PORONETTŠO, PORONHAKU, KOKUONTA

1.1. Poronetso Pistojärven Vuosmon palkisessa

Vuosmon eli Sepänniemen palkiseen kuului I maailmansodan kynnyksellä kahdeksan taloa: kolme Vuosmonniemen taloa ja viisi taloa Sepänniemestä; myöhemmin palkisen toimintaan tulivat myös Uhtuan Hämeen kylän neljä poronomistajaa, kun porotalous oli tänne levinnyt. Poroja näillä taloilla eli tällä palkisella oli enimmillään hieman yli 1 000.

Poro-aitojen järjestelmä muutok-sineen

Palkisella oli kolme poroaitaa eli *vetoaitaa*: (1) *Rasvalammin* aita Rasvalamminkankaalla Vuosmojoen eteläpuolella noin 1,5 km Vuosmon taloista länsilounaaseen oli tehty noin v. 1890, (2) »*Uuvensuon*» eli *Haukilammin* eli *Haukijärven* aita ja sen yhteyteen tehty poropirtti olivat Vuosmosta noin 7 km lounaaseen, ja ne oli tehty noin v. 1912 sekä (3) *Jutkon* eli *Toppisen* aita ja poropirtti Pistojärven eteläpuolella Jutkonniemellä Jutkonlammin vieressä Vuosmosta noin 10 km kaakkoon »aivin syönselkosella» oli tehty n. 1913. – Vanhempaan aikaan palkisella oli ollut vain yksi poroaita: *Vuosmon* aita eli *Sulkuveräjän* aita, joka oli rakennettu Vuosmon talon selkäaidan eli ympärysaidan yhteyteen. Aita hylättiin sen vuoksi, että poromäärän lisääntyessä poroja ei saatu Vuosmojoen takaa joen yli aitaan. Sen korvasi Rasvalammin aita. Lisäksi ehti olla vain yhtenä vuotena käytössä »*Hämehen* aita» Uhtuan Hämeenkylässä Heinäjärven lähellä. Se tehtiin v. 1914 poikkeuksellisesti siksi, että porot olivat tällä suunnalla arkiutuneet ja joet olivat sulat, joten poroja ei voitu kuljettaa vakituisiin poroaitoihin.

I maailmansodan kynnyksellä Vuosmon palkisen pääporoaita oli Uudensuon eli Haukilammin aita. Siellä oli isoin selkonen, jolla porojen pääosa palki. Rasvalammin aitaankaan ei enää »viimesellä» monesti poroja vedetty, koska täällä olivat kotijäkäliköt, joita haluttiin säästää ajo- ja vetoporoille. Rasvalammin aitaa käytettiin »vanhempaan aikaan», jolloin oli vähempi poroja ja kun ei vielä ollut tehty Uudensuon aitaa. Enimmäkseen oli siis käytössä Uudensuon aita. Sitä käytettiin joka syksy. Toiset aidat olivat väliaikaisempia eli niitä käytettiin milloin oli tarve.

Haka-aita poikkeus-tapauksena

Poikkeuksellisesti yhtenä syksynä ennen ensimmäistä maailmansotaa jouduttiin Rasvalammin aidan yhteyteen rakentamaan jo haetuille poroille haka-aita. Porot oli ehditty Rasvalammin vetoaidan hakualueelta koota, ja ne olivat hihnoissa lähellä aitaa. Tavallista aikaisemmin satanut lumi sulikin äkkiä, joten poroja ei voitu pitää hihnassa, sillä ne olisivat nääntyneet janoon. Nyt oli pakko tehdä *rinta-aita* siten, että vetoaidan luodekahaa jatkettiin Rasvalammin suusta Pistojärven Mustaanlahteen, ja emäaidasta tehtiin *selkäaita* Eerikinjokeen, joten Rasvalampi jäi näin syntyneen haka-aituuksen sisään. Aita tehtiin kaatamalla petäjiä perätysten suonelleen eli kantojensa varaan koholle tyvestä, latvat ja rungot tuettiin koholle ns. *tasmeilla* eli paksuilla tukipuilla. Pituutta tälle aitaukselle tuli kolmatta kilometriä. Sinne porot päästettiin irtaalleen, ja ne saivat nyt vettä ja ruokaa. Porot saivat olla koossa pari viikkoa. Tämä poikkeusmenettely oli välttämätöntä, sillä koottuja poroja ei voitu lumettomana aikana pitää hihnassa: olisi ollut mahdoton urakka siirrellä niitä eri syömäpaikkoihin ja taluttaa niitä yksitellen juomapaikalle. – Muina vuosina tätä hakaa ei käytetty.

Poropirtit

Vuosmon palkisen molemmat poropirtit oli siis tehty vasta aivan I maailmansodan kynnyksellä eli vuosina 1912–1913. Sitä ennen eli »vanhaan aikaan» ei ollut

varsinaisia poropirttejä, koska porojakaan ei ollut kovin paljon, joten käytettiin vain kahta poroaitaa eli Kotiaitaa ja Rasvalammin aitaa, ja nehän olivat lähellä kotitanhuita.

Lumen tulo

Pistojärven Vuosmon eli Sepänniemen palkisessa lumen tulo oli varsinaisen poronhaun alkamisen merkki. Seudun porotalot Pistojärven länsirannalla Vuosmossa, Konnussa ja Sepänniemessä olivat muutaman kilometrin päässä toisistaan, poromiehet kävivät toisissaan ja totesivat lumen tultua, että »eiköhän sitä lähetä». Niin lähdettiin »yhestä tuumin» poronetsoon.

Porojen kesä- ja syyspalkiset

Poronhakuaikaan mennessä porot olivat jo nousseet kesäpalkisiltaan Pistojärven ympäristön aavoilta soilta – Kivi-, Pirtti-, Sarvi-, Jouhi- ja Kortesuolta – kankaille: Uudensuon ja Haukijärven kankaille, Pirttisuon vaaroihin ja Pistojärven etelärannalle Jutkon vaaroihin, Kevätperän luo sekä Röhjäkänvaaran entisille huuhtamaille, joilla kasvoi putkijäkälää.

Poronhaku

Vuosmon palkisen porotalojen yhteinen poronhaku kesti kaikkiaan kolmisen viikkoa: Jutkolla meni viikko ja Uudensuon aidalla kaksi. Poronhakuaika oli *kierän aikaa* eli aikaa, jolloin ensimmäiset lumet olivat sataneet routineeseen maahan. Silloin oli helppo kävellä. Viimeisillä hakukerroilla piti joskus olla mukana jo sukset. Poronhakuaikana liikuttiin siis pääasiassa kävellen, harvemmin hiihtäen. Poronhaku Vuosmon eli Sepänniemen palkisessa aloitettiin kaikkein ensimmäiseksi »Jutkolla» eli Jutkonniemellä Pistojärven eteläpuolella noin peninkulman päässä Vuosmosta. Porot piti täältä hakea ensiksi sen tähden, että ne ehdittiin kuljettaa lähemmäs kotitienoita jo vähän lumen aikana, »vahvemmalla lumella on raskas kulkie». Jutkolle mentiin Pistojärven yli kahdella veneellä, molemmissa neljä miestä, mukana evät, hihnat, kirveet ja keittovälineet. Maihin laskettiin Kevätperässä tai »Lusmankosken nisassa». Tästä käveltiin poronhakualueelle.

Kun Jutkolla ei ollut vielä poroaitaa eikä poropirttiä, kokoon saadut porot kuljetettiin **uittamalla** »Lusmannisasta yli» Pistojoen länsipuolelle ja tuotiin Vuosmon lähellä olevan Rasvalammin aitaan. Porot uitettiin joen yli niin, että maimaporon vetäjä meni veneen perään pitämään maimaa hihnasta kiinni ja kaksi miestä istuutui keulaan soutamaan. Muut miehet ajoivat porojoukkoa sivuilta ja takaa. Soutajien piti lujasti soutaa ja »sitte ne porot sillä maimalla jälkeh hypättih, ja niin ne meni yli joven, nisasta». Sen jälkeen soutajat hakivat veneellä ajomiehet joen takaa. Sitten porojoukko »vejettih» Rasvalammin aitaan ja poroja alettiin sillä seudulla kiekeröidä hihnassa.

Kun poroaita ja -pirtti oli tehty Jutkonniemelle n. 1913, miehet korjasivat tarvittaessa aidan, majailivat pirtissä ja kokosivat porot aitaan noin 5 km:n säteeltä. Haku kesti Jutkolla noin viikon. Poroja palki täällä noin 80–100, ja kun ne olivat koossa, ne Pistojärven jäädyttyä järven »etelärannati» jäitse »tuotih kollohossa Rasvalammin kankahilla ja sinne hiihnoih pantih». Niitä jäi kiekeröimään pari miestä eli Homasen Miihkali ja kertoja Ossippa Feodorovin (Oskari Heikkinen) Ohvo-setä. Kun tuli »kulkukeli» eli kun pääsi poronkelkalla eväitä kuljettamaan, porot täältä vietiin »Uuvensuon kankahilla» ja liitettiin sieltä koottuihin poroihin.

Uudensuon eli Haukilammin poroaidalle lähti tavallisesti seitsemän miestä »yhessä porukassa». Tänne kuljettiin kävelemällä 7 km:n matka. Selässä miehillä oli »takat» eli »keittovehkeet, kirveet, hiihnat ja evähät». Majoittumista varten oli täällä poropirtti, johon mahtui parikymmentä miestä. Aluksi tarkastettiin, että poroaita oli ehyt ja kunnossa; rikkinäiset ja heikot kohdat korjattiin.

Poronhakualue

Uudensuon eli Haukilammin poroaidan hakusäde ulottui etelässä Hämeen selkoselle Matalanlammin Huuraan, Heinäjärven vaaroihin sekä vesistölinjalle Soilujärvi – Kotajärvi – Siikajärvi – Ölkky – Kivijärvi ja joskus jopa noin 12 km:n päähän eli

Heinävaaran taakse Jongunjärven kyljelle (»Jonkun kylellä»). Lännessä hakualue ulottui 10–12 km:n päähän linjalle Röhjäkkä – Salmijärvi ja luoteessa noin 7 km:n päähän Polvijärveen.

Porojen löytyminen

Itse poronhakuun Uudensuon eli Haukilammin poroaidalta lähdettiin kahdessa kolmen miehen ryhmässä eri suunnille sen mukaan, missä päin poroja tiedettiin tai arveltiin olevan. Porojen palkima-alueet olivat jo entuudestaan pääosin tiedossa, ja myös löydetyt porojen jäljet opastivat. Jäljet olivat paras keino porojoukon löytämiseen. Oli voitu jo ennakkoonkin kuulla esim. linnunansoilla kulkijoilta porojen tuoreista olinpaikoista. »Ja tulou se poro kellohki kun maimalla on kello.»

Poronkokuun tekniikka

Kun porojoukko oli löydetty, se kuljetettiin Vuosmon palkisessa poroaitaan aina *vetämällä*, eli aina oli porojoukon edessä *vetomies* ja tällä oli *hiihnassa vetoporo* eli *maima*, joka otettiin eli »luotih» kiinni porojoukosta 13 syltä pitkällä *suopungilla*. *Vetämällä* tuli poroaitaan tavallisesti 50–100 poroa kerralla, mutta »tuotih se pienempiki joukko, kaksikymmentä poruoki». Monestikaan joukko ei ollut yli sadan poron. Porojoukkoa ohjaili takaa kaksi *ajomiestä*. Kun porojoukko oli löydetty ja sen kanssa lähestyttiin Uudensuon poroaitaa, »vetomies huuti että nyt tullah», ja silloin aidassa olleet miehet menivät poroaidan kahojen siulojen kupeille piiloon, mutta tämä ei läheskään aina ollut mahdollista eli ei silloin, kun aidalla ei ollut ketään, vaan kaikki olivat poronhaussa. Kun ensimmäinen porojoukko oli saatu poroaitaan, otettiin siitä seuraavaa poronhakukertaa varten taluporo eli maima, sellainen vaadinyksilö, joka oli herkkä talumaan, mutta samalla niin vakava luonnoltaan, ettei se hyppinyt. Tälle pantiin kello, ja tällä vaatimella piti olla vasa *juovona*, ja vielä parempi, jos sillä oli juovoina vasa ja edellisen vuoden jälkeläinen eli vuonnilo. Tällöin metsästä löydetty porojoukko vielä paremmin lähti poroaitaa kohden vetomiesten ja ajomiesten kuljettamana.

Työnjako

Uudensuon eli Haukilammin poroaidan hakualueella oltiin poronhaussa parisen viikkoa. Kokoon saatuja poroja kiekeröivät vanhemmat miehet ja poikaset, hakumiehinä piti olla parhaassa iässä olevia miehiä, »jotka juossa jaksavat»: piti jaksaa juostakin, jos »paha joukko» (porojoukko) sattui kohdalle.

Rasvalammin aitaan porot »veittih» (vedettiin) etelästä päin. Hakuaikana Vuosmon, Konnun ja Sepänniemen poromiehet yöpyivät kotonaan, koska aita oli aivan kylän tuntumassa; poropirttiä ei tällä aidalla ollut.

Porojen nouto naapuripalkisista

Vuosmon palkisella oli naapuripalkisia vain lännen ja pohjoisen suunnalla: lännessä Tiiron palkinen, Kuusamon Kallioluoman paliskunta ja Suomussalmen Hossan paliskunta, pohjoisen puolella Suvannon, Tuhkalan ja Kantoniemen palkinen; idässä ja etelässä ei ollut poronhoitoaluetta.

Vuosmon palkisen poroja löytyi syystalven poronhakuaikana naapuripalkisten aidoilta verrattain vähän, koska porojen vaellussuunta syksyllä oli pohjoisesta etelään päin, niin että naapuripalkisten eli Kuusamon Kallioluoman ja Tiiron palkisen poroja tuli Vuosmon palkisen alueelle, huonoina ruokatalvina jopa sen ylikin etelään. Kerran vuosmolaiset itsekin joutuivat hakemaan omia porojaan kaukaa Keski-Kuittijärven etelärannalla sijaitsevan Kaklalahden takaa, jonne porot kuitenkin lopullisesti katosivat.

Vuosmon palkisen poroja löytyi Tiiron palkisen Matalanselän aidalta keskimäärin vain n. 10, Kantoniemen palkisen »Roatehjärven» aidalta n. 15 ja Kuusamon Kallioluoman paliskunnan Mattilan poroaidalta n. 10 päätä. Naapuripalkisten poroaidoilta Vuosmon palkisen poromiehet vain noutivat niille valmiiksi poronhaun yhteydessä kerääntyneet omat poronsa eivätkä osallistuneet siellä poronhakuun: »Valmehet ottima.» Tämä tapahtui siten, että Matalanselän aidalle meni 1–2 miestä, Kantoniemen Raatejärven aidalle 1–2 miestä ja Kallioluoman Mattilan aidalle yksi mies. Porot tuotiin »kollohossa» eli hihnoilla toisiinsa kiinnitet-

tyinä kotipalkiselle jaettavaksi oikeille omistajilleen. – Jos hakuaikana eivät kaikki porot löytyneet, loput olivat kadonneet, niitä ei enää kaivattu.

Vastaavasti naapuripalkisten poroja löytyi Vuosmon palkisen poroaidoilta, erityisesti Uudensuon eli Haukilammin aidalta. Tiiron palkisen poroja löytyi runsaasti eli 30–40 poroa syksyssä, mikä johti siihen, että Tiiron palkisesta tuli Vuosmon palkiseen poronkokuuaikana kaksi miestä, joista toinen osallistui hakuun ja toinen kiekeröi kokoon saatuja tiirolaisten poroja poroaitakankaalla. Kuusamon Kallioluoman paliskunnan poroja löytyi Vuosmon palkisen aidoilta 10–15 syksyssä, Kantoniemen palkisen poroja oli tavallisesti 3–5 syksyssä ja Sepänniemen poroja 10–15 syksyssä; näistä palkisista tuli jokaisesta 1–2 miestä omia porojaan pois viemään.

Kerran poikkeuksellisesti eräänä kevättalvena vahvan lumen aikana vedettiin Uudensuon aitaan yhdellä kertaa peräti 1000 poroa. Tässä porojoukossa oli Kuusamon Kallioluoman palkisen sekä Pistojärven Tiiron, Vuosmon ja Sepänniemen palkisen poroja. Ajamassa oli kymmenkunta miestä, joista kolme oli Kallioluoman palkisesta. Poroja oli kuljetettaessa tien pohjaa myöten peräti neljän kilometrin matkalla.[1327]

1.2. Poronetso Pistojärven Tuhkalan palkisessa

Pistojärven Tuhkalan palkiseen kuuluivat Korpijärven, Tuhkalan, Kutusen, Katoslammin ja Akkalan eli Akkasen kylän poronomistajat eli noin 18 taloa, joilla oli yhteensä 700–800 poroa.

Poro-aitojen järjestelmä muutoksineen ja poropirtit

Haka-aita

Tuhkalan palkisen poromiehet olivat jo ennen miesmuistia rakentaneet syksyistä porojen kokuuta varten eräänlaisen esikokuuaidan, jollaista ei ollut missään muualla Pohjois-Vienan varsinaisella poronhoitoalueella. Tämä oli järeä soikean renkaan muotoinen tasmirakenteinen haka-aitaus eli *peäaita*. Sen rakentamisen keskeinen syy oli se, että porojen piti olla mahdollisimman pian talven tullen käytettävissä omiin välttämättömiin kotiajoihin – polttopuiden vedätykseen selkosista – ja sen jälkeen ansio- eli raitoajoihin: viljan rahtaukseen Kieretistä kotikylien kauppiaille. Aituus lähti Kollattijärven itäpäästä, ja se kulki järven pohjoispuolta Tuhkapatunankangasta myöten Pontšelenjoen eteläpuolitse saman järven länsipään jatkona olevan »Valkiejärven» keskivaiheille. Aita jatkui Valkeajärven eteläpuolta, kiersi takaisin itään ja tuli Kollattijärven etelärantaan järven keskikohdan paikkeille. Varsinainen vetoaita eli erotusaita oli rakennettu haka-aitauksen länsilaitaan Kartoonajärven rannalle, ja siinä oli kaksi nielua ja perällä kolme emäaitaa eli karsinaa. Aitaa kutsuttiin Kartoonajärven aidaksi; sen lähellä oli poromiesten majailua varten poropirtti. Pirtin ja aidan välistä meni kinttupolku Tuhkalasta Kananaiseen. Tämä oli Tuhkalan palkisen vanhin ja tärkein poroaita. Lähimpään asutukseen eli Korpijärveen oli linnuntietä kuusi kilometriä.

Toinen palkisen poroaita oli Pontšelen- eli Ponselikankaalle rakennettu »Silienkankaan» aita, joka Kuusamon puolella tunnettiin Ponselin aitana ja jonka, samoin kuin poropirtin, tekivät v. 1912 Tuhkalan palkisen poromiehet yhdesssä Kiimasvaaran poromiesten ja Kuusamon Enojärven paliskunnan lämsänkyläläisten poromiesten – Kosken, Kiitämän ja Maikun talojen miesten – kanssa. Aita ja pirtti olivat Venäjän puolella, mutta hyvin lähellä Suomen rajaa. Lähimpään asutukseen eli Kuusamon Lämsänkylän Kenttijärven taloihin oli 5 km. Ennen tämän aidan valmistumista näiden seutujen porot kuljetettiin Suomen puolelle Lämsänkylän Kuurnan aitaan tai Vienan puolelle Kiimasjärven aitaan. Sileänkankaan poroaidan ja pirtin rakentaminen merkitsi kehitystä porotaloudessa: poro-

karjat kasvoivat rajaseudun vienalaiskylissä, täällä oli poroille hyvät jäkäliköt, niitä asusteli siis täällä runsaanlaisesti, ja kun tänne tehtiin poroaita, tämä helpotti poronkokuuaikana porojen hakua ja lyhensi porojen aitaankuljetusmatkaa, koska niitä ei enää tarvinnut kuljettaa kymmeniä kilometrejä kuten aikaisemmin; eli Tuhkalan palkisenkin kannalta oli tullut liian vaivalloiseksi selviytyä poronhausta ja -erottelusta yhden ainoan eli Kollattijärven aidan avulla.

Porojen kesä- ja syyspalkiset

Tuhkalan seudun poroja palki kesällä paljon Hukkasuolla, joka oli laaja raatetta ja kortetta kasvava suoalue Pontšelen- eli Ponselijoen pohjoispuolella. Poronhakuaikaan mennessä porot kokoontuivat Pontšelenjoen kahden puolen Ponselikankaille, jotka ulottuivat Kananaisesta Suomen rajaan asti: noin 30 kilometriä yksiä kankaita.

Poronhaku: esikokuu jo ennen lumen tuloa

Tuhkalan seudulla alettiin poroja koota lokakuun alkupäivinä eli jo sulalla, koska niillä piti heti talven tultua päästä tehokkaasti ajoihin. Porot koottiin ensimmäiseksi isoon Kollattijärven aituukseen, »peäaitah» eli »peähakah», jossa niitä pidettiin siihen asti, kunnes tuli lunta ja järvet jäätyivät.

Poronkokuun tekniikka

Poroja haka-aitaan kokoamassa oli parisenkymmentä miestä, jotka hajautuneina 2–3 miehen ryhmiksi hakivat ympäri selkosia poroja ja »vetivät» niitä tähän aitaukseen siinä eri puolilla olevien veräjien kautta, joita oli kymmenkunta. Tekniikka oli sama kuin Vuosmon palkisessa: suopungilla »luotih» löydetystä porojoukosta kellokas tai hyvä taluja, jolle pantiin kello kaulaan; nyt tästä tuli maima ja yksi mies lähti sitä taluttamaan eli rupesi vetomieheksi ja toiset ryhtyivät ajomiehiksi eli ohjailemaan muuta porojoukkoa takaa ja laidoilta. Joskus otettiin kaksikin kesyä poroa kiinni ja sidottiin hihnalla toisiinsa ja sitten »toiset porot juovottih jälessä».

Kollattijärven haka-aituukseen poroja koottiin noin kuukauden päivät eli varsinaiseen talventuloon saakka. Poroja kertyi hakaan syksyisin noin 300–400. Aituuksessa oli sikäli hyvät ruokamaat poroille, että ne yleensä pysyivät siinä eivätkä uineet järven yli karkuun. Kartoonajärven poropirtille jäi kuitenkin lumen tuloon asti 2–3 miestä, jotka kiertelivät hakaa pitäen huolta siitä, etteivät porot pääsisi karkuun. Jos aidan juohteista eli järven rajasta poroja karkasi, miehet palauttelivat ne aitaukseen.

Lumen tulo

Kun satoi lunta ja järvet alkoivat jäätyä eli tuli kierän aika, päätettiin pikaisesti erotuspäivä ja porot »purissettih» haka-aidan länsipäässä olevaan Kartoonajärven erotus- eli vetoaitaan, jossa itse kukin yksityinen poronomistaja otti omat poronsa heti hoitoonsa alkutalven kiireellisiä kotiajoja varten. Porot kuljetettiin erotusaitaan siten, että haasta otettiin suopungilla kiinni 2–3 kellokasporoa, joita yksi mies veti eli talutti, ja muut miehet – noin parikymmentä – ajelivat toisia poroja haka-aidan itälaidalta ketjussa kohti erotusaitaa, jossa oli kahtaalle sojottavat ohjeaidat eli kahat ja päässä kolme perättäistä soikeahkoa karsinaa. Porojen kuljetus haka-aituuksesta Kartoonajärven erotusaitaan ja porojen erottelu oikeille omistajilleen kesti 2–3 päivää.

Poronhakualue

Sileänkankaan poroaitaa käytettiin joka syksy sen valmistumisen jälkeen, mutta vasta lumen tultua. Hakualue idässä oli Varpajärveä myöten eli n. 10 km ja pohjoisessa Kuusamon Kenttijärven taloryhmän takaa eli samoin n. 10 km, mutta etelässä vain n. 5 km, koska täällä oli vastassa jo toinen poroaita eli Kiimasjärven aita; länsessäkin hakumatka oli n. 5 km, koska sillä suunnalla tuli avuksi Kuusamon Enojärven paliskunnan Kuurnan aita Lämsänkylässä. Poroja koottiin tähän aitaan syksyisin noin 100 päätä.

Tuhkalan, Korpijärven, Kutusen, Katoslammin ja Akkalan kylien muodostama poropalkinen haki ja kokosi poronsa pääasiassa yhdeltä »palkiselta» eli Kollattijärven ympäristöstä ja erotti ne Kartoonajärven aidassa. Vasta vuodesta 1912 tuli

lisäksi käyttöön eräänlaisena kylkiäisenä Sileänkankaan aita hakualueineen, mutta siellä haettiin poroja yhteisvoimin Kiimasvaaran ja Kuusamon Enojärven paliskunnan lämsänkyläläisten poromiesten kanssa.

Porojen nouto naapuripalkisista

Muilta lähialueiden eli »palkisten» poroaidoilta Tuhkalan palkisen poromiehet vain noutivat niille valmiiksi vedetyt omat poronsa pois: Suvannon, Kiimasvaaran, Laitasalmen, Kananaisen, Käpälin ja Petrajärven aidalta sekä Suomen puolelta Kuurnan aidalta. Tämä tapahtui niin, että Tuhkalan palkisesta yksi mies meni itse kullekin naapuripalkisen poroaidalle ja toi täältä löytyneet Tuhkalan palkisen porot kolloossa eli hihnoilla toisiinsa kiinnitettyinä kotipalkiselle ja luovutti porot itse kullekin omistajalle. Tuhkalan palkisen poroja löytyi jonkin verran myös Tiirosta, Pistojärveltä ja Kokkosalmesta, mutta ne myytiin siellä huutokaupalla, jos Tuhkalan palkisesta ei ollut ottajaa, joka kuljetti ne kotipalkiselle. Vastaavasti Tuhkalan palkisen Kartoonajärven erotusaidalla kävivät naapuripalkisten poromiehet erottamassa omat poronsa pois: aina oli aidalla mies Suvannosta, Kiimasvaarasta, Laitasalmesta ja Kananaisesta sekä Kuusamon Lämsänkylästä »Kuurnan palakisesta» Kiitämän, Maikun, Kosken ja Nevalaisen miehiä. Naapuripalkisista porot noudettiin yleisenä poronhakuaikana noin kahden viikon kuluessa. Tämän jälkeen poronhaku oli päättynyt: palkisen porot olivat koossa, ja ne eroteltiin itse kullekin omistajalle. Sen jälkeen alkoi poronomistajien oma ja itsenäinen kiekeröinti eli talvipaimennus ja koulutettujen vetoporojen käyttö kotija ansioajoissa.[1328]

1.3. Poronetso Pistojärven Petrajärven palkisessa

Poroaitojen järjestelmä muutoksineen ja poropirtit

Petrajärven poroaita ja poropirtti sijaitsivat Pistojärven Kantoniemestä noin 15 km itään Petrajärven keskikohdalla etelärannalla keskellä laajaa asumatonta selkosta. Aidan ja pirtin olivat tehneet Pistojärven Kanto- ja Sepänniemen sekä Akkalan, Katoslammin ja Suvannon poromiehet, mutta näiden lisäksi sitä käyttivät myös Ohdan kylän poromiehet ja Uhtuan Röhön kylän ainoa porotalo Mikinniemi. Nämä kylät siis muodostivat Petrajärven palkisen eli aitakunnan. Palkisesta käytettiin myös nimiä Kantoniemen palkinen ja Piston palkinen. Aita ja pirtti oli tehty 1900-luvun alussa sen jälkeen kun poronhoito oli levinnyt Ohdan kylään ja Röhön kylän Mikinniemen taloon. Sitä ennen Ohdan ja Röhön seudulla ei ollut ollut poroja. Poronhoito laajeni siis tänne entuudestaan porottomalle selkoselle, jossa palkikin sittemmin huomattava määrä poroja: noin 1000 poroa vasat mukaan lukien I maailmansodan kynnyksellä.

Petrajärven aidan lähikylät siis muodostivat Petrajärven palkisen, johon kuului noin 30 poronomistajaa. Palkisen luonnollisina rajoina olivat pohjoisessa »Tiiruajärvi» (kartoissa Tiirojärvi) ja etelässä Ohta- ja Pistojärvi.

Noin v. 1917 Ohdan kylän kolme porotaloa ja Röhön Mikinniemen talon poromiehet tekivät toisen poroaidan ja poropirtin Urakkakankaalle Nuokkajoen rannalle, 15 km Röhöstä luoteeseen. Täällä oli poroille erinomaisen hyvät kesä- ja talvilaitumet, joten täällä palki useita satoja poroja. Aidan ja pirtin teko tänne helpotti ohtalaisten ja mikinniemeläisten poronkokuuta, koska pitkät aitaankuljetukset Petrajärven aidalle jäivät pois. Poroaita oli syksyisin ensilumien aikana käytössä vain noin viikon, ja poroja käsiteltiin täällä enintään 300 syksyssä. Hakusäde oli pohjoisessa n. 5 km eli Tiiruajärven itäpäätä myöten ja lounaassa ja etelässä 6–9 km eli Ohtajärven itäpään seuduilta ja Kalliojärveltä asti. Urakkakankaan aidan valmistuttua Ohdan ja Mikinniemen poromiehet keskittivät po-

ronhakunsa tälle aita-alueelle ja saivat Petrajärven aidalta sinne toisten poromiesten vetämät omat poronsa. Petrajärven aita-alueella poronhaussa olivat entiseen tapaan Pistojärven Kanto- ja Sepänniemen poromiehet.

Uhtuan Röhön Mikinniemen porotalolla ja Kiestingin Kiisjoen kylän kolmella porotalolla oli suunnitteilla vielä yhden poroaidan teko Röhöstä n. 12 km kaakkoon sijaitseville Kunnivojärven kankaille, jonne porotalous oli leviämässä. Täällä oli poroille erittäin hyvät ruokamaat, joten niitä oli alkanut täälläkin palkia. Kunnivonkankailla kasvoi korttelia pitkä jäkälä, ja läheinen Kepajokivarsi oli puolestaan mainio porojen kesälaidun. Maailmansota ja pakolaisuus estivät aidanteon. Porot piti kuitenkin Kunnivonkankailtakin syystalvella hakea. Kun siis ei ollut poroaitaa, jonne porot olisi vedetty ja jossa ne olisi erotettu, meneteltiin poikkeuksellisesti siten, että Mikinniemen ja Kiisjoen kylän poromiehet ottivat poroja kiinni suopungilla, panivat osan hihnassa kiinni puihin, merkitsivät vasat ja lähtivät kukin poroineen omille kotitienoilleen.

Poikkeuksellinen porojen erottelu

Kesäisin porot palkivat suurten Tiiruajärven ja Ohtajärven rannoilla ja Kokkosuolla sekä Kokkojoki- ja Suurijokivarressa, kaakon suunnalla Kunnivojärven rannoilla ja Kepajokivarressa. Poronhakuaikaan mennessä enin osa poroista oli noussut Ohta- ja Röhöjärven väliselle Urakkakankaalle ja Haukkariutan maisemiin, kaakossa Kunnivonkankaille.

Porojen kesä- ja syyspalkiset

Petrajärven poroaita-alue oli siis keskeisin hakualue Pisto-, Ohta- ja Tiiruajärven välisellä laajalla selkosella. Petrajärven poroaidalle kokoontui poronhakuun lumien tultua loka-marraskuussa 10–20 poromiestä, jotka aluksi tarkastivat aidan ja korjailivat sitä, jos se oli tarpeen. Haku kesti kaikkiaan 1–3 viikkoa. Porojoukot, joita aitaan vedettiin eri suunnilta, olivat keskimäärin 100 poroa, enimmillään 300, pienimmät joukot olivat n. 30 poroa.

Poronhaku

Hakusäde oli aidalta pohjoiseen Tiiruajärveä myöten eli 3–6 km, idässä 15 km läheltä Röhöä eli Haukkariuttaa myöten, etelässä Ohtajärveä myöten eli 6–8 km ja lännessä 6–7 km.

Poronhakualue

Jos hakupäivä kävi pitkällä matkalla lyhyeksi, poromiehet yöpyivät »hakuperissä» porojoukon kanssa ja toivat sen vasta seuraavana päivänä Petrajärven aitaan. Yötä oltiin »nuotivolla», ja porojoukko jätettiin metsään siten, että kellokas pantiin hihnalla kiinni puuhun hyvään jäkälikköön, jolloin muu porojoukko pysytteli sen lähettyvillä.

Yöpyminen hakuperissä

Kun haku Petrajärven aidalla oli päättynyt, miehet siirtyivät niille naapuriaidoille, joilla luulivat tai **tiesivät tiettyjä omia porojaan olevan**, ja noutivat ne omaan hoitoonsa. Osa miehistä meni Tuhkalan aidalle Kartoonajärvelle, osa Vuosmon palkisen Jutkon aidalle, joku meni Käpälin aidalle. Tapana oli täällä kuten muuallakin, että itse kukin poronomistaja meni poronhakuaikana ensiksi sille poroaidalle, jonka hakualueelta eli palkiselta tiesi eniten omia porojaan löytyvän. Myöhemmin hän siirtyi jollekulle toiselle aita-alueelle ja nouti sieltä valmiiksi aitaan vedetyt ja erotetut poroyksilönsä pois; välistä hän saattoi osallistua myös hakuun, etenkin jos tiesi, että tällä aita-alueella oli enemmälti hänen porojaan. Esimerkkinä mainittakoon, että Röhön kylän Mikiniemen noin 70 poron karjasta noin 50 löytyi Petrajärven aidalta, 6–7 Käpälin aidalta, 6–7 Kiisjoen aidalta ja 2–3 Vuosmon palkisen Jutkon aidalta. – Kun etso oli päättynyt, ei sen jälkeen enää odotettu porojen löytymistä: ne olivat varmasti tiedossa silloin jo kaikki.[1329]

Poronnouto naapuripalkisista

LIITE 2

POROAITOJEN JÄRJESTELMÄ

Pistojärven kolmen palkisen poronhaun kuvauksissa liitteessä 1 on käsitelty poroaitojen eli vetoaitojen järjestelmää. Aihetta on syytä tässä yhteydessä tarkastella syvemmin ja laajemmin sekä koko Pohjois-Vienan poronhoitoaluetta kattavasti siltä pohjalta kuin muistitietoa on ollut saatavissa. Haastateltujen nimeltä muistamat poroaidat – yhteensä 32 – ovat seuraavassa pitäjittäin.

PISTOJÄRVI

Liitteessä 1 on jo todettu Pistojärven Vuosmon palkisella olleen I maailmansodan kynnyksellä käytössä kolme vetoaitaa: *Rasvalammin*, *»Uuvensuon»* eli *Haukilammin* sekä *Jutkon* eli *Toppisen* aita. Vuosmon talon ympärysaidan yhteyteen rakennettu vanha *Sulkuveräjän* vetoaita oli hylätty ja *Hämeen* aita oli tehty poikkeusoloissa, ja se ehti olla vain yhtenä syksynä käytössä.

Pistojärven Tuhkalan palkisella oli pääaitana Kollattijärven haka-aitauksen yhteyteen tehty *Kartoonajärven* aita sekä myöhemmin läntisten naapuripalkisten kanssa Suomen rajan pintaan Pontšelenkankaalle tehty *»Silienkankaan»* aita.

Pistojärven Petrajärven palkisen pääporoaita oli *Petrajärven* aita, sivuaidaksi tehtiin myöhemmin *Urakkakankaan* aita.

Näiden lisäksi Pistojärven pitäjässä oli I maailmansodan kynnyksellä seuraavat poroaidat:

Kantoniemen eli Piston palkisella oli Petrajärven poroaidan lisäksi myös *»Roatehjärven»* poroaita, joka sijaitsi Sarviselkosella noin viisi kilometriä Kantoniemestä luodepohjoiseen. Kantoniemen porotalojen lisäksi tähän aitakuntaan kuului osa Sepänniemen taloista sekä myös osa Suvannon kylän poromiehistä. Tänne oli rakennettu myös kaksi poropirttiä: toinen oli kanto- ja sepänniemeläisten eli pistolaisten ja toinen suvantolaisten. Myös Tiiron poromiehet joutuivat täältä noutamaan porojaan, samoin Kuusamon Kallioluoman paliskunnan itäosan – Mattilan, Kallioluoman, Honkasen, Kortesalmen – porotalot.[1330]

Tiirovaara eli Koljola oli huomattava porokylä, ja se rajoittui lännessä Kuusamon Kallioluoman ja Suomussalmen Hossan paliskuntaan. Tiiron palkisella oli neljä poroaitaa: (1) *Matalanselän* aita, joka oli tärkein, sijaitsi kylästä pari kilometriä kaakkoon Tiiro- eli Kotijärven Matalanselän eteläpuolella, (2) *Koistisen* eli *»Joutenojan»* aita oli neljä kilometriä Tiirosta pohjoiseen Ölkyn kylään menevän kesätien länsipuolella Koistisenjärven pohjoispäässä; aidan olivat tehneet yhteisesti n. v. 1910 Tiiron ja Kuusamon Kallioluoman paliskunnan itäpuolen poromiehet, (3) *Mäkijärven* eli *Löytölammin* aita ja poropirtti Tiirosta noin peninkulman verran etelälounaaseen sekä (4) *Peräjärven* aita ja pirtti peninkulman Tiirosta eteläkaakkoon. – Vanhin vetoaita eli *Kotiaita* oli sijainnut aivan Sohvonan talon eteläpuolella »rintiessä» noin puolen kilometrin päässä talosta, mutta se oli jo hylätty, koska se oli liian lähellä taloja ja »porot ei mänty siihen enämpi».[1331]

Suvannon kylän kupeessa Suvannonjärven eteläpuolella Huuhtiniemen porotalosta noin puoli kilometriä etelään oli *Suvannon* eli *Huuhtiniemen* aita. Täältä noutivat porojaan syksyllä myös Piston ja Kiimasvaaran poromiehet sekä Kuusamon Kallioluoman paliskunnan itäosan – Mattilan, Honkasen, Ahon, Kortesalmen – poromiehet.[1332]

Kiimasvaaran aita oli samannimisen Pistojärven kylän poroaita, joka sijaitsi kylän lähellä Tervakankaalla eli Kiimasjärvestä noin kilometrin verran pohjoiseen. Kylän poromiehet olivat osallistuneet Tuhkalan miesten ja Kuusamon Enojärven paliskunnan eteläosan eli »Kuurnan palakisen» miesten kanssa myös »Silienkankaan» poroaidan tekoon; tämä oli kiimasvaaralaisille kuitenkin sivuaita.[1333]

Pistojärven vähäporoisen Ölkyn kylän poromiehet – »koska heilläi muka oli porot vähä lisäyny» – tekivät poroaidan kylän lähelle Ölkynjärven pohjoispuolelle, järvestä noin kilometrin pohjoiseen *Valkeanlamminkankaalle*, jossa heidän poronsa, 20–30 päätä, asustivat.[1334]

OULANKA

Vartiolammin, Kankahaisen, Kostovaaran ja Oulangansuun kylällä oli Pitkäjärven pohjoispäässä noin viisi kilometriä Vartiolammista pohjoiseen *»Pitänjärven»* aita. Sitä ennen oli ollut käytössä *Repovaaran* aita. Vartiolammin ja Oulangansuun välillä Kivakkakosken lähellä Oulankajoen itäpuolella *»Kosenaluskankahan»* puolella muistetaan olleen poroaita, jonka olivat tehneet Vartiolammin, Oulangansuun ja Kankahaisen poromiehet.[1335] – Ennen rajan sulkua eli noin vuoteen 1920 Kuusamon Mikkolan paliskunnan Paanajärven kylän porot palkivat kesällä sekaisin Oulangan pitäjän Ruvan, Soukelon, Vartiolammin ja Oulangansuun porojen kanssa.[1336] Vartiolammin Pitkänjärven aidalta löytyi 10–15 paanajärveläisten poroa. Ne kävi syksyllä noutamassa pari poromiestä Paanajärven Rajalan, Mäntyniemen, Rajimaisen ja Leinosen taloista.[1337] Vastaavasti Vartiolammin, Soukelon ja Ruvan kylän poroja löytyi ja noudettiin suunnilleen sama määrä Kuusamon Mikkolan paliskunnan itäisimmältä Nuupajärven aidalta, joka oli rajan lähellä Paanajärven pohjoispuolella. Paanajärven eteläpuolelta Jyväjärven aidalta löytyi Vartiolammin ja Oulangansuun kylän poroja. Niitä kävi noutamassa pari miestä – Vartiolammin Homasen, Jaakkosen ja Orttosen miehiä, joilla oli suurimmat porokarjat.[1338]

Niskan kylän Jehhimeisen porotalolla ja Kankahaisen kylän »Soavasen» (Arhipov) porotalolla oli yhteinen *»Juurikankahan»* aita, joka sijaitsi Niskasta luoteeseen. Näiden kahden talon yhteinen poroluku oli 500–700 poroa, ja talot yhdessä muodostivat *Juurikankahan palkisen.*[1339]

Soukelon, Platonan, Kuntijärven ja Hirveänniemen kylillä oli yhteinen poroaita *Patosuon* lähistöllä noin 30 kilometriä Soukelosta itään, ja kylät muodostivat *Patosuon palkisen.*[1340] Soukelon poromiehillä oli vielä kylästä länteen Suomen rajalle päin *Leukusenjokivarressa* poroaita, jolta myös Kuusamon Mikkolan paliskunnan Paanajärven porotalot noutivat syksyisin sinne kulkeutuneita porojaan.[1341] Lisäksi Suomen puolella Kuusamon Paanajärven ja Kuolajärven (Sallan) Tuutikylän välisillä selkosilla oli yksi poroaita, jota arveltiin suomalaisten ja soukelolaisten yhteisesti tekemäksi ja käyttämäksi.[1342]

Ruvan ja Tumtšan kylän poroaita oli *Viisijärven* kupeella, ja kylät muodostivat *Viisijärven palkisen.*[1343] Lisäksi Tumtšan kylän lähellä oli *Kuusinkilammin* aita, josta Kuolajärven eteläpaliskunnan rajakylien poromiehet poronhakuaikana kävivät ottamassa omat poronsa pois.[1344]

Ruvasta noin 15 km länsiluoteeseen oli vielä suomalaisten ja karjalaisten yhteisesti tekemä *Kojaman* aita poropirtteineen. Sieltä porojaan kävivät hakemassa Kuolajärven eteläpaliskunnan rajakylien poromiehet ja tumtšalaiset, soukelolaiset, ruvalaiset sekä Kuusamon Mikkolan paliskunnan Paanajärven – ainakin Rajalan talon – poromiehet.[1345] (Ks. lukuja 2.4.1. ja 3.2. sekä liitettä 3.)

Oulangan Laitasalmessa poroja vietiin kevätjäitä myöten kesäksi Pääjärven suuriin saariin. Niissä oli poroille hyviä ruokamaita ja manteretta parempi suoja kesän hyönteisiltä ja myös pedoilta. Saarissa oli poroaitoja, joihin porot syystalvella taas koottiin.[1346] Pääjärven suuria saaria Laitasalmen lähellä ovat Talvi-, Malo- ja Vuoškalosaari.

KIESTINKI

Kiestingin pitäjän eteläosan porokylillä – Kananaisella, Käpälillä ja Pontšelensuulla – oli yhteinen poroaita ja poropirtti Oulangan Sohjanansuun poromiesten kanssa Kananaisesta noin 5 km itään sijaitsevan *Tuhkapatunan* pohjoispuolella.[1347]

Lisäksi Kananaisen kylän ja Käpälin kylän poromiehillä oli vielä »yhteinen palkinen» kylien välillä ja täällä »sievillä kankailla» pieni poroaita »Valkiejärven» lähellä. Tämä oli nimeltään *Käpälin* aita.[1348]

Kiestingin Kiisjoen kylällä oli muistitiedon mukaan poroaita 4–5 km kylästä itään, nimeltään »*Kiisjoven* aita», ja toinen aita Tuoppajärven suuressa »Eläjiensoaressa», jossa oli porojen laitumena hyvä jäkälikkökangas.[1349]

Pinkalaisilla ja tyrhyläisillä oli Oravakankaan laajoilla ja hyvillä jäkäliköillä poroaita ja poropirtti.[1350]

Itä-Karjalan sotilashallinnon poronhoitomateriaalista 1941–1944 käy ilmi mm. seuraava:

Kuukausikertomus marraskuulta 1941: »Erotusaitoja on jokseenkin runsaasti, mutta poikkeuksetta ne ovat olleet varsin huonossa kunnossa. Jo syksyllä on Vienan piiriesikunnan toimesta kunnostettu useita, joista mainittakoon Kiimasvaaran, Tiiron, Piston, Kananaisten, Pontsin ja Kantoniemen aidat.»

Yllä lueteltujen lisäksi silloisella suomalaisjoukkojen miehittämällä poronhoitoalueella olivat käytössä Suvannon, Valkeajärven (= Käpälin), Tuhkapatunan ja Vartiolammin aita.[1351]

Aineistossa on siis kymmenen poroaitaa. Näistä yhdeksän sisältyy jo omaan materiaaliini; vain *Pontšin* aita, joka sijoittuu Pontšelensuun, Sohjanansuun, Kananaisten ja Tuhkalan välimaastoon, on nimeltään uusi, ellei satu olemaan jonkin toisen aidan rinnakkaisnimi.

LIITE 3

POROAITOJEN RAKENNE JA SIJOITUS MAASTOON

PISTOJÄRVI

Vuosmon eli *Sulkuveräjän* aita oli rakennettu siten, että talojen selkä- eli ympärysaita toimi poroaidan toisena eli pitempänä kahana noin 170 metrin matkalla; se ulottui Pistojärven lahteen, joka oli siulan jatkona. Toinen kaha piti tehdä erikseen; se oli noin 60 metriä pitkä. Sen loppupäästä pisti yksi noin 25 metrin pituinen koukkumainen *peikalo* vinosti taaksepäin. Kahojen suu oli lahden perässä. Se oli noin 130 metriä leveä. Emäaita oli »aivin sulkuveräjän korvassa»; se oli suorakaiteen muotoinen: pituus 15 metriä, leveys 10 metriä. Perässä oli veräjä. Karsinoita ei ollut, koska aita oli tehty vähäporoisena aikana eikä paljon ollut vieraitakaan poroja erotettavina. Kaikki aidan osat olivat särjetyistä aidaksista ja vitsaksilla sidotut, siis kurensiipistä eli pistoaitaa, koska lähistöllä ei ollut »isuo puuta».[1352]

Rasvalammin aita oli kokonaan tasaisella kankaalla. Kahat olivat suorat, kumpikin oli noin 500 metriä pitkä. Lännenpuoleisen kahan siulaa jatkettiin kahdesti porojen saamiseksi tältä siulalta paremmin aitaan. Jatkos oli muutamia riukuvälejä. Länsikahassa oli kaksi *peikaloa*, ensimmäinen oli 20 metriä pitkä ja emäaidasta noin 100 metrin päässä, toinen oli 25 metriä ja edellisestä noin 70 metrin päässä. Ensimmäinen nielu oli 10 metrin levyinen, toinen noin 15 metriä. Kahojen suu eli siula-aukko oli noin 100 metrin levyinen. Emäaita oli soikeahko: pituus noin 15 metriä, leveys 10 metriä. Sen perässä oli *sakasti*: 6 m x 7 m. Koko aitarakennelma jatkoksineen oli tasmia.[1353]

»*Uuvensuon*» eli *Haukilammin* aidan kahojen suulla oli ensin Uudeltasuolta nousua ja sitten laskua kohti kankaan laitaa, jossa emäaita sijaitsi. Kahat olivat suorat, idänpuoleinen oli 180 metriä, lännenpuoleinen 200 metriä. Koska lännenpuoleisen kahan siulasta oli muutamia kertoja päässyt karkuun poroja, siulaa jatkettiin noin 40 metriä ja sen loppupää käännettiin koukkuun kahojen keskilinjalle päin. Idänpuoleisessa kahassa oli *peikalo* noin 100 metrin päässä emäaidasta, ja sen pituus oli noin 30 metriä; lännenpuoleisessa kahassa *peikalo* oli noin 40 metrin päässä emäaidasta, ja sen pituus oli noin 20 metriä. Ensimmäisen nielun leveys oli 10 metriä, toisen 40 metriä. Kahojen suu oli noin 130 metriä leveä. Emäaita oli soikeahko: 10 metriä leveä ja 15 metriä pitkä. Siihen mahtui yli 1 000 poroa. Sen perässä oli *sakasti*: 8 m x 10 m. Kaikki aidan osat olivat tasmiaitaa.[1354]

Jutkon eli *Toppisen* aita oli tasaisella kankaalla, sen kahat olivat suorat, molemmat noin 100 metriä pitkät. Idänpuoleisessa kahassa oli emäaidasta noin 40 metrin päässä yksi 15 metrin pituinen peikalo. Nielu oli tällä kohtaa noin 15 metrin levyinen. Kahojen suu oli noin 80 metriä leveä. Emäaita oli soikeahko: pituus noin 10 metriä, leveys noin 6 metriä. Karsinaa ei tarvittu, koska tällä palkisella ei ollut juuri vieraita poroja, täällähän ei ollut enää naapuripalkisia eli vastassa oli vain porotonta aluetta. Koko aita oli tasmirakenteinen.[1355]

»*Hämehen*» aita oli tasaisella korpimaalla. Kahat olivat »tihiessä metšässä», ne olivat suorat ja noin 70 metriä pitkät. Kahojen suulla oli »riemettä» (= rämettä). Länsikahassa oli yksi 10 metrin pituinen *peikalo* noin 30 metrin päässä emäaidasta. Nielun leveys oli noin 8 metriä. Kahojen suu oli 60 metriä. Emäaita oli soi-

keahko: pituus noin 10 metriä, leveys 6 metriä. Sakastia ei ollut, koska aita oli tilapäinen ja se sijaitsi poronhoitoalueen eteläreunalla. Koko aita oli tasmia.[1356]

Petrajärven aita oli rakennettu kumpuilevalle Petrajärvenkankaalle siten, että emäaitaan tultaessa maasto oli myötäistä tiheää männikköä. Kahat eli *aijan siklat* olivat suorat. Pohjoiskaha alkoi suosta ja oli n. 750 metriä pitkä. Eteläkaha oli noin 500 metriä ja alkoi järven rannasta. Tätä siulaa jatkettiin yhden kerran noin 100 metriä sen vuoksi, että porot olivat oppineet yrittämään tästä siulasta karkuun. Kahoissa oli koukkumaisia hakauksia eli peukaloita useita pareja vastakkain. Lähimpänä emäaitaa oleva nielu oli 5 metriä, ulommainen 100 metriä leveä. Kahojen suu oli 250 metriä. Emäaidan nimi oli *suuri karsina*, se itse oli tasamaalla ja oli muodoltaan neliö ja mitoiltaan 14 m x 14 m. Emäaidan etupuolella oleva kahojen ja peukaloiden muodostama osa voitiin tarvittaessa muuttaa ylimääräiseksi isoksi etukarsinaksi sulkemalla lähin 5 metrin nielu veräjäpuilla. Kun näin tehtiin, syntyi kaksiosainen emäaita. Aitarakennelma oli pääosin tasmiaitaa: siuloilla saattoi olla sorkka-aitaa.[1357]

Urakkakankaan aidan kahat olivat suorat ja noin 500 metriä pitkät. Maasto kahojen suulla oli tasaista kangasta, joka muuttui myötäiseksi emäaitaa kohti mentäessä. Ensimmäinen pari 20 metrin pituisia koukkumaisia peukaloita oli noin 70 metrin päässä emäaidasta, toinen pari noin 50 metrin mittaisia peukaloita oli noin 200 metrin päässä emäaidasta. Ensimmäinen nielu oli noin 10 metriä, toinen nielu noin 30 metriä. Kahojen suu oli 300 metriä. Emäaita oli tasaisella maalla, se oli neliönmuotoinen ja kooltaan 20 m x 20 m. Karsinaa ei ollut, koska porot hihnoitettiin. Emäaita oli tasmirakenteinen.[1358]

Kartoonajärven aita oli Kollattijärven haka-aitauksen länsipäässä »pitkinmaiseen» idästä länteen. Varsinaiset kahat olivat suorat, noin 2 km:n mittaiset ja ne liittyivät haka-aitaukseen. Kahoista pisti kaksi paria koukkumaisia hakauksia eli peukaloita vastakkain muodostaen kaksi nielua. Ensimmäiset hakaukset olivat kumpikin noin 15 metriä pitkät ja noin 70 metrin päässä emäaidasta, toiset hakaukset olivat kumpikin noin 20 metriä ja noin 150 metrin päässä emäaidasta. Vastaavasti 1. nielu oli n. 10 metriä ja 2. nielu n. 15 metriä. Kahojen suu oli 300 metriä. Emäaita oli tiheän metsän suojassa, ja se koostui kolmesta perättäisestä karsinasta, jotka olivat muodoltaan »suikiet». Jos poroja oli vähän, ne ajettiin perimmäiseen karsinaan, jos enempi, osa sai jäädä keskimmäiseen; kolmas eli etummainen oli siltä varalta, että porot eivät sopineet kahteenkaan karsinaan. Ensimmäinen karsina oli kooltaan 30 m x 40 m, toinen 20 m x 20 m ja perimmäinen 15 m x 20 m. Viimeisen karsinan perässä oli vielä pikku karsina, kooltaan noin 2 m x 2 m, johon pantiin tuntemattomat porot ja »myöntiporot». Koko aitarakennelma oli tasmiaitaa.[1359]

»*Silienkankaan*» aita oli tasaisella hiekkakankaalla. Emäaidan lähellä oli näkösuojassa sakeahkoa metsää. Kahat olivat suorat ja noin 300 metriä pitkät. Emäaidasta noin 30 metrin päässä oli yksi pari hakauksia, kumpikin n. 15–20 metriä, nieluaukko oli noin 15 metriä. Kahan suulla, jonka leveys oli noin 200 metriä, metsä oli tiheää eli »hitelikköä». Emäaita oli soikea, kooltaan 15 m x 20 m. Karsinaa ei ollut, koska tällä aidalla käsiteltiin vain pienehköjä poromääriä. Koko aitarakennelma oli tasmiaitaa.[1360]

Kiimasvaaran aita oli noin 200 metriä kapealla harjanteella kuusikkometsässä hyvässä näkösuojassa. Kahojen suulla oli metsärämeitä, ja emäaita oli mäen rinteessä. Kahat olivat suorat, molemmat noin 250 metriä pitkät. Emäaidasta noin 30 metrin päässä pisti vastakkain kaksi peukaloa, joiden pituus oli n. 10 metriä, nielukin oli 10 metriä. Kahojen suu eli siula-aukko oli n. 200 metriä. Emäaita eli *karsina* oli pyöreähkö, halkaisija noin 20 metriä. Pikkukarsinoita ei ollut. Koko aitarakennelma oli pystyaitaa eli *kurensiipistä*, koska kylän lähellä ei ollut järeää puuta.[1361]

»*Joutenojan*» eli *Koistisen* aita oli kankaalla Tiiron kylän lähellä. Kahat olivat suorat ja noin 200 metriä pitkät. Emäaita oli kaksiosainen ja suorakaiteen muotoinen eli edessä oli isompi emäaita ja takana pienempi karsina. Emäaita ja osa kahoista oli pystyaitaa, kahojen siulat sorkka-aitaa.[1362]

OULANKA

»*Pitänjärven*» poroaita poikkesi edellisistä siten, että sen kahat olivat kierteiset. Kahojen suu oli Pitkäjärven rannalla. Kahat nousivat ensin vastamäkeä ja kiersivät kaarella niin, että emäaita oli myötämäessä. Ulompi kiertokaha eli *juohe* oli pitempi eli noin 400 metriä, sisempi kaha oli lyhempi eli noin 300 metriä pitkä. Ulommassa kahassa oli veräjä, jonka kautta porojoukko voitiin tuoda kahojen sisään ja emäaitaan, jos tulosuunta niin vaati. Kahoissa oli kaksi paria valejuohteita. Emäaita oli soikeahko, sen pituus oli noin 50 metriä ja leveys noin 5 metriä. Emäaidan kyljessä oli viisi karsinaa. Koko aitarakennelma oli tasmiaitaa.[1363]

Kojaman poroaidan emäaita oli puolisen hehtaaria laaja. Siinä oli päällekkäin seitsemän aidasta eli korkeutta parisen metriä. Yhden rehdon pituus oli 6–7 kirvesvartta. Kyljissä oli karsinoita. Rakenteeltaan se oli tasmiaita. Juohteiden pituus oli toista kilometriä.[1364]

KIESTINKI

Tuhkapatunan aita oli sileällä kankaalla, emäaita loivassa rinteessä tiheän koivuvaltaisen metsän sisässä. Kahat olivat suorat, pohjoisenpuoleinen oli noin 350 metriä, etelänpuoleinen noin 200 metriä, ja sen jatkona oli jänkä. Emäaidasta noin 30 metrin päässä oli vastakkain kaksi peukaloa, molemmat noin 10 metrin pituisia, ja niiden välinen nielu oli 10 metriä leveä. Kahojen suuaukko oli noin 300 metriä leveä. Emäaita oli pyöreähkö, halkaisijaltaan noin 20 m. Sen pohjoislaidassa oli yksi *pikkukarsina*, alaltaan noin 2 m x 2 m. Emäaita oli pystyaitaa, kahat sorkka-aitaa, koska aitapaikalla oli vain pientä metsää.[1365]

LIITE 4

EROTUS ELI *JAKAMIŃI*

4.1. Pistojärven Vuosmon palkisen poroaitatyöt

Pistojärven Vuosmon palkisen poroaitatöistä ei käytetty (poro)erotus-nimitystä: »Sitä oltih *poronętšossa* eli *poronhavussa*.» (Sen sijaan Suomen rajaa vasten sijainneessa Tiiron palkisessa oli *erotukset*, koska siellä Suomen puolen »Kallioluoman ja Hossan porot otettih erilläh ja vietih puolellah». – Tästä seuraavassa luvussa.) Täällä ei ollut erikseen veto- ja aitapäivää, vaan oli »suora teko», ts. poroja alettiin heti käsitellä, kun ne oli aitaan saatu. Porot käsiteltiin muutamassa tunnissa. Vieraat porot »pantih sakastih» eli aidassa olevaan pikkukarsinaan huutokauppaa varten ja erotetut porot siirrettiin lähijäkälikköihin siten, että »vasokkahat» eli vasaniekkavaatimet pantiin hihnoihin ja vakavat härät saivat olla irtaallaan. Naapuripalkisten porot otettiin poroaidassa erilleen ja »pantih hiihnoih ja hoijettih, laitettih sana ja ne tuli hakemah». Sana »vietih peätä kauten» eli vartavasten tai kulkijoita myöten, jolloin naapuripalkisista osattiin tulla ottamaan omat porot erilleen.

Näin ollen oman palkisen poromiesten lisäksi oli Uudensuon aidalla Tiirosta kaksi miestä. Toinen osallistui vuosmolaisten kanssa poronhakuun. Toinen hoiti erilleen otettuja tiirolaisten poroja aidan ulkopuolella kiekerössä. Kun he veivät »kollohossa» porot kotipuoleen, tuli sieltä pari miestä tilalle hakemaan uusia poroja. Kaikkiaan tiirolaisten poroja löytyi syksyisin Uudensuon aita-alueelta 30–40 päätä.

Myös Kantoniemen palkisesta oli Uudensuon aidalla mies, Kuusamon Kallioluoman palkisesta oli Kantoniemen palkisen Raatejärven poroaidalla 2–3 miestä, tavallisimmin »Vuori-Kustu», »Iso-Ville» (Pesonen), »Junnu Kustu» (Hiltunen), »Kallie-Joako» (Kurvinen) ja »Mattilan miehet» (Määttiä). Uudensuon aidalta laitettiin sana Kantoniemen palkiseen Raatejärven aidalle oleville Kallioluoman palkisen miehille, joista mies tai pari tuli noutamaan oman palkisen porot pois. »Ne ajo porolla ja kollohossa veivät.»

Vuosmon palkisen poroaidoilla ei käynyt ulkopuolisia poronostelijoita. Täällä ei myöskään poroaidoilla teurastettu poroja, vaan kukin omistaja teurasti niitä kotonaan. Sen sijaan hirvaita purtiin poroaidalla.[1366]

4.2. Pistojärven Tiiron palkisen »isot kokoukset»

Pistojärven Tiirossa poroja ei saatu kokoon ennen kuin »vahvan lumen aikana», koska poroja ei täällä pidetty kiinni ja koska vain kahdella talolla oli opetettuja kesyjä raitoporoja.[1367] Tiiron seudun poronhoidon varsinainen sesonki olikin vasta joulun jälkeen helmi-maaliskuulla: silloin laajoilla selkosilla jo melkoisesti kesäkauden aikana villiytyneet porot eivät enää päässeet paksussa lumessa liikkumaan niin hyvin kuin syystalvella »hienon lumen aikana», joten niitä oli helpompi koota ja kuljettaa. Tällöin »isoja kokouksie vejettih» ja tälloin vasta vasatkin enimmältä osaa merkittiin. Vaikka joulukuun maissa olikin paras porojen »tappuaika», jäi vielä niinkin myöhään kuin maaliskuulle asti paljon teurastamista.

Tämän *talviveon* (-vedon) aikana oli erikseen *vetopäivä*, jolloin poroja haettiin selkoselta ja kuljetettiin poroaitaan. Seuraavan aamun valjetessa alkoi *aitapäivä*, jolloin varsinainen erotus tapahtui. Talvivedon aikana saatiin aitaan vedetyksi tuhansia poroja, koska Tiiron selkosille oli kulkeutunut myös Suomen puolen poroja.

Tiiron Matalanselän aitaan vedettiin helmi-maaliskuulla »isoja kokouksie», jolloin tiirolaisten mukana oli sekä karjalaisia että Suomen puolen, Kuusamon eteläisten rajapaliskuntien, lähinnä Kallioluoman ja Hossan palkisten poromiehiä, yhteensä jopa 40 miestä. Porot koottiin erämaahan »Kankasjärven» selkoselle, jonne oli itse Tiiron kylästä matkaa 25 km. Siellä oli metsäpirtti, jolla poromiehet hakuaikana majailivat. Poroja oli toisinaan monta tuhatta, kun olivat tiirolaisten omat porot ja niiden lisäksi Kuusamon Kallioluoman palkisen porot suurimmalta osalta, niin ikään Suomen puolelta Hossan paliskunnan poroja oli melkoiset määrät samoilla selkosilla. Oikein huonoina ruokatalvina poroja tuli vielä kauempaakin Kuusamosta, aina Irniltä, Oijusluomalta ja kirkonkylän palkisesta asti. Usein siellä oli vielä idästäkin Pistojärven seuduilta tulleita vienalaisten poroja. Tiiron selkosilla oli hyvät ruokamaat, joten juuri huonoina ruuansaantiaikoina kaukaistenkin palinmaiden porot painuivat sinne. Kun nyt itse kokous – jopa 2 000–3 000 poroa yhdellä kertaa – oli saatu vedetyksi Tiiron Matalanselän aitaan tavallisesti iltamyöhällä, usein oli yökin käsissä kun oli pitkä matka kuljettaa porot selkoselta kylään, aloittivat poromiehet, sekä suomalaiset että tiirolaiset, juhlinnan, jota kesti aamupuolelle yötä asti: 95 %:n punaleima-pirtua juotiin, vehkeiltiin ja veljeiltiin vieraiden vasojen päältä ja aamusella oltiin usein vielä »hyvässä tönässä», kun ruvettiin aitaan selviämään ja erotusta aloittamaan. Aidalla, koska se oli kylän tuntumassa, oli usein paljon väkeä seuraamassa toimitusta. Köyhempi kansa, pienporolliset eli »kötyrit», asetettiin nylkemään aidan ulkopuolelle. Rikkaat poromiehet toimittivat erotuksen ja vasojen merkinnän, missä yhteydessä heillä oli hyvä tilaisuus harjoittaa vilppiäkin vieraiden porojen ja palkisen yhteisten vasojen käsittelyssä: merkitä omalle merkilleen. Näin kerrotaan Tiirossa usein tapahtuneen.

Tiiron Kangasjärvi oli entiseen aikaan »oekein se poropaekka», kuten Kuusamon kallioluomalaiset muistelevat. Sinne oli tehty varta vasten poropirtti. Siellä suomalaiset ja tiirolaiset »yhessä tuumin olivat niissä poroessa, siellä kouttiin sinne Kangasjärven selekoselle niitä poroja ja kortteerattiin siellä kämpässä». Kevättalvella kokousaikana tuokin pirtti saattoi olla niin täynnä poromiehiä, pääasiassa Kuusamon kallioluomalaisia ja Pistojärven tiirolaisia, että nämä eivät mitenkään muuten sopineet nukkumaan kuin että piti ristiin panna jalat ja olla pikkuisen nojallaan toisiaan vasten. Ilmakin kävi pakosta tunkkaiseksi tällaisessa ahtaudessa, niin että pään alusista oli hakattu hirsiin noin korttelin laajuiset henkireiät, joista saattoi tarpeen tullen tuulettaa kämppää. Tiiron »Roatehjärvessä» taas oli kaksi poropirttiä: karjalaisilla omansa ja suomalaisilla omansa. Milloin aidat olivat kylien lähellä, yövyttiin luonnollisesti taloissa.[1368]

4.3. Pistojärven Tuhkalan palkinen poroaidalla

Pistojärven Tuhkalan palkisessa Kartoonajärven aidalla alettiin heti porojen aitaansaamisen jälkeen ottaa joukosta kiinni poroja: aluksi sarvista tai jalasta ja – kun porot vähenivät – suopungilla. Ensin otettiin mieluimmin ajokkaat ja vetoporot, sitten vaatimet vasoineen, joille pantiin emän merkit korviin. Sen jälkeen otettiin erilleen hirvaita ja urakkoja, joita purtiin. Jos ei kaikkia poroja ehditty samana päivänä erottaa, jätettiin loput yön yli *aitapäiväksi*. Peurat ja tuntemattomat merkkipäät erotettiin poroaidan pikkukarsinaan ja myytiin huutokaupalla.

Käsiteltyjen raavaiden porojen kylkeen tai lapaan viillettiin puukolla *karvamerkki* eli *aitamerkki*: kaksi tai kolme viivaa. Näistä merkeistä nähtiin, oliko poroyksilö käynyt sinä vuonna aitakäsittelyssä ja tullut lukuun.

Omia poromiehiä Kartoonajärven aidalla oli parisenkymmentä. Näiden lisäksi sinne tuli »aina joku mies naapuripalkisesta»: Suvannosta, Kiimasvaarasta, Kananaisesta ja Laitasalmesta. Myös Kuusamon Enojärven paliskunnan eläpuolen eli »Kuurnan palakisen» suurimpien porotalojen poromiehiä oli paikalla: Kosken, Kiitämän, Maikun ja Nevalaisen miehiä. Naapuripalkisiin joko lähetettiin tieto kulkijoita myöten tai naapureista osattiin muutenkin tulla poroaidalle ottamaan omia poroja pois. Täällä kävi myös kuusamolaisia teurasporojen ostelijoita: Maivalaisesta »Maiva-Pekka» eli karjalaksi »Maima-Pekka», Konttisesta Ville Viheriäinen, Kosken Jussi sekä Kiitämän Jaako ja Pekka (Pesonen). Joskus myös Suvannon kauppiaat Trohkimainen, Rotonen ja »Iikk-ukko» (Rotonen) kävivät teuraita ostamassa.

Erotusaikana aidoissa erotetut porot pidettiin aidan ulkopuolella kiinni hihnassa. Vain vasat olivat emiensä seurassa irtaallaan. Erotuksen päätyttyä kukin omistaja aloitti porojensa yksityisen käytön ja paimennuksen. Aidalla ei teurastettu poroja, vaan teuraat vietiin kotitantereille, jolloin saatiin talteen myös sisäelimet.[1369]

4.4. *Pankotus* Pistojärven Petrajärven palkisen poroaidalla

Pistojärven Petrajärven palkisen Petrajärven poroaidalla porojen erottelu ja käsittely oli *pankotus*, mikä tulee poronhihnan päässä olevien päitsien eli pangan nimestä. Miehiä oli paikalla 10–20. Aidassa porojoukko – 30–300 päätä – sai tuonnin jälkeen olla jonkin aikaa, korkeintaan tunnin, rauhoittumassa. Sen jälkeen itse kukin poronomistaja alkoi »pankottamah» omia porojaan. Suopunkia ei porojen kiinniottoon käytetty, koska emäaita oli pieni kooltaan, vaan porot otettiin käsin kiinni. Ensin otettiin erilleen hihnaan vaatimet, joiden vasat merkittiin, sitten muut porot. Peurat ja tuntemattomat porot myytiin heti huutokaupalla. Jos porojoukko oli saatu aitaan aamupäivästä, se käsiteltiin eli »pankotettih» samana päivänä. Jos hakupäivä oli venynyt iltaan, porot käsiteltiin seuraavana aamuna. Usein käsittely siirtyi yön yli, sillä poronhakumatkat olivat tällä aita-alueella pitkät. Käsittelyn eli »pankotuksen» jälkeen kukin poronomistaja vei poronsa sitä mukaa kankaalle hihnaan syömään 2–3 päiväksi, minkä jälkeen niitä lähdettiin viemään jo kotipuoleen. Teurasporot vietiin kotiin tai myytiin elävinä aidalle tulleille ostajille, joita olivat Akkasen Riiko sekä mm. Kuusamon Lämsänkylästä Konttisen veljekset.[1370]

LIITE 5

PORONHOIDON VUOTUISKIERRON ERIKOISPIIRTEET – POHJOISVIENALAINEN POROTALO JA PAIMENNUSYHTYMÄT

5.1. Oulangan Vartiolammin Homanen

Oulangan Vartiolammissa oli vuonna 1919 taloja 17. Suurimmat porotalot olivat *Homala* eli *Homanen* (Arhipov), joka oli rakennettu »suomeksi» ja jossa oli noin 300–340 poroa, ja *Joakkola* eli *Joakkonen* (Pastuhov), jossa oli noin 280 poroa ja jossa myös oli suomalaistyyliset rakennukset. Pienempiä porokarjoja oli seuraavasti: Orttosella 150 poroa, Artemjevin talossa 60–70, Petrisellä 50–60 ja »Apron Juholla» 10 poroa.[1371]

Homalassa oli muistitiedon mukaan pidetty poroja ainakin jo 1800-luvun alusta lähtien. Porojen määrä saattoi ajoittain nousta viiteensataankin; tavallisimmin niitä oli 200–300. Homalassa viljeltiin myös maata ja hoidettiin karjaa: lehmiä oli 9, lampaita 20, hevosia 1–2. Lisäksi kalastettiin, isäntä piti kauppaa ja joskus käytiin tilapäisissä ansiotöissä uitossa, savotoilla ja Muurmannin radan rakennustöissä. Talossa oli väkeä kaikkiaan 15 henkeä, joista kuusi aikuista ja yhdeksän nuorta polvea. Homalan poroja oli kesän jäljeltä useassakin palkisessa syksyisen »kokuonnan» aikana. Itse ei keritty kaikkia hoitamaan, joten vieraita työmiehiäkin piti ottaa avuksi; kotikankailla talon nuorukaiset pitivät poroista huolta alkusyksystä. Teurasporoista oli melkoisesti rahatuloja Homalan kokoisessa porotalossa. Homalassa oli joskus tapana, että syystalvella noin **päivää ennen varsinaista poronhakua** käytiin ottamassa jostakin tiedossa olevasta porojoukosta **ajokkaita** suopungilla kiinni puolisenkymmentä. Näillä sitten lähdettiin seuraavana päivänä pulkalla ajaen varsinaisesti poronhakuun ja aitoihinvetoon. Hakuaikana piti palkata vieraita miehiä pari kolme, koska omia miehiä oli paljon muissa töissä ja esim. teurastuksessa tarvittiin myös lisävoimia. Hakuaika kesti täällä noin kolme viikkoa. Tällöin käsiteltyjä poroja pidettiin kiekerössä kotikankailla, vaatimet hihnassa, muut irtaallaan.

Kun kaikki porot oli saatu kokoon – Homalassa oli tavallisesti noin 200–300 päätä – **lähdettiin karjaa viemään** heti **tunturiin**. Tässä voidaan puhua jo **suurimittaisesta kaukopaimennuksesta**, sillä samalla kertaa ja samassa matkueessa kuljetettiin lisäksi *Joakkolan* ja *Orttosen* porot sekä vähäporoistenkin pikkukarjoja, toisin sanoen tunturiin vietiin suurin piirtein kaikki Vartiolammin palkisen porot. Ne kuljetettiin useassa *kollohossa* siten, että aikamiehelle pantiin kelkan perään rinnakkain kaksi kollosta, kummassakin 10 poroa, poikasille yksi 10 poron kollos. Pientä nulkkaa ajettiin noin pari vuorokautta. Välillä oltiin yötä, jolloin hihnaporot pantiin puihin kiinni ja miehet majailivat *honkalla* havukodassa (laavu). Matkanteko kävi siten, että kolme kollosta kulki kelkkamiesten vetäminä ensin peräkkäin ja näiden jäljessä seurasivat irtoporot, joita matkueen hännillä ajoi pari kolme miestä *ahkivoilla* kulkien. Näiden miesten tehtävänä oli pitää huolta siitä, että irtoporot eivät levinneet eivätkä jääneet pois matkasta. Tähän tapaan taivallettiin pari vuorokautta Vartiolammin kylästä Tolvantojärven päähän, jonne matkaa kertyi noin 70 km. Kotikylästä tuli Koutajärvenpäähän eli Kanaseen vastaan kaksi hevosta, joilla kuljettajat (noin 5 miestä) palasivat kotiin. Vain yksi jäi tunturiin kaitsemaan talveksi tätä palkisen yhteistä laumaa, jossa oli 600–

Oulankajoen Kivakkakoski. Taustalla Kivakkatunturi. — Valok. U. T. Sirelius 1911. Museoviraston kuva-arkisto SUK 73:81. — Vartiolammin Homasen ja muiden porotalojen poroja paimennettiin loppukeväästä mm. Kivakkatunturissa.

700 päätä. Vartiolammin poropaimen eli rainikka oli Apron Juho. Hänet kylän poromiehet olivat yhteisesti palkanneet ja evästäneet. Oli syntynyt **kaukopaimennusyhtymä**, jolla oli **palkattu poropaimen**.

Kaikki porot olivat kiekerössä irtaallaan. Paimenen tehtävänä oli pääasiassa vartioida poroja pedoilta: hän teki iltaisin tulia lauman laidoille, huuteli ja ammuskeli pyssyllä varoituslaukauksia petojen pelotukseksi. Lisäksi hän kierteli kiekeröä ja katsoi, oliko siitä lähtenyt poroja liian kauas erilleen; jos oli, hän ajoi karkulaiset takaisin laumaan. Päivisin hän yleensä hiihteli ja seurasi poroelon liikkeitä. Yönsä paimen vietti eräpirtissä tai pressusta tekemässään kodassa: sen etuosa oli avonainen, alla oli havuja ja niiden päällä porontalja, peittona miehellä oli raanu. Apron Juho pysytteli yleensä niin visusti selkosessa porojen luona, että hän vain ehkä kerran talvessa pistäytyi saunassa Koutajärvenpäässä eli Kanasessa.

Paimen oleskeli Tolvantojärven selkosessa kelirikkoon asti, jolloin poroelo tuotiin kotipalkiselle. Nyt sitä ei tarvinnut kuljettaa kolloossa, vaan ainoastaan pari kellokasta pantiin kelkkaporon perään. Muut porot tulivat jäljessä irtaallaan kahden kotikylästä avuksi saapuneen poromiehen ajelemina. Se, että keväällä tultiin toimeen vähemmällä miesmäärällä ja helpommalla kuljetusmenetelmällä, johtui siitä, että porot keväällä mielellään palasivat kotipalkisille. Jos muutamia oli sattunut jäämäänkin talvilaitumille, myös nämä palasivat myöhemmin itsekseen kotipuoleen tutulle kesäpalkiselle.

Porojen vienti Vartiolammista talveksi kauas tunturiin johtui siitä, että siellä oli erinomaisen runsaat jäkäliköt. Kotipalkisen ruokamaat eivät olisi riittäneetkään 600–700 porolle. Ja toiseksi: kotijäkäliköt saivat puolestaan »kotvettuo» eli levätä ja kasvaa rauhassa.

Toinen kaukopaimennuspaikka oli Lunnastunturi noin 25 km Vartiolammista luoteeseen Suomen ja Venäjän rajalla.

Kun porot tuotiin talvipaimennuspaikasta tunturista kotitienoille, ne vietiin joko Kivakkatunturiin tai lähikankaille noin kuukaudeksi. Kylästä oli kiekeröön matkaa noin 5–6 km. Sinne ajettiin päivittäin – pari miestä – ajokashärällä, tehtiin tulet ja alettiin siirtää hihnaporoja puusta puuhun, irtaallaan oli valtaosa. Puussa pidettiin vasaniekkavaatimia ja muuta arinta lajia poroja, irtaallaan oli joutokarja: härkiä, hirvaita, urakkoja ja »kesuja» vaatimia. Aina pälviin saakka nämä pari miestä kaitsivat laumaa ja vartioivat sitä pedoilta – »iliveksie niin pirusti» –, sitten porot saivat jäädä omaan vapauteensa kesäkaudeksi. Keväällä varsinkin vanhaan aikaan oli tapana vielä *vasottaa*: tällöin vasat saatiin heti merkkiin ja niillä oli turva pedoilta.[1372]

5.2. Oulangan Kankahaisen Saavanen

Oulangan Kankahaisen kylässä – jossa oli vuonna 1918 taloja 14–15 – *Soavasen* talo (Arhipov) oli ainoa, jossa pidettiin poroja. Niiden luku vaihteli 250:sta 500 päähän sen mukaan, miten minäkin vuonna »onnistu» ja miten paljon kunakin syksynä teurastettiin myyntiin. Tässä talossa maanviljelys ja karjanhoito olivat pääelinkeinoina, lehmiä oli 15–20, hevosia 3–4. Kalastus, metsästys ja poronhoito olivat sivuelinkeinoja. Omaa väkeä oli 9 henkeä, piikoja 1–2 ja yksi renki, sesonkiaikoina tilapäisesti useampiakin. Poronhoito vaati »syksyllä pari viikkuo kiintiempöä hommoa». Saavasesta ei kuljettu raidolla rahdinajossa, poronhoidon päätulo saatiin siis teurasporoista. Jos hinta oli hyvä, voitiin yhtenä vuonna teurastaa 100–150 poroa, jos se oli matala, riitti, kun parisenkymmentä lyötiin lihoiksi. Myyntiporot tapettiin syksyllä, joskus teurastettiin jokunen talvella omaan käyttöön.

Soavasen porotalo muodosti Niskan kylän *Jehhimeisen* (Kuntoserov) porotalon kanssa »Juurikankahan» palkisen. Kun »Jehhimeisellä Vaselilla» oli ajoittain jopa 300 poroa, oli palkisessa poroja yhteensä 500–700.

Täällä poroja vedettiin yleensä kaksi kertaa syksyssä aitaan. Hakuaika kesti parisen viikkoa. Toisinaan selvittiin lyhyemmässäkin ajassa. Parille kolmelle vanhalle vaatimelle pantiin kello kaulaan. Näitä kellokkaita pidettiin erotuksen jälkeen viikko tai pari, lumen tulosta riippuen, kiinni puissa, jotta ne pääsivät tutustumaan muihin ja rauhoittumaan ja jotta muut sitten paremmin olisivat seuranneet näitä kelloniekkoja. Kun kaikki porot oli saatu kootuksi ja käsitellyksi, nämä kahden talon porot liitettiin yhteen ja **jätettiin itsekseen jäkälikköihin**, kellokkaat löysättiin puista ja koko lauma sai liikkua vapaudessa, noin 4–7 km:n säteellä taloista. Kuitenkin **päivän, parin, kolmen päästä lauma käytiin kotoa käsin kiertämässä**. Juurikankaan palkisessa oli niin hyvät jäkäliköt, että poroja ei varta vasten tarvinnut siirrellä paikasta toiseen niin kuin huonoruokaisilla palkisilla. Samalla kun lauma kierrettiin, katsottiin, että »syöpäläiset», ahma ja ilves, eivät päässeet tekemään tuhojaan. Petojen pelotukseksi laitettiin joskus tuli juurikkaan tai tehtiin oikein honkatulet. Jos liikkeellä oli ilves tai ahma, oltiin yötäkin laumaa vartioimassa. Kankaille oli rakennettu tätä varten eräpirttejäkin, joissa poromiehet saattoivat yöpyä. Kotoa lähdettiin kiekeröön noin klo 6–7 aamulla. Matka, 4–7 km, kuljettiin jalan, suksilla tai ajoporolla ajaen. Talvisydämen aikana lyhyt päivä menikin matkanteossa ja porolauman kiertämisessä; yöksi tultiin tavallisesti kotiin. Tällainen paimennustapa kesti hankiin asti. Silloin porojoukko alkoi hajoilla, ja siispä kaitseminenkin vähitellen loppui. Juurikankaan palkisessa ei vasotettu, ei myöskään pidetty vierasta väkeä porotöissä.[1373]

Syksyinen maisema Oulangan Kankahaisesta. Etualalla Tšiprinkijärvi. — Valok. Antti V. Uomala 1942. SA-kuva 110156. — Oulangan Kankahaisen kylässä ainoa porotalo oli Saavanen (Arhipov). Se yhdessä naapurikylän Niskan Jehhimeisen (Kuntoserov) kanssa muodosti »Juurikankahan palkisen». Nämä kaksi taloa paimensivat porojaan, joita 1910-luvun lopulla oli 500–700, yhteisesti noin 5–7 km:n säteellä kotikylästään. Laitumet Juurikankaalla ja sen lähiympäristössä olivat hyvät ja riittoisat, joten tällä palkisella ei ollut tarvetta kaukopaimennukseen.

5.3. Oulangan Soukelon porotalot

Oulangan Soukelossa oli 1900-luvun alkuvuosikymmeninä 14 taloa. Parhaalla aikaa poroja oli kolminsadoin yksissä taloissa, esim. Huotarin talossa ja Iijasella (Saikkov). Osa poronomistajista muutti »meren rantah Näseen [Knäsöi] kyläh», koska siellä oli »kalastuksella helpompi elöä», siellä »halleita pyyvettih». Kaksi taloa muutti porokarjoineen Kanasen kylään eli Koutajärvenpäähän parempien jäkälämaiden vuoksi.

Soukelolaiset pitivät viime aikoina porojaan kotijärven, Soukelojärven, ympäristössä. Aikaisemmin eli silloin, kun heillä oli niin paljon poroja, että kotijäkäliköt eivät riittäneet, he veivät poronsa **huomattavan kauas kotipalkiselta** eli Soukelosta 60–70 km pohjoiseen Tolvantojärven taakse Kivikankaan maastoon, jossa oli tunnetusti hyvät jäkäliköt. Nämä laitumet sijaitsivat Sallan (ent. Kuolajärven) pitäjän Kurtin kylän kohdalla, ja tälle selkoselle toivat myös monet Kuolajärven ja Kuusamon poromiehet talveksi porojaan.

Tässäkin oli kyseessä **kaukopaimennus**, sillä Soukelon poronhoitajat olivat täällä suurin piirtein koko talven. Kerran tai kahdesti he kävivät saunassa Kanasen

kylässä eli Koutajärvenpäässä.[1374] Iijasen isäntä Vaseli piti palkattua poromiestäkin 1890-luvulla.[1375]

5.4. Oulangan Taavon Vanhatalo

Oulangan Taavon kylässä suuren Pääjärven länsirannalla oli 1900-luvun alussa kahdeksan taloa. Kylä oli poroton 1910-luvulla.[1376] Mutta 1890-luvulla kylässä oli yksi porotalo. Se oli tunnetun perinteentaitajan MARINA TAKALON kotitalo Vanhatalo eli *Palakaiñi*. Se oli tuolloin suurperhe, jonka isäntä Iivana Nikitin (s. 1834) oli yritteliäs laukkukauppias, osaava ja monitaitoinen mies. Iivanalla ja hänen vaimollaan Stepaniella oli 12 lasta. Talouteen kuuluivat vielä vanhapoikasetä, laukkukauppias Tero sekä isännän vanhapiikatäti Olonja.[1377]

Vanhantalon eli Palakaisen elinkeinoja olivat laukkukauppa, kalastus – talolla oli osakkuus kylän yhteiseen lohipatoon -, linnunpyynti ansoilla ja ridoilla, oravanmetsästys, marjojen ja sienten keräily paaston aikaa varten, vähäinen peltoviljely sekä sivuansiot tukkisavotoilta ja uitosta. Karjatalous ei ollut ottanut menestyäkseen, koska karhut söivät täällä kotieläimiä, lopulta lehmiä oli 4–5. Lampaita oli talvisin 6–7, hevosia 1–2, koska niitä tarvittiin mm. tukinajossa savotoilla. Poroja oli 30–40 siinä vaiheessa, kun Iivana-isäntä möi porokarjansa ja -merkkinsä suuttuneena vasojen häviämiseen eli porovarkauksiin. Kerran vasotettaessa kotikankaalla saatiin 17 vasaa merkityksi, mutta syksyllä niitä löytyi vain seitsemän, jolloin Iivanan mitta tuli täyteen. – Poroja oli Vanhassatalossa ollut jo 1800-luvun alusta lähtien, jolloin kanta-asukas, Iivanan isänisä Ijona (Joonas), oli muuttanut Oulangasta eli Oulangansuusta Taavoon asumaan.[1378] Raja-asiakirjoissa Taavonsuu eli »Tavanga» mainitaan kylänä jo 1829 ja 1832. Vuonna 1844 Taavosta eli Tavajoelta mainitaan ainoana isäntänä »Jonas Nikitin».[1379]

Taavossa ei ollut omaa poropalkista eikä vetoaitaa, vaan Iivana Nikitin oli poronhakuaikana ja myös paimennusaikana yhteistyössä Kuusamon Enojärven palkisen pohjoispuolen poromiesten kanssa. Iivanan porot koottiin ja erotettiin Enojärven palkisen »Pohjas-Mattilan» poroaidassa. Iivana ei ollut tekemisissä Oulangansuun eikä Laitasalmen poromiesten kanssa, koska näiden porot palkivat kokonaan eri suunnilla. Taavon ainoa porotalo, Vanhatalo, siis käytännössä eli porotalouden yhteistoiminnan kannalta kuului Kuusamon Enojärven palkiseen[1380], nimenomaan sen »pohjaspuoleen» eli »Riekin puoleen» eli siihen osaan, jonka muodostivat Pohjas-Mattilan (Riekki), Pukarin (Palosaari) ja Maivalaisen (Tornberg) porotalot ja eräät muut.[1381]

Sulan aikana valtakunnan rajan kahta puolta vapaina palkineiden porojen liike oli sellainen, että kesällä Kuusamon Enojärven palkisen poroja tuli suuren Pääjärven tuulisille rannoille räkkäaikana sääskiltä turvaan. Pääjärven rantaniityillä olikin isot porojen tallaamat polut. Syksyllä taas poroelo »olkosi» järvirannoilta enimmäkseen Suomen puolen kankaille syyspalkisille Kiiankuuron ja Enojärven välille[1382], jossa Enojärven palkisen miehet »pitivät *sulakävelyö*» ennen varsinaista poronhakua porovarkaiden varalta sekä siksi, että heillä oli valmiiksi porojoukkoja tiedossa varsinaista poronhakua varten.[1383] Iivana Nikitin lähti poronhakuaikana siis Suomen puolelle Pohjas-Mattilan tai Rautaveräjänvaaran eli Lömölän poropirtille ja osallistui poronhakuun kuusamolaisten kanssa.[1384] Poroja haettiin Kiiankuuron ja Ukonvaaran seuduilta ja vietiin Pohjas-Mattilan poroaitaan Enojärvelle.[1385] Iivana oli täällä toisinaan useita vuorokausia ja toi poronsa kolloossa kotipuoleen, palasi uudelleen hakuun, jolloin kotona pojat pitivät hihnassa arimpia poroja ja kesyt olivat irtaallaan. Poroja haettiin myös Taavon seudulta, jolloin Iivana oli täälläkin mukana.[1386]

Joulun edellä suomalaiset tulivat Venäjän puolelle Taavon ja Kormasen hyville jäkäläkankaille ja paimensivat täällä porojaan pääosan talvea. Yhteisessä kiekerössä oli monen porotalon karja, yhteensä noin 300 poroa: Pohjas-Mattilan Alatalosta kahden osakkaan, Maivalaisesta kahden osakkaan, Pukarin poroja sekä Iivana Nikitinin porot. Porojoukkoa oli kiekeröimässä vuoron perään 3–5 miestä: Maiva-Hemma, Maiva-Aapu, Maiva-Oskari Maivalaisesta (Tornberg) sekä Enojärven Pohjas-Mattilasta (Riekki) poika ja *jätkä* eli renki. Nämä poromiehet majailivat Taavon Vanhassatalossa, Iivanan kotona. Miehet kiertivät kiekerön joka päivä hiihtäen ja palauttivat laumasta eronneet yksilöt takaisin muiden joukkoon. Paimennuspaikat olivat 1–7 km:n etäisyydellä Taavon kylästä: Tijakkakankaalla, Lampikankaalla, Murtokankaalla, »Pyysyrässävaarassa», Säitäahoilla, Trahtalla (harjanne, pitkä kangas). Maalis-huhtikuulla Enojärven palkisen »pohjaspuolen» suomalaiset veivät poronsa Suomen puolelle Possosiironvaaraan ja Kiiankuuron ympäristön kuusikoihin, jonne porot jo itsekin mielellään siirtyilivät hangen aikana naavaa syömään.[1387]

Syksyllä poronhakuajan jälkeen Vanhantalon poroilla »vejätettih heinöä etempätä» eli 5–6 km:n päästä niityiltä. Kun suomalaiset veivät poronsa maalis- tai huhtikuulla Suomen puolelle, jäivät Vanhantalon porot Taavon seudulle ja niille kaadettiin välistä naavapuita paksun hangen aikana. Vetoporoilla ajettiin vielä polttopuuta sekä heiniä, jos niitä oli jäänyt etäämmäksi. Sen jälkeen vetoporot löysättiin irti. Tiineet vaatimet tuotiin kotikankaalle pälviin vasomaan hihnassa. Kun vasa syntyi, se heti merkittiin. Vasotusta kesti parisen viikkoa. Sen jälkeen kaikki porot olivat vapaudessaan.[1388]

5.5. Pistojärven Vuosmon Vaassilan talo

Pistojärven Vuosmossa oli I maailmansodan kynnyksellä kolme taloa: »Voassilan» (Feodorov) talossa oli noin 1890 vain 12 poroa, mutta niitä »sikeytettih», joten 1910-luvulla niitä oli enimmillään 84 päätä; Vaassilan veljellä eli »Poavon talossa» oli 10 poroa ja »Mikittäisen talossa» oli 70–80 poroa. Vaassilan 84 porosta 14 oli ajokkaita, lehmiä talossa oli 4, lampaita 16, hevosta ei ollut. Vaassila harjoitti suutarin ammattia, mutta rahdinajosta pororaidolla saatiin päätulo. Talossa kasvatettiin myös viljaa ja perunaa. Lisäksi kalastettiin eri tavoin vuoden mittaan sekä pyydettiin lintuja kevätsoitimelta ampumalla ja syksyllä ansoilla – talon Ossippapojalla oli 1 200 ansaa »Poavo-setän kanssa ńelĺässä puutikassa». Talossa oli Vaassilan lisäksi hänen vaimonsa ja naimisissa oleva poika Ossippa, joka oli poromies ja jolla oli kaksi pientä lasta. Aikuista työväkeä oli siis neljä henkeä.

Poronhakuaikana Vuosmon eli Sepänniemen palkisen poroaitaan saatuja poroja hihnoitettiin kiekerössä noin kilometrin säteellä aidasta ja sen mukaan miten jäkäliköt riittivät. Raito- ja »heinäporot» eli ne, joilla lähdettiin ansio- ja heinänajoon, sekä arimmat risuporot piti »hiihnottoa». Poikaset ja vanhat ukot olivat hakuaikana näitä hihnaporoja siirtelemässä. »Itše kuki omah poroh hiihnotti.» Suurin osa poroista oli kiekerössä kuitenkin irtaallaan. Kun poronhaku oli päättynyt Uudensuon eli Haukijärven (eli -lammin) poroaidalla eli porot olivat täällä Uudensuon kankailla kiekerössä, otti kukin talo erilleen vetoporonsa ja niillä lähdettiin heinänajoon ja myöhemmin pitkille raitomatkoille rahdinajoon. Risuporot jätettiin kiekeröitäviksi.

Pistojärven Vuosmon eli Sepänniemen palkiseen kuului kahdeksan porotaloa: kolme Vuosmosta ja viisi Sepänniemestä. Syksyisin poronhaun jälkeen, kun ajokkaat ja vetoporot oli otettu syys- ja talviajoihin, porotalot paimensivat jäljelle jääneitä risuporoja yleensä kahdessa osassa. Toisessa paimennusyhtymässä olivat

sepänniemeläiset, joita oli neljä porotaloa ja joiden poroja oli kiekerössä toista sataa. Näitä paimennettiin Hämeen kylän suunnalla. Toisessa joukossa olivat Vuosmon »Voassilan» (Feodorov), »Mikittäisen Poavon» sekä Sepänniemen kahden Konnun talon risuporot eli yhteensä alun kolmatta sataa poroa yhteisessä kiekerössä, jota hoitivat »Voassila» ja »Poavo-setä» tai joku hänen pojistaan sekä Konnun Huotari-ukko vuorotellen. Tämän paimennusyhtymän poroja kiekeröitiin alkuun Uudensuon eli Haukijärven kankailla noin 5–7 km:n päässä kotikylästä Vuosmosta. Päivittäin kiekeröä kävi katsomassa miespari, joka siirteli hihnaporoja kolmesti päivässä eri paikkaan ja majaili Uudensuon poropirtillä. Kiekerömiehet liikkuivat »hienon lumen aikana» kävellen, »vahvan lumen aikana» suksilla. Kun lumet vahvoivat, päästettiin hihnaporotkin irti – paitsi arimmat – ja käytiin kiekeröä katsomassa enää kahdesti tai kerran viikossa, nyt kuitenkin niin, että yksi tai kaksi miestä kulki »koista jalon» päiväseltään kiekerössä.

Aivan vakituisia paimennusreittejä ei ollut: »Mistä loppu voarasta jäkälä, niin sitte toiseh vietih ja ne kulki iʒšestäänki.» Kiekeröstä toiseen porot siirrettiin siten, että otettiin yksi kellokasporo kiinni ja lähdettiin sitä kuljettamaan, jolloin muut porot lähtivät jälkeen. Vuosmon palkisessa oli niin hyvät jäkäliköt, että naavapuita ei tarvinnut poroille kaataa, paitsi hangen aikana heinänajossa vetoporoille. »Pituuveh [pituutensa] kaivosta kun sai, niin sillä se eli kun oli hyvät jäkäliköt.»

Alkutalvesta risuporoja kiekeröitiin »Haukilammin kankahilla, Mussallahen kankahilla, Eerikinjoven luona ja Rasvalammin kankahilla», sydäntalvella »Haukijärven ahoilla, Kortehsuon ahoilla ja Marjasuon kylellä». – »Siellä ne talvet yksissä ahoissa jyrräsi, ne oli isot juoksut [vaarajuonnot].» Kevättalvella risuporot vietiin Siikalammin luokse vaaroihin jäkälikköihin. Siellä ne lopulta päästettiin irti vapauteen. Hangen tultua risuporot ja viimein myös vaatimet voitiin viedä myös Soilun ja Ölkyn rinteille, isoille kankaille Hämeen kylän lähelle, jopa Hämeen taakse kangasmaille. Tällöin matka kotiin kävi jo niin pitkäksi, että kiekerömiesten piti yöpyä ja majailla Hämeen kylässä »Huotarisen Iivanassa» ja »Prokon Timossa». Risuporojen paimennus eli »kierräntä» lopetettiin kevättalvella *huuhtikuun* jälkipuolella, kun hanget sulivat ja »porot lähti nousemah pohjaseh käsin» eli alkoivat palailla vakituiselle kotipalkiselle eli Muasjärven rinteille »pälvih koluomah: iʒšekseh koluttih, miehet oli koissa jo sillon».

Koska porojen ruokamaat olivat Vuosmon palkisella hyvät, ei varsinaista kaukopaimennusta oman palkisen ulkopuolella esiintynyt. Kauimmainen paimennuspaikka oli »Hurmuksen peässä» eli Hämeen kylästä noin 5 km kaakkoon. Toisinaan tämän palkisen 6–7 porotalon risuporot olivat yhdessä joukossa noin 10–20 km:n päässä kotoa. Kellokas oli joka talon porokarjassa. Kiekeröä käytiin katsomassa kerran tai kahdesti viikossa. Kaksi miestä riitti noin 200 risuporon kiekeröintiin. Kiekerömiehet eivät juuri joutuneet yöpymään metsässä. Pisimmät paimennusmatkat ihmisasumuksista – taloista, kylistä – olivat noin 10 km, minkä saattoi kulkea päiväseltään »hiihtamalla» – ajokkaat ja vetoporothan olivat rahti- tai kotiajoissa.

Petoja ei tällä palkisella juuri ollut »meän aikana»: »Ne oli siellä Huuran takana eivätkä monesti meän palkisella.»

Vaassilan talo käytti koulutettuja ajokkaita ja vetoporoja tehokkaasti koti- ja rahdinajossa läpi koko talven. Kun toiselta pitkältä raitomatkalta oli palattu kotiin maaliskuun jälkipuolella, vietiin raitoajoissa käytetyt vetovaatimet jo kiekeröön risuporojen joukkoon, mutta vahvoilla vetohärillä ajettiin vielä parisen viikkoa heiniä, ennen kuin nekin »aivin viimisillä hölseillä» löysättiin irti. Viimeiseksi jätettiin vielä pari *kevätyshärkää*, joilla kuljettiin kevätkalassa ja metson soitimella, minkä jälkeen nekin päästettiin vapauteen. [1389]

5.6. Pistojärven Tuhkalan Aho

Pistojärven Tuhkalassa oli 1910-luvun lopulla 16 taloa, joista kymmenellä oli poroja. Ahon Kriissan talo (Niikkanov) Tuhkalan Ahonvaarassa oli kylän suurin porotalo, jolla oli I maailmansodan kynnyksellä poroja vasoineen enimmillään noin 140: vetohärkiä 50, vetovaatimia 50, ajokkaita 10, hirvaita 10 ja risuporoja eli urakoita, vuonniloita ja vasoja 20–30. Vuosittain teurastettiin 5–6 poroa: raavaita härkiä ja vaatimia sekä nuoria pahankurisia. Talossa oli lisäksi kaksi hevosta, 10–12 lehmää, 20 lammasta. Elantoa saatiin myös kalastuksesta sekä riistasta: talo piti kahta *ansapuutikkoa*, toinen 12, toinen 18 km pitkä. – Rahatuloja talo sai pääasiassa poroista eli rahdinajosta vetoporoilla ja metsänriistasta eli metsälinnusta. Väkeä Ahossa oli 14 henkeä: kolme sisarta ja viisi veljeä asui yhdessä; kahdella veljellä oli vaimo, elossa olivat myös »ukko» ja »ämmi». Poroja hoitivat talon isäntä ja pojat. Kaikki miehet osallistuivat porotöihin, koska poroja käytettiin kotiajoihin ja kuljettiin neljällä raidolla ansioajoissa. Yksi sisarista ajoi hevosta.

Poronhakuaikana kokoon saatuja Tuhkalan palkisen poroja pidettiin hihnassa Kartoonajärven poropirtin ja -aidan lähikankailla, jonne Tuhkalan Ahonvaarasta oli noin 7 km linnuntietä. Ne palkisen poronomistajat, joiden koti oli kauempana – Tuhkalan pääkylän, Kutusen, Katoslammin ja Akkalan – veivät poronsa hakuajan päätyttyä kolloossa kotiseuduilleen. Täällä osa kiekeröi porojaan 1–5 km:n säteellä kotoa »luoteelle käsin» entisillä huuhtamailla, osa taas »itään käsin» Käpälin suuntaan ahoilla 1–10 km:n säteellä ja osa Tuhkalasta 4–5 km etelään Jäkälävaarassa. Pisin paimennussäde näillä taloilla oli noin 10 km, jolloin poroja pystyi kiekeröimään päiväseltään kotoa käsin.

Ahon Kriissan ja hänen veljensä Miihkalin sekä läheisen Korpijärven Rönsälän poroja – joita oli näillä kolmella talolla yhteensä noin 200 – paimennettiin yhteisessä kiekerössä, aluksi Kartoonajärven poroaidan lähikankailla viikko tai puolitoista hakuajan päättymisen jälkeen. »Kaikki raavaammat porot sivu vasoista» pidettiin hihnassa ja niitä siirrettiin 3–4 kertaa päivässä puusta toiseen Kartoonajärven »pirtiltä käsin tai kotuota jalon». Paimennusalueena oli useita kilometrejä pitkä ja leveä Varisvaara. Aluksi, kun kiekerö oli suurimmillaan, sitä piti ainakin parin vuorokauden ajan olla hoitamassa 6–8 miestä. Sen jälkeen, kun osa vetoporoista riittävän lumen tultua vietiin kotipuoleen heinänajoon, jäi kiekeröä hoitamaan 3–4 miestä. Kiinni hihnassa olivat nyt arat porot, »kesumpie oli jo irti» tässä vaiheessa. Hihnaporoja siirreltiin edelleen 3–4 kertaa päivässä. Tätä vaihetta kesti viikon verran. Sitten otettiin taas osa vetoporoiksi ja osa teuraiksi ja pantiin kaikille *vasaniekkavaatimille* sekä arimmille poroille hihnalla *kurikat* kaulaan, jolloin porot olivat »kurikassa». Nyt kiekerömiehet pääsivät jo kotiin Kartoonajärven poropirtiltä ja hoitivat kotoa jaloin porokarjaa. Korpijärven Rönsälän talo vei omat poronsa lähemmäksi kotiaan, joten yhteiseen kiekeröön Varisvaaran maisemiin jäivät enää Ahon kahden talon porot, noin 100–120 päätä. Näitä kävi joka päivä kotoa käsin katsomassa ja kiertämässä mies tai kaksi. Kotiajoihin otettuja 10–20 vetoporoa kiekeröitiin ja siirrettiin hihnassa ajojen välillä kotitalon lähellä, mm. Mellitsävaarassa ja sen ympäristössä, Ahon talosta noin puoli kilometriä pohjoiseen. – Pääkiekerössä Varisvaarassa poroja pidettiin 3–4 viikkoa eli siihen saakka, kunnes talosta lähdettiin rahdinajoon poroaidoille. Tällöin kiekeröstä otettiin neljän raidon vetoporot eli noin 90 poroa. Kiekeröön jääneet risuporot löysättiin irti kurikoista, koska lumi oli jo vahvonut niin, että porot jo hyvin pysyivät koossa irtaallaankin. Jäljelle jäi enää 40–50 risuporoa. Niitä kiekeröitiin nyt uudella laidunmaalla eli Pontšelenjoen pohjoispuolisilla kymmeniä kilometrejä laajoilla jäkäläkankailla, Pontšelenkankailla. Nyt oli tultu marras- ja joulukuun vaihteeseen, jolloin kaikki jäljelle jääneet risuporot olivat irtaallaan kiekerössä noin 7–15 km:n päässä kotoa Ahonvaarasta. Näitä kävi katsomassa ja kiertämässä kahdesti viikossa se talon miehistä, joka sattui olemaan kotosalla. Jos

kahden Ahon talon porot olivat vielä täällä samassa kiekerössä, sitä kävivät kummankin talon miehet vuorotellen katsomassa ja pitämässä myös silmällä, oliko liikkeellä »syöpäläisie» eli hukkia, ilveksiä tai ahmoja. Ahon talo oli joutunut pitämään kiekerömiehenä myös palkattua *kasakkoa* silloin, kun Kriissan pojat olivat vielä pieniä. – Pontšelenkankailla paimennusta kesti maalis-huhtikuulle. Kiekerömies liikkui vahvan lumen aikana suksilla edelleen kahdesti viikossa ja joutui joskus yöpymäänkin jollakin niittypirtillä tai hongalla eli rakovalkealla. Jos porot eivät hangen aikana pystyneet kaivamaan jäkälää, kiekerömies kaatoi niille naavapuita. Silloin piti olla työssä parikin miestä ja jopa kaksi yönseutua kerrallaan. Tätä vaihetta saattoi kestää 2–3 viikkoa. Kun hanki lopulta tuli *poronkantavaksi*, porot hajoilivat kuusikkovaaroihin *luppuo* eli juurinaavaa syömään, jolloin kiekeröinti loppui. Se loppui siihen, kun viimeinen naavapuu kaadettiin.

Ahon talon porojen talvipaimennuksessa oli säännönmukaista se, että syksyllä risuporoja kiekeröitiin Varisvaarassa joulukuun alkuun ja sen jälkeen Pontšelenkankailla koko paimennuskausi loppuun.

Vetoporoja ruokittiin heinänajomatkoilla *heinäperissä* jäkäliköissä ja kovan hangen aikana hakkaamalla niillekin naavapuita. Kotona niille annettiin lehtikerppuja tai nostojäkälää. Loppukeväästä ne vietiin pälviin hihnaan lähelle kotitaloa harjujen etelärinteille noin kilometrin säteelle kotoa. Vetoporot päästettiin ajojen loputtua irti kotoa kujan suusta tai vietiin pälviin ja päästettiin irti tai hakattiin niille vielä naavapuita ja jätettiin irtaalleen. Tähän päättyi Ahon porotalon poronhoitovuosi.

Joskus, jos palkiselle ilmaantui enemmälti petoja, koottiin koko palkisen porotalojen risuporot yksiin laajalta alalta suppealle alueelle, jolloin niitä voitiin tehokkaasti vartioida. Tällöin piti olla 2–4 miestä »päntienään» (yhtä mittaa) laumaa kaitsemassa.

Poikkeuksellisen pahana petotalvena 1907–1908, jolloin Tuhkalan palkisen alueelle ilmaantui runsaasti ahmoja ja susia, syntyi **koko palkisen** porotalojen **kaukopaimennusyhtymä**: kaikki palkisen porotalojen risuporot vietiin joulu- ja tammikuun vaihteessa Tuhkalan seudulta turvaan noin 50 km etelään Uhtuan selkoselle, jossa oli hyvät ja laajat jäkäläkankaat heti Malviaisesta alkaen. Täällähän ei ollut paljon paikallista poronhoitoa, sillä lähikylissä Malviaisessa ja Hirvisalmessa poronhoito oli vasta aloitteluvaiheessa. Tuhkalan palkisen risuporoja, joita oli noin 120, oli viemässä tänne 5–6 miestä. Osa poroista vietiin kahdessa 10 poron kolloossa, joita mies kuljetti hiihtämällä, kun taas loput miehistä ajelivat takaa irtaallaan kulkevaa muuta joukkoa. Kiekeröimään tätä laumaa jäi Uhtuan kankaille kolme miestä, jotka vaihtuivat noin kolmen viikon välein. Miehet asuivat Hirvisalmessa ja Malviaisessa ja kävivät »usiempi päivä» poroja katsomassa. Porot olivat kiekerössä irtaallaan enintään noin 10 km:n päässä taloista. Paimennus kesti maaliskuun lopulle eli hankiin asti, jolloin porot tuotiin kotipalkiselle.[1390]

5.7. Pistojärven Kiimasvaaran Savina

Pistojärven Kiimasvaaran suurimmassa porotalossa Savinassa oli viidettäsataa poroa. Talon elämästä 1910-luvulla on VIRTARANTA (1958) tallentanut talon miniän Palaka Huuhdan kertomana seuraavaa:

»Ta oli ńiillä itše kullaki, kellä sata, kellä toišta, kellä mitenki. – Niitähäm myötih, elävänä, ta ńiitähän tapettih ta syötih lihat ta, myötih lihana ta... Raijolla kulettih tai jauhuo vejettih, raijoilla. Tšunoa [kelkkaa] kaksinkymmeńivviišinki

tšunoim peräh pantih ta, siitä kulettih. – Ka Kemišša käytih. Kemih mäntih, tyhjillä raijoilla ta, Uhtuolla tuotih jauhuo ta, Kieretissä käytih ta tuotih siitä ńiihi kauppoih – ńiihi tuotih jauhua raitoloilla. – Mi tapettih, mi myötih, mi tuota siitä... otettih vetoh raitoporokse. Kolomie raituo vejettih ta kahta, meiläi. – Parija kymmenijä tapettih meilä tä... luuliha itše syötih tai paistit myötih, paiśtillihat. Ta siitä rahoa soatih. – Mieki ńin kiekeröy hiihoin, siirtelin, puusta toiseh puuh siirreltih ńiitä. Ńim mieki olen sitä paljo tehnyn sitä, pa-aljo paljo paljo! Ta heinävvetoloišša! No raijoll en kuluken etempänä, sitä en käynyn. Heinävveto ta honkapuuta kuv vejettih etähöätä metšästä, sitä vejätin ta, semmośie mie oler roatan.»[1391]

5.8. Uhtuan Röhön Mikinniemi

Uhtuan pohjoisimmassa kylässä Röhössä oli 1900-luvun alussa 28 taloa, mutta vain Mikinniemen isännällä Vassiilei Luukkojevilla, korkonimeltä »Mörökki-Vaseli», oli poroja. Niitä oli 1910-luvun lopulla vasoineen 60–70, joista saatiin 40 vetoporoa kahteen raitoon. Puolet vetoporoista oli härkiä, puolet vankkoja vaatimia. Vuosittain vasoja tuli noin 15. Lihoiksi lyötiin vain 3–4 poroa, koska porokarjaa haluttiin kasvattaa. Päätulo poroista saatiin rahdinajosta. Vetoporoilla ajettiin myös heiniä itselle ja naapureille. Kaikki porot opetettiin jo vasasta alkaen talumaan hihnassa ja vuonnilona ja urakkana jo vetämään. Talossa oli lehmiä 10, lampaita 15 ja yksi hevonen. Muita elinkeinoja olivat linnunpyynti ansoilla – talolla oli neljä ansapuutikkaa -, kalastus ja peltoviljely. Väkeä Mikinniemessä oli 12 henkeä: Vassiileilla oli vaimo, kaksi tytärtä ja kuusi poikaa, joista kaksi oli naimisissa. Poromiehinä sekä poronhaussa että ansiorahdinajossa pororaidoilla oli vanhin poika ja kylän *stoarosta* Petri ja tällä apuna velimies *Kuśma* (Kusti). Kotikiekerössä risuporoja hoiti Iivana-veli.

Mikinniemen Petri ja Kusma suuntasivat poronhakuaikana kulkunsa Petrajärven poroaidalle, koska pääosa talon poroista, noin 50, palki tällä aita-alueella. Poroaidasta Mikinniemen porot vietiin käsittelyn jälkeen lähikankaille hihnaan syömään enintään puolen kilometrin päähän aidasta, vasat olivat irtaallaan. Poroja siirrettiin kolmesti päivässä. Näillä kankailla ne olivat 2–3 päivää, minkä jälkeen toinen mies vei ne kolloossa kotiin Röhöön. Toinen jatkoi aidalla poronhakua ja tuli loppujen kanssa kotiin myöhemmin. Jos muilta poroaidoilta kulki sanoja, että niiltä oli löytynyt Mikinniemen poroja, myös ne haettiin kotiin.

Poroaidalta tuotuja poroja pidettiin *tšiekerössä* Mikinniemen kotikankailla – Turkinniemessä, Kotiahossa, Jakojärvenkankaalla, enintään kilometrin säteellä talosta – 1–2 viikkoa eli siihen saakka, kunnes tulivat kelit aloittaa kotiajot, tavallisimmin marraskuun loppupuolella.

Kun vetoporot otettiin hyötykäyttöön eli ajoihin, vietiin jäljelle jäänyt joutokarja eli risuporot kauemmaksi kotoa, noin 2–3 kilometrin päähän: Kantovaaraan ja »Maľlamoalle», jotka olivat laajoja kankaita syöttää poroja vaikka läpi talven. Kiekerössä oli 5–6 vasaniekkavaatimella haitto eli *kurikka* kaulassa. Alkuvaiheessa »tšiekeryö» hoiti Kusma, joka kävi sitä katsomassa »päivän takoa» eli joka toinen päivä jalan tai suksella. Koska poroista ei yksikään ollut puussa kiinni, niitä ei tarvinnut siirtää, vaan ne liikkuivat itsekseen. Tässä vaiheessa vasat vietiin Kotiaitaan tolppiin hihnaan opetettaviksi ja sen jälkeen puihin kiinni kotikankaille pääkiekeröön. Koko talven eli hyvien kelien ajan vetoporot olivat ajoissa, joiden päätyttyä kevättalvella vetoporotkin yhdistettiin pääkiekeröön.

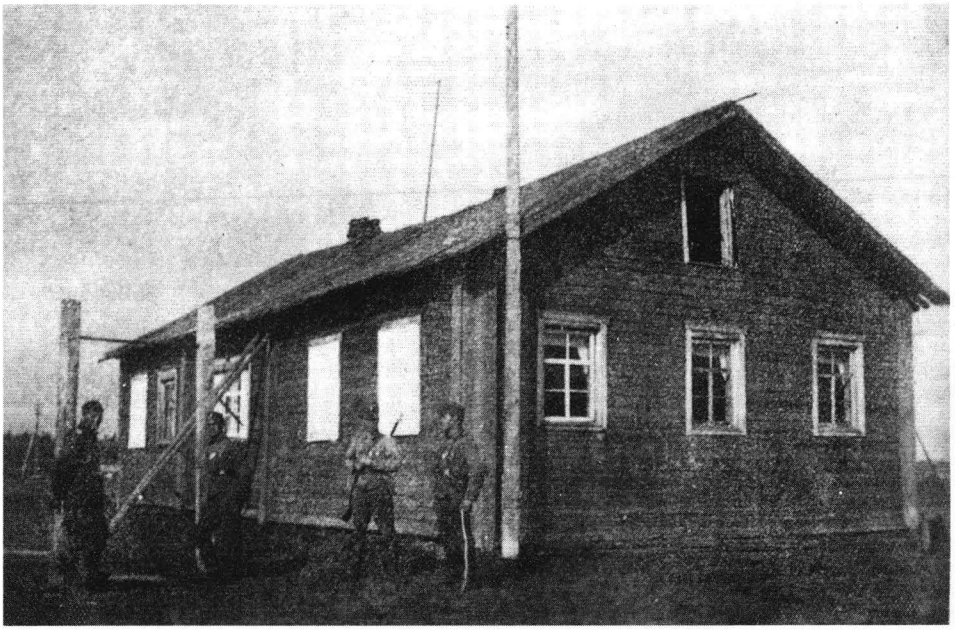

Uhtuan Röhön kylän ainoan porotalon Mikinniemen eli Mikitänniemen asuinrakennus, haastatellun poromiehen Kusti Laakson (Kuśma Luukkojevin) kotitalo valokuvattuna jatkosodan 1941–1944 aikana. Kuvassa suomalaisia sotilaita. — Valokuva on Kusti Laakson tyttären Raili Vähäsen kokoelmasta.

Silloin, kun poroilla ei ollut lopputalvesta ajoja, koko Mikinniemen porokarja voitiin viedä kauemmaksi kotoa, jopa Röhön ja Uhtuan puoliväliin asti 20 km:n päähän Kellalamminkankaalle, jossa oli hyvät jäkäliköt. Täällä porot olivat irtaallaan, ja niitä kävi veljeksistä Iivana katsomassa kahdesti viikossa: kierti lauman ja yöpyi Puolivälin metsäpirtillä ja palasi kotiin. Joskus Mikinniemen risuporot vietiin talvemmalla kiekeröön Kunnivonkankaille, Röhöstä noin 12 km kaakkoon, jossa kasvoi kuuden tuuman pituinen jäkälä. Täällä porot pysyivät hyvin paikoillaan irtaallaan. Yksi talon poromiehistä kävi täällä kiertämässä lauman kahdesti viikossa ja yöpyi tarvittaessa Kunnivojärven kalapirteillä, joista toinen oli pohjois- ja toinen eteläpuolella järveä.

Mikinniemen porotalo »tšiekeröi» aina oman porokarjansa yksin, eihän Röhössä muita porotaloja ollutkaan. Talvipaimennus kesti huhtikuun lopulle eli pälvien tuloon asti, jolloin porot saivat jäädä omiin oloihinsa.

Talviajoissa käytetyistä vetoporoista joutilaat päästettiin irti sitä mukaa kuin ajot vähenivät ja loppuivat. Kuitenkin jätettiin pari kolme ajokashärkää viimeisiä kevätajoja varten.[1392]

LIITE 6

KOTIAJOT VETOPOROILLA

6.1. Pistojärven Vuosmon Vaassilan talon kotiajot

Talossa ei ollut hevosta, joten poro oli tuiki välttämätön kotiajoissa: »aivin tärkie, kaikkein ensimmäiñi». Vetoporoilla heinien ja polttopuiden ajo olikin »selkoselta vahvalla lumella joutusampi» kuin hevosella ajo.

»No nyt lähettih kun pikkuñi kuuroa tuli ni heinie vetämäh poroilla, härillä ja vetovoatimilla. Oli kakstoista kilometrieki matkoa, mäni yönseutu. Ne oli kämpät siellä metšässä. Heinät kaikki veittih melekein poroilla, usiempi talo. Nehän oli niityt selkosissa.» Vaassilan talon ja myös naapureiden niityt olivat 5–10, joskus 15 kilometrin päässä kotoa. »Triihvolla» oli Matalanlammin paiseniitylle jopa 20 km. Polttopuita, kuivia honkia, ajettiin 1–3 km:n päästä kotoa. Heiniä ajettiin syyskierän aikana 5–10 kelkalla, jolloin raidon matkassa riitti yksikin mies, mutta saattoi olla kaksikin henkeä. Menomatkalla ajettiin tyhjänä »kelkat parissa» eli päällekkäin toisiinsa lujasti vuotturaipalla kiinni sidottuina niin, että keulat olivat vastakkain. Porot kulkivat rinnakkain: toinen veti ja toinen juoksi tyhjänä rinnalla, hihnalla kylläkin kelkassa kiinni, mutta ei vetänyt.

Lumen vahvottua enemmälti oli vetolaisia toistakymmentäkin. Kun muutamia kertoja oli kuormat käyty, päästettiin heinänvetoporot kiekeröön levähtämään talon selkäaidan taakse kankaalle tai Vuosmonjoen toiselle puolelle. Vahvan lumen aikana ne saivat olla irtaallaan. Ennen ajoon lähtöä ajokkaat tuotiin kotikartanolle syömään saunassa sulatettua nostojäkälää. Tavallisimmin kotiajoja varten oli puolikymmentä härkää.

Syksyllä piti heiniä ajaa poroilla niin paljon, että sai tehdä rauhassa ensimmäisen raitomatkan Kierettiin ja takaisin. Heinän- ja puidenajon lisäksi poroilla ajettiin tunkion höysteeksi »kusiaisie ja mättähie». Sitä varten talossa oli kelkan mittaiset korit, joihin muurahaismättäät »ammennettih».

Heiniä ajettiin Vaassilan talossa syystalvella »viikko, toista», jopa 2–3 viikkoa aina siihen saakka »miten ne jeät siellä Tuoppajärvessä...», siis kunnes jäät olivat vahvoneet pororaidon kestäviksi, jolloin voitiin lähteä ajamaan pororaidolla rahtia Kieretistä.

Ensimmäiselle raitomatkalle, joka syystalvella kesti 3–6 viikkoa, lähdettiin »siellä viikkuo ennen jouluo, ja kolomie viikkuo ennen».

Kieretin-matkan jälkeen keskitalvella raitoporoja »leväytettih» viikon verran kotosalla kiekerössä. Sen jälkeen ajettiin jälleen heiniä toista viikkoa tai parikin. Sitten voitiin lähteä toiselle ja viimeiselle raitomatkalle, joka paksun lumen vuoksi kesti kuutisen viikkoa ja jolta palattiin 3–4 viikkoa ennen pääsiäistä.

Nyt heikommat ja pienemmät raitoporot eli vetovaatimet vietiin kiekeröön risuporojen joukkoon, mutta vanhimmat ja isoimmat härät vielä jätettiin »ajokkaiksi ja heinäporoiksi», joilla ajettiin hangen aikana heiniä parisen viikkoa. Tällöin piti välistä kaataa niille »heinäperissä» naavapuita, koska niiden oli vaikeata kaivaa jäkälää paksun ja kovan hangen alta.

Vetoporoja käytettiin ajoihin niin pitkään kuin porokelejä kesti ja ne päästettiin »aivin viimisillä hölseillä irti».

Kun muut vetoporot jo oli päästetty vapauteensa palkimaan, jätettiin Vaassilan talossa jokunen »kevätyshärkä», vähintään pari, joita käytettiin ajokkaina kuljettaessa kalastamassa kevätsulissa ja soitimissa.

Pistojärvellä kuljettiin »ajokkahilla *kevätyksissä* puolin viikoin ja viikoin». Siellä ammuttiin metsoja soitimelta, sorsia ja mitä saatiin sekä kalastettiin. Verkot, kirveet, pyssyt, kala-astiat ja eväät kuljetettiin »kelkoilla ja usiemmalla porolla». Kevätyksen päätyttyä kevätyshärät päästettiin kotona irti ja vapauteensa. Näin oli vetoporojen käyttö päättynyt.[1393]

6.2. Pistojärven Tuhkalan Ahon kotiajot

Ahon suuressa porotalossa oli enimmillään 50 vetohärkää ja 50 vetovaadinta sekä 10 koulutettua ajokashärkää, »tšunie oli satoja, yksi sata varmasti», ahkivoita 6–7. Syysajot poroilla alettiin heti lumilta lähtien. Vetohärillä lähti heinänajoon tavallisesti 3–4 miestä samalle suunnalle. Heiniä ajettiin sekä itselle että oman kylän ja läheisen Kutusen kylän hevosettomille ja porottomille. Tuhkalan seudulla ajettiin yleensä hyvin vähän hevosella heiniä.

Heinänajoa kesti tässä vaiheessa 3–4 viikkoa. Välillä poroja levähdytettiin ja syötettiin talon lähellä 1–2 km:n säteellä hihnassa ja kurikassa, kesyimmät olivat irtaallaan. Omien heinien ajoon käytettiin parisen viikkoa. Viikon verran ajettiin kyläläisille, jotka maksoivat ajon etupäässä työllä, välistä myös rahalla. Lisäksi vieraasta talosta oli aina ajossa mukana 1–2 henkeä.

Yhdessä heinäraidossa oli poroja 15–25. Tällöin oli mukana neljä miestä. Jos heiniä oli jollakin suunnalla vähempi, riitti pienempikin raito ja pari miestä; jopa yksi mies haki lyhyen matkan päästä pienen suovan heinät, jotka saattoi tuoda 3–4 porolla.

Tavallisimmin heinään mentiin neljässä raidossa, joissa kussakin oli 5–6 vetoporoa eli kullakin miehellä oli oma raitonsa, jonka ensimmäisellä porolla oli länkivaljaat ja muilla kesasvaljaat. Koska kulkuväylät olivat metsätaipaleilla kapeat ja tšunat saattoivat vähän lumen aikana helposti tarttua puihin kiinni ja kaatuilla, oli käytännöllistä rakentaa raito lyhyeksi. Mutta niin usein kuin mahdollista heinänajossa kuljettiin pitkin jänkiä, lampia ja järvenselkiä. Kuivilla mailla piti toisinaan raivailla tien aukkoa. Välistä tyhjät kelkat olivat mennessä päälletysten parittain, välistä taas jokainen poro veti tyhjänä kelkkaa, jos ei viitsitty ryhtyä kelkkoja toisiinsa sitomaan.

Yleensä heinäraidolla oli vähintään kaksi henkeä, koska kuorman teossa toinen mies kuormasi heiniä tšunaan ja toinen paineli ja tallasi niitä ja auttoi köyttämisessä.

Ahon talo ajoi omia heiniään Pontšelenjoen varresta 15 km:n päästä, Varpajärvestä (15 km), Keihäslammin takaa (10 km) ja Ihijärven itäpuolelta (5 km). Kyläläisille heinää ajettiin myös Pontšelenjoen varresta Hevossalkosijasta (10 km) sekä Tuhkalan ja Kiimasvaaran väliltä.

Varpajärven reitti Ahosta pohjoiseen suuntautui seuraavasti: Aho – Korpijärvestä yli – jänkää – Oravalampi – kuivaa maata ja pikku soita – Pontšelenjärvi, jonka kautta Pontšelenjoki ylitettiin – kuivia maita ja rämeitä – Sarvilampi – soita ja

kuivia maita – Joutsenlampi – soita ja kuivia maita – Varpajärvi. Toinen heinätie kulki alkumatkan samaa uraa lähelle Joutsenlampea, jota ennen se ylitti Riihivaaran ja kulki sen pohjoispuolta luoteeseen kääntyen Kalliolammin yli ja soita myöten Pontšelenjokivarren niityille. Tältä samalta heinätieltä haarautui kolmaskin heinänhakutie Pontšelenjärven eteläpuolelta sekamaita myöten ja Pontšelenjokivartta ylös länsiluoteeseen Hevossalkosijaan.

Keihäslammin reitti kulki Ahon talosta Korpijärveä pitkin itään ja jatkui soita ja rämeitä myöten Keihäsvaaraan ja sen kuvetta pitkin Keihäslampiin.

Ihijärven reitti kulki ensin Ahon talosta Tuhkalanjärveä pitkin kaakkoon ja sitten itään Mellitsasuota ja pieniä soita myöten Ihijärveen.

Pitkillä heinänajomatkoilla yövyttiin niittysaunoissa, joita oli »isommilla niityillä jokaisella». Lyhyet heinänajomatkat ehdittiin käydä päiväseltään. Yötä oltaessa kuormat pantiin illalla tai iltayöllä ja aamulla lähdettiin kotiin. Vetoporoista aremmat olivat jäkälää kaivamassa kiekeröpaikassa hihnassa tai kurikassa ja »kesut irti».

Kotiajoja kesti tavallisesti marraskuun lopulle, jolloin Ahosta lähdettiin ensimmäiselle ansiorahtimatkalle (syyskerta), kun oli saatu tieto siitä, että Tuoppa- ja Kierettijärven jäät kantoivat raidon. Matka suuntautui Kierettiin ja kesti edestakaisin noin kuukauden, joten päästiin »rostuoksi kotih». Poroja levähdytettiin pari päivää. Nyt lähdettiin heti »rostuolta» toiselle ja viimeiselle raitomatkalle (kevätkerta), mutta vain vahvimmilla vetoporoilla, sillä heikommat jätettiin kiekeröön risuporojen joukkoon. Kevätkerta edestakaisin kesti joulusta helmikuun jälkipuolelle tai jopa lähelle maaliskuun puoliväliä eli 5–6 viikkoa.

Kevättalvella hankien aikaan koko maaliskuun ajan vetoporoilla ajettiin vielä loppuja heiniä. Ajoon oli lähdettävä aamuvarhain, jopa yön selkään, koska kevätkelit olivat oikullisia. Kun tšunat oli saatu »soapran» viereen, poroille hakattiin naavapuita eli ne vietiin »hakkuulle» syömään.

Ahossa kuten muissakin Tuhkalan seudun taloissa polttopuut ajettiin poroilla huhtikuulla keväthangilla: »Hankella oli hyvä ajella.» Ajettaessa pyrittiin kulkemaan valmiita talviteitä, jänkiä ja rämeitä ja yleensä tasaisia ja aukeita maita mikäli mahdollista. Jos sattui lauhoja ilmoja, pidettiin ajoissa tauko ja odotettiin pakkasia, »että yöllä kylmi». Honkia ajettiin »pystöstä», mutta oli myös jonkin verran valmiiksi läjätty syksyllä sulalla niitä rankoja, joita oli syntynyt kesällä lehdenleikkuussa ja talvella poroille hakatuista naavapuista eli »naavakaskista». Puita ajettiin vain oman talon tarpeisiin ja ajoja kesti parisen viikkoa. Puunajossa oli 3–5 henkeä, varsinkin milloin honkia pystystä kaadettiin; mukana saattoi olla joku talon naisista ja »penskoja». Kutakin puunajajaa kohti oli 3–4 vetoporoa, joten kaikkiaan yhdellä puunhakumatkalla oli 10–15 poroa. Puunajoon lähdettiin hyvin aikaisin aamulla, kolmelta tai neljältä, jotta ehdittiin käydä puukuorma ennen hangen pehmenemistä – hanki alkoi pettää jo yhdentoista maissa.

Puunajomatkat ulottuivat 3–5 virstan päähän talosta, pisimmät enintään puolikymmentä virstaa. Kotiin ehdittiin yhdentoista tienoilla. Puukuormien purkamisen jälkeen vetoporot vietiin tyhjin kelkoin syömään metsään 3–4 virstan päähän eli samalle suunnalle, mistä puutkin oli haettu, ja hakattiin niille naavapuita ruuaksi. Aremmat porot pantiin hihnaan, »kesut irti». Kelkat odottivat nyt valmiina kiekeröpaikassa, kun aamulla miehet hiihtivät paikalle uutta puukuormaa noutamaan. Keväällä käytettiin puunajossa härkäporoja, ei vetovaatimia, sillä tiineinä ne olisivat »murtiuneet».

Mateenpyyntiaikana Ahon talosta kävi yksi mies naapuritalon »Kuśmasen Poavon» kanssa Varpajärvessä pitämässä rysiä, joita oli 30–60. Tällöin kuljettiin sinne

joko hevosella tai ajokasporoilla. Viittä kuutta ajokasta pidettiin Ahossa »käsillä» niin kauan kuin lunta oli keliksi asti. Niillä kuljetettiin kalanpyydyksiä, verkkoja ja nuottia, selkosvesissä ja käytiin soitimissa. Joka toinen kevät poroilla ajettiin myös 4–5 km:n päästä tervaspuita ja -juurikoita tervahaudan polttoa varten. Kelien loputtua nämä viimeisetkin ajokkaat löysättiin vapauteensa huhti-toukokuun vaihteessa.

Kun Tuhkalan Aholla oli 1860-luvulla huuhtia talosta 15 virstan päässä Varpajärven eteläpuolella Riihi- ja Patunavaarassa, ajettiin huuhtaoljet poroilla kotiin puitaviksi.[1394]

6.3. Uhtuan Röhön Mikinniemen kotiajot

Poronhaun jälkeen talon porot olivat aluksi 1–2 viikkoa kotijäkäliköissä *tšiekerössä*, jolloin ne kesän jäljiltä pääsivät tottumaan ihmisiin. Kaikki talon porot opetettiin vasasta alkaen hihnaan ja hihnassa kulkemaan. Tämä oli *pankotusta*; nimi johtui *panka*-sanasta (hihnan päässä olevat päitset). Seuraavana vuonna eli urakkana ja vuonnilona ne pantiin jo vetämään kelkkaa. Talossa oli 40 porolle tšunat ja kesasvaljaat, kaksi »ajoahkivuo» sekä viidet länkivaljaat.

Tavallisesti marraskuun lopulla, jolloin lunta oli 10–12 senttiä, alettiin vetoporoilla ajaa kotiin heiniä. Kaikki kaukoniittyjen heinät ajettiin poroilla, vain lähiniityiltä ne siirrettiin hevosella ja myös risuporoilla pitkin talvea.

Heinänajomatkat poroilla kaukoniityille olivat 10–15 km yhtäälle päin eli 20–30 kilometriä mutkin. Yksi tällainen hakukerta vei pisimmillä matkoilla kolme vuorokautta: oli menopäivä, kuormanpanopäivä sekä paluu- ja kuormanpurkupäivä. Pitkille heinänkäyntimatkoille lähdettiin tavallisesti 3–4 miehen joukolla. Kullakin oli 10 poron raito, neljä raitoa peräkkäin, eli yhteensä vetolaisia 30–40. Mennessä pantiin kaksi tyhjää kelkkaa päällekkäin. Näin raito tuli lyhyemmäksi ja voitiin helpommin ajaa juosten. Kevättalvella meni »heinäperillä» parikin yönseutua silloin, kun hangen aikana poroille hakattiin syömiseksi »luppuo» eli kaadettiin naavapuita. Miehet olivat yötä niittypirtissä. Menopäivinä tšunat vietiin suovien luo ja porot päästettiin metsään irtaalleen kaivamaan. Miehet asettuivat pirtille syömään ja nukkumaan. Kuormanpanopäivänä heinät hangottiin kelkkoihin. Joku miehistä kävi katsomassa, olivatko porot pysyneet kiekerössä. Heinäkuormaa pantaessa tšunan kanta työnnettiin »soapran» eli suovan pielipuuta vasten ja pari suovan tukipuuta eli »tötteä» asetettiin vastatokeeseen tšunan sepäpajun ja rintavitsan väliin kuormauksen helpottamiseksi. Kun yksi pieliväli oli kuormattu, siirryttiin seuraavalle. Tšunaa kohden kuormattiin heinää noin 200 kiloa. Osa miehistä oli »hankuomassa heinie», osa polkemassa kuormaa. Heinäkuorma köytettiin ohuella nuoralla kolmesta kohti poikki tšunan ja yhdestä kohti »pitin tšunoa». Paluupäivänä jo aamupimeällä lähdettiin ottamaan kiinni poroja, jotka valjastettiin kuormattujen kelkkojen eteen. Sitten ajettiin kotiin, jossa heinät purettiin.

Heiniä ajettiin Mikinniemessä syyskierän aikana vähillä lumilla kahdesti viikossa 30–40 vetoporolla noin kahden viikon aikana. Mikinniemen porotalo ajoi heiniä myös »koko kylälle» eli kaikille niille, joilla oli kaukoniittyjä.

Syksyllä porolla ajettiin tunkioon myös muurahaispesiä. Sitä varten oli tehty päreinen muurahaiskoppa.

Kun enimmät ja pisimmät heinäajot omalle talolle ja kyläläisille oli ajettu, lähdettiin ansiorahdin ajoon pororaidoilla joulukuun puolivälissä. Raidolle lähtivät

Petri ja Kusma. Matkat suuntautuivat Vienan Kemiin ja Kierettiin. Talven ensimmäinen raitomatka kesti noin kolme viikkoa edestakaisin.

Kotiin palattua levähdytettiin poroja 1–2 viikkoa. Sen jälkeen niillä lähdettiin ajamaan polttopuita, jotka oli jo aiemmin käyty katkomassa tšunan mittaisiksi pölkyiksi. Ne haettiin nyt poroilla päiväseltään 4–5 miehen voimin. Kaikkiaan polttopuita ajettiin talven mittaan 20–30 kuormaa, mikä riitti vuodeksi.

Tämän jälkeen lähdettiin toiselle ja viimeiselle ansiorahtimatkalle. Se kesti noin kuukauden. Kun palattiin kotiin, helmikuu oli jo lopuillaan.

Kun vetoporot olivat saaneet taas jonkin aikaa levätä, niillä ryhdyttiin ajamaan muille kyläläisille maksusta heiniä ja polttopuita ja myös polttohonkia itselle. Kaukoniityiltä ajettaessa kyläläisiltä piti olla kuormantekijät ja apumiehet ja lisäksi veloitettiin 20 kopeekkaa tšunalta tai saatiin maksu työsuorituksena. Joskus heinänajoon käytettiin myös risuporoja sekä omien että kyläläisten heinien ajossa sen jälkeen, kun omat heinät oli ajettu. Risuporojen kuormat olivat vain noin 150 kiloa tšunaa kohti. Vetämässä saattoi olla kaksikin risuporoa rinnan, esim. vuonnilo ja vasa yhtä tšunaa kohti. Tällöin vuotturaippa oli mutkalla silmävitsan kautta, joten molempien oli pakko vetää. Heinänhakumatkatkin olivat tällöin lyhyempiä. Vuonniloja ja vasoja käytettiin erityisesti silloin, kun talossa vielä oli vähempi vetoporoja eli vain yhden raidon porot ja kun se oli esim. Vienan Kemissä jauhorahdin haussa. Tällöin kotiväki ajoi edellisen kesän vasoillakin lyhyiltä, 3–5 km:n matkoilta, heiniä itselle ja kyläläisille. Voitiin panna jopa kaksi vasaa yhtä tšunaa vetämään.

Jos rahtiansioajoja ei jonakin talvena sattunut olemaan, ajettiin vetoporoilla sitä enemmän kyläläisille, jotka kaikki Mikinniemeä lukuun ottamatta olivat porottomia. Näissäkin ajoissa olivat Petri ja Kusma.

Kotiseudulla heinien ja puiden ajo vetoporoilla jatkui niin kauan kuin kelejä riitti eli huhtikuun alkuun, jopa puoliväliin, jos tuli oikein kantava hankikeli.

Viimeisiä kevätajoja varten jätettiin vielä 2–3 ajokashärkää. Hyvillä keväthangilla niillä ajettiin tukkeja kotitarpeiksi, esim. Mikinniemen kaikki rakennushirret ajettiin omilla poroilla. Huhtikuun alkupuolella Kusma ja Petri kävivät joskus kumpikin erikseen ansoilla pyytämässä soidinmetsoja, jolloin ajoporo oli tarpeen. Pyyntimatkat suuntautuivat Röhöstä noin 12 km kaakkoon Kunnivojärven kankaille ja kestivät noin viikon. Majailua ja yöpymistä varten täällä oli kaksi metsäpirttiä.

Ajokashärkää tarvittiin myös kevätyksessä eli hauen- ja ahvenenpyynnissä läheisessä Jakojärvessä, jonne poroilla kuljetettiin evät ja pyydykset ja josta tuotiin kalat kotiin. Ajojen välillä näitä poroja ruokittiin nostojäkälällä kotikartanolla tai ne saivat kaivaa syömisensä hihnassa lähikankailla. – Kevätystä kesti 1–2 viikkoa. Sitten nämäkin porot löysättiin irti kelien loputtua.[1395]

6.4. Eräiden Oulangan kylien porotalojen kotiajot

Oulangassa käytettiin aika paljon hevosia kotiajoihin talvella. Soukelon kylässä »oli hevoset jokaisella». Jos kuitenkin heinät olivat niin pahan matkan takana selkosessa, että niitä ei hevosella saanut ajetuksi, vedätettiin niitä **hangen aikana** poroilla. Soukelolaisilla oli pisimpiin heinäperiin Suomen rajalle Kuolajärven (Sallan) Sovakylän kohdalle liki 20 km:n matka. Heinää haettiin tavallisesti 3–4 porolla ja aikaa meni vähintään kaksi päivää, kolmekin, jos sattui »sose tulomah».

Yötä oltiin »nuotijolla metšässä».[1396] Syksyllä ja soidinaikana pyydetyt ja metsään varastoidut linnut ajettiin pitkistä matkoista kotiin poroilla.[1397]

Myös Niskan kylässä käytettiin hevosia kotiajoihin, mutta »heinie ajettih poroilla kun kaukana oli». Niitä vedettiin mm. 20 km:n päästä Pääjärven itärannalta Umpikannasta. Tavallisesti raidossa oli vain 2–3 poroa. Yhteen kelkkaan kuormattiin noin 10 puutaa eli 160 kiloa, mikä oli puoli hevosen häkkiä. Poroja käytettiin erityisesti silloin, kun hevosella oli hankala ajaa, sillä poro oli hyvä kahlaamaan lumessa ja vahva vetämäänkin. Etenkin keväällä poroilla ajettiin heiniä silloin, kun lumi oli vähänä: »Se oli porokeli silloin.»[1398]

Vartiolammin Homalassa kotiajot ajettiin hevosella. Keväällä käytiin poroilla »joku kelekka» heiniä joen yli hakemassa, kun jäät eivät enää hevosta kestäneet.[1399]

LIITE 7

RAHDINAJO PORORAIDOILLA; RAIDON RAKENNE, TEKNIIKKA JA ORGANISAATIO

7.1. Pistojärven Vuosmon Vaassilan talon raitoajot

»Voassilan talossa» vetoporot olivat keskeisen tärkeitä sekä koti- että ansioajoissa: talossa ei ollut hevosta, ja rahdinajosta pororaidolla saatiin pääosa talon tuloista eli enemmän kuin poronlihasta. Alkutalvesta vetoporoilla piti »vetöä heinie» niin paljon, että saattoi rauhassa »lähtie raijolla» Kierettiin sen jälkeen, kun jäät olivat Tuoppajärvessä tarpeeksi lujoneet; lähtö vaihteli tämän vuoksi 1–4 viikkoa ennen joulua. Vetoporot otettiin niin tarkkaan raidolle, että kotipalkiselle risuporojen – vasojen, urakkojen ja vuonniloiden – joukkoon jätettiin vain »yksi semmońi vanhempi voajin, että joka ei menny palkiselta pois, kellokkahaksi». Vuosmon seudulla risuporoja paimennettiin yhtiössä: »Kahen ja kolmen talon risut yhessä.» *Kiekerömiehet*, jotka jäivät kotipalkiselle risuporoja paimentamaan, olivat ikämiehiä ja pikku poikasia. *Rainikat*, raidolle lähtijät, olivat nuoria miehiä.

Vaassilan talossa oli 14 ajokas- ja vetoporoa eli yhteensä puolen raidon verran: vetohärkiä oli puolikymmentä, loput olivat vetovaatimia.

Pistojärven Vuosmon, Sepän- ja Kantoniemen seudulta käytiin pororaidolla 1–2 kertaa talvessa pääasiassa Kieretissä. Yksi matka kesti 3–6 viikkoa. Esim. Vaassilan talon Ossippa-poika kävi vain kerran Vienan Kemissä; Sepänniemen »Leskińi Teppana» kävi siellä muutamia kertoja.

Pitkille raitomatkoille lähti Vuosmon seudulta tavallisesti 2–3 raitoa yhdessä. Vaassilan talon Ossippa-poika puoline raitoineen kulki yhdessä Sepänniemen Konnun Savinan sekä Tiiron Kiirikän (Koljonen) kanssa.

Raitomatkoilla yövyttiin yleensä samoissa tutuiksi tulleissa taloissa; välistä oltiin yötä metsässä »honkalla». Pistojärveltä Kierettiin kuljettaessa yöpymis- ja porojen syöttöpaikkoja olivat Ohta, Röhö, Suvi-Suurijärvi, Vaarakylä, Kiisjoki, Nilmilaksi, Kaarnisjärvi, Vitsakylä, Tyrhyn lähellä Oravakankaan poropirtti ja »Mäntykankahassa nuotivolla», mistä oli enää 8 km Kierettiin.

Toista reittiä Pistojärveltä Kierettiin matkattaessa yöpymis- ja syöttöpaikkoja olivat Makariela, Käpäli, Kovaranta Kananaisessa, joskus Kokkosalmi, Kiestingin takana metsäpirtillä, Lohivaara, Pinka, Tyrhy, Kieretti. Tyrhyn ja Kieretin välillä yövyttiin joskus nuotiolla. – Taloissa yövyttäessä niistä otettiin maksua vastaan vain »maituo» ja perunakeittoa tai muuta keittoa, »iţšellä oli tuorehet lihat ja kuivat leivät matassa». Eväinä oli myös kalakukkoja ja voita. Taloissa joskus keitettiin piisissä ruokia. Metsässä yövyttäessä keitettiin ruuat kattilalla nuotiolla, jonka kahta puolta oli tuulensuojana säkkikankainen *koattšavoate*, nukuttaessa peittona oli turkki ja pään alla takki sekä makuualustana porontalja.

Vienan Kemiin, jossa Vuosmon Vaassilan talon Ossippa kävi raidolla vain kerran, tuli matkaa Vuosmonniemeltä kolmattasataa kilometriä. »Kun koesta lähettih, niin ihan tyhjänä mäntih ja kelekat parissa [kaksi päällekkäin] männessä, Kemistä sitte jauhot pantih kelekkah. Se oli *paneuvuntapäevä* sillon. – Tänne tuotih [kuormia] Karjalah, tuotih meän kylähki ja Hirvisalameh. Toen Uhtuolle tähän Ontrolanvoa-

ralle jauhoja. – Tuotih prossaryynie [mannaryynejä] ja rokkasuurmoa, rukihista tehtyö. Suoloa tuotih joku kerta, hevosella paremmin tuotih, porot nuoli säkkie, ne ei niitä...»

Kun ensimmäiseltä matkalta oli palattu, niin »sitte leväytettih [poroja kotijäkäliköissä] viikko ja sitte toas ajettih heinie toesta viikkuo».

Tämän jälkeen lähdettiin toiselle raitomatkalle, levähdytettiin poroja jonkin aikaa Käpälissä ja Kananaisisssa ja jatkettiin Kierettiin.

Kemissä käytiin kaksi kertaa talvessa. Siihen menikin koko talvi, »varmasti mäni!». Jos Kieretissäkin käytiin kaksi kertaa, tähän meni aikaa yhteensä kaksitoista viikkoa. Kaikki jauhot tuotiin kauppiaille: »Kaikki ne kauppiehille tuli, ne Vienasta ittše tilasi ne jauhot, ne sitte Kieretissä makasiiniloissa oli.»

Talven toinen raitomatka, joka tehtiin kevätkelillä, kesti kuutisen viikkoa, koska poroja piti vahvan lumen aikana hankalan jäkälänkaivun vuoksi »pitempään päivätellä». Joskus piti kaksikin viikkoa päivätellä yhdessä paikassa, kun tuli huonot ilmat. Toiselta raitokerralta palattiin kotiin 3–4 viikkoa ennen pääsiäistä.[1400]

7.2. Pistojärven Tuhkalan Ahon raitoajot

Ahon suuressa porotalossa keskeinen ansiotulolähde oli rahdinajo pororaidoilla. Syksyllä joulun edellä eli »ennen rostuota» lähti talosta neljä miestä neljällä raidolla Kierettiin, mutta »rostuon jälestä» toisella eli kevätkerralla vain kaksi miestä kahdella raidolla.

Ahon kussakin raidossa oli 20–22 vetoporoa tšunan edessä ja *tiuhtiena* eli ilman kelkkaa kaksi varaporoa eli yhteensä 90 poroa, joista kaksi kolmannesta oli härkiä ja yksi kolmannes vetovaatimia.

Ensimmäiselle raitomatkalle eli syyskerralle lähdettiin tavallisesti marraskuun lopulla, kun kiireisimmät kotiajot oli poroilla ajettu ja kun oli varmistuttu ilmoista päättelemällä tai saamalla kulkijoilta »sanoja», että Tuoppa- ja Kierettijärvi olivat poronkantavia. Matka Tuhkalasta Kierettiin ja takaisin kesti syyskerralla 3–4 viikkoa. Tavoitteena oli päästä »rostuoksi kotih».

Ensimmäisenä päivänä lähdettiin jo aamuhämärissä 6–7:n aikaan Ahosta etelään Tuhkalanjärveä ja soita Akkalan eli Akkasen kylään, josta käännyttiin itään Tahkojärveä, Saarijärveä ja lampia pitkin ja tultiin Käpälin kylään iltayöstä. Porot jätettiin kylästä etelään noin kilometrin päähän kankaille kaivamaan jäkälää. Pääosa oli irti, arimmilla kurikat kaulassa. Miehet yöpyivät Miikkulan talossa, jossa heidän isänsä Griissan sisar oli naimisissa. Seuraava päivä syötettiin ja levähdytettiin poroja. Kolmantena aamuna jatkettiin Käpälijärven ja Kananaisenjärven yli sekä kankaita ja soita myöten Tuoppajärvelle Sohjananniskaan. Seuraavana päivänä ja osittain yötä myöten ajettiin järven yli sen pohjoisrannalle Lohilahteen. Tässä kylässä oltiin yö, seuraava päivä ja vielä yö. Jos ilmat olivat huonot, voitiin Lohilahdessa viipyä kauemminkin, koska täällä oli hyvät jäkäliköt porojen kaivaa. Reitti jatkui Lohilahdesta Lohivaaraan ja soita ja lampia myöten pitkin maiseen itään Pinkasalmeen, jossa oltiin 1–2 yötä sen mukaan, millaiset olivat ilmat. Talossa oltiin yötä. Täältä jatkettiin etupäässä Pinka- ja Kierettijärveä myöten Tyrhyyn, jossa oltiin 1–2 yötä. Sitten ajettiin »Luovuskajärven» (ven. Louhskoje eli Louhijärvi) luoderannalle taloon, jonka nimi oli »Kupanniemi» (ven. guba = lahti). Täällä oltiin 1–2 yötä. Sen jälkeen ajettiin »Luovuskajärven» yli Kierettiin. Siellä oltiin päivä, jonka kuluessa pantiin jauhokuormat poronkelk-

koihin, samoin suolaa ja lamppuöljytynnyreitä, joskus myös »rinkulatynnyreitä» (rinkeli-). Samana päivänä lähdettiin jo paluumatkalle, koska Kieretissä ei ollut kovin hyviä porojen ruokamaita.

Nyt jokaisella porolla oli kelkassaan kuorma ja kaksi poroa kutakin raitoa kohti oli tiuhtiona. Paluumatka kulki samaa tietä, jota oli tultukin. Samalla tavalla kuljettiin: päivämatka oli 20–25 virstaa ja sen jälkeen poroja syötettiin ja levähdytettiin 1–2 vuorokautta. Ensimmäinen yöpaikka palatessa oli »Kupanniemi», tai voitiin yöpyä jo »Luovuskajärven» eli Louhijärven itäpäässä ulkona tulilla. Seuraava syöttöpaikka oli Tyrhy, sitten Pinka, edelleen Lohilahti, Kiestinki, Kokkosalmi, Käpäli tai Kananainen, Akkanen eli Akkala ja lopuksi Suvanto, jossa kuormat purettiin kauppias Trohkimaiselle, tai Katoslampi, jossa tavarat otti kauppias Tiilikäinen.

Tässä vaiheessa Ahon porotalon raitoajoihin tuli **käännekohta**. Heikot vetoporot ja tiineet vetovaatimet erotettiin ja vietiin kiekeröön risuporojen joukkoon ja kotiajoihin ja vahvoilla lähdettiin toiselle raitomatkalle eli kevätkerralle Kierettiin. Kun Suvannosta palattiin tyhjin kelkoin, jätettiin kahden raidon verran vahvimpia vetoporoja Makarielan ja Akkasen välille Katoslammin kankaille. Kelkat jätettiin Katoslammin jäälle tai tuotiin Tuhkalanjärven päähän. Heikot vetoporot tuotiin kotiin ja vietiin Pontšelenkankaalle risuporojen joukkoon. Niillä saattoi kotiväki ajaa heinää ja puita.

Vahvat vetoporot saivat olla pari vuorokautta irtaallaan Katoslammin kankailla. Miehet olivat kotona, saivat levähtää, kylpeä ja vaihtaa puhtaat vaatteet. Sitten kaksi heistä laittautui uusin eväin toiselle raitomatkalle kahden raidon kanssa. Vetoporot olivat nyt etupäässä härkiä, mutta joukossa oli myös vankkoja vaatimia. Tämä kevätkerta alkoi siis »rostuolta», suuntautui jälleen Kierettiin, mutta nyt matka kestikin lähes kaksi kertaa kauemmin eli 5–6 viikkoa, koska kevätkerralla piti **kiertää toista tietä**. Lumi oli näet talven pitkään vahvonut, ja poroille piti kiertämällä hakea paremmat jäkälämaat, joilla kaivu pitemmän jäkälän vuoksi oli helpompaa. Tämä lisäsi kevätkerran matkaa syyskerrasta 80–100 km. Aikaa kului syyskertaa enempi siitäkin syystä, että kevätkerralla porot alkoivat mennä huonoon kuntoon, joten niitä oli levähdytettävä ja syötettävä hyvissä ruokamaissa jopa viikko kerrallaan.

Kevätmatka kulki Katoslammista järviä ja soita myöten Käpäliin, jossa oltiin 1–2 yötä. Täällä erottiin syysreitistä ja jatkettiin Suvi-Suureenjärveen, jossa oltiin päivä ja kaksi yötä. Matka jatkui Vaarakylään, jossa oltiin 2–3 yötä ilmojen mukaan. Sitten ajettiin Kiisjokeen, jossa viivyttiin 2–3 yötä. Seuraavana aamuna lähdettiin ylittämään Tuoppajärvi ja illalla tultiin Nilmilahteen, jossa oltiin 1–3 yötä. Täältä jatkettiin Vitsakylään, jossa oltiin kaksi yötä. Seuraavana päivänä tultiin syystielle Tyrhyn ja Kupanniemen välille ja jatkettiin Kupanniemen taloon, jossa oltiin kaksi yötä. Täältä ajettiin Kierettiin, jossa pantiin kuormat kelkkoihin, ja lähdettiin samaa tietä takaisin. Paluumatkalla poroja levähdytettiin ja syötettiin hyvissä jäkäläpaikoissa, joita oli Vitsakylässä, Nilmilahdessa, Kiisjoessa ja Vaarakylässä. Kuormat vietiin taas kauppiaille Suvantoon tai Katoslampiin. Paluumatka kesti niin kauan, että maaliskuu oli lähellä puoliväliä, ennen kuin oltiin taas kotona Tuhkalassa.[1401]

7.3. Uhtuan Röhön Mikinniemen raitoajot

Mikinniemen porotalossa porojen käytöllä ansiorahdin ajossa oli keskeinen merkitys. Kun vetoporoilla oli ajettu syystalvella enimmät kotiajot – heinät ja polt-

topuut –, lähtivät talon poromiehet Petri ja Kuśma kahdella raidolla joulukuun puolivälissä rahdinajoon. Kummassakin raidossa oli 20 vetoporoa ja yksi varaporo eli yhteensä 42 poroa. Risuporoja jäi hoitamaan kotipalkiselle Iivana. Talven kuluessa tehtiin tavallisesti kaksi raitomatkaa, joskus kolmekin.

Raidoilla ajettiin jauhoja sekä Kieretistä että Vienan Kemistä Uhtuan ja Röhön kauppiaille, pääasiassa oman kylän kauppiaalle *Petriselle Iivanalle*, joka otti niistä osan itselleen ja ajatti osan Uhtualle. Välistä tuotiin suolaakin jokunen säkki.

Kun kotoa lähdettiin tyhjänä raidolle, pantiin tavan mukaan kaksi kelkkaa päällekkäin ja ajettiin juosten ensimmäinen taival, noin 35 km. Yöksi pysähdyttiin sellaiseen paikkaan, jossa oli hyvät ruokamaat. Mukana oli keittovälineet ja kuukauden eväs: raakaa lihaa, voita, kuivaa leipää, »tšaijuo» (= teetä) ja pikku pytty suolakalaa. Jos oli hyvä keli, lähdettiin seuraavana päivänä jatkamaan matkaa. Huonolla kelillä saatettiin jäädä odottelemaan vaikkapa viikoksi parempia kulkusäitä. Jälleen ajettiin 35–40 kilometriä, »miten [porojen] ruokapaikka sattu». Yleensä kuljettiin semmoista tietä, jossa hevosmiehet eivät liikkuneet: poromiehillä oli omat tiensä. Metsätaipaleilla levähdytettiin poroja aina yhden ajopäivän päästä yksi päivä, kylissä pari vuorokautta ja huonoilla ilmoilla kaksikin viikkoa.

Ensimmäiseltä matkalta, joka kesti alkutalven hyvien kelien vuoksi vain kolmisen viikkoa, tultiin kotiin *rostuoksi* eli jouluksi, joka Vienan Karjalassa oli 13 päivää myöhemmin kuin Suomessa.

Reitti Röhöstä Kierettiin oli seuraava: Röhön Mikinniemestä ajettiin 20 kilometrin matka Vaarakylän hevostietä, joka kulki enimmäkseen metsämaisemia. Jos oli päästy lähtemään vasta puolelta päivin, oltiin yötä jo Vaarakylässä ja poroja syötettiin kylän eteläpuolella kankaissa. Jos oli lähdetty aikaisin aamulla, voitiin hyvällä kelillä ajaa Tuoppajärven Elo- eli Eläjiensaareen, jossa oltiin pari yönseutua kiisjokelaisten poropirtillä ja syötettiin poroja, koska siellä oli hyvät jäkäliköt. Täältä ajettiin Tuoppajärven yli Lohilahteen, jonka takalistoilla yövyttiin metsässä »tulilla» ja vartioitiin poroja susilta. Matka jatkui Pingan ohi, jolloin yhdyttiin Kierettiin menevään hevostiehen. Ennen Tyrhyä yövyttiin erään aution talon saunassa. Sitten tultiinkin jo Kieretin kauppalaan, jonka länsipuolelle soiden jäkälikköihin porot jätettiin syömään, ja mentiin yöksi johonkin taloon. Seuraavana päivänä porot kelkkoineen ajettiin kauppalaan kuormauspaikalle, jossa kelkkoihin lastattiin jauhosäkit. Nyt lähdettiin heti paluumatkalle ja ehdittiin yöksi erääseen taloon Tyrhyyn. Seuraava yöpaikka oli taas autiotalo ja sitä seuraava oli Lohilahden kylä, jossa koko viikko levähdytettiin poroja. Jälleen ylitettiin Tuoppajärvi ja yövyttiin Eläjiensaaren poropirtillä. Täältä ajettiin Vaarakylään, jossa oltiin kaksi yötä, minkä jälkeen tultiinkin jo kotiin Röhöön. Nyt levähdettiin viikko ja porot vietiin Kantovaaraan kiekeröön. Tšunat jauhokuormineen jätettiin yhden kilometrin päähän kotoa Palojärvelle. Viikon päästä lähdettiin Uhtualle ja mennessä jätettiin Röhön kauppiaalle Petriselle Iivanalle se määrä jauhosäkkejä, minkä hän halusi. Loput jauhot vietiin saman kauppiaan sivupuotiin Uhtualle. Välillä yövyttiin ja syötettiin poroja Keĺĺalammilla. Seuraavana päivänä ajettiin Uhtuan kankaille, jonne jätettiin porot, ja mentiin yöksi kauppias Afanasjeville eli Hilippälään. Aamulla haettiin kuormat kylään, purettiin ne ja lähdettiin paluumatkalle. Taas yövyttiin Keĺĺalammilla ja ajettiin seuraavana päivänä kotiin Röhöön. Nyt porojen annettiin levätä kotosalla 1–2 viikkoa, jona aikana voitiin ajaa niillä honkia polttopuiksi.

Toiselle matkalle lähdettiin *vieristän* eli loppiaisen jälkeen. Tämä kesti paksun lumen, porojen vaikeamman jäkälänkaivun ja kevätsulien vuoksi usein kuusikin viikkoa, joten kotiin palattiin vasta helmikuun lopulla tai maaliskuulla. Reitti kulki seuraavasti: Kun Röhöstä lähdettiin, oltiin ensimmäinen yö Vaarakylän ja

Kiisjoen välillä, usein ehdittiin Kiisjoen taloihin yöksi. Toinen yönseutu vietettiin Tuoppajärven Eläjien- eli Elosaaressa. Kolmas yöpaikka oli Pinka, jossa yövyttiin taloissa. Seuraava yö oltiin Tyrhyn taloissa. Täältä päästiinkin jo Kieretttiin. Paluumatkalla oltiin jälleen Tyrhyn taloissa yötä ja levähdytettiin poroja vuorokausi. Seuraava yöpaikka oli noin 15 kilometrin päässä, jolloin oltiin yötä metsässä »tulilla», ja paluuta kotiin jatkettiin reittiä Nilmilaksi – Kiisjoki – Röhö.[1402]

7.4. Oulangan Soukelon pororaidot

Oulangan Soukelosta kertoo SIMO NIEMELÄ, joka on yhden talven ajanut naapuritalon miesten kanssa poroilla rahtia Knäsöistä Suomen puolelle Kuusamon Paanajärvelle ja muutenkin seurannut sikäläistä poronhoitoa.

Kun marras- ja joulukuun vaihteessa tuli sopivat kelit, lähdettiin liikkeelle. Sinä talvena vuoden 1903 tienoilla, jolloin kertojamme oli mukana, haettiin Knäsöistä jauhoja ja vietiin ne Kuusamoon Paanajärvelle Russanoff-yhtiön savottaan. Matkueeseen laittautui kaksi naapuritalon miestä ja kertoja, joka oli vielä keskenkasvuinen nuorukainen. Kolmella raidolla ajettiin: vetoporoja oli yhteensä 50, miehillä kummallakin 20 ja pojalla 10, lisäksi oli puolikymmentä varaporoa.

Reitti oli seuraava: Soukelo – Ruva – Kananen (eli Järvenpää eli Koutajärvenpää) – Knäsöi. Kotikylästä Soukelosta matkattiin hyvällä kelillä tyhjänä kahdessa päivässä Knäsöihin, tällöin päivämatkaksi tuli noin 50 km ja välinen yö oltiin Kanasessa; huonolla kelillä meni kolme päivää.

Knäsöissä viivyttiin 2–3 päivää ja paluumatkalla tehtiin taivalta jauhokuormien kanssa noin 15–20 km päivässä. Niinpä meni kaksi päivää matkattaessa Kieretistä Kanasen kylään, täällä poroja *leväytettih* yksi päivä. Sitten matka jatkui Soukeloon ja se kesti 3–4 päivää. Täältä matkattiin Kuusamoon Paanajärven länsipäähän kolmessa päivässä. Näin ajopäiviä kertyi suunnilleen kymmenen ja levähdytyspäiviä puolenkymmentä.

Yleensä oli tapana, että kun kaksi päivää ajettiin, niin kolmas levähdytettiin poroja, silloin oli *päeväytyspäevä* ja porot olivat »meţsässä jäkäliköss̈ä kankasmailla».

Kun jauhokuormat oli viety Paanajärvelle savottaan, palattiin kotikylän Soukeloon, jossa oltiin yönseutu. Täältä lähdettiin takaisin Knäsöihin, mutta välillä poroja piti levähdyttää pitempään, viikko, kaksikin. Kanasen kylä oli tällainen edullinen pitkäaikainen levähdytyspaikka, sillä sen lähistöllä oli hyvät jäkäliköt. Knäsöistä jälleen ajettiin samoja jälkiä takaisin.

Soukelolaiset ajoivat pororaidoilla rahtia myös Sallaan (ent. Kuolajärvelle) jollekin tukkiyhtiölle. Tällöin alkumatka kotikylästä Knäsöihin oli sama kuin edellä on kuvattu, mutta palatessa käännyttiin Kanasesta (Koutajärvenpäästä) Tolvantojärvelle ja rajan yli ja Sallan Kurtin kylän kautta määränpäähän. – Tätä Kuusamon Paanajärveltä Oulangan Soukelon kautta Knäsöihin kulkevaa hevos- ja pororaitotietä kutsuttiin Kuusamon puolella kuvaavasti »jauhotieksi».[1403]

7.5. Kiestingin Ahvenlahden pororaidot

Kiestingin Ahvenlahdessa Jelettijärven rannalla oli viidessä talossa poroja 200–250, mm. Makarovin talossa enimmillään 103 poroa.[1404]

Ahvenlahden raitomiehet kulkivat 4–5 raidon »porukassa» ja vedättivät jauhoja eli »mahasein eluo» Kieretistä ja joskus Koudasta Uhtualle seuraavaa reittiä: Ahvenlahti – Pinka – Tyrhy – Kieretti, josta jauhokuormat kelkkoihin – Pinka – Lohilahti – Kiisjoki – Vaarakylä – Röhö – Uhtua.

Kiestingin Vaarakylässä oli kauppias Sohvonainen, joka vedätti jauhoja mm. Ahvenlahden ja Jelettijärven pororaidoilla isoihin jauhovarastoihin.

Välistä Ahvenlahden raitomiehet jäivät jopa pariksi viikoksi syöttämään ja levähdyttämään vetoporojaan Röhön ja Uhtuan välisille hyville jäkäläkankaille ja asustelivat Kellalammin eli Puolivälin metsäpirtillä.[1405]

LIITE 8

POHJOIS-VIENAN PORONHOITOTERMISTÖN SANASTOMAANTIETEELLINEN KATSAUS

Lähteinä ovat olleet Sanakirjasäätiön (SS) stipendiaattikokoelmien Peräpohjan, Pohjois-Pohjanmaan, Kainuun sekä Pohjois-Karjalan sanalippukokoelmat eli XX, XVIII, XIX ja XI keruupiiri, joiden lipustot nykyään ovat keruupiiriltään erittelemättä Suomen murteiden sanakirjaa varten yhdistetyssä sana-arkistossa Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa (KKTK), Karjalan kielen sanakirjan arkiston (KKSA) koko Itä-Karjalan käsittävät kokoelmat, vuosina 1960 ja 1964–65 keräämäni Oulangan ja Pistojärven ja 1956–64 tallentamani Kuusamon poronhoitosanasto (lyh. o.m. = omat muistiinpanot) sekä Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa säilytteillä oleva Erkki Tiesmaan laudaturtyö vuodelta 1932 (lyh. T), jonka levikkitiedot niin ikään perustuvat Sanakirjasäätiön kokoelmiin. Kainuun porosanasto on täydentynyt Ilmari Kiannon 1913 ilmestyneen Poro-kirjan sanasto-osan avulla (s. *217–228*, lyh. K). – KKSA:n Yrjö Pirhosen sanalippujen virheellisen alkuperämerkinnän »Vuokkiniemi Tiirovaara» olen korjannut tässä esityksessäni Pistojärveksi, johon Tiiron kylä kuului.

Sanaluettelon sanojen etymologioiden selvittelyssä lähteinä ovat olleet Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII (SKES) sekä Suomen sanojen alkuperän tähän mennessä ilmestyneet 1. osa A–K (SSA 1) ja 2. osa L–P (SSA 2). Lisäksi olen saanut apua akateemikko Erkki Itkoselta ja professori Terho Itkoselta.

8.1. Poron ikää ja sukupuolta koskevat nimitykset

1. VASA

Peräpohja: Muonio, Kittilä, Sodankylä, Kemijärvi, Salla *vasa* '1. vuodella oleva poronvasikka' (T *238 239*)

Pohjois-Pohjanmaa: Ylikiiminki, Ii, Pudasjärvi, Taivalkoski, Posio, Kuusamo *vasa* 'idem' (SS, o.m.)

Itä-Karjala: Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi, Uhtua *vasa, vaša* '1. vuodella oleva poronvasikka'. Lisäksi Kiestinki, Vuokkiniemi, Uhtua, Jyskyjärvi, Tunkua, Rukajärvi, Repola, Paatene, Ilomantsi *vasa, vaša, važa* päämerkitys 'lehmän vasikka' mutta myös 'hirven tai petran vasikka' (KKSA)

Kainuu: Puolanka »porosta sanottiin ennen 'vasa' », Sotkamo kuv. 'pieni lapsi', ei muita tietoja (SS); Suomussalmi *hirvas-vasa, vaajin-vasa*, 'alle vuoden ikäinen uros- ja naarasporo' (K *217 218*)

Pohjois-Karjala: Polvijärvi, Liperi, Kiihtelysvaara tunnetaan vain *vasain, vasatin* 'lehmän ym. kotieläimen emätin tai ulkoiset häpyhuulet' (SS)

Alkuperä: vanha indoeurooppalainen lainasana (merkitys myös arjalaisella taholla 'vasikka', alk. 'yksivuotias') (SKES)

2. URAKKA

Peräpohja: Kittilä, Inari, Sodankylä, Kemijärvi, Salla *urakka* '2. vuodella oleva urosporo' (T *234 235*)

Pohjois-Pohjanmaa: Ii, Ylikiiminki, Pudasjärvi, Taivalkoski, Posio, Kuusamo *urakka* 'idem' (SS, o.m.)

Itä-Karjala: Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi *urakka* '2. vuodella oleva urosporo'. Muualta Itä-Karjalasta ei ole tietoja tästä merkityksestä (KKSA, o.m.).

Kainuu: sana ei esiinny tässä merkityksessä (SS); Suomussalmi *urakka* 'idem' (K *217*)

Pohjois-Karjala: sana ei esiinny tässä merkityksessä (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. luulajanlapin *årēk* ja norjanlapin *vârek*, johdoksia urosta merkitsevästä sanasta (SKES)

3. VUONELO ~ VUONNELO ~ VUONNILO ~ VUONILO

Peräpohja: Kittilä, Kemijärvi, Salla, *vuonnelo, vuonelo* '2. vuodella oleva naarasporo' (T *244 245*)

Pohjois-Pohjanmaa: Ii, Ylikiiminki, Pudasjärvi, Posio, Kuusamo *vuonelo, vuonnilo* 'idem' (SS, o.m.)

Itä-Karjala: Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi *vuońńelo* 'idem', Pistojärvi myös *vuońńilo* 'idem' (KKSA, o.m.)

Kainuu: sanaa ei tunneta (SS); Suomussalmi *vuonilo* 'idem' (K *218*)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. luulajan- ja inarinlapin *vuonjal* ja norjanlapin *vuonjâl* 'naarasporo toisella vuodella' (SKES)

4. VUORSA ~ VUORSO ~ VUOVERSO

Peräpohja: Muonio, Kittilä, Inari, Sodankylä, Kemijärvi, Salla *vuorsa, vuorso* '3. vuodella oleva (uros)poro' (T *245 246*)

Pohjois-Pohjanmaa: Ii, Ylikiiminki, Pudasjärvi, Posio, Kuusamo *vuorsavaajin, -härkä, -hirvas* 'idem' (SS, o.m.)

Itä-Karjala: Oulanka, Pistojärvi, *vuorsahärkä, -voajin, vuorsohärkä, -voajin* 'idem'; Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi *vuoveršo* '3. vuodella oleva etupäässä urosporo' (KKSA, o.m.)

Kainuu: sanaa ei tunneta (SS); Suomussalmi *vuorsahärkä, -vaajin* 'idem' (K *217 218*)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *vuovers* ja inarinlapin *vyevers* 'urosporo kolmannella ikävuodellaan' (SKES)

5. KUNTEUS ~ KUNTUS ~ KUNTUUS jne.

Peräpohja: Muonio, Kittilä, Inari, Kemijärvi, Salla *kuntus, kuntuus, kunteus* '4. vuodella oleva poro' (T *160 161*)

Pohjois-Pohjanmaa: Ylikiiminki, Pudasjärvi, Posio, Kuusamo *kuntus, -hirvas, -härkä, -vaajin* 'idem' (SS, SKS E Marttinen 1930 A, o.m.)

Itä-Karjala: Oulanka *kuntous* '4. vuodella oleva etupäässä urosporo' (o.m.), Kiestinki *kuntassu* 'idem' (KKSA), Pistojärvi *kuntushärkä, -voajin* '4. vuodella oleva uros/naarasporo' (KKSA, o.m.)

Kainuu: sanaa ei tunneta (SS); Suomusalmi *kuntusvaajin* '4. vuodella oleva naarasporo' (K *218*)

Pohjois-Karjala: *kuntus* 'iso teeri, otus, kömpelö, nahjus yms.'. Ei poroon liittyvää merkitystä (SS).

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *goddudâs, goddâs* 'nelivuotias porohärkä, urosporo neljännellä ikävuodellaan', johdos lapin sanasta *god'de* 'peura' (SSA 1)

6. KOSOTUS ~ KOSATUS ~ KOSETTO

Peräpohja: Muonio, Kittilä, Inari, Salla *kosatus, kosotus* '5. vuodella oleva poro' (T *158 159*)

Pohjois-Pohjanmaa: Posio *kosotus, -hirvas, -härkä, -vaajin* 'idem' (SS), Kuusamo *kosetto* '5. vuodella oleva naarasporo' (o.m.), *kosettohärkä* '5. vuodella oleva koirasporo' (SS), Pudasjärvi *kosetto* 'viisivuotinen naarasporo', *kosettohirvas* 'viisivuotinen urosporo' (SS)

Itä-Karjala: Oulanka *kosotus* '5. vuodella oleva etupäässä urosporo' (o.m.), Kiestinki *koittassu* 'idem' (KKSA)

Kainuu: sanaa ei tunneta (SS)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *goasohâs, goai'stâs*, inarinlapin *kojstas*, koltanlapin *koisttas* 'viisivuotias tai viidennellä vuodella oleva poro' (SKES, SSA 1)

7. VAADIN

Peräpohja: Kittilä, Inari, Sodankylä, Salla *vaajin* '3. vuodella oleva naarasporo; yleensä naarasporo' (T *235 236*)

Pohjois-Pohjanmaa: Ii, Ylikiiminki, Pudasjärvi, Posio, Kuusamo *vaajin, voajin* '3. vuodella ja siitä eteenpäin oleva naarasporo' (SS, o.m.)

Itä-Karjala: Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi *voajin* 'idem' (KKSA, o.m.). Tunkua, Rukajärvi *voajin, vuajin (: voajimen!)* 'naaraspeura, -hirvi, emäporo' (KKSA)

Kainuu: sanaa ei tunneta (SS); Suomussalmella täysiä *vaatimia* 'neljättä vuotta vanhemmat naarasporot' (K *218*)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *vāžž̂* 'porolehmä' (SKES)

8. HIRVAS

Peräpohja: mm. Muonio, Kittilä, Sodankylä, Kemijärvi, Salla ja yleensä koko Peräpohja ja Länsipohja *hirvas* '3. vuodella oleva urosporo; yleensä urosporo' (SS)

Pohjois-Pohjanmaa: Kalajoki, Raahe, Oulu, Ii, Ylikiiminki, Pudasjärvi, Taivalkoski, Posio, Kuusamo *hirvas* 'idem' (SS)

Itä-Karjala: Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi *hirvaš, hirvas* 'idem' (KKSA, o.m.), Uhtua, Rukajärvi, Tunkua 'urospeura, petrahärkä' (KKSA)

Kainuu: Puolanka, Suomussalmi *hirvas* 'idem' (SS)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: palautuu varhaiskantasuomalaiseen lähtömuotoon *širvas*, jonka jatkaja on myös lapin *sârves* 'salvamaton urosporo' ja joka vuorostaan on vanha balttilainen laina, vrt. muinaispreussin *sirwis* 'metsäkauris' (SSA 1)

9. HÄRKÄ

Peräpohja: Muonio, Kittilä, Sodankylä, Rovaniemi, Salla *härkä* 'puremalla salvettu urosporo'; sana tunnetaan myös 'sonnin' merkityksessä (SS)

Pohjois-Pohjanmaa: Ii, Pudasjärvi, Posio, Kuusamo *härkä* 'puremalla salvettu urosporo' (SS); myös 'sonni'

Itä-Karjala: Oulanka, Pistojärvi, Vuokkiniemi *härkä* 'kuohittu urosporo' (KKSA, o.m.), tämän ohella Kiestinki *härkä* 'urosporo 6. vuodella ja siitä eteenpäin', Pistojärvi *härkä* '4-vuotias urosporo', Vuokkiniemi *härkä* 'suuri urosporo' (KKSA). Lisäksi sana esiintyy poronhoitoalueellakin 'sonnin' synonyymina (Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi) ja sen ulkopuolella yksinomaan 'sonnia' tarkoittamassa; kuitenkin Tunkua *härgä* 'urospuolinen pedra, hirvi, nauta' (KKSA).

Kainuu: Hyrynsalmi *härkä* 'sonni', ei muita tietoja eikä merkityksiä (SS); Suomussalmi *härkäporo* 'urosporo', *vuorsahärkä* 'urakkana purtu, 3. vuodella oleva urosporo' (K *217*)

Pohjois-Karjala: *härkä* vain merkityksessä 'sonni' (SS)

Alkuperä: suomen porohärkä on merkityslaina lapin *hær'ge*-sanasta, joka on puolestaan laina suomen ja osittain karjalan 'kuohittua sonnia' tarkoittavasta *härkä*-sanasta (SSA 1 ja SKES)

10. PIETTIÖ

Peräpohja: Kittilä, Sodankylä, Rovaniemi, Simo, Salla *piettiö* 'epätäydellisesti kuohittu urosporo'. Lisäksi sana tunnetaan myös 'epätäydellisesti kuohitun hevosen' merkityksessä (SS)

Pohjois-Pohjanmaa: Ylikiiminki, Posio, Kuusamo *piettiö, piettie* 'idem porosta' (SS), Kuusamo myös '4. vuodella oleva kuohitsematon urosporo' (o.m.). Lisäksi yleensä koko alueella 'idem hevosesta' (SS).

Itä-Karjala: Oulanka, Kiestinki *piettie, piete(h)* 'epätäydellisesti kuohittu urosporo' (KKSA o.m.), Pistojärvi *piettivö* 'idem ; 4. vuodella oleva kuohitsematon urosporo' (KKSA, o.m.). Lisäksi Kiestinki, Pistojärvi, Vuokkiniemi, Uhtua, Rukajärvi, Suistamo *piettivö, piettie, piettiö* 'epätäydellisesti kuohittu hevonen, mulkkupuoli yms.' (KKSA)

Kainuu: Hyrynsalmi *piettijo* 'epätäydellisesti kuohittu hevonen', ei muita tietoja (SS); Suomussalmi *piettiö* 'epätäydellisesti kuohittu urosporo' (K *217*)

Pohjois-Karjala: Liperi, Kiihtelysvaara, Ilomantsi *piettio, piettiö* 'yksikiveksinen, munapuoli, epätäydellisesti salvettu hevonen' (SS)

Alkuperä: ruotsin *bete* 'salvettu pässi' (< keskialasaksan *b ten* 'parantaa', 'kuohita'). Eräät karjalan muodoista ovat myöhäistä lainaa suomen murteista, joista ovat peräisin myös norjan-, inarin- ja koltanlapin vastaavat sanat. (SKES)

8.2. Vetovälineiden nimitykset

11. AHKIO

Tämä sana jakautuu suomen murteissa merkitykseltään kiintoisasti kahtia. Koko Pohjois-Suomi Oulun – Kuhmon linjaa myöten sekä Länsipohja ja Ruija tuntevat sanan vain merkityksessä 'poronpulkka tai erämiehen veturi'. Tuolta linjalta etelään *ahkion* merkityksenä on lähes yksinomaisesti 'paksu suuri esine, harteva ihminen, isokokoinen, lihava, paksu, ahne, suursyömäri, juoppo, saamaton, laiska'. Raja-alueilla, Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa, esiintyy molempia merkityksiä (SS).

Itä-Karjala: Oulanka, Kiestinki, Vuokkiniemi *ahkivo* 'poron ajo- tai vetoahkio', Pistojärvi *ahkivo* 'idem; erämiehen veturi' (KKSA, o.m.), Uhtua, Jyskyjärvi, Rukajärvi, Suojärvi, Korpiselkä, Suistamo *ahkivo* 'erämiehen veturi'. Tunkualta on merkintä *»ahkivo* = ahkio, poron pulkka, pohjoiskarjalainen laina?»

(Aili Virkkunen 1931). Pari mainintaa on myös merkityksestä 'lihava ihminen', nim. Uhtualta ja Impilahdelta (KKSA).

Alkuperä: Sana kuuluu suomen vanhoihin omapohjaisiin sanoihin. Sillä on 'rekeä, narttaa' merkitsevä vastine ostjakissa. (SSA 1, SKES, Toivonen 1920 *87*)

12. JUKKO

Peräpohja: Kittilä *jukko* 'ahkion keulan alla nahkaremmi vuotturaipan kiinnittämiseksi', Sodankylä *jukko* 'vetohihnan kiinnityspolakka ahkion keulassa', Sodankylä *jukko* 'puupalikka, jolla vuotturaippa ja ahkio yhdistetään', Salla *jukko* 'kelkassa ja ahkiossa rengas, johon vetohihna kiinnitetään ' (T *133)*

Pohjois-Pohjanmaa: Pudasjärvi *jukko* 'naru, josta kelkkaa vedetään', Posio *jukko* 'pulkan keulan alla nahkaremmi, johon vuotturaipan pola kiinnitetään', Kuusamo *jukkonuora* 'nuora jalasten välissä kelkan keulassa' (SS)

Itä-Karjala: Oulanka *jukko* 'poronkelkan sevän silmävitsa' (o.m.), Kiestinki *jukko* 'kelkan tms. vetonuora' (KKSA), Pistojärvi *jukko* 'poronvaljaiden vetohihna' (o.m.), Uhtua *jukko* 'lämsä, jolla poro vetää', *jukkovittša* 'vitsa poronkelkan sevissä' (KKSA). Lisäksi: Kiestinki, Pistojärvi, Jyskyjärvi, Tunkua, Rukajärvi, Mäntyselkä, Tulemajärvi, Salmi *jukkopuu, jukko* 'pärepuu, josta päreitä kiskotaan', Suojärvi *jukkopuu* 'suora oksaton petäjä', Korpiselkä, Suistamo *jukko* 'raita, juova, viiru maassa tai kankaassa' (KKSA)

Kainuu: Puolanka, Paltamo, Ristijärvi *jukko* 'vetonuora kelkan keulassa' (SS)

Pohjois-Karjala: Valtimo, Kaavi, Polvijärvi, Eno, Ilomantsi, Kiihtelysvaara *jukko* 'idem' (SS)

Alkuperä: vanha germaaninen (tai kantaskandinaavinen) laina, lähtömuodosta **juka-* (josta mm. ruotsin murt. *oke* 'poikkipuu, reen kaplaita yhdistävä poikkipiena') (SSA 1)

13. KESAS ~ KÄSÄYS ~ KÄSÄTE

Peräpohja: Kemijärvi *kesäys* 'nahkaiset poronlänget', Salla *kesas* 'idem' (T *147*), Kemijärvi *käsäys* (s.v. kesaus) 'idem', Kittilä, Sodankylä, Rovaniemi *käsäte* 'idem' (SS)

Pohjois-Pohjanmaa: Ylikiiminki, Pudasjärvi, Posio, Kuusamo *kesas* 'idem' (SS, o.m.)

Itä-Karjala: Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi *käšäyš ~ käsäys* 'idem' (KKSA, o.m.), Pistojärvi Tiirovaara *käšäš* 'idem' (KKSA)

Kainuu: sanaa ei tunneta (SS); Suomussalmi *kesas* 'idem' (K *223*)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *gæses*, kildinin- ja turjanlapin *keassas* 'taljasta tai hihnasta tehdyt poron länget' (SKES)

14. PANKA

Peräpohja: Kittilä, Inari, Sodankylä, Rovaniemi, Salla *panka* 'poron päitset' (SS)

Pohjois-Pohjanmaa: Pudasjärvi, Posio, Kuusamo *panka* 'idem' (SS, o.m.), Kuusamo myös *panka* 'poron kellonkannin' (SS)

Itä-Karjala: Oulanka *panka* 'poron kellonkannatin' (o.m.), Kiestinki *pankańi* 'poron päitset' (KKSA), Pistojärvi *panka* 'poron päitset' (KKSA, o.m.). Muualla Itä-Karjalassa *panka* 'sanka, kannin, reuna' (KKSA)

Kainuu: sanaa ei tavata missään merkityksessä (SS); Suomussalmi *panka* 'raito- ja pulkkaporon päitset' (K *223*)

Pohjois-Karjala: Kitee *panka* 'vastan side', ei muita tietoja (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *bag'ge* 'poron päitset'. (SSA 2 ja SKES) Akateemikko Erkki Itkosen tiedonanto kirjoittajalle: 'poron pangan' merkitys suomen murteissa ja karjalassa todennäköisesti lapin vaikutusta.

15. POLA ~ POLO ~ POLOKA

Peräpohja: Kittilä *pola* 'poron pangan kiinnityskalikka', Sodankylä, Salla *pola* 'vuotturaipan päässä lyhyt poikkipuu' (T *196 197*, SS), Kittilä *polokka* 'poron pangan kiinnityskalikka' (T *100*)

Pohjois-Pohjanmaa: Posio, Kuusamo *pola* 'vuotturaipan päässä lyhyt poikkipuu' (SS, o.m.)

Itä-Karjala: Pistojärvi Kiimasvaara *pola* 'vuotturaipan päässä lyhyt poikkipuu', Kiestinki, Pistojärvi *polo* 'idem' (KKSA), Pistojärvi *poloka* 'idem' (KKSA, o.m.). Muita tietoja ei tästä merkityksestä KKSA:ssa.

Kainuu: Suomussalmi *pola* 'idem' (SS)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tavata tässä merkityksessä (SS)

Alkuperä: itämerensuomen *polo* 'palikka, pyydyksen merkkikoho' lainautunut lappiin (esim. norjanlapin *boalla* 'nappi', luulajanlapin *lab'tjē-pållo* 'ohjaksessa oleva puu- tai sarvinappi, jolla ohjas kiinnitetään riimuun'). Lapin sana vuorostaan vaikuttanut suomen (ja karjalan) sanan merkitykseen. (SKES ja SSA 2)

16. PULKKA

Peräpohja: Kittilä, Sodankylä, Rovaniemi, Simo *pulkka* 'poron ajoneuvo' (SS)

Pohjois-Pohjanmaa: Utajärvi, Posio, Kuusamo *pulkka* 'idem', ei muita tietoja (SS)

Itä-Karjala: Oulanka, Pistojärvi *pulkka* 'poron ajoneuvo' (o.m.), ei muita tietoja tässä merkityksessä (KKSA). [Sen sijaan esimerkiksi Kiestinki, Uhtua, Kontokki *pulka* ~ *pulkka* 'luoti, kuula' on

kokonaan toista alkuperää eli < venäjän *pul'ka* 'kuula'. Akateemikko Erkki Itkosen tiedonanto kirjoittajalle.]

Kainuu: Ristijärvi *pulkka* 'idem', ei muita tietoja (SS); Suomussalmi *pulkka* 'idem' (K *224*)

Pohjois-Karjala: Eno *pulkka* 'lappalaisen reki (tunnetaan vain nimi)', ei muita tietoja tässä merkityksessä (SS)

Alkuperä: suomen *pulkka* 'pieni vene, ahkio, tynnyri ym.', joka on lainattu myös lappiin, esim. norjanlapin *bul'ke* 'etuosasta katettu ahkio' (SKES ja SSA 2)

17. VUOTTA- ~ VUOTTO- ~ VUOTTURAIPPA

Peräpohja: Kittilä, Sodankylä, Salla *vuottu-*, *vuottoraippa* 'poron vetohihna' (T *247*)

Pohjois-Pohjanmaa: Ylikiiminki, Pudasjärvi, Kuusamo *vuottoraippa* 'idem', Posio *vuotturaippa* 'idem' (SS)

Itä-Karjala: Pistojärvi *vuottu-* ~ *vuottoraippa* 'idem' (o.m.), muita tietoja ei ole (KKSA)

Kainuu: sanaa ei tunneta (SS); Suomussalmi *vuottoraippa* 'idem' (K *223*)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *vuottâ-rai'pe* 'poron vetohihna'; lapin sanan jälkiosa on skandinaavista alkuperää: kantaskandinaavin **raipa*, josta myös ruotsin *rep* 'köysi, nuora' ja lainana myös suomen *raippa* 'köysi, nuora' (SKES)

8.3. Muuta tavallisinta poronhoitosanastoa

18. JOKOS ~ JOKKOO

Peräpohja: Inari, Sodankylä, Kemijärvi, Rovaniemi *jokos* 'porojen polkema tie lumessa', Salla *jokko* ~ *joko* 'ahkion jälki lumessa' (SS)

Pohjois-Pohjanmaa: Pudasjärvi, Posio, Kuusamo *jokos* ~ *jokkoo* 'porojen polkema tie lumessa' (SS)

Itä-Karjala: Pistojärvi *jokoh* 'poron polku lumessa tai maassa' (o.m.), Uhtua *jokoš* 'petran jälki', Suojärvi *jokkohut, jokkoo, jokoh* 'jälki lumessa; peuran tai hirvilauman polku; tie tai ura', Korpiselkä *jokkohut, d'okko, jokkohini* 'polku, tie; jäniksen polku; metsästäjän ansa- ja pyydyspolku', Vitele *jokkoh* 'jäniksen lumeen tallaama polku' (KKSA)

Kainuu: Suomussalmi *jokos* 'jälki, esimerkiksi ahman jälki', ei muita tietoja (SS)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. koltanlapin *čuahkas* 'talvitie' (SKES), kildininlapin *čuegas* 'idem' (SSA 1)

19. JUOVOA

Peräpohja: Kittilä, Inari, Sodankylä, Rovaniemi, Salla *juovoa* 'seurata, vars. porosta' (T *135*, SS)

Pohjois-Pohjanmaa: Posio, Kuusamo *juovoa* 'idem' (SS, o.m.), Pudasjärvi *juovo* 'poro, joka helposti seuraa' (SS)

Itä-Karjala: Oulanka, Pistojärvi *juovuo* 'seurata, vars. porosta' (o.m.), Kiestinki *juovottoa* 'kuljettaa perässä, johdattaa' (KKSA). Ei muita tietoja KKSA:ssa.

Kainuu: sanaa ei tunneta (SS)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *čuovvot* 'seurata' (SSA 1)

20. KIEKERÖ ~ TŠIEKERÖ

Peräpohja: Kittilä, Inari, Sodankylä *kiekerö* 'paikka, jossa porot ovat kaivaneet jäkälää', Salla *kiekerö* 'jonkun henkilön erityinen poronhoitoalue' (T *148 149*)

Pohjois-Pohjanmaa: Pudasjärvi *kiekero* 'yhteen koottu porolauma', Posio, Kuusamo *kiekerö* 'paikka, jossa porot kaivavat jäkälää' (SS, o.m.)

Itä-Karjala: Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi *tšiekerö, tšiegerö* 'paikka, jossa porot kaivavat jäkälää talvella' (KKSA, o.m.), Pistojärvi myös *kiekerö* 'idem' (KKSA, o.m.)

Kainuu: Suomussalmi *kiekero* 'porojen olinpaikka', ei muita tietoja tässä merkityksessä (SS).

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: lapin *čiegar* 'porojen talvilaidun, kovaksi tallautunut lumikenttä' (SSA 1)

21. KILKULA ~ KILKURI ~ KILKELÖ ~ KILPUKKA etc.

Peräpohja: Sodankylä *kilkilö* 'kotieläimen, vars. poron kaulaan omistusmerkiksi ripustettu puukilpukka', Kittilä, Inari, Sodankylä *kilkula* 'idem', Sodankylä, Rovaniemi *kilkura* 'idem' (SS)

Pohjois-Pohjanmaa: Pudasjärvi *kilkero* 'idem', Posio, Kuusamo *kilkilö* 'idem' (SS)

Itä-Karjala: Oulanka *kilkalo, kilkerö, kilpukka* 'idem' (o.m.), Kiestinki *keikkalo, kilkuri* (»šuomen šana») 'idem', Pistojärvi *kilkaro, kilkelö, kilpukka* 'idem' (KKSA, o.m.). Ei muita tietoja KKSA:ssa.

Kainuu: sanoja ei tunneta (SS)

Pohjois-Karjala: sanoja ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *gil'kur* 'omistajan puumerkillä varustettu puupala esim. poron kaulassa' (SSA 1)

22. KOLLOS ~ KOLLO(H) ~ KOLLOO

Peräpohja: Kittilä, Inari, Sodankylä, Kemijärvi, Rovaniemi *kollos ~ kolloo* 'jono toisiinsa sidottuja ajoneuvottomia poroja' (SS, T *155*)

Pohjois-Pohjanmaa: Posio, Kuusamo *kollos* 'idem' (SS, o.m.)

Itä-Karjala: Oulanka, Pistojärvi *kollo(h)* 'jono toisiinsa sidottuja ajoneuvottomia poroja' (KKSA, o.m.), Kiestinki, Pistojärvi *kolloš, porokolloš* 'idem'. Ei muita tietoja KKSA:ssa.

Kainuu: Puolanka *kolloo* 'rahtimiesten jono', ei muita tietoja (SS)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta tässä merkityksessä (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *goallos* 'kollostettu kanto- tai muu ahkioton porojono' (SSA 1 ja SKES)

23. NULKATA

Peräpohja: Kittilä, Sodankylä, Salla *nulkata* 'hölkätä (porosta)' (T *184*)

Pohjois-Pohjanmaa: Posio, Kuusamo *nulkata* 'idem', Utajärvi *nulkata* 'hölkätä, esimerkiksi hevosesta' (SS)

Itä-Karjala: Kiestinki, Pistojärvi *ńulkata* 'juosta tasaisesti (porosta)' (KKSA, o.m.). Ei tietoja muualta KKSA:ssa.

Kainuu: sanaa ei tunneta (SS); Suomussalmi *nulkata* 'idem' (K *225*)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *njol'gatit* 'hölkätä', inarinlapin *njolge* 'hölkkä' (SKES ja SSA 2)

24. PALKIA, PALIN, PALKINEN, PALISKUNTA

Peräpohja: Kittilä *palin* 'poron oleskelupaikka kesällä', Inari, Sodankylä, Rovaniemi, Kemi *palkia* 'oleskella (porosta)', Kittilä, Inari, Sodankylä, Rovaniemi, Salla, Simo *palkinen* 'porojen oleskelupaikka; poronhoitoalue eli paliskunta'; myös yhdyssana *paliskunta* yleinen (SS)

Pohjois-Pohjanmaa: Kuusamo *palkinen* 'idem' (o.m.), Utajärvi, Pudasjärvi, Kuusamo *paliskunta* 'poronhoitoalue' (SS)

Itä-Karjala: Oulanka *palkińi* 'porojen liikkuma-alue; kyläkunnan poronhoitoyhtymä', *palin* 'poron laidunmaat', *palkie* 'oleskella (porosta)' (o.m.), Kiestinki *palin, palinmoa* 'poronlaidun' (KKSA), Pistojärvi *palkińi, palis* 'kyläkunnan poronhoitoyhtymä' (o.m.). Muita tietoja ei näistä sanoista ole KKSA:ssa.

Kainuu: Suomussalmi, Hyrynsalmi *paliskunta* 'idem', ei muita tietoja (SS)

Pohjois-Karjala: sanoja ei tunneta (SS)

Alkuperä: lainoja lapista, esim. norjanlapin *bal'gat* 'juoksennella sinne tänne esim. sääskien ja helteen takia'; inarinlapin *paalgas* 'palkinen eli poron tai lampaan vakituinen kesäolinpaikka' (SKES ja SSA 2)

25. RAITO

Peräpohja: Kittilä, Inari, Sodankylä, Rovaniemi, Kemi *raito* 'porovaljakkojono, hevosjono' (SS)

Pohjois-Pohjanmaa: Pudasjärvi, Posio, Kuusamo *raito* 'idem' (SS)

Itä-Karjala: Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi, Vuokkiniemi, Uhtua, Jyskyjärvi *raito*, kelkka*raito*, poro*raito* 'porovaljakkojono' (KKSA, o.m.)

Kainuu: Puolanka *raito* 'idem', Ristijärvi *pororaita* (s.v. raito). Ei muita mainintoja (SS); Suomussalmi *raito* 'idem' (K *219*)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *rai'do* 'jono kuorma-ahkioita vetäviä tai kuormia kantavia poroja', joka puolestaan on laina kantaskandinaavisesta lähtömuodosta **raiðr*, vrt. muinaisnorjan *reið* 'ratsastus, joukko ratsastajia, matka' (SKES)

26. RAITIO, RAITIOIDA

Peräpohja: Kittilä, Inari, Sodankylä, Salla *raitio* 'poropaimen' (T *204 206*). – Terho Itkosen (1971) mukaan levikkialueeseen kuuluvat lisäksi Rovaniemi, Pelkosenniemi, Karunki, Ylitornio, Pello, Kolari, Muonio ja Enontekiö sekä Ruotsin Länsipohjasta Vittanki ja Jällivaara.

Pohjois-Pohjanmaa: Pudasjärvi, Posio, Kuusamo *raitio* 'idem' (SS). Tavallisempi ilmaus: *poromies* (o.m.)

Itä-Karjala: Pistojärvi *raitijoija* 'paimentaa poroja' (o.m.). Ei tietoja KKSA:ssa. Tavallisempi ilmaus täälläkin: *poromies* (o.m.)

Kainuu: Suomussalmi, Hyrynsalmi *raitio* 'poromatkue' [sic!]. Ei muita tietoja, ja tämäkin on merkitykseltään sekaantunut raitosanaan (SS).

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: lainoja lapista, esim. norjanlapin *rai'de* 'palkattu poropaimen' (SKES), joka vuorostaan on kantaskandinaavinen laina (ks. viimeksi Terho Itkonen 1971 *269–275*)

27. SUOPUNKI

Peräpohja: Kittilä, Inari, Sodankylä *suopunki* 'poron pyydystämiseksi tehty lasso' (T *226 227*)

Pohjois-Pohjanmaa: Utajärvi, Posio, Kuusamo *suopunki* 'idem' (SS)

Itä-Karjala: Oulanka, Pistojärvi *suopunki* 'idem' (KKSA, o.m.)

Kainuu: sanaa ei tunneta (SS)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *suoppân*, inarinlapin *suoppain* 'suopunki', johdoksia verbistä *suop'pot* 'heittää' (SKES)

28. TOKKA

Peräpohja: Muonio, Kittilä, Sodankylä, Salla *tokka* 'porolauma' (T *231*)

Pohjois-Pohjanmaa: Ylikiiminki, Pudasjärvi, Posio, Kuusamo *tokka, porotokka* 'idem' (SS, o.m.). Kuusamossa tavallisempi ilmaus: *porojoukko* (o.m.)

Itä-Karjala: Kiestinki *tokka* 'idem', Oulangassa sana tajuttiin suomalaiseksi (KKSA, o.m.). Ei muita tietoja KKSA:ssa. Pistojärvellä ja Oulangassa tavallisempi ilmaus: *porojoukko* (o.m.)

Kainuu: sanaa ei tunneta tässä merkityksessä (SS)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta tässä merkityksessä (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. luulajanlapin *tåhkke* ja norjanlapin *doak'ke* 'joukko, lauma' (SKES)

29. TOLVA, TOLVATA

Peräpohja: Muonio, Kittilä *tolva* 'poron ravi', Kittilä, Sodankylä, Salla *tolvata* 'ravata' (T *232 233*)

Pohjois-Pohjanmaa: Posio, Kuusamo *tolva* 'idem', *tolvata* 'idem' (SS, o.m.)

Itä-Karjala: Kiestinki, Pistojärvi *tolvata* 'idem' (KKSA, o.m.), Kiestinki *tolvoalĺa* 'juoksennella nopeasti irtaallaan (poro, lehmä, lammas), juosta kovasti (ihmisestä)' (KKSA)

Kainuu: sanoja ei tunneta (SS); Suomussalmi *tolvata* 'idem' (K *226*)

Pohjois-Karjala: sanoja ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *doal've* inarinlapin *toalvi*, '(poron) ravi' ja norjanlapin *doalvastit* 'ravata', (SKES)

30. TUNKA

Peräpohja: Kittilä, Sodankylä, Rovaniemi, Salla *tunka* 'eläimen, esimerkiksi poron satakerrasta, verestä, jauhoista tms. tehty makkaran tapainen ruokavalmiste' (SS)

Pohjois-Pohjanmaa: Kuusamo *tunka, tunkumakkara* 'idem' (SS). Myös: Kortesalmi 1964 *132 133*

Itä-Karjala: Oulanka *tunka* 'poron peräsuolesta ja sisusrasvoista sekä suurimoista tehty ruokavalmiste' (o.m.). Ei tietoa KKSA:ssa.

Kainuu: sanaa ei tunneta (SS)

Pohjois-Karjala: sanaa ei tunneta (SS)

Alkuperä: laina lapista, esim. norjanlapin *dog'ge* ja inarinlapin *togge* 'poron juoksetusmaha' (SKES)

8.4. Kuusamon ja Pohjois-Vienan muita yhteisiä poronhoitosanoja

Edellä esitetyt poronhoidon keskeissanat olivat jotakuinkin kaikki käytössä sekä Kuusamossa että Pohjois-Vienassa. *Raitio-* ja *tokka*-sanojen sijasta olivat sekä Kuusamossa että Pohjois-Vienassa suomalaiset vastineet *poromies* ja *porojoukko* yleisemmät. *Vuotturaippa* tunnettiin Pohjois-Vienassa vain Pistojärvellä, yleisempi oli *snoasti*. Muita tällaisia poronhoitotermejä, jotka ovat samat rajan molemmilla puolilla, ovat mm. seuraavat:

a) Porolle sen eri funktion mukaan annetut nimet: *ajokas, kellokas, kädenrajimmainen, käsiporo, leipäporo, metsäporo, oijus* (Pohjois-Vienassa *ojus), peura* ('merkitsemättä jäänyt poro'), *risuporo, talutusporo.*

b) Värin, ulkonäön yms. mukaan annetut poronnimet: *koukkusarvi, käyräsarvi, valakko, laukki* jne.

c) Poromerkkien nimitykset: *halki, hanka, haara, kokokorva, lohko, pistos, poikki, pykälä, vita.* Vieläpä yksityisen viilloksen yleisnimi *teko* tavataan kummallakin puolen rajaa.

d) Poroaidan osien nimitykset: *emäaita, juohteet* eli *kahat, karsina, siula (*Pohjois-Vienassa *sikla), veräjä.* Aidan rakennetermi *tasmi* on niin ikään yhteinen.

e) Muita sanoja: *hiihna, kelkka, oppipuu, oukotus* tai *ouhotus, polin,* (poron)*merkki, poroherra, porojoukko, poronhaku, purra* (kuohita puremalla), *ripata, vetää aitaan* (porojoukko).

8.5. Vain Pohjois-Vienassa esiintyneitä sanoja

1. **kleinä**

Oulanka, Kiestinki *kleinä* 'poron korvamerkki (Kiestinki s.v. kilkuri), Kiestinki, Uhtua *kleinä* 'puumerkki', Rukajärvi *kleima* 'puumerkki' (KKSA, o.m.). Oulangassa ja Pistojärvellä oli käytössä myös *merkki, poronmerkki* 'poron korvamerkki' (o.m.) – **Alkuperä:** laina venäjän sanasta *kleimo* 'leima, merkki, sinetti'.

2. **maima**

Pistojärvi *maima, poromaima* 'kellokasporo, jota koko muu joukko seuraa; täkykala ongessa' (KKSA, o.m.), Kiestinki, Vuokkiniemi, Uhtua, Jyskyjärvi, Tunkua, Raja-Karjala, Aunus *maima* 'täkykala, pieni kala yleensä' (KKSA). Suomessa sana on tunnettu vain Pohjois-Karjalassa, jossa sillä on samat merkitykset kuin Itä-Karjalassakin: 'pieni kala, täkykala' (SS).

3. **mulĺu**

Pistojärvi *mulĺu* 'sarveton poro' (KKSA, o.m.), Kiestinki, Vuokkiniemi, Uhtua, Kontokki, Rukajärvi, Tunkua *mulĺu* 'sarveton, sarveton lehmä' (KKSA). Suomen puolella tavataan *mullu* vain Kuhmossa merkityksessä 'sarveton nauta' (SS).

4. **nuoruva**

Oulanka, Kiestinki *nuoruva* 'suopunki poron kiinniottamista varten' (KKSA, o.m.). Ei muita tietoja KKSA:ssa. Suomessa Peräpohjan Kittilässä, Rovaniemellä, Simossa *nuorua* 'nelivartinen kangas' ja Pohjois-Pohjanmaan Hailuodossa *nuorua* 'puolivillainen vaate, toinen osa pumpulia, toinen villaa'. Kainuussa ja Pohjois-Karjalassa sanaa ei tunneta (SS).

5. **potško ~ potškous ~ potškuus**

Oulanka *potško* 'poron vetohihna' (o.m.), *potškuus* 'poronvaljaissa vyöke, jolla valjaat pannaan selkään kiinni' (KKSA), Kiestinki *potškous* 'poron vetohihna', Pistojärvi *potškuus* 'poron vetohihna' (KKSA). Muita tietoja ei KKSA:ssa. Suomessa sana on tuntematon (SS) ainakin Itä-Karjalaan rajautuvilla alueilla. – **Alkuperä:** laina itäisimmistä lapin murteista, vrt. koltanlapin *poaskas*, kildininlapin *puatskas* ja turjanlapin *poa'skas* 'vuottoraippa, ahkion vetohihna' (T. I. Itkonen: Koltan- ja kuolanlapin sanakirja *386)*

6. **raińikka**

Oulanka, Pistojärvi, Vuokkiniemi, Uhtua *raińikka* 'pororaidon kuljettaja' (KKSA, o.m.), Kiestinki *raińikka* 'poropaimen', *raińikoija* 'paimentaa, etupäässä poroja', Tunkua *raińikka* 'porojen omistaja', *raińi* 'porolauma (satunnainen sana)' (KKSA). Suomen puolella sana tunnetaan Peräpohjassa Savukoskella, Pelkosenniemellä ja Sallassa (SKES). Oma muistiinpanoni Kuolajärven (Sallan) Sovakylästä Juho Heikkilältä: *raihnikka*. SS:ssa ei tietoja. – **Alkuperä:** laina venäjän sanasta *rajdnik* 'karjankuljettaja, saattaja, kyytimies, ajomies raidossa' (Arkangelin läänissä, ks. Dal' 1955 IV *56*), joka puolestaan on lapista tai karjalasta venäjään lainautuneen *rajda* 'raito'-sanan johdos (professorien Erkki Itkosen ja Terho Itkosen tiedonanto kirjoittajalle).

7. **snoasti**

Oulanka, Pistojärvi *snoasti* 'poron vetoköysi' (KKSA, o.m.), Vuokkiniemi *snoasti* 'hienompi köysi', Rukajärvi, Säämäjärvi *snoasti* 'paksu köysi tukkijoella', Vitele *snoasti* 'purjelaivan varusteet kuten purjeet, nuorat ja mastot', Pistojärvi, Vuokkiniemi *snuasti* 'tarpeellinen esine, työkalu' (KKSA). – **Alkuperä:** laina venäjän sanasta *snast'* 'kapine, tarvekalut, varusteet'. (Professori Terho Itkosen viite kirjoittajalle.)

8. **tšoappa**

Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi *tšoappa* 'reen tai poronkelkan kainalovitsa' (KKSA, o.m.), Rukajärvi, Tunkua, Paatene, Porajärvi, Mäntyselkä *tšoappa-vittša* 'reen kainalovitsa' (KKSA).

Alkuperä: laina venäjän murt. sanasta *čap*, jolla on mm. merkitys 'ketju, vitjat' (Dal' 1955 IV *582;* prof. Terho Itkosen huomautus).

9. **tšola**

Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi *tšola* 'sarvenhaara tai lyhyt sarvi porolla tai hirvellä (KKSA, o.m.). Ei muita tietoja KKSA:ssa tästä merkityksestä.

10. **tšuna**

Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi *tšuna* 'kelkka, poronkelkka' (KKSA, o.m.), Vuokkiniemi, Uhtua, Kontokki, Rukajärvi, Tunkua, Repola *tšuna* 'kelkka' (KKSA). – **Alkuperä:** laina lapista, esim. kildininlapin *tšue'nn*^{e}, turjanlapin *tšyõ'nne* 'ahkio, pulkka' (T. I. Itkonen: Koltan- ja kuolanlapin sanakirja *690)*

LIITE 9

KARTAKKEET, PIIRROSLEHDET, KUVAT JA TILASTOT

Kartakkeet

sivu

Entinen Kemin Lappi ja sen kylät ... 39
Kajaanin kihlakunnan (Kainuun) poronhoitoalue 1700–1800-luvun vaihteessa 56
Suomen poronhoitoalueen etelä- ja länsiraja 1700–1800-luvun vaihteessa ... 61
Suomen poronhoitoalueen eteläraja vuonna 1900 ... 62
Pohjois-Viena lähialueineen ... 83
Pohjois-Vienan poronhoitoalueen eteläraja L. L. Kapitsan (1922) mukaan. 105
Poronhoitoalueiden rajat ... 108
Poronhoidon leviäminen Pohjois-Vienassa ... 109
Pohjois-Vienan eteläisen poronhoitoalueen poroaidat ja -pirtit ... 124
Kuusamon Enojärven paliskunnan Kuurnan »vetoaita» ... 131
Kuusamon Kallioluoman paliskunnan Kintasnaulan eli Taivalperän poroaita .. 132
Suomen paliskunnat vuonna 1900 ... 190
Paanajärven porotalojen poroaitaus 1850-luvulla ... 213
Peurojen esiintymistä Pohjois-Vienassa poronhoitoalueen tuntumassa ... 222
Kallioluoman paliskunnan esteaita 1800-luvun lopulla ... 228
Poronhoidon, poronrosvouksen ja peuranpyynnin raja-alueet ... 231
Suomen rajapaliskunnat Pohjois-Vienaa vasten vuonna 1900 ... 234
Kuusamon poromiesten pohjoisin kaukopaimennusalue itärajan takana ... 243
Itärajan poronhoitoalueen kaukopaimennuskohteet noin 1880–1918 ... 254
Porotalouden yleistilanne 1900-luvun alussa ... 299

Piirroslehdet

Kuusamon Tammelankylän Mattilan kelkkoja ja Lämsänkylän Kortesalmen Alatalon hevosten työreki ... 66
Porolla ajo pulkalla sekä ahkio, jolla tavaroita kuljetettiin, Pudasjärvi v. 1767 ... 67
Samuli Paulaharjun pohjakaavapiirros Tiiron poropellosta vuodelta 1910 ... 126
Kaavio Pistojärven Vuosmon Sulkuveräjän poroaidasta ... 130
Kuusamon Oivangin paliskunnan Rääpyslammin poroaita 1950-luvulla ... 133
Kuusamon Oivangin paliskunnan Vasaralammin poroaita 1950-luvulla ... 133
Kuusamon Kallioluoman paliskunnan Isonkankaan poroaita vuonna 1964 .. 134
Porotalousesineistöä itärajalta, Kuusamon Tammelankylän Mattilan erämaatalosta ... 147
Poron länget Pohjois-Vienasta ... 154
Poron vetovälineitä itärajalta ... 155
Vienanmeren länsirannan kauppapaikka Kouta syyskuussa 1911 ... 168
Viljasäkkejä poronkelkkoihin kuormattuina Koudassa ... 169
Karjalaisia kyytiporoja Imanteron jäällä Jokostrovin (Tšyk-sual) lähellä ... 173
Vienan Karjalan poromerkkejä vuosilta 1941–1944 ... 200
Peurahankaan ansa Lapista ... 202

Kuvat sivu

Oskari Heikkinen (Ossippa Feodorov) ja Iisak Herman Kortesalmi 1930-luvulla ... 12
Urosporoja kuohitaan puremalla Pudasjärvellä 1927 ... 31
Poron teurastus pistämällä vuonna 1931 ... 34
Poronkelkka vuodelta 1900 Kuusamon Poussunkylän Vihtalaisesta ... 64
Antti Karjalaisen poronkelkka Kuusamon Poussunkylän Pikkaraisesta ... 65
Kuusamon Tammelankylän Mattilan kelkkoja ... 66
Heinäraito Kuusamon itärajan selkosessa vuonna 1936 ... 68
Poro jäkälän vedossa Puolangalla vuonna 1929 ... 69
Heinänajoa vetoporolla Rovaniemellä vuonna 1929 ... 70
Pororaito Lapissa 1900-luvun alussa ... 71
Kuusamolainen pororaito Oulussa vuonna 1889 ... 72
Kuusamon Kallioluoman paliskunnan Isokankaan poroaidan emäaita vuonna 1964 ... 78
Pistojärven Suvannon kylä vuonna 1941 ... 86
Vienalaisia poromiehiä Pistojärven Tuhkalassa vuonna 1941 ... 87
Poroja ja pulkkia Pistojärven Tuhkalan kylässä joulukuussa 1941 ... 88
Oulangan kirkonkylä eli Oulangansuu vuonna 1911 ... 90
Näköala Kivakkatunturille vuonna 1911 ... 91
Oulangan Tšiprinkijärvi ja »Päinuoru»-tunturi vuonna 1911 ... 92
Soukelon kylä Oulangan pitäjässä vuonna 1911 ... 93
Oulangan Tumtšan kylä vuonna 1941 ... 94
Koutajärvi Vienan Karjalassa vuonna 1911 ... 95
Kiestingin Kananainen vuonna 1941 ... 96
Kiestingin Kiisjoki Tuoppajärven etelärannalla vuonna 1941 ... 97
Kiestingin Kokkosalmi Tuoppajärven länsinrannalla vuonna 1941 ... 98
Näköala Knäsöistä merelle vuonna 1915 ... 102
Porokollos Kuusamosta 1930-luvulta ... 121
»Poropelto» eli poroaita Pistojärven Tiirovaarasta vuonna 1910 ... 127
»Poro purraan» perinteiseen tapaan Taivalkosken Heinäsuon poroaidalla 1910 ... 129
»Oivangin poroaidassa Kuusamossa vuonna 1910» ... 137
Poronkelkka Pohjois-Vienasta ... 151
Poron vetovälineitä Kuusamon Lämsänkylän Koskelta vuonna 1912 ... 156
Poromies kuljettaa poroilla ja poronkelkoilla heiniä selkosesta Kuusamon itärajalla vuonna 1936 ... 162
Kannanlahti vuonna 1867 ... 167
Kieretti vuonna 1894 ... 170
Vienan Kemi vuonna 1894 ... 171
Poronlihoja kuivumassa Pistojärven Tuhkalan kylässä joulukuussa 1941 ... 181
Vuokkiniemen Venehjärven kylä vuonna 1894 ... 215
Riistan säilytyslava ja metsäpirtti vuonna 1915 ... 216
Vuorijoen yli johtavaa suojelus- eli esteaitaa »Kuolajärven Lapissa» vuonna 1910 ... 227
Kallioluoman paliskunnan vanhaa tasmirakenteista esteaitaa Kuusamon itärajalla vuonna 1974 ... 229
Kalasauna Ruvajärven itäpäässä Oulangan pitäjässä vuonna 1911 ... 233
Maisema Vilmajärvien selkosilta vuonna 1941 ... 236
Tuntsajoen latvan erämaata Pohjois-Vienassa 1930-luvulla ... 237
Poroaidalla »Kuolajärven Lapissa» 1900-luvun alussa ... 239
Vaatsimenoiva etelästä katsoen »Kuolajärven Lapissa» vuonna 1910 ... 240
Metsäsauna Vilmajoen rannalla »Kuolajärven Lapissa» vuonna 1910 ... 241
Ylimaiden pororaito Oulun rannassa vuonna 1889 ... 257
Uhut vuonna 1894 ... 262

Knäsöi eli Ruhtinanlahti vuonna 1913 263
Kiestingin Kananainen vuonna 1941 289
Kiestingin Kiisjoen kylä Tuoppajärven etelärannalla vuonna 1941 294
Oulankajoen Kivakkakoski vuonna 1911 318
Maisema Oulangan Kankahaisesta vuonna 1942 320
Mikinniemen porotalon asuinrakennus Uhtuan Röhössä 1941–1944 327

Tilastot

Arkangelin kuvernementin porotilastoja vuosilta 1839–1914 81–82
Pohjois-Vienan kylien porolukuja vuonna 1921 L. L. Kapitsan mukaan 84

LÄHDEVIITTEET

JOHDANTO s. 13–18

1 Otavan Iso Tietosanakirja 9. osa 1965 s.v. Viena Suomen suku II 1928 *3 4* (kartta)

2 Nygård 1980 *61–86* Ervasti 1978 *671–677* Lahti 1991

3 Kapitsa 1924 *4–8*

4 Alaruikka 1959 *43*: 1958 Neuvostoliitossa oli 640 porokolhoosia ja 40 porosovhoosia. Myös Lukjantšenko 1971 *20–22 33*

1. POHJOIS-EURAASIAN PORONHOIDON KEHITYKSEN PÄÄPIIRTEET s. 19–79

1.1. Pohjois-Euraasian poronhoidon pääpiirteet s. 19–22

5 Esim. Diercke Weltatlas 1957 *102 106 155–159 163* Mirov 1945 *394*

6 Esim. Manninen 1934 *81* Gjessing 1953 II *309*

7 Hatt 1918 *241* Itkonen 1948 II *69–72* Tegengren 1952 *232–248* Alaruikka 1959 *24 25 34* Welle-Strand 1965 *219* Poromies 1965 n:o 3 *12* n:o 6 *9* Montonen 1974 *20 101–107* Kurkela 1979 *6–12*

8 Helle 1977 B *149–152* Kurkela 1979 *8 9* Ks. myös Montonen 1974 passim

9 Esim. Diercke Weltatlas 1957 *102 106 147 158 159* Myös Garland ym. 1963 *140* Hildén 1963 *47–49 59 101* Gjessing 1953 I *46*

10 KM 1929:8 *48*, 1934:3 I *13* Poromies 1959 n:o 1 *5* 1960 n:o 3 *7*, 1964 n:o 3 *14* n:o 5 *5* n:o 6 *9* Alaruikka 1959 *43*, 1964 *28–30* Nickul 1970 *130* Helle 1977 A *108* Vrt. myös Paavilainen 1918 *122 123* ja *nootti 1*

11 Hatt 1918 *241 248 251–257 261 268* Wiklund 1919 *268 269* Mirov 1945 *400 401* Birket-Smith 1951 *129 130* Gjessing 1953 I *83–85*, II *287 288*

12 Wiklund 1919 *268* Ks. myös esim. Tegengren 1952 *197–199*

13 Nieminen 1977 *93–97*

14 Esim. Steckzén 1964 *254 255* Gjessing 1953 I *83* Laufer 1917 Vrt. myös Itkonen 1948 II *74 75*

15 Hatt 1918 *250–261*

16 Gjessing 1953 I *84*

17 Pennanen 1986 *171*

18 Esim. Hatt 1918 *242 243 248–251 259 260* Wiklund 1919 *271* Manker 1968 *230 231* Pennanen 1986 *171–173*

19 Porolappalaisten poronhyödynnyksestä ks. esim. Hagström 1751 *81*

20 Esim. Hatt 1918 *246 247 260* Pennanen 1986 *175 176*

21 Ks. esim. Manker 1968 *229* Beach 1981 *509* Fjellström 1986 *72*

22 Ks. esim. Beach 1981 *509* Fjellström 1986 *72*

23 Ks. esim. Beach 1981 *34–38 499–510*

24 Manker 1968 *237–254 267–270*

25 Hultblad 1968 *122–135*

26 Ingold 1980 esim. *2–5 27–81 289*

27 Ingold 1980 *1*

28 Ks. esim. Wiklund 1919 *268–270* Manker 1968 *17* Nickul 1970 *89 136* Lukjantšenko 1971 *19–33* Vorren 1976 *28 29* Arell 1977 *266–270 273 274* Beach 1981 *65–70*

29 Pennanen 1986 *178–182*

1.2. Fennoskandian poronhoitoalueiden erikoispiirteet ja yhtäläisyydet s. *22–35*

30 Esim. Schefferus [1674] 1963 *433–435* Wegelius 1754 *16 17* Leem 1767 *150* Hollsten 1774 *138* Manker 1851 *8–10 89 90* J. Fellman 1906 III *49* I. Fellman 1910 I *449* Hatt 1918 *247 248* Gjessing 1953 II *294–296*

31 Esim. Laestadius 1928 I *233–253* Ruong 1944 *92–101* Hultblad 1936 *20*, 1944 *107* Manker 1968 *12–22 24–158* passim Nickul 1970 *91–110* Fjellström 1986 *149–165* passim

32 Itkonen 1948 II *142–170*, 1991 *215–226*

33 Ks. esim. Nickul 1970 *140–163* sekä teoksen nootissa *87* sivulla *305* mainittu kirjallisuus

34 Itkonen 1948 II *133–137*

35 Chydenius [1747] 1973 *56* Wegelius 1754 *16* KVB/HYK Lagus 1770 *36 37* Malm 1851 *23 90* J. Fellman 1906 I *368 371* I. Fellman 1910 I *185 186 240 449* Tegengren 1952 *185*

36 I. Fellman 1912 III *35*, 1915 IV *213*

37 I. Fellman 1912 III *44*

38 Malm 1851 *23 90*

39 Tegengren 1952 *127 147* Myös Onnela 1995 *120–128 203–218*

40 Friis 1872 *306* Pleske 1884 *195* Engelhardt 1899 *88 91* Kairamo 1938 *33* Itkonen 1991 *119*

41 Paulaharju 1921 *78–87*

42 Itkonen 1948 II *140*

43 Nickul 1970 *23 27* (tiivistelmänä), 1948 (laveasti)

44 Lukjantšenko 1971 *22–32*

45 Chydenius [1747] 1973 *56* Wegelius 1754 *13 16* Castrén 1754 *8 56 57*, 1776 A, 1776 B KVB/HYK Lagus 1770 *60* Gadd 1776 *174* Sodankylä 1784 *175* Frosterus 1803 *256* Deutsch 1819 *305* SKS Käsikirj.A Kuusamo 1834 *14 15* Daa 1870 *207 208* J. Fellman 1906 III *450* I. Fellman 1910 I *240*, 1912 III *233*, IV XCVIII Martikainen 1908 Lukkarinen 1918 *7 8* Sirelius 1919 I *230* Grotenfelt 1920 *40 41* Nuutinen 1932 *163* Kortesalmi 1975 *401–452*

46 Pleske 1884 *183* Juvelius 1889 *16* J. Fellman 1906 I *537* Kapitsa 1924 *3 4 8–10* Itkonen 1928 *48* Tarojeva 1965 *34*

47 Esim. Grotenfelt 1920 *40–41* Tegengren 1952 *187–194* Kortesalmi 1960 *26–36*, 1975 *402–427* Ks. myös kahden edellisen nootin mainitsemat lähteet

48 Itkonen 1948 II *134* Myös Manninen 1936 *52–70* passim

49 Tiesmaa 1933 *65–77*

50 Sodankylä 1784 *175 176* Sjögren 1828 *171* Aurén 1894 *157* ja nootti J. Fellman 1906 III *116 407* Paulaharju 1939 *97 190* Itkonen 1948 I *135* KM 1952:12 *13* Läntisten lappalaisten poronlypsystä, maito- ja juustotaloudesta on kirjoitettu laajasti, ks. esim. Scheffe-rus [1674] 1963 *141 248 249 299–308 367 402 409 410 433–435* von Linné [1732] 1969 *72 74 100 110–121 144 147 156* Itkonen 1948 I *273–280*, 1991 *146 215 225* Tegengren 1952 *199–231*

51 I. Fellman 1910 I *179 185* J. Fellman 1906 I *371* Tegengren 1952 *5 173 174* Nickul 1970 *193*

52 Paulaharju 1921 *82*

53 Nickul 1948 *67*

54 Itkonen 1948 II *139*

55 Tegengren 1952 *173*

56 Hallström 1912 *259*

57 Lukjantšenko 1971 *29*

58 Grotenfelt 1920 *74 75 80 92 95* SKS Paulaharju 1920–1923 E 45725 45739 45747 45957 45958 45967 46279–46288

59 Rein 1846 *306 307* Warelius 1848 *64 65* Wathén 1858 *1207* Andersson 1914 *368*, 1915 *123 124* Grotenfelt 1920 *74 75 80–95* Paulaharju 1922 A *11 nootti 70–89* Suomenmaa IX.2 1931 *241 280* Tiesmaa 1933 *57 83*, 1965 *86* Miettinen 1943 *61 62* Itkonen 1948 I *95 127 128 197 451*, II *513 550*

60 Tiesmaa 1933 *83*, 1965 *86 87*

61 Alaruikka 1977 *60 61*

62 Chydenius [1747] 1973 *56* Wegelius 1754 *16* KVB/HYK Lagus 1770 *59–63* Castrén 1776 B Sodankylä 1784 *175* Grotenfelt 1920 *75* SKS Kuusamo Matti Tienari 1938 E 155 *10* Kortesalmi 1975 *401–452*

63 Wegelius 1754 *16*

64 Chydenius [1747] 1973 *56*

65 Sirelius 1919 *230*

66 Alaruikka 1977 *62*

67 Rosberg 1911 *145*

68 KVB/HYK Lagus 1770 *60 61* Lagus 1773 *81*

69 OMA Kuusamon kirkonarkisto I C 1 Muuttaneiden luettelo 1730–1781: *239–254* KA Kuusamon kirkonarkisto, syntyneet ja kuolleet 1730–1850 Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat

70 J. Fellman 1906 I *371*

71 Paulaharju 1939 *158 159 161–163 169* Thauvón 1869 *64*

72 Paulaharju 1921 *78*: valokuva Krogerus-Ritoniemi 1930 *19* Itkonen 1948 I *390*: valokuva Nickul 1970 *29 30 37*: valokuva Suomen lappalaisten kantosatulasta; tarkemmin ks. Itkonen 1948 I *387–391*: piirroksia ja valokuva

73 Tegengren 1952 *189 231* Manker 1968 *40–42 210–212* Nickul 1970 *142–158* Vorren 1976 *62–65* Fjellström 1986 *158–161*

74 Tegengren 1952 *189*

75 Kortesalmi 1960 *43*

76 J. Fellman 1906 I *221*

77 Tiesmaa 1933 *80 81*

78 Hallström 1912 *288* Hatt 1918 *249* Manninen 1934 *84* Itkonen 1948 II *182*

79 Itkonen 1948 II *172*

80 Vorren 1976 *77–79* Fjellström 1986 *165 166* Vrt. myös Itkonen 1991 *48 216 224*

81 Castrén 1870 *124* Itkonen 1948 II *126 128 135 143 144 172–182*

82 Paulaharju 1921 *79*

83 Itkonen 1948 II *139*

84 Grotenfelt 1920 *59–61*

85 KM 1929 *26 60 105*

86 Tiesmaa 1933 *67*

87 Kortesalmi 1960 *27*

88 Kapitsa 1924 *8* KSA Keynäs 1940 vihko 2 *152v* ja vihko 4 *171*

89 Sota-arkisto Itä-Karjalan sotilashallinnon Vienan piiriesikunnan maataloustoimiston Poronhoito-kansio n:o 5692/8: asiakirjat n:o 17 ja 44

90 Itkonen 1948 II *129*

91 Itkonen 1948 II *137*

92 Tegengren 1952 *127*

93 Paulaharju 1921 *86 87* Itkonen 1948 II *140*

94 Lukjantšenko 1971 *25*

95 SKS E Marttinen 1930 A *23*

96 Tiesmaa 1933 *63* Tietoa vasotuksesta Kittilässä on merkinnyt muistiin myös Paulaharju 1920: SKS E 45725

97 Grotenfelt 1920 *73*

98 KM 1905:3 *85 90 91 93*

99 KM 1929:8 *19–21* Hihnavasotuksesta Sallassa, Savukoskella, Pelkosenniemellä, Sodankylässä ja Inarissa mainitsee myös Tiesmaa 1965 *63*

100 SKNA 2909:2 Juho Hietajärvi, 2922:1 Aatovi Kultanen, 2923:3 Pekka Kauttio Myös Hautala 1982 *163–165* JYK Savolainen 1984 *20*

101 Itkonen 1948 II *152*

102 Itkonen 1948 II *145*

103 Tiesmaa 1933 *65–69* Manninen 1936 *52–56 59*

104 Alaruikka 1977 *60 61* OMA Niva 1961 *19*: Pudasjärven paliskunnassa kesämerkintää alettiin opastettuna opetella 1930-luvun puolivälissä. – Eteläisellä poronhoitoalueella kesämerkintä oli sikäli outo asia, että kun Pudasjärven, Posion ja Ranuan rajoilla sijainneessa Mäntyjärven paliskunnassa oli vuonna 1916 »kesällä vasain merkihtyä», sitä Pudasjärven poronhoitoyhdistyksen kokouksessa 1917 (4.§) sekä vastustettiin että puollettiin. Pöytäkirja tekijän hallussa.

105 Hatt 1918 *242 243* Paulaharju 1921 *82* Itkonen 1948 II *74 130 131* Vorren 1976 *49*

106 Grotenfelt 1920 *53 55* Manninen 1936 *61 62* Tiesmaa 1965 *79 80*

107 STA Odelman 1767 *27* Kalle Niva Kaarlo Hiltula

108 SKS Paulaharju 1920 E 45739 Tiesmaa 1933 *57 58*

109 SKS Kuusamo Matti Tienari 1938 E 155 *9 10* Kortesalmi 1960 *30 31*, 1975 *416 417*

110 Kapitsa 1924 *9*

111 Esim. Schefferus [1674] 1963 *438* Hatt 1918 *259* Wiklund 1919 *271* Paulaharju 1921 *79* Itkonen 1948 II *74 282–292* Nickul 1970 *45*

112 Itkonen 1948 II *74 285*

113 Vorren 1976 *47*

114 Esim. KM 1929 *13 14* Tiesmaa 1933 *68–71*, 1965 *67–74* Manninen 1936 *56–59* Kortesalmi 1960 *47–51*, 1975 *406* Alaruikka 1964 *99–108* Onnela 1995 *190*

115 SKES I *193* ja SSA1 *362 363* s.v. *kilkula*

116 Manker 1968 *231 252*

117 Ks. esim. Itkonen 1948 II *282 292*

118 Paulaharju 1921 *79* Itkonen 1948 I *518* kuva, II *282* kuva

119 Hallström 1912 *285*

120 Tiesmaa 1965 *74*

121 Tiesmaa 1933 *69*

122 Kortesalmi 1960 *48*

123 Hatt 1918 *249* Tegengren 1952 *188 189* Poronkellosta Suomen lappalaisilla ja koltilla, ks. Itkonen 1948 I *307 414 430*, II *136 155 166 187 292 354 369 383* ja hakusana *kellokas* (poro)

124 Grotenfelt 1920 *34*

125 Paulaharju 1921 *79*

126 Tiesmaa 1933 *66 72* Grotenfelt 1920 *32 51 52*

127 Castrén 1754 *56 57*, 1776 A Gadd 1776 *174*

128 Kortesalmi 1960 *26 27*, 1975 *414 443*

129 Kapitsa 1924 *9*

130 Itkonen 1948 II *83–85*

131 Grotenfelt 1920 *50 51*

132 Lagus 1772 *353* Gadd 1776 *175*

133 Kustannusosakeyhtiö Otavan kuva-arkisto: »Poro jäkälän vedossa» Puolangalla v. 1929 Tiesmaa 1933 *80* Manninen 1936 *68*

134 SKS Kuusamo Iivo Marttinen 1930 E 116

135 Kortesalmi 1960 *37*

136 Grotenfelt 1920 *63* Itkonen 1948 I *255–257* Vorren 1976 *49* Tiesmaa 1965 *80*

137 J. Fellman 1906 IV *57*

138 Manker 1968 *30 32 52 (kuva) 134 (kuva)*

139 Paulaharju 1921 *81*

140 Tiesmaa 1933 *76*

141 Martikainen 1908 *167*

142 Grotenfelt 1920 *64 65* Tiesmaa 1933 *76* Hautala 1982 *161 162*

143 Kortesalmi 1960 *44* SKNA 142:1 Kalle Kallunki Poron teurastustavoista Kuusamossa myös: SKS Kuusamo Matti Tienari 1938 E 155 *11 12*

144 Kapitsa 1924 *9 10*

1.3. Lappalais-suomalaisen poronhoidon historia s. 35–79

1.3.1. Synty ja kehityslinjat s. 35–45

145 Wiklund 1908, 1919 *268–* Ks. myös Lundmark 1982 *13 14* Fjellström 1986 *109 110 145*

146 Sirelius 1916 Laufer 1917 Hatt 1918 *262* Ks. myös Itkonen 1948 II *74* Gjessing 1953 II *288* Lehtonen 1972 *178 179* Vorren 1976 *30 31* Lundmark 1982 *11–18* Fjellström 1986 *108*

147 Ks. esim. Vorren 1976 *30 31* Lundmark 1982 *39–41* Fjellström 1986 *71 72 108*

148 Fjellström 1986 *145*

149 Häme 1980 *69–82*

150 Julku 1986 *62*

151 Julku 1986 *66–68*

152 Hatt 1918 *250* Tegengren 1952 *203* Vorren 1976 *24–31*

153 Manker 1968 *7 17*

154 Friis 1872 *14* Tegengren 1952 *167–171 199–204* Falkenberg 1964 *113–116* Vorren 1976 *31*

155 Vorren 1976 *31*

156 Friis 1872 *14* J. Fellman 1906 III *49 74* I. Fellman 1915 IV *245 246* (mm. verotus) Hatt 1918 *247 248* Laestadius 1928 I *233–253* Ruong 1944 *92–101* Itkonen 1948 II *172–192* Tegengren 1952 *5 6 15–19 50 51 167–171 199–304 227–228 231* lähteineen, *17 60* kartat Steckzén 1964 *243 254–257 289–298 381 430 431* lähteineen Falkenberg 1964 *113 114* Hultblad 1968 *60 64–68* Vorren 1976 *26–29* Arell 1977 *258 259 266–270 272–274* Lundmark 1982 *171–176*

157 Tresk-Ahnlund [1642] 1928 *15 18* Ervast [1737] 1956 *10* Wegelius 1754 *17 18* Hellant 1760 *234 236 237* Högström 1747 *254 255* J. Fellman 1906 I *371–373*, III *82 479 488* I. Fellman 1910–15 I *175– 238*, II *179*, III *52–*, IV XCVIII–XCIX *202–204 300 304 305* Tegengren 1952 *231 232–273* passim Steckzén 1964 *298* Chydenius [1747] 1973 *54 55*

158 Vorren 1976 *24–29*

159 Manker 1968 *9–14*

160 J. Fellman 1906 III *115–120*

161 Nickul 1970 *5*

162 Tegengren 1952 *5 6 17 60 128 199–203*

163 I. Fellman 1915 IV *245 246*

164 Tegengren 1952 *5 6 199 203 17 60* kartat Vrt. myös I. Fellman 1915 IV *245 247* KM 1929:8 *5 6 nootti*

165 Kemin ja Kuolan Lapin metsälappalaisten pyyntikulttuurista ja poronhoidosta esim. Tresk-Ahnlund [1642] 1928 *18* Ervast [1737] 1956 *12 17 21–24* Wegelius 1754 *15–19*, 1758 *3 4* Gadd 1776 *175* Warelius 1848 *68* Malm 1851 *21–23 83–89* Castrén 1870 *101* Thauvón 1870 *219 220* Friis 1872 *274 306* Pleske 1884 *195* J. Fellman 1906 I *368 371–373 595*, III *82 211 479 488* I. Fellman 1910 I *179 185–187 234 235 444 445 448–450*, 1912 III *195 235*, 1915 IV *164 246* Hallström 1912 *246–255* Nickul 1933 *75 76*, 1934 *25 26*, 1935 *84 85 88 90 93 94*, vrt. myös 1948 *67* ja kuva 224, 1970 *192 193*

166 Tresk-Ahnlund [1642] 1928 *18*

167 Tegengren 1952 *50* Myös Onnela 1995 *185–188*

168 Tegengren 1952 *12 13 17 45*

169 Wahlenberg 1804 *49* J. Fellman 1906 III *588* I. Fellman 1910 I *449*, II *97 194*

170 J. Fellman 1906 I *595*

171 J. Fellman 1906 III *82*

172 Castrén 1842 *22*, 1870 *130 131*

173 Friis 1872 *274*

174 Friis 1872 *306* Thauvón 1870 *219*

175 Engelhardt 1899 *88 91*

176 Engelhardt 1899 *83*

177 Lukjantšenko 1971 *19 22 24 32* Myös Rikkinen 1987 *56*

178 Hallström 1912 *256–260*

179 Tanner 1929 *44*

180 von Linné [1732] 1969 *60*

181 Hagström 1751 *81*

182 Grape 1803 *277* J. Fellman 1906 I *515* Enontekiön tunturilappalaisten kokonomadismin synnystä ja poroluvuista ks. Arell 1977 *258–274*

183 J. Fellman 1906 III *259 264*

184 Kortesalmi 1977 *110–124* ja siinä mainitut lähteet

185 STA Deutsch 1815 A *50*, 1815 B *230* Deutsch 1819 *304 305 386*

186 Esim. Kortesalmi 1977 *110–123* Tiesmaa 1965 *87* Manker 1968 *158–* Hultblad 1968 *146–150* KM 1905 *293–295 nootti 1*, 1929 *45–49*, 1952 *19 25* Poromies 1965 3 *10*, 5 *4–6*, 6 *9–11* Campbell

1948 *20 47 104 241–248* Hülphers 1922 V:3 *III nootti* Falkenberg 1964 *126–132* J. Fellman 1906 III *50 116 140* I. Fellman 1910 II *354* Læstadius 1928 II *89–92 164 167 219 220 240* Gadd 1776 *176* Itkonen 1948 II *140 158 160 201 202 237* Paulaharju 1922 A *70–89* passim Miettinen 1943 *15–17 61 62* SKS Paulaharju 1921–1923 E 45747 45771–45777 46283 46279–46289 Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala: Svaren på frågelista M 185 (»sköterenar») 19235 *3*, 19236 *2–*, 19311 *1*, 19318 *2–5 8*, 19393 *2* Hoitoporoista ja niiden raitioista on kirjoittanut myös Virtanen 1971 *189–200.* Terho Itkonen on selvitellyt 1971 raitio-sanan etymologiaa ja todennut sen kuvastavan varhaiskantaista ja syvää symbioosia skandinaavien ja lappalaisten välillä.

187 REA 1890 *70* Suomen historian dokumentteja 1968 I *114–116*

188 Pirinen 1962 *98 104–108 225–229*

189 REA 1890 *585* Pirinen 1962 *227*

190 FMU V *257 259* Luukko 1954 *243 244 248 249*

191 FMU VIII *199 201* I. Fellman 1915 IV *361 362*

192 Sveriges krig 1611–1632 I 1936 *349* Virrankoski 1973 *493 494*

193 KA CD 2029 Luulajan Lapin voudin Reinhold Stegerin tilit vuodelta 1610 ja Luulajan Lapin kirkkoherran Cristopherus Nicolain kuitti 15.1.1613 Kammararkivet Landkapshandlingar Norrland 1612:14 KA Kaarle IX:n registratuuran kopio vuodelta 1610 folio *424* KA 4868:35 v Pohjanmaan voudin tilikirjat 1610: kuninkaan kirje 27.12.1610 Nordlander 1908 *243–247*

194 Esim. Luukko 1954 *231–239 273 462–479 613–639* Pirinen 1962 *97–108 111–117*

195 KA 4547: *2* ja *14*

196 Esim. Luukko 1954 *468–470 474 637 638*

197 Vennola 1900 *94 100 106 107 118 133–186 189 191 192*

198 KA 4944[a] foliot 28–31 v, 4959[c] ja 9101

199 Tegengren 1952 *187*

200 Virrankoski 1973 *243 244* Montonen 1974 *46* Helle 1982 *15* Keränen 1984 *46*, 1986 *316*

201 KA 4952[a]

202 von Steinkallenfels [1616] 1944 *7*

203 Körningh [1660] 1956 *30 35* Raitioiden palkasta esim. Virtanen 1971

204 Itkonen 1965 Tornæus [1672] 1900 *7 52*

205 Tulindberg 1782 *119 120 133 156 157 163 167–170*

206 KA 9564 *1093* Leinberg 1887 III *26* Halila 1953 *606*

207 STA Deutsch 1815 A *6v 11 11v 15v 20 20v 22v 23v 26 26v 30 49v–50v*, 1815 B *230* Deutsch 1819 *304 305 386* Maaherran kertomuksessa 1816 todetaan, että paitsi Lapin seurakuntia »poronhoitoa, vaikkakin pienemmässä määrin, harjoitetaan Tornionjoelta alas Ylitornion kirkolle asti sekä koko Sodankylässä, Kemijärvellä, Kuusamossa, Pudasjärvellä, ja vähäisessä määrin sitä harjoittavat muutamat harvat Hyrynsalmen [= Suomussalmella ja Puolangalla] ja Iin pitäjissä.» (KA Senaatin talousosaston kirjediaario 34/184)

1.3.2. 1500- ja 1600-luvun hajatiedot talonpoikien poronomistuksesta s. 45–48

208 KA 4553:*9*

209 KA 4553:*21* ja 4583

210 KA 4564:*8v* ja 4565:*33v*

211 KA 4584, 4687, 4670, 4718 ja 4734

212 KA 4719:*10* ja 4718:*43v*

213 KA 4770:*86* ja 4771:*77*

214 KA 201:*15v*, 4797:*80v* ja 4794:*84v*

215 Virrankoski 1973 *244*

216 KA Pohjanmaa KOa3:*28–28v* Virrankoski 1973 *244*

217 Virrankoski 1973 *287* Vrt. myös Luukko 1954 *409 411* Onnela 1995 *195*

218 Luukko 1954 *510 511*

219 KA Pohjanmaa KOa3:*113*

220 KA Pohjanmaa KOa6:*428v* Virrankoski 1973 *244*

221 KA 9131:*492 492v*

222 KA Pohjois-Pohjanmaa KOa3:*3* Virrankoski 1973 *244*

223 Esim. KA 4554:*68*, 4624:*14* Luukko 1954 *409 411* Vrt. myös Julku 1987 *175–179* Onnela 1995 *89 195 212 213*

224 KA 9186:*146*

225 I. Fellman 1912 III *314 315* Virrankoski 1973 *287 288 314 323 452* Onnela 1995 *212*

226 KA 9186:*146 225v*

227 Kemin käräjät 23.–24.2.1684 KA Pohjois-Pohjanmaa KOa 4:226 Myös Virrankoski 1973 *244*

228 Virrankoski 1973 *26–29* Rytkönen 1990 *47–62*

229 OMA ES 3060 *448 449* Halila 1984 *75*

230 Keränen 1986 *639 640*

1.3.3. Hailuodon porotalous 1700-luvulla s. 49–52

231 Tegengren 1952 *195*

232 Virrankoski 1973 *245 246*

233 Halila 1954 *220 223 325*

234 Stierwald 1774 *99*

235 MHA Stierwald 1766–1767 Charta Beskrifning öfwer Carlö Socken F 21 I:26/2 § 7

236 Gadd 1776 *172 173 180*

237 Tulindberg 1782 *163*

238 Sirelius 1919 I *229* Itkonen 1948 II *122*

239 OMA Frosterus 1815 *145 146 206 216* Tulindberg 1782 *163*

240 Cederberg 1916 *40*

241 Tuneld 1794 *373*

242 KA Pohjois-Pohjanmaan KOa 46 *511 512* ES 2057 Oulun ja Hailuodon käräjät 6.–11.3.1732 KA rr 65 *297–299* ES 2059 Oulun ja Hailuodon käräjät 16.3.1733 KA rr 66 *201 202* ES 2059 Oulun ja Hailuodon käräjät 18.2.1734 KA Pohjois-Pohjanmaan KOa 53 *175–177* rr 69 Oulun ja Hailuodon käräjät 13.2.1735 KA Pohjois-Pohjanmaan KOa 55 *112* Oulun ja Hailuodon käräjät 8.3.1736

243 KA Hailuodon seurakunnan historiakirjat Kuolleet 1722–1850 Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat

244 OMA Hailuodon perunkirjat 1737–1823 Oulu Ec I:1 *161 186 200 232 233 263 271 314 320 326 351 363*

245 KA Pohjois-Pohjanmaa KOa 29: *298–300* Oulun ja Hailuodon käräjät 28.2.1793

246 KA Pohjois-Pohjanmaa KOa 29: *298–300* Oulun ja Hailuodon käräjät 28.2.1793, *1165 v 1166* Oulun ja Hailuodon käräjät 25.9.1793, KOa 30: *16 v 17* Oulun ja Hailuodon käräjät 28.1.1794

247 KA 9564 *95*

248 KA 9564 *954–967*

249 KA 9564 *135 136*

250 KA 4944[a] foliot 26 ja 27

251 KA 4952[a]

252 Virrankoski 1973 *237*

253 Tengström 1820–1822 III *392–401*

254 Virrankoski 1973 *186–238* passim *277 337 338* Mathesius [1734] 1843 *140* Stierwald 1774 *99* Tulindberg 1782 *163*

255 Olaus Magnus Gothus [1539] 1949

256 KA Hailuodon kirkonkirjat 1772–1850: syntyneet, vihityt, kuolleet ja Sodankylän kirkontilit ja syntyneet Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat

257 Halila 1953 *11 311 325 447 453 684*, 1954 *30 223 325*, 1984 *20 88 118 135 246 249*

258 Halila 1954 *132* KA 9311:*4172* Oulun kaupungin henkikirja 1734, 9311:*4152* Oulun kaupungin kymmenysluettelo 1734

259 Halila 1953 passim, 1954 *529 532 549* Brenner 1963–1965 *583 584* Strandberg 1834 II *194 195*

260 Bergholm 1901 I *713 717*, II *1477* Blomstedt-Matinolli 1963 *112* Strandberg 1834 II *181 236* Suomela 1967 *116 117*

261 Halila 1954 *462–467*

262 Brenner 1963–1965 *144 157 416*

263 Stierwald 1774 *99* MHA Stierwald 1766–1767 Charta Beskrifning öfwer Carlö Socken F 21 I:26/2 § 7

264 Suomen maanmittarit 1628–1928 1929 *8*

265 Virrankoski 1955 *582*

1.3.4. Kainuu, Pudasjärvi ja Kuusamo s. 52–60

266 Tegengren 1952 *63 64 157*

267 Linkola 1976

268 KA 4975:*2–8*

269 KA 4738:*9*

270 KA 4985:*5*

271 KA 4985:*4v*

272 Gebhard 1887 *351 352 355* Myös Vartiainen 1931 *20 33–35 41*

273 Luukko 1954 *628 629*

274 Keränen 1986 *284–300*

275 KA 4944[a] foliot 33–37

276 Waaranen 1863 I *169 170 273 274*, 1864 II *64 170 359–364*, 1866 III *5* I. Fellman 1915 IV *112 116*

277 Keränen 1986 *537 538*

278 I. Fellman 1910 I *308–314*

279 Cajanus [1663] 1777

280 Mathesius [1734] 1843 *79–81*

281 Vartiainen 1931 *35–43 429–447* Luukko 1954 *368–376 712–753* Virrankoski 1973 *13 21 48–50 116–121* Halila 1984 *44–69*

282 KA Paltamon käräjät 3.–7.3.1730 rr 60 *444–447* Myös Halila 1954 *223* nootti 102

283 KA FR 64 Kruununvouti Castreenin kirje maaherralle 12.10.1736 Pohjanmaan maaherran kirjeet kuninkaalle 28.10.1736 ja 28.4.1737 Samasta pororiidasta myös: Castrén 1867 *102 103* Mustonen 1885 *69* Halila 1954 *397 398*

284 Tegengren 1952 *188* Primaarilähde: Castrén 1754 *8*

285 Castrén 1754 *8*

286 Castrén 1754 *40 41 56 57*, 1776 A

287 OMA Paltamon käräjät 30.1.1766 Kajaani 11 *298–300*

288 OMA Paltamon käräjät 20.1. ja 3.2.1773, 28.1.1774, 30.1.1775 ja 29.1.1776 KA KOa 14 *42v 43v 106v–108v* Paltamon käräjät 20.1.1773 KOa 16 *52v–54v 55v–58* Paltamon käräjät 28.1.1774 KOa 18 *49v–53v 59–62 66v–67* Paltamon käräjät 30.1.1775 KOa 20 *42–44v 45v–51 82v 83 120v–121v* Paltamon käräjät 29.1.1776

289 KA 9564 *53* Tegengren 1952 *193*

290 Calamnius 1912 *83 84*

291 OMA Kajaani 154 *29–32* Tegengren 1952 *193*

292 OMA Kajaani 154 *301 465 562 589 v 676 763 792 1039*

293 OMA Kajaani 152 ja 153 Myös Tyrkkö 1948 *208–212*

294 Tyrkkö 1948 *58–69 172–180* Gebhard 1885 *53 54*: »Vielä v. 1762 mainitaan porvareilla olleen poroja», kirjoittaa Gebhard, mutta häneltä puuttuu tarkka lähdeviite, joten asiaa on vaikea todentaa. Ehkä Gebhardin tieto tarkoittaa porvari Mustosen porokokeiluja, joista on maininta Kajaanin raastuvanoikeuden pöytäkirjassa 9.4.1752 (KA ES 1305 i7:*35–39*)

295 Deutsch 1819 *386* Deutschiin viitaten toteaa Mustonen 1885 *69*: »Noin 1800 oli monellakin poroja kahdessa palkimessa, vaan varkaat ja vastukset suututtivat heitä, jotta hävittivät poronsa sukupuuttoon pois, kertoi Kiantalainen.» – Maaherran kertomuksessa 1816 todetaan, että poronhoitoa harjoittivat muutamat harvat vähäisessä määrin (»til obetydlig del») Hyrynsalmella. (KA Senaatin talousosaston kirjediaario 34/184) Suomussalmi ja Puolanka kuuluivat tuolloin Hyrynsalmen pitäjään Myös Djurberg 1808 *448 453*

296 Talve 1990 *82*

297 KA ES 1305 i7:*35–39* Myös Tyrkkö 1948 *205* (hieman epätarkka referointi)

298 KA 9564 *67* Tegengren 1952 *194*

299 Mustonen 1885 *69 70* Itkonen 1948 I *123* Tegengren 1952 *154 192–194*

300 Keränen 1984 *49 264*

301 J. Fellman 1906 III *5*

302 Stierwald 1774 *99* MHA Stierwald 1766–1767 Charta Beskrifning öfwer Carlö Socken F 21 I:26/2 §7 MHA Uudistusten luettelo Oulun lääni III *2299v 1322 1504 1508v* KA Paltamon kirkonarkisto, kuolleet 1749–1856 (1.7.1764) Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat STA Odelman 1767 *25–32*

303 1700-luvun kuvauksia on käsitellyt Halila 1954 *617–626*

304 Chydenius [1747] 1973 *56*

305 Wegelius 1754 *12 13 16 17*

306 KVB/HYK Lagus 1770 *59–63* Lagus 1772 *354*, 1773 *79–83*

307 J. Fellman 1906 I *370–373*

308 Sodankylä 1784 *171–180* passim

309 STA Odelman 1767 *26–29* Castrén 1776 B

310 Castrén 1754 *56 57*, 1776 A

311 Wegelius 1754 *12 13 16 17* Castrén 1754 *56 57*, 1776 A ja B KVA/HYK Lagus 1770 *59 63* Lagus 1772 *354*, 1773 *79–83* J. Fellman 1906 I *370–373*, III *449 450 453 490* Sodankylä 1784 I. Fellman 1910 I *144 145 237 240 445*, 1915 IV *XCVIII* Myös: Suomenmaa 1931 IX.2 *76* Tegengren 1952 *60 61 114–115 129 141–144 187–195*

312 Chydenius [1747] 1973 *49–53 60*

313 Tegengren 1952 *46–50* I. Fellman 1910 I *274 444 445* J. Fellman 1906 III *423 450 453 490* Myös: Onnela 1995 *185–190* Suomenmaa 1931 IX.2 *76*

314 Helle 1966 *59 60* Ervasti 1978 *113–124 290–297*

315 Wegelius 1754 *12 13* Suomennos fil. tohtori Pertti Huttusen

316 I. Fellman 1910 I *237* OMA FR 1514 Tornion ja Kemin Lapin veroluettelo vuodelta 1760

317 Virrankoski 1973 *85–87* Kortesalmi 1975 *25 26* Ervasti 1978 *71–112*

318 KVB/HYK Lagus 1770 *37 38* Myös Kortesalmi 1975 *25 401*

319 Virrankoski 1973 *246*

320 Vahtola 1988 *13* Vrt. Virrankoski 1973 *25*

321 Virrankoski 1973 *22* Keränen 1986 *450–455* Vuonna 1650 nykyisen Suomussalmen pohjoisosassa eli Ala-Näljängällä, Kiannalla, Piispajärvellä ja Ruhtinansalmella oli 16 kantatilaa, Turpeinen 1992 *89 90*

322 KA 4952:*210v* (vuosi 1624) Vahtola 1988 7 Itkonen 1948 I *94*

323 Kemin Lapin käräjät Kuusamossa 2.–5.3.1720 KA FR 663 § 7:*164v–166v*

1.3.5. Talollisporonhoidon etelä- ja länsiraja 1700-1800-luvun vaihteessa s. 60–63

324 OMA Kemi 137 Pudasjärven perunkirjat 1755–1809 OMA Pudasjärven kirkonarkisto Je 5:1 v. 1747–1805 Myös Tegengren 1952 *190 191* Tegengrenillä esiintyy virheellinen kylännimi »Korjala», pitää olla Kollaja.

325 OMA Pudasjärven kirkonarkisto I Aa:6–7 Hiltunen 1990 *118 119*

326 OMA Oulu 319–322

327 Iin perunkirjat 1738–1805 OMA Kemi 133–135

328 OMA Kemi 132

329 STA Castrén 1802 *1–14* STA Deutsch 1815 A *6v 15v 16 49v* Deutsch 1819 *304 305* J. Fellman 1906 I *359* Paulaharju 1919 *275 276*

330 OMA Tornio 40 Rovaniemen pitäjän porotaloudesta myös: Ahvenainen 1970 *122 123 284–286* ja Andersson 1915 *122–125 345–348*

331 Paulaharju 1919 *278* JYK Savolainen 1984 *126 127* Pänkäläinen 1986 *143 144* Hiltunen 1986 *52–67*, 1990 *119*

332 Grotenfelt 1920 kartta Suomen poropaliskunnista rajoineen

1.3.6. Talonpojan uudennokset s. 63–79

333 Tegengren 1952 *187*

334 Ahvenainen 1970 *122*

1.3.6.1. Poronkelkka – tärkeä uutuussovellus s. 63–70

335 Esim. kirkkoherra Alanus 1639: I. Fellman 1910 I *316 317* Castrén 1754 *56 57*, 1776 A, 1776 B *95* Sodankylä 1784 *175 176* KVB/HYK Lagus 1770 *59 60* SKS Kuusamo 1834 *14 15 21 22* Rein 1847 *306 307* Daa 1870 *139* Berner 1874 *165* Inha 1911 *31* Virtaranta 1958 *443–446* SKS Taivalvaara 1950 E 274 *342 349 354*

336 Esim. Ervast [1737] 1956 *18 21–24* Chydenius [1747] 1973 *55 56* I. Fellman 1910 I *205 233 239 311 312 316–318 347*, 1910 II *79 80 186–188 250*, 1912 III *18* J. Fellman 1906 I *371 372*, III *488–490* Thauvón 1869 *64* Rosberg 1911 *151* Itkonen 1948 II *18 21 41 242*

337 Chydenius [1747] 1973 *55* Lagus 1772 *354 355*, 1773 *83 84* Castrén 1754 *59*, 1776 B *98* I. Fellman 1910 I *242* Kortesalmi 1975 *456–460* Rytkönen 1978 *250*

338 Itkonen 1948 I *410*

339 Itkonen 1948 I *410–412*

340 Tiesmaa 1933 *81*, 1965 *94 95*

341 STA D VII 1 Odelman 1767 *32*

342 Chydenius [1747] 1973 *54*

343 Andersson 1914 *201*

344 Castrén 1754 *56*

345 KVB/HYK Lagus 1770 *61* Gadd 1776 *179*

346 STA D VII 1 Odelman 1767 *25–32*

347 MHA Uudistusten luettelo Oulun lääni III *1504 1508v*

348 Castrén 1776 B

349 OMA Oulu 321, Kemi 134 ja 137, Tornio 40 OMA FR 1516–1517 KA ES 3639–3641

350 Tamelander 1941 *8 11 13 18*

351 STA ÅA Cajanus 1816 *160*

352 Lönnrot 1902 I *370*

353 Rosberg 1911 *146*

354 Tiesmaa 1933 *81*

355 Tiesmaa 1965 *94 95*

356 Itkonen 1948 I *410* Myös Nickul 1948 *61 186 187* (koltat)

1.3.6.2. Pororaito pitenee – poronkäytön teho lisääntyy s. 70–73

357 Mikkola 1941 *108–128*

358 KA 4976 *5v–6* I. Fellman 1915 IV *24*

359 Sveriges krig 1611–1632 I 1936 *349* Virrankoski 1973 *493 494*

360 J. Fellman 1906 III *581*

361 J. Fellman 1906 III *600* I. Fellman 1912 IV *296*

362 Högström 1747 *109*

363 I. Fellman 1910 I *500–503 512* Itkonen 1944 *61–73* Hülphers 1922 V:3 *173* ja *nootti*

364 Lönnrot 1902 I *373*

365 Itkonen 1944 *102*, 1991 *89* Lappalaisten raitojen poroluvuista, kuormien painoista ja matkanopeuksista ks. Itkonen 1948 I *426–429*

366 J. Fellman 1906 I *669 700*, IV *50 51*

367 Rosberg 1911 *146*

368 Tiesmaa 1933 *81*

369 Kortesalmi 1960 *40–42*, 1975 *435–442*

370 Itkonen 1944 *61* Hülphers 1922 V:3 *173* ja *nootti*

371 Kortesalmi 1960 *40–43*, 1964 *67–71*, 1975 *437*

372 Kianto 1913 *223*

373 Steckzén 1964 *382 nootti 11*

374 Kortesalmi 1960 *41*, 1975 *440*

1.3.6.3. »Poropelto» – talonpojan ratkaisu porojen kokoamisessa s. 73–79

375 Friis 1872 *306* Paulaharju 1921 *78–87* Nickul 1948 *61* Itkonen 1948 II *139*

376 Itkonen 1948 II *133 134*

377 Kapitsa 1924 *10 11*

378 Chydenius [1747] 1973 *56*

379 Castrén 1754 *57*, 1776 A Gadd 1776 *174* I. Fellman 1910 I *238*, 1912 III *195 232 233 237* STA Deutsch 1815 A *20* Deutsch 1819 *305*

380 Castrén 1754 *57*, 1776 A

381 Esim. Kaarlo Hiltula Kalle Niva Pekka ja Ville Määttä Ks. myös Kortesalmi 1960 *27*, 1964 *71*, 1975 *413 417 418*

382 Kortesalmi 1975 *407–409*

383 Mustonen 1885 *69* Kianto 1913 *206 222 228*

384 OMA Kemi 98 *109–111* Myös Halila 1954 *224*

385 OMA Kemi 112 Myös Kortesalmi 1975 *247*

386 MHA lehti F 23 7/1

387 OMA Kemi 137 *127–129*

388 OMA Kemi 137 *162–165*

389 Oulun maanmittauskonttori Jokijärvi skifteslags i Taivalkoski socken Storskiftshandlingar 6te bandet Förrätningar IV:1101 *47–51* år 1875

390 MHA isojakotoimitus n:o 2824 lehdet F 23e2/27 ja 2/28 Vahtola 1979 *28* kuvateksti

391 Fredrik Kortesalmi Pekka ja Ville Määttä Iikka Säkkinen

392 Jalmari Määttä

393 Iikka Säkkinen

394 Janne Koski

395 Ville Käkelä

396 Juho Kujala

397 Janne Koski

398 Janne ja Eetu Lämsä

399 Janne ja Eetu Lämsä

400 Kaarlo Hiltula Myös Kianto 1913 *206*

401 KKTK Nimiarkisto Tuula Kemppainen

402 I. Fellman 1910 I *238*

403 Paulaharju 1922 A *67*

404 Grotenfelt 1920 *18*

405 KKTK Nimiarkisto KKTK Niemi 1992 SKES s.v. *poro* 2

406 Kalle Niva Kaarlo Hiltula Myös OMA Niva 1961 *22*

407 OMA G Aug. Hiltulan tilikirja n:o 1 *336–338*

408 SKS Paulaharju 1920 E 45664 Manninen 1934 *76* von Linné [1732] 1969 *136*

409 I. Fellman 1912 III *195*

410 I. Fellman 1912 III *232 233*

411 OMA Kemi 98 *109–111* Myös Halila 1954 *223–225*

2. PORONHOITO POHJOIS-VIENASSA s. 80–205

2.1. Vienan Karjalan poronhoidon alue, luonne ja merkitys 1800- ja 1900 -luvun vaihteessa s. 80–109

412 Juvelius 1889 *16*

413 Juvelius, Pääkkönen ym. 1910 *74*

414 Inha 1911 *415 416*

415 Itkonen 1928 *48*

416 Virtaranta 1958 *442*

417 Virtaranta 1958 *329*

418 Inha 1911 *45*

419 Ahava 1910 *428*

420 Lukkarinen 1918 *44*

421 Homén 1918 *233*

422 Itä-Karjala 1934 *82*

423 Pöllä 1995 *275* Kapitsa 1924 *4* Arkangelin kuvernementin tilastokomitean selostukset vuosilta 1875–1901 sekä Arkangelin kuvernementin yleiskatsaukset vuosilta 1913–1914

424 Engelhardt 1899 *41–53*

425 Engelhardt 1899 *336 337*

426 Arkangelin kuvernementin kalenteri 1870 *102* Arkangelin kuvernementin yleiskatsaukset vuosilta 1898, 1899, 1900, 1904, 1907, 1910 (Materiaalin on toimittanut käyttööni professori Leo Suni Petroskoin yliopistosta)

427 Arkangelin kuvernementin tilastokomitean selostukset vuosilta 1875–1901 sekä Arkangelin kuvernementin yleiskatsaukset vuosilta 1913–1914 (Materiaali professori Leo Sunilta)

428 »Poromies Riiko» 1925 Toukomies n:o 8–9/1.9.1925

429 Kapitsa 1924 *3*

430 Kapitsa 1924 *4* Samaa tilastoa lainaa myös Tarojeva 1965 *34*

431 Homén 1918 *233*

432 Kapitsa 1924 *5 6*

433 Tarojeva 1965 *34*

434 Härkönen 1920 *327–338*

435 Jaakko Kurvinen Antti Karjalainen Pekka Pesonen Iikka Säkkinen Antti Niikkonen Oskari Heikkinen

436 Lönnrot 1902 I *272*

437 Kianto 1923 *97–100* Vrt. myös Inha 1911 *32 33*

438 Jaakko Kurvinen Antti Määttä Antti Polojärvi

439 Janne Heiskanen

440 Iikka Säkkinen Antti Karjalainen

441 Jaakko Kurvinen

442 Juvelius 1889 *16*

443 Janne Heiskanen Pekka Pesonen

444 Virtaranta 1958 *443–446*

445 Kianto 1923 *122 123*

446 Pekka Pesonen Janne Heiskanen Jaakko Kurvinen

447 Jaakko Kurvinen Ervasti 1978 *492 499 507 512*

448 Antti Niikkonen

449 Antti Niikkonen Kusti Laakso

450 Antti Niikkonen Janne Heiskanen

451 Kusti Laakso Ervasti 1978 *490–492 499 506 510*

452 Pekka Pesonen

453 Antti Niikkonen

454 Oskari Heikkinen Pekka Pesonen Antti Niikkonen Aukusti Ronkainen

455 Kusti Laakso

456 Pekka Pesonen Kusti Laakso

457 Antti Niikkonen

458 Antti Niikkonen Pekka Pesonen

459 Antti Niikkonen Janne Heiskanen

460 Virtaranta 1958 *442*

461 Antti Niikkonen Kusti Laakso

462 Oskari Heikkinen

463 Juvelius 1889 *67*

464 Pekka Pesonen Janne Heiskanen Antti Niikkonen

465 Oskari Heikkinen

466 KSA Keynäs 1940 vihko 4 *109*

467 Juvelius 1889 *67* Myös KSA Keynäs 1940 vihko 3 *131*

468 Juvelius 1889 *66*

469 Oskari Heikkinen

470 Juvelius 1889 *66*

471 Oskari Heikkinen Pistojärven kirkonkylän talojen ja sukujen nimiä sekä matkalaisten käymätaloja luettelee myös Kianto 1935 *86*

472 Oskari Heikkinen

473 KSA Keynäs 1940 vihko 3 *115 116 124*

474 Inha 1911 *183*

475 Kapitsa 1924 *5*

476 Virtaranta 1958 *446* Virtanen 1940 *243*, 1950 *222*

477 KSA Keynäs 1940 vihko 4 *80 81 94–97*

478 Marina Takalo Myös Antti Niikkonen Janne Heiskanen

479 KSA Keynäs 1940 vihko 3 *50 50v 54*

480 Pekka Pesonen

481 Marina Takalo Janne Heiskanen

482 Marina Takalo Pentikäinen 1971 *57 58 97*

483 Ervasti 1884 *12* Marina Takalo Ervasti 1978 *491 499 510* KSA Keynäs 1940 vihko 4 *201*

484 Marina Takalo Janne Heiskanen Simo Niemelä Eetu Rajala

485 Risto ja Jussi Homanen Antti Eno Simo Niemelä Sakari Perho Eetu Rajala Kortesalmi 1964 *30 31* Homasen talosta kertoo myös Kianto 1915 *43–45* SKNA 2922:1 Aatovi Kultanen

486 KSA Keynäs 1940 vihko 4 *171*

487 Sakari Perho Ervasti 1978 *511* »Jehkimäisen talon» mainitsee myös Kianto 1915 *64*

488 Kusti Haapamäki Simo Niemelä Jussi Homanen

489 Simo Niemelä

490 SKNA 2921:2 Juho Heikkilä, 2922:1 Aatovi Kultanen, 2923:3 Pekka Kauttio

491 Simo ja Pertta Niemelä Myös KSA Keynäs 1940 vihko 4 *6–11*

492 Jussi Homanen

493 Simo Niemelä

494 Simo Niemelä SKNA 2922:1 Aatovi Kultanen

495 Lönnrot 1902 I *250 293 339*

496 Daa 1870 *148 149*

497 Friis 1872 *319*

498 SKNA 2921:2 Juho Heikkilä, 2922:1 Aatovi Kultanen, 2923:3 Pekka Kauttio

499 Virtanen 1950 *105*

500 Lönnrot 1902 I *250 293 339 350*

501 Daa 1870 *144*

502 Simo Niemelä Eetu Rajala

503 SKNA 2921:2 Juho Heikkilä, 2922:1 Aatovi Kultanen, 2923:3 Pekka Kauttio Heinänen 1993 *166*

504 Daa 1870 *134–139* Ervasti 1884 *14*

505 J. Fellman 1906 I *538* Lönnrot 1902 I *250*

506 SKS B II 46 *39* Sirelius 1911 *166*

507 Jussi Homanen Peskosen talon mainitsee myös Kianto 1915 *87*

508 Simo Niemelä Muuttoliikkeestä Soukelosta Koutajärvenpäähän eli Kanaseen mainitsee myös Kianto 1915 *92*

509 Juvelius 1889 *16*

510 Iikka Säkkinen

511 Pekka Kononov

512 Oskari Heikkinen

513 KSA Keynäs 1940 vihko 2 *50 110 151–158*

514 Lukkarinen 1918 *48*

515 »Poromies Riiko» 1925 Toukomies n:o 8–9/1.9.1925

516 Janne Heiskanen

517 Pekka Pesonen Antti Niikkonen

518 Kapitsa 1924 *5*

519 Lönnrot 1902 I *275*

520 Oskari Heikkinen Kusti Laakso

521 Janne Heiskanen Kusti Laakso

522 KSA Keynäs 1940 vihko 4 *20*

523 »Poromies Riiko» 1925 Toukomies n:o 8–9/1.9.1925

524 Virtanen 1950 *138*

525 Oskari Heikkinen Kusti Laakso KSA Keynäs 1940 vihko 4 *258*

526 Kusti Laakso

527 Oskari Heikkinen Antti Niikkonen Kusti Laakso

528 Oskari Heikkinen Antti Niikkonen Kusti Laakso

529 Oskari Heikkinen

530 Virtaranta 1958 *446*

531 KSA Keynäs 1940 vihko 2 *64 64v 76–80*

532 Antti Niikkonen Janne Heiskanen

533 Kapitsa 1924 *5*

534 Antti Niikkonen Pekka Pesonen Janne Heiskanen

535 Kapitsa 1924 *5*

536 Antti Niikkonen Janne Heiskanen

537 Oskari Heikkinen HYK käsikirjoituskokoelma: Sjögren 1826–1829 *31*

538 Kapitsa 1924 *5*

539 Vasili Korkoniemi

540 Iivana Makarov Makarovin talosta ja sen isännästä kertoo myös Kianto 1915 *196 201*

541 KSA Keynäs 1940 vihko 4 *87 88*

542 KSA Keynäs 1940 vihko 2 *81–83v 129*

543 Kapitsa 1924 *5 6*

544 Kapitsa 1924 *5*

545 Kapitsa 1924 *5 6*

546 Janne Heiskanen

547 Kapitsa 1924 *5*

548 Ervasti 1884 *16*

549 Kianto 1915 *176* Kansi 1989 *291*

550 Kianto 1915 *165–172* Kansi 1989 *284–289*

551 Kapitsa 1924 *6*

552 Oskari Heikkinen

553 »Poromies Riiko» 1925 Toukomies n:o 8–9/1.9.1925

554 Kianto 1915 *241*

555 Iikka Säkkinen Myös Pekka Pesonen Samoin KSA Keynäs 1940 vihko 4 *114 215 228*

556 Janne Heiskanen

557 Kusti Laakso Mikinniemen Vassili Luukkosen mainitsee myös Kianto 1915 *237* Mikinniemen porotalosta, sen Vassiilei-isännästä eli Vaskosta ja pojista Kuismasta ja Petristä eli Pekasta kertoo myös Lehto 1977 *14 17 20 45 53 58* Myös KSA Keynäs 1940 vihko 4 *228*

558 Oskari Heikkinen Myös KSA Keynäs 1940 vihko 4 *174 207*

559 SKNA 14941:2 ja 14945:1 Heikki Bogdanov

560 Oskari Heikkinen Kusti Laakso

561 Virtaranta 1958 *443*

562 Oskari Heikkinen

563 Kusti Laakso

564 Oskari Heikkinen

565 Oskari Heikkinen

566 HYK käsikirjoituskokoelma: Sjögren 1826–1829 *27–29* Friis 1871 *323*

567 Pertta Niemelä Oskari Heikkinen KSA Keynäs 1940 vihko 2 *198* Yhtäpitävää perimätietoa Kolvitsan karjalaisuudisasutuksesta: Stepanova 1973 *97* sekä Hallström 1912 *310 311*

568 Janne Heiskanen Alueen suurista poroista ks. myös Thauvón 1870 *219 nootti 1* ja Itkonen 1991 *88*

569 Itkonen 1948 I *142*

570 Vrt. esim. Härkönen 1920 *105* Itkonen 1928 *6*

571 Homén 1918 *233* HYK käsikirjoituskokoelma: Sjögren 1826–1829 *29*

572 Kapitsa 1924 *11*

573 Lönnrot 1902 I *251*

574 KSA Keynäs 1940 vihko 3 *86*

575 J. Fellman 1906 I *535–537*

576 Daa 1870 *130*

577 Oskari Heikkinen

578 SKNA *2922*:1 Aatovi Kultanen

579 HYK käsikirjoituskokoelma: Sjögren 1826–1829 *29* Risto ja Jussi Homanen Oskari Heikkinen

580 Oskari Heikkinen

581 Antti Niikkonen

582 Nimimerkki »V–r» Iz oblasti olenevodstva 1909 *39–44*

583 Kapitsa 1924 *4 10–12* HYKL Pöllä 1993 *93*

584 Daa 1870 *95 130* Friis 1871 *323*, 1872 *306–308* Pleske 1884 *183 195* KSA Keynäs 1940 vihko 3 *87*

585 Daa 1870 *154*

586 Deržavin [1785] 1958 *174 178 179* Pöllä 1995 *275 276*

587 Esim. Pekka Pesonen Janne Heiskanen Antti Niikkonen Risto ja Jussi Homanen Oskari Heikkinen

588 Antti Niikkonen

589 Pekka Pesonen, joka kulki reitin v. 1904

590 Homén 1918 *233* Kapitsa 1924 *4*

591 Esim. Pekka Pesonen Iikka Säkkinen Antti Niikkonen Janne Heiskanen

592 SKNA 14942:2 Nadežda Stepanova

593 Sota-arkisto Itä-Karjalan sotilashallinnon Vienan piiriesikunnan maatalous-toimiston Poronhoito-kansio n:o 5692/8:asiakirja n:o 17

594 Kapitsa 1924 *12*

595 Oskari Heikkinen Janne Heiskanen Jaakko Kurvinen Antti Polojärvi Antti Määttä

596 Virtaranta 1958 *329 442*

597 Lönnrot 1902 I *206 207 272* Myös Inha 1911 *170*

598 Kapitsa 1924 *8*

599 SKS B II 46 *41*

600 Kapitsa 1924 *8*

601 Oskari Heikkinen

602 Risto ja Jussi Homanen Simo Niemelä Kusti Haapamäki

603 »Poromies Riiko» 1925 Toukomies n:o 8–9/1.9.1925

604 Iivana Makarov Kusti Laakso

605 Esim. Virtanen 1950 *120–123 149–153* ja passim

606 SHSA Ervasti 1960 *26–35* Itkonen 1928 *52 53 61–63* Naakka-Korhonen 1988 *264 265*

2.2. Pohjois-Vienan poronhoidon termistö, tekniikka ja vuotuiskierto s. 110–159

2.2.1. Poron nimitykset ja poromiesten sanontoja s. 110–114

607 KKSA Hannes Pukki Petsamo-Kiestinki 1929

608 Kapitsa 1924 *9*

609 Tarojeva 1965 *35*

610 Virtaranta 1958 *445*

611 Bahuvriihi-sanoista ks. esim. Ravila 1946 *42*

612 Esim. Itkonen 1948 II *99–111* Paulaharju 1921 *88 89* SKS Paulaharju 1920 E 45757–45759 Tiesmaa 1933 *58–60 77 78*, 1965 *57–64* Manninen 1936 *65 66* Kortesalmi 1960 *24*, 1975 *402*

613 Itkonen 1948 II *96–115*

614 Itkonen 1948 II *125*

615 Esim. Vilkuna 1958 *118*

616 Itkonen 1948 II *111–114*

2.2.2. Poron anatomia, fysiologia, elintavat ja taudit s. 114–116

617 Oskari Heikkinen SKS E Marttinen 1930 B ja 1930 C

618 KKSA Hannes Pukki Petsamo-Kiestinki 1932

2.2.3. Poronhoidon vuotuiskierto ja poromiehen työvuosi s. 116–150

619 Esim. Wegelius 1754 *13 16* Castrén 1754 *8 56 57* Pleske 1884 *194* Paulaharju 1921 *78–87* Kapitsa 1924 *3 4 8–10* Tiesmaa 1933 *65–77* Itkonen 1948 II *133–137 140* Tegengren 1952 *127 147 185* Nickul 1970 *22 27* Kortesalmi 1975 *401–452*

2.2.3.1. Porot kesällä s. 117

2.2.3.2. Poroaitojen korjailu s. 117

620 Oskari Heikkinen

2.2.3.3. Porovarkauksien ehkäisy Pistojärvellä s. 117–118
Selkosen kävely Pistojärven Tuhkalan palkisessa s. 117

621 Antti Niikkonen

Kattšelu Pistojärven Vuosmon palkisessa s. 118

622 Oskari Heikkinen

2.2.3.4. Poronettšo, poronhaku, kokuonta s. 118–123

623 Antti Niikkonen

624 Oskari Heikkinen

625 Oskari Heikkinen

626 Oskari Heikkinen

627 Antti Niikkonen

628 Sakari Perho Simo Niemelä

629 Kusti Haapamäki

630 Oskari Heikkinen

631 Oskari Heikkinen

632 Oskari Heikkinen

633 Kapitsa 1924 *8*

2.2.3.5. Poroaidat eli vetoaidat s. 123–135
Poroaitojen järjestelmä s. 123–125

634 Museoviraston kuva-arkisto 3490:973 SKS Paulaharju 1910 E5:3952 *5*

635 Castrén 1754 *57*, 1776 A Mustonen 1885 *69* Kianto 1913 *206 222 228* Halila 1954 *224* Kortesalmi 1960 *27*, 1964 *71*, 1975 *247 408 409 413 417 418* Ville Määttä Kalle Niva

Poroaitojen rakenne ja sijoitus maastoon s. 125–135

636 Simo Niemelä Oskari Heikkinen Kusti Laakso SKS E Marttinen 1930 C SKNA 4941:2 ja 14945:1 Heikki Bogdanov

637 Simo Niemelä

638 Oskari Heikkinen Antti Niikkonen Kusti Laakso Simo Niemelä Kusti Haapamäki Risto ja Jussi Homanen Myös SKS E Marttinen 1930 C

639 Risto ja Jussi Homanen Simo Niemelä Kusti Haapamäki Antti Niikkonen Oskari Heikkinen Kusti Laakso

640 Kortesalmi 1975 *415–421 442–450*

2.2.3.6. Erotus eli jakamiŕi s. 135–138

641 Oskari Heikkinen

642 Oskari Heikkinen

643 Simo Niemelä

644 Oskari Heikkinen

645 Simo Niemelä

2.2.3.7. Kuohinta eli puromiŕi s. 138–140

646 Kusti Laakso

647 Simo Niemelä

648 Sakari Perho

649 Oskari Heikkinen

650 Simo Niemelä

651 Oskari Heikkinen

2.2.3.8. Paimennus, poromiehen talvinen elämä ja varusteet s. 140–148

652 Simo Niemelä

653 Mikko Pudas

654 Oskari Heikkinen

655 Kusti Haapamäki

656 Oskari Heikkinen

657 Oskari Heikkinen

658 Simo Niemelä

659 Oskari Heikkinen SKS E Marttinen 1930 B

660 Mikko Pudas

661 Oskari Heikkinen

662 Pertta Niemelä

663 Lauri Kurtti Uhtuan Röhön kylän poropaimenen elämästä metsäpirtillä kertoo Lehto 1977 *54 55*

664 Pertta Niemelä

665 Oskari Heikkinen Kusti Haapamäki Pertta Niemelä Rakovalkeanuotiota kuvailee myös Lönnrot 1902 I *301*

666 Sakari Perho Kusti Laakso Antti Niikkonen

667 Sakari Perho Simo Niemelä Oskari Heikkinen Antti Niikkonen Kusti Laakso

668 Oskari Heikkinen Kusti Laakso Antti Niikkonen

669 Oskari Heikkinen Sakari Perho

670 Virtaranta 1958 *329*

671 Simo Niemelä

672 Oskari Heikkinen Kusti Haapamäki Antti Niikkonen Kusti Laakso

673 Janne Heiskanen

674 Kapitsa 1924 *9*

2.2.3.9. Vasotus s. 148–149

675 Simo Niemelä Pertta Niemelä Sakari Perho Jussi Homanen

676 Antti Niikkonen

677 Oskari Heikkinen

678 Kusti Laakso

679 Kusti Haapamäki

680 Simo Niemelä Pertta Niemelä Sakari Perho

681 Jussi Homanen

682 Marina Takalo

683 KSA Keynäs 1940 vihko 4 *80 81*

2.2.3.10. Poronhoidon vuotuiskierron erikoispiirteet – pohjoisvienalainen porotalo ja paimennusyhtymät s. 149–150

2.2.4. Poron vetovälineet ja porolla ajo s. 150–159

2.2.4.1. Tšuna eli poronkelkka s. 150–152

684 Simo Niemelä Sakari Perho Marina Takalo Oskari Heikkinen Antti Niikkonen Kusti Laakso

685 Inha 1911 *42*

686 Kapitsa 1924 *9* Poron valjaista ja tšunasta myös Virtaranta 1958 *444*

687 Tarojeva 1965 *74 75*

2.2.4.2. Ahkivo eli pulkka s. 152–153

688 KKSA Hannes Pukki 1929 Kiestinki s.v. *ahkio, ajoahkivo, raitoahkivo*

689 Kusti Laakso

690 Simo Niemelä

2.2.4.3. Valjaat s. 153–156

691 Kusti Laakso

692 Sakari Perho

693 Simo Niemelä

694 Sakari Perho Kusti Laakso

695 Oskari Heikkinen Kusti Laakso Antti Niikkonen

696 Antti Niikkonen

697 Oskari Heikkinen

698 Sakari Perho Simo Niemelä Kusti Laakso

699 Marina Takalo Antti Niikkonen

700 Tiesmaa 1965 *92* Myös Itkonen 1948 I *414–416*, II *627* Nimimerkki »V–r» Iz oblasti olenevodstva 1909 *41* ja *nootti 3*

2.2.4.4. Tšunan ja ahkivon käyttö s. 156–157

701 Simo Niemelä

702 Kusti Haapamäki Marina Takalo

703 Oskari Heikkinen

704 Antti Niikkonen

705 Kusti Laakso

706 Oskari Heikkinen

707 Kusti Laakso

708 Antti Niikkonen

709 Oskari Heikkinen

710 Antti Niikkonen

711 Oskari Heikkinen

712 Kusti Haapamäki

713 Oskari Heikkinen

714 Antti Niikkonen

2.2.4.5. Poron opetus ja ohjaaminen s. 157–158

715 Kusti Laakso

716 Antti Niikkonen

717 Oskari Heikkinen

718 Sakari Perho

719 Antti Niikkonen

2.2.4.6. Suksilta ajo porolla s. 158

720 Oskari Heikkinen

721 Antti Niikkonen Oskari Heikkinen

2.2.4.7. Poro tilapäisesti kantojuhtana s. 158–159

722 Pertta Niemelä

723 Oskari Heikkinen

724 Antti Niikkonen

2.3. Poron käyttö ja merkitys taloudessa s. 159–183

2.3.1. Poronomistajatalouksien päätyypit s. 159–161

725 Kianto 1915 *43–45 64 87 196*, 1935 *86*

726 Inha 1911 *38*

2.3.2. Poro vetoeläimenä s. 161–178

2.3.2.1. Työvuoden jäsentely ja poronkäytön tehokkuus s. 161–162

2.3.2.2. Kotiajot vetoporoilla s. 163

2.3.2.3. Rahdinajo pororaidoilla; raidon rakenne, tekniikka ja organisaatio s. 163–172

727 Virtaranta 1958 *443*

728 Esim. Itkonen 1928 II *48 62* Virtaranta 1958 *442–446* Myös: Kapitsa 1924 *9* Tarojeva 1965 *34 74 75* Rahikainen 1969: Kauppaneuvos Janne Rajamaan elämäkerta, jossa laajasti kuvataan vienalaiskauppaa ja rahdinkuljetusta KSA Keynäs 1940 vihko 4 *10 11 20 80 81 87 88 171*

729 Virtaranta 1958 *442*

730 Virtaranta 1958 *444*

731 KKSA Lyyli Kokkonen 1929 Uhtua s.v. *poro*

732 SKS Boreniana: B II 47 *60*

733 Pekka Kononov

734 Inha 1911 *190*

735 Rahikainen 1969 *18* Kieretin viljakaupasta myös Lönnrot 1902 I *319 320*

736 SKNA 2921:2 Juho Heikkilä eli Sova

737 Eetu Rajala

738 KSA Keynäs 1940 vihko 4 *10 11*

739 Virtaranta 1958 *442*

740 Oskari Heikkinen Kusti Laakso

741 Antti Niikkonen Janne Heiskanen

742 Simo Niemelä Eetu Rajala

743 Hautala 1982 *251–259* Heinänen 1993 *165*

744 Simo Niemelä Eetu Rajala

745 Oskari Heikkinen Antti Niikkonen Kusti Laakso Pekka Pesonen

746 Oskari Heikkinen Pekka Pesonen

747 Oskari Heikkinen Ks. valokuvaa raitokelkoista: Itkonen 1928 *62*

748 Simo Niemelä

749 Kusti Laakso Oskari Heikkinen

750 Oskari Heikkinen

751 Tämän luvun keskeisimmät haastattelutiedot on saatu seuraavilta: Simo Niemelä Sakari Perho Kusti Haapamäki Oskari Heikkinen Antti Niikkonen Kusti Laakso Vienankarjalaisten pororaidoista myös: Virtaranta 1958 *442–444*

2.3.2.4. Muu ansioajo poroilla s. 172–174

752 Kusti Laakso

753 Inha 1911 *31 42*

754 Oskari Heikkinen

755 Paulaharju 1919 *350*, 1921 *23 84* (kolttien *saani*) Itkonen 1948 I *411 412* (Petsamon *nulppokelkat* ja kolttien *sani*)

756 Antti Niikkonen

757 Oskari Heikkinen

758 Kusti Laakso

759 Itkonen 1928 *52 53* Myös: Ervasti 1884 *247* Lönnrot 1902 I *325*, II *85 86 96* J. Fellman 1906 I *537* Castrén 1870 *149–166* passim KSA Keynäs 1939 vihko 2 *33v*: lappalaiset (*lopinot*) kyyditsivät poroilla tunkualaisia Jäämerelle

760 Eetu Rajala

761 SKNA 2922:1 Aatovi Kultanen

762 Kapitsa 1924 *9*

763 Eetu Rajala SKNA 2921:2 Juho Heikkilä eli Sova, 2922:1 Aatovi Kultanen

764 Ervasti 1884 *246*

765 J. Fellman 1906 I *537*

766 Lönnrot 1902 I *325*, II *85 86 96* Myös Keynäs 1939–1940 vihko *2 33v 39 40* (»murmansikat») *55*

2.3.2.5. Jäkälännosto s. 174–175

767 Oskari Heikkinen

768 Antti Niikkonen

769 Kusti Laakso

770 Pertta Niemelä

771 Sakari Perho

772 Pertta Niemelä

2.3.2.6. Poron käyttökelpoisuus vetoeläimenä s. 175–178

773 Kianto 1923 *64 69 70*

774 Virtaranta 1958 *446*

775 Inha 1911 *31*

776 Virtaranta 1958 *445*

777 Virtaranta 1958 *443*

778 Berner 1874 *165*

779 Kusti Laakso

780 Antti Niikkonen

781 Kusti Laakso

782 Esim. J. Fellman 1906 I *519 520* Entsiklopeditšeskij slovar 14 *704* s.v. Würtembergskago

783 Alanen 1957 *145 146* Ervasti 1962 *90 91*, 1978 *483–486*

784 Lönnrot 1902 I *302 309 319 320 329*

785 Mm. Simo Niemelä Eetu Rajala

786 Ervasti 1880 *72 73*,1884 *21 22* Juvelius 1889 *14 15 24 25* Inha 1911 *414 415* Pöllä 1995 *273*

787 KA Raja-asiakirjat III Be I vuosilta 1823–1826 ja III Bb vuodelta 1849 *34* sekä raja-asiakirjan n:o 33 vuoden 1844 liite: lehdet 92, 93 ja 107 Myös J. Fellman 1906 I *538* Ervasti 1880 *71–73*, 1884 *20 21* Inha 1911 *183 192 193* Osmonsalo 1933 *76* Virtanen 1940 *239–259*

2.3.3. Poro teuraana s. 178–183

2.3.3.1. Teurastaminen s. 178–180

788 Antti Niikkonen

789 Sakari Perho

790 Oskari Heikkinen

791 Kusti Haapamäki

792 Jussi Homanen

793 Oskari Heikkinen

794 Sakari Perho Pertta Niemelä

795 Oskari Heikkinen Sakari Perho Simo Niemelä

796 Oskari Heikkinen Myös Virtaranta 1958 *445*

797 Kapitsa 1924 *9 10*

2.3.3.2. Teurastuotteiden käsittely ja käyttö: liha, taljat, sarvet, veri s. 180–183

798 Lukkarinen 1918 *63 64* Kortesalmi 1962 *122–126* SHSA Ervasti 1960 *13 14* Ervasti 1978 *482*

799 KSA Keynäs 1940 vihko 2 *82v* ja vihko 4 *8*

800 Pertta Niemelä

801 Simo Niemelä (Tarojeva-)Nikolskaja 1981 79

802 Pertta Niemelä

803 Pentikäinen 1971 *58*

804 Virtaranta 1958 *199*

805 Kortesalmi 1964 *113*, 1975 *176 180–182* Lihan kuivatuksesta ks. myös Talve 1973 *34–36*, 1990 *140*

806 Sakari Perho

807 Sakari Perho Pertta Niemelä Vrt. myös Virtaranta 1958 *558*

808 Pentikäinen 1971 *58*

809 Oskari Heikkinen

810 Virtaranta 1958 *199 200*

811 Kapitsa 1924 *9 10* Tarojeva 1965 *124* Nikolskaja 1981 *79* Pöllä 1995 *253 254*

812 Sakari Perho

813 Maria Perho

814 Pertta Niemelä

815 KSA Keynäs 1940 vihko 4 *7*

816 Jussi Homanen

817 Virtaranta 1958 *200*

818 Kianto 1923 *97–100* Oskari Heikkinen

819 Lönnrot 1902 I *301* KSA Keynäs 1940 vihko 4 *7* Nirvi 1944 *255* Talve 1973 *47*

820 (Tarojeva-)Nikolskaja 1981 79 Kortesalmi 1960 *44*, 1975 *177* Taimi Pitkänen Kansanomaisista veriruuista Suomessa ks. Talve 1973 *47 48*, 1990 *143*

821 Oskari Heikkinen

822 Esim. Kortesalmi 1964 *132 133* Tiesmaa 1965 *81 85* SKES V *1397 1398* s.v. *tunka* Talve 1973 *51*, 1990 *141* Hautala 1982 *158*

823 Esim. Kapitsa 1924 *9 10* Itkonen 1984 II *261 262* Eidlitz 1969 *72 73 80 81 111*

2.4. Poronhoitoyhteisö s. 183–200

2.4.1. Palkińi – käsite, nimi, alue, rajat s. 183–188

824 Kortesalmi 1964 *214*

825 SKES II *474* s.v. *palkia*

826 Oskari Heikkinen

827 Senaatin päätös 22.3.1898 ja Oulun kuvernöörin kuulutus 28.5.1898 OMA Db 71 kuvernöörin päätös 27.2.1877 n:o 745 Kuusamon kuntakokouksen pöytäkirja 28.3.1880 Kuusamon kunnanarkistossa Kortesalmi 1975 *410*

828 SKNA 2923:3 Pekka Kauttio

829 SKNA 2921:2 Juho Heikkilä, 2922:1 Aatovi Kultanen

830 Pekka ja Ville Määttä Kortesalmi 1960 *54*

831 Kortesalmi 1964 *77*

2.4.2. Paliskunnan juuret s. 189–191

832 Senaatin päätös 22.3.1898 ja Oulun kuvernöörin kuulutus 28.5.1898 Kortesalmi 1975 *406–412* JYK Savolainen 1984 *32–50 156*

833 Lönnrot 1886 *121*: paliskunta = renbolag, förening af renegare OMA Kuusamon pitäjäkokouksen pöytäkirja 4.2.1821 sekä Eb 473 ja 868 kuvernöörin päätös 3.11.1879 n:o 5572 ja liitteet (painettu 1880 Oulussa: Asetus poroin hoitamisesta Kuusamon kunnassa) Kortesalmi 1975 *406–412* Chydenius [1747] 1973 *56*

2.4.3. Palkisen toiminta ja organisoituminen: porokokoukset ja poroherra s. 191–194

834 Oskari Heikkinen

835 Kusti Laakso

836 Kianto 1913 *221 222* Kortesalmi 1964 *77 78*, 1975 *411 412*

837 Kusti Laakso

838 Kusti Laakso

839 Jussi Homanen

840 Kusti Laakso

841 Eetu Rajala

842 Simo Niemelä

843 Kusti Haapamäki

844 Jussi Homanen

845 Oskari Heikkinen

846 Kusti Laakso

847 Antti Niikkonen

2.4.4. Palkisten välinen yhteistoiminta s. 194–195

848 Antti Niikkonen

849 Kusti Laakso

850 Oskari Heikkinen

851 Kusti Haapamäki

852 Simo Niemelä

853 KSA Keynäs 1940 vihko 2 *77*

854 Jussi Homanen

855 Kusti Laakso

856 Eetu Rajala

857 Virtanen 1940 *296*

858 Kortesalmi 1960 *47*

859 Simo Niemelä

860 Oskari Heikkinen

861 Jussi Homanen

862 Kusti Laakso

2.4.5. Korvamerkit s. 196–200

863 Oskari Heikkinen

864 KKSA s.v. *kleinä* ja s.v. *kilkuri* (Kiestinki)

865 Oskari Heikkinen

866 Oskari Heikkinen

867 Antti Niikkonen

868 Kusti Laakso

869 Kusti Haapamäki

870 Sakari Perho

871 Jussi Homanen

872 Simo Niemelä

873 Kusti Laakso

874 Simo Niemelä

875 Kusti Laakso

876 Kusti Haapamäki

877 Kortesalmi 1960 *51* Papin poromerkistä, *kallopuoli-* eli *korvapuolimerkistä*, Suomen puolella mainitsee myös Tiesmaa 1965 *74*

878 Poromerkkejä ja yksittäisiä tekoja ks. esim. Itkonen 1948 II *285–293* Kortesalmi 1960 *47–51* Alaruikka 1964 *103–111* Tiesmaa 1965 *67–74* Rytkönen 1978 *254*

879 Oskari Heikkinen

880 Antti Niikkonen Kusti Laakso Simo Niemelä

881 OMA Niva 1964 *2* Myös haastattelussa kirjoittajalle

882 Simo Niemelä Sakari Perho Kusti Haapamäki Oskari Heikkinen Kusti Laakso KKSA Hannes Pukki 1929 Pistojärvi s.v. *kilkaro* ja Kiestinki s.v. *kilkuri* eli *keikkalo*

883 Simo Niemelä

884 Sakari Perho

885 Oskari Heikkinen

886 Kusti Laakso

887 SKES I *193* s.v. *kilkula*

888 Kusti Laakso Antti Niikkonen

889 Simo Niemelä

890 Virtanen 1949 *97 98*

891 Oskari Heikkinen

892 Sota-arkisto Itä-Karjalan sotilashallinnon Vienan piiriesikunnan maataloustoimiston Poronhoitokansio n:o 5692/8:asiakirjat n:o 34 (Riistamerkit) ja 35 (Poromerkit)

893 Jaakko Kurvinen

894 Jaakko Kurvinen Antti Karjalainen Antti Määttä

895 Marina Takalo

2.5. Poronrosvous s. 201–205

896 Lönnrot 1902 I *276* Myös Inha 1911 *171 172*

897 KSA Keynäs 1940 vihko 3 *126 127*

898 Itkonen 1928 *17*

899 Tarojeva 1965 *34 35*

900 Kusti Laakso

901 Oskari Heikkinen

902 Jaakko Kurvinen

903 Oskari Heikkinen

904 Lönnrot 1902 I *272 273 313–315*

905 Fredrik Kortesalmi Jaakko Kurvinen

906 Antti Niikkonen

907 Janne Heiskanen

908 Antti Niikkonen Janne Heiskanen

909 Antti Niikkonen

910 Eetu Rajala

911 Sakari ja Maria Perho Mikko Pudas

912 Kusti Haapamäki

913 Simo ja Pertta Niemelä

914 Jussi Homanen

915 Marina Takalo

916 »Poromies Riiko» 1925 Toukomies n:o 8–9/1.9.1925

917 Oskari Heikkinen

918 »Poromies Riiko» 1925 Toukomies n:o 8–9/1.9.1925

919 Kusti Laakso Oskari Heikkinen Antti Niikkonen Jussi Homanen Simo Niemelä Antti Karjalainen

920 KA Rajankäyntiasiakirjat Oulun läänin ja Arkangelin kuvernementin välillä 1823–1826, 1829–1849 sekä Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansiot 28 ja 29 Näistä asioista enemmän luvussa 3.1. Porovarkaudet rajanvarren vuosisataisongelmana

3. SUOMALAISTEN JA VIENANKARJALAISTEN KOSKETUKSET POROTALOUDESSA s. 206–270

921 Halila 1954 *315–325 396 403–405* Chydenius [1747] 1973 *55 59* HYK/KVB Lagus 1770 *70* Ervasti 1978 *266–283*

3.1. Porovarkaudet rajanvarren vuosisataisongelmana s. 206–232

922 Mathesius [1734] 1843 *79 80* I. Fellman 1912 III *234 251 252* Halila 1954 *223 397–400* Osmonsalo 1933 *57 63* Ervasti 1978

257–266 KA Raja-asiakirjat III Be I *Piekloista* eli sotilaskarkureista ks. esim. SKS Boreniana: B II 46 *47* ja B II 47 *37–39 57* Lönnrot 1902 I *274 295 296 308 311 393 395* Virtaranta 1958 *106–108* Kortesalmi 1964 *41 42*, 1975 *222*

923 KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 28 Rajankäynti 1826: Kuusamon nimismiehen C. W. Plantingin raportti Oulun läänin maaherralle 22.4.1825; kansio 29 Asetus 1836: Arkangelin sotakuvernöörin kirje kenraalikuvernöörille toukokuun 13/25 p. 1832 n:o 684 ja Kuusamon pitäjänkokouksen pöytäkirja 10.3.1832 sekä keisarin päätös v:lta 1834 valtiosihteerin viraston arkistossa v:lta 1836 akti 45 foliot 36–39 Ervasti 1978 *257–266* Poronpitävät aidat Kuusamossa, ks. Kortesalmi 1975 *283 284 354 391*

924 STA Deutsch 1815 A *50 78*, 1815 B *230 253* Deutsch 1819 *306*

925 Sjögren 1828 *315 316* Ks. myös Lönnrot 1902 I *270 274 296* ja J. Fellman 1906 III *5 450*

926 KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 28 Arkangelin raja 1820–1825: Oulun läänin maaherran kirje kenraalikuvernööri Zakrevskille 13.6.1825 n:o 1678

927 Osmonsalo 1933 *57 62*

928 KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 29 Asetus 1836 Oulun läänin maaherran muistio senaatille 18.6.1832 ja nimismies C. W. Plantingin kirje maaherralle 28.5.1832

929 KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 29 Asetus 1836: Carl Fredrik Gyllingin kirje venäläiselle virkamiehelle Ruchteschelille 12.3.1834 ja raportti hallitsijalle Helsingistä 7.5.1834 Senaatin KD 13/392 v. 1834

930 Lönnrot 1902 I *207–209* Myös Inha 1911 *358 359*

931 KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 28 Porontappoja ym. rikoksia Kkv 1826 n:o 224: Kuusamon nimismiehen C. W. Plantingin kirje maaherralle 15.2.1826 ja Kuusamon välikäräjien pöytäkirja 29.6.1826

932 KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 29 Asetus 1836: Kuusamon nimismiehen C. W. Plantingin kirje Oulun läänin maaherralle 28.5.1832

933 Lönnrot 1902 I *205–209*

934 Lönnrot 1902 I *272 273 313–315*

935 Lönnrot 1902 I *265 276*

936 Lönnrot 1902 I *276*

937 OMA: C IIa: *36–46* Ks. myös J. Fellman 1906 III *450* Osmonsalo 1933 *62–* ja *lähdeviitteet*

938 Ville Kortesalmi

939 OMA Kemi *111*

940 I. Fellman 1912 III *251 252* Myös Ervasti 1978 *229 230*

941 Inha 1911 *31*

942 Kortesalmi 1964 *81–84*

943 Fredrik Kortesalmi

944 Jaakko Kurvinen

945 Esim. Paulaharju 1921 *94* Manninen 1934 *86* Itkonen 1948 II *141*

946 Lönnrot 1902 I *313–315*

947 Sjögren 1828 *95*

948 J. Fellman 1906 III *444*

949 Antti Määttä

950 Antti Polojärvi Pekka Pesonen Kusti Laakso Simo ja Pertta Niemelä Sirelius 1911 *175–177*

951 Antti Polojärvi Kortesalmi 1964 *84*

952 Antti Polojärvi

953 Antti Polojärvi

954 Antti Määtän kuvaus erään karjalaisukon kertomuksesta

955 Ks. esim. Virtanen 1950 *165*

956 Antti Määttä

957 Fredrik Kortesalmi

958 Jaakko Kurvinen

959 Fredrik Kortesalmi

960 Erkki Kallunki Ks. myös Thauvón 1870 *217* Stjernvall 1892–1893 *231–233* Suomenmaa XI.2 *117 324* Rosberg 1911 *122 188* Krogerus-Ritoniemi 1930 *19 20* Osmonsalo 1933 *62 63*

961 Eetu Rajala oli kuullut tämän kuolajärveläisiltä poromiehiltä

962 SKNA 2921:2 Juho Heikkilä

963 SKNA 2922:1 Aatovi Kultanen, 2923:3 Pekka Kauttio

964 Eetu Rajala

965 SKNA 142:1 Kalle Kallunki Myös Thauvón 1869 *63–65*

966 Eetu Rajala

967 Jussi Homanen

968 Eetu Rajala Pertta Niemelä Myös SHSA Ervasti 1960 *20*

969 Pentikäinen 1971 *83*

970 OMA Kemi 123 Kuusamon käräjät 1806 § 102 Ervasti 1978 *265 266*

971 KA Vuoden 1844 raja-asiakirjan liite 33 lehti 127

972 SHSA Ervasti 1960 *20*

973 Marina Takalo

974 Eetu Rajala

975 Janne Heiskanen Pekka Pesonen Fredrik Kortesalmi Lauri Kurtti Ville Määttä Jaakko Kurvinen Antti Karjalainen Antti Polojärvi Antti Määttä SHSA Ervasti 1960 *20–24* Kortesalmi 1964 *81–84*

976 Antti Polojärvi

977 Jaakko Kurvinen

978 Janne Heiskanen

979 OMA Kemi 113 *259 260*

980 SHSA Ervasti 1960 *20 21* Myös Kortesalmi 1964 *81–84*

981 Antti Määttä Antti Polojärvi Myös KSA Keynäs 1940 vihko 4 *66 84*

982 SKS Boreniana: B II 47 *35 36*

983 Juvelius 1889 *14*

984 Inha 1911 *7 8 10* Myös Kajander 1903 *113–129*

985 Kianto 1935 *68 78*

986 Antti Määttä

987 Jaakko Kurvinen

988 SHSA Ervasti 1960 *23*

989 Kortesalmi 1964 *82 83*

990 Janne Heiskanen Antti Polojärvi Porovarkauksista Suomen puolella Kuusamossa ja muualla Kemin Lapissa ks. esim. Sjögren 1828 *69 93–95* ja J. Fellman 1906 III *44 444 446* Porovarkauksista Pudasjärvellä ks. esim. Rytkönen 1978 *250–256* Porovarkauksista Suomussalmella ks. esim. Mustonen 1885 *69* ja Calamnius 1912 *84 85*

991 Fredrik Kortesalmi

992 OMA Kemi 114–123 Kuusamon tuomiokirjat Kortesalmi 1975 *406*

993 Thauvón 1869 *63–65*

994 Rytkönen 1978 *250*

995 Oulun Wiikko-Sanomia 1866 n:ot 7 ja 35

996 Ville Määttä Fredrik Kortesalmi

997 Fredrik Kortesalmi Jaakko Kurvinen

998 Tegengren 1952 *103 238 240*

999 STA Deutsch 1815 *48v* Paulaharju 1933 *38 39*

1000 Pöllä 1995 *275*

1001 SKS E Marttinen 1930 C

1002 Antti Polojärvi

1003 Lönnrot 1902 I *206–209* Myös Inha 1911 *362*

1004 Antti Polojärvi Kortesalmi 1964 *83 84*

1005 Fredrik Kortesalmi

1006 Jaakko Kurvinen

1007 Fredrik Kortesalmi

1008 KA FR 64 Kruununvouti Castreenin kirje maaherralle 12.10.1736 Pohjanmaan maaherran kirjeet kuninkaalle 28.10.1736 ja 28.4.1737 Samasta pororiidasta myös: Castrén 1867 *102 103* Mustonen 1885 *69* Halila 1954 *397 398*

1009 KA FR 64 Kruununvouti Castreenin kirje maaherralle 12.4.1737

1010 OMA Kemi 116 Ervasti 1978 *263*

1011 OMA Kemi 120 Ervasti 1978 *264*

1012 Lönnrot 1902 I *206 207* Myös Inha 1911 *359 360* KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 28 Porontappoja ym. rikoksia ja Arkangelin raja 1820–1825 sekä kansio 25 Asetus 1836

1013 Antti Polojärvi Myös Kortesalmi 1964 *81–84*

1014 SHSA Ervasti 1960 *23 24*

1015 Antti Polojärvi Kortesalmi 1964 *84*

1016 Antti Polojärvi Kortesalmi 1964 *82*

1017 Antti Määtän siteerauksia kahden vuokkiniemeläisen kerjuu-ukon muistelusta

1018 Jaakko Kurvinen

1019 Juvelius 1889 *19*

1020 Thauvón 1870 *220 nootti 1* Rikkinen 1987 *39*

1021 Nimimerkki »V–r» Iz oblasti olenevodstva 1909 *45*

1022 Kianto 1935 *206*

1023 Esim. Virtaranta 1958 *329–335* Kortesalmi 1964 *84*

1024 Kapitsa 1924 *8* Myös KSA Keynäs 1940 vihko 4 *66 84 118 132 157*

1025 Alopæus [1761] 1885 *38 39* Gebhard 1887 *51* Tegengren 1952 *239 241*

1026 Fredrik Kortesalmi Jaakko Kurvinen Antti Karjalainen Antti Polojärvi

1027 Antti Polojärvi Myös SHSA Ervasti 1960 *23*

1028 Fredrik Kortesalmi

1029 Antti Polojärvi

1030 Fredrik Kortesalmi

1031 Jaakko Kurvinen Antti Karjalainen

1032 Lönnrot 1902 I *272 313–315* Myös Inha 1911 *170*

1033 SHSA Ervasti 1960 *21*

1034 Eetu Rajala

1035 KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 29 Asetus 1836: Carl Fredrik Gyllingin raportti hallitsijalle Helsingistä 7.5.1834 sekä kirje venäläiselle virkamiehelle Ruchteschelille 12.3.1834 Senaatin KD 13/392 v. 1834

1036 Antti Polojärvi Kortesalmi 1964 *83*

1037 Lauri Kurtti Fredrik Kortesalmi SHSA Ervasti 1960 *22*

1038 SHSA Ervasti 1960 *24*

1039 SHSA Ervasti 1960 *22*

1040 Antti Karjalainen

1041 Lauri Kurtti

1042 SHSA Ervasti 1960 *20*

1043 Antti Polojärvi

1044 OMA Kemi 113 *30*

1045 J. Fellman 1906 III *488–490*

1046 Lönnrot 1902 I *207*

1047 Esteaidoista Suomen puolella ks. esim. KM 1905:3 *321 322 351 428* ja *kartta* KM 1910:7 *147 148* KM 1914 *6 122 123* KM 1929:8 *104 106* KM 1934:3 II *7 8 23–26* SKNA 2909:2 Juho Hietajärvi, 2923:2 Erkki Kallunki SKS Paulaharju 1920 E 45725

1048 OMA Eb 718, lääninkanslian anomukset Sama myös painetuissa Kuolajärven pohjoispaliskunnan poronhoito-ohjesäännöissä 1884: 2., 3. ja 7. § sekä Hautala 1982 *147 148* Myös: OMA kuvernöörin päätös 18.10.1893 n:o 4650 Db/91 ja Eb 718 Vrt. myös Kännö 1992 *42 50*

1049 Rosberg 1911 *148 214 216* Paulaharju 1919 *278* Renvall 1919 *30–33* ja *nootit* Grotenfelt 1920 *22* ja *kartta*

1050 Stjernvall 1892–1893 *231–233* Krogerus-Ritoniemi 1930 *21* Vuoden 1882 karjatilaston mukaan koko Kuolajärven poroluku oli 6 675, KA Senaatin kamarikonttorin arkisto Em 5

1051 SKNA 2923:2 Erkki Kallunki

1052 Jaakko Kurvinen Iikka Säkkinen

1053 Antti Polojärvi OMA Eaa 8 Senaatin valtiovaraintoimituskunnan kirjeet n:o 2064 15.4.1908 ja n:o 2078 7.5.1908

1054 Pudasjärven ja Taivalkosken poroyhtiön pöytäkirjat 1903 4. ja 5. §, 1907 7. §, kirjoittajan hallussa Pudasjärven paliskunnan pöytäkirja 24.3.1927 4. §, kirjoittajan hallussa Myös OMA Niva 1961 *16*

1055 Kaarlo Hiltula

1056 Ks. esim. Stjernvall 1892–93 *231–233* Hallström 1912 *261* Paulaharju 1921 *90–96* Suomenmaa IX.2 *324* Osmonsalo 1933 *62* Itkonen 1948 II *141*, 1991 *67* Krogerus-Ritoniemi 1930 *19 20* Kännö 1992 *50–53 81 85–92*

1057 Antti Polojärvi Jaakko Kurvinen Pekka Pesonen Kusti Laakso Kapitsa 1924 *8* Virtaranta 1958 *329–335* Näppä 1959 Kortesalmi 1964 *84*

1058 Ks. esim. J. Fellman 1906 III *488–490* Andersson 1914 *156 291 481* Paulaharju 1933 *38–42*, 1939 *157–192* Virtanen 1940 *300 301* Tegengren 1952 *103 238–241* Virtaranta 1958 *330* Kortesalmi 1975 *456–460*

3.2. Suomalaiset poromiehet Vienassa s. 232–264

3.2.1. Poronkävelyssä, -haussa, erotuksissa ja talvipaimennuksessa s. 232–255

1059 Jussi Homasen ilmaus

1060 Villipeuroista ks. esim. Tegengren 1952 *238 239*

1061 SKNA 2921:2 Juho Heikkilä, 2922:1 Aatovi Kultanen Myös Eetu Rajala Pertta Niemelä

1062 Marina Takalo Pekka Pesonen Jaakko Kurvinen Antti Karjalainen Antti Polojärvi Myös esim. KA Raja-asiakirjat III Be I

1063 Fredrik Kortesalmi

1064 Marina Takalo Fredrik Kortesalmi Jaakko Kurvinen Antti Polojärvi Myös Keynäs 1940 vihko 3 *132 135*

1065 Lauri Kurtti Ville ja Juho Pekka Määttä Fredrik Kortesalmi Antti Polojärvi Eetu Rajala Metsäsaunoista Lönnrot 1902 I *209 264 306* Niittypirteistä Virtaranta 1958 *376 377* Ansapirteistä Virtanen 1940 *243–249* Kalasaunoista ja linnunpyytäjien kiuassaunoista Kianto 1935 *206 207*

1066 SKNA 2921:2 Juho Heikkilä, 2922:1 Aatovi Kultanen, 2923:3 Pekka Kauttio Myös Eetu Rajala

1067 Krogerus-Ritoniemi 1930 *21*

1068 SKNA 2909:2 Juho Hietajärvi, 2923:2 Erkki Kallunki, 2923:3 Pekka Kauttio Myös Eetu Rajala Kuolajärveläisten porojen kaukopaimennuksesta Venäjän puolella myös Heinänen 1993 *156*

1069 Pertta Niemelä

1070 Jussi Homanen

1071 Simo Niemelä

1072 Eetu Rajala Iikka Säkkinen Väinö Leskelä SKNA 2909:2 Juho Hietajärvi, 2922:1 Aatovi Kultanen, 2917:2 ja 2918:1 Anna-Maria Kantola, 2906:2 Reeta Liisa Lahtela, 2909:2 Juho Hietajärvi, 142:1 Kalle Kallunki SKS Kuusamo Matti Tienari 1938 E 155 *45* Myös Helle 1982 *141*

1073 Eetu Rajala

1074 Meriläinen 1889

1075 Kaleva 4.5.1912 n:o 102 B

1076 Eetu Rajala

1077 Sota-arkisto Itä-Karjalan sotilashallinnon Vienan piiriesikunnan kansio Poronhoito tulonumero 5692/8 asiakirja n:o 81

1078 KVB/HYK Lagus 1770 *60* Myös Gadd 1776 *174 175*

1079 Blomqvist [1868] 1959 *57* Forsström 1889 *98 99* Serlachius 1891 *1–3* Finska Forstföreningens Meddelanden 1891 *12–23* Vrt. myös Daa 1870 *144 209* Friis 1871 *381* Meriläinen 1889 KM 1914 *68 89–104 125–127* Nuutinen 1932 *63* Kortesalmi 1964 *76 80 81*, 1975 *45 410 411 425 426*

1080 Kuntakokousten pöytäkirjat 1874–1881, erityisesti 29.11.1874, 4.10.1880 ja 2.10.1881 Kuusamon kunnanarkistossa Kortesalmi 1975 *292–294*

1081 Pekka Pesonen Janne Heiskanen Janne Koski

1082 Pekka Pesonen Janne Koski Fredrik Kortesalmi Antti Niikkonen

1083 Fredrik Kortesalmi

1084 Jaakko Kurvinen Antti Karjalainen Iikka Säkkinen Fredrik Kortesalmi Pekka ja Ville Määttä

1085 Jaakko Kurvinen Antti Karjalainen Lauri Kurtti Fredrik Kortesalmi Iikka Säkkinen Ville ja Pekka Määttä Myös Kortesalmi 1964 *77 81–84* Tiiron porotaloudesta, porojen teurastuksesta, porotalouden aiheuttamasta juoppoudesta sekä kuusamolaisesta poronhiihtäjästä Kusti Hiltusesta kertoo huhtikuiselta matkaltaan 1910 Kianto 1923 *98–100* Porotalouskosketuksista myös KSA Keynäs 1940 vihko 3 *132 135*

1086 Oskari Heikkinen

1087 Pöytäkirja 29.1.1895 Hossan talossa Suomussalmen pitäjän Ruhtinansalmen kylässä pidetystä kokouksesta OMA Eb:865 lääninkanslian anomusaktit, Hossan ja Tiiron porosopimus

1088 I. Fellman 1910 I *237 274 444 445* J. Fellman 1906 III *423 450 453 490* Wegelius 1754 *12 13* Suomenmaa 1931 IX.2 *76* Tegengren 1952 *49 50* Ervasti 1978 *257–266* OMA Kemi 111 Kuusamon käräjät 1.3.1754: *166 171*

1089 J. Fellman 1906 III *453*

1090 Inha 1911 *416*

1091 J. Fellman 1906 III *203–218 470* I. Fellman 1910 I *450–453*, 1912 III *61 62*, 1915 IV *CXIII 211 131* Ignatius 1876 *14 18–21* Heikinheimo 1911 *22 29 44 120 121* Halila 1952 *5*, 1954 *361–365* Tegengren 1952 *36–39* Ervasti 1978 *37 38 113–115 283–292*

1092 KVB/HYK Lagus 1770 *35 70 71 75–77* STA Deutsch 1815 A *77* J. Fellman 1906 III *207 218* Ignatius 1876 *20 21* Heikinheimo 1911 *44*

1093 I. Fellman 1910 I *450–453*, 1915 IV *211* Myös Ervasti 1978 *778*

1094 I. Fellman 1910 I *450–453,* 1912 III *218 219* OMA Kemi 113 *19 20* Myös Ervasti 1978 *238–241 290–292*

1095 I. Fellman 1910 I *286* STA Deutsch 1815 A *28*

1096 KA Raja-asiakirjat III Be I KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 28 Rajankäynti 1826: Kuusamon nimismiehen C. W. Plantingin raportti Oulun läänin maaherralle 22.4.1825

1097 KA Raja-asiankäyntiasiakirjan n:o 33 vuoden 1844 liite: lehdet 37 ja 38 Vuosien 1814–1815 asiakirjoissa käytetään ilmaisua »dvojedanie»: »De s.k. Dvojedanie eller tvåfalt skattskyldige lappar skola sannolikt vara Kuusamo lappmarks inbyggare inom Kemi och Sodankylä kyrkögäld...» KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 28: Lappalaisten verotus Venäjälle, esim. Senaatin vastaus kenraalikuvernööri Steinheilille 7.4.1815 Kkv 1814 n:o 155

1098 Esim. Sjögren 1828 *315 316* J. Fellman 1906 III *450* Osmonsalo 1933 *51 57 62–65 71 72 76*

1099 KA Raja-asiakirjat III Be I vuosilta 1823–1826 ja III B 63 vuosilta 1829–1849 sekä raja-asiakirjan 1844 liite 33 Osmonsalo 1933 *38–83* Kortesalmi 1975 *274–276*

3.2.2. Raitomiehinä rahdinajossa ja musikanvedossa s. 256–264

1100 Halila 1954 *396* Naakka-Korhonen 1988 *16–34*

1101 Chydenius [1747] 1973 *55 59* Lagus 1773 *85 86* I. Fellman 1910 I *272* Halila 1954 *403–405* Ervasti 1978 *266–283* Heinänen 1993 *91–93*

1102 I. Fellman 1912 III *253 254* STA Deutsch 1815 A *60* Deutsch 1819 *326 327* Ervasti 1978 *266–283 483 513–530* Halila 1984 *112–139*

1103 Daa 1870 *207 208* Friis 1871 *381* Mustonen 1885 *69* Kaleva 1912 n:o 102 B: Pakinaa Kuusamosta. Poron hoidosta Paulaharju 1922 B *237–239,* 1928 *237 238* Krogerus-Ritoniemi 1930 *36 37* Nuutinen 1932 *164* Kortesalmi 1960 *40–42,* 1964 *25–28 67–71,* 1975 *427–429 435–442* Heinänen 1993 *164–166* SKNA 2906:2 Reeta Liisa Lahtela SKS Kuusamo Matti Tienari 1938 E 155 *2 3 20 44–48 53 54 173–175 204 205*

1104 Deutsch 1819 *326 327* J. Fellman 1906 III *477* SHSA Ervasti 1960 *2* Kortesalmi 1964 *28* SKNA 2910:1 Juho Hietajärvi, 2917:2 ja 2918:1 Anna Maria Kantola, 2921:1 Juho Heikkilä, 2922:1 Aatovi Kultanen, 2923:3 Pekka Kauttio SKS Kuusamo Matti Tiennari 1938 E 155 *2 3 20 44 54* Hautala 1982 *251–259*

1105 Kaiku 8.3.1884 Mustonen 1885 *156 157 174* Hautala 1956 *186* Kortesalmi 1960 *40–42,* 1975 *435–442*

1106 SHSA Ervasti 1960 *5 6*

1107 SHSA Ervasti 1960 *6 24* SKS Kuusamo Matti Tienari 1938 E 155 *20 54*

1108 SHSA Ervasti 1960 *38*

1109 Fredrik Kortesalmi Iikka Säkkinen Pekka Pesonen Jaakko Kurvinen Janne Heiskanen Lauri Kurtti Ville ja Pekka Määttä Oskari Heikkinen Näppä 1959 Kortesalmi 1975 *435–442* Kuusamolaisten pororaidoista Vienan Kemiin myös KSA Keynäs 1940 vihko 3 *134* Itä-Kuusamon pororaidoista Ouluun 1890-luvulla ks. myös Finska Forstföreningens Meddelanden 1897 fjortonde bandet *20*

1110 Sanomalehti Kaiku 4.1.1949: herastuomari Herman Kortesalmen 80-vuotishaastattelu

1111 Pekka Pesonen Ville ja Pekka Määttä Näppä 1959

1112 SHSA Ervasti 1960 *22*

1113 Pekka Pesonen Oskari Heikkinen SHSA Ervasti 1960 *22*

1114 SHSA Ervasti 1960 *20*

1115 Iikka Säkkinen (Posio) Juho Kujala Erkki Kallunki SKNA 2906:2 Reeta Liisa Lahtela, 2917:2 ja 2918:1 Anna Maria Kantola, 2922:1 Aatovi Kultanen

1116 SKNA 142:1 Kalle Kallunki SKS Kuusamo Matti Tienari 1938 E 155 *44–48 173–175 204 205* Kortesalmi 1964 *19 20*, 1975 *152 153 435–442*

1117 Inha 1911 *212* Myös Heinänen 1993 *164–166*

1118 Eetu Rajala Erkki Kallunki SHSA Ervasti 1960 *2 3* Kortesalmi 1964 *26–28* Ervasti 1978 *483–485* SKS Kuusamo Matti Tienari 1938 E 155 *44–48*

1119 J. Fellman 1906 III *455*

1120 Daa 1870 *207 208*

1121 Krogerus-Ritoniemi 1930 *36 37* Myös Hautala 1982 *256*

1122 Kaleva 1912 n:o 102 B: Pakina Kuusamosta. Poron hoidosta

1123 SKNA 1910:1 Juho Hietajärvi, 2921:2 Juho Heikkilä, 2922:1 Aatovi Kultanen, 2923:3 Pekka Kauttio Kuolajärveläisten pororaidoista Vienaan ja Jäämerelle kirjoittaa myös Heinänen 1993 *164–166*

1124 Suomalaisten ja »venäläisten» sesonkiluonteisesta Jäämeren-kalastuksesta: J. Fellman 1906 I *537*, III *68* Lönnrot 1902 I *325*, II *85 86 96* Castrén 1870 *149–166* Friis 1872 *84–111 224–257 361* Ervasti 1884 *7 119 120 245–260* Aurén 1894 *30* KM 1905:3 *121 122* Itkonen 1928 *52–54* Paulaharju 1922 B *129–152 277–299* Terra 1938 *17: valokuva* Kaleva 14.1.1959: Ville Maikun haastattelu Kortesalmi 1975 *562–564*

1125 Itkonen 1928 *52 53* Myös: Lönnrot 1902 I *325*, II *85 86 96* Ervasti 1880 *71 72*, 1884 *16* SKS Kuusamo Matti Tienari 1938 E 155 *46–48 173–175* KSA Keynäs 1939–1940 vihko 2 *33v 39 40 55* Rikkinen 1987 *55*

1126 SKNA 2921:2 Juho Heikkilä, 2922:1 Aatovi Kultanen

1127 Ervasti 1880 *181*

1128 J. Fellman 1906 I *276 537* Myös Inha 1911 *212* Heinänen 1993 *164–166*

1129 Kortesalmi 1975 *435–442* ja siinä mainitut lähteet Ervasti 1978 *556–566* (savotat ja uitot)

3.3. Karjalaisten pororaidot Suomen puolella s. 264

1130 Antti Polojärvi SHSA Ervasti 1960 *5 6* Pistojärveläisten luvattomasta tavarankuljetuksesta Suomen puolelta kertoo myös Kianto 1935 *85*

1131 Janne Heiskanen

1132 SHSA Ervasti 1960 *2 3*

3.4. Poronlihan ja elävien teurasporojen kuljetus Suomeen s. 264–269

1133 Lukkarinen 1918 *63 64*

1134 SHSA Ervasti 1960 *12–14* Laajemmin: Ervasti 1978 *509–511*

1135 Simo ja Pertta Niemelä Kusti Haapamäki Myös Ervasti 1884 *15*

1136 Simo Niemelä Myös KSA Keynäs 1940 vihko 4 *6–9*

1137 Kusti Haapamäki

1138 Pertta Niemelä Myös KSA Keynäs 1940 vihko 4 *6–9*

1139 SHSA Ervasti 1960 *17*

1140 Kianto 1915 *92*

1141 Sakari Perho

1142 Sakari Perho Ervasti 1978 *511*

1143 Risto Homanen

1144 Eetu Rajala Pekka Pesonen Sakari Perho Jussi Homanen Oskari Heikkinen

1145 Janne Heiskanen SHSA Ervasti 1960 *13*

1146 SHSA Ervasti 1960 *12 13* Laaja kuvaus Pistojärven Suvannon seutujen kaupasta ja rahdinajosta sisältyy suvantolaissyntyisen kauppaneuvos

Janne Rajamaan (ent. Rotonen eli Rodionov) elämäkertaan, Rahikainen 1969

1147 Iikka Kortesalmi

1148 Rahikainen 1969 *51*

1149 Ville Nissi

1150 Ville Nissi Juho Polo Antti Polojärvi

1151 Kusti Laakso Kuusamon Lämsänkylän Kontti-Villen Karjalan-matkoista kertoo myös Lehto 1977 *37–39*

1152 Ville Nissi Juho Polo

1153 SHSA Ervasti 1960 *11 12* Hautala 1982 *251*

1154 Paulaharju 1921 *25 26* Stepan Polikarpasta myös: KSA Keynäs 1939–1940 vihko 2 *37 51–53* ja vihko 4 *104 235*

1155 SKNA 2922:1 Aatovi Kultanen

1156 Simo Niemelä

1157 Eetu Rajala Syrjäänien korkeakaplainen poronreki oli *saani*, ks. Paulaharju 1921 *23*

1158 Hautala 1982 *258* Heinänen 1993 *164 447*

1159 J. Fellman 1906 III *455*

3.5. Loppukatsaus porotalouskosketuksiin s. 269–270

4. POHJOIS-VIENAN PORONHOIDON ALKUPERÄ s. 271–300

1160 Wegelius 1754 *12 13* OMA Kemi Kuusamon käräjät 1.3.1754 *166 167* I. Fellman 1910 *237 274 444 445* KVB/HYK Lagus 1770 *59 60 63* Tulindberg 1782 *133* Deutsch 1819 *306* Sjögren 1828 *78 79 315 316* Inha 1911 *416* Ervasti 1978 *257–266*

4.1. Pohjois-Vienan porotalouden kehityslinjat s. 271–284

1161 Mikkola 1941 *13 108–128*

1162 Kirkinen 1970 *36*

1163 Mikkola 1941 *114 115*

1164 Kirkinen 1970 *36 37*

1165 HYK käsikirjoituskokoelma: Sjögren 1826–1829 *24 27*

1166 Lönnrot 1902 I *251 335 336*

1167 Rikkinen 1987 *25*

1168 KA FR 64 Kruununvouti Castreenin kirje maaherralle 12.10.1736 Pohjanmaan maaherran kirjeet kuninkaalle 28.10.1736 ja 28.4.1737 Samasta pororiidasta: Castrén 1867 *102 103* Mustonen 1885 *69* Halila 1954 *397 398*

1169 KA FR 64 Kruununvouti Castreenin kirje maaherralle 12.4.1737

1170 OMA Kemi 111 *39–41*

1171 OMA Kemi 113 *259 260*

1172 Lönnrot 1902 I *272*

1173 KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 28 Arkangelin raja 1820–1825 Kuusamon raja: Oulun läänin maaherran kirje kenraalikuvernööri Zakrevskille 13.6.1825 n:o 1678

1174 OMA Kemi 111 *55 56* Ervasti 1978 *154 256 261 273*

1175 OMA Kemi 111 *135* Ervasti 1978 *145 148 259 279 294*

1176 OMA Kemi 111

1177 Ervasti 1978 *148 154 256 261 273 275 280*

1178 OMA Kemi 111 Kuusamon käräjät 1747 *133 134* Ervasti 1978 *169 273 278*

1179 Pöllä 1995 *185–187*

1180 I. Fellman 1910 I *237 238*, 1912 III *259* Ervasti 1978 *172 195 196 298–300*

1181 OMA Kuusamon kirkonarkiston rippikirjat 1816–1825 *295 296* Sjögren 1828 *83*

1182 OMA Kemi *123* Kuusamon käräjät 21.–26.2.1806 *42–44*

1183 OMA Kemi 111 *87 88* Ervasti 1773 *261*

1184 Pöllä 1995 *197*

1185 OMA Kemi 111 *50* Ervasti 1978 *192 217*

1186 OMA Kemi 111 Kuusamon käräjät 1748 *56 57* Ervasti 1978 *163*

1187 OMA Kemi 112 *25* Kuusamon käräjät 16.3.1965 I. Fellman 1910 I *450–453* Kortesalmi 1975 *274–276*

1188 KA Rajankäyntiasiakirjan n:o 33 vuoden 1844 liite: lehdet 93 ja 94

1189 OMA Kemi 113 *30*

1190 I. Fellman 1912 III *251 252* Ervasti 1978 *174 229 230*

1191 Esim. Ervasti 1978 *173–176*

1192 Gosudarstvennyj arhiv Arhangelskoi oblasti, fond 1367, opis 2, jedinitsa hranenija 843, list 50

1193 »Poromies Riiko» 1925 Toukomies n:o 8–9/1.9.1925

1194 Pöllä 1995 *186 196*

1195 Vedomost Orjezerskogo pogosta Kolskogo ujezda 1785 g = Kuolan kihlakunnan Orijärven pogostan kuvaus vuodelta 1785 Pöllä 1995 *276*

1196 Arhangelskaja gubernija po statistitšeskomu opisaniju 1785 goda *81* Myös Pöllä 1991 *172*, 1995 *276*

1197 KA Rajankäyntiasiakirjan n:o 33 vuoden 1844 liite: lehti 92 Raja-asiakirjat III B6 3 vuodelta 1849 *34*

1198 J. Fellman 1906 I *538*

1199 Marina Takalo

1200 Pentikäinen 1971 *67 68*

1201 KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 29 Asetus 1836, jossa Kuusamon pitäjänkokouksen pöytäkirja 10.3.1832 KA vuoden 1844 raja-asiakirjan liite 33 lehdet 107, 127 ja 132

1202 Lönnrot 1902 I *250 293 339*

1203 Lönnrot 1902 II *94*

1204 Lönnrot 1902 I *205–209 275 276*

1205 Lönnrot 1902 I *272*

1206 Lönnrot 1902 I *205–209*

1207 KA Raja-asiakirjat III Be1 vuosilta 1823–1826 KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 28 Rajankäynti 1826: Kuusamon nimismiehen C.W. Plantingin kirje Oulun läänin maaherralle 22.4.1825, sekä Rajankäynti 1827: käännös Arkangelin, Vologdan ja Olonetsin kuvernementin kirjelmistä sisäministerille 24.3.1828 n:o 845

1208 KA Raja-asiakirjat III Bb3 vuodelta 1849 *34*

1209 Ervasti 1978 *263–265*

1210 KA Raja-asiakirjan n:o 33 vuoden 1844 liite: lehdet 92 ja 93

1211 Lönnrot 1902 I *250 293 339*

1212 Simo ja Pertta Niemelä Sirelius 1911 *175–177*

1213 Sakari Perho

1214 Virtanen 1940 *296*

1215 KA Raja-asiakirjan n:o 33 vuoden 1844 liite: lehti 107

1216 J. Fellman 1906 I *450* Kortesalmi 1964 *57 58*, 1975 *283 284 354 391*

1217 KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 29 Asetus 1836: Kuusamon pitäjänkokous pappilassa 10.3.1832

1218 KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 29 Asetus 1836: Keisarin päätös v:lta 1834 sisältyy Valtiosihteerinviraston arkistoon vuodelta 1836 akti n:o 45 foliot 36–39

1219 Juvelius 1889 *66*

1220 Chydenius [1747] 1973 *55*

1221 J. Fellman 1906 III *455* STA Deutsch 1815 A *27v 59v* Deutsch 1819 *326 327*

1222 I. Fellman 1912 III *253 254*

1223 STA Deutsch 1815 A *60* Deutsch 1819 *326 327* Ervasti 1978 *483*

1224 Hallström 1912 *312*

1225 KM 1905 *419*, 1914 I *66 67*, ks. tilastokatsausta ja siinä olevaa lähdekritiikkiä Paavilainen 1918 *123* KM 1934 II *72–79* JYK Savolainen 1984 *51–54 120–122 156–159* Myös Rytkönen 1989 *106–108* Hiltunen 1990 *119* Huttunen 1990 *290–297* Heinänen 1993 *155–158* Itkonen 1991 *215*

1226 Paavilainen 1918 *123 nootti*

1227 Paulaharju 1921 *77* Wichman 1928 *338 339* Nickul 1933 *76 77* Manninen 1934 *85–87* KM 1952 *27*

1228 Kaarlo Hiltula Kalle Niva Jaakko Kurvinen Oskari Heikkinen OMA Niva 1961 *22* KSA Keynäs 1940 vihko 4 *9* JYK Savolainen 1984 *71–76* Hautala 1982 *161* Rytkönen 1989 *106–108*

1229 Martikainen 1908 167 Paavilainen 1918 *146 147*

1230 KM 1914 *67–69*, 1934 II *23* Paavilainen 1918 *146 147* Grotenfelt 1920 *19* Suomenmaa IX.2 1931 *67 76 78 304*

1231 Aurén 1894 *131 132* KM 1905 *81*, 1910 *150*, 1914 *107 180–187* Andersson 1914 *299* Suomenmaa IX.1 1929 *370* Suomenmaa IX.2 1931 *67* Ervasti 1978 *523* JYK Savolainen 1984 *162 163*

1232 Friis 1872 *319* Hoikka 1887 *11* Aurén 1894 *6 7 131 132* Kajander 1903 *134–136* KM 1905 *81*, 1910 II *127*, 1914 *180–187*, 1929 *16* Paavilainen 1918 *131 132 136–142 175 191* Suomenmaa IX.1 1929 *370* ja IX.2 1931 *119 134 154* Suomen maatilat V ao. poropitäjät Hustich 1945 *46 47* Kortesalmi 1964 *20 21 25–28*, 1975 *152 153 227–231* passim *374 435 436* Koillissanomat 8.10.1966: Pudasjärven Naamangan suurtalo JYK Savolainen 1984 *112–143*: porovarallisuuden jakautuminen

1233 Forsström 1889 *100 110* Serlachius 1891 *3* Myös Hiltunen 1990 *119* ja Huttunen 1990 *290–292*

1234 Meriläinen 1889 Martikainen 1908 *155 156 158 159 166* Rosberg 1911 *216* KM 1914 I *190 191* Poromies 1947 n:o 2 7 Kortesalmi 1960 *22 23 52 53*, 1964 *19 20 25–28*, 1975 *227–237* SKNA 2910:1 Juho Hietajärvi

1235 KA Senaatin kamarikonttorin arkisto Em 5: vuoden 1882 karjatilaston poroluvut taloittain Väinö Leskelä Kaarlo Hiltula Kalle Niva Kalle Karvonen Martikainen 1908 *156 158 159* Aurén 1894 *131 132* Andersson 1914 *299* KM 1914 *186 187* ja *nootti 1* SKS Kuusamo Matti Tienari 1938 E 155 *2–6* OMA Niva 1961 *18* SKNA 2922:1 Aatovi Kultanen Claudelin 1936 *185 186* Hautala 1956 *186* Kaukonen 1965 *145 146 150–154* Ervasti 1978 *523* JYK Savolainen 1984 *136–138* ja liitteet 4, 5 Huttunen 1990 *290–292* Heinänen 1993 *158*

4.2. Asutushistoria ja porotalouden synty s. 284–295

1236 Grotenfelt 1894 *154–160* Rosén 1938 *47 48* Mikkola 1939 *45–49* Kirkinen 1970 *25 26*

1237 Kirkinen 1970 *31* Pöllä 1992 *122 123* Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta 1987 *214 215* Vrt. myös Aspelin 1910 *135* Korhonen 1938 *88 89* Mikkola 1941 *120 121*

1238 Virtanen 1950 *13 16* ja *nootit*

1239 Itkonen 1928 *81* Ks. myös Juvelius 1889 *12 56 67–69* Laajemmin: Kirkinen 1970 *25–36* ja Pöllä 1995 *25–205*

1240 Kirkinen 1970 *27*

1241 KA 4869:*97v* (v. 1610), 4952[a]:*212v 215v 216* (v. 1624) KA rr 19:*550 551* (v. 1682) I. Fellman 1910 II *179*, 1912 III *53* Virrankoski 1973 *121 122* Keränen 1986 *427–433*

1242 Itkonen 1928 *81* Suomalaisperäisestä asutuksesta Vienan Karjalassa esim. SKS Boreniana: B II 46 *34 35 44–50 70* ja B II 47 *37–41 57 58* Sjögren 1828 *175 356 357* Juvelius 1889 *12 55–69* Aspelin 1910 *135* Lönnrot 1902 I *216 217 265 276* J. Fellman 1906 I *547*, III *480 654* Inha 1911 *74 421 422* Halila 1952 *9*, 1954 *396* Haavio 1948 *10 16 17 72* Kuusi 1949 *329* Räisänen 1987 Suorsa 1989 Pöllä 1991, 1992 ja 1995

1243 Juvelius 1889 *56 68*

1244 Pöllä 1995 *37*

1245 Ervasti 1880 *181*

1246 I. Fellman 1910 I *237 473 474* Vrt. myös Tegengren 1952 *142* kartta Halila 1954 *444* kartta

1247 I. Fellman 1910 I *237 238*, 1912 III *259* Osmonsalo 1938 *58* Ervasti 7978 *172 195 196 298–300*

1248 KA Rajantarkastusasiakirjan n:o 33 vuoden 1844 liite: lehdet 170–172 I. Fellman 1912 III *259* Ervasti 1978 *172 298–300*

1249 Osmonsalo 1933 *55*

1250 Ervasti 1978 *154 172 315*

1251 KA Rajankäyntiasiakirjan n:o 33 vuoden 1844 liite: lehti 184

1252 KA Kuusamon Lapin maakirja 1808

1253 Pöllä 1995 *187*

1254 Ervasti 1978 *122 123 153 172–176* I. Fellman 1912 III *258–260* Osmonsalo 1933 *45 46 71 72*

1255 I. Fellman 1912 III *61 62* Ervasti 1978 *119–123 856*

1256 OMA Kemi 117 Kuusamon käräjät 10.–16.3.1787 *294–297* Ervasti 1978 *173–176*

1257 KA Raja-asiakirjat III B6 3 vuodelta 1849 *15*

1258 I. Fellman 1910 I *176 177* Ervasti 1978 *102 103*

1259 I. Fellman 1912 III *53*, 1915 IV *300* Ervasti 1978 *102 103*

1260 KA MF 55599, 55617, 55691

1261 OMA Kemi 112 Kuusamon käräjät 16.3.1767

1262 KA FR 1514: vuoden 1775 maakirja

1263 KA MF IK 229: vuoden 1804 rippikirja

1264 KA vuoden 1813 vilja-avustuskomitean arkisto Ha 8

1265 J. Fellman 1906 III *144*

1266 J. Fellman 1906 I *537 539*

1267 Lönnrot 1902 I *165 276 295 297*

1268 Ervasti 1978 *343 773*

1269 KA MF IK 230

1270 J. Fellman 1906 III *654* Sjögren 1828 *84*

1271 Pöllä 1995 *162–164*

1272 HYKL Pöllä 1993 *318 330–335* Pöllä 1995 *196 197 205*

1273 Pöllä 1995 *185–196*

1274 SKS Boreniana: B II 46 *25* ja B II 47 *80 83 88* Itkonen 1936 *31–33*

1275 Juvelius 1889 *69*

1276 Pöllä 1995 *185 186 192–195*

1277 KKTK Nimiarkisto

1278 KKTK Nimiarkisto KA MF IK 229, 230 Oma Kemi 113 Kuusamon käräjät 20.3.1770 *22 59 60* KA Raja-asiakirjat III Bb 3 vuodelta 1849 *44*

1279 OMA Kemi 112 Kuusamon käräjät 13.3.1767 *114 115*, Kemi 113 Kuusamon käräjät 11.3.1771 *93–103* I. Fellman 1910 I *450–453* Ervasti 1978 *174 229 238 239*

1280 SKS Boreniana B II *44 46 48* Juvelius 1889 *69* Ervasti 1978 *146 161 194 263* Myös Pöllä 1995 *185–187*

1281 HYKL Pöllä 1993 *314 323 324 329* Pöllä 1995 *183–186 189 195* Ervasti 1978 *146 147 149 160 169 179 250 375 771* KA MF IK 229: Kuusamon Lapin maakirja vuodelta 1808

1282 HYKL Pöllä 1993 *328* Pöllä 1995 *187 188 194*

1283 KA MF IK 229 Myös Ervasti 1978 *260–263*

1284 Ervasti 1978 *123 144 257 260–262 772*

1285 Pöllä 1995 *194 195* Ervasti 1978 *263*

1286 KA MF IK 230

1287 KA MF IK 230: Kuusamon rippikirja 1836–1842

1288 Tsentralnyj Gosudarstvennyj Arhiv Drevnih Aktov, fond 350, opis 2, jedinitsa hranenija 2370 1.537 ob Moskva

1289 Juvelius 1889 *66 67* Pöllä 1995 *161 164 165*

1290 SKS Boreniana B II 46 *48*

1291 Ervasti 1978 *123 144 217 257 260–262 772*

1292 Ervasti 1978 *145 257 781*

1293 I. Fellman 1912 III *63* Ervasti 1978 *122*

1294 Kianto 1923 *122*

1295 Pöllä 1995 *162–164*

1296 KA MF IK 229: Kuusamon rippikirjat

1297 Deutsch 1819 *306*

1298 Lönnrot 1902 I *272*

1299 Juvelius 1889 *67*

1300 Pöllä 1995 *90 91 122 154* Röhön historiasta myös Lahti 1991

1301 KA MF IK 229 Ervasti 1978 *84 96 121 155 163 215 780* Myös I. Fellman 1915 IV *212*

1302 KA MF 55617

1303 OMA Kuusamon pitäjänkokouksen pöytäkirja 14.5.1732

1304 KA Rajankäyntiasiakirjan n:o 33 vuoden 1844 liite: lehdet 170–172 I. Fellman 1912 III *259*

1305 Kapitsa 1924 *4*

1306 Pöllä 1995 *275*

1307 Arkangelin kuvernementin tilastokomitean selostukset vuosilta 1875–1901 sekä Arkangelin kuvernementin yleiskatsaukset vuosilta 1913–1914

1308 HYKL Pöllä 1993 *332 335* Pöllä 1995 *197 202 205*

1309 KA MF IK 229

1310 Ervasti 1978 *172*

1311 Sirelius 1911 *166* Daa 1879 *134–139*

1312 Ervasti 1978 *143 190 261*

1313 Kortesalmi 1964 *82*

1314 J. Fellman 1906 III *480*

1315 Hallström 1912 *308 309* Thauvón 1870 *216 217* Vrt. myös J. Fellman 1906 III *144* ja *nootti* Rikkinen 1987 *87–89 177 178* Myös Hautala 1982 *243–246* Heinänen 1993 *77 78*

1316 HYK käsikirjoituskokoelma: Sjögren 1826–1829 *31* SKS B II 46 *39*

1317 »Poromies Riiko» 1925 Toukomies n:o 8–9/1.9.1925 Pöllä 1995 *192*

1318 Pöllä 1995 *74* SKS B II 46 *38*

1319 Pöllä 1995 *185*

1320 ATLAS KARELSKOI ASSR 1989 *21*

4.3. Vertailu suomalaiseen porotalouteen s. 295–297

1321 Marttinen 1930 A *2* SKS E

1322 Marttinen 1930 B SKS E

1323 Kortesalmi 1964 *77*

1324 Hallström 1912 *312*

1325 Fredrik ja Antti Kortesalmi Juho Kujala Kortesalmi 1964 *39*

1326 Itkonen 1948 I *418 419*

4.4. Sanastomaantieteellinen katsaus s. 297–298

4.5. Samuus suomalaisen poronhoidon kanssa: juuret Suomessa s. 298–300

LIITEOSA

LIITE 1 s. 301–307

PORONETTŠO, PORONHAKU, KOKUONTA

1.1. Poronetso Pistojärven Vuosmon palkisessa s. 301–304

1327 Kaikki tämän luvun haastattelutiedot on saatu Oskari Heikkiseltä

1.2. Poronetso Pistojärven Tuhkalan palkisessa s. 304–306

1328 Kaikki tämän luvun haastattelutiedot on saatu Antti Niikkoselta

1.3. Poronetso Pistojärven Petrajärven palkisessa s. 306–307

1329 Kaikki tämän luvun tiedot on saatu Kusti Laaksolta

LIITE 2 s. 308–310

POROAITOJEN JÄRJESTELMÄ

1330 Oskari Heikkinen Jaakko Kurvinen Jalmari Määttä

1331 Oskari Heikkinen Jaakko Kurvinen

1332 Oskari Heikkinen Antti Niikkonen Jaakko Kurvinen Jalmari Määttä Iikka Kortesalmi

1333 Oskari Heikkinen Antti Niikkonen Jaakko Kurvinen Jalmari Määttä Iikka Kortesalmi

1334 Jaakko Kurvinen

1335 Jussi ja Risto Homanen Marina Takalo

1336 Pertta Niemelä Eetu Rajala

1337 Eetu Rajala Jussi Homanen Pertta Niemelä

1338 Eetu Rajala

1339 Kusti Haapamäki Sakari Perho

1340 Simo Niemelä

1341 Eetu Rajala

1342 Simo Niemelä

1343 Jussi Homanen

1344 SKNA 2921:2 Juho Heikkilä eli Sova, 2922:1 Aatovi Kultanen

1345 Eetu Rajala SKNA 2921:2 Juho Heikkilä, 2922:1 Aatovi Kultanen

1346 Janne Heiskanen

1347 Kusti Laakso Iikka Kortesalmi

1348 Antti Niikkonen

1349 Kusti Laakso

1350 Oskari Heikkinen

1351 Sota-arkisto Itä-Karjalan sotilashallinnon Vienan piiriesikunnan kansio Poronhoito tulonumero 5692/8 asiakirjat n:o 10, 11, 12, 17, 38, 41, 45, 49, 50

LIITE 3 s. 311–313

POROAITOJEN RAKENNE JA SIJOITUS MAASTOON

1352 Oskari Heikkinen

1353 Oskari Heikkinen

1354 Oskari Heikkinen

1355 Oskari Heikkinen

1356 Oskari Heikkinen

1357 Kusti Laakso

1358 Kusti Laakso

1359 Antti Niikkonen

1360 Antti Niikkonen

1361 Antti Niikkonen

1362 Jaakko Kurvinen

1363 Risto Homanen

1364 SKNA 2922:1 Aatovi Kultanen

1365 Antti Niikkonen

LIITE 4 s. 314–316

EROTUS ELI JAKAMIŃI

4.1. Pistojärven Vuosmon palkisen poroaitatyöt s. 314

1366 Oskari Heikkinen

4.2. Pistojärven Tiiron palkisen »isot kokoukset» s. 314–315

1367 Oskari Heikkinen

1368 Jaakko Kurvinen Antti Karjalainen Antti Määttä Oskari Heikkinen

4.3. Pistojärven Tuhkalan palkinen poroaidalla s. 315–316

1369 Antti Niikkonen Pekka Pesonen

4.4. Pankotus Pistojärven Petrajärven palkisen poroaidalla s. 316

1370 Kusti Laakso

LIITE 5 s. 317–327

PORONHOIDON VUOTUISKIERRON ERIKOISPIIRTEET POHJOISVIENALAINEN POROTALO JA PAIMENNUSYHTYMÄT

5.1. Oulangan Vartiolammin Homanen s. 317–319

1371 Risto ja Jussi Homanen Antti Eno Simo Niemelä Sakari Perho Eetu Rajala Kortesalmi 1964 *30 31* Myös KSA Keynäs 1940 vihko 4 *171*

1372 Jussi ja Risto Homanen Vartiolammin yhteisistä poropaimenista myös KSA Keynäs 1940 vihko 4 *171*

5.2. Oulangan Kankahaisen Saavanen s. 319–320

1373 Kusti Haapamäki

5.3. Oulangan Soukelon porotalot s. 320–321

1374 Simo Niemelä

1375 KSA Keynäs 1940 vihko 4 *6*

5.4. Oulangan Taavon Vanhatalo s. 321–322

1376 Marina Takalo Janne Heiskanen

1377 Marina Takalo Pentikäinen 1971 *57 58 65–69 97–99 261*

1378 Marina Takalo Pentikäinen 1971 *67 68*

1379 KA Vuoden 1844 raja-asiakirjan liite 33 lehdet 107, 127 ja 132 KA Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman kansio 29 Asetus 1836, jossa Kuusamon pitäjänkokouksen pöytäkirja 10.3.1832

1380 Marina Takalo

1381 Pekka Pesonen

1382 Marina Takalo

1383 Pekka Pesonen

1384 Marina Takalo

1385 Pekka Pesonen Ville Kotikumpu

1386 Marina Takalo Alueen asutus- ja taloushistoriasta ks. Kortesalmi 1975 *220–224*

1387 Marina Takalo Pekka Pesonen Ville Kotikumpu SHSA Ervasti 1960 *20* Myös Pentikäinen 1971 *83*

1388 Marina Takalo

5.5. Pistojärven Vuosmon Vaassilan talo s. 322–323

1389 Oskari Heikkinen

5.6. Pistojärven Tuhkalan Aho s. 324–325

1390 Antti Niikkonen

5.7. Pistojärven Kiimasvaaran Savina s. 325–326

1391 Virtaranta 1958 *444 445*

5.8. Uhtuan Röhön Mikinniemi s. 326–327

1392 Kusti Laakso

LIITE 6 s. 328–333

KOTIAJOT VETOPOROILLA

6.1. Pistojärven Vuosmon Vaassilan talon kotiajot s. 328–329

1393 Oskari Heikkinen

6.2. Pistojärven Tuhkalan Ahon kotiajot s. 329–331

1394 Antti Niikkonen Huuhtaviljan kuljetuksesta poroilla myös: Kortesalmi 1964 *55 56*, 1975 *281 285*

6.3. Uhtuan Röhön Mikinniemen kotiajot s. 331–332

1395 Kusti Laakso Heinänajosta Mikinniemen poroilla itselle ja porottomille kyläläisille kertoo myös Lehto 1977 *26 53*

6.4. Eräiden Oulangan kylien porotalojen kotiajot s. 332–333

1396 Simo Niemelä

1397 KSA Keynäs 1940 vihko 4 7

1398 Sakari Perho

1399 Jussi Homanen

LIITE 7 s. 334–339

RAHDINAJO PORORAIDOILLA; RAIDON RAKENNE, TEKNIIKKA JA ORGANISAATIO

7.1. Pistojärven Vuosmon Vaassilan talon raitoajot s. 334–335

1400 Oskari Heikkinen

7.2. Pistojärven Tuhkalan Ahon raitoajot s. 335–336

1401 Antti Niikkonen

7.3. Uhtuan Röhön Mikinniemen raitoajot s. 336–338

1402 Kusti Laakso Röhön kauppiaasta Petrisestä kertoo myös Lehto 1977 *11 13 21 22*

7.4. Oulangan Soukelon pororaidot s. 338

1403 Eetu Rajala

7.5. Kiestingin Ahvenlahden pororaidot s. 339

1404 Vasili Korkoniemi Juho Makarov

1405 Kusti Laakso

LIITE 8 s. 340–354

SANASTOMAANTIETEELLINEN KATSAUS

8.1. Poron ikää ja sukupuolta koskevat nimitykset s. 340–344

8.2. Vetovälineiden nimitykset s. 344–347

8.3. Muuta tavallisinta poronhoitosanastoa s. 347–352

8.4. Kuusamon ja Pohjois-Vienan muita yhteisiä poronhoitosanoja s. 352

8.5. Vain Pohjois-Vienassa esiintyneitä sanoja s. 352–354

LIITE 9 s. 355–357

KARTAKKEET, PIIRROSLEHDET, KUVAT JA TILASTOT

Kartakkeet s. 335

Piirroslehdet s. 335

Kuvat s. 336–357

Tilastot s. 357

LÄHTEET JA LYHENTEET

HAASTATELLUT 1960–61, 1964–65 ja 1987

Pääosa haastatteluaineistosta on tekijän hallussa kenttämuistiinpanoina. Sanastoaineisto on sanalippuina säilytteillä myös Karjalan kielen sanakirjan arkistossa (KKSA) Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa (KKTK) Helsingissä. Tekijän haastatteluääninauhat, joita on hyödynnetty tässä tutkimuksessa, ovat Suomen kielen nauhoitearkistossa (SKNA) KKTK:ssa; siellä ovat myös Pertti Virtarannan nauhoitteet.

Pohjoisvienalaiset

BOGDANOV Heikki, s. 1922 Uhtuan Hämeen kylässä. Haastatteli Pertti Virtaranta 1987. Nauhoitteet SKNA 14941:2 ja 14945:1.

ENO Antti (**Petristen** sukua, myöh. sukunimi **Artemjev**), s. 1898 Oulangan Vartiolammissa. Porotalon väkeä. Tuli Suomeen pakolaisena ja asui Kemissä.

HAAPAMÄKI Kusti (ent. **Arhipov**), s. 1900 Oulangan Kankahaisen eli Kankahien kylässä. Osallistui kotitalonsa »Soavasen» poronhoitoon. Tuli Suomeen pakolaisena 1922 ja asui Kemissä. Kertojana varovainen ja luotettava.

HEIKKINEN Oskari (ent. nimi **Ossippa Feodorov**), s. 1881 Pistojärven Vuosmonniemellä. Osallistui kotitalonsa »Voassilan talon» porotöihin noin 30 vuotta ja tunsi laajalti ja tarkasti Pistojärven ja sen ympäristön erämaat. Tuli Suomeen pakolaisena 1920-luvulla ja asui Kuusamon Saapungissa maanviljelijänä. Tunnettiin Kuusamossa kansanomaisesti »Vuosmon Oskarina» eli »Isona Oskarina». Kertojana luotettava ja runsastietoinen. Kuoli 1965.

HOMANEN Jussi (ent. **Arhipov**), s. 1900 Oulangan Vartiolammin kylässä. Osallistui kotitalonsa Homasen eli Homalan poronhoitoon. Tuli Suomeen pakolaisena 1921, asui ja toimi Kuusamossa autoilijana. Kertojana luotettava.

HOMANEN Risto (ent. nimi **Grigori Arhipov**), s. 1898 Oulangan Vartiolammin kylässä. Edellisen veli. Homasen porotalon väkeä. Osallistui kotitalonsa poronhoitoon ja kulki kauppiasisänsä apuna ostelemassa syystalvisin poroja eri kylien poroaidoilla. Toimi kolme vuotta urakoitsijana Muurmannin ratatyömaalla ja sen jälkeen kauppiaana Ruvan kylässä. Tuli Suomeen pakolaisena 1921. Toimi kauppiaana Kuusamon Paanajärvellä vuoteen 1939 ja Paanajärven alueluovutuksen jälkeen jatkoi kauppiaana Kuusamon Käylässä. Kertojana luotettava. Kuoli 1970.

KONONOV Pekka, s. noin 1885 Kiestingin Kananaisissa. Tuli Suomeen 1920-luvulla pakolaisena. Asui ja eli pienviljelijänä Kuusamossa Kemilänkylän Kukkolanvaaralla. Kansanomainen kutsumanimi Kuusamossa »Kono-Pekka».

KORKONIEMI Vaseli (ent. **Lipajev**), s. 1902 Kiestingin Ahvenlahdessa. Tuli Suomeen pakolaisena ja asui Kemissä.

LAAKSO Kusti (ent. **Kusma Luukkojev**), s. 1898 Uhtuan Röhössä. Hänen kotitalonsa Mikinniemi (Mikitänniemi) oli kylän ainoa porotalo, jonka poronhoitoon osallistui. Tuli Suomeen pakolaisena 1921, asui ja toimi pääasiassa Rovaniemellä autoilijana. Kertojana tarkka ja luotettava. – Hänestä ja hänen perheestään sekä Mikinniemen porotalosta kertoo myös Heikki Lehto muistelmakirjasessaan Kotikyläni Röhö (Petroskoi 1977).

MAKAROV Juho (Iivana), s. 1901 Kiestingin Ahvenlahden kylässä. Porotalon väkeä. Tuli Suomeen pakolaisena ja asui Kemissä.

NIEMELÄ Pertta (ent. **Pelagei** eli **Palaka Saikkov**), s. noin 1894 Oulangan Soukelossa. Iijasen porotalon väkeä. Tuli Suomeen pakolaisena 1920 ja asui pääasiassa Kemissä.

NIEMELÄ Simo (ent. **Saikkov**), s. 1888 Oulangan Soukelossa. Niemen talon väkeä. Oli mm. pororaidolla rahdinajossa. Tuli Suomeen pakolaisena 1922 ja asui vuodesta 1926 Kemissä. Edellisen aviopuoliso.

NIIKKONEN Antti (entinen nimi **Ontto Niikkanov**), s. 1899 Pistojärven Tuhkalassa Ahon eli Ahovaaran talossa. Asui siellä vuoteen 1921. Oli porotöissä 12-vuotiaasta 21-vuotiaaksi: poronhaussa, kiekeröimässä ja raidolla. Tultuaan pakolaisena Suomeen oli Pohjois-Suomessa metsätöissä ja Kemissä Pajusaaren konekorjaamolla. Tuli Kuusamon Kärpänkylään maanviljelijäksi ja asui siellä n. 1930–1939. Sotien jälkeen asui Kuusamon kirkolla ja toimi liikemiehenä harjoittaen hevos- ja karjakauppaa. Kertojana runsastietoinen ja luotettava.

PERHO Maria (os. **Kuntoserov**), s. 1892 Oulangan Niskan kylässä. Jehhimeisen porotalon väkeä. Tuli Suomeen pakolaisena 1922 ja asui vuodesta 1927 Kemissä.

PERHO Sakari (ent. **Porodkin** tai **Borodkin**), s. 1891 Oulangansuussa. Tuli Suomeen pakolaisena 1922, asui ja toimi vuodesta 1927 Kemissä sahatyömiehenä. Edellisen aviopuoliso.

PUDAS Mikko, s. 1898 Oulangan Vartiolammin kylässä. Oli poromiehenä vieraan töissä palkkalaisena. Tuli Suomeen pakolaisena ja asui vuodesta 1926 Kemissä.

STEPANOVA Nadežda Ontontyttö, s. 1918 Paanajärven Sompajärven kylässä. Haastatteli Pertti Virtaranta 1987. Nauhoite SKNA 14942:2.

TAKALO **Marina** (o.s. **Nikitin**), s. 1887 Oulangan Taavon kylässä. Tuli Suomeen pakolaisena 1920 ja asui mm. Kemissä ja pääosan Kuusamon Heikkilänkylässä. Pientilan emäntä. Tunnettu runonlaulaja. – Laajat elämäkertatiedot: Pentikäinen 1971.

Suomalaiset

HEIKKILÄ eli SOVA **Juho Heikki**, s. 1869 Kuolajärven (Sallan) Sovakylässä, jossa asui talvisotaan 1939 asti; maanviljelijä, poromies. Nauhoite SKNA 2921:2.

HEISKANEN **Janne**, s. 1895 Kuusamon Lämsänkylässä, Maikun talon isäntä, »Maikku-Janne»; poromies, maanviljelijä.

HIETAJÄRVI **Juho**, s. 1883 Kuolajärven (Sallan) Hietajärven kylässä; maanviljelijä, poromies. Nauhoitteet SKNA 2909:2 ja 2910:1.

HILTULA **Kaarlo**, s. 1885 Pudasjärvellä; maanviljelijä, kauppias, poromies.

KALLUNKI **Erkki**, s. 1873 Kuolajärven (Sallan) Kallungin kylässä Ylitalossa; poromies, maanviljelijä. Nauhoite SKNA 2923:2.

KALLUNKI **Kalle**, s. 1880 Kuusamon Käylän Kallunginniemellä; poromies, maanviljelijä. Nauhoite SKNA 142:1.

KANTOLA **Anna Maria** (o.s. **Ollila**), s. 1889 Kuusamon Ala-Kitkan Ollilassa, josta tuli 17-vuotiaana miniäksi Sallan Hietajärven Tuhkalaan. Nauhoitteet SKNA 2917:2 ja 2918:1.

KARJALAINEN **Antti**, s. 1897 Kuusamon Poussunkylässä, Pikkaraisen isäntä; poromies, maanviljelijä.

KARVONEN **Kalle**, s. 1913 Taivalkoskella; kauppias, poromies.

KAUTTIO **Pekka**, s. 1884 Kuolajärven (Sallan) Sovakylässä, josta 42-vuotiaana muutti Sallan kirkolle; maanviljelijä, poromies, kauppias. Nauhoite SKNA 2923:3.

KORTESALMI **Antti**, s. 1904 Kuusamon Lämsänkylässä, »Korte-Antti»; maanviljelijä, maalaistavaran välittäjä.

KORTESALMI **Fredrik**, s. 1873 Kuusamon Lämsänkylässä, »Korte-Reete»; poroja rahtimies, maanviljelijä.

KORTESALMI Iikka (Iisak Herman), s. 1904 Kuusamon Lämsänkylässä, »Korte-Iikka»; maanviljelijä, rikosetsivä, varastonhoitaja. Osallistui 1941–1942 Itä-Karjalan sotilashallinnon sotilasvirkamiehenä poronhoidon johtotehtäviin Pistojärvellä.

KORTESALMI Ville (Vilhelm), s. 1900 Kuusamon Lämsänkylässä; maanviljelijä.

KOSKI Janne (Juho), s. 1898 Kuusamon Koskenkylässä; maanviljelijä, poromies.

KOTIKUMPU Ville (ent. **Määttä** eli **Tyvelä**), s. 1896 Kuusamon Vuotungissa; maanviljelijä, poromies.

KUJALA Juho, s. 1899 Kuusamon Nissinvaaralla, »Kuja-Jussi»; maanviljelijä, poromies.

KULTANEN Aatovi (Aadolf), s. 1878 Kuusamon Paanajärvellä. Muutti 10-vuotiaana Kuolajärven (Sallan) Sovakylään, jossa asui talvisotaan 1939 asti. Maanviljelijä, poromies, saarnamies. Nauhoite SKNA 2922:1.

KURTTI Lauri, s. 1880 Kuusamon Tammelankylässä, Honkasen isäntä, »Honka-Lassi»; poromies, maanviljelijä.

KURVINEN Jaakko, s. 1898 Kuusamon Poussunkylän Kallioluomalla, »Kallie-Jakki»; poromies, metsästäjä, maanviljelijä.

KÄKELÄ Ville (Vilhelm), s. 1911 Kuusamon Vuotungissa ja vuodesta 1921 asunut Lämsänkylässä, Käkelän isäntä, »Käki-Ville»; maanviljelijä, poromies.

LAHTELA Reeta Liisa (o.s. Ollila eli Ervasti), s. 1876 Kuusamon Ala-Kitkan Ollilassa, josta 20-vuotiaana tuli miniäksi Posion Maaninkavaaran Keskitaloon. Nauhoite SKNA 2906:2.

LESKELÄ Väinö, s. 1903 Kuusamon kirkonkylässä; maanviljelijä, poro- ja kunnallismies.

LÄMSÄ Eetu, s. 1908 Kuusamon Muosalmessa; maanviljelijä, poromies.

LÄMSÄ Janne, s. 1882 Kuusamon Muosalmessa; maanviljelijä, poromies.

MÄÄTTÄ Antti, s. 1892 Kuusamon Teerirannalla, »Turus-Antti»; metsästäjä, maanviljelijä.

MÄÄTTÄ Jalmari, s. 1905 Kuusamon Tammelankylän Mattilassa; maanviljelijä, poromies.

MÄÄTTÄ Juho Pekka, s. 1877 Kuusamon Tammelankylän Mattilassa, »Mattilan Pekka»; poromies, maanviljelijä.

MÄÄTTÄ Ville, s. 1880 Kuusamon Tammelankylän Mattilassa, »Mattilan Ville»; poromies, maanviljelijä.

NISSI Ville, s. 1895 Kuusamon Irnillä, jossa asunut; maanviljelijä.

NIVA Kalle, s. 1890 Pudasjärven Hetekylässä, muutti vuonna 1961 Ouluun; poromies, maanviljelijä. – Lahjoittanut muistiinpanojaan Pudasjärven poronhoidosta Oulun maakunta-arkistoon.

PESONEN Pekka, s. 1883 Kuusamon Lämsänkylässä, Kiitämän talon isäntä, »Kiitämän Pekka»; poromies, maanviljelijä.

PITKÄNEN Taimi (o.s. Pätsi), s. 1925 Kuusamon Penttilänvaaralla. Asunut pääosan elämästään Kuusamossa. Paikallisten perinneruokien asiantuntija.

POLO Juho, s. 1879 Kuusamon Irnillä; maanviljelijä.

POLOJÄRVI Antti, s. 1875 Kuusamon Kurvisenvaaralla, »Polo-Antti»; poromies, metsästäjä, maanviljelijä.

RAJALA Eetu (Elias Edvard), s. 1895 Kuusamon Paanajärvellä Rajalassa, josta II maailmansodan jälkeen siirtolaisena muutti Kuusamon kirkolle, »Rajalan Eetu»; poromies, maanviljelijä.

RIEKKI Jalmari, s. 1906 Kuusamon Heikkilänkylän Enojärvellä, II maailmansodan jälkeen siirtolaisena Säynäjän asutusalueella; maanviljelijä, poromies.

RONKAINEN Aukusti, s. 1879 Posion Livolla, muutti nuorena Kuusamon Lämsänkylän Kenttijärvelle, jossa asui 52 vuotta ja II maailmansodan jälkeen siirtolaisena Kemilän asutusalueella, »Kentti-Ronkainen»; metsästäjä, pienviljelijä.

SÄKKINEN Iikka, s. 1875 Kuusamon Poussunkylässä, Vihtalaisen eli Vihtalan talon isäntä, »Vihta-Iikka»; pienviljelijä, poromies.

SÄKKINEN Iikka (Iisak Benjam), s. 1883 Posion Maaninkavaarassa; maanviljelijä.

Lappalaiset

JOMPPANEN Matti, s. 1901 Inarin Menesjärvellä; porolappalainen.

NAUHOITTEET

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran äänitearkisto Helsinki (SKS)
Tallenteita Kuusamosta ja Sallasta (Kuolajärvi)

Suomen kielen nauhoitearkisto (SKNA) Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa (KKTK) Helsinki
Tallenteita Kuusamosta ja Sallasta (Kuolajärvi) sekä Pohjois-Vienasta

Yllä mainittujen tieteellisten keskusarkistojen ääninnauhoihin sisältyy edellä luetelluista haastatelluista seuraavien porotaloustietoja tekijän haastatteluina:
HEIKKILÄ Juho Heikki
HIETAJÄRVI Juho
HILTULA Kaarlo
KALLUNKI Erkki
KALLUNKI Kalle
KANTOLA Anna Maria
KARJALAINEN Antti
KAUTTIO Pekka
KULTANEN Aatovi
KORTESALMI Fredrik
KURVINEN Jaakko
LAHTELA Reeta Liisa
MÄÄTTÄ Antti
NISSI Ville
POLO Juho
POLOJÄRVI Antti
RONKAINEN Aukusti

PAINAMATTOMAT KIRJALLISET LÄHTEET, KÄSIKIRJOITUKSET JA KUVA-AINEISTO

Dialekt- och folkminnesarkivet Uppsala
Svaren på frågelista M 185 »sköterenar»

Gosudarstvennyj arhiv Arhangelskoi oblasti Arhangelsk
(= Arkangelin läänin valtiollinen arkisto)
Vedomost Orjezerskogo pogosta Kolskogo ujezda 1785 g. Fond 1, opis 2, tom 1, jedinitsa hranenija 126, list 4 ob. (= Kuolan kihlakunnan Orijärven pogostan kuvaus vuodelta 1785)

Vedomost o selenijah Koslkoi okrugi 1788 g. Fond 1367, opis 2, jedinitsa hranenija 843, list 50 (= Kuolan kihlakunnan Pääjärven hallintopitäjän ja Pääjärven pogostan kylät ja talot vuonna 1788)

Helsingin yliopiston kansatieteen laitos Helsinki (HYKL)

KORTESALMI J. Juhani 1961 Pohjois-Vienan entisaikaisesta porotaloudesta Suomalais-ugrilaisen kansatieteen laudaturkirjoitus

PÖLLÄ Matti 1993 Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600–1800 -luvulla Suomalais-ugrilaisen kansatieteen lisensiaatintutkimus

Helsingin yliopiston kirjasto Helsinki (HYK)

LAGUS Elias n. 1770 Försök til Beskrifning öfver Kusamo-Sokn uti Kemi-Lappmark (Käsikirjoitus n. 70 sivua) Kungliga Vetenskapsakademiens Bibliotek Stockholm (KVB) Mikrofilmattu v. 1964 Helsingin yliopiston kirjastoon

SJÖGREN A. J. 1826–1829 Ephemerider XIV 1. vihko

Helsingin yliopiston suomen kielen laitos Helsinki

TIESMAA Erkki 1932 Poronhoito Kittilän pitäjän Kyrön ja Kuivasalmen palkisissa Kansatieteellis-sanastollinen tutkielma

Jyväskylän yliopiston kirjasto Jyväskylä (JYK)

SAVOLAINEN Reijo 1984 Poronhoito ja sen organisoituminen 1860–1914 Suomen historian pro gradu -työ

Kansallisarkisto Helsinki (KA)

Tärkeimmät käytetyt lähteet:

Kemijärven, Kuolajärven, Kuusamon, Paltamon ja Suomussalmen kirkonkirjat: muuttaneiden luettelot ja rippikirjat

Korsholman läänin voudintilit ja sakkoluettelot 1539–1634

Kuusamon kirkonarkisto: syntyneet ja kuolleet 1730–1850 Suomen Sukututkimusseuran kokoelmissa

Perunkirjat: Alatornio ja Karunki 1746–1814, Tornio 1809–1832

Rajankäyntiasiakirjat Oulun läänin ja Arkangelin kuvernementin välillä 1823–1826 (III Be I), 1829–1949 (III Bb 3) ja 1844 (n:o 33:n liitteet)

Erkki K. Osmonsalon jäljennöskokoelman
kansio 28: Arkangelin raja Rajakysymykset ja rajankäynnit 1814–1831
kansio 29: Arkangelin raja Rajakysymykset ja rajankäynnit 1831–1842

Senaatin kamarikonttorin arkisto Em 5: vuonna 1882 kerätyt tiedot Suomen karjamääristä

Karjalan Sivistysseuran arkisto Helsinki (KSA)

KEYNÄS Maiju 1939–1940 Itäkarjalaisten haastateltujen kertomaa, vihkot 2, 3 ja 4 (Sama aineisto myös Kansallisarkistossa)

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus Helsinki (KKTK)

Karjalan kielen sanakirjan arkisto
Poronhoitosanasto

Nimiarkisto
NIEMI Hannamaija 1992 Suomen *Poro*-alkuiset ja *Poro*-yhdyssanoilla alkavat paikannimet Seminaariesitelmä

Poro-alkuiset paikannimet

Suomen murteiden arkisto
Poronhoitosanasto

Kustannusosakeyhtiö Otavan kuva-arkisto Helsinki

Kuusamon kunnanarkisto Kuusamo
Kuusamon kuntakokousten pöytäkirjat 1868–1920

Maanmittaushallituksen maamittausarkisto Helsinki (MHA)

STIERWALD Carl Fredrik 1766–1767 Charta Beskrifning öfwer Carlö Socken F 21 I:26 Uudistusten luettelo Oulun lääni III

Taivalkosken isojakotoimitusten selostuksia ja karttoja vuosilta 1880–1881

Museoviraston kuva-arkisto Helsinki

Oulun maakunta-arkisto Oulu (OMA)

FROSTERUS Erik Johan 1815 Beskrifning öfver Carlö Socken (Hailuodon kirkonarkiston kuolleiden luettelossa 1814–1897)

Kuusamon kirkonarkisto I C 1
Muuttaneiden luettelo 1730–1781
Pitäjänkokousten pöytäkirjat 1735–1868

Kuusamon käräjäpöytäkirjat 1744–1796 (Kemi 111–120) sekä 1850–1860 -lukujen käräjäpöytäkirjat (C II a:36–46)

Oulun lääninkanslian arkisto: poronhoitosopimusten ja -ohjesääntöjen vahvistuksia

Perunkirjat: Hailuoto 1737–1823, Ii 1738–1805, Oulun pitäjä, jossa myös Muhos ja Utajärvi 1759–1810, Pudasjärvi 1755–1809, Kemi 1760–1809, Rovaniemi 1761–1829, Kemijärvi 1761–1821, Hyrynsalmi, Puolanka, Ristijärvi, Suomussalmi 1761–1823, Paltamo 1761–1809, Sotkamo 1760–1821, Kajaanin kaupunki 1737 –1824, Sodankylä, Kittilä, Inari ja Utsjoki 1729–1823, Alakainuu, Alatornio ja Karunki 1797–1810, Ylitornio 1774–1810

NIVA Kalle 1961 Pudasjärven poropalkinen ennen ja v. 1961 (käsikirjoitus), lahja 299

NIVA Kalle 1964 Pudasjärven palkisen poromerkit 1964 (käsikirjoitus), lahja 303

Oulun maanmittaustoimisto Oulu

Kuusamon verollepano- ja isojakokarttoja vuosilta 1902–1905

Pääesikunta Helsinki

Puolustusvoimien koulutuksen kehittämiskeskuksen kuvaosaston kokoelma: SA-kuvat

Sota-arkisto Helsinki

Itä-Karjalan sotilashallinnon Vienan piiriesikunnan maataloustoimiston kansio Poronhoito Tulonumero 5692/8

Toisen maailmansodan aikaisia venäläisiä sotilaskarttoja linjalta Kuittijärvet-Kannanlahti

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Helsinki (SKS)

Kansatieteellinen käsikirjoituskokoelma (SKS E)

MARTTINEN Iivo 1930 A Poronhoidosta Kuusamon rajamailla

MARTTINEN Iivo 1930 B Poronhoidosta Wienan-Karjalassa Pistojärven seudulla

MARTTINEN Iivo 1930 C Alkuperäisiä merkintöjä poronhoidosta Vienan Karjalan Tumtsan kylässä

PAULAHARJU Samuli 1910 Kansatieteellisiä havaintoja rakennustavasta, nuotioista, pelloista ja kansanomaisista raudansulatushyteistä E 5

PAULAHARJU Samuli 1920 Maita ja vesiä E 45530-45664

PAULAHARJU Samuli 1920 Poroja. Raitioita. E 45725-45781

PAULAHARJU Samuli 1921–1923 Poroja ja raitioita E 46279-46289

PAULAHARJU Samuli 1922 Poroja. Poronhoito. E 45931-45967

TAIVALVAARA Heikki Johannes 1950 Taivalkosken pitäjän ja seurakunnan historiikki E 274

TIENARI Matti 1938 Kansatieteellisiä muistiinpanoja Kuusamosta, Taivalkoskelta ja Sallasta E 155

Kirjallisuusarkisto

BORENIANA (B II 46 ja 47) = A. A. Borenius-Lähteenkorvan kenttämuistiinpanot vuodelta 1872

KUUSAMO 1834 = Försök till en beskrifning öfver Kuusamo Socken af Uleåborgs Län (Pitäjänkuvaus Kuusamosta aikaisintaan vuodelta 1834 Tekijä todennäköisesti tuonaikainen pitäjän pappi)

Suomen Historiallisen Seuran arkisto Helsinki (SHSA)

ERVASTI Seppo 1960 Kuusamolaisten yhteydet Vienan Karjalaan Haastattelukertomus Kuusamoon tehdyltä kotiseuturetkeltä 1. 8. – 20. 8. 1960

Suomen Talousseuran arkisto Åbo Akademi Turku (STA)

CAJANUS E. 1816 Torneå stad D VII 7

CASTRÉN Matthias 1802 Physiografisk och Oeconomisk Beskrifning öfver Kemi Soken D VII 3

DEUTSCH Henric 1815 A Redogörelse för studieresa till nordliga Finland D VII 5

DEUTSCH Henric 1815 B Oeconomiska anteckningar rörande norra delen af Uleåborgs Län D VII 7

ODELMAN Fredrik Gabriel 1767 Beskrifning öwfer Pudasjärfwi Socken D VII 1

LÄHDEJULKAISUT

ARKANGELIN KUVERNEMENTIN KALENTERI 1870 Arkangeli (Pamjatnaja knižka Arhangelskoj gubernii za 1870 god. Arhangelsk)

ARKANGELIN KUVERNEMENTIN TILASTOKOMITEAN SELOSTUKSET vuosilta 1875–1901 Painettu vuosina 1875–1902 Arkangeli (Otšerki Arhangelskogo gubernskago statistitšeskago komiteta za 1875–1901 g. Arhangelsk)

ARKANGELIN KUVERNEMENTIN TILASTOLLINEN KUVAUS VUODELTA 1785 Arkangeli (Arhangelskaja gubernija po statistitšeskomu opisaniju 1785 goda 1916 Arhangelsk)

ARKANGELIN KUVERNEMENTIN YLEISKATSAUKSET 1898–1914 Painettu vuosina 1899–1915 Arkangeli (Obzor Arhangelskoi gubernii za 1898–1914 g. 1899–1915 Arhangelsk)

ASIAKIRJOJA KARJALAN HISTORIASTA 1500- ja 1600-LUVUILTA 1987 Toim. Heikki Kirkinen ja A. S. Žerbin Joensuu – Petroskoi

FELLMAN Isak 1910–1915 I–IV Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken och lapparne I–IV Helsingfors

FELLMAN Jacob 1906 I–IV Anteckningar under min vistelse i Lappmarken I–IV Helsingfors

FINLANDS MEDELTIDSURKUNDER I–VIII **(FMU)** 1910–1935 (Julkaissut Reinhold Hausen) Helsingfors

KORTESALMI J. Juhani 1964 Vanha Kuusamo kertoo (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 278/Kuusamon historia III) Helsinki

REGISTRUM ECCLESIAE ABOENSIS (REA) 1890 (Julkaissut Reinhold Hausen) Helsingfors

SUOMEN HISTORIAN DOKUMENTTEJA I–II 1968,1970 (Toimittaneet Mikko Juva Vilho Niitemaa Päiviö Tommila) Helsinki

WAARANEN Johan E. 1863–1878 I–V Samling af urkunder rörande Finlands historia I–V Helsinfors

KIRJALLISUUS

AHAVA Paavo 1910
Vienan Karjala (Karjalan kirja II osa Toimittanut Iivo Härkönen) Porvoo

»AHONPOIKA» (nimimerkki) 1956
Kävinhän minä kerran uhtualaisille heiniä ajamassa (Koillissanomat 13. 12. 1956) Kuusamo

AHVENAINEN Jorma 1970
Rovaniemen historia II 1632–1960 Rovaniemi – Kuopio

ALANEN Aulis J. 1957
Suomen maakaupan historia Jyväskylä

ALARUIKKA Yrjö 1959
Poronhoito suomensukuisten kansojen keskuudessa Rovaniemi

ALARUIKKA Yrjö 1964
Suomen porotalous Rovaniemi

ALARUIKKA Yrjö 1977
Kohisten virtaa Kemijoki – Hallitusti palkii poroelo Rovaniemi

ALOPÆUS I. David [1761] 1885
Berättelse om Kuopio och Leppävirta soknar (Julk. K. G. Leinberg 1885 Bidrag till Kännedomen af vårt land I:III) Jyväskylä

ANDERSSON G. A. 1914
Tietoja Sodankylän ja Kittilän pitäjien aikaisemmista ja myöhemmistä vaiheista Eripainos Kemi

ANDERSSON G. A. 1915
Rovaniemen pitäjä Tietoja pitäjän entisistä ja nykyisistä oloista Kemi

ARELL Nils 1977
Rennomadismen i Torne Lappmark – markandvändning under kolonisationsepoken i fr. a. Enontekis socken (Diss. Kungliga Skytteanska samfundets handlingar 17 / Geografiska instititionen Umeå universitet Meddelande nr 24) Umeå

ASETUS
Poron Hoitamisesta Kuusamon kunnassa 1880 Oulu

ASPELIN J. R. 1910
Rajantakainen Karjala ja muinaistiede (Karjalan kirja I osa Toimittanut Iivo Härkönen) Porvoo

ATLAS KARELSKOI ASSR 1989
(Glavnoje upravlenije geodezii i kartografii pri sovete ministrov SSSR Redaktsionnaja kollegija A. N. Trofimov J. P. Selivestrov A. D. Smirnov A. G. Durov) Moskva – Minsk

AURÉN P. W. 1894
Uleåborgs län Första delen Anteckningar om Utsjoki, Enare och Sodankylä Uleåborg

BEACH Hugh 1981
Reindeer-Herd Management in Transition – The Case on Tuorpon Saameby in Northern Sweden (Diss. Acta Universitatis Upsaliensis / Uppsala Studies in Cultural Anthropology 3) Uppsala

BERGHOLM Axel 1901
Sukukirja Suomen aatelittomia sukuja I–II (Suomen Muinaismuistoyhdistys) Helsinki – Kuopio

BERNER Aksel 1874
Wenäjän Karjalasta Päiväkirjakatkelmia (Suomen Kuvalehti 38/1874) Helsinki

BIRKET-SMITH Kaj 1951
Kulttuurin tiet Porvoo

BLOMSTEDT Yrjö – MATINOLLI Eero 1963
Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1809 (Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 67:1) Turku

BLOMQVIST A. G. [1868] 1959
Reseberättelser från åren 1867–1869 (Silva Fennica 100 Suomen metsätieteellinen seura) Helsingfors

BRENNER Alf 1963–1965
Oulun kaupungin perunkirjoituksia 1653–1800 I–III (Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja 25) Helsinki

CAJANUS Johannes Andreae [1663] 1777
Anno 1663 d. I Febr... hölts den aldraförsta Visitation uti Paldamo [Paltamon pitäjänkuvaus] (Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo nr. 16–18/1777) Åbo

CALAMNIUS R. 1912
Suomussalmen seurakunnan historia Oulu

CAMPBELL Åke 1948
Från vildmark till bygd En etnologisk undersökning av nybyggarkulturen i Lappland före industrialismens genombrott (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala ser. B:5) Uddevalla

CASTRÉN Eric 1754
Historisk och Oeconomisk beskrifning öfwer Cajaneborgs-Län (Disp. Aboens. preses Pehr Kalm) Åbo

CASTRÉN Eric 1776 A
= Eric Castrénin tietojen pohjalta P. A. Gadd: Anmärkningar om Renskötselen i Paldamo socken (Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo 1776 n:o 3) Åbo

CASTRÉN Eric 1776 B
Kortt beskrivning öfver Pudasjärvi socken i Österbotten (Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo 1776 n:ot 10–13) Åbo

CASTRÉN K. A. 1867
Kertoelmia Kajaanin läänin waiheista ww. 1650–1750 Helsinki

CASTRÉN M. A. 1842
Anteckningar under en resa genom Finska och Ryska Lappmarken 1842 (Suomi 1842 Fjärde Häftet) Helsingfors

CASTRÉN M. A. 1870
Reseminnen från åren 1838–1844 (Nordiska resor och forskningar Första Bandet) Helsingfors

CEDERBERG A. R. 1916
Johan David Cneiff Suomalainen virkamies ja taloudellinen kirjailija 17:lla sataluvulla (Historiallinen arkisto 26:10 Suomen Historiallinen Seura) Helsinki

CHYDENIUS Samuel [1747] 1973
Förslag om Kimi Lapmarks beboende 1747 (Sisältyy Helmer Tegengrenin kommentein varustamaan tutkielmaan Samuel Chydenius och hans berättelse om Kemi Lappmark – Särtryck ur Budkavlen 1971–1972) Åbo – Ekenäs

CLAUDELIN H. V. (toim.) 1936
Hajanaisia piirteitä ja muistoja Hyrynsalmen seurakunnan vaiheista vv. 1786–1936 Kajaani

DAA Ludvig Kristianssen 1870
Skisser fra Lapland, Karelstranden og Finland Kristiania

DAL´ Vladimir 1955 I–IV
Tolkovyj slovar' živogo velikorusskogo jazyka (Uusintapainos) Moskva

DERŽAVIN Gavriil [1785] 1958
Podennaja zapiska, utšinennaja vo vremja obozrenija gubernii pravitelem Olonetskago namestnitšestva Derzaviym [V.V. Pimenov, J. M. Epstein Russkije issledovateli Karelii (XVIII v.) Otšerki] Petrozavodsk

DEUTSCH Henric 1819
Oeconomiska anteckningar rörande Norra delen af Uleåborgs Län under resor derstädes 1814 och 1815 (Kejserliga Finska Hushållnings-Sällskapets Handlingar Tredje Tomen) Åbo

DIERCKE WELTATLAS 1957
Fortgef. von R. Dehmel 92 aufl. Braunshweig

DJURBERG Daniel 1808
Beskrifning om Svearike IV Finland Stockholm

EIDLITZ Kerstin 1969
Food and Emergency Food in the circumpolar area (Diss. Studia Ethnographica Upsaliensia XXXII) Uppsala

ENGELHARDT Alexander Platonovich 1899
A Russian province of the North Westminster

ENTSIKLOPEDITŠESKIJ SLOVAR 1892
tšast 14 Sankt Peterburg

ERVAST Johan Bartholdi [1737] 1956
Descriptio Lapponiae Kiemiensis (1956 suomentanut Tuomo Itkonen) Kemi (Latinankielisenä ja kommentoituna: I. Fellman 1910 I *3 – 112)*

ERVASTI A. W. 1880
Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa kesällä 1879 Oulu

ERVASTI A. V. 1884
Suomalaiset Jäämeren rannalla Matkamuistelmia Oulu

ERVASTI Seppo 1962
Kuusamolaisten yhteyksiä Vienan Karjalaan viime vuosisadan vaihteessa (Jouko VII Pohjois-Pohjalaisen Osakunnan kotiseutujulkaisu) Oulu

ERVASTI Seppo 1978
Kuusamon historia I Kuusamo

FALKENBERG Johs. 1964
Samer og fastboende i Rørostraktene (Norveg 11 Tidsskrift for folkelivsgransking Journal of Norvegian Ethnology) Oslo

FINSKA FORSTFÖRENINGENS MEDDELANDEN 1889–1897
Helsingfors

FJELLSTRÖM Phebe 1986
Samernas samhälle i tradition och nutid Värnamo

FORSSTRÖM Enevald 1889
Renskötseln inom sydligaste delen af finska renområdet (Finska Forstföreningens Meddelanden Sjunde bandet) Uleåborg

FRIIS J. A. 1871
En sommer i Finmarken, Russisk Lapland og Nordkarelen Skildringer af Land og Folk Christiania

FRIIS J. A. 1872
En sommar i Finmarken, Ryska Lappland och Nordkarelen Skildringar af land och folk Stockholm

FROSTERUS Johan 1803
Om odjuren i Pudasjärvi (Kungliga Finska hushållningssälskapets handlingar I) Åbo

GADD Pehr Adrian 1776
Undersökning, om Ren-skötseln i Swerige kan utwidgas utom Fjällbygden. (Hushållnings Journal För December Månad 1776 Utgiven av Kungliga Patriotiska sällskapet) Stockholm

GARLAND Sven-Olof 1963
Yleinen talousmaantiede kaupallisille oppilaitoksille Porvoo

GEBHARD Hannes 1885
Kuvaelmia Kajaanin kaupungista v. 1651–1700 ja 1723–1809 Helsinki

GEBHARD Hannes 1887
Mitä vanhat asiakirjat kertovat Oulunjärven pitäjästä (Valvoja) Helsinki

GJESSING Gutorm 1953
Mennesket og kulturen I–II Oslo

GRAPE Eric J. 1803–04
Utkast till beskrifning öfver Enontekis socken i Torneå Lappmark (Kungliga Vetenskaps Academiens nya handlingar XXIV–XXV) Stockholm

GROTENFELT Gösta 1920
Suomen poronhoito Helsinki

GROTENFELT Kustavi 1894
Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelistoa vastaan v. 1555–1556 (Todistuskappaleita Suomen historiaan V Toimittanut Kustavi Grotenfelt) Helsinki

HAAVIO Martti 1948
Viimeiset runonlaulajat Porvoo

HAGSTRÖM Johan Otto 1751
Jemtlands Oekonomiska Beskrifning Eller Känning I akt tagen På En Resa Om Sommaren 1749 Stockholm

HALILA Aimo 1952
Vienan Paanajärven miesten kirjelmä Länsipohjan sotilasviranomaisille v. 1772 (Historiallinen Aikakauskirja 1952) Helsinki

HALILA Aimo 1953
Oulun kaupungin historia II 1721–1809 Oulu

HALILA Aimo 1954
Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721–1775 (Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V) Oulu

HALILA Aimo 1984
Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikana 1700–1721 (Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia IV) Kuusamo

HALLSTRÖM Gustaf 1912
Kolalapparnas hotade existens (YMER Tidskrift utgifven af Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi 31. årgången 1911) Stockholm

HAUTALA Kustaa 1956
Suomen tervakauppa 1856–1913 Sen viimeinen kukoistus ja häviö sekä niihin vaikuttaneet syyt Taloushistoriallinen tutkimus (Diss.) Helsinki

HAUTALA Paavo 1982
Tuntsan kojamot Kylähistoriallinen kyhäelmä rajantakaisen Kuolajärven (Sallan) pitäjän Kurtin kylästä, sen synnystä ja vaiheista Kemijärvi

HATT Gudmund 1918
Rensdyrnomadismens Elementer (Geografisk Tidskrift 24. Bind) København

HEIKINHEIMO A. M. 1911
Kemijärven, Kuolajärven ja Kuusamon Knihtikontrahdit ja niitä seuranneet toimenpiteet Oulu

HEINÄNEN Hannu 1993
Sallan historia Jyväskylä

HELLANT Anders 1760
Bevis på Climatets hålsosama beskaftenhet i Norra Lappmarken, i anledning af Förtekningar på födde och Döde (Kongliga Vetenskaps Academiens Handlingar för År 1760 Vol. XXI) Stockholm

HELLE Reijo 1966
An investigation of reindeer husbandry in Finland (Acta Lapponica Fenniae No.5) Rovaniemi

HELLE Timo 1977 A
Porot Metsä-Lapin talvessa (Suomen Luonto n:o 2/1977) Forssa

HELLE Timo 1977 B
Raportti metsäpeuratutkimuksesta (Suomen Luonto n:o 2/1977) Forssa

HELLE Timo 1982
Peuran ja poron jäljillä Helsinki – Vaasa

HILTUNEN Mauno 1986
Simon alue, asutus, väestö ja elinkeinot vuoteen 1865 (Simon kirja Jyväskylän ylioppilaskunnan kotiseutusarja N:o 24) Jyväskylä

HILTUNEN Mauno 1990
Ranua saamelaiskaudelta 1900-luvun alkuun (Ranuan historia) Kemi

HILDÉN Kaarlo 1963
Yleinen talousmaantiede (Tiedekirjasto 15) Helsinki

HOIKKA Iisakki 1887
Porokarjan-hoidosta Peräpohjolassa (Suomen Maanviljelyslehti 1/1887) Helsinki

HOLLSTEN Jonas 1774
Afhandling om Renen (Kongliga Vetenskaps Academiens Handlingar för År 1774 Vol. XXXV) Stockholm

HOMÉN Theodor 1918
Maanviljelys ja karjanhoito (Itä-Karjala ja Kuollan Lappi suomalaisten luonnon- ja kielentutkijain kuvaamana Toimittanut Theodor Homén) Helsinki

HULTBLAD Filip 1936
Flyttlapparna i Gällivare socken (Geographica 1) Uppsala

HULTBLAD Filip 1944
Några drag ur skogslapparnas äldre kulturgeografi (Geografiska studier tillägnade Joh Frödin den 16 april 1944 Geographica 15) Uppsala

HULTBLAD Filip 1968
Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken (Diss. Nordiska museet Acta Lapponica XIV) Lund

HUSTICH Ilmari 1945
Om det nordfinska jordbrukets utveckling och årliga produktionsvariationer (Fennia 67) Helsinki

HUTTUNEN Pertti 1990
Ranuan elinkeinoelämän kehitys (Ranuan historia) Kemi

HüLPHERS 1922
= Abraham Abrahamsson Hülphers Samlingar til en Beskrifning öfver Norrland V:3 (Lappmarken) Stockholm

HÄME Mikko 1980
Egilin saagan lapinkuvan ajoituksesta (Faravid 3/79 Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja III) Rovaniemi – Kuusamo

HÄRKÖNEN Iivo 1920
Itäinen vartio Lukuja vanhasta Karjalasta Helsinki

HÖGSTRÖM Pehr 1747
Beskrifning Öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker Stockholm

IGNATIUS Karl Emil Ferdinand 1876
Suomen suuriruhtinaskunta (Tilastollisia tietoja Suomen ensimmäisen yleisen näyttelyn Helsingissä 1876 johdosta) G. W. Edlund Hufvudstadsbladet Helsinfors

INGOLD Tim 1980
Hunters, pastoralists and ranchers Reindeer economies and their transformations Cambrigde University Press Cambridge

INHA I. K. 1911
Kalevalan laulumailta Elias Lönnrotin poluilla Vienan Karjalassa Helsinki

ITKONEN Erkki 1936
A. A. Borenius-Lähteenkorva, kansanrunouden kerääjä ja tutkija (Suomi Kirjoituksia isänmaallisista aiheista Viides jakso 18:s osa) Helsinki

ITKONEN Erkki 1961
Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta (Tietolipas n:o 20) Helsinki

ITKONEN Terho 1971
Raition jäljillä (Opuscula instituti linguae fennicae Universitas Helsingiensis XI Eripainos Kalevalaseuran vuosikirjasta 51/1971) Helsinki

ITKONEN T. I. 1928
Karjalaiset (Suomen suku II) Helsinki

ITKONEN T. I. 1944
Lapin verotus ja kauppa ennen vanhaan (Suomen Museo L 1943 Suomen Muinaismuistoyhdistys) Helsinki

ITKONEN T. I. 1947
Maamme lappalaisen ja suomalaisen asutuksen vaiheita (Jouko IV Pohjois-Pohjalaisen Osakunnan kotiseutujulkaisu) Oulu

ITKONEN T. I. 1948 I–II
Suomen lappalaiset vuoteen 1945 I–II Porvoo – Helsinki

ITKONEN T. I. 1958 I–II
Koltan- ja kuolanlapin sanakirja (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XV Suomalais-ugrilainen seura) Helsinki

ITKONEN T. I. 1991
Lapin-matkani (postuumina julkaissut Terho Itkonen) Porvoo – Helsinki – Juva

ITKONEN Tuomo 1965
Johan Ferdinand Körningh, Lapin matkailija 1659–1660 (Tornionlaakson vuosikirja 1965) Kemi

ITÄ-KARJALA 1934
(Toimittanut Akateeminen Karjala-Seura) Helsinki

JULKU Kyösti 1986
Kvenland – Kainuunmaa (Studia Historica Septentrionalia 11) Oulu – Jyväskylä

JULKU Kyösti 1987
Suomen itärajan synty (Studia Historica Septentrionalia 10) Rovaniemi – Jyväskylä

JUVELIUS J. W. 1889
Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan Muinaisuudesta (Suomen Muinaismuisto-yhdistyksen Aikakauskirja X) Helsinki

JUVELIUS J. W. PÄÄKKÖNEN L. W. ym. 1910
Vienan Karjalan elinkeinot (Karjalan kirja II osa Toimittanut Iivo Härkönen) Helsinki

KAIKU
= Sanomalehti Kaiku Oulu

KAIRAMO A. Oswald 1938
Kuolan 1887 vuoden retkikunta ja Suomen Maantieteellinen seura Matkamuistelmia ja kuvia (TERRA Suomen Maantieteellisen seuran aikakauskirja) Helsinki

KAJANDER Kalle 1903
Nälkämailta Kuvia ja havaintoja Koillis-Suomesta nälkävuodelta 1902 Helsinki

KALEVA
= Sanomalehti Kaleva Oulu

KANSI Raija-Liisa (toim.) 1989
Ilmari Kiannon Vienan Karjala Erään Suur-Suomi unelman vaiheita Keuruu

KAPITSA L. L. 1924
Materialy k izutšeniju osedlogo olenevodstva Karelii i zapadnogo poberežija Belogo morja (Izvestija obštšetva izutšenija Karelijii n:o 2) Petrozavodsk [= Karjalan ja Vienanmeren länsirannikon paikoillaan asuvien poronhoidon kouluttamiseen tarkoitettu materiaali (Karjalan yhteiskunnallisen tutkimuksen tiedonantoja n:o 2 1924 Petrozavodsk)]

KAUKONEN Toini-Inkeri 1965
Kainuulainen talo Hyrynsalmen Halla ja sen elinkeinoelämä 1900-luvun alussa (Kotiseutu n:o 6/1965 Kotiseutuliiton aikakauslehti) Forssa

KERÄNEN Jorma 1984
Kainuun asuttaminen (Studia Historica Jyväskyläensia) Jyväskylä – Keuruu

KERÄNEN Jorma 1986
Uudisraivauksen ja rajasotien kausi (Kainuun historia I) Kajaani

KIANTO Ilmari 1913
Poro-kirja Helsinki

KIANTO Ilmari 1915
Vienan virroilta, Karjalan kankahilta Helsinki

KIANTO Ilmari 1923
Valitut teokset IV Vienankävijän matkakuvia Helsinki

KIANTO Ilmari 1935
Vienan Karjala – Kalevalan kehto Erämaankävijän elämyksiä Helsinki

KIRJALLINEN KUUKAUSLEHTI 1869 n:o 3 Helsinki

KIRKINEN Heikki 1970
Karjala idän ja lännen välissä I Venäjän Karjala renessanssiajalla 1478–1617 Helsinki

KM 1905
= Komitealta Lapinmaan taloudellisten olojen tutkimista varten (Komiteamietintö 1905:3) Helsinki

KM 1908
= Neuvottelukomitealta, joka on asetettu keskustelemaan ja lausuntoa antamaan Lapinmaan taloudellisten olojen tutkimista varten asetetun komitean mietinnöstä (Komiteamietintö 1908:5) Helsinki

KM 1910
= Maamme pohjoisimpiin osiin järjestettävien suojelualueitten eroittamista varten asetetulta komisionilta (Komiteamietintö 1910:7) Helsinki

KM 1914
= Porolaidunkomisioonin mietintö 1914 I Helsinki

KM 1929
= Erinäisiä poronhoitoa koskevia kysymyksiä selvittämään asetettu komitea (Komiteamietintö 1929:8) Helsinki = KM 1934:3 I

KM 1934
= Erinäisiä poronhoitoa koskevia kysymyksiä selvittämään asetetun komitean mietintö (Komiteamietintö 1934:3 I–II) Helsinki

KM 1952
= Saamelaisasiain komitean mietintö (Komiteamietintö 1952:12) Helsinki

KORHONEN Arvi 1938
Suomen itärajan syntyhistoriaa (Puolustusministeriön Sotahistoriallisen toimiston julkaisuja III) Porvoo – Helsinki

KORTESALMI J. Juhani 1960
Entisaikaisesta kuusamolaisesta porotaloudesta (Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton vuosikirja 1960 XVIII) Oulu

KORTESALMI J. Juhani 1962
Porotalouden piirissä vallinneet kosketukset Pohjois-Vienan ja Kuusamon välillä (Jouko VII Pohjois-Pohjalaisen Osakunnan kotiseutujulkaisu) Oulu

KORTESALMI J. Juhani 1975
Kuusamon talonpoikaiselämä 1670–1970 (Kuusamon historia II) Helsinki

KORTESALMI J. Juhani 1977
Porot Tornionlaakson lapinliikenteessä (Faravid 1/77 Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja I) Tornio

KROGERUS-RITONIEMI W. J. G. 1930
Kuolajärven pitäjän historia Helsinki

KURKELA Paavo 1979
Miten hoidan poroa Reindeer husbandry Olenevodstvo (Societas Geographica Fenniae Nordicae) Kemijärvi

KUUSI Matti 1949
Sampo-eepos Typologinen analyysi (Diss. Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia XCVI) Helsinki

KÄNNÖ Sakari 1992
Mosku Kertomus poromies Aleksanteri Hihnavaarasta ja Lapin kenraali Kurt Marti Walleniuksesta vuosina 1900–1938 Porvoo – Helsinki – Juva

KÖRNINGH Johan Ferdinand [1666] 1956
Berättelse om en missionsresa till Lappland 1659–1660 (Nordiska Museet Acta Lapponica IX:1) Uppsala

LÆSTADIUS Petrus 1928 I–II
Journal för första året av hans tjänstgöring såsom missionär i Lappmarken I Stockholm

LAGUS Elias 1772
Utdrag af en Beskrifning öfver Kusamo Socken i Kimi Lappmark I–III (Kongliga Vetenskaps Academiens Handlingar för År 1772 Vol. XXXIII) Stockholm

LAGUS Elias 1773
Om hushållningen och näringarna uti Kusamo Socken i Kemi Lappmark (Kongliga Vetenskaps Academiens Handlingar för År 1773 Vol. XXXIV) Stockholm

LAHTI Laina 1991
Röhö riepu rytshäjää, kylki kyllä kytshäjää (Karjalan heimo 5–6/1991) Helsinki

LAUFER Berthold 1917
The Reindeer and its Domestication (Memoirs of the American Anthropological Association Vol. IV N:o 2) Chicago

LEEM Knud 1776
Beskrivelse øver Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse... med J. E. Gunneri ... Anmaerkningar... Kiøbenhavn

LEHTO Heikki 1977
Kotikyläni Röhö Muistelmia Petroskoi

LEHTONEN Juhani U. E. 1972
U. T. Sirelius ja kansatiede (Diss. Kansatieteellinen arkisto 23 Suomen Muinaismuistoyhdistys) Helsinki

LEINBERG K. G. 1885–1894 I–VI
Bidrag till kännedom af vårt land Jyväskylä

LINKOLA Martti 1976
Suomen poropaliskunnat vuonna 1900 ja Suomen poronhoitoalueen eteläraja vuonna 1968 (Suomen kansankulttuurin kartasto 1 Aineellinen kulttuuri Toimittanut Toivo Vuorela) Helsinki

von LINNÉ Carl [1732] 1969
Lapinmatka (Iter Lapponicum) Suomentanut Tuomo Itkonen Hämeenlinna

LUKKARINEN J. 1918
Vienan Karjalassa Hämeenlinna

LUKJANTŠENKO Tatjana V. 1971
Materialnaja kultura saamov (loparej) Kolskogo poluostrova kontsa XIX–XX vv. (Akademija nauk SSSR) Moskva

LUNDMARK Lennart 1982
Uppbörd, utarmning, utveckling Det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule Lappmark (Diss. Akademisk avhandling Arkiv Avhandlingsserie) Lund

LÖNNROT Elias 1886
Lisävihko Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaiseen Sanakirjaan Toimittanut A. H. Kallio (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 50. osa) Helsinki

LÖNNROT Elias 1902 I–II
= Elias Lönnrotin matkat vuosina 1828–1839 ja 1841–1844 I–II (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 98. osa) Helsinki

MALM A. W. 1851
En vinter och twenne somrar bland fjellen, eller resa i Skandinaviens nordligaste lapp- och finmarker Göteborg

MANKER Ernst 1968
Skogslapparna i Sverige (Nordiska Museet Acta Lapponica XVIII) Uppsala

MANKER Ernst 1976
Ks. Vorren Ørnulv og Manker Ernst

MANNINEN Ilmari 1934
Kotieläinten hoito (Suomen suku III) Helsinki

MANNINEN Ilmari 1936
Pohjan pitkiltä periltä Retkeilyllä Länsi-Lapissa Porvoo – Helsinki

MARTIKAINEN Aura 1908
Pudasjärven pitäjän maantieteestä (Maantieteellisen Yhdistyksen Aikakauskirja Kahdeskymmenes vuosikerta) Helsinki

MATHESIUS Pehr Niclas [1734] 1843
Geographisk Beskrifning om Osterbotten (Suomi 1843) Helsinfors [Alkuteos D. D. Disputation Geograpica de Ostrobotnia 1734 Upsaliae]

MERILÄINEN Heikki 1889
Poronhoito ja metsäasetukset Matkamuistelmia Kuusamosta (Sanomalehti Kaiku n:o 42 1889) Oulu

MIETTINEN Martti E. 1943
Pohjoisen Tornionlaakson oloista lestadiolaisen herätysliikkeen syntyaikoina (Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton julkaisuja I) Oulu

MIKKOLA J. J. 1939
Hämärän ja sarastuksen ajoilta Porvoo

MIKKOLA J. J. 1941
Kolttakylän arkisto (Lapin Sivistysseuran julkaisuja n:o 8) Porvoo

MIKKOLA J. J. 1942
Lännen ja idän rajoilta Porvoo – Helsinki

MIROV N. T. 1945
Notes on the Domestication of the Reindeer (American Anthropologist New series Vol. 47) Menaska Wisconsin USA

MONTONEN Martti 1974
Suomen peura Porvoo – Helsinki

MUSTONEN (LÖNNBOHM) O. A. F. 1885
Tietoja Kajaanin kihlakunnasta ja etenkin Paltamon pitäjäästä Hämeenlinna

NAAKKA-KORHONEN Mervi 1988
Halpa hinta, pitkä mitta Vienankarjalainen laukkukauppa (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 491) Rauma

NICKUL Karl 1933
Suenjel, kolttain maa (Terra 45:2) Helsinki

NICKUL Karl 1934
Petsamon eteläosan koltankielinen paikannimistö seudun kolttalappalaisaineiston kuvastajana Luettelo koltankielisistä paikannimistä Petsamon eteläosissa (Fennia 60:1) Helsinki

NICKUL Karl 1935
Eräs Petsamokysymys Suonikylän alueesta kolttakulttuurin suojelualue (Terra 47) Helsinki

NICKUL Karl 1948
The Skolt Lapp Community Suenjelsijd during the Year 1938 (Nordiska Museet Acta Lapponica V) Stockholm – Uppsala

NICKUL Karl 1970
Saamelaiset kansana ja kansalaisina (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 297) Helsinki

NIEMINEN Mauri 1977
Poron alkuperä (Suomen Luonto n:o 2/1977) Forssa

NIKOLSKAJA Roza F. 1981
Ks. Tarojeva-Nikolskaja

NIRVI R. E. 1944
Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä Riista- ja kotieläintalous (Diss. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 223) Helsinki

NISSILÄ Viljo – SARMELA Matti – SINISALO Aune 1970
Suomalaisen kielialueen etnologinen paikannimistö (Studia fennica Revue de linguistique et d'etnologie finnoises Tome 15 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) Helsinki

NORDLANDER Johan 1908
Om birkarlarna (Lappland, det stora svenska framtidslandet En skildring i ord och bild af dess natur och folk) Stockholm

NUUTINEN Aaro A. 1932
Suomen Sveitsissä Kesäkuvaus Kuusamosta Porvoo – Helsinki

NYGÅRD Toivo 1980
Itä-Karjalan pakolaiset 1917–1922 (Studia Historica Jyväskyläensia 19) Jyväskylä

NÄPPÄ Ossi (= O. A. N) 1959
Kullakin sukupolvella omat kulkuneuvonsa... (Koillissanomat 18. 8. 1959) Kuusamo

OLAUS MAGNUS GOTHUS [1539] 1949
Carta marina et descriptio septentrionalium terrarum ac mirabilium rerum in eis conterarum diligentissime elaborata Anno Dni 1539 (Lychnos-bibliotek Studier och källskrifter utgivna av Lärdomshistoriska Samfundet) Uppsala

ONNELA Samuli 1995
Sodankylä, Sompio ja Kemikylä osana Kemin Lappia vuoteen 1747 (Suur-Sodankylän historia I) Jyväskylä

OSMONSALO Erkki K. 1933
Valtion ja valtakunnan rajankäynnit Suomessa Venäjän vallan ja itsenäisyyden aikana (Suomen maanmittauksen historia III:4) Porvoo

OULUN WIIKKO-SANOMIA 1866
N:ot 7 ja 35 Oulu

PAAVILAINEN H. 1918
Karjan ja porojen omistus Suomen maalaiskunnissa v. 1901 sekä vertailuja ulkomaiden vastaaviin oloihin (Tilattoman väestön alakomitean tutkimus IV) Helsinki

PAKINAA KUUSAMOSTA PORONHOIDOSTA
Sanomalehti KALEVA n:o 102 B 4. 5. 1912 Oulu

PAULAHARJU Samuli 1919
Kuva tuolta, toinen täältä kautta Suur-Suomen Helsinki

PAULAHARJU Samuli 1921
Kolttain mailta Kansatieteellisiä kuvauksia Kuolan-Lapista Helsinki

PAULAHARJU Samuli 1922 A
Lapin muisteluksia Helsinki

PAULAHARJU Samuli 1922 B
Kainuun mailta Kansantietoutta Kajaanin kulmilta Helsinki

PAULAHARJU Samuli 1928
Ruijan suomalaisia Helsinki

PAULAHARJU Samuli 1933
Vanhasta peuranpyynnistä (Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton vuosikirja 1933 I) Oulu

PAULAHARJU Samuli 1939
Sompio Luiron korpien vanhaa elämää Porvoo – Helsinki

PENNANEN Jukka 1986
Entwicklungslinien der Rentierzucht in Eurasien und Alaska (Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 80) Helsinki

PENTIKÄINEN Juha 1971
Marina Takalon uskonto Uskontoantropologinen tutkimus (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 299) Helsinki

PIRINEN Kauko 1962
Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota (Historiallisia tutkimuksia LV Julkaissut Suomen Historiallinen Seura) Helsinki – Forssa

PLESKE Theodor 1884
Übersicht der Säugethiere und Vögel der Kola-Halbinsel I (Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reiches und der angränzenden Länder Asiens 2. Folge VII) St. Petersburg

POROMIES-lehti
N:ot 1/1959 3/1960 3, 5, 6/1964 3,6/1965 Rovaniemi

»POROMIES RIIKO» (nimimerkki – oikea nimi: Riiko Karppanen) 1925
Takaa-ajo Eräs juttu poroista (Toukomies Karjalan Sivistysseuran äänenkannattaja n:o 8–9/1. 9. 1925) Helsinki

PORONHOITOASETUS 1916
= Keisarillisen Suomen senaatin päätös kesäkuun 20. päivältä 1916 porojen laiduntamisesta kruunumetsissä Helsinki

PÄNKÄLÄINEN Jouni 1986
Simon maatalous nälkävuosista pellonraivausjärjestelmään (Simon kirja Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan kotiseutusarja N:o 24) Jyväskylä

PÖLLÄ Matti 1991
Vienan Karjala perinnekulttuurialueena (Kalevalaseuran vuosikirja 71 Kolme on kovaa sanaa Kirjoituksia kansanperinteestä Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) Helsinki – Jyväskylä

PÖLLÄ Matti 1992
Vuokkiniemen asutuksen iästä ja etnisestä alkuperästä (Kotiseutu n:o 3/1992 Julkaisija Suomen Kotiseutuliitto) Forssa

PÖLLÄ Matti 1995
Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600–1800-luvulla (Diss. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 635) Helsinki – Tampere

RAHIKAINEN Eino S. 1969
Vienan prihan tie Kauppaneuvos Janne Rajamaan elämäkerta Helsinki

RAVILA Paavo 1946
Johdatus kielihistoriaan (Tietolipas n:o 3) Helsinki

REIN Gabriel 1847
Geographiska och statistiska notiser om Uleåborgs län (Suomi årg. 6/1846) Helsingfors

RENVALL August 1919
Poronlaidunnan järjestely suojametsäalueella (Suojametsäkysymyksestä, 4. Eripainos Acta forestalia fennica'n 11:sta) Helsinki

RIKKINEN Kalevi 1987
Suuri Kuolan retki 1887 Keuruu – Espoo

ROSBERG J. E. 1911
Lappi Helsinki

ROSÉN R. 1938
Itä-Karjalan asutushistoriaa (Historian aitta VIII Toimittanut Historian ystävien liitto) Jyväskylä – Helsinki

RUONG Israel 1944
Något om den gamle skogsrenskötseln i Arvidsjaurs socken (Geografiska studier tillägnade John Frödin den 16 april 1944 Geographica 15) Uppsala

RYTKÖNEN Raili 1978
Suur-Iin historia 1700–1870 Kajaani

RYTKÖNEN Raili 1989
Suur-Iin historia 1870–1925 Kajaani

RYTKÖNEN Raili 1990
Kemijärven historia I noin vuoteen 1870 Kemijärvi – Hämeenlinna

RÄISÄNEN Alpo 1987
Vuonnisen sukuja jäljittämässä (Carelia rediviva Juhlakirja professori Heikki Kirkiselle 22. 9. 1987) Joensuu

SCHEFFERUS Johannes [1674] 1963
Lapponia (Latinan kielestä suomentanut Tuomo Itkonen Kariston klassillinen kirjasto n:o 70) Hämeenlinna

SERLACHIUS G. A. 1891
Några iaktagelser till belysande af renskötselns inverkan på skoghushållningen inom delar af Ijo och Kuusamo revier (Finska Forstföreningens Meddelanden Åttonde bandet) Uleåborg

SIRELIUS U. T. 1911
Kautta Vienan Karjalan Koudasta Paanajärvelle (Nuori Suomi XXI:n joulualbumi) Helsinki

SIRELIUS U. T. 1916–1920
Über die Art und Zeit der Zähmung des Renntiers (Journal de la Société Finno-Ougrienne XXXIII = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja SUSA) Helsinki

SIRELIUS U. T. 1919
Suomen kansanomaista kulttuuria I Helsinki

SJÖGREN A. J. 1828
Anteckningar om församlingarne i Kemi-Lappmark Helsingfors

SODANKYLÄ 1784
= Anmärkningar om Sodankylä Socken i Kemi Lappmark (Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo 1784 n:o 22–23) Åbo

STECKZÉN Birger 1964
Birkarlar och lappar En studie i birkarlaväsendets, lappbefolkningens och skinnhandelns historia (Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar Historiska serien 9) Stockholm

von STEINKALLENFELS Adolf Nicklassen [1616] 1944
Reise in Schweden und Liefland (Herausgeben von Carl Velten Der Norden Monatsschrift der Nordischen Gesellschaft NR 5 21. Jahrgang Mai 1944) Berlin

STEPANOVA Santra (Aleksandra) 1973
Pohjois-Vienan perinnettä Punalippu 10 Petroskoi

STJERNVALL Hugo J. 1892–1893
Nordöstra Kuusamo och sydöstra Kuolajärvi En blick på förhållandena därstädes och öfriga delar af Lappmarken (Vetenskapliga Meddelanden af Geografiska Föreningen i Finland 1/1893) Helsingfors

STIERWALD Carl Fredrik 1774
Hushålds-anmärkningar öfwer Carlö Socken i Österbotten (Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo n:o 13) Åbo

STRANDBERG Carl Henrik 1832–1834
Åbo stifts herdaminne I–II Åbo

SUOMELA J. L. 1967
Hailuoto – entisiä vaiheita (Hailuodon kotiseututoimikunnan keräilyjä) Oulu

SUOMEN KIELEN ETYMOLOGINEN SANAKIRJA I–VII 1955 – 1981
(Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII 1–7 Suomalais-ugrilainen Seura) Helsinki

SUOMENMAA 1929
IX 1 (Maantieteellis-taloudellinen ja historiallinen tietokirja Oulun lääni Eteläosa) Porvoo

SUOMENMAA 1931
IX 2 (Maantieteellis-taloudellinen ja historiallinen tietokirja Oulun lääni Pohjoisosa) Porvoo

SUOMEN MAANMITTARIT 1628–1928 1929
Nimi- ja henkilöluettelo Helsinki

SUOMEN MAATILAT V 1933
Helsinki

SUOMEN SANOJEN ALKUPERÄ ETYMOLOGINEN SANAKIRJA 1 A–K 1992 ja 2 L–P 1995
(Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556 Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62) Helsinki – Jyväskylä

SUOMEN SUKU II 1928
(Toimituskunta: A. Kannisto E. N. Setälä U. T. Sirelius Yrjö Wichman) Helsinki

SUORSA Olavi 1989
Kainuulaisten vaellukset Vienaan ja kalevalaisen kulttuurin säilyminen (Faravid 12/88 Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja XXII) Jyväskylä

SVERIGES KRIG 1611–1632 I 1936
(Band I Danska och ryska krigen Utgiven av Generalstaben) Stockholm

TALVE Ilmar 1973
Suomen kansanomaisesta ruokataloudesta (Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 2) Turku

TALVE Ilmar 1990
Suomen kansankulttuuri (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 514) Helsinki – Mänttä

TAMELANDER Eino 1941
Tornion kaupungin pesäluetteloja 1666–1800 (Perä-Pohjolan ja Lapin kotiseutuyhdistyksen julkaisuja IV) Tornio

TANNER Väinö 1929
Antropogeografiska studier inom Petsamo-området I Skoltlapparna (Fennia 49 n:o 4) Helsingfors

TAROJEVA Roza F. 1965
Materialnaja kultura karel (Karelskaja ASSR) Etnografitšeskij otšerk (Akademija Nauk SSSR Petrozavodskij institut jazyka, literatury i istorii) Moskva – Leningrad

(TAROJEVA-)NIKOLSKAJA Roza F. 1981
K voprosu o karelsko-saamskih istoriko-kulturnih svjazjah (Priroda i hozjaistvo severa Vypusk 9 Geografitšeskoje obtšestvo SSSR Severnyi filial) Murmansk

TEGENGREN Helmer 1952
En utdöd lappkultur i Kemi lappmark (Acta Academiae Aboensis Humaniora XIX 4) Åbo

TENGSTRÖM Jacob 1820–1822 III
Afhandling om Presterliga Tjenstgöringen och Aflöningen i Åbo Erke-Stift I–III (Diss.) Åbo

TERRA 1938
Suomen maantieteellisen seuran aikakauskirja 50. vuosikerta Helsinki

THAUVÓN J. F. 1869
Katsahdus entisiin ja nykyisiin oloihin Kuolajärvellä I–II (Kirjallinen Kuukauslehti n:o 3/1869) Helsinki

THAUVÓN J. F. 1870
Matka-muistelmia Wenäjän Lapista I–II (Kirjallinen Kuukauslehti n:ot 9–10/1870) Helsinki

TIESMAA Erkki 1933
Kittiläläistä poronhoitoa ja poroterminologiaa (Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton vuosikirja 1933 I) Oulu

TIESMAA Erkki 1945
Eräistä yhtäläisyyksistä lappalais-suomalaisten ja samojeedien poronhoidossa (Aikakauslehti Kaltio n:o 1/1945) Oulu

TIESMAA Erkki 1965
Suomalaista poronhoitosanastoa Kansatieteellis-sanastollinen yhteenveto (Torniolaakson vuosikirja 1965) Kemi

TOIVONEN Y. H. 1920
Etymologisia huomioita (Virittäjä Kotikielen seuran aikakauslehti) Helsinki

TORNAEUS Johannes [1672] 1900
Berättelse om Lapmarkerna och Deras Tillstånd (Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv XVII:3) Uppsala

TRESK Olof – AHNLUND Nils [1642] 1928
Kartor över Kemi & Torne lappmarker 1642 och 1643... Med en historisk inledning av Nils Ahnlund Stockholm

TULINDBERG Eric 1782
Beskrifning öfver Uhleåborgs Höfdingedöme (Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo, n:o 15, 17, 20, 21, 22) Åbo

TUNELD Eric 1794
Geographie Öfver Konungariket Swerige Samt Därunder hörande Länder Tredje Bandet (7. upl.) Stockholm

TURPEINEN Oiva 1992
Suomussalmi 1500-luvulta 1990-luvulle (Leipä luonnosta Suomussalmen historian kymmenen vuosituhatta) Helsinki – Keuruu

TYRKKÖ Martti 1948
Kajaanin kaupungin historia II v.v. 1717–1809 Kajaani

WAHLENBERG Göran 1804
Geografisk och Ekonomisk Beskrifning om Kemi Lappmar i Vesterbottens Höfdingedöme Stockholm

VAHTOLA Jouko 1979
Taivalkosken seurakunnan synty ja vaiheet (Taivalkosken seurakunta 1879–1979) Kuusamo

VAHTOLA Jouko 1988
Taivalkoski – aitojen ihmisten pirteä pitäjä Koillismaan sydämessä Vammala

WARELIUS Anders 1848
Bidrag till Finlands kännedom i ethnographiskt hänseende (Suomi Tidskrift i forsterländska ämnen Årgång 7 1847) Helsingfors

VARTIAINEN A 1931
Kajaanin kaupungin historia I Isonvihan loppuun Kajaani

WATHÉN And. Joh. 1858
Berättelse i följd af en resa inom Uleåborgs och Kajane län (Finlands allmänna Tidning 1855 n:ot 285–294) Helsinfors

WEGELIUS Henricus 1754
Animadversiones nonnullae de economia et moribus incolarum Lapponiae Kimiensis (Disp. Aboens. preses Samuel Chydenius) Åbo

WELLE-STRAND Edvard 1965
Ruijan porot levittäytyvät suuriin osiin maailmaa (Kaltio 1965:8) Oulu

VENNOLA Juho Heikki 1900
Pohjois-Suomen maalaisvarallisuus 16:lla ja 17:lla vuosisadalla Yliopistollinen väitöskirja (Diss.) Helsinki

WICHMAN Yrjö 1928
Syrjäänit eli komilaiset (Suomen suku II) Helsinki

WIKLUND K. B. 1908
De svenska nomadlapparnas flyttningar till Norge i äldre och nyare tid Uppsala

WIKLUND K. B. 1919
Om renskötselns uppkomst (YMER Tidskrift utgifven af Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi 38. årgången) Stockholm

WIKLUND K. B. – QVIGSTAD J. 1909
Dokument angående flyttlapparna mm. I–II Kristiania

VILKUNA Kustaa 1958
Lohenkalastus kokonaisuutena (Kansatieteen ongelmia Tietolipas n:o 12 Toimittanut Toivo Vuorela) Helsinki – Forssa

VIRRANKOSKI Pentti 1955
Oulun läänin länsiosan maatalous Ruotsin-ajan lopulla (Historiallinen Arkisto 55 Suomen Historiallinen Seura) Helsinki

VIRRANKOSKI Pentti 1973
Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla (Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III) Oulu

VIRTANEN E. A. 1940
Über das Jagdrecht der Karelier (Studia Fennica Revue de Lingvistique et d'Ethnologie Finnoises Tome IV) Helsinki

VIRTANEN E. A. 1945
Iakttagelser rörande östlapparnas fångstlag (Folk-liv) Stockholm

VIRTANEN E. A. 1949
Suomalaista tapaoikeutta (Tietolipas n:o 7) Helsinki

VIRTANEN E. A. 1950
Itäkarjalaisten kalastusoikeudesta ja -yhtiöistä Etnososiologinen tutkimus (Diss. Kansatieteellinen arkisto VIII Suomen Muinaismuistoyhdistys) Helsinki

VIRTANEN E. A. 1971
Raitio Lappalaista yhteiskuntaelämää (Kalevalaseuran vuosikirja 51/1971) Helsinki – Porvoo

VIRTARANTA Pertti 1958
Vienan kansa muistelee Porvoo – Helsinki

VORREN Ørnulv og MANKER Ernst 1976
Samekulturen En kulturhistorisk oversikt 2. utgave Universitetsforlaget Tromso – Bergen – Oslo

V–r (nimimerkki) 1909
Iz oblasti olenevodstva (Izvestija Arhangelskago Obštšestva Izutšenija Russkago Severa n:o 7/1909) Arhangelsk

LYHENTEET

B II 46 – 47= Boreniana (A. A. Borenius-Lähteenkorvan kenttämuistiinpanot 1872) SKS

FMU = Finlands medeltidsurkunder I–VIII (Julkaissut Reinhold Hausen 1910–1935) Helsinfors

FR = Mikrofilmirulla KA:ssa

HYK = Helsingin yliopiston kirjasto Helsinki

HYKL = Helsingin yliopiston kansatieteen laitos Helsinki

JYK = Jyväskylän yliopiston kirjasto Jyväskylä

KA = Kansallisarkisto (ent. Valtionarkisto) Helsinki

KKSA = Karjalan kielen sanakirjan arkisto Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa Helsinki

KKTK = Kotimaisten kielten tutkimuskeskus Helsinki

KM = komiteamietintö

KSA = Karjalan Sivistysseuran arkisto Helsinki

KVB = Kungliga Vetenskapsakademiens Bibliotek Stockholm

MF = Mikrofilmi Kansallisarkistossa (KA)

MHA = Maanmittaushallituksen maanmittausarkisto Helsinki

OMA = Oulun maakunta-arkisto Oulu

REA = Registrum Ecclesiae Aboensis (Julkaissut Reinhold Hausen 1890) Helsingfors

SA-kuva = Suomen armeijan eli puolustusvoimien pääesikunnan koulutuksen kehittämiskeskuksen kuvaosaston kokoelma Helsinki

SHSA = Suomen Historiallisen Seuran arkisto Helsinki

SKNA = Suomen kielen nauhoitearkisto Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa Helsinki

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Helsinki

SKS E = SKS:n kansatieteellinen käsikirjoituskokoelma Helsinki

SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja

SSA 1 = Suomen sanojen alkuperä Etymologinen sanakirja 1 A–K

SSA 2 = Suomen sanojen alkuperä Etymologinen sanakirja 2 L–P

STA = Suomen Talousseuran arkisto Åbo Akademi Turku

ÅA = Åbo Akademi

SANA-, NIMI- JA ASIAHAKEMISTO

aajuolahtelaiset 211 214 219 220
Aajuolahti 83 108 109 215 222 231 254 299
aamu 163 170 319
aamuhämärä 335
aamukylmänen 177
aamupimeä 331
aamuyö 175
Aasia 35
Afanasjev (Hilippälä) 100 337
ahkia 67
ahkio 38 53 64-72 99 177 260 344 345
ahkivo 150-158 165 331 317 329 344
Ahlholm Jacob 50 52
ahma 145 148 245 319 325
aho 131 323
Aho (Kuusamo) 251 257 258 309
Ahon Jussi 85
Ahon Kalle 225
Ahon Kriissa (Niikkanov) 87 160 194 197 203 324 325 335
Ahon Miihkali (Niikkanov) 324
Ahon (Niikkanov) porotalo 87 88 103 119 152 153 157 158 160 167 172 173 175 194 197 203 324 325 329-331 335 336 426
Ahonvaara 324
Ahtamei 85 246
Ahvenainen Jorma 63
ahvenenpyynti 332
Ahvenjärvi 208
ahvenkesseli 217
Ahvenlahti Okunjeva Guba 84 95 99 104 107 124 262 289 339
aidakset 128 129 137
aidata 219
aikamies 317
aikavaadin 110
Airistunturi 236
aisat 69 70 166
aita 74 77 183-187 192 195 200 210 223 226-229 232 235 237-239 242 243 245 249-251 279 301-326 352 (ks. poro-, este-, suojelusaita)
aita-alue 187 247 307 314 326
aitaamattomuus 218 219 272 273 279
aitaaminen 279
aitaankuljetuksen tekniikka 134
aitaankuljetus 123 128 131 132 306
aitaankuljetusmatka 125 305
aitaanveto 135 117 122-125 317
aitakangas 128
aitakunta 184 186 187 306 308
aitalaki 225
aitamaasto 128
aitamateriaali 128
aitamerkki 136 316
aitapaikka 128
aitapuu 128
aitapäivä 135 249 314 315
aitaraha 192 -195
aitarakennelma 77 79 122 125 128 312
aitatyyppi 128
aitaus 57 74 103 123 136 157 203 212 213 244 252 301 305
aitauskäytänne 279
aitta 180 266 282
Aittakumpu 238
aituus 200 304 305
ajaja 71 249 268
ajelu 305
ajoahkivo 152 157 331
ajo-, ajuaita 135
ajokalusto 67
ajokas ajoporo 20 23 25 33 35 36 38 40 43 47 59 72 80 90 100-103 111 113 120 121 136 140 144 148 152 153 157-159 162 172 174 175 203 204 218-220 225 242 247 280 296 301 315 319 322-324 327-329 331 332 334 352
ajokashärkä 102 113 162 319 327 329 332
ajokausi 177
ajoketju 135
ajomies 121-123 125 135 249 250 302 303 305
ajoneuvo 152 168
ajoporojen koulutus 36
ajopäivä 337 338
ajot 163
ajotarve 120
ajotekniikka 135
ajovälineet 64
Akateeminen Karjala-Seura 83
akka 218
Akkala Akkalan kylä Akkanen 40 83 84 87 95 108 124 160 185 186 222 254 267 299 304-306 316 324 335 336
Akkalan Imandra 83 108 222 254 299
Akkalan (Babino) lappalaisalue 106 293
Akkalan palkinen 185
Akkanen=Akkala
Akkasen Riiko 316
Akonlahti 80 175
aksuuni=huutokauppa
Alajärvi 258
Ala-Kitka 83 108 109 167 222 231 236 239 241-243 254 259 274 275 287 288 292 299
alakitkalaiset 241 242
Ala-Kitkan paliskunta 238-244
Alakurtti 83 108 109 222 226 241 243 254 299 (ks. Kurtti)
Alakylä 75
Alakärppä 76
Alaniemi 76
Ala-Näljänkä 55 56 60 62
Alapeteri Antti 283
Alapää 85
Alaska 19 20
Alatalo (Kortesalmi) 66
Alatalo (Riekki) 191 322
Ala-Tohmola 76
Alatornio 61
Aleksandrovsk 220
Alexin Simon 275
Alfred Suuri 35
Alimmainen Kuikkalampi 227 228
Alimmainen Vilmajärvi 240 241 243
Alimpee 203 225
alioikeus 201
alkuperäisin lappalaiskulttuuri 39
alkusyksy 317
alkutalvi 305 323 334 337
alkutilaisuus 192
Alpit 19
ammattimainen poronrosvous 206-221 280
ammattiporonhoitajat 41 42 57
amme 203
ammuskelu 318
ampumalla teurastus 34
ampuminen 34 55 122 143 158 201 203-205 207 208 214-221 231 251 272 278-280 318 329
ampuminen (tauti) 116
Amur 19
anatomia 114
Anglenius Samuel 59
ansa 118 143 147 201-203 217 218 231 232 303 321 322 324 326 (ks. puutikka)
ansapirtti 233
ansio 161 258 261
ansio(rahdin)ajo 70 150 159 162 172 177 256-264 282 284 304 306 322-326 330-339
ansiokalastus 107
ansiokeino 261
ansiomahdollisuus 262
ansiotulolähde 335
ansiotyöt 206 317
Anteruksen viikko 258
Anterus (30.11.) 23 239
Antti Niilonpoika 45
Antti Pekanpoika 286
appellatiivi 113
Apron Juho 91 317 318
Apron Romana 242
apuelinkeinot 161
apumiehet 236 242 332
apupappi 52
Arell Nils 37
Arhangelskaja Karelija 13
Arhipov (Homanen) 91 165 317-319 425
Arhipov (Saavanen) 92 160 184 188 192 197 265 309 319 320 425
Arhipov (Vaskola) 90
Arhipov Iivana 165
Arhipov Kusti 184 188 425
Arhippala 97 276
arka 172
arkaainen poronhoito 20
Arkangeli 81 161 164 165 169 178 207 256 259 260 281 335
Arkangelin kuvernementti 81 82 255 286 287
armeija 219
arssina 279
Artemjev (Petrinen) 91 317 425
arvannosto 103
ase 147
asento 237
asiakirja-, arkistolähteet 51 85 206 211 218 251 255 275 280 281 285-289 292
astia 179 249 329
asuinrakennus 88
asuja 203
asumisoikeus 286
asutus 137 212
asutushistoria 61 68 93 279 284-295
asutuskeskus 285
Atlantti 19 49
aukea 170 172
aukko 126 127 311 312
Aunus 103
autiotalo 337
autonomian aika 210 226 232 253
Autti 283
avustaja 271

Babino (Akkala) 106 293
bahuvriihi-kompositumit 112 113
Baikaljärvi 20 35
Beloje more = Vienanmeri Valkeameri
Berdan 2 -sotilaskivääri 147 219 220
Beringinmeri 19
Berner Axel 176
birkarlit = pirkkalaiset pirkkamiehet
bjarmit 285
Bogdanov 85 208 425
Bogdanov Martin 208
Bohdin Mikitoph 286
bolševikkivallankumous 13 105 227 270
Bolšoje ozero = Suvi-Suurijärvi
Bolšoje Severnoje ozero = Pohjoinen Suurijärvi
Bonelius 292
Bor(ovskaja)=Kankahainen
Borenius-Lähteenkorva A. A. 95 106 164 214 288-290 293 294
Borodkin (Partanen) -suku 275 426
Buldyrskaja=Sarviniemi
båge-skatt=jousivero
Bäck Baltzar 43 71

Cajanus E. 69
Calamnius R. 55
Carpelan Johan Fredrik 55
Carta marina 51
Castreen Mathias 54 218 272
Castrén Eric 33 54 67-69 74
Castrén M. A. 40
Chydenius Samuel 27 58 65 69 74 77 189 281

Daa Ludvig 93 94 102 103 260 293
Deržavin Gavriil 103
Deutsch Henric 42 45 55 207 255 291
diffuusioteoria 35
dolgaanit 19
drovni 152
Dvina 178
dvojedanie dvojedantzi 255

Eerikinjoki 185 248 301 323
Egilin saaga 36
ehkäisy 201
ehytkorvainen 197 199 220
ei-lappalaiset porontarvitsijat 41
ekspansio 269
ekstensiivinen porotalous 21 22 37 40 49
elanto 233 286 324
elimet 179
Elimyssalo 19
elinkeinoelämä elinkeinot 107 178 183 214 215 255 269 277 279 298-300 326
elinkeinorakenne 107
elinkeinosanasto 298
elinkeinovapaudet 255
elintarvikkeet 67 164
elintavat 114 116 232
Ellala 76
Elli Juhontytär 50
Elli Ollintytär 50 51
elo 159 164 169 339
elokuu 175
eloporo 136 138 204 221
Elosaari=Eläjiensaari
eläinrääkkäys 34
eläintennahkat 268
Eläjiensaari Elosaari Pyhäsaari 83 97 124 170 186 310 337 338
elämänmeno 250
emä 115 123 135 136 141 149 194 199 252 315 316
emäaita 75 77 78 122-137 250 304 311-313 316 352
emämaa 256
emäntä 182 183
emäpelto 126
emäpuu 152
emäsarvet 114
emätin 114
emätön vasa eli orpovasa 195 199 223 250 252
Ena=Juoni
ena-saamelaiset = Juonin lappalaiset
Engelhardt Alexander 40 81
Englanti 35
Enkijärvi 100 104 105 108 109 222 231 254 293 295 299
Eno Antti 15 425
Enojärven paliskunta 15 75 118 131 134 191 203 213 225 226 230 233 234 244 245 266 304-306 309 316 321 322
Enojärvi 118 124 232 321 322
Enonsuu 258
Enontekiö 23 26 37 39 40 71 154
enontekiöläiset 297
ensilumet 119 123 246 306
erikoistapaus 251
erisnimet 74-76 113 183
Erkin päivä (18.5.) 29
Erkinjoki=Eerikinjoki
Erkkilä 283
erottelu 120
erottelupaikka 74
erotus poroerotus 24 25 31 42 73-79 120 123 127-129 135-138 141 142 149 179 188 191 192 194 195 199 221 223 232 235 238 239 242 243 246-252 269 282 304-307 310 311 314-316 319
erotusaika 78 79 316
erotusaita 76 79 142 179 192 195 223 243 252 304 305 310 (ks. poroaidat)
erotuskarsinat 75 129
erotuspäivä 248 305
Ervasti A. W. 258
Ervasti Seppo 10 15 94 213 214 219 287
eräelinkeinot 147 178 206
eräjärvet 285
eräkulttuuri 47
erämaa 94 207 237 258 273 274
erämaatalo 75 147
erä(maa)talonpojat 27 52 53 58 59
erämatkat 60
erämiestapa 211
eränautinta 255
eräpirtit 241 243 318 319
erätalonpoikaisasutus 286
erätalonpoikaiskulttuuri 300
erätalous 44
erätuotteet 160
esikokuu 305
esikokuuaita 304
esikunta 310
esimies 188 192
esitalonpoikainen poronkäyttö ja -omistus 42
esivalta 206 217
eskimot 183
Eskon päivä (12.6.) 23
esteaita 210 226-229 238 239 243 (ks. suojelusaita)
Estlander Jacob 49-52
etappi 262 263 294
eteläinen poronhoitoalue 30 76-79 279 283
eteläkuusamolaiset 207
eteläpuoli 191 244-246 248
eteys 144
etsomies 25 73 119 120
ettšimini 119
ettšo 119
etujalka 224
etukarsina 312
etumies 193
etupaju 150
etupuoli 179
etutšola 112
Euraasia 19 21 22 32 183
Eurooppa 79
evenkit=tunguusit
everstiluutnantti 244
evoluutioteoria 35
eväshärkä 236
eväslaukku 118 159 246
eväänhakumatka 248
evät 119 120 145 146 156-159 164 165 175 178 180 242 245 246 302 329 332 336 337

Falander Jacob 49
Fedosejevo=Hetessova
Fellman Jacob 28 33 38 40 57 72 95 101 174 259 262 276 277 280 281 287 293
Fennoskandia 20 21 33 36 38 49 63 117 296
Feodorov Ossippa eli Heikkinen Oskari 12 15-17 89 100 101 112-115 119 127 164 172 174 184-186 193 196 202 209 267 291 296 302 322 323 334 425
Feodorov Vaassila 89 153 160 322 323
Finnmarken 35
Finnmarkenin tunturilappalaiset 21
Fjellström Phebe 35
Friis J. A. 93 101
Frosterus Eric Johan 49 59
Fundinn Noregr -sikermä 36
fysiologia 114 116
fäbod-system = karjamajatalous

Gadd Pehr Adrian 49
Gebhard Hannes 53
giljakit 19
giärdesgård 74
Gjamarov-suku 289 290
Gjessing Gutorm 20
gramota 71 271
Grotenfelt Gösta 28 29 33 76 108 222 231 234
Grönlanti 19
guba 335
gård gärde 74

Haalogaland 36
Haanelan (poro)pelto 77
Haapala Pekka 50
Haapamäki Kusti (Arhipov) 15 17 184 188 425

Haapovaara 56
haara 136 196 352
Haarahiltunen 283
haarasarvi 113
Haataja 267 269
hage 74
Hailuodon kirkonkylä 50
Hailuoto 44 49-53 57 61-63
haitto 143 144 326
hajuaisti 116
haka, -aita, -aitaus 74 103 301 304 305 312
hakaukset 125 131 312
hakkuu 145 163 218 242 244 248 251 330
hakkuuselkonen 251
haku=poronhaku
hakuaika=poronhakuaika
hakualue 301-307
hakupari 120
hakuperä 307
hakupäivä 307 316
hakusäde 187 306 307
Halila Aimo 49 51
halki 196 197 199 200 352
Halla 75 76
Hallan paliskunta 75 284
Hallan ukko eli Heikkinen J. A. 75 284
halle 261 320
Hallström Gustaf 26 32 40 282 293 296
halme 272 273
Halola 56 57
Halonen Tuomas Ollinpoika 48
halvautua 116
hamara 35 179
hampaat 31 138 139
hamppu 146 259 273
hangas 202
Hangasvaara 208
hangen aika 116 157 161 163 203 322 323 325 328 330 332
hangen selkä 176 245
Hanhiharju 227
Hanhilampi 227 228
Hanhimaa 26 28
Hanhivaara 242
Hanhivaara (Kittilä) 283
hanka 136 196 352
hanki 116 148 157 161-163 174-177 179 203 213 221 240 244 245 251 319 322 323 325 332
hankikeli 175 332
hankoaminen 331
Hannula 283
hantit 19
harava 175
harjanne 322
Hatt Gudmund 20 35
hauenpyynti 332
hauki 53
Haukijärven ahot 323
Haukijärvi 302 323
Haukilammin kankaat 323
Haukilammin eli -järven eli Uudensuon poroaita ja -pirtti 185 301-304 308 311 314 322
Haukilampi 185
Haukipudas 60
Haukkariutta 187 307
Hautajärvi, -kylä 83 108 109 222 238 254 299
Hautaniemi 286
havukota 317
havut 145 171 175
Heikel G. W. 213
Heikkala 238
Heikkala Juho Kustaanp. 50
Heikki Ollinpoika 45
Heikkilä(nkylä) 124 138 209 212 213 225 235 259 260 261 266 267 273-275 281 286 287 290 292
Heikkilä eli Sova Juho 188 212 427
Heikkinen Johan Alfred eli Hallan ukko 75 284
Heikkinen Lauri 274
Heikkinen Oskari = Feodorov Ossippa
heikkoustauti 116
heimokirot 230 231
heinien kaukokuljetus 68
heinikko 78
heinäaika 148 180
heinähäkki 70
Heinäjärvi (Kuusamo) 288 290
Heinäjärvi (Uhtua) 301 302
Heinäjärvi Sennozero (Kiestinki) 83 84 99 287-291 295
Heinäjärvi Lohilahti Staffan 290
Heinäjärvi Matero Påhl 290
Heinäjärvi Määttä Simon 290
heinäkuorma 70 176 331
heinälato 265
heinä- eli heinänvetoporot 322 328
heinänajo 64-70 101-103 117 119 150 157 159 161-163 172 173 175-177 245 256-258 262 265 322-337
heinänjuonnanta 175
heinänsyönti 225
heinänteko 201 207
heinänurmet 180
heinänvarastajat 209
heinänveto 100 326
heinäpaikka 176
heinäperä 325 328 331 332
heinäpirtit 233
heinäraito 68 162 173 329
heinäsaapra 143
Heinäsuon poroaita 129
heinäsuova 57 143 144 207 217 225 244 279 329 hio331
heinät 54 67 87 116 150 163 174 207 225 228 252 279 332 333
heinätie 330
Heinävaara 303
heinävahingot 50 192 226 252
Heiskanen 287
Heiskanen Esko 255
heittää 120
helle 232
Helle Timo 44
helmikuu 120 140 162 247 248 314 315 330 332 337
helmisimpukat 101
helsinkiläinen (pyssy) 278
Hemmilä 76
henkikirja 47
henkilökuljetus 152
henkireikä 249 315
heponen 176 178
Heponiemi Aadolf 266
Hermanni 293
herra 191-194
Herva 283
Herva Jussi 260
hete 128
Hetejärvi 60 61 67
Hetekylä 62
Hetessova Fedosejevo 166
Hetta 26
hevonen 20 27 65-70 81 102 107 108 150 154 158 159 163-166 168 170 172-178 182 202 219 221 245 248 249 258 263-269 272 276 277 281 284 317 321 322 324 326 328-335 337 338
hevosen reki 65 66 70
hevosettomuus 172 329
hevoskuljetus 177 180 281
hevoskulku 173 272
hevoskuormat 67 166
hevoskyydit 260 261 266-268 281
hevosmatkue 107
hevosmiehet 166 168 172 176 180 263 337
hevosnomadismi 20
hevospeli 258
hevosrahti 108 163 166 266 269 281
hevosrahtimiehet 166
hevosraidot 163
Hevossalkosija 329 330
hevostalot 163
hevostalous 20 27
hevostie 150 166 170 178 258 337 338
hevosvaljaat 154
hiekkakangas 78
hienon lumen aika 119 143 161 323
Hietajärvi 155 235 237 239 260
Hietajärvi Juho 235 427
hihna 29 30 65 69 77 79 101 111 112 119-121 128 129 134 136 141-144 146-159 161 163 165 168 170 172 174 196 248 269 301-303 305-307 314 316 317 319 321-326 328-332 352
hihnanmitta 143
hihnaporot 112 142-144 149 317 319 322-324
hihnavasotus 30
hihnoitus 77 119 322
hiihna=hihna
hiihtomies 216
hiihtäjä 141
hiihtäminen 144 148 169 176 318
Hiipinä 83 108 222 254 299
Hiisiperänlampi 133
Hilipan eli Hilipän Paavo 85 160 223 250
Hilippaisen eli Hilippäisen porotalo 85 160 182 223 247 249 250 252
Hilippalan porotalo 94
Hilippälä (Afanasjev) 100 337
hilla 116
Hiltula 283
Hiltula Aukusti 77
Hiltula Kaarlo 57 198 427
Hiltunen Junnu Kustu 314
Hiltunen Kusti 85
Hiltusen poroaita 75
hinkalo 180
hiostaa 116
Hirmula 46 48
hirret 125
hirvaiden puremalla kuohinta 296
hirvas 20 24 31 55 110 111 115 116 118 135 138-140 158 199 209 223 250 314 315 319 324 343
Hirvasjärven Kangasjärvi 248
Hirvasjärvi 124
Hirvasniemi 45
Hirvasvaara 238
Hirveäniemen palkinen 184
Hirveäniemi eli Kuukasjärvi 83 93 166 184 309
Hirvisalmen Huotari 89
Hirvisalmi Salmi Salmenkylä 83 89 104 107 109 124 164 185 186 215 264 267 280 325 334
hitelikkö 312
hivoa 115
Hoikkalan Jyri ja Miitrei 89
Hoilua 208
Hoiluankankaat=Itäkankaat
Holappa Juho 275
Holappa Pauli 273
Holster Karl Johan 26
Homanen Iivana 91 265
Homanen Jussi 15 184 425
Homanen Jöyssei ja Laasari 91

Homanen Miihkali 89 159 173 302
Homanen Risto 16 184 425
Homasen eli Homalan (Arhipov) porotalo 91 160 165 197 204 238 265 284 309 317-319 333 425
Homasen suku 289
Homén Theodor 81 82 101
hongalla yöpyminen = tulilla yöpyminen
honka 145 163 166 171 237 258 317 319 326 328 330 332
Honka Kalle 28
honkapuu 326
Honkasen porotalo 228 251 257 258 308 309
honkatulet 145 171 237 258 319
hopearupla 209
hopeaveroluettelot 44
Hosio 283
Hossa 61 85 108 109 124 182 222 231 247 251 252 254 273 280 284 293 299
Hossalainen 208
hossalaiset 215 247 252
Hossan paliskunta 15 106 138 188 203 214 216 219-221 223 224 228 230 232-234 247-249 251-253 255 282 303 308 314 315
Hossan poroaita 252
Hossan talo 252
houkutin 121
houkutusporo 20 23 35 36 38 63 64
huhta=huuhta
huhtikuu 162 242 322 323 325 327 330-332
huhupuhe 204
Huippuvuoret 19
Hukka 287
hukka 80 148 325
Hukkajärvi 245
Hukkasuo 305
Hultblad Filip 21 37
huono pohja 172 176
huonotapaisuus 230
huopakengät 146
Huotari 202
Huotarin talo 92 160 320
Huotarinen Iivana 100 203 323
Huotarisen talo 118
huppu 269
Hurmus(järvi) 124 202 323
hursti 171
Huttu 208 283
huuhdantekomatkat 176
huuhta huuhtaviljely 37 48 54 58 64 159 176 207 208 218 219 226 253 255 273 279 286 288 302 324 331
huuhtamaariidat 288
huuhtaoljet 331
huuhtavilja 58 207
Huuhtiniemen Hotatta 86 160
Huuhtiniemen porotalo ja -aita 309
Huuhtiniemi 128 185
huura 187
Huura(järvi) 85 185 247-249 302 323
huutaja 193
Huuto-Aatami (Huutola) 138
huutokauppa 135 136 138 149 192-195 198 199 306 314-316
huutokauppaporot 193
Huutoniemi 287
hylje 44
hylkeenpyynti 49 51 61 101
Hyrynsalmi 55 76 192 208 284 292
hyödyn aikakausi 57
hyönteisaika 20 204 217 232
hyönteiset 115 232 310
Hyöteikönsuo 232
hyötykäyttö 326
häjy 165
häkki 70 279 333
Häme(enkylä) Voikula 83 89 100 104 108 109 118 159 174 185 186 201-203 214 222 231 247 248 254 280 299 301 308 311 323
Hämeen Kosta 203
Hämeen palkinen 186
Hämeen poroaita 301 308 311
Hämeen selkonen 202
Hämeenvaara 85 104 214 246 249
hämeenvaaralaiset 118 219
hämeläiset 118
Hämheläinen Sava Savan-poika 214
hämärä 335
Hänninen 138 268 283
Hänninen Herman ja Pekka 266
härillään olo 115
härkä härkäporo 24 25 29 59 75 94 100 103 110 111 115 118 119 136 138-140 148 149 158 160 165 166 177 201 225 236 249 257 261 264 266 268 269 273-275 296 297 319 324 326-330 332 334-336 343 344
härkäajokas 225
härkäerotus 25
härkäjoukko 75
härkäraito 160 257
Härkönen Iivo 85
härske 218
hätäravinto, -rehu, -ruoka 116 174 244
Högström Pehr 71
hökiä 115
hököttää 115
hölse 162 323 329
höyrylaiva 260
höystö 181
Ihijärvi 329 330
Ii 39 43-46 59 61 266 267 297
Iijanen Vaseli 92 165 197 321
Iijasen (Saikkov) porotalo 92 160 165 182 197 238 265 284 320 321 426
Iijärvi 124
Iikka-ukko 264 316
Iivaara 251
Iivanala = Mikittäisen porotalo
Iivanan Kosta 264
Iivanan päivä 152
Iivo 204
Ikosenniemi 60 61 63
Ikäpäivänpoika Matti 286
Ilmajärvi 19
ilmanvaihto 249
ilmat 168 179 268 335 336
Ilmola 46-48
Ilomantsi 19
iltamyöhä 250 315
iltapimeä 199
iltapäivä 177
ilves 148 245 319 325
Imandra Imanterojärvi 23 83 101 108 173 174 222 254 260 261 268 272 299
Impiö 283
Inari 23 26 28-30 39 72
inarilaiset 26 297
inarinlappalaiset 73
Ingold Tim 13 21
Inha I. K. 18 80 152 160 164 172 176 210 215 253 259
inhägnad 74
Inkeri 182
intensiivinen poronhoito 21
Irni 247 268 315
irtolaismies 50 51
irtoporot 111 143 317
Isakoff Ilja 286
iso kokous 247-250 314 315
Iso Syrjäjärvi 228
Iso Venejärvi 47
Isoaho 131
Iso-Imandra 83 108 222 254 299
isojako 52 74 133
Isola Erkki 50
Isonkankaan poroaita 78 134
Isonkivenniemi 261
Iso-Ville (Pesonen) 314
Issakov Jelessei ja Samppa 90 159 160 266
isäntä 188
isäntävalta 194
Itkonen Erkki 14 340 346 347 353
Itkonen Terho 9 340 350 353 354
Itkonen T. I. 24 26 28 32 37 49 65 71 73 201
itä 247
Itä- eli Hoiluankankaat 220 228 247
Itä-Karjala 19 285 297
Itä-Karjalan sotilashallinto 12 16 28 104 199 200 310
Itä-Muurmanni 260
Itä-Suomi 178 232 297
Itä-Venäjä 260
itäinen lappalaiskulttuuri 38
itäinen porotalouspohja 42
itäkuolajärveläiset 261
itäkuusamolaiset 226 261
itälappalaiset 40
itäpaliskunta 247
itäraja 62 68 147 162 163 207 228-255 263-275 278-280 284 292 295 296 304 305 308 314 321 332
Ivalo 28
Iža 173
ižmalaiset 155
Jaakko 202
Jaakkola 76
Jaakkonen Iivana 91
Jaakkonen (Jaakoljov) Lassi 101
Jaakkonen Miihkali 89 153 160
Jaakkosen eli Jaakkolan (Pastuhov) porotalo 91 165 284 309 317
Jaakon Hilippä ja Kusma 89
Jaatila 44 61-63
jakaminen 135-138 194 314
Jakkila 74
Jakojärvenkangas 326
Jakojärvi 332
Jakovlev Hilivana 164 258 267
jakuutit 19
jalakset 65 66 150 152
jalaspuut 150
jalat 135 137 315
Jalava (Jakovlev) Teppo 264 267 283
jalka-ansat 217
jalkapatikka 260

Jarassimo (Leskinen) Iivana 219
Jarassimoff Filip, Mitrofan, Sofrom (ks. Sehvo) 252
Jarassimoff Mitro (Leskinen) 85 160 221 252
Jarassimov-suku 85
jatkealue 284
jauhokauppa 163 165 170 178 259 260
jauhokuorma 257-260 335 337 338
jauhomatto 258 260
jauhonajo poroilla 73 165 256-264 332
jauhonostaja-välittäjät 259
jauhontarve 262
jauhorahti 73 332
jauhosäkki 73 166 263 337
jauhot 85 161 164-166 169 178 182 183 242 257-260 264 267 281 282 326 334 337-339
Jauhotie 178 263 338
jauhovarasto 164 339
jauhovekseli 260
Jehhimeinen Vaseli 91 160 197 265 292 319
Jehhimeisen (Kuntoserov) porotalo 91 160 182 184 192 197 265 292 309 319 320
Jelettijärvi 83 84 95 99 104 105 108 109 124 160 180 222 231 254 289 290 295 299 339
Jelka=Ölkky
Jemtlanti 40
Jeremei 93 160
Jeremie 96
johdeaita 122 125
johtajahirvas 113 139
johtajaporo 123 148
johteet 122 129
joki 128
Jokijärvi 58 59 61 74 76 217 218
jokikalastus 40
jokisaamelaiset 38
jokivarsiasutus 48
jokkoo 347
jokos 142 143 202 249 251 347
Jokostrova Jokostrov(sk) 83 108 173 174 222 254 261 299
Jomppanen Matti 72 429
Jongunjärvi 67 303
Jouhisuo 302
Jouhkoinen Simana 209
Jouhkon Ontto 89
Joukamojärvi 132 286
joukkiot 219
joukko 120 122 123 144 303 307 323 325
joukkoteurastukset 214 230 232
joulu 248 265 322 328 335 337
joulukuu 138 162 188 324 325 331 337 338
Jousivaara 251
jousivero 253
Joutenojan eli Koistisen poroaita 128 308 313
joutokarja 87 140 149 319 326
Joutsenlampi 330
Jugarovin suku 274
juhannus 25 29 30 115 152 260 268
juhannusmarkkinat 268
juhlinta 249 250 315
juhta 176
jukagiirit 19
Jukarainen Antti 275
Jukarainen Fedosi 274 295
Jukarainen Samuel Johansson 275
Jukkasjärvi 26 27 71
jukko 65 150 345
jukkovittša 150
Julku Kyösti 36
Juntunen Jaakko ja Lauri 56
Juntusranta 61
juohde 122 125 305 313 352
juomavesi 171 175
juomavesipaikka 128 301
juonet 125
Juoni Ena 83 95 106 108 222 243 254 299
Juonijoki 237 238 243 244 293
Juonin lappalaiset 29
Juoninvuoma 106 212
juontaminen 175
juopottelu 246 249
juopotteluveljet 250
juoppous 85
juosta 116 122
juottaminen 149
juova 111 116 121-123 303
juovatinporo 25 33 72
juovattaminen 32
juovoa 111 120 122 172 305 348
juovoporot 120
jurakkisamojedit 22
juroutua 116
justeeri 266
jutaminen 22
jutavat lappalaiset 37
Jutkon eli Toppisen poroaita ja -pirtti 185 301 302 307 308 311
Jutkonlampi 301
Jutkonniemi 301 302
Juuma 83 259
juumalaiset 239
Juurikangas 175 184 320
Juurikankaan eli Kankahien palkinen ja poroaita 184 189 192 193 309 319 320
juurikka 145 319 331
juurinaava 245 325
juurinaavikot 230 245
juuston teko poronmaidosta 26 27 39 42
Juvelius J. W. 80 86 89 96 214 220 279 288-290
Jyrin päivä (23.4.) 123
Jyrki 288
jyrkänteet 187
jyrsiä 144
Jyskyjärvi 81 83 108 109 217 222 231 254 285 299
Jyväjärven poroaita 238 309
jäkälikkö 79 85 89 92 96 100-102 106 118 125 128 141 144 149 157 170 171 175 186 212 227 232 233 240 245 247 249 251 253 258 264 295 301 305 307 310 318-320 323 325 335 337 338
jäkälikkövaara 240
jäkälä 33 49 51 69 97 103 106 115 116 143 144 148 167 174 175 178 236 240 244 279 295 302 307 323 325 327 330 336
Jäkäläinen Jäkäläniemi 259
jäkäläkangas 81 119 128 140 170 227 228 310 322 324 325
jäkäläkeko 175
jäkälämaa 95 141 142 169 182 220 238 270 282 293 320 336
jäkälänippu 175
jäkälänkaivu 145 162 240 245 251 335 337
jäkälännosto, -keruu 22 33 102 174 175 296
jäkälänsaanti 49
jäkäläpaakku 174 175
jäkäläpaikka 336
jäkälätalvi 248
jäkälätukku 175
Jäkälätunturi 278
Jäkälävaara 324
jälki 157 176 212 214 224 229
Jämpsän poroaita 75
jänkä 118 128 166 329 330
jänne 20 152
järjestelmä 191
järjestyksenvalvoja 288
Järvenpää=Kananen
järvenselkä 329
järvi 119 122 128 161 170 187 220 232 305
järvikalastus 40 277
järviranta 321
järvisaamelaiset 38
järvitaival 166
jätkä 258 322
jää 128 146 161 177 204 215 220 221 265 267 268 328 330 333
jäädyttäminen 266
jääkaljama 232
jääkäriliike 284
jäälitšät 114 139
Jäämeren-matkaajat 174 282
Jäämeren-politiikka 43
Jäämeri 24 36 39 43 72 102 167 173 174 256 259-264 269 272 282
jäämerikalastus 260
jäämistö 60 62 68
jään löyhtyminen 177
jääsiika 265
jäätikkä-, jäätikkötalvi 245 251
kaakko 175
kaalama 148
kaaloa 144
Kaamotti 83 101 104 108 109 118 124 159 201 202 222 231 247 248 254 280 299
Kaamottijärvi 202
Kaanasera 101
kaapia 144
kaari 152 153
Kaarle IX 43 53 71
Kaarne-, Kaarnisjärvi Voronskaja 82 83 100 104 106 108 109 203 222 231 254 293 294 299 334
kaatantšat 146
kaatšavaate 146 334
kaha 74 75 77 122 125-135 249 303 305 311-313 352
kaha-aita 129 135
Kahapelto 74
kahaveräjä 126 127
kahnaus 138
kahojen suu 311-313
kahtia-, kaksivetoinen maa 253 269 271 275
kahtia-, kaksivetoisuus 253 255 269 271 275 281
kahvi 259 264
kainalovittša 150
Kainuu 30 42 52-57 63 74 125 256 258 285 291
kairi 143
Kaitatunturi 243
kaitseminen 319
kaivaa 144
kaivatus 239
kaivo 323
kaivos 115 144
kaivu 174 240 336 337
kajaanilaiset 55
Kajaanin kaupunki 55 56 73 256 264
Kajaanin kihlakunta 55 56 59
Kajaanin linna 208

Kajaanin lääni 54 206 218 285
Kajalampi 215
kajava 250
kakara 116
Kakko August 266
kakla 114
Kaklalahti 303
kaklaluut 114
kaksiosainen 313
kala 53 146 261 265 267 332 337
kala-astia 329
kalakukko 146 334
kalamatka 118
kalamies 145 241
kalankuljetusmatka 260
kalanpyydys 331
kalanpyynti 164
kalansaalis 59
kalapirtti 141 233 241 243 248 249 327
kalasauna 233 240 241
kalastaja 99 173 174
kalastaja-aste 38
kalastajakulttuuri 23
kalastajalappalaiset 23 28 29 37 38
Kalastajasaarento 36
kalastus 36-38 40 41 44 46 49 51 53 59-61 90 93 94 97 101 102 107 108 148 161-164 173 174 178 206 260 277 278 285 291 299 317 319-324 326 329 332
kalastusalue 285
kalastusoikeus 286 292
kalastuspaikka 102
kalastusväline 60
kalavesi 59 206 278 285 291
Kalettomanvaara 227
Kalevala=Uhtua
Kaleva-lehti 260
Kalix 21
kaljama 232
Kalkalahti 23
kalkut 114 139
Kallie-Joako 314
kallio 185
Kalliojärvi 306
Kalliolamminvaara 236
Kalliolampi 330
Kallioluoman paliskunta 15 75 78 106 118 132 134 138 185 191 193 203 210 219 221 223-226 228-230 232-234 246-251 282 303 304 308 309 314 315
Kallioluoman porotalo 124 227 250 257 308
Kallioniemi 213
Kallungin kylä 238 260 283
Kallungin porotalo 239 259
Kallunki M. 283
kalusto 300
kalustoluettelo 68
kalvo 20
Kama 19
kamari 160
kampsu 182
Kamtšatka 19
Kanada 19
Kananainen eli Kananen Jyrki ja Rotjo 209 275 288
Kananainen Tungutjärvi Tunjärvi Tungozero 83 84 95 96 104 124 128 160 164 166 170 178 186 187 267 274 282 284 288 289 293 295 304 305 306 310 316 334-336
Kananaisen palkinen 186
Kananaisen poroaita 306 310
Kananaisenjärvi 164 335
Kananen Koutajärvenpää Järvenpää Konets Kovdozero 83 94 95 106 166 241 242 253 277 280 282 293 295 317 318 320 321 338
Kanasenhete, -kangas 288
Kanas-nimistö 288 293
kanava 178
Kandalakša=Kannanlahti
kangas (vaate) 259
kangas 131 132 146 171 174 232 236 238-240 245 249 304 305 310-313 316 317 319-322 328 332 336 337
kangasjäkälikkö 148 240
kangasjäkälä 116
Kangasjärven pirtit 248
Kangasjärven selkonen 247 249 315
Kangasjärvi 85 124 247-249 315
kangasmaa 118 122 338
Kangerjärvi 288
Kankahainen Kankahien kylä 65 83 89 92 101 107 109 149 157 160 184 188 192 194 197 207 265 278 279 282 309 319 320
Kankahien eli Juurikankaan palkinen ja poroaita 184 189
Kannanlahti Kantalahti 39 81 83 101-103 105 108 109 161-163 166 167 173-175 178 222 234 254 256 259-263 271 272 280 282 285 299
kannantakainen 146
kannas 202
kannin 154
Kannojev-suku 287
kansanperinne 296
kansantapa 179
kansantuomari 224
kanta-asukas 277 321
Kantajoki 243
Kantalahti=Kannanlahti
kantamerkki 197 198
kantamus 158
kantapaju 150 158
kantava 335
kanto 145
kantojuhta 20 27 158
kantolaite 158
kantoniemeläiset 308
Kantoniemen palkinen 185 186 193 303-308 314
Kantoniemen poroaita 310
Kantoniemi 85 89 104 109 124 184-186 193 287 290 291 295 303-308 310 314 334
Kantoniemi (Kuusamo) 291
kantoporo 27 32 63
kantosatula 27
Kantovaara 326 337
kapitalismi 282 283
Kapitsa L. L. 15 22 31 33 73 82 84 89 97-101 103-108 111 123 148 152 174 179 181 221 222 231
kaplakka 215
kaplas 150 152 173 268 269
kappalainen 60
kapula 138
karagassit 21
Karasjoki 72
karata 171
karhu 321
karhuntappaja 99
karja 79 80 94 279 293 317 319
karjakota 203
karjala 86 113 198 298
Karjala 80 82 103 123 164 175 188 210 220 221 228 238 244 245 251 256 264 266 276 334
karjalainen 225
Karjalainen Antti (Pikkarainen) 65 223 250 427 430
Karjalainen Hanno Matinpoika 226 275
Karjalainen Heikki 55
Karjalainen Maksima 217
Karjalainen Martiska 208
Karjalainen Matti Hannunpoika 209 273-275
Karjalainen Pekka 209 274
Karjalainen Samuel 274
karjalaisalue 285
karjalaisasutus 274 285
karjalaiset 38 43 54 59 102 120 173 174 180 188 203 207 209 212 216 218 219 220 226 235 238 241 244 246 271-273 281 298 310 315
karjalaiskylä 94 155 207 215 244 264 276 277 279
karjalaismies 242
karjalaistalo 248 276
karjalaisukko 205
Karjalan kannas 182
Karjalan Sivistysseura 16
Karjalankylä 45 60-62
karjaluettelo 44 51 53 55
karjaluku 81
karjamaja-talous 37
karjanhoito 21 25 37 80 93 319
karjankuja 74 75 77
karjatalous 20 39 44 51 75 214 283 321
karjaveroluettelo 51
karkulainen 207
karkulaisporo 142 143 318
karkurit 207 230 281
Karpahaislampi, -vaara 164
Karpoff-suku 275
Karppainen Simana 275
Karppalan porotalo 97 276 294
Karppanen Riiko 96 97 204 205 451
Karppasen porotalo 100 293
Karppaset 294
Karsikkokangas 175
karsina 75 77 126 127 129 134 136 194 304 305 311 312 315 352
kartat 10 184 355
Kartoonajärven poroaita 304-306 308 312 315 316 324
Kartoonajärven poropirtti 304 305 324
karva 114
karvamerkki 136 316
karvanluonti 114
karvapäällinen 153 155
Karva-Riiko 289
Karvaset 289
Karvonen 267 283
Karvoset 289
kasakka 96 141 325
kaski 330
kassa 192
kaste 286
kastraatio 138-140
kasvillisuuskartta 295
kataja 153
Katoslampi 84 103 160 164 166 170 185 186 193 245 266 267 304-306 324 336
katovuodet 164 281 286 287
katselu 118 191 202 225 244 245 (ks. poron-, sulakävely, selkosen kävely)
kattila 138 334
kattilapuu 146
katto 181
kattomaporo 42
kaukokalastus 51
Kaukonen 79
kaukoniityt 64 68 178 332

kaukopaimennus 93 106 141 145 212 235 236 238-244 254 282 284 317-320 323 325
kaukopaimennusalue 238 241-243
kaukopaimennuskohteet 254
kaukopaimennusyhtymä 318 325
kaula 142 143 154 158 165 170-172 179 180 195 198 204 221 319 324 326 335
kaulaliha 180
Kaunisvaadin 113
kaupankäynti 36 206
kaupanteko 272
kauppa 90 98 164 165 264 273 291 317 326
kauppa-asia 256
kauppakeskus 39 161 163 178 263 269
kauppala 337
kauppamatka 43 60 259 260 272
kauppamies 89 94
kauppapaikka 102 104 161 162 168 169 256 264 267
kauppapolitiikka 256
kaupparyssä 281
kauppatalo 160
kauppatavara 73 165 171 258
kauppayhteys 256
kauppiaat 47 63 75 87 90-92 160 161 164 170 176 178 198 256-269 272 274 284 292 304 316 321 335-337 339
kauppias-poronomistaja 75 198
kauppias-talonpoika 47 265 284
Kauppila 213 238
Kauppila Jaakko Jaakonpoika 46-48
kaupunkimatka 67 68
Kauron Saava 204 212
Kauronen 96
kausikalastaja 94 102 173 174
kausikalastajien kuljetus 260-263
kausta' 150 151
kauttakulkukauppa 281
Kauttio Henterikki 260
Kauttio Iikka 259
Kauttio Pekka 188 427
Kauttiolainen 236 283
Kauttion porotalo 236 261 283
kavioluu 181
Keckman Lars 50 52
kehikko 175
keihäs 146 147 211
Keihäslampi 329 330
Keihäsvaara 330
keihäänkärki 146
keikkalo 32 198 348 (ks. kilkalo, kilpukka)
keisari 207 224 255 279
keisarivallan aika 245 269
keitos 171
keitto 180 181 334
keittoastia 146
keittoliha 180
keittoväline 302 337
keko 175
kekri 238 275
Kelan talo 266 282
keli 157 161 163 168 170 175-177 242 247 258 268 272 329-338
kelirikko 142 157 161 162 172 176 177 318
kelkka 63-70 73 111 122 144 150-153 156-158 160 162 165 173-178 259 261 265 266 268 269 281 302 318 325 326 328-337 352 (ks. poronkelkka, tšuna)
kelkkakeli 122
kelkkalato 152
kelkkamies 266 269
kelkkaporo 318
kelkkaraitojärjestelmä 177
kelkkatyyypit 65 173
Kellalammin eli Puolivälin metsäpirtti 327 339
Kellalamminkangas 170 327
Kellalampi 337
Kello 45
kello 22 25 32 33 119-121 154 165 296 303 305 319
kellokas(poro) 25 111 119-123 135 142-144 148 170-172 240 305 307 318 319 323 334 352
kellokastaluja 121
kellokasvaadin 143
Kellokumpu 283
kelloniekka(inen) 25 319
Kelujärvi 75
Kemi (Suomen) 15 39 43 48 61 62 71 260 281 285
Kemi (Vienan) 13 39 80 81 83 84 86 90 101-105 108 149 161-164 166 171 178 220 224 256-263 266 279 281 282 285 286 296 299 326 332 334 335 337
Kemihaara 62
Kemijoki 39 44-48 60 83
Kemijoki (Vienan) 83 105 108 109 222 231 254 285 299
Kemijokisuu 46
Kemijokivarsi 47 61
Kemijärvi 30 42 45 48 76 259 283 286
Kemikylä 39
Kemilä 56 251
Kemiläisperä, -saari 47
Kemin Lappi 23 24 26 27 29 33 37-40 42-44 46 47 52 53 55 58 60 70 76 77 189 217 253 255 287 296
Kemin (Vienan) piiri 287
Kemin pitäjä 43-48 60 61 76
Kemin (Vienan) ujezdi eli kihlakunta 13 81 171 296
Keminhaara 44
keminlappalaiset 23 27 38
Kempele 50 52
Kemppaala 56
kenttijärveläiset 203
Kenttijärvi 83 108 109 124 203 216 222 231 245 254 299 304 305
kenttäaineisto 85
Kepajokivarsi 97 307
keppi 146 152 171 174 175
kereža 152
kerjuu 214 215 286
kerjuukylä 85 214
kerjäläinen 215
Kerkkieš 166
kerkko 153
Kerkkälä 213
Kero 256
keronen 114 179
kerppu 163 174 325
Kerälä Antti 74
Keränen Jorma 44 53 56
kesakko 112 114
kesas 69 70 153-156 296 345
kesasvaljaat 38 153 263 329 331
keskenmeno 115
Keski-Kuittijärvi 124 303
keskipaju 150
keskipiirto 179
keskipäivä 177
Keskisimonen 74
keskitalvi 123 162 163 176 247 248 328
kesseli 211 217 221
Kestenga=Kiestinki
kestikievarikyyti 265
Kestilä 57
kesu 116 319 324 330
kesy 116 120
kesyttäminen 140
kesyysaste 134
kesä 33 117 180 187 204 210 217 218 239 309 317 331
Kesäjoki 83 108 109 222 231 254 295 299
kesäkausi 187 314 319
kesälaidun 36 97 306 307
kesämerkintä 22 30 296
kesän leipä 164
kesäpaikka 24
kesäpalkinen 118 148 187 302 318
kesäruoka 116
kesätalo 26
kesäte 154
kesätie 177 246 308
kesättyminen 251
ketara 150
ketju 305
Ketko-oiva 238
Ketkoselkä 209 274 (ks. Kätköselkonen)
kettinki 265
kettu 29
keuhkot 179 182
keula 66 150 153 165 173
kevät 148 180 196 237 242 251 333
kevätaamu 163
kevätajo 327 332
kevähanki 162 211 213 221 330 332
kevätjää 310
kevätkalastus 94 148 159 163 323 329 332
kevätkeli 176 177 330 335
kevätkerta 162 330 335 336
kevätkesä 260
kevätkokous 138
kevätmatka 336
kevätpaikka 24
kevätpakkasyö 175
Kevätperä 302
kevätpuoli 221
kevätsoidin 322
kevätsose 157
kevätsula 268 329 337
kevättalvi 145 163 174 176 180 199 221 223 240 245 260 304 315 323 326 330 331
kevätti 116
kevätys 159 162 163 329 332
kevätyshärkä 148 323 329
Keynäs Maiju 16 96
Kianta Kiannan kylä Kianto 24 33 48 54-56 58 60 61 67 68 74 208 209 215 218 220 224 255 257 272 277 292 298
Kiantajärvi 55 59-62 83 108 109 217 222 231 254 299
kiantalaiset 54 207 219 230 273 277
Kianto Ilmari 73 74 85 86 90 99 100 160 175 215 221 265 340
kiekerö 24 111 140-145 157 158 171 172 174 192 193 195 245 247 298 314 317 318 319 322-328 330 331 336 337 348
kiekeröimisvaihe 144
kiekeröinti 101 140-149 157 247 284 302 304 306 322-325
kiekeröintiaika 144
kiekeröintipaikka 128 245 330
kiekerömies 141 144 323-325

kiekerõporo 112 143
kieli 224 265
Kieli eli Kielo 287
kielimaantieteellinen tarkastelu 297 298
kiellgal 32
kielto 238 252
kieltoperinne 183
Kieretti 39 81 83-85 90 97-102 104-109 160-164 166 169 170 178 220 222 231 234 254 256 258 259 282 293-295 299 304 326 328 330 332 334-339
Kierettijärvi 83 105 108 109 162 222 231 254 295 299 330 335
kierrekaha 133 134 313
kierräntä 323
kiertolatu 142 245
kiertäminen 242 251
kierä(n aika) 119 128 156 157 161 176 209 302 305 328 331
Kiestinki 77 80-84 87 95-99 104-109 111 123 124 142 152 160 164 168 170 172 176 178 180 186 187 189 195 196 201 204 222 231 234 244 254 262 276 277 279 282 284 286-291 293-295 297 299 300 307 310 313 334 336 339
kievarikyyti 265
kihlakunnanoikeus 209 281
kihlakunta 171 279 282
Kiiankuuro 118 245 321 322
kiima-aika 24 115-118 139 140 199 210 227 232
Kiimasjärvi 19 80 228 247 285 304 305 309
Kiimasvaara, -kylä Närhilä Narvijev dvor 80 83 85 86 96 108 109 118 124 128 138 148 160 166 170 176 180 182 186 209 211 214 221 222 228 230-232 245-248 254 255 258 264 266 267 272 274 276-279 281 282 285 299 304-306 309 310 312 316 325 329
kiimasvaaralaiset 209 281 309
Kiimasvaaran eli -järven poroaita 304-306 309 310 312
Kiiminki 60-62
kiinniottoaitaus 75
kiinnityslenkki 172
kiinnitysmenetelmä 66
kiinteä 165
Kiisjoen palkinen 186 188 189
Kiisjoen poroaita 307 310
kiisjokelaiset 204 337
Kiisjoki 77 82 83 97 104 106 107 124 160 166 170 186 188 189 195 204 205 262 274 276 289 294 295 307 310 334 336-339
Kiitehenselkä eli Kivijärvi 285
Kiitämän eli Rajalan porotalo 191 245 257 258 304 306 316 429
Kiitämän Jaako ja Pekka 316
Kildin Kildinsk Kiltinä 24
Kilisjärvi, -tunturi 243
kiljansilmä 114
kilkalo kilkilõ kilkula etc. 32 138 198 204 348 (ks. keikkalo, kilpukka)
kilkor 32
killinki 281
kiloa 115
kilosarvi 112 115 139 140
Kilpivaara 239 275
kilpukka 22 32 138 195 198 203 204 221 296 348 (ks. kilkalo etc.)
kilsihanki 251
Kintasnaulan eli Taivalperän poroaita 132 134
kinttu 166
kinttumutka 180
kinttupolku 164 177 246 304
Kipro 96
Kirilä 101 175
Kirilä-ukko 225
kirjamies 194
kirjanen 193
kirjanpito 192
kirja-, kirjoitustaitoinen 192 194
Kirkinen Heikki 271 272 285
kirkko 90 238
kirkkoherra 49 52 58 65 67 68 71 192
Kirkkolahti 266
kirkkomatka 68
Kirkkoselkä 265
kirkonkirjat 50 286
kirkonkylä 259 315
Kirozero=Tiiro
Kirpistö 274
Kirpistöjärvi 286
Kirpistön porotalo 257
kirves 35 118 119 146 156 165 175 179 180 218 246 302 329
kirvesvarsi 313
kitalaki 116
Kitka 39 53 59 60 63 271 286 291
Kittilä 14 25 26 28-34 39 69 72 75 79 189 259 283
kiuas 145
kiukaallinen 241
Kivakkakoski 318
Kivakkatunturi 90 91 318 319
kivekset 31 139 140 158
Kiveläisen talo 246
kivennäissuola 20
kiveräkeulainen 173
kivespussi 31
Kivijoki 239 240
Kivijärvi 236 238-244
Kivijärvi (Pistojärvi) 302
Kivijärvi eli Kiitehenselkä 285
Kivikangas 242 320
kivikko 185
Kivisuo 302
kivääri 220
kleinä 136 138 149 196 298 352
Klämänäinen 99 160 284 293
Knjazaja Guba = Knäsõi Ruhtinanlahti
knäsä 145
Knäsõi Näse Näsö Knjazaja Guba Ruhtinanlahti 83 92 93 101-103 108 109 173 174 178 222 254 256 258-263 282 287 299 320 338
Kobytjärvi=Kopukkijärvi
Koillis-Pohjanmaa 283
koipi 179 181
koipivarsi 179
koira 24 28 37 101-103 115 123 179 181 220
koirankaulasalvos 128 134
koiravaljakko 20
Koistisen eli Joutenojan poroaita 128 308 313
Koistisenjärvi 308
koittassu 111
koivu 150 151
Koivu(kylä) 44 46 47 60
koivunliiste 152
koivunvitsa 151
koivupuinen 153
Kojama 188 235
Kojaman poroaita ja -pirtti 188 235 310 313
Kokkapeikalo 202
kokki 271
kokko 29
Kokkojoki 307
Kokkola 44
Kokkosalmi 83 84 98 104 107-109 160 170 186 195 222 231 254 274 299 306 334 336
Kokkosuo 307
kokoamispaikka 249
kokoilu 248 249
kokokorva 136 196 197 352
kokonomadinen poronhoito 39
Kokora eli Strahvila 83 108 109 220 222 231 254 299
kokous 191-193 207 315
kokousaika 315
kokuonta 118-125 238 301-307 317
kokuuaika 221
Kolari 26 30 283
Kolassu eli Koljonen Iwan 203 207 209 224
Kolassun puoli 203
Koljasu=Kolassu
Koljojev (Sirkeilä) 89
Koljola=Tiiro
Koljonen Kiirikkä 85 160 334
Koljonen Gerassimo ja Vaseli 214 229 273
Koljonen Iwan = Kolassu
Koljonen Jaakko 291
Koljosen suku 85 291
Kollajan paliskunta 228
Kollajankylä 60 63 68 228
Kollattijärven poroaitaus 124 305
Kollattijärvi 117 124 203 304 305 312
kollektivointi 13
kollos kollo(h) kolloo 73 121 136 138 142 172 176 179 248 249 265-267 269 302 303 306 314 317 318 321 325 349
kollosporot 269
Kolttakõngäs 26
kolttalappalaisalue 106 238
kolttalappalaiset 22 24 26-28 32 71 73 106 113 173 189 212 226 227 230 232 238
Kolvitsa 83 99 101 108 109 175 222 254 280 282 299
komit=syrjäänit
komitea 188
komiteanmietintö 234
kommunismi 82
Konanov Pjotr 288
koncessionsrenskötsel 42
Kondradjov Tero 89
Konets Kovdozero = Kananen
Konets-järvi 94
Konnun Huotari (Potapov) 89 160 323
Konnun Savina 196 334
Kontiosaari 55
Kontokki 83 108 109 175 222 231 254 299
kontti 204 211 221
Konttinen 316
Konttisen veljekset Kalle ja Ville 138 266 267 316
Kontu 89 107 279 293 294 302 303 323
Kontulainen 153
kopara 240
Kopatinkangas 209
kopeekka 195 209 332
Kopit=Kopukkijärvi
koppa 175 331
Koppelojoki 227
Kopraoiva 239-241
kopravoima 225
Kopukkijärvi Kobytjärvi Kopit 236 243
Korelskoi 276

Korentokankaan (poro)pelto 77
Korhonen Teppo 10
kori 180 328
Korja 238
korjakit 19 21
Korkalo 44 62 76
korkeakaplainen 268 269
Korkoniemi Vaseli 15 426
korkonimi 202 326
Kormanen Kormua Kormanka 90 118 124 245 322
Koroiskylä, -niemi 48
Korpijärvi 84 87 124 186 194 245 304 305 324 329 330
korpilaki 205 225
Korpivaara 248 251
Korppiniemi 290
korte 116 143 163 174 218 225 305
kortesaapra 143 218
Kortesalmen porotalo 155 219 223 251 256 257 274 308 309
Kortesalmi 66 266 274 292
Kortesalmi Fredrik 296 427
Kortesalmi Herman 258
Kortesalmi Iisak Herman 12 428
Kortesalmi Matti 219
Kortesuo 302
Kortesuonahot 323
kortesuova 143 217 218
Kortiainen Tuomas 45
kortteeri 223 245 249
kortteli 240 244 247
korva 136 196-200 204 273
korvakko 146
korvamerkit eli poromerkit 20 22 24 31 32 123 127 135 136 138 149 191-200 203 204 209 211 214 220 221 223 224 250 252 273 280 296 297 315 319 352
korvamerkkien muuttelu 211 214 221 223
korvamerkkijärjestelmä 32
korvaus 201 204 205 207 209 218 224 225 244 250 291
korvo 182
kosatus kosetto kosotus 110 342
Koskela Aukusti, Heikki, Juho 129
Koskelainen Antti 255
Koskenaluskankaan poroaita 309
Kosken porotalo 75 156 191 245 257 283 304 306 316
Koski Jussi 267 316
Koski Matti ja Olli 255
Kostamus 19
Kostan veljekset 85 160
Kostasen porotalo 85 223 247 249 250
Kostonjärvi 59
Kostovaara 184 309
kota 145 171 203 237 317 318
Kotajärvi Kotozero 83 99 106 289 302
Kotiaho 75 326
Kotiaita 302 308
kotiaita 326
kotiaitaus 157
kotiajot vetoporoilla 99 109 140 149 150 159 161-163 177 178 242 280 284 297 304-306 323-337
kotieläimet 80 279 321
kotieläinhoito 84
kotijäkälikkö 301 318 320 331 335
Koti- eli Tiirojärvi 308
kotikangas 149 317 321 322 326
kotikartano 33 175 328
kotikauppa 165
kotikiekerö 157 326
Kotikumpu 76
kotikylä 259 318
kotilaitumet 236 244 251 282
kotipalkinen 93 103 104 141 142 237 239 242 247 248 304 306 318 320 323 325 334 337
kotipelto 179
kotiseutu 242 261 324 332
kotitalous 177
kotitokka 24
kotiväki 245 332 336
kotkaus 145
Kotozero=Kotajärvi
kotvettua 318
koukkaus 134
koukku 133 146 171 311
Koukkulammin poroaita 235
koukkusarvi 112 352
kouluttaminen 140 157
koura 175
Kouta 23 39 81 83 101 108 109 161-163 166 168-170 178 222 234 254 256 259 260 282 299 339
Koutajoki 166
Koutajärvenpää=Kananen
Koutajärvi 83 95 105 162 166 242 268 277
Koutalaiset eli Koutaniemen Kouta-Erkki ja -Kalle (Määttä) 138 259 265-267 283
Kouterojoki, -järvi 243
kova kieli 17
kovan hangen aika 251 325 328
Kovaranta 96 334
Kovavaara 215
Kranck Alexander ja Josef 52
Kranck Lars 50 52
Kraskoff -suku 275
Kraskå Petri 275
kreikanusko 286 287
Krogerus-Ritoniemi W. J. G. 260
kruunu 41 42 53 255
kruunun porokarja 53
kruununtila 50 209
kruununtorppari 203 245
kruununverot 277
kruunun vouti 51 54 209 218 219 272
Kuha 283
Kuhajärvi 60 61 63
Kuhmo 19 56
Kuikkajoki 227
Kuikkalampi 228
Kuismalan Iivana (Janne) ja Paavila (Paavo) 87 158 194
Kuismalan porotalo 87 100 158 194 292
Kuittijärvi 83 100 105 108 109 124 162 214 220 222 231 232 254 260 285 287 299 303
kuiva leipä 146 334 337
kuivajainen 163
kuivaliha 180 181
Kuivaniemi 60
Kuivas 283
Kuivasalmen palkinen 14
kuivatus 180
kuja 75 325
kuja-aita 75
Kujala Juho 269 428
Kujala Olli Ollinp. ja Juho 50
kujansuu 75
Kukatsaari 97 124 204
kukkajäkälä 116
kukkaro 192
kukko 334
Kukkola 76
kuljettaja 174 317
kuljetukset 58 256-270
kuljetusmarkkinat 281
kuljetusmatka, -tie 267
kuljetusreitti 268
kuljetusmenetelmä 318
kuljetustarve 120
kuljetusvolyymi 73
kulkijat 314
kulkku 114
kulkukeli 302
kulku-ura 169
kulkuyhteydet 138 161 251 267 268 329
kulmakunta 191
kulmasalvos 134
Kultanen Aatovi 102 188 268 428
kulttuuripiiri 269
Kuman palkinen 184
Kumpuniemi 283
Kumpuvaara 251
Kundozero=Kuntijärvi
Kundozerov = Kuntoserov-suku
kuningas 36 255 286
kunnantalo 204 225
Kunnivojärvi 77 124 307 327 332
Kunnivonkankaat 97 175 307 327
kuntakokous 188 244
Kuntijoen palkinen 193
Kuntijoki 101 109 277
Kuntijärvi 83 92 166 184 276 292 295 309
Kuntijärvi (Kuusamo) 273 286 287 292
Kuntilahti 275
kunto 336
Kuntoserov-suku 184 192 265 287 292 319 320 426
kuntus kuntuus kunteus kuntous kuntassu 31 110 111 113 139 140 342
kuntushirvas 342
kuntushärkä 110 140 342
kuntusvaadin 110 113 342
kuohinta = puremalla kuohinta
kuohitsematon 140
kuokkia 144
Kuola 22-24 29 39 71 103 106 226 230 253 265 268 277
kuolajärveläiset 106 212 224 237
Kuolajärven eteläpaliskunta 15 30 212 230 232 234-237 239 242 244 309 310
Kuolajärven kirkko 238
Kuolajärven Lappi 227 239-241
Kuolajärven paliskunnat 232-244 309 310
Kuolajärven pohjoispaliskunta 15 30 212 226 227 234 238 239 242 244
Kuolajärvi (Salla) 15 16 27 29 30 39 60 63 69 83 106-109 155 163 167-169 173 174 178 183 188 189 210 212 213 216 217 222 226 227 230 232 234-244 253 254 256 259-264 268 269 271 277 282-284 286 288 293 298-300 309 310 320 332 338
Kuolan kaupunki 260 272
Kuolan kihlakunta 220
Kuolan Lappi 37 39
Kuolan niemimaa = Kuolanniemi
Kuolan piiri 276 287
Kuolan ujezdi 296
kuolanlappalaiset 23 24 26 27 40 174 261 262 272
kuolanlappi 65
Kuolanniemen lappalaiskylät 106

Kuolanniemi 19 29 38 40 49 71 80 95 99 101 103 167 173 174 217 227 232 260 263 264 268 269 271 272 283 285 293 296 298 (ks. Vätöinniemi)
Kuolan-retkikunta 272
Kuolansuu 71
Kuolavuono 261
Kuoliojärvi 291
Kuoliovaara 290
kuolovuodet 53
kuono 152
kuontalo 245
Kuontijärvi 292
Kuopio 221
kuorilahtelaiset 204
Kuorilahti 83 107-109 204 222 231 254 299
Kuorinki 209 275 290
kuorma 67 70-73 116 152 157 162-165 168 169 172-176 258 261 281 328-332 335-337
kuorma-ahkio 71
kuorma-ahkivo 152 157
kuormanpano- ja -purkupäivä 331
kuormantekijä 332
kuormaraito 73
kuormasani 173
kuormasto 43 71
kuormaus 331
kuormauspaikka 337
kuormaustapa 71 166 169 257
Kupanniemi 335 336
kuparitalari 274
kurensiipinen 128 311 312
kurikka 143 144 324 326 329 330 335
kurikkaporo 172
kuristua 144
Kurjen kylä (Pudasjärvi) 44 54 60 61 68 74
kurjuus 215
Kurki 83 108 109 220 222 231 254 299
kurkku 35 179
kurkkuperä 116
Kursun Iivana 89
Kurtti Kurtin kylä 59 236-239 242 243 261 263 268 283 320 338
Kurtti Juho 273
Kurtti Juho Iisakki 224 258
Kurtti Sihveri 275
kurvernementti 255
Kurvi Erkki Erkinpoika 46-48
Kurvila 208
Kurvinen Kurvisenvaara 83 124 208 214 216 221 250 251 256 264 293
Kurvinen Antti 235
Kurvinen Antti Juhonpoika 208
Kurvinen Herman 94 293
Kurvinen Jaakko 203 291 314 428
Kurvinen Pekka 260 261
Kurvisen suku 293
Kuschvando Kuševanda = Suvanto
kusiainen 328
kusitin 114
Kuśmala=Kuismalan porotalo
Kusmasen Paavo 330
kustannus 230
kutsunnat 266
Kutunen 87 118 159 173 186 245 304 305 324 329
kuu (=rasva) 179 180 265
Kuukasjärvi (Ranua) 60 61 63
Kuukasjärvi eli Hirveäniemi 83 93 166 184 309
kuula 225
kuulustelu 250
kuura 114 116 119 157 161 328
kuurakarva 114
Kuurnajärvi 131 191
Kuurnan palkinen 191 306 309 316
Kuurnan poroaita 131 134 304-306
Kuurnan puoli 191 245
Kuusamo 17 18 23-35 39 42 45 52 54-70 72-76 78-80 83 85-87 91 93 95 101 102 104 106 108-110 112 118 119 121 124 125 131-138 147 154-156 162-165 167 169 171-174 178 180 182 183 188 189 191-193 195 198 199 203 206-210 213-217 219 221-225 228-248 251-269 271 273-300 303-306 308-310 314-316 320 321 338 352
Kuusamojärvi 291
kuusamolaisasutus 285
kuusamolaiset 106 164 180 199 213 214 219 230 237 247 255 258 260-262 266 277-279 281 316 321
kuusamolaisraidot 256
Kuusamon kirkonkylä 266
Kuusamon kuntakokoukset 244
Kuusamon Lappi 54 55
Kuusamon-Kuolajärven ylänkö 262
kuuselkä 265
kuusennäre 150
kuusenoksa 171
Kuusi-Hemma 217
kuusikko 322
kuusikkovaara 119 325
Kuusinkijoki 213
Kuusinkilammin poroaita 235 309
Kuusisuvanto=Suvanto
Kuusivaara 208
Kuusivaara eli Valkola 56
kuvernementti 207
kuvernööri 81 252
kuvernöörin virasto 226
Kuźmalan porotalo 98 160
Kvenland 36
kylki 116 179 180 316
kylmättäminen 179 265
kylpeminen 237 242 336
kylvöluettelo 51 53
kylye 87
kylä 128 176 184 187 188 331 337
kyläily 246
kyläkunta 184
kyläläiset 332
kylänmiehet 189
kylänvanhin 277
kyläpahanen 204
kyläpalkinen 253
kyläraitti 249
kyläyhteisö 271
kymmenysverotus 43 46 47
kynsipuu 145
kynttilänpäivä (2.2.) 244 261
kyntää 144
Kyrö Tuomas 28
Kyrön palkinen 14
kysyntä 264
kyyditseminen 40 63 174 176 263
kyyditysetappi 262 263
kyyditysvelvollisuus 71
kyyti 172-176 261-268 281
kyytimaksu 281
kyytipalkka 261
kyytiporo 173
kyytitaipale 173
kädenrajainen 111 165 168
kädenrajimmainen 352
Käkilehto eli Pohjolainen 286
kämppä 145 201 237 315 328
Kämäräisen suku 289
Käpäli 84 97 104 124 166 170 186 187 195 196 201 209 277 279 281 306 307 310 324 334-336
Käpälijärvi 335
Käpälin poroaita 306 307 310
Kärkkänen 287
Kärpän porotalo 257
Kärpänkylä 75 294
käräjät 45-47 50 52 54 59 67 71 74 79 189 201 207-209 212 214 216 219 224-226 229 253 273-276 288 291
käsikähmä 225
käsiporo 111 120 123 135 352
käsittely 136
käsityöt 181
käskykirje 271
käskynhaltija 71
käsäte 345
käsäys 150 152-154 165 172 296 297 345
Kätkävaaran palkinen 184
Kätköjärvet 274
Kätköselkonen 209 225 226 245 274 (ks. Ketkoselkä)
Kätkövaara 245
kävelijät 245 246
kävellä 116
kävely 117
käyräsarvi 112 352
käännekohta 336
kömmänä 145
Körningh Johan Ferdinand 44
körrenar 35
kötyrit 85 200 223 250 315
köydet 65 172 259
köyhyys 214 215 249 250
köykkyselkä 112
köyte 147
köyttäminen 329 331

Laakso Kusti = Luukkojev Kusma
laappasarvi 112
Laatokan Karjala 182 285
Laatokka 19
laavu 25 145 171 237 317
ladonhirsi 128
Lagus Elias 27 59 69 244
laidun 30 33 36 76 81 85 96 106 109 141-144 183 187 191 207 227 235-255 269 278 282 288 295 300 306 318 320 324
laidunnus 244
Laihasuo, -vaara 251
laiho 272 279
laina 228
lainaelementti 63
lainavene 175
lainkäyttö 230
Laitasaari 45 46
Laitasalmen poroaita 306
Laitasalmi 83 90 124 148 160 164 171 184 186 207 213 232 245 258 262 274 276 278 280 291 306 310 316 321
laiva 164 165 169 259
laivakyyti 103 165
laki 205 217 219 224 225 230 281
lakimies 205
lakka 240 242
lakki 146
Laksi=Majavalahti
Lama(kka)vaara 83 99 289
lammas 51 79 81 102 175 219 279 321 322 326
Lammašguba=Lampahainen
lammasnahkavelti 171
Lammasniemi 287 290

lammastalous 49
Lamminpohja 164
lampaanmerkki 32
lampaannahkainen 237
Lampahainen 107 124 288 290
Lampainen 290
lampi 119 122 128 134 329 335
Lampikangas 322
lamppuöljy 161 164 169 336
lamppuöljytynnyri 336
lamuutit 19
Langoisen korpi 286
Langonen Waselius 286
lanka 146
Lankinen Vasili Maksimanpoika 286
lannoitus 78 79
lanta 96
lapa 135 136 179 180 316
lapasarvi 112
lapineukko 50
lapinkauppa 36
lapinliikenne 41 42
Lapinmaa 45 61
lapinmaat 71
Lapin-matka 43 46
Lapinniemi 44
lapinsyntyinen 75
lapinukko 50 57
lapinvero 36 44
lapinverotus 253
lapinvouti 71
lapio 277
Lappalainen Anna eli Raitio Anna 50 51
lappalaisalue 59 285
lappalaisasutus 253
lappalaiset eli saamelaiset 19-44 46-54 57-60 62-64 69-74 76 77 93-95 101 103 105 106 113 155 173 174 180 183 189 212 217 226 227 230 232 238 261-263 268 269 271 272 276 281 285 286 289 296 298
lappalaiskulttuuri 37 38
lappalaiskylä 276 285
lappalaismurteet 298
lappalaispaimen 27 49-52 57 60 62
lappalaispariskunta 51
lappalaispogostat 271
lappalaisvaimo 27
lappi 113 198
Lappi 21-30 33 34 37-47 51-55 58 60 63 68-74 76 77 82 106 107 113 158 189 206 217 230 323 242 253 255 271 283 285 287 293 296
Larinen 292
Larionov 292
Lasarov 292
laskutaitoinen 192
lastaus 337
lato 26 152 201 265
latvahaara 237
latvajärveläiset 211 219 220
Latvajärvi 108 109 215 222 230 231 254 299
lauantai 246
Laufer B. 35
lauha 179 330
laukata 116
laukaus 204
laukkaukauppa 97 98
laukki 112 113 116 352
laukkinokka 112
laukku 159 246 260
laukkukauppa 107 108 321
laukkukauppias 321
lauma 113 121-123 139 142 144 148 220 317-319 327
Lauronen 292
lautalevy 103
lautamies 201 219 274
Lauttolampi 208
Lautukkalampi 241
lava 159 179
lavantaa 148
lehdekset 279
lehdenleikkuu 330
lehmikarjojen kuljettaminen 268
lehmä 33 80 81 85 99 102 182 201 205 218 219 277 293 317 319 321 322 324 326
lehti 116
lehtikerppu 64 163 174 325
Lehtola Olli 255
Lehtonen Juhani U. E. 9 16
Lehtovaara 251
leikki 181
leikkikalut 181
Leinosen porotalo 213 238 261 309
leipä 103 120 163 164 174 334
leipäpala 204
leipäporo 111 120 123 174 352
Leipätie 164 170 178
leipävaadin 174
leipävilja 170 178
leiviskä 67 73 273
leivällä houkuttelu 120
leivän veto 164
leivänhankintakeinot 253
leivänsyöjä 120 135
lempinimet 113
lenkki 143 152 172
Lentua 19
Leontjev 292
Leontjev Iivana 97
Leppälä 213
Leppävirta 221
Leskelän Huoti 164
Leskinen Arhippa (Vdovin) 94
Leskinen Iivana, Illa, Mitro, Oleksei (Jarassimoff) 219 221
Leskinen Juho 50 51
Leskinen Teppana 89 334
Leskisen porotalo 85 221 223 247
lettsaij 24
Leukusenjokivarren poroaita 309
Levonen 292
Levontei 90 160 258
levy 198
levähdyspaikka 167 174 338
levähdytys 167 171 174 335-339
liakka 26
liekanaru 103
liekko 152
liha 54 119 138 146 163 178-180 204 206 216 218 220 237 242 248 249 265-268 280 319 334 337
lihaeläin 178
lihakeitto 180
lihakuorma 163
lihan seinälläkuivaamismenetelmä 180
lihankuljettaja 267
lihanostaja 267
lihantuotanto 21 22 49 50 93 134 199 247 264 267 282-284
lihojen säilytys 119
Liikasenvaara 83 235 239 260
liikemies 136
liikenne 206
liiketoimi 262
liiketoiminta 267
liiste 151 152
liitto 73 189
liittokunta 217
liittopaikka 24 73 76 77 188 189 235
Likolampi Olli 209 275
Liminka 43-45
Linkola Martti 53
linna 208 217
linnunansa 143 303
linnunpyynti 202 321 322 326
lintu 159 163 180 218 258 265 267 333
lintukuorma 163
lintulava 90
Lipajevin porotalo 99 160 426
lippo lippu 196
lisäkustannus 230
lisämies 237
lisätulot 178 261
lisävoimat 317
liukas 146
Livo 273
Logovaaraka=Vaarakylä
lohenkalastus 61 113
lohi 44 258
Lohijärvi 26 243
Lohilahden suku 288 290
Lohilahti (Kuusamo) 288 290
Lohilahti Lohilahden kylä 83 98 107 107-109 124 166 170 222 231 254 288 290 299 335-337 339
lohipato 321
Lohivaara 334 335
lohko 136 196 352
loiselinkeino 284
lokakuu 203 213 307
Lomaka-vara=Lamavaara
lompovoi-nuora 146
Lonkan selkonen 106 118 247 251
Lonkka Lonkan kylä 80 83 104 106 108 109 118 124 135 201 203 207 208 214-218 222 226 231 247 251 252 254 264 277 279 299
lonkkalaiset 118 214-216
loppiainen eli vieristä 337
loppukevät 325
lopputalvi 327
Lotokka eli Ylä-Kuusemajärvi 204
Lotvolan eli Mihheilän porotalo 96 160 284 288
Lotvola-nimistö 288
Lotvolanjärvi, -lahti 288
Louhi 83
Louhi-, Luovuskajärvi Louhskoje 105 335 336
louhikko 187
Louhskoje=Louhijärvi
Lovoguba=Lohilahti
luikkasarvi 112 113
luikku 114 181
Lukjantšenko Tatjana 24 26 29 40
lukkari 50 52
Lukkarinen J. 81 96
lukumerkki 136
lukutaitoinen 192 194
lumen tulo 266 302 305 307 319 324
lumeta 180
lumi 115 119 149 161 171 176 177 215 240 246 267 301 305 324 333 336
Lumijoki 45
lumikeli 119
lumipaakku 146
lunastusmaksu 195
Lundmark Lennart 37
Lunnastunturi 278 319
luoda 120 135 137 142 146 305
luokki 69 70
Luokkijärvi, -salmi 227-229
luomajäkälä 102 230 233
luonnonolot 230 232 295
luonnonsuhteet 210
luonnonvuosi 123 161 162
luonnonväärä 150
luostari 207
luotettava 194
luotipyssy 147
Luovuskajärvi=Louhijärvi

luppo 116 145 235 325 331
Luptšinki 124
Lusicka 54
Lusikkaojan poroerotusaita 239 242 243
Lusmanniska 302
Lusminki 223 251 257
luterilaisuus 182
luu 20 146 147 181
Luukko Armas 53
Luukkojev (Mikinniemi) 197 267
Luukkojev Iivana 326 327 337
Luukkojev Kusma eli Laakso Kusti 15 16 182 186-188 291 292 326 327 332 337 426
Luukkojev Petri 326 332 337
Luukkojev Vassiilei 100 326
Luukkonen Gregorius Saavanpoika 286
Luukkonen Krister 292
Luukkonen Makarius Gregorinpoika 286
Luukkosen suku 291 292
Luulajan Lappi 37 39 51 71
luuliha 180 326
Luusalmi 83 108 109 166 222 231 254 258 299
Lyckselen Lappi 40
Lyhytniemi 286
lylyš 152
lypsy 30 57 79
lypsyeläin 20
lypsytalous 26 27
lähijäkäliköt 149 163
lähikalastus 51
lähikankaat 332
lähikylät 189
lähilaitumet 244
lähinaapurit 189
lähiniityt 331
lähipalkinen 193
lähitalot 258
lähtökäsky 158
lähtöpäivä 171
läjäytyä 166
Läkköminä 166
läkähtyä 168
Lämsä Elias 257
Lämsä Taneli 255
Lämsänkylä 66 86 108 109 124 131 132 138 155 156 171 172 188 207 209 214 216 217 219 222-225 228 230 231 245 246 253-259 261 262 264-268 274 275 278 281 285 287 291 292 294 296 299 304-306 316
lämsänkyläläiset 219 258 261 278 304 306
länget 68 70 150 153-156 165 296 329
länkivaljaat 153-156 329
länsilappalaiset 25 40
Länsi-Muurmanni 260
Länsipohja 26 42
länsiranta 168-170
läntinen lappalaiskulttuuri 38
läntinen porotalouspohja 42
läski 265
lätty 183
Lömölän eli Rautaveräjänvaaran poropirtti 321
Lönnrot Elias 69 71 85 93 95 97 101 106 170 174 178 189 201 203 208-210 217 219 224 226 272 273 277-281 287 291
Löytölammin poroaita 308

maaherra 49 54-57 103 192 207 208 218 219 253 272
maailmansota 68 82 85 87 89 100 101 105 107 109 235 236 247 248 251 274 283 291 293 301 306-308 322 324
maakauppa 47 59 256 283
maaliskuu 120 140 162 240 247 248 314 315 322-325 330 336 337
maalitsa 269
Maaninkavaara 83 259
maanmittari 49 52 57 67
maanmittausselostus, -toimitus 52 74
maanomistaja 263
maanomistus 178 255
maanselkä 178 262
Maanselkä (Kuolanniemi) 261 277
Maanselkä (Kuusamo) 39 53 59 271 286
maantarkastus 45 50 51 55 57 61
maantie 258
maanviljelijä 99
maanviljelys 161 178 214 277 319
maaria (25.3.) 237-240 242
maaseppä 146
maaseutukapitalismi 283
maaseutuyrittäjä 283
maasto 128 131 132 187 188
maatalous 51 214 215 277 283
Magdalena-kulttuuri 19
maha 33
mahakarttu 156
mahapuu 153
mahasein elo 164 169 339
maho(vaadin) 29 113
Maikku 191 257 304 306 316
maima 111 120-123 144 166 298 302 303 305 353
Maima-Pekka 316
maiskautus 158
maito 334
maitotalous 22 26 37 40 42
maitotalousvälineet 26
Maiva-Aapu, -Hemma, -Oskari 322
Maivalaisen (Tornberg) porotalo 75 191 257 266 267 283 316 321 322
Maiva-Pekka 316
majailu 79 120 128 160 233 241 243 245 258 302 304 315-319 322 323
majapaikka 79
majatalo 90 102
Majava-, Majoa-, Miikkulanlahti Laksi Nikolskaja Guba Nikolskoje 83 84 89 124 184 277
majavanpyynti 38 277
Majoalahti=Majavalahti
majoittuminen 128 258
majuri 218
Makariela 86 186 209 277 279 281 287 334 336
Makarov Juho 15 426
Makarovin porotalo 99 160 339 426
makasiini 164 169 260 335
makaukset 158 171
makkara 182 183
maksa 179 182
maksu 195
makuualunen 237 334
Malinavaara 212 213
Malinen Lauri 273
Mallamaa 326
Malosaari 124 310
Malviainen 83 89 104 107-109 124 159 166 170 185 222 231 251 254 258 280 299 325
Malviaisen selkonen 251
Malviaisen Tero 89 159
Manker Ernst 21 34 36
mannaryynit 335
manner 204
Manninen Juha 55 56
Manninen Juho ja Lauri 56
Mannisen porotalo 238
mansit 19
mantere 310
Marjasuo 323
marjat 321
Marke 85
Marke Juho Antinp. 50
markkina-alue 171
markkinat 264-270 284
Maronoff Andrei Jyrinpoika 286
marraskuu 120 161 162 188 307 324 326 330 331 335 338
Martiska-rosvo 208 217
marto 113 249
Martti 76
Marttinen Iivo 14 17 29 33 217 296
massateurastukset 221
Matalaisen Kauro 89
Matalalampi 185 328
Matalanlammin Huura 302
Matalanselän poroaita 223 247 249 303 308 315
mateenpyyntiaika 330
Matero Matti ja Pekka 290 291
Materon poronomistajasuku 290 291
matka 336
matkalainen 174 269
matkanteko 168 319
matkatarvikkeet 165
matkue 167 172 177 268 317 338
matkustavainen 176
mato 116
Matronen Huotari, Simana, Trohkima 89 290
Matrosen poronomistajasuku 290
Mattilan poroaita 75 228 303
Mattilan (Määttä) porotalo 66 75 124 147 172 228 246 251 257 258 303 308 309 314
matto 258-260
Matti Ikäpäivänpoika 286
Maunu 46
Maunu Olli ja Tuomas Maununpoika 46 48
Maunujärvi 46
Maununiemi 76
Melalahti 55
Mellitsasuo 330
Mellitsävaara 324
Meltausjoki 47
Menesjärvi 72
menoaukko 156
menomyötäinen 125
menopäivä 331
merenlahti 272
merenrannikko 103 163
merenranta 104
merenrantakylä 295
meri 107 175 256
merikalastus 40 101 102
merilappalaiset 37
Meriläinen Heikki 242
meripyynti 37 44 103
merisaamelaiset 38
merkintä 25 30 32 119 123 135 136 149 192 196 199 201 204 209 214 219 223 246 249-252 307 314-316 319 322
merkitšentä merkittšy 136
merkitys 30
merkitön poro eli peura 112 193-196 198 223 249 250 252 315 352
merkitön vasa 196 223

merkki 30 122 136 138 149 196 198 221 223 224 250 252 273 280 315 316 319 352
merkkikilpukka 22 32 203 204
merkkilevy 32
merkkipää 136 201 315
Meskus 259
Metsijärven pirtti 248
metso 158 323 329
Metsäkylä 76
metsälappalaisalue 48 60
metsälappalaiset 21-24 26-29 32 34 36-40 42 46-48 53 58-60 63 64 73 74 76 77 189 217 271 296 298
metsälappalaiskylät 53 271
metsälappalaisporonhoito 32
metsälintu 90 324
metsäläismentaliteetti 230
metsämaa 240
metsämaasto 238
metsämaisema 337
metsänhaaskaus 244
metsänhakkuu 253
metsänhoitaja 188 203 283
metsänostaja 172
metsänriista 158 203 278 324
metsänvilja 211
metsäpalo 220
metsäpeli 156
metsäpeura 211 220 221 (ks. peura)
metsäpeura-alue 222 230 231 284 299
metsäpirtit 145 201 245 315 327 332 339
metsäporo 112 143 221 352
metsärosvot 203 207-225 230 231 281 (ks. porovarkaudet)
metsäräme 312
metsäsaamelaiset 38
metsäsauna 145 241 248 258
metsästys 21-23 27 36-41 44 53 59 94 101 118 161 178 189 201 204 276-278 299 319 321 329 (ks. ansa, peuranpyynti)
metsästysaika 201
metsästyskoira 28
metsästysmatka 118
metsästysvyöhyke 299
metsästäjä 201 204
metsästäjäaste 38
metsästäjäkulttuuri 23
metsätaipaleet 169 329 337
metsätyönjohtaja 100
metsätyöt 107 261
metsäviranomaiset 238
mettšiherra 89
Mežen 173
Mielikäinen Gregorius 286
miesjoukko 245 248
Miesjärvi 47
Mieslahti 57
miesluku 249
miesmäärä 238
miespari 244-246 323
miestalo 245 283
miestyövoima 191
Mihheilän eli Lotvolan (Osipov) porotalo 96 160 284 288
Miihkali 96
Miikkulainen Suva 286
Miikkulan talo 335
Miikkulanlahti=Majavalahti
mikinniemeläiset 306
Mikin- eli Mikitänniemen (Luukkojev) porotalo 77 100 107 109 124 149 152 157 160 175 176 182 185 187 195 197 201 267 292 306 307 326 327 331 332 336-338 426
Mikittana 160
Mikittäinen Miitrei 89 159 173
Mikittäinen Paavo 193 202 323
Mikittäisen (Iivanala) porotalo 89 196 322
mikkeli (29.9.) 24 118 174 210 226 232
Mikkilän eli Mikkisen Iivana 94
Mikko 85 203 218
Mikko Heikinpoika 45
Mikkolan paliskunta 15 195 232-234 238 309 310
Mikkonen Niihkana 275
Mikosoro Jacob ja Ohvo 286
miljöötekijät 210
mirovoisutja 224
Moilala 56
Moilanen Jaakko 56
Moilanen Simo 55 56
Moissejev Mikittä 264
Moissejohvi 86
monikansallinen 262
Montin 265
Montonen Martti 44
Moskova 268 271
Moskovan rauha 226
Moskovan tsaari 71
Mošša(la) Nuottajärvi 83 99 106 108 109 166 222 236 244 254 282 289 290 299
Mossaniemi 290
Motovsk=Muotka
Muasjärvi 323
Muetke=Muotka
Muhos 44 45 60 61
muistitieto 57 206
mulkut 139
mullu 112 113 115 223 298 353
Multijärvi 274 285 286 292
Multila(inen) 264
Multimakari 209
Multiperä 131
Multisaari 113 119
munat 139
muokkaaminen 266
Muonio 26 30 33 154
Muosalmi 75 257 292
Muosalmi Sippa 255
Muotka Muetke Motovsk 24
murentautua 115
murmannit 260 263
Murmansk 174
murtiutua 330
Murtokangas 322
Murtovaara 251 289
Murtovaara Aaprami 252
musikanveto 173 256 261-263
musikka 261 263
Musinojärvi 241 243
Musta Piettar 51
Mustajoki eli Tšernaja Retška 23 99
Mustalahti 301
Mustavaadin 113 119
Mustavaara 251
Mustonen 74
Mustonen O. A. F. 56 57 74
Mustonen Sigfred 55 56
Mustosenvaara 259
mutka 251
Mutkatunturi 213
muurahaiskoppa 331
muurahaismätäs 328
muurahaispesä 331
Muurmanni 173
Muurmannin rannikko 260
Muurmannin rata 317
Muurola 44
muuttoliike 109 285 287 295
muuttoreitti 36
myrkky 148
myynti 319
myyntiporot 180 268 312 319
myyntitaljat 181
myöhä 315
myöhäissyksy 187
myötäinen 312
myötäjäiset 100 292
myötäle 128
myötämäki 128 166 313
Mäkelä 259
mäki 166 313
Mäkijärven poroaita ja -pirtti 124 248 308
Mälikäinen Gregorius 286
mämmä 183
Männikkö 76
Mäntyjoki 213
Mäntyjärvi 61
Mäntykangas 334
Mäntylä Ilkka 9
mäntyniemeläiset 238
Mäntyniemen porotalo 213 238 242 259 261 283 309
Mäntytunturi 242
mäntyvaltainen 240
Märkäjärvi 238
mätäs 328
mäys 146
Määttä Antti (Turunen) 138 215 428
Määttä Antti, Pekka, Ville (Mattila) 258 314 429
Määttä Erkki ja Kalle (Koutalaiset) 138 259 265-267 283
Määttä Simo Juhonpoika 286
Määttä Simon 290
mökkiläiset 159
Mörökki-Vaseli (Luukkojev) 326
naapuripalkinen 185 192-194 198 199 303 304 306 308 311 314 316
naapuripitäjä 260
naapurisopu 18 210
naapurit 208 316 326
naapuruussuhteet 300
naaras(poro) 110 111 140 340-343 (ks. vaadin)
naava 116 145 148 163 245 322 325
naavakaski 330
naavakuusi 245
naavametsä 221
naavapuiden hakkuu 238 244 330
naavapuut 145 148 174 238 244 245 264 295 322 323 325 328 330 331
naavikko 141 251
nahka 20 112 114 115 139 146 147 153 154 179 181 218 259 265-268 283
nahkahihna 154
nahkakengät 146
nahkalaukku 146
nahkapussi 139
nahkaremmi 146 153
nahkasarvi 112 115 139
nakata 146
nakoima 246 250
nallikko 118
naru 146
Narvijev dvor = Kiimasvaara
naskali 140
naula 152
naula-aita 134
nautintaoikeus 253
Neittävänkankaat 57
neliö 312
Neljäskangas 227
neuloa 153
Neuvostoliitto 20 68
Nevala 267

Nevalaisen porotalo 75 191 257 306 316
Nickul Karl 24 26 38
-niekka(inen) 25 120 136 142-144 158 224 250 314 319 324 326
nielimet 114
nielu 122 125 126 304 311-313
nieluaukko 312
Niemelä Pertta (Saikkov) 15 183 197 426
Niemelä Simo (Saikkov) 15 110 183 264 426
Niemen Iivana 89
Niesijärvi 47
Niikkanoff 88
Niikkanoff Kustu 181
Niikkanov Griissa eli Niikkonen Riissa 87 160 194 197 203 324 325 335
Niikkanov Miihkali 324
Niikkanov Ontto eli Niikkonen Antti 16 164 186 267 426
niinimatto 259
niitty 50 54 59 118 141 145 163 178 201 206 208 225 233 248 255 277-279 285 286 292 325 328 330 331
Niittyjängän poroaita 238 239
niittymaa 278 285
niittymatka 118 233
niittymies 145 201
niittypirtti 141 145 208 233 248 325 331
niittyriidat 201
niittysauna 330
niittytalous 206
niittyvahingot 50
Nikitin 86
Nikitin Iivana 90 149 164 200 321 322
Nikitin Ijona (Joonas) 277 321
Nikitin Marina = Takalo Marina
Nikitin Olonja, Stepanie, Tero 321
Nikolskaja Guba Nikolskoje = Majavalahti
nila 152
nilavitsa 152 180
Nilmilahti 83 107 166 294 334 336 338
nimenantoperuste 113
nimiarkisto 76
nimismies 208 213 225 252
nimistövertailu 285 295
nippu 159 175
niska 34 35 148 154 179
Niskajärvi 175
niskanahka 153
Niska(nkylä) Zašejek 83 89 91 107 149 160 166 175 182 184 188 192 197 261 265 277 282 292 309 320 333
Nissi 287
Nissilä Kaarina Juhontr. 50
Nissilä Viljo 18
Nissinvaara 269
Niva Kalle 77 198 429
Nivajoki 101
nomadismi 21 22 26-28 35-40 255
nomadland 255
Norja 19 20 23 26 35-37 42 49 71 259 260 263 283
norjankajava 250
Norr 36
Norreojoki 227 237 238 243
Norrlanti 43 71
nostojäkälä 325 328
notko 128
notkoselkä 112
Nousu Kaija 51
novaatio 63 69 73
Novaja Zemlja 19
nulistua 144 154
nulkata 116 349
nulkka 317
nulppokelkka 173
Nuokkajoki 306
nuolla 166
nuora 74 143 146 147 153 172 174 203 204 218 331
nuora-ansa 203
nuorahihna 147
Nuortijoki 293
nuorukainen 317 338
nuoruva 135 142 146 297 353
nuotio 145 171 307 333 334
nuotivo 169 171
nuotta 331
Nuottajärvi=Mošša
Nurmilakši 166 258
nurmiviljely 68
Nuupajärven poroaita ja -pirtti 235 238 309
Nuupatunturi 242
nuuppoporo 115 142 223
Nuutsioiva 238 240 243
Nuutti Jaakonpoika 50 51
nylkeminen 179 200 250 315
nyrkki 179
Nähre=Näri
näkösuoja 128 312
Näljängän paliskunta 284
Näljänkä 55 56 59 61 284
nälkä 285 286
nälkäpakolainen 287
nälkävuodet 286 287
nälänhätä 53
nälänkuolija 214
näre 150 174
näreikkö 203
Närgiff Dwor = Kiimasvaara Närhilä
Närhilä=Kiimasvaara
Näri eli Nähre Terentius 273
Närängänjatko 251
Närängänvaara 124 228 251
Näse Näsö = Knäsöi
näätä 101
Näätäjokimutka 251
Näätämäisen mutka 251
Näätämöisenselänteet 208
Näätämövuono 256
obinugrilaiset 21 28
Odelman Fredrik Gabriel 57 67 69
ogoroda 103
ohjailu 305
ohjaushihna 158
ohjeaita 305
ohjesääntö 198 226
ohold 46
Ohotanmeri 19
ohra 281
ohrajauhot 182 183
ohrasuurimot 182
Ohta 80 83 89 104 107-109 124 159 166 173 185-187 201 222 231 254 267 280 299 306 307 334
Ohtajärvi 124 187 306 307
Ohvosen Vaassila 89
Ohvo-setä 302
oijus 111 158 352
Oijusluoma 247 315
oijustaa 158
Oikarinen 208
Oikarinen Aapo 284
Oikarinen Juho 252
oikea korva 196-200
oikeudenkäyntitavat 224
oikeus 201 204 224 225
Oivangin paliskunta 75 133 134
Oivangin poroaita 75 137
Ojakylä 50
ojus 352
ojustaa 158
Okkei 87
Oksenie-akka 202
Oksentei 258
Okunjeva Guba = Ahvenlahti
Olanga=Oulanka
olas 146
Olaus Magnus 51
Olavin päivä (29.7.) 23
Oleksei 85 160
Oleniansaari=Petrasaari
Olhava 60 76
oljet 67 279 331
Olkkonen 97
Olli Anundinpoika 71
Olli Maununpoika 45
Olli Ollinpoika 45
Ollilan porotalo 239 259 283
Ollila Kustu 259
omaisuus 281
omavaltaisuus 209
omistaja 193-196 198 250
omistusmerkki 196
Onega 261 263
Onekein Paavo 89
Onkamo 238
Onnela Samuli 10
Onoilan Iivana 164
Onorein Aleksi (Rantala) 101 159
Ontonvaara 213 242
Ontrei 204
Ontrolanvaara 334
ookotus 172
opas 271
opastus 41
opetus 77 326
oppipuu 144 352
Orajärvi 79
oras 207
orava 53 101
Oravakangas 170 310 334
Oravalampi 329
oravanmetsästys 321
Orijärvi 243 276
Orkneyingasaaga 36
Orosius 35
orpovasa = emätön vasa
orsi 180
ortodoksit 182
Orttola 89
Orttosen porotalo 91 309 317
osakas 141 183 184 322
Osipov (Mihheilä eli Lotvola) 96
ostaja 198 316
ostaja-välittäjä 266 268
ostelija 136 138 267
ostjakit 19
ostoporo 138 198 267
ostosmatkat 164
Ottar 35
ottavuus 134
ouhotus 352
oukottaminen oukotus 145 352
Oulangan palkinen 199
Oulangan pitäjä 278 286 287 293
Oulangansuu 90 124 159 160 184 207 232 238 265 266 274-278 309 321
Oulanka Oulangan kirkonkylä Olanga 14 80-84 89-94 99 101 106-110 115 116 123-125 127 128 134 135 138 141-143 148 149 156-160 163-168 171 174 175 178-184 188 189 192-200 204 207 211-213 217 222 224 231-235 238 244 245 254 255 258 259 261-266 268 276-282

284 286 287 292-295 297-300 309 310 313 317-321 332 338
Oulankajoki 213 286 318
Oulu 39 44 49 52 61 62 64 72 73 163 164 249 256-260 263-268 281
Oulujärven erämaa 53 55
Oulujärvi 44 46 52 53 56 57 63
Oulun lääni 61 207 226 252
Oulun lääninvankila 208
Oulun pitäjä 60
Oulun-matka 257 258
Oulunsuu 45
Ounasjoki 26 38 39 44 47 61 62 72
Ounasjokivarsi 73
overkan 46

Paakkola 45 46
paakku 174 175
paanajärveläiset (Kuusamo) 182 232 241 242 264 278 309
Paanajärvi (Kuusamo) 83 91 108 109 165 167 173 174 178 180 182 183 195 204 212 213 217 222 231 232 235 236 238 241-244 254 259 261-265 268 269 276 278 286 288 299 309 310 338
Paanajärvi (Viena) 83 104 108 109 166 220 222 231 254 258 285 299
Paanan Antti (Pesonen) 259
Paanan (Pesonen) porotalo 213 238 241 259
paarma 114 116
paaska 181
paaston aika 321
Paavilan porotalo 92
Paavon talo 89 322
Paavo-setä 322 323
Pahalampi 133
pahamaineiset 246
pahankurinen 324
pahantekijät 245
Pahka-Jussi ja -Kustu 266 267
Pahkala 76
pahkalaiset 267
pahkilat 146
pahoinpitely 208
paidan vaihto 248
paimen 25-28 49-52 141 144 224 236-242 282 318 (ks. raitio, poro-paimen)
paimenkoira 28
paimennus 23-30 37 38 42 113 120 123 140-150 180 191 192 207 232-256 269 270 282 306 316-327 334 (ks. paimen)
paimennusalue 207 240 324
paimennuspaikat 236 248 322
paimennusreitit 323
paimennusretket 180
paimennusryhmät 248 249
paimennussäde 324
paimennusyhtymät 25 141 149 150 192 322 323
paimentolaismaa 255
paimentolaisuus 21 22 25-28 35-40 255
painajainen 175
painanne 128
paininpuu 150
painojalaksinen poronkelkka 65 69 173
paiseniitty 328
paisti 179 180 249 265-267 326
paita 248
paju (poronkelkan) 150 151 158
pajureki 65
pakahuttaa 116
pakatukset 27 28 158
pakkanen 116 168 175 176 179 330
pakkasyö 175
pakolaisuus 105 107 307
paksun hangen aika 322
paksun lumen aika 122 157 247 248 314 328 337
paksun lumen kaivupaikka 249
Palakainen=Vanhatalo
palastelu 180
palin 142 143 187 349 350
palinmaa 48 119 123 247 281
palis 184 187 194
paliskunnan päällysmies 188 226
paliskunnat vuonna 1900 190
paliskunta 25 188-191 227 233 242 244-247 349 350
paliskuntajärjestelmä 188-191 296 297
paliskuntalaitos 189 253
paliskunta-sana 188 189
paliskuntien rajat 188
palkattu poromies 321
palkia 25 32 42 60 73 79 86 104 117-120 125 127 186 196 204 206 226 232 247 248 275 278 280 296 301 302 305-307 309 321 329 349 350
palkima-alue 123 187 207 274 303
palkimasaari 47
palkime 191
palkiminen 123
palkinen 14 25 42 93 103 104 118 119 123 125 135 138 140-142 148 183-195 198 199 213 223 225 239 247 250 301-310 314-325 334 349 350
palkisella pysyminen 119
palkisen esimies 188 192
palkisen kassa 192
palkisen merkki 135 198 199 223 250
palkisen omaisuus 195
palkisen rajat 185-188
palkisen vasa 225
palkka 195 261
palkkalainen 96 141 283 284
palkkapaimen 51 52
palkkio 192 271
Paloheimo V. 244
paloittelu 266
Palojärvi 337
Palomaa 79
Palosaari Sakari 286
Palosaari-suku 321
Palovaara 245 249 251
paloviinanjuonti 210
Paltamo 24 33 48 53-60 67 68 217 218 221 255 286 292
paltamolaiset 55 59
palttu 183
paluumatka 168 173 258 336-338
paluupäivä 331
paluurahti 257-259 261
palvelija 271
palvi 148
paneuvuntapäivä 334
pangoitus 135
panka 135 142-144 146 147 153 154 158 168 316 331 346
Pankka Lassi 51
pankotus 316 331
pannu 182
pantio 33 102
Panumajärvi 60 61
papero 116
papin merkki 198
papinveroluettelo 43
papisto 41 42 52 58
pappi 40 63 198
pappien palkkaussääntö 51
pappien talvikyydit 54
pappila 65 90
papunen 112
Pardonen Procko 275
Parfejevo=Tyrhy
pari 246
parkitsematon 153
parkitseminen 265 266
parkittu nahka 153 155
Partalanpäähinen 85
Partanen (Borodkin, Porodkin) 275 426
Partanen (Taivalkoski) 76
Parvajärvi 172 227 228
Parvanpäällinen 228
Pastuhov (Jaakkonen) 91 165 284 309 317
Pastuhov Iivana 165
Patasulkamajärvi 202
Patosuon palkinen ja poroaita 184 309
Patunan niittypirtti 248
Patunavaara 331
Paulaharju Samuli 23 26 28 34 75 79 123 126 127
Pauna 213
pehmeikkö 163
pehmike 145
pehmyt kieli 17
peidinpuu 181 203
peikalo 122 125 311
peitto 171 318
Pekka 204
Pekkala Juho 255
Pelagei 197
pelko 203
pellava 107 146 259
pellon erisnimet 74-76
pellonleikkuu 118
pellonpano 148
pelotus 246
pelti 146
pelto 54 59 75-77 96 179 203 277 279
peltoaitaukset 77 79
peltoalue 76
peltotyöt 107 226
peltoviljely 75 321 326
Peltovuoma 39
Penikanniemi 250
Penikkavaara 251
peninkulma 67 73
Pennanen Jukka 10 20 22
penska 330
Pentikäinen Juha 180 181
Pentti Juhonpoika 45
Pentti Ollinpoika 45
Penttilänvaara 288
Peranka 61
Peranka eli Tauriala 48 56
Perankajärvi 48
Perho Maria (Kuntoserov) 15 426
Perho Sakari (Porodkin) 15 17 184 188 426
perillinen 197
perimätieto 56 57 279 285 288-293 295
perinne 183
perinnönjättäjä 56
perinteentaitaja 321
Permantojärvi 124
Permantokankaat 96 288
permu 115
Pernu 283
pertaani eli pertantka 147 220
perttuli (24.8.) 27 118 210 226 232 244-246
peruna 180 181 322
perunakeitto 334
perunkirjat 50 52 55 56 60-62 68 69 74
perusviillos 136
perä 125

peräaita 75
Perä-Ella 217
Peräjärven poroaita ja -pirtti 248 308
Perä-Lappi 30
perälauta 152
Perämeri 39 43 49 51 61 263
Peräpohja 81 158 181 183 217
Peräpohjola 80
peräreikä 179
perästäladattava vinsisteri 147
peräsuoli 181 183
peräveto 175
Peskosen porotalo 95
Pesonen (Paana) Antti 259
Pesonen Jaako 316
Pesonen Juho Ollinpoika 286
Pesonen Pekka 102 198 220 224 245 258 296 316 429
Pesonen Ville 314
pesäluettelot 68
petkel 143 170
petla 153
petoeläimet 24 27 29 30 49 57 80 82 99 101 107 141 143-145 147-149 240 245 260 261 310 318 319 321 325 337
petotalvi 325
petovaara 148
petra 85 112 164 211 276 278 (ks. peura)
Petrajärven aitakunta 186
Petrajärven palkinen 139 185-187 193 198 306-308 316
Petrajärven poroaita ja -pirtti 187 306-308 316 326
Petrajärvenkangas 312
Petrasaari eli Oleniansaari 23 166
petrautua 122
Petrikoff Mihail 286
Petrinen Iivana 176 337
Petrisen (Artemjev) porotalo 91 317 425
Petsamo 28 99 101 173 189
Petterin Ella 182
peukalo 122 125 126 202 312 313
peura 19-21 23 27 28 35-38 44 45 53 55 57-59 63 64 94 101 107 108 112 135 136 183 189 195 201 202 211 215 217 220-222 226 230-232 249 250 272 275 276 278 284 299 300 352 (ks. petra)
peura (merkitön poro) 112 193-196 198 223 249 250 252 315 352
peura-alue 19 222 231 284 299
peurahangas 202
peurakanta 36 217
peuralauma 220 232
peuran kesytys 20 21 35 36 63
peuran veri 183
peuranansapyytö 202
peuranhiihto 211 278
Peuraniemen porotalo 238
Peuraniemi Heikki eli Peuralainen 266
peuranpyynti 20 23 27 28 36 38 44 53 58 64 94 107 108 189 201 211 215 217 220 221 226 232 275 278 299 300
Peurasaari 23
peuravaadin 223 250
Peuravaara 228
peuroittua 57
peurojen ampuminen 278
Peuronpäälahti 55
pidon aika 118
pidätysporo 72
piekloit 230 281
Pielinen 57
pielipuu, -väli 331
pielus 171
pieneläjät 102 182
Pieni Vasaralampi 133
pienitekoinen 198-200 223
pienporolliset 315
Pierukuru 235
piessa 212
Pietari 268
Pietarila 283
piettivö 110 113 115 116 136 139 140 344
piettiö 139 140 158 344
pihkasarvi 112
piikkilanka-aita 134
piilopirtti 207
piiriesikunta 310
piirikunta 286
piirto 179
piirtonokka 112 113
piisi 145 334
Piispajärvi 55 56 61 76 83 216
Piitimen Lappi 37 39 40
pikiselkä 242
Pikkaraisen (Karjalainen) porotalo 65 228 250 427
Pikku Rääpyslampi 133
Pikku Syrjäjärvi 226-229
pikkukarja 317
pikkukarsina 313-315
pikkuviha 52 58
pilkkominen 179
pimeä 123 331
Pinka(salmi) Pinkosalmi 83 84 99 104 108 109 160 166 170 196 222 231 254 262 284 293 294 299 334 336-339
Pinkajärvi, -salmi 335
pinkalaiset 310
Pinkosalmi=Pinka
Pintamon paliskunta 228
pintarasvat 179 180
Pirijärvi 83 108 222 254 299
Pirinen Kauko 43
pirkkalaiset pirkkamiehet 41-44 46 47
pirtti 117 120 124 128 138 141 145 180 186 201 208 216 233 235 238 240 241 243 245 248 249 301-310 315 318 319 321 323-325 327 331 332 334 337 339 (ks. sauna)
Pirttisuo 302
pirtu 223 249 250 315
pisteaita 128
pistinhyönteiset 217
Pisto 188 248 290 291 309 310
pistoaita 311
Pistojoki 124 245 285 302
pistojärveläiset 203 219
Pistojärven eli Piston palkinen 185 186 199 251 306
Pistojärvi Tiuhtusero Tihtozero 12 14 18 77 80-89 99-101 103 104 106-110 113-115 117-120 123-125 127 129 130 134 136 138 139 142 143 149 152 153 157-161 164 166 167 169-176 179-189 192-194 196-199 201-203 208-211 214 215 218 219 221-224 228 230-232 234 245-247 251 254 258 262 264 266-268 272-277 279-282 287 290 291 293-309 311 314-316 322-325 328 329 334 335 352
Pistokylä 89 279
pistolaiset 203 308
Piston poroaita 310
pistos 136 196 352
pistäminen 34 179
Pitkäjärven poroaita 127 134 135 184 238 309 313
pitkänenä 114
pitkäsäärinen 114
pitoporot 33
pitäjänkokous 207 279
pitäjänkuvaus 67
pitäjänrajat 207
Pitämänselkonen 250
Planting Fredrik 208 213 225
Platona 92 184 309
pogosta 271 275 279 298
pohja 119 176
Pohjanlahti 36 39 44 178 256 259 261 264 269
Pohjanmaa 44 45
Pohjanmaan lääni 218
pohjapuu 152
Pohjas-Mattilan poroaita 321
Pohjas-Mattilan (Riekki) porotalo 191 245 321 322
pohjaspuoli 191 244-246 321 322
Pohjoinen Suurijärvi 83 84 99 106 124
Pohjois-Ii 76
Pohjois-Pohjanmaa 42 45 46 63 285 297
Pohjois-Suomi 297 298
Pohjois-Viena 297 298
Pohjois-Vienan keskeisin paikannimistö 83
pohjoispuoli 248 251
pohjoissuomalaiset 21 260
pohjoisvienalaiset 21
Pohjolainen eli Käkilehto 286
Poikela 47 48
Poikela Pekka Pekanpoika 46 48
poikkeusmenettely 301
Poikkijoen puoli 89 90 159
poikki(korva) 136 196 197-199 352
poikkipaju 150
poikkipuolinen 150
Pokrova (1.10) 24
pola polo poloka 151 153-155 346
poliisi 224 250 267
Polikarppa 268 269
polin 143 147 352
poljettaa 176
polku 142 143 202 203 217 218 246
pollukka 153
Polojärvi Antti eli Polo-Antti 188 215 221 291 429
polovitka 223
polttajainen 114
polttohonka 332
polttopuunajo 117 119
polttopuut 87 161 163 177 328 330 332 337
polttoviljely 178
Polvela eli Polviniemi 55 56
polvi 179
Polvijärvi 303
pomo 172
pomoranajo 93 102 173 174 261-263
Pomoria 261 263
pomorit 103 173 174 260 261 263
Ponkama 81-83 105 106 108 109 220 222 231 254 293 295 299
Ponkamajoki 83
Ponselijoki 96 124 305
Ponselin eli Sileänkankaan poroaita ja -pirtti 245 304-306 308 309 312
Ponselinkankaat 96 245 304 305

Pontšelenjoki 96 124 304 305 324 329 330
Pontšelenjärvi 329 330
Pontšelenkankaat 304 308 324 325 336
Pontšelensuu 84 96 98 124 160 276 277 310
Pontšin poroaita 310
Pontšin eli Saltatan porotalo 98 160
pontšilaiset 98
porama-aika 204
poramat 115 116
poro houkutuseläimenä 20-22 39 63 64
poro kantojuhtana 21-23 27 28 39 63 158 159
poro peltotöissä 100
poro ratsuna 21
poro teuraana 21 178-183
poro vetojuhtana 21 39 41 85 103 109 161-173 175-178 277
poroaidan korjaus 117 125 193
poroaidat 31 33 73-79 96 117 119-142 147 149 183-188 191-195 199 200 203 211-213 221 223 226 228 235 237-239 242 243 245-252 265-267 301-326 (ks. poropelto)
poroaita-alue 187 247 307 314 326
poroaitakangas 128 304
Poroaitakangas 132
poroaitapaikka 79 128
poroaitatyypit 129 135
poroaitaus 212 213 252
poroajoneuvot 281
poroansat 202
poroasiat 193 194 246
Porodkin Sakari (Perho) 15 17 184 188 426
poroelo 135 141 236 266 318
poroerotus=erotus
poroerotusaidat=poroaidat
poroerotusaika 128
poroesteaita = este-, suojelusaita
poroherra 191-194 352
porohärkä 24 25 43 52 165 166 201 261 264 266 268 273
poroisäntä 246
porojen kokuu 76
porojen opetus 161
porojen vaihto 195
porojenkokuuaita 245
porojenkokuujärjestelmä 124 187 253
porojoukko 120-123 125 128 135 137 138 144 199 238 249 273 302-305 307 313 316 319 321 352
porojäämistöt 50 55 56 60 62
porokaarre 25 79
porokalusto 50 62
porokankaat 186
porokanta 82 226
porokapitalismi 22 282 283
porokarjalaiset 265
porokarja 85 86 92 101 111 197 199 201 221 223 239 244 245 253 282-284 321 326 327
porokarjojen kasvu 282
porokeli 163 247 329 333
porokoira 22 28 30 123 296
porokokous 138 191 194
porokolhoosi 13
porokollos 121 176 267
porokuljetukset 263 281
porokuorma 65 67 168 176 258
porokylät 84-109 168 171 181 182 185 236 263 267 274 277 279-281 289-295 308
porokyyditysetappi 262 263
porokyyti 102 166 174 176 260-263 281
porolaitumet=laidun
porolappalaiset 22 23 26-30 37-41 101
porolato 26
porolauma 51 59 122 135 143 144 207 266 319
poroliittopaikka=liittopaikka
porolla ajo 67 150-158
porolla ratsastus 20
porollisuus 230
poroluku 17 25 40 58 62 81-107 161 191 227 242 280-284 292 309
porolukujen kasvu 282-284 291
poromerkit=korvamerkit
poromerkkisysteemi 198
poromiehen työvuosi 116-150
poromiehet 43 87 141 145 162 166 204 216 241 243 352
Poromies Riiko (Karppanen) 96 97 204 205 451
poromieskieli 77 79
poromiesveljet 250
poromäärät 280
poron elintavat 114-116
poron erisnimet 113
poron kesyttäminen 36 63
poron kuu 179 180 265
poron nimitykset 110-114 340-344
poron ohjaaminen 157 158
poron opetus 77 144 149 157 158 326
poron panka 147
poron purenta = puremalla kuohinta
poron ryöstö 45
poron taudit 116
poron teurastus 33 34
poron veri 180-183
poron vetovälineet 150-157
poron vuokraaminen 47
poronansa 118
poronetso 28 96 118-125 139 141 157 189 193 301-310 314-326
poronhaku 23-25 28 32 59 73 74 76 77 79 80 92 96 103 111 117-125 135 139-143 147 148 156 157 185-195 201 203 204 210-214 221 223 226 229 231 232 235 238 244-247 251 252 256 269 273 275 284 301-310 314-326 331 352
poronhaku-liitto (ks. liittopaikka)
poronhakuyhtymä 187 189
poronhihna 147 155 316 (ks. hihna)
poronhihnanippu 159
poronhiihtäjä 85
poronhoidon alkuperä 295
poronhoidon eteläraja 279
poronhoidon leviäminen 109 280 284
poronhoidon synty 294
poronhoidon tekniikka 123
poronhoidon vuotuiskierto 22 116-150
poronhoitajakansat 31 183
poronhoitajatalonpojat 31
poronhoitoalue 33 36 40 46 48 57 60-63 68 76 77 79-109 123 124 149 161 162 172 175 182 185 187 189 201 204 220 222 226 228 230-232 244 254 262 268 269 273 274 277 279 280 283-285 288 292 297 299 303 304 310 312 319
poronhoitoalueen laajeneminen 109 280 284
poronhoitojärjestelmä 63
poronhoitokausi 107
poronhoitokumppani 226 277
poronhoitomuodot 35
poronhoito-ohjesäännöt 32 74
poronhoitopitäjät 81
poronhoitosaarekkeet 63
poronhoitosanasto 63 110-116 288 295 296 300 340-354
poronhoitosesonki 192
poronhoitosopimus 74
poronhoitotavat 81
poronhoitotekniikka 63
poronhoitovuosi 25 116-150 230 246
poronhoitoyhteisö 187 191
poronhoitoyhtymä 188
poronjuusto 26 27 38 39 42
poronjäljet 119 120 214 229 273
poronjänteinen 152
poronkaitsija 50
poronkantava 325 335
poronkatselumatka 118
poronkelkka 63-70 73 122 150-153 156-158 162 169 176-178 259 261 265 266 268 269 281 298 302 325 326 328-331 335 337 (ks. kelkka, tšuna)
poronkelkkaläjä 264
poronkelkkatyypit 65 173
poronkello 22 33 303 (ks. kellokas)
poronkesytystaito 35
poronkoipinahka 153 155
poronkokuuaika 79 304
poronkokuuaitaus 33 203
poronkokuujärjestelmä 123 187
poronkokuuyhtymä 189
poronkuljetukset 150
poronkävelijät 244-247
poronkävely 118 225 226 228 230 232 244-247 (ks. selkosen kävely, sulakävely, katselu)
poronkäyttö 41 64 159 161
poronlaidun=laidun
poronliha 34 85 109 141 160 178-181 193 203 204 206 258 264-268 282 283 291 300
poronlihakätkö 203
poronlihan kuljetus 264-268
poronlihan kysyntä 291 300
poronlihan tuotanto 282
poronlihanmyynti 160
poronlihanvälittäjät 193 283
poronlypsy 20-27 30 37-40 42 57 79 296
poronlänget 153-156
poronmaha 33
poronmaito(talous) 25-27 38 39 42
poronnahat 44 180 266 267 283
poronomadismi 36 37
poronomistaja 20 25 32 54 57 91 100 140 141 144 194-196 205 212 214 225 226 239 247 252 265 273 274 280 283 290 291 305 307 316 320
poronomistaja-kauppias 165
poronomistajarovasti 52
poronomistajataloudet 62 159-161 172
poronomistus 43 46 203 283
poronostelijat 314
poronosto 103 273
poronpaistit 259 265
poronpitävät aidat 207 279
poronrasva 146
poronrosvonta 118 138 161 199 231 246 269

273 275 277 299 (ks. porovarkaudet)
poronrosvousvyöhyke 231 279 299
poronruho 179 180 265-267
poronruoka 175
poronsarvi 146
poronselkä 265
poronsolmu 147
poronsuolet 182
poronsyöjä 217 218
porontalja 54 171 202 215 237 318 334
porontarve 48
porontuotteiden markkinointi 267
poronvaljaat 152 153-156
poronvasikka 110
poronveri 182
poro-ohjesäännöt 198
poropaikka 249 315
poropaimen 21 27 28 49-52 57 60 141 142 224 240-242 282 292 305 318 (ks. paimen, raitio)
poropaimentolaisalue 36
poropalkinen 305 321
Poropellonjakso 76
Poropelto 74-76
poropelto poronpelto 33 73-79 125-127 134 (ks. poroaidat)
poropirtti 117 120 124 128 138 141 180 186 233 235 240 241 243 248 249 301-310 315 321 323 324 334 337
poropitäjä 198 204
pororaidonkuljettaja 164
pororaito=raito
pororaito-järjestelmä 177
pororaitotalot 167
pororaitotie 294 338
pororiidat 201 206 216 230 273 288
pororikkaat 85 199 223 248 250
pororosvo 100 208 209 224
pororosvojoukkio 207 273
pororuukki 85
Porosaari 23 47
poro-sana 76
porosanasto 74
poroselkkaukset 230
poroseuruus 189
porosovhoosi 13
porosyrjäänit 40
porotalot 56 64-68 74-77 84-101 107-109 117-120 124 140-142 149-161 165 167 172-176 180-197 200 203 204 212 213 219-223 227 228 235-242 245-252 256-267 274 276 279 282-284 288 292-294 306-310 316-339 425-430
porotalouden synty 281
porotalous 93 278-280 293
porotalousalue 73
porotalousasiakirjat 199
porotalousesineistö 147
porotalouskokeilut 57
porotalouskosketukset 269
porotalousmuoto 36 230
porotaloustyypit 284
porotarha 57
porotoimet 193
porotokka 113 242 248 266
poroton alue 180 215
porottomuus 85 90 98 101 106-108 118 124 172 175 185 186 201 202 204 208 214 215 219 230 231 247 251 252 270 273 277 279-282 289-293 298 299 306 311 321 325 329 332
porotuotteet 264 265 283
porotuotteiden vienti 283
porotuotteiden välittäjät 283
porotyöt 107
porovahingot 50
porovahti 50
porovarkaat 85 200 244 245
porovarkaudet 18 50 54 85 90 97 98 100 107 117 118 143 191 199-233 244-246 248 267 273 274 277 279-281 284 291 299 300 321 (ks. poronrosvonta)
porovarkauksien ehkäisy 225-230
porovarkauksien oikeuskäsittely 224
porovarkaussyytteet 216
porovasikka 111
poroviljelys 99 100
poroyhteydet 266
poroyhtymät 187
poroyksilö 307
poroyrittäjät 283
porraspuu 225
porukka 188 238 242 248 269 302 339
porvarit 41 42 50 51 55-57 68 71
Posio 16 68 69 76 181 259 273 283 287 290 291 297
Possojajoki 24
Possosiironvaara 322
potakka 180
Potapov Huotari (Kontu) 89 160 323
Potapov Kirilä 89
potkia 116
potško potškous potškuus 153 271 298 353
Poussu(nkylä) 64 65 76 124 171 207 208 214 228 246 252 253 293
praunelia pravljenie 204 225
pressu 318
Prokko Anna, Jaakko, Paavo, Pentti 50
Prokkola Kaija Pekantr. 50
Prokkonen 89
Prokon Timo 100 203 323
prossaryyni 335
Pudas Mikko 15 426
pudasjärveläinen 272 281 282
Pudasjärven paliskunta 77 228
Pudasjärvi 24 27 29-32 34 42 44 45 48 52 54-64 67-69 74 76 77 79 125 198 208 217 218 272 283 297
Puhakka Matti 59
puheenjohtaja 192
Puhos 54 60 62 76
Puhosjärvi 61
puinti 54 159 331
Pukarin Pekka 266
Pukarin porotalo 191 226 273-275 321 322
Pukki Hannes 152
pula-ajat 207
pulkka 38 64 65 67-69 71 88 99 111 121 144 152 153 156 157 173 204 236 346 347
pulkkaporo 122
Pulkkila 57
Pulkkinen Heikki 45
pullo 250
Pummanki 256 259
punainen (=veri) 179 182
punaleima-pirtu 249 315
punasleipä, -lätty, -mämmä 183
punaspuuro punaisputro 182
punos 153
Puolanka 33 42 45 54-56 60-62 69 70 76 183 215 257 263 292
puolankalaiset 256 259
puolikko 257
puolilappalainen 94
puolimunainen 139
puolinomadinen poronhoito 39
puolinomadismi 38
puolitasmirakenne 227
Puolivälin eli Kellalammin metsäpirtti 327 339
Puolivälinharju 185
Puolivälinkankaat 170
puoti 337
puremalla kuohinta 20 22 25 31 110 120 129 135 136 138-140 158 314 315 352
purija 31 129 139
Purnumukka 76
Purnuvaara 74
puro 128
puskea 116
putkijäkälä 302
putro 182
puu 311 312
puuhaitto 143
puukalikka 153
puukarhi 100
puukilpukka 32 221 296
puukko 34 35 85 136 179 196 224 250 268
puukonisku 34
puukuorma 330
puulava 179
puulevy 198
puumerkki 32
puunajo 58 63 65 67 101-103 117 119 150 157 159 161-163 172 176 177 257 304 319 322 326 328-337
puunaula 152
puuorsi 180
puuta 152 166 281
puutavarayhtiö 172
puutikka 322 324 326 (ks. ansa)
puuton 240
puuvillalanka 146
pyhä 193 246
Pyhä Niemi = Vätöinniemi Kuolanniemi
pyhäinpäivä (1.11.) 23 225 226
pyhänseutu 242
Pyhäsaari=Eläjiensaari
pykällys 25
pykältää 29
pykälä 136 196-199 352
Pyreneit 19
pyssy 118 122 147 201 204 211 218 220 221 278 318 329
pystyaita 128 131 313
pystyaita-rakenne 137
pystypuu 174
pystyseipäät 175
pysähdys(paikka) 258
pysähtymismerkki 158
pytty 337
pyy 218
pyydys 159 331 332
pyynti 332 333
pyyntielinkeinot 21 22 44 277 300
pyyntijoukkue 215
pyyntikansat 35
pyyntikeinot 211
pyyntikulttuuri 36-39
pyyntimatkat 233 332
pyyntiretket 102
pyyntitalous 232
Pyysyrävaara 322
pyytö 157
pyöreähkö 312 313
pyörä 143 147 153
Päinuoru 92
päitset 142 153 158 316
päivä 338
Päiväläinen eli Päivä-Hermanni 235 236
päivämatka 168 336 338
Päiväniemen porotalo 235 236 261

päivväpalkka 245
päivväseltään 141
päivättäminen 168-171 335 338
pälven aika 162 177 237
pälvi 149 213 242 244 325 327
pälås 146
päntiönään 325
pärekori 180
pätäskä 146
pää 35 179 180 182 204
pääaita 304 305
pääelinkeino 101 103 203 214 319
päähiset 153
päähystä 142 143 153
Pääjärven hallintopitäjä 292
Pääjärven pogosta 276 279 298
Pääjärvi 80-90 105 108 109 124 148 162 176 222 226 231 232 244 254 255 260 274-277 280 285 287 295 298 299 310 321 333
pääkaha 305
pääkiekerö 326
pääkortteeripaikka 249
päällysmies 188 226
pääporoaita 301 308
pääruumiinosat 114
pääsiäinen 149 245 258 328 335
Päätalo 75
päätuli 145
päätulo 322
päätös 193
pölkky 143 332
Pöllä Matti 9 15 217 287 289-292 294
Pöllöjärvi 132
pönkkä 128
pörssi 192
pöytäkirja 192 193

Raahe 50
raajominen 179 266
raanu 318
Raanujärvi 154
Raappana, 56 57
Raasakka Matti 75
Raatajalampi 216
raate 116 305
Raatejärven poroaita ja -pirtit 248 303 308 314 315
raavas poro 111 204 316
raha 161 192-195 204 260 326
rahastonhoitaja 192
rahatalous 22
rahatulot 102 161 317 324
rahdinajo pororaidoilla 22 58 70-73 80 81 85-87 90-94 97-100 109 111 113 117 140 157-174 177 178 180 206 256-270 281 284 293 300 319 322-326 330-332 334-339
rahka 114 115
rahkeet 153 156
rahtaus 281
rahtiansioajo 332
rahtikuorma 73 111 157 163
rahtikustannukset 267
rahtimarkkinat 270
rahtitavara 166 170 178
rahtitoiminta 267
rahtiyhteydet 256
rahvas 221
raidlapparne 38
raidonkuljettaja 71-73
raidonvetäjä 165 166 169
raihnikka 168 236 353
rainikka 141 164-166 298 318 353
rainikointa 166
raipparangaistus 217
raiska 217 218
Raistakka 283
raita 150
raitio 26 28 38 42 50 51 67 70-73 87 92 93 292 350 352 (ks. paimen, poropaimen)
Raitio Anna eli Lappalainen Anna 50 51
raitioida 145 350
raitiointa 145
raitiolappalaiset 38
raito pororaito 24 39 41 67-73 75 85-87 90-94 98-100 102 104 111 113 115 136 140 143 146 149-153 157-178 180 193 206 214 218 220 223 224 237 242 256-264 267 281 282 284 291 293-297 304 314 319 322-326 328-339 350
raitoahkivo 152
raitoajot 75 98 149 161 162 218 291 297 304 323 324 325 334-339
raitoansiot 178
raitohärkä 75
raitokausi 264
raitokelkka 64 73
raitoliikenne 256-264 296
raitomatkat 64 73 149 153 157 162 175 177 180 257 322 323 328 330 332
raitomiehet 73 99 166 177 220 256-264 294 339
raitoporo 24 73 75 111 113 136 140 143 146 158 160 175 264 314 322 326 328
raitotalot 259
raitotie 178
raitti 249
raja itäraja valtakunnanraja 86 104-109 119 124 131 163 195 206 207 210-219 225-247 251-255 263 264 267 269 272-275 278-280 284 290-292 295 296 304 305 308 314 321 332 338
raja-aita 226
raja-asiakirja 279 321
raja-asukkaat 218
rajakomissaari 278
rajakuolajärveläiset 269
rajakuusamolaiset 269
rajakylät 68 112 138 163 167 168 191 208 211-218 221 225 232 235 246 265 273 278 279 282 284 287 310
Rajala Antti 261
Rajala Eetu 198 241 261 429
Rajala Juho Kustaa eli Rajalainen 165 242 259
rajalaiset 238
Rajalan eli Kiitämän porotalo 191 245 257 258 304 306 316 429
Rajalan porotalo Paanajärvellä 212 213 235 238 241 242 259 261 264 269 309 310 429
rajalinja 255 278
rajamaa 285
Rajamaa Janne (Rodionov eli Rotonen) 164 266 451
Rajamutkavaara 228
rajanaapuri 182 208
rajankäynti 207
rajankäyntiasiakirja 207 255 276-278 281 292
rajanmutka 240 251
rajansulku 26 227 230 236 245 247 251 256
rajantakainen poronhoito 296
rajantakaiset 251
rajantarkastus 278
rajantarkastuspöytäkirja 277
rajanvarsi 230 274 291
rajanvarsiselkoset 206 238 247 253 271 275
rajanvarsiväestö 206
rajaolot 230 232
rajapaliskunnat 206 210 217 230 233 234 253 256 282 315
rajapalkinen 185 188 269
rajapisteet 255
rajarahvas 285
rajarauha 58
rajariidat 277
rajaselkkaukset 206
rajaselvitykset 255
rajaseudut 104 206-208 214 245 249 250 253 269 281 305
rajatuomioistuin 224
rajavartioasema 286
Rajimainen 309
rajimaiset 238
rajoitukset 238
rakennushirret 332
rakennustyöt 317
rakonuotio 171
rakotuli 169 237
rakovalkea 141 145 171 325
rangaistukset 204
ranka 330
rannikko 61 107 259 261 263
rannikkoseutu 51
rannio 217
Ranska 19
rantakylä 98 108
Rantala = Onorein Aleksi
rantaniityt 321
Rantasalmi 221
Ranua Ranuankylä 57 60 61 63 76 283
rapamaha 179
raskolnikot 207
Rasnjarga 174 260
rasva 114 181-183 242
Rasvalammin kankaat 323
Rasvalammin poroaita 301-303 308 311
Rasvalampi 185
rasvata 146
ratkominen 73
ratsu 20
raudan kuljetus 258 265
raudat 148
rauhanen 115
rautaharavat 175
rautalanka 150
rautanaula 146
rautarengas 153
rautaruukki 256 258
Rautaveräjänvaaran eli Lömölän poropirtti 321
reenwagt 50
Regozero=Röhö
rehellinen 194
rehto 313
rehut 58
reikä(korva) 196 198 200
reisivittša 150
reitti 323 334 337 339
reki 65 66 150 152 177 178 248
rekirauta 265
rekitaljat 181
rekityyppi 150
remmi 153 156 224
renbolag 189
rengas 153
ren-giärdesgård 75
renki 59 229 319 322
Renwall Juho 50 51
renåker 74
Repola 19
Repovaaran poroaita 309
reppu 146
Riekin puoli 191 244 321
Riekki (Pohjas-Mattila) 191 321 322
rieme 311
riettaeläin 211

rihlattu luotipyssy rihvikkö 147
rihmanuora 146
riihi 266
Riihivaara 330 331
Riiko 85 113 203 218
Riikola 97 276
riimu 152
riista 36-38 63 107 118 216 267 278 291 324
riistamaat 278
riita 206 273
riitajutut 201
rikkaat poromiehet 250
rikolliset 224
rinkeli 161 259 336
rinkulatynnyri 336
rinnakkaisnimi 310
rinne 312 313
Rinne 100
rinnusrengas 153
rinta-aita 75 301
rintaontelo 34
rintapuoli 179
rintavitsa 150 153 157 168 331
ripata 142 352
rippaaja 142
rippikirja 290
rippuukeppi 142
rissa 143
Ristijärvi 55
ristinpyhä (14.9.) 23
risu 334
risuporo 87 111 135 140 141 149 157 174 218 322-328 330-332 334 336 337 352
rita 321
riuku 145 175
riukuaita 134
riukuväli 311
Riutioiva 236 238 240 241 243
riutta 187 307
Rodionov 292
Rodionov Iivana (Rajamaa) 164 266
rohvi 150
roikka 236 246
rokkasuurimo 335
Rokuanvaarat 57
Ronkainen Aukusti 184 429
Rontti 239 259
roppi 266 267
Rosberg J. E. 27 69 72
rosboinikit 230 281
rossi 147
rostuo 162 330 335-337
rosvojoukkiot 207 231 273
rosvot 202-204 211-213 219 221 224 225 230 231 281
rotkolaakso 247
rotko 187
Roton talo 99 235
Roton veljekset Arhippa ja Jaako 92 160 174 235 259 261
Rotonen Iivana (Rajamaa) 164 266 451
Rotosen porotalo 86 160 164 316
Roto-ukko 92
rotu 139
rouko 237
Rounala 71
Rovaniemen poroyhtiö 188
Rovaniemi 26 42-48 52 60-63 68-70 72 76 259 281 283
rovasti 50 52 59
rovio 145
Rugozero=Ruva
ruho 179 180 265-267
Ruhtinanlahti=Knäsöi
Ruhtinansalmi 56 61 83
Ruija 35 37
Ruijan tunturilappalaiset 21
ruis 281 335
ruisjauhot 183
Rukajärvi 288
Runkaus 46-48 60
runo 208
runonkeräjä 172
runonlaulaja 208
runsasporoisuus 39 40 42 134 194
ruoka 167 171 180 246 334
ruokakankaat 248
ruokakunta 292
ruokamaat 116 210 219 244 305 307 310 315 318 323 336 337
ruokapaikka 337
ruokatalous 182 183
ruokatalvi 247 303 315
ruokko 46
Ruokojärvi 218
ruoma 156
Ruomaanjokivarsi 245
ruotsi 211 230 231
Ruotsi 20-23 32 37 42 71 209 219 224 253 255 256 273 281 283
Ruotsin kruunu 42
Ruotsin lappalaiset 26 37
Ruotsin Lappi 21
Ruotsin metsälappalaiset 34
Ruotsin valta 285
Rupi-Trohkima 100
rupla 205 261
Ruskeakallio 213
Rusko 113
Russanoff-yhtiö 264 338
Russkaja Laplandija 40
ruuanvalmistus 181
Ruunaa 19
Ruuth Simon 50-52
Ruva Rugozero 83 89 93 108 109 160 165 166 174 184 193 211 212 222 231-233 235 236 254 261 263 265 277 278 282 299 309 310 338
Ruvajärvi 233
ruvalaiset 235 310
Ruvan palkinen 193
ryhmä 120 246 303 305
rykimäaika 24
rykiä 115
Rysk wagt 286
ryssä 230 231 235
Ryssä 102 205 235
rysä 122 125 330
rysämäinen 123
Rytilampi 227 228
ryynimakkara 182
ryynisäkki 258
ryynit 161 164 165 169 259 335
ryyppy 249
ryyppykaveri 223
ryöstö 45 46
ryöstösaalis 43
Ryöttijärvi 202
Räisänen Jaakko 281
Räisänen Lauri 286
Räisänen-Juusola 74
räkkäaika 25 29 30 114 116 148 201 210 217 218 232 321
räkkätarha 115
räme 122 311 312 329 330
räpä 115 148 237
räystäs 180
räähkä 182
Rääpyslammin poroaita 133 134
Rääpyslamminkangas 133
Rääpyslampi 133
Rõhjäkkä Rõhjäkänvaara 302 303
rõhkää 115 116
Rõhõjärvi 307
Rõhõ(nkylä) Regozero 77 80 100 104-107 124 125 149 152 157 160 169 170 175 176 182 185-187 192 195 197 198 201 204 262 267 280 291 292 294 295 306 307 326 327 331 332 334 336-339
Rönnynniemi 55 60-62
Rönsälän eli Rönsäsen porotalo 87 194 324
Röntylä 56
Rörosvidda 36

saaga 36
saaliit 159
saalistuskeino 203
saaloa 116
saamelaiset=lappalaiset
saamelaisporonhoitoalue 106
Šaapkajärvi 84 99 289
saapra 143 218 330 331
saaret 204 220 221 232 310
Saarihärkä 113 119
Saarijärvi 208 335
saarilaidun 103 148
Saarilampi 241
Saaruvasuvanto 145
Saavan Kosta 100 203
Saavasen (Arhipov) porotalo 92 160 184 188 192 197 265 309 319 320 425
sadeilmat 174
Sahalin 19
sahat 107
Saija 238
saijutoveri 85
Saikkov (Iijanen) 92 265 320
Saikkov Palaka 183 197 426
Saikkov Simo 183 264 426
Saikkov Vaseli (Iijanen) 92 165 197 321
Saikoff Ivan 213
Saikov 213
saippua 258
Saivojärvi Šaivozero = Tuhkala
Sajan 19
Sakari 74 283
sakasti 127 311 312 314
sakea 182
sakeikko 114 116
saki 194
sakko 205
sakkoluettelot 45-48
Saksa 85 267 283
sakuskavoiteet 85
salakuljetustavara 249
salametsästys 207 217
Salla=Kuolajärvi
sallalaiset=kuolajärveläiset
Salmela 283
Salmelainen 216
Salmi Salmenkylä = Hirvisalmi
Salmijärvi (Kuusamo) 293
Salmijärvi (Pistojärvi) 303
Salmivaara 238
Salo(inen) 43-45
Salo (Potapov) Simo 12
saloniitty 256
Saltatan eli Pontšin porotalo 98 160
salvos 134
samojedit 19 21 28 31 32 180 183 268 269
sanakirja 189
Sanakirjasäätiö 14
sanan kulku 194 314 316 326 335
sanasto 298 300
sanastomaantiede, -tutkimus 297 298
sani 152 173
Sankala (Pudasjärvi) 57
Sankala (Simo) 61 283
Sankala Juha 62
sapero 114
Sarajärvi 61 287
Sarmela Matti 18
sarvet 20 113 115 135 137 139 140 146 179-181 249 315
sarvienluonti 115

Sarvilampi 329
Sarviniemi Buldyrskaja 83 100 104 106 108 109 222 231 254 293 294 299
sarvipää 112
Sarviselkonen 248 308
Sarvisuo 302
Saseika Zašejek Niska 83 99 101 106 108 222 254 261 272 299
sasu 114
satakerros, -kerta 114
satamakaupunki 178
satamapaikka 102
satula 28
satunnaisajo 172
Sauco Iivana Ossipanpoika 212
Sau-Kaaperi 283
sauna 145 233 240 241 248 258 318 320 328 330 337 (ks. pirtti)
Saunajärvi 74
saunominen 145 320
Sava 229
Sava eli Törröinen Ivan 286
Savinan porotalo Kiimasvaarassa 86 160 182 211 221 245 325 326
Savinan (Potapov) porotalo Pistojärvellä 89
Savo 53 221
savotat 107 159 161 172 202 206 259 264 266 317 338
savu 20
Savukoski 76
Savukoski Gabriel 283
Scholisero 277
Sehvo 252
Sehvon Oskari 85
Sehvon, Sehvosen eli Sohvonan (Jarassimoff) porotalo 85 160 221 223 247 249 252 308
seikkailu 220
seinä 180 181
seiväs 175
sekaväestö 101
selkkaukset 206 213 230 255
selkonen 117-120 128 143-145 159 162 176 191 202-204 206 207 210 211 219 233 235 236 238 242 244-251 253 256 271 278 281 301 305-309 314 315 318 320 325 328 332
selkosen kävely 117 191 202 203 (ks. poron-, sulakävely, katselu)
selkosheinät 68
selkosjärvi 157
selkosniitty 144 163 258
selkostaipale 58
selkosvedet 331
selkä 153 156 158 180 242 245 249 265-267 275
selkäaita 77 130 226 301 311 328
selkäkappale 180
selkälevy 179
selkäliha 265
Selkälä 260
selkänoja 152
selkävyö 153
senaatti 207 208
Sennozero = Heinäjärvi (Kiestinki)
seppä 146
Seppälä 290
Seppänen Antti 56
Seppänen-Kovavaara Juho 252
sepänniemeläiset 308 323
Sepänniemen palkinen 187 189 193 198 301-304 322
Sepänniemi 85 89 101 104 109 124 159 160 173 184-187 189 193 196 198 282 290 293 295 301-304 307 308 322 323 334
sepäpaju 150 331
Seretin Ortto 92
Sergejevin porotalo 99 160
sesonki 187 192 319
sesonkikalastajat 174
setolka 153
seurakunta 74
seuroin haku 245
seurue 257
seuruus 189
Severnaja Dvina 178
side 152
sidepuu-pönkkä 128
siemenvarasto 164
Siemingin poroaita 237 239
Sieminki 83 108 109 222 235 254 299
sienet 321
sienijäkälä 116
sieraimet 116
sihteeri 192
siika 265
Siikajärvi 202 302
Siikalainen eli Siikala 265
Siikalainen eli Siikaluoma 76 138 221 223
Siikalampi 323
siirtokunta 293
siirtolaisuus 101 288 293
siirtymävaihe 232
siitoskyky 140
siitosporo 136 139
siittää 139
Siivola 287
sika 81
sikeytyä 115 145 322
sikla 125 312 352 (ks. siula)
silakka 44
Sileäkangas 245
Sileänkankaan eli Ponselin poroaita ja -pirtti 245 304-306 308 309 312
sillinsukuinen 261
silmukka 142 143 153
silmävitsa 150-153 332
Simanaisen porotalo 91 160 184
Simo 60-62 76 283
Simojokivarsi 61 62
Simojärvi 57 60 61
Simoniemi 60
simptšukka 101
Sinisalo Aino 18
Siperia 19 20 35
Sipi Erkinpoika 45
Sipilä Pekka Yrjönp. 50
Sipola (Ilmola) 47
Sipola (Kuusamo) 75 191
Sipola Heikki 46 47
Sirelius U. T. 27 35 49 95 211 278 293
Sirkei Iivananpoika 274
Sirkeilän (Koljojev) porotalo 89
Sirkelä 213 286
Sirki Mårten Iwarsson 275
Sirniõ Salomon 282
sissisota 52
sisukset 179
sisusrasvat 138 181-183
sisäelimet sisälmykset 179 316
sisämaa 61 103 163 282 285
Sisä-Venäjä 178
sisäänlämpiävä 241
sitolka 153 156
sittu 116
siula 122 125 127 129 131 132 135 303 311 312 352
siula-aukko 127 311 312
siulamies 122
Siurua 287
sivakka 237
sivuansio 321
sivuelinkeino 81 230 319
sivullinen 198
sivupuoti 337
sivuutus 168 258
Sjögren A. J. 99 101 102 207 272 287 293
skandinaavit 20 25 32 39
Skandinavia 19 20 35-37
Skandinavian lappalaiset 35
skula 166
sköterenar 42
snoasti 17 153 298 353
Sodankylä 24 26 27 30 32 39 46 47 51 58-60 75 76 79 189 226 227 253 283
Sofjanga=Sohjanansuu
Sohjana 184 245
Sohjananjoki 98 124 285
Sohjananniska 335
Sohjanansuu Sofjanga 83 89 124 149 159 171 176 262 274 278 310
Sohvona = Sehvo (Jarassimoff)
soidinaika 159 333
soidinmetso 332
soikea 312 313
Soilu(järvi) 302 323
soitimelta metsästys 158 159 162 163 323 329 331-333
Soivio 250 251
Soivio Antti 223 250
sojootit 19 21
sokeri 161 165 264 267
Sokka-Hilippa 165
Sokkala eli Sokka = Tšokkala
Sokolozero=Soukelo
Solberg O. 35
solmu 172
sompa 146
Sompajärvi 83 104 108 109 222 231 254 299
Sompio 27 39 67
sonni 147 205 225
sopimus 194 213 219 252
Soppela 76 283
sopu 249
sorkka 114 204
sorkka-aita 127 129 131 132 312 313
sormet 179
Sorokka 285
Soronen 76
sortoaita 249
Sorto-oiva Tjortoiva Tyrtoivavaara 212 235
soseen aika 115 157 332
sosialistinen vallankumous 107
sotakivääri 147 220
sotamies 43
sotapalvelus 103
sotaretki 71
sotatila 87
sotaväenotot 285
sotilaskarkurit 207 230 281
Sotkajärvi 54 60 61 67
Sotkamo 55-57 59 217 292
sotkamolaiset 55
Soukelo Sokolozero 83 89 92 93 95 107-109 138 149 158 160 165 166 174 178 180 182-184 192 193 195 197 198 204 211-213 222 231 232 235 236 238 242 254 259 261 263-265 268 278 282 284 299 309 320 332 338
Soukelojärvi 277 295 320
soukelolaiset 235 238 309 310 332
Soukelon palkinen 192 193
soutaja 302
Sova eli Heikkilä 235
Sovajoki 213
sovajärveläiset 237
Sovajärvi, -kylä 83 108 109 188 212 213 216 217 222 232 235-237 239 254 259-261 263 268 283 299 332
sovakyläläiset 213
Sovakylän poroaita 237
spesiaalitermistö 113

staarosta 277 326
stantsija 90
Steckzén Birger 37 73
Stepanala 97
Stierwald Carl Fredrik 49 52 57
Stolbovan rauha 285
Strahvila eli Kokora 220
stängsel 74
suas 153
substraatti 42
Suenjelsijd=Suonikylä
suhdanne 263 283
suikea 312
Suiku 81 83 101 106 108 109 222 231 299
Suikujoki 285
Suininki 213 225 259
sukset 20 21 36 116 146 165 171 242 302 319 323 325
suksikeppi 147
suksilta ajo porolla 147 158
suksimiehet 43 111 249
suksisauva 171
sukujuuret 285
sulakävely 118 225 226 230 244 245 (ks. poronkävely, selkosen kävely, katselu)
sulan aika 152 212 224 244-246 280 305 321 329 337
Sulasalmi 283
sulku 249
sulkuveräjä 77 130 311
Sulkuveräjän poroaita 77 127-130 301 308 311
Suma 81 101 103 260 285
Sumsa 56 57
Suni Leo 9 15
Sunku 107 108 260
suo 119 122 128 131 132 161 163 166 170 176 187 232 302 329 330
suoja-aita 228 (ks. esteaita)
suojeluraha 255
suojelusaita 226 227 239 243 (ks. esteaita)
suola 21 161 164 166 169 178 180 182 257-259 260 263-265 267 335-337
suolakala 337
suolan kuljetus 178
suolankeittoseutu 285
Suolapohja 83 107-109 222 231 254 299
suolarahti 73
suolasäkki 166 263
suolaus 180
suolavesi 180
suolet 179 181 182
Suolijärvi 55 56 60-62 76
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 15 17
suomalaiset 29 32 38 40 81 85 118 120 173 179 195 199 203 212 216 217 221 223 226 235 238 250 252 269 272 309 310 315 322
suomalaisinvaasio 288
suomalaismallinen 87 91 238
suomalaispaliskunta 242
suomalaistalonpojat 54
Suomalais-ugrilainen Seura 14
Suomen Historiallinen Seura 15
Suomen kielen nauhoitearkisto 15 16
Suomen lappalaiset 32 33 38
Suomen Lappi 27 34 41 206 230
Suomen paliskunnat vuonna 1900 190
Suomen Poronjalostusyhdistys 30
Suomen raha 260
Suomen raja 106
suomi 113 188 198
Suomi 20 25-27 32 33 37 41 49 61 63 70 73 79 80 84 89 90 98 103-106 108 112 125 136 138 146 154 162 178 180-183 187 188 198 207 210 212 214 220 223 224 229 230 235 239 241 242 244-247 250-253 264 266-268 272 283 304-306 315 321 322 332 337 338
suomussalmelaiset 230 256 259
Suomussalmi 19 24 25 33 42 45 48 54-56 58-60 62 68 69 73 76 83 85 106 108 109 124 182 192 203 208 215-220 222 226 228 230-232 234 247 251 252 254-257 259 263 272 273 277 280 282-286 293 298-300 303 308
suonet 20
Suonikylä 24 26 189
Suopassalmi 83 166 217 258 285
suopunginheittomatka 143
suopunginluu 147 146
suopunki 21 73 76 77 103 120 123 135 137 139 142 143 146 147 150 158 171 172 305 307 315 316 350 351
suopunkinuora 146 147
Suorajärvi 259
suorakahaiset poroaidat 135
suorakaiteen muotoinen 313
suorasarvi 112
suotaival 225
suova=heinäsuova
suovillaan olo 115
susi 24 27 49 57 82 99 101 107 145 148 240 260 261 337
Susijärvi 166
susilaumat 260
susituhot 82 99 101 107 148
susivuodet 27
sutja 224
sutti 115
suuaukko 313
suukopu 204
Suurenniemen Huotari 100 203
suuri karsina 122 125 312
suuri pohjan sota 53 285
Suurijoki 307
Suurijärvi (Kuusamo) 228 287
Suurijärvi (Viena) = Pohjoinen ja Suvi-Suurijärvi
suurimo 181-183 335
suurimomakkara 182
suuriruhtinas 271
suurperhe 90 96 98 160 283 321
suurporonhoito 22 37 284
suurporonomistaja 212 223 246 250 283 284
suurriista 107
suurtalonpojat 36
suusanapäätös 192 193
suustaladattava 118 147
suutari 322
suutu 201
Suvannon palkinen 185 193 303
Suvannon poroaita 306 309 310
Suvannonjärvi 309
Suvanto Šuvanda Kuusisuvanto Kuschvando Kuševanda 21 83 85-87 96 118 124 128 136 138 160 164 166 170 185 186 188 193 208 209 221 225 232 245-248 264 266 267 274 277-279 281 285 303 306 308-310 316 336
suvantolainen 209 266 267 308
Suvi-Suurijärvi 98 124 176 186 201 274 289 334 336
Sveitsi 19
Sviissenja (29.9.) 24
sviizenie (=Ristin ylentämisen juhla 27.9.) 117
Svjatoi Nos = Vätöinniemi
sydän 33-35 179 180
sydänmaa 175
sydäntalvi 120 240
sykertyä 146
syksy 175-177 180 187 199 204 208 210 214 220 223 226 238 246 266 267 301 331 333 335
syksytalvi 239
symbioosi 20
Syrjäjärvi 214 226-229
syrjäänit 19 21 28 32 40 155 173 180 183 268
sytningsrenar 42
Syvänlamminkangas 245
syyllinen 204
syysaita 235
syysajot 322 329
syyshakuaika 79 247 248
syysjää 221
syyskerta 162 167 330 335 336
syyskesä 174 227
syyskierä 119 157 163 176 328 331
syyskokous 192 246
syyskuu 175 194 203
syyslaidun 127
syys-Matti (21.9.) 189
syysmetsästys 64
syyspaikka 24
syyspalkinen 118 119
syysporo 122 176
syysreitti 336
syyssesonki 284
syystalvi 119 123 125 135 156 157 163 175 177 180 186 187 191 194 195 228 232 239 247 267 268 307 310 328 336
syyte 250
syömämiehet 246
syömäporo 237
syöntipaikka 141
syöntipuuha 225
syöpäläiset 114 319 325
syötti 120 211
syöttäminen 258
syöttö 336 337 339
syöttöaika 258
syöttöpaikka 144 167 170 178 334 336
syöttöpuu 148
säilytyslavat 159 216
Säitäahot 322
säkki 146 166 168 169 178 204 263 335 337
säkkikangas 237 334
Säkkilä 74
Säkkilänvaara eli Säkkinen 259
Säkkinen Antti 259
Säkkinen Niilo Hannunpoika 286
säkkipari 166
säkä 158
Särkijärvi 60-62
Särkiniemi 95 99 160 289
säräisniemeläiset 56 57
Säräisniemi 57
säterbruk=karjamajatalous
sää 116 168 179 258
sääntyä 116
sääriluu 181 268
Sääskelä 55 56 60
sääski 30 114 321
säätyläiset 51 160
säätyläisporonomistaja 52

taakkaporo 28
taakkasatula 30
Taavo Taavonsuu Tavajoki Tavanga 83 90 118 124 149 156 159 164 183 200 204 207 213 232 245 277 278 321 322
Taavonsuu 277 321
Tahkojärvi 335
Tahkolahti 201
Taimyr 19
tainnuttaminen 34 35 179
Taipale 283
Taipaleenharju 57
taival 168 337 338
Taivalkoski 48 58 59 62 68 69 74 76 129 208 217 218 264-268 272 283 290 292
taivallus 239
Taivalperän eli Kintasnaulan poroaita 132 134
takaa-ajaja 204
takajalka 115 139 224
Takala 76
takalisto 337
Takalo 238
Takalo eli Nikitin Marina 16 90 115 156 164 183 212 321 427
Takaluoma 76
takapaisti 179
takapaju 150
takapää 179 259
takaraivo 179
takasulku 249
takavarikointi 280
takaveräjä 134
takka 302
takkahärkä 27 73
takkaporo 22 27 296
takkasatula 27
takki 334
taksa 281
talari 274
tali 181
talja 53 114 115 171 179-181 202 203 215 237 318 334
talo 337
talolliset 46 48 50 51
talollisporonomistajat 79
taloluettelot 51
taloluku 84 85
talonpoika 21 24 37 43 44 49 52-54 58 59 63-65 68-70 73 74 77 175 208 256 260 261 278
talonpoikaisalue 41 44 60
talonpoikaisasutus 41 58 271
talonpoikaiselinkeinot 22
talonpoikaiselämä 58
talonpoikaiskauppiaat 266 267 292
talonpoikaiskeksintö 65
talonpoikaiskylät 276
talonpoikaisolot 177
talonpoikaispitäjät 58
talonpoikaisporonhoito 32 41 42 45 46 48 54 58 60 63 72 74 79 263 271 272 275 295 298
talonpoikaisvälittäjät 266
talonpoikien poronomistus 45
taloushistoria 178
talousjärjestelmä 49 63
talousmaantiede 178
talousvesi 175
talua 120 144 157 158 303 326
taluhärkä 249
taluporo talutusporo taluja talukas 111 120-122 135 159 165 168 249 250 303 305
taluttaa 120 121
taluttaja 172
taluttaminen 176 305
talutushihna 34
Talve Ilmar 55
talventulo 161 305
talvi 117 138 161 175-177 218 238 239 247 252 266 305 320 331 332 335 338
talviajot 25 322
talvikalastus 103
talvikalusto 66
talvikausi 177 264
talvikeli 159 164 169 177 272
talvikuorma 169
talvikylä 24
talvilaidun 36 96 106 244 269 288 295 306 318
talviliikenne 173 256
talvimarkkinat 103
talvimatka 175
Talviniemi 287
talviolot 272
talvipaimennus (ks. paimennus, paimen)
talvipaimennuskielto 253
talvipohja 244
Talvisaari 124 310
talvisota 68 75
talvisydän 319
talvisyöttö 240
talvitie 122 166 175 178 250 251 330
talvivaljastus 69
talviveto 315
Tammelankylä 66 147 227 228 251 257 287
tammikuu 162 325
tamppi 260
Tanilaisen veljekset Huotari ja Vassiilei 87 160
tanko 183
Tanska 283
tapakulttuuri 183 189
Tapani Heikki 46
tapaoikeus 189
tappelu 225 250
tappo 34
tappouhkaus 208
tappuaika 314
tappuporo 138 267
Taraskola 97 276
Tarassinsaari 124
tarha 74
Tarkiainen Tarkkunen 47
Tarojeva-Nikolskaja Roza F. 84 151 152 154 181-182 201 205
tasahampainen 139
tasamaa 128
tasaparinen 146
tasmi 128 301 311 312 352
tasmiaita 123 128 129 131 132 137 227 229 311-313
tasmirakenne 131 132 134 227 229
Tauriainen Antti 56
Tauriainen Heikki 286
Tauriainen Uulovi 258
Tauriala eli Peranka 48 56
tauti 53 114 116
Tavajoki 124 277 321
Tavajärvi 83 108 109 124 222 231 236 238 254 259 265-268 275 286 290 299
Tavanga=Taavo
Tavantojärvi 239 241 243 244
tavara 169 177 204 258 260 281 336
tavarankuljetus 152 206
Tavela 286
Tavi-Pekka 217
tee 146 161 259 337 (ks. tšaiju)
teekattila 146
Teeriranta 108 109 124 138 214 215 222 224 231 254 256 299
teerirantalaiset 215 256
Tegengren Helmer 23 38 39 44 49 51-54 63
tekniikka 300
teko 136 138 196-199 201 223 352
teline 181
teltta 268
tenikkö 113 116
teniytyä 116
Tennilä 283
Teppana 87
Tersk=Turja
terva 67 146 256-258
tervahauta 331
Tervajärvi 56 57
Tervakangas 309
tervankuljetus poroilla 256-258
tervanpoltto 214
tervanruukaaja 257
tervasjuurikka 331
tervaspuu 331
tervatynnyri 259
Tervavaara 251
Tervola 26 44 60 61
Tervola (Suomussalmi) 55 56
Tetrijoki 185
teuraseläin 183
teuraskarja 54 180 206 267
teurasporojen kuljetus 264-269
teurasporojen ostelijat 91 283 316
teurasporot 34 39 54 90 91 120 135 136 138 140 160 161 178-183 195 199 206 223 249 250 264-269 283 316 317 319 324
teurastuotteet 138 178 180-183
teurastuotteiden käsittely 268
teurastus 22 25 33-35 42 85 119 136 138-140 178-182 200 214 218 223 229 231 237 247-251 265-269 274 296 314-317 319 324 326
teurastuspaikka 179 266 268
teurastustavat 22 33-35
Thauvón J. F. 40 220
Thinga-saaga 36
tie 166 169 170 175 176 218 258
tiedonvälitys 123
tienreikä 176
Tiermas Juho Pekka 259
Tiesmaa Erkki 14 29 65 69 72 154 297 340
tiettömyys 175 177
tieura 150
Tihtozero=Pistojärvi
Tiikšijärvi 83 84 95 99 105 108 109 160 222 231 254 286 289 295 299
Tiilikäinen Miitrei 87 160 164 193 266 267 336
Tiilikäisen (Tiilikov) porotalo 87 160 193 267
tiine 115 148 322 330 336
tiineysaika 149
Tiiro(järvi), -vaara, Koljola, Tir-, Kirozero 18 85 103 104 106 108 109 118 120 123-128 134 138 159 160 182 185 186 188 193 199 203 207-211 214 215 219 221-225 228 229 231 232 246-252 254 256 264 266-268 272-279 281 282 291 298 299 303 304 306 308 310 313-315 334
tiirolaiset 118 138 209-211 214 219 223 249 250 252 256 266 267 291
Tiiron palkinen 125 138 185 193 199 247 250 303 304 308 314

Tiiron poroaita 247 250 251 310
Tiiron selkonen 251
Tiirovaara, -järvi = Tiiro
Tiiruajärven palkinen 185 186
Tiiruajärvi 124 175 187 306 307
Tijakkakangas 322
Tikanov Antti 100 159
tilallisväki 287
tilastokomitea 82
tilastot 84 104 292
tilattomat 287
tilikirja 77
Timon Mikittä (Moissejev) 264
tinatemppeli 146
Tirozero=Tiiro
tiuhtio 335 336
Tiuhtusero=Pistojärvi
tiuku 165 265
tjialgall 32
Tjortoiva = Sorto-oiva
toimihenkilö 192 193
tokka 24 28 118 122 139 142 157 212 220 224 240 242 248 266 269 326 351 352
Tolva 287
tolva 351
Tolvantojärvi 83 93 106 108 109 211 222 235 236 238 239 242-244 254 278 299 317 318 320 338
tolvata 116 351
Toppisen eli Jutkon poroaita ja -pirtti 185 301 302 307 308 311
Torkkinen Nuutti 46 47
Tornua 61 83 108 109 208 222 231 254 299
Tornæus Johannes 44
Tornberg, ks. Maivalainen
Tornberg Antti 266
Tornio 21 27 41 42 44 61 62 68 71 256 259 260 263 265 281
Tornion Lappi 26 34 38 39 42 53 57 73
Tornionjoki 26 38 39
Tornionjokilaakso 37 41 42
Tornionjokivarsi 26 68
torppari 51 203 245
Torvinen Simana 275
Torvisen suku 275 287
toukka 115 180
toukokuu 162 331
toukoset 28
Trahta 322
traktoritie 134
Tresk Olof 38 39
Triihvo 328
Trohkimainen 316 336
Trupukka Simo Sipinp. 50
tšaappavittša 150 298 354
tsaari 271
tsaarivalta 265
tšaiju tšaju tšäijy 146 171 337 (ks. tee)
tšakka 114 116
Tšavinin kauppa 164
Tšernaja Retška = Mustajoki
tšiekerõ 111 140 141 143 298 326 331 348
tšiekerõinti 327
Tšiksa 83 100 108 109 124 159 176 222 231 254 299
Tšiprinkijärvi 92 268 295 320
Tšoalmoaivendš 173
tšoappa 150 298 354
Tšokkalan Hilippä ja Kuisma 165
Tšokkalan eli Tšokan porotalo 93 160 165 174 235 261
tšola 112 114 298 354
tšuktšit 19 21 183
tšuna 64 65 111 150-153 156-158 165 174 175 177 271 298 325 326 329-332 335 337 354 (ks. kelkka, poronkelkka)
Tšyk-sual 173
tšäinikkä 146
tuhka 152
Tuhkainen Simana 273
Tuhkala eli Saivojärvi Šaivozero 83-85 87 88 96 100 103 108 109 117 119 124 152 153 157-160 164 166 167 170 172 173 175 176 181 185 186 194 197 198 201 203 207-209 222 231 232 245 251 254 266 267 272 273 276-279 281 291 292 299 303-310 315 316 324 325 329-331 335 336
tuhkalaiset 203
Tuhkalan palkinen 117 185 186 198 203 245 251 303-309 315 316 324 325
Tuhkalan poroaita 307
Tuhkalanjärvi 186 330 335 336
Tuhkapatunan poroaita 310 313
Tuhkapatunankangas 304
tuisku 168
Tukholma 44
tukinajo 107 176 321
tukinlasku 206
tukipuu 134 301 331
tukiseivās 129
tukki 67 332
tukkikämppä 201
tukkisavotta 107 159 161 264 321
tukkityöt 161 258
tukkiyhtiö 172 264 338
tukku 174 175
tulet 145 171 249 258 318 319 336 337
tuliaseet 36 37 64 214 230
tulilla yöpyminen 145 146 169 171 237 258 317 325 334 336-338
Tulindberg Eric 44 49
tulitikut 165 258
tulittša 145
tulkki 271
tulkkuut 145
tullitilastot 283
tulliviranomaiset 255
tulolähde 260 335
tulosuunta 313
tulot 322 324
tumpsalaiset 235
Tumsajoki 278
Tumtša 83 94 106 108 109 160 184 212 217 222 224 230 232 235 236 241 253 254 276-278 282 293 299 309 310 (ks. Tuntsa)
Tumtšajoki 276 278
Tumtšajärvi 166
tumtšalaiset 212 235 310
Tuneld Eric 50
Tungut-, Tunjärvi, Tungozero = Kananainen
tunguusit 19 21 183
tunka 181 183 351 352
tunkamakkara 183
tunkio 96 181 331
tuntemattomat porot 136 192-195 312 315 316
Tuntsa 94 244 (ks. Tumtša)
Tuntsajoki 226 237 243
Tuntsajärven kylä 278
tuntsalaiset 212
tunturi 93 142 235 236 238 240 244 260 317-319
tunturialue 236 282
tunturilappalaiset eli -saamelaiset 21-23 37 38
tunturimaasto 238
tunturinlakka 240
tunturipeura 20 63
tunturiselkoset 93
tunturiselkä 260
tunturiseudut 244
tuohenterva 154
tuohi 146
tuomari 71 205 224
Tuomas-äijä 75
tuomioistuin 207 224
tuomiokirjat 47 49 50 53 219
tuontisatama 262 263
Tuoppajärvi 80 82 83 95-98 104 105 107-109 124 162 166 170 186 204 207 220 222 231 232 254 260 274 285 290 294 295 298 299 310 328 330 334-338
tupakka 161 259 260
tupla 153
Tuppelovaadin 113
tuppisarvi 112
Turja Tersk 24 103
turjanlappalaiset 29
turkikset 53
Turkinniemi 326
turkiseläimet 265
turkki 171 269 334
turmio 179
Turpeinen Osmo 56
Turtola 26 30
turvallisuus 257
tuttava 250
tuulensuoja 146 237 334
Tuuloma 40
tuutijärveläiset 237
Tuutijärvi, -kylä 83 108 109 217 222 232 235 237-239 254 260 299 309
tyhjiõ 253 262
tyhjä 334
tykky 146
tynki 136 196 197
tynnyri 67 180 257 336
Tyrhy (Kuusamo) 294
Tyrhy Parfejevo 83 84 100 104 106 108 109 160 166 170 222 231 254 293 294 299 310 334-339
tyrhyläiset 310
Tyrhynen 100 160 293
Tyrtoivavaara = Sorto-oiva
Tyräjärvi 48 59 61
tyyni 116
tyynnyttää 116
työkalenteri 149 177
työmaa 264
työmiehet 273 317
työnjako 303
työnjohtaja 192
työntökelkka 66
työporo 99 160
työreki 65 66 152
työsuoritus 332
työvarusteet 146
työvelvollisuus 191
työvuosi 161 162 300
työväki 322
työvälineet 147
työyhteisõ 187
täky 120
täysikasvuinen 223
täysnomadismi 37
tõnä 250 315
tõreikkõ 156
Törmäinen Hannu 46
Törmänen Sihveri 281
Törrõinen eli Sava Ivan 286
Törrõn (poro)pelto 77
tõtki 154
tõttä 331
Töyrä Juho Simonp. 50

Ufa 19
Uhtua Uhut Kalevala 77 81-83 86 89 90 97 99 100 106-109 118 124 125 149 152 157 159 160 164 166 169-173 176 182 185 186 195 197 201-203 220 222 231 234 247 250 254 257 258 262 267 280 285 291 292 294 295 297 299 306 307 325-327 331 334 336 337 339
uhtualaiset 118 258
Uhtuan kankaat 325 337
Uhtuan selkonen 118 325
Uhut 262
uitto 107 206 317 321
ujezdi 13 81 171 296
ujoutua 116
ukko 194
Ukonvaara 321
ulkopolitiikka 256
ulkoseinä 180
ulostus 116
ummen hiihto 146
ummikkovenäläiset 174 261
umpi 157 158
umpihanki 177
Umpikanta 333
umpikeli 100
umpinen 176
umpituppi 112
umpiturkki 269
Unarijärvi 46-48
uoma 185
uppiniskainen 136 179
urakka 31 110 111 136 139-141 143 144 165 226 315 319 324 326 331 334 341
Urakkakangas 307
Urakkakankaan palkinen 186
Urakkakankaan poroaita ja -pirtti 267 306-308 312
Ural 19
uros(poro) 20 31 110 111 136 138-140 158 223 340-344 (ks. hirvas)
uskomukset 179 182
uskonto 182 206
Usmana=Užmana
Utajärvi 60-62
Utsjoki 23 26 28-30 40 43
Uuden Siperian saaret 19
uudennokset 63
Uudensuon kankaat 322 323
Uudensuon eli Haukilammin poroaita ja -pirtti 185 301-304 308 311 314 322 323
uudisasutus 36-39 48 58-61 63 70 74-77 101 175 189 253 273 280 282 284-286 290 293 298
uujukarva 114
uulitsa 249
Uumajan Lappi 39 43 51
uuni 182
uurto(keino) 27 64
Uusi Erkki 29
Uusikylä Novaja 84
uutuussovellus 65 69
Užmana 83 102 108 109 166 222 231 258 299

vaadin 23 24 26 27 29 35 52 55 59 110 111 113 115 116 118-120 136 140 143 144 148 158 165 174 177 209 214 217 218 223 238 249 250 257 297 303 315-317 319 322-324 326 328-330 334-336 341-343
vaadinluku 250
vaadinraiska 217 218
vaadinyksilö 303
vaahto 116
Vaala 56 57 292
vaara 239 240 323
Vaarakylä (Pudasjärvi) 76
Vaarakylä Logovaaraka 83 98 99 124 166 172 186 274 334 336 337 339
Vaassilan (Feodorov) porotalo 89 119 153 160 172 174 196 279 322 323 328 329 334 335
vaate 153 264 336
vaatetavara 165
Vaatsimenoiva Vaatsintunturi 238-241 243
vahingot 207 208 218 219 223 225 244 272 273 279
vahtapuu 156
vahtaus 246
Vahtola Jouko 9
vahvan lumen aika 119 120 143 145 148 161 162 176 220 221 248 302 304 314 323 325 328 335 336
vaihettumisalue, -vyöhyke 230 231 284
vaikeakulkuisuus 177
vainio 75
Vainio 76
vainu 116
Vaiskojoki 47
valakko 112 113 352
Valasjoki 83 98 107 124 274
valejuohde 122 125 126 313
valitukset 225
valjaat 69 70 144 153-157 165 263 329 331
valjastaa 70 116 146 153 167 170 172 257 331
valjastustekniikka 69
Walkeaisen (poro)pelto 77
Valkea- eli Valkojärven poroaita 186 310
Valkeajärvi 304 310
Valkeameri=Vienanmeri
Valkeanlamminkangas 309
Valkkola eli Valkiapää Juho 46 47
Valkola eli Kuusivaara 56
vallankumous 107 270
Valonen Niilo 9
Valppu Matti Antinp. 50
valtaelinkeino 160
valtavasonta 29
valtakunnanraja itäraja = raja
valtimo 35
valtio 164 189 203 205 210
valtiopäivämies 284
valtiovaraintoimituskunta 228
valtoporomies 269
valtti 115
valttihirvas 113 115 139
Vanha Erkki 29
Vanhala Matti 50
Vanhatalo eli Palakainen 90 149 159 200 204 321 322
vanhin 192
vankila 204
vapa 142
vapaus 237 245 323
vappu 29 115
varaporo 71 72 165 177 257 258 335-338
varasliittokunta 217
varastamiskeino 214
varasto 339
varastointi 169 260 333
Varisvaara 324 325
varkaudet (ks. porovarkaudet, poronrosvonta)
varoituslaukaus 318
varotoimi 201
varpa 151
Varpajärvi 157 305 329-331
Varsajoki Varsuga 271
vartija 226
vartiointi 212 244 249 319 325
Vartiolammin palkinen 193 317
Vartiolammin poroaita 310
Vartiolampi 89 91 101 107-109 127 134 135 138 149 160 165 182-184 192 193 195 197 204 207 212 222 231 232 235 236 238 242 244 254 265 274 276 278 280 282 284 286 291 299 309 310 317-321 333
vartiolampilaiset 212
varusteet 120 140-148
vasa 22-25 27 29 30 42 43 48 54 74 77 91 110 111 113-115 117 118 120 121 123 129 135 136 138 140 141 143 148 149 161 192 195 196 199 201 213 223 225 249-252 268 296 303 306 314-316 319 321 322 324 326 331 332 334 340 341
vasahomma 250
vasakarsina 129
vašanalanen 115
vasannahka 268
Vasanpelto 74
vasantuoja 91
Vasaralammin poroaita 133 134
Vasaralamminkangas 133
vasaramies 193
Vasaraperä 259 275 287 290 292
vasavuosi 138
vasen korva 196-200
Vasiljevitš Ivan 271
Vaskon Pekka 94 212
Vaskolan (Arhipov) porotalo 90
vasojen merkintä 24 25 42 74 120 135 315
vasokas 314
vasominen vasonta vasotus 22-25 29 30 115 117 148 149 195 196 213 296 319 321 322
vasonta-aika 29 149
Vasovaara 215
vastamies 167
vastamäki 313
vastatoe 331
vastuu 248 251
Vatajärvi 238 286 290
vatsaontelo 35 179
Vdovin (Leskinen) Arhippa 94
vedenjakaja 39 262
vedätys 322
Vefsen 37
Wegelius Henricus 27 58
veikko 148
veitsi 180
vekseli 260
veli 250
velka 164
velti 171
vemmel 265
venakko 287
vene 175 302
venehjärveläiset 211 214 219 220
Venehjärvi 83 108 109 211 214-216 219 220 222 230 231 254 298 299
Vennola J. H. 44
ventää 29
Venäjä 54 58 85 106 178 188 206-209 211 218-220 224-227 230

235 236 238 239 241 245 252 253 255 256 258-260 269 271 273 275 278 281 283 285-287 290 292 293 304 322
Venäjän Karjala 242 253
Venäjän Lappi 40 242 271
Venäjän selkonen 235
Venäjän vallan aika 264
venäjänkielinen 255
venäläis-karjalainen sekavä-estö 106
venäläiset 40 43 101 155 173 174 218 219 235 261 273
venäläiset poronomistajat 32
venäläisjoukot 52
venäläistyminen 287
vereytyä 179
veri 31 33-35 138 139 179 180-183 249
verihuttu, -leipä, -lätty, -mämmi, -palttu, -ruoka 182 183
verisarvi 115
verka 153
verkko 329 331
verkonkappale 180
Verman-linja 236
Vermasjärvi 83 166 258
veronkantaja 271
veronkantomatka 272
verotus 36 37 43 44 51-53 55 58 59 71 207 253 255 269 271 272 275 281 286 287
verovouti 71 271
veräjä 75 122 126 127 134 147 305 311-313 352
veräjäpuu 147 312
vesa 174
vesietelä 175
vesileipä 217
vesiliikenne 256
vesilintujen pyynti 51
Vesisaari 256
vesistöreitit 39
vesistöt 128 166
vesiyhteys 178
vestos 145
veto 175 261 315 317
veto=vero 253
vetoaita 73 74 117 120-140 185 187 191 301-326
vetoeläin 20 84 94 139 178 272
vetohihna 65 66 69 70 147 150 152 153 298
vetohärkä 153 158 174 324 329 334
vetojuhta 20 36 38 69 103 159 176 296
vetokalikka=pola
vetokelkka 65 66
vetokoira 20 101-103
vetolainen 159 165 167 257 328
vetomatka 43
vetomies 121 122 135 249 250 303 305
vetoporo 18 23 35 38 43 47 53 67-71 75 87 98 99 102 103 107 111 113 119 134-136 140 141 143 149 153-163 172-179 199 214 223 242 247 251 257 260 265 268 271 272 280 297 301 303 306 315 322-327
vetopuu 153
vetopäivä 135 249 314 315
vetoremmi 156
vetorengas 153
vetoruoma 156
vetosolmu 172
vetotekniikka 134
vetovaadin 119 324 328-330 334-336
vetoveräjä 126 127
vetovälineet 64 67 150-157 177
vetovälineiden nimitykset 344-347
vettyä 146
vetäjä 302
vetäminen 303
vetää aitaan 352
Viena 25 27-33 35 42 65 70 77 80-86 112 135 145 147 173 178 179 181 195 198 199 210 230 242 253 257
Viena(nkaupunki) eli Arkangeli 164 165 169 259 335
vienalaiskauppias 261
vienamies 259
Vienan Karjala 337
Vienan Lappi 37
Vienan piiriesikunta 310
Vienanjoki 178
vienankarjalaisasutus 101
vienankarjalaiset 32 101 102 226 258 262 263
Vienanlahti 259 267
Vienan- eli Valkeameri Beloje more 18 39 73 83 85 91 95 99 101-109 161-164 168-170 173 178 222 231 234 254 256 259-264 269 272 282 285 287 295 298 299
vienti 264 283
vieraat porot 192-195 201 247 311 314 315
vieristä eli loppiainen 337
Vihanti 45 46
vihellys 158
Viheriäinen Ville 267 316
vihko 193
Vihtalaisen eli Vihtavaaran porotalo 64 227 228 257
viikko 246 323 331
Viiksimo 19
viillos 196
viilomiehet 249
viilto 179
viina 85 165 210 249
viinaryyppy 249
viinava kylä 249
Viisijärven palkinen 309
Viisijärvi 184 309
viistokaplainen 173
viitata 158
viitoitus 166
viittatie 166
Wiklund K. B. 20 35 36
Wildrenntier 195
vilja 54 107 164 167-170 178 202 207 259 279 322
viljakauppa 171 178 259 262
viljakuorma 168
viljalyhde 64
viljamaat 252
viljankuljetus poroilla 67 163-172 178 256-264 281 282 304
viljantuotantoalueet 178
viljanviljely 178
viljasäkki 169
viljelykset 75 77 79
viljelysaita 75 79
viljelyspelto 76
Vilkuna Kustaa 9 14
villakuontalo 245
villi 248
villieläin 20
villipeura-alue 19 222 230 231 284 299
villipeuralauma 101
villipeura 55 112 220 221 231 (ks. peura)
villiytyä 247
Vilmajoki 241 243
Vilmajärvet 235 236 238 240-244
Vilmatunturi 212
Vilponvaara 251
vilppi 315
vino 196
vinsisteri 147
viranomaiset 191 244 255 297
virkamiehet 38 40-42 51 57 63 208 230
virkatalo 291
Virmajoki 145 251
Virrankoski Pentti 9 44 46 49 52 59
Virrankylä 288
virsta 330 331 336
Virtanen E. A. 9 14 189 195
Virtaranta Pertti 86 98 100 104 180-182 325
virtsa 20 21 116
virtsanheitto 116
vita 196 352
vitakorva 136
vitamäki 166
vitsa 146 150-153 157 168 180 298 331 332 354
Vitsankijoki 275
vitsas 311
vitsasompa 146
Vitsataipale, -kylä 81-83 99 100 104 106 166 293-295 334 336
Vittanki 34
vogulit 19
voi 80 107 146 259 260 334 337
Voijärvi 83 108 109 222 231 254 299 354
Voikula=Häme
Voinitsa=Vuonninen
voirasia 146
Voitajoki 239 243
voivodi 253
Voknavolok=Vuokkiniemi
Volga 178
von Linné Carl 40
von Steinkallenfels Adolf 44
Voronskaja = Kaarne- eli Kaarnisjärvi
Vorren Ørnulv 32 36 37
voudintilit 46 52
vouti 50 71 271
Vouvio-oja 243
vuodenajat 116
Vuokkiniemi Voknavolok 80 82 83 99-101 104 108 109 159 161 164 171 175 203 208 211 214-216 218 219 221 222 226 230 231 252 254 258 272 273 277 279 280 297-299
Vuoksijärvi 83
Vuolajärvi 286
Vuolijoki 56
vuonelo vuonnelo vuonnilo vuonilo 110 111 140 141 143 144 303 324 326 331 332 334 341
Vuonninen Voinitsa 83 104 108 109 124 201 207 208 215 218 222 230 231 254 272 273 277 279 291 299
Vuonnisen selkonen 247 251
vuonniset 220
vuonnislaiset 118 203 211 214 218-220
Vuonnisselkonen 106 208
Vuoreslahti 56 57
Vuorijoki 227
Vuori-Kustu 314
Vuorikylä, -järvi 83 108 109 222 226 232 235 243 254 268 299
Vuoriniemi 225 257
vuorokausi 336-338
vuorsa vuorso 341 342
vuorsa-, vuorso-, vuorsu-vaadin 110 115
vuorso-, vuorsuhärkä 110 140
Vuosanka 19
Vuoškalosaari 124 310
Vuosmo(nniemi) 12 77 85 89 100 101 104 107

109 114 117-119 124 128-130 153 157 160 169 172 174 179 182 184-186 189 193 196 198 199 201-203 208 248 279 281 296 301-305 307 308 311 314 322 323 328 334
vuosmolaiset 303 314
Vuosmon palkinen 89 100 117 118 186 189 193 198 199 201-203 301-305 308 314 322
Vuosmon poroaita 301 311
Vuosmonjoki 301 328
Vuosmonsuu 208 279
vuota 147
vuotta-, vuottoraippa 347
Vuottolahti 56 57
vuotturaippa 17 65 69 70 150-156 166 298 328 332 347 352
vuotuiskierto 22 23 29 37 110 116 117 135 149
vuotuismuutot 22
Vuotunki 236 238 266 286
vuoverso 110 111 341 342
vyötähinen 153
vyötähys 172
vyötärö 158
vyötäys 153
väestökato 53
väestökeskus 285
väestönlisä 287 288
vähän lumen aika 143 156 157 163 176 209 331 333
vähäporoisuus 30 38-40 42 63 73 76 77 85 87 94 103 106 129 159 173 184 191 194 203 223 249 250 270 272 279 281 284 311 317
Väisänen Joonas 54
Väisänen Pauli 56
väkiluku 287
väkivaltainen 205 207
väkivelkasilla olo 192
väliaita 226
välienselvittely 205
Välijärvi 287
välikohtaus 204 205
välimaasto 178 230
väliselkonen 238 247
Väliselkonen 191
välittäjä 91 193 136 206
värtsi 166 169
Värttiäinen Iivana 286
Värttö 228
Vätöinniemi Pyhä Niemi Svjatoi Nos Kuolanniemi 260 268 269
vääpeli 213
ydin 268
yhdistys 192
yhteiskuntajärjestys 217
yhteisomaisuus 250
yhteistoiminta 123 138 187 191 238 245
yhteisö 191
yhtiö 188 264 334 338
yhtymä 141 187 188 189 318 322 323 325
yksinäisporo 144
yksittäispyynti 214
Yli-Ii 62 76 266 283 297
Yli-Juuma 288
Ylikiiminki 60-62 76
Yli-Kitka 108 109 222 231 254 299
Yli-Kuittijärvi 285
Yli-Kurki 59
Ylikurtin talo 242
Ylikurtti 83 108 109 222 226 239 242 243 254 299 (ks. Kurtti)
Yli-Kärppä 238
ylimaa 58 64 104 178 257
Ylimmäinen Vilmajärvi 236 240 241 243
ylimuistoinen 247
ylinen 220
Ylipää 85
Yli-Siurua 283
Ylitalo 260 283
Ylitornio 26 27 41 42 45 57 60 61 154
Ylä-Kuusamajärvi = Lotokka
ylämäki 166
ympärysaita 75 77 129 301 308 311
yrittäjä 284
Yrjö Jaakonpoika 48
yönseutu 154 247 325 328 331 337 338
yöpaikka 336 337
yöpyminen 233 241 246 248 249 258 303 307 315-319 323-325 330-338 (ks. tulilla yöpyminen)
yöpymispaikat 167 169 170 174 258 334

Zašejek=Saseika

äimä 146 158
äksy 116
Ämmä 46
Ärjänsaari 57
äylä 245
Äänisjärvi 107 285
Ääretön 235

Ölkky (kylä) 85 124 138 159 203 211 214 218 221 225 228 231 232 246 248 251 308 309
Ölkky (järvi) 302 323
ölkkyläiset 118 211 218 225 226
Ölkyn selkonen 223
Ölkynjärvi 309

ENGLISH SUMMARY

PEASANT REINDEER BREEDING IN NORTHERNMOST RUSSIAN KARELIA: ITS ORIGINS AND DEVELOPMENT UP TO 1922

Doctoral Dissertation on Finno-Ugric Ethnology
J. Juhani Kortesalmi
The University of Helsinki, FIN

INTRODUCTION (p. 13)

In this ethnological and historical study, the terminology and other traditions of reindeer breeding in northernmost Russian Karelia (in Finnish *Pohjois-Viena*) have been recorded by interviewing East Karelians who fled to Finland in the 1920s as well as Finnish reindeer owners living near the Russian border. A detailed ethnographic description has been drawn up based on this material. With the help of these interviews plus archival and printed sources, the area, characteristics, age, origins and development of peasant reindeer management in northernmost Russian Karelia have been defined up to 1922, when the Bolsheviks came to power.

Northernmost Russian Karelia means in this study the area inhabited by Karelians that extended from lake Kuittijärvi in Uhtua (now *Kalevala*) up to lake Koutajärvi and from the Finnish border to the west coast of the White Sea (in Russian *Beloe More*), which was inhabited by Russians. (Map on p. 83.)

To define the origins and characteristics of reindeer breeding in northernmost Russian Karelia, it has been necessary to clarify the early stages and development of Finnish peasant reindeer management. Reindeer breeding in northernmost Russian Karelia is also seen as part of a wider Eurasian phenomenon in the first chapters of this study.

Peasant reindeer husbandry is treated from an ethnological and historical as well as cultural and ecological point of view, because reindeer owners lived in a symbiotic relationship with nature. A comprehensive comparative study of the lexico-geographical characteristics together with a study of the history of human settlement and its associated nomenclature have also been used to define the origins of reindeer management.

1. MAIN CHARACTERISTICS IN THE DEVELOPMENT OF REINDEER BREEDING IN NORTHERN EURASIA (p. 19)

1.1. Main Characteristics of Reindeer Breeding in Northern Eurasia (p. 19)

Based on literary sources, this chapter will deal with the origins and main characteristics of reindeer breeding among the northernmost peoples of the Old World. The author will also explore the different ways of using reindeer, as well as the ancient elements common to all reindeer owners: castration of bucks by biting (illustrated on p. 31), earmarks, lasso, skis, and the use of urine or salt for taming and training. The author states that reindeer breeding has been influenced by deer-hunting, use of dog teams, as well as animal husbandry among the neighbouring peoples in the south, and that it can be divided into nomadic, semi-nomadic and stationary reindeer management.

1.2. Similarities and Special Characteristics within the Fennoscandian Reindeer Breeding Areas (p. 22)

In this chapter, the author makes a comparative study of the eleven main characteristics found in Fennoscandian reindeer breeding: yearly cycle, milking of reindeer, use of reindeer as beasts of burden, use of dogs, surveillance of calving, marking of calves during the summer, castration of bucks by biting, earmarks, reindeer bells, collecting of lichen, and different slaughtering methods.

The most essential element is the yearly cycle, which takes two main forms: year-round herding and winter herding, in which the reindeer are free during the snowless period. The year-round herding belongs to the reindeer-milking culture of the West Laplanders. On the other hand, since the very beginning and well into the 20th century, the forest Lapps of the Kola Peninsula and the former Kemi Lappmark along with the peasant reindeer breeders further south in Northern Finland and northernmost Russian Karelia have been using the following method:

In the late autumn and early winter, the reindeer were rounded-up and then separated according to earmarks to their real owners for slaughter, herding and private winter drayage. The reindeer were then tended house by house and by groups of owners close to home where they were checked and moved around every two or three days. Sometimes it was necessary to put the herds out to pasture in the wilderness for weeks or even months. In addition, the draught reindeer specialized in transporting either people or goods could be used in winter for the conveyance of people, hay and firewood as well as for long-distance gainful drayage. In

the springtime, when the snow was strong enough, the herds began to scatter, and they were left to graze freely during the summer. At least in some areas, the calving was supervised by the owners.

1.3. History of Finnish-Lappish Reindeer Breeding (p. 35)

1.3.1. Origins and Development (p. 35)

In the beginning of the 20th century, there were two prevailing theories about the origins of reindeer breeding by the Lapps: the evolution theory (Wiklund) and the diffusion theory (Sirelius, Laufer, Hatt). According to the evolution theory, the Lapps, who were hunters and fishers, tamed the reindeer in their present dwelling place. The supporters of the diffusion theory, on the other hand, believe that reindeer breeding spread east and west from the surroundings of Lake Baikal, and that from around 200 BC to 800 AD, it eventually, by way of the Samoyeds, reached the Lapps in northernmost Scandinavia. According to Fjellström (1986), the West Scandinavian Lapps adopted the training of draught reindeer soon after 300 AD. These Lapps were influenced especially by Scandinavian animal husbandry (in Swedish *säterbruk*, *fäbod-system*) and dairy farming. The adoption of reindeer milking, in particular, intensified the use of reindeer. Hultblad (1968) assumes that nomadism originated in the Norwegian Vefsen region around 1200 AD. An organised large-scale reindeer breeding developed in Piitime, Luulaja and Tornio Lappmarks (in Swedish *Piteå*, *Luleå* and *Torneå Lappmark*) from the 15th to the 17th century.

In the eastern forest Lapp areas – the Lappmarks of Kemi and Kola, and northernmost Russian Karelia – the hunting culture with small-scale reindeer breeding remained unchanged: The reindeer milking and the nomadic yearly cycle were not adopted. (Map on p. 39.)

Until now, the early history of Finnish reindeer husbandry has not been studied so minutely and systematically, and the crucial historical and ethnological questions have not been posed. The author has collected considerable material from archival and printed sources from between the 15th and 18th century. Lappish and non-Lappish reindeer breeding as well as the usage and ownership of reindeer have been differentiated.

For his lecture published in 1977, »The Use of Reindeer for Lapland Transportation in the Tornio River Valley», the author has summarised the results of his research on pre-peasant reindeer breeding and ownership:

Reindeer were used for transportation in the Tornio river valley soon after the first peasant settlement, probably as early as the beginning of the 14th century. In winter, draught reindeer were the only possible and practical means of transportation for long distances in the trackless wilderness.

Originally, reindeer were needed by the birkarls for their various activities in the lappmarks. Subsequently, officials and clergymen, and later on, tradesmen from Tornio used them. The draught reindeer owned by the Lapps were used to the maximum by these non-Lapps for their journeys. This usage included free drives and the leasing or even confiscation of reindeer. On these occasions, the professional reindeer-breeding Laplanders, both men and women, took charge of the transportation and guiding of the files of reindeer. Since the Lapps could not provide enough reindeer for extensive expeditions, the Crown, birkarls, clergymen, officials and tradesmen had to acquire their own in order to secure and improve the transport facilities. These reindeer were, however, taken care of by the professional reindeer-breeding Laplanders, mainly in the lappmarks, but occasionally also in the peasant areas as far as Ylitornio.

Subsequently, in the Tornio river valley transportation, the techniques of reindeer usage and management were in the hands of professional reindeer breeders irrespective of the ownership.

The whole system of using reindeer for transportation was passed on unchanged from the birkarls to the Swedish crown and its officials, clergymen and tradesmen in the lappmarks. For hundreds of years, throughout the Swedish rule and thereafter, this tradition lived on in the Tornio river valley and other river valleys in Västerbotten, as well as in the adjoining lappmarks.

Due to the different ethnic backgrounds, Finnish peasant reindeer management developed into two different types; a fact that could clearly be seen in the beginning of the 19th century (Henric Deutsch 1815).

Reindeer breeding in Tornio Lappmark and Tornio river valley, the westernmost reindeer breeding area in Finland, was based on the western reindeer management tradition, the main characteristics of which were: (1) relatively large number of reindeer owned by the Lapps, (2) almost all-year herding, (3) milking of reindeer and production of cheese, (4) non-Lappish ownership and the use of professional reindeer-breeding Laplanders for herding these reindeer. The Swedish and Norwegian peasant reindeer breeders and Lapps used the same method (in Swedish *sköterenar, sytningsrenar, koncessionsrenskötsel).*

In the east and south – in Kemi Lappmark, Northern Ostrobothnia, Kainuu and northernmost Russian Karelia – peasant reindeer breeding was based on the eastern reindeer management tradition, which included a small number of reindeer owned by the forest Lapps. In this tradition, (1) the reindeer grazed freely during the summer, and (2) in the autumn, groups of reindeer breeders brought them from their pastures or *palkinen*s and (3) divided them among the owners for the winter for (4) their own use, but (5) the milking of reindeer was unknown. (Map on p. 39)

Three meagre pieces of documentary evidence dating from the late

Middle Ages are the earliest references to the possible ownership of reindeer by the peasants in Northern Finland. Using one source of information from the end of the 15th century, Helmer Tegengren (1952) has concluded that Finnish peasants from the parish of Kemi »had reindeer herds of considerable size.» This theory has later been supported by other Finnish scholars (Virrankoski, Montonen, Helle, Keränen).

The author disproves this theory by using documents on taxation and economic life between the 15th and 17th century. These show that reindeer breeding was not part of the means of livelihood among the ordinary peasants living on the north coast of Finland.

1.3.2. Scattered Information on Peasant Reindeer Ownership in the 16th and 17th Century (p. 45)

According to the author, 16th century records of fines and 17th century judgment books include only ten references to reindeer ownership and other contacts with reindeer that are linked to the peasants of the north coast of Finland. These pieces of information analysed by the author turn out to be very meagre. In the 17th century, at least some peasants on the lower reaches of the river Kemi undoubtedly needed reindeer to some extent. Reindeer were owned by them and used for drayage, but it is uncertain who took care of these reindeer and where. The author assumes that this was done by the forest Lapps living in the highlands and that the reindeer were used by the owners only on their journeys in the lappmarks. According to the author, already in the 17th century, peasant reindeer breeding did exist to some extent in the sparsely populated highlands, where the colonist peasants were in close contact with the forest Lapps and where draught reindeer were very useful. The earliest pieces of documentary evidence date from 1684 in Kemijärvi and 1697 in Pudasjärvi.

1.3.3. 18th Century Reindeer Management in Hailuoto (p. 49)

Hailuoto, a large island rich in lichen, situated opposite the town of Oulu in the Golf of Bothnia, forms a special case in the history of Finnish reindeer breeding. According to Helmer Tegengren (1952), 18th century peasant reindeer breeding in Hailuoto is »a very late relic of an extremely primitive economic system» in which fishing and sealing would have combined with large-scale (in Swedish *extensiv*) reindeer management practised for the production of meat.

With the help of estate inventories, judgment books, tax lists as well as archival and printed sources, the author has studied minutely reindeer management and other forms of economic life in Hailuoto.

The author has discovered that along with agriculture and animal

husbandry, the traditional sources of livelihood in the 17th and 18th century Hailuoto were sealing, hunting of waterfowl and almost all-year fishing. It was not until the end of the Great Northern War (or the Great Hate) in 1725 that some outside officials and tradesmen were ambitious enough to experiment with reindeer management on this island rich in lichen. There was only one freeholder who owned reindeer in the 1730s. The reindeer were brought from Lapland and tended by hired Lapp herders, who were occasionally summoned before the popular assembly due to some disputes about reindeer. The first stage of reindeer breeding lasted until 1744. There were several reasons for the decline of this source of livelihood: Two Lapp herders and two important reindeer-owners died, and from 1741 to 1743, the island was occupied by Russian troops who were at war with the partisans, and finally in 1744, wolves killed the rest of the reindeer on the island. Reindeer breeding was revived in 1776, but only until the mid-1790s. During this period, there were more peasant reindeer-owners, but the herders were still Lapps. As before, reindeer caused disputes that were taken to the popular assembly, and sometimes complaints about the damage done to hay were even made to the governor.

Reindeer management in Hailuoto did not thus derive from ancient peasant roots, but it was an 18th century fragmentary phenomenon imported from outside. It could not have survived, because it was unable to adapt to the traditional life on the island, and because the herders hired from the outside were unreliable. It lasted altogether only for forty years – two twenty-year periods – in the 18th century.

1.3.4. Kainuu, Pudasjärvi and Kuusamo (p. 52)

The author has studied in depth the history of the southernmost reindeer breeding area in Finland, because this has never been done before and because it plays an important role in the origins of reindeer management in northernmost Russian Karelia.

Basing their studies on Helmer Tegengren (1952), Martti Linkola (1976) and Ilmar Talve (1990) have claimed that the province of Kainuu belonged to a reindeer breeding area in the 18th century. The author proves that Tegengren has misinterpreted the 16th century bailiff accounts. Using tax lists, account and judgment books, estate inventories and local descriptions, the author demonstrates that in the 18th century, traditional peasant reindeer breeding existed only in the northernmost part of the Kainuu province and that it was adopted as a result of close contact with the reindeer husbandry of the forest Lapps in Kuusamo. In the southern part of Kainuu, near lake Oulujärvi, there were only some short-lived experiments with reindeer management in the 18th century. The author points out that the conditions in the Oulujärvi region and in most of the Kainuu province were not favourable for the expansion of

reindeer breeding. Since the beginning of peasant settlement in the 1550s, the inhabitants (for the most part migrated from Savo, where there were no reindeer) were burdened with numerous wars, raids, crop failures, diseases and famines. The results of the research are illustrated on pages 56 and 61.

The author states that between the 1740s and 1780s and afterwards, scattered information and coherent local descriptions on Finnish peasant reindeer breeding can be more easily found. By that time, peasants had already colonised most of the Kemi Lappmark and its southern highlands, Pudasjärvi and Suomussalmi.

Since the peasant settlement, the number of reindeer augmented especially in the parish of Kuusamo, which belonged to Kemi Lappmark. The active peasants living in the wilderness needed reindeer particularly for the transport of corn, feed, firewood and other goods during the long journeys in the difficult terrain. Reindeer was more important to the peasants in the wilderness than to the forest Lapps, who got most of their meat by hunting wild reindeer.

In comparison with Kainuu, the circumstances in wartime Kuusamo remained quite stable, because Kuusamo as part of the Kemi Lappmark paid taxes also to Russia until 1814 and therefore was able to maintain peace. This promoted an increase in the number of reindeer in Kuusamo, because they breed rapidly in normal circumstances.

Referring to some documents (The popular assembly of Kuusamo 1720 and Lagus 1770), the author has concluded that the freeholders who were living in the wilderness of Greater Ii and Greater Paltamo, the peasant parishes next to Kemi Lappmark, probably owned reindeer already in the 17th century. These peasants would have learnt the techniques of reindeer husbandry from their neighbours, the forest Lapps of Kuusamo, due to close contacts with them at the beginning of the 17th century. Some colonists who moved from Greater Paltamo and Greater Pudasjärvi to Kuusamo from the 1670s onwards would already have been reindeer-owners, but most of them would not have started large-scale reindeer breeding until after having settled permanently among the Kuusamo forest Lapps.

1.3.5. Eastern and Western Boundaries of the Peasant Reindeer Breeding Area in Finland at the Turn of the 19th Century (p. 60)

In the 18th century, the Finnish peasant reindeer breeding area covered the then Kemi Lappmark with its neighbouring areas in the south and west.

Using local descriptions and especially estate inventories, the author

has defined the southern and western boundaries of the peasant reindeer breeding area during the latter half of the 18th century and the beginning of the 19th century. It is interesting to notice that the southern boundary is very close to the one at the turn of the 20th century. The boundaries are illustrated on pages 61 and 62.

1.3.6. Peasant Innovations (p. 63)

The author finds it irrelevant, whether the peasants used the reindeer tamed by the Lapps (Tegengren 1952) or whether they tamed them themselves (Ahvenainen 1970), since mountain reindeer had long since been domesticated in Fennoscandia; thus the Finns did not have to do it. The author points out that the Finns adopted the reindeer breeding practice wholesale complete with its terminology as a result of close contact with the forest Lapps and of the evolving needs of the peasant culture, the mobility of people and the transport of goods. This process is interrelated especially with the 17th and 18th century settlement of the highlands of Northern Finland.

On the other hand, it is important to discover how the peasants adapted reindeer husbandry to their own circumstances and how they developed it. For that reason, the next three chapters will deal with the most essential innovations which along with the borrowed elements helped the peasants to increase the efficiency of reindeer husbandry.

1.3.6.1. Reindeer Sledge – an Important Innovation (p. 63)

In wintertime, the forest Lapps used two types of boat-shaped vehicles: *pulkka* with a slanting board at the back for sitting on and *ahkio* for transporting goods. These two vehicles did not, however, satisfy the needs of the peasants, who had adopted reindeer management for the transport of firewood and construction timber as well as different cattle feed from distant meadows. According to the author, this was why the peasants developed their own reindeer sledge, which was a cross between a horse-drawn sleigh and a sledge pulled by a human being. This sledge was much lighter than the horse-drawn sleigh, and the runners, bent in the front, were flat like in a normal sledge. Furthermore, a reindeer pulled it with one trace, as a human being would do, and therefore shafts were not used at first. According to the author, that was why this new vehicle came to be called a sledge and not a sleigh. (Illustrated on pp. 64–70.)

The earliest piece of documentary evidence on reindeer sledge dates probably from 1735 in Kuusamo. Using local descriptions and estate inventories, the author has come to the conclusion that the above-mentioned reindeer sledge was developed in the southern peasant reindeer breeding area: Pudasjärvi, Taivalkoski, Suomussalmi, Kuusamo and Posio.

The author points out that the reindeer sledge was an ingenious peasant invention with which one could make better use of draught reindeer than one could have just by using the *pulkka* and *ahkio* that had already been invented. The use of reindeer sledge contributed to the rapid adoption, establishment and expansion of reindeer breeding in Kemi Lappmark, its peripheral areas (inhabited by colonist peasants) and northernmost Russian Karelia in the east. The reindeer sledge gained ground also among the Finnish Lapps at the turn of the 20th century.

Finally, the peasants developed the reindeer sledge to its perfection. The strap that went between the legs was replaced with shafts and the leather loop of the harness with a wooden collar along with a wooden harness bow. This result is illustrated in the picture from 1929 in Puolanka: The draught reindeer was now used like a horse in the wintertime. (Photographs on pp. 69–70.)

1.3.6.2. File of Reindeer Lengthens – Use of Reindeer is Intensified (p. 70)

The peasants, who had adopted reindeer breeding and learned to make use of the reindeer, intensified the use of reindeer also otherwise than by developing the ingenious reindeer sledge. In gainful drayage, the peasants started using longer files of reindeer than the Lapps.

Using literary sources from the beginning of the 16th century up to the 1930s, the author has studied the size of the Lappish reindeer files. The number of reindeer usually varied from 8 to 15. However, in the northern peasant reindeer breeding area, along the Ounas river, for instance, the number also ranged between 10 and 15 reindeer, and goods were transported by *ahkio*s, as well.

On the other hand, in the southern reindeer breeding area as well as in northernmost Russian Karelia, 22 or even 25 reindeer per driver were used for long-distance gainful drayage. This was on the average ten reindeer per driver more than in the files of the Lapps and the peasants living along the Ounas river.

The author has also studied the weight of the freight. In Tornio Lappmark, it varied from 85 to 102 kg per *ahkio*, that is, altogether from 850 to 1020 kg per a ten-reindeer file. On the other hand, in Kuusamo and northernmost Russian Karelia, where the reindeer sledge was used, the weight varied from 150 to 200 kg per sledge. This meant altogether a freight of 3000 to 4200 kg per a 21-reindeer file. Consequently, the reindeer files in the southern reindeer breeding area could transport three to four times more per driver than the Lappish ones. On the other hand, the Lappish files were quicker. According to Steckzén (1964), when loaded, they made 40 to 60 km per day, whereas the ones used by the peasants in Kuusamo and northernmost Russian Karelia could only manage 12 to 20 km per day. (Photographs on pp. 71 and 72, and chapter 2.3.2.3.)

The use of the reindeer sledge and longer reindeer files facilitated

considerably the long-distance transport of goods. Both of these innovations increased the profitability of reindeer breeding in the southern reindeer management area as well as in northernmost Russian Karelia.

1.3.6.3. Poropelto *(»Reindeer Field«) – Peasant Solution to the Round-up (p. 73)*

In the late autumn and early winter, the eastern forest Lapps, Skolts and Inari Lapps rounded up their small number of reindeer that had all been grazing freely during the summer and sorted them without having to build a separate corral.

The descriptions on Finnish peasant reindeer husbandry from the 1750s onwards show that the reindeer were rounded up in early winter into special corrals, which in the vernacular of the southern reindeer breeding area were called *poropelto*s (»reindeer fields«). The same word is also used as a proper name for ordinary fields in this area. According to the author, this is due to the fact that, as the peasants were adopting reindeer husbandry, they were able to drive their few domesticated draught reindeer into the fenced-in fields and cattle lanes, which had been built beforehand. Thus the reindeer breeders could live in the houses, and no separate cabins were needed. The author finds it natural that the field into which the reindeer were rounded up regularly for sorting would easily be named *Poropelto*. At the same time, the reindeer manured the soil, which in turn would become suitable for cultivation. The soil of the reindeer corrals built on barren forest land could also, manured by the reindeer, produce long and thick grass. (Illustrated on p. 78.)

As the reindeer herds grew in size, the peasants had to start building corrals away from the houses and the surrounding fields, and, consequently, cabins were needed. Now the reindeer corrals had to be built in an area where most of the reindeer were grazing during the autumn round-up and where there was enough lichen in the neighbourhood for the reindeer to be kept on the halter for feeding. (Photographs and drawings of reindeer corrals and herders at work on pp. 31, 34, 78, 124, 126, 129–134 and 137.)

In the early days of peasant reindeer husbandry, the use of ready-made enclosures for building corrals was a significant development phase in the round-up system. The term *poropelto* was used by reindeer breeders for over 200 years.

2. REINDEER BREEDING IN NORTHERNMOST RUSSIAN KARELIA (p. 80)

2.1. Area, Characteristics and Importance of Reindeer Breeding in Northernmost Russian Karelia at the Turn of the 20th Century (p. 80)

In Finnish ethnological books and travel accounts as well as Russian sources, there are only a few references to peasant reindeer breeding in northernmost Russian Karelia. Only Pistojärvi, Oulanka, Kiestinki and Vitsataipale next to the Finnish border are classified as proper reindeer husbandry parishes at the turn of the 20th century. (Maps on pp. 83, 105, 108 and 109.) In some places, reindeer breeding as a secondary occupation was even more important than the keeping of cattle. In wintertime, the reindeer were used for transporting goods hundreds of kilometres away. The reindeer breeding methods used were for the most part the same as among the peasants of Northern Finland.

Using several Russian sources, the author has found out that there were 9000 to 10000 reindeer in northernmost Russian Karelia during the years 1896–1914.

With the help of interviews plus archival and printed sources, the author has been able to define certain characteristics of the reindeer breeding in northernmost Russian Karelia at the turn of the 20th century: the area and the number of reindeer by parish, village and house. Reindeer husbandry was mainly concentrated near the Finnish border, the number of reindeer was increasing and the area was expanding in all directions where there were no reindeer: north, northeast, east, southeast and south. (Maps on pp. 108 and 109.) By lake Tuoppajärvi, there were reindeer only in Kiisjoki and Kokkosalmi. The other ten villages had no reindeer due to the establishment of the traditional sources of livelihood: fishing, transport of goods by horse, peddling and, to some extent, hunting of wild reindeer. The author rectifies Kapitsa's map from 1922 (p. 105) by stating that from the Finnish border onwards, the southern boundary of the reindeer breeding area runs 50 kilometres too far south. Reindeer husbandry did not exist this far south in northernmost Russian Karelia.

The narrow area between Kantalahti and Suiku by the White Sea formed a special case in reindeer breeding. This area was mostly inhabited by Russians, and reindeer husbandry differed from the one usually practised in northernmost Russian Karelia in three essential ways. Each owner had only the necessary number of reindeer, that is, one to five draught reindeer. Since at least 1785, reindeer were purchased from the distant Kola Peninsula or from the primary reindeer breeding areas inland. To prevent them from running back to their home pastures, the reindeer were herded throughout the year. Kapitsa, among other people,

has written on this subject. (Maps on pp. 105 and 108.) According to the author, big dogs were the original draught animals here, and the use of reindeer for that purpose was adopted afterwards.

2.2. Terminology, Techniques and Yearly Cycle in the Reindeer Breeding of Northernmost Russian Karelia (p. 110)

2.2.1. Terms for Reindeer and the Phrases Used by Reindeer Breeders (p. 110)

Through interviews, the author has recorded numerous different terms for reindeer determined by the different characteristics of the animal: age, sex, colour, antlers, nature, and role in different situations. He also rectifies some incorrect terms used by Kapitsa (1924) and Tarojeva (1965).

2.2.2. Reindeer Anatomy, Physiology, Habits and Diseases (p. 114)

In this chapter, the author has gathered with the help of interviews some popular information, beliefs and terms dealing with the anatomy, physiology, habits, behaviour, food and diseases among the reindeer.

2.2.3. Yearly Cycle and the Working Year of Reindeer Breeders (p. 116)

An essential element in reindeer husbandry is the yearly cycle, which is influenced by nature, seasons, climate, quality and size of pastures, and physiology and habits of reindeer. The working year of reindeer breeders is also affected by local circumstances and the needs of the household: the transport of firewood and goods, and cattle feed from the distant meadows, and in some places, even the prevention of reindeer rustling.

In the areas where reindeer grazed freely all summer, the animals were rounded up to be sorted, counted and marked in the late autumn or early winter. The reindeer breeding year was influenced by the spring calving and autumn mating season as well as by the approach of summer and winter.

2.2.3.1. Reindeer in Summer (p. 117)

2.2.3.2. Repairing of the Reindeer Corrals

2.2.3.3. Prevention of Reindeer Theft in Pistojärvi

In northernmost Russian Karelia, reindeer grazed freely all through the summer. During that time, reindeer breeders occasionally repaired corrals and in some places, like in the pastures of Tuhkala and Vuosmo in Pis-

tojärvi, walked in the backwoods and prevented thefts by keeping an eye on reindeer rustlers.

2.2.3.4. Round-up (p. 118)

Reindeer grazed freely since the snow started to melt. For the mating season, which lasts from the end of August to the end of September, they moved together in big herds from the overgrazed grass marshes to the heaths to eat mushrooms and lichen.

The herders basically knew the reindeer's habitat, but the information became more exact as reindeer were seen in the backwoods by people who were fishing, hunting or going to the meadows or another village. In addition, some reindeer that always grazed in the same pastures were given bells for the summer so that they could be found easily.

Once the ground was covered with snow and the marshes and waterways bore their weight, the herders left to fetch the reindeer for the sorting. The tracks in the snow were of help. Draught reindeer could now be used to bring hay from the distant meadows and firewood from the nearby forests. Frosty weather was also needed for the slaughtering of reindeer and conservation of meat.

The herders arranged to meet at a certain time by the corral where they would start rounding up the reindeer. The herders then left with their traces and lassoes in groups of two to four to search for the tracks and listen for the sound of the bells.

When the herd was found, a tamed bell reindeer or a female that was followed by a calf was caught with a lasso or by using bread as a bait. This reindeer was then haltered and one of the men started to lead it on a trace towards the corral. The rest of the reindeer began to follow it. The other herders moved to drive the herd from behind and from the sides towards the rear of the corral, where the reindeer were caught and handled one by one. Dogs were not used in northernmost Russian Karelia for the searching or herding of reindeer.

Appendix 1 contains detailed descriptions of the round-up in three pastures. Already during the interviews, the author concentrated on the grazing areas, relationships between seasons and reindeer breeding year, communication in the backwoods, organization and cooperation of herders as well as technical details of reindeer husbandry.

2.2.3.5. Corrals (p. 123)

Corral System (p. 123)

When the need arose, the herders built corrals in places where reindeer were known to graze in early winter, that is, on lichen heaths. If necessary, new corrals were set up and old and useless ones abandoned. Since

there was wood in abundance, the corrals could be made strong and long-lasting. (Illustrated on p. 129.) The condition of the corrals was checked before the round-up.

The map on page 124 and appendix 2 show that the corrals formed a network that covered the whole reindeer breeding area. By using the corrals, the herders of each palkinen formed a round-up system with those of the neighbours and even crossed the border between Finland and Russia.

Construction and Positioning of Corrals (p. 125)

Each corral had two guide fences that stuck out towards the herd in two directions and narrowed towards the main corral where the reindeer were handled. To prevent the reindeer from running back, hook-like fences projected from the guide fences. These formed mouths similar to the ones in a fyke. (Photographs and drawings on pp. 126–134.)

When building the corrals, the herders made use of the different characteristics of the land. A swamp or a pond at the mouth of the guide fences and a fairly high wooded terrain on either side were of great help. The main corral was often hidden in a depression or descent to make the reindeer run faster. A nearby watering hole for the herders was also essential.

The corrals were built using the wood that was available in the surrounding terrain. Since heavy timber was used farther away from the houses, the corrals were strong, as well. Cleaved rails were occasionally used near the houses. (Illustrated on pp. 127 and 137.) Next to the main corral were often small separation pens into which the handled reindeer were moved.

According to the number of separation pens and the length and shape of guide fences, the author has defined three main types of corrals that correspond to certain stages in the development of reindeer management. With a small number of tame draught reindeer, the corral could be built, for instance, next to a field fence. (Drawing on p. 130.) The most usual type of corral, which was built on a heath, had straight guide fences 200 to 500 metres long. (Drawing on p. 126, and maps on pp. 131 and 132.) The latest type was developed when the emphasis had moved from the use of tame draught reindeer to the production of meat and to great numbers of reindeer that were wilder. That is why in this type, the guide fences were long and spiral, and due to the large number of reindeer, there had to be several separation pens. (Drawing on p. 134.)

2.2.3.6. Separation or jakamiñi *(p. 135)*

The most important stage in the round-up was the separation of reindeer according to each owner's earmark and the marking of calves that had been born in the spring.

The reindeer in the main corral were caught by hand or with a lasso. (Illustrated on pp. 137 and 239.) The owner's mark was cut with a knife into the ears of calves following a female. This was also when each owner chose the reindeer to be slaughtered, castrated bucks by biting and took the trained reindeer for winter drayage. The unmarked reindeer were sold by auction. Appendix 4 contains a detailed description of separation in four grazing areas.

2.2.3.7. Castration or puromiń*i (p. 138)*

Castration turned the bucks into tame draught reindeer and fat slaughter animals. Since bucks often fight during the mating season, the decreasing of their number increased the safety of the rest of the herd. The bucks were castrated between the ages of one and three. The biggest and best bucks, however, were kept for breeding.

The buck to be castrated was caught and turned over onto the ground by two or three men. One man held the animal by the head and the second one by the hind legs while the third one knelt down to bite the testicles into pieces. (Illustrated on pp. 31 and 129.) The scrotum remained undamaged and no blood was spilled. Since biting was a totally sterile way of castration, the buck healed quickly.

2.2.3.8. Herding and Herder's Winter Routine and Equipment (p. 140)

After the round-up and separation, the reindeer breeding year was divided into (1) care and use of draught reindeer and (2) taming and training. During the round-up period, each owner separated their reindeer in the corral and (1) chose the slaughter animals as well as (2) took the trained and castrated bucks and strong females into domestic and gainful drayage and separate care and herding, whereas (3) the rest of the herd was taken to graze on lichen heaths.

The herding methods and the use of reindeer varied according to the needs of each owner as well as local conditions and economic trends, such as whether the principal source of income was (1) domestic drayage (the owner had a small number of draught reindeer), (2) domestic and gainful drayage (large number of draught reindeer) or (3) mainly selling of meat (fairly large number of untrained reindeer). All these variations existed in northernmost Russian Karelia around 1890–1922.

Draught reindeer were looked after and used by each owner individually, whereas the rest of the herd was tended jointly by two or three owners, who formed groups that were more or less permanent. It was easier to tend the animals when each partner took turns in checking the herd. These groups were sometimes formed, because the reindeer owned by different herders had already become mixed while grazing on the same

heaths. If the young reindeer of an entire village pastured together, the owner who could best find the time checked the herd and the rest would do the same in turn. Those with larger number of reindeer did this more often. Four or five owners together could also hire a herder.

Depending on the location, reindeer grazed during the winter in areas rich in lichen and beard moss. Each owner aimed at tending the reindeer from home in the daytime, so the closer they were the better. The herders in some northern villages of Oulanka, however, had to spend months tens of kilometres away from home.

In early winter when there was little snow, the herd was checked on foot, and the bell reindeer and young ones that were being trained were haltered to trees. They had to be moved three to four times a day to another spot to dig for lichen. When there was more snow, they were set free and the herders had to go round the grazing ground on skis thus forming a circular track (in Finnish *kiertolatu*). The reindeer that ran outside the track were driven back to the herd or caught with a lasso. When the snow was deep and the herd was circled two to three times a week, one herder could tend 200–300 reindeer on his own. On the other hand, if there were wolverines, lynxes or wolves in the neighbourhood, two or three herders equipped with guns were needed to protect such a large number of reindeer night and day.

The herders stayed the night in houses as often as possible. When moving in the backwoods, they lodged in cabins heated with a sauna oven, which were common in northernmost Russian Karelia. Sometimes they had to spend the night outside by a campfire.

If the snow was very deep or its surface so hard that the reindeer were not able to dig for lichen anymore, the herders felled spruces with beard moss for them to eat.

Since reindeer tended to wander when the snow was strong enough to bear their weight, the herders returned home and left the animals to graze freely until the following autumn.

2.2.3.9. Surveillance of Calving (p. 148)

Calving was not controlled regularly in northernmost Russian Karelia, but sometimes, by way of trial, or when wild beasts were threatening.

The surveillance of calving lasted for two to three weeks at the end of April and beginning of May. The herders moved three to four times a day the haltered female from tree to tree in lichen heaths. Small trees and other obstacles were cleared away from around the feeding tree to prevent the halter from being entangled in them. If there was not enough snow, the females were taken to a swamp or lake to drink. The calves were marked in the female's earmark, after which they were both set free. The whole operation took usually three to four days per female. The herders controlled the calving to increase the profitability of reindeer

breeding. All calves were immediately marked and, moreover, they and the females were protected from wild beasts that could easily catch a wet calf or a female at the end of the pregnancy.

2.2.3.10. Special Characteristics of the Yearly Cycle – Reindeer Farms and Groups of Herders in Northernmost Russian Karelia (p. 149)

Appendix 5 contains eight examples of the reindeer breeding year and of the sources of livelihood in reindeer farms as well as describes the operation of the groups of herders formed in different situations.

2.2.4. Drayage and the Equipment (p. 150)

2.2.4.1. Tšuna *or Reindeer Sledge (p. 150)*

The most important vehicle in domestic and gainful drayage was the reindeer sledge (in Karelian *tšuna*), the characteristics and origins of which have been described in chapter 1.3.6.1. (Illustrated on pp. 64–72 and 151.)

2.2.4.2. Ahkivo *or* Pulkka *(p. 152)*

Ahkivo or *pulkka* was pulled by a trained reindeer. The one used for conveying people had a slanting board at the back for sitting on (illustrated on pp. 67, 71 and 156), whereas the one for transporting goods was bigger and wider and had an open back.

2.2.4.3. Harness (p. 153)

Reindeer harness consisted of a birch collar, which was connected with traces to the belly stick from where a trace went to the front of the sledge or pulka. The harness had a back strap 15 centimetres in width, which was of cloth, such as embellished red broadcloth, on the top and leather underneath.

Instead of the above-mentioned harness, the herders often used a collar-shaped loop (in Finnish *kesas*) that was made from the legs of reindeer or from leather. The front of the trace was connected to the lower end of the loop. The trace went straight from the loop passing underneath the neck and between the legs to the tšuna or ahkio. No sticks were used underneath the belly.

The harness with a wooden collar was used only with draught reindeer and the biggest castrated bucks, as well as with the first or sometimes second reindeer of the file. In the reindeer households, the harness with a leather loop was thus more common than the one with a wooden

collar, which was also more difficult to make and put on. (Illustrated on pp. 154–156.)

According to Erkki Tiesmaa (1965), the most important change in reindeer harnesses took place at the end of the 19th century. *Kesäte* or *kesas* (in Karelian *käsäys*) was too great a strain to the back of the neck, and it slipped off too easily. The harness with a wooden collar was modeled on the harness of a horse, with which exertion was distributed more evenly. The first references to this new harness date from around 1857 in Ylitornio, 1881 in Enontekiö and 1887 in Kuusamo. According to a Russian source (1909), kesas was common among the Lapps, Russians and Zyrians (or the Komi), whereas they »used a wooden collar that was much more practical» in the Karelian villages near the Finnish border.

2.2.4.4. Use of tšuna and ahkivo (p. 156)

Pulkka or ahkio was mainly used when there was only five to ten centimetres of snow, for instance, in the early stages of round-up. It could be used in thickets, whereas the sledge needed a broader driveway that sometimes had to be cleared with an axe.

Nevertheless, reindeer sledge was much more common and important in northernmost Russian Karelia than pulkka or ahkio. It could be used throughout the winter both for transporting hay and wood and for long-distance gainful drayage.

2.2.4.5. Training and Driving of Reindeer (p. 157)

The herders started to train the young reindeer during the round-up and tending period. First they were lead on a leash and then broken to harness, so that they could be used for conveying people and goods.

Reindeer that moved well were trained for conveying people. The herders usually chose a castrated buck, but occasionally also large females or bucks that were otherwise easy to lead. The rest of the bucks were, however, castrated during the training. The reindeer was harnessed to the sledge and forced to move forward. If it jumped to the sides, it was whipped with the trace until it learned. The animals that were to transport goods were harnessed to the sledge and tied up with a trace to the sledge of the reindeer ahead to make them follow and thus learn to pull.

2.2.4.6. Herder on Skis, Drawn by a Reindeer (p. 158)

A herder on skis was sometimes drawn by a reindeer that was haltered. The animal had a lasso round its neck, and the rope went between the legs to the waist or hand of the herdsman. This method was mainly used on a ready-made road or track.

2.2.4.7. Reindeer as Temporary Beast of Burden (p. 158)

Reindeer were rarely used as beasts of burden. For instance, no information exists on any equipment that would have been used for that purpose in Finnish Lapland. If the snow conditions were too bad for using an ahkio, a pack was sometimes put on both sides of a large buck. Leather bags of provisions and bundles of trace were occasionally put on both sides and tied beneath the belly of a reindeer that was lead on a leash. This could be done during the autumn round-up, if there was no snow.

2.3. Use and Importance of Reindeer in Households (p. 159)

Reindeer were used in many ways in northernmost Russian Karelia. Trained draught reindeer were used for the transport of wood and hay as well as corn from the burn-beaten areas in winter and of hunted birds from the distant storage platforms in autumn. They were also used for conveying the catch and trapping tackle during the spring fishing. Reindeer were better draught animals than horses in the trackless wilderness and when the snow conditions were bad. Firstly, they were cheap to use for gainful drayage, since they dug their food in the woods so that the herders did not have to take any along. Secondly, many houses did not have horses, which could not anyway have satisfied the needs of domestic and gainful drayage in some places. Thirdly, at the turn of the 20th century, horses spent long periods in the logging sites during winter, when the trained reindeer were needed for domestic drayage. Furthermore, reindeer meat could be sold and used at home.

2.3.1. Main Types of Reindeer Households (p. 151)

Reindeer households can be divided into four or five main types according to the principal source of income: (1) only one or a couple of reindeer trained for conveying people, (2) a small number of reindeer trained for transporting wood and hay, (3) at least 22–25 trained reindeer used mainly for gainful drayage, but also for domestic haulage, (4) selling of the meat of a fairly large number of untrained reindeer and (5) gainful drayage and even buying and selling of slaughter reindeer and other products practised by rich and ambitious peasant reindeer breeders.

2.3.2. Draught Reindeer (p. 161)

2.3.2.1. Organization of Working Year and Efficiency of Reindeer Usage (p. 161)

The use of draught reindeer was affected by the coming of winter; snow conditions; freezing of swamps and lakes; strength of snow; thaw and melting of ice; as well as the number of reindeer, emphasis of reindeer

usage and importance of other sources of livelihood in each household. The means of communication, distance from emporiums and economic trends also had an effect on reindeer usage. The herders' working year and division of labour were organized according to these factors. The author produces in tabular form the functional use of reindeer for domestic and gainful drayage according to seasons.

2.3.2.2. Domestic Drayage with Trained Reindeer (p. 163)

After some of the reindeer had been rounded up, the herders already started to use the trained reindeer for the transport of firewood and bunches of leaf fodder from near and hay from the distant meadows, although there was not much snow yet. When swamps and other areas with weak soil bore their weight, draught reindeer were used especially by those who had no horses, but also by others, if the snow conditions were bad. In the spare time, the reindeer were kept haltered in the nearby lichen heaths or in early spring, in areas where herders had felled spruces with beard moss for them. Near home they were fed on horsetails, hay or even bread.

Reindeer were used for conveying hay and wood in midwinter and also in early spring, when the snow was strong enough to bear them, but not horses. In the early hours of a spring day, old pine trees were transported for firewood from one to three kilometres away and hay from a distance of 10–30 kilometres, from places where a horse could not go. (Illustrated on pp. 68 and 162.) Sometimes a few draught reindeer were kept at home for spring fishing and hunting during mating-time.

Appendix 6 describes the use of reindeer for domestic drayage in different households.

2.3.2.3. Files of Reindeer in Gainful Drayage: Structure, Technique and Organization of Reindeer Files (p. 163)

At the turn of the 20th century, files of reindeer were used mostly for gainful drayage between seaside emporiums and inland areas in northernmost Finland, for instance in Kuusamo and Kuolajärvi (Salla), as well as in northernmost Russian Karelia.

In long-distance gainful drayage, the file of reindeer (in Finnish *raito*) usually consisted of 24–25 castrated bucks or in early winter, strong females, as well. To avoid miscarriages, the pregnant females were not used for long and heavy journeys in early spring. Twenty-two reindeer were harnessed to a sledge, and the rest of them were tied with a trace to the last sledge. The first reindeer could also be harnessed to an ahkio loaded with the axe, provisions, skis and other equipment. The reindeer were tied to the sledge in front with a trace that went to the neck of the animal and measured about 70–100 centimetres. The first reindeer had a collar

and the others usually a kesas. The well-trained reindeer led the file, and the driver sat on the first sledge, when the file was not transporting goods.

The files of reindeer were usually driven across even terrain, such as swamps, waterways, and winter roads in between villages, which were used with horses, as well.

The most important goods were cereals. The sledges of medium-size bucks and strong females were loaded with two sacks and those of the biggest bucks with three. The sacks were tied up with a string in two places, and one sack weighed 4.5 poods (one pood = 16 kg). (Drawing on p. 169.)

A file of reindeer was driven and looked after by one person, but two to four files often travelled together for safety reasons. This was also done, because it was easier to catch and harness the reindeer in the morning with more people.

Depending on the weather and terrain, an unloaded file of reindeer covered 30–50 kilometres a day. On the return journey, each sledge was loaded with 144–216 kilograms (two or three sacks), and the file travelled only 12–20 kilometres per day. If the snow conditions were bad and the heaths were rich with lichen, the reindeer could rest and feed on lichen for days or even for a week or two.

Appendix 7 contains more detailed descriptions of gainful drayage.

2.3.2.4. Other Gainful Drayage with Reindeer (p. 172)

Draught reindeer were sometimes used for conveying occasional travellers. Reindeer and horses were professionally used in winter for taking seasonal fishermen towards the Arctic Ocean. These fishermen came from East Karelia and Pomoria (»the land by the sea»), the coast of the White Sea. (Drawing on p. 174.) According to Lönnrot (1837), these fishers coming by the thousand from the coast between Kannanlahti (in Russian *Kandalakša*) and Onega to that of the Murmean (Barents) Sea in early spring were called *murmannit* or *murmanskoit* in Karelian. (Cf. chapter 3.2.2.)

2.3.2.5. Collecting of Lichen (p. 173)

Near home, the reindeer trained for conveying people were fed on hay, horsetails, bunches of leaf fodder, bread and lichen, which had been collected during the rainy days of early autumn and made into cakes.

2.3.2.6. Usefulness of Reindeer as Draught Animal (p. 175)

When the usefulness of reindeer as draught animal is studied, several ethnologically interesting facts can be noticed:

(1) Draught reindeer could be used in roadless areas in winter. Weak soil,

thin ice, deep or untrod snow and thaw, which were insurmountable for a horse, could be overcome with reindeer.

(2) The trained animals transported hay and firewood already in late autumn, so that they could be used in files of reindeer for long-distance gainful drayage in winter.

(3) Strong females were used as draught animals along with castrated bucks in northernmost Russian Karelia, which increased the efficiency of reindeer usage.

(4) Trained reindeer were used for domestic and gainful drayage throughout the winter until the snow started to melt, which is illustrated in tabular form on pp. 161–162 as well as in appendix 6.

(5) Reindeer also replaced horses totally or partially, and the drayage period was now several weeks longer in the autumn and spring.

(6) The reindeer sledge, an important innovation, was a cross between a horse-drawn sleigh and a sledge. It had been developed especially for the peasants' use of reindeer, because the traditional ahkio could not be used for transporting hay, for instance, and more firewood could be loaded into a sledge than into an ahkio. (Chapters 2.2.4., 2.3.3. and 1.3.6.1.)

(7) A file of 22 draught reindeer and two to three spare animals was driven by one person, but two to four files travelled together on long-distance gainful drayage. This system of sledge files was more profitable than the use of horses in those circumstances.

The use of draught reindeer must also be regarded as part of the economic history and geography of the period. The most important goods were cereals. The building of the canal between the Northern Dvina (in Finnish *Vienanjoki* and in Russian *Severnaja Dvina*) and the Volga in 1828 made it profitable to transport corn on a large-scale to the northern highlands. Cheap flour could now be conveyed from the corn producing areas of Inner Russia to Archangel, which had become an important seaport and emporium. Since the 1820s, the supply of cheap corn had rendered the cultivation of grain unprofitable in many places in eastern Finland.

This situation was connected with the insignificant and primitive agriculture, forbidding of cultivation by clearing and burning-over woodland (in Finnish *huuhta*) at the end of the 1850s, and with disadvantageous land ownership conditions in northernmost Russian Karelia. The East Karelians were, in any case, used to their traditional and extensive sources of livelihood, that is, fishing, hunting and exploitation of distant meadows. Reindeer breeding adapted easily to this economic situation. Trained reindeer could be used for domestic drayage in the trackless wilderness and for gainful haulage from the emporiums of the west coast of the White Sea to the inland areas of northernmost Russian Karelia and to the watershed, which were situated between the trade centres of the White Sea and those of the Gulf of Bothnia.

2.3.3. Reindeer as an Animal for Slaughter (p. 178)

2.3.3.1. Slaughtering (p. 178)

Slaughter reindeer provided extra income: reindeer meat was sold and transported on a large scale from northernmost Russian Karelia to Finland from the 1890s to 1920. The meat and hides were used in many ways in the slaughtering households, as well.

The weak and stubborn reindeer were slaughtered by the corral, whereas the others were lead on a leash to the home field.

The most primitive slaughtering method was to stab a knife into the heart without first stunning the reindeer, who then stood upright until it was drained. By having first drawn the blood, the meat remained in good condition. (Illustrated on p. 34.) A more decent way was to stun the animal by hitting it on the back of the neck or between the antlers with an axe. The reindeer was then turned on its back, and the throat was cut open with a knife. The blood was drawn onto the ground or sometimes into a vessel.

2.3.3.2. Treatment and Use of Meat, Hide, Antlers and Blood (p. 180)

After the carcasses had been cut up, the joints and fillets were separated for sale. The shoulders, sides, legs and necks were stored in a cold room and eaten during the wintertime. In early spring, the rest of the meat was put into saltcellars for about a week and then hung up to desiccate on the outside of the walls or on racks on the roof. (Illustrated on p. 181.) Since it was light to transport on the long-distant journeys in the summer, the dry-salted meat was used as provisions and eaten as such, or boiled. Dry-salted meat was commonly used in northern Finland, as well.

The bones and antlers were not used for handicraft. The hides were spread out to dry and sold or used at home to sleep on. No food was made from blood in northernmost Russian Karelia, except for some Karelian houses near the Finnish border, because this was considered to be a sin.

2.4. Reindeer Breeding Communities (p. 183)

2.4.1. *Palkińi*: Concept, Proper Names, Area and Boundaries (p. 183)

Reindeer owners living near each other in northernmost Russian Karelia rounded up their animals and built corrals together. The name of these work communities was *palkińi* (in Finnish *palkinen*).

Many people interviewed found it difficult to define the concept of palkinen. The proper names, areas and boundaries of palkinens were also vacillating, because the East Karelian authorities had not tackled the question.

Palkinen meant two things connected with each other: (1) the grazing area in summer and autumn, and (2) a group of owners that brought reindeer for separation. The radius within which reindeer were rounded up into corrals constituted a palkinen. The use of corrals formed a round-up system within each palkinen together with those of their neighbours. (Chapters 2.2.3.4. and 2.2.3.5. and map on p. 124.)

2.4.2. Origin of Reindeer Owners' Associations (p. 189)

At the end of the 19th century, Finnish reindeer owners often formed associations, which were made statutory in 1898: the Crown land could not otherwise be used for grazing. There were altogether 70 reindeer owners' associations in Finland in 1900. (Map on p. 190.)

The author has compared the round-up among the forest Lapps and the colonist peasants of Kemi Lappmark in the 18th century with that of the Skolts in Pechenga in the 1930s and of the East Karelians between 1890 and 1920 as well as with the division of the Finnish reindeer owners' associations into small areas at the beginning of the 20th century. It seems that the official Finnish reindeer owners' associations have their origins in the round-up communities formed by the forest Lapps and colonist peasants in Kemi Lappmark. These groups of owners, who lived near each other, agreed upon the time and place of the round-up.

2.4.3. Operation and Organization of Palkinen: Herders' Meetings and *Poroherra* (»Reindeer Master») (p. 191)

The most important example of the cooperation between the herders of a palkinen was the autumn round-up. Some East Karelian communities followed the Finnish model and chose a reliable chairman (in Finnish *poroherra*), who had to be able to read, write and know the earmarks. The palkinens sometimes sold unmarked and unclaimed reindeer or ones belonging to another palkinen by auction after the round-up. Poroherra could also maintain contacts with the neighbouring palkinens, act as auctioneer, look after the common funds, and keep a list of the earmarks, both own and those of the neighbouring palkinens.

2.4.4. Cooperation between Palkinens (p. 194)

When some reindeer from the other palkinens were rounded up into the corral of another palkinen, word was sent to those concerned, who then

came to fetch them. Sometimes men from the neighbouring palkinens came already during the round-up to take charge of these animals. It was also possible to come to an agreement on selling these reindeer by auction and sending the money to the real owners. The unclaimed animals were kept by the palkinen that had found them.

2.4.5. Earmarks (p. 196)

Ears have been marked from time immemorial, because the reindeer of various owners become mixed up while grazing freely.

Earmarks, which were cut using a knife, consisted of different little slashes. In this chapter, several slashes and earmarks have been listed.

If a reindeer was already marked, the new owner hung around its neck a wooden placard on which he had carved his own mark. A palkinen could also have its earmark, which had to be simple enough to be easily changed by the new owner.

2.5. Reindeer Rustling (p. 201)

Reindeer theft has always existed. Already in 1837, Lönnrot wrote that the reindeer breeding of Käpäli in Kiestinki and Tuhkala in Pistojärvi had become almost extinct due to rustling. According to Roza F. Tarojeva (1965), some reindeer were missing after the summer, because they had returned to the wild, been stolen by the people of neighbouring villages or killed by hunters who took them for wild reindeer.

The author has collected copious information on reindeer rustling. Reindeer were killed during the shooting season in autumn, unmarked calves were clandestinely marked during the summer and snares were set on sandy ridges and necks of land between lakes, which were the regular reindeer routes where wild reindeer had been trapped before. (Drawing on p. 202.) In winter, snares were set also in the stacks of distant meadows, where reindeer came to eat hay or horsetails. Even herders on skis sometimes caught reindeer and cut their own mark in their ears. A rustler could also use bread as a bait in order to catch and kill a tame reindeer.

In some palkinens, the herders systematically walked through areas regularly visited by rustlers in order to scare them. This took place in late summer before the round-up, when there was no snow yet. If the thieves were caught in the act, they sometimes came to blows with the herders. The rustlers were rarely taken to court: »Reindeer were not protected by the law.»

3. CONTACTS BETWEEN FINNISH AND EAST KARELIAN REINDEER MANAGEMENT (p. 206)

The economic relations between Northern Finland and northernmost Russian Karelia were significant already in the 18th century. The most affluent peasants of Kuusamo, for instance, acted as agents in the trade between the town of Oulu and northernmost Russian Karelia.

The first historical documents on reindeer husbandry in these northern border districts deal with reindeer rustling. The grazing, rounding up and herding in northernmost Russian Karelia practised by the East-Finnish reindeer owners' associations, the driving of reindeer files across the border as well as the transport of meat and slaughter animals to Finland came to an end by 1920.

3.1. Reindeer Rustling in the Border District as an Age-old Problem (p. 206)

For centuries, rustling had been part of the reindeer breeding in the northern border districts of Finland and Russian Karelia. Reindeer, cultivation by clearing and burning-over woodland, and fishing waters often caused frontier incidents. In addition, bands formed by deserters and victims of the depression rustled reindeer and terrorized the whole border district.

Between the 18th century and the early decades of the 19th century, the reindeer herds of Kuusamo and especially Lämsänkylä and Poussunkylä next to the border had grown so much, that the western parts of the parish did not have enough pasturage. As a result, grazing areas near and beyond the border were used more and more. Since they had been paying taxes to Russia, the local herders had the permission of the Russian authorities to do this. Unfortunately, their reindeer caused a great deal of damage to the sprouting burn-beaten lands and unfenced haystacks. Using this as an excuse, the Karelians shot and stole the reindeer belonging to the herders of eastern and southern Kuusamo and Kianta.

Especially in the early decades of the 19th century, groups of Karelians shot professionally Finnish reindeer close to the border. Since the Finnish and Karelian reindeer grazed together on both sides of the border during the snowless period, it was easy for the Karelians from the border villages to steal the reindeer belonging to the herders of Kuusamo.

Karelians were used to hunting wild reindeer, which could still be found near the boundaries of the East Karelian reindeer breeding area towards the end of the 19th century. (Maps on pp. 222, 231 and 299.) Reindeer were thus hunted using the same methods: setting traps in their

paths and shooting. Some Karelian herders even changed the earmarks to their own. The rustling and shooting of reindeer was mainly caused by poverty, which now and again forced the Karelians of some border villages to go begging in Finland.

It was difficult for the Finns to take legal proceedings against the rustlers in Russian Karelia because of the foreign language, different case law, and the distance of 300 versts to the nearest court, which was in Kem in northernmost Russian Karelia.

Reindeer breeders had thus to find other ways of protecting their herds in the grazing areas behind the border. Since the 18th century, the herders of the border villages in Kuusamo had been systematically visiting the East Karelian pastures and villages to prevent theft and scare the rustlers. This was done during the snowless period until the autumn round-up. Another way was to entice the Karelians thieves into breeding reindeer themselves. The third method was to build fences to prevent the reindeer from crossing the Russian border. (Illustrations and maps on pp. 227–229 and 243.)

The wealth of material on reindeer rustling and the preventive methods adopted bears evidence to the historical importance of this phenomenon in such a small area.

On the Russian side, rustling took two forms depending on local conditions. The Karelians stole one reindeer at a time in areas where they themselves kept them. They could easily do this while taking care of their own animals. This method thus protected the practice of rustling. On the other hand, masses of animals were shot in places where reindeer management did not exist, because there was no fear of destroying one's own reindeer. (Maps on pp. 231 and 299.)

The situation had constantly been the gravest in southeastern and southern Kuusamo and especially in the reindeer-grazing association of Hossa in Suomussalmi, because this area – the southwest part of Pistojärvi and the northwest part of Vuokkiniemi – was the meeting point of the borders between: (1) the East Karelians that kept reindeer and the ones that did not, (2) Finns that kept reindeer and East Karelians that did not, (3) the nation of »Swedes» (Karelian nickname for the Finns) and that of the »Russkis» (Finnish one for the Karelians) who had hated each other since the tribal days, and (4) the area of reindeer breeding and that of wild reindeer.

Deer-hunting was related to reindeer theft in northernmost Russian Karelia: the hunting methods were the same. Rustling was a continuation of deer-hunting, and they actually sometimes took place simultaneously. Reindeer theft was a passing phenomenon. The habits and methods of the hunting culture lingered on for a while, because some people found it difficult to adapt to the new sources of livelihood, such as profitable reindeer management, which was, nevertheless, expanding all the time. (Maps on pp. 108 and 109.)

3.2. Finnish Herders in Northernmost Russian Karelia (p. 232)

3.2.1. Foot Patrols, Round-up, Separation and Winter Herding (p. 232)

Since reindeer were mixed in the border areas, and many Finnish animals grazed on the East Karelian side during the snowless period, the Finnish herders organized themselves into walking patrols in order to prevent rustling. They sometimes also joined together with the Karelians for the round-up and separation.

Since the Russian pastures were abundant in comparison with the overgrazed Finnish ones, the reindeer owners' associations of the border districts from Suomussalmi to Kuusamo and Kuolajärvi (or Salla) tended their animals on the Karelian side during the winter. (Illustrated on pp. 234–243 and 254.) The author has explained in depth this distant herding that was at its height around 1880–1918. Some of the northernmost villages of Russian Karelia also tended their reindeer further away, because their own pastures were overgrazed. (Map on p. 254.)

The Finnish reindeer owners' associations were able to tend their herds in northernmost Russian Karelia for several reasons. First of all, there was enough uninhabited wilderness suitable for grazing near the border. Secondly, during this period of autonomy (1809–1918), Finland was under Russian rule. Thirdly, the Russian pastures were abundant, and since the 18th century, Kuusamo had been an expansive centre of reindeer breeding. It was the local settlers who had the largest herds in the whole of Kemi Lappmark.

The main reason, however, for the right to the distant herding was the fact that towards the end of Swedish rule in the late 18th century, Kuusamo, Kuolajärvi and Sodankylä, which belonged to Kemi Lappmark, still paid taxes to both Sweden and Russia. In Russian, this double taxation was called *dvojedantzi* or *dvojedanie*. This exceptional phenomenon dates from the times of Lappish settlement and taxation. This so called bow tax (in Swedish *Bågeskatt*) was paid to Russia until 1814. Since this tax was paid to the east, as well, it gave certain grazing rights in this border wilderness, from which tax was paid to both Sweden and Russia. The Russian authorities also confirmed these rights in their documents.

3.2.2. Conveyance of Goods and Russian Peasants (»Muzhiks») by Files of Reindeer (p. 256)

At least since the end of the 18th century, the drivers from Kuusamo had transported goods from northernmost Russian Karelia to Finland.

At the end of the 19th and beginning of the 20th century, a large part of the freight between the highlands of Kuolajärvi and Kuusamo and the

coastal districts were hauled by using files of reindeer, because there were few roads, and waterborne traffic was not suitable for this purpose. Around 1860–1905, the traffic of reindeer files from Kuolajärvi and Kuusamo was directed towards three seas: the towns of Oulu and Tornio by the Gulf of Bothnia; Kem, Keret, Kovda, Knjažaja Guba and Kandalakša by the White Sea; and Pummanki, Vesisaari and Näätämövuono by the Arctic Ocean. The reindeer files of Kuusamo went all the way to Kajaani. Flour, for instance, was transported from northernmost Russian Karelia to the eastern villages of Kuolajärvi and Kuusamo until the end of the 19th century, when haulage connections to Oulu livened up. The gainful drayage by the inhabitants of Kuusamo, in particular, was brisk at the end of the 19th century. After having obtained flour from Archangel, they transported it to the merchants and foundries of Kainuu. To Oulu, they delivered tar. In addition to rounding up and tending with the local herders, Finnish herdsmen from the grazing associations of the border districts were also actively engaged in haulage in northernmost Russian Karelia. The trade connections continued until 1918, when the borders were sealed due to the Bolshevik revolution in Russia.

One special phenomenon of the 18th and 19th century, which took place every winter, was the large-scale conveyance of seasonal fishermen by reindeer and horses from northernmost Russian Karelia to the coast of the Murmean (Barents) Sea. Herders from Paanajärvi in Kuusamo, the eastern villages of Kuolajärvi and from the northern villages of Karelia took part in this activity. (Drawing on the cover and on p. 174.) The Lapps of the Kola Peninsula also offered their services.

The author describes in minute detail the gainful drayage by the sledgemen of Kuusamo and Kuolajärvi (or Salla), and points out that one could speak of an actual expansion of reindeer files from eastern Kuusamo and eastern Kuolajärvi to northernmost Russian Karelia, which was due to several reasons. The herders of northernmost Russian Karelia did transport goods by their reindeer files to Kuusamo and Kuolajärvi, but the sledgemen of Kuusamo and Kuolajärvi, on the other hand, concentrated on transporting their own goods to the coast of the Gulf of Bothnia and Arctic Ocean. In addition, especially the herders of Lämsänkylä in Kuusamo were gainfully employed in conveying goods for the Karelian merchants. Furthermore, the region of Uhtua in northernmost Russian Karelia had no reindeer, but the local merchants of this important centre were in need of sledgemen. Since the reindeer of this region were insufficient, the sledgemen in the border areas of Kuusamo had the opportunity to increase their earnings by hauling goods. Moreover, Knjažaja Guba at the western head of Kannanlahti by the White Sea had developed into a grain import harbour and a stopping place for passengers on their way to the Arctic Ocean. Since the reindeer of the village and those of northernmost Russian Karelia and the Lapps of the Kola Peninsula were insufficient, the sledgemen from Paanajärvi in Kuusamo and from the eas-

tern villages of Kuolajärvi had the opportunity to increase their income not only by transporting grain but also by conveying seasonal fishermen, which had become a multinational business.

Due to the trade conditions and the geographical position of the highlands of Kuolajärvi and Kuusamo as the watershed for three seas, the traffic of reindeer files expanded in three directions: the emporiums by the Arctic Ocean, the Gulf of Bothnia and the White Sea. The herders from the same village or even the same household would now travel to Oulu, Tornio or Norway and now to the Arctic Ocean or the coast of the White Sea.

Transportation by reindeer files had its disadvantages, as well. The harness with a collar-shaped loop was a strain on the reindeer, the flour and salt sacks became wet, and the journey took a long time. With the improvements in the road network, merchants began to use horse-drawn vehicles more and more. After the increase in the value of forests, landowners in, for instance, Suomussalmi and Puolanka were no longer willing to let reindeer eat lichen or herders cut down trees for beard moss. The period of drayage by reindeer files came to an end at the beginning of the 20th century. The last files of reindeer from Kuusamo visited the Arctic Ocean around 1905, Oulu about 1907 and Kajaani around 1912; haulage to northernmost Russian Karelia ended in 1918. Since the 1890s, the logging sites had also been offering more and more work to men and horses in the winter. Furthermore, the export of reindeer products increased manifold during the years 1891–1913, which caused the increase in the size of herds and the changeover to meat production. (Cf. chapter 4.1.)

3.3. East Karelian Reindeer Files in Finland (p. 264)

The East Karelian sledgemen had enough work in Russia, and the distances to the emporiums by the White Sea were also shorter than those to the Gulf of Bothnia. Sometimes, however, they would travel to the Finnish side, but only near the border.

3.4. The Transportation of Reindeer Meat and Slaughter Reindeer from Northernmost Russian Karelia and the Kola Peninsula to Finland (p. 264)

Reindeer meat, hides and slaughter reindeer were transported on a large scale from Russia to Finland in 1890–1918, because the demand for reindeer meat both in Finland and on the international market had increased. (Cf. chapter 4.1.)

Both the Finns and East Karelians were involved in the marketing of

Karelian reindeer products. Nothing inhibited this brisk trade. In some places, the herders slaughtered their own reindeer and transported the products to the markets using their own or borrowed horses. In other regions, the slaughter animals were sold live to Finnish or Karelian peasant merchants, who either slaughtered them immediately or transported them further down the line or paid somebody else for doing this. Live reindeer were usually moved in late autumn, because they were in their prime, and there was not too much snow yet. However, the distances had to be short enough, so that the animals would not lose too much weight. Since the animals transported themselves, the merchants saved on transport costs by taking the reindeer live to the slaughtering place. Kuusamo was chosen as the most suitable place for slaughtering the animals from northernmost Russian Karelia, Oulanka and parts of Pistojärvi, and Taivalkoski, on the other hand, for the ones brought from the central parts of Pistojärvi and Tiiro. The carcasses were then transported to Oulu. The reindeer destined for sale were slaughtered in late autumn, when they were at their fattest. Reindeer meat and hides were transported together with those of other animals.

Slaughter reindeer of the Zyrians (or the Komi) of the Kola Peninsula were also sometimes transported via Kuusamo. The ones owned by the Samoyeds were taken to the markets by way of Kuolajärvi or Kuusamo.

3.5. Summary of Contacts between Finnish and East Karelian Reindeer Economies (p. 269)

Although it divided two cultures and linguistic areas, the national border rarely affected the peasants' working life. Reindeer herds were mixed together during the snowless period, and the reindeer herders from both sides of the border cooperated especially during the round-up, separation and sometimes even winter herding. The border had its disadvantages, as well: »there was no law in Russia» against rustling. In gainful drayage by files of reindeer and in the transportation of reindeer products, however, the border did not exist.

Economic and geographical circumstances, especially distances to the various emporiums, pushed the traffic of reindeer files towards the White Sea, the Gulf of Bothnia and the Arctic Ocean. Furthermore, nature and history, as well as governmental reasons (e.g. the old tax tradition) made winter tending easier for the active Finnish herders. The transport and sale of reindeer meat and live animals from northernmost Russian Karelia and the Kola Peninsula to Finland experienced a rapid increase from 1890 to 1920. Furthermore, the ambitious herdsmen in the border districts of Kuusamo and Kuolajärvi could drive their large herds from the overgrazed pastures to the abundant lichen heaths of northernmost Russian Karelia, where no or few local reindeer were grazing. The herders also transported Karelian goods by files of reindeer.

The contacts between Finnish and East Karelian reindeer economies continued until the Bolshevik revolution, whereupon all communication between Finland and northernmost Russian Karelia abruptly came to an end.

4. ORIGINS OF REINDEER BREEDING IN NORTHERNMOST RUSSIAN KARELIA (p. 271)

Kuusamo had already become an expanding centre of reindeer breeding soon after the peasant settlement in the forest Lapp villages of Kemi Lappmark, that is, in the areas of Maanselkä, Kitka and Kuolajärvi. The growing reindeer herds began to move from the eastern parts of Kuusamo further away to the east into the wilds of the unmarked border district and to Russia itself, as well.

The following chapters will deal with the effect that Kuusamo, an important reindeer management parish, had on the birth and characteristics of the reindeer breeding in the neighbouring northernmost Russian Karelia.

4.1. Development of Reindeer Breeding in Northernmost Russian Karelia (p. 271)

According to the 1517 tax collection edict (in Russian *gramota*) from the grand duke of Moscow, leading Karelians took part in the tax collection trips to the Lapp villages of the Kola Peninsula. Reindeer owned by the Lapps were used for these trips during the winter. The Karelians were already familiar with the use of draught reindeer, so the terms *tšuna* for 'ahkio' and *potškous* for 'trace' were possibly borrowed into Karelian already in those days, although reindeer management proper was adopted much later in northernmost Russian Karelia.

Some Finnish documents show that in the 18th century, the peasants of northernmost Russian Karelia kept reindeer in villages close to Kuusamo: Tiiro (or Koljola), Kiimasvaara and Tuhkala in Pistojärvi as well as the western areas of the parish of Pääjärvi, that is, Oulangansuu, Vartiolampi and Laitasalmi.

A Russian scribe wrote in 1785 that the residents of the Pääjärvi parish kept no reindeer. This would mean that reindeer management proper was not adopted in the parish of Oulanka (former Pääjärvi) until the turn of the 19th century. According to the Finnish researcher Jacob Fellman, in 1829, the inhabitants of all the 11 villages of the area were poor, and some did not even own horses, so reindeer were used instead.

The 1823–1845 border inspection certificates and other sources show a strong growth in reindeer rustling in the southern reindeer breeding

areas and its borderlands in northernmost Russian Karelia from the beginning of the 19th century until at least the 1840s. (Map on p. 231.) When the Karelians professionally shot Finnish reindeer that had come to their areas during the summer, they also killed some Karelian reindeer at the same time. According to the author, this must have also hindered the growth of the reindeer management in the parish of Pistojärvi, that is, in the southern reindeer breeding area of northernmost Russian Karelia. A similar reindeer rustling zone existed also further north close to the Finnish border in the Laitasalmi and Vartiolampi villages of the Oulanka parish at the beginning of the 19th century.

From 1890 to 1920, the number of reindeer increased in northernmost Russian Karelia and the breeding area expanded to villages which until then had kept no reindeer. (Map on p. 109.) With the help of the collected material, the author has been able to define the reindeer breeding area during the first decade of the 20th century as well as the villages that had or did not have reindeer and the trends of development reindeer management followed as it was adapting over time to the new challenges brought by a new environment.

According to the author, reindeer breeding in northernmost Russian Karelia was adopted almost immediately after the colonist settlement. Since a settler cannot immediately start keeping large numbers of reindeer, at most a few draught reindeer for the most important uses, the numbers remained small at first. In many areas, reindeer rustling was very common, as well, and this resulted in initial difficulties for the new economic activity in this area that did not originally have reindeer.

The next stage in reindeer breeding was the use of long distance reindeer files, which started mainly at the beginning of the 19th century as the transport of corn from the emporiums of the White Sea – Kannanlahti, Knäsöi, Kouta, Kieretti, Kem – to the inland villages became more important. This stage continued until the beginning of the 1920s, where this research ends, as well.

The final stage could be referred to as reindeer capitalism, since the ambitious reindeer breeders especially near the Finnish border changed to keeping large herds of reindeer for meat production and sale. Here as well as in Finland, the development followed the Pan-European business conditions. The demand for reindeer meat had increased on the world market, and this had resulted in a large increase in the number of reindeer already in the late 19th century Fennoscandia and Northern Russia.

All these development stages were present in northernmost Russian Karelia from the latter half of the 19th century up to 1920. Reindeer rustling was also practised at the same time, especially in the Finnish border district and in northernmost Russian Karelia, between the reindeer breeding area and the area where no reindeer were kept. (Map on p. 231.)

4.2. Similarities between the History of the Settlement and the Birth of the Reindeer Management in Northernmost Russian Karelia (p. 284)

The history of the settlement of the Karelian areas close to Kuusamo bears witness to a considerable migration from the North-Finnish reindeer breeding area to that in northernmost Russian Karelia. The population in the Tuoppajärvi and Kuittijärvi areas is closely related to the Finnish border peasantry. This migration took place towards the close of the 16th and the beginning and end of the 17th century and again at the beginning of the 18th century due to famine and warring. According to Seppo Ervasti (1978), approximately 500 people migrated from Kuusamo alone between the bad years of 1811–1812. According to Matti Pöllä (1995), some Russian sources also describe the migration from Kuusamo to Pistojärvi, Oulanka and Kiestinki.

The author points out that this migration from the expanding reindeer breeding centre of Kuusamo to northernmost Russian Karelia brought with it reindeer breeders and their skill, technique, equipment and vocabulary to an area where there were ample grazing areas for winter, such as pine forests with lichen and spruce wood with beard moss. The natural conditions in northernmost Russian Karelia formed a favourable foundation for the adoption and expansion of peasant reindeer husbandry.

4.3. Comparison with Finnish Reindeer Management (p. 295)

With the help of interviews as well as printed sources collected by him both in Finland and northernmost Russian Karelia, the author comes to the conclusion that all relevant ethnographical factors taken into consideration, peasant reindeer breeding in northernmost Russian Karelia and its nearest western neighbour, Kuusamo, were very similar. From an ethnological point of view the central elements – reindeer breeding technique, reindeer herders' working year and reindeer usage – were the same.

4.4. Lexico-geographical review (p. 297)

In order to place the reindeer breeding in northernmost Russian Karelia linguistically into its correct historical and geographical context, the author has defined the diffusion and meaning of 30 central reindeer management words. (Appendix 8.)

This lexico-geographical study shows that the similarities between reindeer breeding in Kuusamo (and Northern Finland in general) and northernmost Russian Karelia are not restricted to technique, yearly cycle and reindeer usage, but cover almost all central words, as well. The only

exceptions are the terms *potškous*, 'reindeer trace' and *tšuna*, 'reindeer sledge', which were borrowed into Karelian from the Lapp dialects of the Kola Peninsula. These loanwords could illustrate the early contacts with the East-Lappish reindeer usage at a time when the East Karelians did not yet practice reindeer management.

4.5. Similarities with Finnish Reindeer Breeding: The Finnish Roots (p. 298)

The aim of this study has been to define the origins, age, area, characteristics and development of peasant reindeer breeding in northernmost Russian Karelia.

There are two alternatives as to the origins of peasant reindeer husbandry in northernmost Russian Karelia. It was adopted either (1) from the forest Lapps who lived round the lake Pääjärvi and lake Tuoppajärvi before the arrival of the Karelian colonists or (2) from the pioneer farmers living in northern Suomussalmi (Kianta), Kuusamo and Kuolajärvi (Salla). In this, vocabulary comes to our aid. The lexico-geographical study (chapter 4.4. and appendix 8) revealed that the central reindeer breeding terminology in northernmost Russian Karelia is the same as in Kuusamo and Northern Finland in general. It has thus been borrowed from Finland. The practice of reindeer husbandry was adopted wholesale complete with the terminology.

Using the various sources, the author has discovered that reindeer husbandry was adopted in northernmost Russian Karelia from Kuusamo, an expanding centre of reindeer breeding, soon after the 18th century peasant settlement. First it reached a zone extending from Tiiro in Pistojärvi to the western villages of the Pääjärvi parish in Oulanka. From there it expanded in time in all favourable directions. Finally by the 1920s, it had formed a noticeable bulge towards the White Sea. (Map on p. 299.)

The southern boundary of the reindeer husbandry area in northernmost Russian Karelia was further north than in Finland. Reindeer breeding was not practised in the region between Venehjärvi in Vuokkiniemi and Tiiro in Pistojärvi, which covers 50 km and corresponds to the reindeer husbandry area in northern Suomussalmi. This shows that reindeer breeding in northernmost Russian Karelia was a relatively young source of livelihood and not part of the pre-existing peasant culture of the wilderness. The same is illustrated by the diffusion area of the reindeer husbandry terminology.

In northernmost Russian Karelia and the western neighbours, northern Suomussalmi, Kuusamo and Kuolajärvi, reindeer breeding was very similar in all central elements: technique, equipment, vocabulary, herders' yearly routine and usage of reindeer. This similarity was due to the close contact between the neighbouring peoples as well as the migration from

the parish of Kuusamo to the northern parts of northernmost Russian Karelia: Pistojärvi, Oulanka and Kiestinki. Reindeer husbandry was thus adopted wholesale complete from the eastern parts of the reindeer breeding areas in Northern Finland, especially from Kuusamo. In northernmost Russian Karelia, where a pre-existing hunting culture had for long held a prominent position, the diminishing stocks of wild reindeer were leading peasants to steal domesticated reindeer, and this situation resulted in initial difficulties for the new economic activity. However, the richness of the reindeer pasture and the suitability of the land for other sources of livelihood plus the evolving needs of the peasant culture, the mobility of people and the transport of goods all formed a favourable and firm foundation for the adoption and expansion of reindeer husbandry. Its practice in northernmost Russian Karelia adapted over time to the new challenges, such as the need for increased haulage and the international demand for reindeer meat, and followed the same trends of development as in Finland.

РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

ОЛЕНЕВОДСТВО В СЕВЕРНОЙ ЧАСТИ БЕЛОМОРСКОЙ КАРЕЛИИ

Ареал, специфика, возраст, происхождение и развитие
крестьянского оленеводства вплоть до 1922 года
Докторская диссертация в области финно-угорской этнологии
Ю. Юхани Кортесалми
Университет Хельсинки

ВВЕДЕНИЕ (с. 13)

В настоящее этноисторическое исследование собраны устная традиция и терминология оленеводства самой северной части Российской Карелии, т. е. севера Беломорской Карелии (по-фински Vienan Karjala). Материал собран методом интервьюирования бежавших в 1920-годы в Финляндию жителей Беломорской Карелии. Его дополняют интервью, взятые у оленеводов восточного приграничья Финляндии. Из этой суммы, дополненной архивными материалами, выросло детальное этнографическое исследование, которое выявляет ареал крестьянского оленеводства в северной части Беломорской Карелии, его особенности, возраст и тенденции развития вплоть до 1922 года, т.е. до прихода к власти большевиков.

В настоящей работе под северной частью Беломорской Карелии подразумевается территория от системы озёр Куйто на широте Ухты (ныне Калевала) до широт Ковды, заселённая беломорскими (северными) карелами. На западе территория граничит с Финляндией, на востоке её граница проходит по западной линии русскоязычного Поморья. (Карта на с. 83.)

Для исследования происхождения и особенностей оленеводства в северной части Беломорской Карелии важно было также исследовать ключевые вопросы происхождения и развития крестьянского оленеводства в Финляндии. Этому посвящены начальные главы исследования, в которых оленеводство севера Беломорской Карелии рассматривается в сравнительном плане как составная часть обширного ареала оленеводства Северной Евразии.

Крестьянское оленеводство рассматривается как в этнологическом и историческом, так и в целом в культурно-экологическом аспектах, т. к. речь идёт о среде обитания живших при натуральном хозяйстве людей, т. е. о неразрывной связи природы и человека. В вопросах происхождения автор был вынужден прибегнуть также к обширным

топонимическим и этимологическим изысканиям, а также к истории заселения края.

1. ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ РАЗВИТИЯ ОЛЕНЕВОДСТВА СЕВЕРА ЕВРАЗИИ (с. 19)

1.1. Основные черты оленеводства севера Евразии (с. 19)

Основываясь на предыдущих исследованиях в главе освещаются основные аспекты распространённого среди северных народов т. н. Старого Света оленеводства и его происхождения, а также различные аспекты использования оленей, равно как и оленеводству издревле присущие общие элементы, как-то: кастрация самцов методом прокусывания яичек (фото на с. 31), оленьи клейма (тавра), аркан и лыжи, а также применение мочи и соли при приручении и объезжании оленей. Отмечается, что оленеводство переняло ряд черт, характерных для ловли диких северных оленей и собачьих упряжек, а также для животноводства и коневодства южнее проживавших соседних народов. отмечается также, что оленеводство делится на кочевое или полукочевое и оседлое.

1.2. Специфика и общность, характерные для различных районов оленеводства Фенноскандии (с. 22)

В главе рассматриваются сравнительно одиннадцать присущих оленеводству Фенноскандии основных черт: годовой цикл, доение оленей, тягловый олень, применение собак при пастьбе, отёл оленей, летнее клеймение неблюев, холощение методом прокусывания яичек, клейма на ушах, олений колокол, сбор ягеля и методы убоя.

Центральное место принадлежит годовому циклу. В нём наличествуют две главные линии: круглогодичный выпас оленей и зимний выпас в сочетании с вольным выпасом в бесснежное время. Круглогодичный выпас свойствен западному саамскому оленеводству, в котором оленей доят. Восточнее же, у лесных саамов бывш. Кемской Лапландии и Кольского полуострова был обычай отпускать оленей на вольный летний выпас. Живущие от них южнее и владевшие оленями крестьяне Северной Финляндии и севера Беломорской Карелии с самого начала и вплоть до 20-х годов нашего века прибегали к следующему методу:

Оленей собирали по первому снегу и далее в начале зимы, по клеймам разбирали их в хозяйства для убоя, выпаса и личных ездовых нужд. Собранных и клеймёных оленей пасли подомно или пообщинно вблизи жилья, делая в день по две-три ходки к оленям,

чтобы присмотреть за ними, объехать их и перегнать на новое место. Иногда оленей приходилось перегонять на дальние пастбища в леса на недели и даже на месяцы. Кроме этого, тягловых и ездовых оленей использовали в зимнее время при надобности для доставки сена и дров, а также для езды и извоза на большие расстояния. Когда весенний наст начинал держать, оленье стадо начинало разбредаться, и его отпускали на вольный летний выпас. Правда, местами важенок отпускали только после отёла.

1.3. История саамско-финского оленеводства (с. 35)

1.3.1. Происхождение и тенденции развития (с. 35)

Относительно оленеводства у саамов в начале XX века родилось две ведущих теории: теория эволюции (Виклунд) и теория диффузии (Сирелиус, Лауфер, Хатт). Согласно теории эволюции саамы, будучи охотниками и рыболовамипиручили дикого северного оленя на своих нынешних местах проживания. Сторонники теории диффузии считают, что изначально оленеводство родилось в Прибайкалье, откуда оно распространилось на запад и на восток от народа к народу на весь нынешний ареал, пока не достигло через самоедов саамов вплоть до самого севера Скандинавии примерно в 111 веке до н.э. – 1X веке н.э. Фьелстрём (1986) считает, что умение объезжать оленей появилось у саамов в начале 1У века н.э. Большое влияние на западных саамов оказали бытовавшие у скандинавов системы летних лагерей скота (säterbruk, föbod-system) и в целом молочное хозяйство. Переход к доению оленей означал переход к более интенсивному оленеводству. Хултблад (1968) предполагает, что полностью кочевое оленеводство родилось примерно в 1200-ом году в районе Вефсена в Норвегии. Организованное оленеводство родилось в областях обитания лопарей Питео, Лулео (сев. Швеция) и Торнео (сев. Финляндия) в ХУ–ХУ11 веках.

У восточной части лесных саамов – в Кемской, Кольской и Беломорской Лапландии – сохранилась по-прежнему традиция ловли и содержания лишь нескольких оленей: эти саамы не усвоили системы доения оленей и кочевого оленеводства. (Карта на с. 39.)

Ранняя история финского оленеводства до сих пор не изучена систематически и досконально, как до сих пор не выявлены и его центральные историко-этнологические проблемы. Автор собрал по данной теме обширный материал из архивных источников и из опубликованных источников ХУ–ХУ111 веков. Он видит разницу в оленеводстве у саамов и не-саамов, равно как и во владении и использовании оленей.

В своём опубликованном в 1977 году докладе »Олени как

составная транспортного движения в бассейне реки Торнео» автор настоящего исследования сделал следующие выводы о применении оленей и владении ими в докрестьянское время:

Олени как средство передвижения стали употребляться в бассейне реки Торнео очень скоро после возникновения оседлых крестьянских поселений, несомненно уже начиная с XIУ века. Зимой олень как тягловое животное был единственно возможным и даже практичным средством передвижения на большие расстояния в условиях бездорожья.

К оленю как к транспортному средству прибегли при исполнении своих многочисленных обязанностей сначала биркарлы (привилегией которых было собирать дань и вести торговлю с саамами), а следом за ними и ездившие по заселённой саамами территории чиновники и попы, позднее также бюргеры (мещане) Торнео. Эти не-саамы использовали в своих поездках по территории максимально ездовых оленей саамов (попутные поездки, экспроприация и наём). При этом за технику использования оленей, т.е. за передвижение и правильность маршрута движения оленьей упряжки, отвечали профессиональные оленеводы-саамы, как мужчины, так и женщины. Поскольку у саамов не удавалось добывать оленей в количествах, достаточных для больших перевозок, биркарлы, корона, государственные чиновники, попы и позднее мещане вынуждены были для обеспечения представлявшихся им перевозок приобретать и своих оленей, ухаживать за которыми они тем не менее предоставляли профессиональным оленеводам, проживавшим главным образом на саамской территории, но иногда и на крестьянских землях вплоть до Юлиторнео.

Независимо от того, кто владел оленями, за передвижение на оленях и уход за ними в бассейне реки Торнео в основном отвечали профессиональные оленеводы-саамы.

Зафиксированная у биркарлов система надобности, использования, владения и ухода за оленями передалась без изменений, как традиционная, и шведской короне, её действовавшим на территории Лапландии чиновникам, попам и мещанам. Этот комплекс традиций просуществовал в бассейне реки Торнео сотни лет, и во времена шведского владычества, и после него. То же можно сказать и о других бассейнах рек западного побережья Ботнического залива.

Сформировавшееся на территории Финляндии крестьянское оленеводство развивалось в двух направлениях, что чётко просматривалось например в начале XIX века (Хенрик Дойч 1815) и проистекало из очень рано сложившегося двоякого этнического субстрата, о чём шла речь впереди.

В хозяйственном плане Торнеоская Лапландия и бассейн реки Торнео как западные оленеводческие провинции базировались на многочисленности оленей в западном ареале. Типичнейшими чертами этого проявления были (1) относительно большое количество оленей

у самих саамов, (2) практически круглогодичный выпас оленей саамами, (3) молочное хозяйство, элементами которого были доение оленей и изготовление сыров и (4) одно лишь владение оленями со стороны не-саамов (корона, чиновники, бюргеры и крестьяне) и использование в то же время саамов-пастухов, как мужчин, так и женщин, в качестве профессионалов-оленеводов для пастьбы этих т. н. приглядных оленей. Та же система – »sköterenar», »sytningsrenar», »koncensionsrensskötsel» – наличествовала в отношениях между крестьянами, владевшими оленями, и саамами в Швеции и Норвегии.

Восточнее и южнее – в Кемской Лапландии, в северной Остроботнии, в Кайнуу и на севере Беломорской Карелии – крестьянское оленеводство базировалось на малочисленности оленей в восточном арале , т. е. на оленеводстве лесных саамов, для которого характерны: (1) летний вольный выпас оленей, (2) их сбор осенью общими силами с известных пастбищ, (3) отдельные хозяева разбирают оленей на зиму, (4) оленей используют и пасут подомно и (5) оленей не доят. (Карта на с. 39.)

Самые ранние упоминания, из которых можно сделать вывод о владении крестьянами северной Финляндии оленями и которые рассказывают об использовании оленей, содержатся в трёх небольших документах, относящихся к концу позднего средневековья. Опираясь на источник конца XУ века Хельмер Тегенгрен сделал в 1952 году вывод, что финские крестьяне Кемского церковного прихода »держали большие стада оленей». Эту точку зрения повторяли после него и некоторые другие финские исследователи (Вирранкоски, Монтонен, Хелле, Керянен).

Автор настоящего исследования опровергает эти утверждения. Документированные сведения о налогообложении и промыслах доказывают, что в упомянутые столетия оленеводство не входило в список промыслов, привычных для крестьян прибрежных районов северной Финляндии.

1.3.2. Разрозненные сведения XУ1 и XУ11 веков о владении крестьянами оленями (с. 45)

По сведениям автора настоящего исследования документы судопроизводства и списки наложенных штрафов содержат лишь десять разрозненных случаев, которые свидетельствуют о владении крестьянами прибрежных районов северной Финляндии оленями и о соприкосновении с ними. Эти проанализированные автором сведения достаточно скудны. Бесспорно то, что по крайней мере у некоторых живших в низовье реки Кеми крестьян проявлялись в XУ11 веке определённая надобность в оленях, употребление оленей в качестве тягловой силы и владение оленями, но нет никакой уверенности в

том, кто ухаживал за этими принадлежавшими крестьянам оленями и где этот уход осуществлялся. Автор предполагает, что за этими принадлежавшими прибрежным крестьянам оленями ухаживали жившие в верховьях рек лесные саамы и что упомянутые крестьяне использовали своих оленей лишь в определённых случаях, а именно в своих охотничьих и торговых поездках. По автору всё же уже в XУ11 веке наблюдается некоторая практика оленеводства среди крестьян, живших в малонаселённых внутренних районах и в верховьях рек, где крестьяне-колонисты были в более тесном контакте с лесными саамами и где олень в качестве тягловой силы был особенно необходим. Самые ранние сведения об этом относятся к 1684 году (Кемиярви) и к 1697 году (Пудасъярви).

1.3.3. Оленеводческое хозяйство Хайлуото в XУ111 веке (с. 49)

Особое место в истории финского оленеводства занимает Хайлуото, богатый ягелем большой остров в северной части Ботнического залива, недалеко от г. Оулу. По Хельмеру Тегенгрену (1952) крестьянское оленеводство на острове Хайлуото в XУ111 веке – »весьма поздний рудимент очень первобытной системы хозяйствования». В этой системе по нему рыболовство и охота на тюленей соединились с экстенсивным оленеводством, которым занимались для производства мяса.

Автор данной работы основательно ознакомился с оленеводством и другими промыслами о. Хайлуото по документам, в особенности по документам судебных разбирательств, по описям наследств, по спискам налогообложений, а также по опубликованным источникам.

В результате этого он делает вывод, что традиционными промыслами на острове в XУ11 и XУ111 веках наряду с земледелием и животноводством были почти круглогодично практикуемые рыболовство и охота на тюленей и на водоплавающую дичь. Лишь после Северной войны в 1725 году некоторые пришедшие извне предприимчивые чиновники и мещане начали на этом богатом ягелем острове первые опыты оленеводства. В 1730 году только один дворохозяин владел оленями. Оленей доставили из Лапландии и их пасли пастухи-саамы, распри с которыми разбирались на суде. Первый этап длился с 1725 по 1744 год. Причин упадка было несколько. Два пастуха-саама и два самых крупных владельца оленей умерли, в 1741–1743 годах остров был оккупирован русскими войсками и там шла партизанская война, а в 1744 году волки съели последних оленей. Оленеводство на острове возродилось в 1776 году, и оно просуществовало до середины 1790-х годов. Теперь среди владевших оленями было уже больше крестьян, но пастухами по-прежнему были саамы. Распри из-за оленей снова разбирались на суде, и о нанесённом ими сенным стогам ущербе жаловались самому

губернатору.

Таким образом, оленеводство о. Хайлуото не имело глубоких корней в крестьянстве, а как привнесенное на остров извне было с самого начала обречено на кратковременность. У него не было и будущего. Его укоренение затруднялось тем, что оно не вписывалось в традиционный уклад жизни на острове, а также частично из-за того, что на наёмных пастухов нельзя было положиться. Оленеводство на острове просуществовало в XVIII веке лишь два периода по двадцать лет, всего сорок лет.

1.3.4. Кайнуу, Пудасъярви и Куусамо (с. 52)

Автор основательно изучил историю самого южного оленеводческого района Финляндии, поскольку она ранее не изучена, но важна с точки зрения исследования истоков оленеводства на севере Беломорской Карелии.

В предшествующих исследованиях (Линкола 1976, Талве 1990), ссылаясь на Хельмера Тегенгрена (1952), утверждается, что вся провинция Кайнуу была в XVIII веке оленеводческим районом. Автор настоящего доказывает, что Тегенгрен прочёл ошибочно оригиналы хозяйственных книг фогтов. На основании сведений о налогообложении, книг счетов, описей наследств и документов судебных разбирательств автор доказывает, что лишь в самой северной части провинции Кайнуу существовало в XVIII веке традиционное оленеводство, которое по мнению автора ведёт своё начало от тесных контактов с оленеводством лесных саамов. В южной части провинции Кайнуу, т.е. в районе озера Оулуярви оленеводство в XVIII веке не развилось далее кратковременных опытов. Автор отмечает, что условия не благоприятствовали укоренению оленеводства вокруг Оулуярви и на большей части территории провинции Кайнуу. Население этого района, по большей части состоявшее из выходцев из незнакомого с оленеводством далёкого Саво, страдало с самого начала заселения края от бесчисленных войн, разорения и неурожаев, эпидемий и голода. Результаты изысканий приводятся в картах на с. 56 и с. 61.

Автор отмечает, что разрозненных сведений, а также единых местных описаний об оленеводстве финских крестьян появляется довольно много начиная с 1740–1780-х годов. так как к этому времени постоянные крестьянские поселения были уже в большей части Кемской Лапландии и пограничных с ней районах верховьев рек, т. е. в приходах Пудасъярви и Суомуссалми.

Численность оленей в XVIII веке возросла особенно в относящемся к Кемской Лапландии приходе Куусамо вследствие возникновения постоянных поселений крестьян-колонистов.

Жившему в лесной глуши предприимчивому крестьянину нужны были для ведения своего комплексного обширного хозяйства олени, особенно для перевозок кормов, зерна на пожоги, дров и других грузов на большие и труднопроходимые лесные расстояния. Жившие в глуши крестьяне испытывали большую нужду в оленях, чем лесные саамы, которые даже свою потребность в мясе удовлетворяли по большей части охотой на дикого северного оленя.

В отличие от Кайнуу жизнь в Куусамо даже в во время войн отличалась большей стабильностью, поскольку как часть Кемской Лапландии приход Куусамо платил до 1814 года подать также и России, что гарантировало наличие мира на границе. Всё это способствовало росту численности оленей в Куусамо, т.к. в нормальных условиях олени размножаются быстро.

На основе некоторых источников (Судебное заседание в Куусамо в 1720 г. и Лагус 1770) и основываясь на происхождении оленеводства в приграничных к Кемской Лапландии крестьянских приходах Суур-Ии (Большое Ии) и Суур-Палтамо (Большое Палтамо) автор делает вывод, что жившие в глуши дворохозяева этих районов имели своих оленей уже в XVII веке. Предположительно эти крестьяне переняли технику оленеводства от своих соседей лесных саамов Куусамо, с которыми они были в тесных контактах в начале XVII века. В 1670-ые годы переселявшиеся из Суур-Палтамо и Суур-Пудасъярви в Куусамо дворохозяева-колонисты могли уже при переселении быть частично владельцами оленей, а переселившись на новое место, в среду лесных саамов, они могли почти полностью заняться оленеводством.

1.3.5. Южная и западная границы финского крестьянского оленеводства в конце XVIII – начале XIX веков (с. 60)

Областью финского крестьянского оленеводства в XVIII веке была тогдашняя Кемская Лапландия и примыкающие к ней южные и западные районы.

Южную и западную границы оленеводства крестьян-дворохозяев автор проводит на основании местных описаний и в особенности описей наследств. Интересно отметить, что тогдашняя южная граница оленеводства крестьян-дворохозяев очень мало расходится с той границей оленеводства, которая бытовала в Финляндии вплоть до 1900 года. Эти границы видны на картах на с. 61 и с. 62.

1.3.6. Крестьянские нововведения (с. 63)

По мнению автора нет необходимости исследовать, переняли ли крестьяне опыт приручения дикого северного оленя от саамов (Тегенгрен 1952) или приручили его сами (Ахвенайнен 1970). В

Фенноскандии уже издревле горный северный олень был приручен, так что финнам не было нужды приручать его. Автор утверждает, что вплоть до основных терминов финны переняли для себя оленеводство тогда, когда оказались в тесном контакте с занимавшимися им саамами, а также оказавшись в условиях и ситуациях, когда олень стал им необходим и они признали для себя его утилитарные качества. Этот процесс привязан прежде всего к колонизации верховьев рек северной Финляндии в XУ11–XУ111 веках.

Автор однако считает важным выяснить, как крестьянин приспособил оленя к своим нуждам, к своему образу жизни и как он содействовал развитию оленеводства. Поэтому в трёх последующих главах автор рассматривает важнейшие крестьянские нововведения, которые вдобавок к перенятым у лесных саамов элементам способствовали утилизации оленя.

1.3.6.1. Нарты – важное нововведение (с. 63)

В зимнее время лесные саамы использовали для езды и перевозок на оленях ездовые (пулька) и грузовые (аххио) кережи. Автор считает ключевым тот момент, что эти транспортные средства оказались недостаточными в оленеводческом хозяйстве крестьян. Поэтому для вывозки кормов для скота с дальних покосов и доставки дров и строительного материала крестьяне смоделировали своё нововведение, промежуточную форму санок и саней, оленьи нарты. Нарты были гораздо легче, чем сани. Их дугообразные, загибающиеся спереди полозья были плоскими, как в санках, и эти нарты олень тянул на одном тяже, как и человек санки. Это значит, что оглоблей, как в лошадиной упряжке, изначально не было. Именно поэтому этот новый вид повозки получил название санок (kelkka), или нарт, а не саней (reki), считает автор. (Фото и рис. на с. 64 – 70.)

Самое раннее упоминание о нартах относится по-видимому к 1735 году из Куусамо. На основании местных описаний и описей наследств автор предполагает, что нарты с загнутыми под прессом полозьями родились в южной части ареала крестьянского оленеводства, т.е. в районе Пудасъярви, Тайвалкоски, Суомуссалми, Куусамо и Посио.

Автор отмечает, что появление нарт было техническим нововведением, инновацией, с помощью которой крестьянин смог использовать оленя как тягловое животное гораздо шире, действеннее и целесообразнее, чем если бы он удовлетворился пользоваться только ранее изобретёнными ездовыми и грузовыми кережами. Именно нарты, их полезность, была одним из тех »сезамов», которая способствовала быстрому перенятию, вхождению в практику и

развитию оленеводства в Кемской Лапландии и на её окраинах, в районах крестьянской колонизации, что способствовало распространению оленеводства и на восток, в район Беломорской Карелии. Описанные выше оленьи нарты с дугообразными полозьями распространились в XIX – начале XX века и среди саамов Финляндии.

Развитие оленьих нарт и упряжи достигло в условиях крестьянского хозяйства апогея тогда, когда проходивший под брюхом животного тяж (vuotturaippa) заменили на оглобли, а кожаный хомут (kesas) на деревянный хомут, к которому добавили ещё оглобли. Конечный результат этого развития виден на снимке, сделанном в 1929 году в Пуоланге: на ездовом олене ездили теперь как на лошади.

1.3.6.2. Оленья райда удлиняется – эффективность использования оленя возрастает (с. 70)

Перенявший оленеводство и научившийся утилизировать оленя крестьянин увеличил эффективность использования оленя не только тем, что перешёл к использованию »более передовых» нарт. В сравнении с саамским обозом, райдой, вырос и размер используемой им при извозе райды.

Автор собрал сведения о количестве оленей в райдах саамов начиная с XVI века и по 1930-ые годы. Обычно их было в райде от 8 до 15. В северной части области крестьянского оленеводства, например в бассейне реки Оунас, в райду входило 10–15 оленей, и груз там тоже перевозился в кережах.

В южной же части ареала оленеводства и в Беломорской Карелии при дальних перевозках размер райды достигал 22–25 оленей на одного ездока. Это было примерно на 10 оленей больше на человека, чем у саамов или у крестьян бассейна реки Оунас.

Автор сравнил также размеры перевозимых грузов. В Торнеоской Лапландии приходящийся на одного оленя груз достигал 85–102 кг. Это значит, что на райду из 10 оленей приходилось 850–1020 кг груза. При применении же нарт в южной части ареала оленеводства в Куусамо и на севере Беломорской Карелии на нарты приходилось 150–200 кг груза, т.е. райда перевозила 3000–4200 кг груза, когда в неё впрягали 21 оленя. По сравнению с саамской райдой объём груза, приходящийся на одного ездока в южной части ареала оленеводства и на севере Беломорской Карелии возрастал в три-четыре раза. Правда, скорость передвижения саамской райды была выше. По Стекцену (1964) скорость саамской райды достигала 40–60 км в день, в то время как крестьянские райды в Куусамо и на севере Беломорской Карелии проходили с грузом лишь по 12–20 км в день. (Фото на с. 71, 72 и глава 2.3.2.3.)

Во всяком случае, переход к применению нарт и увеличение размера райды означал заметный рост эффективности в профессиональной перевозке предназначенных для продажи товаров на большие расстояния. Оба нововведения заметно повысили рентабельность оленеводства в южных частях ареала оленеводства в Финляндии и на севере Беломорской Карелии.

1.3.6.3. »Оленье поле» (загорода) – крестьянское решение вопроса сбора оленей (с. 73)

Владевшие малым количеством оленей лесные саамы, сколты и саамы озера Инари собирали и делили между собой находившихся лето на вольном выпасе оленей осенью и в начале зимы, не прибегая ни к каким загонам.

В описаниях финского крестьянского оленеводства, начиная с 1750-х годов, как правило, есть упоминание о том, что в начале зимы в период сбора оленей их собирали в специальные ограды, которые в южной части районов оленеводства назывались в народе *оленьим полем* (poropelto). В этих районах очень часто обыкновенные возделывавшиеся поля назывались собственным именем Оленье поле. По мнению автора за этим стоит то, что в период перенятия оленеводства, когда у крестьян ещё было мало оленей, и это были прирученные ездовые олени, в начале зимы их было легко имать и направлять на огороженные поля и в уже готовые загоны для скота. При этом оленеводы могли жить в домах у крестьян, специальные избы для оленеводов (poropirtti) были не нужны. Вполне естественно, отмечает автор, что огороженное поле, на которое оленей обычно собирали осенью для дележа, как бы само собой нарекалось собственным именем Оленье поле. Находясь в загоне олени в то же время удобряли почву, которая так становилась пригодной для земледелия. Точно также удобрялась почва построенных в лесу на сухом песчаном месте загород, так что там позднее вырастала высокая густая трава. (Фото на с. 78.)

По мере того, как оленьи стада росли, загоны для сбора и дележа оленей приходилось строить уже дальше, а не в непосредственной близости к дому, на ближайшем поле. Вдали от домов стали необходимы и избы для оленеводов. В этой стадии место для загороды выбиралось согласно тому, где основная часть оленей паслась осенью, во время их имания и сбора. Поэтому в районе загороды должен был также произрастать необходимый для кормления оленей на привязи ягель.

В первоначальной стадии распространения оленеводства в непосредственной близости от домов бывшие ограды, служившие загонами для оленей, явились важным этапом в сборе оленей. Термин *Оленье поле* оказался живучим, он просуществовал в языке оленеводов по крайней мере более двухсот лет.

2. ОЛЕНЕВОДСТВО В СЕВЕРНОЙ ЧАСТИ БЕЛОМОРСКОЙ КАРЕЛИИ (с. 80)

2.1. Ареал оленеводства в Беломорской Карелии, его характер и значение в конце X1X – начале XX века (с. 80)

Содержащиеся в финской этнографической литературе и в путевых очерках сведения об оленеводстве в Беломорской Карелии скудны и носят общий характер. Как собственно оленеводческие на рубеже X1X–XX веков упоминаются следующие приграничные с Финляндией приходы севера Беломорской Карелии: Тихтозерский, Олангский, Кестеньгский и Вычетайбольский. (Карты на с. 83, 105, 108, 109.) Из побочных промыслов местами оленеводческий оказывался даже более важным, чем животноводство. Зимой олени использовались для перевозки грузов на сотни километров. Уход за оленями был в основном тот же, что и у крестьян севера Финляндии.

По сведениям, собранным автором из различных русских источников, в 1896–1914 годах число оленей в Беломорской Карелии составляло 9 000 – 10 000 голов.

На основании интервью, архивного и опубликованного материалов автор максимально подробно и точно определил границы оленеводства в северной части Беломорской Карелии на рубеже X1X–XX веков, а также количество оленей по приходам, деревням и хозяйствам. Оленеводство было особенно развито в районах, близких к финской границе, число оленей росло непрерывно и ареал оленеводства расширялся во всех направлениях, охватывая всё новые районы на севере, северо-востоке, юго-востоке и юге. (Карты на с. 108, 109.) По берегам Топозера олени водились только в дер. Кизрека и Коккосальма. Остальные 10 деревень не имели оленей, поскольку там были сильно развиты такие традиционные промыслы как рыболовство, извоз, коробейничество и частично охота на дикого северного оленя. – Автор вносит поправку в карту, опубликованную Капицей в 1922 году (с. 105), считая, что в ней граница оленеводства, начиная от границы Финляндии, проведена на 50 км южнее действительной. На той широте в Беломорской Карелии оленеводства не знали.

Свой особый ареал составляла узкая зона между дер. Кандалакшей и Шуей на западном побережье Белого моря, где проживало по преимуществу русское население. На этом участке оленеводство отличалось от оленеводства беломорских карел в трёх существенных моментах: на хозяйство приходилось только необходимое количество, т. е. от одного до пяти ездовых оленей, оленей покупали издалека, с Кольского полуострова или из внутренних оленеводческих районов –

по крайней мере начиная с 1785 года – и во избежание того, чтобы олени не убегали на свои прежние пастбища, за ними присматривали круглый год, включая и лето. Об этом писал, в частности, Капица в 1924 г. (Карты на с. 105, 108.) По мнению автора в этих районах олень как тягловое животное был явлением более поздним, чем рослая ездовая собака.

2.2. Термины оленеводства на севере Беломорской Карелии его техника и годовой цикл (с. 110)

2.2.1. Синонимы слова »олень» и фразеология оленеводов (с. 110)

Посредством интервью автор собрал большое количество синонимов слова »олень». За их многочисленностью стоят различные качества и особенности оленей, такие как возраст, пол, цвет, рога, характер, а также то, какое место и назначение олень имел в хозяйстве в различных жизненных ситуациях. Автор вносит поправки в некоторые приведённые Капицей (1924) и Тароевой (1965) названия.

2.2.2. Анатомия, физиология, образ жизни и болезни оленей (с. 114)

В эту главу автор собрал посредством интервьюирования бытующие в народе сведения, понятия и термины, касающиеся анатомии, физиологии, образа жизни, поведения, питания и болезней оленей.

2.2.3. Годовой цикл оленеводства и рабочий год оленевода (с. 116)

Для оленеводства характерна годовая цикличность. Она находится в зависимости от природы, смены времён года, погоды, состояния и площади пастбищ, а также от физиологии и привычек оленей. Ритм рабочего года оленевода зависит также от местных условий и нужд всего комплекса хозяйства, например, от доставки кормов с дальних покосов, от вывоза дров и извоза, местами даже от профилактики кражи оленей.

Там, где практиковался вольный летний выпас оленей, за ними отправлялись, чтобы собрать, пересчитать и оклеймить их, к концу лета или в начале зимы. Решающимим факторами в рабочем годе оленевода были весенний отёл оленей и их осенний гон, а также приход лета и наступление зимы.

2.2.3.1. Олени летом (с. 117)

2.2.3.2. Ремонт загонов

2.2.3.3. Профилактика кражи оленей в Тихтозере

На севере Беломорской Карелии практиковался вольный летний выпас оленей. В это время у оленеводов не было других занятий кроме как временами ремонт оленьих загонов и местами, как напр. в дер. Тухкала на берегу Пистоярви и в Вуосмо, хождение по тайге, целью которого было присматривать за оленекрадами, что и было профилактикой кражи оленей.

2.2.3.4. Поиск, имание и сбор оленей (с. 118)

Олени находились на воле, начиная с первых весенних проталин. Во время гона, длящегося с конца августа до конца сентября, они собирались в большие стада и переходили с оскудевших травянистых болот в сухие песчаные леса, где питались грибами и ягелем.

Оленеводы знали по прежним годам места, куда стягивались олени. Сведения об этих местах становились более точными и по мере того, как население двигалось по тайге уходя на рыбалку или охоту и передвигаясь из деревни в другую. Вдобавок к этому на некоторых из года в год постоянно на одних и тех же пастбищах пасшихся оленей вешали на лето колокол, по звуку которого можно было определить места нахождения оленей.

По первому снегу отправлялись отыскивать и собирать оленей. Тогда же становились проходимыми болота и озёра. Кроме того, оленьи следы на снегу рассказывали об их местонахождении. После первого снега можно было вывозить на ездовых оленях с дальних покосов сено и из ближнего леса дрова. Морозы были необходимы также для убоя и хранения мяса.

Оленеводы заранее обговаривали время похода за оленями и загоны, в которые их будут сгонять. Снабжённые арканами или кожаными верёвками (хигнами) оленеводы парами или группами в 3–4 человека отправлялись от загона в разные стороны, всматриваясь в следы и прислушиваясь, не раздастся ли звук оленьего колокола.

Когда оленье стадо обнаруживалось, из него отлавливали, с помощью аркана, или приманивали хлебом ручного оленя с колоколом или же важенку с оленёнком. На отловленного оленя надевали намордник и один из оленеводов, ведущий группы, вёл оленя к загону. Стадо следовало за ним. Остальные оленеводы становились загонщиками и направляли оленей вглубь загона, где их отлавливали по одному и определяли хозяина. – Оленегонными собаками на севере Беломорской Карелии не пользовались ни для отыскивания, ни для пастьбы оленей.

Эту главу дополняют находящиеся в приложении 1 три описания сбора оленей на пастбище. Уже при интервьюировании автор обращал комплексно внимание на районы выпаса оленей, на соотношение природного и оленеводческого года, на движение информации в условиях таёжной жизни, на организованность и совместность действий оленеводов и на технические детали оленеводства.

2.2.3.5. Оленеводческие загоны, или загороды (с. 123)

Система загород (с. 123)

Загороды для сбора оленей строились при надобности там, где по сведениям оленеводов находились в начале зимы олени, т. е. на ягельных местах. При необходимости строились новые загороды, а старые оставались без употребления. Поскольку не было нужды экономить лес, загороды строились прочными. (Фото на с. 129.) Состояние загород проверялось до начала сбора оленей.

Из карты (с.124) и приложения 2 видно, что из загород образовалась со временем покрывающая весь район оленеводства сеть загонов. Из пользования загородами в начале зимы выросла и сформировалась как внутри одной пастбищной территории, так и между соседними территориями целая система сбора оленей, которая в приграничных районах России и Финляндии не всегда совпадала с государственной границей.

Архитектура загород и их размещение на местности (с. 125)

Составной частью оленьей загороды были две направляющие изгороди. Они как бы обхватывали загоняемое стадо с двух сторон и образовывали клинообразно сужающийся коридор, ведший к основной загороде, в которой распределение оленей производилось. Чтобы олени не могли воспользоваться этим коридором для бегства, в эти ограды были встроены по ходу оленей своеобразные стопорящие, крючкообразные или срубообразные заграды. Они образовывали как бы раструб мерёжи, который заглатывал стадо (Фото и рис. на с. 126 – 134.)

Устанавливая загороду стремились использовать такие особенности ландшафта, которые способствовали загону оленей в загороду. Было наруку оленеводам, если например направляющие изгороди начинались вблизи болота или ламбы, а по сторонам возвышался поросший густым лесом хребет. Сам основной загон обычно строился либо в ложбине, либо под горой, так чтобы в момент попадания в загороду скорость оленей была высокой. Важно было также, чтобы вблизи от места загороды была питьевая вода для оленеводов.

Материал ограды зависел от того, какой лес рос поблизости. Вдали от домов рос добротный лес, поэтому и ограда строилась прочной. Вблизи же домов ограда могла строиться из располовиненных жердей. (Фото на с. 127, 137.) По бокам основной изгороди строились маленькие распределительные загончики, в которые загонялись отловленные и обработанныее олени.

По количеству распределительных загончиков и по длине и форме направляющих изгородей автор делит загороды на три основных типа, каждый из которых отвечает определённой стадии развития оленеводства. Когда оленей было мало, и они как ездовые были практически ручными, загорода могла например примыкать к огораживающей поля изгороди. (Рис. на с. 130.) Самым распространённым типом была построенная в сухом песчаном бору загорода, направляющие ограды которой шли параллельно и длина которых была 200–500 м . (Рис. на с. 126 и карты на с. 131, 132.) Самому молодому типу загороды характерны кручёные направляющие ограды и большое количество распределительных загончиков. Этот тип стал ведущим в то время, когда вместо прирученных оленей основным стало животноводческое направление оленеводства с его большими табунами, в которых степень прирученности оленей резко упала. В связи с этим приёмистость загород нужно было резко увеличить посредством удлинения направляющих оград и изменения их на кручёные. Рост количества оленей привёл также к росту количества распределительных загончиков. (Рис. на с. 134.)

2.2.3.6. Распределение оленей *(jakamińi)* (с. 135)

Центральное место в сборе оленей занимало определение владельца по клеймам на ушах и их распределение между владельцами, а также клеймение родившихся весной оленят.

Загнанных в основной загон оленей ловили либо руками, либо арканами. (Фото на с. 137, 239.) Если за важенкой следовал оленёнок, ему вырезали ножом на ушах клеймо владельца важенки. При этом владелец отбирал для себя оленей также на убой. При этом же производилось холощение методом прокусывания яичек. Кроме того, объезженных и обученных ездовых оленей отбирали для зимней езды. Неклеймёных оленей продавали на аукционе. – Приложение 4 содержит детальное описание распределения оленей на четырёх пастбищных территориях.

2.2.3.7. Холощение *(puromińi)* (с. 138)

Из кастрированных оленей получались добродушные тягловые и упитанные убойные животные. Сводя до минимума количество

самцов в стаде повышали степень безопасности оленей, т. к. во время гона самцы особенно агрессивны. Молодых самцов холостили на втором, третьем или четвёртом году. При этом в стаде оставляли достаточное количество наиболее крупных и сильных самцов в качестве быков-производителей.

Предназначенного для холощения оленя ловили силами трёх-четырёх мужчин и валили на землю. Один держал оленя за рога, другой за задние ноги, а третий наклонялся прокусывать яички. (Фото на с. 31, 129.) Мошонка оставалась неповреждённой, крови не проливалось ни капли. Такой метод холощения был стерильным, и животное оправлялось от операции быстро.

2.2.3.8. Выпас, жизнь оленевода в зимнее время и его снаряжение (с. 140)

После сбора и распределения оленей оленеводческий год делился на 1) уход за ездовыми оленями и их использование и 2) выпас остального стада, приручение и объезжание оленей. Во время распределения оленей каждого хозяйства собирали в свой загончик, а затем уже хозяин 1) отбирал из них оленей на убой и 2) отделял прирученных и объезженных быков и сильных оленух для личной езды и извоза, а вторую часть для специального ухода и выпаса и 3) отправлял оставшихся »свободных» оленей пастись на ягельники.

Методы выпаса и использование оленей варьировались в соответствии с нуждами отдельных хозяйств, местными условиями и обстоятельствами и экономической конъюнктурой, например в соответствии с тем, получало ли хозяйство свой основной доход от использования оленей (1) только для нужд личного хозяйства (в хозяйстве небольшое стадо обученных ездовых оленей), (2) и для личных нужд, и для извоза (в хозяйстве достаточно большое количество обученных ездовых оленей) или (3) от продажи оленьего мяса (в хозяйстве большое количество неприрученных оленей).

Все перечисленные варианты использования оленей мы находим на севере Беломорской Карелии в 1890–1922 годах.

Если за ездовыми оленями обычно ухаживали и пользовались ими подомно, то стада »свободных» оленей обычно выпасали совместно два или более хозяйств, владевших оленями. Так появлялись более или менее постоянные пастушеские общины. Было легче присматривать за стадом, поскольку участники такой общины могли наведываться к оленям каждый по очереди. Такие общины возникали и в силу того, что находясь в течение зимы на одних и тех же ягельниках стада разных хозяйств сливались в единое сами собой. Иногда в таком стаде паслись вместе все »свободные» олени деревни. При таком стечении обстоятельств к оленям наведывался тот хозяин,

который оказывался в данный момент свободен, естественно чаще те, кто владел большим количеством оленей и реже те, у кого оленей было меньше. Иногда 4–5 хозяйств нанимали за плату общего пастуха.

Местонахождение зимнего выпаса зависело от нахождения и добротности ягельников и богатых бородатым лишайником лесов. Каждое владевшее оленями хозяйство стремилось выпасать их максимально близко от дома, чтобы за ними можно было присматривать практически постоянно, не уходя далеко от дома. Местами это удавалось. Большие же стада оленей в некоторых северных деревнях прихода Оланга приходилось угонять на дальние пастбища за десятки километров от домашних выпасов на многие месяцы.

В начале зимы в малоснежное время к стаду наведывались пешком. При этом снабжённые колоколом и подлежащие обучению молодые олени паслись на привязи на верёвке. Их приходилось переводить на новое место 3–4 раза в день, чтобы они могли откапывать всё новый ягель. Когда снега становилось больше, оленей отпускали с привязи. После этого место выпаса надо было объезжать на лыжах, поэтому вокруг прокладывалась *объездная лыжня*. Перешедших за пределы этой лыжни оленей возвращали в стадо или ловили арканом. При глубоком снеге стадо объезжали 2–3 раза в неделю. Если же знали, что в этом районе водятся россомахи, рыси или волки, вооружённый ружьём пастух вынужден был стеречь стадо круглосуточно. Во время глубокого снега со стадом в 200–300 оленей управлялся один пастух. когда же оленям угрожали хищники, к тому же стаду прикрепляли 2–3 человек.

По возможности пастухи старались заночевать в домах крестьян. Когда же они находились вдали от обжитых мест, они ночевали в отопляемых каменками лесных избушках, которых в Беломорской Карелии было много. Иногда им приходилось ночевать у костра.

Когда снег был особенно глубоким, а наст таким крепким, что олени не могли откопать ягель, пастухи подрубали им на корм покрытые бородатым лишайником ели.

Когда наст начинал держать, становилось трудным удержать оленей в стаде. Тогда пастьбу прекращали, и олени могли пастись вольно до следующей поздней осени.

2.2.3.9. Отёл на привязи (с. 148)

На севере Беломорской Карелии отёл стельных оленух на привязи не был общепринятым. так делалось только »иногда» или »на пробу», если отёлу угрожали хищники.

Время отёла было весной на рубеже апреля – мая, и оно длилось 2–3 недели. В это время оленеводы переводили при необходимости

по 3–4 раза в день привязанных на верёвку в ягельнике оленух на новые места. В окружности дерева, к которому оленуху привязывали, срубались мелкие деревца и убирались другие помехи, за которые могла зацепиться верёвка. Если снег уже по большей части стаял, оленух надо было водить на водопой к болоту или озеру. Родившихся оленят клеймили тем же клеймом, что и оленух. После этого их отпускали на вольный выпас. Обычно стельные оленухи были на привязи 3–4 суток. Целью »поднадзорного» отёла было сделать оленеводство рентабельным: всех родившихся оленят сразу клеймили, и в то же время обеспечивалась безопасность оленух и оленят. Ведь ещё мокрый оленёнок легко мог стать достоянием хищников, да и стельная оленуха была в последние дни беременности достаточно беззащитна.

2.2.3.10. Особенности годового цикла на севере Беломорской Карелии: оленеводческая изба и общинный выпас (с. 149)

В дополнение к обрисованному выше в общих чертах годовому циклу оленеводства на севере Беломорской Карелии автор приводит в приложении 5 восемь примеров структуры единичного оленеводческого хозяйства и оленеводческого года, а также рисует картину действенности сложившегося общинного выпаса.

2.2.4. Оленья упряжка и езда на оленях (с. 150)

2.2.4.1. Оленьи нарты *(tšuna)*

При езде по личным надобностям, а также извозе основным транспортным средством служила оленья нарта, по-карельски *tšuna*, история зарождения и особенности которой освещаются в главе 1.3.6.1. (Фото и рис. на с. 64 – 72, 151.)

2.2.4.2. Ахкиво, или пулька (с. 152)

При езде на олене пользовались ахкиво или пулькой, названием которых в русском языке закрепилось кережа. В ездовой кереже была задняя спинка. (Фото на с. 67, 71, 156.) Грузовые кережи были крупнее и шире ездовых и задок был открытым.

2.2.4.3. Упряжь (с. 153)

Оленья упряжь состояла из изготовленного из берёзы хомута, который соединялся посредством лямок с тяжем с деревянной

серповидной рогулькой. От неё отходил верёвочный или ременной тяж, второй конец которого прикреплялся к нартам или носу кережи. В упряжь входила также седёлка шириной сантиметров в 15. Это полоса из оленьей кожи, обшитая с лицевой стороны цветным сукном, напр. красным.

Вместо деревянного хомута чаще употреблялся похожий на него мягкий шорковый, называвшийся у карелов *käsäys,* а у финнов *kesas.* Он изготовлялся из невыделанных, покрытых шерстью кусочков кожи с ног оленей или из выделанной кожи. К шорковому хомуту прикреплялся передний конец тяжа. В шорковой упряжи отсутствовала деревянная часть, тяж проходил прямо от хомута под шеей и брюхом и между ногами животного к нартам или к кережи.

Хомут надевали только на ездовых и крупных быков, а также при езде райдой лишь на первого оленя, реже на второго. Таким образом, шорковых хомутов в хозяйствах было гораздо больше, чем деревянных, которые было и труднее изготовлять, и труднее надевать на животное. (Фото на с. 154 – 156.)

По Эркки Тиесмаа (1965) оленья упряжь претерпела большие изменения в конце X1X века. Шорковый хомут (фин. *kesäte, kesas,* кар. *käsäys)* натирал больше шею животного и легче сползал с неё. Прообразом деревянного хомута послужила лошадиная упряжь, которая распределяла ровнее нагрузку на шею. Примерно в 1857 году деревянный хомут впервые упоминается в Юлиторнео, в 1881 г. в Энонтекиё и в 1887 г. в Куусамо. Согласно русскому источнику (1909 г.) неприятный для оленя шорковый хомут был общепринятым у саамов, русских и коми-зырян, а в близлежащих к финской границе карельских деревнях »употреблялся более практичный деревянный хомут».

2.2.4.4. Употребление нарт и кережи (с. 156)

Кережей пользовались в основном только в малоснежное время, когда глубина снега достигала 5–10 см, например в начальной стадии поиска и имания оленей. Её преимуществом по сравнению с нартами было то, что на ней можно было проехать и в густом лесу. Нарты же были шире, для них приходилось при надобности прорубать просеку.

Тем не менее на севере Беломорской Карелии нартами пользовались гораздо шире, чем ездовой или грузовой кережей. Нартами можно было пользоваться всю зиму и в своём хозяйстве для вывоза сена и дров, и при извозе на большие расстояния.

2.2.4.5. Обучение оленя (с. 157)

Уже в начале зимы во время поиска и выпаса молодых необъезженных оленей начинали приучать к привязи и к вождению

на верёвке (хигне). Так их готовили к дальнейшему объезжанию, к привычке ходить в упряжи перед нартами, т. е готовили из них ездовых и тягловых животных.

В ездовые олени выбирали таких, которые с удовольствием бежали вперёд. Это были в основном (холощёные) быки, но иногда и крупные оленухи и самцы, которых было легко водить на верёвке. Объезжаемого самца всё же непременно холостили, даже если его обучение было уже начато. Будущего ездового оленя запрягали в нарты и заставляли двигаться вперёд. Если он брыкался и метался по сторонам, его били хигной. Так продолжалось до тех пор, пока олень не сдавался. Тягловых оленей обучали следующим образом: их запрягали в нарты, а затем привязывали запряжённого оленя к впереди идущим нартам. Так олень, следуя за предыдущим, привыкал тянуть гружёные нарты.

2.2.4.6. Езда на лыжах с оленем (с. 158)

Иногда ездили на лыжах с оленем. В этих случаях оленю надевали намордник, к которому прикреплялась вожжа. Ею управляли оленем. Олень тянул лыжника на аркане, который был надет на шею оленя, а оттуда проходил под брюхом животного. Второй конец привязывался к поясу лыжника, или же он держал его в руке. Этот способ употребляляся в основном для езды по дороге или лыжне, реже по целине.

2.2.4.7. Олень как вьючное животное (единичные случаи) (с. 158)

В качестве вьючного животного оленя использовали редко; нет напр. никаких сведений о приспособлениях для навьючивания, которые бы употреблялись по северным берегам Ботнического залива и в Лапландии. Иногда на крупного быка навьючивали по бокам ношу, если невозможно было проехать с грузом на кереже. Осенью, до морозов, во время поиска оленей, на сопровождавшего оленевода ручного оленя могли навьючить кожаные сумки с продуктами или связки хигн. Их навьючивали по бокам животного и привязывали проходившей под брюхом верёвкой.

2.3. Использование оленя и его значение в хозяйстве (с. 159)

На севере Беломорской Карелии оленя как домашнее животное использовали во многих назначениях. На обученных оленях в домашнем хозяйстве вывозили по зиме дрова и сено, а также с пожог убранный хлеб для молотьбы. Кроме того, на оленях вывозили из лесов оставленную там в глуши в специальных местах хранения

подстреленную осенью дичь. При весеннем лове тягловых оленей использовали для перевозки снастей и улова. В лесной глуши во время распутицы и при бездорожье олень был безусловно более практичным средством передвижения, чем лошадь; на извозе он также оказывался более выгодным, так как сам находил себе еду в лесу, поэтому не надо было брать в дорогу корм. Кроме того, далеко не во всех хозяйствах была лошадь, и одними лошадьми невозможно было бы осуществить то огромное количество перевозок, в котором нуждались хозяйства и торговля. К тому же в конце XIX – начале XX веков лошадей использовали подолгу на лесозаготовках, поэтому необходимые в домашнем хозяйстве перевозки обеспечивались с помощью оленей. И ещё: убой оленей давал добавку к столу, а при продаже мяса выручку деньгами.

2.3.1. Основные типы оленеводческих хозяйств (с. 159)

По тому, от чего хозяйство получало свой основной доход или на чём делался основной упор в оленеводческом хозяйстве, их можно грубо разделить на четыре типа: (1) в хозяйстве только один или несколько обученных ездовых оленей, (2) олени используются только для домашних нужд, напр. вывоза сена и дров – в хозяйстве малое количество обученных оленей, (3) хозяйство существовало за счёт оленеводства: оленей использовали для нужд домашнего хозяйства, но основной доход оно получало от извоза; при этом в хозяйстве было большое количество обученных оленей, как минимум необходимое для одной райды, т. е. 22–25 оленей, (4) основную часть дохода хозяйство получало от продажи оленьего мяса – тогда в хозяйстве было довольно большое стадо необученных оленей и (5) в свою особую категорию можно выделить тех зажиточных и предприимчивых владельцев оленей, которые занимались и торговлей и извозом на своих оленях, вдобавок часть из них ещё прикупала оленей на убой и действовала в качестве посредников, поставщиков оленей и других продуктов таёжных промыслов.

2.3.2. Олень как тягловое животное (с. 161)

2.3.2.1. Ритм рабочего года и действенность использования оленей (с. 161)

Использование оленя как тяглового животного находилось в тесной связи с природными условиями, т. е. с наступлением зимы, с погодами, с замерзанием болот и озёр, с периодом глубокого снега или прочного наста, со временем рыхлого льда и распутицей, с количеством оленей в хозяйстве, равно как и с тем, какое место и

значение в хозяйстве занимало оленеводство и другие промыслы. На уровне »макромира» на использование оленей влияли также транспортные связи, удалённость от торговых центров и экономическая конъюнктура. Организация рабочего года, разделение труда, т. е. »рабочий календарь» года строился именно в зависимости от этих факторов. В таблице автором показано, как согласно годовому циклу оленей целенаправленно использовали в качестве тягловых животных на домашних работах и на извозе.

2.3.2.2. Домашние перевозки на оленях (с. 163)

Собрав поздней осенью оленей уже при неглубоком снеге их начинали использовать для хозяйственных перевозок. Так привозились из ближнего леса дрова и веники и с дальних покосов сено. Оленем в качестве тяглового животного пользовались особенно те, у кого не было лошадей, сразу же как только болота и низинные места начинали держать оленя. Даже в »лошадных» хозяйствах в конце осени – начале зимы приходилось привозить сено на оленях до тех пор, пока земля не промерзала. Когда же надобности в таких перевозках не было, тягловые олени паслись на привязи в ближайшем к дому ягельнике, а в конце зимы – начале весны на вырубках, где они поедали бородатый лишайник; если они находились при доме, их кормили хвощом, сеном и даже давали хлеб.

Сено и дрова перевозили на оленях и зимой, но второй период особенно интенсивного использования оленей был по весне, когда наст держал оленя вместе с возом, но не держал лошадь. Самое благоприятное время для оленьих перевозок было ранним весенним утром, и до полудня. Тогда опять же привозили из ближнего леса, за 1–3 км сосновые дрова и сено с дальних, за 10–30 км от дома находящихся лугов, расстояние до которых было непроходимо для лошади. (Фото на с. 68, 162.) На самый конец перед началом распутицы при доме оставляли несколько тягловых оленей, на которых ездили на подлёдный весенний лов и на тетеревиные тока во время токования.

Детальное описание использования тягловых оленей для домашних перевозок содержится в приложении 6.

2.3.2.3. Извоз райдами: техника и организация райды (с. 163)

На рубеже XIX–XX веков большая часть товаров в северной части Финляндии между прибрежными торговыми центрами и внутренними районами страны, в частности в Куусамо и Куолаярви (Салла), а также на севере Беломорской Карелии перевозилась оленьими райдами.

Сама по себе райда означает обоз, который при движении на большие расстояния включает в себя 24–25 оленей. Это в основном быки, но в начале зимы это могут быть и сильные самки; ближе к весне стельными оленухами не пользовались при езде на большие расстояния во избежание выкидыша. В нарты были впряжены 22 оленя, остальные 2–3 свободных от упряжи запасных оленя шли в хвосте райды, привязанные к последним нартам. иногда первый олень тянул вместо нарт кережу, в которой были продукты, топор, лыжи и другие необходимые в дороге принадлежности. Все олени кроме первого были привязаны к впереди идущим нартам так, что от шеи оленя к передним нартам шёл ремешок длиной в 70–100 см. На первом олене был деревянный хомут, на следующих обычно шорковая упряжь. В начале райды шли наиболее объезженные и привычные к этому олени, а ездовой сидел при порожнем рейсе на первых нартах.

Маршрут райд старались по возможности прокладывть по весям и болотам, т. е. по ровному ландшафту, или по зимним дорогам, соединявшим деревни, по которым ездили и на лошадях.

Более всего перевозилось муки. Груз среднего по силе быка и сильной оленухи составлял обычно два мешка, самым сильным быкам могли наложить и три мешка. Мешки привязывали в двух местах верёвками к нартам. Мешок муки весил 4 1/2 пуда (пуд = 16 кг). (Рис. на с. 169.)

Райдой управлял один человек, но обычно вместе путешествовали 2–4 райды, уже хотя бы из соображений безопасности. Также оленей было легче по утрам ловить и запрягать силами нескольких, а не одного человека.

Когда ехали порожняком, смотря по погоде и ландшафту, могли проехать в день 30–40–50 км. На обратном пути на нарты приходилось груза 144–216 кг (по 2–3 мешка), поэтому скорость передвижения резко падала, до 12–20 км в день. На скорости сказывались в сильнейшей степени погода и состояние дороги. Особенно при плохой погоде оленям давали возможность отдохнуть и подкормиться на хороших ягельниках иногда несколько дней, до недели, даже до двух.

Приложение 7 дополняет картину извоза райдой.

2.3.2.4. Другой извозный промысел на оленях (с. 172)

Временами на ездовых оленях приходилось перевозить из населённого пункта в другой случайных пассажиров. Широко распространённым, профессиональным извозом был зимний извоз сезонных рыбаков к Северному Ледовитому океану. Ими были и карелы Беломорской Карелии, и поморы, т. е. русское население побережья Белого моря, которые хотя бы часть расстояния по

Беломорью проезжали на оленях или лошадях. (Рис. на с. 173.) По Лённроту (1837) этих сезонных рыбаков, которые по весне тысячами направлялись с территории между Кандалакшей и Онегой к Северному Ледовитому океану, называли мурманы. (См. также главу 3.2.2.)

2.3.2.5. Заготовка ягеля (с. 173)

Когда ездовых оленей держали прямо у дома, их кормили сеном, хвощом, вениками, хлебом и ягелем, который заготовляли в конце лета в дождливую погоду, собирая его в большие кучи.

2.3.2.6. Особенности использования оленя как тяглового животного (с. 175)

При рассмотрении вопроса об использовании оленя в качестве тяглового животного можно отметить следующие интересные этнографические детали:

(1) При отсутствии хороших дорог использование оленя в качестве ездового животного разрешало проблему бездорожья. С помощью оленя разрешались также многие другие трудные транспортные проблемы, как-то: передвижение по непромёрзшей болотистой местности, по тонкому льду, при глубоком снеге и по целине, а также в распутицу, когда передвижение на лошади практически невозможно.

(2) Обученных оленей начинали как можно раньше с осени, с первых же заморозков, использовать для домашних перевозок сена и дров с тем, чтобы непосредственно после этого заняться извозом райдами, так как это было возможно только в зимнее время, и перевозки нужно было осуществлять на очень большие расстояния, начиная с ранней зимы.

(3) На севере Беломорской Карелии для езды использовали наравне с самцами также сильных оленух, что поднимало эффективность использования оленей.

(4) Ездовых оленей использовали максимально весь зимний сезон как для домашних нужд, так и для извоза, вплоть до последних весенних морозов, как это видно из описаний отдельных оленеводческих хозяйств, а также из таблицы »Рабочий календарь» в приложении 6.

(5) Использование ездовых оленей в определённых ситуациях

заменяло полностью или же дополняло использование лошади, а также удлиняло на много недель сезон перевозок, как весной, так и осенью.

(6) Ключевым моментом в утилизации оленя было появление такого технического нововведения как оленьи нарты, этой промежуточной формы лошадиных дровен и санок, которая сформировалась именно для езды на оленях в условиях крестьянского хозяйства; на традиционной ахкиво было бы невозможно перевозить, напр. сено, да и дров на нарты можно было погрузить больше, чем на ахкиво. (Главы 2.2.4., 2.3.3. и 1.3.6.1)

(7) При необходимости извоза на большие расстояния на основе опыта сформировалась система, при которой состоящая из 22 ездовых и 2–3 запасных оленей райда оказывалась по силам одному ездовому. Опыт подсказал также, что на больших расстояниях обоз должен был состоять как минимум из двух райд. Такая система в местных условиях того времени оказывалась более эффективной, чем перевозки на лошадях.

Использование оленя как тяглового животного необходимо также рассматривать в связи с историко-экономическими и экономико-географическими условиями своего времени. На оленьих нартах перевозилось больше всего хлеба, т. е. муки. Экономически прочную базу для крупномасштабных перевозок зерна в верховья северных рек создало строительство канала, соединившего в 1828 году Северную Двину и Волгу. Постройка канала открыла водный путь для перевозок дешёвого зерна из внутренних районов России в Архангельск, который к тому времени стал крупным портом и торговым центром. Начиная с 1820-ых годов из России стало поставляться такое огромное количество дешёвого хлеба, что во многих районах Финляндии его производство стало совершенно нерентабельным.

Существует также тесная связь этой ситуации с примитивностью земледелия на севере Беломорской Карелии, с в 1850-ые годы вступившим в силу запретом заниматься им на пожогах и, кроме того, с крайне невыгодными условиями землевладения в этих районах. Помимо этого, беломорские карелы были ещё сильно привязаны к своим традиционным экстенсивным промыслам, таким как рыболовство, охота и заготовка сена на дальних от жилья покосах. Поэтому оленеводство хорошо вписывалось и вписалось в подобную систему ведения хозяйства и в общую ситуацию с продажей хлеба. Олень подходил как нельзя лучше в качестве тяглового животного и для домашних перевозок и для извоза, поток которого направлялся из торговых центров западного побережья

Белого моря в удалённые внутренние районы севера Беломорской Карелии, а также в районы гряды, разделяющей Беломорье и торговые центры побережья Ботнического залива.

2.3.3. Олень в качестве убойного животного (с. 178)

2.3.3.1. Забой (с. 178)

Помимо заработков от извоза олень приносил доходы и как убойное животное: с 1890-ых по 1910-ые годы с севера Беломорской Карелии в Финляндию привозилось на продажу много оленьего мяса. Продукты убоя использовались многими разными способами и в своём хозяйстве.

Забой отобранных животных производился по преимуществу на своём подворье, лишь больных и слишком непокорных животных забивали прямо в загончике. Отобранных на убой оленей обычно приводили на верёвке на свой участок.

При самом примитивном методе забоя оленя забивали ударом ножа в сердце. Олень стоял ещё некоторое время на собственных ногах, пока не терял столько крови, что падал бездыханным на снег. Так мясо не было слишком кровавым. (Фото на с. 34.) Более гуманный способ забивания состоял в том, что оленя сначала валили ударом обуха топора между рогами или в шею. затем потерявшее сознание животное переворачивали на спину, разрезали ножом шею и выпускали кровь на снег, иногда в посуду.

2.3.3.2. Использование продуктов забоя: мясо, шкуры, рога, кровь (с. 180)

После того как туша была разделана, на продажу отделяли огузки и спинные куски. Куски с костями, как-то лопаточные и рёберные куски, а также ножки и шейные куски уносили в холод, откуда их потребляли в течение зимы. Ближе к весне несъеденное ещё мясо солили в бочки примерно на неделю. Затем его вешали в специальные приспособления на крыше или у стен домов вялиться. (Фото на с. 181.) Из-за своей лёгкости вяленое солёное мясо было очень практично в дороге, даже летом на больших расстояниях. Его ели прямо так или варёным. Приготовление и использование вяленого мяса широко практиковалось и в северной Финляндии. – Кости и рога не использовались на поделки. Шкуры оленей развешивали сушиться. Затем их продавали – в домашних условиях на них спали.

На севере Беломорской Карелии кровь забитых оленей не использовали, так как по народным верованиям использование крови в пищу было грехом. Лишь в некоторых карельских домах ближе к границе с Финляндией кровь оленей использовалась в пищу.

2.4. Оленеводческая община (с. 183)

2.4.1. *Palkińi* – понятие, название, территория, границы (с. 183)

На севере Беломорской Карелии жившие по соседству оленеводы находились во время строительства загород и сбора оленей в постоянном сотрудничестве друг с другом. Эта »рабочая» община называлась *palkińi* (по-фински *палкинен*).

Большинство информантов затруднялось в определении понятия палкинен. Также в определении собственных имён, территории и границ палкинен наблюдался разнобой, т. к. на севере Беломорской Карелии местные власти не вмешивались в эти дела.

Словом палкинен обозначали два в тесной связи друг с другом находящихся понятия: (1) территорию миграции и выпаса оленей летом и осенью и (2) сотрудничающих в рамках общины во время сбора оленей оленеводов. Такое сотрудничество становилось актуальным поздней осенью, когда соседи-оленеводы вместе собирали и сгоняли в загоны оленей с их привычных пастбищ. Территорией палкинен была местность, с которой оленей сгоняли в загон. Использование загород (загонов) переросло в систему сбора оленей внутри общины и в отношения между разными общинами. (Главы 2.2.3.4. и 2.2.3.5. и карта на с. 124.)

2.4.2. Корни оленеводческих объединений (с. 189)

Во второй половине XIX века в Финляндии сформировалась система обязательных оленеводческих объединений *(paliskunta).* Согласно распоряжению властей от 1898 года оленеводы были обязаны состоять в объединении, чтобы иметь право выпаса оленей на государственных землях. (Карта на с. 190.)

Автор сравнивал между собой практику поиска и сбора оленей в XVIII веке у лесных саамов Кемской Лапландии и переселившихся в их среду крестьян, у печенгских сколтов в 1930-ые годы, практику, бытовавшую на севере Беломорской Карелии в 1890-ые – 1920-ые годы и внутреннее деление финских оленеводческих объединений в начале нынешнего века. Вывод тот, что начало официальному финскому оленеводческому объединению, как и всем другим, положила система сбора оленей между оленеводами-соседями, и что корни палискунта и палкинен обнаруживаются в союзах, заключавшихся на время сбора оленей лесными саамами Кемской Лапландии с жившими по соседству крестьянами-колонистами: владевшие оленями соседи договаривались между собой о времени и месте сбора оленей.

2.4.3. Деятельность и структура оленеводческого объединения: собрания оленеводов и глава объединения *(poroherra)* (с. 191)

Главное назначение сотрудничества оленеводов состояло в поиске и сборе оленей осенью. По примеру Финляндии некоторые объединения выбирали себе на 1–3 года главу объединения *(poroherra),* который должен был быть грамотным, знать хорошо оленьи тавра и пользоваться доверием. Иногда у объединений скапливались деньги от проданных на аукционе после распределения »бесхозных» и не помеченных таврами оленей. При надобности глава объединения связывался с соседними объединениями, действоал во время распродажи аукционистом и ведал общими деньгами, если таковые были. он также вёл тетрадку, в которой были зафиксированы тавра оленей своего и соседних объединений.

2.4.4. Сотрудничество объединений (с. 194)

Когда во время сбора оленей в загороду данного объединения попадало какое-то количество соседских оленей или оленей из более дальних объединений, о них посылалась весть заинтересованным лицам, и тогда от соседей прибывали люди, чтобы забрать своих оленей. Зачастую эти люди были уже на месте во время поиска и сбора оленей, чтобы сразу же забрать своих животных. Бывало условлено и так, что »заблудших» оленей можно было продать на аукционе, а деньги переправить настоящим владельцам. Те же олени, для которых не обнаруживалось хозяев, оставлялись в собственность объединения.

2.4.5. Клейма на ушах (с. 196)

Оленей приходилось клеймить ушными таврами уже издавна. Это необходимо потому, что при вольном выпасе олени разных хозяев сливаются в одни табуны.

Клеймо вырезалось ножом на ушах оленя. Клеймо состояло из отдельных мелких надрезов. В этой главе перечислено большое количество таких надрезов и в целом клейм.

Если у купленного оленя уже было клеймо на ушах, его не меняли, просто хозяин вешал на шею животного дощечку с вырезанным на нём клеймом. У объединения также могло быть своё клеймо. Оно должно было быть настолько простым, чтобы следующий владелец оленя мог легко поменять его на своё клеймо.

2.5. Оленекрадство (с. 201)

Там, где занимались оленеводством, были знакомы также с оленекрадством. Уже Лённрот упоминает в 1837 году, что из-за краж оленеводство в дер. Кяпяли Кестеньгского прихода и в дер. Тухкала Тчхтозерского прихода пришло в почти полный упадок. Роза Ф. Тароева (1965) отмечает, что после летнего выпаса оленей недосчитывались частично из-за их одичания, частично же потому, что их крали жители соседних деревень, одну часть оленей просто убивали охотники, принимая их за диких оленей.

Автор собрал обширный материал относительно оленекрадства. Оно складывалось из следующих элементов: оленей убивали во время весенней охоты; летом неклеймёных оленят тайно клеймили своим клеймом, а также расставляли силки по постоянным местам передвижения оленей, таким как песчаные гряды или перешейки между озёрами, т. е. их ловили тем же способом, которым в старину диких северных оленей. (Рис. на с. 202.) Зимой оленей также ловили, расставляя силки у стогов сена на дальних покосах, куда те приходили поесть сена или хвоща. Даже оленеводы могли при хорошем насте отлавливать оленей и клеймить их своими клеймами. Оленекрад мог приманить прирученного оленя напр. куском хлеба, поймать его и убить.

Оленеводы некоторых объединений систематически обходили по осени те места, которые были известны как заповедные места оленекрадов, чтобы попугать таковых или даже поймать их на месте преступления. Тогда могла возникнуть потасовка. Очень редко дела об оленекрадстве разбирались в суде. »Олень беззащитен перед законом.»

3. КОНТАКТЫ МЕЖДУ ФИНСКИМИ И БЕЛОМОРСКИМИ КАРЕЛАМИ-ОЛЕНЕВОДАМИ (с. 206)

Уже в ХУ111 веке между северной Финляндией и севером Беломорской Карелии существовали примечательные экономические отношения. Например, самые зажиточные крестьяне Куусамо выступали посредниками в торговле между городом Оулу и севером Беломорской Карелии.

Первые исторические сведения об оленеводстве северных пограничных районов рассказывают об оленекрадстве. Лишь в 1910-ые годы находящиеся у восточной границы Финляндии оленеводческие объединения перестали вольно или с пастухом выпасать и собирать своих оленей на территории Беломорской Карелии, равно как и прекратилось движение райд через

государственную границу и поставки карелами оленьего мяса и живых оленей в Финляндию.

3.1. Оленекрадство – извечная проблема приграничья (с. 206)

Как характерная черта и извечная проблема оленеводству Финляндии и северных приграничных районов Беломорской Карелии было присуще оленекрадство. Конфликты в районе границы возникали часто, и объектом распрей были олени, земледелие на пожогах или рыболовные угодья. К тому же в Беломорской Карелии действовали зачастую бандитские шайки, возникшие в годы недородов и голода или из бежавших воинской повинности. Эти шайки жили в лесных избушках в глухих лесах, промышляя оленей и терроризируя всё приграничье.

За период с XVIII века и по первые десятилетия XIX века оленьи стада близких к границе деревень Лямся и Поуссу выросли настолько, что в западных частях прихода им не хватало пастбищ. Поэтому они всё больше паслись вольно или под присмотром пастуха близ восточной границы и даже за её пределами, на что жители Куусамо имели от русских властей разрешение, так как приход издавна платил налог также России. Но олени крестьян из Куусамо естественно наносили и ущерб всходам карелов на пожогах, а также неогороженным сенным стогам. Поэтому делая упор особенно на этом карелы приграничных районов зачастую пристреливали или уводили к себе оленей, принадлежавших жителям Кианта и юго-восточных частей Куусамо.

Особенно в первые десятилетия XIX века в приграничных районах Финляндии карелы отстреливали принадлежавших финнам оленей, организовавшись в профессиональные бандитские шайки. Тому, что у карелов были прекрасные возможности красть оленей, принадлежавших жителям Куусамо, способствовали как природные, так и государственные условия: в летнее время олени как финнов, так и карел паслись вольно по обе стороны государственной границы.

Кроме того, карелы традиционно охотились на диких лесных оленей, которые водились ещё во второй половине XIX века на севере Беломорской Карелии по границам ареала оленеводства. (Карты на с. 222, 231, 299.) Точно таким же образом охотились на оленей, т. е. ставили силки на оленьи тропы и отстреливали животных. Вдобавок некоторые карелы-оленеводы меняли клейма на ушах принадлежавших финнам оленей на свои.

Основной причиной оленекрадства была бедность жителей приграничных деревень, откуда жители нередко отправлялись просить милостыню на сторону Финляндии.

Финнам было трудно судиться из-за оленей с карелами, так как на стороне Беломорской Карелии действовал чужой им русский язык,

другая судебная практика, к тому же до ближайшего суда в уездном городе Кемь было более 300 вёрст.

В силу всего этого оленеводы должны были прибегать к другим методам, чтобы обеспечить сохранность своих стад, когда те паслись на чужой территории. Одним из таких средств профилактики оленекрадства была введённая уже в XУ111 веке оленеводами куусамского приграничья практика систематически обходить в летнее время, до начала сбора оленей, расположенные за границей пастбища и карельские деревни. Другим методом уберечь свои стада были попытки пристрастить крадущих оленей карелов самих к оленеводству. Третьим способом было строительство различных оград и заграждений на самых »оленекрадных» территориях с тем, чтобы они препятствовали уходу оленей за черту государственной границы. (Фото и карты на с. 227 – 229, 243.)

Оленекрадство так же как и методы его профилактики имело давние исторические корни, а наличие поразительно богатого материала по этому вопросу свидетельствует о характерности и действенности явления даже на такой ограниченной территории.

На севере Беломорской Карелии оленекрадство развивалось в двух направлениях, в соответствии с местными условиями и собственной формой оленеводства как промысла. Там, где карелы сами владели оленями, их наличие сводило кражи до единичных случаев и побуждало охранять оленей. Там же, где у карел не было оленей, применение огнестрельного оружия приводило к массовым отстрелам оленей, так как не было боязни уничтожения собственных оленей. (Карты на с. 231, 299.)

На юго-востоке и юге от Куусамо и особенно на территории оленеводческого объединения Хосса (Суомуссалми) положение с оленекрадством было всё время самым худшим, поскольку эта территория – юго-западная часть Тихтозерского прихода и северо-западная часть Вокнаволоцкого прихода – была как бы местом состыковки многих границ: (1) здесь проходила граница оленеводства карелов севера Беломорской Карелии, (2) здесь также проходила граница оленеводства финнов и карел, (3) здесь же проходила граница извечной племенной вражды финнов и карел, о которых употреблялись соответственно названия руотси и рюсся и (4) здесь проходила граница оленеводства и ареала обитания дикого северного оленя.

Древняя традиция охоты на диких оленей и оленекрадство были здесь в генетической связи друг с другом: способы охоты на тех и других были одни и те же. Поэтому можно считать, что оленекрадство на севере Беломорской Карелии было в большой степени продолжением традиции охоты на диких оленей, частично же они, традиция и практика, сосуществовали. Оленекрадство было проявлением переходного периода, т. е. привычки и методы всё более

отходящего в прошлое охотничьего промысла продолжали ещё жить, поскольку не везде и не сразу перенимались другие промыслы, как напр. рентабельное оленеводство, которое тем не менее все время набирало силу и распространялось вширь. (Карты на с. 108, 109.)

3.2. Финские оленеводы в Беломорской Карелии (с. 232)

3.2.1. Ходьба по тайге и поиск оленей, распределение оленей и зимний выпас (с. 232)

Поскольку в приграничной полосе олени часто смешивались в стадах, и во время летнего выпаса многие олени финнов переходили через границу на сторону Беломорской Карелии, финские оленеводы вынуждены были организовать в порядке профилактики оленекрадства систематическое хождение по тайге, а также местами участвовать совместно с карелами в поиске оленей, в их отборе и распределении.

Наличие хороших пастбищ на карельской стороне, а также оскудение пастбищ на финской стороне вследствие роста оленьих табунов привели к тому, что вдоль всей границы от Суомуссалми до Куусамо и до Куолаярви (Салла), в зимнее время члены оленеводческих объединений пасли свои табуны на карельской стороне. (Карты и фото на с. 234 – 243, 254.) Автор широко освещает практику выпаса финскими оленеводами своих оленей далеко за финской границей, получившую особенно большой размах в 1880–1918-ые годы. Точно так же в некоторых деревнях севера Беломорской Карелии вынуждены были прибегать к выпасу на дальних расстояниях, так как оленьи табуны выросли, а близлежащие пастбища оскудели. (Карта на с. 254.)

Что же сделало возможным выпас принадлежавших приграничным оленеводческим объединениям оленей на территории Беломорской Карелии, за чертой государственной границы? На это можно сказать, что в удалённых приграничных районах хватало малообжитых мест для удовлетворения подобных нужд населения. К тому же в период автономии Финляндии в 1809–1918 годах Финляндия и Беломорская Карелия формально были под одной, русской короной. Оленеводческую экспансию финских приграничных оленеводческих объединений объясняет и то, что на стороне Беломорской Карелии были хорошие пастбища, а начиная с XУ111 века именно Куусамо было центром оленеводческого промысла. Именно там колонисты владели самыми большими в Кемской Лапландии оленьими табунами.

Лучшее объяснение праву выпаса финских оленей на территории Беломорской Карелии даёт всё же тот исторический факт, что как составные Кемской Лапландии Куусамо, Куолаярви и Соданкюля

ещё в XУ111 веке, находясь последние времена под шведской короной, платили налог и Швеции и России. Это исключительное явление имело свои корни во временах заселения Лапландии саамами и времени сбора т. н. лопской дани. Район выплачивал этот налог (»Bågeskatt») наполовину России вплоть до 1814 года. В русском языке это явление платы налога двум сторонам называлось двоеданием, а налогоплательщики двоеданцами. Поскольку налог выплачивался также на восток, считалось, что у тех приграничных районов, которые платили налог и Швеции и России, должны быть определённые права пользования приграничными территориями. Эти права подтверждали документально и русские чиновники.

3.2.2. Ездовые райд на извозе товаров и людей (с. 256)

По крайней мере начиная со второй половины XУ111 века жители Куусамо перевозили райдами товары с севера Беломорской Карелии в Финляндию.

Ещё в конце XУ111 – начале X1X веков значительная часть товаров между возвышенностью Куусамо – Куолаярви и морскими портами перевозилась оленьими райдами. Поскольку дорог было мало, а перевозки на большие расстояния водным путём были затруднительны, приходилось прибегать к зимнему извозу. На отрезке 1860–1905-ых годов перевозки оленьими райдами из Куусамо и Куолаярви осуществлялись к трём морям: в Приботнию, в Оулу и Торнео, на побережье Белого моря в Кемь, Кереть, Ковду, Княжью Губу и Кандалакшу, а также к берегам Северного Ледовитого океана, напр. в Пумманки, Весисаари и Няятямёгубу. Райды из Куусамо доходили и до Каяни. Например, в деревни восточнее Куолаярви и Куусамо муку с севера Беломорской Карелии привозили вплоть до конца X1X века, пока торговые связи с Оулу не стали более тесными. Именно выходцы из Куусамо активно занимались в конце X1X века извозом на оленях. На оленях они перевозили купленную в Архангельске муку в частности купцам из Кайнуу и на железоделательные заводы. В Оулу жители Куусамо перевозили смолу. Поэтому можно сказать, что многие оленеводы приграничных селений бывали на севере Беломорской Карелии не только как пастухи или в поисках оленей, но и в качестве ездовых оленьих райд, как впрочем и оленеводы из Беломорской Карелии. Торговые связи и перевозки на восток продолжались вплоть до 1918 года, когда государственная граница в результате революции оказалась закрытой.

Совсем особым явлением в XУ111 и X1X веках был достигавший очень больших размеров зимний перевоз сезонных рыбаков с севера Беломорской Карелии к Северному Ледовитому океану. Этими перевозками людей занимались оленеводы из дер. Паанаярви прихода

Куусамо, из деревень восточнее Куолаярви, а также из северных деревень Русской Карелии. (Рис. на обложке и на с. 174.) Подобным промыслом занимались также саамы Кольского полуострова.

Автор освещает подробно извоз райдами оленеводов из Куусамо и Куолаярви (Саллы) и отмечает, что можно говорить о настоящей райдовой экспансии выходцев из восточных частей Куусамо и Куолаярви на стороне Беломорской Карелии. Этому извозу существовали примечательные причины. Оленеводы севера Беломорской Карелии перевозили естественно какое-то количество товаров райдами в Куусамо и Куолаярви, но основную часть перевозок в Приботнию и к Северному Ледовитому океану осуществляли всё же сами выходцы из Куусамо и Куолаярви. Кроме этого они, а особенно жители дер. Лямся прихода Куусамо, прирабатывали тем, что перевозили товары для купцов Беломорской Карелии. В дер. Ухта на севере Беломорской Карелии не занимались оленеводством. тем не менее купцы этого крупного торгового центра нуждались в услугах занимавшихся извозом людей. Поскольку оленей севера Беломорской Карелии не хватало для этих нужд, занимавшимся извозом райдами оленеводам находившихся близко к границе приходов Куусамо и Куолаярви представлялась возможность приработка. В дер. Княжья Губа, расположенной в западной оконечности Кандалакшского залива Белого моря со своей стороны сформировался этапный пункт перевозки едущих на Белое море людей и порт доставки зерна. Поскольку оленьих райд в своей деревне, а также у саамов Кольского полуострова не хватало, ситуация была благоприятна для жителей Паанаярви прихода Куусамо и восточных деревень прихода Куолаярви не только в смысле перевозок зерна, но и сезонных рыбаков – из этого вырос настоящий многонациональный бизнес.

Именно географическое положение возвышенности Куусамо - Куолаярви, её расположенность на водоразделе трёх морей, было помимо экономической конъюнктуры причиной того, что с этой территории крестьянского оленеводства транспортные перевозки оленьими райдами осуществлялись веерообразно в трёх направлениях, в торговые центры Ледовитого океана, к берегам Ботнического залива и Белого моря. Из одной и той же деревни, даже из одного и того же хозяйства, могли временами отправляться райды в Оулу, временами на побережье Белого моря, из другого в свою очередь к Северному Ледовитому океану, а затем к Белому морю, из третьего иногда в Норвегию, иногда в Торнео. Восточная часть приходов Куусамо и Куолаярви была настоящим водоразделом райдовых транспортных перевозок вдобавок к тому, что она была и географической грядой.

Транспортировка райдами не была лишена своих недостатков. Шорковая упряжь часто натирала шею животного, мешки с мукой и

солью могли намокнуть в дороге, да и сама дорога отнимала много времени. Поэтому, да и в силу развития сети дорог, купцы стали всё больше обращаться к тем, кто занимался извозом на лошадях. В связи с повышением цен на лес землевладельцы напр. в Суомуссалми и Пуоланге уже неохотно позволяли райдовым оленям кормиться в ягельниках или ездовым подрубать деревья, покрытые бородатым лишайником. Эпоха райдовых перевозок закончилась в начале нашего века. Последние райды из Куусамо ходили к Ледовитому океану примерно в 1905 г., в Оулу примерно в 1907 г. и в Каяни около 1912 г. Поездки в Беломорскую Карелию закончились в районе 1918 года. Кроме того, начиная с 1890-ых годов на лесозаготовки требовалось всё больше людей и лошадей. За период с 1891 по 1913 год также во много раз возрос вывоз продуктов оленеводства, что повлекло за собой значительный рост оленьих табунов – центр тяжести в оленеводстве передвинулся на производство оленьего мяса (см. главу 4.1.).

3.3. Оленьи райды карелов на территории Финляндии (с. 264)

Карелам, ездовым райд хватало извоза на своей стороне, и протяжённость их маршрутов в торговые центры Беломорья была короче и естественнее, чем поездки к Ботническому заливу. Иногда они всё же ездили и по территории Финляндии, чаще всего в районе границы.

3.4. Перевозки оленины и живых оленей с севера Беломорской Карелии и с Кольского полуострова в Финляндию (с. 264)

Оленину и оленьи шкуры, а также живых оленей на убой переправляли в больших количествах из-за границы в Финляндию в 1890–1918-ые годы, так как спрос на оленье мясо к тому времени возрос как в Финляндии, так и на международном рынке. (См. главу 4.1.)

В этих поставках продуктов оленеводства с севера Беломорской Карелии через Куусамо и далее на рынок спроса необходимо разделять прямые перевозки мяса и перегон живых оленей на определённое расстояние, после чего их забивали, чаще всего в Куусамо или в Тайвалкоски, и далее перевозку туш в Оулу.

Продукты оленеводства покупали с севера Беломорской Карелии в качестве посредников и перевозчиков как финны, так и северные карелы. Граница была открыта, препятствий к оживлённой торговле и поставкам не было. Кое-где оленеводы забивали своих убойных оленей сами, после чего они перевозили мясо на своих или нанятых

лошадях на рынки сбыта. В других местах оленей продавали живыми крестьянским купцам, финнам или карелам. Те либо отдавали животных на убой сразу, либо переправляли их дальше. Живыми убойных оленей переправляли обычно в конце осени – в начале зимы, т. к. они были тогда в теле, да и снег ещё не мешал гнать их. Всё же расстояние не должно было быть слишком большим, чтобы олени не исхудали за дорогу. Переправляя оленей живыми экономили на транспортных перевозках, поскольку олени шли своими ногами, но перегон не должен был быть слишком длинным. Таким образом, было рассчитано, что купленных в северной части оленеводческого района, т. е. в Олангском и частично в Тихтозерском приходах, оленей лучше всего забивать на территории Куусамо, а приобретённых в южной части, т. е. в деревнях Пистозеро и Тийро, животных соответственно забивали в Тайвалкоски. Купленных оленей забивали чаще всего поздней осенью, когда они были всего упитанней. Мясо и шкуры перевозились вместе с мехами других животных.

Через Куусамо переправлялось также какое-то количество убойных оленей, приобретённых у коми-зырян и самоедов Кольского полуострова. Через Куолаярви на рынок поставляли убойных оленей, купленных у самоедов.

3.5. Общий обзор контактов в оленеводческом хозяйстве (с. 269)

Несмотря на то, что государственная граница исторически существовала, разделяя две существующие культуры и два языка, особенно с точки зрения экономической жизни крестьянского населения она зачастую была чисто номинальной. В летний период олени с обеих сторон границы перемешивались в стадах, да и оленеводы по обе стороны границы вынуждены были сотрудничать друг с другом во время поиска и отбора оленей. Поэтому граница была и помехой, особенно в случаях оленекрадства, если закон на стороне России не соблюдался. При перевозках же грузов райдами, равно как и при переправке продуктов оленеводства оленеводы ощущали себя гражданами одного и того же государства.

Экономические и географические факторы, особенно расстояния до торговых центров, влияли на направление маршрутов движения: они разделялись между Белым морем, Ботническим заливом и Северным Ледовитым океаном. На зимний выпас оленей влияли кроме того исторические и государственные факторы (напр. старая традиция налогообложения) и именно в пользу активно действующих финнов-оленеводов. Продажа и переправка с севера Беломорской Карелии и с Кольского полуострова в Финляндию живых убойных оленей и оленьего мяса приобрела в 1890–1920-ые годы прямо-таки массовый характер. В то же время у предприимчивых оленеводов

пригранічья из Куусамо и Куолаярви была возможность, когда оленьи табуны сильно выросли, а зимние пастбища в силу этого оскудели, переходить на не знавшие оленеводства или мало эксплуатируемые, но богатые ягелем зимние пастбища севера Беломорской Карелии, равно как и у занимавшихся извозом удовлетворять возросший спрос рынка на этот вид услуг.

Контакты были оживлёнными и в сфере самого оленеводства вплоть до прихода к власти большевиков, после чего естественные контакты между севером Беломорской Карелии и Финляндией радикально прекратились.

4. ИСТОКИ ОЛЕНЕВОДСТВА НА СЕВЕРЕ БЕЛОМОРСКОЙ КАРЕЛИИ (с. 271)

Приход Куусамо стал значительным центром крестьянского оленеводства уже вскоре после того, как на территории лопарских деревень Маанселькя, Китка и Куолаярви появляется оседлое крестьянское население. По мере роста оленьих табунов в восточных частях прихода Куусамо олени уходили всё дальше на восток, в чащу пригранічья, которая облагалась налогами с двух сторон, и далее, на неоспоримо русскую сторону.

Каково же было влияние этого в оленеводческом плане хорошо развитого прихода на близлежащие районы и его значение в зарождении и развитии оленеводства на севере Беломорской Карелии? Этот вопрос рассматривается в последующих главах.

4.1. Основные линии развития оленеводства на севере Беломорской Карелии (с. 271)

Согласно грамоте московского великого князя от 1517 года в числе сборщиков т. н. лопской дани, отправлявшихся в зимнее время в саамские деревни Кольского полуострова, упоминаются, в частности, родовитые карелы. Поездки эти осуществлялись на оленях, принадлежавших саамам. То есть карелы были уже в то время знакомы с ездой на оленях и возможно именно тогда карельский язык заимствовал такие центральные при езде на оленях термины как tšuna (нарты) и potškous (олений тяж), хотя по-настоящему оленеводство пришло на север Беломорской Карелии гораздо позднее.

Согласно финским документам оленей держали крестьяне севера Беломорской Карелии в таких близких к границе на широте Куусамо карельских деревнях как Тийро, или Кольёла, Кимасваара (Нярги ев двор) и Тухкала Тихтозерского прихода и в западных частях Пяозерского погоста, т. е в деревнях Оланга, Вартоламбина и Лайдосальма.

Если сведения о том, что у жителей погоста Пяозеро не было оленей, зафиксированные русским писарем в 1785 году, соответствуют в целом действительности, то надо сказать, что начало развитию оленеводства было положено здесь, в приходе, который впоследствии стал называться Олангским, ибо по финскому исследователю Якобу Феллману жители всех 11 деревень прихода были бедны, у части их них не было даже лошади, поэтому ездили на оленях.

Согласно документам по проверке состояния границы от 1823–1844 годов и другим источникам в южной части оленеводческого района севера Беломорской Карелии и в близлежащих районах находился в начале XIX века, по крайне мере вплоть до 1840-ых годов центр интенсивного оленекрадства. (Карта на с. 231.) Когда карелы профессионально отстреливали забредших за лето на эту территорию финских оленей, одновременно уничтожалась и часть собственных оленей. По мнению автора это могло быть сдерживающим фактором в развитии собственного оленеводства в южной части оленеводческого района севера Беломорской Карелии. Точно таким же центром оленекрадства были в начале XIX века севернее вдоль финской границы находящиеся районы деревень Лайдосальма и Вартоламбина Олангского прихода.

За годы 1890–1920 количество оленей на севере Беломорской Карелии выросло, а ареал оленеводства расширился и оно распространилось в деревни, ранее не знавшие оленеводства. (Карта на с. 109.) На основе собранного материала возможно было определить границы оленеводства в 1910-ые годы, а также обозначить деревни, где на этом участке занимались и не занимались оленеводством, равно как и его »специализацию» соотносительно со временем, новыми требованиями и извне поступающими импульсами.

По мнению автора оленеводство на севере Беломорской Карелии утвердилось возможно сразу же или очень скоро после крестьянской колонизации этих земель. Колонист не может с самого начала поселения на новом месте владеть большим количеством оленей, для начала у него может быть самое большее несколько ездовых оленей, на которых он совершает самые важные для себя поездки. Малое количество оленей характерно таким образом для начального этапа развития. Поскольку во многих местах наряду с оленеводством уживалось интенсивное оленекрадство, такое сосуществование рассказывает о трудностях зарождения и развития оленеводства на ранее не знавших этого промысла территориях.

Следующим этапом в развитии оленеводства было появление райд для поездок на большие расстояния. По времени это случилось в начале XIX века, когда перевозки зерна из торговых центров Белого моря, таких как Кандалакша, Княжья Губа, Ковда, Кереть и Кемь в деревни севера Беломорской Карелии возросли. Период этот длился

до конца 1910-ых годов, т. е. до конца исследуемого в работе времени.

Последний этап развития можно условно назвать оленеводческим капитализмом, т. к. особенно в близлежащих к границе финских оленеводческих хозяйствах их предприимчивыве хозяева делали упор на содержании больших оленьих табунов в целях производства и продажи оленины. В Беломорской Карелии, равно как и в Финляндии, развитие происходило в тесной связи с общеевропейской экономической конъюнктурой: спрос на оленину на мировом рынке вырос, и это привело к резкому росту количества оленей уже во второй половине XIX века во всей Фенноскандии и на севере России.

Все перечисленные этапы просматриваются и на севере Беломорской Карелии начиная с конца XIX века и по 1910-ые годы. Всё это время существовало и паразитировавшее на оленеводстве оленекрадство, которое ярче всего проявлялось в приграничных районах Финляндии и на стороне Беломорской Карелии в зоне стыкования оленеводческих и не знавших оленеводства районов. (Карта на с. 231.)

4.2. Элементы взаимосвязи в истории заселения, миграции населения и зарождении оленеводства севера Беломорской Карелии (с. 284)

История заселения близлежащих к центру интенсивного оленеводства приходу Куусамо районов севера Беломорской Карелии рассказывает о значительной миграции населения из оленеводческих районов северной Финляндии в районы зарождавшегося оленеводства на севере Беломорской Карелии. Корни населения районов Топозера и озёр Куйто в большой степени находятся в приграничных районах Финляндии. Миграция населения происходила уже в конце XVI века, в начале и конце XVII века и в начале XVIII века в годы недородов и войн. Особенно в неурожайные 1811–1812 годы из одного лишь прихода Куусамо по данным Сеппо Эрвасти (1978) мигрировало за границу, на сторону России, примерно 500 человек. По данным Матти Пёлля (1995) русские источники дают основание полагать, что в Тихтозерский, Олангский и Кестеньгский приходы мигрировало большое количество населения именно из Куусамо.

Автор утверждает, что большая миграция населения из центра оленеводства прихода Куусамо в районы севера Беломорской Карелии, где было вдоволь зимних пастбищ для оленей, т. е. богатых ягелем сосновых лесов и бородатым лишайником еловых боров, привела там помимо и наряду с миграцией оленеводов также к перенятию из-за границы навыков, техники и орудий труда, необходимых в оленеводстве, а также свойственной ему терминологии. Уже из-за своих природных условий Беломорская

Карелия как нельзя лучше подходила для зарождения и развития крестьянского оленеводства в крае.

4.3. Сравнение с финским оленеводством (с. 295)

На основе собранного в Финляндии и на севере Беломорской Карелии письменного и устного (интервью) материала автор отмечает, что во всех основных этнографических деталях крестьянское оленеводство севера Беломорской Карелии сходно с финским оленеводством, т. е. с тем, каким оно было у ближайших западных соседей, в приходе Куусамо. Центральные с точки зрения этнографии элементы – техника оленеводства, годовой цикл рабочего года оленевода и утилизация оленя – были одинаковыми.

4.4. Семантико-географический обзор (с. 297)

Чтобы иметь возможность выявить также в языковедческом плане историко-географические связи оленеводства севера Беломорской Карелии, автор исследовал распространённость и значение 30 центральных оленеводческих терминов. (Приложение 8.)

Это семантико-географическое рассмотрение указывает на то, что общности между оленеводством в северной Финляндии и на севере Беломорской Карелии не ограничиваются лишь техникой оленеводства, годовым циклом и утилизацией оленя, но распространяются практически во всём основном и на терминологию оленеводства. Исключение составляют слова potškous (олений тяж) и tšuna (нарты), которые переняты карелами от саамов Кольского полуострова и свидетельствуют о ранних контактах именно с оленеводческой техникой и передвижением на оленях у восточных саамов во времена, когда карелы ещё не занимались оленеводством.

4.5. Общность с финским оленеводством: корни в Финляндии (с. 298)

Целью данного исследования было выявить возраст, ареал, особенности, тенденции развития и происхождение крестьянского оленеводства на севере Беломорской Карелии.

Откуда крестьянское оленеводство севера Беломорской Карелии ведёт своё начало? Есть два возможных основных ответа: (1) либо от лесных саамов, проживавших на территории Пяозера и Топозера до прихода туда карелов-колонистов и (2) либо от соседей-финнов, т. е. от крестьян-колонистов северной части приходов Суомуссалми (Кианта), Куусамо и Куолаярви (Салла). Терминология помогает в

выявлении ответа на этот вопрос. Семантико-географическое исследование (глава 4.4 и приложение 8) указывают на то, что вся основная терминология оленеводства на севере Беломорской Карелии схожа с употреблявшейся в Куусамо и во всём ареале оленеводства в северной Финляндии. Значит, терминология заимствована с финской стороны. Естественно, основная терминология промысла не была заимствована сама по себе, а пришла в эти районы вместе со всей системой и техникой оленеводства.

Что положило начало крестьянскому оленеводству на севере Беломорской Карелии? В результате исследования имеющихся источников напрашивается вывод, что в находящихся за чертой государственной границы на широте центра финского оленеводства прихода Куусамо районах крестьянской колонизации на севере Беломорской Карелии очень скоро после появления оседлого населения в XУ111 веке оленеводство было перенято на полосе от дер. Тийро Тихтозерского прихода и до западных деревень Пяозерского погоста (Олангского прихода). Эта территория образовала как бы направленный на восток клин, который со временем рос и расширялся во всех направлениях, где только для этого роста были благоприятные условия, так что к 1920-ым годам от него появилось достаточно заметное ответвление в сторону Белого моря.

Южная граница оленеводства на севере Беломорской Карелии проходила значительно севернее, чем в Финляндии: на стороне Беломорской Карелии на 50 км вглубь от Суомуссалми, т. е. на широте от дер. Суднозеро Вокнаволоцкого прихода до окраин дер. Тийро Тихтозерского прихода не знали оленеводства. Это говорит о том, что на севере Беломорской Карелии оленеводство было молодым промыслом, который в самых обжитых и зажиточных районах Беломорской Карелии не относился к числу природных крестьянских промыслов. Об этом же говорит ареал распространения оленеводческой терминологии.

По своим основным элементам, вплоть до техники, снаряжения, терминологии, рабочего года оленевода и утилизации оленя оленеводство севера Беломорской Карелии было схоже с оленеводством западных соседей в близлежащих северных частях приходов Суомуссалми, Куусамо и Куолаярви. Это объясняется естественно во-первых, тесными экономическими контактами, которые с самого начала были между соседями и крестьянами-колонистами и во-вторых, существенными миграциями населения особенно из оленеводческого прихода Куусамо в северные части Беломорской Карелии: в Тихтозерский, Олангский и Кестеньгский приходы. Таким образом, через близкие и тесные соседские отношения и значительные миграции населения оленеводство передалось в Беломорскую Карелию с окраин оленеводческого района

севера Финляндии, особенно из прихода Куусамо, как единое целое, как система, включая терминологию и технику промысла. Таким образом, корни оленеводства севера Беломорской Карелии находятся в Финляндии. На воспринявшей оленеводство стороне, где большое значение имел ещё охотничий промысел, оскудевающая охота на дикого северного оленя получила своё продолжение в виде оленекрадства, которое подрывало укоренение и внедрение оленеводства. Тем не менее прекрасные и богатые оленьи пастбища края и благоприятные условия для развития других промыслов, необходимых в условиях лесного крестьянского ведения хозяйства, особенно для транспортировки людей и товаров, создали благоприятную и прочную базу для перенятия и развития оленеводства. Оленеводство севера Беломорской Карелии также приспособилось к со временем появившимся новым требованиям, таким как возросшая нужда в перевозках товаров и возросший спрос на оленину на международном рынке, и развивалось в том же направлении, что и оленеводство Финляндии.